

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан
аграрлық-техникалық университеті

**"XXI ғасырдағы инновация мен ғылымның дамуындағы
жастардың рөлі" атты "Рухани жаңғыру" бағдарламасы
шеңберінде, «ЕЛ ЖҮРЕГІ – АСТАНА» Қазақстан
Республикасының елордасы – Астана қаласының 20-жылдығына
және Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан
аграрлық-техникалық университетінің 55-жылдығына
арналған студенттер мен магистранттардың үшінші
республикалық ғылыми-практикалық конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ**

МАТЕРИАЛЫ

третьей республиканской научно-практической конференции
студентов и магистрантов **"Роль молодежи в развитии науки и
инновации в XXI веке" в рамках программы
"Рухани жаңғыру", посвященной 20-летию столицы
Республики Казахстан – города Астаны «ЕЛ ЖҮРЕГІ -
АСТАНА» и 55-летию Западно-Казахстанского аграрно-
технического университета имени Жангир хана**

28-29 наурыз, марта
Орал, 2018

УДК 001
ББК 72
Ж- 66

Главный редактор: Н. Х. Сергалиев, канд. биол. наук, ассоциированный профессор

Редакционная коллегия:

К. М. Ахмеденов, канд. геогр. наук, ассоциированный профессор

А. С. Тлепов, канд. с.-х. наук

Б. Т. Шакешев, канд. техн. наук

А. А. Бакушев, канд. техн. наук

А. М. Казамбаева, канд. экон. наук, доцент

В. А. Есенгалиева, канд. филос. наук

З. Б. Умбеталина, канд. филол. наук

А.Г.Нагиева, доктор PhD

Р. М. Кулбаев, магистр с.-х. наук

Ж- 66 "XXI ғасырдағы инновация мен ғылымның дамуындағы жастардың рөлі"
атты "Рухани жаңғыру" бағдарламасы шеңберінде, «ЕЛ ЖҮРЕГІ – АСТАНА»
Қазақстан Республикасының елордасы – Астана қаласының 20-жылдығына және
Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетінің
55-жылдығына арналған студенттер мен магистранттардың үшінші
республикалық ғылыми-практикалық конференциясының **МАТЕРИАЛДАРЫ**
(қазақша, орысша) - Орал, Жәңгір хан атын. Батыс Қазақстан аграр.-техн.ун-ті,
2018 -569 б.

В сборнике материалов конференции представлены научные статьи студентов, магистрантов, докторантов, молодых ученых, преподавателей, сотрудников образовательных и научных организаций Казахстана и России. Научные статьи отражают широкий спектр проблем и перспектив развития: экономики, агропромышленного комплекса, биотехнологии, ветеринарии, животноводства и рыбного хозяйства, экологии, нефтегазового машиностроения и производства строительных материалов, энергосберегающих технологий в промышленности, а также инновационных подходов в системе образования. Сборник рассчитан на широкий круг сотрудников образовательных и научных учреждений, специалистов производства, магистрантов, докторантов и студентов.

Статьи даны в авторской редакции. Мнение редакционной коллегии может не совпадать с мнением автора.

УДК 001
ББК 72

**© Западно-Казахстанский аграрно-технический
университет имени Жангир хана, 2018**

КІРІСПЕ

2018 жылдың 29 наурыз күні «ЕЛ ЖҮРЕГІ – АСТАНА» Қазақстан Республикасының елордасы – Астана қаласының 20-жылдығына және Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетінің 55-жылдығына арналған "Рухани жаңғыру" бағдарламасы шеңберінде **"XXI ғасырдағы инновация мен ғылымның дамуындағы жастардың рөлі"** атты үшінші республикалық ғылыми-практикалық конференция университет көлемінде өтілген болатын. Конференцияға ғылыми жұмыстарымен 80-нен астам студенттер мен магистранттар келесідей секцияларға қатысты:

- Қоғамды рухани жаңғырту жағдайында ҚР-ның мемлекеттік тіл саясатын жүзеге асырудағы жастардың рөлі
- Білімнің инновациялық дамуы: әлемдік тәжірибе және приоритеттері
- Ауыл шаруашылық кешені және табиғи ресурстарды дамытудағы инновациялар
- Әлемдік экономиканың жаһандану жағдайында Қазақстанда бизнесті дамыту
- Машина жасау технологиясы мен мұнай газ ісінің өзекті мәселелері
- Құрылыс және химиялық өнеркәсіптеріндегі инновациялық технологиялар
- Ауыл шаруашылық, көлік өндірісі және өнеркәсіпте энергияүнемдеу технологиясы

Секциялық және пленарлық отырыста отандық және шетелдік ЖОО студенттер мен магистранттардың әр түрлі даму аспектілері мен оны шешу жолдарындағы дайындаған ғылыми жұмыстары тыңдалып, талқыға салынды, соның ішінде экономика, агроөндірістік кешен, балық шаруашылығы, экология, құрылыс материалдарын өндіру және мұнай-газдағы көлік жасау, өндірістегі энергия үнемдеу технологиялары, сонымен қатар, білім беру жүйесіндегі инновациялық көзқарастар.

ВВЕДЕНИЕ

28-29 марта 2018 г. в университете прошла третья республиканская научно-практическая конференция **"Роль молодежи в развитии науки и инновации в XXI веке"** в рамках программы "Рухани жаңғыру", посвященная 20-летию столицы Республики Казахстан – города Астаны «ЕЛ ЖҮРЕГІ - АСТАНА» и 55-летию Западно-Казахстанского аграрно-технического университета им. Жангир хана». В работе конференции приняли участие более 80 студентов и магистрантов отечественных и зарубежного вузов, в следующих секциях:

- Роль молодежи в реализации государственной языковой политики РК в условиях духовного обновления общества
- Инновационное развитие образования: мировая практика и приоритеты
- Инновации в развитии агропромышленного комплекса и природных ресурсов
- Развитие бизнеса в Казахстане в условиях глобализации мировой экономики
- Актуальные проблемы технологии машиностроения и нефтегазового дела
- Инновационные технологии в строительной и химической промышленности
- Энергосберегающие технологии в промышленности, транспорте и сельском хозяйстве

На пленарном и секционных заседаниях были заслушаны и обсуждены доклады студентов и магистрантов, отражающие широкий спектр проблем и различные аспекты развития: экономики, агропромышленного комплекса, рыбного хозяйства, экологии, нефтегазового машиностроения и производства строительных материалов, энергосберегающих технологий в промышленности, а также инновационных подходов в системе образования.

СЕКЦИЯ 1 – РОЛЬ МОЛОДЕЖИ В РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ РК В УСЛОВИЯХ ДУХОВНОГО ОБНОВЛЕНИЯ ОБЩЕСТВА

УДК: 36:130.12

А.Е. Абдрахманова, аға оқытушы

Ш.Х. Әбдіхалықова, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қаласы

БОЛАШАҚҚА БАҒДАР: РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

Аннотация

«Рухани Жаңғыру» - барлық заманауи тәуекелдер мен жаһандық жанайқайды қоса алғандағы қазақстандық рухани құндылықтың жандануына бағытталған. Мақала ұлттық бірегейлікті сақтау, азаматтар санасының ашықтығы мен білімге баулуын дәріптеу, прагматизм, бәсекеге қабілеттілікті арттыру, қоғамдық сананың жаңғыртудың маңыздылығын алға тартады.

Түйін сөздер: «Рухани жаңғыру», прагматизм, Ұлттық бірегейлікті сақтау, Білімнің салтанат құруы.

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы ел дамуының жарқын үлгісі мен нақты қадамдарын көрсететін келелі ой, салиқалы пікір, батыл шешімдерге құрылған маңызды құжат. Бұл мақалада сананы жаңғырту, ұлттық болмыстан, ұлттық кодтан айырылып қалмай, оны әлемдік құндылықтармен үйлестіріп, Қазақстанның игілігіне жарату жолындағы мақсат-мүдделер туралы өзекті мәселе көтеріліп отыр. Онда ел Президенті Қазақстан үшін қайта түлеудің айырықша маңызды екі үдерісі – саяси реформа мен экономикалық жаңғыруды қолға ала отырып, Біртұтас Ұлт болу үшін болашаққа қалай қадам басатынын және бұқаралық сананы қалай өзгертетіні жөнінде алысты болжайтын көзқарастарымен бөліседі.

Мемлекет басшысы аталмыш жаңғырудың негізгі қызметі мен ерекшеліктеріне ой жүгіртіп, бұл жаңғырудың маңыздылығына тоқталады: «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды. Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын күдіретімен маңызды». Саяси, экономикалық реформаларда егеменді еліміз бірқатар жақсы нәтижелерге қол жеткізгені баршаға мәлім. Ол адами құндылықтар, рухани қазына, жастарды тәрбиелеу, олардың бойына патриоттық рухты сіңіре білу жұмысында рухани салаға басымдық берудің қажеттілігін алға қойып отыр. Бұл дегеніміз – ұлтымыздың барлық ұлттық салт-дәстүрлерін, мемлекеттік тіліміз бен әдебиетімізді, мәдениетімізді, ұлттық рухымызды жаңғырту деген асыл ұғымға келіп саяды. Елбасымыздың рухани жаңғыруға, руханиятқа, білім, ғылымға маңыз беруі – үлкен көрегендік пен ұлттың алға ілгерлеуін жылдам қарқынмен жылжитатын қозғаушы күш. Бұл – тәуелсіз еліміздің бақытты болашағы мен алаңсыз келешегі үшін жасалып жатқан жұмыс. Өйткені,

рухани байлықтың кемел болғаны бұл жеке азаматтарымыз үшін де, әрбір жеке тұлғадан құралған қоғам, туған еліміз үшін де өте маңызды үдеріс.

Н.Ә.Назарбаев бұл ретте, тұтас қоғамның және әрбір қазақстандықтың санасын жаңғыртудың бірнеше бағытына жеке-жеке тоқталады. «Сананы жаңғыртудың» мазмұнын негіздей отырып, Президент жаңғырудың алты бағытын белгілейді:

1. Бәсекеге қабілеттілік;
2. Прагматизм;
3. Ұлттық бірегейлікті сақтау;
4. Білімнің салтанат құруы;
5. Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы;
6. Сананың ашықтығы.

Аталмыш бағыттардың бәрі барынша өзектендірілген және уақыттың талаптарына нақты жауап береді. «Мәңгілік ел» болуымыз үшін бізге ауадай қажетті қасиеттер мен құндылықтардың қайнары тоғысып, ақыл-парасаты толысқан, ғаламдық ғылымды игерген адамдар көп болса, еліміз өркениетті, бәсекеге қабілетті болатыны ақиқат. «Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындалады... Сондықтан, әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт ХХІ ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек. Мысалы, компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін білу, мәдени ашықтық сияқты факторлар әркімнің алға басуына сөзсіз қажетті алғышарттардың санатында. Сол себепті, «Цифрлы Қазақстан», «Үш тілде білім беру», «Мәдени және конфессияаралық келісім» сияқты бағдарламалар – ұлтымызды, яғни барша қазақстандықтарды ХХІ ғасырдың талаптарына даярлаудың қамы», – деп ашып көрсетеді. Бәсекеге қабілеттілік саясат пен экономикада, білім, ғылымда, технологияда, яғни барлық салада болуы тиіс. Бәсеке болған жерде әрбір тұлға өзінің ең сапалы қызмет түрін ұсынады. Білім мен тәрбиесі ғажайып түрде үндескен, ұлттық идеологиясы темірқазығына айналған табысты ел болуымыз үшін жақсылыққа ұмтылып, жаманшылықтан арылып, саналы түрде барлық қасиеттерімізді ізгілендіріп, сананы рухани жағынан үнемі жетілдіріп, дамытып отыруға тиістіміз.

Болашаққа бағдар ретінде Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік институтының әрбір профессор-оқытушылар құрамы, әскери қызметшілері және осы оқу орнында білім алып жатқан жастарымыз Елбасының осы сөздерін өздерінің алға қойған өмірлік мақсаттарына енгізе отырып, еліміздің рухани тұрғыдан дамып, интеллектуалдық дәрежесінің жоғарылауына үлесін қосады деген сенімдемін. Тәуелсіз еліміздің болашағы – жастарымыздың интеллектуалды көрсеткіштері олардың тек білім деңгейімен ғана емес, сонымен бірге олардың ұлттық тәрбиесімен, рухани жаңғыруымен де тікелей байланысты. Ұлттық кодтың өзегін сақтай отырып, болашаққа қадам басуымыз қажет. Білім – рухани жаңғырудың басты алғышарты. Өйткені, ой жүйесі терең, алыстан пайымдап, тереңнен тамырланған дүниетанымы кең адам ғана бәсекеге төтеп береді деген ауқымды ұғымды білдіреді.

Мен Елбасының осы сөздерін толық қолдай отырып, рухани мәдениеттің дамуы үшін тағылымды ұлттық тәрбиенің қайнарынан сусындап, биік адами құндылықтардың кемелдену барысында әрбір маман иесі кәсіби қызметін жоғары деңгейде жүзеге асыруы қажеттілігін түсінемін. Ел Президентінің рухани жаңғыруға қатысты ұстанымдары әскери салада да, яғни РӘЖБӘИИ тарапынан бірауыздан қолдау тауып, ұлттың кемелденіп дамуына әсер етуші ең маңызды фактор деп санаймын. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім жүйесі әрдайым бірінші кезектегі орында тұруы міндет деп есептеймін.

Ұлттық жаңғыру дегеніміз – ұлттық санамен тығыз байланысты. Оның түпкі мақсаты – ұлттық бірегейлікті сақтап, ел ішінде бейбітшілік пен келісім үйлесе отырып,

ұлттық береке, бірлік салтанат құрған бәсекеге қабілетті, табысты ел болу. «Сонымен бірге, жаңғыру ұғымының өзі мейлінше көнерген, жаһандық әлеммен қабыспайтын кейбір дағдылар мен әдеттерден арылу дегенді білдіреді», - дейді Н.Ә.Назарбаев. Сондықтан рухани жаңғыру үдерісін дер кезінде қабылданған оң шешім деп танимыз. Осы рухани жаңғырудың жүзеге асырылуын біз және сіз болып, «Бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып» бірлікте орындауымыз аса қажет. Бәсекеге қабілетті, әлемдік деңгейде танылған әрі дамыған рухани кемел ел болу – Елбасының асыл арманы. Ендеше, мемлекет басшысының жастарға соны серпін, тың бастама ұсынуы келешекке қамданудың әрекеті деп түсінеміз.

Ел Президенті аталмыш тұғырнамасында білім, ғылымға ерекше басымдық беріп отыр. «Терең білім – тәуелсіздігіміздің тірегі», – деген Н.Ә.Назарбаев «Мәңгілік ел» болуға қадам басқан тәуелсіз Қазақстанның ендігі жаһандану алдында ұлт ретінде жойылып кетпеуі үшін ұлттық кодын сақтаған, терең білімді, бәсекеге қабілетті, ұлттық құндылықтарын бойына сіңірген ақыл-ойы кемел тұлға болуына маңыз береді. Осы бағдарда ол бабалар ұлағатымен астасып жатқан зерделі ойы мен парасатты пайымын білдіреді: «Білімді, көзі ашық, көкірегі ояу болуға ұмтылу – біздің қанымызда бар қасиет. Тәуелсіздік жылдарында қыруар жұмыс жасалды. Біз он мыңдаған жасты әлемнің мандайалды университеттерінде оқытып, дайындадық. Бұл жұмыс өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарының басында қолға алынған «Болашақ» бағдарламасынан басталды. Елімізде өте жоғары деңгейдегі бірқатар университеттер ашылды, зияткерлік мектептер жүйесі қалыптасты. Басқа да көптеген іс тындырылды. Дегенмен, білімнің салтанаты жалпыға ортақ болуға тиіс. Оның айқын да, бұлтартпас себептері бар». Осылайша мақалада айтылған әрбір ойдың астарында терең мазмұн мен зерделі пікір жатыр.

Қазіргі таңдағы әскери сала мен әскери оқу орындарындағы білім мен тәрбие жүйесі Елбасының парасатты пайымдарын негізге ала отырып, қарқынды түрде жүзеге асыруда.

Ал идеология мәселесіне келер болсақ, кестелі сөз, кесек ойлары көрініс тапқан ой-толғауында Президент елес идеологияларға ермей, заманға сай амал етуге үндейді: «Өкінішке қарай, тарихта тұтас ұлттардың ешқашан орындалмайтын елес идеологияларға шырмалып, ақыры су түбіне кеткені туралы мысалдар аз емес. Өткен ғасырдың басты үш идеологиясы – коммунизм, фашизм және либерализм біздің көз алдымызда күйреді. Бүгінде радикалды идеологиялар ғасыры келмеске кетті. Енді айқын, түсінікті және болашаққа жіті көз тіккен бағдарлар керек. Адамның да, тұтас ұлттың да нақты мақсатқа жетуін көздейтін осындай бағдарлар ғана дамудың көгіне темірқазық бола алады. Ең бастысы, олар елдің мүмкіндіктері мен шама-шарқын мұқият ескеруге тиіс». Мақалада көтерілген идеологиялар туралы кесек ой да ел басқару жүйесін жаңа өзгерістер биігіне бастары айқын. Дәл осындай тәуелсіз Қазақстанды өркениет көшінің алдыңғы легіне апаратын жаңа бастамалар қашанда көпшіліктің қолдауына мен ықыласына бөленеді.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында тарихтың өткеніне көз жүгіртіп, жаңа тарихи кезеңдерге жан-жақты баға бере отырып, рухани жаңғыру арқылы болашаққа деген өзінің парасатты пікірлері мен көзқарасын білдірді. «Екі дәуір түйіскен өліара шақта Қазақстанға түбегейлі жаңғыру және жаңа идеялар арқылы болашағын баянды ете түсудің теңдессіз тарихи мүмкіндігі беріліп отыр... Мен барша қазақстандықтар, әсіресе, жас ұрпақ жаңғыру жөніндегі осынау ұсыныстардың маңызын терең түсінеді деп сенемін. Жаңа жағдайда жаңғыруға деген ішкі ұмтылыс – біздің дамуымыздың ең басты қағидасы», -деп ел келешегіне үміт артады.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. www.e-history.kz
2. www.inform.kz
3. www.ruh.kz
4. www.egemen.kz
5. www.inform.kz

РЕЗЮМЕ

«Духовное возрождение» нацелено на возрождение духовных ценностей Казахстана, включая все современные риски и глобальные проблемы. В статье подчеркивается важность сохранения национальной идентичности, содействия открытости и осведомленности граждан, содействия прагматизму, повышению конкурентоспособности и возрождению общественного сознания.

RESUME

"Spiritual Revival" is aimed at reviving Kazakhstan's spiritual values, including all current risks and global problems. The article emphasizes the importance of preserving national identity, promoting openness and awareness of citizens, promoting pragmatism, increasing competitiveness and reviving public consciousness.

УДК 159.925

А.Айгалиева, студентка

Г.А. Наурзгалиева, старший преподаватель

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

ПОСЛЕДНИЙ ПАССИОНАРИЙ КАЗАХСКОЙ СТЕПИ

Аннотация

В статье рассматривается личность великого казахского ученого, просветителя, общественного деятеля, писателя Ч.Валиханова с точки зрения пассионарной теории этногенеза Л.Н. Гумилева. Проанализированы труды ученого, заслужившие мировое признание и не потерявшие свою значимость и актуальность на сегодняшний день.

Ключевые слова: путешественник, фольклорист, этнограф, художник, публицист, научное наследие, феномен, пассионарная личность

В программе Президента РК Нурсултана Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» говорится, что успех любой экономической модернизации – это опора на культуру, историю и традиции народа. В этой связи особая роль отводится культурному потенциалу нации. Высокий уровень современного культурного и научного потенциала, богатое историческое прошлое казахов могут стать одними из ведущих факторов формирования позитивного имиджа Казахстана. У нашего народа богатейшее национально-культурное наследие, которое еще только предстоит во всей полноте раскрыть мировому сообществу. Поэтому сейчас, в век духовного обновления казахстанского общества, так необходимо вспомнить и переосмыслить творческое наследие Ч.Валиханова, которое не потеряло своей значимости и актуальности через столетия.

Предметом настоящей статьи является осмысление научного, литературного, публицистического, этнографического, этнохудожественного наследия Ч. Валиханова через призму современного развития общества.

Чокан Валиханов – ученый, писатель, просветитель, несомненно является феноменом в истории становления казахской культуры. Будучи евразийцем по убеждениям, он повел свой народ в сторону России и других цивилизованных стран путем знаний. Широкий и разнообразный был круг научных интересов потомка прославленного хана Абылая. Великий ученый, просветитель-демократ, историк-востоковед, отважный путешественник, фольклорист, этнограф, художник, публицист, человек «феноменальной эрудиции и взглядов истинно гуманных» – таким сохранился Чокан Валиханов в памяти современников, таким он вошел в историю Казахстана и России [1].

Еще в конце девятнадцатого столетия лучшие представители русской демократической интеллигенции – Ф.М. Достоевский, Г.Н. Потанин, Н.М. Ядринцев, Д.Ф. Менделеев, С.Г. Аксаков, П.П. Семенов-Тянь-Шанский, Е.П. Михаэльс положили начало изучению биографии и творческого наследия Чокана Валиханова. В конце 19 века известный путешественник, этнограф, исследователь Сибири и Центральной Азии Г.Н. Потанин сделал много усилий по сбору и публикации творческого наследия друга и соратника в своих многочисленных трудах и воспоминаниях. 24 апреля 1867 г. на заседании Совета Императорского Русского географического общества было принято решение об издании рукописей, оставшихся после Ч.Валиханова. А в 1904 году в Записках Императорского Русского географического общества под редакцией профессора Н.И.Веселовского выходит в свет двадцати девяти томное издание «Сочинения Чокана Чингисовича Валиханова» с биографическим очерком Г.Н. Потанина, воспоминаниями Н. М. Ядринцева и И. И. Ибрагимова.

В советское время были опубликованы основные фундаментальные рукописные работы Ч. Ч. Валиханова. В 50-70-х и в середине 80-х гг. XX столетия под научным руководством академика АН КазССР А. Х. Маргулана было осуществлено издание собраний сочинений Ч. Ч. Валиханова [2]. Академик А.Х. Маргулан по праву является одним из первых казахстанских биографов Чокана Валиханова. Именно при его непосредственном участии казахстанский читатель впервые познакомился с трудами выдающегося ученого и просветителя. Еще в конце девятнадцатого столетия обеспокоенный судьбой сочинений Чокана Валиханова, не появившихся в печати, Г. Н. Потанин выражал недвусмысленную тревогу о том, что рукописи Валиханова пошли по рукам и таким образом пропали для науки. Памятуя об этих указаниях Григория Николаевича, ученые Казахстана вели тщательные поиски автографов и рукописей Валиханова, погребенных в архивах. В результате был открыт ряд неизвестных материалов» [2].

Во второй половине двадцатого века были опубликованы монографии, книги и статьи Х. Г. Айдаровой, М. И. Фетисова, К. Бейсембиева, А. Х. Маргулана, З. С. Кедриной, С. З. Зиманова, А. А. Атишева, Х. Адильгиреева, К. Хасанова, С. Я. Булатова, Л. В. Дюкова, О. А. Султаньяева, Г. М. Исхакова, С. Утениязова, Ч. Д. Турдалиевой, М. В. Шиловского, А. А. Колесникова, М. Мусиной, Б. Тихомирова и др.

Персональное научное наследие Чокана Чингисовича вот уже на протяжении двух столетий остается предметом внимания, как специалистов, так и общественности.

Творческое наследие ученого настолько велико и емко, что не одно поколение будет черпать из него мысли и чувства, тем самым обогащая и наращивая свой нравственный потенциал. Труды его бессмертны не только с точки зрения познавательно-научной, они выполняют и другую, не менее важную, воспитательную

миссию. Они пробуждают и укрепляют в читателе гражданские начала, развивают национальное самосознание.

Ч. Валиханов, жаждавший служить своей родине и своему народу, стремился к деятельности плодотворной, творческой.

Труды по истории казахского народа. В основе научного трактата «Исторические предания о батырах XVIII в.» лежат известные всему казахскому народу события, связанные с борьбой против джунгарских захватчиков. В своих «Исторических преданиях...» он дает четкое перечисление батыров, которые пожертвовали своими жизнями во имя спасения родной земли. В произведении также неоднократно упоминается имя Абылай хана. Если такие имена, как Богенбай, Кабанбай, Райымбек, Карасай, Наурызбай хорошо известны, то имена, представленные в «Исторических преданиях...» не так популярны среди широкой общественности, их почти никто не знает. Поэтому данный исторический труд имеет большое значение с целью пропаганды малоизвестных имен казахских батыров. Исторический труд «Абылай». Абылай хан являлся прадедом Чокана Валиханова, поэтому неудивительно, почему Чокан посвятил ему целое историческое произведение. В нем говорится о периоде власти хана Абылая. Абылай, благодаря своим личным достоинствам, пользовался непоколебимым авторитетом среди народа. «Уважение хана Абылая носило какой-то мистический характер» – как описывает Валиханов в своей работе [6]. В преданиях казахов он предстает перед читателями как поэтический образ, Ч. Валиханов же в своем труде отразил значимость деятельности Абылай хана как политического лидера своего народа.

Труды по этнографии. Один из этнографических трудов Чокана Валиханова – «Вооружение киргиз в древние времена и их военные доспехи». Здесь Чокан подробно описывает «вооружение киргиз в древние времена...». В нем содержатся более конкретные факты, чем в учебниках по истории. В работе Чокана Валиханова встречаются ранее неизвестные названия оружия киргизов. Таким образом, изучив данный этнографический труд, читатель не только получит ценные сведения по истории, но и обогатит свой словарный запас новыми терминами.

Труд Чокана, обладающий не меньшей этнографической значимостью – «Следы шаманства у киргизов». Валиханов уделяет большое внимание происхождению шаманства, его объектам - солнцу, луне, звездам, небу. Он пишет о том, что шаманство есть почитание природы в целом. Постепенно оно смешивается с мусульманством. Всё, что человек видел над собой, он почитал и уважал. Валиханов также говорит о том, что происхождение шаманства непосредственно связано с поклонением духам предков. Значительная часть труда автора посвящена вере в Кок-Тенгри. У шаманов, по утверждению Чокана, немаловажную роль играет поклонение огню. «Огонь был покровителем жилищ, домашним святилищем, поэтому у киргизов невеста при вступлении в новое семейство должна была поклониться огню в большом доме» [6]. Казахи придавали большое значение обряду очищения огнем. По большому счету, Чокан дал подлинное описание вероисповедания казахов. Этот труд вошел в золотой фонд науки этнографии.

Труды по географии. Экспедиционная деятельность Ч. Валиханова и его исследования как ученого в области географии отражены в следующих научных произведениях Ч. Валиханова: «Очерки Джунгарии», «О состоянии Алтышара», «Дневник поездки на Иссык-Куль» (1856г.) и другие. Будучи действительным членом Русского географического общества, он много сделал для развития не только российской науки, но и мировой. В этих научных трактатах Ч. Валиханов читатели черпают знания не только по географии, но по ботанике, биологии, метеорологии, зоологии. В них он проявил себя как блестящий топограф, сделавший карты почти

всего Казахстана, Киргизии и Северного Китая. Чего стоило ему только одно путешествие в Кашгарию! Научный подвиг Валиханова в свое время стал центром внимания ученого мира России, да и не только её. Труды Валиханова печатались и в Лондоне, и в Берлине. Царское правительство высоко оценило научные заслуги молодого ученого. В 1860г. в Санкт-Петербурге Чокана Валиханова награждают орденом и повышают в воинском звании. Его лично принимает русский царь Александр II.

Известный русский ученый-евразиец, автор оригинальной пассионарной теории этногенеза, Л.Н.Гумилев считал, что в истории каждого народа раз в 100-150 лет рождаются личности производительного типа, обладающие высоким уровнем способностей. Этногенез – это этническое становление народа, нации. Пассионарность рассматривается Л. Гумилевым и как основа, и как механизм этногенеза. Несовместимая с равнодушием, она созидает или разрушает. Это феномен энергоизбыточности, ибо только пассионарии способны наиболее эффективно абсорбировать из внешней среды открытую В. Вернадским биологическую энергию живого вещества, и щедро растрачивать ее во время своей деятельности. Среди наглядных примеров пассионариев - Кант, Христофор Колумб, Ньютон, Петр I, Жанна Д'Арк, М.Ломоносов.

Современные историки считают, что во всей истории Казахстана самой выдающейся пассионарной личностью был хан Кенесары, любимый подданными, почитаемый соседями и уважаемый противниками. Но в истории казахского народа позднего периода можно смело назвать «пассионарием великой степи» Чокана Валиханова, совершившим научный и гражданский подвиг во имя своего народа и своей Родины. Если Кенесары народ искренне наделил такими восторженными эпитетами, как «храбрый донельзя», «митридат киргизской степи», «мятежный султан», «всесокрушающий степной ураган», «великий батыр», то Чокан поистине, обладал всеми этими качествами и еще десятком других.

Ч.Валиханов был передовым деятелем своего времени, замечательным патриотом, ученым, просветителем, отдавшим свою жизнь служению своему народу.

Он был кумиром российских востоковедов и дипломатов, писателей и поэтов. Его имя включено в список 100 лучших путешественников и географов мира. Русские ориенталисты единогласно признали в его лице феноменальное явление и ожидали от него великих и важных откровений о судьбе тюркских народов, но преждевременная кончина Чокана лишила этих надежд. Валиханов внес свою лепту в развитии истории, географии и этнографии Казахстана. Он был одним из первых профессиональных художников. Он всю свою жизнь стремился постигнуть родную историю, овладеть сокровищами знаний, накопленных человечеством. Выходец из среды кочевого народа, он сумел подняться до вершин научного и общественного прогресса и занять почетное место в рядах ученых того времени. Его путешествия на Тянь-Шань, в Джунгарию, Восточный Туркестан, научные труды и исследования явились влажным вкладом не только в русское, но и в мировое востоковедение. Он одним из первых поведал миру о неведомой и загадочной Кашгарии, написал ряд интересных исследований по истории, этнографии и политическом положении всей Средней Азии [6].

Сегодня независимая, суверенная Республика Казахстан развивается по пути демократизации и прогресса. И этому мы в немалой степени обязаны Чокану Валиханову, который внес огромный вклад в развитие науки, культуры Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Маргулан А.Х. Сочинения. В 14 т. –Алматы, 2001. – т.2. С.124-125.

2. Маргулан А.Х. Труды по культуре письменности казахского народа // Серия БКЭ. Астана: Алтын кітап, 2007. – 264 с.
3. Маргулан А.Х. Новые материалы о Ч. Валиханове // Вестник АН КазССР. – 1957. - № 12. – 34-48 с.
4. Маргулан А. Очерк жизни и деятельности Ч. Ч. Валиханова. – Собр. соч., т. Алма-Ата: Жазушы, 1984. –583с.
5. Чокан Валиханов и современность. – Алма-Ата: Китап, 1988. – 123с.
6. Уалиханов Ш.Ч. Собрание сочинений в 5-ти томах. Главная редакция Казахской советской энциклопедии. – А.А., 1984. –76с.
7. Гумилев Л.Н. Популярные лекции по народоведению. – М: Издательство АСТ, 2001. – 215с.
8. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера земли .- Л: Гидрометеиздат, 1990, - 528с.

ТҮЙІНДЕМЕ

Мақалада ұлы қазақ ғалымы, қоғам қайраткері, ағартушы Ш. Уәлихановтың тұлғасы Л.Н.Гумилевтің пассионарлық теориясы тұрғысынан қарастырылады. Ғалымның этнография тарихы бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарының маңыздылығы талданады және дәлелденеді.

SUMMARY

In the article the personality of the great Kazakh scientist Enlightener Ch. Valikhanov is considered from the point of view of the passionary theory of L.N.Gumilev. Analyzed and substantiated the significance of research works on the geography of the history of ethnography of the scientist.

УДК 378:37.015.31

А.Е. Аппиева, студент

А.А. Исалиева, ст. преподаватель.

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

МОЛОДЕЖЬ – ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЕ БУДУЩЕЕ СТРАНЫ

Аннотация

В истории всех времен и народов молодежь всегда играла ключевую роль. И это не случайно, потому что молодым присущи активные качества - жажда справедливости, отвага, честь. Все инновационные процессы требуют постоянного новаторства, в том числе мобильности, энергичности молодых исследователей и вообще молодых реформаторов.

Ключевые слова: молодежь, независимость, страна, интеллектуальная молодежь, интернет, социальные сети, глобальное развитие, зависимость, культура речи, агрессия, интеллект, роль, ресурс, интерес.

На современном этапе развития казахстанского общества совершенствование системы воспитания молодежи является важнейшим условием, обеспечивающим могущество и развитие нашей страны как независимого, демократического государства.

Успехи нашей страны и ее заслуженный авторитет на международной арене: председательствование в ОБСЕ, активная интеграция и инициативность в

межгосударственных институтах СНГ и ШОС, ЕвразЭС, всемирная выставка ЭКСПО не могут не вселять чувства гордости за Казахстан и чувства сопричастности ко всем этим историческим событиям.

Все инновационные процессы требуют постоянного новаторства, в том числе мобильности, энергичности молодых исследователей и вообще молодых реформаторов. Будущий специалист должен проникнуть духом ответственности за предстоящие дела государственной важности. Эта преемственность должна начинаться с преемственности в науке, так как инновационная экономика - это экономика знаний. В республике развитию науки уделяется большое внимание, реализуется Государственная программа развития науки, «Интеллектуальная нация – 2020».

Функционирует новая система финансирования научной деятельности, которая состоит из трех компонентов – базового, программно-целевого и грантового. Благодаря этому Казахстан улучшил свое место в рейтинге глобальной конкурентоспособности по индексу «Инновационное развитие».

Основная цель молодежных организаций – «Интеллектуальная нация – 2020» исполнение целей-обязанностей при формировании идеи президента; развить творческую способность молодежи и поддержать интеллектуальный потенциал; создать условия для интеллектуального, творческого и социального развития; поддержать лидерские качества, способствовать развитию трудолюбия, ответственности и человеческих качеств; сформировать тягу к международным знаниям, уважение к традициям, духовному и материальному богатству.

В 2002 году 2-го апреля было основано молодежное общественное объединение «ЗКГУ дебатный центр «Ақиқат»» и было одним из первых сообществ. Основная цель сообщества – осуществление государственной молодежной политики РК, способствовать разностороннему развитию и внести вклад в политическую и правовую культуру. На сегодняшний день сообщество приняла участие в областных, республиканских круглых столах, телевизионных программах и дебатах касательно молодежной политики.

Молодежное общественное объединение «Батыс - Қамқор» было зарегистрировано 3 марта 2015 года, на сегодняшний день занимается общественно важными проектами. Основная цель сообщества: внести вклад в молодежную политику ЗКО, агитировать ЗОЖ молодежи.

Также функционирует ассоциация «Болашақ» для решения общественных экономических проблем привлечь стипендиантов, объединить творческую, деловую, интеллектуальную силу; организовывать мероприятия для политического, общественного и экономического развития; организовывать мероприятия для благотворительных целей; Лекций и встречи со студентами; Определить талантливую молодежь и способствовать их потенциалу; Устраивать конференций, симпозиумы, круглые столы, дебаты, игры, конкурсы и другие мероприятия.

Значение «Ассоциация молодежи ЗКО» объединения – защита прав некоммерческих молодежных сообществ в ЗКО. Основные цели объединения – объединить, поддержать, распределить обязанности в некоммерческих молодежных организациях, создать условие для активного участия в общественной и экономической среде, поддержать новое начинание.

Общественное молодежное объединение «Ғасыр» было основано 25 сентября 2005 года и прошел государственную регистрацию в качестве законного сообщества. С начала основания вносит вклад в развитие и поддержку молодежной политики ЗКО.

Общественное молодежное объединение «Дәуір» - осуществление государственной молодежной политики РК, способствовать разностороннему развитию

и внести вклад в политическую культуру. Сформировать уважение и патриотизм по отношению к государственным символам, языку, традициям и ЗОЖ.

Согласно уставу общественного молодежного объединения «Жас қанат» - организовать работу и обязанности среди студентов и молодежи, поддержка, формирование активного участия в политических, общественных и экономических мероприятиях.

Основная цель объединения «Жас Отан»: – осуществление государственной молодежной политики РК, способствовать разностороннему развитию и внести вклад в политическую и правовую культуру. Основная цель – воспитать здоровых, умных, конкурентноспособных лидеров.

Корпоративный фонд «Альянс студентов» - обеспечение защиты прав студентов, формирование патриотизма среди молодежи, формирование антикоррупционной традиции, формирование ЗОЖ, развитие интеллектуального уровня.

Общественное молодежное объединение «Ақсай жастары» осуществляют местную молодежную политику, поддерживают молодежи с ограниченными возможностями, придумывают занятия на досуг, воспитывают патриотизм, человечность, ЗОЖ. Способствуют интеллектуальному, общественному, правовому, политическому росту молодежи.

Всё это – примеры того, что Казахстан идёт в лидерах среди многих государств мира в плане поддержки и развития как молодёжных программ, так и молодёжных инициатив. Всё это делается в нашей стране.

Современный мир – это мир больших возможностей, это мир в котором каждый волен выбирать себе страну для проживания. И в данном ключе современный мир космополитичен. Современный мир переживает финансово-экономический кризис. Не обошёл этот кризис стороной и Казахстан. Но именно потому, что мы едины в своём стремлении строить наше будущее, потому что мы единый народ и наш Президент и Правительство делают всё возможное, чтобы это единство сохранялось. Благодаря этому Казахстан не испытывает тех негативных явлений, которые испытывают жители других стран. В Казахстане социальные программы продолжают действовать. Реализуются социально-значимые инвестиционные проекты в рамках программы «Дорожная карта». Одним из основных направлений Стратегии занятости, обозначенных Главой государства, является расширение программы молодёжной практики, организация трудоустройств выпускников вузов и колледжей. Для студенчества увеличивается количество грантов на обучение в вузах.

Когда перед нашей страной встала задача построения инновационного государства, Нурсултан Абишевич сказал, что она может быть успешно реализована только при стимулировании развития науки вообще и студенческой в частности.

Великий Абай говорил: «Достоинство человека определяется тем, каким путем он идет к цели». Наша же общая цель – крепкий, процветающий Казахстан.

В своей статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» глава государства выделил ключевые принципы мышления казахстанцев - конкурентоспособность нашей нации, прагматизм, сохранение национальной идентичности, культ знания, эволюционное развитие Казахстана и открытость сознания. Таким образом, он заложил начало новому формату сознания казахстанского общества в восприятии модели развития Казахстана в условиях вызовов современности [1].

Важным является тот факт, что статья содержит ряд конкретных мер в виде актуальных на сегодня масштабных общественно-политических и культурно-просветительских проектов. «Взгляд в будущее общественного сознания позволяет нам не только определить дальнейший курс строительства Нации Единого Будущего, но и

усилить качество человеческого капитала Казахстана. Указанный путь дальнейшей эволюции общественного сознания заполнил духовную нишу третьей модернизации Республики Казахстан. Опорной силой определено молодое поколение казахстанцев. Именно молодежь формирует новый Казахстан - государство с динамичным развитием и интеллектуальной нацией. «6 принципов духовной модернизации в полной гармонии интегрируются с ценностями «Мәңгілік Ел», поэтому перед нами выстроена полная картина Будущего Казахстана.

Нельзя не отметить программу президента «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». Прежде всего бросается в глаза достаточно продвинутое видение, заложенное в содержании статьи. Президент призывает быть открытым к изменениям, меняться в соответствии с глобальными трендами и не закрываться от внешнего мира. Символическим выражением нового видения стала идея перехода казахского языка на латиницу как тот алфавит, который олицетворяет передовые технологии и новые знания современного информационного общества. Для государства интересы молодежи являются приоритетом, ведь именно сегодняшнему молодому поколению завтра принимать эстафету, становясь у руля государства, укрепляя позиции страны на международной арене [2].

Судьба государства в целом и судьба молодежи в нем неразделимы. От того, как они взаимодействуют, зависит их настоящее и будущее. Обозначив перед народом Казахстана масштабные задачи в Послании «Стратегия «Казахстан- 2050»: новый политический курс состоявшегося государства», Президент РК – Лидер нации Н.А.Назарбаев справедливо выделил в качестве двигателя нового курса молодежь. Он отметил, что государство делает все для того, чтобы открыть перед юношами и девушками новые возможности, причем такие возможности, о которых родители современной молодежи даже и помыслить не могли [3]. Нынешняя молодежь способна сама модернизировать свои силы и направить их в то русло, которое им ближе по духу. В истории всех времен и народов молодежь всегда играла ключевую роль. И это не случайно, потому что молодым присущи активные качества - жажда справедливости, отвага, честь. Самый умный, самый талантливый на свете человек, кто он? Конечно же, ты сам! И хотя порой кажется, что другие умнее и одареннее, внутренний голос никогда не должен замолкать: ты – самый лучший, ты всё можешь, тебе любые задачи по плечу. Молодость – не только незабываемый период в жизни каждого человека! Это время надежд, открытий, неумной энергии, честолюбивых планов и их реализации. Энергия молодых, нестандартные решения многих вопросов, яркие идеи, умение добиваться поставленных целей всегда востребованы нашим обществом.

Современная казахстанская молодежь имеет большой потенциал и представит миру интеллектуальную нацию сильных и ответственных патриотов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1.http://www.inform.kz/ru/kazahstanskaya-molodezh-sposobna-predstavit-miru-intellektual-nuyu-naciyu-ekspert_a3017486
2. Обращение Ассамблеи народа Казахстана к гражданам страны в поддержку программной статьи Президента РК «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». Астана, 12 апреля 2017 г.
3. Казахстанская правда, 15 декабря 2012.

ТҮЙІН

Тарих көзқарастары бойынша халық арасында жастар әрқашан негізгі роль атқарды. Бұл кездейсоқ емес, өйткені жастарға әділдік, ерлік, абырой сияқты белсенді қасиеттер тән. Барлық инновациялық үрдістер, тұрақты жаңашылдық, соның ішінде

ұтқырлық, жас зерттеушілердің, жалпы жас реформаторлардың белсенділігін талап етеді.

RESUME

Histories of all times and people young generation always played a key role. And it is not casual, because active qualities are - thirst of justice, courage, honour are inherent young. All innovative processes require a permanent innovation, including mobility, energeticness of young researchers and in general young reformers.

УДК 81.272

А.Ж. Аяпбергенова, студент

Ш.Б. Хаирова, преподаватель

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

ПОЛИЯЗЫЧНАЯ ЛИЧНОСТЬ – ОСНОВА ПОСТРОЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация

В данной статье авторами рассмотрена необходимость и эффективность изучения иностранных языков, проанализированы также преимущества полиязычия. В работе предоставлено несколько причин, способствующих благоприятному изучению языков. В ходе исследования был проведен небольшой опрос среди студентов по данному вопросу, т.е. о полиязычной личности.

Ключевые слова: полиязычная личность, толерантная личность, конкурентоспособность, общество

В нашей республике большое внимание уделяется изучению языков. В послании Президента РК Н.А.Назарбаева народу Казахстана отмечено актуальность полиязычного обучения, поскольку «одной из важных ценностей и главным преимуществом нашей страны являются многонациональность и многоязычие». Глава государства отметил, что знание трех языков важно для будущей молодежи Казахстана. Суть стратегии определена таким образом: изучение казахского языка-как государственного, русского - как языка межнационального общения и английского- как языка успешной интеграции в глобальную экономику.

Современный человек сегодня характеризуется как личность, свободно владеющая двумя и более языками, осознающая принадлежность к собственной национальной культуре, понимающая и уважающая самобытность культуры собеседника, умеющая участвовать в межкультурном диалоге.

В соответствии с целями и задачами, поставленными главой государства в Государственной программе развития образования Республики Казахстан 2016-2019 г и программе «Триединство языков» глава государства особо отметил, тот факт, что знание трех языков важно в вопросе вхождения Казахстана в 30 развивающихся стран мира, формирования конкурентноспособных граждан в конкурентноспособном государстве. (1, с 29).

Развивающемуся обществу нужны люди, владеющие тремя языками. Поэтому помочь становлению гармонично развитой личности можно лишь тогда, когда созданы определенные условия. Многоязычие сегодня становится важнейшим фактором

духовной жизни современного поликультурного мира. Поставленная цель очень высока и благородна: ее реализация открывает просторы для взаимодействия языков и культур.

У студентов появятся реальные шансы занять в обществе более престижное как в социальном, так и в профессиональном отношении положение.

Задачей поликультурного и полиязычного образования заключается в формировании человека, способного к активной жизнедеятельности в многонациональной и поликультурной среде, обладающего развитым чувством понимания и уважения других культур, умением жить в мире и согласии с людьми разных национальностей, рас и верований.

Язык, прежде всего, является средством, при помощи которого человек получает сведения о материальной и духовной культуре общества, что лежит в бытие человека в культуре. Культура устанавливает место человека в системе общественного производства, распределения и потребления материальных ценностей. Так, развитие рыночной экономики, конкуренции, бизнеса, торговли, реорганизация системы сервиса в направлении к клиенту, потребителю ведут к диалогизации общения, увеличению роли диалога в общении. Формируются подязык делового общения, система деловой документации, устные и письменные деловые речевые шаблоны, деловой речевой этикет. Уровень развития языка, его удельный вес в жизни страны, мира того народа, который говорит на нем, определяют сферу распространения языка и объем выполняемых им функций. Наиболее употребительны на земном шаре языки международного общения, официальные языки Организации Объединенных Наций. Значительную сферу распространения имеют языки межнационального общения в рамках одного многонационального государства, например, русский язык в странах СНГ. Далее следуют языки, обслуживающие отдельные народности, так называемые местные языки. Есть языки очень узкой сферы использования, к примеру, латинский язык (мертвый язык) используется в медицинских рецептах; книжнославянский язык сохраняется в церковных службах и т.п.

Итак, язык рассматривается, как фактор культуры, во-первых, потому что он является ее составной частью которую мы наследуем от наших предков; во-вторых, язык - основной инструмент, посредством которой мы усваиваем культуру; в-третьих, это важнейшее из всех явлений культурного порядка. Являясь составной частью культуры и его орудием, он выражает специфические черты национальной ментальности, открывает механизмы области сознания. Язык - это объективная реальность. Язык таков, каким является общество. Оно изменилось. Во многом - под влиянием средств массовой информации, интенсивно использующих все блага высоких технологий. Здесь уместно будет предположить, что зеркало состояния языка - зеркало коммуникативной возможности языка или в письменной форме. Язык явление социальное, а не индивидуальное.

Обучение иностранному языку формирует коммуникативное умение, столь необходимое для человека как члена общества, члена коллектива, члена семьи. Оно предполагает умение слушать собеседника, вступать в общение поддерживать его. Английский язык как средство международного общения занимает в мире лидирующую позицию. Это связано прежде всего со стремительным развитием высоких технологий (космических, информационных лазерной техники, био и нано технологий), экономики. Компетенции в области иностранных языков и для экономики страны, и для развития регионов, и, конечно, для самих граждан. Тот, кто желает получить более высокие шансы на успешное трудоустройство и профессиональную карьеру, должен в достаточной степени владеть хотя бы одним иностранным языком.

Полиязычная личность – это модель « человека, рассматриваемого с точки зрения его

готовности производить речевые поступки, создавать и принимать произведения » (высказывание и тексты) на трех и более языках (3, с 86).

Язык - это объективная реальность. Одновременно он связан со сферой сознания, с духовной жизнью людей. Но нет сомнений в том, что язык есть реальность социальная. Он существует вне каждого из нас и независимо от нашего бытия и сознания. Мы рождаемся и умираем, а язык народа продолжает существовать. Но он не может существовать безотносительно к обществу, которое состоит из отдельных людей, не может существовать безотносительно к самосознанию этноса, к коллективному общественному сознанию и языковому самосознанию говорящих на нем отдельных людей.

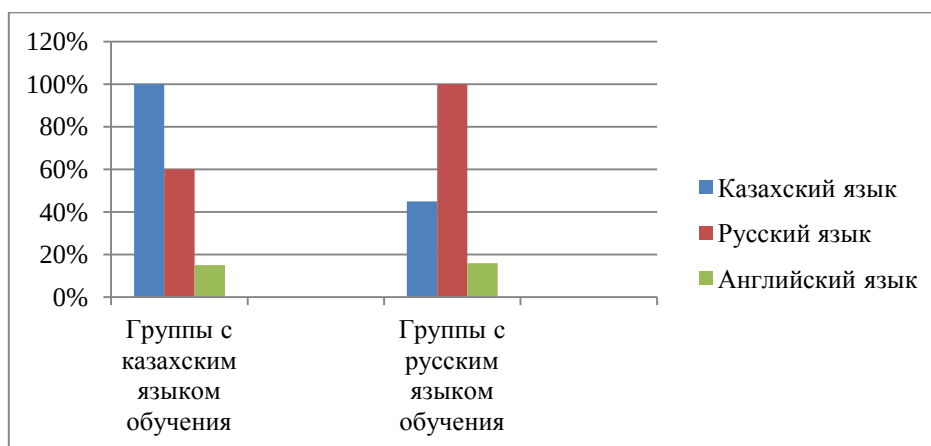
Информационное пространство в рамках определенного исторического времени является важнейшим фактором становления сознательной человеческой деятельности в силу функции языка.

Языковая деятельность человека, в ходе которой происходит освоение материальной и духовной культуры с помощью выразительных средств самой культуры как основы социокультурного пространства личности, создает в свою очередь полиязыковое пространство сознательной человеческой деятельности (труд, познание, общение).

Язык, заключенный в коллективном сознании народа, - это та реальность, к познанию которой призван приобщать студента преподаватель любой учебной дисциплины. Любой язык ставит нас перед необходимостью и одновременно дает нам возможность представлять континуум мироздания как множество разных вещей, которое поддается упорядочению при помощи системы идей, являющихся значениями слов. Эту задачу решает каждый человек, овладевая первым, родным языком. Соответствующая способность видеть мир через слова остается пожизненно, это необходимый компонент того качества, которое называется разумом. Овладевая полиязыковой культурой, человек тем самым расширяет свои возможности. Определяя полиязыковую культуру, как совокупность показателей, отражающих уровень распространенности «языков культуры» в языковом пространстве, а также уровень

владения родным и не родными языками в пространстве конкретного социума, мы видим важный фактор решения многих социальных проблем современного образования в исследовании роли языковой культуры.

Проблема во владении языками состоит в том, что у студентов отсутствует интерес к чтению художественной литературы, что приводит в конечном результате отрицательным показателям.

Мы считаем уровень полиязычной личности технических ВУЗов, где главным показателем является качество чтения, перевода и пересказа это:

- готовность производить и воспринимать тексты повседневного использования, т. е. владение «обыденным языком»;
- владение темпом спонтанной речи;
- готовность перевести прочитанный текст;
- готовность поддержать диалог, различать реплики, задавать вопросы.

Так, в наше время знание языков приобретает все большее значение. Установлено, что развитие интереса к изучению и говорению на 2-3 повышает интеллектуальную активность и самостоятельность студентов, способствует росту познавательного интереса, нравственному совершенствованию.

Полиязычное обучения предусматривает использование новой модели образования, способствующей формированию конкурентоспособного в условиях глобализации поколения, владеющего языковой культурой. Владение студента казахским, русским и английским языками дает ключ к мировым рынкам, науке и новым технологиям, является основой будущего демократического мира. Сейчас делаются первые шаги к внедрению новой модели образования в вузах: реформируются стандарты образования, открыты отделения, где преподавание ведется на трех языках. Следует отметить, что программа полиязычного образования, внедряемая в Казахстане, является уникальной и подразумевает, в отличие от западных аналогов, параллельное и одновременное обучение на трех языках. Целью данной программы является реализация полиязычного образования, направленного на подготовку высококвалифицированных, конкурентоспособных специалистов, обладающих языковой компетенцией на основе параллельного овладения казахским, русским и английским языками, мобильных в международном образовательном пространстве и на рынке труда, способных к межкультурной коммуникации. Реализация полиязычного образования требует расширения образовательного пространства, обмена опытом, увеличения лингвистического капитала казахстанцев и формирования поликультурной личности, эффективно функционирующей в условиях глобализации и плюралистического демократического общества. В целях дальнейшего улучшения работы в сфере полиязычия в высших учебных заведениях, на наш взгляд, необходимо выделить дополнительные часы по профессиональному английскому для студентов, организовывать языковые стажировки и обучение преподавателей, открыть лабораторные классы по изучению языка, активизировать работу научных центров по внедрению полиязычия.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Казахстан: образование в условиях полиязычия. Педагогика.– М – 2008 - №6
Государственная программа развития образования РК на 2016-2020 годы.
2. Полиязычное образование: опыт и перспективы. Кубеев Е. -2012.-24 октября (№39).
3. Поликультурное образование – одно из главных направлений в системе высшего образования. Жуминова А. М. –Высшая школа Казахстана.-2017.-№2.
4. Стратегия полиязычия. Сыздыкова Л. –Казахстанская правда.-2012.-20 июня (№193-194).
5. Исмагилова Л.Р. Полилингвизм как компонент экономической культуры. дис. канд. соц. наук. Казан.гос. фин-экон. институт, Казань, 2005

ТҮЙІН

Аталмыш мақаладашәт тілдерді оқу қажеттілігі мен тиімділігі қарастырылған. , үштілділік артықшылығы сарапталған. Жұмыста тілдерді үйренудің қолайлы бірнеше

себептері көрсетілген. Зерттеу барысында қарастырылған мәселе бойынша студенттердің арасында үштілділік туралы сауалнама жүргізілді.

RESUME

In this article, the authors examined the need and effectiveness of studying foreign languages, and analyzed the advantages of polyglotism. There are several reasons for the favorable study of languages. In the course of the study, a small survey was conducted among students on this issue, i.e. about a multilingual person.

УДК 81'246.3; 316.647.3

М. К. Баймуратов, студент

Р. К. Макулова, преподаватель

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК.

МУЛЬТИЛИНГВИЗМ КАК ПУТЬ К ТОЛЕРАНТНОСТИ

Аннотация

В данной статье автор рассматривает идею мультилингвизма как важнейшего фактора, формирующего бережное отношение к своему языку наряду с толерантностью, терпимостью к культуре и языку других народов. Доказывается мысль о том, что в условиях глобализации мирового пространства мультилингвизм не только вооружает человека необходимыми знаниями, но и формирует в нем уважение к культуре, языку, традициям другого народа.

В статье автор предлагает пути формирования толерантного сознания, расположенного к диалогу культур, привлекая для этого положительные факторы полиязычия.

Ключевые слова: мультилингвизм, полиязычие, толерантность, терпимость, социокультурная личность, диалог культур, билингвизм, глобализация.

Мультилингвизм предполагает сосуществование и использование нескольких языков в языковом сознании, речевой деятельности человека предполагает защиту индивидуальности национальных меньшинств. В то же самое время развитие межнационального человеческого общения в настоящее время достигло такого уровня, при котором владение не одним, а несколькими языками, имеет явное преимущество для гражданина практически любого государства.

Мультилингвизм является социокультурным феноменом, поскольку около 75% населения земного шара владеют, в той или иной степени, двумя или более языками (мультилингвизм, полилингвизм, многоязычие). Около одной четверти стран на Земле признают официально два языка на своей территории, и только несколько стран – три и более языков, хотя фактическое количество сосуществующих языков во многих странах существенно больше.

Актуальность мультилингвизма как социокультурного феномена состоит в том, что оперирование несколькими языками является необходимым условием успешной жизнедеятельности человека и общностей в эпоху глобализации, так как глобализация предполагает взаимопроникновение материальных и духовных компонентов

различных социальных культур. Поэтому важнейшим условием освоения чужой культуры является овладение ее формами, и, прежде всего, языками.

Мультилингвизм (полилингвизм, многоязычие) – употребление нескольких (более двух) языков в пределах определенной социальной общности (прежде всего государства); употребление индивидуумом (группой людей) нескольких языков, каждый из которых выбирается в соответствии с конкретной коммуникативной ситуацией. Но это не только способность говорить на нескольких языках, это еще и особый тип мышления, впитывающий в себя культурные ценности нескольких цивилизаций, мышление, открытое к диалогу. По способу усвоения различают спонтанный (естественный) и педагогический (культурный) пути приобретения языка.

Частным случаем проявления мультилингвизма является билингвизм, т.е. (от лат. *bis* — дважды и *lingua* — язык), двуязычие, владение двумя языками. Американская социология определяет билингвизм как "использование двух языков с равной долей легитимности на рабочем месте или в учебных заведениях". Однако более полным представляется определение, данное Швейцером и Никольским: "Билингвизм – это сосуществование двух языков в рамках одного языкового (речевого) коллектива, использующего эти языки в различных коммуникативных сферах, в зависимости от социальной ситуации и других параметров коммуникативного акта. Оба языка, обслуживая единый коллектив, образуют единую социально-коммуникативную систему и находятся в функциональном дополнении друг к другу"

Феномен мультилингвизма – феномен века. Он присущ всем регионам мира в разной форме и в разных отношениях. Овладение языками, которые являются средствами общения и информационного обмена с народами других стран, приобретает все большее значение. Языки межнационального общения выполняют интернациональную миссию, духовно и нравственно сближая людей разных национальностей.

Мультилингвизм всегда был и остается по сей день феноменом, необходимым для сосуществования различных этносов и культур, однако, несущим в себе множество противоречий и вызывающим иногда достаточно полярные мнения: от алармистских приветствий до яростного сопротивления и предубеждений. Он как бы подрывает саму возможность существования монолингвальной культуры и в этом смысле вызывает опасение за ее сохранение, но в то же время расширяет культурный диапазон приобщением к опыту иноязычных сообществ, "аккумулирует" в себе потенциал усвоения общечеловеческих ценностей. В современном мире, стремящемся найти пути достижения "глобального гуманизма", который создает возможность установления гуманистического общества с различными национальными моделями, по крайней мере, странным представляется нежелание замечать роль мультилингвизма в становлении социальной гетерогенности и оценивать его как позитивный фактор межкультурного взаимодействия.

Исследуя феномен мультилингвизма, нельзя игнорировать систему современного образования, так как иностранные языки входят во многих странах в школьный минимум, причем их может быть даже несколько. Без знания другого или других языков в той или иной степени теперь не обойтись.

Мультилингвизм как социокультурный феномен выдвигает перед образованием сложные задачи подготовки молодежи к жизни в условиях многонациональной и поликультурной среды, формирования умений общаться и сотрудничать с людьми разных национальностей, рас, конфессий. Интеграция мирового сообщества, развитие планетарного мировоззрения предполагают учет национальных традиций в образовании учащейся молодежи, создание условий для формирования культурной идентичности личности, формирование разнообразной и сложной культурной среды

для развития индивидуума. Таким образом, социальная сущность современного многоязычного образования состоит в формировании не просто языковой, а широкой социокультурной компетенции и аутентичности контекстной трактовки смыслов межкультурной коммуникации представителей разных культур. Оно решает задачи деиерархизации этнических статусов, критического осознания мира с развитием коммуникативных возможностей и глубоко рефлексивного отношения к собственной культуре и языку - что делает процесс социокультурной трансляции этнических ценностей более стабильным, защищенным и управляемым, способствует осознанному сохранению национальной культуры носителями языка и социокультурного опыта конкретного общества.

До сих пор точно не установлено, каким количеством языков может овладеть человек. Точно известно лишь то, что в истории человечества всегда были люди, которые могли изъясняться не только на родном, но и на многих иностранных языках. Согласно легенде, Будда говорил на ста пятидесяти языках, а Магомет вообще владел всеми языками мира. Настоящие полиглоты есть и в наше время. Например, инженер-архитектор из Бельгии Йохан Вандевалле в свои 40 с небольшим лет знает 31 язык. А профессор-лингвист из Италии Альберто Тальнавани вполне свободно общается на всех языках стран Европы. При этом семью языками будущий полиглот владел уже в 12 лет, а в 22 года – к моменту окончания Болонского университета – его "языковый багаж" насчитывал 15 языков. Ежегодно римский профессор овладевает двумя-тремя языками.

Немаловажное значение мультилингвизма как фактора, сближающего разные культуры и языки, придается в нашей стране

Языковой плюрализм в Казахстане рассматривается сегодня как следствие осуществленных общественно – политических и экономических реформ. К данным реформам относятся следующие преобразования: казахстанское общество становится более открытым, наше государство входит в мировое сообщество, развиваются и укрепляются межгосударственные политические, экономические и культурные связи. Все вышесказанное способствует тому, что иностранные языки в настоящий момент востребованы обществом. Владение иностранными языками расширяет профессиональную компетентность специалиста, открывает доступ к ресурсам мирового значения, делает специалиста конкурентоспособным не только в национальном, но и в мировом масштабе.

В ежегодном Послании Президента РК Н.А. Назарбаева народу Казахстана отмечена актуальность полиязычного обучения, поскольку «одной из важных ценностей и главным преимуществом нашей страны являются многонациональность и многоязычие». Программа полиязычного обучения предусматривает создание новой модели образования, способствующей формированию конкурентоспособного в условиях глобализации поколения, владеющего языковой культурой. Знание казахского, английского и русского языков даст молодежи ключ к мировым рынкам, науке и новым технологиям, создаст условия для формирования мировоззренческой установки на конструктивное сотрудничество на основе приобщения к этнической, казахстанской и мировой культурам. В этом году делаются первые шаги к внедрению новой модели образования в вузах: реформируются стандарты образования, в вузах открыты спецотделения, где преподавание ведется на трех языках.

Программа полиязычного образования, внедряемая в Казахстане, является уникальной и подразумевает, в отличие от западных аналогов, параллельное и одновременное обучение на трех языках.

По мнению Президента Н.Назарбаева: «...Казахстан уникален и силен своей многонациональностью. На его земле сформировалось уникальное поликультурное

пространство... Поликультурность Казахстана - это прогрессивный фактор развития общества. Евразийские корни народов Казахстана позволяют соединить восточные, азиатские, западные, европейские потоки и создать уникальный казахстанский вариант развития поликультурности».

Чтобы обеспечить достижение международно-стандартного уровня владения несколькими иностранными языками, наша страна сформулировала концепцию полиязычного образования. Она предполагает становление полиязычной личности при определенном отборе содержания, принципов обучения, разработке специальной технологии с использованием многоязычных разговорников, словарей и учебно-методической литературы, где указывались бы сходства и различия базового, промежуточного и нового языка обучения. В новой технологии обучения необходимо обеспечить идентичность содержания обучения второму и третьему языкам, начиная с универсальных языковых явлений переходить к специфическим для нового, изучаемого, языка. Полиязычная личность – это модель «человека, рассматриваемого с точки зрения его готовности производить речевые поступки, создавать и принимать произведения» (высказывания и тексты) на трех и более языках.

Уровни сформированности полиязычной личности в определенной степени условны, так как могут иметь самые различные сочетания.

В качестве основополагающей цели обучения иностранным языкам становится формирование поликультурной многоязычной личности, обладающей информационными, коммуникативными и интеллектуальными потребностями, способностями и компетенциями, которые позволят ей успешно действовать в условиях межкультурного общения и профессионально-языковой деятельности в роли субъекта иноязычного познания, иноязычного общения и иноязычного творчества.

Яркой иллюстрацией идеи многоязычия, отраженной в политике нашего государства, является созданная в 1995 году казахстанская модель межэтнической толерантности и общественного согласия - Ассамблея народа Казахстана. За истекшие годы с момента образования Ассамблеи от консультативно-совещательного органа при Президенте она реформировалась в полноценный политический институт модернизирующегося казахстанского общества. Свидетельством тому является Закон Республики Казахстан «Об Ассамблее народа Казахстана от 20 октября 2000 № 70—ІУ».

В нем концептуально изложено, что: «Целью Ассамблеи является обеспечение межэтнического согласия в РК в процессе формирования казахстанской гражданской идентичности и конкурентоспособности нации на основе казахстанского патриотизма, гражданской и духовной общности народа Казахстана при консолидирующей роли казахского народа». А в перечне приоритетных основных задач Ассамблеи на первом месте стоит «обеспечение эффективного взаимодействия государственных органов и институтов гражданского общества в сфере межэтнических отношений, создание благоприятных условий для дальнейшего укрепления межэтнического согласия и толерантности в обществе». В контексте вышеуказанного положения мы видим, что в законодательном акте об АНК заложен принцип толерантности. Толерантность в современной интерпретации означает не просто терпимость как раньше, лояльное отношение к чему-либо, стоящему на другой позиции, отличающегося концептуально, но имеющего общие точки соприкосновения, к которым должны прийти обе стороны.

О толерантности, как об одном из основных институтов АНК, свидетельствуют следующие принципы ее деятельности - «в равенстве прав и свобод человека и гражданина, независимо от расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений или по любым иным обстоятельствам».

Исходя из всех вышесказанного, мультилингвизм как социокультурный феномен становится во всем мире повседневной реальностью.

-Мультилингвизм является фактом реального языкового существования для подавляющего большинства населения всего мира, в связи с возрастающим взаимодействием экономических, научных, культурных и политических интересов;

-Мультилингвизм выступает средством социализации личности, формирует установки эмпатии и толерантности в результате социокоммуникативного процесса, организуемого и развиваемого особым образом, в рамках билингвального подхода к образованию;

-Феномен мультилингвизма по своей социальной сути вызывает не потерю, а расширение культурной идентичности, повышением рефлексивного и ценностного отношения к достижениям собственной культуры, увеличением культурного богатства и возможностей личности вступать в межкультурный диалог;

Социальная многоязычность личности в поликультурном контексте является необходимым условием достижения адекватного уровня социокультурной компетенции, позволяющего сохранять культурную идентичность и повышать потенциал социальной мобильности в рамках существующей культурной среды. Полилингвальная адаптация к новому социокультурному окружению позволяет преодолевать культурный шок и маргинальные социокультурные состояния.

В последние десятилетия мультилингвизм стал все больше оказывать влияние на современный политический процесс и его роль стала все более заметной на международной арене. Одной из важнейших целей языковой политики является развитие многоязычного общества, основанного на принципах уважения, бережного отношения к культуре и сохранении языков меньшинств и региональных языков. Основными задачами успешной языковой политики являются активная образовательная и культурная политика, направленная на изучение иностранных языков, востребованных на международном уровне с целью вовлечения всех факторов современного политического процесса в повсеместное распространение мультилингвизма.

Исходя из этого, бережное отношение к собственному культурному наследию и восприятие ценных элементов других через диалог культур – это магистральный путь развития человеческой цивилизации в эпоху глобализации.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Хаскельберг Мария Григорьевна. Билингвизм // [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://www.log-center.ru/hints/dvuyazichie/bilingvizm>
2. Зограф Г. А. Многоязычие. Лингвистический Энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1990. 303 с.
3. Верещагин Е.М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма). М.: Изд-во МГУ, 1969. 160 с.
4. Швейцер А. Д., Никольский Л.Б. Введение в социоллингвистику. М.: Высшая школа, 1978. 215 с.
5. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. М.: Слово, 2000. 624 с.
6. Ширин А. Г. Педагогические аспекты билингвизма: развитие новой научной школы// [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://edu.novgorod.ru>.
7. Онлайн Энциклопедия Кругосвет. Двуязычие//[Электронный ресурс]: Режим доступа:http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/DVUYAZICHIE.html
8. Радаева Ксения, руководитель отделения иностранных языков СИДО.

Секреты полиглотов//[Электронный ресурс]: Режим доступа: http://www.sido.ru/library/publications/sell/2010/06/07/sell_96.html

9. Кулсариева Актолкын Турлукановна, доктор философских наук, доцент. Мультилингвизм как условие диалога культур //[Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://kazakheli.kz/publications/multilingvizm-kak-uslovie-dialoga-kultur>

ТҮЙІН

Бұл мақалада автор көптілділік идеясын төзімділік, басқа халықтардың мәдениеті мен тіліне деген төзімділікпен қатар тілдің мұқият қарым-қатынасын қалыптастыратын маңызды фактор ретінде қарастырады. Әлемдік кеңістіктің жаһандану жағдайында көп тілділік адамдарға қажетті біліммен ғана емес, сонымен бірге басқа халықтардың мәдениетін, тілін және дәстүрлерін құрметтеуді қалыптастырады.

Мақалада автор мәдениеттердің үнқатысуына жататын толерантты сана қалыптастыру жолдарын ұсынып, көптілділікке әсер ететін факторларды қарастырады.

REZUME

In this article the author considers the idea of multilingualism as the most important factor forming the careful attitude to mother language as well as tolerance, condonation to the culture and languages of other nationalities.

In this article is proved that in the context of the globalization of the world space, multilinguism not only equips people with the necessary knowledge, but also shapes respect for the culture, language and traditions of another nations.

In the article the author suggests the ways of forming tolerant mind being ready to communicate with other cultures attracting positive factors of multilingualism.

УДК 81.276.2:004.738.5

Т. Баянғали, студент

Б.Х. Курманова, преподаватель

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

ВЛИЯНИЕ СМИ НА РЕЧЬ СОВРЕМЕННОГО ЧЕЛОВЕКА

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы влияния средств массовой информации на речь современного человека.

В работе были использованы методы социологического опроса, анализ, сравнение данных, содержащихся в разных источниках; методы, присущие теории лингвистики

Научно-исследовательская работа предназначена для студентов, обучающихся в неязыковом вузе.

Ключевые слова: средства массовой информации, речь человека, опрос, молодежь, культура речи, негативное влияние, неграмотность, языковая норма, влияние

Особое беспокойство вызывает факт воздействия современных средств массовой информации на молодое поколение. То, что оно, это воздействие, сегодня во многом негативно, уже не оспаривает никто. Это подтверждается и существующими исследованиями и в целом ситуацией в обществе. Волна насилия, захлестнувшая общество, рост немотивированной агрессии, разрушение традиционных общечеловеческих ценностей, отсутствие у молодежи нравственных ориентиров,

духовных лидеров, снижение порога чувствительности – все это не в последнюю очередь обусловлено современным состоянием средств массовой коммуникации

Данная тема особенно актуальна сегодня, когда речь заходит об отсутствии контроля над рынком средств массовой информации, неконтролируемой подаче информации различной аудитории, что в конечном счете пагубно сказывается на формировании морально-нравственных ценностей подрастающего поколения.

СМИ в условиях рынка утратили свои некогда важнейшие функции воспитания человека, формирования личности, просвещения. Сегодняшние СМИ – это бизнес, главная цель которого, извлечение прибыли. На пути к достижению этой цели используются все средства, позволяющие привлечь массовую аудиторию. Не поднимать человека в его лучших проявлениях, а удовлетворять его сиюминутные запросы, не гражданский институт, а сфера услуг – таким образом, сместился центр тяжести.

Следует заметить, что работа над данным исследованием продолжалась в течение месяца. В течение этого периода мы посетили сайты и проанализировали записи из личных страниц пользователей, сделали выводы о правописании студентов при виртуальном общении, провели социологический опрос на тему: "Влияние СМИ на речь современного человека?", результаты обработали, представив их в форме диаграмм.

Влияние СМИ на молодежь велико, как в положительном, так и отрицательном аспектах. СМИ определяют жизненный ориентир молодого человека, его поступки, вкусы и интересы, мироощущение и цели в жизни. Современные СМИ всесторонни и неодинаковы. Возраст и возрастной интерес определяют границы потребностей населения, в частности студентов. Если рассматривать характер влияния средств массовой информации на современную молодежь, то можно выделить два характера воздействия на неё. Дело состоит в том, что СМИ может производить как позитивное, так и негативное воздействие на общество.

По исследованиям ученых источниками информации, влияющих на поведение и речь современной молодежи в первую очередь является Интернет и телевидение. При социологическом опросе студентов вуза выявлено, что 60% новостей они узнают из телевизионных передач, из разговоров с людьми - 18%, и 20% - затрудняюсь ответить.

Одна из разновидностей СМИ - печать, которая и сейчас остается важнейшим носителем массовой информации, обладая значительным влиянием на читателя не только речью, но и языковыми средствами.

Согласно исследованию журналиста Ники Олиной речевая культура населения в целом (а молодежи - особенно!) в последние 10-15 лет резко ухудшилась. И первостепенную роль в разрушении и пренебрежении языком являются, как ни странно, СМИ, чье изначальное назначение было обучать и информировать аудиторию. Рассмотрим несколько примеров ошибок, найденных в российской прессе, телевидении:

Уже на первой странице подросткового журнала «Браво» читаем: «Жертва главной тусовщицы мира», «мотоцикл гламурно-розового цвета». Далее на страницах этого журнала то и дело появляются словечки молодежного сленга: бухло, угарная вечеруха, гот-вечерина, тусануть, фанатеть, трэш.

Возьмем еще два молодежных журнала, читателями которых являются девушки – «ELLE GIRL» и «YES!». Здесь лексика отличается направленностью на читательниц – шоппинг, подарки в кассу, апгрейд (слово, которое прежде употреблялось исключительно в компьютерной лексике, получило распространение среди молодежи), суперкреатив, замутить, правильная барышня, мейк, лав-стори, милитари-нашивки, отпетая фанатка.

Теперь обратимся к «Новой газете». Специфика речи этой газеты заключается в большом количестве профессиональной лексики: капитализация, отраслевая специфика,

краевая прокуратура, основные отрасли экономики. Это уже лексика не современных подростков, а серьезных политиков и экономистов. А значит, и круг потребителей этой газеты иной, нежели чем мои сверстники 14-17 лет.

Телевидение оказывает не менее негативное влияние на уровень культуры речи населения. Оно сильно воздействует на поведение людей, изменяя характер их общения с внешним миром. Особенно чувствительна к влиянию телевидения молодежь. «Не только то, что говорится по телевидению, но и то, как говорится, каким языком, люди принимают за истинную речь».

Телевизионные выступления относятся к жанру публицистики. Они раскрывают общественно-политические, экономические и культурные отношения. Выступления по телевидению должны отличаться достоверностью, точностью фактов, строгой обоснованностью. В то же время для них характерны эмоциональность, призывность и общедоступность.

В настоящее время культурный уровень программ сильно упал, достаточно вспомнить «Дом-2» или «ComedyClub». Стоит отметить, что эти программы транслируются на телеканале ТНТ, который сам по себе не отличается высоким уровнем культуры и позиционирует себя только как развлекательное телевидение.

В итоге мы видим, что для населения СМИ не является эталоном ни в плане грамотности, ни в плане уровня культуры речи.

Исследование показало, что средства массовой информации занимают огромное место в жизни отдельного человека и общества в целом. Телевидение, радио, печать, Интернет, реклама стали основными источниками информации, формирующими внутренний мир человека. Если всего столетие назад внутренний мир людей формировался на основе их личного общения, профессиональной деятельности, путешествий, то сегодня совсем не нужно быть очень активным человеком, чтобы узнать новости с другой стороны планеты, незачем выходить из дома для общения с людьми.

В ходе данного исследования мы выяснили, что молодежь почти ежедневно использует СМИ в качестве главного источника информации. Причем основным источником является телевидение. Однако все большее значение приобретает Интернет.

На примере студентов университета мы увидели, что студенты не следят за правильностью написания слов в чатах, используют различного рода сокращения и жаргон, пишут слова так, как слышат, спокойно общаются с теми, от кого приходят безграмотные сообщения, не видят в нарушении норм культуры речи ничего страшного. То есть, налицо падение культурного уровня и снижение нормы культуры с литературного и неполного литературного стиля до фамильярного.

Наша гипотеза о том, что средства массовой информации и коммуникации снижают уровень грамотности и культуры речи, была верна.

Журналисты явно недооценивают интерес молодых людей к познавательной и жизненно важной для их социализации информации. Очевидно, можно говорить о пренебрежении базовыми информационными потребностями молодежи в угоду развитию низменных деструктивных интересов, которые, конечно, не способствуют становлению социально активной, гуманистически ориентированной, образованной молодежи.

СМИ оказывают огромное влияние на молодежь, во многом формируя их жизненную позицию и мировоззрение.

В результате анализа собранного материала, проведения диагностических срезов по практическому использованию языковых средств был получен вывод, что речевая культура населения в целом (а молодежи – особенно!) в последние 10-15 лет резко ухудшилась. И первостепенную роль в разрушении и пренебрежении языком являются,

как ни странно, СМИ, чье изначальное назначение было обучать и информировать аудиторию.

Это должно вызвать искреннюю тревогу каждого культурного человека, так как идет посягательство на самое ценное, что есть у народа – его язык.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Шарандин А. Л. Культура речи на рубеже 20-21 веков - Тамбов, 2005. – 325с.
2. Володина М. Н. Язык средств массовой информации - М.: Академический Проект: АльмаМатер, 2008. – 238 с.
3. Газета «Комсомольская правда»
4. Газета «Аргументы и факты»
5. Земская Е.А. Активные процессы современного словопроизводства // Русский язык конца XX столетия (1985 - 1995). М., 1996
6. Аверин А.Н. Социальная информация. //Учебное пособие. М., 2006.
7. Барденштейн Л.М., Можгинский Ю.Б. // Патологическое гетероагрессивное поведение у подростков. М., 2010, с.234
8. Бредихин И.В. Социология молодежи, 2006, Москва. -с.321
9. Войскунский А.Е. Психологический журнал, 2009, с.90
10. Добреньков В.И., Кравченко А.И. Социология, том 3. М., 2008. - с. 436

ТҮЙІН

Мақалада бұқаралық ақпарат құралдарының қазіргі заман адамының сөйлеу мәдениетіне әсері, мәселелері қарастырылады. Жұмыста әлеуметтік талдау, сараптама, мәліметтерді салыстыру әдістері пайдаланылды. Ғылыми-зерттеу жұмысы тілдік емес оқу орындарының білім алушыларына арналған.

RESUME

In the article the problems of influence of mass medias are examined on speech of modern man. The methods of the sociological questioning, analysis, comparison of the data contained in different sources, were in-process used; methods, inherent theories of linguistics Research work is intended for students student in unlanguage institution of higher learning.

ӘОЖ 791,43.01

А.А. Джумабекова, оқытушы

М. Берсекенев, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қаласы, ҚР.

ҚАЗАҚ КИНОСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚ

Аннотация

Мақалада қазақ киносындағы ұлттық құндылықтарды сақтап, дамыту жайы, көп ұлтты қазақ елінде тұратын халықтардың отансүйгіштігі, бірлігі, ынтымақтастығы бір-бірімен үндесуі туралы баяндалады.

Түйін сөздер: ұлттық құндылық, әдет-ғұрып, кино өнері, кейіпкерлер, рухани байлық.

Әр ұлттың өзінің ұлттық құндылықтары болады. Бір ұлтты екіншілерінен ерекшелендіріп тұратыны оның: тілі, ертегілері, мақал-мәтелдері, лиро-эпостық және батырлар жырлары, әдет-ғұрпы, салт-санасы, менталитеті, мәдениеті, өнері, тағамдары, ұлттық колөнері, тұрмыстық бұйымдары, ұлттық ойындары т.б. өзгелерге ұқсамайтын қасиеттері. Осылардың бәрі – ұлттық құндылықтарға жатады.

Кино-халық өмірін көрсететін өнер ғана емес, ол-өнеге ізі, тағылым жолы, рухани байлық.

Мәдениет-қашанда халық үшін қажет те, қасиетті ұғым. Оған тарих та, әдебиет те, тіл де, өнер де -ұлттық рухқа, болмысқа қатысты нәрселердің бәрін жатқызуға болады. Мәдениет-сан-салалы, үнемі бір бағытта ғана емес, ескінің жаңамен, төл туманың өзге мәдени ауқыммен қарым-қатынас негізінде дамиды үздіксіз процесс. Сондықтан кино -мәдениеттің келелі салаларының бірі. Кино-халық сүйетін, көптің көруіне өте қолайлы өнердің бір түрі. Фильм миллиондағанадамдарға ой салып, өмір мәселелерін талдатады, қорытынды жасатады. Біздің елімізде өзіміздің ұлттық болмыс-бітімімізге, ұлттық ұғымымызға негізделген.

Тағылымға толы «Қыз Жібек» фильмі-махаббат қана емес, қазақ елінің ұлттық өнерін, өмірін, салт-дәстүрін дәл көрсететін тарихи туынды. Бұл фильмді көрген соң Ш.Айтматов: «Мұндай көне тарихты, халық өмірін толыққанды, мол бояулы көрсететін фильм халықты әлемге таныту үшін, патриоттық сезімін тәрбиелеу үшін қажет», - деп атап көрсеткен [1]. Фильмнің өзгені де ойландырып ой салатынына тағы бір дәлел: кино туындыны француздар Парижде тамашалағанда, олардың алған әсерлері соншалық, фильм аяқталса да, орындарынан тұрмай, жарты сағат үнсіз отырып қалған екен. Бүгінде осы фильмнің басты кейіпкерлерінің өмір жолы-жастарға үлгі, тағылымы мол рухани байлық көзі.

Кино өнерінің басты міндеті-көркемдігі әсем, көруге қызықты, идеясы маңызды фильмдер шығару. Ондай фильмдерді жасайтын орын біреу-ақ. Ол-киностудия. Киностудия-өнер ордасы, халық сүйген, халық құлшынған тамаша өнер саласының қайнар бұлағы. Кино – әр салалы және алуан жанрлы өнер. Киноның салалары мен жанрлары әрқайсысының туу, қалыптасу, даму тарихы бар.

Қазақ кинематографистері өздерінің алғашқы қадамын деректі кино түсіруден бастады. Деректі фильм өзінің оқиғаны тез қамтып, оны көпшілікке дер кезінде жеткізетін ұшқыр қасиетімен кино өнерінің тиімді жанрына айналды. Қазақ киносы да алғашқы кезде мылқау болды. Тек 1938 жылы республикадағы алғашқы дыбысты лента-«Жамбыл ата» түсірілді. Осы жылы қазақ көркем фильмінің алғашқы қарлығашы -«Амангелді» дүниеге келді. Ұлттық кино өнерінің бұл туындысы қазақ және орыс кинематографистерінің қатысуымен «Ленфильм» студиясында жасалды. Фильмде ұлттық ерекшелік өзінің тарихи революциялық мазмұнымен айқын интернационалдық сипат алды. Амангелді рөліндегі Е.Өмірзақов өзінің рухани және идеялық сенімі, мінез-сипаты, түр-тұлғасы жағынан халық қаһарманына өте жақсы келді. [2]

Қазақ кино әлемінде балалық шақты бейнелейтін фильмдер аз емес. Қызыға қарайтын бұл туындылардың жас көрермендерге берер тағылымы орасан зор. Солардың бірі – қанша көрсек те маңызын жоғалтпаған, үлкенге де, кішіге де жол таба білген «Менің атым Қожа» фильмі. Аталмыш туынды нақты шынайы өмірді суреттейді. Бар болмысымен сомдаған Қожа «міне, мен қандаймын, қазақ деген осы» деп тұр. Баланы алдау оңайға түспейді. Ол жақсы мен жаманды, жалғандық пен шынайылықты тез сезініп қояды. Ауыл балалары, әсіресе, жасөспірімдер жасқаншақтау, өз-өзіне сенімсіз болып келеді. Ал Қожа еш нәрседен қымсынбайды, ашық, қап-қара, нағыз ауыл баласы.

Қазақта Отанға деген сүйіспеншілікті, ұлтына деген ұлттық сезімді, даналарымыздың Абай Құнанбаев, Мағжан Жұмабаев, Сұлтанмахмұт Торайғыров, Сәкен Сейфуллин, Ілияс Жансүгіров, Бейімбет Майлин, Олжас Сүлейменовтың еңбектерінде молынан кездеседі. Ұрпақ тәрбиесін келешек қамын ойластырып, Міржақып Дулатов: «Тәрбиенің әсері күшті сіңімді халық мектебінде. Одан бала ойына, қанына, сүйегіне керекті мағлұматтар алып шығады», [3] - деген болатын.

Ұлттық бірлікке, Отанын, жерін сүйуге, ұлттық тәуелсіз мемлекетті нығайтуда көркем шығарманың орны ерекше. Көркем шығармаларда отансүйгіштік, достық, парасаттық тәрізді адамгершілікке толы игі қасиеттер дәріптеледі.

«Көшпенділер» фильмі қазақ тарихында драмаға толы кезеңді суреттейтін жоңғар басқыншылығына қарсы қазақ халқының азаттық соғысы.

XVII ғасыр. Қазақ даласы. Ертеден жеткен сәуегейлікте елдің басын біріктіріп, бір тудың астына жинап, қабырғалы мемлекетке айналдыратындығы туралы айтылады. Ақ пен қараның тартысы, достықтың қиындықта сыналып, қызғаныштың қызыл отына шарпылғандығы, махаббаттың тағдырға мойын ұсынуы көрсетіледі. Қазақ ханының ордасында кішкентай сұлтан – Мансұр дүниеге келеді. Тағдыр осы кішкентай сәбиге кейін Қазақ хандығының іргетасын кеңейтіп, Ертіс пен Еділ арасындағы мемлекет құруды сыйлады.

Бүгінгі күні танымдық құралдардың бірі қазақ киносының жастар өмірінде алатын орны ерекше. Ең қажетті қасиет сенімділікті, жастардың бойына ұялатудың маңызы зор. Мен құрбы-құрдастарымның арасында киноның мәні, өмірден алатын орны туралы пікірлесу сұхбатын, сауалнама өткізген едім. Олардың ойынша, кино шындығында танымдық әдебиетке жататын құрал. Танымдық әдебиет дегеніміздің өзі-тіл, тарих, мәдениет, өнер. Сондықтан, жастар танымдық қабілетін ашып, рухани біліммен қаруландыруда киноның рөлі зор деп біледі.

Телеарналарда көрсетіліп жатқан көркем фильмдердің бір пайызы ғана Қазақстанға қатысты. Олар басқа халықты дәріптейді. Ал Ресейде отаншылдықты насихаттайтын фильмдерге бюджеттен арнайы қаржы бөлу қарастырылған. Франция шетелдік фильмдерге үстеме салық төлетеді. Ол қаржы ұлттық кинематографияның дамуына жұмсалады.

Егер елімізде кино әлеміне мұндай жағдайлар жасалса, жастар отаншылдық рухта тәрбиеленер еді. «Ағылшын мен орыс шекпендерінің» астында қалған ана тіліміз, мәдениетіміз, діліміз ұлттық фильмдер арқылы дәріптелер еді.

Алтын жауынгер, Томирис, Сұлтан Бейбарыс сияқты тарихи кейіпкерлердің бейнесін алдыңғы қатарға шығарып, нағыз өнер туындыларын дүниеге әкелуге болады. Ұлтымыздың нағыз батырлар туралы тамаша шығармаларды жасай отырып, отансүйгіштікке тәрбиелеу мәселесін ғана шешіп қоймай, әлемдік прокаттың сәті түсе қалған жағдайда Қазақстанды ежелден келе жатқан бай мәдениеті бар ел ретінде танытуға жол ашылады.

Өз елін мақтан тұтатын, асқақ ойлы, рухы мықты ұрпақтың өсіп жетілуі үшін мұны қолға алуды бүгіннен кеш қалдырмау керек. Анимациялық мультфильм арқылы жас жеткіншектің бойына ұлттық салт-дәстүрлер мен мәдениетін, ана тілін жетік білу, туған жері халқын ардақтап, мақтан тұту сияқты асыл қасиеттерді сіңіріп, тәрбиелеуге болады. Мультфильм арқылы жас бала өмірге икемделіп, өзіндік дүниетанымын қалыптастырады. Сондықтан да шығарманың өн бойы барынша адалдық пен шынайылыққа, мөлдірлік пен парасатқа тұнып тұруы керек. Себебі, бала жүрегі сезімтал, нәзік. Мультфильм кейіпкері арқылы бала жүрегіне жол таба білу керек.

Мәселен, жапондықтар балаға отансүйгіштік тәрбиені жастайынан бойына сіңіреді екен, бізде осы жағы осалдау сияқты. «Жас жеткіншектеріміз өзге елдің

мультфильмдерін көреді, өйткені елімізде ұлттық рухты, салт-сананы бейнелейтін анимациялық фильмдер жоқтың қасы» - дейді студенттер.

«Ер Төстік», «Алпамыс батыр», «Қобыланды батыр» шығармалары бойынша бояуы қанық мультфильмдердің шығарылуы көңіл қуантады Ұсқынсыз шетелдік жалмауыздарды дәу болса да аңқау, мейірімді, халыққа көмекке келетін Таусоғар, Көлтауысарлар ығыстырар еді. Мультфильмнің мазмұны, басты кейіпкерінің мінезі мен сырт келбетін суреттеуде, бейнелеу қатарын жеткізуде кеңес және қазақ мультфильмдері назардан қалмау керек.[4].

Анимация өнерінің өсіп келе жатқан жас ұрпақтың бойына рухани байлық пен ұлттық мәдениеттің дәмін себетін құнды құрал ретінде атқаратын қызметі зор.

Жастардың ішкі әлемі мен рухани сұранысын қанағаттандыру жолында ұлттық тағылымнан бастау алатын, тәрбиелік құндылығы бар, кешегі дәстүр мен бүгінгі күнді байланыстыратын аралықты табудың қажеттілігі – дәл қазір қазақ анимациясы үшін өзекті мәселелердің бірі.

«Фильмдерде қазақ жеріне деген сүйіспеншілік бой көтеруі тиіс. Бізге өжет, отансүйгіш ұрпақ тәрбиелеу керек», -деген Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев [5]. Елінің патриоты - оқығанын түйеді, көргенін салыстырады, өзгенің жақсысын көрсе, біз неге солай болмаймыз деп намыстанады. Өз елінің дәстүрі, ән-жыры, тіл өнері мен болмысы, мәдениетінен асқан ештеңе жоқ деген сөз.

Сөз соңында жастар киноның адамгершілікке, инабаттылыққа баулып, ұлттық болмысымызды сақтап, ұлттық құндылығымызды дәріптеуге көмектесетін құрал деп түсінсе, ал сол рухани құндылықтың бірі болып саналатын кино әлемі ұлттық құндылықтан алыстамаса болғаны дегім келеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қ.Сиранов «Кино туралы әңгіме», А., «Жазушы» 1973.
2. К.Смаилов «Фильм осылай туады» А., 1981.
3. Г.Бектасова «Қазақ киносына жаңа леп әкелген фильм», «Өнер әлемі» №1-2 2007.
4. «Дүниені таңқалдыратын фильм кашан түсіріледі?», «Парасат» №7 шілде 2007.
5. Ғ.Серікқызы «Ана тілімізде сөйлеу – патриотизмнің нағыз белгісі», «Жас қазақ» 9 қаңтар 2009 9-бет.

РЕЗЮМЕ

Киноискусство является синтезом литературы, изобразительного искусства, театра, музыки и кино. В данной статье рассматриваются национальные ценности кино, о развитии и патриотизме казахского народа, проживающего в многонациональной стране.

RESUME

Cinematography is a synthesis of literature, fine arts, theater, music and cinema. This article discusses the national values of the movie, on the development and patriotism of Kazakh people living in multi-ethnic country

А.К.Джалкатов, студент

З.Б. Умбеталина, филология ғылымдарының кандидаты, доцент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қаласы, ҚР.

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ЖАСТАРЫНЫҢ АРАСЫНДАҒЫ ТІЛ МӘДЕНИЕТІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация

Мақалада қазіргі қазақ жастары арасындағы тіл мәдениетінің өзекті мәселелері қарастырылған. Қалыптасқан тілдік нормадан айырмашылығы бар қазіргі жастар тілінің ерекшеліктері сипатталып, жастардың ауызша және жазба тілінде кездесетін әдеби тіл нормасынан түрлі ауытқуларларға нақты мысалдармен талдау жасалған, жастар тіліндегі сленг, жаргон, варваризм сияқты тілдік құбылыстардың қолданылу себептері анықталған.

Түйін сөздер: тілдік норманың бұзылуы, жастар тілі, тіл мәдениеті, сленг, жаргон.

Қазіргі жаһандану, интеграциялану, демократиялану заманында, қоғамдық сананың өзгеріп, жаңа жағдайға икемделіп, қайта құрылып жатқан жағдайында жастар да жаңа дәуірге өздерінің жаңа көзқарастарын қалыптасып, жаңаша ойлаумен дамып келеді. Жастар қоғамдық өмірде маңызды рөл атқаратын үлкен әлеуметтік ұтқыр топ болып саналатыны белгілі. Жас буын өкілдерін қоғамның басқа әлеуметтік топтарынан әрдайым жаңалық атаулының бәріне зор ұмтылыс, айналада болып жатқан барлық жаңалықтарға сол сәтте өз көзқарастарын білдіре алу, сенімділік, мәселенің байыбына бара бермеушілік қасиеттері ерекшелейді. Қоғамдағы түрлі өзгерістер ең алдымен тілде көрініс тауып отырады, ал жастар тілі қоғамның әлеуметтік өзгерістерінің айнасы десек қателеспейміз. Сондықтан кешегі жастар тілінен сөзсіз айырмашылығы бар бүгінгі жастар тілінің ерекшелігін мәселе ретінде қарастыру біздің зерттеуіміздің өзектілігін анықтайды.

Қоғамдық өміріміздің қай саласы болмасын белгілі бір ережелерге бағынады. Ал осы ереже, қағидалардан ауытқу қалыптан тыс құбылыс болып қабылданады. Біз белгілі бір тіл заңдылықтары мен ережелеріне, нормаларына бағынатын тілімізді бөтен сөзден арылтып, шұбарланудан, ластанудан қорғауымыз керек. Тілдік норма – тілдегі бірізділік, тілдік материалдарды нормалау деген сөз, белгілі бір тәртіп, заңдылыққа бағыну [1].

Туған тілдің гүлденіп, дамуы үшін сөйлеу мәдениетін, тіл мәдениетін сақтау қажет. Тіл мәдениеті – тіл нормалары мен ережелерін сақтау, тілімізді байытатын түрлі тілдік оралымдарды пайдалану... Зиялы адам үшін тіл мәдениеті оның білімділігі мен жалпы мәдениетінің көрсеткіші болып табылады. Әр адам өзінің сөйлеу мәдениетін сырттай бағалап, тілінің бөгде, паразит сөздермен былғанбауын аңдай білгені жөн. Сөйлеу мәдениеті қарым-қатынасымызды жағымды етіп қана қоймай, бізді рухани байытады. Филолог ғалымдар тіл мәдениеті жоғары тұлғалардың мынадай ерекше белгілерін атап көрсетеді:

1. Көпсөзді болмауы;
2. өз сөзінің мақсатын анық түсіне білуі;
3. баяндауының қарапайым, түсінікті және нақты болуы;
4. сөйлеу тіліндегі алуан түрлілік;

5. тілдік жағдаятқа байланысты тілдік құралдарды тандай білуі;
6. сөйлеу мәдениетінің биік үлгісін ұстану және оны ортаңқолды деңгейден ажырата білуі;
7. тіл мәдениетін білуі және оны меңгеруі;
8. кез келген әңгімелесушімен ортақ тіл табыса білу шеберлігі;
9. сыпайы және жағымды көңіл-күйде сөйлесуі;
10. сөйлей білуді ғана емес, тыңдау білуді де меңгеруі.

Тіл мәдениеті – тіл тағдырында ғана емес, жалпы ұлт тағдырында да маңызды орын алады. Тілдік норма соңғы кезде тез өзгерістерге түсіп жатыр, әсіресе, жастар тілі.

Біз – тәуелсіз, көпұлтты, бірлігі жарасқан елміз. Бүгінгі күні Қазақстанда тұратын кез келген этнос өкілі өз ұлтының салт-дәстүрлерін сақтап, өз ана тілін дамытуға мүмкіншілік алып отыр. Алайда, қазақстандық ретінде олардың әрқайсысы мемлекеттік тілді де білуге және құрметтеуге міндетті. Әр қазақ азаматы мемлекет құраушы ұлттың өкілі ретінде қазақ тілін біліп қана қоймай, оны жүрген ортасында насихаттап, ана тілінде сауатты да көркем сөйлеудің үлгісін көрсетіп жүрсе, қазақ тіліміз әлдеқашан Ата заңымызда көрсетілген мемлекеттік тіл мәртебесіне шынайы қол жеткізген болар еді. Әрине, қазақ тілінің қолдану аясы жылдан жылға кеңейіп келеді, оны қолданушылар саны да артуда. Елбасымыздың талап етуінен кейін Үкімет те қазақша сөйлей бастады. Жақында естіген енді бір жағымды жаңалық – еліміздегі барлық балабақшалар қазақ тілінде болады. Сырттай қарасак, бәрі дұрыс. Жоспарланған істер өз дәрежесінде жүргізіліп, атқарылған жұмыстар нәтижесін беріп жатыр. Еліміздің ертеңі – біз, жастар, біз де қазақша сөйлейміз. Алайда біздің қазақшамыз қалай, біз осы қалай сөйлеп жүрміз?

З. Кәленбаева [2], Ж. Нұрғали [3], Г. Акимбекова [4], А. Салқынбай [5] сияқты тіл жанашырлары облыстық және республикалық мерзімді басылым беттерінде тіліміздің болашағына төніп келе жатқан қатер туралы бірнеше қайтара жазып, жастардың тіл мәдениетінің төмендегеніне, тіліміздің бөгде сөздермен шұбарланып, жұтап бара жатқандығына жұртшылықтың, қоғамның назарын аударып, дабыл қағып жүр.

Жинақталған тілдік материалдарды талдау барысында біз қазіргі жастар тіліне тән мынадай ерекшеліктерді байқадық:

- ✓ екі тілді (қазақ, орыс) араластырып сөйлеудің қалыпты жағдайға айналуы;
- ✓ шетел сөздерінің жастар арасында белсенді қолданылуы;
- ✓ жастардың ауызекі сөйлеу лексикасының барған сайын жаргондалуы;
- ✓ компьютерлік лексиканың белсенді қолданылуы;
- ✓ ауызекі сөйлеу тілінің сөйлеушінің әлеуметтік ортасына тәуелділігі.

Осының бәрі жастар арасында тіл мәдениетінің төмендеуіне әкеліп отыр. Тіл мәдениеті деген ұғымға тілші-ғалым Рабиға Сыздықова келесідей анықтама береді: «Тіл мәдениеті дегеніміз – сөздерді дұрыс, орнымен қолдану (лексикалық), дұрыс құрастыру (синтаксистік), дұрыс қиюластыру (морфологиялық), дұрыс дыбыстау (орфоэпиялық), сауатты жазу (орфографиялық), тілді әсерлі етіп жұмсау нормаларын ұстану (лингвостилистикалық), орнықтыру, жетілдіру», – дейді [6]. Көріп отырғанымыздай, жастар тіліне тән ерекшеліктер деп жоғарыда атап көрсеткендеріміздің бәрі тіл мәдениетін бұзудың нақты көрінісі болып шықты.

Тіліміздің тазалығына қатер төндіріп тұрған бір құбылыс – күнделікті сөйлеуде қазақ тіліндегі сөздерге өзге тілдің қосымшаларын қосып, сөйлемдегі сөздердің орын тәртібін орысша құрап сөйлеу. Сөйлеуде жалпы қолданыстағы сөздерге орысша жалғау жалғап, өз тілімізде баламасы бола тұра, кірме сөздерді пайдаланып, оның үстіне қазақша қосымшаларды жалғап тарихи қалыптасқан сөйлемнің орын тәртібін бұзсақ – тілдегі бұзылу басталғаны [5]. Енді осы тілдік қателіктерге нақты тоқталайық:

1. Сөйлемдегі сөздердің орын тәртібін бұзу. Мәселен, өз ойын, пікірін айтарда «мен ойлаймын» деп алып, не ойлайтынын содан кейін айту. «Мен ойлаймын, біз әдет-ғұрпымызды сақтауымыз керек деп». Яғни, сөйлем құрылымын орыс тіліндегі «я думаю, что ...» дегендей құру.

2. Жіктік жалғауларының дұрыс қолданылмауы. Мәселен, «керек» деген сөзге жіктік жалғауының жалғануы дұрыс емес. «Біз жан-жақты білімді болу керекпіз», дұрысы «болуымыз керек»;

3. Сөздердің грамматикалық формасының өзгеріске ұшырап қолданылуы: бара жатырмыз «баратырық», келе жатырмыз – «келатырық», жүрміз – «жүрік», отырмыз – «отырық», тұрмыз – «тұрық» болып қолданылып жүр.

4. Сөйлеуде жалпы қолданыстағы сөздерге орысша жалғау қосу: «қарттарский», «рахатизм»; өз тілімізде баламасы бола тұра, кірме сөздерді пайдалану: «остановкіде», «ручкімен жазу», «прическасы жақсы» т.б.

Кез келген тілдің лексикасы әдеби және әдеби нормаға жатпайтын сөздер болып екіге бөлінеді. Осы бейәдеби сөздерге варваризмдер, кәсіби сөздер, қарапайым сөздер, бейтарап сөздер, жастардың жаргондары мен сленгін жатқызуға болады. Соңғы кездерде жастар арасында сленг, жаргон, варваризмдерді қолдану көбеюде.

«Сленг» – фразеологизмге ұқсас, өзіндік лексикалық мағынасы бар, бірақ фонетикалық және грамматикалық жүйеге бағынбайтын, мысқылды сөздер. «Жаргон» – белгілі бір әлеуметтік немесе қызығушылығы ортақ топтардың басқаларға түсініксіз, құпия мағынада пайдаланатын сөздері.

Жастардың өзара қатысымда сленг сөздерді жиі қолдануы – қазақ тілінің тілдік нормаларын өрескел бұзып жүрген құбылыс. Мәселен, түсінікті, келістім деудің орнына – «базар жоқ», жалған сөйледі, жалған айтты деудің орнына – «құлақтан тепті», «құлаққа лапша ілді», қиындыққа тап болды – «қораға кірді», алдап кетті деудің орнына – «лақтырып кетті», оғаш қылық көрсету, бірдеңені дұрыс істемеу немесе таң қалдыру – «картопты жару», көндірді – «сындырды», сымбатты – «фигурасы ат», ойланып қалды, жауап бере алмады – «тормоз ұстап қалды», «зависать етіп қалды», менсінбеу – «блатной болу», «типаж болу», қысқа қоңырау шалу – «маяк тастау», «вызов тастау», мені ұнатып қалды – «маған сынып қалды», алдап кетті, қашып кетті – «қоянның суретін салып кетті», т.б. сөздер.

Осы сияқты әдеби тілге жатпайтын сөздер басқа елдердің тілдерінде де бар, тіпті олар саны жағынан әжептәуір көп. «Америкалық сленг сөздігі» авторларының бірі Стюарт Б. Флекснер мынандай мәліметтер келтіреді: әрбір американдықтың сөздік қорында шамамен 10000-20000 сөз бар. Оның 2000 сөзі сленг қатарына жатады. Яғни сленг жалпы лексика қорының 10-20 пайызын құрайды. Бірақ Стюарт Б. Флекснердің пайымдауынша, бұл лексика қоры әрбір американдыққа толығымен белгілі болса да, күнделікті сөйлесімде толығымен қолданылмайды. Ғалымдардың есептеуінше, АҚШ-та ағылшын тілінің сөздік қорында 10000 сленг сөзі бар, ал оның басқа бір түрлеріне 35000 сөз жатады: олар – кәсіби сленг, жаргонизмдер, арго, қанатты сөздер» [7].

Бүгінгі жастар сленг пен жаргондарды әртүрлі себептерге байланысты қолданады: әсер қалдыруы үшін; елден ерекше болу, өзгелер түсінбеу үшін; белгілі бір әлеуметтік топқа жататынын көрсету үшін; кейде әзіл ретінде де айтып жататындары бар. Соңғы уақытта жастар мен жасөспірімдердің компьютер ойындарымен әуестенуі күшейді, бұл компьютерлік сленгтің көбеюіне себеп болып отыр.

Әлеуметтік желілердегі сленг сөздердің тілімізге енуі заңдылық, өйткені тіл, әсіресе, жастар тілі жаңа пайда болған әлеуметтік құбылыстарға үнемі бейімделіп отырады, бірақ жаңа сөздердің бәрі бірдей қолданысқа ене бермейді. Мәселен, күнделікті араласымдағы ата-анасын – «махан», «пахан», «мамка-батялар», ағаның орнына «братан», тамақ - «хавчик», тамақтану - «хавать», маған келіп қонақ бол –

«маған тартыл», мені хабардар ет - «в курсах қыл», басқа мәселені айту «не по теме», әңгіме не туралы – «тема не?» т.б. сөздер мен сөз тіркестері ана тіліміздің ажарын ашпайды, құтын қашырады. Бұны әдет дейміз бе, кесел дейміз бе? Ана тілімізге жасалған қастандық дегеніміз дұрыс болар. Біз, бүгінгі жастар, ертеңгі маманбыз, сондықтан сөйлеу мәдениетіне аса мән беріп, тілдік қолданысымыздағы осындай олқылықтан арылуымыз қажет.

Қазақ студент жастарының тілдік қолданысындағы сленгті жасалуына қарай бірнеше топқа бөліп қарастыруға болады:

1. Орыс тілінен енген сөзді қазақ тіліндегі сөзбен тіркестіріп қолдану: «звезда болма» – менменсінбеуінді қой, өзінді жұлдыз санама; «косить етпе» – қиындықтан қашпа, «маяк таста» – қысқа қоңырау шал; «фигурасы ат» – сымбатты, «крышасы кеткен» – ақыл-есі дұрыс емес; «грузить етпе» – маған ештеңе айтпа; «базар жоқ» – әрине, әңгіме жоқ (толық келісу), «потеря болу» – сасып қалу, абыржып қалу, көңілсіз болу; «крышасы бар» – қолдайтын біреуі бар, т.б.

2. Ағылшын сөздерін өз мағынасында қолдану. Мәселен, «ок»- келістік, жарайды, «no problem» – әрине, әңгіме жоқ, «гоу», «гоунули» – кеттік, «шед» – сайтан алсын, «хай» – сәлем.

3. Қазақтың төл сөздерін ауыспалы мағынасында қолдану: «жынды» – керемет; «мал» – түсінігі таяз, топас; «лақтыру» – алдап кету; «қума», «қуалама» – өтірік айтпа; «сындыру» – көндіру; «сынып қалу»-ұнатып қалу; «ауылбай», «мәмбет»-артта қалған, мәдениеті жоқ.

4. Бастапқы мағынасын жоғалтқан орыс тілінен енген кірме сөздер: «тема», «класс», «клево» – керемет, тамаша; «гонщик» – өтірікші, «гонит» – өтірік айтып тұр; «тормоз», «тупой»-мәселені бірден түсінбей қалған адам, «прикол», «прикол ұстау»-әзілдеу, мазақ қылу.

5. Қазақ сөздеріне өзге тілдің жұрнақтарын жалғау: «рахатизм» – керемет, тамаша; «по қазақбайский»-талғамсыз, қалай болса солай; «апашка», «агашка», «эжека» – адамның жасына қарай айтылатын қаратпа сөздер.

Зерттеушілер жоғары оқу орындарының 1 курс студенттерінің қазақ және орыс топтарының арасында сауалнама өткізіп, сонымен қатар оларға сленг қолдана отырып өзі туралы, қызығушылығы, достары туралы айтып беруді ұсынған. Сауалнама нәтижесі қазақ топтарында оқитын студенттердің орыс топтарындағы өз қатарластарына қарағанда сленгті аз қолданатындығын (1:2) көрсеткен[8].

Қазақ студенттерінің тілінде бір буыннан екіншісіне беріліп, жалғасып келе жатқан дәстүрлі жаргондар бар: «эбес», «балмұздақ» – абитуриент, талапкер, «автомат», «автомат алу»-бағаны емтихансыз алу, «шпора»-шпаргалка, общага-жатақхана, препод-оқытушы т.б.

Ғаламтордағы түрлі сайттар, шетелдік телеарналар мен ондағы бағдарламалар, компьютерлік ойындар жастар тілінде паразит сөздердің көбеюіне себепші болып отыр. Жаргондардан бөлек жастар қолданысында орыс тілінің компоненттерін де көп байқауға болады. Компьютер, интернет пайдалануда мынадай жаргондар жиі қолданылады: копировать ету – көшіру, сохранить ете сал – сақтап қой, удалить ет – өшір, зависать ету – монитордың әрекетсіз қалуы. Әрине, мұндай сөздер мен сөз тіркестері тіліміздің сұрқын бұзып, көркемдік стилін жоғалтуға апаратыны анық.

Тағы бір мәселе-орфографиялық және пунктуациялық қателер, ауызекі тіл элементтері, сөйлемдердің қысқаруы, сөздердің орын алмасуы. Мұндай қателіктер интернет қолданушыларының арасында бұрыннан қалыптасқан және оны өзгерту әзірге қиын болатын сыңайлы.

Әлеуметтік желілердегі хаттар мен жазбалардың кейбірінен дауысты дыбыстарды таба алмайсың. Мысалы, «dsm» - досым, «сл» - сәлем, «кдрп» - қыдырып, т.б. Жастарға

ойын неғұрлым тез, қысқа жеткізу тән. Алайда жылдам хат жазу үшін сөздердің ішіндегі дауысты дыбыстарды тастап кету – нағыз грамматикалық қателік. Сөздерді бөлек, бірге, дефис арқылы жазу ережелері де назардан тыс қалып жатады.. Біз осыған бой үйретіп алмауымыз керек, әлеуметтік желілерде де сауатты жазуға дағдыланайық.

Қазіргі жастар тез сөйлеймін деп, сөздерді қалай болса солай қолданады, бара жатырмыз деудің орнына «баратырық», келе жатырмызы «келатырық», жүрміз дегені - «жүрік», «тұрық», «отырық» болып кете береді.

Қазақ жастары үшін қазақша дыбыстарға қайта оралу, сонымен бірге, тілдік қорды ұлғайтып, сленг пен жаргон сөздерден арылу, ойдағы сөйлемді орысша құрап, оны қазақ тіліне сөзбе-сөз аударудан алшақтау мәселелері өте өзекті болып тұр.

Жастар тіліндегі енді бір ерекшелік – орфоэпиялық заңдылықтардың сақталмауы, яғни төл сөздеріміздің дұрыс дыбысталып айтылмауы. Біз сөйлеу мәдениетін ата-анамыздан, мектептен, жүрген ортамыздан, көркем шығармалардан, газет-журналдар мен теледидардан үйренеміз. Алайда, қазір көптеген телеарналар жастарға дұрыс сөйлеуді үйретуді былай қойғанда, керісінше, тілімізді шұбарлайтын қатерлі құралға айналып бара жатқан сыңайлы... Мұның басты себептерінің бірі телебағдарламаларды кәсіби білімі бар журналист-тілшілер емес, әншілер мен танымал адамдардың жүргізуінен бе деп ойлаймыз. Хабар жүргізушілер көбінесе сөзді орфоэпиялық ережелерді сақтамай, жазылуы бойынша ғана оқиды. Нәтижесінде төл сөздеріміз өзге ұлт өкілі сөйлеп тұрғандай естіледі, табиғи шықпайды, құлаққа жағымсыз, қасаң, жат естіледі.

Жастардың тіл тазалығына нұқсан келтіретін енді бір кемшілік – әдеби тілдің нормасына жатпайтын сөздердің бірі – варваризмдердің, бөтен тілдің сөздерінің көбірек қолданылуы. Варваризм – өз тілінде баламасы бола тұра, өзге тілде қолданылған сөздер. Кейде бір халықтың шынайы өмірін, тұрмыс-салтын суреттеп көрсетпек болғанда, сол елдің ұлттық ерекшелігін бейнелеу мақсатымен варваризмдер саналы түрде әдейі қолданылады. Алайда, көп жағдайда ол тілге деген немқұрайлылықтан туындайды. Мысалы: нормально, звонда, звонит ету, ладно, приколы, прикинь, давай, искәмейкі, остановка, доска, ручка, охрана, физра, т.б. оқу үдерісіне қатысты көптеген сөздерді студенттер көбінесе орыс тіліндегі нұсқасымен айтады. Қазір оқу орындарында орыс тобынан гөрі қазақ топтары жыл санап көбейіп келеді, дегенмен қазақ мектебін бітіріп келген студент жастардың екі сөзінің бірі қазақша баламасы бар орыс тіліндегі сөздер: расписание, ручка, лекция, поточный, экзамен, рубежка, зачетка, препод, стол, столовый, ас мәзірі бойынша - первый, второй, сок, т.б. көптеген сөздер. Осындай варваризмдер тілімізді шұбарлап, сөздік қорымыздың жұтаңдауына, сөйлеу мәдениетіне орасан нұқсан келтіреді.

Қазақ тілінде варваризмді қолданудың әр түрлі жолдары бар:

1) Кейде бір халықтың шынайы өмірін, тұрмыс-салтын суреттеп көрсетпек болғанда, сол елдің ұлттық ерекшелігін бейнелеу мақсатымен варваризм саналы түрде, әдейі қолданылады. Мысалы: доллар, франк, сэр, мадам т.б.

2) Тыңдаушыға ерекше әсер етіп, күлдіру үшін халық ақындары да варваризмді ұтымды пайдаланған. Мысалы,

Астыма мінген атым *генадушка*,
Шабамын көңіл ашып *немношка*,
Не стоит, на свете жить етуге

Азырақ ойнап-күлмей *молодушка*, - *деп келетін* халық әні «Он алты қызды» осындай мақсатта туған көңілді әндердің қатарына жатқызуға болады.

3) Өзге тілдердегі сөздерді сөзбе-сөз аударуға қиынға түскен жағдайда, варваризмдер сол қалпында ешбір өзгертілмей алынады. Мысалы, Абай

шығармаларында қазақ тіліне сіңбеген мынадай орыс сөздері көп кездеседі: визит, виноват, военный, образование, уезный, начальник, назначение, закон т.б.

4) Варваризмдер кейде қоғамдағы жағымсыз типтерді халыққа мазақ етіп келемеждеу үшін де қолданылады: тупой, пьяншік, бомж.

5) Ана тілін білуге мән бермей, оған жүрдім-бардым қарайтын тіл шұбарлаушылар қолданысындағы варваризмдер. Мысалы, звонить еттім, магазине бар, желаниям жоқ, давай өйтейік, давай бүйтейік, пока.

Осы мысалдар сияқты тіл нормаларының сақталмауы қазіргі жастар арасында жиі тыңдалатын әндерде де белең алып бара жатқаны қынжылтады. Мұндай құбылысқа ашық қарсылық білдіруіміз қажет. Соңғы жылдары айтуға жеңіл, секіріп билеуге ыңғайлы арзанқол әндер көбейгені рас. Қазақ әндерінің «сөз арасы бөтен сөзбен былғанбағаны» абзал. Халқымыздың ғасырлар бойы жинақталып келген інжу-маржанға толы ән қазынасы бұдан әрі де мағынасы елжандылыққа, қазақы болмысқа, патриотизмге, таза сезімге, адалдыққа тәрбиелейтін әндермен толығыуы керек. Тілі шұбарланған мұндай әндер тіліміздің тазалығына орасан нұқсан келтіргені былай тұрсын, жастарды оны қалыпты жағдай сияқты қабылдауға үйретеді, тіпті ән айтылған сайын тілдегі осындай келеңсіздікті насихаттайды. Тілі шұбарланған мұндай әндерді еліміздің танымал әншілері де орындап жүр. Солардың бірі – Әйгерім Қалаубаева. Оның соңғы шыққан әндерінің бірі - “Әкеме айтшы, мама”. Бұл әннің қайырмасының мәтіні мынадай:

Әкеме айтшы, мама,
Жіберсін вечерге!
Жас емеспін мен енді,
Қорқады несіне?

Бұл әндегі «вечер» сөзі қайырма сайын айтылады, оның «кеш» деген баламасы бар, сондықтан оның орнына, жай ғана «жастар кешіне» деген сөзді қолдануға болатын еді ғой! «Алау» тобы айтатын «Гүл әпше» әні ше? Сауатсыз жазылған әннен үзінді келтірейік:

«Гүл әпшем-ау, Гүл әпшем,
Бақытты боп жүр, әпше.

Ты красавица вообще.» Осындай әнде қандай мән болады? Варваризмдермен күресуіміз керек және оны тіл тазалығы үшін күрес деп түсінуіміз керек.

Қазақ тілінің әлі күнге дейін қоғамдық өміріміздің барлық саласында үстемдік ете алмай отырғанына зиялы қауым өкілдері де өз қынжылыстарын ашық айтып жүр. Мәселен, академик Мұхтарбай Өтелбаев қазақ тілінің іс жүзінде мемлекеттік тіл бола алмай отырғанын айта келе, «менен «сіз үшін ең басты мәселе не?» деп сұрасаң, мен осы біздің қазақ қазақ болып қала ма, қалмай ма деген мәселе дер едім...Маған бірінші кезекте қазақтың қазақ болғаны керек. Біздің қазіргі жағдайда «Қазақстанда өмір сүріп жатырмыз» деп айтуға моральдық хақымыз жоқ. Өйткені, қазақ тілі іс жүзінде мемлекеттік тіл бола алмай отыр әлі. «Мемлекеттік тілді білмейтін адам мемлекеттік қызметке тұра алмайды» десек, бұл мәселе шешіліп қалар еді» деген болатын [9]. Өз сөзінде ғалым мынадай статистиканы келтіреді: 1989 жылы, кеңес өкіметі құлардың алдында республикамыздағы қазақтың аузынан шыққан сөздің орташа есеппен 80 пайызы қазақша еді, ал, қазір бұл көрсеткіш 50 пайызға жетер-жетпес Варваризмнің тілімізге етене еніп бара жатқанын осы мысалдан-ақ анық байқауымызға болады.

Ана тіліміздің болашағы баршамыздың қолымызда екенін жасына қарамай әр қазақ жан тәнімен түсінуі керек. Біз үшін дүниедегі ең асыл жан - анамыздың атымен аталатын ана тілімізге біздің құрметіміз де лайықты болуы қажет. «Тілі жоғалған халықтың өзі де жоғалатынын» естен шығармайық. Әлем таныған ел болу үшін ана тіліміздің жұлдызын биіктетуіміз керек. Бұл – біздің басты перзенттік парызымыз.

«Қазақстан – 2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты жолдауында Н.Ә. Назарбаев: «Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде. Қазақ тілі 2025 жылға қарай өмірдің барлық саласында үстемдік етіп, кез-келген ортада күнделікті қатынас тіліне айналады. Осылай тәуелсіздігіміз бүкіл ұлтты ұйымдастыратын ең басты құндылығымыз – туған тіліміздің мерейін үстем ете түседі» [10] деп нық сеніммен айтқан болатын. Бұл міндеттің жүзеге асуы біз бен сіздің ана тілімізге шынайы қамқорлығымыз бен жанашырлығымызға, осы жолдағы қарекетімізге байланысты.

Қорыта келгенде, тіл мәдениетін сақтап, таза сөйлеу үшін тілші ғалымдардың мынадай қарапайым кеңестерін ұстануды ұсынар едік:

- ✓ Өз сөзіңізге мұқият қараңыз, алқалы жиынның, аудиторияның алдында сөйлеуге тиянақты дайындалыңыз, сөзіңізге бөгде сөздер араластырмауға тырысыңыз;
- ✓ Жатық әрі таза сөйлейтін адамдармен көп араласыңыз;
- ✓ Сапалы әдебиеттерді көбірек оқуға ұмтылыңыз;
- ✓ Өз құрбыларыңыздың сөзіне мұқият назар аударыңыз, олардың тілдік қателіктерін мейлінше сыпайылық сақтай отырып түсіндіріп, түзетуге тырысыңыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Балақаев М. Қазақ әдеби тілі және оның нормалары / М. Балақаев. – Алматы: «Ғылым», 1984. – 138 б.
2. Кәленбаева З. Сөйлеу мәдениеті жұтап барады /З. Кәленбаева // «Ақтөбе» газеті. – 2016. – 17 тамыз.
3. Нұрғали Ж. Сөзін жоғалтқан ұрпақ өсіп келеді /Ж. Нұрғали // АВАІ.kz ақпараттық порталы. – 2009. – 1 шілде.
4. Акимбекова Г. Сөйлеу мәдениетіне мән берсек / Г. Акимбекова // «Ана тілі» Ұлт газеті. – 2014. – 28 тамыз.
5. Салқынбай А. Сөйлеу тіліміздің тазалығы қандай?/ А. Салқынбай //«Ана тілі» Ұлт газеті. – 2010. – 13 мамыр.
6. Шүленбаев Н. Тіл мәдениеті және оның бағыттары / Н. Шүленбаев // «Ана тілі» Ұлт газеті. – 2017. – 6 қаңтар.
7. Нурпейсова Г.Т. Сленгтердің пайда болу тарихы / Г.Т. Нурпейсова // Қазақ Қыздар педагогикалық университетінің Хабаршысы. Филология сериясы. – Алматы, 2011. – № 5 (6). – 140-144-б.
8. Абраш А., Бейсе Н., Калымбетова Н.П. О словообразовательных моделях сленговых выражений казахской молодежи / А. Абраш, Н. Бейсе, Н.П. Калымбетова // Научное сообщество студентов XXI столетия. Гуманитарные науки: сб. ст. по мат. XV междунар. студ. науч.-практ. конф. – 2010. – № 15. URL: [http://sibac.info/archive/guman/9\(12\).pdf](http://sibac.info/archive/guman/9(12).pdf) (қаралған күні: 01.03.2018)
9. Қазақ үні. Ұлттық портал // Gazaguni2000@mail.com 22.02.2017
10. «Қазақстан – 2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты». ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы / Н.Ә.Назарбаев //Ақиқат. – 2013. – № 1. – 5-б.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются актуальные вопросы речевой культуры современной казахской молодежи. Авторами описаны особенности речи современной молодежи, которые отличаются от общепринятой речевой нормы, на конкретных примерах анализируются различные отклонения от литературной нормы языка в устной и письменной речи, выявлены причины употребления молодежью ненормированной лексики, как сленг, жаргоны, варваризмы.

RESUME

Article considers topical issues of the speech culture among modern Kazakh youth. The authors describes the features of the speech of modern youth which differ from the generally accepted speech norm, different deviations from the literary norm of the language in oral and written speech are analyzed on specific examples, the reasons for the use of non-standardized vocabulary by young people such as slang, jargon, barbarianism.

ӘОЖ: 323:392

Л.А.Сбитникова, студент

Г.Г.Каржауова, аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қаласы, ҚР.

ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР – РУХАНИ ЖАҢҒЫРУЫМЫЗДЫҢ КЕПІЛІ

Аннотация

Мақалада халықтың өзінің бойында атадан балаға ұласып келе жатқан, күні бүгінге дейін маңызын жоймаған, күнделікті тыныс-тіршілікте қоғамның дамуында айқын көрініс беріп келе жатқан, тек сол ұлттың өзіне ғана тән ұлттық құндылықтары болатыны баяндалады.

Түйін сөздер: халық тәрбиесі, рухани жаңғыру, рухани мұра, ұлттық құндылықтар, рухан жаңғыру идеясы, ұлттық код, ұлттық болмыс.

Адамды өмірге, қоғамдық ортаға, уақытқа ақыл парасатымен, білімімен бейімдейтін – ұлттық қасиетер мен құндылықтар. Атап айтсақ ұлттық сана, тарихи білім, ұлттық тәрбие, имандылық, тектілік және т.б. Бұлар жеке адамды қоғаммен, бүтін бір ұрпақты ұлттық негізімен біріктіреді. Бұлардан қол үзген адам рухан жаңғырудың биігіне жете алмайды. Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаев «Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодынды сақтай білу.... Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды. Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі плюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын құдіретімен маңызды» - дейді.

Әрбір халықтың өзінің бойында атадан балаға ұласып келе жатқан, күні бүгінге дейін маңызын жоймаған, күнделікті тыныс-тіршілікте қоғамның дамуында айқын көрініс беріп келе жатқан, тек сол ұлттың өзіне ғана тән ұлттық құндылықтары болады. Ұлттық құндылықтардың әрбір халықтың өмірінде алатын орны өзгеше екені белгілі. Сондықтан да әрбір жаңа ұрпақ үшін мәнді тәрбие – ұлттық тұрғыдағы тәрбие үлгісі болып табылады. Ұлтымыздың көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері Мұстафа Шоқай: «Ұлттық құндылықтардан жұрдай рухта тәрбиеленген ұрпақтан халқымыздың қажеті мен мүддесін жоқтайтын пайдалы азамат шықпайды»-деген болатын. Қазақ халқының ең үлкен тарихи құндылығы ол Отан сүйгіштігі, қазақтың осы қасиетін ұлттық патриотизмі деуге болады. Ұлттық патриотизм туған жерін, елін сүюден, өз ұлтын шексіз қадірлеуден, құрметтеуден тұрады. Қазақтың бойында қалыптасқан осы дәстүрлер атадан балаға қалып келе жатқан ұлттық ерекшелік, ұлттық дәстүр деп айтуға да болады.

Қазақтың ұлан-ғайыр даласын мекендеп, оны жан-тәнімен қорғап ұрпағына қалдырған ата-бабамыздың асыл қасиеті отансүйгіштік, елін, халқын қадірлеу әрбір

қазақтың бойында болғанын, келешек ұрпақ санасында жаңғырғанын, қазақтың мәңгілік ел болғанын тәуелсіз қазақ елінің тұңғыш президенті Н.Назарбаев та армандайды, өзінің «Тәуелсіздік дәуірі», «Үшқоңыр» деген шығармаларында ішкі толғанысын сездіреді. «Үшқоңыр» деген кітабында: «Көптеген елдерді араладым. Бірақ бәрі өзім туып-өскен қазағымның жеріне, Алатаудың бір бөктеріне жамбастай жығылған «Үшқоңыр» төбесіне жетпеді. Балалығымның, сағынышымның алтын қазығы осында екен...» деген сөзі бүгін туған жер туралы толғаныстардың, оны сүюдің, ұлттық патриотизмнің нағыз бастаушысы, насихаттаушысы емес пе! Елбасымыздың осы азғантай тұжырымдамасынан біздер жастар үлгі алуымыз керек сияқты.

Қазақты ұлт ретінде талай қиыншылықтардан атап айтқанда, алысқа бармай-ақ кешегі қазан төңкерісінен кейінгі қазақты, біздің ұлан-ғайыр жерімізді, байлығымызды иемдену үшін жойып жібергісі келіп қолдан жасалған 1921, 1932 жылғы ашаршылық, 1938-1939 жылдардағы сталиндік репрессия, Голощекиннің қолымен жасалған Қазақстандағы «Кіші октябрь» төңкерісінен аман сақтап қалған – қазақтың ұлттық рухы, отансүйгіштігі, өлермендігі, қайсарлығы, батырлығы болды.

Қазақ халқы өзінің бойындағы ұлттық рухын, ұлттық патриотизмін 1941-1945 жылдардағы екінші дүниежүзілік соғыста да көрсете білді. Біздің батыр әкеміз Сұлтан Баймағамбетов кеудесін от шашып, өлім сеуіп тұрған пулеметтің аузына тосса, батыр ұшқышымыз Нұркен Әбдіров өзінің оқ тиіп жанып келе жатқан ұшағын жау колоннасының үстіне құлатып, өзі мерт болумен бірге қаншама фашистерді жер жастандырды. Әлия Молдағұлова, Мәншүк Мәметова ерлік көрсетіп «Кеңес одағының батыры» атағын алды. Олардың бойындағы отансүйгіштік қасиет те ғасырлар бойы қалыптасқан апаларының ұлттық патриотизмінің заңды жалғасы деуге болады.

Қазақ халқының атадан балаға маңызын жоймай жалғасып келе жатқан қадір-қасиетінің бірі бауырмалдық. Бұл қасиетіміз ерекше басқа ұлттарда кездесе бермейтін қазақтың бойында ғана болатын қазаққа ғана тән ұлы қасиет деуге де болады. Қазақ халқы басынан жаугершілік заманды көп өткізген. Туған елін, жерін қорғау үшін аттан түспеген халық. Сондай алапат соғыстың бірінде жау қолында қалып бара жатқан бауырына жүрегі езіліп, өзінің артында келе жатқан баласын түсіріп тастап: – Атасы бірге атқа мін, атасы бөлек аттан түс, – деп баласын өлімге қиып, бауырын ажалдан алып шығу сол бауырмашылдық қасиетіміздің биік шыңы емес пе?!

Қазақ өзінің бауырмалдық қасиетінің арқасында қыздарын қадірлеген. Кешегі қазақтың басындағы ең ауыр кезең жоңғар шапқыншылығы уақытында да қарындасын мәпелеген, ардақтаған халық.

Сол кезде туындаған «Елім-ай» өлеңіндегі мына бір жолдар қарындастарымызға деген ыстық ықыласымыздың куәсіндей:

Қаратаудың басынан көш келеді,
Көшкен сайын бір тайлақ бос келеді.
Қарындастан айырылған жаман екен,
Мөлтілдеген қара көзден жас келеді.

Қазақ қыздары өздерінің абыройын түсірмей, небір қиын-қыстау кезде де арнамысын сатпай, жоғарғы парасат биігінен көріне білген. Тіпті ашаршылық кезде де арын сатпай, арын сатқаннан, жау қолына тұтқын болғаннан өлімді артық көрген. Ашаршылық кезінде өлім алдында жатса да:

Алтын, күміс тас екен,
Арпа бидай ас екен.
Ия, Алла, алдым пейіш,

Артым кеніш болса екен, – деп көз жұмған, өлім алдында жатса да ұрпағына, халқына бақытты өмір тілеген.

Қазақтың бауырмалдық қасиетінің бір көрінісі өзгені өзекеге теппейтін, көпшіл, қонақжайлық қасиеті. Осы құндылығымыз кешегі екінші дүниежүзілік соғыстың ауыр кезеңінде қазақ жеріне жер аударылған кәріс, шешен, неміс, т.б. ұлттарды жатырқамай қабылдап, қолымыздағы нанымызды өзімізге жетпей жатса да солармен бөлісіп жеп, аман-есен жеңіс күнін бірге тойлағанымыз ол халықтардың есінен әлі күнге дейін шықпайды. Біздің осы қасиетімізді олар әлі күнге дейін ұмытпайды. Келешек ұрпаққа өсиет, аманат қылады. Осы қонақжайлылығымыздың арқасында қазір тәуелсіз қазақ елі 130-дан астам ұлт пен ұлысты біріктіріп, тату-тәтті өмір сүріп жатырмыз.

Қазақтың бойындағы құнын жоймай келе жатқан өміршең қасиеттерінің бірі – қонақжайлылық қасиеті. Қазақ халқы үйіндегі ең тәуір асын қонаққа тартады, өздері жемесе де қонақтың жеп, қонақтың риза болып кеткенін қалайды.

Халқымызда «Көшпес бұрын көршінді сайла» деген мақал бар. Себебі, бабаларымыз көршісімен тату-тәтті болуды шарият бойынша құптарлық дүние екенін әуелден білген. Өйткені, көрші туыстан да жақын. Тіршілік болғасын өлім бар, қаза да болады. Сондай кезде бірінші болып босағаға бас сұғатын басқа емес осы көршілер. Бірақ соңғы уақытта үйлерінің айналасын үлкен қамалмен қоршап, көршісінің кім екенін білмейтіндей жағдай да ұшырасады.

Қазақ халқы әдет-ғұрып, салт-санаға бай халық. Мысалы, үлкенді сыйлау, оның сөзін тыңдау, оның алдынан кесіп өтпеу, үлкендер тұрған жерде дарақыланып қатты күлмеу, қоғамдық көлікте болсын, үйде болсын үлкендер кіріп келгенде тұрып орын беру ұлттық дәстүріміздің бір парасы. Біздің атадан балаға жалғасып келе жатқан осы құндылықтарымызға да көлеңке түсе бастаған сияқты. Үлкен ақыл айтса, тіпті өзіміздің ата-анамыздың ақылын жүре тыңдайтын дәрежеге жеттік.

Біздің ұлтымызға тән тағы бір дәстүрдің бірі келіннің үлкенге сәлем салуы. Осындай кереметтей салтымызға кемеңгер Қонаевтай ешкім баға бермеген болар. Д.Қонаев бірде іс-сапармен Жамбыл облысының Мойынқұм ауданына келіпті. Аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы Назарбеков: – Димеке, сізге арнап өзен жағасына арнайы үй тіккізіп қойдық. Болса да үйде келіннің шәй дайын ғой деген кезде Қонаев: – Өзеннің жағасын көріп жүрміз ғой. Үйдегі келіннің қолынан шәй ішейік, – депті. Бірінші хатшының әйелінің бетіне сыздауық шығып жүр екен. Үлкен кісіден ұялып, келген кезде екі бетін екі қолымен басып, иіліп сәлем бергені Қонаевқа қатты ұнап: – Ойпырмай, қазақтың келінінің сәлемінен артық инабаттылық жоқ қой, – деп зиялы қауым арасында айтып жүріпті.

Әрине, ұлттық құндылықтарымыздың ескіргенін жаңалау, өткенімізді өшірмей барымызды бағамдау бір күнде орнына қоя салатын оңай шаруа емес. Ол елімізде бастау алған рухани жаңғырудың бастауы, шығар шыңы, алынатын қамалы. Рухани жаңғырудың негізгі мақсаты ұлттық құндылықтарымызды жаңғырту, ал ұлттық құндылықтарымыздың жаңғыруы – салт-санамыздың, ақыл-ойымыздың, өміріміздің жаңғыруы екенін еске алсақ ұлттық құндылықтар рухани жаңғыруымыздың кепілі екендігі даусыз.

Ұлттық код – ұлттық болмыстың рухани көзі, тарихи негізі. Ұлттық код болмаса тарихи ақпараттар, мәдени құндылықтар ұрпақ санасында бірікпейді. Ұлттың игілігіне негізделген барлық тарихи және заманауи ақпараттар ұлттық код арқылы ұлттың зердесінде жинақталып, таратылып, өңделіп жүзеге асып отырады. Әр ұлттың өзінің ұлттық құндылықтары болады. Бір ұлтты екіншілерінен ерекшелендіріп тұратыны оның: тілі, ертегілері, мақал-мәтелдері, лиро-эпостық және батырлар жырлары, әдет-ғұрпы, салт-санасы, мәдениеті, өнері, тағамдары, ұлттық қолөнері т.б, өзгелерге ұқсамайтын қасиеттері. Осылардың бәрі ұлттық құндылықтарға жатады.

Қазақтың ата – бабалары мирас еткен жері де бай, салт – дәстүрі, төл тарихы да бай. Ал тілінің қазына байлығында шек жоқ. Біздің ең басты құндылығымыз – тіл. Біле

білген адамға ол қалың орман сияқты қаулап тұр. Тамыры тереңге тараған, жапырағы жайқалған, қайыспас қасиетті емен тәрізді. Таңғажайып сөз қазынамыз талай шешенді сайратып, тілінен бал тамызған, билерге кесікті билік айтқызған. Туған тілім – ана тілім. «Ана тілі» неге бұлай аталады екен? Неге ата, аже, әке тілі емес? Неге десеңіз? Бесіктегі баланы алғаш сөйлеуге үйрететін, тілін шығаруға құлшындыратын да ананың әлдіі болса керек. Туған тіліміздің ана тілі деп аталуының түп-төркіні осында жатыр. Сондықтан анадан қандай сүйсең, ана тілін де сондай сүю перзенттік парыз. Тіл ақыл-ойдың, білім мен біліктіліктің, жалпы дүние танымның, ішкі мәдениеттің елшісі. Ол «елшінің» мықты болуы адмның өзіне байланысты. Әрине, қазіргі озық заманда өзге тілдерді білу артықтық етпейді, көкжиегің кеңі түседі. Бірақ өзге тілді біл деген, өз ана тіліңді ұмытып кет деген сөз емес. Қазақтың әйгілі ақын, ғалым, жазушылары өзге тілді білгендерімен, ең бастысы ана тіліне қызмет еткен. Мысалы, Шоқан Уәлихановтың әскери шені болса да, ол халық жадында сол шенімен емес, елін, туған тілін, туған әдебиетін сүйген ғалым ретінде қалды. Абай атамыз айтқандай: «Баламды медресеге біл деп бердім, қызмет қылсын, шен алсын деп бермедім». Келешекте шен де, лауазым да, атақ та туған тілге қызмет етуі керек.

Егер біз Ахмет Байтұрсынов айтқандай, қазақ тілін дұрыс жұмсай білсек, ол қоғамдағы тілге жүктелетін қажеттілігіміз болса өтеуге жарайтын бай тіл. Халқымызда «Жеті жұрттың тілін біл, жеті түрлі ғылым біл» деген даналық сөз де бар. Бірақ шұбарлық пен әуесқойлыққа қарсы Қадыр Мырза-Әли ағамыздың бір ауыз сөзін уәж етпекпін: Ана тілің – арың бұл, Ұятың боп тұр бетте. Өзге тілдің бәрін біл, Өз тіліңді құрметте! Біз елімізде үш тұғырлы тілдің болғанына түсіністікпен қараймыз.

Қазақ еліне, оның салты мен дәстүріне, мәдениетіне біраз ғалымдар қызығып, зерттеген болатын. Бұған XVIII ғасырда атақты ғалымдар В.Жуковский, В.Даль сияқтылар немесе М.Потанин халқымыздың әдет – ғұрпы мен салт-дәстүрін таңдана қызығып жүріп жинап жариялаған еңбектері дәлел бола алады. Немесе А.С.Пушкиннің «Қозы-Көрпеш – Баян сұлу» жырын жазып алып аудартуы біздің салт-дәстүрімізге, мәдениетімізге деген құштарлықты байқатады. Кез-келген елдің мәдениеті оның тілінен көрініс табады.

Ана тілді ұлттық мәдениет пен ұлттық салт-дәстүр, әдет-ғұрыптан бөлек алып қарау, ол үлкен кателікке ұшыратады. Қазақтың батыры Бауыржан Момышұлынан неден қорқатыны туралы сұрағанда, ол бесік жырын айтпайтын келіндерден, ертегі айта білмейтін әжелерден қорқатынын айтқан екен. Ұлтымызды біртұтас етіп ұйымдастыратын ұйытқы күштің бірі де, бірегейі ұлт тәрбиесіндегі ана екендігі айдан анық. Бесіктен берілетін тәрбиеден айрықша көңіл бөлген ата бабаларымыздың асыл мұраларындағы ақылы асқан Құртқа қыздың, Қыз Жібек, Қарашаш, Айман, Домалақ ананың т.б. бейнелері, халқымыздың тәрбие, үлгі-өнегенің мәні туралы өлмес, өшпес мақал-мәтелдер соның айғағы.

Ұлы жазушымыз Мұхтар Әуезов «Кімде – кім қазіргі уақытта ана тілін, өзінің әдебиетін сыйламаса, бағаламаса, оны сауатты, мәдениетті адам деп санауға болмайды» - деген болатын. Қазіргі заманда біз, жастар, ел үшін еңбек студия маңызын түсіне отырып, ел, жер, тілді қорғау деген патриоттық сезімімізді сөндірмеуіміз керек. Сонда ғана рухы асқақ, іргесі берік ел болатынымыз анық.

Бүгінгі студент жастар, біздер, нарықтық реформа және өзгерген қоғамдық қатынастар жағдайында өскен ұрпақпыз. Ұлттық мәдени құндылықтар дегеніміз не? Қарапайым тілмен айтқанда ұлттық мәдени құндылықтар – белгілі бір ұлтқа, ұлт азаматына тән зат, адами қадір-қасиет, яғни халық ғасырлар бойы жинақтаған ұлттық рухани және материалдық құндылықтар. Адамдардың бойында қалыптасқан имандылық қадір-қасиеттер рухани құндылықтарға, ал адамдардың қолымен жасалған тұтыну заттары мен кәсібі материалды құндылықтарға жатады.

Өз ұлтын қадірлеп-қастерлеген, ұлт қадірін білген азаматтың бірі Ж.Аймауытов: «Мен халыққа кіндігіммен байланып қалғанмын. Оны үзе алмаймын. Ұзу қолымнан келмейді» -десе, Сырым Датұлы: «Мен ағайынды екеумін: бірі -өзім, екіншісі-халқым» - дейді.

Ақын Мағжан Жұмабаев «Баланы тәрбиеші дәл өзіндей қылып емес, келешек заманына лайық қылып шығаруы қажет,» - деген ойлары арқылы тәрбиені келер күн талабымен ұштастырады. Қазақ халқының тәрбие дәстүрі қай халықтың тәрбиесінен кем түсіп көрген емес. Олай болса бүгінгі ұрпақ, біздер, халқымыздың баға жетпес бай салт-дәстүрлері негізінде тәрбие алып, бойымызға ата-бабаларымыздың озық дәстүрлерін сіңіруіміз керек.

Тіл білімінің атасы А.Байтұрсынов «Қандай сәулетті сарайлар болсын, қандай сымбатты я кескінді суреттер болсын, қандай әдемі ән-күй болсын - сөзбен сөйлеп, суреттеп көрсетуге болады. Бұл өзге өнердің қолынан келмейді. Ал басқа өнердің бәрінің де, қызметін шама шарқынша сөз өнері атқара алады» деген.

Елбасы Н.Назарбаевтың: «Мағжанның жүрек тебіренерлік мөп-мөлдір асыл лирикасы, Мұхтардың көркем прозасы, Шоқанның барша әлемді таңқалдырған жаңалықтары, ұлы Абайдың түпсіз терең философиялық толғаулары, Әуезовтің ғұламалығы, Жамбылдың жырлары мен Құрманғазының күйлері, ғасырлар қойнауынан жеткен бабалар үні – бұлар біздің рухани мәдениетіміздің бір парасы ғана. Осынша мол рухани қазына әрбір адамның ішкі жан дүниесін байытып, сана-сезімін шарықтата көтеретініне күмән келтіре алмаймыз» деуінің өзі үлкен ұлылық. Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс.

«Ақыл - тозбайтын тон, білім – таусылмайтын кен» деген халық мақалы қанша дәуірлер мен замандардан өтсе де, өз мәнділігін, өзектілігін жойған емес. Бұл заңды да, себебі «білімдінің қай кезде де мыңды жығатыны» - тарихпен дәлелденген ақиқат. ХХІ ғасыр білектінің емес, білімдінің ғасыры. Білім қай кезеңде де барша мемлекеттердің стратегиялық маңызы бар құндылығы болған. Бұл қағидат ешқашан өзгермек емес.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан», «Тілдердің үштұғырлығы» мәдени жобасы. Астана 2007ж.
3. Салқынбаев. М. «Ел тәуелсіздігінің нышаны – мемлекеттік тіл».- Ақиқат. 2011жыл, №4.-6 б
4. Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы. Алматы, 2001ж
5. Мерзімді баспасөз материалдарына шолу
6. Н.Габдуллин., Қазақ халқының салт-дәстүрлері. Алматы: Рауан баспасы. 2015.
7. ҚСЭ. Алматы: Ғылым баспасы, 2014
8. Қазақтар энциклопедиясы. (әдебиет бөлімі). Алматы, 2015

РЕЗЮМЕ

В статье говорится о том, что у каждого народа есть передающиеся из поколения к поколению неутратившие значимости по сегодняшний день и нашедшие отражение в жизни нашего общества, присущие только ему национальные ценности.

RESUME

The article says that each nation has a long-standing non-trivial significance which has been passed down from generation to generation and has been reflected in the life of our society and its national values.

УДК: 82.09:821.512.122

А.С. Кыдыршаев, доктор педагогических наук, профессор

А.А. Кемешова, студент

Западно-Казахстанский государственный университет им.М.Утемисова, г.Уральск

РЕЧЕВОЙ ПОРТРЕТ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н.А.НАЗАРБАЕВА

Аннотация

В статье рассматриваются лучшие аспекты дипломатической речи Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева. Обращается внимание на особенности языкового речевого этикета, стиля речи и голосового тона Главы государства. В результате, были сделаны первые шаги в исследовании речевого портрета Лидера Нации страны.

Ключевые слова: Президент, публичная речь, культура речи, риторика, билингвизм

В настоящее время в современном мире в целом и, в частности, в Казахстане в связи с бурным развитием средств массовой информации и коммуникации, значение риторики резко выросло. Сегодня риторике отводится особое место в сфере образования и общественной жизни – прежде всего как инструменту управления обществом. Помимо этого, риторика – это эффективное средство формирования мировоззрения человека при помощи слова. Не случайно ещё Аристотель сказал: «Слово - самое сильное оружие человека» [1, 94].

Риторизация политической культуры как значимый элемент консолидации общества, а также вокруг политического лидера в современном информационном обществе неизбежна и необходима [2]. Публичная политическая речь Президента Казахстана Нурсултана Абишевича Назарбаева была исследована в целях изучения речевой практики политического деятеля, свидетельствующего не только о коммуникативных компетенциях одного из мировых лидеров, но и о его политическом потенциале как главы своего государства. Для анализа были взяты ежегодные новогодние выступления лидера Казахстана за последние 10 лет – с 2008 по 2018 годы.

Безусловно, личность Президента страны, в том числе и его публичные выступления, имеют огромное значение в жизни современного казахстанского общества. С его речами выступления казахстанский народ и мировое сообщество знакомятся в средствах массовой информации и интернет-ресурсах. При этом его практически невозможно сравнивать с руководителями других стран. По мнению политологов, имидж во многом обуславливается особенностями речевого портрета самой личности. Иными словами, показателем своей культуры и культуры страны, средством для достижения целей является речь Президента, и это особенно значимо не только для отдельного человека, но и для всего государства в целом. Считаю весьма актуальным изучение речевого портрета Лидера нашей страны: особенности его речи,

завоевание доверия народа через успешные публичные выступления, посредством которых он смог повести людей за собой и завлечь своей идеей [3; 4].

Характеристики, типология, определения понятия «публична речь» в теоретической литературе достаточно разработаны. Ученые считают, что публичная речь является особой формой речевой деятельности в условиях непосредственного общения, речь, адресованная определенной аудитории, ораторская речь. Публичная речь произносится с целью информирования слушателей и оказания на них желаемого воздействия (убеждение, внушение, воодушевление, призыв к действию и т.д.). По своему характеру она представляет собой монологическую речь, то есть рассчитанную на пассивное восприятие, не предполагающую ответной словесной реакции. Формирование публичной сферы и активные публичные коммуникации нашли свое отражение и в речевой практике общества, изменилась языковая и речевая ситуации, в этот период «происходит формирование и одновременно структурирование огромного речевого массива, который удобнее было бы называть устной публичной речью. В сфере устной публичной речи формируются свои типы речевых стратегий, своя система речевых действий, свои, качественно новые разновидности текстов» [4].

Публичное выступление – важный шаг в работе политика, поскольку представляет собой воплощенный в живую речь определенный политический текст. В арсенале умелого политика слово – это мощное оружие, эффективное средство достижения цели. Выступление любого политического деятеля – это не просто грамотно построенная и правильно произнесенная речь. Создание текста публичного политического выступления – это первый и важный этап подготовки ораторской речи. Большую роль при этом играет наличие таких значимых особенностей текста, как лаконичность, точность, ясность. Еще одной особенностью публичного политического выступления является тот факт, что данный тип речи «работает» на создание определенного имиджа политика. Речевой имидж – это не данная природой внешность, которую невозможно или, по крайней мере, очень трудно изменить. Основные параметры и манера устной речи – вещи устойчивые – тембр голоса, дикция, артикуляция, темп произношения, наиболее употребляемые слова, т.е. фонетические и лексические особенности. Поэтому речь человека часто сравнивают с его почерком – она индивидуальна и неповторима. Цель работы политического лидера таким образом – сделать свою речь достаточно узнаваемой. Это возможно путем систематического и правильного использования в своих публичных выступлениях определенного набора языковых средств, в том числе и лексических [5; 6; 7].

Мы считаем, что на сегодняшний день чрезвычайно актуально стоит вопрос: какой должна быть речь современного политика, который умеет убедить собеседника своими мыслями, чтобы в это поверили миллионы людей, чтобы своей логичностью, образностью и эмоциональностью она охарактеризовала Главу Государства, как мудрого политического деятеля, как высококультурную личность, как человека, знающего свое дело и который бы смог завоевать доверие масс, повести их за собой, завлечь своей идеей? Целью данной работы является исследование именно таких вопросов: Какая же является речь Президента, каковы ее особенности? На основе анализа языковых особенностей речи мирового лидера Н.А.Назарбаева. Исследование стилистической особенности речи, жанровой, лексической, синтаксической, выразительной, а также исследование личности Нурсултана Абишевича как оратора. Для анализа была взята новогодние поздравительные речи Главы Государства. Данный стиль является публицистическим. Слово «публицистический» образовано от лат. *publicus*, что значит «общественный, государственный». Однокоренными со словом «публицистический» являются слова «публицистика» (общественно-политическая литература на современные, актуальные темы) и «публицист» (автор произведений на

общественно-политические темы). Этимологически все эти слова родственны слову «публика», имеющему два значения: 1) посетители, зрители, слушатели; 2) люди, народ. Цель публицистического стиля речи - информирование, передача общественно значимой информации с одновременным воздействием на читателя, слушателя, убеждением его в чем-либо, внушением ему определенных идей, взглядов, побуждением его к определенным поступкам, действиям. Этот стиль употребляется в сфере политико-идеологических, общественных и культурных отношений. Информация предназначена не для узкого круга специалистов, а для широких слоев общества, причём воздействие направлено не только на разум, но и на чувства адресата. Жанры публицистики - статья в газете, журнале, очерк, репортаж, интервью, фельетон, ораторская речь, судебная речь, выступления на радио, телевидении, на собрании, доклад. Для публицистического стиля речи характерны логичность, образность, эмоциональность, оценочность, призывность и соответствующие им языковые средства. В нем широко используется общественно-политическая лексика, разнообразные виды синтаксических конструкций. Публицистический текст часто строится как научное рассуждение: выдвигается важная общественная проблема, анализируются и оцениваются возможные пути ее решения, делаются обобщения и выводы, материал располагается в строгой логической последовательности, используется общенаучная терминология. Это сближает его с научным стилем.

Публицистические выступления отличаются достоверностью, точностью фактов, конкретностью, строгой обоснованностью. Это также сближает его с научным стилем речи. С другой стороны, для публицистической речи характерно страстность, призывность. Важнейшее требование, предъявляемое к публицистике, - общедоступность: она рассчитана на широкую аудиторию и должна быть понятна всем. У публицистического стиля много общего и с художественным стилем речи. Чтобы эффективно воздействовать на читателя или слушателя, на его воображение и чувства, говорящий или пишущий использует эпитеты, сравнения, метафоры и другие образные средства, прибегает к помощи разговорных и даже просторечных слов и оборотов, фразеологических выражений, усиливающих эмоциональное воздействие речи [7].

Проанализируем выступление Н.А.Назарбаева с точки зрения принадлежности публицистическому стилю. Примеры из речи Н.А.Назарбаева, соответствующие сути публицистики:

- образность: (Материальный носитель образности в литературе - речь - позволяет ей необычайно широко осваивать и активно истолковывать жизненные процессы во всей их сложности, в т. ч. внутренний мир людей и их общение, воплощаемые в высказываниях: «Большие цели не означают, что мы будем откладывать лучшую жизнь на потом»).

- эмоциональность. Насыщенный эмоциями, выражающий их (эмоциональное высказывание), эмоциональность оратора вызывает ответную реакцию в виде чувств и эмоций у слушателей. Чем эмоциональнее речь оратора, тем более возможности у него завлечь мысли слушателя в интересующую его сторону, завлечь своей точкой зрения и идеей). Немалое количество восклицательных, эмоциональных предложений: «Меня переполняет гордость за наш народ! И я сердечно благодарен вам за это!»

- оценочность. (Оценочность - свойство речи объективно оценивать ситуацию или предмет разговора. Данное свойство речи вызывает у слушателей расположение, связанное с умением, объективно оценивая положение, смотреть на мир, а также вызывает доверие в том, о чем говорит оратор): «Несмотря на непростую ситуацию в мировой экономике Казахстан сохранил высокие темпы экономического роста».

- призывность: «Уверен, что спустя год всем нам будет, чем гордиться. И вместе мы оставим еще один яркий след в истории Независимого Казахстана!»

- общественно-политическая лексика: «Правительство, Конституция, парламент, мажилис, сенат, политическая реформа, депутаты»

- разнообразные виды синтаксических конструкций: «В то время, когда...; в то время, как...; ...то, что...»;

- достоверность, точность фактов: «За год во всех регионах построено 120 новых производств и объектов, созданы тысячи рабочих мест», «По моему поручению, с 1 января на 30 процентов будут увеличены пенсии и пособия, а с 1 июля нового года также на 30 процентов вырастет заработная плата бюджетников».

- эпитеты, сравнения, метафоры, антитезы: «Наша экономика здорова и сильна. Сегодня весь Казахстан живет по «времени Астаны» - по времени высокой мечты и созидания. Я убежден, что наш трудолюбивый и талантливый народ преодолеет любые трудности и превратит Казахстан в процветающую страну».

- логичность: «Поскольку мы единый народ, у нас есть и общие цели. Это стратегия «Казахстан – 2050» [8].

Среди личностных качеств политического лидера особо выделяется его эмоционально-волевая сфера, характер, интеллект, способности, знания. Но самую полную характеристику политика дает его речевой портрет. Речевое поведение каждого политика уникально, поскольку оно представляет собой сочетание его индивидуальности и качеств, составляющих основу речевой культуры человека. Совокупность базовых риторических качеств является зеркальным отражением в речи присущих политику психологических свойств. Выступления Назарбаева отличаются оптимизмом и изобилуют разнообразными фактами о достигнутых результатах и свершениях. Но, кроме того, его высказывания не говорят о легкомысленности, он четко выражает свою позицию по отношению к любой возникшей ситуации и дает ей адекватную оценку, смотря в будущее глазами уверенного в себе человека [8].

К публицистическому стилю речи относятся не только статьи, очерки, репортажи, но и устные выступления - речи, доклады. Жанром в данной речи и является устное выступление. Как отметил известный филолог и ученый Д.С.Лихачев: «Общественные устные выступления обычны теперь в нашей жизни. Каждому надо уметь выступать на собраниях, а может быть с лекциями и докладами. Тысячи книг написаны во все века об искусстве ораторов и лекторов. Не стоит здесь повторять все, что известно в ораторском искусстве. Скажу лишь одно, самое простое: чтобы выступление было интересным, выступающему самому должно быть интересно выступать. Ему должно быть интересно изложить свою точку зрения, убедить в ней, материал лекции должен быть для него самого привлекательным, в какой-то мере удивительным. Выступающий сам должен быть заинтересован в предмете своего выступления и суметь передать этот интерес слушателям - заставить их почувствовать заинтересованность выступающего. Только тогда будет его интересно слушать. И еще: в выступлении не должно быть несколько равноправных мыслей, идей. Во всяком выступлении должна быть одна доминирующая идея, одна мысль, которой подчиняются другие. Тогда выступление не только заинтересует, но и запомнится. А по существу, всегда выступайте с добрых позиций. Даже выступление против какой-либо идеи, мысли стремитесь построить как поддержку того положительного, что есть в возражениях спорящего с вами. Общественное выступление всегда должно быть с общественных позиций» [2,3, 6].

Основная задача устного выступления – это общение, возможность донести до своего слушателя информацию, убедить его, доказать свою точку зрения. В публицистических выступлениях широко используются разговорная лексика, простые конструкции предложений, неполные вопросительные и восклицательные предложения, обращения, реже употребляются причастные и деепричастные обороты, они

заменяются придаточными предложениями, однородными членами. Устная публичная речь богата фразеологизмами, образными средствами, в ней чаще, чем в обычной устной речи, употребляются эпитеты, сравнения, метафоры.

В устном публицистическом выступлении используются и общеупотребительная лексика, и разговорная, и общественно-политическая. Если выступление на научную или техническую тему, то используется и некоторые широко употребляемые термины. Публичное выступление требует от оратора живости, эмоциональности, увлеченности тем, о чем говорит, и убежденности в том, что говорит, умения общаться с публикой. Речь Президента Казахстана доходчивая, четкая и внятная, слушателям легко её понять и осмыслить. Он говорит недолго и умело пользуется паузами. Паузы подчёркивают значительность сказанного, необходимость осмыслить это и понять. Тон голоса не просто доброжелателен, но и соответствует тому, о чём говорится. Голос ровный и твёрдый, построение фраз четкое, взгляд живой, контакт с публикой – отличный.

Н.А.Назарбаев использует в своей речи простые конструкции предложений: «В стране стало больше демократии»; «До наступления Нового года остаются мгновения»; «Я желаю всем здоровья, мира и добра!»

- неполные вопросительные и восклицательные предложения. Присутствуют предложения восклицательные, что придает речи тождественность: «И пусть на этом пути вас согревает тепло близких людей!», «Пусть в наступающем году в каждой казахстанской семье царит мир, пребывают добро и благополучие!», «От всей души желаю вам счастья, здоровья и процветания!»

- первые обращения в новогодней речи каждый год разные: «Дорогие друзья!»(2013г.); «Дорогие соотечественники!»(2014г.); «Дорогие казахстанцы! Мои соотечественники!»(2015г.); «Дорогие казахстанцы!»(2016г.); «Уважаемые казахстанцы!»(2017г.); «Дорогие соотечественники!»(2018г.).

- придаточные предложения: «За поддержку моего курса и высокое доверие, которое вы мне оказали...»; «Хочу пожелать, чтобы все ваши мечты воплотились в цели и привели к успеху»; «Уверен, что все задуманное сбудется!», «Мы живем в большом открытом мире, который непрерывно меняется».

- фразеологизмы: «Мечта нас окрыляет».

Для публицистического стиля речи характерно широкое использование общественно-политической лексики, а также лексики, обозначающей понятия морали, этики, медицины, экономики, культуры, слов из области психологии, слов, обозначающих внутреннее состояние, переживания человека и др. В публицистическом стиле речи часто используются слова: с приставками а-, анти-, де-, меж-, раз(с)-, с суффиксами - и(я)-, - ци(я)-, - изаци(я)-, - изм-, - ист-, с корнями, близкими по значению к приставкам все-, общ-, сверх-, а также сложные и сложносокращенные слова и устойчивые обороты речи:

- Применение общественно-политической лексики: «Правительство, Конституция, парламент, мажилис, сенат, политическая реформа, депутаты».

- Слова, обозначающие внутреннее состояние человека: «Хочу поздравить, любить, желаю, верю».

- Слова с суффиксами - и, - ци, - изаци, - изм, - ист: «Партия, конституция, демократия».

- Сложные, сложносокращенные слова: «ОБСЕ, ЭКСПО, ООН».

В публицистическом стиле речи, как и в научном, часто употребляются существительные в родительном падеже в роли несогласованного определения типа «голос мира, страны ближнего зарубежья». В предложениях в роли сказуемого часто выступают глаголы в форме повелительного наклонения, возвратные глаголы. Для синтаксиса этого стиля речи характерно использование однородных членов, вводных

слов и предложений, причастных и деепричастных оборотов, сложных синтаксических конструкций:

- существительные в родительном падеже в роли несогласованного определения: «Время надежд, рост экономики, моменты истории, чувство патриотизма»

- сказуемое - глагол повелительного наклонения используются в основном в значении желательности: «Пусть наш Казахстан крепнет счастьем, достатком каждой семьи», «Будут построены новые объекты индустрии, малого и среднего бизнеса», «Пусть сбудутся все наши желания и надежды».

- использование однородных членов: «Путь к этим вершинам прокладывал своим трудом, единством, верой в будущее весь казахстанский народ, каждый из вас, дорогие соотечественники!», «Особой заботой государства стало развитие медицины, образования, науки и культуры», «Открыты новые больницы, школы, театры».

- вводные слова: «Одним словом, может быть».

- причастные и деепричастные обороты, сложные синтаксические конструкции: «...пришла новая дорога и новая жизнь, врачами, получившими уникальное оборудование...», «Подводя итоги года, каждый из нас может найти предмет для гордости», «Обращаюсь ко всем казахстанским семьям, собравшимся за праздничными дастарханами», «По всей стране возводится жилье, медицинские и образовательные комплексы, объекты культуры и спорта», «Благоустраиваются наши города и села», «Выросли размеры пенсий и пособий, заработной платы врачей, учителей и государственных служащих».

Манера держаться на публике также не остается без внимания, ведь одной из особенностей ведения выступлений Назарбаева является умение говорить открыто, не читая по бумажке, а также с готовностью вступать в диалог (как показатель самостоятельности).

Отличительным свойством в речи Н.А.Назарбаева от других представителей стран является двуязычие, Президент не только свободно говорит на государственном казахском и на русском языке межнационального общения, но также искусно владеет языками. Он является поистине оратором-билингвистом: «От всей души желаю вам счастья, здоровья и процветания! С Новым годом! Алдағы жылда еліміз аман, жұртымыз тыныш болсын, ел ішінде ынтымақ пен молшылық арта берсін! Баршамыз сол үшін қызмет етейік!». В своих выступлениях Н.А.Назарбаев выражает себя в роли искусного оратора. Вся его речь слушается на одном дыхании. Почти все его выступления состоят и из сложных и из простых предложений.

В результате исследования ораторской речи Н.А.Назарбаева мы пришли к следующим выводам. Нурсултан Абишевич представляется как оратор, умеющий не допустить двусмысленность своих высказываний, акцентировать внимание на особо важной информации, несмотря на официально-деловой стиль изложения. Речь Елбасы характеризуется богатством активного и пассивного словарного запаса. Умение мыслить обеспечивает логичность изложения мыслей. Н.А.Назарбаев является оратором-билингвистом, он свободно владеет двумя языками: государственным – казахским и межкультурного общения – русским, и в своих выступлениях в своей речи использует два языка, искусно переходя с одного языка на другой. Доминантными чертами речевого портрета Назарбаева являются твердость, уверенность в собственной позиции, яркое личностное начало, откровенность и искренность, доступность, выразительность.

Речь Президента Казахстана доходчивая, чёткая и внятная, слушателям легко её понять и осмыслить. Он говорит недолго и умело пользуется паузами. Паузы подчёркивают значительность сказанного, необходимость осмыслить это и понять. Тон голоса не просто доброжелателен, но и соответствует тому, о чём говорится. Голос

ровный и твёрдый, построение фраз чёткое, взгляд живой, контакт с публикой – отличный. Доминантным свойством речи Н.А.Назарбаева является логичность, предполагающее умение последовательно, непротиворечиво и аргументировано оформлять выражаемое содержание. Соблюдение коммуникативных норм свидетельствует о знании и практической реализации риторических правил общения, поэтому все то, что Президент хотел донести, вызывает адекватное понимание изложенной информации у адресата. Следует выделить такие черты речевого портрета Президента Казахстана, как компетентность, гибкость, решительность, организованность. Речь Главы Государства, с одной стороны, сдержанная, с другой, – достаточная по выразительности и силе. Такое сочетание силы и сдержанности убеждает слушателей и производит на них сильное впечатление, производя соответствующее настроение.

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Словарь лингвистических терминов: Изд. 5-е, испр-е и дополн. – Назрань: Изд-во "Пилигрим". 2010.
2. Михальская, А. К. О речевом поведении политиков // Независимая газета. – Электрон. текстовые дан. – 1999. – 2 дек. – Режим доступа: http://www.ng.ru/ideas/1999-12-03/8_politics.html.
3. Левшина Н.Г. Косвенные речевые тактики в предвыборном дискурсе. – СПб., 2005 – 167 стр.
4. Большой энциклопедический словарь: Изд. 2-е, *испр-е и дополн.* — Изд-во «Большая Российская энциклопедия. 2002.
5. Қыдыршаев А.С. Шешендіктану. Орал, 2014. – 156 б.
6. Қыдыршаев А.С., Төлегенова Д.К. Іскерлік шешендіктану қағидалары. Орал, 2007. – 68б.
7. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. – М.: Высшая школа, 1989. – 94 с.
8. Риторика. Учебное пособие, 8 кл., под ред. Ладыженской Т.А., М.: Баласс, С-инфо, 2003.
9. <http://khabar.kz/ru/news/obshchestvo/item/100347-glava-gosudarstva-pozdravil-kazahstantsev-s-novym-godom>
10. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/nursultan-nazarbaev-pozdravil-kazahstantsev-novyim-2013-226049/

РЕЗЮМЕ

Мақалада ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың дипломатиялық шешендігінің үздік қырларына акцент беріледі. Елбасының халық алдындағы тілдік сөйлеу этикеті, сөз мәнері, дауыс тонының ерекшеліктеріне назар аударылады. Нәтижеде Қазақ елінің тау тұлғалы Азаматының шешен сөйлеу келбетін сомдауға алғашқы ұмтылыс жасалады.

REZUME

The article considers the best aspects of the diplomatic speech of the President of the Republic of Kazakhstan N.A.Nazarbayev. Attention is drawn to the peculiarities of linguistic speech etiquette, speech style and voice tone of the President. As a result, the first steps were taken in the study of the speech portrait of the Country Nation Leader.

М.Р. Муратова, студент

А.Б. Даулетова, преподаватель

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

ИНТЕРНЕТ СЛЕНГ И ЯЗЫК КАЗАХСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В данной статье особое внимание отводится языку интернет-коммуникации в молодёжной субкультуре и выявлению специфики молодежного сленга города Уральск, обусловленного интернет-коммуникацией. Приведены результаты опросов молодежи и сделан сравнительный анализ данных.

Ключевые слова: субкультура, молодежь, интернет -коммуникация, язык, сленг, специфика

Ни у кого не возникает сомнений в том, что изучать русский язык надо. Кому надо? Мне, моим друзьям- однокурсникам, нашим младшим братьям и сестрам. Всем нам. Я искренне верю в то, что русский язык – « великий и могучий», потому что это язык Пушкина, Гоголя, Чехова и других классиков русской литературы.

Однако что же слышим сегодня из уст современной молодежи? «У тебя клевый прикид», «Классно мы потусили сегодня». В чем же «величие» и «могущество» языка современной молодежи? Бороться с ними или принимать их? Данное противоречие и способствовало возникновению интереса к исследованию лексики молодежи, определило проблему моего исследования.

Молодежь является той демографической группой общества, которая определяет уровень социально-экономического и культурного развития в современном обществе. Именно поэтому в Послании Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана Стратегия «Казахстан-2050» от 14 декабря 2012 г. молодежи уделяется особое внимание. « ...Вы – воплощение всех наших надежд на будущее. Все что делается нами сегодня, – делается для вас. Большинству из вас столько же лет, сколько и нашему независимому Казахстану. А к 2050 году вы уже зрелые граждане, принявшие участие в исполнении этой программы. Дальнейший путь страны определять вам...», - подчеркивается в Послании.

В кризисных условиях молодежь больше всего подвержена расшатыванию идеалов, что приводит к потере нравственного, духовного и «языкового» здоровья, языковой культуры.

Язык молодежной субкультуры. Нынешние объединения молодых людей получили совсем другой размах и характер распространения. Стало возможным говорить о существовании своеобразного социально-психологического феномена - молодежной субкультуры, существующей внутри традиционной социальной культуры, которая так или иначе принята в современном обществе.

Выбор языка определённой субкультуры заранее предопределен положением группы в социуме, при этом язык отражает реальный мир человека и его социальное бытие. Коммуникативная функция сленга является первостепенной, посредством языка определяется и отделяется от внешней «своя» информация, которая понятна только определенным людям и именно им обеспечивает взаимопонимание. Как отмечает С.И. Кожевникова, «сленг в рамках субкультуры является интегрирующим стержнем,

посредством которого осуществляется вхождение в субкультуру, освоение и принятие ее правил, самореализация человека.

Как отмечают ученые, современные индустриально-развитые общества относятся к динамичным, быстро изменяющимся, а потому и язык, вернее его словесная оболочка в подобных обществах очень подвижна, в результате чего за период жизни одного поколения его словарный запас претерпевает серьезные изменения не только в смысле увеличения или уменьшения объема, но и в смысле смены целых блоков слов и выражений на другие, возможно, даже близкие по значению, но иные по звучанию. Кроме того, общества современной культурно-исторической эпохи представляют собой подвижную систему, включающую в себя множества субкультурных образований (профессиональных, территориальных, статусных и т.д.), каждое из которых обладает собственной специфической лексикой, собственным сленгом. При этом следует отметить, что субкультуры не являются абсолютно замкнутыми, изолированными образованиями, и

Молодежный слэнг. В целях исследования преломления языка интернет-субкультур в языке современной казахстанской молодежи нами был проведен социолингвистический опрос молодежи города Уральска.

В ходе нашего исследования было опрошено 150 респондентов - студентов и учащихся дневного отделения Западно-Казахстанского аграрно-технического университета им. Жангир хана и Западно-Казахстанского государственного университета им. М.Утемисова. Возраст респондентов – 17-21 лет (юноши и девушки).

Цель проведения социологического опроса:

1. Выявить уровень языковой компетенции молодёжи г.Уральск в сфере молодёжного сленга, употребляемого в интернет-коммуникации.
2. Определить причины употребления сленга учащейся молодёжью.
3. Выявить разницу употребления сленговой лексики в различных группах молодёжи в зависимости от возрастной дифференциации (17-21 лет), гендерной принадлежности (девушки-юноши), образовательного ценза.

Нами были опрошены студенты и учащиеся казахского отделения, которые владеют русским языком как языком межнационального общения. Анкеты в каждой группе мной были предложены только тем студентам, которые владеют в той или иной мере русским языком, сленгом.

Участникам исследования была представлена анкета «Язык молодежной субкультуры», которая содержала ряд вопросов об использовании жаргона и о *языке падонкафф*.

Результаты проведенного нами анкетирования позволили сделать следующие наблюдения. По результатам самооценки студентов становится очевидным, что основная масса опрошенных респондентов редко употребляет сленг - 78 студента (66%, из них 47,5% - девушек и 18,5 - юношей), часто употребляют жаргонную лексику 34 респондентов (20%, 10,5% из которых составляют девушки и 9,5% - юноши). Не употребляют сленг всего 38 студента, из них 21 девушки (7%) и 17 парней (6%). Таким образом, по мнению самих респондентов, в основном, они редко пользуются жаргонной лексикой.

Проведенное нами исследование выявило, что молодые люди чаще всего употребляют сленг среди друзей (29 юноши и 49 девушек). Наряду с этим 9 юношей и 11 девушки отметили сразу несколько вариантов: *"в колледже"*, *"в университете"*, *"в общественных местах"*, *"дома"*, *"среди друзей"*, *"везде"*. Очень малое количество респондентов говорят на сленге дома (5 девушек), в общественных местах (4 девушки). Некоторые респонденты сами вписали вариант *"нигде"* (8 юношей и 22 девушки), хотя этот вариант не был указан нами в анкете.

Таким образом, исходя из ответов, данных респондентами, о причине употребления сленга молодежью, мы заключаем, что она использует сленгизмы по привычке, особо не задумываясь. Всего 10 юношей и 11 девушка говорят на «жаргоне» для того, «чтобы казаться современным». С целью «чтобы получить авторитет среди сокурсников» 8 юношей и 5 девушек пользуются жаргонной лексикой.

«Язык падонкафф». Как показали результаты опроса, из 150 опрошенных только 8 респондентов (5,2%) имеют более или менее полное представление о таком распространенном в интернет-коммуникации явлении, как «язык падонкафф». Юноши 17-19 лет дают свои определения "олбанского языка", из которых становится понятно, что они знакомы с интернет-дискурсом. Если принять во внимание возрастную категорию, то 17-летние студенты определяют "олбанский язык" как язык молодёжной субкультуры. Юноши 18 лет находят его "прикольным языком" для общения, а вот ответы 19-летних студентов указывают на их осведомлённость в этом вопросе. Они знают, где именно используется этот язык, т.е. в социальных сетях. Более того, возможно, они использовали данный язык для общения в интернете.

Девушки, по сравнению с юношами, оказались более осведомленными о том, что "язык падонкафф" появился и используется в интернете, в комментариях к блогам, в языке присутствует obscene лексика. Девушки 16-17 лет думают, что не стоит использовать этот язык, считают его "жаргоном". Из формулировок, данных респондентами 18-19 лет, можно сделать вывод, что они имеют полное представление о данном языке.

Во время проведения анкетирования некоторые студенты, помимо определения значения данных в анкете слов и выражений, указывали правильные формы их написания. Данный факт свидетельствует о том, что они обладают языковым чутьём и в достаточной степени владеют нормами письменной речи.

В процессе нашей работы мы выяснили, что русскоязычная интернет-коммуникация является важнейшим источником молодежного сленга, который влияет на речевое поведение казахстанской молодежи. *Язык падонкафф*, будучи языком интернет-субкультуры, представляет собой уникальное явление, порожаемое своеобразной игрой взрослых, образованных людей, которые сознательно допускают ошибки в словах; общаются в Сети при помощи неправильно использованных с точки зрения норм русского языка слов; употребляют ненормативную лексику и пр.

Интернет общение. На основании этого, мы считаем, что речь идет о формировании нового стиля в русском языке - о стиле интернет-общения - который не только является специфической особенностью интернет-сообщества, но и серьезно влияет на речевое поведение всего общества в целом. Анализ материала показал, что основная часть наших респондентов владеет интернет - лексикой.

Влияние интернет-языка как промежуточного явления между устной и письменной речью отразилось и на языке опрошенной нами молодежи. Так, в их речи наблюдается тенденция к сокращению некоторых слов и выражений, т.е. употребление аббревиатур. К примеру, *"ППУ - мда уж", "ПЖЛ - пожалуйста", "СПС - спасибо", "ХЗ - кто его знает? не знаю, хочу знать", "ЯПТЫЩ - ёлки-палки, удивление, блин, кажется что-то не то произошло", "З.Б. - когда человеку надоедает", "охохо, ахаха =)) - смех"*.

Студентам и учащимся далее было предложено вписать слова и выражения из русского и английского молодёжного сленга, которые они знают, и кратко пояснить их. Нами был проведен анализ полученных данных из молодёжной лексики, которая состоит из 150 слов и выражений на русском языке, 50 слов и выражений на английском языке.

Формы приветствия, принятые среди уральской молодёжи: "Хай!-Привет!", "Прив, прива, приффет! - Привет!", "Салам!-Привет!", "Хайота -Привет!", "Как она?Как оно ничего? - Как дела?", "Как сам? - Ты как?", "Hello!-Привет!", "How are you?HRU?-Как дела?Как ты?".

Среди слов и выражений из молодежного жаргона встречаются и те, которые существовали в лексиконе с прошлого века. Например, "чмо - не умеющий за себя постоять", "предки - родители", "хата -дом", "халява - удовольствие", "телка, бикса, фифа - девушка", "нищтяк - отлично", "хорош - хватает", "хреново - плохо", "прикинь - представь себе", "шкаф - качок", "шланг -высокий человек", "кайфую - наслаждаюсь", "хавка-еда"

Наряду с этим в молодежном лексиконе присутствуют слова уголовного жаргона, такие как, "базар - разговор", "пахан - отец, главный", "стремно - ужасно, некрасиво", "стучать - доносить", "терпила - заявник,стукач", "колеса - таблетки", "козел - мент", "крыса - вор, падла, ворует у своих", "петух, педик - гомик". Следует отметить пополнение данного жаргона новыми словами, употребляемыми в настоящее время: "гоблин - патрульный", "дорога - наркотики", "лох - человек, которого легко обмануть", "мажор - достаточно обеспеченный", "план - наркотические вещества", "пошли побазарим - пошли поговорим", "хапни - возьми", "черт - отброс", "шитса - атас, смотреть за посторонним", "кинуть - обмануть, бросить". Слово "лавэ" означает *деньги*, альтернативный вариант на английском языке "cabbage", который дословно переводится как "капуста".

В исследованном нами корпусе приведенной респондентами лексики наше внимание привлекли слова, которые употребляются в речи уральской молодёжи, по-своему определяющей знакомые понятия, были отмечены некоторые слова и выражения, являющимися эквивалентными, синонимичными по значению. В лексическом составе молодежного сленга были обнаружены заимствования не только из английского языка, но и многих других языков (цыганского, корейского, испанского), метафорическое переосмысление заимствованных слов.

Результаты проведенного нами лексического анализа казахоязычного молодого населения позволяют отметить, что респонденты используют в своей речи казахоязычные жаргонизмы, которые имеют такое же значение и на русском языке.

Распространенными выражениями являются: "Не болд?-Что случилось?", "Не зат? -Не ол?Не болды?", "Не хбр?Не хабар? -Не хабар? Не хауар?Не жаңалық?", "Нстп жтсн?Нест?-Не істеп жатырсын?", "Давай, давай!-хабарласамыз", "Дауайсын - пока". При этом респонденты сами указали, какие именно слова и выражения наиболее употребительны в разговорной речи и при общении в социальных сетях: "Нестеватсын?" (Не істеп жатырсын?), "Пипет! (Привет!)", "Каксын?" (Қалайсын?), "Не хау?" (Не хабар?)- агентте қолданылады (используется в агенте)".

Казахоязычная молодежь тоже представила свои варианты синонимичных употреблений. Например, слова "чики – чики - окей" и "ОК-жарайды" являются аналогами; слова "тәш, тәшқо - күшті, өте жақсы, бәрі жақсы" и "мықты - классно" понимаются в значении "очень хорошо, отлично". Такие казахизмы, как "джунгар" и "мамбет" обозначают "некультурного, отсталого человека".

В значении "смешно, прикольно" респонденты определили такой вариант, как "картопты жарады - күлкінішті, күлкілі". (букв.: «раскалывать, колоть картошку»). При спряжении входящего в словосочетание глагола жар- – «коли, раскалывай», выражение меняет свое значение: "картопты жарды - жынды қылып істеді" (сделано классно), "картоп жардық - құдық" (погнали), "картопты жарма - күлкіге қалма"(не опозорься). Слово "жынды" в молодежном жаргоне используется в качестве синонима к словам "круто, тупой, күшті (сильно), керемет (прекрасно)", хотя его узусальное

значение «сумасшедший, бесноватый, сумасброд» [4]. Не менее интересным является выражение "*Фигуран жынды, ат (фигурасы ат)*" в смысле "*красивая фигура*". Хотя дословно это бы звучало как "*фигура бешенная; как у лошади*" (*лошадиная фигура*). Такой комплимент обычно говорят парни хорошо сложенным девушкам с прекрасной фигурой.

Так, в процессе работы нами было выявлено, что в интернет-коммуникации девушки чаще используют различные смайлики, выражают свои эмоции при помощи знаков (для большей выразительности используются отдельные интонационные знаки препинания или их комбинации -), :, :-), гораздо реже употребляют обценную лексику.

Таким образом, лексика интернета, как и молодежный сленг, постоянно пополняется не только за счет семантических переосмыслений исконно русских слов и иноязычных заимствований, но и за счет смелого и активного процесса словообразования. Но в то же время нельзя не увидеть те общие черты, который связывает жаргон, родившийся в интернет-среде, с другими разновидностями жаргона, которые существовали и ранее в виде языка офеней, языка бурсы.

Хотелось бы отметить, что язык интернета пестрит всевозможными ошибками, безграмотными постами, вульгарными комментариями к ним. Можно вывести еще одну особенность интернет-языка: это присутствие в тексте жаргонизмов, "крепких словечек", а порой и обценной лексики (непристойная, нецензурная лексика (в том числе мат)).

По-нашему мнению, нежелательно, чтобы сленг полностью заменял человеку литературный язык, но всё-таки допустимо в меру использование средств, придающих эмоциональную окраску сетевому языку. Мы бы порекомендовали не переступать ту грань, когда текст становится неприличным. Вопрос о решении проблемы загрязнения языка остается актуальным и в XXI веке, веке информационных технологий.

Таким образом, даже поверхностный анализ, проведенный нами на материале небольшого перечня слов и выражений, активно используемых современной казахской молодежью, говорит о том, что казахский молодежный сленг, который формируется под влиянием нескольких факторов (живого разговорного казахского языка, языка интернета, русского и английского молодежного сленга и т.д.) представляет собой интереснейший объект научно-лингвистического исследования и требует отдельного рассмотрения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Послание Президента Республики Казахстан Лидера нации Н.Назарбаева народу Казахстана Стратегия «Казахстан-2050». 14 декабря 2012 г.
2. Кожевникова С.И. Язык коммуникации в молодежной субкультуре. Пятые Лазаревские чтения: «Лики традиционной культуры»: // Материалы междунар. науч. конф. Челябинск, 25–26 февр. 2011г. Web-документ <http://manytexts.com/lazarevskie chteniya> - Дата обращения 10.12.2011г.
3. Гловинская М.Я. Активные процессы в грамматике (на материале инноваций и массовых языковых ошибок) // Русский язык конца XX столетия (1985-1995). - М., 2006. - С. 237-305.
4. Казахско-русский словарь / Под ред. Р.Г.Сыздыковой и К.Ш.Хусаин. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002. – С.330.

ТҮЙІН

Бұл мақалада жастар арасындағы интернет-коммуникацияға және Орал қаласы жастарының арасындағы сленгке ерекше көңіл бөлінеді. Жастар арасында өткізілген сұрау нәтижелері келтіріліп оларға талдау жүргізілген.

RESUME

Key words: subculture, youth, internet - communication, language, slang, specific

In this article special attention is given to the language of Internet communication in the youth subculture and identify the specificity of youth slang Aktobe caused by Internet communication

ӨОЖ 81'244

Р. Муртазина, студент

З.Г. Габдуалиева, аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қаласы

МӘНГІЛІК ЕЛДІҢ БАСТЫ ҚҰНДЫЛЫҒЫ – МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛ

Аннотация

Авторлар тілдің киелі дүние екендігін баяндап, халықпен бірге мәңгі жасай беретін екі құндылық болса, соның бірі бұл сөзсіз – тіл деп, оны меңгерудің жолдарын көрсетеді.

Түйін сөздер: мемлекеттік тіл, рухани байлық, халықтың жаны, ұлттық болмысы, тәуелсіздіктің айғағы, киелі дүние, басты құндылық.

Тіл – мемлекеттің тұғырлы тірегі, халықтың рухани байлығы, өткені мен болашағының айқын көрінісі. Ана тілінің қадір-қасиетін біле білген халқымыз оны ұлттың рухына, қазына байлығына балайды. Себебі, тіл – халықтың жаны, сәні, тұтастай кескін-келбеті, ұлттық болмысы. Адамды мұратқа жеткізетін – ана тілі мен ата дәстүрі. Біздің осындай халықтық қасиетті мұрамыз, ана тіліміз – қазақ тілі.

Тіл – тәуелсіздіктің айғағы. Тіл мен егемендік егіз ұғым. Тілсіз – тәуелсіздік, егемендіксіз – тіл болмақ емес. Тіл – тәуелсіздіктің қуатты тірегі, бірлік пен ынтымақтың жығылмас туы. Қазақ елі тәуелсіз мемлекет болып орнағалы ширек ғасырға таяу уақыт болды. Мемлекеттік тілі – қазақ тілі деп жарияланды. Бізге тек осы ұстанымды жүзеге асыруға бар күш-жігерді аямай, еңбек ету ғана қалды. Тәуелсіз Қазақстанның болашағы – біз, яғни, қазақ жастары. Демек, біздің міндетіміз – қазақ тілінің мәртебесін асыру болмақ. Тәуелсіздік алғалы бері тіл саясаты жүргізілуде. Тіл мәселесіне келгенде немқұрайлықпен бойымызды ада ұстап, шын жанашырлығымызбен атсалысуымыз қажет.

Абайдың «Өнер алды – қызыл тіл» дегені жайдан-жай емес. Тіл дегеніміз киелі дүние. Дәуірлер мен ғасырларды артқа тастап, телегей теңіз тарихтың толқындарынан аман-есен өтіп, халықпен бірге мәңгі жасай беретін екі құндылық болса, соның бірі бұл сөзсіз – тіл. Халықтың рухының үні, ең құндысы – тіл. Қазақстанды Отаным деп білетін әрбір азаматтың ту етіп ұстар ұстанымы, сөз етер ұраны, ділгір мақсаты болуы тиіс. Яғни, тіл арқылы рухани дүниеміз кемелденіп, дәстүріміз сақталып, мемлекетіміз байып, бітім-болмысымыз дараланып тұрады.

Елдің ертеңі үшін, мемлекеттің жарқын келешегі үшін үш тұғырлы тіл туралы мәселе көтерілген уақытта, қазақ тілі шеттеп қалмай ма деген мәселе ойландырғаны рас. Бұл орайда Елбасының «Қазақ тілі үш тілдің біреуі болып қалмайды. Үш тілдің біріншісі, негізгісі, басшысы, маңыздысы бола береді. Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде» деген сөздері халықтың күдігін сейілтп, сенімін арттырды. Қазақ тілінің мәртебесі Ата Заңымызда тайға таңба басқандай айқындалды.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев Біріккен Ұлттар Ұйымының биік мінберінен барша әлемге, дүниежүзінің алпауыт елдеріне, өз баяндамасын қазақ тілінде, ана тілінде жеткізді. Президент өз сұхбатында: «Менің сөзім барлық ресми алты тілге ілеспе аударылуы болашақта да жалғасатын болады. Біздің тіліміз дүниежүзіне естілсін, құлақтарына сіңсін. Менен кейінгі басшылар да осылай сөйлейді деп сенемін» - деді.

Алты алаштың тілін биік мінберден алты құрлыққа танытып айтқан кезде елдің қуанышында шек болған жоқ. Бұл мәңгілік елдің басты құндылығы – мемлекеттік тіл екендігін дәлелдеуді қажет етпейтін көрсетті.

Өзге ұлт өкілі болса да Қазақстан азаматы Асылы Осман «Қашан мемлекеттік тіл өз тұғырына қонғанша, қашан Қазақстанда өмір сүріп жатқан әрбір азамат қазақ тілін өзінің ана сүтімен берілген туған тіліндей меңгермейінше, мен тіл мәселесін айтудан жалықпаймын. Маған ана да, пана да болған қазағымның тілі қымбат» деп жүрегі мен ниеті таза қазақ елінің алдында қарыздар екенін жасқанбай айтқан болатын. Мен, Асылы Осман ханымның сөзін толықтай қостаймын, себебі, мен де өзге ұлт өкілімін. Ұлтым – татар. Бірақ, өскен ортам да, достарым да қазақтар болғандықтан, осы елдің патриоты ретінде қазақ тілінің дамығанын жүрегіммен қалаймын.

Қытайдың атақты философы Конфуций: «Егерде маған ел басқару мүмкіндігі туса, ең алдымен сол елдің тіл мәселесін қолға алар едім. Себебі, тіл бірлігі болмаса, пікір бірлігі болмайды және идеология дұрыс жүргізілмейді. Идеология дұрыс түсіндірілмей, ортақ түсіністік таппаған елде бірлік болмайды. Сондықтан халық арасындағы бірлікті ұстап тұрған тіл мәселесі маңызды» деген. Ия, қазір біздің елде де тіл бірлігі маңызды орында болып тұр.

Ұлы даланы мекен еткен байырғы қазақ халқы басқа да ұлт өкілдерінің тарихи тағдырын тоғыстырып, бейбіт қоғамды орнықтыруға қол жеткізіп отырған себепкері – тіл екені бәрімізге аян.

Қазақ тілі YII ғасырда алып арабқа, XIII ғасырда тегеурінді монғолға да, XIX-XX ғасырда ормандай қаптаған орысқа да төтеп беріп, сақталып қалған – тіл. Сондықтан да Мәңгілік елдің – мәңгілік тілі мәңгі жасай береді дегім келеді.

«Байтақ жер де, бай тіл де – қазақтікі» – деген сөзді Ахмет Байтұрсынов текке айтпаған, яғни қазақ тілі – тек қазақ топырағында ғана өркендейді, қолданыста болады, өз тұғырына қона алады. Әрине, тәуелсіздіктің арқасында өзге тілсіз де күн көруге болатынын қаршадай қазақ баласы Димаш әлемнің алты тілінде, орыс тілін қоспай, ән шырқап, мемлекетіміздің мерейін көтеріп, әлемдік деңгейдегі мегажұлдызға айналып, дәлелдеп берді. Димаш Құдайберген орындаған қазақтың екі әні Азиядағы ең үздік әндердің қатарына еніп, мемлекеттік тіліміздің абыройын асқақтатты.

Бұл жерде біз, жастар, өзге тілдерді жамандап отырған жоқпыз, тек отаршылдардың қазақтарды дыбыссыздандыру арқылы тілсіздендіру, тәуелсіздендіру арқылы ұлтсыздандыру саясатының зардабын әлі де тартып келе жатқанымызды айтқымыз келеді.

Осыдан латын әліпбиіне көшу, сөз жоқ, ұлт санасын жаңартудың алғышарттарының бірі екені туындайды. Алаштың көрнекті қайраткері Халел Досмұхамедұлының тарихи жазбасы тура бүгінгі жастарға бағышталғандай әсер қалдырады: «Ана тілін жақсы біле тұрып, бөтенше жақсы сөйлесең, бұл – сүйініш. Ана

тілін білмей тұрып, бөтенше жақсы сөйлесең, бұл – күйініш. Ана тілін білмей тұрып, жат тілге еліктей беру зор қате. Бұл – оқығандардың есінен шықпауы керек».

Жеті жұрттың тілін білген, бірақ, ең алдымен өзінің ана тілін сүйген, ана тілін қадірлеген ғұламаның латын тілі туралы келесі ойлары да бүгінде өз мәнін жойған жоқ. «Осы заманғы ғылым Еуропа ғылымы барлық Еуропа ғылымында қолданылатын тіл – латын тілі. Сондықтан, латын тілі жұртқа ортақ ғылым тілі болып саналады. Ғылым атауын латынша айтса, француз да, неміс те, жапон да, ағылшын да түсінеді. Латын тілі, латын сөзі бізге жат болса да, қашуға болмайды. Бұл заманда ғылым іздеп, қатарға кірсем деген халық латын сөздерінен қаша алмайды».

Қазір қазақ тілінің маңыздылығы, қолданыс аясын кеңейтуде. Алаш зиялыларынан бастап бір ғасырдан бері айтылып келеді. Қазіргі уақытта тіл туралы мақалалар халық психологиясын шаршатып та жіберген сияқты. Тіл саясатын дамытуды айта бергеннен гөрі нақты ұсыныстармен жұмыс жүргізілген дұрыс деп ойлаймын.

Біріншіден, адамның табиғаты кез-келген жаста тілді үйреніп кетуге бейім екендігін ғылым өзі дәлелдеп отыр. Бәлкім тілдің қадірін «егер осыдан маған тіл бітсе, тіл атаулының бәрін үйреніп алар едім» дейтін мылқаулардан сұрау керек шығар. 27 жылда қазақ тілін үйрене алмаған қазақстандық азаматтар мемлекеттік тілді құрметтемейтінін, үйренгісі келмейтінін ашық айтқан дұрыс шығар.

Екіншіден, қазір жастар кітап оқымайды дейді, ендеше кино, клип, мультфильм, бейнероликтертерді тамашалауға құштар жандарға қалтафон байланыс желісі бойынша мемлекеттік тілді үйренуге болады емес пе?!

Үшіншіден, ғаламтордың дамуы оны қолданушылар көптігімен өлшенетінін бәріміз де білеміз. Сондықтан ғаламтордағы қызықты сайттар арқылы әлемнің түкпір-түкпіріндегі қандастарымыз тілді өздігінен үйреніп жүрген жоқ па? Қазақстан деген кең байтақ елдің тілін үйренгісі келіп жүрген шетелдіктер ғаламторда қаптап жүр. Мысалы, Қазақстанда бизнес жасағысы келіп жүрген шетелдіктер, еліміздің қазба байлыққа бай екенін біліп, тілді үйренуге өздері қызығып отыр емес пе.

Төртіншіден, қазір ең бір қуанатын жағдай Қазақстандағы барлық төлемдерді жүргізетін терминалдар мен банкоматтар қазақша қолданылып жүр. Бұл да бір адым жаңалық.

Бесіншіден, ең өкініштісі, спорттан Қазақстанның құрамалары мемлекеттік әнұранды білмейді. Чемпион болып Әнұранға қосылып айта алмайтындарға көзіміз үйреніп те кетті. Егер спортшы әнұранды білмесе қандай патриот? Спортшының міндеті жарыста әнұранды орындату емес пе?! Қанша жеңімпаз болса да әнұранды білмеу – намыссыздық деп айтар едім.

Дегенмен «сабақты ине сәтімен» деген. Еліміз сан ғасыр аңсаған тәуелсіздікке қол жеткізді. Тіліміздің түп тамырымен жойылып кетпегеніне шүкіршілік етуіміз керек тәрізді. Сондай ауыр сәттерде, сын сағаттарда атамекен қонысын тастап босқан халықтың өзімен бірге алып жүрген байлығы – ана сүтімен санасына дарыған ана тілі ғана. Мағжан Жұмабаевтың тілінде айтсақ:

«Жауыз тағдыр жойды бәрін не бардың...

Алтын күннен бағасыз бір белгі боп,

Нұрлы жұлдыз, бабам тілі, сен қалдың!».

Бірақ, жоғарыда айтып кеткендей, қанша жылдан бері атқарушы билігіміз тіл туралы саясатты жүзеге асырып келе жатса да, қазақ тілінің дамуы әлі де болса кешеуілдеп тұр.

Ана тілі – ананың ақ сүтімен әр қазақ баласының бойына сіңген тіл емеспе еді. Ана тіліміз арқылы ғана біз халқымызды, Отанымызды танып білеміз. Осыны жастар түсінсе екен деймін.

«Өзге тілдің бәрін біл, өз тілінді құрметте», – дейді Қадыр ақын. Қазіргі қоғам басқа тілді үйренуге еш шек қоймайды. Дегенмен, қазақ тілін мемлекеттік тіл дәрежесіне көтеруге әр қазақтың үлесі болса екендейді.

Өзгенің құлы емес өз еліміздің ұл – қызы болайық, өзгенің емес, өз еліміздің тілін ұлықтап, мәртебесін асырайық!

Сөзімді Альфонс Даудеттің «Соңғы сабақ» атты әйгілі хикаясынан үзінді келтіріп аяқтайын. Хикаяда жау қолында қалған елдегі мұғалім соңғы сабағын «Құлдықтан құтылудың жалғыз жолы ана тілімізді ұмытпау және қорғау» деп аяқтаған екен. Сондықтан «Мәңгілік елдің басты құндылығы – Мемлекеттік тіл» екенін, ойлы да саналы жастар үшін тағы да еске түсіргім келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2018 жылғы 10 қаңтар
2. Тіл және руханият: өзекті мәселелер. Халықаралық конференция материалдары. -Астана: Тілдерді дамытудың республикалық үйлестіру - әдістемелік орталығы, 2017.
3. Айтбайұлы Ө. Ана тілім, ана сүтім, арым менің.(мақалалар жинағы.) -Алматы: Арыс, 2017.
4. Білімділер порталы, 2017ж.

РЕЗЮМЕ

В данной статье авторы показывают, что язык – это самое дорогое на свете. Из двух вечных ценностей – язык и пути его исследования являются наглавейшим.

REZUME

In this article the authors show that language is sacred as the only value in the world. From two values language is the most important and the way of its research considers as the main one.

ӨОЖ 342

Б. Шотов, студент

Г.Т. Онаева, заң ғылымдарының магистрі
Болашақ Академиясы, Қарағанды қаласы

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ БІЛІМ АЛУ ҚҰҚЫҒЫН ЖЕТІЛДІРУДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАЛАР САЯСАТЫ

Аннотация

Қазақстан Республикасындағы конституциялық білім алу құқығын қалыптастырудағы мемлекеттік бағдарламалар мен олардың жүзеге асырылуы барысындағы құқықтық, әлеуметтік мәселелер қарастырылған.

Түйін сөздер: Концепция, конституция, реформа, потенциал, білім.

Халықаралық қоғамдастықпен қабылданған адамның дамуының концепциясы, бүгінгі күнде әлем әр елге оның білім саласындағы жетістіктеріне мән беру арқылы бағалайтынын білдіреді. Алдыңғы қатарлардағы мемлекеттердің, соңғы он жылда экономикалық көтеріліске және сонымен қатар әлеуметтік тұрақтылықта жетістіктерге жеткен тәжірибелері, айқын түрде осындай жетістіктерге қол жеткізу ол қоғамның

білім деңгейі екенін, және білім саласындағы көтерілген мәселелерді шешу арқылы жеткізгенін көрсетеді. Осылай, Үлкен Сегіздік Саммитінде (Санкт-Петербург, 16 шілде 2006 ж.) мемлекеттер басшылары бүгінгі қоғам өміріндегі білімнің үлкен рөлін атап кетті: «Білім - қоғамның дамуындағы ең маңыздысы болып табылады».

Кемел болашақта халықтың дәулеттілігінің басты Түйін көзі мен ресурсы оның интеллектуалдық потенциалында болып табылады. Оның деңгейі фундаменталды ғылымның даму деңгейімен, халықтың білімділігімен, осыған орай, білім беру жүйісінің салаластығымен және оның қол жеткізушілігімен анықталады. Жаңа мемлекеттің пайда болуы мен тұрақтануы кезеңінде көп нәрсе, оның қандай бағыт қойып даму стратегиясына байланысты болады.

Бүгін Қазақстан тәуелсіз, егемен мемлекет ретінде өзінің, ұлттық білім беру моделін қалыптастыруға тырысады. Мемлекет президенті Н.А. Назарбаев өзінің «Қазақстан - 2050» Қазақстан халқына жолдауында «Барлық дамыған елдердің сапалы бірегей білім беру жүйесі бар. Ұлттық білім берудің барлық буынының сапасын жақсартуда бізді ауқымды жұмыс күтіп тұр. 2020 жылға қарай Қазақстандағы 3-6 жас аралығындағы балаларды мектепке дейінгі біліммен 100 пайыз қамту жоспарлануда. Сондықтан оларға заманауи бағдарламалар мен оқыту әдістемелерін, білікті мамандар ұсыну маңызды [1, 235-б.]. Орта білім жүйесінде жалпы білім беретін мектептерді Назарбаев зияткерлік мектептеріндегі оқыту деңгейіне жеткізу керек. Мектеп түлектері қазақ, орыс және ағылшын тілдерін білуге тиіс. Оларды оқыту нәтижесі оқушылардың сындарлы ойлау, өзіндік ізденіс пен ақпаратты терең талдау машығын игеру болуға тиіс» екенін атап өтті.

Ғылыми мақаланың өзектілігі. Адам құқықтары демократиялық құқықтық мемлекетте бостандықтың институционализация формасы ретінде есептеледі, сондықтан бүгінгі жаһандану процессі жағдайында және мемлекеттік-құқықтық реформалар жүргізу барысында конституциялық маңыздылық пен механизмнің ғылыми зерттеулер жүргізу және оны жүзеге асыру ерекше өзектілікке ие болады.

Зерттеу жұмысының практикалық маңыздылығы білім алу жүйесін реформалар барысында нормативтік құқықтық актілер мен бағдарламалық құжаттарды дайындау кезінде ұсыныстар Қазақстан Республикасының заң шығарушы және атқарушы мемлекеттік билік органдарымен толықтай ескерілуі мүмкін.

Білім алу құқығы - адамның және қоғамның дамуына алғышарт болатын, маңызды конституциялық құқықтарының бірі болып табылады.

Бүгінгі таңда қоғамдық қатынастардың дамуы экономикалық, саяси, әлеуметтік-рухани, информациялық өмір салаларының интеграция әсеріне ықпалды. Бұндай жағдайда білім алу конституциялық құқығы ерекше мәнге ие болады, себебі ол инновациялық экономиканың, азаматтардың белсенділігінде қалыптасқан тиімді мемлекеттің фундаменти болып табылады.

Әлемдік тенденцияларды еске ала отырып жоғары білім алу аясында өзгертулер қажеттілігі мемлекеттің жоғары басшылығы да мойындайды. Соған байланысты Қазақстан Республикасының Президенті Қазақстан Халқына әр жылғы жолдауында, жоғары білім беру саласында жаңартулар енгізуін айта отыра: «Білім беру әдісінің өзіне жаңа ықпалмен келу керек. Бүгінгі жаһандану мен жаңа технологиялар таңында — ол жай әлеуметтік сала емес. Бұл мемлекеттің болашағына үлкен қаражаттандыру жасау» [2, 82-б.].

Осылайша, Қазақстан халқының сапалы жаңартуы ҚР Конституциясында бекітілген әркімнің білім алу құқығына жаңа түсінішулікпен қарау, дәстүрлі түрде қалыптасқан көзқарастарды қайта қарауға тура келеді.

Осы ғылыми зерттеудің өзектілігі бірқатар факторлармен тығыз байланысты, олар: білім алу ұғымның теориялық және Қазақстандағы конституциялық білім алу

құқығының нормативті мағынасын, біркелкі Еуразиялық білім беру кеңестігінде қайта қараулар қажеттілігі.

Аталған факторлар жаһандану кезеңінде қойылған мәселелерге ғылыми зерттеулер мен конституциялық білім алу құқығының құқықтық реттеу перспективасы мен іске асырудағы алғышарты болып табылады.

Білім алу және оны жүзеге асыру құқығының конституциялық аспектілер анализін өткізу үшін келесі конституционалист ғалымдардың еңбектері ескерілді С.А. Авакьян, Н.С. Бондарь, М. В. Баглай, Н. В. Витрук, Л. Д. Воеводин, С.А. Глотов, В.Д. Зорькин, В.Т. Кабышев, Г.Н. Комкова, Б. В. Кожанов, С.С. Кравчук, О.Е. Кутафин, Е.А. Лукашева, Г.В. Мальцев, Ф.М. Рудинский, И.Е. Фарбер, Б.С. Эбзеев.

Сонымен қатар, құқықтық зерттеушілердің қызығушылығына қарамастан білім алу құқығының іске асырылуы мен мазмұнына, Қазақстан Республикасының батыстық білім беру жүйесінен тәжірибе алып ену, бүгінгі күнде құқықтық ғылымда әліде толықтай зерттеліп қарастырылған емес.

Қазақстан Республикасы мен шет елдердегі білім алу құқығының мазмұнын және оның жүзеге асырылуы барысындағы құқықтық, әлеуметтік мәселелерді қарастырып оларға зерттеу, шолу жасау болып табылса, жұмыстың міндеттері болып:

- ҚР азаматтарының білім алу құқығын реттейтін Конституциялық нормаларының дамуының ерекшеліктерін көрсету;

- азаматтардың білім алу конституциялық құқығына теориялық негіздеме және анықтама беру; берілген дефиницияның ішкі мазмұнын ашу; ұлттық конституциялық жүйе үшін оның мағынасын көрсету;

- білім алу саласындағы азаматтардың құқықтары мен міндеттерінің толық жүйелі байланысын көрсету, себебі мұндай байланыстар аталған құқықтар мен міндеттердің өзгешеліктерін анықтайды;

- ҚР, РФ және басқа шетел азаматтарының білім алу конституциялық құқықтарын бекітетін қолданыстағы заңнамасына құқықтық - салыстырмалы сараптама жасау;

- ҚР конституциясында бекітілген азаматтардың білім алу конституциялық құқықтарын басқа құқықтар мен бостандықтардан шектейтін белгілерді анықтау және сипаттау.

Конституциялық құқық пен бостандықтарды зерттеудің өзекті мақсатының құрамдас бөлігі білім алу құқығы болып табылады себебі, ол адамдардың басты құқықтарының системасында маңызды орын алады. Бұл білім алудың әлеуметтік маңыздылығымен түсіндіріледі, оның тұлғаны жан-жақты дамытуы, азаматтарды жалпы білім мен арнайы мамандандыруы, олардың мәдени және рухани сұраныстарын байыту.

Дүние жүзілік жаһандану жағдайында ақпараттық кеңістіктің шапшаң дамуы және білім беруде қазіргі әлемдегі ерекше өзектілік инновациялық технологияларды енгізуді қолдау қажеттілігі, кез келген дамыған елдердің саяси, экономикалық және мәдени тұрақтылығына байланысты [3, 19-б.].

Білім беру жүйесінің барлық деңгейіндегі нәтижелі кең талдау көзі, қоғамның және халықаралық ұйымдардың жоғарғы сұранысына ие болған Қазақстан Республикасының білім беруді дамыту туралы Ұлттық баяндамасы болды.

Негізгі ақпараттың біртұтас жалпы ұлттық стратегиясын инновациялауға, Қазақстандағы білім беруді дамытуды алдыңғы қатарлы етуге жауап беретін ашық есеп алтыншы жыл жарияланып келеді.

Жеке құқықтар мен бостандықтар адам мен азаматтың құқықтық мәртебесінің түп қазығы болып табылады. Оларды шектеуге болмайды. Сондықтан Қазақстан Республикасы Конституциясының баптарында аталған құқықтар мен бостандықтар кейде «азаматтардың өздік құқықтары мен бостандықтары» деп те аталады, оларға мемлекет тарапынан берілген кепілдіктің деңгейі өте жоғары. Жеке құқықтар мен

бостандықтарға адам азаматтығына қарамай ақ ие болады. Бұл тұмысынан тиесілі құқықтар, олар мемлекеттің не басқа тұлғалардың еркі бойынша аластатылуы мүмкін емес. Бұлар адамның өмірімен, бостандықтарымен, ар ожданмен және басқа табиғы құқықтарымен байланысты құқықтар [4, 70-б.].

Азаматтардың жеке құқықтары мен бостандықтары өмір сүру; жеке бас бостандығы; адамның қадір қасиетіне қол сұқпау; жеке өміріне қол сұғылмау, өзінің және отбасының құпиясы болуы, ар намысы мен абыройын қорғау; өзінің қай ұлтқа, қай дінге жататынын анықтау және оны көрсетпеу, ана тілі мен шығармашылық тілін еркін таңдап алу; заң жүзінде тыйым салынбаған кез келген тәсілмен еркін ақпарат алу және тарату, т.б. құқықтар жатады.

Әрине, бізге Қазақстан Республикасында білім алудың бірнеше жолы бар екендігі белгілі. Біріншіден, азаматтардың мемлекеттік оқу орындарына тегін орта білім алуына кепілдік беріледі. Ол дегеніміз жасөспірім балалардың орта білім алуға міндеттілігі. Екіншіден, азаматтың мемлекеттік жоғары оқу орнында конкурстық негізде тегін жоғары білім алуға құқығы бар. Ал жеке меншік оқу орнында ақылы білім алу заңмен белгіленген негіздермен тәртіп бойынша жүзеге асырылады. Қалай болғанда да мемлекет білім берудің жалпыға міндетті нормаларын белгілейді. Кез келген оқу орнының қызметі сол нормаларға сай болуы керек.

Зерттеу жұмысының теоретикалық маңыздылығы - бүгінгі жаһандану кезеңіндегі және әлеуметтік-рухани сферадағы Қазақстан Республикасы мен шет елдердегі конституциялық білім алу құқығының нормативті мазмұны мәселесінің негізін кешенді зерттеу және жақсартуға атсалысуымыз азаматтық борышымыз екені сөзсіз.

Әлеуметтік - экономикалық өркендеу ХХІ ғасырда мемлекеттік қоғамның барлық мүшелерін білім алумен қамтамасыз етуге байланысты және әр адам қарқынды дамып келе жатқан қоғамда табысқа жете білу. Инновациялы қоғам адамдарды тез өзгермелі дүниеде өмір сүруге үйретеді. Біз «білім үшбұрышының» барлық элементтерін (білім, зерттеулер және инновациялар) интеграциялау және дамыту арқылы бүкіләлемдік инновациялық қоғамның құрылуына барлық жағдай тудыруға, ірі көлемді инвестициялар адам ресурстарына, профессионалды жұмыстар мен ғылыми зерттеулер жасауға, және де білім беру системасын жаңартуға барымызды береміз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Н.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. // www.akorda.kz
2. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстанның болашағы-қоғамның идеялық бірлігінде». - Алматы; Жеті Жарғы, 2000. -21 б.
3. Есенғазы А. «Білім алу құқығы» Сәрсенбі, 14 Қыркүйек, 2011. // www.i-news.kz
4. «Балалардың білім алуға құқықтарын қамтамасыз ету саясаты» 18 Наурыз, 2009 ж. // www.ombudsman.kz

РЕЗЮМЕ

В статье автор исследовал и рассмотрел содержание образования в Республике Казахстан и за рубежом, а также юридические, социальные вопросы при его реализации.

REZUME

In the article the author studied and examined the content of education in the Republic of Kazakhstan and abroad, as well as legal and social issues in its implementation.

У.М.Рыщанова, Почетный деятель культуры РК

Костанайский инженерно-экономический университет имени М. Дулатова, г. Костанай, РК.

ВОСПИТАНИЕ КАЗАХСТАНСКОГО ПАТРИОТИЗМА – ОСНОВА СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье затронуты задачи формирования у молодого поколения духа патриотизма, которые поставлены в программе Главой государства. Юных казахстанцев призывают смотреть на современный мир разумно, и учат отделять настоящие вечные ценности от мимолетных увлечений. И в этом направлении та работа, которая проводится сотрудниками библиотеки колледжа, успешна. Но некоторые проекты только недавно встали на рельсы и требуют серьезных усилий.

Ключевые слова: программа духовной модернизации, сохранение национальной идентичности, культурное наследие, выдающийся педагог-просветитель Ибрай Алтынсарин, инновации мультимедийного пособия.

Казахстанский патриотизм – основа успеха нашего многонационального и многоконфессионального общества. Ведь фундаментом казахстанского патриотизма является равноправие всех граждан и их общая ответственность за Родину и ее будущее [8,с.12-13].

Воспитание казахстанского патриотизма – одно из ведущих направлений всех учебных заведений. Н.А.Назарбаев подчеркнул в своем выступлении: «Патриотизма, нормы морали и нравственности, межнациональное согласие и толерантность, физическое и духовное развитие, законопослушание. Эти ценности должны прививаться во всех учебных заведениях, независимо от формы собственности» [1,с.2]

Патриотизма как возвышенное чувство, незаменимая ценность и источник, важнейший мотив социальной значимой деятельности, наиболее полно проявляется в личности, социальной группе, достигшей высшего уровня духовно-нравственного и культурного развития [9, с.107-112].

В Костанайском инженерно-экономическом университете им. М.Дулатова с участием кафедры АНК КИиЭУ им. М.Дулатова, библиотекой и партией «Ауыл» была проведена встреча с преподавателями и студентами университета и колледжа. На повестке дня два вопроса. И первый из них - как сегодня в области реализуется программная статья Президента страны - "Рухани Жанғыру". Вниманию участников встречи были предложены два видеоролика «Қазақ тілінің латын әліпбиіне кезең – кезең мен көшуі» и «Специальный проект «Туған жер»».

В своем выступлении модератор партии «Ауыл», методист кафедры АНК Куйшинова А.М. отметила, что Казахстан вступил в новый исторический период. Цель известна – войти в тридцатку развитых государств мира. Была проведена большая работа по восстановлению историко-культурных памятников и объектов на территории Казахстана, системно собраны и изучены документы из ведущих мировых архивов, посвященные истории нашей страны. А сегодня перед нами стоит более масштабная и фундаментальная работа. Она акцентировала внимание присутствующих в зале на основных направлениях модернизации сознания как

общества в целом, так и каждого казахстанца. Это – конкурентоспособность, прагматизм, сохранение национальной идентичности, культ знания, эволюционное, а не революционное развитие Казахстана, открытость сознания.

Модернизация национального самосознания способствует росту интереса к истории народа, его культуре и родному языку. В Послании говорится, что сегодня современная молодежь должна:

- знать иностранные языки;
- знание IT технологии;
- культурная осведомленность [2, с. 4].

Основная цель этой работы – воспитать в подрастающем поколении любовь к своей земле и своей стране. Сохраняя национальную идентичность, необходимо, как указывается в статье Главы государства, выработать свою модель. Президент подчеркивает: «Если нация теряет свой культурный код, то разрушается и сама нация» [1,с.3].

Зав. библиотекой университета указала на главную задачу - сохранить культурное наследие страны. В регионе создана карта сакральных мест. В рамках реализации проекта полным ходом идет разработка карты сакральных мест Казахстана. Одним из первых объектов, построенных по этой программе стали мавзолей первого педагога - просветителя Ибрая Алтынсарина, памятник известному батыру, прославленному бию и первому тархану в истории казахов Шакшак Жанибеку и возвращение одного из лидеров народного восстания 1916 года, Кейки батыра на родину. Эти мероприятия в области стали поистине событиями сакрального значения.

В общенациональный список сакральных объектов Костанайской области вошли: мавзолей Кейки батыра, памятник на захоронении Амангельды Иманова, мавзолей Ибрая Алтынсарина, памятники раннего периода «Екидин», мавзолей М. Дулатова, торгайские геоглифы, археологический памятник «Аркаим», мавзолей Барака батыра и Жауке батыра. Кстати, работа по программе "Рухани Жангыру" ведется в четырех направлениях. Одно из них "Воспитание и образование".

В рамках реализации данной программы, мы знаем, что созданы областные проектные офисы, что такая задача стоит перед, теперь уже нами, учебными заведениями.

Мы живем в XXI веке, это век научных, информационных технологий, компьютеризации всего мирового сообщества. Перед человечеством много разных перспектив и возможностей, но все эти новейшие технологии играют не всегда положительную роль. Зачастую материальные ценности стоят выше духовных и в сложившихся условиях остро стоит вопрос о необходимости формирования духовно-нравственного, патриотичного, физически здорового человека, который будет связывать свою судьбу с будущим Казахстана, способного встать на защиту интересов своей родины.

Патриотизм невозможен без формирования исторического сознания, связывающего настоящее общество с его прошлым. Известная мудрость гласит: без истории нет народа. Изучение исторического опыта формирует историческое сознание, культуру, традиции, преемственность поколений. История дает возможность осмыслить масштаб того, что происходит в настоящее время в нашем государстве.

Сегодня у нас в библиотеке много уже делается *в рамках «Рухани жангыру» - есть у нас большие задумки, большие планы. Это и организация книжных выставок, полков, исторических уроков, интеллектуальных игр и др.*

В программе «Рухани жангыру» самым значимым пунктом считаю составление карт сакральных мест по областям. Казахская земля славится полезными целительными источниками, у нас выросли талантливые личности, которые теперь и покоятся здесь

же. Обо всем этом нужно знать молодежи. Наши национальные традиции и обычаи, язык и музыка, литература и свадебные обряды, – одним словом, национальный дух, должны вечно оставаться с нами. Мудрость Абая, перо Ауэзова, проникновенные строки Джамбула, волшебные звуки Курмангазы, вечный зов аруаха – это только часть нашей духовной культуры.

В октябре 2017 года исполнилось 176 лет со дня рождения нашего выдающегося земляка, Великого Учителя, известного ученого, поэта-прозаика, этнографа Ибрая Алтынсарина. В рамках реализации республиканской молодежной программы «Рухани Жаңғыру» сотрудники библиотеки КИНЭУ им. М.Дулатова провели тематический вечер «Педагог. Просветитель. Человек» и оформили книжную выставку «Великий Ибрай: жизнь, отданная народу». С большим интересом первокурсники колледжа слушали выступающих, узнавали новые для себя факты о нашем земляке. Ибрай Алтынсарин — великий просветитель, который положил начало светскому образованию в Казахстане. Первая русско-казахская школа Костаная была открыта Алтынсариним в 1884 году. Сегодня это здание представляет собой большую школу, оснащенную самым современным оборудованием. Кроме того, Алтынсарин открыл четыре русско-казахских, ремесленное и женское училища, пять волостных школ, два училища для детей русских поселенцев, учительскую школу в Троицке.

Многие выпускники этой школы стали выдающимися людьми и прославили Казахстан. Это Алиби Джангильдин, Спандияр Кубеев, Мухамеджан Сералин, Сералы Кожамкулов, Елюбай Умурзаков, Ильяс Омаров, Сырбай Мауленов, Амир Канапин и другие.

Особое внимание вызвало выступление ибраеоведа, зав. библиотекой КИНЭУ им.М.Дулатова об истории создания алтынсаринских школ, об открытии областного мемориального музея Ибрая Алтынсарина, об открытии мавзолея Ибрая Алтынсарина 4 октября 2017 года. Так увлекательно и с большим интересом рассказывала об агитпоезде, который прошел 4 этапа (Костанайская, Торгайская, Актюбинская области и г. Оренбург) по местам, где И. Алтынсариним были открыты школы, что присутствующие в зале стали непосредственными участниками этой экспедиции. В Оренбурге участники агитпоезда установили мемориальную плиту (автор: костанайский скульптор Белоусов Леонид Прокофьевич) на здании школы, где с 1850 года размещалась школа для детей казахов, в которой в 1850-1857 г.г. учился Ибрай, с 1889 г.- Орская учительская школа, с 1920г. - казахское отделение Оренбургского пединститута, ныне - НСШ № 3 города.

Всем без исключения интересна была информация о создании мультимедийного пособия «Ибрай Алтынсарин — выдающийся казахский педагог - просветитель», которое произвело на них особое впечатление. Пособие состоит из 6 основных глав и 18 разделов, весь материал расположен в строго хронологической последовательности: освещаются годы жизни и творческой деятельности, годы учебы и инспектирования школ в тургайских степях, материалы об увековечивании памяти земляка. Издание сопровождается фотодокументальными материалами, копиями из архивных документов, музыкальным и звуковым оформлением. Пособие издано на трех языках: казахском, русском и английском. Инновационность пособия состоит еще в том, что были использованы видеофайлы, анимационные эффекты (использование лупы при исследовании архивных документов, перелистывание страниц знаменитой «Киргизской хрестоматии» И.Алтынсарина, фрагменты из документальных фильмов, сценарии массовых мероприятий. Создание мультимедийных пособий - одно из важнейших направлений работы библиотеки, содействующее реализации ее информационной и воспитательной функций [4, с.190-193].

Цель данного мероприятия для студентов - осмыслить значение личности и творчества Ибрая Алтынсарина для современников, сохранение и развитие педагогического наследия, популяризация его трудов.

Участникам тематического вечера были предложены экскурсии в областной мемориальный музей И. Алтынсарина, областную детско-юношескую библиотеку им. И. Алтынсарина и мавзолей Ибрая Алтынсарина, торжественное открытие которого состоялось 4 октября.

Жизненный и творческий путь Ибрая Алтынсарина, отдельные страницы его биографии, отдельные аспекты его философских и педагогических воззрений вызывают особый интерес и способствуют духовно - нравственному развитию современной личности.

Н.Назарбаев в статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» отметил что «знать и гордиться историей своего края – дело нужное и полезное».

Изучение истории родного края – лучшая форма патриотизма. У каждого народа, у каждой цивилизации есть святыне места, которые носят общенациональный характер, которые известны каждому представителю этого народа. Это одно из оснований духовной традиции. Для Казахстана это особенно важно. Мы – огромная по территории страна с богатой духовной историей».

Сотрудники библиотеки отметили, что «в последние годы интерес к истории растет. Благодаря переменам в современной жизни сформировался новый взгляд на историю, и изыскания в области прошлого позволяют уточнить исторические события, делают историю абсолютно правдивой, живой, наполненной духом времени и проявившейся в судьбах конкретных людей». Мы делаем все возможное, чтобы творчество Ибрая Алтынсарина не угасло, ведь именно его наследие играет ведущую роль в образовании и самообразовании человека, становлении и формировании его личностных, гражданских качеств [6,с.102-112].

Заведующая библиотекой рассказала об инновационных подходах к изучению наследия Ибрая Алтынсарина - необходимо изучить множество документов, успеть переработать, проанализировать и выстроить некую логичную аналитическую схему пропаганды его трудов.

Прошедший тематический вечер - событие неординарное. Он еще раз убедительно показал, что обращение к педагогическому наследию И.Алтынсарина сегодня как никогда актуально. В наше время необходимо обращение к исторической основе воспитания, ибо без осмысления исторического педагогического наследия невозможно приобщение подрастающего поколения к человеческим идеалам.

«Наша важнейшая идеологическая задача – воспитание казахстанского патриотизма, формирование ясного самоопределения каждого гражданина», - отмечает Президент Казахстана в стратегии независимости.

Таким образом, современный человек должен быть всесторонне развитой личностью, обладать большим запасом знаний, уметь судить, воспринимать, и перерабатывать невероятное количество информации. Ведь сегодня модернизация общественного сознания требует компьютерную грамотность, знание иностранных языков, культурную открытость [5,с.36-37]. Судьба Ибрая Алтынсарина - нравственный пример для всех, кто жил и живет после него. Его педагогические идеи используют лучшие учителя области, его стихи и проза любимы народом.

Собравшиеся обсудили самые важные аспекты программы модернизации общественного сознания. Ожидается, что направления программы «Рухани жангыру» затронут вопросы, связанные с формированием новой модели сознания и мышления. Это не только сохранение собственной культуры, исторического опыта и традиций, но и опора на национально - культурные корни. Два из шести направлений программы

модернизации общественного сознания реализуются на республиканском уровне. Это: «Новое гуманитарное знание. 100 новых учебников на казахском языке и «Переход государственного языка на латиницу». Остальные 4 направления будут осуществляться в области: «Родной край», «Святые места Казахстана», «Сто новых личностей Казахстана» и «Современная казахстанская культура в глобальном мире».

Казахстанцы скоро перейдут на латинскую графику. Этот вопрос сегодня один из самых актуальных. Его тоже обсуждают на брифинге. Благодаря латинице наша республика сможет открыть для себя много новых возможностей. Переход на латиницу нам дает возможность в целом войти в этот мир глобальный. Для нас будут доступны все информационные пространства, которые сейчас в мире существуют. Переход на новый алфавит будет поэтапным в течение 8 лет [2,с.4].

Статья Главы государства, направленная на модернизацию общественного сознания, вышла 12 апреля 2017 года. К слову, в библиотеке университета открыта обзорная книжная выставка «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру», в которой освещены 6 основных проектов. Здесь будут проводиться мероприятия по реализации общенациональной программы.

Программная статья Лидера нации дает четкие ответы на актуальную тему духовного возрождения, позволяет понять глубинную суть происходящих преобразований в политике, экономике и социальной сфере.

В Костанайском инженерно-экономическом университете им. М.Дулатова постоянно расширяется практическая деятельность по организации воспитательной работы, целью которой является воспитание и развитие свободной, здоровой, конкурентоспособной личности, обогащенной научными знаниями о природе и человеке, готовой к творческой деятельности и высоконравственному поведению.

В заключении следует подчеркнуть, что сформулированные цели и задачи достигаются в процессе патриотического воспитания студенческой молодежи.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1.Послание Президента РК Н.Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь -2050:Единая цель, единые интересы, единое будущее.»-А., от 17 января 2014 г.
- 2.Статья Главы государства «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания».- Астана, Аккорда.12 апреля,2017г.
- 3.Закон РК о государственной молодежной политике от 09.02.2015г. № 285-V.
- 4.Использование наследия Ибрая Алтынсарина в деятельности современного музея.- Материалы XIII международного научно-творческого форума «Молодежь в науке и культуре XXI века. Встречи в новом формате». 2014.- С. 190-193.г. Челябинск, Челябинская государственная Академия культуры и искусства.
- 5.Кучерявых А.В.Воспитание казахстанского патриотизма. Журнал «Техническое и профессиональное образование».№ 2-2017г.-С.36-37.
- 6.Современные аспекты краеведческой деятельности библиотек.- Журнал «Ваша библиотека ». - январь 2014.-№1-2.-С.102-112.Профессиональный журнал.- г. Москва
- 7.Тулешева Г. Патриотизм в контексте истории.- Каз.правда.2013г.- август.
- 8.Тусупбекова Л., Курятов В., Нестеренко С. Концепция процветания и благополучия.- Общенациональная ежедневная газета «Казахстанская правда» от 18.01.2008г. № 12-13.С.5.
- 9.Яровая Т.В. Патриотическое воспитание студенческой молодежи в современных условиях // Среднерусский вестник общественных наук № 2 (38):Политология: актуальные аспекты – 2015 –С.107-112.

ТҮЙІН

Бұл мақала Мемлекет басшысының бағдарламасына енгізілген жас ұрпаққа патриотизм рухын қалыптастыру міндеттеріне тоқталды. Жас қазақстандықтар заманауи әлемді мұқият қарауға және шынайы мәңгілік құндылықтарды өткінші құмарлықтардан бөлуге үйретіледі. Колледж кітапханасының қызметкерлері осы бағытта жұмыс жасайды. Бірақ кейбір жобалар рельстерге ғана жетіп, елеулі күш қажет етеді.

RESUME

This article touches upon the tasks of forming a spirit of patriotism in the younger generation, which are set in the republican program by the Head of State. Young Kazakhstanis are urged to look at the modern world sensibly, and are taught to separate real eternal values from fleeting passions. And in this direction that work, which is carried out by the staff of the library of the college, is successful. But some projects have only just got on the rails and require serious efforts.

УДК 81' 373.613

А.К. Салахов, студент

М.Б.Бимуханова, преподаватель

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

АНГЛИЦИЗМЫ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В данной статье рассмотрены проблемы использования англицизмов в современном русском языке, проанализированы теоретические материалы по данной теме. Авторами статьи предложена и обоснована необходимость сознательного подхода к использованию в речи заимствований из английского языка. На основе проведенного исследования предлагается использовать англицизмы только в том случае, если в русском языке нет соответствующего слова – эквивалента. Авторы ратуют за чистоту русского языка, выступает против бездумного использования англицизмов в русском языке.

Ключевые слова: англицизмы, заимствованные слова, иноязычная лексика, слово-эквивалент, неоправданное заимствование, слова-термины, интернациональная лексика.

Человечество долгое время простодушно верило в неизменную, статическую природу языка. Эти представления разделяли многие выдающиеся деятели культуры. Отсюда возникло стремление упорядочить язык «раз и навсегда».

Язык как живая, динамично развивающаяся система, мгновенно реагирует на появление новых идей и событий в реальной жизни. Время от времени язык переживает периоды «бури и натиска». Так происходит и в наши дни. Бытовая речь без какого-либо «напряжения» с нашей стороны, не без влияния средств массовой информации и реалий жизни пополняется новыми словами, а именно, англицизмами.

В последние годы все чаще приходится слышать о саммитах, брифингах, инаугурациях, дефолтах, эскалации конфликтов, призывах к транспарентности, консолидации, консенсусу и так далее. Русский язык всегда был открыт для

заимствований, он ориентировался на западную культуру, что вызывало проникновение в него многочисленных заимствований из западноевропейских языков.

В настоящее время в русском языке употребляется множество английских заимствований, официально признанных самыми строгими русскими словарями.

Основными причинами заимствования слов является потребность в наименовании вещей и понятий, необходимость разграничить близкие по содержанию, но всё же различные понятия, замена описательных оборотов, одним словом, социально психологические причины и факторы заимствования: восприятие всем коллективом или его частью иноязычного слова как более престижного «ученого», «красиво звучащего».

Англицизм - заимствование из английской лексики. Англицизмы стали проникать в русский язык с начала 19 века, но их приток в нашу лексику оставался слабым вплоть до 1990-х гг, когда началось повальное заимствование как слов без соответствующих понятий – в компьютерной терминологии (шредер, оверхэд, плоттер) и деловой лексике (дефолт, маркетинг, дилер, офшор), так и замещение русских слов английскими для выражения положительности или отрицательности, отсутствующих у исходного слова в принимающем языке (пивная - паб, убийца - киллер).

Слова заимствованные из английского стали появляться во многих языках мира потому, что люди стали больше путешествовать, появился Интернет, развиваются связи между странами, усилился культурный обмен, английский язык становится международным языком общения. Употреблять англицизмы стало модно – ими молодежь стремится подражать западной культуре, хотя в обиходной речи их не так уж и много. Поэтому не стоит бояться наплыва англицизмов – это явление, скорее всего, временное.

Круг новых понятий и явлений, имеющих русское происхождение, ограничен. Поэтому более эффективным считается заимствование уже существующего понятия или названия предмета. Около 15% английских заимствований составляют слова, появившиеся в русском языке как результат удовлетворения потребности в наименовании новой вещи или понятия. Например, большое разнообразие косметики, неизвестной ранее русскоязычному человеку, стало причиной заимствования из английского языка слов типа: мейкап / make up — макияж, консилер / concealer — карандаш-корректор, пиллинг / peeling-cream — крем, убирающий верхний слой кожи, лифтинг-крем / lifting-cream — крем, подтягивающий кожу, вейниш-крем / vanish-cream - крем, убирающий капиллярные сетки.

В связи с распространением американских фильмов в русском языке появились такие заимствования как блокбастер, триллер, киборг.

С появлением новых технических средств русский язык пополнился словами из английского языка immobilizer / «иммобилайзер» - автомобильная сигнализация, термopot / «термопот» - термос и чайник в одном, memory stick / «мемори стик» - функция видеокамеры.

Наряду с ранее заимствованным словом «сэндвич» в речи русского человека функционируют слова, которые конкретизируют значение этого слова - «гамбургер» (внутри бифштекс), «фишбургер» (внутри рыба), «чизбургер» (сыр), «чикенбургер» (цыплёнок).

Особенно можно выделить сферу человеческой деятельности, которая очень расширила наш словарь - это компьютер и порождённый им Интернет. Такие слова как принтер, картридж, файл, сайт, провайдер, сервер, монитор, модем и многие другие получают всё большее распространение. Сложившаяся на базе английского языка терминология вычислительной техники легко пополнилась новыми словами и эти слова используются в речи людей, пользующихся компьютерами. Таких людей с каждым годом становится всё больше, и эти англицизмы из сугубо профессиональной сферы переходят в обиходную речь.

Некоторые англоязычные названия сосуществуют с их переводами, например, e-mail или электронная почта. При этом часто возникает необходимость разграничить близкие по содержанию понятия. Например, «имидж» и «образ». В одних ситуациях уместно употребление только «англицизма» - имидж работника, имидж банка, в других — уместно употребление слова «образ» - например, образ Божий, образ Татьяны, образ царя, образ учителя.

Ещё одной причиной заимствования англицизмов является тенденция, заключающаяся в том, чтобы заменить русский описательный оборот одним словом. Например, секонд-хенд заменяет оборот «одежда, бывшая в употреблении», инаугурация - церемония вступления в должность президента страны, -шоу-рум - выставочный зал для показа образцов товаров, тинэйджер - подросток (юноша или девушка) от 13 до 18 лет, квиз— радио или теле игра в вопросы и ответы, снайпер — вместо «меткий стрелок», -мотель - вместо «гостиница для автотуристов».

В английских заимствованиях можно назвать несколько элементов, имеющих четкую структурную выделяемость и значение.

1. Суффикс «инг» (ing) – имеет значение действия по глаголу – в русском языке заимствуется большой поток слов с этим суффиксом (маркетинг, киднэппинг, китбоксинг, боулинг, лизинг и т. д.).

2. Мейкер – имеет значение тот, кто выполняет действие, (плеймейкер на футболе, ньюсмейкер, битмейкер, клипмейкер и имиджмейкер).

3. Структурный элемент «гейт» - значение: скандал, связанный с каким – либо лицом или государством (Уотергейт, герангейт, Моникагейт, Панамагейт).

4. Суффикс – «ист» (ist) - характеризует лицо с различных сторон: по отношению к объекту или роду занятий, по сфере деятельности, по склонности и т. д. (пианист, журналист, скандалист и т. д.).

5. Суффикс «ер» (er) – суффикс существительного (постер, байкер, брокер, тостер, шейкер, спикер).

6. Суффикс «бельн», «абельн», «ибельн» от able – значение имеющий способность, качество (комфортабельный, транспортабельный, презентабельный).

7. Приставка «супер» от «super», значение «сверх», образует слова и на базе русских слов (супермаркет, супергерой, суперзвезда и т. д.).

С тематической точки зрения английские заимствования можно разделять на несколько групп:

1. Слова-термины экономические;
2. Слова-термины политические;
3. Слова-термины, связанные с компьютерной техникой;
4. Спортивные термины;
5. Слова-термины, употребляемые в косметологии;
6. Названия некоторых профессий, рода деятельности;
7. Названия явлений музыкальной культуры, культуры в обществе.

Кроме того заимствования можно разделить на две группы:

Первая группа - это слова, которые пришли в язык, как наименование нового предмета, новой реалии или являются терминами, имеющими интернациональный характер. Их употребление в речи в большинстве случаев оправдано. Например: оффшор, рейтинг, файл, сайт, боулинг, скейтборд, миксер.

Вторая группа - это слова, которые имеют синонимы в русском языке и могут быть вполне заменены русским эквивалентом: сингл, пилинг, лифтинг, ланч, паркинг, тинэйджер, сейл, минивэн и т. д.

Таким образом, выполненная работа (теоретическая и практическая часть) позволила понять процесс глобализации в сфере лингвистики русского языка, культуры.

- Позитивные черты процесса заимствования
- Возможность общаться с другими людьми;
- Узнать другую культуру;
- Возможность получить работу в другой стране
- Отрицательные черты процесса заимствования
- Возможность потерять ценности родного языка;
- Забыть родную культуру в погоне за западными ценностями.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Воротников Ю.Л. Слова и время. - М., 2003. – 106с.
2. П. Изюмская С.С. «Вечный» вопрос о мере использования иноязычных слов. // Русская словесность, 2000. №4. - С.37-51
3. Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи // Русский язык в школе. 1998. №1. - С.14 -17.
4. Крысин Л.П. Жизнь слова. М., 1980. - 97с.
5. Нестерская Л.А. О некоторых новых тенденциях в развитии словарного состава современного русского языка // Русская словесность. 2002. №2. - С. 11 – 18.
6. Попов Р.Н. Новые слова и словосочетания в языке современной прессы // Русский язык в школе. 1996. №1. – С.42-43.
7. Номера газет «Космопольская правда», номера за ноябрь, декабрь 2011, февраль 2012.

ТҮЙІН

Осы мақала заманауи орыс тілінде қазіргі уақытта көптеген ағылшын кірме сөздері бар. Кірме сөздердің алудың негізгі себептері – лексикалық қорды интернационалдандырудың жаһандық үрдісі, жаһандық нарықтың дамуы, бейресми технологиялар, сәнге деген құрмет. Мақалада авторлар орыс тілінде жұмыс істеуін экономикалық, мәдени және ортақ байланыстардың белсендірілуіне, сыртқы сөздерден ойланбай қолдануға байланысты ағылшын тіліндегі сөздердің айырмашылығын ұсынады.

RESUME

In present days in the modern Russian language there is many English borrowings. The main reasons of borrowing are global trend of internationalization of lexical fond, evolvorg of global market, informal technologies, a tribute to fashion.

ӘОЖ 81'246.3:37.015.311

Г.Қ.Сарсенова, студент

З.Б. Умбеталина, филология ғылымдарының кандидаты, доцент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қаласы, ҚР.

КӨП ТІЛ БІЛҮДІҢ АДАМНЫҢ КӘСІБИ БІЛІКТІЛІГІ МЕН ТҮЛҒАЛЫҚ ЖЕТІЛУІНДЕГІ РӨЛІ

Аннотация

Бұл мақалада көп тілді меңгерудің адамның кәсіби біліктілігі мен тұлғалық жетілуіне әсері қарастырылады. Мақалада авторлар шетелдік зерттеушілердің жүргізген эксперименттерінің қорытындыларын негізге ала отырып, бірнеше тілді меңгерген белгілі тарихи тұлғалар мен өмірде жоғары табысқа қол жеткізген қазіргі көптілді тұлғалардың үлгісінде көп тілді меңгерудің пайдасын көрсеткен. Авторлар

тілдерді меңгеру адамның ақыл-ойын, зейіні мен есте сақтау қабілетін арттырып, кәсіби-тұлғалық және интеллектуалдық дамуына оң әсер етеді деген тұжырым жасайды.

Түйін сөздер: көптілділік, көп тілді меңгеру, халықаралық қатысым тілі, тұлғааралық және мәдениетаралық қарым-қатынас, көптілді тұлға.

Тіл адам өмірінде шешуші рөл атқарады. Адам баласы үшін тіл – танып-білудің, қабылдап-түсінудің, жетіліп-дамудың құралы. Бүгінгі күні көп тіл білу біздің мемлекетіміздің халықаралық байланыстарын дамытуға мүмкіндік беретін тұлғааралық және мәдениетаралық қарым-қатынастардың аса маңызды құралы болып табылады. Яғни, жаһандану дәуірінде көп тілді меңгеру заман талабына айналды.

Қазіргі таңда көптілді тұлға бәсекеге қабілетті қоғам құрудың негізі болғандықтан, қазақ елі үшін де «көптілділік» көкейкесті мәселелердің бірі болып отыр. Елбасымыз сол үшін де 2006 жылы алғаш рет көптілді білім беру туралы мәселе қозғап, ал 2007 жылы «Тілдердің үштұғырлығы» мәдени жобасын ұсынып, оны кезең-кезеңмен жүзеге асыруды міндеттеген болатын.

Бүгін біз ашық қоғамда, көпұлтты елде өмір сүріп жатырмыз. Қазіргі жағдайда бізге бір тілді ғана білу жеткіліксіз екені анық. Дана халқымыздың «Жеті жұрттың тілін біл, жеті түрлі ілім біл» деген мақалы бүгінгі заманда мәнін жойған жоқ, керісінше өзекті бола түсті. Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халықтары Ассамблеясының XII сессиясында «Қазақстандықтардың жас ұрпағы кем дегенде үш тілді білулері тиіс: қазақ, орыс, ағылшын тілдерін еркін меңгерулері қажет» — деп, қазақ елі жастарының алдына тілдерді меңгеру жөнінде нақты міндеттер қойған болса, 2017 жылы қоғамымыздың болашағына бағдар берген «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында: «... жер жүзіндегі миллиардтан астам адам өзінің туған тілімен қатар, кәсіби байланыс құралы ретінде жапатармағай оқып жатқан ағылшын тілін біздің де жаппай және жедел үйренуіміз керектігі еш дәлелдеуді қажет етпейді» деп, шет тілдерін, оның ішінде ағылшын тілін меңгерудің маңыздылығына қазақстандықтардың назарын тағы бір аударған еді [1]. Неге ағылшын тілі десек, ол - әлемдегі ең кең тараған тіл, оны білген адам мол мүмкіндіктерге ие болатыны сөзсіз. Жер бетінде өмір сүріп жатқандардың шамамен 1,5 миллиарды ағылшын тілін меңгерген. Бұл тіл әлем бойынша халықаралық қарым-қатынас тілі ретінде ресми түрде қабылданған. Әлемдегі экономикасы дамыған мемлекеттер — Ұлыбритания мен АҚШ-тың мемлекеттік тілі. Сонымен қатар, ондаған мемлекеттердің ресми тілі. Дүниедегі барлық аударма шығармалардың, ақпараттардың 33%-ы ағылшын тілінен аударылса, 15 % -ы француз тілінен, ал 1%-ы ғана неміс тілінен аударылады екен [2].

Лингвистика ғылымында көп тіл білетін адамның ойлау аумағы, ой өрісі кең болатыны дәлелденген. Зерттеуші ғалымдар өз ана тілінен басқа тағы бір шет тілін игеру саяхаттауға, жоғары жалақылы қызметке тұруға мүмкіндік беріп қана қоймай, кәрілікке жеткенде ақыл-есінен алжасудың алдын алады, мидың мүмкіндігін кеңейтеді, адамның зейін кою, қабылдау қабілеттерін арттырады деген тұжырым жасаған. Көп тілді меңгеру – адамның кәсіби-тұлғалық дамуының кепілі бола алатындығына дәлел ретінде өз тарихымыздан да, әлем тарихынан да келтірер мысал көп. Мәселен, Белгілі орыс жазушысы Лев Толстой француз, ағылшын және неміс тілінде еркін сөйлеген, украин, грек, шіркеулік-славян тілдерін жақсы білген. Түрік, голланд, көне еврей және болгар тілдерін үйренуге ден қойған. Осының бәрін ол шетелдіктермен сөйлесу үшін не жай мақтан үшін үйренбеген, ұлы жазушы тілдерді үйренуді ақыл-ойын дамыту құралы ретінде пайдаланған. Осының нәтижесінде ол жасы ұлғайғанға дейін ой еңбегімен айналысып, адамдармен үлкен ықыласпен араласып, көптеген құбылыстар

туралы ойланған. А. С. Пушкиннің де өз дарынын жан-жақты дамытып, әлем әдебиетінің жауһарларымен төл нұсқасында таныса алатындай қабілетке ие болғанын екінің бірі біле бермейді. Орыс әдебиетінің бұл дара тұлғасы француз, ағылшын, неміс, итальян, испан, латын, грек, славян тілдерін біліп қана қоймай, көне еврей тілін де зерттеп үлгеріпті. Әрине, оның тума талантын мейлінше дамытып, әлемдік деңгейдегі шығармаларды дүниеге әкелуіне бірнеше тілді меңгеруінің көмегі зор болғаны сөзсіз.

Белгілі өнертапқыш Никола Тесла 8 тіл, Рим папасы Иоанн Павел II 10 тіл, жазушы Энтони Бёрджесс 12 тіл білген. Бұлардың қай-қайсысы да жай адам болмаған.

Өткен ғасырлардағы қазақ зиялыларының қай-қайсысын алмайық, дара тұлғаларымыздың, ғалымдар мен ақындарымыздың барлығы дерлік кемінде 2 немесе 3 тілді меңгергенін көреміз. Бұл – бірнеше тілді меңгеру біздің ғасырымызда ғана қажеттілікке айналып отырмағанының дәлелі.

Мәселен, Фараб қаласының тумасы, энциклопедиялық білімге ие болған бабамыз Әбу Насыр Әл-Фараби 70-ке жуық тіл білген деген дерек бар, нәтижесінде ол философия, логика, этика, метафизика, тіл білімі, жаратылыстану, география, математика, медицина, музыка салаларынан 150-ге жуық трактат жазып қалдырған. Өлең жазған, қобыз, домбыра сияқты аспаптарды жасап, осы ұлттық аспаптарда шебер ойнаған.

Қазақ поэзиясының атасы, қазақ жазба әдебиеті мен әдеби тілінің негізін салушы Абай Құнанбаев орыс тілін, парсы, араб тілдерін жетік меңгерген. Осындай бірнеше тілді білуі Абай Құнанбаевтың қазақ ауыз әдебиетінің шұрайлы құнарынан сусындап қана қоймай, орыс әдебиетінің озық өкілдерінің шығармашылығымен танысып, солар арқылы батыс әдебиетімен таныс болуына және шығыс әдебиетін төл нұсқада оқып-үйренуіне ерекше пайдасын тигізді, әлем әдебиетінің классиктері В. Шекспирдің, И. Гетенің, Д. Байронның, А. Пушкиннің, Н. Гогольдің, М. Лермонтовтың, Г. Низамидің, А. Фирдаусидің, Ә. Науаидің шығармаларын зейін қойып оқып, олардан көп нәрсеге үйренуге мүмкіндік берді, осылайша оның көзқарасына, таным-түйсігіне, шығармашылығына, ұлтымыздың бас ақыны болып қалыптасуына, қазақ поэзиясына түрлі жаңалықтар әкелуіне орасан зор ықпал етті. Ол аудармалары арқылы жаңа теңеулер мен эпитеттерді, жаңа оралымдар, жаңа ұғымдар туғызып, тілімізді байытты, өзі де қазақ зиялыларының данасы дәрежесіне көтерілді. Жиырма бесінші қара сөзінде: «Әрбіреудің тілін, өнерін білген кісі сонымен бірдейлік дағуасына кіреді, аса арсыздана жалынбайды» [3;30] – дейді. Хакім Абай басқа халықтың тілі мен мәдениетін білу адамды сол халықпен тең етеді дей отырып, тілдерді меңгерудің пайдасын сол кезде-ақ анық көрсетіп кеткен. Яғни, біз өзге тілді сол елмен терезесі тең қарым-қатынас жасау үшін, ел болашағы үшін сол елдің жетістіктерін үйреніп, игеруіміз үшін меңгергеніміз дұрыс.

Ағартушы, жаңашыл педагог, ақын, жазушы әрі этнограф ретінде қазақ тарихында өшпес із қалдырған Ыбырай Алтынсарин де орыс, татар, араб және парсы тілдерін еркін меңгерген адам болған. Өнеге-тағылымға толы шығармаларын былай қойғанда, қазақ еліне жасаған ерен еңбегінің бірі – сол кезде дарынсыз аударылған, мағынасы түсініксіз татар тілінде жазылған діни әдебиеттердің орнына қазақ жастарының теріс діни ілім алмауы үшін мұсылмандықтың рухына толық сай келетін «Мұсылманшылықтың тұтқасы» деп аталатын діни сауат ашу кітабын жазып шығуы [4]. Әрине, Ы. Алтынсариннің қазақ руханиятына осындай құнды еңбекті әкелуі оның исламдық ұстанымының тазалығы мен беріктігінің және араб тілін еркін білуінің арқасында жүзеге асты.

Қазақ халқының ұлы перзенті, Абылай ханның немересі Шоқан Уәлиханов араб, шағатай және түркі тілдерінің біразын білген. Кадет корпусында оқып жүргенде орыс тілін жетік біліп үлгерген. Оның ғылымға, зерттеушілікке деген қызығушылығы

көптілді меңгергенінен кейін пайда болған. Бұл да көптілді адамның көкірек көзі ашылып, білім мен ғылымға құштар болатынын дәлелдейді.

Алаш қозғалысының төл перзенті, қазақ халқының ғана емес, өзбек және басқа да түркі халықтарының ұлттық бостандығы үшін күрескен және елінің азаттығы үшін тағдырдың бар азабы қара нардай көтерген, Түркістан мемлекетін құруға айрықша қызмет еткен, өз елінің нағыз жанашыры болған алып тұлға - Мұстафа Шоқай да көптілді болған. Заң университетін алтын медальмен аяқтаған білімпаз азамат өз ана тілін мейлінше жетік білумен қатар, 7 тілді еркін меңгерген екен. Солардың ішінде ағылшын, француз, түрік, өзбек, орыс тілдері бар.

Қазақтың маңдайына біткен бір емес, бірнеше жарық жұлдыздарын дүниеге әкеліп, ұлт мақтанышына айналған Жұбановтар әулеті барша қазаққа таныс. Бұл отбасында көрнекті ғалымдар Құдайберген Жұбанов, Ахмет Жұбанов және Ғазиза Жұбановалардан бөлек ондаған ғалым дүниеге келген. Солардың бірі – көрнекті филолог, түріктанушы, тұңғыш қазақ профессоры Құдайберген Жұбанов. Ғалым өз өмірбаянында 18 тілді еркін меңгергенін көрсетіпті. Солардың қатарында парсы, араб, неміс, түрік, моңғол, чуваш, коми, орыс, грузин және бірнеше түркі тектес тілдер бар екен. «Талантты адам жан-жақты таланты болады» деген ой осы жағдайда айтылса керек. Құдайберген Қуанұлы Жұбанов - отыз сегіз-ақ жыл ғұмыр кешіп, 1937 жылдағы қызыл қырғынның құрбаны болған ғалым. Әйтсе де көп тілді меңгеруі мен ізденімпаздығының арқасында әлемдік лингвистиканың озық дәстүрін толық игеріп үлгеріп, мол ғылыми мұрасы арқылы қазақтың ғылыми тіл білімі саласына өлшеусіз еңбек сіңірді, орта мектептер мен жоғары оқу орындары үшін қазақ тілін оқыту бағдарламаларын жасап, оқулықтар мен әдістемелік құралдар жазып қалдырды.

Бірнеше тілді меңгеруінің арқасында топ ішінен тұлға ретінде дараланып, кәсіби-шығармашылық қызметінде биік шыңдарды бағындырып жүрген бүгінгі күнгі замандастарымыз да аз емес.

Бұрын БҰҰ Бас хатшысының орынбасары, ҚР Премьер-министрі, ҚР Мемлекеттік хатшысы, ҚР Сыртқы істер министрі т.б. сияқты бірнеше жоғары лауазымдарды абыроймен атқарған мемлекет қайраткері, саяси ғылымдар докторы Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының алтыншы Төрағасы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев та – қазақ, орыс, ағылшын, қытай және француз тілдерін жетік меңгерген тұлға. Тіл білуі арқылы біліктілігі жоғары маман ретінде бағаланып, көптеген шет елдердегі елшіліктерде, БҰҰ-ның Женевадағы бөлімшесінің бас директоры қызметінде жұмыс істеді. Ол – еліміздің саяси және жоғары әкімшілік-басқару жүйесіндегі беделді, танымал азамат.

Бүгінгі күні өзінің ерекше талантымен қазақ өнерін жаһанға паш етіп, әлемнің әр түпкірінен өз өнерінің қолдаушылары мен жанкүйерлерін тауып үлгерген жас әнші Димаш Қанатұлы Құдайбергенов бірнеше тілді меңгеруінің арқасында халықаралық деңгейдегі көптеген жетістіктерге жеткеніне бәріміз куәмыз. Дауыс тембрі ерекше отандасымыз қазақ тіліндегі халық әндерін қаймағын бұзбай, тамылжытып, нәзік те ғажап жеткізумен қатар, серб, итальян, француз, ағылшын, орыс тағы да басқа көптеген тілдердегі әндерді де жоғары деңгейде орындап, әнсүйер миллиондардың жүрегін жаулап алғаны қашан! Димаштың әлемдік деңгейдегі табысының бір Түйіні оның өз ана тілін жетік білуімен қоса, бірнеше тілді жақсы меңгеруі екендігі сөзсіз!

Саясат Нұрбек есімді жас көшбасшы, полиглот бар елімізде. Жас болса да көптеген жетістікке қол жеткізген бұл азамат қазіргі таңда 7 тіл біледі. Кәсіби және тілдік біліктілігін арттыру мақсатында АҚШ-тың Дьюк университетінде, Сингапурдың Ли Куан Ю атындағы мемлекеттік саясат мектебінде, Бельгияның Еуропалық колледжінде, ЛСА бағдарламасы бойынша жапон елінде және Нидерландының

мемлекеттік басқару институтында білім алған. Саясат Нұрбек бір сөзінде: «Адам жақсы өмір сүру үшін көп тіл білуі керек» - дейді.

Түркиядан Қазақстанға қоныс аударған қазақ студент Нығмет Нажмуддин мемлекеттік тілден басқа тоғыз — хинди, араб, парсы, пушту, ағылшын, түрік, урду, тәжік, орыс тілдерін біледі және мұның барлығын өз бетінше үйренген. Әділбек Қоңырбай, Ақмаржан Кенжеболат сияқты отандастарымыз оншақты тілді өз бетінше үйренген [5].

Адам көп тіл білген сайын оның көкірек көзі ашылып, өмірінің көкжиегі кеңіп, ой-өрісі ұлғая түсетінін келтірілген көрнекті тарихи тұлғалар мен белгілі замандас азаматтардың, зиялы қауым өкілдерінің өмір жолдары мен қол жеткізген жетістіктері көрсетіп отыр.

Осы тақырып бойынша іздену барысында мынадай қызықты мәліметті кездестірдік: Люксембург қаласы тұрғындарының түгелге жуығы төрт тілде еркін сөйлейді алады екен, олардың басым көпшілігі жастар. Осы қаланың балалары мектепке дейін төрт жастан бастап тегін ана тілінде, екінші сыныптан бастап француз тілінде оқитын болып шықты. Ал ағылшын тілі алтыншы сыныптан басталып оқытылады екен. Көптілді білім беру үдерісі біздің елімізде де жүзеге асырыла бастады, оның қажеттілігін біз түсінуіміз керек. Ана тіліңмен қатар, өзге ұлттың тілін жетік игеріп, сол ұлт азаматтарымен ойдағыдай тіл табыса білу — үлкен біліктіліктің белгісі.

Екінші немесе үшінші тілді меңгеру адамның жас ұлғайған кезде ақыл-ой қабілетін сақтап қалуына оң әсерін тигізеді. Мұны 1947 жылдан бастап 2010 жылға дейін созылған зерттеу нәтижесі көрсеткен. Зерттеуге қатысқан 853 адам зерттеудің басында және 63 жылдан кейін зерттеу аяқталар кезде ақыл-ой қабілетін анықтау тестінен өткен. Зерттеу нәтижесі екі немесе одан да көп тіл білген адамдардың өмір бойы бір тілде ғана сөйлеген өз құрдастарына қарағанда ақыл-ой және психологиялық қабілеттері жоғары болғанын көрсеткен. Ал ми қабілеті өз жастарына қарағанда едәуір жақсы жағдайда болған.

2013 жылы Шотландиядағы Эдинбург университетінде адамның зейінін шоғырландыра білу қабілетін анықтау мақсатында 19 жасқа дейінгі бір тіл білетін 38 адам және екі тіл білетін 68 адам қатысқан эксперимент жүргізілген. Эксперимент екі тілді адамдардың өз зейінін шоғырландыра білу қабілетінің жоғары болатынын дәлелдеген.

Ғалымдар мидың белгілі бір бөлігіне жүктеме түскен кезде, адам қай жаста болса да, оның миындағы бұрыннан бері бар тізбектерге тез арада бейімделе алатын жаңа нейрондық байланыстар түзілетіндігі жөнінде қорытынды жасаған. Мұны Швециядағы аудармашылар академиясында жүргізілген эксперимент жұмыстары дәлелдеген. Осы оқу орнына жаңадан қабылданған студенттерге меңгеруі қиын деп саналатын орыс, араб, дали тілдерін үйрену ұсынылған. Бұл тілдерді күн сайын бірнеше сағат бойы үйрену тапсырылыпты. Дәл осы уақытта медицина университетінің студенттеріне де пәндерді сабақтан бас алмай оқу тапсырылыпты. Эксперимент жұмыстарының басында және 3 айдан кейін эксперимент аяқталарда тәжірибеге алынған осы екі топ қатысушыларының миын магнитті-резонанстық томографияға (МРТ) түсіріпті. Эксперимент жұмыстары мынаны көрсеткен: сабақтан бас алмай өз пәндерін оқыған медицина университеті студенттерінің миында еш өзгеріс байқалмаған, ал меңгеруі қиын деп саналатын шет тілдерін үйрену тапсырылған университетке жаңа қабылданған студенттердің миының жаңа білімді меңгеруге (гиппокамп), ұзақ есте сақтауға және кеңістіктегі бағдарға жауапты бөлігі көлемі жағынан ұлғайған [6].

Осы зерттеулерден мынадай маңызды қорытынды жасауға болады:

1. Біздің бұлшық еттеріміз бен сіңірлеріміз сияқты миымызға да үнемі жүктеме түсіріп отыру қажет. Егер біз қартайған шағымызға дейін ақыл-есіміздің, ойлау қабілетіміздің өз қалпында сақталуын қаласақ, онда миымызға әрқашан жүктеме беріп, ақыл-ой еңбегімен айналысқанымыз дұрыс болады. Осындай таптырмас жаттығудың бір түрі – шет тілдерін үйрену. Бәлкім, шетелдерде егде тартқан адамдардың басым көпшілігі зейнеткерлікке шыққаннан кейін шет тілдерін үйренумен, дүние жүзін аралаумен айналысатыны осыдан болар.

2. Миы жақсы жұмыс жасайтын адам толыққанды әрі бақытты өмір сүреді және өмірде табысты болады. Сондықтан біз бай болуды, табысты болуды, сыйлы болуды армандап, осыларға қол жеткізгіміз келсе, өз ана тілімізді жетік білумен бірге шет тілдерін үйренуіміз қажет. Егер бүгінгі күні шет тілінде оқи алатын болсақ, енді оны сол тілде сөйлейтін адамдармен сөйлесе алатындай дәрежеде тереңдетіп үйренуіміз қажет болады.

3. Шет тілін қай жастан бастап үйренсек те кеш болмайды. Қай жаста болсақ та, егер миымыз жаттығып жетілген болса, ол жаңа жүктемеге тез бейімделіп, мида жаңа нейрондық байланыстар түзілу нәтижесінде адамның ақыл-ой қабілеті, соның ішінде зейінді шоғырландыра білу, есте сақтау қабілеттері артады екен.

Қазір бірнеше тіл білу табысты болудың, жақсы жұмысқа орналасудың, әлемді аралап көрудің, өзінді жан-жақты дамытудың басты құралына айналып отыр. Бүгінде елімізде жұмысқа қабылданарда ағылшын тілін білетін жастарға басымдылық берілетіні жасырын емес. Ал, кейбір шетелдік компанияларда бұл тіпті жұмысқа қабылданатын маманның кәсіби біліктілігіне қойылатын талап ретінде қарастырылады. Сол себепті де бүгінде ағылшын тілін білу үлкен қажеттілікке айналып отыр. Өкінішке орай, мемлекетіміздің басты тілі, мемлекет құраушы ұлттың тілі – қазақ тілін жетік меңгеруді жұмысқа алынатын кезде кәсіби біліктілік бойынша маманға қойылатын басты талап ретінде қарастырыла бермейді. Елбасын сайлағанда осы жоғары лауазымға ұсынылатын үміткер қазақ тілінен мемлекеттік емтихан тапсырады. Ал басқа шенеуніктерге, мекеме басшыларына, бөлім жетекшілеріне, жетекші мамандарға неге осындай талап қойылмайды деген сұраққа бүгінгі күні жауап табылмай отыр.

Көп тіл білу дегенде соның ішінде біреуі негізгі, тұғырлы тіл болады. Қалған тілдер соның негізінде игеріліп, қосымша тіл қатарында саналады. Біздер үшін басты, тұғырлы тіл – ана тіліміз – қазақ тілі! Елбасымыз «дауға салса алмастай қиған, сезімге салса қырандай қалқыған, ойға салса қорғасындай балқыған, өмірдің кез келген орайында әрі қару, әрі қалқан болған, әрі байырғы, әрі мәңгі жас, отты да ойнақы ... » деп, ерекше сипаттаған ана тілімізді жетік біліп, жатық сөйлеу - елжанды, отаншыл әр азамат үшін басты парыз, ал ана тілімізді меңгеріп, қазық қылып алғаннан кейін ғана екі немесе одан да көп тілді меңгеру міндет болып отыр. Алайда көп тілді білу деген сөз оны араластырып, шұбарлап, қойыртпақ тілге айналдыру деген де емес. Көп тілді меңгерген адам рухани бай, тілі таза, дүниетанымы кең, мәдениеті жоғары, білімі терең және өзі меңгерген әр тілге сол халықтың рухани құндылығы, ұлттық мәдениеті ретінде аса сақ, жанашырлықпен, жауапкершілікпен және үлкен құрметпен қарайтын тұлға екендігін жоғарыда келтірілген мысалдардан аңғаруға болады.

Қорыта келгенде, шет тілдерін өз дәрежесінде меңгеру еркіндіктің, бүкіл әлем бойынша жүріп-тұрудың кепілі ғана емес, адамның тұлғалық, кәсіби және интеллектуалдық қабілеттерін дамытушы фактор деп тұжырымдауымызға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру/ Н.Ә. Назарбаев // Егемен Қазақстан. – 2017. – № 70. – 2 б.

2. Сариева А.Ө. Үштілді білім беру: маңызы мен өзектілігі/ А.Ө. Сариева // www.orleuastana.kz
3. Құнанбайұлы Абай (Ибраһим). Қара сөздер/А. Құнанбайұлы. – Орал қаласы, 2016. – 164 б.
4. Алтынсарин Ы. Мұсылманшылықтың тұтқасы /Ы.Алтынсарин. – Алматы: Қазақстан; ТПО Қаламгер, 1991. – 80 б.
6. Меделбек Р. Молодые полиглоты. / Р. Меделбек // www.rusazattyg.org сайты
7. www.es-eschool.ru сайты
8. Тургумбаева Н.К. Көптілдіктің көпқырлылығы // www.kafu.kz сайты

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается роль изучения языков в профессионально-личностном, интеллектуальном развитии человека. Авторы статьи, основываясь на результатах экспериментов, проведенных зарубежными исследователями, на примере известных исторических личностей, владевших несколькими языками и современных полиглотов, достигших высоких успехов в жизни, показали пользу изучения иностранных языков. Основным выводом авторов статьи явилось утверждение о том, что изучение языков способствует повышению умственных способностей и позитивно влияет на личностно-профессиональное и интеллектуальное развитие человека.

RESUME

Article examines the role of language learning in the professional-personal and intellectual development of a person. The authors based on the results of experiments conducted by foreign researchers and on the example of famous historical personalities who spoke several languages and modern polyglots who achieved high success in life have shown the benefit of studying foreign languages. The main conclusion of the article is the assertion that the study of languages contributes to the increase of mental abilities and positively affects the person's professional and intellectual development of a man.

УДК 004.738.5:304.2

А.А. Уфимов, студент

А.Т. Искалиева, старший преподаватель

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК.

ИНТЕРНЕТ-ЗАВИСИМОСТЬ МОЛОДЕЖИ ОТ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ КАК ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ

Аннотация

Статья посвящена влиянию интернета на речь современной студенческой молодежи. Благодаря исследованию выявлено, что интернет оказывает негативное влияние на речь студентов.

Ключевые слова: интернет, социальные сети, глобальное развитие, зависимость, культура речи, сленг, интеллект, речь, ресурс, интерес.

Данная тема особенно актуальна в настоящее время. Интернет отрицательно влияет на культуру языка молодежи.

Актуальность темы заключается в том, что свободное обращение с языком непростительно для развитого общества, а утрата чистоты языка станет для него большой потерей.

Объектом исследования – воздействие интернета на культуру речи человека.

Предмет исследования процесс влияния интернета на речь студенческой молодежи.

Задачи исследования:

-выявить особенности влияния интернета на грамотность студенческой молодежи;

-предложить пути улучшения грамотности современной молодежи.

Социальная сеть – некий новый образ существования человека в интернете. Если раньше приходили в интернет для поиска информации (рефераты, доклады), то сейчас практически все в интернете. Интернет занимает всё больше времени в жизни человека и приходит зависимость.

Метод «Ассоциации»: Какие ассоциации возникают у вас, когда слышите слово «интернет»? (Слова должны начинаться с букв данного слова.)

И–интерес,интеллект,иллюзия, «Instagram»

Н– нестандартность, насыщенность

Т– толерантность, творчество, товарищество

Е– единство, ежедневно

Р– радость, развитие, роль, реальность, ресурс

Н– находчивость, необходимость

Е– единомышленники

Т- Ты - мне, я - тебе, талант, «Twitter»

Актуальность, простота и удобство сделали социальные сети привлекательными для многих пользователей интернет.

С прогрессом новейших технологий, наш мир становится все более виртуальным. Мы быстро привязались к социальным сетям, электронным почтам. Зачем тратить много времени на общения с друзьями по телефону, ведь можно написать сообщение и отправить фото. Поэтому мы остаемся вечерами дома за компьютером, вместо прогулок, а за жизнью друзей следим по новостям в социальных сетях.

В целом рейтинг популярности социальных сетей в Казахстане выглядит следующим образом (с указанием долей пользователей):

1) ВКонтakte — 43%

2) Одноклассники — 34%

3) Instagram — 31%

4) Мой Мир — 21%

5) Facebook — 19%

6) Twitter — 5%

7) Другие — 3%

Плюсы и минусы.

Плюсы: Семь плюсов социальных сетей. Согласно статистике, пользователи Facebook в среднем проводят около 15 часов (или около 30 минут в сутки) в месяц в любимой социальной сети.

Наши студенты пользуются социальными сетями Вконтакте, инстаграм от 10 до 30 и более часов в месяц. При этом только 20% опрошенных пользуются социальными сетями 10 часов в месяц, что значит 20 минут в день, остальные 80% ежедневно общаются в сетях Интернета от 1 часа и более.

Опрошенные студенты отметили следующие преимущества виртуального общения в социальных сетях: «можно не стесняться», «быстрый доступ к человеку в

другом городе», «новые знакомства», «поиск интересных собеседников», «проще общение», «в глаз не получишь по вебке».

Пользователи, которые умеренно используют социальные сети, могут заметить, что у социальных сетей есть некие определённые и возможно неожиданные плюсы.

Рассмотрим плюсы, которые могут быть при умеренном использовании социальных сетей:

1. Общение в социальных сетях налаживает ритм сердцебиения.

Общаясь в социальных сетях, человек успокаивается, расслабляется, тем самым у него снижается ритм сердцебиения и уровень стресса. К такому выводу пришли исследователи из Технологического Университета Массачусетса (Massachusetts Institute of Technology) и Миланского Университета (University of Milan).

Ученые провели исследование с участием 30 студентов и обнаружили, что общение в социальных сетях доставляло им удовольствие, вследствие чего у них уменьшался уровень стресса и замедлялось сердцебиение. Во время исследования, за студентами наблюдали в трех ситуациях: при решении математических задач, при просмотре панорамных пейзажей и во время общения в Facebook. Оказалось, что пейзажи расслабляют больше всего, а вот решение задач повышает уровень стресса. При этом общение в социальных сетях также расслабляет и приносит немало удовольствия.

Результаты исследования подтвердили гипотезу ученых о том, что одной из причин популярности социальных сетей является их расслабляющее свойство.

2. Социальные сети могут быть полезны в случае поиска и устройства на работу.

Работодатели используют социальные сети для отбора потенциальных работников, так что не стоит упускать свой шанс быть оцененным по достоинству или найти при помощи социальных сетей идеального сотрудника.

3. Общение в социальных сетях способно повысить самооценку человека, утверждают ученые. Исследование, проведенное учеными из Университета Корнелла (Cornell University), стало первым исследованием, которое доказало благотворное психологическое влияние социальных сетей. Ученые пришли к выводу, что при просмотре своей "стены" в социальной сети, у человека может значительно повыситься самооценка.

4. Социальные сети не только благотворно влияют на физическое и психологическое здоровье, они также способны принести пользу бизнесу.

5. Социальные сети повышают продуктивность деятельности.

Многие работодатели считают, что социальные сети отвлекают работников от их прямых обязанностей и поэтому закрывают своим работникам доступ к социальным сетям. Однако результаты исследования показывают, что общение в социальных сетях, напротив, может повысить работоспособность человека. Исследователи утверждают, что 10-минутный перерыв на болтовню в Facebook или другой соцсети улучшает настроение и самочувствие человека и повышает его работоспособность.

Ученые поделили работников на 3 группы. Участникам первой группы было запрещено отвлекаться от работы. Добровольцам из второй группы разрешали отвлекаться от работы, но только не на интернет. Участникам третьей группы разрешили делать 10-минутные перерывы, во время которых они должны были "бродить" по интернету или общаться в социальной сети. В группе, которой разрешили заходить в социальные сети, продуктивность была на 16 процентов выше, чем у тех, кому не разрешали заходить в интернет и на 40 процентов выше, чем у тех, кому вообще запретили делать перерывы в работе.

6. Социальные сети помогают получить высшее образование.

Заочное отделение - ДОТ.

Минусы: Длительное пребывание в социальных сетях зачастую отрывает молодых людей от общения реального, так необходимого для полноценного развития личности. Молодёжь посещает социальные сети ежедневно (некоторые - более 5 часов в день); серьезные проблемы в общении и межличностном взаимодействии приводят к нарушениям адаптации в обществе; все большее количество молодых людей заменяет общение с реальными людьми общением с виртуальным собеседником; общение в социальных сетях происходит на очень простом, даже примитивном уровне; чувства заменяются на обыкновенные символы; теряется ценность духовного общения;

происходит постепенная замена реального общения виртуальным;

порой людям при встрече уже не о чем поговорить, так как все новости уже освещены на страничке в социальной сети.

В идеале, интернет-общение должно дополнять нашу жизнь, а не являться основой всей жизнедеятельности.

Влияние социальных сетей ведет к снижению языковой грамотности студентов в устной и в письменной формах, снижает культуру общения современной молодежи.

Для того чтобы проанализировать влияние интернета на речь современной молодежи, мы исследовали многочисленные сайты, чаты, блоги, наиболее часто посещаемые студентами. По итогам анализа мы пришли к выводу:

1. Студенты не следят за написанием слов в чате;
2. Сокращают слова;
3. Пишут как слышат.

Отсюда вывод, что уровень речи студентов падает. Порой из-за лени молодежь не утруждает себя развернутыми комментариями. При помощи такого откровенного коверкания языка (отклонение от норм русской словесности, активной словесности, активной пунктуации, использовании заглавных букв внутри слов) молодые люди передают свои эмоции: иронию, сарказм, удивление, негодование. Общение, как правило, ведётся с использованием сленга. Целью использования такой письменной системы - экономия времени, отведенного на общение. Язык интернета – это язык собственного русскоязычного молодежного сленга жаргона программистов, что тоже несомненно оказывает влияние на письменное общение пользователей интернета. Таким образом, можно прийти к выводу, что Интернет-общение является самым известным в мире. Данный тип общения требует быстроты написания сообщений, поэтому письма отличаются краткостью и лаконичностью. Объем одного сообщения не превышает 5-6 слов. В связи с этим постепенно стал вырабатываться симбиоз письменной и устной речи или, как его еще по-другому называют, Интернет-сленг. Сленг стал популярным современным способом общения между людьми.

Подводя итог, мы выяснили, что уровень грамотности и культуры речи падает из-за влияния интернета. Интернет отрицательно влияет на речь молодежи. Для решения данной проблемы необходимо провести работу по улучшению культуры и грамотности речи. Если в интернете будет показан пример грамотной и культурной речи, мы можем противостоять падению уровня грамотности. Возможно, ввести обязательные проверки сайтов, создать ролики, пропагандирующие высокий уровень грамотности речи. Мы призываем вас быть грамотным, так как это модно, а также необходимо каждому.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Аксак В. А. Общение в сети Интернет [Текст] / В. А. Аксак.- М.: Эксмо, 2006.- 256 с.
2. Володина М. Н. Язык средств массовой информации [Текст] / М. Н. Володина. - М.: Альма Матер, 2008. - 168 с.
3. Подлесная О. О чем кричит Интернет? / О. Подлесная//Комсомольская правда.- 2009.- № 43.

4. Розенталь Д. Э., Голуб И. Б., Теленкова М. А. Современный русский язык// Розенталь Д. Э., Голуб И. Б., Теленкова М. А.: -М.: АГРИС-пресс, 2001.

5. Википедия // <http://ru.wikipedia.org>

6. <http://infourok.ru/vliyanie-socialnih-setey-na-razvitie-russkogo-yazika-shkolnika-654318.html>

ТҮЙІН

Мақалада қазіргі заманғы студент жастардың сөйлеуіне интернеттің әсер ету барысы туралы жазылған. Зерттеу нәтижесі бойынша интернет студенттердің сөйлеуіне теріс әсер ететіндігі анықталды.

RESUME

The article is sanctified to influence of the internet on speech of modern student youth. It is educed due to research, that the internet renders negative influence on speech of students.

UDK 81'57

A. Aibarova, student

L.N. Mairanova, senior teacher

Zhangir Khan West-Kazakhstan agrarian-technical University, Uralsk

TRILINGUAL EDUCATION AS THE MAIN FACTOR OF YOUTH DEVELOPMENT

Resume

This article "Trilingual Education as the Main Factor of Youth Development " is relevant, as we live in a multicultural society. Understanding the richness of the language and culture of its people is inseparable without knowledge of the languages and cultures of other peoples. The author considers and proposes different methods of implementation of trilingualism. The state program aimed at Patriotic education of the future generation is also clearly stated.

Key words: Trilingual Education, knowledge, culture, Patriotic education

An important factor in the development of human potential in modern Kazakhstan society is the policy in the field of languages. Entry into the world educational space is impossible without the knowledge of Kazakhstan languages of Trinity. Serious work is needed to implement this project. The President of the country stressed that the state cares about the development of the languages of all ethnic groups, and trilingualism is "a voucher to the global life, this is the principle of a person's success in life. In the global world, our children will be citizens of the planet. "In the modern world, multilingual and multicultural, the problem of interaction of languages is more urgent than ever, the search for effective programs in the field of languages to consolidate society. The Kazakh language is state language, the Russian language as the language of interethnic communication and English is the language of successful integration into the global economy.

The modern language situation in Kazakhstan makes it possible to speak of the triunity of languages as an essential factor in strengthening public harmony. Variety of cultures and languages, their equal existence are the unconditional property of our country, and the language policy provides a free choice of language for communication, education, realization of creative needs. Kazakhstan in the past few years is associated with multilingualism, which

allows us to talk about new fields of language education. In order to introduce multilingualism into education, it is necessary to bring the established practice of multilingual education in individual universities into a single system. In 2007, Kazakhstan adopted a project of 3 languages. The President also recalled that by 2025 Kazakhstan will completely switch to teaching in the Kazakh language in all educational institutions of the country. But, the regions, where the Kazakh-speaking population prevails, should already conduct office work in the Kazakh language. However, we have regions where there are few Kazakh-speaking, we should preserve bilingualism in these regions. According to the Constitution of Kazakhstan, the Kazakh language is the state language. Intensive language training at the university is carried out in several ways. To learn English and Kazakh languages, students are given additional opportunities. Learning English and Kazakh languages helps students to expand their language competence. For example, the preparatory year of studying the English language course allows students to continue perceive educational disciplines in English, including foreign specialists who come to our university with lectures and master classes. This is also facilitated by studying such disciplines as "Spoken English", "Business English", "Intercultural Communications", "Business Kazakh language", "Office work in the state language".

The language policy in Kazakhstan is aimed primarily to young people, students. Kazakh-Russian and Russian-Kazakh bilingualism takes place as a natural process among the entire uneven-aged population of the country, representatives of different nationalities, and the English language prefers to study, most of the representatives of the young generation, considering it in our time promising and in demand. On the development of trilingualism, there are different opinions, in particular, that it is too early to project such a mass approach to the whole population of the country, because the state can not immediately provide the process with the necessary resources. The central figure in the implementation of multilingual education is the teacher. In the implementation of training in three languages, the question arises of the training of subject teachers capable of teaching English school subjects. According to the state program for the development of education, starting in the 2017-2018 academic year, 15 basic universities, which train teachers in four specialties of the mathematical direction, are transitioning to English-language education with the development of educational programs and textbooks in English for universities. In order to determine the effectiveness of introducing bilingualism among first-year students, a sociological survey was conducted using the questionnaire method. It is revealed that 80% of respondents are satisfied with the new form of education. In addition, the students received a number of proposals for the application of the language immersion technique. The third component of the idea of trilingual education is the need to learn English. A new level model of foreign language education is introduced at the institute, which, unlike the previous model, consisting of basic, intermediate and advanced levels of foreign language. It is a system of three levels: elementary (level A), independent (level B) and free possession (level C). Polylingual education is organized, triune process of teaching, upbringing and developing a student as a multilingual person on the basis of simultaneous mastering of several languages. The developed concept of multilingual education considers the process of phased introduction of three-language education. In the country's universities, the introduction of polylingual was began in 2008. In 2011, the curriculum introduced the discipline "Professional Kazakh (Russian) language" and "Professional foreign language". Today, Kazakhstan with its ethnic diversity is a favorable "platform" for the development of a multilingual personality. Today Kazakhstan has chosen the only correct way of development - the "Trinity of Languages", strengthening the positions of both state and foreign languages.

The President of the country N.A. Nazarbayev has set a high enough level for the national education. Education must be competitive, high-quality. Polylingual education is the

imperative of the time, because the whole world is polyethnic. The development of a multicultural personality that knows and respects the culture and traditions of another people is very important for our country. As, the future of our country is in the hands of our youth.

REFERENCES

1. V.A. Yakunin// Modern methods of teaching in higher education. M., 1991.
2. Davydov V. V. Types of communication in learning. - M., 1972.- 423 p.
3. Belyaeva A.C. Goals and objectives of classroom activities in non-linguistic high school // Contents and methods of teaching foreign languages in universities of non-linguistic specialties. Moscow: Moscow State Pedagogical University. M. Thorez, 1985. - Issue. 255. - p. 1-16
4. PASSOV E.I. Communicative method of teaching speaking foreign language. - 2 nd ed. - Moscow: Education, 1991.

ТҮЙІН

Қазіргі таңдағы білім беруде өте өзекті мәселелердің бірі, заман талабы – үштілді оқыту. Аталған мақалада автор оқу үлгісіндегі үштілді білімнің даму мәселелерінің шешу жолдары мен маңыздылығына назар аударады. "Үштілді оқыту – жастарды дамытудың негізгі факторы" тақырыбындағы мақала қозғалған мәселе өзекті болып табылады, өйткені біз көпмәдениетті қоғамдағы өмір сүріп жатырмыз. Автор үштілділікті енгізудің түрлі әдістерін қарастырады және ұсынады. Сондай-ақ, болашақ ұрпаққа патриоттық тәрбие беруге бағытталған мемлекеттік бағдарламаға да сипаттама берілген.

РЕЗЮМЕ

Данная статья «Трехязычное образование как основной фактор развития молодежи» является актуальной, так как мы живем в поликультурном обществе. Понимание богатства языка и культуры своего народа неразрывно без знаний языков и культур других народов. Автор рассматривает и предлагает различные методы реализации внедрения трехязычия. Также ясно изложена государственная программа, нацеленная на патриотическое воспитание будущего поколения.

UDC 81.272:008

Sh.G. Iskakova, senior teacher

A.E. Apieva, student

Zhangir Khan West-Kazakhstan agrarian-technical University, Uralsk

THE LANGUAGE AS THE BASE OF CIVILIZATION

Resume

The article presents polylinguism relevance in terms of education development in the Republic of Kazakhstan, as well as the recognition of the primacy of multilingual education in the development of society. It is shown that foreign language specialist makes competitive, opening up before him broad professional opportunities, creates conditions for integration into the global system of industrial relations.

Key words: polylinguism, linguistic consciousness, multilingualism, personality, polylingual, language policy.

The world is rapidly changing under the influence of the global challenges of the XXI century; it leads to expand the scope of activities, new initiatives.

The relevance of multilingual and multicultural education is determined by the general global trend towards integration in the economic, cultural and political spheres. Polylingual training we understand as a purposeful process of initiation to the world culture by means of several languages when studied languages act as a way of understanding the scope of expertise of mastering cultural, historical and social experience of various countries and peoples.

Multilingual personality – is an active multi language support. Poly lingual personality is a multicultural personality. That is why a multicultural personality is defined as "an individual with a strong linguistic consciousness" [1].

The goal of multicultural and multilingual education may lie in the formation of man, capable of active life in a multinational and multicultural environment, which has developed a sense of understanding and respect for other cultures, the ability to live in peace and harmony with people of different nationalities, races and beliefs.

Our task is to speak several languages, since it is on the ability of the Kazakh, Russian and English languages will depend on both personal and professional career of each of us.

Polylingual essence of the education system is multicultural education. I believe that polylingual person – it is not just the individual who owns a different set of voice features and cultural and historical identity, which has its social labeling and its ethnic roots. Therefore, we must cultivate a new Kazakhstan patriotism, and it is primarily proud of their country and its achievements. Development polylingual person can contribute to elite education, the study of all the subjects on the basis of the cultural heritage of the country, comparative analysis of the phenomena under consideration in the context of different cultures prepared young people for future life, work in the context of Kazakhstan, awareness in learning the history and spiritual values of our people, concern for the preservation and development of national identity and self-awareness of young people of different nationalities

Language, in particular, is a means by which a person receives information about the material and spiritual culture of the society, which lies in the existence of human culture. Culture determines man's place in the system of social production, distribution and consumption of wealth.

Language – is an objective reality. At the same time it is associated with the sphere of consciousness, the spiritual life of the people. But there is no doubt that language is a social reality. It exists outside of each of us, and regardless of our being and consciousness. We are born and die, but the tongue of the people continues to exist. But it cannot exist without regard to society, which is made up of individuals, cannot exist without regard to ethnic self-consciousness, the collective public consciousness and linguistic identity speak it individuals [1].

Formation polylingual person – is one of the main directions of development of multicultural educational environment. The concept of linguistic personality fixed connection between language and consciousness of individual personality, with the outlook. Any person manifests itself not only through substantive work, but also through dialogue, which is unthinkable without language and speech. This person will inevitably reflect his inner world; it is a source of knowledge and his personality. Moreover, a person cannot study the language is because it is difficult to understand what is a man, as long as we do not hear as well as what he says.

In his speeches and appeals of President Nursultan Nazarbayev has repeatedly talked about the importance and significance of polylinguism for multinational Kazakhstan society. The idea of the trinity of languages in Kazakhstan for the first time the President announced back in 2004, subsequently returning to it repeatedly. And in 2007, the nation address "New Kazakhstan in the new world," the Head of State proposed to begin a phased implementation

of the cultural project "Trinity of languages". From that moment begins the countdown of the new language policy of independent Kazakhstan, which today can be an example for other countries in the degree of popularity in the community and their level of efficiency. Harmoniously entered into a process of spiritual development of the people, the language policy is inseparable from the common policy of large-scale social modernization. The President believes that the success of the modernization is very important that each citizen was useful to the Fatherland. Modernization is necessary citizen of Kazakhstan. Only with this understanding can be achieved by a wide public consensus and success [2].

For Kazakhs idea of the trinity of languages is especially important because the head of state was formulated in response to the challenge of the time as a decision vital needs of society, is actively integrating into the global world. The integration of Kazakhstan into the world community now depends on the awareness and implementation of a simple truth: the world is open to anyone who can acquire new knowledge through the mastery of the dominant language. Thanks to the initiative of the President of our country started to implement the concept of polylinguism in education, because it will strengthen the competitiveness of Multilinguism in Kazakhstan.

An important place is occupied with the teaching of foreign languages in order to graduate can actively and purposefully uses the achievements of science and practical experience of foreign experts. This requires both immediate learning objectives within the walls of the university, and developing the capacity for subsequent expansion of self-knowledge, improving skills in accordance with individual interests, aspirations and values of experts.

Learning a foreign language forms communicative abilities as necessary for the person as a member of society, a member of the team, a family member. It requires the ability to listen to the interlocutor, to enter into communion, to maintain it [3].

We understand and share the view that to achieve harmony and understanding among people, overcoming the difficulties of inter-ethnic communication, intercultural communication, it is important to study the language and culture of the people. A reasonable, good and proper implementation polylinguism will enable us to be communicative and adapt to any environment.

The students of our university can also improve their mind with Kazakh, Russian, English knowledge attending special courses that were created for highly-motivated students: at round-tables, scientific conferences they can discuss very important and interesting issues, materials, information from newspapers and scientific journals, so that it makes each meeting much more interesting and useful for all participants. They can improve their skills in project creating and presentation making, as well develop tolerant attitude towards different cultures and nations. Students write essays and articles on different themes.

It should be mentioned that there are some special English groups in our university that learn not only professional English, but also the special disciplines in English.

Summing up, it should be mentioned that languages are very important for today's students, because they can give "professional" freedom. And our university provides all the students with opportunities to learn / improve their knowledge of different languages.

REFERENCES

1. Nurdildina G.G. "Multicultural and multilingual education" [text] / G.G. Nurdildina <http://collegu.ucoz.ru/publ/77-1-0-3520>
2. Nazarbayev N.A. New Kazakhstan in the new world // *Kazakhstanskaya Pravda*. – № 33 (25278). – 2007 – March 1
3. Krashennnikov E.A. "The role of memory in language learning" [text] / E.A. Krashennnikov magazine "Foreign languages at school" 04/2012. p.p.88-95.

ТҮЙІН

Әлемді танып білуде, қазіргі заманғы білім беру жүйесінде шет тілін оқыту ерекше орын алады, өйткені бұл маңызды байланыс және қарым-қатынас құралы. Жаңа әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдай көптілді меңгеру деңгейіне жоғары талаптар қояды.

РЕЗЮМЕ

Иностранный язык в системе современного образования занимает особое место, поскольку это важное средство коммуникации, познания и расширения мира. Новая социально-экономическая и политическая ситуация предъявляет высокие требования к уровню овладения государственным, родным и иностранными языками.

UDC 81'272

N.S. Bisalieva, senior teacher

M.N. Abuov, student

Zhangir Khan West-Kazakhstan agrarian-technical university, Uralsk

YOUTH OF KAZAKHSTAN AND THE TRANSITION TO THE LATIN ALPHABET

Resume

The transition of the Kazakh language into Latin script is part of the President's large-scale program on modernization of consciousness. Article gives short description of some points of politicians and stressed on the view of the youth concerning this point.

Key words: Latin alphabet, Kazakhstan, president, program, student, science, stable state, solidarity.

The language of modern science is Latin. Annually about 75% of scientific literature in the world is published in languages using the Latin alphabet according to various estimates. International studies have shown that among 12.5 million scientific articles published during 2005-2015 period on the Web of Science in the top 15 advanced countries 75% were published on Latin alphabet while in Cyrillic only 2%. It is significant that the difference between the increase in scientific knowledge in Latin and Cyrillic is significant. For example among the 1.4 million patents issued in the top ten countries 61% of patents are issued in countries using the Latin alphabet and only 2.7% are issued in countries using Cyrillic alphabet.

Kazakhstan will become the fifth state using the Latin alphabet. In addition to the rapprochement and strengthening of good-neighboring relations between Kazakhstan and the fraternal countries of Central Asia and the states of the Caspian region - Azerbaijan, Turkey, Uzbekistan and Turkmenistan, the transition to the Latin schedule will allow our country to become more open and close to the majority of the world's peoples because in the modern world more than 75% of countries use Latin graphics. Information in the Kazakh language, including poetry, literature, history and science will become more accessible to our brothers living abroad for foreigners studying Kazakh. Any student of the fraternal countries of Asia will be able to read without translation heritage of the great Abai and Magzhan Zhumabaev.

Transition of the Kazakh alphabet to the Latin script was discussed at the meeting of the National Coalition of Democratic Forces "Kazakhstan -2050". This decision is strategically important for Kazakhstan. President Nursultan Nazarbayev proposed this idea at the time when Kazakhstan has already formed up as one of the most respected, stable and harmonious

states in the world. According to that meeting participants the transition to the Latin alphabet solves a number of issues. Firstly, it creates favorable conditions for learning English language integrating Kazakhstan citizens into the global community. Secondly, it opens new opportunities for access to the latest achievements in science and technology. Thirdly, it unites all Kazakhs living in more than 40 countries worldwide.

Mukhtar Kul-Muhammed, the first deputy chairman of the Nur Otan party said that the rich heritage of Kazakh literature will be converted into electronic format in Latin script. Transition to a new alphabet will expand horizons of national culture and literature. Therefore, representatives of the Kazakh intelligentsia should be in the forefront of this process. As for the future we will never abandon the Russian language and our unique bilingualism. We will only encourage it.

Azat Peruashev, member of Mazhilis pointed that the transition to the Latin script opens a door to the new world where young people and education system gets direct access to the global information system.

Zhambyl Akhmetbekov, member of Mazhilis said that we should think that it brings together the Turkic states that have already adopted the Latin script, such as Uzbekistan, Azerbaijan, Turkmenistan and Turkey. Kazakhstan is the fifth country to adopt the Latin script. Globalization, new technologies urge our nation to use the Latin script. Draft of the Unified Standard of the new alphabet was considered at the meeting. Members of the Coalition made an Appeal to the people of Kazakhstan. It expressed support for reforms and a call for taking an active part in the discussion of the adoption of the new Kazakh alphabet based on the Latin script.

The advantages of the transition of the Kazakh language to the Latin script are explained by the members of the republican information group. It includes well-known public figures and representatives of the local intelligentsia. They have already visited several regions. Many group members held a meeting with leaders of the youth organizations in many regions of Kazakhstan.

As for me I think that the study of the new alphabet will not cause any difficulties for the younger generation. Moreover, the transition to the Latin script will allow faster introduction of modern technologies and in the same time the Kazakh alphabet will retain its identity and phonetic system of language.

The most important thing is that young people in all regions of Kazakhstan support the transition to the Latin alphabet and want to make their practical contribution. During the great time of globalization the transition to the Latin alphabet is very important for Kazakhstan. The people of Kazakhstan will become closer to the whole world by using it. It can also accelerate and improve the use of digital technologies in the republic.

Due to presidential program "Ruhani Zhanyrtu" many events, meetings and conversations with students were held in our University concerning the Latin alphabet. During these meetings I definitely came to the opinion that the students of our university show great interest in the program of spiritual modernization and support it, primarily the transition of the state language to the Latin. Supporting the policy of the president and realizing that Kazakhstan remains a symbol of stability and prosperity we show our solidarity for the sake of the future of our common homeland - the Republic of Kazakhstan!

REFERENCES

1. Кудеринова К.Б. Вопросы перехода современной казахской письменности на латинскую графику: предложения и проект // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 10-1. – С. 144-149.
2. Бочарова М.А., Аналитический интернет-журнал «Власть»
3. <https://vlast.kz/obsshestvo/25516-operacia-latinica.html>
4. <http://e-history.kz/ru/publications/view/3452>

Түйін

Қазақ тілін латын әліпбиіне көшіру президенттің рухани жаңғыру жөніндегі ауқымды бағдарламасының бір бөлігі болып табылады. Мақалада кейбір саясаткерлердің пікірлері мен Қазақстан жастарының осы мәселеге деген көзқарасы қысқаша сипатталған.

Аннотация

Переход казахского языка на латинский алфавит является частью масштабной программы президента по модернизации сознания. В статье дается краткое описание мнений некоторых политиков и отношение молодежи Казахстана по данному вопросу.

UDC 81'246.3

R.M. Bukessov a– senior teacher

K.N. Admanova – master student

Zhangir Khan West-Kazakhstan agrarian-technical University, Uralsk

MULTILINGUALISM IS A KEY FOR SUCCESSFUL DEVELOPMENT OF SCIENCE AND CULTURE

Abstract

Knowledge of native language and state language, learning foreign language widen students' outlook, contribute polyhedral development, form tolerance and form view of the world. This definition gives us an idea of what should be a new generation. The experience of languages functioning in multinational countries proves bilingualism and multilingualism to be necessary and practically the only way of solving the problem of overcoming language barrier and ensuring easy communication of citizens of one and the same state formation speaking different languages.

Keywords: multilingualism, globalization, socio cultural phenomenon, opportunity, knowledge, multicultural society, scientific communication.

Language is a key notion that reflects the culture. It is a tool that explains the origin of the nation and how it has built its social structure. Multilingualism is the usage of several languages within a certain social community; the use by an individual (group of people) of several languages, each of which gets out according to a concrete communicative situation. Multilingualism is a basis of formation of the poly cultural personality. Today it is impossible to imagine that somewhere else there are countries which people would know only one language. And in reality there are no civilized states where the nation would live alone only. Formation of bilingualism and multilingualism is very essential to normal functioning of any multinational state. About 70% of population of all over the world possesses knowledge of two and more languages and this is the most peculiar to the regions in the territory inhabited by people of different nationalities. Knowledge of native language and state language, learning foreign language widen students' outlook, contribute polyhedral development, form tolerance and form view of the world. This definition gives us an idea of what should be a new generation. The experience of languages functioning in multinational countries proves bilingualism and multilingualism to be necessary and practically the only way of solving the

problem of overcoming language barrier and ensuring easy communication of citizens of one and the same state formation speaking different languagesm [1].

The terms "multilingualism", "polylingualism", "globalization" have become the most common in the approach to learning a foreign language. In the countries of the European Union, the principle of polylingualism became widespread. Europeans adhere to this rule: "Each of us speaks his own language, but we understand each other." As an example, the following countries can be mentioned: Finland, where 6% of the population of the whole country answers the questions; South Tyrol, here on an equal footing there are three languages: German, Italian and state French.

The processes of globalization, active integration processes taking place in the modern world, affected not only the socio-economic, socio-political, but also the socio-cultural spheres of human activity. The globalization of the world in the sphere of culture and science, at present, is characterized by an intensive rapprochement of countries and peoples, the intensification of their interaction and mutual influence. In these conditions, the problem of modernization of education, including the problem of language education, is being updated [2].

The phenomenon of multilingualism is a phenomenon of the century. It is inherent in all regions of the world in different forms and in different ways. Mastering languages, which are means of communication and information exchange with the peoples of other countries, is becoming increasingly important. Languages of interethnic communication fulfill an international mission, bringing together people of different nationalities spiritually and morally.

Multilingualism is a socio cultural phenomenon, because about 75% of the world's population owns, to varying degrees, two or more languages (multilingualism, polyglotism). About one fourth of the countries on the Earth officially recognize two languages on their territory, and only a few countries have three or more languages, although the actual number of coexisting languages in many countries is substantially larger.

Multilingualism has always been and remains to this day a phenomenon necessary for the coexistence of various ethnic groups and cultures, however, carrying a multitude of contradictions and provoking sometimes quite polar opinions: from alarmist greetings to furious resistance and prejudice. It seems to undermine the very possibility of a monolingual culture, and in this sense raises fear for its preservation, but at the same time expands the cultural range by familiarizing with the experience of foreign-speaking communities, "accumulates" the potential for mastering universal human values. In today's world, which seeks to find ways to achieve "global humanism," which creates the possibility of establishing a humanistic society with different national models, at least it seems odd to ignore the role of multilingualism in the emergence of social heterogeneity and to evaluate it as a positive factor of intercultural interaction [3].

Investigating the phenomenon of multilingualism, one can not ignore the system of modern education, because foreign languages are in many countries in the school minimum, and there may even be several. Without knowledge of another or other languages, one can not do now to some extent.

Multilingualism as a socio cultural phenomenon puts before the formation the complex tasks of preparing young people for life in a multinational and multicultural environment, the formation of skills to communicate and cooperate with people of different nationalities, races, faiths. Integration of the world community, development of the planetary worldview presupposes the incorporation of national traditions in the education of students; creation of conditions for the formation of cultural identity of children; the formation of a diverse and complex cultural environment for the development of the individual. Thus, the social essence of modern multilingual education consists in the formation not just of linguistic, but of broad

socio-cultural competence and authenticity of the contextual interpretation of the meanings of inter subject communication of representatives of different cultures. It solves the tasks of de-archarization of ethnic statuses, a critical awareness of the world with the development of communicative opportunities and a deeply reflective attitude to one's own culture and language - which makes the process of socio-cultural transmission of ethnic values more stable, protected and manageable, contributes to the conscious preservation of the national culture by native speakers and socio cultural experience of a particular society.

The phenomenon of multilingualism in its social essence does not cause loss, but the expansion of cultural identity, an increase in the reflective and value attitude to the achievements of one's own culture, the increase of cultural wealth and the possibilities of the individual to enter into intercultural dialogue.

Speaking about this topic, I just want to say that English itself is already a science as such. With it are associated linguistics, language culture, history of the language and many others. Science in itself is very important for all people who live in the modern world for several reasons. In particular, science is of fundamental importance for the understanding of harmonious life, technologies, and the study of man by himself and the world around him. Science, of course, is necessary for the creation of peace on earth. Science is the source of progress. It develops the world in which we live. Our century is an era of great discoveries, both scientific and technical. This is the era of the technological revolution, when new ideas are realized, and the stages of this process grow and increase in a geometric progression. English plays an important role in this process.

Currently, the study of English is accompanied by global information and innovations. And if you know English, you have the opportunity to study in the best and most prestigious universities in the world. Even after graduation, this is a great opportunity for some time to stay abroad. The main thing to know English is business relations and a compulsory requirement for doing business anywhere in the world [3].

Also, knowledge of the English language makes it possible to study abroad, under the Bolashak program. The purpose of the program is to train specialists and specialists for the priority sectors of the country's economy. The program includes both the receipt of a scientific degree of higher education institutions, and scientific and derivative internships in leading companies and universities in the world. For the first time in the history of the post-Soviet state, talented young people were given the opportunity to study abroad.

Some students of Bolashak returned to work in Kazakhstan. For example, here is a list of known graduates of Bolashak students. Among the graduates of the international scholarship "Bolashak", implemented since 1993, today there are well-known government officials. So far, under this program, 11 126 young Kazakhstanis have received education in the top 200 higher education institutions in 33 countries. Most of them today successfully work for the benefit of their motherland in various sectors of the country's economy. They are Bauyrzhan Baybek, Altay Kulginov, Serik Sapiev, Magzhan Auezov, Aslanbek Amrin and others [4].

In Zhangir Khan West Kazakhstan agrarian-technical university polylinguism introduced a program under which students of all faculties have the opportunity to receive higher education, not only in the state and Russian languages, and in English. The university has created all the necessary conditions for learning a foreign language, and therefore created as multilingual groups in all faculties, who study special disciplines in the English language. Also, our university students have the opportunity to study for academic mobility program at university not only of our country but also in prestigious foreign universities. For example in the universities of Poland, Hungary, Lithuania, Serbia, the Czechs, Russia, Croatia. Thus, they have a great opportunity to the practical application of language skills that will help them to

overcome the psychological barrier and significantly improve your skills. After receipt of such experience they can very well be employed in foreign firms.

And English plays an important role in the world of economics. This is a very important factor in the development of the global economy. Scientific progress in this area serves the interests of society, helps to increase the well-being of people. English in computer technology is basic. And, as you know, science would not go ahead without computer technology. After all, computers have the ability to solve a huge number of mathematical problems more efficiently and much faster than a person can do. At this junction new trends of science appear. Computer science is a new field in research and development. Most of the advanced trends without using English language simply can not exist. In recent years, scientists of the world have achieved tremendous success in physics, chemistry, biology, psychology and so on. English here also played an important role, because the development of science requires constant communication and cooperation between scientists around the world. Especially when it comes to solving global problems of society, which require the organization of international medical, environmental, economic and other conferences and round tables [5].

Throughout history, mankind has striven to acquire knowledge. As Aristotle stated in his introduction to *Metaphysics*, Man by his nature needs to know. This quest for knowledge has naturally led mankind to contact and communication with foreign cultures and the need for a *lingua franca*. At different times and places, this need was fulfilled by languages such as Arabic, Chinese, French, German, Greek, Latin and Persian. Today, that need is mostly filled by English.

Scientific knowledge is universal and therefore needs an international language of communication. In our current interconnected world, it is not possible to produce relevant original research without knowing what others have done and are doing in the same field. Communication in the current *lingua franca* of scientific research therefore becomes imperative. English has evolved to fit this role, but as ever-increasing numbers of scientists whose mother tongue is not English undertake research, the strain on the language is beginning to show. The languages of English literature and of scientific communication are diverging [6].

Multilingualism is a fact of real language existence for the overwhelming majority of the population of the whole world, due to the growing interaction of economic, scientific, cultural and political interests.

The relevance of multilingualism as a socio-cultural phenomenon is that operating in several languages is a necessary condition for the successful life of people and communities in the era of globalization, since globalization assumes as its element the interpenetration of the material and spiritual components of various social cultures. Therefore, the most important condition for mastering a foreign culture is the mastery of its forms, and, above all, languages.

The relevance of multilingualism is determined by universal world integration in the economy and in political spheres. Polylingualism is a purposeful process of becoming familiar with the world culture by means of foreign languages, where languages contribute to the acquisition of special knowledge.

Knowledge of English will give youth a key to world markets, science and new technologies, create conditions for the formation of a world outlook for constructive cooperation based on familiarization with ethnic and world cultures.

REFERENCES

1. Gal'skova N.D. Modern methods of teaching a foreign language. – M.: ARCTI, 2004.
2. State program of functioning and development of languages for 2011-2020 years.

3. On the question of the formation of a multicultural identify through polylingual education / «Scientific World». – 2012. – 24 p.
4. The journal “Kazakhstan school”.
5. Warshauer M., - “The changing Global Economy and the Future of English Teaching”, TESOL Quarterly no. 34, 2000, p.p. 511-535.
6. Aristotle. Metaphysics. London: Penguin Classics, 2004.

ТҮЙІН

Барлық әлемдегі тұрғындардың 70% екі немесе одан да көп тілдерді біледі, бұл әсіресе әр түрлі ұлт өкілдері өмір сүретін жерлерге тән. Ана тілі мен мемлекеттік тілді білу, шет тілді үйрену студенттердің болашағына үлкен жол ашады, жан жақты дамуға үлкен септігін тигізеді, шыдамдылық пен әлемдік көріністі қалыптастырады.

РЕЗЮМЕ

Около 70% населения во всем мире обладает знаниями двух и более языков, и это наиболее характерно для регионов на территории, населенной людьми разных национальностей. Знание родного языка и государственного языка, изучение иностранного языка расширяют перспективы студентов, способствуют многогранному развитию, формируют терпимость и вид мира.

UDC 81.272

R.M. Bukessova – senior teacher

M.K. Sailauova – student

Zhangir Khan West-Kazakhstan agrarian-technical University, Uralsk

KNOWLEDGE OF LANGUAGES IS THE SPIRITUAL AND CULTURAL CORE OF THE SOCIETY

Abstract

This article is intended to improve the education system of multilingualism. Answers to the question of the importance of the state language, as well as the importance of multilingualism, must be answered.

Keywords: multilingualism, globalization, trilingual.

In the modern world there are more than six thousand languages. On some of them a small number of people speak, on others - many millions. But regardless of the number of speakers, each language is beautiful, because it is the soul of its people. In it, as in a mirror, history, the spiritual world, hopes and aspirations of many generations of people are reflected.

Today's technology and multilingualism in the era of globalization is the need for the younger generation to freely explore the space of education, explore the secrets of world science and demonstrate their abilities. Modern market requires that we become competitive and educated and advanced like-minded people to be among the thirty most developed countries. The main goal of the population, aimed at entering the category of the most developed countries in the world. The education of young people who are able to speak three languages. The concept of multilingualism is a concept that has long been used in the Kazakh world. The words "Know the language of seven people" and "Know the seven different types of education" correspond to our modern era. According to historical data, it is obvious that the

great ancestor of the great scientist Abu Nasr al-Farabi, who was the second senior teacher after Aristotle in the world, studied the language of about 70 different nations in his life and left an immortal spiritual treasure.

In the idea of three languages, the head of state gave him a clear definition, the Kazakh language was the state language, Russian was the language of interethnic communication, and English was the language of successful entry into the world economy. Democratization and social prosperity of Kazakhstan in the conditions of the rapid development of the modern era require the development of the education system and the improvement of the educational process. In the era of globalization, international communication and the international economy and international education, we can not enter the socio-economic space without knowing English. Our social reality, which people can not refuse, regardless of whether they like it or not, accept it or not. This is due to the broad process of historical development of the media. The main global communication space - 80% of all information on the Internet is available in English. In modern society, the phenomenon of folklore and even multilingualism is limited not only by the knowledge of the native language of people. This global trend has not yet left our country. One of the key priorities of the social and economic development of the Republic of Kazakhstan is the knowledge of at least three languages of the Kazakh people by the President's policy. At the same time, the head of state said: "Knowledge of the three languages is a guide to a global peace."

Anyone who realizes the importance of the trinity can and will have a future for our country. We need to make a breakthrough in the development of the English language. In order to develop these opportunities, today's educational institutions are looking for new ways to make research more accessible and effective. Today, the labor market has high standards for higher education. In this regard, the role of foreign languages is growing, since in our time learning a foreign language is one of the mandatory requirements that determine a qualified, competent specialist. At present, the main trends in education are changing, opening up, innovative and interactive. In addition to rural schools, students who study English at a very high level in urban schools are numbered with fingers. They are students of higher schools. The government is particularly concerned about the management of the education system. In schools there are not many people who speak English at a very strong level. The question is, how can we transfer the entire Kazakh school entirely into English? Of course, it would be better to know many languages and study the world of science and culture. The purpose of teaching English is to give them the opportunity to speak freely in one language, to get acquainted with newspapers and magazines and scientific publications in English, and to use the information they use in their specialty. The use of modern pedagogical technologies in the teaching of English leads to the interests of students in English and gives the knowledge of English.

Currently, the study of English is accompanied by global information and innovations. And if you know English, you have the opportunity to study in the best and most prestigious universities in the world. Even after graduation, this is a great opportunity for some time to stay abroad. The main thing to know English is business relations and a compulsory requirement for doing business anywhere in the world.

Also, knowledge of the English language makes it possible to study abroad, under the Bolashak program. The purpose of the program is to train specialists and specialists for the priority sectors of the country's economy. The program includes both the receipt of a scientific degree of higher education institutions, and scientific and derivative internships in leading companies and universities in the world. For the first time in the history of the post-Soviet state, talented young people were given the opportunity to study abroad.

Some students of Bolashak returned to work in Kazakhstan. For example, here is a list of known graduates of Bolashak students.

In Zhangir Khan West Kazakhstan agrarian-technical university polylinguism introduced a program under which students of all faculties have the opportunity to receive higher education, not only in the state and Russian languages, and in English. The university has created all the necessary conditions for learning a foreign language, and therefore created as multilingual groups in all faculties, who study special disciplines in the English language. Also, our university students have the opportunity to study for academic mobility program at university not only of our country but also in prestigious foreign universities. Thus, they have a great opportunity to the practical application of language skills that will help them to overcome the psychological barrier and significantly improve your skills. After receipt of such experiences they can very well be employed in foreign firms.

At the present stage of development of language education systems priority should be the training of qualified teaching staff, able and willing to innovate in educational institutions; the formation of a modern system of continuous language education, its continuity; improving the quality of foreign language education, taking into account national and international requirements; activation of innovative processes in language education.

Effective implementation of the priority areas of language education system is provided by the following tasks: to create conditions for the improvement of foreign language teaching at all levels of education; strengthening the material-technical base of educational institutions; integration of educational, scientific and practical activity of teachers and students: improving various forms of training teachers of a foreign language.

In short, in the context of multinational Kazakhstan, the cultural project "The Triuneity of Languages" is an important factor that strengthens public consensus. The trilingual language for Kazakhstan is the first step towards achieving the country's competitiveness. In the end, Kazakhs, fluent in different languages, become competitive people both in their own country and abroad. In order to develop a high, educated nation, the modern generation needs quality education and education of national spiritual treasures with world class ideas.

The future of the generation that praises our nation, lifts our souls and inspires our national beliefs, bears great responsibility for future teachers. To this end, the teacher should improve his professional qualifications in a new direction, update the content of education and use appropriate methods and methodological foundations. Everyday experience proves that knowledge is necessary for all throughout life.

REFERENCES

1. Shchukin A.N. Teaching a foreign language: theory and practice. – Moscow: Filomatis, 2004.
2. The journal "Kazakhstan School".
3. The state program of education development in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020.
4. Gal'skova N.D. Modern methods of teaching a foreign language. – M.: ARCTI, 2004.

ТҮЙІН

Бұл мақала Қазақстандағы үш тілді білім беру жүйесін жетілдіруге арналады. Қазақстан Республикасы Президенті жолдамасында Тілдердің үш тұғырлығы мәдени жобасын кезеңдеп іске асыруды ұсынып, оның іске асыруын жеделдетуі тиіс екендігін айтып кеткен болатын. Қазақстан үшін үштұғырлы тіл – елдік бәсекеге қабілеттілікке ұмтылудың бірінші баспалдағы.. Көп тілді меңгеру арқылы біз болашақта бәсекеге қабілетті мамандарды дайындап шыға аламыз.

РЕЗЮМЕ

Данная статья призвана улучшить систему образования языков. Ответы на вопрос о важности государственного языка, а также важности многоязычия должны быть

отвечены. Трехязычие для Казахстана является первым шагом на пути к достижению конкурентоспособности страны. Чтобы развивать высокую, образованную нацию, современное поколение нуждается в качественном образовании и воспитания национальных духовных сокровищ с идеями мирового класса. Благодаря многоязычию мы можем развивать конкурентоспособных профессионалов в будущем.

UDC 81': 378

K.N. Gabbasov – student

A.A. Shibintaeva – senior teacher

Zhangir Khan West-Kazakhstan agrarian-technical University, Uralsk

THE LANGUAGE AND YOUTH CULTURE IN KAZAKHSTAN

Abstract

The article is devoted to the analysis of the role of the youth of Kazakhstan in the development of language and culture. Language is perceived not only as an instrument of communication, but most importantly - as a reflection of folk culture, folk psychology and philosophy, and in many cases as the sole source of the history of the people and their spirit. The role of youth lies in the continuity of social culture, and the building of society. And also the implementation of projects in the further implementation of many social, political and cultural programs.

Key words: language, youth, culture, program, people, development, politics, education, country, responsibility, society, intellectual activity.

One of the priority tasks in the Republic of Kazakhstan is language policy. This is an important, and perhaps the most important part of the state policy at the moment. Knowledge of the national language promotes national unity; the development and preservation of linguistic diversity leads to the rise of the state to an entirely new level, contributing to the integration of Kazakhstan into the world community, as well as the strengthening of competitiveness, which is so necessary for our state in the period of economic and social modernization.

The leader of the state, N.A. Nazarbayev, pays special attention to this issue, as evidenced by a unique project called «The Trinity of Languages». Since the adoption of the new development strategy of the country «Kazakhstan-2050», the policy of trilingualism aimed at studying Kazakhstani Kazakh, Russian and English languages is being intensively carried out. In each of his Address to the people of Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev strives to focus on development and improvement in education, culture, especially in the field of language knowledge. It is not the first time that our President notes that it is very important nowadays to develop language policy in modern Kazakhstan society, since it is necessary for the successful future of the younger generation. It is worth considering: because the future of our children - the future of our state. Modernization of Kazakhstan is necessary for all of us, and for its successful conduct every citizen of our republic should be useful to his homeland. Politics «Trinity of languages» is a real chance for Kazakhstan to integrate into the global world.

The process of globalization affects the teaching of the three languages due to the fact that on the one hand, the preservation of national identity, which is important for every sovereign state, in the context of globalization is associated with the need to follow the

modern synergistic vision of the world, which implies openness to the future. And the future is impossible without languages providing interethnic contacts. Hence - the desire of our society to triune languages. This is how the constructed balanced language policy will allow, developing, popularizing, expanding the spheres of application of the Kazakh language as state language, and creating conditions for interethnic communication of Russian and English languages, will allow to form a multicultural society that, without losing ties with the roots of the people, whose name proudly refers to ours the country, at the same time, remain open to communication with the world community, which will promote the accelerated development of competitive Kazakhstan.

Nowadays, the knowledge of several languages is an essential skill and requirement of the present. This phenomenon is due to the intensification of globalization, the development of international relations. In the Republic of Kazakhstan when hiring, one of the main requirements put forward for candidates is the knowledge of several languages. Priority, of course, is given to the Kazakh language as a state language, the Russian language, as a language of interethnic communication and English as an international language. A good specialist, in addition to special knowledge, must master the three languages listed above, since this will determine his career growth and position among his colleagues.

Speaking about the development of trilingualism in Kazakhstan, it should be noted that the set goal is not only cultural and educational, but also political. In the world, in practice, there are no countries where representatives of only one ethnic group live. Strengthening globalization and the possibility of free and relatively unobstructed movement stimulate the growth of migration from one country to another. The Republic of Kazakhstan, being a multinational country with representatives of more than 130 nations, nationalities and ethnic groups, pays special attention to the issue of language development. Only in a country where every citizen feels an integral part of the people, a person with equal rights and opportunities on an equal footing with the titular nation will never have interethnic differences and wars, because of racial or religious discrimination. For this, it is necessary to create the most favorable conditions for the peaceful coexistence of representatives of various ethnic groups that make up a single nation.

A key role in ensuring the unity of the people and the interethnic consent of the society is played by the language policy pursued by the state. Such a policy includes the following elements: the development of a number of programs and strategies defining tasks and an exact algorithm of actions to achieve the set goals, the adoption of a number of legislative and by-laws regulating the implementation of programs and strategies, the establishment of a large number of language centers, changes and innovations in the current educational model, etc.

In the Republic of Kazakhstan, language policy dates back to 2007, when in the Message to the People of Kazakhstan «New Kazakhstan in a New World» the Head of State proposed to start a phased implementation of the cultural project «The Trinity of Languages». It is this moment that can be designated as the starting point of the new language policy of independent Kazakhstan, which today can serve as an example for other countries of the world in terms of the degree of popularity in the society and the level of its effectiveness. The selection of Kazakh, Russian and English languages as priorities is explained by the President's words: «Kazakhstan should be perceived all over the world as a highly educated country whose population uses three languages. These are: the Kazakh language is the state language, the Russian language as the language of interethnic communication and English is the language of successful integration into the global economy».

In order to implement this policy, educational institutions have been created and are being created on a non-commercial basis, which train all those who wish to use the three main languages. So, in each region of our country, with akimats (regional executive authority), regional language training centers function, where any citizen can learn Russian, English and

Russian for free. Classes in such centers are held five times a week, lasting an hour and a half. At the end of the course, everyone passes the test for the level of language proficiency and receives the corresponding certificate. The methodology and approach of training in these centers are modern and effective, which is confirmed by the good results and the growing demand for training in these centers. In addition, the enterprise is well equipped with a modern educational and material base. Also, it should be noted that along with the teaching of the Kazakh, Russian and English languages, the centers also teach ethnic groups living in the region's native language. Languages offered at centers in each region are different, because each region is inhabited by different ethnic groups.

The last message says that it is necessary that the trilingual development policy becomes a kind of consolidation of the people of Kazakhstan. To do this, the language policy should be carried out competently and consistently, without prejudice to any language spoken by the people of Kazakhstan. Therefore, trilingualism is so important for the development and prosperity of the people, and therefore, it should be encouraged at the state level.

For Kazakh people, the idea of the Trinity of languages is especially important, since it was formulated by the Head of state as a response to the challenge of time, as a solution to the vital needs of society, actively integrating into the global world. Kazakhstan's integration into the world community today depends on the realization of a simple truth: the world is open to those who will be able to acquire new knowledge through the mastering of the dominant languages. Thanks to the initiative of the President, our state has begun to implement the concept of multilingualism in education, because it is multilingualism that will serve to strengthen the competitiveness of Kazakhstan and strengthen inter-ethnic harmony.

REFERENCES:

1. Назарбаев Н.А. Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда // Казахстанская правда. – 2012. – № 218–219. – 10 июля.
2. Послание Президента РК народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050» – новый политический курс состоявшегося государства» // [Электронный ресурс] – Режим доступа.
3. B. Zhumagulov. Kazinform. Archived from the source August 15, 2011. Checked 17 June 3. The Charter of the Public Association "Youth wing "ZhasOtan" under the People's Democratic Party "NurOtan"
4. Ikonnikova S.N, Youth as a social category. / S. N. Ikonnikova, I. R. Kon - M., 1970.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена проблемам внедрения триязычия, поскольку сегодня это является важным аспектом осуществления языковой политики Республики Казахстан и считается основополагающим принципом учебного процесса. Овладение совмещенным триязычием является одной из важных и трудных задач, так как данный процесс определяет развитие функциональной грамотности, коммуникативных навыков и способности критически мыслить.

ТҮЙІН

Мақала үштілдікті енгізудегі мәселелерге арналған, себебі бұл Қазақстан Республикасындағы тіл саясатын іске асыру оқу процесінің басты принципі болып табылады. Үштілдікті меңгеру маңызды және қиын істердің бірі, өйткені бұл процесс функционалды сауаттылықтың, коммуникативті шеберлікті және критикалық ойлау қабілетін дамытуды анықтйды.

N.K.Zhumagaliyeva – senior teacher

Zh.E.Sadenova – student

Zhangir Khan West-Kazakhstan agrarian-technical University, Uralsk

THE YOUTH'S VIEW ON THE FUTURE DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN

Abstract

The youth is one of the public and active segments of the population, having important potential weight in the long term. Regularity of modern world development depends on allocation of youth policy in independent activity of the state.

Key Words: Youth, youth policy, youth employment, interests of youth, importance of youth

Youth is the "eternal engine" of the future. Therefore, Kazakhstan's path to the future is connected with the level of development, opportunities, value orientations, degree of participation in the economic, political and public life of Kazakhstani youth. The foundations of this future are laid in the present.

Youth support is an investment in the country's progress. From the first years of Independence issues of education, health, access to new information technologies, professional and personal competitiveness, patriotic upbringing, and successful socialization of the younger generation were and remain the focus of the Head of State N.A.Nazarbayev.

Kazakhstan has entered a new period in its history. In April, N.A.Nazarbayev, the President of Kazakhstan, published his vision for the modernization of Kazakhstan's identity and society.

President Nazarbayev explained: "The large-scale economic and political reforms that we have started should be complemented with advanced modernization of our identity. This won't just complement political and economic modernization but provide its core."

President Nazarbayev set out the agenda for the coming years, announced the "Third Modernization of Kazakhstan", which involves creating a new model of economic growth that will ensure the country's global competitiveness. The modernization includes five main priorities, which are designed to ensure economic growth and sustainable development to help Kazakhstan join the top 30 most developed countries by 2050.

The President further noted that aspects of the modernization will include making education the top priority for Kazakh youth and ensuring that Kazakh citizens are computer literate, have foreign language proficiency and cultural openness.

Today, socially active youth has a real opportunity to enter and advance in the public service, to open and conduct their business, successfully engage in self-education, science, sports, creativity and many other activities.

The youth of independent Kazakhstan are people of a new formation, fully felt the inviolability of the statehood and independence of their country. These are people who are able to think freely and act responsibly, quickly and rationally react to changing social and economic conditions, people who are striving for permanent self-improvement and improvement of living standards.

Modernization of the state youth policy, carried out within the framework of social modernization of the country, will provide young people with more opportunities to realize their talents and abilities will help bring the living standards of the young Kazakh generation closer to high world standards.

Young people are the life force and concentrated energy of a nation. As a socio-demographic group, it is the main strategic resource of the country and occupies a special place in the social structure of society.

In the 21st century, young people are a special social group, which, under the conditions of the transformation of society, is always the most vulnerable. The process of globalization opens the economic and information borders of national states, creating a whole range of legal, religious, cultural problems, accompanying the modern world community, raises questions about the revision of key world view positions. Today, throughout the world, states are trying to offer the young generation a proven and convincing set of values.

It is necessary to involve the citizens in the active participation of citizens in the social, economic and social policies of the country's life by providing a quality and accessible education.

Today, Kazakhstan has made significant progress in all spheres of activity, including in the field of education, thereby successfully integrating into universal processes. Important training specialists in technical and vocational education have value. The first condition for successful modernization is the preservation of national culture and tradition. Without this, modernization is empty rhetoric.

However, this does not mean preservation of everything in the national culture. We need to separate those aspects which give us confidence in the future and those that hold us back.

The new modernization should not, as happened before, look at historic experience arrogantly.

Rather it must build on the best traditions and make them important pillars for future success.

Without national and cultural roots, modernization will be left hanging in the air. And I want it to stand firm. History and national traditions must be taken into account.

It is a platform which connects our past, present, and future.

The President is convinced that the most important mission of spiritual modernization is to reconcile the various strands of our national sense of identity and culture.

I want to outline several aspects of this modernization process for both society as a whole and for every individual in Kazakhstan.

Nowadays, not only a single person, but a nation in general, can succeed only by developing its competitiveness.

First of all, it means that the nation has something valuable in terms of price and quality to offer to regional and global markets. It is not only material goods but also knowledge, services, intellectual products, and lastly, the quality of human resources.

What is unique about the future is that a nation's success will rest on the ability of each person to compete successfully, not on its mineral wealth.

That is why each person in Kazakhstan and the nation in general should possess a set of qualities that fit the bill for the 21st century. Among those qualities are computer literacy, foreign language proficiency and cultural openness.

The Digital Kazakhstan program, the trilingual program and the program of cultural and religious accord are part of preparation of the nation (and of all the people in Kazakhstan) for life in the 21st century. It's key to our competitiveness.

"I am absolutely convinced that children should be taught when they are children. Trilingualism is simply a necessity for our children. They are children of the whole planet: they need to know the state language, Russian is our language of communication and English is the world language, the language of world science, innovation, the Internet", N. Nazarbayev emphasized.

The trinity of languages is an important factor in public consensus. For a modern Kazakhstani, the possession of three languages is a condition of one's own well-being. The diversity of cultures and languages, as well as their equal coexistence, is the main asset of Kazakhstan, while the effectiveness of trilingualism is possible only on the basis of the generally accepted ideological basis: the Kazakh language is the state language, the Russian

language is the language of interethnic communication, the English language is the key to world knowledge, a sign of a successful man.

Implementation of mechanisms of youth potential revealing:

In order to ensure more active participation of the youth in solution of problems in the sphere of youth policy, the presence of young people in representative bodies is necessitated. Active young people with good organizational and leadership skills as well as heads of youth organizations are expected to undergo training under the various social projects.

With the aim of supporting creative youth, it is proposed to hold annual national competitions, games, tournaments, the Club of Funny and Inventive and ensuring participation of Kazakhstan's national teams in international competitions, tournaments and games.

Thus, support of creative youth aims at increasing the number of participants of the Delphic Games up to 2000 people by 2020.

In order to strengthen the scientific-technical potential of the republic, it is planned to attract the unions of creative and innovative young people to the work of scientific organizations and universities.

The inter-departmental work on development of long-term competition projects in culture, arts, and science and information technologies will be intensified.

In 2020:

- share of young people running for representative bodies will reach 15%;
- 29% of youth will be engaged in the activity of youth organizations;
- share of youth organizations involved in implementation of socially important projects under the public social contract will make 24%.

For timely identification of active youth, for attraction them to active participation in life of the country regional and republican events are annually held: Youth congresses, All-republican forums, collecting an army asset, meetings of leaders of student's youth, mass patriotic actions, conferences, competitions, games, round tables and set of other actions.

Conclusion

Youth - the most valuable and unique resource of any society, a basis of its further existence. And further support of youth in its formation and development, creation of conditions for integration of young generation into society – was and remains an important state task.

REFERENCES

1. The address of the President of the Republic of Kazakhstan – the Leader of the Nation N.A.Nazarbayev to the people of Kazakhstan. "Course towards the future: modernization of Kazakhstan's identity " April, 2017.
2. Mamraimov T.K "The State Youth Policy of the Republic of Kazakhstan in the conditions of Society Transformation». Article, 2009.
3. About the Concept of the state youth policy of the Republic of Kazakhstan. The order of the President of the Republic of Kazakhstan of August 28, 1999.
4. www.edu.gov.kz "Information on results of social and economic development of an education system and science for 2010 and tasks for 2011.

ТҮЙІН

Ғылыми мақалада Қазақстан болашағының дамуына жастардың әр-түрлі көзқарастары қарастырылған. Кез-келген ел өз келешегін болашақ ұрпағымен байланыстырады, өйткені жастар қоғамның бір бөлігі ретінде мемлекетте маңызды рөл атқарады. Жастардың рөлі әлеуметтік мәдени сабақтастықты және қоғамды құру, сондай-ақ көптеген әлеуметтік, саяси және мәдени бағдарламаларды одан әрі іске асыру үшін жобаларды ендіру болып табылады.

РЕЗЮМЕ

В научной статье рассмотрены различные мнения молодежи на будущее развитие Казахстана. На современном этапе большую роль в развитии любой страны играет молодежь, поскольку она определяет будущее развитие общества в целом. Роль молодежи заключается в преемственности социальной культуры, и построении общества. А так же внедрений проектов в дальнейшей реализации многих социальных, политических и культурных программ.

UDC 81.272

A.A.Nugmanova – teacher, master

K.Kazhimova – student

Zhangir Khan West-Kazakhstan agrarian-technical university, Uralsk

TRINITY OF LANGUAGES AS A KEY TO SUCCESS

Abstract

The article discusses the language policy of "Trinity of languages», distinguished by its efficiency and popularity - an ideal example for many countries of the world. "Trinity of languages — is a real chance for Kazakhstan integrate into the global world. The strategic objective of trilingual education is to create the necessary conditions for the simultaneous mastering of three Kazakhs languages in accordance with international standards.

Key words: language policy, trinity, trilingual education, standards, multilingualism, modernization, integration, modernization.

One of the most important aspects of economic and social modernization in Kazakhstan is the policy in the field of language. The attention Of the leader of the nation to this component of state policy is obvious and deserves the most careful study and analysis, since it is in our Republic that a unique project initiated by the Head of state — the Trinity of languages-is being implemented. In the modern world, multilingual and multicultural, the problem of conjugacy of languages is more urgent than ever, the search for effective and viable programs in the field of languages for the consolidation of societies. In this regard, the importance and relevance of multilingual education, which is the result of the introduction of the President's idea of the Trinity of languages, is not in doubt.

In his speeches and addresses, President Nursultan Nazarbayev repeatedly spoke about the importance and significance of the development of multilingualism for the multinational Kazakhstani society. The President for the first time voiced the idea of Trinity of languages in Kazakhstan back in 2004, and later repeatedly returned to it. Thus, in October 2006, at the XII session of the Assembly of people of Kazakhstan, the Head of state again noted that knowledge of at least three languages is important for the future of our children. And in 2007 in the Address to the people of Kazakhstan "New Kazakhstan in the new world" The head of state suggested to begin step-by-step implementation of the cultural project "Trinity of languages".It is from this moment that the new language policy of independent Kazakhstan begins, which today can serve as an example for other countries of the world in terms of popularity in society and its level of efficiency. Harmoniously entering the process of spiritual development of the people, language policy is inseparable from the General policy of large-scale social modernization. The President believes that it is very important for the success of modernization that every citizen be useful to his homeland. Modernization is necessary for all Kazakhstanis. Only with this understanding can be achieved by a broad social consensus and success "Kazakhstan should be perceived worldwide as a highly educated country, have

repeatedly said the President, whose population can use three languages. These are: Kazakh language-the state language, Russian language - as a language of interethnic communication and English language-the language of successful integration into the global economy". For Kazakhstanis, the idea of the Trinity of languages is especially important, since it was formulated by the Head of state as a response to the challenge of time, as a solution to the vital needs of society, actively integrating into the global world. Kazakhstan's integration into the world community today depends on the realization of a simple truth: the world is open to those who will be able to acquire new knowledge through the mastery of the dominant languages. Thanks to the initiative of the President, our state has begun to implement the concept of multilingualism in education, because it is multilingualism that will strengthen the competitiveness of Kazakhstan.

The current language situation in Kazakhstan makes it possible to talk about the Trinity of languages as a significant factor in strengthening social harmony. The diversity of cultures and languages, their equal coexistence are the undisputed heritage of our country, and the language policy ensures respect for the linguistic rights of all ethnic groups, as well as provides a free choice of language for communication, education, and creative needs. The positive development of trilingualism for the Kazakh community is possible under the condition of a single political, ideological, cultural platform. And this platform has already been set by the President in explaining the essence of the project "Trinity of languages" — the study of the Kazakh language as a state language, Russian as a language of interethnic communication and English as a language of successful integration into the global economy. The creation of equal conditions for the study of the three designated languages does not mean equal scope of their functioning, equal functional load and, finally, their equal status. At the same time, the emphasis is placed on the pedagogical component of this cultural project, which can be fully designated as a multilingual education. However, the intensification of controversy over the language situation in Kazakhstan in the past few years is associated with multilingualism, which allows us to talk about new facets of language education.

In these conditions the problem of formation and development of multilingual education is actualized. To solve the task set by the President of effective implementation of multilingualism in education it is necessary to bring into a single system fragmentally acquired practice of multilingual education in individual universities and schools of the Republic of Kazakhstan and ensure the continuity of educational programs. This will require, in turn, the development of a set of scientific and methodological recommendations for the implementation of the principle of continuity of multilingual education in the system of "school-University", the socio-economic effect of which is determined by the fact that there will be real preconditions for solving the tasks set out in the State program of education development for 2011-2020: "... training of pedagogical staff with polylingual education in the universities of the country»;

In order to create an innovative, multilingual model of education, the number of schools providing education in three languages will increase from 33 to 700, including the number of schools of the Nazarbayev intellectual schools network will increase from 6 to 20. These schools will become the basic platforms for testing the multilingual model of education, innovations in education" "increasing the demand for the state language»;

"Increasing the prestige of the use of the state language»; "preservation of linguistic diversity in Kazakhstan»;

"Preservation of the functioning of the Russian language in the communicative and linguistic space», "the study of English and other foreign languages" due to: systematic scientific and methodological support of the activities of subjects of continuing multilingual education; formation of multilingual educational environment; expansion of multilingual education infrastructure;

Development of intercultural and communicative paradigm of modern language education; development of the intellectual potential of the country on the basis of familiarizing its citizens with the values of language and culture.

The conference was held on November 25. Road map for the development of trilingual education in 2015-2020. The Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan Sarinzhypov.A.B. said: implementation of the Roadmap for the development of trilingual education for 2015-2020 is aimed at:

- it is up to date curricula at all levels of education
- ensuring the continuity of trilingual education in the common educational environment

The Ministry of education and science has made concrete steps to introduce multilingual education in the country's universities, in particular, expanded the volume of loans for the study of languages in the State standards in the direction of "Education", which will allow students of the third year of study in the amount of 2 credits to study the discipline "Professional Kazakh/Russian" and "Professionally oriented foreign language". Basic universities of the Republic on the introduction of multilingual education, including Karaganda state University named after academician E. A. Buketov, accumulated some experience in the training of teaching staff in the field of multilingualism, carried out a comprehensive work on the formation of educational and methodological materials in English, created an academic base for effective study of Kazakh, Russian and English languages, started language training of teachers. The author's teams have developed educational-methodical complexes on special disciplines in English, issued trilingual terminology dictionaries under the auspices of the Ministry of education and science, published manuals, workshops, successfully implemented the Republican budget program "training and retraining of personnel of state educational institutions". Together with the Republican scientific and practical center of the Ministry of education and science "Daryn" conducted training seminars, national competitions in English, developed educational and methodological complexes in English for specialized schools with instruction in three languages.

With the direct participation of the main universities on the implementation of multilingualism by the Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan in 2012 the Concept of development of multilingual education in which the analysis of conditions and opportunities of the modern education system to implement the idea of the Trinity of languages, and defined the priority directions of development of multilingual education. This implies, first of all, the revision of the content of modern language education in General, which will require the development of a package of documents defining the strategy and tactics of language learning in the education system of the Republic of Kazakhstan. At the same time, it is necessary to construct a new content of language education, conceptually sound, programmatically designed, the implementation of which should be regulated by standard requirements, scientifically based regulations and recommendations. One of the important factors in the development of multilingualism is research in the field of ethnolinguistics, which should develop scientifically based recommendations and guidelines for educational practice on the rational combination of spheres of influence, functioning and development of languages. The modern stage of development of multilingual education in Kazakhstan needs specific organizational forms of its implementation, which can be made by the Republican coordination and research center for multilingual education, centers for the development of multilingual education in universities and regional DEP offices of education, training seminars on the implementation of the level model of teaching Kazakh, Russian, English languages, mechanisms of pedagogical monitoring of multilingual education.

You should pay attention to the fact that English "lags behind by one step", as Kazakh and Russian languages they are studied in the natural linguistic environment.

Minister of education and science of the republic of Kazakhstan Erlan Sagadiev said: “the Transition to English in high school and at University – this is the main goal of improving competitiveness. This year, we launched a massive training of trainers. About 4 thousand teachers have already taken courses. In September, another 8 thousand will start advanced course.”

Cultural project "Trinity of languages" proposed by the President of the Republic of Kazakhstan N.Nazarbayev, in full can be considered a long-term development strategies of Kazakhstan. The implementation of this project will largely determine the formation of a new generation of Kazakhs who speak several languages, with ample opportunities for positive growth of their essential forces and the formation of competitiveness both in the professional sphere and in personal self-realization.

REFERENCES

1. Nazarbayev N. Ah. New Kazakhstan in the new world // Kazakhstanskaya Pravda. — No. 33(25278). - 2007. - March 1
2. Nazarbayev, N.. Social modernization of Kazakhstan: Twenty steps to Society of General Labour // Kazakhstanskaya Pravda. - 2012. - №218-219. - July 10.
3. State program of education development in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020 // ru.government.kz/resources/docs/doc18
4. The state program of languages development in Kazakhstan for 2011-2020 // edu.gov, kz

РЕЗЮМЕ

В научной статье рассмотрена и проанализирована современная языковая ситуация в Казахстане, позволяющая говорить о триединстве языков как о существенном факторе укрепления общественного согласия. Наряду с духовным развитием народа Казахстана триединство языков было выделено как отдельное направление внутренней политики.

ТҮЙІН

Елбасы бастамасымен «Үштұғырлы тіл» мәдени жобасын дамыту басымдыққа айналып, соның ішінде жаңғыру жағдайында әлемдік интеграцияға кірігу тілі ретінде ағылшын тіліне мән беріліп отырғаны қарастырылған. Қазақстанның тәуелсіз елге айналып, әлемдік өркениеттің даму жолына түсуі көптілді жетік меңгеруді талап етеді.

UDC 81'387

K.T. Kudaraova – senior teacher

N.O. Beregen – student

Zhangir Khan West-Kazakhstan agrarian-technical University, Uralsk

THE YOUTH ON THE WAY TO MODERNIZATION IN KAZAKHSTAN

Abstract

The article is devoted to the strategies of our President and the Youth of Kazakhstan which will become at the helm and continue the baton, strengthening of the state's positions in the International arena.

Key words: Cyrillic alphabet, Latin alphabet, consciousness, modernization, new competencies, the youth policy.

The Republic of Kazakhstan is going to successfully implement the goals of our country's entry into the top thirty countries, the Head of State, caring for the future generation, fulfilling its promises, is leading our country along the path of modernization and improvement of our state.

Supporting the initiative of the President, I want to note on behalf of all young people of Kazakhstan that we support the transition of the state language to the Latin alphabet. This transition will increase the interest of studying the state language from foreign audiences, as it will be easier for them to understand the Kazakh language. I agree that it will not be difficult to move the new generation from the familiar Cyrillic alphabet to the Latin alphabet, since a truly new generation is already fluent in English, German, French and other languages. I just want to note that the young people of Kazakhstan should help and help the younger in solving the global task!

Today we are talking about the program article of the Head of State "A View into the Future: Modernization of Public Consciousness" ("Bolashak Bagdar: Rukhani Zharyrou", which, in my opinion, will also cause a lively public discussion and great interest").

Expressing my position on this issue, I can note that the registered initiative by our President is new and unique, as this step will allow us to ensure the active position of the younger generation and their ability to compete in the future.

Speaking about the youth of Kazakhstan, I would like to note that for the state, the comprehensively developed youth is a priority, which will later become at the helm and continue the baton, with the possibility of continuity of generations, strengthening of the state's positions in the international arena.

At the same time, every Kazakhstani has the task of self-education and improvement. A person must keep pace with the times - expanding his consciousness, acquiring new competencies

Presidential treatment with software reflection on the future of Kazakhstan's society through culture and spirituality is our strategic task. In my opinion, it should be regarded as a humanistic idea of equal and mutually beneficial development of the culture and spirit of all ethnic groups and the mechanism of fraternal accord. The Head of State pays special attention to the role of the school and universities, as a whole of education. After all, a university and a school is a state structure, where our young schoolchildren pass for the first time the lessons of socialization. And it is very important that these lessons are valuable.

N. Nazarbayev emphasized that patriotic mood and atmosphere of goodwill are very important to the society. And if the spirit of unity is in the air and the desire to make the country more reliable, richer, then according to the law of communicating vessels, good deeds will grow in economy, business and the joy of sensation itself. It is impossible today to exclude the fact that in our society there is a part of people with fuzzy identity, such a vacuum of civil identity weakens the formation of civil unity.

The role of culture is where everything begins. And this is what remains after all. And if we declare culture as a strategic spiritual resource of our development, then many problems in economics, technology and even interpersonal relations are resolved.

On television, in all the media, in schools, universities, families, we should educate in our youth the spiritual substance called conscience.

New technologies will be developed, discoveries will be made, but spiritual values and fundamental knowledge, the basis will remain unchanged, giving the people of Kazakhstan more and more strength for new achievements and victories.

The article of the President reflects the nature of the people of Kazakhstan, national priorities, demonstrates the "cultural code of the nation." The President outlined the directions of development of our basic spiritual values: science, culture, education. A new concept of

consolidation and strengthening of the national identity is presented, which serves as a reference point for every citizen of the country.

The implementation of the program guidelines identified in the article of the Head of State will further strengthen the youth's sense of patriotism and civil identity, will contribute to the strengthening of public harmony and unity of the people of Kazakhstan. Patriotism takes its roots from a common history and culture, language, family. Active creative patriotism must be supported by the achievements of the country, the real deeds of the heroes of our time. The article reflects the most important, the most valuable and close for those who work for the benefit of our Motherland - the Republic of Kazakhstan. Our Motherland is not only land, territory, but also a single social and cultural community of bearers of common worldview values, language, traditions, and customs.

As for the Romanization of the Kazakh language, we find this program very bold and interesting. Perhaps it is the transition to a Latin letter that will make it easier for the younger generation to master the state language thanks to the analogy with English, which is also written in Latin. It is possible that the Latin script will also help us to synthesize more deeply into the world community. And it will simplify the process of knowledge of the Kazakh language for foreign citizens.

I consider important the main message of the Head of State's article, which is the need for every Kazakhstani in a competitive environment to constantly progress, move forward, not counting on the manna of heaven. Looking back, in its history, - to abandon the remnants of the past - nepotism, laziness, others - and use the best traditions of the people. Being modern is not easy today, but to do everything possible to be modern tomorrow. The principle of competitiveness is the most important principle that the National Leader laid the foundation for the future construction of the Kazakhstani society.

Therefore it is very important to know the language of international communication, study in advanced universities, develop quality education in Kazakhstan, pay close attention to the upbringing of the younger generation.

In his program article, the leader of the nation offers us a new look at the Kazakh. Today it is a person who is modern, not burdened to some extent by traditions that would restrain his human development and his adaptation in the global world. Most people own the Internet, have a clear position on many issues, are the bearers of the culture of their own people and respect the culture of the peoples of other countries.

Of course, the main factor that will ensure our future prosperity is the solid traditions of the unity of the people. Tolerance is the basis of Kazakhstani society, and it is very important that spiritual tolerance becomes the principle of Kazakhstan's functioning in the future. Peacefulness, cohesion, interaction, aspiration, professing one's faith, not dictating one's principles of worship to others, is something that must be preserved and carried on to generations of Kazakhstanis. This is inherent in the traditions of the Kazakh people and is being realized now in our country under the leadership of the Head of State.

I think that the vocation of young people is to understand and comprehend the tasks of the President in his program article. Every young man needs to be in the trend of the main events, new trends and technological process for the successful entry of our country into the 30 most developed countries of the world.

No less interesting for us is the third point of modernization - the preservation of national identity. The issue of preserving and combining a national identity and preserving the language, culture, traditions and literature of ethnos has always been and remains one of the most effectively solved. And we, like no one else, understand how deeply the Head of State invested in these words.

We also share the President's desire to build knowledge and education into a kind of cult. For us, as for young people, the acquisition of new knowledge is a necessary condition

for existence and successful development. We fully support this initiative and will strive to implement it.

REFERENCES

1. Abdrayimova G.S. Sociology of Youth. Almaty: Zhibek Zholy, 2008. - 278 p.
2. V.A. Rodionov State youth policy: history and prospects // Youth 97: Hopes and disappointment. - M., 1997. - S. 254.
3. The address of the President of the Republic of Kazakhstan – the Leader of the Nation N.A.Nazarbayev to the people of Kazakhstan. "Course towards the future: modernization of Kazakhstan's identity " April, 2017.
4. Zaynieva L.J. The state youth policy: the world in terms of experience. Almaty: Dyke Press, 2009. - 284 p.
5. Mamraimov T.K "The State Youth Policy of the Republic of Kazakhstan in the conditions of Society Transformation".Article, 2009.

ТҮЙІН

Ғылыми мақалада жастардың еліміздегі рухани жаңғыру үдерісіне үлестерін қосуы қарастырылған. Жастар - ең құнды және кез-келген қоғамның бірегей ресурсы, олардың әрі қарай дамуының негізі. Одан әрі жастарды қолдау оны қалыптастыру мен дамыту және қоғамдағы жас ұрпақты біріктіру үшін жағдай жасау бұл ең маңызды мемлекеттік міндет болып қалады.

РЕЗЮМЕ

В научной статье рассмотрены участие молодежи в процессах модернизации в стране. Молодежь - самый ценный и уникальный ресурс любого общества, основа его дальнейшего существования. И дальнейшая поддержка молодежи в ее формировании и развитии, создание условий для интеграции молодого поколения в общество - была и остается важной государственной задачей.

UDC 81'387

A.S. Qutzhan – student

A.S. Shibuntaeva - senior teacher

Zhangir Khan West-Kazakhstan agrarian-technical University, Uralsk

ROLE OF THE YOUTH OF KAZAKHSTAN IN THE DEVELOPMENT OF LANGUAGE AD CULTURE

Annotation

The article is devoted to the analysis of the role of the youth of Kazakhstan in the development of language and culture. Language is perceived not only as an instrument of communication, but most importantly - as a reflection of folk culture, folk psychology and philosophy, and in many cases as the sole source of the history of the people and their spirit. The role of youth lies in the continuity of social culture, and the building of society. And also the implementation of projects in the further implementation of many social, political and cultural programs.

Key words: youth, language, culture, program, people, development, politics, education, country, responsibility, society, intellectual activity.

The 21st century is the age of the new generation, which will become the backbone of the young state. We, the youth, are aware of our responsibility, so now we pay great attention to studying, try to get the maximum of knowledge. The state of the new millennium needs skilled, active people. The future of the state will depend on us.

Being young is easy, because in his youth the person is healthy, energetic and active, he believes in himself and therefore can carry out all his plans. Youth is a great gift of nature. And how to dispose of this wealth depends only on us.

Youth is a special social and age group that is different in age and status in society: the transition from childhood and adolescence to social responsibility. Some young people are understood as a set of young people to whom society provides the opportunity for social development, providing them with benefits, but limiting it in the possibility of active participation in certain spheres of the society's life.

The age range that allows people to be classified as young people varies by country. As a rule, the lower age limit for young people is 14-16 years, the highest age is 25-35 years. Young people in large part have the level of mobility, intellectual activity and health that distinguishes it from other groups of the population.

At the same time, before any society there is the question of the need to minimize the costs and losses incurred by the country because of the problems associated with the socialization of young people and their integration into a single economic, political and socio-cultural space. The German sociologist Karl Mannheim (1893-1947) determined that young people are a kind of reserve that comes to the fore when such revitalization becomes necessary to adapt to rapidly changing or qualitatively new circumstances.[1]

At the present stage, young people play an important role in the development of any country, since it determines the future development of society as a whole. The role of youth lies in the continuity of social culture, and the building of society. And also the implementation of projects in the further implementation of many social, political and cultural programs.

The results of some studies show that young people are generally politically motivated. More than half of young people participate in elections, many of young citizens under the age of 35 are interested in politics. At the same time, politics is interested in young people quite intensively, especially during the period of election campaigns.[2]

Experience has shown that the active involvement of young people in the electoral process was topical and yielded high results. The organization of the «ZhasOtan» party contributed to maintaining interest in politics. «ZhasOtan» is the youth wing of the People's Democratic Party «NurOtan», which was created in the form of a public association at the 1st Congress «ZhasOtan» on May 14, 2008 in Astana. The organization has branches in all regions of the country. The central council of the youth wing «ZhasOtan» includes deputies of the mazhilis of the parliament of Kazakhstan, maslikhats of all levels, leaders of youth NGOs, young athletes and cultural figures. The number of the organization for 2010 is more than 170 thousand members.

The main role in the life of modern youth is education. The Bolashak International Scholarship was established by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan, N.A. Nazarbayev, on November 5, 1993. The purpose of the program is to train specialists and specialists for the priority sectors of the country's economy. The program includes both the passage of academic studies (magistracy, doctoral studies), and research and production internships in leading companies and universities in the world. Among the graduates of the international scholarship «Bolashak», implemented since 1993, today there are well-known government officials. So far, under this program, 11,126 young Kazakhstanis have received education in the top 200 higher education institutions in 33 countries. Most of them today

successfully work for the benefit of their fatherland in various sectors of the country's economy.

Also, for today we have the program «Bolashak bagdar: ruhani jangyru». The Republic of Kazakhstan is rapidly moving toward the realization of the goals set - the entrance of our country to the top of the most developed countries in the world. Nursultan Nazarbayev, caring about the future generation, is leading our republic along the path of true modernization and improvement. Speaking about the younger generation of Kazakhstan, I would like to note that for the state, a comprehensively developed youth is a priority, which will later become at the helm and continue the continuity of generations, strengthening the state's positions on the international arena.[3]

Supporting the initiative of the President, on behalf of the youth of Kazakhstan I want to say that we support the transition of the state language to the Latin alphabet. This transition will increase the interest of studying the state language among foreign citizens, since it will be easier for them to understand the study.

I want only to note that the young people of Kazakhstan should help and help the younger in solving the set global task. Youth is the future of the country! And this is not a banal slogan. We will have to ensure not only the welfare of our children, but also parents, we will become responsible for three generations of people! And in order to adequately cope with the task entrusted to us, it is now necessary to start participating in the political life of the country. [4]

The present youth is capable of modernizing its forces and directing them to the channel that is closer to them in spirit. And the task of the older generation is to help young people to determine their worthy place in this complex world, to realize them as much as possible, because in their hands the future of their native city, region, country - and everyone wants these hands to be strong and reliable!

REFERENCES

1. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – 452 с.
2. Синтао Ю. Анализ стратегии строительства «Один пояс – один путь» // Ежемесячник теории. – 2014. – № 11. – С. 6-7
3. B. Zhumagulov. Kazinform. Archived from the source August 15, 2011. Checked 17 June3. The Charter of the Public Association "Youth wing "ZhasOtan" under the People's Democratic Party "NurOtan"
4. Ikonnikova S.N, Youth as a social category. / S. N. Ikonnikova, I. R. Kon - M., 1970.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена анализу роли молодежи Казахстана в развитии языка и культуры. Язык воспринимается не только как инструмент коммуникации, но самое главное – как отражение народной культуры, народной психологии и философии, а во многих случаях как единственный источник истории народа и его духа.

ТҮЙІН

Мақала тіл мен мәдениетті дамытуда Қазақстан жастарының рөлін талдауға арналған. Тіл қарым-қатынас құралы ретінде ғана емес, ең бастысы - халықтық мәдениеттің, халықтық психологияның және философияның көрінісі ретінде және көп жағдайда халық тарихының жалғыз көзі және олардың рухы ретінде қабылданады.

G.Sh.Muhanbetkalieva – senior teacher

M.B.Bisengalieva – student

Zhangir Khan West-Kazakhstan agrarian-technical University, Uralsk

THE YOUNG GENERATION AND THEIR CULTURAL VALUE TO KAZAKHSTAN

Annotation

The article discusses the structural levels of cultural values and civilized space in Kazakhstan, in particular, the main ideas in the development process of the country and the new strategies of President of the Republic of Kazakhstan, considered from the point of view of the cultural approach, which are conceptually substantiated

Key words: cultural value, historical memory, cultural heritage, young generation, civilization, modernization, national horizon, traditional crafts, national culture.

Many great aims are determined by various needs to build and develop our country. The most important thing is to prepare our generation, who can hold the durable foundation of the country and develop it better. To make this need come true, the program of developing strategy “Kazakhstan 2030” is advancing. As long as the teenagers are the general forth to move our society, they should have a pour and the skills to realize it. This power is education, upbringing and the problem of its place in activity.

Each great matter is up to the social, economical, common, feelings and moods of that people or country. The teenagers are ought to the establishing to the country, to the developing of self-ruling.

The Republic of Kazakhstan is now on the path of democratically developing. Its future is henceforward; step by step it is going to be one of the advanced and civilized countries. And the people who bring it about are young citizens of Kazakhstan. Kazakhstan needs in the real patriots, who are advanced, respectful to the mother tongue, history, customs of all the nations of the republic, not indifferent to a happy future of their people and reliable to their hopes.

Complex of oral and written creativity, applied art, traditional crafts and customs, and also musical, graphic, architectural and spiritual heritage of our people gained and transferred from generation to generation are integral components of our cultural heritage, developing in close and many-sided communication with ethnic identity of our people, the historical successor of culture ancient saki, hun and turki. Various types of nomadic and settled-nomadic statehood were replaced, great empires of the past prospered and fell into decay, but culture of people was unaffected from time immemorial in the territories of Kazakhstan. Its art was perfected by centuries and deprived bad style because art was created by all and for everything, within the centuries-old tradition. The unity of representations about beauty defined unity of art style, and it protected as amour national creativity against all alien and aggressive. The force of historical memory is the greatest of bases, on which culture rests on. Many generations of Kazakhs always participated in creation of culture. It is the major creative process. The necessary thing was remembered gradually. It is possible to tell that the history of cultural value of Kazakhstan is a history of our historical memory, contradictory callous force of time. Therefore the attitude to history and culture monuments is expressive parameter of our spiritual maturity

Take, for example, saki animal style, and you will find echoes of this epoch in modern ornaments of Kazakhs, take a symbol of our independence - the golden warrior, and you will

find amazing similarity between his arrow-shaped headdress and our saukele, which was carried by young unmarried Kazakh girls in Middle Ages. Take texts Orkhon - Yenisei ancient turkic runic letters, style and which content are reflected in our heroic oral eposes, such as "Koblandy Batyr", "Alpamys Batyr". There are many such examples.

Speaking about specificity of the Kazakh cultural value, it is important to note the following. In terms of mainly nomadic way of life, our ancestors up to an improbable degree have improved oral folk creativity, musical heritage. So, traditional song-and - poetic art included music, poetry, ceremony, elements of scenic-dramatic & singing art, and also instrumental musical performance. Akyns, zhyrshi, dombyra players possessed high associative abilities, sensitive perception of the peace, the memory promoted saving of many kinds and sorts of musical art in tradition of Kazakhs. Akyn was some kind of the carrier of the raised, high poetry, founder of ornamental-musical sheet. Singers, akyns-improvisators hold in high esteem and respect, they were welcome guests, favorites of people. The good song was appreciated more expensively flocks of sheeps and herds of horses. Singers-Akyns distributed their products in the oral form. In terms of the limited dialogue in nomadic society the given form of playing music got public value. Oral playing music as spiritual event became celebratory.

Kazakhs had a patrimonial way of life down to XX centuries. Any family event marked solemnly, with corresponding ceremonies, which formed a basis for creating of tunes. Thus songs were some kind of comprehension, explanation of occurring ceremony. Folk musical instruments - dombyra, kobyz, sybyzgy, dauylpaz, kos synai, kerei, sherter, zhetygen, asatayak, konyrau, etc. was gotten special development in Kazakh people. There was widely spread an instrument - sybyzgy, made of hollow small stalk of kurai plants, in traditional music in the past. The simple form and availability of material promoted its popularity among the Kazakh musicians. Sybyzgy sounded in summer pastures, on weddings, at child's birth, at arrival of honor guest. The images, containing in sybyzgy music, go back to hoary antiquity. It proves Kyuis-legends to which is possible to refer "Kok buka" (the heavenly bull), "Zhelmaya" (nickname of calm legendary Asan-kaigy), "Bozyngen" (Calm - sacred animal), occurring until now.

The one of the most widespread musical instruments can be considered kylkobyz that is bow two-stringed instrument. It mentioned in the book "Kitabi dede Korkut", dated XVIII-IX centuries. Kylkobyz was in the use of baksy (shaman) and folk singers. Two strings of kylkobyz, consisting of 104 horsehairs, sound whole range of overtones at contact of a bow. Color and density of sounding of the instrument depend on force of a touch of a bow, and also from height of a sound at which an overtone sounded that nasally, squeaky and magic tone. The history of kobyz sounding has been connected with religious-magic rituals of baksy-shaman. Kobyz served as means of baksy's dialogue with the spirits-assistants (aruachi). Besides, the kobyz tradition has not only ritual character, but also is connected with epic creativity of zhyrau (singers), who have taken the one of honorable places in the nomadic sphere. Zhyrau were usually at the rate of khans, being military and political advisers, singing of khans', batyrs' heroic feats. Kobyz kyuis characterized by sounding: imitations of wolves' gowl, swan's scream, horse's run, sound of the released arrow. Historical destiny both kobyz, and kobyz traditions gradually began to die away; baksy have remained stable carriers of kobyz traditions. Execution of epic products has passed to akyns-zhyrshi, to their epic legends accompanied by dombra.

The most known and, perhaps, favorite musical instrument was and remains dombra. Story or legend about becoming and content of kui, as a rule, preceded dombra sounding in traditional folk playing music of Kazakhs. The history of dombra traditions go down in depth of centuries, which testify archeologic discoveries, for example, ancient Khoresm, and also Pazyryk kurgans and archeological evidence of the Kazakhstan archeologists in territory of

Kazakhstan. By these data, dombyra and kobyz were the most widespread musical instruments of early nomads.

The one of features of dombyra performance is the solo form of playing on the instrument. It promoted promotion of outstanding personalities during various historical epoch. Art of every kuishi and his style differed from other by bright individuality, characteristic manner of the execution, the definite arsenal of means of musical expressiveness and variety of subjects of dombra kuis. It is a deep error that Kazakhs-nomads had no writing alphabet as noted in thesis widespread still from the Soviet times. There was a written literature in the form of poetry alongside with oral national creativity in territory of Kazakhstan. However as a result periodically arisen gains, spread on the Eurasian belt, cultural values in uncountable quantity were destroyed and people doomed to historical unconsciousness.

The saved manuscripts have been lost by time, and it is possible to judge writing occurred in the past only under "stone books". The Chinese traveller Zhang Tsyen, who has lived in total 13 years (140-127 BC) among usun, kangui-kangars and other tribes, informs that they had writing. 15 monuments known in a science as "talas runs" are revealed in the areas, specified by the traveller. One of them, so called talas stone, concerning to V-VII centuries, have been opened by V.A.Kallaurov in 1896. The inscription on a stone says: "his name - Chur, from you thirty oglans (sons), he was separated from benefits and the blessings (world) (e.g. has died)... The wife becomes widow" (in S.E.Malov's translation).

The epic poem about Oguz-kagan, which original, apparently, has been destroyed in 812-814 years that the fact of burning ancient turkic books under the order of the leader of Arabian conquerors Kutaibe testifies has been created by usuns in VII-VIII centuries. The latest edition of the manuscript has been made in XI-XII centuries and stored in funds of national library in Paris.

The Arabian writing extends with arrival of Islam to Kazakhstan. Findings of such writing on piece of broken crockery in the form of sayings from the Koran, blessing inscriptions on ceramic bronze vessels have been made at excavation of medieval cities. All people also know that outstanding scientist-encyclopedist of the Middle Ages, kypchak from Farab (Otrar) city Abu Nasr Al-Farabi was born and created the invaluable creations in Kazakhstan. Al-Farabi is the author of treatises (risala) on spelling, calligraphy, verses creations, rhetoric, magnificent philosophical verses (rubai). His well-known "the Big treatise about music" is translated on many languages of the world. His nickname was the second Aristotel of the East!

The one of outstanding monuments of latest Middle Age literatures is the book "Tarikhi Rashidi" Khaidar Dulati (1500-1551) in which told about origin of Kazakh people, about their first steps on world arena. Association of steppe tribes, class in unity and come to the end formation of the Kazakh statehood to the beginning of XV century, has caused need for drawing up zharlykov - decrees, orders in popular language and conducting office-work. So nationwide Kazakh language, which has developed on the basis of kypchak dialect of ancient turkic language, enters gradually into a life of the country. For the first time national eposes, heroic legends for the first time such written monuments, as "Collection of annals" Kadyrgali Dzhalaieri (1530-1605), code of laws "Zhety Zhargy", etc. are created.

It is very important today to start with that understanding that values of cultural heritage of Kazakhstan is defined not only revival of the Kazakh culture, but also culture of each of people living in our country and ethnoses. Each of these people and nationalities has the ancient history, the rich past and traditions. It is important not to lose, and to save and increase these immemorial values for the sake of our common future of children and grandsons. As the Head of the state has noted that the important role in issues of revival of

culture of Kazakhstan's people is allocated not only to our state, but, first of all, the national-cultural centers.

The main purpose of bringing up is to bring up the healthy, cultural, hardworking, patriot man. It gives resolution for all interrogation which rises in the sphere of educational system.

We should have national patriotism to learn the national peculiarities.

National thought is concentrated on national horizon. And national horizon is spread through right notion and is recognized it's essence through the national costume. And the short conclusion of it is a need to teach, explain correctly national costume, literature and culture to the next generation. The bringing up widely national horizon of young people through a special qualities of the nation and to turn it into a costume is established a kindness.

Nowadays the purposes of the national education in solving these problems prepare future teachers at pedagogical institutions.

As the result of it, many schools of Kazakhstan, educational institutions, where teenagers are introduced with the nation's education and with the help of it we may educate and bring up our teenagers.

The Doctor of Philological sciences M. Tleuzhan said: "The education is the thing for fighting for generation". We can conclude that the aim and duties of independent country is linked with bringing up the young generation. The futures of the country depend on them. And that is why we should involve to our generation our customs and traditions that have been forgotten till nowadays.

REFERENCES

1. Abdrayimova G.S. Sociology of Youth. Almaty: Zhibek Zholy, 2008. - 278 p.
2. N. Nazarbayev Five years of independence. Almaty: Kazakhstan, 144-145 (1996) on the BB.
3. Baltabayev M.H. Modern Art Culture of Kazakhstan. – Almaty, 2003.-P.71
4. A.Bokeykhanov . Works, Almaty, 1994. 190 p.
5. A.S. Murgabaeva Features of the culture of the Kazakh national games and procedural grounds. Almaty, 2006. - 18 p.
6. V.A. Rodionov State youth policy: history and prospects // Youth 97: Hopes and disappointment. - M., 1997. - S. 254.
7. Epistle of President of Kazakhstan NursultanNazarbayev to Kazakhstan. 27/01/2012.
8. Zaynieva L.J. The state youth policy: the world in

РЕЗЮМЕ

В научной статье рассмотрены и проанализированы структурные уровни культурных ценностей и культурно – цивилизованное пространство в Казахстане, в частности, основные идеи в процессе развития страны и новые стратегии Президента Республики Казахстан, рассматриваемые с точки зрения культурологического подхода, которые концептуально обоснованы.

ТҮЙІН

Ғылыми мақалада мәдени құндылықтардың құрылымдық деңгейлері және Қазақстандағы мәдени және өркениетті кеңістік, атап айтқанда, ел дамуының негізгі идеялары мен Қазақстан Республикасы Президентінің жаңа стратегиялары тұжырымдамалық негізделген мәдени көзқарас тұрғысынан қаралған, зерттеліп, талданады.

A.N.Sarsenbayeva – senior teacher

P.M.Esniyaz – student

Zhangir Khan West-Kazakhstan agrarian-technical University, Uralsk

THE YOUTH POLICY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE WAY TO SPIRITUAL RENEWAL

Annotation

This article examines the development trends of youth policy in the Republic of Kazakhstan, the theoretical aspects of assessing the effectiveness of work on its development, as well as an analysis of the current state of the youth policy of the region.

Keywords: modern youth, juvenization, methodology, generation, priority

The 21st century continues to make its own corrections in the upbringing of children and adolescents, in the formation and development of modern youth. Modern Kazakhstani youth are increasingly seeking ways to protect their rights and interests, creating various institutions and organizations from the bodies of school and student government to youth parliaments, youth governments and various public organizations. In addition, the percentage of young people's participation in political organizations (both pro-governmental and opposition) is increasing. Young people more and more openly declare their desire to build a new country, a new economy, a new policy. In the context of modernizing the country, which is so much and often said today, the notion of juvenization becomes topical.

Juvenization is a term for referring to social changes and innovations that are the result of youth's active activities. The notion of juvenileization was introduced in the mid-1970s. Bulgarian school of sociology of youth. For the first time this term appeared in Kosta Gospodinov's work on the methodology of studying the effects of the type of upbringing, which summarized the research of the Bulgarian School of Sociology of Youth, which was formed around the Youth Research Institute under the Central Committee of the Dimitrovsky Komsomol in Sofia, on the problem of establishing the society's demands for youth [1]. Today, the expectations of society in relation to youth and youth in relation to society are equally great. The rather low level of political socialization, civic culture and patriotism is of concern to the older generations. Young people, in turn, are waiting for the support of the state and the public, needing the development of additional organizations and institutions to promote political literacy, increase political and social participation.

Young people are one of the socially active segments of the population that have an important potential weight in the future. The pattern of modern world development depends on the allocation of youth policy in an independent direction of the state.

In Kazakhstan, during the period of independence, a sufficient number of youth movements and organizations were formed.

Among them: Zhas Otan, Association of Young Leaders, Youth Parliament of Kazakhstan, Youth Media Alliance of Kazakhstan, Kaisar, Kahar, Union of Patriotic Youth of Kazakhstan, Abyroi, etc. Some of them have stood the test of time, others have disintegrated. However, to date, there is no mass youth organization in Kazakhstan that can really protect the interests of young people. At the same time, most of the existing organizations are mostly state-owned and accordingly are pro-governmental in nature. The analysis of legislation on state youth policy, the study of the structure and activities of the bodies that form and

implement the youth policy in Kazakhstan, allows us to conclude that the state has stepped up in this direction in the last 5 years.

However, it is impossible to judge the quality of the state youth policy in terms of the number of legal acts, the activities carried out and the established bodies for its implementation. Important is the objective arrangement of priorities in the conduct of youth policy in accordance with socio-economic and political reality. It is legitimate to single out short-term and long-term priorities, depending on which funding for this or that youth program should be implemented.

What should be preferred today in Kazakhstan? What is most important: professional, social inclusion of young people; formation of citizenship and patriotism; solution of the housing problem and assistance to the unprotected strata of youth; realization of the potential of youth? This issue requires a lot of objectivity, knowledge of youth problems, the ability to keep up with changes in the youth environment, which occur rapidly. In connection with the priorities set, the bodies implementing the youth policy in Kazakhstan should conduct real cases.

Today young people are one of the most organized socially-active segments of the population, it is objectively the generator of new ideas, the life force and energy of society. Young people are not just the future of the country, it is its present.

The last years were notable for the youth policy of the Republic. State youth policy is one of the priorities in the activities of many countries. The main normative legal document regulating the sphere of relations between the state and youth in the Republic of Kazakhstan is the Law "On State Youth Policy in the Republic of Kazakhstan" No. 581 of July 7, 2004, which defines its goals, objectives, directions, as well as mechanisms for state support of youth, its social and political rights. Sessions of three youth congresses of Kazakhstan were held with the direct participation of the President of the country N. Nazarbayev. The sphere of state youth policy was regulated to varying degrees by various state and sectoral programs: the Youth Policy Program for 2005-2007, the State Program for the patriotic education of citizens of the Republic of Kazakhstan for 2006-2008, the Concept of the State Youth Policy of the Republic of Kazakhstan and others. State youth policy in the Republic of Kazakhstan is carried out in order to create socio-economic, legal, organizational conditions and guarantees for the spiritual, cultural, educational, professional development of young people's physical development, the disclosure of its creative potential in the interests of the whole society.

State youth policy in the Republic of Kazakhstan in the sphere of labor and employment is implemented through the implementation of youth employment programs, the development of public works and the training of young people in vocational training and further training courses.

An example of the successful implementation of one of the tasks of the state youth policy, in the provision of employment for university students and graduates of vocational institutions is the "Youth Practice" project. Its purpose is to acquire initial work experience, knowledge and skills, assist in employment and improve competitiveness in the labor market.

Summarizing, we can conclude that the special national legislation in the field of youth policy is a generally accepted world practice, an effective tool for the formation of state youth policy.

The rights of young people, enshrined in the Law of the Republic of Kazakhstan "On State Youth Policy in the Republic of Kazakhstan", are found in the sixth article to date, supported by the state, including free medical care, and a monthly state scholarship for young people studying on a state educational grant. The quota for admission is also provided in the amounts established by the Government of the Republic of Kazakhstan for citizens from rural youth. The possibility of receiving social services in the form of consultations on legal,

psychological and other issues of concern to young people is fixed. This statutory legal act provides for an article that provides an opportunity to finance activities within the framework of the implementation of the state youth policy in the form of a state social order. Undoubtedly, this tool of state support of youth in the Republic of Kazakhstan has great potential for strengthening youth organizations.

REFERENCES

1. Shchukin A.N. Teaching a foreign language: theory and practice. – Moscow: Filomatis, 2004.
2. The journal “Kazakhstan School”.
3. The state program of education development in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020.
4. Gal'skova N.D. Modern methods of teaching a foreign language. – M.: ARCTI, 2004.

ТҮЙІН

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы жастар саясатының даму үрдістері, оның дамуының тиімділігін бағалаудың теориялық аспектілері, сондай-ақ аймақтың жастар саясатының қазіргі жағдайын талдау қарастырылған.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются тенденции развития молодежной политики в Республике Казахстан, теоретические аспекты оценки эффективности работы по ее развитию, а также анализ текущего состояния молодежной политики региона.

UDC 811.111:378

A.G.Kenzhegalieva – senior teacher

F.Talasbaeva – student

Zhangir Khan West-Kazakhstan agrarian-technical University, Uralsk

THE IMPORTANCE OF LEARNING THE ENGLISH LANGUAGE AMONG STUDENTS OF POLYTECHNICAL SPECIALTIES

Annotation

The article reveals the problems that arise in the logistics activities in the conduct of international activities related to the use of English. Such problems include: the problem of insufficient communication skills for negotiating logistic services; problems of translation of professional documentation and contracts; The problems of using professional vocabulary and terminology in English. The article reveals the topic and suggests the main ways to solve the above problems. Logistic activities in the modern world is impossible without the use of English language skills. In modern conditions, business development is associated with the movement of commodity flows. Goods can move not only within our state, but also abroad. In this regard, the importance of English comes to the forefront. Many processes associated with the movement of goods are impossible without the knowledge of a foreign language. Such processes include: negotiations related to the supply and movement of the commodity flow; conclusion of contracts; communication during the delivery of goods from the customer to the buyer, billing related to the provision of services or transactions for the purchase / sale of goods; after-sale or after-sales service.

Keywords: logistics, logistics, negotiations, vocabulary, international activity.

Business development is impossible without the movement of goods, and the movement of goods in many industries is impossible without communication with foreign partners. Therefore, English for logisticians is no less popular course than the actual training of managers in the field of logistics. Logistics - a relatively new science that studies the laws and processes of material management. In our country, the logistics is known recently. For the first time people speak about it when socialism has been replaced by market relations. The modern market makes high demands on the professional and personal qualities. It is impossible to survive in the face of fierce competition among international companies without the knowledge of English.

We live in a period of rapidly developing international relations, largely determined by the globalization of the economy. Logistic departments of almost all firms are among the first to feel the ongoing changes in the spheres of economy and business. Often components for a particular production located in a provincial city of one country come from different countries and can be sent for marketing to another continent. The subtleties of this process are handled by transport logisticians.

Thus, future logisticians should be prepared for the implementation of specific professional duties in English as a language of international communication. English logistics language is in demand both in firms operating in the domestic market, and in organizations that have entered foreign markets. As the world economy becomes more and more large, the knowledge of English by specialists in the field of logistics becomes the main attribute of a successful company and its leaders. Logistics terms in English are used in almost all areas of the business of computer technology, aviation, rail and sea transport, and so on.

"At the moment, English in transport logistics covers almost all areas, from courier delivery through the city to multimodal transport. The spectrum of various fields, which includes business English for logisticians, is quite broad "Separately it is worthwhile to dwell on such a topic as a beginner logistics specialist with knowledge of English. The fact is that beginners who do not possess the necessary factual skill, but who are proficient in business English, gain a definite advantage when recruiting for work with other candidates.

And, in most cases, the summary of the logistic in English is considered first of all, rather than the others. At the same time, it's worth remembering that the actual business English for logisticians is focused on the delegation of work processes, while the main goal of general English is to improve 4 language skills: reading, speaking, listening and writing.

An increasing number of domestic companies are trying to attract foreign investors into their own business, create a joint venture or sell shares to foreign businessmen. Therefore, the knowledge of logistics, transportation, warehouse operations in English are becoming increasingly necessary.

Of course, the services of translators will still be in demand. But, many diplomats say that they know the English language well enough, but they always use the services of an interpreter to have time to think about their answer.

As a result, employers began to show increasing interest in job seekers who speak English. At the moment, English in transport logistics provides more opportunities for business development. For example, the owner of a trucking company decided to enter the international level, which will enable him to increase both revenue and profitability. But if the company's employees do not speak English, foreign partners will simply refuse to work because of the language barrier. Moreover, they will begin to spread rumors about the company, which will have a bad effect on its image. Hiring an interpreter would be very disadvantageous, as hiring will have not one but several translators. It is much more profitable to have employees who know English.

The possession of a foreign speech in our day is one of the conditions for the professional competence of future logisticians. Many logistics companies cooperate with foreign companies, and ignorance of English from our side will look tactless.

Knowledge of a foreign language today is, if not a pass to the company, then at least an admission to participation in the "competitive selection".

Among other things, knowing English also allows a specialist to maintain their competitiveness. Other things being equal, employers always prefer to hire someone who has great skills, even if not all of them are in demand at the current position.

Specialists in logistics often face the need to communicate confidently in English by phone, conduct business and correspondence with foreign partners, read information materials, understand the intricacies of contracts in English, own a special vocabulary used in the field of logistics operations and the transport of goods. Any job is often associated with finding and retrieving information, and the job of a logistics specialist is directly related to this, where knowledge of English is necessary.

The opportunity to get interesting, reliable, specific and required information is increased tens and hundreds of times - in case you work in the English-speaking information space - as millions of web pages are English-speaking, Business English as air is needed for those who wish to become an employee of an international logistics firm or to engage in serious business in this area with partners from other countries. Competent possession of written and spoken English is a serious sign of business culture, education level and general specialist status. Fluency in special and business terminology in English in negotiating, signing contracts, business communication is the main fundamental work of logisticians.

At present, when business has become international, good skills of written communication in English with business partners become actual. Business written communication requires the respondent to know the rules of writing a letter - a request, a letter of inquiry, a letter of complaint and so on, not to mention the fact that in business correspondence it is necessary to take into account the national and cultural traditions of your partner.

For conducting business talks and concluding transactions, you can turn to the help of an interpreter, but if the specialist himself owns a foreign language, the results are incommensurable. The specialist manages to establish a truly partnership with counterparties, effectively develop and expand the company's own business. In the event that a specialist plans to develop his own career in logistics, his priority is English, since all the major players in this market - foreign firms - owners and top management are fluent in English, since English is international.

"Learning English is a very entertaining and interesting process. Indeed, at present, for more than 400 million inhabitants of our planet, it is considered to be a native, and about 600 million actively learn it. English is considered the official language in many countries, which makes it the language of diplomacy, politics, science, technology, trade and business "

So, the role of English can be spoken for a very long time. Undoubted is the fact that English is considered an important component in the life of modern man, and everyone can find for themselves not just one motivation for learning and improving their skills.

REFERENCES

1. Полякова Т. Ю., Комарова Л. В. Английский язык в транспортной логистике: учебное пособие, 2014. – 5 с.
2. David Mulroy, The War Against Grammar (Cross Currents Series) [Paperback] August 21, 2003. – 23 P.
3. Polyakova T. Yu., Komarova LV English in transport logistics: a textbook, 2014. - 5 p.

4. David Mulroy, The War Against Grammar (Cross Currents Series) [Paperback] August 21, 2003. – 23 P.

РЕЗЮМЕ

Статья раскрывает проблемы, возникающие в логистической деятельности при ведении международной деятельности, связанные с использованием английского языка. К таким проблемам относятся: проблема недостаточных коммуникативных навыков для ведения переговоров по оказанию логистических услуг; проблемы перевода профессиональной документации и договоров; проблемы использования профессиональной лексики и терминологии на английском языке. Статья раскрывает тему и предлагает основные пути решения перечисленных проблем. Логистическая деятельность в современном мире невозможна без применения навыков английского языка.

ТҮЙІН

Мақалада халықаралық қатынастарда логистикалық қызметтерді жүргізуде ағылшын тілін қолдануда кездесетін мәселелер қарастырылған. Мұндай мәселелер: логистикалық қызметтерде келіссөздер жүргізу үшін ағылшын тілі білімінің жеткіліксіз болуы; кәсіби құжаттар мен келісімшарттарды аудару мәселелері; Ағылшын тілінде кәсіби сөздік және терминологияны пайдалану мәселелері. Мақала аталған мәселелерді шешудің негізгі жолдары ұсынылады. Қазіргі әлемдегі логистикалық қызметтер ағылшын тілінің білігісіз мүмкін емес.

UDC 808.53:303.446.23

Iskakova Sh.G – senior teacher

Halilova Z. S –master

Zhangir Khan West-Kazakhstan agrarian-technical University, Uralsk

DEBATE METHOD AS MEANS OF COMMUNICATION

Annotation

The article proves methodic efficiency of debate as one of interactive methods for contemporary education in higher education. It is shown in the article that discussion as a cognitive and argument method integrates techniques of such interactive education methods as case study, collective solution of creative tasks, heuristic conversation, and brainstorming. Debate is represented in the article as one of the varieties of this method. Debate supposes the formulation of an alternative point of view and concludes with arriving at a group decision.

Key words: debating techniques, effective means, learning tool, international communication, language skills

For centuries the ability to speak a foreign language or several foreign languages has constituted the very essence of a person's intelligence and intellectuality. The goal of today's higher education system is to educate highly intelligent as well as intellectually-minded specialists empowered by highly competitive knowledge and effective practical skills. In linguistic sense, students must acquire excellent communication skills in order to be able to integrate into the globalizing market with no or few language constraints.

This paper highlights a debating technology as an innovative learning style and method of teaching that best meet the learners' needs and demands. The approach is relatively new in the sense that it became more or less widespread in a foreign language instruction in

Kazakhstan only in the beginning of the 21st century, the debate is applied in instructing students not only in a foreign language but arts and science as well.

The current trend indicates that English language today in addition to being an effective means of international communication is becoming a learning tool. Today English is widely applied as a language of instruction in academic institutions. For example, at Zhangir Khan West Kazakhstan agrarian technical University, Mechanical Engineering Faculty, discipline "Technological process of Mechanical engineering industry", Economic and Business Faculty, discipline "Marketing and Management" etc. are delivered in English. This trend sets a challenge for English language instructors, learners: search for or design effective speaking and learning styles and strategies to enhance language learning process.

Debate is a decision making tool used in a variety of argumentative settings. These settings are grouped into three spheres or communities: the personal, the technical and the public. These communities have different standards for distinguishing good arguments from poor ones, for deciding which debating techniques are appropriate or inappropriate, and for deciding acceptable norms of conduct.

Debate also functions in the technical sphere. Arguments in technical communities involve participants who share common areas of expertise. For instance, arguments occur between and among individuals in the legal profession, among scientists, among physicians and among engineers. To have a voice in debates in these technical communities the participants must share extensive knowledge about their subjects as well as precise vocabulary necessary to communicate about technical concepts[1].

In each of these spheres - technical and personal - the debates engage a limited audience. In the personal sphere only a limited number of people know the issues and are interested in the debate. In the technical sphere only the limited technical community is engaged. Our interests lie in the public sphere where a much larger audience may be involved. To be more precise, our interests lie in the educational sphere of language teaching, where advanced students apart from improving their speaking can acquire good debating techniques which will help them in their future lives and careers.

The students of our university can also improve their mind with Kazakh, Russian, English knowledge attending special courses that were created for highly-motivated students: at debate-club, round-tables, scientific conferences they can discuss very important and interesting issues, idea, information from newspapers and scientific journals, so that it makes each meeting much more interesting and useful for all participants. Here they can improve their skills in project creating and presentation making, as well develop tolerant attitude towards different cultures and nations.

As a learning style this method can be attributed to "task-based learning and teaching", in which the use of independent communication tasks is the central focus for language learning and teaching. Basically the term "task" refers to a meaning-focused activity. In debating method the focus is on learning through doing: learners struggle to comprehend and obtain knowledge through an additional independent study of a given topic.

By its theoretic premises the debate method can be attributed to the Meaningful Learning Theory based on the assumption that learning is a cognitive rather than responsive experience and it represents a meaningful process of connecting new to known (i.e. previously learned and retained) information. In other words meaningful learning takes new information and subsumes it into the existing, internal structural system. Another important factor is the usefulness of the learned item and its relationship to meaningful communication. In the case of the debating technology of learning the students acquire new information on individual basis which they integrate the new information with the knowledge previously acquired in the classroom and retain integrated information for long-term meaningful purposes. This process of self-discovery makes learning significant, experiential and best addresses the students' needs and wants[2].

In terms of credit system debating method represents an effective means of learning process optimization with a learner-centered focus. This explains the actuality of this topic. The study of a debating technology as a method of building up language skills has not been considered in depth in the country's methodology yet. This is an innovative approach and requires a detailed study. However, the aim of this research is to prove that this technology of teaching opts for building up the four communication skills: reading, writing, speaking and listening and, on the other hand, it develops the students' language competences covering wider vocabulary range, improved grammar accuracy as well as analytical and critical thinking abilities.

Overall, we have witnessed a considerable positive output that the debating technology has on the process of acquiring language skills and competencies.

Have defined the debating method as a cognitive learning process aimed at subsuming and integrating the previous knowledge with the newly acquired; in other words, it is a meaningful learning process with practical communicative output that best meets the students needs and wants in the new educational environment;

As a method of teaching you have classified the debating technology of teaching a foreign language to belong to task - based method of teaching;

As a learning style the debate has defined as a meaning-based cognitive process, which integrates the previously acquired knowledge with the new one, thus retaining information for long- term communication purposes;

By identifying the debate stages we have traced out that every stage provides plenty of opportunities to enact and enhance the 4 language skills: reading, writing, note-taking and speaking both at prepared and unprepared level;

At the initial stage the debate can be assigned the role of the learning process motivator. The mid stage, or the input stage, can serve as a facilitator of the learning process by means of self-discovery combined with the classroom activities that finally leads to the construction of integral information structure. The final or the output stage of the debate can be viewed as an integrator and facilitator of both language skills and competencies jointly [3].

It is important to note that the research is far from being accomplished since the study and implementation of the method requires a longer period to reveal a complex as well many-sided nature of this learning process. This preliminary study is the first stage of the future in-depth investigation of the debate as a learning style and method of teaching.

Language learning with a debate as a final stage of a topic study makes complex reading, listening, writing and speaking tasks at technical English classes more meaningful and task-oriented. The acquired information is retained for long-term period and is developed into one logical chain . The topic of the study gradually takes the shape of one complex but unique process. With doubled effort students eagerly complete everyday listening or reading assignments now with more focus on sorting out and retaining information that might serve useful in the debate and become more involved into technical aspects of the language. They start data collation with the aim to build up their portfolio while making critical analysis/review of the concepts and facts and preparing to perform both for the affirmative and negative case of a debate issue. By the way, it is better to deal with case distribution at the day of a debate for this enhances preparation and adds up more value to the anticipation of the game. Moreover, if teams prepare to perform for both cases, this pushes them further to collecting information or making thorough critical analysis of a topic from both positive and negative sides of a stated problem and thus, students get a deeper insight into an issue, which certainly promotes success at a debate. Learning by self-discovery fosters comprehension of complex technical topics and learning becomes focused and meaningful. It is an obvious fact, that the use of debating technology not only facilitates the development of all the skills but also initiates students in fostering their communication skills on independent self-discovery basis. Another advantage of using a debating technique at technical English classes is an

effective use by students of complicated technical terms and concepts at oral communication level. Moreover, the learners are encouraged and motivated to use active topical and background vocabulary in their communication activities [4].

It stands to reason that the debating method encourages learners for a more conscious, independent language study and increases their overall language competence.

In terms of credit system of education debating technology promotes high quality knowledge, speedy, intensive learning with great ultimate output; students obtain independent work skills and this method also allows teachers to check students' progress and measure the ultimate result of his/her work.

REFERENCES

1. JoAnn Salvisberg "Theories of Learning and teaching in the 21st century". IATEFL. Issues, 180, August-September 2007.
2. Public Fund (NDC) issue of materials "The Role of debates in democratization of education and society". Almaty, 2004.
3. Двучичанская Н. Н. Интерактивные методы обучения как средство формирования ключевых компетенций // Наука и образование: электронное научно-техническое издание. 2011. URL: [http:// technomag.edu.ru/doc/172651](http://technomag.edu.ru/doc/172651) (дата обращения: 20.01.2016).
4. Зеер Э. Ф., Павлова А. М., Сыманюк Э. Э. Модернизация профессионального образования: Компетентностный подход. М.: МПСИ, 2005. 216 с.

ТҮЙІН

Жоғары мектептегі заманауи білім беру жүйесінің интерактивті әдістерінің бірі ретінде пікірсайыстың әдістемелік нәтижелілігі негізделді. Мақалада дебат әдісінің өз ішінде пікірталас жүргізудің әдісі мен тану әдісі ретінде интерактивті оқыту, кейс-әдіс, шығармашылық тапсырмалардың коллективті шешу әдістері, миға шабуыл әдісінің негізгі техникасы мен тәсілдері екендігі айтылған.

РЕЗЮМЕ

В статье обосновывается методическая продуктивность дискуссии как одного из интерактивных методов современного образования в высшей школе. Показано, что дебат как способ познания и способ ведения спора интегрирует в себе приемы и техники таких методов интерактивного обучения, как кейс-метод, метод коллективного решения творческих задач, беседа, метод мозгового штурма.

UDC 808.53:303.446.23

A. Sariev – student

G. S. Bimasheva –senior teacher

Zhangir Khan West-Kazakhstan agrarian-technical University, Uralsk

THE SOCIOLINGUISTIC POLICIES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article deals with the concept of language policy in modern sociolinguistics. The study is based on the main provisions of the Concept of Language Policy of the Republic of Kazakhstan. Such concepts as "language policy", "language situation", "bilingualism", "multilingualism", "trilingualism" are considered. The following functions of sociolinguistic monitoring are distinguished: analysis and monitoring of the level of knowledge of the state,

native and Russian languages of ethnic groups living in Kazakhstan; The role of the state language in the socio-communicative system of Kazakhstan society; public evaluation of measures to implement the status of the state language; character and degree of dominance of the function of language in society; the free choice of the language of communication, learning and creativity; place of the language issue in the migration motivation of the population of Kazakhstan and other countries.

Key words: sociolinguistics, language policy, language situation, multilingualism, trilingualism, language development of society.

The article analyzes the development trend of this new field of Kazakh society as language policy. Copyright by analyzing the historical evolution of language policy in the Republic of Kazakhstan, shows the problem areas of the process. Author in the analysis of trends in language policy uses new methods to Kazakhstan science fields of knowledge — sociolinguistics. The article concluded that the need to find new forms of interaction between the state, experts and representatives of ethnic groups to develop an optimal model of language policy in the Republic of Kazakhstan.

Kazakhstan language policy went through several stages of development. During the post-independence years Kazakhstan has elaborated rewarding experience in administrative management of language policy. A situation that occurred twenty years ago in the language sphere was the result of russification policy conducted in Kazakhstan, forceful removal of repressive nations, economic migration.

Moreover, government institutions did not provide any support to ethnic and cultural practices, including language practice. This policy had its advantages and disadvantages. The principal defect was the loss of native language by Kazakhs and representatives of other ethnic groups. One benefit of such system was that Kazakh intellectuals obtained access to education through the Russian language — in particular it should be emphasized that the percent of technical intellectuals in Kazakh ethnoses had the highest rate among the Central Asian republics. Various countries deal with the national language matter in accordance with their own language situation. According to the purposes and the content of language policy, each state creates its own model of language development. Language functioning in modern Kazakhstan has some very unique features: the coexistence of a large number genetically distinct and typologically different languages (representatives of more than 130 nations and nationalities live in Kazakhstan) with the main combination of two widespread partner-languages (Kazakh and Russian).

Kazakhstan is a region of intense migratory movement. Since the second half of the nineteenth century the migration of peasants from Russia in the north, west and southeastern regions of Kazakhstan. Peasants were resettled in the country about 1.5 million. In the 30–50 years of the twentieth century as a result of the policy of the Soviet leadership, many ethnic groups settled in the territory of Kazakhstan by force. Were deported some 60 ethnic groups, the total number of the various data to three -million people. The repression of Stalin changed the ethnic picture of Kazakhstan. In Kazakhstan were exiled and imprisoned in large groups of people.

In the years 1931–1933 the Soviet leadership conducts programs for settling nomadic Kazakh tribes, selecting cattle that was the main source of ethnic Kazakhs. In the country begins «zhut» (hunger) is killed as a result of which about 40 % of Kazakhs. Parts of the Kazakh families migrate to neighboring countries, the majority in China. Part of the modern Kazakh diaspora is the descendants of the very birth, who were forced to migrate to other countries.

Kazakhstan currently has a policy of repatriation of ethnic Kazakhs, forced or voluntarily left the territory of the country or living outside its current borders after the

national state demarcation of Central Asia and their descendants living in other countries (the term is used «repatriates»). From 1 October 1991 to 1 October 2011 in Kazakhstan returned 221.3 thousand families, or 860.4 thousand ethnic Kazakhs. Total living in Kazakhstan 10,764,253 ethnic Kazakh.

These demographic processes largely influenced the ethnic picture of modern Kazakhstan. Kazakhstan has formed a special linguistic and cultural environment. Multivariance language space due to the needs of ethnic groups to preserve their native language, mastering the national language, the development of Russian and learning English. Where ethnic communities contributed to the development of traditions and culture of ethnic groups. The national policy focused on maintaining ethnic diversity also played a role in the development of a stable multi-ethnic society.

Day-to-day realities of Kazakhstan demand a language policy that corresponds with the needs of Kazakhstan's poly-ethnic population and considers language features, demographic and political situation as a leading factor impacting on political stability in society. After gaining independence the republic started to realize the policy of a sequential bilingualism — the capacity of population to acquire both Kazakh and Russian languages equally. In present-day Kazakhstan there is implemented the unique cultural project «Trinity of languages» - motivational orientation of youth and all population in its entirety in Kazakh, Russian and English languages learning. It is worth noting that all sociolinguistic encyclopedias characterize bilingualism as an ability of individual to speak two languages, a person who speaks several languages is called polyglot. So far, it seems clear that the social requirement for working knowledge of more than two languages reveals that Kazakhstan enters the modern era in which person has to be compliant with extremely increased social standards. Government acceptance and scientific community awareness of the need for continuous progress monitoring in linguistic situation is the most significant factor. It is crucially important because the population of Kazakhstan is various by its ethnical compound. A simple example to illustrate the concept is the result of the national population census in 2009, according to it ethnic composition of Pavlodar area (January 1, 2009) is represented (Table 1).

Ethnic groups and minorities of Pavlodar area

Minorities - less than 1 %. Sociological researches aimed on the language situation are regularly carried out in Kazakhstan. One of such studies was held within August-September, 2012 on the subject «Language observation in different ethnic minority groups». It was conducted 10 focus - groups in 10 regions of Kazakhstan, with representatives of 10 most numerous ethnic groups of Kazakhstan and questioning 800 people. The survey was conducted in the localities in which these ethnic groups live in compact. The survey questionnaire consisted of two parts: a thematic and socio-demographic (gender, age, ethnicity, socioprofessional data, income, etc.). Survey method - face-to-face. Duration of the poll – 30-35 minutes.

In the study, respondents were asked to rate the effectiveness of language policy in Kazakhstan. The most appreciated - the answer is «balanced policy, active and promotes inter-ethnic accord» gave 74 % of Chechens, Ingush 61,3 %, Poles 53 %. A more critical assessment - the answer is «all is said is correct, but the field is done in a different way» dominant among Meskhetian Turks 58 %, 53 % of Koreans, 42 % Uzbeks, Uighurs 36 %. The view that «There is a conscious support of the Kazakh language and displacement of other» found a more or less substantial support only 29 % of the Uzbeks, Uighurs 17,7 %, Turks mesetintsev 15 % and 12 % of Koreans. Among the Uighurs, Koreans and Poles 1/3 - the largest proportion of undecided (Table 2). How do you assess the language policy pursued in Kazakhstan? (in %)

Table 1 -

How do you assess the language policy pursued in Kazakhstan? (in %)

Answers	Uzbek	Uyghur	Meskhetian Turks	Chechen	Ingush	Pole	Korean
Politics balanced, active and promotes inter-ethnic agreement	29,0	12,3	24,0	74,0	61,3	53,0	14,0
Said all right, but the field is done in a different way	42,0	36,0	58,0	22,0	33,4	7,0	53,0
There is a conscious support of the Kazakh language	29,0	17,7	15,0	0,0	1,0	6,0	12,0
For the sake of stability ignored the interests of the Kazakh language	0,0	0,0	1,0	1,0	0,0	0,0	0,0
Do not know	0,0	34,0	2,0	3,0	4,3	34,0	21,0

The survey showed a lack of awareness of ethnic groups on their ethnic and cultural associations. The lowest level of information revealed in such ethnic groups as the Meskhetian Turks and Uzbeks - more than 90 % do not know about the existence of their ethnic and cultural associations.

However, about 10 % of Poles and Koreans are aware of their ethnic and cultural associations. Finally, groups such as the Chechens, the Ingush and the Uighurs are most aware of the existence of their ethnic and cultural associations, respectively Chechens - 42 %, Ingush — 29.5 %, and the Uighurs - 21 %, which is generally a good indicator of these organizations (Table 3).

Do you know of any ethno-cultural associations of your ethnic group in your city (village)? (in %)

Table 2 -

Do you know of any ethno-cultural associations of your ethnic group in your city (village)? (in %)

Answers	Uzbek	Uyghur	Meskhetian Turks	Chechen	Ingush	Pole	Korean
Yes	2,0	21,0	0,0	42,0	29,5	8,0	10,0
No	20,0	10,0	93,0	23,0	28,9	50,0	63,0
Do not know	78,0	69,0	7,0	35,0	41,6	42,0	27,0

Ethnic focus-groups were divided into three categories:

Turkic-Speaking groups (Kyrgyzs, Uzbeks, Turks);

Slavic groups (Russians, Poles, Ukrainians, Belarusians);

others (Germans, Dungans, Koreans, Chechens).

The age range of respondents varied from 18 to 65 years old. The research is at a stage of information processing, but it is already possible to draw preliminary conclusions. Representatives of all ethnic diasporas are well incorporated in Kazakhstan society, attain high social status in the course of their education and categories of employment. They seem to show strong level of adaptability and along with this they remain true to own ethno cultural specifics. Some diasporas in Kazakhstan (Koreans, Germans, Poles) are involved in

assimilation and integration process stronger than the rest (Azerbaijanians, Armenians). Generally it cannot go unmentioned that research participants (members of focus group conversations), display poor ethnic organization, practically all individuals are the third or the fourth generation, who have been born outside their historical homeland. At the same time the target group still has a clear understanding of their own intercultural origin, primarily due to the relatives with whom they are in touch, who have recently come back on their historical homeland or keep on living there. As a part of the study one of the questions was dedicated to informants' opinion in relation to the state language policy, the examination of language information space, the determination of sociolinguistic requirements. Essentially it was determined that respondents have some tensions in the state of language. On the contrary, the evolvement of their ethnic language gives a rise to concern. For example, Koreans, Dungans, Germans has practically lost their language identity, but at the same time hasn't lost the ethnic one. In these circumstances Russian language had an extrusive impact, becoming the unique native language for representatives of non-russianethnoses. According to the data there was the revulsion in psychology and changes in consciousness of people. The vast majority of respondents recognizes the validity of a large-scale implementation of the national language (Kazakh) in the state structures and daily life, and they are sure that it will become a factor of society consolidation in the future. At the same time all respondents demonstrate the orientation to multilingualism, especially non-Turkic groups.

It is possible to speak about several factors influencing the formulation of a behavioral language strategy of informants in relation to the language learning and characterization of the language situation. First of all, presence or absence of nationhood in ethnic minority is a matter of great significance. Secondly, the economic and political situation in the historical homeland of ethnic groups has also a great value. Depending upon these two factors there was a discussion in groups, which related to the topic of possible migration. These groups are distinguished with high sociolinguistic requirements for studying the native language and the lowest requirement for studying the state language. Other ethnic groups - Koreans and all Turkic groups showed the total absence of migratory moods and talked about the state language learning process. The question: «Who helped respondents with Kazakh language learning» - got following answers:

I know it since the childhood, a family;
entourage, neighbourhood, friends;
the last place took language courses and school

Responses to the cross question what blocks may prevent Kazakh language learning were ranked differently. Complaints about the absence of competent teachers and literature take the top position. Lack of time, complications in learning (for Slavic groups), absence of the motivation connected with an age of participants («I am old enough already, let children learn it») is ranked number two problem. However, young people also couldn't clearly formulate or call any reason that hinders mastering the Kazakh language. Probably, it indicates their passive citizenship to the idea of realization the language policy.

Here are some considered answers of respondents: it is impossible to be engaged in language learning in parallel with the day job; the place of employment does not provide any conditions.

It has been pointed out that the single greatest factor that determines language learning process in general and the Kazakh language in particular refers to the problem of generations. Senior respondents marked an urgent need of the state language learning by younger respondents. The majority of respondents gives a high rating to the state language policy. The

majority of informants noted a sequence in realization of language policy, an absence of inconstancy, conducive environment towards those who do not know the state language — «you can always get help, prompting etc.». In the meantime, representatives of Turkic ethnic groups, for whom the Kazakh language and the Kazakh culture is close linguistically («we are Muslims with equal culture»), have a good command of language, with great pleasure send their children to the Kazakh schools, and are deeply motivated to the language learning which will help to promote their social up-rise and professional success. Thematic reviews show that population has wide range of sociolinguistic requirements. All ethnic groups remarked the experience of various problems when studying the native language or keeping it up in an active condition. Following issues were listed: low grade using of vernacular languages in the print media, absence of TV channels or broadcasting at least a few hours of local programming per week.

There is a lack of useful textbooks, classes with enhanced language learning. On the other hand, everybody notices that Kazakh language, in terms of the information space, remains in rather safe position. Television channels transmit a great number of programs in Kazakh language. Representatives of Turkic ethnic groups permanently watch Kazakh-speaking telecasts; reveal their high quality and they even oppose the transmissions of foreign channels. It was not possible to specify the role of Internet in the language learning, but some informants expressed a common desire for studying various languages with the help of it. Undertaken analysis demonstrates the complication of language practice among ethnic groups of Kazakhstan.

The role of language in the construction of ethnic identity is ambiguous [2]. The study showed that ethnic identity is not so much with the actual use of language by all members of the group, but with its symbolic role in developing a sense of kinship with the group and at the same time in the process of intergroup differentiation. Adequate explanation of the ambiguity of the role of language in the formation and preservation of ethnic identity is only possible in the context of inter-group. Ethnic groups are in constant contact. In a multiethnic society are various languages, and ethnic identity of each of the operating groups is largely due to the expertise of its members in «foreign» languages and the degree of conformity of the real and the desired use.

Residing in the territory of Kazakhstan ethnic groups are well integrated into society. Living in a multiethnic state, these groups on the one hand, preserved the culture, language, traditions and customs of their people, on the other, adapted, partially assimilated, losing some elements of culture and language.

This situation primarily emerges from the desire of the group to continue as an ethnic group [3]. This explains why on the one hand respondents demonstrated openness to family related relations with other ethnic groups, on the other hand, a small number of ethnic relatives in the structure of these families.

The results show a positive ethno-psychological situation in the areas inhabited by ethnic groups. Significantly affect the retention or loss of ethnic certainty has pursued public policy in society. The result of the Soviet policy of bilingualism is a modern (Russian, an ethnic Russian) ethnic groups. The result of policies to improve the status of the Kazakh language is the emergence of new trends, in particular, the formation of stable requirements from ethnic groups to learn Kazakh. The study showed that in the eyes of public opinion ethnic status of the state language and its application in practice has increased enormously and expansion.

Cultural and social priorities, and focus on the KazakhRussian socio-cultural space largely determine the everyday language behavior of the respondents. Main language is still Russian. He often prevails in the private, family sphere, and in the workplace. The problem of language learning is solved at the level of the school and the family. The role of language courses in the study of ethnic, Russian and Kazakh languages is still insignificant.

Despite the fact that the ethnic and linguistic identity as a result of complex social and political developments of recent decades has ceased to be the same as the survey showed, we are witnessing a process of ethnic and linguistic renaissance among all ethnic groups, primarily manifested in the increasing interest in the study of the native language and observance of ethnic traditions.

On the other hand, the results support the intensification of the processes of adaptation and acculturation of ethnic groups that began in Soviet times, and inevitably continue today.

We can observe the process of inclusion in daily and vernacular language the foreign education. It was discovered that the citizens of Kazakhstan tend to have sustaining orientation in the field of language multilingualism.

REFERENCES

1. The URL: <http://www.stat.kz/Pages/default.aspx>
2. Pinevich E.V., Starodubcev V.F. Sociolinguistica, Moscow: Nauka, 2011, 215
3. Naumov V.V. The state and the language, Moscow:2010,
4. Khassenov E.A.(2002)
5. Sulemenova E.D., ShaimerdenovaN.Zh., AkanovaD.Kh. (2007)

ТҮЙІН

Бұл мақалада заманауи әлеуметтанулық тіл саясатының тұжырымдамасы қарастырылады. «Тіл саясаты», «тілдік жағдай», «екі тілдесу», «көптілділік», «үштілділік» сияқты ұғымдар қарастырылады.

РЕЗЮМЕ

Данная статья рассматривает понятие языковой политики в современной социолингвистике. Рассмотрены такие понятия, как «языковая политика», «языковая ситуация», «билингвизм», «многоязычие», «трехязычие».

СЕКЦИЯ 2 -БІЛІМНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ ЖӘНЕ ПРИОРИТЕТТЕРІ ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ: МИРОВАЯ ПРАКТИКА И ПРИОРИТЕТЫ

ӨОЖ: 323 (574)

А.Г. Джакупова, аға оқытушы

А.Т. Кенжебаева, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қаласы

ИННОВАЦИЯЛЫҚ БІЛІМДІ ДАМУЫ: ӘЛЕМДІК ПРАКТИКА БАСЫМДЫҚТАРЫ

Аннотация

Мақалада қазіргі таңдағы инновациялық білімді дамыту және білім деңгейі бойынша әлемдік аренаға шығу қарастарылады.

Түйін сөздер: инновация, ақпараттық технология, технологиялық мәдениет дәуірі, ғаламдық коммуникация, ғылымды дамыту.

«Қазіргі заманда жастарға ақпараттық технологиямен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет» Н.Ә. Назарбаев

XXI ғасыр-ақыл-ойдың дәуірі, ақпараттық қоғам, технологиялық мәдениет дәуірі, айналадағы дүниеге, адамның денсаулығына, кәсіби мәдениеттілігіне мұқият қарайтын дәуір. Бұл кезеңдегі әрбір елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының Түйіні-білімді де білікті маманның қолында. Менің ойымша, тәуелсіз ел тірегі-десек, жаңа дәуірдің күн тәртібінде тұрған мәселе білім беру, ғылымды дамыту. Өркениет біткеннің өзегі, ғылым, тәрбие екендігіне ешкімнің таласы жоқ. Осы орайда білім ордасы – мектеп, ал мектептің жаны-мұғалімдердің басты міндеті-өз ұлтының тарихын, мәдениетін, тілін қастерлей және оны жалпы азаматтық деңгейдегі рухани құндылықтарға ұштастыра білетін тұлға тәрбиелеу. Бұл жөнінде Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңының 8-бабында «Білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі-оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» деп атап көрсеткен. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев жолдауында айтқандай: «Болашақта өркениетті дамыған елдердің қатарына ену үшін заман талабына сай білім қажет. Қазақстанды дамыған 50 елдің қатарына жеткізетін, терезесін тең ететін – білім». Сондықтан, қазіргі даму кезеңі білім беру жүйесінің алдында оқыту үрдісінің технологияландыру мәселесін қойып отыр

Қазіргі заман-бәсеке ғасыры, бұл бәсеке енжарлықты, керітартпалықты көтермейді. Еліміз егемендігін алып, өзін бүкіл әлемге мойындата бастаған осы кезеңде біздің қоғам дарынды, қабілетті, жан-жақты жетілген адамдарды қажет етеді. Сондықтан да еліміздің білім берудегі ұлттық жүйесі өте қарқынды өзгерістер сатысында тұр. Бүгінгі таңдағы негізгі мақсат-ұлттық құндылықты әлемдік деңгейге шығаруға қабілетті, өзіндік жеке көзқарасы қалыптасқан тұлға тәрбиелеу. Ол үшін оқушылардың белсенділігін арттыру, іздемпаздыққа үйрету және білімді өз бетінше алуы мен қолдана білетін дарын иесін тәрбиелеу керек. Мен қазіргі таңда «Кәсіптік оқыту» студенті, болашақ педагог, мұғалім ретінде жас ұрпақтың тәрбиесі біздің қолымызда. Жас ұрпақтың тәрбиесі-адамзаттың мәңгілік тақырыбы. Жас ұрпақтың жаңаша ойлануына, олардың біртұтас дүниетанымының қалыптасуында әлемдік сапа деңгейіндегі білім, білік негіздерін меңгеруіне ықпал ететін жанауша білім мазмұнын

құру - жалпы білім беру жүйесіндегі өзекті мәселе. Бүгінгі орта білім беру ісіне қойылар талаптар қай кездегіден де күрделі маңызды. Өйткені бізді дамудың жаңа кезеңі күтіп тұр. Сол кезеңге лайық ұлттық санасы жаңғырған жаңа ұрпақ тәрбиелеу міндеті мойынымызда. Барлық кедергілерді жеңу, табысқа талпыну өз қолымызда деп білемін. «Оқусыз-білім жоқ, білімсіз-күннің жоқ» деген халық даналығы ешқашан мәнін жоғалтпайды. ХХІ ғасырда әлемдік өркениет төрінен орын алуы үшін, Қазақстанның жан-жақты дамуының бірден-бір жолы ғылымды әр қырынан меңгеру қажет болып отырғаны белгілі. Елбасымыз Қазақстан халқына «Бәсекеге қабілетті халық үшін», «бәсекеге қабілетті экономика үшін» - деген жолдауында: «Білім беру реформасы-Қазақстанның бәсекеге нақтылы қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдың бірі»-деген. Қазіргі заман талабына сай, Елбасының халыққа Жолдауы білім беру ісінде де жыл сайын өзгерістер енгізіп отыр. «Жаңа технологиялық күзінет» бағдарлай білу өз бетінше білім беруде стратегиялық міндеттерін табысты шешуге мүмкіндік береді: таңдай білу, талдай білу, өзгерте білу, сақтай білу, жеткізе білу, жүзеге асыра білу», -деп атап көрсеткен. Білім беру процесіне енгізілген инновация адамның кәсіптік қызметіне тән болғандықтан, ол табиғи түрде зерттеудің, талдаудың және тәжірибеге енгізудің нысанасына айналды. Инновация өздігінен пайда болмайды. Ол ғылыми ізденстің, жекелеген оқытушы мен тұтас ұжымның озық педагогикалық тәжірибесінен туындайды. Бұл процесс өздігінен дамымайтындықтан ол басқаруды қажет етеді. Қазіргі кезде әлемдік экономика жаңа сапалық деңгейдегі білімге негізделген. Білімге негізделген салалардағы экономикалық өсудің қарқынынан тұрақты түрде асып отырады. Осы орайда, ақпарат легінің артуы және оның одан әрі шектеусіз өсу перспективасы, адамзат жинақтаған білімді жай игеріп қоюдың нәтижесіз мақсат екенін көрсетеді. Әлемнің көптеген алдыңғы қатарлы елдерінің білім беру жүйесі-білім берудің құрылымын, мақсаттарын, мазмұны мен технологиясын түбегейлі өзгертулер енгізумен іске асырылады. Білім, білік, дағдыларды бұрынғыша механикалық түрде беру емес, ақпараттық-зияткерлік ресурстарды өз бетінше тауып, талдап және пайдалана білетін идеялардың қуат көзі болатын, жедел өзгеріп отыратын әлем жағдайында дамытын және өзін-өзі ашық көрсете алатын жеке тұлғаны қалыптастыру-қазіргі басымдық болып табылады.

Қазақстан Республикасында білім беру процесін дамытудың 2005-2010жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында білім беру процесін дамытудың мынадай негізгі басым бағыттары көзделген:

1. Оқыту 6 жастан басталатын, одан әрі жоғары сынып оқушыларын бейінді және кәсіпке бағытталған жүйеде оқытатын 12 жылдық жалпы орта білімге көшу;
2. Орта білімнен кейінгі кәсіптік білім беру процесінің жаңа деңгейін құру;
3. Кредитті технологиямен оқыту жүйесіне негізделген кәсіби мамандарды даярлаудың 3 сатылық жүйесін (бакалавриат-магистратура-докторантура) құру;
4. Білім беру сапасын бағалаудың ұлттық жүйесін құру.

Бағдарламаны іске асыру нәтижесі тиімді қызмет істейтін білім беру жүйесін қалыптастырып, Қазақстанның қазіргі әлемде лайықты орын алуына мүмкіндік беретін оқыту және мамандар даярлаудың сапалы білім деңгейіне қол жеткізеді. Білім - қоғамды әлеуметтік, мәдени-ғылыми прогреспен қамтамасыз ететін ғажайып құбылыс, адам үшін де, қоғам үшін де ең жоғары құндылық. Оның ең негізгі қызметі - адамның менталитетін, адамгершілігін, шығармашылық қабілетін қалыптастыру, дамыту. Осыған орай егеменді еліміз өзінің дамуының ең басты алғы шарты - білім беру жүйесінің білім ғасырындағы міндеті мен мазмұнын айқындап берді.

Менің ойымша, қай мемлекеттің де негізгі тірегі - асқақтаған күмбездер де, ғимараттар да, экономикалық жағдай да емес, білімді де білікті, іскер де, белсенді адамдар. Әрине, "келешектің иесі - жастар". "Жастар өзінің ата-анасынан гөрі заманына көбірек ұқсас келеді. (И.С.Кони). Сондықтан қоғам талабына сай, сол қоғамды көркейтетін, дамытатын жастар тәрбелеу ең маңызды мәселе екені даусыз. Қоғамның

дамуына қарай ғылым мен техниканың деңгейі де, оны басқару жүйесі де өзгеріп отыратыны белгілі. Осыған орай маман қызметінің мазмұны жаңарып, жаңа мақсат, жаңа көзқарас, жаңа шешімдер мен жаңа мүмкіншіліктерді қажет етеді. Ондай мүмкіншілік тек білім арқылы келеді. Инновациялық оқыту білімді тереңдетумен қатар оқушының оқу әрекетіне жетелеп, олардың оқуға деген ынтасын оятады. Ал технология – бұл қандай да болсын істегі, шеберліктегі, өнердегі амалдардың жиынтығы деген ұғымды білдіреді.

XXI ғасыр ұлттық бәсеке, ақпараттық сайыс инновациялық технологиялар, күрделі экономикалық реформалар сияқты көріністермен ерекшеленеді. Сол кезеңге сай интеллектуалды, дені-сау, ой-өрісі жоғары дамыған әлемдік деңгейдегі жоғары білімі бар азаматтарды тәрбиелеу-мемлекеттік ең маңызды стратегиясы. Әлемдік өркениетте өз орнын тауып, жаһандану ағысына енген еліміздің алдында міндеттер мен бұлтартпас бағыттар тұр. Солардың бірегейі – білім беру жүйесін жетілдіру. Соңғы үш жыл бойына Қазақстан ЮНЕСКО-ның Білім беруді дамыту индексі бойынша әлемнің 129 елі ішінде көшбасшылардың төрттігінде тұр. XXI ғасырда Қазақстанда білім беру жүйесінде инновациялық серпіліс жасалынды. Жаңа мыңжылдық білім беру үдерісін мүмкіндігінше кеңірек қарауды талап етеді. Әр адамды жаңа әлемде жұмыс істеуге, білім алуға, өмір сүре алуға, бірлесіп өмір сүре білуге үйрету қажет. Бұл ЮНЕСКО қалыптастырған білім берудің төрт тағаны. Әлемнің көптеген алдыңғы қатарлы елдерінің білім беру жүйесі білім берудің құрылымын, мақсатын, мазмұны мен технологиясын өзгертті. Білімді, білікті, дағдыларды бұрынғыдай механикалық түрде беру емес, ақпараттық-зияткерлік ресурстарды өз бетінше тауып, талдап және пайдалана білетін, инновациялық идеялардың қуат көзі болатын, жедел өзгеріп отыратын әлем жағдайында дамытын және өзін-өзі ашып көрсете алатын болашақ маман тұлғасын қалыптастыру басымдылық болып табылады.

Қазақстан мектебінің алдына қойып отырған мақсаты-инновациялық оқыту технологиясы арқылы оқу мен тәрбие жұмысын дамыту, еліміздің әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту бағытында оқушыларға жүйелі, нақты білім беру. Қазіргі таңда әлемнің жетекші елдерінің көпшілігі білім беру жүйесін, білім берудің мақсатын, мазмұны мен технологияларын оның нәтижесіне қарап бағалайтын болды. Білім берудің қазіргі негізгі мақсаты білім алып, білік пен дағды, іскерлікке қол жеткізу ғана емес, солардың негізінде дербес, әлеуметтік және кәсіби біліктілікке-ақпаратты өзі іздеп табу, талдау және ұтымды пайдалану, жылдам қарқынмен өзгеріп жатқан бүгінгі дүниеде лайықты өмір сүру және жұмыс істеу болып табылады. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер -бүгінгі мектеп оқушылары, мұғалім оларды қалай тәрбиелесе Қазақстан сол деңгейде болады. Сондықтан ұстазға жүктелетін міндеттер ауыр» деген болатын. Қазіргі заман мұғалімінен тек өз пәнінің терең білгірі болу емес, тарихи танымдық, педагогикалық -психологиялық сауаттылық, саяси экономикалық білімділік және ақпараттық сауаттылық талап етілуде. Бұл заман талабына сай білім беруде жаңалыққа жаны құмар, шығармашылықпен жұмыс істеп, оқытудың озық технологиялары мен инновациялық әдістерді сабақ үрдісінде тиімді пайдалана алатын білігі мен білімі жоғары ұлағатты ұстаз болу керек деген сөз. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында: «Жоғарғы білімді дамытудың негізгі үрдісі мамандар даярлаудың сапасын арттыру, қарқынды ғылыми-зерттеу қызметімен ықпалдастырылған инновациялық білімді дамыту, білім беру мен ақпараттық технологияларды жетілдіру болып табылады».-деп атап көрсетілген. Сондықтан қазіргі кезеңде оқытудың инновациялық технологияларын мектеп практикасына белсенді түрде ендіру-оғам талабы.

Қорыта айтқанда, қазіргі жас ұрпақтың саналы да сапалы білім алуының бірден-бір шарты- оқу орындарындағы білім беру процесіне жаңа инновациялық технологияларды енгізу екендігі сөзсіз түсінікті. Сондықтан ғылыми-техникалық

прогрестен қалыспай, жаңа педагогикалық инновацияларды дер кезінде қабылдап, өңдеп, нәтижелі пайдалана білу-әрбір ұстаздың негізгі міндеті болып табылады. Менің ойымша, оқу орындарында инновациялық басқару жүйесін енгізіп, оны жүзеге асыру міндет.

Бүгінгі студент, оқушы-ертеңгі маман. Жоғары оқу орнында білім беру үрдісінің болашағын жоспарлау, ол – экономикалық, әлеуметтік, саяси, рухани жұмыстардың қоғамдағы дамуына байланысты шешілетін мәселе. Білім беру студент қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталады. Сондықтан, оны басқарудың студенттің ой-өрісін дамытуға, өз өмірінің нысаны болуы үшін жағдай туғызуға негізделеді.

Қысқаша айтатын болсақ, өмірлік тәжірибе ойды қозғайды, ойғылымды туғызады, ғылымның дамуы зерттеуді талап етеді. Қазіргі нарық кезінде озат тәжірибені дұрыс басқару үшін-орнымен бақылау, жоспарлау, болашақты болжау дұрыс бағдарлама жасауға жол сілтейді. Осының бәрі сайып келгенде болашақта жақсы маман даярлауға мүмкіншілік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы // Астана . 2004. 28-б
2. С.Е. Шишов. Понятие компетенции в контексте проблемы качества образования // «Государство и образование», 2002. 88-б
3. Раджерс Э. Инновация туралы түсінік. – //Қазақстан мектебі, №4, 2008ж.
4. Қабдықайыров Қ. Инновациялық технологияларды диагностикалау. – А., 2004ж. Жүнісбек Ә. Жаңа технология негізі – сапалы білім. – //Қазақстан мектебі, №4, 2008ж. Нағымжанова Қ. Инновациялық технологияның құрылымы. – А.:Өркен, 2007ж. Көшімбетова С. Инновациялық технологияны білім сапасын көтеруде пайдалану мүмкіндіктері. – А.: Білім, 2008.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются особенности развития образования, так как ХХІвек характеризуется национальной конкурентоспособностью, инновационными технологиями и сложными экономическими реформами. Важнейшей государственной стратегией мирового класса является воспитание высокообразованных, интеллектуально развитых, здоровых людей.

RESUME

The most important state strategy of the world class is the education of highly educated, intellectually developed healthy people.

УДК:255

А.К.Жакупова, преподаватель

А.Н.Курмангалиев, студент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

КОРРУПЦИЯ – АКТУАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ

Аннотация

В статье рассматривается проблема коррупции и коррупционного поведения среди государственных и муниципальных служащих. В статье отталкиваемся от понимания коррупции, как морального разложения должностных лиц, выражающегося в незаконном обогащении, взяточничестве, хищении и срастании с мафиозными структурами. Коррупционное поведение рассматривается в контексте нравственного

выбора личности, который опирается на определенные личностные образования, такие как стыд и совесть.

Ключевые слова: коррупционное поведение, коррупция, нравственные нормы, нравственные ценности, нравственный выбор, совесть, стыд

*Если ты призываешь искоренить коррупцию,
тебя могут обвинить в призыве
к государственному перевороту.
Конфуций*

Люди считают, что коррупция – это образ жизни, и ничто не может быть сделано для ее искоренения. Важно понимать, что, если мы, как граждане, не намерены покончить с коррупцией с корнями, как мы можем ожидать, что правительство будет против коррупции. Ведь, об этом и излагал Конфуций. Недаром есть такое выражение: «Если хочешь изменить мир, начни с себя». Так давайте вместе, всем миром будем стараться искоренить эту проблему. На сегодняшний день коррупция превратилась в проблему международного масштаба, поскольку она присуща всем странам. Коррупция - это неэтичный метод, используемый человеком для получения преимущества перед другими. Коррупция влияет на развитие страны, экономически, социально и политически. Коррупция негативно сказывается на росте нации. Ведь сегодня уже ни для кого не секрет, что для того чтобы открыть свое дело нужно каждому заплатить, перед каждым снять шапку, прогнуться. Но возникает вопрос, может ли начаться антикоррупционное движение, и если да, то будет ли успешным? Ответ, во многом зависит как от правительства, так и от граждан[1].

С первых дней независимости борьба с коррупцией является одним из ключевых приоритетов государственной политики нашей республики. Казахстан первым из стран СНГ принял законы «О борьбе с коррупцией» 1998 году, и создал специальный государственный орган по борьбе с коррупцией. В нашей стране коррупция есть по нескольким причинам: низкая заработная плата, незнание законов, желание легкой наживы, безработица, нестабильность в стране. Для Казахстана преодоление коррупции является одним из главных направлений государственной политики. И решением этой проблемы является, послание к народу президента Нурсултаном Абишевичем Назарбаевым программой «Антикоррупционная стратегия Республики Казахстан 2015-2025 годы». Ключевыми направлениями противодействия коррупции, определенными Стратегией, являются: противодействие коррупции в сфере государственной службы; внедрение института общественного контроля; противодействие коррупции в квазигосударственном и частном секторе; предупреждение коррупции в правоохранительных и судебных органах; формирование уровня антикоррупционной культуры; развитие международного сотрудничества по вопросам противодействия коррупции.

Как говорил наш президент, наше будущее в руках молодежи. И эта молодежь начала реализовать программу «Антикоррупционная стратегия Республики Казахстан на 2015-2025годы». Объединяясь с партии «Жас Отан» и Альянс Студентов Казахстана проводили акции («Мы против коррупции», «Нет взяточничеству!»), активно сотрудничают СМИ. В наше инновационно - технологическое время, имеют свой сайт adaldyk.kz, телефон доверия 1494, также проводят тренинги для общества.

Как говорится: «За взятки не по головке гладят, а куда надо садят». Для меня, является лучшим решением действовать по закону. Но не отправлять их в места заключения, а сделать наказание в роли общественных работ. К примеру, зимой чистить снег своего города, изготавливать или производить что то для общество. Ведь,

это дело куда полезнее, нежели заново сидеть на шеи государства. По сколько на наши налоги, они так же питаются и существуют в местах заключения.

Многие великие умы пытались понять, что есть коррупция и как с ней бороться. Но сегодня прямая угроза, исходящая от коррупции, все больше затрагивает рядовых граждан. Бытовая коррупция поглотила многие аспекты нашей жизни. В своем эссе я хочу рассмотреть причину возникновения коррупции и способы борьбы с ней.

Мои родители как поколение советского века не верит в религию и Бога, поэтому воспитывало в своих детях честность и веру в справедливость. В школе учителя прививали нам желание говорить правду, не бояться своих мыслей и верить в действующее правительство. Но взрослая жизнь не всегда такова, какой нам показывали мир с книжек и картинок. Книги чаще всего поднимают одну максимум пару тройку проблем общества. Жизнь же каждый день заставляет решать головоломки на смелость, находчивость и выживаемость и при этом сохранить достоинство. Не всегда мы можем отличить благо от вреда. Когда-то вся Европа стремилась внедрить мусоросжигающие заводы; только спустя десяток лет было выявлено, что микрочастицы не всегда уловимы и подвластны фильтрам. Канцерогены через систему вентиляции попадают в воздух, почву и воду, нанося губительный вред всему живому. Так и с коррупцией мы считаем, что нашли выгодный способ избегания проблем, подкладывая кирпичик к без того высокой пирамиде проблемы коррупции[2].

Коррупция не грех, а последствия греховных мыслей, бездуховности, отсутствие нравственности, невежества и неверия в действующее правительство. Коррупция следствие жадности, зависти и отсутствие смелости. Желая иметь больше, краше и дороже, мы используем недостойные способы достижения цели. Завидуя другим, возжелав чужого, мы стремимся восполнить свои бреши корыстными действиями. А из-за отсутствия смелости не можем противостоять нелегальным деяниям и не можем признать в себе преступника. Кем бы мы ни были дающим или берущим взятку перед судом конституционным, людским или божьим мы остаемся виновными. Да именно мы, потому что на каждом из нас лежит ответственность за нынешнее состояние системы управления, законодательства, здравоохранения и образования. Не желание вступить в борьбу, бездействие, нейтралитет, игнорирование вводит нас в ряды побежденных, ибо не боровшийся проиграл бой до его начала. Вопрос коррупции не только вопрос нравственности, но и доверия. Разве можем мы доверять уполномоченному лицу, который готов замарать руки в нечистых делах. Как мы можем доверять ему свою безопасность, здоровье и жизнь. Каждый из нас имеет свои принципы и ценности. Всех можно купить, только цена у всех разная; у кого-то она измеряется в валюте, у кого-то, в искренних человеческих качествах и помыслах.

Почему коррупция столь живуча? Потому что каждый из нас находит повод признать поражение перед ней. Одни воруют во благо семьи, другие молчат ради семьи, третьи дают взятку из-за семьи. Все ради высокого семейного спокойствия и достатка. Наши деды так же воевали во благо, ради и из-за семьи. А мы растлеваем ради семьи так тяжело добытое чистое небо своими же руками. Я также как десятки, сотни, тысячи лет назад все женщины мира хочу, чтобы мои дети не знали что такое война, утрата, несправедливость, ложь и страх. Чтобы доверие к ближнему в них было неотъемлемой частью жизни; желание быть образованными, грамотными, справедливыми и честными росло вместе с ними; а духовные ценности передавались бы из поколения в поколение. Все это возможно, если я сегодня начну борьбу с моей совестью.

Лишь общими усилиями под единым лозунгом мы можем изменить не только город, но и вселенную. Новые правительственные программы направленные не только на борьбу с коррупцией, но и на духовное возрождение. В Республике Казахстан

коррупция возведена в ранг прямой угрозы национальной безопасности. Нашим государством управляют выборные личности и мы можем влиять через них на политику всего государства, но не стоит надеяться на высшую власть. Каждый из нас своим хоть маленьким вкладом маленький создатель нашего прекрасного будущего.

Давайте будем противостоять коррупции вместе. Мы должны создать атмосферу общественного неприятия коррупции во всех ее проявлениях, проявлять явное осуждение актам коррупционной деятельности, не поддаваться соблазну, не обеспечивать выгодную среду для процветания взяточничества, пресекать акты вымогательства, обеспечить верховенство закона. Каждый из нас должен начать борьбу со своей совестью. Подавая правильные примеры, а не только разглагольствуя, мы привьем нашим детям заботу не только о нашем будущем, государстве, но и о нас. В нашей жизни все циклично, невозможно починить механизм, проверяя всего один компонент. Работа по борьбе с коррупцией должна иметь систематический подход. На каждом уровне власти должна вестись работа по противодействию коррупции. Общественный контроль должен стать реальной силой в развернувшемся сражении с коррупционерами, а коррупционное преступление – постыдным поступком [3].

В заключение хотелось бы напомнить, без поддержки общества антикоррупционные меры, проводимые государством, дают только частичный эффект. Нетерпимое отношение к коррупции должно стать гражданской позицией каждого казахстанца, а честность и неподкупность – нормой поведения. В словах назидания Абая: «Человек — дитя своего времени. Если он плох, в этом виновны его современники». Это наше время, и создали эту проблему мы, и устранить сможем ты только мы. Вместе – мы против коррупции!

В каком бы положении мы не оказывались, мы сами творцы его. Любой наш поступок имеет последствия близкие или отдаленные. Каждый вносит вклад в развитие нашей страны. Любое действие или бездействие граждан создает общий облик государства. Если Вы хотите жить в демократической, высоконравственной стране с социальной политикой и нулевой коррупцией, живите по законам совести и чести. Будущее создается сегодня и ты его создатель.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Антикоррупционная правовая политика: учеб. пособие / Е. Алауханов. - Алматы: Заң әдебиеті, 2010. - 256 с.
2. Болеев Т.К. Психологические механизмы коррупционного поведения// Государственное управление и государственная служба №1,2015.
3. Бюрократия, коррупция и эффективность государственного управления / В. Д. Андрианов. - М.: Волтерс Клувер, 2009. - 248 с. - Библиогр.: 234 с.

ТҮЙІН

Мақалада мемлекеттік және муниципалды қызметкерлер арасында сыбайлас жемқорлық пен жемқорлықтың проблемасы қарастырылады. Мақалада сыбайлас жемқорлықты заңсыз байыту, паракорлық, ұрлық, сыбайластық мінез-құлқ жеке адамның моральдық таңдауы тұрғысы айтылады

REZUME

The article examines the problem of corruption and corruption behavior among state and municipal employees. In the article, we start from an understanding of corruption as a moral corruption of officials, manifested in illicit enrichment, bribery, theft and merging with mafia structures

А.Г. Джакупова, аға оқытушы

А.Т. Кенжебаева, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қаласы, ҚР.

ИННОВАЦИЯЛЫҚ БІЛІМДІ ДАМУ: ӘЛЕМДІК ПРАКТИКА БАСЫМДЫҚТАРЫ

Аннотация

Мақалада қазіргі таңдағы инновациялық білімді дамыту және білім деңгейі бойынша әлемдік аренаға шығу қарастырылады.

Түйін сөздер: инновация, ақпараттық технология, технологиялық мәдениет дәуірі, ғаламдық коммуникация, ғылымды дамыту.

«Қазіргі заманда жастарға ақпараттық технологиямен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет» Н.Ә. Назарбаев

XXI ғасыр – ақыл-ойдың дәуірі, ақпараттық қоғам, технологиялық мәдениет дәуірі, айналадағы дүниеге, адамның денсаулығына, кәсіби мәдениеттілігіне мұқият қарайтын дәуір. Бұл кезеңдегі әрбір елдің әлеуметтік – экономикалық дамуының Түйіні – білімді де білікті маманның қолында. Менің ойымша, тәуелсіз ел тірегі – десек, жаңа дәуірдің күн тәртібінде тұрған мәселе – білім беру, ғылымды дамыту. Өркениет біткеннің өзегі, ғылым, тәрбие екендігіне ешкімнің таласы жоқ. Осы орайда білім ордасы – мектеп, ал мектептің жаны – мұғалімдердің басты міндеті - өз ұлтының тарихын, мәдениетін, тілін қастерлей және оны жалпы азаматтық деңгейдегі рухани құндылықтарға ұштастыра білетін тұлға тәрбиелеу. Бұл жөнінде Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңының 8-бабында «Білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» деп атап көрсеткен. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев жолдауында айқандай: «Болашақта өркениетті дамыған елдердің қатарына ену үшін заман талабына сай білім қажет. Қазақстанды дамыған 50 елдің қатарына жеткізетін, терезесін тең ететін – білім». Сондықтан, қазіргі даму кезеңі білім беру жүйесінің алдында оқыту үрдісінің технологияландыру мәселесін қойып отыр.

Қазіргі заман- бәсеке ғасыры, бұл бәсеке енжарлықты, керітартпалықты көтермейді. Еліміз егемендігін алып, өзін бүкіл әлемге мойындата бастаған осы кезеңде біздің қоғам дарынды, қабілетті, жан-жақты жетілген адамдарды қажет етеді. Сондықтан да еліміздің білім берудегі ұлттық жүйесі өте қарқынды өзгерістер сатысында тұр. Бүгінгі таңдағы негізгі мақсат - ұлттық құндылықты әлемдік деңгейге шығаруға қабілетті, өзіндік жеке көзқарасы қалыптасқан тұлға тәрбиелеу. Ол үшін оқушылардың белсенділігін арттыру, іздеп-таппауға үйрету және білімді өз бетінше алуы мен қолдана білетін дарын иесін тәрбиелеу керек. Мен қазіргі таңда «Кәсіптік оқыту» студенті, болашақ педагог, мұғалім ретінде жас ұрпақтың тәрбиесі біздің қолымызда. Жас ұрпақтың тәрбиесі – адамзаттың мәңгілік тақырыбы. Жас ұрпақтың жаңаша ойлануына, олардың біртұтас дүниетанымының қалыптасуында әлемдік сапа деңгейіндегі білім, білік негіздерін меңгеруіне ықпал ететін жаңаша білім мазмұнын құру - жалпы білім беру жүйесіндегі өзекті мәселе. Бүгінгі орта білім беру ісіне

қойылар талаптар қай кездегіден де күрделі маңызды. Өйткені бізді дамудың жаңа кезеңі күтіп тұр. Сол кезеңге лайық ұлттық санасы жаңғырған жаңа ұрпақ тәрбиелеу міндеті мойынымызда. Барлық кедергілерді жеңу, табысқа талпыну өз қолымызда деп білемін. «Оқусыз – білім жоқ, білімсіз- күнің жоқ» деген халық даналығы ешқашан мәнін жоғалтпайды. XXI ғасырда әлемдік өркениет төрінен орын алуы үшін, Қазақстанның жан-жақты дамуының бірден-бір жолы ғылымды әр қырынан меңгеру қажет болып отырғаны белгілі. Елбасымыз Қазақстан халқына «Бәсекеге қабілетті халық үшін», «бәсекеге қабілетті экономика үшін» - деген жолдауында: «Білім беру реформасы – Қазақстанның бәсекеге нақтылы қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдың бірі» -деген. Қазіргі заман талабына сай, Елбасының халыққа Жолдауы білім беру ісінде де жыл сайын өзгерістер енгізіп отыр. «Жаңа технологиялық құзірет» бағдарлай білу өз бетінше білім беруде стратегиялық міндеттерін табысты шешуге мүмкіндік береді: таңдай білу, талдай білу, өзгерте білу, сақтай білу, жеткізе білу, жүзеге асыра білу», -деп атап көрсеткен. Білім беру процесіне енгізілген инновация адамның кәсіптік қызметіне тән болғандықтан, ол табиғи түрде зерттеудің, талдаудың және тәжірибеге енгізудің нысанасына айналды. Инновация өздігінен пайда болмайды. Ол ғылыми ізденстің, жекелеген оқытушы мен тұтас ұжымның озық педагогикалық тәжірибесінен туындайды. Бұл процесс өздігінен дамымайтындықтан ол басқаруды қажет етеді. Қазіргі кезде әлемдік экономика жаңа сапалық деңгейдегі білімге негізделген. Білімге негізделген салалардағы экономикалық өсудің қарқынынан тұрақты түрде асып отырады. Осы орайда, ақпарат легінің артуы және оның одан әрі шектеусіз өсу перспективасы, адамзат жинақтаған білімді жай игеріп қоюдың нәтижесіз мақсат екенін көрсетеді. Әлемнің көптеген алдыңғы қатарлы елдерінің білім беру жүйесі – білім берудің құрылымын, мақсаттарын, мазмұны мен технологиясын түбегейлі өзгертулер енгізумен іске асырылады. Білім, білік, дағдыларды бұрынғыша механикалық түрде беру емес, ақпараттық – зияткерлік ресурстарды өз бетінше тауып, талдап және пайдалана білетін идеялардың қуат көзі болатын, жедел өзгеріп отыратын әлем жағдайында дамитын және өзін-өзі ашық көрсете алатын жеке тұлғаны қалыптастыру – қазіргі басымдық болып табылады.

Қазақстан Республикасында білім беру процесін дамытудың 2005-2010жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында білім беру процесін дамытудың мынадай негізгі басым бағыттары көзделген:

1. Оқыту 6 жастан басталатын, одан әрі жоғары сынып оқушыларын бейінді және кәсіпке бағытталған жүйеде оқытатын 12 жылдық жалпы орта білімге көшу;
2. Орта білімнен кейінгі кәсіптік білім беру процесінің жаңа деңгейін құру;
3. Кредитті технологиямен оқыту жүйесіне негізделген кәсіби мамандарды даярлаудың 3 сатылық жүйесін (бакалавриат – магистратура – докторантура) құру;
4. Білім беру сапасын бағалаудың ұлттық жүйесін құру.

Бағдарламаны іске асыру нәтижесі тиімді қызмет істейтін білім беру жүйесін қалыптастырып, Қазақстанның қазіргі әлемде лайықты орын алуына мүмкіндік беретін оқыту және мамандар даярлаудың сапалы білім деңгейіне қол жеткізеді. Білім - қоғамды әлеуметтік, мәдени-ғылыми прогреспен қамтамасыз ететін ғажайып құбылыс, адам үшін де, қоғам үшін де ең жоғары құндылық. Оның ең негізгі қызметі - адамның менталитетін, адамгершілігін, шығармашылық қабілетін қалыптастыру, дамыту. Осыған орай егеменді еліміз өзінің дамуының ең басты алғы шарты - білім беру жүйесінің білім ғасырындағы міндеті мен мазмұнын айқындап берді.

Менің ойымша, қай мемлекеттің де негізгі тірегі - асқақтаған күмбездер де, ғимараттар да, экономикалық жағдай да емес, білімді де білікті, іскер де, белсенді

адамдар. Әрине, "келешектің иесі - жастар". "Жастар өзінің ата-анасынан гөрі заманына көбірек ұқсас келеді. (И.С.Кони). Сондықтан қоғам талабына сай, сол қоғамды көркейтетін, дамытатын жастар тәрбелеу ең маңызды мәселе екені даусыз. Қоғамның дамуына қарай ғылым мен техниканың деңгейі де, оны басқару жүйесі де өзгеріп отыратыны белгілі. Осыған орай маман қызметінің мазмұны жаңарып, жаңа мақсат, жаңа көзқарас, жаңа шешімдер мен жаңа мүмкіншіліктерді қажет етеді. Ондай мүмкіншілік тек білім арқылы келеді. Инновациялық оқыту білімді тереңдетумен қатар оқушының оқу әрекетіне жетелеп, олардың оқуға деген ынтасын оятады. Ал технология – бұл қандай да болсын істегі, шеберліктегі, өнердегі амалдардың жиынтығы деген ұғымды білдіреді.

XXI ғасыр ұлттық бәсеке, ақпараттық сайыс инновациялық технологиялар, күрделі экономикалық реформалар сияқты көріністермен ерекшеленеді. Сол кезеңге сай интеллектуалды, дені-сау, ой-өрісі жоғары дамыған әлемдік деңгейдегі жоғары білімі бар азаматтарды тәрбиелеу – мемлекеттік ең маңызды стратегиясы. Әлемдік өркениетте өз орнын тауып, жаһандану ағысына енген еліміздің алдында міндеттер мен бұлтартпас бағыттар тұр. Солардың бірегейі – білім беру жүйесін жетілдіру. Соңғы үш жыл бойына Қазақстан ЮНЕСКО-ның Білім беруді дамыту индексі бойынша әлемнің 129 елі ішінде көшбасшылардың төрттігінде тұр. XXI ғасырда Қазақстанда білім беру жүйесінде инновациялық серпіліс жасалынды. Жаңа мыңжылдық білім беру үдерісін мүмкіндігінше кеңірек қарауды талап етеді. Әр адамды жаңа әлемде жұмыс істеуге, білім алуға, өмір сүре алуға, бірлесіп өмір сүре білуге үйрету қажет. Бұл ЮНЕСКО қалыптастырған білім берудің төрт тағаны. Әлемнің көптеген алдыңғы қатарлы елдерінің білім беру жүйесі білім берудің құрылымын, мақсатын, мазмұны мен технологиясын өзгертті. Білімді, білікті, дағдыларды бұрынғыдай механикалық түрде беру емес, ақпараттық-зияткерлік ресурстарды өз бетінше тауып, талдап және пайдалана білетін, инновациялық идеялардың қуат көзі болатын, жедел өзгеріп отыратын әлем жағдайында дамитын және өзін-өзі ашып көрсете алатын болашақ маман тұлғасын қалыптастыру басымдылық болып табылады.

Қазақстан мектебінің алдына қойып отырған мақсаты - инновациялық оқыту технологиясы арқылы оқу мен тәрбие жұмысын дамыту, еліміздің әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту бағытында оқушыларға жүйелі, нақты білім беру. Қазіргі таңда әлемнің жетекші елдерінің көпшілігі білім беру жүйесін, білім берудің мақсатын, мазмұны мен технологияларын оның нәтижесіне қарап бағалайтын болды. Білім берудің қазіргі негізгі мақсаты білім алып, білік пен дағды, іскерлікке қол жеткізу ғана емес, солардың негізінде дербес, әлеуметтік және кәсіби біліктілікке - ақпаратты өзі іздеп табу, талдау және ұтымды пайдалану, жылдам қарқынмен өзгеріп жатқан бүгінгі дүниеде лайықты өмір сүру және жұмыс істеу болып табылады. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер - бүгінгі мектеп оқушылары, мұғалім оларды қалай тәрбиелесе Қазақстан сол деңгейде болады. Сондықтан ұстазға жүктелетін міндеттер ауыр» деген болатын. Қазіргі заман мұғалімінен тек өз пәнінің терең білгірі болу емес, тарихи танымдық, педагогикалық - психологиялық сауаттылық, саяси экономикалық білімділік және ақпараттық сауаттылық талап етілуде. Бұл заман талабына сай білім беруде жаңалыққа жаны құмар, шығармашылықпен жұмыс істеп, оқытудың озық технологиялары мен инновациялық әдістерді сабақ үрдісінде тиімді пайдалана алатын білігі мен білімі жоғары ұлағатты ұстаз болу керек деген сөз. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында: «Жоғарғы білімді дамытудың негізгі үрдісі мамандар даярлаудың сапасын арттыру, қарқынды ғылыми-зерттеу қызметімен

ықпалдастырылған инновациялық білімді дамыту, білім беру мен ақпараттық технологияларды жетілдіру болып табылады». - деп атап көрсетілген. Сондықтан қазіргі кезеңде оқытудың инновациялық технологияларын мектеп практикасына белсенді түрде ендіру - қоғам талабы.

Қорыта айтқанда, қазіргі жас ұрпақтың саналы да сапалы білім алуының бірден-бір шарты – оқу орындарындағы білім беру процесіне жаңа инновациялық технологияларды енгізу екендігі сөзсіз түсінікті. Сондықтан ғылыми-техникалық прогрестен қалыспай, жаңа педагогикалық инновацияларды дер кезінде қабылдап, өңдеп, нәтижелі пайдалана білу – әрбір ұстаздың негізгі міндеті болып табылады. Менің ойымша, оқу орындарында инновациялық басқару жүйесін енгізіп, оны жүзеге асыру міндет.

Бүгінгі студент, оқушы – ертеңгі маман. Жоғары оқу орнында білім беру үрдісінің болашағын жоспарлау, ол – экономикалық, әлеуметтік, саяси, рухани жұмыстардың қоғамдағы дамуына байланысты шешілетін мәселе. Білім беру студент қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталады. Сондықтан, оны басқарудың студенттің ой-өрісін дамытуға, өз өмірінің нысаны болуы үшін жағдай туғызуға негізделеді.

Қысқаша айтатын болсақ, өмірлік тәжірибе ойды қозғайды, ойғылымды туғызады, ғылымның дамуы зерттеуді талап етеді. Қазіргі нарық кезінде озат тәжірибені дұрыс басқару үшін – орнымен бақылау, жоспарлау, болашақты болжау дұрыс бағдарлама жасауға жол сілтейді. Осының бәрі сайып келгенде болашақта жақсы маман даярлауға мүмкіншілік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы // Астана . 2004. 28-б
2. С.Е. Шишов. Понятие компетенции в контексте проблемы качества образования // «Государство и образование», 2002. 88-б
3. Раджерс Э. Инновация туралы түсінік. – //Қазақстан мектебі, №4, 2008ж.
4. Қабдықайыров Қ. Инновациялық технологияларды диагностикалау. – А., 2004ж. Жүнісбек Ә. Жаңа технология негізі – сапалы білім. – //Қазақстан мектебі, №4, 2008ж. Нағымжанова Қ. Инновациялық технологияның құрылымы. – А.:Өркен, 2007ж. Көшімбетова С. Инновациялық технологияны білім сапасын көтеруде пайдалану мүмкіндіктері. – А.: Білім, 2008.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются особенности развития образования, так как XXI век характеризуется национальной конкурентоспособностью, инновационными технологиями и сложными экономическими реформами. Важнейшей государственной стратегией мирового класса является воспитание высокообразованных, интеллектуально развитых, здоровых людей.

RESUME

The most important state strategy of the world class is the education of highly educated, intellectually developed, healthy people.

Ж.С. Галиева, аға оқытушы

А. Құспанова, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қаласы

ДІНИ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ – ҰЛТАРАЛЫҚ ТАТУЛЫҚТЫҢ КЕПІЛІ

Аннотация

Мақалада қазіргі таңда өзекті мәселелердің біріне айналған діни қақтығыстар және оның шешімі ретінде көрініс тапқан «толеранттылық» мәселесі туралы айтылған.

Түйін сөздер: дін, толеранттылық, төзімділік, дінаралық татулық

«Біз барлық қазақстандықтар арасында сенімді нығайтуға тиіспіз! Бір-бірімізге тағатты болуымыз керек! Бұлар – Қазақстанның болашағына Түйінтер. Этносаралық келісім – өміршеңдік оттегі. Бірлігіміз бен этносаралық келісімді біздің өзіміз сақтауға тиіспіз... Бейбітшілік пен тұрақтылық – күн сайынғы еңбекпен қорғап, нығайтуды қажет ететін жалпыхалықтық жетістік».

Н.Ә.Назарбаев

Діннің пайда болуы адам өмірінде, қоғамда болып жатқан әртүрлі өзгерістерден туындайтыны тарихи анықталған жай. Дін шыққан уақытынан бері қарай адамның бүкіл өмірінде реттеуші күшке айналуына көптеген тарихи деректер дәлел. Сонымен бірге, діннің қоғамдық сананың белсенді формасы ретінде сақталып отырғандығы да рас.

Дін саласы қоғам өмірін құраушы маңызды салалардың бірі болған себепті де бұл саладағы дінге сенетіндер мен сенбейтіндер, бір конфессияның түрлі бағыттары, түрлі наным-сенім өкілдері арасындағы өзара құрмет пен сыйластыққа, мәдениеттілік пен сыпайылыққа негізделген толерантты қатынастардың болуы қоғамның тыныштығына тікелей әсер ететіні сөзсіз. Әуелі діни салада орныққан толеранттылық түсінігі кейіннен барып басқа да маңызды ұғымдарға негіз қалаған. Біз бүгін толықтай алғанда діни толеранттылық ұғымына сенушілердің өзін айқындау еркіндігіне деген құқын мойындау, осы құқықты азаматтардың құрметтеуі, мемлекеттің демократиялық нормаларын қалыптастырушы қоғамның мәдени-діни плюрализмге дұрыс көзқарас, басқа наным-сенім өкілдеріне деген түсіністікті сыйдырамыз.

Қазіргі күні діни экстремизм мен терроризм – қоғамды алаңдатып отырған өзекті мәселелердің бірі. Оны насихаттаушылар діннің атын жамылып, халықтың белгілі бір топтарының ой-санасын теріс ықпалдың ығына жығуда. Оған күнделікті өмірде болып жатқан сан түрлі теріс әрекеттер куә.

Әлемдегі кейбір қақтығыстардың түп-төркіні діни түсінбеушілікте екендігі тарихтан мәлім. Тіпті орта ғасырларда Франциядағы католиктер мен гугеноттар, Англиядағы протестанттар мен католиктер арасындағы қақтығыс. Жалпы, адамзат баласының басқа дінге төзімділік көрсетпеуі, ізгілік танытпауы ықылым замандардан бері жалғасып келеді. Күнікешегі Югославия Республикасы мен Косоводағы азамат соғысы да осыған дәлел.

Бұл әрекеттер қазіргі таңда ерекше қарқынмен жүріп жатқан, әлемдік экономикалық, саяси және мәдени интеграция түрінде өркениеттің дамуын сипаттайтын жахандану процесінің жемісі.

Жаханданудың негізгі салдарына әлемдік еңбек бөлінісі, капитал, адам және өндіруші ресурстар көші-қоны, экономикалық және технологиялық процестерді

стандарттау, сонымен бірге әр алуан елдердің мәдениетінің араласуы болып табылады. Бұл қоғамның барлық саласын қамтитын жүйелі объективті процесс. Жахандану нәтижесінде әлем барынша тығыз байланыста және оның барлық субъектілеріне біршама тәуелді. Мемлекет топтарына ортақ мәселелер саны көбейуімен қатар, одақтас субъектілер типі мен саны өсті [1].

Жахандану ортақ ақпараттық кеңістіктің, капиталдың, тауар мен еңбек күштерінің әлемдік нарықтың қалыптасуы, ұлтаралық шиеленіс пен қауіпсіздіктің интернационализациялану процестерінен көрініс табатын мемлекеттердің өзара байланысы мен тәуелділігінің тез етек жаюымен және күрделіленуімен сипатталатын болса, бұл дәуірдің халықаралық қатынастардың тұрақсыздығы, қару-жарақпен жаппай қарулану, терроризм ошақтарының пайда болуы, экономикалық теңсіздік, миграция сияқты т.б. теріс көріністері де жетерлік.

Ең қауіп тудыратыны ол – агрессияның өсуіне әкеп соғатын әлеуметтік, нәсілдік, ұлтаралық кикілжіңдер. Басты себеп – мәдениеттілік пен толеранттылық этикасының жоқтығы. Басқа халық, ұлт өкілдеріне бағытталған бұндай өткір шиеленістер экстремистік әрекеттерден террористік актілерге дейін апарып соғады.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына кезекті Жолдауында да: *«Экстремизммен күрес әйтеуір жазықтыны іздеп табуға айналып кетпеуге және дінмен күреске жалғасып кетпеуге тиіс. Дін мәселелерінде ойластырылған қадам және өте мұқияттылық қажет. Мемлекет діни бірлестіктердің ішкі ісіне араласпауға тиіс. Біз ұят, толеранттылық және төзімділік еркіндігі принциптерін қастер тұтуымыз керек»*, - деп атап өткен болатын [2].

Тарих беттерінде адамзаттың ар-ожданына дақ түсіретін қаралы оқиғаларға да осы діни алауыздықтар түрткі болғанын жақсы білеміз. Діни айырмашылықтар мен діни ілім түсіндірмелеріндегі алшақтықтар қантөгістерге алып келгені, мемлекеттердің құлдырауына, ұлттық бірліктің ажырауына себеп болғаны да белгілі. Оның бәрін тізіп жатудың қажеті де шамалы. Ендігі кезекте осы қақтығыстардың қалай алдын алуға болатыны біз үшін аса маңызды. Сонымен қатар, діни фактор елдің бірлігі мен тұтастығын бұзып, оның ресурстарына иелік етудің тәсіліне айналып отырғаны да ойланған адамға тосын жағдай емес. Қазіргі қоғамымызда орын алып отырған діни процестердің бәрі бірдей емес. Жаңа діндердің қоғамға ықпалын ғалымдар төмендегідей бағалайды: «Біздің қоғамымызға бұрын белгілі болмаған діни конфессиялардың Қазақстанға келуін қазақстандықтардың мәдени бірегейлігін белгілі бір деңгейде ерікті немесе еріксіз шайқалтатын жаһанданудың салдарына жатқызуға болады» [3]. Осы жерде атақты ағылшын тарихшысы Тойнбидің батыс өркениеті экономика мен саясат саласына өз ықпалын таратып болды, енді қалғаны мәдениет саласы деген ойы еріксіз еске түседі.

Жалпы, «толеранттылық» ұғымы ұстамдылық, сыйластық және әдептілік, түсіне және кешіре білуді өз бойына сіңіре алғандықтан кең мағынаға ие. Толеранттылық (лат. *tolerantia* - төзімділік, көнбістік) - басқа ойға, көзқарасқа, наным-сенімге, іс-әрекетке, әдет-ғұрыпқа, сезім-күйге, идеяларға төзімділік, жұмсақтық көрсете білу қасиеті. Толеранттылық - адам құқығы мен бостандығы, плюрализммен қатар негізгі демократиялық принциптердің бірі болып есептеледі. Толеранттылық - қоғамның жалпы және саяси мәдениеті деңгейінің көрсеткіші [4].

Толерантты парасаттың үлгісі қазақ билерінде кездеседі. Мысалы, Қазыбек бидің қалмақ ханы Қоңтайшыға айтқан “біз қазақ деген мал баққан елміз” деп басталып, “досымызды сақтай білген елміз, дәм-тұзды ақтай білген елміз, асқақтаған хан болса, хан ордасын таптай білген елміз”, “...берсең жөндеп бітімінді айт, не тұрысатын жерінді айт!” деп аяқталатын сөздері өзара сыйластыққа шақырады. Қазақ билері

“Төремін деп тепсінбе. Төре мен құл майданда, кәрі мен жас ақылда, бай мен кедей мырзалықта, барлық адам көр мен қаза жауабында теңеледі”, – деп, адамдардың намыс, ақыл-парасатпен теңесетінін айтқан.

Діни толеранттылық тарихи дамуы барысында өзінің белгілерін қалыптастырды. Қазіргі уақытта оның мынандай белгілерін атап көрсетуге болады:

- 1) Әр діннің өмір сүруге құқы барын мойындау;
- 2) Адамдардың кез келген діни нанымды таңдауына әрі өзінің діни сенімін айтуға ерікті екенін құрметтеу;
- 3) Адамдардың өздері таңдаған діни сенімі талап ететін құлшылық рәсімдерін жасауға түсіністік таныту;
- 4) Діни сенімге байланысты күштеу мен «бөтен» дінді сынап мінеуден аулақ болу;
- 5) Адамның кез келген сеніміне байланысты оны қуғындаудың қандай да бір түріне бармау;
- 6) Сенушілер, түрлі діни бірлестіктер, зайырлы ұйымдар арасында диалог орнатуға дайын тұру.

1995 жылы ЮНЕСКО-ға мүше мемлекеттер толеранттылық жалпы құндылықтар мен сыйластықтың негізін қалаушы ретінде танылған «Төзімділік ұстанымдарының Декларациясын» және оны іске асыру бағдарламасын қабылдады. Декларацияда төзімділік (толеранттылық) «біздің әлеміміздің аса бай көптүрлі мәдениетіне, өз-өзін таныту формаларына және адамның жеке даралығын көрсету әдістеріне құрметпен қарау, қабылдау және дұрыс түсіну» мағынасында көрсетілді. Декларацияға сәйкес, «адамдар табиғатынан сыртқы келбеттерімен, беделімен, сөйлеу мәдениетімен, тәртібімен, құндылықтарымен ерекшеленеді және бейбітшілікте өмір сүру, өзінің даралығын сақтап қалу құқығына ие» [5].

1996 жылы БҰҰ-ның Бас Ассамблеясы мүше-мемлекеттерге жыл сайын 16 қараша күні Халықаралық төзімділік күнін атап өтуді ұсынды. «Төзімділік ұстанымдарының Декларациясында» барлық адамдар табиғатынан бір-бірінен өзгеше болса да, құқықтары мен еркіндіктері жағынан тең дәрежеде екендігі айтылады.

Бұл құжатқа сәйкес, төзімділік әлемнің сан түрлі мәдениетіне дұрыс көзқарас пен қабылдау, құрмет. Мемлекеттік деңгейде төзімділік әділ заңдылықты, құқықтық тәртіпке, сот және әкімшілік нормаларға бағынуды талап етеді. Сонымен бірге, төзімділік әрбір адамға еш шектеусіз әлеуметтік және экономикалық өсуге мүмкіндіктердің берілуін талап етеді. Төзімділік принциптері негізгі құқықтар мен бостандықтар ретінде заң актілерінде бекітіліп, халықаралық декларацияларда жария етілген.

Елбасының бастамасы бойынша Қазақстан қазіргі заман тарихында алғашқылардың бірі болып дінаралық және өркениетаралық сұхбатты алға қойып, оны барынша дамытумен айналысты. Бейбітшілікті нығайту мен аймақта тұрақтылықты орнатуға қатысты бірнеше бастамаларды ұсынды. Солардың бірнешеуін атап өтетін болсақ, 2002 жылдың қараша айында елбасымыз Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқы Ассамблеясының сессиясындағы сөзінде барлық конфессияларды Еуразиялық дінаралық бейбітшілік пен келісім хартиясын қабылдауға шақырды. 2003 жылдың ақпан айында Елбасының бастамасымен Алматыда мемлекеттің ресми және мұсылман, христиан, иудей, басқа конфессия өкілдері қатысқан бейбітшілік пен келісімнің халықаралық конференциясы болып өтті. Онда бейбітшілік пен тұрақтылық Декларациясы қабылданды. Бұл құжатта «дін өркениеттер диалогын байланыстырушы болуы керек», «бейбітшілік пен халықтың гүлденуі барлық діндер мен әлем мәдениетінің ақырғы мақсаты болып табылады» делінген. 2003 жылғы 23-24

қыркүйекте Астана қаласында өткізілген Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің І-сөзіне ислам, христиандық, иудаизм, синтоизм, индуизм және буддизмнің аса беделді өкілдері қатысты. Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің алғашқы рет бас қосып, ортақ құжат қабылдады. Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлері және жоғары өкілдер конструктивті конфессияаралық диалогты жалғастырудың қажеттілігін ескеріп, Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлері съездерін ұдайы түрде өткізіп отыру, сонымен қатар, халықаралық конфессияаралық диалогтың тұрақты органы - Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің Хатшылығын құру туралы шешім қабылдады. Бұл орайда Әлемдік және дәстүрлі діндер съездері рухани құндылықтардың жаһандық өзара кірігу, адамдар санасында адамзаттың дәстүрлі діндерінің қасиетті идеалдарын насихаттау мен нығайту процесінің елеулі қозғалтқыштарының бірі болып табылады.

2009 жылғы 1-2 шілдеде, 2010 жылғы 13-14 қазанда Астана қаласында Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлері Хатшылығы жұмыс тобының отырысын ұйымдастыру қазақ елінің бейбітшілікті, келісушілікті және Өркениеттер диалогын дамытуға бағытталған сұхбаттық алаң ретінде бүкіләлемдік тануға ие болып отырғандығының тағы бір дәлелі. Форумның аса маңызды жетістіктерінің бірі болып діни қайраткерлермен қоса дүниежүзілік қоғамдастық мемлекеттерінің ықпалды саясаткерлерінің біріге отырып, достастық пен өзара түсінушілікке шақыруы болып табылады.

Елбасының дін лидерлерін Астана қаласына шақыру туралы бастамасы мәдениеттер мен өркениеттер дамуындағы ғаламдық үдерісте аса маңызды мағынаға ие болғанын ескеру қажет. Осы орайда Өркениеттер альянсы және Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлері Съезі бір-бірін толықтырады.

Қазақ елінің даңқы ата заманнан бері қуаты мен достығында, өзара түсінушілігі мен келісінде, бірлігі пен тағаттылығында екені белгілі. Қазіргі жаһандану кезеңінде еліміздің қоғамдық өмірінде толеранттылықтың белең алып келе жатқанын көріп отырмыз. Дегенменде, бұл ұмтылыстың әліде толық толеранттылыққа айналуына біраз еңбек сіңіруіміз керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Медведева И.Я., Шишова Т.Л. Логика глобализма / И.Я.Медведева, Т.Л. Шишова// Наш современник - 2001. - № 11.-С.12-15.
2. ҚР Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы/ 14 желтоқсан 2012 жыл
3. Мәдени-философиялық энциклопедия. Алматы: Раритет, 2007-269 б.
4. Курганская В.Д., Дунаев В.Ю. Толерантность в глобализирующемся мире: Религия и культурная идентичность казахстанцев. Материалы научно-практической конференции «Вопросы толерантности и роль религии в общественной жизни». Алматы, 2007-10 б.
5. Төзімділік ұстанымдарының Декларациясы. Ст. 1, п. 1.1.

РЕЗЮМЕ

Толерантность как показатель уровня общей и политической культуры общества, это терпимое отношение к другим взглядам, верованиям, действиям, обычаям, идеям. История показывает, что причиной некоторых мировых конфликтов были религиозные разногласия.

RESUME

Tolerance as an indicator of the level of General and political culture, this tolerant attitude towards other views, beliefs, actions, customs, ideas. history has shown that the cause of some of the world's conflicts were religious disagreements.

Д.С. Муталова, аға оқытушы

С.С. Жанғазина, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қаласы, ҚР.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК ҚАТЫНАСТАР

Аннотация

Мақалада гендер түсінігі оның мәні мен қазіргі қоғамдағы гендерлік қатынастардың дамуы туралы қарастырылады.

Түйін сөздер: Гендер, стереотип, феминизм, өндіріс, гендерлік саясат

Гендерлік қатынас - бұл қоғамдағы әйел адам мен ер адамның арасындағы қарым-қатынас. Әйел мен ер адам арасындағы қарым-қатынас - әлеуметтік дамудың маңызды факторы болып табылады, өйткені, олар екі үлкен әлеуметтік - демографиялық топты құрайды. Олардың қарым-қатынастарының сипаты қоғамда көптеген экономикалық, мәдени - әлеуметтік, саяси, рухани өмірдің себебі мен әсері болып келеді. Сондықтан да бұл қарым - қатынасты зерттеудің маңызы өте зор. Гендер түсінігі соңғы кезде елімізде ерекше жиі қолданысқа еніп, елеулі мәселеге айналып келеді. Гендер түсінігі қоғамдағы әйел мен ердің арасындағы олардың әр қайсысының әлеуметтік орнын анықтауға бағытталған ғылыми бағыт. Тұңғыш рет гендер (тек) ұғымын ғылыми тіркеске американдық психоаналитик Роберт Столлер 1968 жылы енгізді. Ол өзінің "Жыныс және гендер" кітабында жыныс пен гендердің айырмашылығын көрсете отырып, жыныс биологиялық, ал гендер психологиялық мәдени феномен екендігін дәлелдеді.

Гендер мәселесінің өзі Еуропадағы феминистік қозғалыстың дамуына байланысты туындайды. Алдымен әйелдердің бағыныштылық мәселелерін талдайтын әйел қозғалыстары мен зерттеулері пайда болады. Содан соң әйел мәселесінің талдауы жаңа сапаға ұласады - еркектер де, сондай-ақ әйелдер де тең дәрежеде ғылыми объектілер болып табылатын гендерлік зерттеулерде, барлық әлеуметтік үдерістерге гендердің қатысуы мойындалады. [1].

Психологиялық зерттеулер ер балалар мен қыз балалардың өздерінің ата-аналарына еліктейтіндіктерін анықтаған. Гендерлік сәйкестіктің қалыптасуына ата-аналардың баланың мінез-құлқын мадақтап немесе сынауымен байланысты болады.

Гендерлік стереотиптердің қалыптасуына сонымен қатар, БАҚ-ры маңызды роль атқарады.

Отбасы, тәрбиешілер, баланың құрдастары жыныстық әлеуметтендірудің маңызды элементтері болып табылады.

Гендерлік саясат - қоғамдық өмірдің барлық салаларында ерлер мен әйелдердің теңдігіне қол жеткізуге бағытталған мемлекеттік және қоғамдық қызмет. Бұл жерде бір жынысты төмендету немесе бір жынысты қолдау деген мәселе айтылмайды. Ер мен әйелдің отбасынан бастап, қоғамдағы қарым - қатынастарының реттелуі.

Қазіргі таңда гендерлік теңдік саясаты үкіметтік деңгейде жүргізіліп, әр түрлі іс - шаралар өткізілуде. Гендерлік теңдік - бұл ешкімді, оның ішінде әйел баласын жынысына ғана қарап кемсітпеу, яғни екі жыныс өкілдері үшін де маңызды.

ҚР әлемдік қауымдастыққа интеграциялану процесі барысында гендерлік саясатқа қатысты бірқатар жұмыстар атқарылды. 1998 жылы Қазақстан әйелдеріне қатысты

барлық дискриминацияны жою туралы БҰҰ-ның конвенциясына қосылды. Сонымен бірге «Әйелдердің саяси құқықтары туралы», Халықаралық еңбек ұйымының 6 конвенциясы заңдастырылды. [2].

Қазақстандағы гендерлік саясатты жүзеге асырып отырған бірден бір орган – ол ҚР Президенті жанындағы әйелдер ісі және отбасылық – демографиялық саясат жөніндегі Ұлттық комиссиясы болып отыр.

Ұлттық комиссия 2005 жылдың 29 қарашасында ҚР Президенті жарлығымен қабылданған «Қазақстан Республиканың 2006-2016 жылдарына арналған гендерлік теңдік стратегиясы» негізінде жұмыс істейді. Стратегияның басты міндеті: билікке әйелдер мен ерлердің бірдей араласуына қол жеткізу, экономикалық тәуелсіздікте бірдей мүмкіндікті қамтамасыз ету, өз кәсібін дамыту мен қызмет бабында өсу, отбасы міндеттері мен құқықтарын орындауда бірдей жағдай туғызу, жыныс белгісіне байланысты зорлық зомбылықтан босату болып табылады.

Тарихи дәстүр шежіресінде Қазақстанда қоғамдық дамуда әйелдерге маңызды рөл беріліп келеді. Қазақ халқының ғасырлар бойы қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық тұрмыс салты оны басқа түркі халықтарынан ерекшелейтін қасиеттің бірі-әйелдерге қоғамның тең құқылы мүшесі ретінде қарауды қалыптастырды. Көшпелі өмір жағдайларындағы еңбек бөлінісі, қоныс-киіз үйлерді құрудағы әйелдердің араласуы олардың отбасындағы, рудағы қоғамдық-әлеуметтік рөлін көрсетіп берді. Қазақстан әйелдерінің Орта Азия әйелдерінен айырмашылығы, жоғары әлеуметтік статусқа ие болды, білімділердің қатарына жатып экономика мен қоғамда маңызды рөл атқарады [3].

Қазақстан Республикасының Президенті Н.А.Назарбаев Қазақстан әйелдерінің екінші форумында сөйлеген сөзінде әйелдердің қоғамдағы орны мен рөліне баса көңіл аударды. Форумда Президент Жарлығымен құрылған әйелдер істері жөніндегі Ұлттық комиссиясының бірінші кезектегі атқаруға тиіс міндеттерді бөліп көрсеткен болатын. Қазақстанның тәуелсіз ел ретінде қалыптасуында әйелдердің де рөлі зор. Қазақстан әйелдері қоғамымыздың әлеуметтік-саяси қызметіне айтарлықтай үлес қосуда. Қазіргі кезеңде әйелдер қоғамның барлық қызметіне тартылуда. Олар барған сайын жаңа белестерді игеріп, тіпті бұрын әйелдердің ісі емес деп қаралған саладан көріне бастады, кәсіпкерлік ісінде де өздерін көрсете білді. Дегенмен ерлер мен әйелдер арасындағы гендерлік айырмашылықтар байқалады.

Гендерлік теңсіздік экономикалық, саяси және әлеуметтік салаларда көрініс табады. Осы салалардағы гендерлік теңсіздік мына себептермен байланысты:

- әйелдер мен еркектердің экономикадағы, еңбек нарығындағы, жұмыспен қамтылу саласы мен әлеуметтік-еңбек қатынастарындағы жағдайларына;

- капиталға қол жеткізуге, меншік пен билікке;

- әйелдер мен еркектердің шешімдер қабылдауға қатысуларына;

- отбасылық табыс пен уақыт ресурстарын бөлу кезеңіндегі үлеске.

Барлық осы көрсеткіштер бойынша әйелдердің мүмкіндіктері еркектермен салыстырғанда анағұрлым шектеулі. [4].

Өндіріс саласы, әдетте негізінен ерлерге ғана тән деп есептелінеді. Өйткені, ол дене күшін және төзімділікті талап ететін өндірістік қызметтер саласы болып табылады. Осындай жағдайларға қарамастан, XX ғасырдан бастап әйелдер қоғамдық өндіріске кеңінен тартылуда. Өткен ғасырдың басында өндірісте жұмыс істейтін әйелдердің үлес салмағы тұрғын халықтың 20%-ын құраса, жарты ғасыр өткеннен кейін, көптеген елдерде ол 35%-ға жетті. Әйелдер еңбегін қолданудың жедел артуына экономикалық, саяси, әлеуметтік және демографиялық факторлар әсер етті. Бүтіндей алғанда, жұмыспен айналысатын әйелдер саны артуының жалпы беталысына қарамастан, әйелдерді өндіріс саласына тарту мен ығыстыру алма-кезек жүріп жатты.

Қазіргі кезде әйелдер дүниежүзілік жұмыс күшінің үштен бірін, ал көптеген елдерде елеулі еңбек ресурстары әлеуетін құрайды.

Кеңес одағында әйелдер еңбегін өнеркәсіпте, әсіресе, ауыр өнеркәсіпте пайдалануға ерекше көңіл аударылды. Оны жоспарлы түрде пайдалану мүмкіндігін көптеген ғылыми-зерттеу институттары қарастырды. Сөйтіп, ана мен баланы қорғау, еңбекті қорғау жөніндегі ленинградтық институттар ауыр өнеркәсіпте жұмыс істейтін 138 түрлі кәсіптегі әйелдердің жұмысын зерттей отырып және «санитариялық-гигиеналық сипаты жағынан да, аурушандық, жарақаттанушылық және экономикалық еңбек тиімділігі тұрғысынан да, аталған кәсіптерде (слесарь, токарь, электр шебері, фрезерлеуші, металл пісіруші, краншы және басқалары) әйелдер еңбегін кең түрде енгізу үшін ешқандай қайшы көрсеткіштер жоқ деген қорытындыға келді. Соның нәтижесінде, шахтер Алексей Стаханов бастамасынан тракторшылар Паша Ангелина және біздің отандасымыз Социалистік Еңбек Ері Кәмшат Дөненбаева да қалыспады.

Қазіргі қоғам дамуының екпінді үдерістері жаңалық енгізу факторының материалдық-техникалық базасын құрайтын салаларда қазіргі негізде өндірісті жаңғыртуды жүзеге асыруға қабілетті, жоғары білікті мамандар қажеттігін күн тәртібінен түсірмей отыр. Бір жағынан, ертеден қалыптасқан ерлер мен әйелдердің өндіріс саласындағы бөлінісі сақталады. Мысалы, бүгінде өңдеу өнеркәсібінде 211,9 мың әйел жұмыс істейді (ерлер санының 60%-ы), ал кен өндіретін салаларда бұл көрсеткіш 50%-ды құрайды (630 мың еркекке, 318,8 мың әйел).

Тағы бір айрықша дерек өзін-өзі жұмыспен қамтитын тұрғындар арасындағы ең жоғары көрсеткіш тек әйелдер арасында байқалады, мұның өзі, біздің пайымдауымызша, еңбек рыногына әйелдердің көбірек икемделетіндігінің айқын айғағы болып табылады. Әйелдер арасында өз бетімен жұмыспен қамтылғандар үлесі 34,6% болса, ерлер арасында-32,1%. Осылайша, ауыл шаруашылығы саласында өзін-өзі жұмыспен қамтыған әйелдер ерлер санынан асып түскен (803,6 мыңға қарсы 873,2). Бөлшек және көтерме сауда саласында жұмыспен қамтылу жөнінен әйелдер үштен екіге көп. Әйелдердің 52,2%-ы ғылыми-техникалық салада жұмыс істесе, 72,5%-ы білім беру саласында, 74,7% - денсаулық сақтау мен әлеуметтік қызмет саласында, 60,1% - өнер саласында еңбек етеді.

Әйтсе де, индустриялық-инновациялық даму үдерісіне әйелдер жеткілікті түрде тартылмай отыр. Мұның өзі, біздің көзқарасымызша, жаңғыртудың ілгерілеуіне кері әсер етуі мүмкін. Қазақстандағы кәсіпорындардың жаңғыру белсенділігі 4,3%-ды құрайды. Салыстыру үшін біздің көршілеріміз Ресей мен Қытайды алсақ, олар бұл көрсеткіштер бойынша 2 және 5 есеге асып түседі.

2013 жылғы статистика деректері бойынша, жоғары білімді жұмыссыз әйелдер саны осыған ұқсас ерлер көрсеткішінен 1,3 есе артып кетеді. Жұмыссыз әйелдер санының 23,4%-ы жоғары білімге, 26,5%-ы орта кәсіптік білімге ие. Ерлер арасында бұл көрсеткіш 17,5 және 26,2%-ға сәйкес. Жалпы алғанда жоғары білімді жұмыссыз әйелдер-62,8%, ерлер-37,2%.

2011 жылы 5 наурызда Астана қаласында Елбасының қатысуымен Қазақстан әйелдерінің алғашқы съезі өтті. Осы съезде Президент Қазақстанның 20 жылда қол жеткізген жетістіктерін талдай отырып әйелдердің мемлекеттік орган жетекшілері арасында 2010-2016 жылдарына арналған гендерлік теңдік стратегиясына сәйкес жопарланған 30 пайыздың 10 пайызын құрағанын айтып өтті. Сондықтан да Елбасы Үкіметке, Президент әкімшілігіне, Ұлттық комиссияға алдағы бес жылда әйелдердің шешім қабылдай алатындай деңгейге жеткізу мәселесі бойынша нақты жоспар жасап шығаруды тапсырды.

Индустриялық-инновациялық даму басымдықтарын ілгері жылжыту үшін, әйелдер жетекші мақсаттағы топтардың бірі болуы тиіс. Мәселенің өзектілігі 2011

жылы Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы ҚЗСИ тапсырысы бойынша «Эпицентр» әлеуметтік технология агенттігі жүргізген социологиялық зерттеулер нәтижесі де көрсетіп берді. Респонденттер жауаптары ерлерге қарағанда, әйелдердің индустриялық-инновациялық даму бағдарламалары жөнінде аз білетіндігін көрсетті. Тек «Ғылым туралы» Заңмен Білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасының базалық құжаттары жөнінде ерлерге қарағанда әйелдердің мәліметі жоғарырақ болды.

Оның негізгі себептері білім беру мен индустрияландыру ісінің өзара түйіспеуіне, ал ол кадрлар зәрулігіне, оның соңы индустриялық саладағы гендерлік үйлесімсіздікке әкеледі.

Бізге гендерлік сәйкессіздік айқын көрініс береді. Өнеркәсіпте ерлер әйелдерге қарағанда саны жағынан екі есе артық, ал әйелдер керісінше, білім беру саласында көбірек. Сөйтіп, әйелдер индустрия саласынан алшақтайды, себебі, ол көбіне-көп дене еңбегіне (демек, ерлерге) негізделген. Осыдан келіп әйелдер арасында елімізде жүргізіліп жатқан индустриялық-инновациялық даму бағытын түсіну деңгейінің аз екендігі (индустрияландыру бағытын қолдау: ерлер-60%, әйелдер-53,9%) байқалады. [5].

Сонымен бірге, экономикаға қосқан әйелдер үлесін жете бағаламау мәселесі де бар. Әйелдер қазіргі кезде объективті себептерден өндірістік емес, әлеуметтік, отбасы саласына қарай ығыстырылса, сонымен бірге, олардың қосқан үлесі, ерлердің өндірісте істегенінен, саны жағынан күрделірек бағаланады.

Статистика деректері бойынша, әйелдердің ІЖӨ қалыптастырудағы үлесі ерлерге қарағанда шамамен, 1,6 есе аз. Сонымен бірге, олар өндірген айтарлықтай әлеуметтік капиталды, әйелдер үлесі ретінде біз есепке алмаймыз. Соның ішінде, негізінен әйелдер атқаратын үй еңбегі және халық санын толықтыруды материалдық бағалау талдаудың сыртында қалады. Бұл экономика көлеміне әсер етеді.

Жыл сайын еліміздің әйелдер активімен кездесу кезінде Президент Н.Ә.Назарбаев көптеген маңызды мәселелер көтереді. Мұның өзі Мемлекет басшысының жан-жақты қолдау көрсете отырып, гендер мәселесіндегі түйінді өзгерістерге сенім артып, Қазақстандағы индустриялық-инновациялық, ғылыми-техникалық және әлеуметтік-жетілдіру бағытындағы олқылықтардың орнын толтыру үшін аса ірі резервтерді пайдалану керектігіне маңыз бергенін білдіреді.

Жоғарыда баяндалғандарды ескере отырып, Қазақстанда әйелдер қатысуы тұрғысында, индустриялық-инновациялық даму барысында экономикалық дамуына ең белсенді және нақты күш-әйелдер капиталын қатыстыру керек. Еліміздің әрбір әйелінің міндеті отбасы, ошақ қасы деп түсінбей, қоғамның белді мүшесі ретінде саяси, әлеуметтік-экономикалық қызметтерге араласып отыруы қажет. Сонда ғана бұл мақсаттар өз нәтижесін бермек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Калабахина И. Әлеуметтік жыныс: экономикалық және демографиялық мінез-құлық. – М., 1998.
2. Әйел құқықтарын қорғау жөніндегі Халықаралық құжаттар: «Гендер теориясына кіріспе» курсы бойынша оқу-әдістемелік жинақтама. VII шығ. – Алматы, 1999.
3. Нұртазина Н. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы әйел: «Гендер теориясына кіріспе» курсы бойынша оқу-әдістемелік жинақтама. VII шығ. – Алматы, 1999.
4. Шокаманов Ю.К. Қазақстандағы адам дамуының үрдістері. – Алматы, 2011.
5. Шаукенова З. Индустриялық даму және әйелдер. //Егемен Қазақстан. -2012. - 20 сәуір.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается понятие гендер, его содержание и развитие гендерных отношений в современном обществе.

RESUME

The article deals with the concept of gender and its meaning and the development of gender relations in modern society.

ӘОЖ 323 (574)

Д.С. Муталова, аға оқытушы

М.Б. Тілектес, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қаласы, ҚР.

«МӘНГІЛІК ЕЛ» ҰЛТТЫҚ ИДЕЯСЫНЫҢ ЖАСТАРҒА ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДЕГІ МАҢЫЗЫ

Аннотация

Мақалада «Мәңгілік ел» ұлттық идеясының мәні және оның жастарға тәрбие берудегі маңызы қарастырылады.

Түйін сөздер: Мәңгілік ел, жастар, ұлттық тәрбие, мәдениет, патриотизм

«Мәңгілік ел» ұғымын тереңнен түсіндіру, тарихи негіздерін көрсету мәселелері маңызды болып табылады. Бостандық, еркіндік, тәуелсіздік – асыл арман. Тәуелсіздікті сақтап қалу үшін ел ішінде алауыздық болмау керек. Ал, ол үшін халыққа біртұтас идея, алға жұмылдыратын бағыт, мақсат – мұрат керек. Тәуелсіздігіміздің қадіріне жетіп, оның көзіміздің қарашығындай қорғау, баршамыздың борышымыз. Ұлттық санамыз саяси өрісіміз сілкініс жасап, өрлеу жолына түскенде біздің кім екенімізді, ата-бабамыздың қандай болғандығын, ұлан байтақ өлкені қалай қорғағанын, бостандықты қалай аңсап, қалай қастерлегенін, кешегі тектілердің ұрпағы екендігімізді ұғынып, келешекке жеткізу парызымыз.

«Мәңгілік ел» идеясы – елдің ұлы рухын, адамның адами қасиеттерін, еліміздің елдігін арттыратын құндылықтарды біріктіретін идея. Елбасымыз көтерген ұлт болашағына негізделген «Мәңгілік ел» идеясы – тарихи танымдық мұра, ұлттық деңгейдегі білім, ғылыми және мәдени құндылықтарға ие саяси бағыттағы терең ұғым.

Елбасы Қазақстан халқына арналған Жолдауында «Мәңгілік Ел - ата-бабаларымыздың сан мың жылдан бергі асыл арманы. Ол арман әлем елдерімен терезесі тең қатынас құратын, әлем картасынан ойып тұрып орын алатын Тәуелсіз мемлекет атану. Тұрмысы байқуатты, түтіні түзу шыққан, ұрпағы ертеңіне зор сеніммен қарайтын бақытты ел болу. Мәңгілік ел ұғымын ұлтымыздың ұлы бағдары «Қазақстан-2050» Стратегиясының түпқазығы етіп алдық. Біз үшін болашағымызға бағдар ұлтты ұйыстыратын ұлы мақсаттарға жетелейтін идея бар. Ол – мәңгілік ел идеясы. Тәуелсіздігіміз арқылы халқымыз мәңгілік мұраттарына қол жеткізді» - деп айтып өткен болатын [1].

Мәңгілік Ел— жалпы қазақстандық ортақ шаңырағымыздың ұлттық идеясы. Мәңгілік Ел ұлттық идеясының негізгі мәні — мәңгілік мақсат-мұраттарымыз бен мәдени-рухани құндылықтарымызға негізделген, мемлекет құрушы қазақ халқы мен

өзге де ұлттардың ұлттық идеяларын бір арнаға тоғыстыратын идеология арқылы қалыптастырылатын қазақтың ұлттық мемлекеті. Мәңгілік Ел ұлттық идеясы дегеніміз — өткенімізден сабақ ала отырып, болашағымызды баянды ету жолындағы мұраттарымыз. Бүгінгі таңда ғасырлар қойнауында жатқан ұлттық тәрбиенің озық әрі өнегелі дәстүрлерін, асыл қасиеттерін оқушылардың бойында қалыптастыру, этнопедагогика материалдарын ұтымды пайдалану – аса маңызды міндеттердің бірі. Еліміздің білім беру жүйесі әлемдік білім беру кеңістігіне бағыт алуда. Бүгінгі күні қазақ халқының ұлттық мәдениетінің қайта өркендеу жағдайында жеткіншек ұрпақты ұлттық дәстүрлерде тәрбиелеудің заңды объективті қажеттігі туды. Қай заманда болсын жас ұрпақтың өнеге тұтар өзіндік ұлттық тәлім-тәрбиесі болатындығы белгілі. Егеменді Қазақстан Республикасының болашақ ұрпақтарының сана-сезімін, ұлттық психологиясын, оның ерте замандағы ата-бабалар салт-дәстүрімен сабақтастыра тәрбиелеу қазіргі күннің ең өзекті мәселесі екендігін өмірдің өзі көрсетіп отыр.

Елбасы, Ұлт Көшбасшысы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында халқымыздың ұлттық сана – сезімін биік деңгейге көтеру, Мәңгілік Ел болашағы – жастарды тәрбиелеуге арналған үлкен ойлар, тұғырлы тұжырымдар айтылады.

Қазіргі күнде заманауи қоғам алдында тұрған кез келген мәселені шешу барысында ұлттық мүддені елеп-ескермеу мүмкін емес. Әсіресе ұлттық тәрбиеге қатысты мәселелерді шешуде бұл өте маңызды. Білім беру мекемелері, жекелей алғанда жоғары мектеп белгілі бір ұлттық сипаттамаға ие болашақ маман тұлғасын қалыптастыруда және тәрбиелеуде ерекше рөл атқарады. Тұлға ұлттық қасиеттерсіз өзіндік болмысқа ие бола алмайды. Заманауи қазақстандық білім беру жүйесінің міндеті де осыған байланысты: өз Отаны мен өз халқына жан-ділімен қызмет етуге даяр болашақ мамандардың ұлттық сана-сезімін қалыптастыру.

Берік сақталып және ұрпақтан-ұрпаққа мұра болған салт-дәстүр ұлттық тәрбиенің негізгі идеясы. Ата-бабалар жолы, олардың өмірлік, жасампаз еңбек тәжірибесі жастар тәрбиесіндегі негізгі компонент ретінде саналады. Демек қоғамдағы тәрбие мен білім беру ұлттық тәрбиесіз тиімді қызмет атқара алмайды [2].

Тәрбие абстрактылы емес, ол нақты сипатқа ие, алдымен сол немесе басқа халықтың ұлттық – этникалық өзіндік моралын, дәстүрін, салтын, адамгершілігін бейнелейді және оның мәдениетіне, этномәдени ортасын құруға және халықтық педагогика құралдарын көп пайдалануға сүйеніп жүзеге асырылады. Қытай халқының мақал-мәтелінде былай делінген: «Өзі келген ауылын білмеген, өзі іздеген ауылды таба алмайды». Яғни, этникалық тәрбие – бұл ұрпақтардың мақсатқа бағытталған әрекеттестігі, оның нәтижесінде тұлғаның этникалық санасы, өзіне этностың субъектісі ретіндегі сәйкес қатынасы және өз халқының тіліне, тарихына, мәдениетіне жағымды қатынасы, оған деген мақтаныш сезімі, сонымен бірге басқа этнос өкілдеріне сыйластық сезімі мен толеранттылығы қалыптасады.

Қазақстанның экономикалық, саяси өркендеуі жастардың зияткерлік және рухани-шығармашылық әлеуетін бүкіләлемдік белсендендіруді талап етеді. Қазіргі қоғам парасатты, құзыретті, креативті ойлайтын қасиеттерімен өз тағдырына ғана емес, көпұлтты Қазақстанның өркендеуіне жауапкершілігін жете ұғынатын кемелдеген азамат, патриот тұлғаға мұқтаж. Мұның өзі қазіргі жағдайда болашақ мамандарға ұлттық тәрбие беруді іске асыру қоғамның оқушы жастардың ұлттық сана-сезімін этникалық және азаматтық сәйкестілік деңгейінде жаңарту сұранысымен ғана емес, олардың зияткерлік және рухани-шығармашылық әлеуетін барынша белсенділендіру деңгейінде қайтадан дамытумен айқындалатындығының дәлелі.

Сондықтан көпұлтты Қазақ мемлекетінің жақын болашақта қалыптасуы ұлттық тәрбиенің мәнін өзіне этникалық, көпмәдени және зияткерлік тәрбие, олардың бірлігін,

өзара байланысын мен өзара шарттылығын таңдап алған «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясының үш маңызды құраушылары контекстінде кеңінен түсінуді талап етеді.

«Мәңгілік Ел» идеясын жүзеге асыруда жас ұрпаққа сапалы білім беруде жаһандық демократиялық құндылықтардан бас тартпай, қазақтың ұлттық құндылықтарын жаңғырту, осы жанашылдықты қалыптастыруда дәстүрлі құндылықтарды жаңғырта отырып, ұрпақ жадына сіңіру [3].

Қазіргі заман жағдайында болашақ мамандарға ұлттық тәрбие берудің өзекті міндеттерінің бірі- олардың жоғары деңгейдегі ұлттық сана - сезімін қалыптастыру болып табылады. Болашақ мамандардың жоғары деңгейдегі ұлттық сана - сезімін қалыптастыру «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясының үш маңызды құраушылары контекстінде жүзеге асырылуы тиіс:

- этнос қалыптастырушы, этникалық сәйкестендіру мен этникалық әлеуметтендіруді дамытуға бағытталған этникалық тәрбие есебінен жүзеге асырылады;
- азаматтық, азаматтық сәйкестілікті дамытуға бағытталған көпмәдени тәрбие есебінен іске асырылады;
- жалпыұлттық, болашақ мамандардың бәскеге қабілеттілігін дамытуға бағытталған зияткерлік тәрбие арқылы жүзеге асырылады.

Этностық тәрбие болашақ мамандардың этностық сана-сезімін, этностық әлеуметтенуі мен этностық барабарлығын дамытуға бағытталып, сол арқылы «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясының этнос қалыптастырушы құрамдас бөлігін іске асыруға септігін тигізуі тиіс.

Болашақ мамандарға көпмәдениетті тәрбие беру олардың азаматтық сана-сезімін, азаматтық әлеуметтенуін, азаматтық барабарлығын дамытуға бағытталып, осы арқылы «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясының азаматтық құрамдас бөлігін іске асыруға септігін тигізуі тиіс.

Зияткерлік тәрбие болашақ мамандардың жалпыұлттық сана-сезімін, жалпыұлттық әлеуметтенуін, жалпыұлттық барабарлығын дамытуға бағытталып, сол арқылы «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясының жалпыұлттық құрамдас бөлігін іске асыруға септігін тигізуі тиіс.

Тәрбие қашанда тұлғаның қалыптасуы мен дамуына, оның құндылықтар жүйесі мен әлеуметтік тәжірибесін қалыптастыруға бағытталады. Қазіргі жағдайда ұлттық мәдениеттің өзіндік болмысын бірегей этномәдени мұраны ұрпақтан ұрпаққа жеткізудің басты механизмі ретіндегі ұлттық тәрбие жүйесін сақтап қалу қажеттігі болашақ мамандарға ұлттық тәрбие берудің факторларын анықтауға қатысты мәселелердің маңызын арттыра түсті.

Қазақстанда болашақ мамандарға ұлттық тәрбие берудің қайнар көзі қазақ ағартушыларының бай рухани мұрасы болып табылады. Тәрбиенің ұлттық сипаты жөніндегі идея әсіресе ұлттық мәдениетті сақтау, жастарды халықтық педагогика негізінде тәрбиелеу жолында қызмет еткен М.Жұмабаев еңбектерінде айқын көрініс тапқан. М.Жұмабаев жастарға білім мен тәрбие берудің нәтижелері мен этномәдени мүдделерді іске асыру жөнінде толғана отырып, бай рухани қазынаны, ұлттық тәрбиедегі көпғасырлық тәжірибені сақтау қажеттігіне баса назар аударып, «әр ұлттық ұландары өз халқының ортасында өмір сүріп, еңбек ететіндіктен, тәрбиеші оларды ұлттық дәстүрлер рухында тәрбиелеуге міндетті» екендігін айтады.

Жастар халықтың ең әлеуметтік белсенді қабаты болып табылады. Сондықтан мемлекет өзін-өзі дамытуға және өзін-өзі кемелдендіруге қабілетті, ұлттық санасы қалыптасқан және қоғам келешегіне қызмет етуге даяр жастарға зор үміт артады. Жастардың құндылықтық бағдарына, олардың адамгершілігіне қатысты мәселелерді қоғам дамуынан бөліп-жарып қарастыруға болмайды.

Патриотизм – тұлғаның кіріктірілген қасиеті, өз Отанына деген сүйіспеншілікпен қарау, Отанына қызмет етуге дайын болу борыштық міндетін сезіну [4].

Отансүйгіштік саяси сезім ұлтжандықты қажет етеді. Ұлтжандылық-туған халқынды, ұлтынды сүйу, атамекенінді аялап, еліңнің тілін, мәдениетін, әдебиетін, тарихын, біртуар аяулы перзенттерін мақтан тұту, ата-бабаның салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын қастерлеу. Ұлтжандылық- отаншылдық қасиетпен тығыз байланысты. Қазақстан - біздің Отанымыз, туған жеріміз, өз еліміз. Ұлтжандылыққа тәрбиелеу дегеніміз-өз елін көзінің қарашығындай қорғауға дайын жас азаматтарды қалыптастыру. Қазақ халқы бекерден-бекер "Отан отбасынан басталады",- деп айтпаған. Ата-анасы мен жақын туыстарын сүймеген жастың ел-жұртын, халқы мен ұлтын сүйетін толыққанды азамат болуы екі талай.

Халықтың көпғасырлық мәдениеті ұлттық тәрбиенің ықпалды да сарқылмас қайнар көзі болып табылады. Әр халықтың мәдениеті тек сол халыққа ғана тән тұрмыс-тіршілік, салт-дәстүр ерекшеліктерін бейнелеп, тарих жолында өзінің қайталанбас соны іздерін қалдырады. Ғасырлар бойы жинақталған тәжірибе – адамзат игілігі болып табылады. Осы орайда оны келешек ұрпақ үшін қастерлеп сақтау – қазіргі буынның міндеті.

Ұлттық тәрбие беруді нығайтатын фактор көпғасырлық ұлттық дәстүрлер болып табылады. Жастар тәрбиесінде халықтың ғасырлар бойы жинақталып қордаланған мәдени мұрасын сақтау, дамыту және тиімді пайдалану мемлекеттік маңызға ие стратегиялық нұсқау болып табылады.

Еуразия кіндігінде орналасқан Қазақстанның аумағында осы жердің ескірмейтін құндылықтарымен тікелей сабақтасып, еліміздің жасампаз тарихын кейіптейтін көптеген қайталанбас тарихи және мәдени ескерткіштер бар. Осы құнды-мәдени қазынаны сақтап-көбейту және оны болашаққа жеткізу жауапкершілігі қазіргі жастарға жүктеледі.

Жастар – еліміздің ертеңгі болашағы. Сондықтан да жастар мәселесі мемлекеттің стратегиялық маңызды бағыттарының бірін құрайды. Жастарға қарап ертеңгі мемлекетіміздің даму бағытын, бейнесін көруге болады. Жастар–ең прогресшіл, жасампаз топтың өкілдері. Елімізде жүргізіліп жатқан реформалар қалай да болмасын белгілі кезеңдер өткеннен кейін жастардың бойында өзіндік ізін қалдыратындығы айқын. Міне, бұл жастар ісіне, оны тәрбиелеуге немқұрайлы қарауға болмайтындығын білдіреді. Бүгінгі тәуелсіз мемлекетіміздегі жаңа қоғам мүддесіне лайықты, жан-жақты жетілген, бойында ұлттық сана мен ұлттық психологиясы қалыптасқан ұрпақ тәрбиелеу отбасының, білім беру ошақтары мен барша халықтың міндеті.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы 17 қаңтар 2014 жыл.
2. Пірәлиев С.Ж. Мәңгілік Ел және этнопедагогика мәселелері. – Ақиқат. – 2015. – №3.
3. Коменова С.О. Жас ұрпақ тәрбиесіндегі басты құндылықтар. – Білім берудегі менеджмент. – 2016. – №1. – 83 б.
4. Коменова С.О., Коменова М.О. «Мәңгілік ел» идея негізі – жас ұрпақ тәрбиесіндегі басты құндылықтарда. – ҚазҰУ хабаршысы. – 2016. – №2(56). – 163 б.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается значимость национальной идеи «Мәңгілік ел» и его значение в воспитании молодежи.

RESUME

The essence of the national idea of “Mangilik Yel” and its importance in education of young people are considered in this article.

УДК 334.72

А.А. Арстаналиев, студент

Ш.С. Аймукашева, старший преподаватель

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК.

МОЛОДЕЖНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В КАЗАХСТАНЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ ЕГО РАЗВИТИЯ

Аннотация

В данной статье рассматриваются проблемы развития предпринимательской деятельности среди молодежи в Казахстане. А также государственная поддержка и реализация государственных программ.

Ключевые слова: предпринимательство, молодёжь, бизнес, развитие, государство.

Молодые предприниматели – это самая инициативная, ответственная и энергичная часть молодежи. Сегодня в Республике Казахстан молодежное предпринимательство играет важную роль в развитии государства. Молодые предприниматели – это тот авангард, который способен вывести отечественную экономику страны на новые рубежи. Важнейшей задачей становится поддержка молодежного предпринимательства, которая необходима для эффективной реализации социальной модернизации Казахстана. Свои илия в этой сфере мы должны сконцентрировать на следующих основных направлениях:

- выработка механизмов совместных усилий государственных органов, институтов развития социально-предпринимательских корпораций с молодежью;

- ориентирование и мотивирование молодежи к осуществлению предпринимательской деятельности, создание равных возможностей для ведения бизнеса в конкурентной среде;

- введение общественного контроля в процесс распределения финансовых ресурсов для предпринимателей, обладающих интересными бизнес-идеями;

- содействие обучению сельской молодежи навыкам организации ведения индивидуального предпринимательства, поощрение и создание бизнес-проектов востребованные на селе, а также содействие микро-кредитованию молодежи;

- обеспечение возможностей прохождений бесплатного курса обучения основам предпринимательства;

- проведений мероприятий среди молодежи по повышению имиджа предпринимателей, привитию у молодежи желания заниматься предпринимательством[1].

Решение проблемы занятости населения, это создание условий для вовлечения молодежи в бизнес-среду. Сегодня молодежь имеет хорошие перспективы для занятия бизнесом. Это обусловлено распространенной в молодежной среде ориентацией на успех и соответствием качеств молодых людей требованиям рынка (инициативность,

мобильность, смелость, склонность к риску, способность учиться и переучиваться, открытость инновациям и т.п.).

Предпринимательство в сегодняшнем Казахстане, хотя и испытывает значительные трудности, но постепенно развивается. Сейчас многие стали понимать, что именно предпринимательство двигает развитие производства, рынка, а значит, и общества в целом. Страна процветает благодаря предпринимателям, а предприниматели благодаря поддержке государства.

В настоящее время в нашей стране наблюдается новый этап в развитии предпринимательской и инновационной деятельности молодежи, который характеризуется ежегодным увеличением финансирования. В общей системе экономических отношений инновационной деятельности отводится ключевая роль, так как ее конечными результатами является повышение эффективности производства, ростом производительности труда и капитала, объемом высокотехнологичной продукции –определяется экономическая мощь страны.

В нашей стране работают более 1 млн. 200 тысяч предприятий. В секторе малого и среднего бизнеса заняты почти 3 млн. человек, от которых во многом зависит социальное благополучие страны. Доля малого и среднего бизнеса в экономике страны к 2050 году должна удвоиться, достигнув 50 %. В своих выступлениях Президент Н.А.Назарбаев неоднократно отмечал о необходимости поддержки государством начинающих и молодых бизнесменов, внедряющих инновации. Для реализаций данной идеи в Восточно-Казахстанской области, инициативной группой молодежи был создан общественный фонд «Развития молодежного предпринимательства». Целью фонда является улучшение условий для развития малого и среднего бизнеса, обеспечение конкурентоспособности субъектов малого и среднего предпринимательства, обеспечение занятости населения и развития самозанятости, а также содействие в формировании и развитии инфраструктуры поддержки малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан. Также нужно создать фонд развития молодежного предпринимательства во всех экономических зонах страны, так как этот пилотный проект дал положительный результат [2].

Во многих странах мира действуют разные государственные программы, позволяющие развивать предпринимательство среди молодежи. Например, в Турции действует проект TUGIAD, LesJournées de l'Entrepreneurs (JDE) – во Франции, есть Центр предпринимательства в России и в Южной Корее -Youth Entrepreneurs' Society of Korea (YES Korea), Imprenditorialita Giovanile в Италии и другие.

В нашей стране финансирование предпринимателей ведётся через банки второго уровня. Согласно официальным данным, на сегодняшний день было профинансировано 7,7 тыс. клиентов из числа индивидуальных предпринимателей; им выдали кредитов на 157 110 млн. тенге. Молодые предприниматели составляют 2,5% от всех индивидуальных предпринимателей. Кроме того действует несколько госпрограмм по поддержке бизнеса. Одна из них является «Дорожная карта бизнеса-2020», которая предусматривает: максимальную сумму кредита – 4,5 млрд. тенге, срок субсидирования - до 3 лет, максимальную ставку вознаграждения – 14%. При этом предприниматель выплачивает лишь 7%, а государство выплачивает разницу.

Хотя многие страны мира создают благоприятные условия для развития бизнеса, но на сегодня имеются общие проблемы для всех при введении бизнеса, это: 53% – отсутствие финансов; 16% – недостаток опыта; 11% – недостаточное образование. В такой ситуации облегчить выход на рынок молодых предпринимателей может только поддержка государства.

Несмотря на активную реализацию государственных мер в нашей стране, направленных на развитие молодежного предпринимательства, нерешенными остаются

проблемы, оказывающие значительное влияние на готовность молодых людей создавать самостоятельные бизнес-проекты. Среди основных проблем можно выделить следующие:

1. Среди молодежи слабо выражена готовность идти на риск, создавать что-то новое, отсутствует дух предпринимательства;

2. Молодые люди предпринимателей воспринимают, как людей, которым приходится постоянно преодолевать трудности, а не как бизнесменов, стремящиеся к успеху;

3. Традиционные казахстанские учебные заведения дают основы экономических знаний, но при этом не формируют стимулы и поведенческие компетенции, без которых успешная предпринимательская деятельность невозможна [3].

На фоне международных сопоставлений казахстанский бизнес-климат выглядит непривлекательным. Наши компании гораздо чаще сталкиваются со сложностями и барьерами при ведении бизнеса. Поэтому для развития молодежного предпринимательства на современном этапе необходимо:

1. Популяризировать предпринимательскую деятельность среди молодежи. Для решения данной стратегической задачи нам необходимо:

- проводить игровые и тренинговые мероприятия;
- устраивать олимпиады по предпринимательству;
- приглашать молодежь на образовательные курсы;
- организовать выпуск социальной рекламы, формирующей позитивное отношение к предпринимательству, как к востребованной и достойной профессии;
- информировать о государственной поддержке молодых предпринимателей;
- разработать и распространить рекламные материалы, пропагандирующие идею честного и социально ответственного предпринимателя, являющегося основой экономического прогресса страны;
- информировать молодежь о проводимых конкурсах бизнес-проектов.

2. Массово вовлекать молодых людей в предпринимательскую деятельность. При решении этой задачи необходимо распространять агитационные материалы о программах, проводимых государством, устраивать анкетные опросы молодежи в учебных заведениях. Каждая анкета должна содержать раздел с контактными данными. После обработки анкет необходимо составить базу данных молодых людей, готовых стать предпринимателями. Проведение информационных конференций с молодежью, желающей открыть собственные предприятия, на них должны приглашаться успешные предприниматели, представители бизнеса и власти.

3. Осуществлять отбор молодежи, имеющей способности к ведению предпринимательской деятельности. Необходимо проводить экспертные сессии в форме собеседования, когда действующие предприниматели будут оценивать бизнес-идеи и беседовать с их авторами. Конкурсы бизнес-идей позволяют найти действительно интересные предложения и реализовать их на практике.

4. Проводить профильное обучение с целью привития молодым людям навыков ведения бизнеса [4].

Молодежь должна проходить углубленное обучение по курсу бизнес-планирования, формирования проектных команд. К обучению необходимо привлекать сертифицированных бизнес-тренеров, силами которых будут проводиться мастер-классы, устраиваться экспертные сессии с успешными предпринимателями, со специалистами разных сфер деятельности, связанных с бизнесом (работники налоговых органов, специалисты по трудовому законодательству, юристы, пожарные, экологи, бухгалтеры).

Анализ существующих проблем развития молодежного предпринимательства на современном этапе, понимание недостаточности числа молодых людей, стремящихся открыть собственное дело, и ограниченности ресурсов и региональных бюджетов, позволяет сделать вывод, что добиться успеха в деле развития молодежного предпринимательского движения сможет только применение программно-целевого метода. Системный подход даст возможность четко определить стратегию вовлечения молодых людей в предпринимательскую деятельность во всех регионах страны, позволит реализовать основные меры по пропаганде предпринимательства в молодежной среде, отобрать наиболее талантливую молодежь, провести ее обучение и помочь ей в реализации бизнес-проектов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. А.В. Бусыгин Предпринимательство. А.: «Экономика», 2016.
2. Послание Президента Казахстана Н.А. Назарбаева народу Казахстана – «Стратегия «Казахстан-2050»» www.mit.kz
3. А.К. Кантарбаева Предпринимательство. институционально-эволюционный подход. «Раритет», Алматы, 2015 г.
4. Е.Кубаев, Е.Кырбасов, О. Бордоусов Состояние и направления развития малого бизнеса и предпринимательства в Казахстане. Журнал «Экономика и статистика», № 4, 2017.

ТҮЙІН

Бұл мақалада Қазақстан жастар арасындағы кәсіпкерлік қызметтің дамуы туралы қарастырылады. Сонымен қатар мемлекеттік қолдау мен мемлекеттік бағдарламалардың жүзеге асырылуы.

RESUME

In this article the problems of development of entrepreneurial activity among young people in Kazakhstan. As well as state support and implementation of state programs.

УДК 94 (574)

Г. С. Саркулова, старший преподаватель

К. Ю. Воробьева, студент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

ЗДОРОВЬЕ НАЦИИ - ОСНОВА УСПЕШНОГО БУДУЩЕГО КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье рассматривается роль здорового образа жизни и важности человеческого капитала в развитии общества. Обязательным условием формирования здорового человека, дальнейшего сохранения его здоровья, являются занятия физкультурой и спортом. Особое внимание уделено анализу государственной программы по охране здоровья.

Ключевые слова: здоровье нации, молодежь, спорт, общество.

Людей всегда интересовала тема здоровья. С древних времен люди верили в духов, ходили к шаманам, знахарям, собирали полезные корни, плоды и так далее и

так постепенно. На данный момент тема здоровья остается актуальной. Ведь наряду с прогрессом развиваются различные заболевания, в том числе психологические и физические.

Ни одно государство не может оставлять здоровье нации без внимания. Для этого разрабатываются различные программы, стратегии, мотивации. В нашей стране тоже разработана программа на 2016-2019 годы под названием «Денсаулық». Цель которой является улучшение здоровья граждан Казахстана для обеспечения устойчивого социально-демографического развития страны. То есть для граждан Казахстана будут созданы все условия для сохранения и улучшения здоровья. Также она направлена на качественную, конкурентоспособную систему здравоохранения.

Для повышения уровня безопасности условий жизни и труда и улучшении общественного здоровья, предусматривающее разработку и внедрение межсекторальных подпрограмм по вопросам:

1) здорового образа жизни и снижения уровня социально значимых заболеваний, обусловленных поведенческими факторами;

2) здорового питания;

3) здоровья школьников и подростков;

4) дорожно-транспортной безопасности;

5) экстренной медико-спасательной помощи при чрезвычайных ситуациях;

6) борьбы с туберкулезом, ВИЧ/СПИД;

7) профилактики особо опасных инфекций.

Это затрагивает все проблемы нашего здравоохранения. Программа уделяет внимание так же и доступности лекарств и медицинского обслуживания. Для населения строятся больницы, медпункты. Усовершенствует медицинское оборудование. Так же поддерживается наука в этой области. Все идеи, которые есть у населения могут воплотиться в жизнь.

Программа просмотрела все сектора здравоохранения, и внесла свои улучшения. Так же был увеличен бюджет для этой программы. Сейчас людей учат быть «здоровыми», ведь здоровье зависит не только медицины, но от нашего образа жизни.

Уже с детского садика нас учат ЗОЖ, мы делаем разные зарядки, соблюдаем режим питания и т.д. В школе мы уже относимся к спорту и питанию с полной ответственностью. Для этого создаются различные секции, проводятся соревнования, конкурсы, марафоны как на региональном, так и на международном уровне. Все это воспитывает в нас культуру ЗОЖ. Это и есть разработка отраслевой программы развития физической культуры и спорта. Повышение информированности населения о ЗОЖ будет осуществляться путем консолидации усилий медицинских, социальных работников и журналистов. Для этого планируется совершенствование медицинских программ: разработка тематик с учетом актуальности проблем, участие лидеров и знаменитых людей страны, видных деятелей здравоохранения, культуры, спорта, образования, популяризация новых технологий профилактики и лечения табакокурения, злоупотребления алкоголем и употребления наркотиков. Кроме того, планируется выпуск медицинских теле- и радиопрограмм, трансляция медицинских программ в наиболее удобное для просмотра время. Это должно принести свои плоды, которые будут способствовать улучшению здоровья народа.

Но самая сложная - это борьба с вредными привычками. Сейчас очень много молодежи которые имеют некие пристрастия к вредным привычкам. Для борьбы с употреблением табачных, алкогольных, наркотических веществ разработаны ряд экономических мер. Будет поэтапное повышение налогов на алкогольную продукцию. Приоритетная поддержка развития малого бизнеса по производству и реализации традиционных национальных напитков, запрет рекламы с вредоносными веществами.

Для обеспечения защиты прав некурящих на чистый воздух планируется расширение зоны запрета на курение в общественных местах (остановки общественного транспорта, открытые общественные места, предназначенные для массового отдыха). Будет продолжена работа по информированию населения о вреде табакокурения, в том числе путем увеличения объема площади предупредительных надписей на табачных изделиях, а также разработки и внедрения графических изображений и пиктограмм. И самое главное будет проводиться различное информирование населения о вреде употребления алкоголя и наркотиков, обучение и формирование ответственного отношения к своему здоровью, особенно у детей, подростков и молодежи.

Мое мнение, как студента, все эти меры эффективны и должны принести свои плоды. Но наряду с этим хотелось бы чтобы цены на табачные и алкогольные изделия повышались, а на молочную и кисломолочную продукцию снижались, что сделало бы их доступными. И связи с этим вредоносные вещества стали бы малодоступны, что привело бы к уменьшению их потребления.

Я, как гражданка республики Казахстан, пользуюсь медицинскими услугам в ряде случаев, наблюдаю, безответность и некомпетентность медицинских работников. Конечно, за период проведения программы есть позитивные сдвиги в демографической ситуации и в качестве обслуживания населения, но сохраняется низкий уровень здоровья женщин и детей.

Детская смертность оставляет желать лучшего (15,15 на 1000 родившихся). Здесь во многих случаях кроме медицинского обслуживания играет большую роль халатность самих пациентов. Но, я считаю, что медицинское обслуживание должно всегда быть на высоком уровне. Некоторые врачи сейчас не имеют должных знаний в своей профессии. И для борьбы с этим нужно ужесточать закон. Уже в вузах вносить определенные запреты. Борьба с коррупцией в этой сфере является одной из важных. Со студентами проводить определённые инструктажи о последствиях незнания в их сфере. Можно даже ввести в больницы инспекторов, которые бы следили за качеством медицинского обслуживания. У врачей сейчас идет большая бюрократическая нагрузка (отчеты, квитанции, ведомости и т.д.). Хотелось бы что бы этого было меньше, и врачи были заняты своим делом, то есть лечением людей, и повышением своей квалификации. Конечно медицину и другие сферы обслуживания ругать можно бесконечно долго. И внедрять различные новые технологии и будет бесполезно, если люди сами не задумаются что это важно для них. Народ считает, что медицина обязана «следить» за ними и забывают, что прежде всего здоровье важно ИМ САМИМ, забывая о самых элементарных правилах заботы о своем здоровье. Каждый гражданин Республики Казахстан должен проходить ежегодно обязательный медицинский осмотр, тем самым предупреждая свои заболевания.

Внедрение новых технологий в здравоохранения, это огромный плюс, и большая помощь врачам, точность диагноза увеличивается. Для повышения эффективности здравоохранения, разделения риска между государственными и частными инвесторами, внедрения современных технологий, соответствующих международным стандартам, на основе взаимообмена опытом, а также для сокращения нагрузки на государственный бюджет планируется привлечение частных компаний к управлению государственными и ведомственными медицинскими объектами и развитие частного сектора. Будет широко использовано государственно-частное партнерство, передача объектов, оборудования в аренду и доверительное управление частным компаниям. Будут устранены административные барьеры, поддержаны и стимулированы корпоративные медицинские организации и службы. Все это снижает риски нехватки государственного бюджета и способствует развитию не только государственного, но и частного сектора медицинского обслуживания.

Перечисленные ранее цели и задачи в последствии будут реализованы в запланированный срок. И с поставленной задачей они должны справиться и принести положительные результаты. Эта программа идет наряду с развитием программы «Казахстан 2050». Все это способствует развитию социальной и экономической жизни казахстанцев. Сейчас 2018 год, и я надеюсь, что все что запланировано будет реализовано. Что наше государство отнесется с полной ответственностью к этой программе. Ведь впереди еще много работы, и все в наших руках. Так давайте отнесемся к этому с полной ответственностью и поможем нашей стране уйти далеко вперед. Я верю в будущее нашей страны, и хочу тоже принести пользу своему Казахстану.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Послание Президента РК Н.Назарбаева народу Казахстана «Новые возможности развития в условиях Четвертой промышленной революции» // Казахстанская правда 10.01.18

ТҮЙІН

Мақалада салауатты өмір салтын қалыптастырудың рөлі мен қоғам дамуындағы адами капиталдың маңыздылығын қарастырылады. Сау адамның қалыптасуы, оның денсаулығын одан әрі қорғауы қажет дене шынықтыру және спорт. Денсаулық сақтау саласындағы мемлекеттік бағдарламаға талдау жасауға ерекше көңіл бөлінеді.

RESUME

The article examines the role of a healthy lifestyle and the importance of human capital in the development of society. An indispensable condition for the formation of a healthy person, the further preservation of his health, are physical education and sports. Particular attention is paid to the analysis of the state program on health protection.

ӘОЖ 228 (78)

Т.Ерболатқызы, магистрант

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қаласы

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ СТРАТЕГИЯСЫН ЖЕТІЛДІРУ ҚАЖЕТТІГІ

Аннотация

Бұл мақалада қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайға бейімдей отырып, жоғары оқу орнында инновациялық қызметті дамытудың маңызы, соның ішінде инновациялық қызметтің мақсаты, қағидалары, міндеттері және оның білім беру мен ғылым саласымен байланысы қарастырылады.

Түйін сөздер: білім беру, жоғары оқу орны, стратегия, инновация, инновациялық стратегия.

XXI ғасыр-жаһандық жаналықтар ғасыры ғана емес, білімнің дәуірлеу ғасыры да, өйткені, ол қазіргі кезде мемлекеттің тұрақты дамуы мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуде, сондай-ақ әлемдік нарықтағы, әлемдік қоғамдастықтағы орнын айқындап, халықтың өмір сүру сапасымен деңгейін көтеруде айрықша маңызды рөл атқарады.

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың «Бәсекеге қабілетті Қазақстан үшін, бәсекеге қабілетті халық үшін, бәсекеге қабілетті ұлт үшін» жолдауында атап өткендей «Ұлттық бәсекелестік қабілеттің бірінші кезеңінде білімділік деңгейімен айқындалады» [1] деп атауы білім беру саласының барлық жағынан жаңаша көзқарас, жаңаша қарым – қатынас қалыптастыруды көздейді.

Білім беру жүйесіндегі басты міндет пен іліспе мақсат үздіксіз білім беру принципін енгізу болып табылады. Сапа мынадай аспектіде қарастырылады: қазіргі кезде білім беру деңгейлерінің әрбірі өздері үшін тіршілік етіп жатқандай. Келесі онжылдықтың мақсаты, бір жағынан, адамның ілгершіл дамуын қамтамасыз ететін біріңғай ұлттық білім беру жүйесін құру, екінші жағынан, білім берудің ұлттық жүйесінің жалпыәлемдік жүйемен интеграциялануын қамтамасыз ету болып табылады. Алдағы 10 жыл ішінде білім беру жүйесін адамды біліммен ғана қамтамасыз етіп қоймай, сонымен бірге осы білімді білікті пайдалана білу және үздіксіз оқу дағдыларына баулу жүйесі етіп қайта құру күтіп тұр.

Қазақстанның 2020 жылға дейін даму стратегиялық жоспарына және «Қазақстан – 2030» Стратегиясына сәйкес Қазақстанның «үдемелі индустриалды-инновациялық дамуын» қамтамасыз етуде мемлекеттің, қоғамның және тұлғаның тұрақты дамуы үшін инновациялық стратегияларды жетілдіру қажеттігін көрсетеді [2]. Әлемдік тәжірибе көрсетіп тұрғанындай, инновациялық қызмет дағдарыс құбылыстарының алдын алуда, әлеуметтік-экономикалық қайта қалыптасу жағдайларында инновацияны жасау, дамыту және таратуға бағытталған құбылыс ретінде шешуші факторлардың бірі ретінде саналады. Отандық экономиканың дамуында инновациялық жолдарды пайдалануда, инновациялық жобаларды белсенді жүзеге асыруда білім берудің алар орны ерекше.

Осыған байланысты, білім беру жүйесін инновациялық дамытудың барлық аспектілерін толығырақ зерттеу, инновациялық типтегі университеттердің тиімді үлгілерін жасау, сонымен қатар, еліміздегі білім берудің барлық жүйесі аясында инновациялық-білім беру қызметін қамтамасыз ету үшін жағдай жасау өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Алайда, білім беру процесінде, сонымен қатар, экономика мен басқаруда қолданылып жүрген жаңа шешімдерді жасауға көп көңіл бөлініп жүргеніне қарамастан, білім беруде инновациялық үрдістерді басқарумен байланысты сұрақтардың теориялық және әдістемелік жетіспеушіліктері байқалады. Бұл өз кезегінде қазақстандық білім беру жүйесінің білім беру экономикасына кіруін қиындатады.

Білім беру жүйесі экономикалық және әлеуметтік салалардан оқшау тіршілік етуін тоқтатуға тиіс. Оны үлкен әлеуметтік-экономикалық жүйенің бір бөлігі болу және ел экономикасын адам ресурстарымен қамтамасыз ету міндеттерін шешу күтіп тұр. Оның ең басты шешу жолы жоғары оқу орындарының инновациялық стратегиясын жетілдіру болып табылады.

Жоғары оқу орындарының инновациялық стратегиясын дамыту қазіргі жағдайда олардың табысты қызмет етуінің маңызды нысаны болып табылады. Егер бұрын жоғары оқу орындары негізінен өзінің ішкі әлеуетін тиімді пайдалануға ғана мән беріп келген болса, қазіргі таңда жоғары оқу орындарының қызмет ету режимінен даму режиміне өту қажеттігі өзекті болып тұр. Ол үшін жоғары оқу орындарының тез өзгеріп отыратын ішкі жағдайлармен қатар сыртқы жағдайларға да бейімделуін қамтамасыз етуге қабілетті мақсатты жаңа стратегияны қажет етеді. Бұндай стратегия жоғары оқу орындарының макро және микро орта динамикасына уақытылы әсер ету мүмкіндігін береді және үнемі өзгеріп отыратын ортаға бейімделудің құралы ретінде қарастырылады.

Стратегия түсінігіне көңіл аударайық, бұл термин грек тілінен аударғанда *stratos* – әскер және *ago* – жүргіземін сөзінен шыққан. Бұдан бөлек терминнің мағынасын тереңірек беретін басқа да нұсқасы бар. Ол нұсқа да грек тілінен аударғанда *strategia* –

әскерді соғысқа бейімдеу өнері деп аталады [3]. Алайда, бүгінгі күні бұл терминнің нақты жалпыға ортақ танылған анықтамасы жоқ. Стратегия бағдарлама ретінде немесе жоспар, болмаса мақсатқа жету жолындағы ережелер жинағы сияқты қарастырылады.

Біріншіден, стратегияны ұйымның барлық қызметін қамтитын, бірлік, басқарушылық және мақсатқа бастаушылық режимдерін қамтитын көп қырлы концепция ретінде қарастыруға болады. Стратегиялық жоспарлау бойынша алғашқы жұмыстардың авторларының бірі А.Чандлер стратегияны ұйымның негізгі ұзақ мерзімді мақсаттары мен міндеттерінің, әрекеттерді бекітудің және осы мақсаттарға жету үшін қажетті ресурстарды бөлудің анықтамасы деп есептейді. Стратегияны жалпы ұйым әрекеттерінің жан-жақты және интегративті жоспарларын қамтитын басты күші деп қарастыруға болады. Бұл көзқарасқа сәйкес стратегия ұйымның негізгі мақсаттарының орындалатындығына кепілдеме беретін жоспарлардың іске асуы деп түсініледі.

Екіншіден, стратегия – ол сыртқы мүмкіндіктер мен қауіп-қатерлерге жауап беру, сондай-ақ бәсекелестікті арттыруға қажетті ішкі мықты және әлсіз тұстарды білу. Бұл қадамға сәйкес қызметтің әр түрлі саласында негізгі бәсекеге қабілетті ұйымдардан асып түсу үшін қажетті ұзақ мерзімді жоспарлардың жиынтығы.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде келесідей анықтама жасауға болады. Ұйымның стратегиясы – алға қойған мақсаттарға жету үшін ұйымның ішкі мықты және әлсіз тұстарымен қатар, сыртқы ортаның да әсерін ескеретін ұзақ мерзімді әрекеттерінің дәйекті, бырыңғай және интеграцияланған бағдарламасы.

Жоғары оқу орындарының стратегиясын жасау объективті қажеттіліктерден туындайды. Олардың қатарында демографиялық жағдайға байланысты білім беру қызметіне сұраныстың азаюын, отандық жоғары оқу орындарында жаңа білім беру технологияларының дамуын және шетел жоғары оқу орындары тарапынан да бәсекелестіктің артуын, сонымен қатар өзге де факторларды жатқызуға болады.

Енді жоғары оқу орны түсінігіне көңіл аударайық. Біріншіден, олар институционалды және ұйымдастырушылық тұрақтылыққа ие, оларға қызметтің тар шеңберлілігі берілген (ғылым және нақты мамандықтар бойынша жоғарғы білім). Екіншіден, оларға осыған ұқсас өнім шығарушылармен ғана бәсекелестікке түсу, кадрлық және ақпараттық ресурстарға ие болу ғана тән. Осымен қатар жоғары оқу орындары қызметінің басты мақсаты: тұлғаның интеллектуалды, мәдени дамуының қажеттіліктерін қанағаттандыру, қоғамды жоғары білімді мамандар мен ғылыми-педагогикалық кадрлармен қамтамасыздандыру, қоғамның адамгершілік, мәдени және ғылыми құндылықтарын жинау, сақтау, көбейту болып табылады.

Осылайша, жоғары оқу орны білім беру нарығында белсенді әлеуметтік, экономикалық, іскерлік, қоғамдық қызметті жүзеге асыратын әлеуметтік феномен ретінде қарастырылады.

Енді инновация түсінігіне мән берейік.

Әлеуметтік өмірдің барлық саласындағы түбірлі өзгерістер, ғылым мен мәдениеттегі прогресс, педагогикалық қызмет саласындағы жаңа талаптар білім жүйесіндегі қайта құруға әкеліп соқтырды. Бұл салаларды әрі қарай жетілдірудің бірден-бір мүмкін жолы – инновация, яғни педагогикалық жаңалықтарды игеру мен қолдануды басқаратын үрдістер. Бұл білім беру мазмұнына, білім беру және тәрбиелеу әдістеріне, білім беру мекемелерін ұйымдастыру және басқару жұмыстарына байланысты. Инновация деген не? «Инновация» ағылшын тілінен аударғанда (Innovation) «новацияға кіріспе» дегенді білдіреді [4]. Бұл термин мәдени антропологияда пайда болды. Ол бір мәдениет жетістіктерін сауда, тауар алмасу үрдістеріне пайдалану, аудару дегенді білдіреді. «Инновация» термині антропологиядан экономикаға, сонан соң педагогикаға көшіп, оқыту мен тәрбие жүйесіндегі, оқыту әдістемесіндегі білім беру мекемелерінің практикалық немесе

ғылыми әрекетінде туындаған түрлі өзгерістерді зерттеді. 50-жылдардың аяғында Германияда, АҚШ-та және тағы басқа елдерде педагогикалық жаңалықтарды оқу және қорыту орталығы пайда болып, білім беру саласының жаңалықтарына байланысты арнайы басылымдар шыға бастады (мысалы, «information at innovation en education Educational innovation in the United States» және басқалар).

Әдетте, инновация дәстүрлі мәселелерді жаңаша шешу нәтижесінде, фактілерді ұғыну және жинақтау үрдісінің ұзақтығы нәтижесінде пайда болды. Қазіргі кездегі инновацияның көбі тарихи тәжірибемен тығыз байланысты және оның өткен уақытта белгісі, ұқсасы бар. Бұл инновациялық үрдістің белгілі тұжырымдарға сәйкес келетін және белгілі бір жағдайларға өзекті және бейімделген, белгілі бір мақсатқа бағытталған және қазіргі заманғы идеяның құрылу, орнығу, қолдану және жойылу үрдісі екенін түсінуге мүмкіндік береді. Ол жаңалықтар кіретін жүйенің сапалы жақсаруына бағытталған, оған қатысушыларды ынталандырады және олардың көзқарастарын жаңалықтар тұрғысынан өзгертеді.

Жоғары білім берудегі инновациялық үдерістердің қарқынды өрлеуі ХХ ғасырдың соңы мен ХХІ ғасырдың басы қазақстандық білім беру жүйесіндегі қарқынды өзгерістер кезеңі болып табылады. Бұл білім сапасына қойылатын талаптардың өзгеруіне байланысты сыртқы факторлардың әсерінен туындап қана қойған жоқ, сонымен қатар даму тенденциясын тудыратын ішкі қарама-қайшылықтардан туындап отыр. Шетелдік университеттердегі аталған проблемалар Қазақстанда ғылыми инновациялық сфераны басқару құрылымдарын қолдану қажеттілігі жөнінде қорытындылауға мүмкіндік береді.

Инновациялық іс-әрекетке қойылатын шектеулердің азаюы білім беру жүйесінде ауқымды инновациялық қозғалысты туындатып отыр. Университеттің даму болашағына жаңаны өңдеу мен тарату үдерісі үлкен әсерін тигізеді. Басқа университетте туындап жатқан білім беру жүйесіндегі жетістіктер мен өндемелер, педагогикалық тәжірибе университеттің дамуына мықты түрткі болып табылады. Білім берудегі инновациялық технологиялар білім алушылардың өз бетінше жұмысын белсендіруге және оны мәселенің шешімін табуда қолдануға, зерттеуге, әріптестікке бағытталған. Оларды қолдану студент-оқытушы жүйесіндегі басқа сапалы өзара әрекетті талап етеді.

- Жоғары оқу орнының инновациялық және ғылыми саясаты төмендегі негізгі қағидаларға сәйкес жүзеге асуы тиіс:

- ғылыми және білім беру процесстерінің тұтастығы және олардың қоғамның экономикалық-әлеуметтік дамуына бағытталуы;

- ғылыми зерттеулер мен білім берудің жоғарғы деңгейін қамтамасыз етуге қабілетті алдыңғы қатарлы жоғары оқу орындарына, жекелеген ғалымдарға қолдау көрсету;

- зерттеудің басым бағыттарына ғылыми және қаржылай ресурстарды құю, дайын өнім шығарумен аяқталатындай етіп зерттеудің толық циклын жүргізу;

- ғылыми-техникалық ортада кәсіпкерлік қызметті қолдау;

- білім мен ғылымның халықаралық қауымдастықта интеграциялануы [5].

Осылайша, инновациялық қызмет инновацияны жасау және меңгеру процесі, инновациялық қызметке ықпал ету процесі, атап айтқанда, ақпараттық, маркетингтік, кеңес берушілік және басқа да қызметтер, сондай-ақ жоғары оқу орындарының инновациялық қызметтерді басқаруы. Инновациялық қызмет ұйымның ғылыми-білім беру және инвестициялық қызметін қамтуы тиіс.

Жоғары оқу орнының инновациялық стратегиясын жасау процесін төмендегідей қарастыруға болады:

1. стратегиялық мақсатты анықтау, оның негізінде жоғары оқу орнының миссиясын жасақтау;

2. ситуациялық анализ жасау;
3. стратегияның негізгі басымдықтарын анықтау;
4. оның жүзеге асыу үшін қажетті ұйымдастырушылық құрылымды жасау.

Жоғарыда айтылғандарды қорыта келе, жоғары оқу орындарының дамуы үшін маңызды факторлардың бірі ретінде инновацияны бекітуді айтуға болады. Оған себеп қазіргі әлеуметтік өзгерістер динамикасының және мейлінше бәсекелістік ортаның өсіп тұрған жағдайында жоғары оқу орындарының тек білім берумен шектеліп қалмауы керектігінен туындайды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. «Бәсекеге қабілетті Қазақстан үшін, бәсекеге қабілетті экономика үшін, бәсекеге қабілетті халық үшін» ҚР Президенттің Қазақстан халқына Жолдауы;
2. «Қазақстан - 2030 Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы» ҚР Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы.
3. Толковый словарь Ушакова;
4. «Понятие и сущность значения инновационных процессов» Вестник КазНУ, 2015, Саменова З.Б.
5. «Принципы реализации инновационной стратегии высшего учебного заведения». Логунова О.С.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается важность развития инновационной деятельности высшего учебного заведения, его адаптация к современным социально-экономическим условиям, а именно цель, принципы, задачи инновационной деятельности и ее связь с образовательной и научной сферами.

RESUME

In this article there have been examined the importance of the development of innovation activity of the higher educational institution, its adaptation to modern social and economic conditions, exactly, the purpose, principles, objectives of innovation activity and its relationship with the educational and scientific fields.

ӘОЖ 37.017.4

В.А.Есенғалиева, философия ғылымдарының кандидаты, доцент

Д.Есенғалиева, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТТЕГІ ДІННІҢ РӨЛІ

Аннотация

Мақалада дінмен астасқан ұлттық тарихтың құндылықтары, діннің қай кезеңде де қоғамдық сананың маңызды түрі ретінде тамыры тереңге жайылған жалпы адамзаттық өркениеттің, рухани игіліктердің құрамдас бөлігі екендігі айтылған.

Түйін сөздер: ислам, мәдениет, өркениет, ұлттық құндылық.

Ислам адамзат тағдырына, мемлекет тағдырына тек саяси тұрғыдан қарамайды. Оның артықшылығы, адамға баға беруінде. Пәк, тақуа, таза, иманды, әділетті. Адам арқылы, қоғамның, ұлттың, мемлекеттің қалыптасуына ықпал жасайды.

Дін мәселесі адамзаттың ең ежелгі және адамзаттың негізгі қажеттілігін өтейтін құндылық. Тарихқа үңілсек діннің өркениетке жетудегі рөлін көреміз. Ислам дінінің шыққан кезеңінің өзін алып қарасақ, діннің қаншалықты орасан зор күшке ие екенін көреміз. Ұлтты құратын діні мен тілі. Қазақ елі болғалы бері, шын мәнінде қазақтың ұлттық мәдениеті исламмен біте қайнасып кеткен. Ұлттық құндылықтар дегеніміз, ең бірінші адамды тәрбиелеуден басталады. Абай қысқа ғана «Адам бол!» деген сөзбен дүниенің бар сырын ашып берген. Ал адам болудың сыры қайда? Ол ұлттың бойындағы барлық жақсы қасиеттерді адамның бойына жина деген сөз.

Қандай елдің тарихы болмасын, ол болашаққа мұра болып қалатын дүние. Тарих ғылымы да нақты ғылымдар сияқты мәселенің дәлелді дереккөздері шынайы айқындалғанда ғана ақиқатқа айналады, болжам жасау арқылы тарихты құрастыруымызға құқымыз жоқ. Тарих бай қазына тәрізді, оның түпкі сырына үңілген сайын ақиқатқа даңғыл жол ашыла түседі. Әрбір кезеңнің ашылмаған шындығы болуы мүмкін, «ақтың атын ақымақ өшіре алмайды» деген сөз бар. Оған біздің Тәуелсіздігіміз күү. Сондықтан да тұжырымды дәлелдер мен нақты деректер арқылы тарихтың жаңа бетінің ашыла беретіне сенімдімін.

Қазақстан үшін, қазақ ұлтының рухын жандандыру міндетін шешу үшін ең алдымен өзіміздің шынайы тарихымызды, мәдениетіміз бен дінімізді терең пайымдап, сезінуіміз қажет. Әрбір ұлттың ғасырлар бойы жинақтаған рухани байлығы діни құндылықтармен астасып жатады. Қоғамдағы рухани құндылықтар тек адамның жетілуіне, кемелденуіне, үйлесімді өмір сүруіне қызмет етуі тиіс.

Құндылықтар әр қоғамның жетілген, дамыған деңгейіне байланысты болады. Ұлттық құндылықтар өнер, ғылым, саясаттан да көрінеді. Ішіндегі ең маңыздысы, адамның ішкі әлемі туралы рухани құндылықтар.

Дін қай кезеңде де қоғамдық сананың маңызды түрі ретінде тамыры тереңге жайылған жалпы адамзаттық өркениеттің, рухани игіліктердің құрамдас бөлігі болып есептеледі. Сондықтан, ол әрбір елдің, әрбір халықтың тұрмыс – тіршілігінен, күнделікті өмірінен өзекті орын алған. Өйткені, дін арқылы адамзат баласы ықылам заманнан бері қоршаған ортаны танып-білудің, оны рухани меңгерудің жолдарын қарастырып келеді.

Ислам діні бүгінгі таңда жер шары тұрғындарының шамамен төрттен бірі ұстанып, қастерлейтін діні. Ислам діні адамдарды еш уақытта бүлікке, тәртіпсіздікке, жамандыққа үндемейді. Керсінше, адамдарды тазалыққа, адалдық пен әділдікке, имандылыққа, бұзақылық жасамауға шақыратын дін. Сондай-ақ адам құқықтарын таптауға, бейкүнә адамдарға жәбір көрсетуге, лаң салуға, бейбітшілікті бұзуға жол бермейді. Ислам діні сыртқы тазалықпен қатар, ішкі рухани тазалыққа да шақырғандықтан мұсылмандар жүрек тазалығына да қатты көңіл бөлген. Сол себепті өтірік, өсек, біреуді біреумен шағыстыру, балағат сөз, күндеу, қызғаныш секілді нашар қылықтардан бойды аулақ ұстаған. Әрдайым өзіне берілген несібені қанағат тұтып, ешкімнің ала жібін аттамауға тырысқан. Құдайдың аты, сөзі, Қасиетті кітаптар адамның жақсы болғанын, ар-ұятын, рухын жоғары деңгейде ұстағанын, пендешілікке салынып, рухани құндылықтарды ұмытпағанын қалайды, соған шақырады. Адамға Құдайдай үлгі қай кезде де керек.

Дін – адамның қалауы. Қазақстан Республикасы зайырлы мемлекет ретінде өз азаматтарының заң жүзінде діни сеніміне, таңдауына және ұстану құқығына кепілдік береді. Діннің адамдарды ұйымдастыруда, олардың іс-әрекеттері мен сезімдерін реттеудегі рөлі айрықша, өйткені дінді пайдаланып асыра сілтеу жақсылыққа апармайды. Қоғамның әр түрлі дінге бөлінуі ұлтты ұйымдастыратын байланыстарды әлсіздендіретін және әлеуметтік бейбітшілікті бұзатын қауіпті фактор.

Қазіргі уақытта дәстүрден тыс діни ағымдар қоғамды іштен ірітіп жатқандығы туралы жиі айтылуда. Дәстүрден тыс діни ағымдардың негізгі мақсаты – қарапайым адамдарды өз мақсат-мүдделеріне пайдалану, сол арқылы материалдық игілікке кенеліп, билікке қол жеткізу. Сондай-ақ мемлекеттің ішкі қауіпсіздігіне ірткі салу, дамыған немесе даму үстіндегі тыныш жатқан бір елді тоқырауға жіберу, мемлекеттің болашағы ғылым мен білімге байланысты дейміз, сол ілімді меңгеріп жатқан жастарды өз қатарларына тарту болып табылады. Ал ұлтты өз діні мен ділінен айырып, тура жолға салам деудің өзі ешбір дәстүрлі дінде жоқ екенін тарихтың саликалы көші талай мәрте дәлелдеп берді.

Адамды адастырушы діндерге кірген бауырларымыз, өз отбасының ойранын шығарып, ата-анасы, туыстарымен басқаша қатынас жасап, өз сенімін насихаттап және өз көзқарастарына өз жақындарын мәжбүрлейді. Кейінгі он жылда жастардың дінге бет бұру ағымы өте жоғары көрсеткішке жеткенімен, рухани дін жолына түскен жастарымыздың дәстүрлі діннен ауытқып, өзгенің жетегінде кеткені басым болып отыр. Ал ислам діні мұсылмандардың өз имандарына берік болуын, адастырушы күштердің арбауына түспеуін, ізгі амал істеп, пайдалы ой және өнім өндіруін бұйырады.

Алғашқы бұйрығы «Оқы» деп келген Ислам діні ең әуелі адамзатты білімге, оқуға үндеді. «Бұлардың ішіндегі ғылымға бойлағандарға зор сый береміз» (Ниса сүресі, 162-аят); «Тал бесіктен көр бесікке дейін білім іздендер», «Білім іздеу мұсылман әйелге де, ерге де парыз» деген хадистерді көкейге түйген мұсылмандар ілім үйренуге талпынып, сауатсыздықты барынша жоюға тырысқан. VIII-XII ғасырларда ғылымның дамуы тұрғысынан мұсылмандарға жетер ешкім болмаған. Еуропадағы мәдениеттің қалыптасуына, ренессанс пен реформалық қозғалыстарға Ислам мәдениеті зор үлес қосқан. Ал біз тарихтан жақсы білеміз, ислам діні ғалымдарға ерекше құрметпен қараған. Мұсылман үмбеті қай ғасырда да ғалымдарды құрметтеп, әр сөзін алтынға бағалаған.

Адамдар табиғат, қоғам, адам жөнінде оқиды, зерттейді, ізденеді. Сол сияқты есті адам да дін, Құдай жөнінде тереңірек білуі керек. Соқыр сенім деген бар. Бұл – басқалардың немесе үйдегі тәрбиенің, дәстүрдің ықпалымен дінге жүгіну. Бұл бір басқа. Ал дін жөнінде оқып, ізденіп діннің мәдени, моральдық қызметтерін түсініп дінге жүгіну - бұл бір басқа. Дінге бару үшін үлкен әзірлік, ойластырылған шешім болуы керек. Белгілі бір дінге сену үшін оның мәнін, тарихын, талаптарын білу керек. Құдай – адамның ниетінде, сенімінде, жүрегінде. Адам жақсы болған сайын Құдайға жақындайды. Адам адам болғасын, Құдайдай құдіретті қажет етеді, оған сиынады, арқа сүйейді. Бұл – білместік, надандық емес. Бұл - адамның рухының биік, оған материалдық дүниелер мен игіліктердің жеткіліксіз екенін көрсетеді. Құдай оның өзіне сезімін оятады, рухын көтереді. Қандай қиындықты да жеңетініне сендіреді. Құдайға үміт арту – адамның өзіне-өзі сенгені. Бәрі де адамның өзіне байланысты. Кейде адам өзіндегі осы қабілеттерді іске асырмайды, оқымайды, білмейді, үйренбейді. Платонның бір сөзі бар: «Қырсыққа тап болған адам тағдырды, құдайларды, тіпті не болса соны жазғырып жатады, тек өзін емес»[1].

Қазіргі қазақ жастарының басқа дінге, басқа секталарға кіруі олардың дінін, ділін, елінің тарихын, дәстүрін жете білмеуінен. Дінге сену – жеңіл шешім болмауы керек. Көп ойлануды, аса жауапкершілікті қажет етеді.

Дін секілді ең ұлық, ең рухани, ең пәк ұғымды түсіну үшін ақылдың ақылы керек. Ақылы сергек, ойы таза адамдар ғана діннің қадірін білмек, терең ойламақ, таза иманды болмақ. Өйткені иман дегеніміз – сенім. Сенім – ғылым, білім болғанда ғана бекиді. Ислам пікір мен ойға айырықша мән береді. Құранда адамдарды пікір мен ойлауға шақыратын 300-ге жуық аят бар. Дін негіздері еліктеу мен соқыр сеніммен емес, терең

ой мен түсінік арқылы қабылдануы тиіс. Ислам үшін адамзаттың рухани және моральдық дамуы мен сол арқылы барынша кемелденуі өте маңызды.

Қандай да бір шиеленісті тудыратындар – сауатсыздық пен білімсіздік. Ділі мықты, дәті мықты ұрпақтың діні берік болары сөзсіз.

Құранда әрбір адамның дінді таңдауына ерік берілгендігі көрсетілген. Ешкімді белгілі бір дінге кіруге күштеуге тыйым салынатындығы айтылған. Сонымен бірге дінге қарсылық білдіріп, діннен шығу күнә ретінде көрсетілген. Бір діннен екінші дінді жоғары қою, оны кемсіту жанжалға ұрындырады. Адамдар арасындағы дау – жанжалдар дейді үнді даналығы білместіктен (авидья) туындайды. Ислам діні ешкімді алалап бөлмейді.

Діндердің арасында айырмашылық болғанымен сол дінге сенетін адамдардың арасында діннен туатын араздық, алауыздық болуы мүмкін емес. Дін – мемлекеттің негізін құраушы ең маңызды фактордың бірі болғандықтан, ішкі тұрақтылықтың да кепілі. Еліміздегі ортақ ауызбіршілік, елжандылық, адамды сүю, бейбітшілік пен тыныштық – дәстүрлі діндерінің басты ұстанымы, ал ұлттық қауіпсіздігімізге қатер төндіретін жат ағымдардан бойымызды аулақ ұстап, жастарды отансүйгіштікке тәрбиелегеннен ұтылмасымыз анық. Қазақстанның тәуелсіздігінің сақталуы, еліміздің аман, жеріміздің тыныш болуы халқымыздың мығым бірлігіне тікелей байланысты.

Қазақ елінің басшылығы да бүгінгі әлемнің жаңа тарихында бұрынғы халифалар мен сұлтандардай бір басшы, бір жолбасшы ретінде дінаралық және ұлтаралық татулық пен үндестік идеологиясын жүргізіп, әлемге бейбітшілік шаңырағын тұрғызуға қадам жасап келеді. Біз Қазақстан халқының діни және этносаралық татулықты ту еткен асыл қасиеттерін әрдайым мақтан тұтамыз. Бұл жетістіктерімізді әлем жұртшылығына үлгі етуге ұмтыламыз. Жаңа мыңжылдықта толастамай отырған әлемнің әр бұрышындағы діни текетірестер мен ұлттық қақтығыстардың алдын алуға ықпал етіп келеміз.

Қазақстанда сан ұлт пен талай дін өкілдері, негізінен алғанда мұсылмандар мен христиандықтың православие тармағының мүміндері өзара тату күн кешуде[2].

Қазақстан халқы ұлтаралық, дінаралық татулық жағдайында өмір сүріп жатқан мемлекет ретінде көп елге үлгі. Жас мемлекеттің керегесін керіп, уығын қадаққан бүгінгі ұрпақ ұлттық бірлік пен татулықтың үлгісін көрсетуі керек. Өйткені, ислам дінінің басты мұраты ізгі адамдарды тәрбиелеу. Исламның барлық бұйрықтары да адамды этикалық дамуға, рухани байлыққа, ізгілікке, әділеттілікке, тазалыққа шақыратыны бәрімізге аян.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Маданов Х. Қазақ мәдениетінің қалыптасу кезеңдері. А., 1995
1. Есим Г. Основы религиоведения. Алматы. 2010.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается роль религии в формировании общечеловеческих ценностей и развитии национальной культуры.

RESUME

The role in formation and development of national culture in article is considered religions of universal values.

А.А. Дарғужиева, әлеуметтік ғылымдарының магистрі

А. Жәніс, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРДЫ БІРІКТІРУДІҢ БАСТЫ МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛ

Аннотация

«Тіл жоқ жерде - ұлт жоқ», - дейді Ш. Айтматов. «Ана тілін білмейтін адам - бір қолы жоқ шолақ адам сияқты», - дейді Ғ. Мұстафин. Тіл - халықтың алтын дінгегі. Өзін-өзі білетін әр халық алдымен өзінің туған тілін сыйлап, оны мақтан тұта білуі керек.

Мақалада қазақстандықтарды біріктірудің басты факторы – мемлекеттік тіл мәселесі қарастырылады.

Түйін сөздер: тіл, саясат, жастар мәселесі, рухани жаңғыру, мемлекет.

«Енді ешкім өзгерте алмайтын бір ақиқат бар – ана тіліміз мәңгілік елмен бірге мәңгілік тіл болды. Бұл мәселені даудың тақырыбы емес, ұлттың ұйытқысы деп білгеніміз жөн. Біздің тіліміз мемлекеттің барлық жүйесінде қолданылуы үшін, барлық жерде керек болуы үшін біз өзімізді өзіміз қамшылауымыз керек, өзіміз соған атсалысуымыз керек»

Нұрсұлтан Назарбаев

Тіл - қарым-қатынас құралы, адамның ой өрісін, мәдени дәрежесін, ақыл-парасатын, рухани байлығын көрсететін айна. Тіл мәдениетінің өзектілігі әрқашан ескеріліп, қай халық болса да бұл мәселені айналып кеткен емес. Тіл мәдениеті—кез келген тілге қойылар маңызды талаптардың бірі. Халқымыз ауыздан шыққан әрбір сөзге абай болып, ойланып барып сөйлеген. Абай атамyzдың: «Сөз түзелді, тыңдаушы сен де түзел» деп кеткен сөзі бүгінгі таңда да өзінің өзектілігін жоймай отыр. Бүгінгі жастардың тіл мәдениеті соңғы жылдарда әр қырынан талданып, зерделенуде. Дегенмен, жастардың сөз мәдениетіне қажетті деңгейде назар аудару, зерттеу, тексеру - қазіргі тілтану ғылымының өзекті мәселесі. Сөйлеу мәдениетіне үлкен мән берген Абай атамyz:

Сүймек, сезбек, кейімек,

Харекет қылмақ, жүгірмек,-дейді. Кез келген халықтың тарихына үңілсеңіз де, өнер алды саналатын қызыл тілге, шешендік өнерге байланысты небір керемет асыл сөздерді табасыз. Шешендік өнерге биік парасат, жоғары мәдениеттілік керек. Ал мәдениеттілік тілмен тығыз байланысты. Тіл мәдениеті ғылымын ауызша сөйлеу мәдениеті және сөз қолдану—жазу мәдениеті деп бөлуге болады. Ауызша сөйлеу дәстүрін жандандырып, шешендікке үйрету—тіл мәдениетінің басты мәселелерінің бірі. Бұл күнде шешендік сөздің ролін көтеру—тіл мәдениетін көтерудің бір шарты, өйткені соңғы кезде топ алдында дұрыс, әсерлі, әсем сөйлеуге жөнді мән берілмей, босаңсып кеткен жайы бар. Мәселен, бүгінгі таңдағы жастарымыз мүлдем батыстанып бара жатқан тәрізді. Олар қазақ халқының сөз кестелерін бұрмалап, елден ерекше көрінгілері келе ме, шетелдің жаргон сөздерімен сөйлеуді күнделікті әдетке айналдырып алған. Қазақ халқы қашан да сөзге шешен, суырып-салма, дұшпанын бір ауыз сөзбен тойтарып отырған емес пе?! Бүгінгі жастардың сөйлеу мәдениеті мүлде өзгеше дәрежеде, жастарымыздың бір ауыз сөздің өзін кібірткітеп, тұтығып барып әрең жеткізетініне бәріміз де куә болып жүрміз. Сөйлеу барысында жалпы қолданыстағы

сөздерге орысша жалғау жалғап, өз тілімізде баламасы бола тұра кірме сөздерді шеттен тыс көп пайдаланып, оның үстінеқазақша қосымша жалғап, тіпті тарихи қалыптасқан сөйлемнің орын тәртібін бұзып қолданып жүргендері бар.Сөз құрамы—ғасырлар бойы жасалып, қалыптасқан, ұрпақтан ұрпаққа ауысып келе жатқан бай қазына, қасиетті мұра. Әр ұрпақ оны қадірлеуге, құрметтеуге міндетті. «Тілі жоғалған ұлттың өзі де жоғалады»(7.10) дегендей, кешегі социалистік дәуірде қысым көрген ана тіліміз өшіп кете жаздап, халқымыз да жойылып кететіндей көрініп еді. Қазақ мектептері, балабақшалары жабылып, орысша оқыған заманның әсерінен қаншама «қара көздердің» бүгінгі ұрпағы да ана тілінен жұрдай. Бұған заман кінәлі дегенімізбен, еліміз егемендік алғалы да жиырма жыл болып қалды ғой. «Қазақпен қазақ қазақша сөйлессін»- деп Елбасымыз өзі де үлгі көрсетіп, теледидардан ұлттық тілімізде сөйлегенімен, көптеген замандастарымыз ана тілінде әлі күнге дейін толық сөйлеп жүрген жоқ.

Ана тілін білмеген

Ақысы жоқ желікбас.

Ана тілін сүймеген

Халқын сүйіп жарытпас, - дегендей ана тіліміздің қадірін кетіріп, шұбарлап сөйлеп, арды да шұбарлауда. «Арым—жанымның садағасы» деп кеткен ата-бабаларымыздың бүгінгі ұрпағының бұл жағдайы, әрине, ұнамсыз екені хақ. Сөз—тіл мәдениетінің басты белгісі. Ұлы Абай атамыз: «Тілге жеңіл, жүрекке жылы тиіп, теп-тегіс жұмыр келсін айналасы» деген екен.

Тілді үйрету үшін тілдік орта қалыптастыру қажет. Ол үшін мемлекеттік қолдау – басты мәселе. Сонымен қатар оқушыларды жазғы демалыстарында қазақы лагерлер мен ауылдарға қоныстандырып, тіл үйренуге мүмкіндіктер жасалып, әр күніне бағдарлама құрып, қазақтың әдебиеті мен мәдениетін, әдет –ғұрып пен салт- дәстүрін, дінін қатыстырып білім- тәрбие беру керек. Қасиеттілікті дарыту, сіңіру, жетілдіру керек.

Қытайдың атақты философы Конфуций айтқан екен: «Егер де маған ел басқару мүмкіндігі туса, ең алдымен сол елдің тіл мәселесін қолға алар едім. Себебі тіл бірлігі болмаса, пікір бірлігі болмайды және идеология дұрыс жүргізілмейді (түсіндірілмейді). Идеология дұрыс жүргізілмей, ортақ түсіністік таппаған елде бірлік болмайды. Сондықтан бәрінен де бұрын адамдар арасындағы бірлікті ұстап тұрған тіл мәселесі маңызды»[2]. Қазақ тілінің маңыздылығын және қолданыс аясын кеңейтуді сонау Алаш зиялыларынан бастап бір ғасырдан бері айтылып, жазылып келеді. Бірақ ауыз толтырарлықтай нәтиже шықпады. Виртуалды кеңістікті қазақшалауға мемлекет тарапынан қолдау болмауынша ол дамымайды. Басқа тілдердің виртуалды кеңістікте жылдам дамып жатқан себебі, ол тілдерді қолданушылардың саны өте көп, он миллиондап, жүз миллиондап табылады. Виртуалды кеңістіктің дамуы оны қолданушылардың көптігімен саналады және көп болғандығы үшін де энтузистері бар, патриоттары бар, еріктілері бар бәрі жан-жақтан өз үлестерін қосып жатыр. Ол тіл мемлекеттің қолдауын аса қажетсінбейді. Ал бізде мұндай мүмкіндік тіпті атымен жоқ. Сондықтан бұл салада қазақ тілі тек мемлекеттің қолдауына сүйенеді. Болашақта виртуалды кеңістікте бәсекелесе алған тіл ғана өлмейтінін ескерсек, Қазақстанның азаматымын дегендер мен үкіметіміз тезарада тіліне көмек қолын созуы тиіс.

Тіл – ұлттың тарихы мен тағдыры, тәлімі мен тәрбиесінің негізі, қарым-қатынас құралы. Тіл – атадан балаға мирас болып қалып отыратын баға жетпес мұра. Тіл–қай ұлтта, қай елде болса да күдіретті күш. Ол әрбір адамның ана сүтімен бірге еніп, қалыптасады. Тіл байлығы–әр елдің мақтанышы.

Елбасы Н.Назарбаев өз Жолдауында: «Біз барша қазақстандықтарды біріктіруші басты факторлардың бірі – еліміздің мемлекеттік тілін, барлық қазақтардың ана тілін

одан әрі дамытуға бар күш-жігерімізді жұмсауымыз керек» деп атап көрсетті. Ата Заңның 7 бабында «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік тіл–қазақ тілі» деп тайға таңба басқандай айқын жазылған. Осыдан екі жыл кейін қабылданған «Қазақстан Республикасындағы Тіл туралы» Заңында «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі – қазақ тілі» деп тағы да атап көрсетілді.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына Жолдауында қазақ тілінің және тілдердің үштұғырлығы мәселесіне кеңінен тоқталып, «Қазақ тілі–біздің рухани негізіміз... Біз қазақ тілін жаңғыртуды жүргізуге тиіспіз... Қазақстанның болашағы–қазақ тілінде. Қазақ тілі 2025 жылға қарай өмірдің барлық саласында үстемдік етіп, кез-келген ортада күнделікті қатынас тіліне айналады...» дей келе, «Қазір біз балаларымыз қазақ тілімен қатар орыс және ағылшын тілдерін де белсенді меңгеру үшін жағдай жасауға шаралар қабылдап жатырмыз» деп, бүгінгі таңда тілдерді дамыту мәселесі мемлекеттік деңгейдегі міндет екенін де атап көрсетті. Сондай-ақ Елбасының «Үштілділік мемлекеттік деңгейде ынталандырылуы керек. Орыс тілін білу біздің ұлтымыздың тарихи артықшылығы екені баршаға белгілі. Біз ағылшын тілін игеруде серпіліс жасауымыз керек. Қазіргі әлемнің осы «лингва франкасын» меңгеру біздің еліміздің әрбір азаматына өмірдегі шексіз жаңа мүмкіндіктерді ашады» деген сөздері арқылы тілдердің үштұғырлығы саясатының маңызы зор екенін аңғару қиын емес.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты халыққа Жолдауында «Біз жаңғыру жолында бабалардың мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымыздла бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерімізді қайта түлетуіміз керек» деп атап көрсетті.

Ұлттық сананы қалыптастыру жолында тілдің атқарар ролі өте маңызды. Жербетіндегі адамға баласына қатысты дүниенің негізі Түйіні тіл болса, сол тіл арқылы адам мен адам, қоғам мен қоғам, қауымдастықтар мен өркениеттер танысып ұғысады. Қазақстан тәуелсіздік алғалы ширек ғасырдың ішінде зор табыстарға жетті, оның ішінде біз өзіміздің ана тіліміздің конституциялық құқықтарын айқындап жаздық. Мемлекеттік тіл – қазақ тілі деп танылды, шетел тілдері оның қасында екінші немесе үшінші қосымша тіл ретінде қызмет атқаратын болды. Ұлттық сана мен мемлекеттік тілді бірінен-бірін ажыратып жатудың қажеті шамалы, бұл ұғымдар қажетті жағдайла бірдей де қолданыла береді. Себебі, бұл турасында Президент Н. Назарбаев: «Біз жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерді қайта түлетуіміз керек» деп жазды «Егемен Қазақстан» газетінде жарық көрген «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты жаңа бағдарламалық мақаласында. Ұлттық жаңғыру дегеніміз не? Жаңа ғасырдағы қазақтың келбет, бітім-болмысы қандай болу керек? Біз санамыздың қалай таза, ашық қалпында ұстай аламыз? Болашаққа бару үшін бізге не керек? Мемлекеттік тілдің келешектегі ролі қандай болады? Елбасы өз мақаласында осы және өзге де өзекті ойларға жауап іздейді. «Ұлттық жаңғыру деген ұғымның өзі ұлттық сананың кемелденуін білдіреді, – деп жазады Президент. – Оның екі қыры бар. Біріншіден, ұлттық сана-сезімнің көкжиегін кеңейту. Екіншіден, ұлттық болмыстың өзегін сақтай отырып, оның бірқатар сипаттарын өзгерту. Қазір салтанат құрып тұрған жаңғыру үлгілерінің қандай қатері болуы мүмкін? Қатер жаңғыруды әркімнің ұлттық даму үлгісін бәріне ортақ, әмбебап үлгіге алмастыру ретінде қарастыруда болып отыр». Әлемдік өркениет көшінде әрбір ұлт өзінің барлық құндылықтарын, әсіресе тіл деген ұлы байлығын шама келгенше қорғап, сақтап жолында. Ұлттық сананың қалыптасу жолында, өткен тарих көшіндегі өнеге-ғибраттарды сақтау арқылы біз қазіргі аласапыран заманда ұлттық тілімізді қорғай аламыз. Өйткені жұлымыр уақыт, аласұрған кеңістік пен жаһанданған құбылыстардың қауіп-қатері барған сайын күшейіп отырғанына көз жетеді. Мемлекеттік тіл – ұлттық сананың ең басты Түйіні. Тілді сөйлеу арқылы санамыздың

бір түкпірінде жатқан өткен тарихқа деген көзқарасымызды түзейміз, келешекке деген сеніміміз ұлғаяды. Әлемдік өркениеттер тарихында өзгеше салтанат құрған кешегі көшпелілер дәуірінің ендігі кезеңдегі даму қарқыны да сол байырғыдан келе жатқан көне білдерін сақтауымен тікелей байланысты. Ұлттық тілді сақтау үшін сананың ашықтығы айқын болуын да Елбасы мақаласында дұрыс тұжырымдайды: «Сананың ашықтығы зерденің үш ерекшелігін білдіреді. Біріншіден, ол дүйім дүниеде, Жер шарының өзіне қатысты аумағында және өз елінің айналасында не болып жатқанын түсінуге мүмкіндік береді. Екіншіден, ол жаңа технологияның ағыны алып келетін өзгерістердің бәріне дайын болу деген сөз. Таяудағы он жылда біздің өмір салтымыз: жұмыс, тұрмыс, демалыс, баспана, адами қатынас тәсілдері, қысқасы, барлығы түбегейлі өзгереді. Біз бұған да дайын болуымыз керек. Үшіншіден, бұл – өзгелердің тәжірибесін алып, ең озық жетістіктерін бойға сіңіру мүмкіндігі».

«Ұлттық жаңғыру деген ұғымның өзі ұлттық сананың кемелденуін білдіреді, – деп жазады Президент. – Оның екі қыры бар. Біріншіден, ұлттық сана-сезімнің көкжиегін кеңейту. Екіншіден, ұлттық болмыстың өзегін сақтай отырып, оның бірқатар сипаттарын өзгерту. Қазір салтанат құрып тұрған жаңғыру үлгілерінің қандай қатері болуы мүмкін? Қатер жаңғыруды әркімнің ұлттық даму үлгісін бәріне ортақ, әмбебап үлгіге алмастыру ретінде қарастыруда болып отыр». Әлемдік өркениет көшінде әрбір ұлт өзінің барлық құндылықтарын, әсіресе тіл деген ұлы байлығын шама келгенше қорғап, сақтап жолында. Ұлттық сананың қалыптасу жолында, өткен тарих көшіндегі өнеге-ғибраттарды сақтау арқылы біз қазіргі аласапыран заманда ұлттық тілімізді қорғай аламыз. Өйткені жұлымыр уақыт, аласұрған кеңістік пен жаһанданған құбылыстардың қауіп-қатері барған сайын күшейіп отырғанына көз жетеді. Мемлекеттік тіл – ұлттық сананың ең басты Түйіні. Тілді сөйлеу арқылы санамыздың бір түкпірінде жатқан өткен тарихқа деген көзқарасымызды түзейміз, келешекке деген сеніміміз ұлғаяды. Әлемдік өркениеттер тарихында өзгеше салтанат құрған кешегі көшпелілер дәуірінің ендігі кезеңдегі даму қарқыны да сол байырғыдан келе жатқан көне білдерін сақтауымен тікелей байланысты. Ұлттық тілді сақтау үшін сананың ашықтығы айқын болуын да Елбасы мақаласында дұрыс тұжырымдайды: «Сананың ашықтығы зерденің үш ерекшелігін білдіреді. Біріншіден, ол дүйім дүниеде, Жер шарының өзіне қатысты аумағында және өз елінің айналасында не болып жатқанын түсінуге мүмкіндік береді. Екіншіден, ол жаңа технологияның ағыны алып келетін өзгерістердің бәріне дайын болу деген сөз. Таяудағы он жылда біздің өмір салтымыз: жұмыс, тұрмыс, демалыс, баспана, адами қатынас тәсілдері, қысқасы, барлығы түбегейлі өзгереді. Біз бұған да дайын болуымыз керек. Үшіншіден, бұл – өзгелердің тәжірибесін алып, ең озық жетістіктерін бойға сіңіру мүмкіндігі».

Қазақ елі аман болса, қазақ тілі де жасай бермек. Бүгінгі күні егемен ел ретінде әлем мойындаған Қазақстанға деген қызығушылық артып, өркениеттің материалдық ғана емес, рухани құндылықтарымызды да танып-білуге деген ынта-ықыласы тереңдей түсуде. Ата-бабаларымыз армандаған тәуелсіздікке қол жеткізіп, айымыз оңынан, жұлдызымыз солынан туып тұрған шақта біз осы рухани құндылықтарымыздың қайнар бұлағы – қазақ тілінің қадір-қасиетін өзгеден бұрын өзіміз жете түсінуіміз қажет. Қазақ тіліне деген құрмет пен ықыласты ұлттық сана биіктігіне көтерген жөн. Бұл міндет – сіз бен біздің перзенттік парызымыз.

Сөзімнің соңын Елбасының ана тілі туралы айтқан мынадай көрікті ойымен аяқтағым келеді: «Дауға салса алмастай қиған, сезімге салса қырандай қалқыған, ойға салса қорғасындай балқыған, өмірдің кез келген орайында әрі қару, әрі қалқан болған, әрі жас отты да ойнақы Ана тілінен артық қазақ үшін бұл дүниеде қымбат не бар екен?! Ғасырлар бойы қазақтың ұлт ретіндегі мәдени тұтастығына ең негізгі ұйтқысы болған – оның ғажайып тілі»

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. «Қазақ тілі мен әдебиеті», 1991. № 97 [3,2-6]
2. "Тұран -Қазалы" газеті[2,56]
3. Қазақ тілі: жоғары оқу орындарына арналған түсушілерге арналған оқулық-тест. Алматы: ШЫҢ-КІТАП, 2006-3046
4. Қазақстан Республикасының Тіл туралы Заңы.
5. Толқын Шайхыстанов «Мемлекеттік тіл- рухани жаңғыру тілі» Қазақстан республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы/Егемен Қазақстан. 16 қазан, 2004.
6. Б.Хасанұлы «Мемлекеттік тілді дамытудың стратегиясы және оны жүзеге асырудың аймақтық тактикасы». Орал, 2005
8. Б.Хасанов «Социально-лингвистические проблемы функционирования казахского языка в Республике Казахстан». Автореф. дис. док. филол. наук.-Алматы, 1992.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается значимость языка и его значение в воспитании молодежи.

RESUME

In the article meaning fulness of language and his value are examined in education of young people.

ӨОЖ 37.016:57:802.0

Г.А.Назарова, педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы

Н.С. Жөкеш, магистрант

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда Мемлекеттік Университеті, Қызылорда қ.

«ҮШ ТҰҒЫРЛЫ ТІЛ» САЯСАТЫН ҚОРҚЫТ АТА АТЫНДАҒЫ ҚЫЗЫЛОРДА МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІНЕ БИОЛОГИЯ МАМАНДЫҒЫНДА ЕНДІРУ ТӘЖІРИБЕСІ

Аннотация

Бұл мақалада Қорқыт Ата атындағы ҚМУ Жаратылыстану факультетіне «Үш тұғырлы тіл саясатын» ендірудің жолдары көрсетілген. Сонымен қатар тілді меңгеру барысындағы оқытушылардың тиімді әдістері мен тәсілдері қарастырылған.

Түйін сөздер: үш тілді білім беру, үш тұғырлы тіл саясаты.

«Қазақстан әлемде жоғары білімді, халқы үш тілді де: қазақ тілін – мемлекеттік тіл ретінде, орыс тілін – ұлтаралық қатынас тілі ретінде және ағылшын тілін – жаһандық экономикаға нәтижелі өтудің көмекші тілі ретінде еркін меңгерген ел болып танылуы керек»

Н.Ә. Назарбаев «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан»

Қазақстан Республикасына енгізілген көптілді білім беру бағдарламасы тілді параллель және бір мезгілде оқытуды қамтиды, ол бірегей және оның батыстық аналогтардан өз айырмашылықтары бар.

XXI ғасыр адамы үшін ең басты қажеттіліктің бірі ол көптілді меңгеру болып отыр. Қазақ, орыс және ағылшын тілдерін білетін әлемде өмір сүру - бұл кез-келген ақпаратқа қол жеткізуді білдіреді. Көптілді білім — көп мәдениетті тұлғаны қалыптастырудың өзегі. Тілдерді жетік меңгерген адам кез-келген көптілді ортада өзін сенімді ұстай алады.

«Үш тілді білім беруді дамытудың 2015-2020 жылдарға арналған жол картасы» бойынша 2016 жылдан бастап жоғары білім беретін мемлекеттік білім беру мекемелері оқытылатын пәндерінің 50% -ын қазақ тілінде, 20% -ын орыс тілінде, кем дегенде 30% ағылшын тілінде жүргізуі тиіс [1].

Осыны негізге ала отырып Қорқыт Ата атындағы Қызылорда Мемлекеттік Университетінде 2013 жылы «Жаратылыстану» факультетінде 5B011300-Биология, 5B011200 – Химия мамандықтарында көптілді білім алатын оқу топтары ашылды.

Қазіргі кезде 5B011300-Биология мамандығында 1 және 4 курстарда мына пәндер ағылшын тілінде жүргізіледі:

1. Informatics
2. Foreign language
3. Introduction to the pedagogical specialty
4. Psychology and human development
5. Pedagogica
6. Embryology
7. Biological systems and the environment
8. Specific morphology and anatomy of the human body
9. Human and animal physiology
10. General chemistry
11. Professionally directed foreign language
12. Care of room plants
13. Levels of organization of living matter
14. The biosphere and man
15. Rules reading biological terms
16. Basics of economic theory

Әрине, үш тұғырлы тіл саясатын біздің университетімізге ендіру оңай бола қойған жоқ. Алғашқыда біраз қиындықтарда болды. Оқытушылар үшін қиындықтар келесі факторларға байланысты туындады: тілдің деңгейі, әдістердің және материалдық-техникалық базаның жетіспеушілігі.

Бірақ бұл мәселелерде өз шешімін таба білді. Оқытушыларымыз Қызылорда қаласындағы «Өрлеу» біліктілік жетілдіру ұлттық орталығының ұйымдастырумен шет елдерден және университетімізде ұйымдастырылған «Үш тілді білім беру» тақырыбындағы курстарға, семинар-тренингтерге қатысып тілдік деңгейін жоғарылатты. Сонымен қатар білім алушыларымыз да тілге деген қызығушылықтарын танытып, «EuroSpeak», «English Club» сияқты ағылшын тілін үйрететін курстарға қатысып дәріс алған болатын.

Кафедраның оқытушы-профессорлар құрамы көп тілді білім беру оқу топтарында ағылшын және орыс тіліндегі білім сапасын арттырып, білім алушылардың қарым-қатынаста еркін қолдана алу мүмкіндіктеріне жол ашуы үшін бірнеше инновациялық технологияларды қолдануда, атап айтсақ:

- әр сабақта ағылшын тілін игертуге қатысты интерактивті әдістер (алты қалпақ, Коммуникативтік, көру, есту, Витгенштейн әдісі, Ойға шолу, қолдану (б.ғ.д., профессор Ибадуллаева С.Ж, магистр Абишова М.)

- ағылшын және орыс тілдерін үйрету барысында биологиялық пәндерді оқыту дәрістерінде қолданылатын тәсілдер:

• терминдермен байланысты тапсырманы студенттің қабілетіне қарай беру тәсілдері (ботаника пәні бойынша - б.ғ.к., доцент Байкенжеева А.Т.);

• терминдерді қарапайымнан күрделіге қарай тізбекті үйрету тәсілі (генетика пәні бойынша - магистр Избасарова Ж.Ж.; зоология пәні бойынша - б.ғ.к., аға оқытушы А.Ж.Берденкулова).

Сонымен қатар, ботаника пәнінен студенттерге арналған «Гүлдің құрылысы және дамуы» тақырыбында жаңартылған білім мазмұнына негізделген тапсырмалар қолданылады:

1. Биологиялық диктант

1. Гинецей бұл бір гүлдегі ----- (*pistils*) жиынтығы.
2. Гүлдің сыртын жасыл түсті ----- (*sepal*) мен түрлі-түсті ----- (*petals*) қоршап тұрады, екеуі қосылып ----- (*perianth*) құрайды.
3. Барлық гүлдер орналасатын өсімдік сабағы ----- (*peduncle*) деп аталады.
4. Гүл орналасатын сағақтың ұшы ----- (*receptacle*) деп атаймыз
5. ----- (*inflorescentia*) – өсімдік өркенінде белгілі бір ретпен орналасатын ұсақ гүлдер жиынтығы.

Жауабы: 1-аналықтар, 2- тостағанша, күлте жапырақшалар, гүл серік, 3-гүлсидам, 4-гүл табаны, 5-гүлшоғыры.

2. Терминдермен жұмыс. Бос ұяшықтарды тілге сәйкес толтырыңыз.

Қазақша	Русский	English
		<i>anther</i>
<i>жатын</i>		
	<i>венчик</i>	
		<i>calyx</i>
	<i>рыльце пестика</i>	
<i>сағақ</i>		
<i>гүл табаны</i>		
		<i>carpels</i>
	<i>плод</i>	
	<i>семязачатки</i>	

3. Берілген сипаттамаларға сәйкес келетін теорияны көрсетіңіз

Сипаттама	Теория
А) Жалған гүл теориясы, негізін салушы Ветштейн.	1. <i>Strobilar theory</i> 2. <i>Pseudantic theory</i> 3. <i>Telome theory</i>
Б) Гүл алғаш рет беннетиттерде пайда болған	
В) Гүл бөліктері өстік мүше сабақтан пайда болады	
Г) Гүл түрі өзгерген өркен және гүл бөліктері түрін өзгерткен жапырақтар	
Д) Гүл, гүл шоғырының тұтас метаформоздануынан пайда болады,	
Е) Незігін салушы неміс ботанигі В. Циммерман	

Жауабы:

1. Стробилярлық теория (Б, Г)
2. Псевданттық теория (А, Д)
3. Теломдық теория (В, Е)

Қазіргі таңда біздің Қорқыт Ата атындағы Қызылорда Мемлекеттік Университетінде «Үш тілде оқыту жүйесі» сәтті жүргізілуде.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Үш тілде білім беруді дамытудың 2015-2020 жылдарға арналған жол картасын іске бекіту туралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің м.а. 2015 жылғы 5 қарашадағы № 622, Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2015 жылғы 9 қарашадағы № 344 және Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрінің 2015 жылғы 13 қарашадағы № 1066 бірлескен бұйрығы

РЕЗЮМЕ

В статье представлены результаты и значение трехязычной языковой политики в КГУ им. Коркыт Ата. Кроме того, трехсторонняя языковая политика описывается в учебном процессе как метод преподавания биологических дисциплин

RESUME

The article presents the results and significance of the trilingual language policy at the KSU named after Korkyt Ata. In addition, the tripartite language policy is described in the educational process as a method of teaching biological disciplines.

ӘОЖ 328.185

Г.Ж.Балжанова, аға оқытушы

А.Қ.Ибрай, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қаласы, ҚР.

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚАРСЫ КҮРЕС ЖОЛДАРЫ

Аннотация

Бұл мақалада сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің маңыздылығы айтылады. Заң аясындағы күресу жолдарымен қатар оқу-білім, салт-дәстүр, отбасындағы тәрбие мәселелерінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұрудағы рөлі қарастырылады.

Түйін сөздер: Сыбайлас жемқорлық, заң, білімділік, әділдік, адамгершілік

Сыбайлас жемқорлық - заман ағысымен бірге өсіп-өркендеп, мол қаражат және қоғамдық бәсекелестік пайда болған жерлерге тамырын жайып, бүгінгі күнге дейін жойылмай отырған кеселдің бірі. Бұл кесел дамушы елдердегідей біздің жас мемлекетімізге де орасан зор нұқсан келтіріп отыр. «Жемқорлық – мемлекеттің, қоғамның дамуына тежеу болатын, болашағына кесірін тигізетін індет», - деп елбасымыз атап көрсеткендей сыбайлас жемқорлық бүгінгі таңда мемлекетіміз үшін де, елімізде өмір сүріп жатқан әрбір адам үшін де күрделі мәселе болып отыр. Бұл жағдаймен еліміздің әрбір тұрғыны күнделікті кездесіп тұрады десек, артық айтқандық емес. Жемқорлықтың тамырына көпшілік болып күрескенде ғана балта шабатынымыз белгілі. Елбасымыздың сарабал саясатының арқасында көптеген тың идеялар мен бағдарламалар іске асырылуда. Қазіргі таңда мемлекет тарапынан жемқорлыққа қарсы күрес мақсатында ауқымды жұмыстар жүргізілуде. 2015 жылы «Сыбайлас

жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» жаңа Заң қабылданды. Заң талабының аясында жемқорлыққа қарсы іс-әрекеттер әр салада өзіндік деңгейде жүзеге асырылуда. Бұл заңдарың мақсаты азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, сыбайлас жемқорлық көріністерінен туындайтын қауіп-қатерден Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, сыбайлас жемқорлыққа байланысты құқық бұзушылықтың алдын алу, анықтау, олардың жолын кесу және ашу, олардың зардаптарын жою және кінәлілерді жауапқа тарту арқылы мемлекеттік органдардың, мемлекеттік міндеттерді атқаратын лауазымды және басқа да адамдардың, сондай-ақ оларға теңестірілген адамдардың тиімді қызметін қамтамасыз етуге бағытталған және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің негізгі принциптерін айқындап, сыбайлас жемқорлыққа байланысты құқық бұзушылықтың түрлерін, сондай-ақ жауаптылықтың пайда болу жағдайларын белгілеу, мемлекеттік қызметшілердің моральдық-адамгершілік бейнесіне және іскерлік сапаларына қойылатын талаптарды арттыру болып табылады[1]. Бірақта бұл заңға немқұрайлы қарайтын кейбір қызметкерлерді көргенде оларға деген сенімсіздік пен күдіктің ұялауы заңдылықта шығар. Өкінішке орай, жең ұшынан жалғасын табатын, көз қысты-бармақ басты әдет әлі де болса қалмай келеді. Бұл дерт еліміздің дамуына, экономиканың өркендеп өсуіне өрескел кедергі келтіретіні даусыз. Оған не түрткі және ауыз толтырарлық қандай себебі бар деген ойда сауал туады. Ол сұраққа жауап қарастырар болсақ оған ең алдымен қызметшілердің білім деңгейінің, әдептілік ұстанымының төмен болуы әсер ететін болса керек. Кей мемлекеттік қызметшілердің құқық бұзушылыққа немқұрайлылық танытуы, кәсіби әдептілігінің жетіспеуі де, жеке басының қамын ойлауы да паракорлықтың дендеуіне септігін тигізуде. Сондай-ақ, кейбір мемлекеттік орган басшыларының сыбайлас жемқорлыққа қарсы заң талаптарын атқаруда ынта танытпай, жұмыс жүргізбеуі де жемқорлықтың тамырын тереңдете түседі. Бұл қоғамның мемлекеттік қызметшілерге және лауазымды адамдарға деген сенімнің жоғалуына әкеп соғады. Сыбайлас жемқорлық өз уақытында болып, дәрі беріп емдейтін тұмау секілді сырқат емес. Ол айналасындағы салауатты, таза және сау ортаны шарпып, тыныс-тіршілігін тарылтатын, заңсыз әрекеттермен зиян келтіреді. Демек, қоғамдық ортаның және мемлекеттік органдардың, ұйымдардың, дара кәсіпкерлердің, азаматтардың қызмет етуіне қатер төндіретін қауіпті дертті болдырмаудың тетігі халықтың өзінде. Бұл дерттің алдын алып, қоғамға таралу жолдарын кесіп, оның ұлғаюына жол бермеу керек. Ол үшін аталған дертке ел болып атсалысып, қарсы жұмылуымыз қажет. Сонда ғана ел мүддесі үшін зор үлес қосатынымыз және халық сенімінен шығатынымыз анық.

Сыбайлас жемқорлық әрекеттері бойынша тиісті шара қолданудың негізі – ол азаматтардың арыз-шағымы. Мемлекетіміздің әрбір азаматы Қазақстан Республикасының Конституциясын және заңдарын сақтауға, басқа адамдардың құқықтарын, бостандықтарын, абыройы мен қадір-қасиетін құрметтеуге міндетті.

«Әділдік жоқ жерде пара белең алады», «Дүние– байлық неге керек, денсаулығың болмаса, Төрелігің неге керек, халықтың көңілі толмаса» деген нақыл сөз сот саласында еңбек етіп жүрген қызметкерлердің де бағдары іспеттес. Шыныда да, әділ төрелік жасап, жемқорлықтан жоғары тұрған жағдайда ғана халық сеніміне ие болары хақ. Елбасы жолдауында: «Заңды бұзған екенсің, оның баптарына сәйкес жауапқа тартыласың» дейтін нақты ереже бар. Ендеше, жемқорлықты жоюды мақсат еткен сот жүйесі де жолдауда бекітілген тапсырмалардың шындыққа айналып, заңнамалардың талапқа сай орындалуына мүдделілік танытуды міндеті санайды.

Сыбайлас жемқорлықтың мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігін едәуір төмендететіні, қоғамда демократиялық қайта құруларды жүзеге асыруды тежейтіні, елдің халықаралық беделіне көлеңке түсіретіні белгілі. Ең бастысы - адамдардың

қоғамның демократиялық негізіне деген сеніміне, заң мен әділдікке деген сеніміне, түптеп келгенде, билікке деген сеніміне кері әсер ететіні хақ.

Жемқорлық ұғымы заманауи құқықтық сөздік қолданысында кеңінен қолданылады және терең тарихи тамыры бар. Жемқорлықтың қарапайым түсінігі - лауазымды тұлғалар, қоғамдық және саяси қайраткерлер мен мемлекеттік шенеуніктердің өз қызметтерінде сараңдық мен сатқындық танытуы. Мемлекеттік сатып алу, мемлекет қаржысын талан-тараж етіп, ысырап қылу, жер участкесін заңсыз беру, дүние-мүлкін, ақша капиталын салық декларациясынан, яғни мемлекеттен жасырып қалу сияқты мемлекет қалтасына қауіп төндіретін жат қылықтар әлі де орын алуда. Демек бұл жолда қарсы іс-әрекетті екі жақтап қарастыруға болады. Бірінші ол заң аясында. Жемқорлыққа қарсы күресте барлық адамдар заң мен сот алдында тең. Жеке және заңды тұлғалардың бұзылған құқықтары мен заңды мүдделерін қалпына келтіру, сыбайлас жемқорлық пен құқық бұзушылықтың зиянды зардаптарын жою, олардың алдын-алу және барлық мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар өз күзиреті шегінде күрес жүргізу, яғни жемқорлықпен күресу - жалпыға ортақ міндет.

Сыбайлас жемқорлыққа қатысты мәселе әрқашан Елбасының назарында. Елбасымыз Қазақстан халқына арнаған дәстүрлі Жолдауында «Сыбайлас жемқорлық қоғамға, мемлекеттің конституциялық негізіне қауіп төндіреді, сондықтан онымен күрес жүргізу - жалпы ұлттық міндет», - деген болатын.

Біз елдегі сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету бағытында елеулі қадамдар жасадық. Алайда, басты назар көбіне сыбайлас жемқорлықтың салдарларымен күресуге аударылып отыр.

Сондықтан, Президент жолдауында сыбайлас жемқорлықтың себептері мен алғышарттарын анықтап, оларды жою жұмысын күшейту қажеттілігін атап көрсетті.

Сыбайлас жемқорлықпен күресте көп нәрсе бүкіл қоғамның белсене атсалысуына байланысты. Әлеуметтік желінің, өзге де медиа-ресурстардың дамуы жағдайында, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-әрекет барысында оны жалпы жұртшылықтың жек көруі күрестің қуатты құралына айналуға тиіс.

Елбасының мемлекетіміздің тағдыры үшін маңызды құжатында айтылған мемлекеттік қызметтегі тұлғаларға қойылатын талап «Әрбір мемлекеттік қызметкердің ары да жаны да таза, сауатты және білікті, біреуге тәуелді болмайтындай жағдайда болса екен», - деген жұртшылықтың пікірімен үндескендей. Мемлекеттік қызметкердің атына кір келтіретін әрекеттерден әркімнің де аулақ болғаны жөн. Бұндай заң бұзушылыққа қасақана барғандар қатаң жазаға тартылады.

Екінші жағдайда қарастырап болсақ сал-дәстүрмен, тәрбиемен ұштастырсақ. «Ұяда не көрсең ұшқанда соны ілерсің» демекші бұл сөз талай іске арқау болмақшы. Әрине, ең алдымен бүгінгі бала, ертеңгі мемлекеттік қызметкердің отбасындағы тәлім-тәрбиесі дұрыс болуы ләзім. Тәрбие от басынан басталады, ата-анасының шаруаны пара беру арқылы шешетінін, не пара алу арқылы өздерінің материалдық жағдайын жақсартып отырғанын көріп өскен бала, бұл жағдайды орынды, яғни солай болуы керек екен деп түсінеді. Есейгенде ол баладан қандай мемлекеттік қызметкер шығады? Қалтасының қамын ойлайтын шенеунік бола ма, әлде тәуелсіз еліміздің нығаюына, қазіргі жаһандану заманында патритоттық сезімді барынша бойына терең сіңдірген, ел дамуының ұйытқысы болатын нағыз азамат шыға ма? Соңғысы болса ләзім. Сондықтан, әрбір отбасы осы мәселеге аса мән бергені абзал.

Сонау ата-бабамыздан бойымызға қанмен дарыған кейбір қасиет өзге ұл-өкілдерінің бойынан таба алмайсың. Қазақ халқының даналығында шек жоқ себебі әрбір сөзінде астарлы да тәрбиелік мәні зор. Сонау заманда би шешендеріміз дауды бір сөзімен тоқтатқан. Олар қара қылды қақ жарған әділ қазы болған. Тек билерміз ғана ел билеу ісіне араласып қана қоймай оған қоса ақын, жазушыларымызда өз ойларын

билікке деген алып-қосарларын өз өлең шумақтарымен астарлап жеткізген. Тілге тиек етсек Жиренше шешен өз дәуірінде ханның жанында пйдалы кеңестер айтып, халық бұқарасының атынан сөйлеген. Оның атынан айтылып, халық жадында сақталған аңыз-әңгімелер мен шешендік сөздер көп. Осындай тарихи ұлы тұлғалардың бізге аңыз-әңгімелері осы заманға дейін жазбаша да ауыздан-ауызызға жатталып таралған. Осындай ата-бабалырымыздан қанымызға сіңген бұл қасиеті заман ағымына байланысты өзгерседе тарих салпыншақтары әлі сақталған. «Адамзат баласының алдында үш айғақты зор міндет тұр: бірі-бейбітшілікті, екіншісі-руханиятты, үшіншісі-табиғатты қорғау һәм сақтап қалу. Бұлардың қай-қайсысы да біздің тіршілігімізді басты бағдары. Бір-бірін толықтыратын ұғымдар.» Осы үш бастауға Қазақстанның ғана емес, елбасымыз Н.Ә.Назарбаев айтпақшы бүкіл адамзат баласының өмір сүруіне қажетті үш фактор. Мұның ішінде, әсіресе «Руханият» ең алдымен тәлім-тәрбиеге, білімге, адамгершілікке үндейді, болашақ ұрпақтың өн бойына рухани азық сіңіруге тырысады[2]. Өйткені тәлім-тәрбиенің, адамгершілік қасиеттердің адам өмірінде алар орны ерекше. Атақты ғұлама ғалым,әлемнің екінші ұстазы Әл Фарабидің де «Тәрбиесіз берілген білім-адамзаттың қас жауы» деген аталы сөзі бар. Осыдан-ақ тәрбиенің адам өміріндегі маңызын көруге болады. Осы тұрғыдан келгенде қазақ халқының ұлы ақыны Абай Құнанбайұлының өлеңдері мен қара сөздері халыққа ерекше тәрбие береді, адамгершілікке үндейді. Қай қара сөзін алып қарасақта тәрбиелік мәні зор. Мысалы: он сегізінші қара сөзіндегі «Тегінде адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен озады, одан басқамен оздым ғой деудің өзі - ақымақтық» деген сөзі адамның бірінен бірінің дүниемүлкі немесе атақ-даңқы, алтын-күміс байлығы арқылы емес, оқу, білім арқылы, халыққа қызмет ету арқылы, ар тазалығы арқылы озатындығын айтады. Яғни білімге ұмтылушы жастар үшін адамның қолын бақытқа жеткізетін ілім-білімді игерудің маңызы зор. Сондықтанда біз сіз болып елімізді сыртқы жаудан, ішкі саяси да әлеуметтік мәселелерден, зиян келетін істен, құқық бұзушылықтан бойымызды аулақ салайық. Елбасымыз айтқандай қазіргі заман бой жарыстыратын емес, ой жарыстыратын заманда бізге деп жасалған жағдайды пайдалана отырып еліме нендей пайда келтірем деген ойда болу керек. Еуропа мен Азияның кіндігінде орналасқан, мәдениеті асқан, өзіндік салт-дәстүрі бар, салиқалы саясат жүргізіп, жүз отыздан астам ұлттың ортақ мекені болып отырған біздің Отанымыз – Қазақстанды мақтан тұту да, елін, жерін сүю, оны қорғау, халыққа қызмет ету де сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұрудың бірде-бір жолы. Сондықтан да «Сыбайлас жемқорлық жоқ ел, өсіп-өркендеуші ел» екенін ұмыпауымыз керек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Adilet.zan.kz сайтындғы ҚР 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы
2. Egemen.kz сайтындағы елбасының жолдауы

РЕЗЮМЕ:

В статье подчеркивается важность борьбы с коррупцией. Рассматриваются пути борьбы в рамках правовой базы, роль образования, традиции и роль семейного воспитания в борьбе с коррупцией.

RESUME

This article emphasizes the importance of combating corruption. The ways of struggle within the framework of the legal framework, the role of education, traditions and the role of family education in the fight against corruption in the fight against corruption are considered.

А.А.Қырықбаева, студент

Ш.С.Аймукашева, аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ЖАСТАРДЫ КӘСІПКЕРЛІККЕ БАУЛУ ЖОЛДАРЫ

Түйіндеме

Бұл мақалада жастардың кәсіпкерлікке баулу жолдары, яғни экономикалық тәрбие беру мәселесе, сонымен қатар кәсіпкерлер қызметін дамытуға мән беріп, мемлекет тарапынан көрсетіліп отырған мемлекеттік қолдаудың белгілі бір үлесін мақсатты түрде олардың қызметін дамытуға қажеттілігі қарастырылған.

Түйін сөздер: жастар, кәсіпкерлік, бизнес, қолдау, мемлекет.

«Қазақстан-2050» стратегиясында кәсіпкерлікті ұлттық экономиканың жетекші күші ретінде жан-жақты қолдау әрі шағын және орта бизнестің экономикадағы үлесін 2050 жылға қарай екі есеге арттыру міндеті қойылды. Ал, Елбасының Жолдауында бизнесті дамытуға кедергі келтіретін барлық енжар құқықтық нормалардың күшін жою және шағын бизнес ұрпақтан-ұрпаққа берілетін отбасы дәстүріне айналуға тиіс екендігі айтылды. Егемен еліміздің болашағы жастар еншісінде. Сондықтан да жастар саясатының тиімділігін арттыруға баса көңіл бөліп келеді. Еңбек етуші халықтың 60 % шағын және орта бизнесте жұмыс істеген кезде Қазақстан тұрақтылыққа қол жеткізетінін атап өткен еді.

Жалпы, жастардың мәселелеріне, оның ауылдық жерден қалаларға қоныс аударуына және бұдан кейінгі жұмысқа орналасуына, бейімделуіне қатысты түйінді мәселелер аз емес. Жастардың кейбір бөлігі өздерінің күш-қуаты мен білімін қайда жұмсарын білмейді. Жастар проблемаларының бүгінгі жағдайы бұл жұмыста жаңа басымдықтармен тетіктерді эзирлеуді талап етеді. Мемлекет үлкен өмірге қадам басқан әрбір жігіт немесе бойжеткен өзінің еңбегімен және ықыласымен негізгі құқықтарымен міндеттерін, яғни жақсы кәсіби білім алуды, лайықты деңгейде ақы төленетін тұрақты жұмыс болуын, отбасын құру үшін өз баспанасының болуын, салауатты өмір салтын жүргізу мүмкіндігінің болуын іске асыру үшін барлық жағдайды туғызуы тиіс.

Жастар – еліміздің ертеңгі болашағы. Сол ұрпақты саналы да білімді етіп тәрбиелеу – төл міндетіміз. Біз бұл дағдарыстан өз біліктілігімізбен, игілікті істерімізбен шығатынымызға сенім мол. Ел үшін, ұрпақ үшін бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығаратын кез келді. Елбасымыздың Жолдаулары біздің бағыт-бағдарымызды айқындап, ертеңге деген сенімімізді нығайта түсті. Елімізде қазіргі таңда шешімін табу үлкен қиындықтар туғызып отырған жастардың жұмыссыздық деңгейін азайтуда, нарықтық экономикалық жүйеде әрбір жастың өз білімін, қабілетін, дағдысын орынды дұрыс пайдалана отырып, мектеп оқушыларының бос уақытында айналысып отырған шағын кәсіпкерлік жұмыс нәтижесі жұмыссыз жастардың кәсіпкерлік іске қызығушылығын танытуы мүмкін. Жастардың әлеуметтік мәселесін шешу үшін, көзі қарақты белсенді жастардың пікірімен санасу керек. Сонда ғана, ұлттық рухани құндылықтарды бойына сіңірген жастардың қоғамдағы ролі артады. Жастарды кәсіпкерлік іске баулу, жұмысқа орналастыру, оларға заманауи технологияны меңгерту күн тәртібінен түспей отырған өзекті мәселелердің бірі[1].

Экономикалық тәрбие - жастар арасындағы кәсіпкерлік іс бастауының негізі болып саналады. Білім алушылардың экономикалық білімдер негіздерімен қаруландыру, қоғамның экономикалық саясатын ұғындыру, өндіріс, айырбас, бөлісу

және тұтыну шеңберіндегі негізгі экономикалық қатынастарды тәжірибеде меңгерту деп түсінуіміз керек. Жас жеткіншектердің еңбекті қажетсінуін, еңбексүйгіштігін, қоғамдық еңбектегі белсенділігін, саналы еңбек тәртібін және басқа да моральдық сапаларын қалыптастыру экономикалық тәрбиенің алғышарттары болып табылады.

Оқушыларға экономикалық білім беру қазіргі қайта құру кезеңінде өте көкейтесті мәселелердің бірі. Оларды халық шаруашылығының әр түрлі салаларында жұмыс істей білуге үйрету үшін экономикалық, ғылыми-техникалық, гуманитарлық білімдермен қаруландыру қажет[2].

Мемлекетімізде кәсіпкерлік саласын қолдауға байланысты көптеген бағдарламалар жұмыс жасайды, бірақ жастар кәсіпкерлігі саласы бойынша «Даму» қорының ғана арнайы бағдарламаларында нақты механизмдер белгіленген. Жастар арасында кәсіпкерліктің әлсіз дамуының себебін түсіндіретін факторлар мен проблемалардың бүгінгі күні айқын, олар: біріншісі, жастар арасында бизнес білімінің жеткіліксіздігі және мемлекеттік бағдарламаларға ақпараттық қолдаудың тиімсіздігі, екіншісі, тәжірибенің жеткіліксіздігі, үшіншісі, ең негізгі проблема бұл жастар арасындағы жобаларды қаржыландыру мәселесі болып табылады.

Елбасы әрбір маңызды басқосуда кәсіпкерлікті дамыту жөнінде айтып, тиісті тапсырманы беріп те жатыр. Осыған орай, мемлекет экономиканы тұрақтандырудың негізгі бағыты ретінде кәсіпкерлікті дамытуға барынша қолдау көрсетіп келеді. Қазіргі таңда «Бизнестің жол картасы – 2020» бағдарламасы аясында жас кәсіпкерге біршама қолдау бар. Қазақстан әлемдік өркениет көшінен өз орнын алуы үшін отандық өнімдеріміз барлық жағынан талапқа сай болуы қажет. Ол үшін отандық кәсіпкерді, оның ішінде жас кәсіпкерді кешенді түрде барынша қолдау керек. Жас кәсіпкер – ертеңгі аяғынан тұрған, әлеуеті күшті, халықаралық деңгейде жұмыс істейтін кәсіпкер қалыптастырушы орта. Өткен жылдың басында Нұрсұлтан Назарбаевтың қатысуымен өткен республикалық жастар форумында 7 пікірсайыс алаңының бірі нақ осы жастар кәсіпкерлігі мәселесіне арналды. Дегенмен бұлай тоқмейілсуге де болмайды. Бір нәрсе анық, ол – ең негізгі міндет ретінде жастар кәсіпкерлігін дамыту және жас кәсіпкерлерге жеке бизнесін қалыптастыруға және шағын бизнесте өзіне жұмыс табу үшін мүмкіндік беру қажет. Мемлекеттік органдар кәсіпкерлерге қолдаудың көрсетіліп жатқанын айтады, ал жас кәсіпкерлер қолдаудың жеткіліксіз екендігін алға тартып келеді. Менің ойымша бұл үнемі жүретін күрес. Мемлекеттік қолдау бар, бірақ шектеулі, талаптары қатаң, жас кәсіпкерлерге қолжетімді емес. Жас кәсіпкерлердің мемлекет жасап отырған қолдаулардан алып отырған үлесі мүлде төмен. Егер жастар кәсіпкерлігін қолдау барынша кешенді түрде жүргізілсе, жұмсалған әрбір теңге еліміздің экономикасы үшін салық пен түсім ретінде 2-3 теңге болып қайтады деп ойлаймын. Еліміздегі әлеуетті кәсіпкер 25-34 жас шамасындағы азаматтардан құралғанын ескерсек, әлбетте жастар кәсіпкерлігін дамытудың маңыздылығын талап етеді.

Қазіргі уақытта мектептерге SAGE халықаралық бағдарламасы енгізілуде. Қазақстанның барлық мектептеріне бизнес көшбасшыларын дайындайтын SAGE халықаралық бағдарламасы енгізілуде. Бұл коммерциялық емес, қазіргі жаһандық ойлайтын бизнес көшбасшыларын дайындайтын бірден-бір бағдарлама болып табылады. Аталған бағдарлама жаһандық деңгейдегі бизнес-көшбасшылардың жаңа толқынын құруға септігін тигізеді. SAGE халықаралық бағдарламасының пилоттық жобасы Шығыс Қазақстан, Алматы, Оңтүстік Қазақстан облысы, Ақтөбе және Қарағанды сынды 5 аймақты қамтиды. Біздің жоспар бойынша ол оқу бағдарламасына 8 сыныптан бастап енеді[3].

Барлық салада жас кәсіпкерлер қызметін дамытуға мән беріп, мемлекет тарапынан көрсетіліп отырған мемлекеттік қолдаудың белгілі бір үлесін мақсатты түрде олардың қызметін дамытуға және қолдауға бағыттау қажет. Себебі жастар

бизнеспен айналысу кезінде қаржылық, ақпараттық, білім, инфрақұрылым және осы секілді басқа да көптеген проблемаға кезігіп отыр. Жалпы жастар кәсіпкерлігінің қызметін реттейтін нормативтік құқықтық базаны әлі де жетілдіріп, әкімшілік тосқауылды азайтып, бизнеске салық жүктемесін төмендетіп, қаржылық және қаржылық емес шаралар түрінде бизнесті кешенді қолдауды жүзеге асыру қажет. Ең басты мәселе – олардың құқықтық мәртебесінің анықталмауы болып отыр.

Жаңадан іс бастайтын тәжірибесіз жас кәсіпкер қаржылық ғана емес, ең әуелі ақпараттық, кәсіп жүргізу туралы білім, бизнес-жоба жасау, өнімі мен қызметін өткізу және бизнес бастауда басқа да көптеген қиындықтан өзі жол тауып шығуға мәжбүр. Сондықтан мемлекет тарапынан көрсетіліп отырған мемлекеттік қолдаудың белгілі бір үлесі мақсатты түрде жас кәсіпкердің қызметін дамытуға және қолдауға бағытталса дейміз. Жас кәсіпкердің қызметін мемлекеттік сатып алу арқылы қолдау.

Жалпы айтпағым, тәжірибесі жоқ жас кәсіпкерге өзгелермен қатар заңның қатал талабы тең қойылады. Жұмысын енді бастап, тұрақты дамыта алмай жатып қатал талап қоюдан ұтылмасақ, ұтпайтынымыз анық. Назар аударатын мәселе – өңірлердегі, ауылдық жердегі жастардың кәсіпкерлік белсенділігін арттыру және жас кәсіпкерлерді мемлекеттік қолдау өзекті болып отыр. Алдағы кезеңде кәсіпкерлік қызметте жұмыс істеушілердің үлес салмағын экономикалық белсенді халықтың 60-70%-ына дейін жеткізу үшін осы салаға жастарды көбірек тартуымыз керек. Жалпы жастар басқаратын компаниялар үлкен тәуекелділікке тап болғанымен, жетістікке жетуге мүмкіндігі мол, елге қызмет ету уақыты көп екендігін тәжірибе көрсетіп отыр. Алдағы уақытта Қазақстанға бизнесті дамытуға қабілетті, білікті жастар көптеп керек болады. Жастардың бизнеске қызығып, кәсібін ашып, жұмысын бастауы үшін бастапқы капиталға қол жеткізуін қамтамасыз ету керек. Ақпараттық қызмет көрсету, кәсіпкерлік дағдылары мен бизнес жүргізуді оқыту; өңірлік және салалық ерекшелікке қарай басым және перспективалық бағыттарды айқындау; өндірілген тауарлары мен қызметтерін өткізуге ықпал жасау және мүдделерін қорғау бағыттарында қолдау көрсету қажет.

Қазіргі білім беру жүйесі жастарды кәсіпкерлікпен айналысуға ынталандырмайды, алған білімдері бизнесте көмектеспейді, азаматтың тұлғалық өсуін қамтамасыз етпейді, заманауи талаптарға жауап бермейді. Білім ордасын бітірген жас еңбек нарығында ешкімге керексіз болып, алған мамандығында бір күн жұмыс істемей, қайта мамандану жолын іздеп жатады. Бұл әрине бір адамның шаруасы секілді, бірақ жиынтығында қоғамның өзекті мәселесіне айналып отыр. Бұған бәріміз жауаптымыз және бейжай қарауға болмайды. Жастардың өмір жолында аяқтан тік тұрып кетуі үшін жан-жақты қолдау көрсетілмесе, ертеңгі күні елімізде күрделі әлеуметтік мәселе туындайтыны анық, яғни оқу бағдарламаларына кәсіпкерлікті енгізу қажет. Ия, жастардың бизнесті жүргізудің негіздері жөніндегі дағдыларды үйренуі үшін оқу бағдарламаларының қатарына кәсіпкерлік негіздерін оқытуды қосу керек. Сол кезде болашақ маман иесі өз мамандығымен қатар кәсіпкерліктің негізгі қағидаларын игерген болар еді. Бизнеспен айналысуға ниетті жастар мақсатты түрде кәсіпкерлік негіздерін игеріп, одан әрі өз кәсібін ашып жұмыс істегені әлдеқайда тиімді болары анық. Өмірге қадам басқанда, құстың қос қанатындай мамандығы мен кәсіпті бастау қабілеті қатар болады. Осы кезде мемлекет қаражаты тиімді игерілген болар еді. Жалпы ел экономикасын дамытуда ШОБ маңыздылығын ескеріп, рөлін мойындап, дамуына болашақта жаңа серпін беру және кәсіпкерліктің маңыздылығын насихаттау үшін мемлекеттік деңгейде «Кәсіпкерлер күні» кәсіби мерекесін бекіту қажеттілігі туындап отыр және алдағы жылдардың бірін «кәсіпкерлер жылы» деп жариялауды ұсынар едім. Сонымен қатар мемлекеттік органдардың барлық қызметінің негізгі қағидалары жас кәсіпкердің қызметін қолдау мен дамытуға бағытталуы тиіс. Қателіктері болса, бірден жазалап, кәсібін тексеріп, жауып, айыппұл салып, бұдан кейін кәсіпкерлікке келмейтіндей

етпеуіміз қажет. Керісінше, кешіріммен қарап, қолдап, қателігін түзеуге мүмкіндік беріп, үнемі қызметін жетілдіріп, аяқтан тұрып кетуіне жағдай жасағаннан ұтарымыз әлдеқайда көп болады. Сондықтан ең бастысы бизнеспен айналысу ережесі қарапайым, оңай әрі түсінікті болуы керек. Бұл жерде айтпағым - мемлекет пен қоғам тарапынан қолдау, дамыту құралдары мен ережесі, бизнеспен айналысып жатқан жастарға қоғамның көзқарасы оң болуы керек. Адамды еңбекке баулып, табысқа қарай ұмтылысына ынталандырып қолдау қашанда пайдалы. Абай атамыз айтқандай, маңдайымыздан аққан терімізді сатуымыз қажет. Жастарға кәсібінің нағыз маманы болуға және өз бастамасын жүзеге асыруға мүмкіндік пен жағдай жасасақ болғаны. Ал табысты болу жас кәсіпкердің еншісінде.

Кейде жастардың арнаулы экономикалық білім алғанымен, қоғамға қажетті кейбір жеке белгілерін игермейтіні байқалады. Бұған себеп: отбасында, мектепте, жоғары және басқа оқу орындарында экономикадан берілетін тәрбиенің жеткіліксіздігі. Экономикалық тәрбие білім алушыларға экономикалық заңдардың сипаты мен әсерін түсінуге мүмкіндік береді. Білім алушыларды еңбекке, жеке меншік пен қоғамдық меншікке ұқыптылықпен қарауға, тапсырманы өздігінен жауапкершілікпен орындауды жоспарлай білуге, уақыты мен бюджетін тиімді пайдалануға, экономикалық талдауды қалыптастыруға дағдыландыру керек. Мұның өзі – ұзақ жүретін үрдіс.

Тәрбие негізі баланың жас кезінен бастап отбасында қалыптастырылады. Одан кейін ол мектепте одан ары қарай дамытылады. Білім алушыларға экономикалық тәрбие берудің негізгі мақсатының бірі – оларды өз бюджеттерін тиімді пайдалануға дағдыландыру. Кейбір ата-аналар балаларына жұмсауға ақша береді. Бұл, әрине дұрыс емес. Мұндай тәрбие баланы ақшаға үйір етіп, теріс мінездерді қалыптастыруына жол ашады. Ата-аналар отбасы қаржысының қандай еңбекпен табылатынын, ақшаны қалай тиімді жұмсау қажеттілігін балаларына түсіндіріп отыруы тиіс. Ата-ана балаларына жұмсауға ақша бергенде мөлшерлеп жұмсауға тиіс екендігін айтып отырған абзал. Мөлшерден артық ақшасы бар бала оны қалай болса солай жұмсап, ақшаның құнын бағаламай кетуге әдеттене бастайды. Сондықтан оқушы ата-аналардың еңбегін, тапқан табысын қастерлей білуге дағдыланғаны жөн. Ендеше мұғалім экономикалық тәрбие беру үшін қазіргі нарықтық экономика жайлы заңдылықтарды көбірек біліп, терең түсініп, оны тәрбие барысында пайдалана білуі өте маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. «Бизнестің жол картасы 2020» бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 ж. 13 сәуір.
2. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың ««Қазақстан - 2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. Егеменді Қазақстан 14 желтоқсан, 2012.
3. «Нұр Отан» ХДП сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың 2015-2025 жылдарға арналған бағдарламасы. Қараша 2015 ж.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается пути приобщения молодежи к предпринимательству, т.е. проблема экономического воспитания, а также государственная поддержка направленная на развитие бизнеса.

RESUME

In this article is considered ways of familiarizing of youth to business, that is a problem of economic education and also the state support aimed at the business development.

Г.А.Назарова, педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы

А.Б.Мұстафаева, магистрант

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, Қызылорда қ.

ЖОО ЦИТОЛОГИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДА CLIL ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ ТӘСІЛІ

Аннотация

Мақалада ЖОО цитология пәнін оқытуда CLIL технологиясын қолдану тәсілі ұсынылған. Сонымен қатар, CLIL технологиясын бойынша оқыту үдерісінде пәнді және тілді оқытушылардың бірігіп бір мезгілде сабақ өткізуіне байланысты кездесетін бірнеше қиындықтарды және оларды шешу тәсілдерін қарастырған. Автор өзінің мақаласында CLIL технологиясын бойынша оқыту үдерісіндегі білім алушылардың тыңдалым, оқылым, айтылым дағдыларын дамыту үшін бірнеше тапсырмалар жүйесін ұсынады.

Түйін сөздер: Пәндік – тілдік кіріктіру (CLIL) технологиясы, пәндік-тілдік кіріктірілген оқыту (CLIL) технологиясы қолдану әдістемесі.

«Ең бастысы – адам факторы: оның еркі, күш-жігері, табандылығы мен білімі. Өркендеп даму мен тәуелсіздікке аттар табалдырықтың алтын кілтін де осы шамадан іздеген жөн»

Н.Ә.Назарбаев (нақыл сөздер жиынтығынан)

Қазіргі кезеңде елдердің бір-бірінен салыстырмалы тұрғыдағы артықшылығы, бәсекелестік күш - қуаты олардың табиғи ресурстарымен емес, көбінесе адам капиталымен, инновациялық технологияларды және ақпарат ағымын ұтымды пайдаланумен анықталып отыр. Осы тұста еліміздің, ұлтымыздың болашағы жас жеткіншектер мен жастардың қолында. ҚР өз тәуелсіздігін алғалы бері жиырма жылдан астам уақыт өтсе де, білім беру жүйесіне жан-жақты реформалар, заңнамалар жүргізу шаралары әліде жалғасын тауып келеді. Білім алушылардың бәсекеге қабілетті, құзыреттілігі дамыған, жаңа инновациялық технологияларды меңгерген тұлғасын қалыптастыруда мемлекеттік бағдарламаларда [1,2] жаңа технологияларды қолдану жүйесін дамыту қарастырылған. Соның ішінде пәндік – тілдік кіріктіру (CLIL) технологиясы бүгінгі тәжірибеде өзінің ұтымды тұсын көрсетуде. Елімізде білім беру мазмұны жаңарып, пәндік-тілдік кіріктіру технологиясын (CLIL) жаңашыл көзқарастар тұрғысынан жетілдіруде.

Марш (1994) CLIL-ге келесідей анықтама береді “пән немесе пәннің кейбір бөлімдері шетел тілінде оқытылады, себебі мұнда екі мақсат көзделген: пәннің өзін оқыту және де шетел тіліне жаттықтыру” [3]. CLIL – білім алушыға ана тілі мен шет тілін қатар меңгертуге негіз болатын тілдік және коммуникативтік құзыреттіліктерді қалыптастыратын әдістемелік құрал болып табылады. Бұл технология 90 жылдары Еуропада көптілді дамыту саясатының аясында әзірленген болатын.

Қысқартылған «CLIL» ұғымына ағылшын тіліндегі сөздердің бас әріптерінен алынған: **Content and Language Integrated Learning** [4]. Бұл әдіспен оқытудың ерекшелігі, мұнда түрлі оқыту жағдайларда сабақ және оқу мақсаттарының берілген кезеңіне тиісті тілді пайдаланып, сабақты өткізу екі тілде (отандық және шетелдік) жүзеге асырылады. Қазақстандағы мақсатты тіл ағылшын тілі болып саналатынындықтан, біздің жағдайда кіріктіріп оқытуда ағылшын тілі негізгі орынды алады.

Елбасымыз «Білім берудің барлық деңгейінде математика және жаратылыстану ғылымдарын оқыту сапасын күшейту керек»[5], - демекші ЖОО биологиялық пәндерді оқытуда, соның ішінде «Цитология» курсына пәндік-тілдік кіріктірілген оқыту (CLIL) технологиясы қолдану әдістемесін ұсынамын.

Оқыту үрдісінің бұл технологиясы екі оқытушының (тілі маманы мен биолог оқытушының) өзара тығыз қарым-қатынасында жұмыс жүргізуін қажет етеді.

Бұндай сабақтарда пәнді және тілді оқытушылардың бірігіп бір мезгілде сабақ өткізуінің өзіне тән бірнеше қиындықтары бар. Мысалы,

- дәріс сабағының мазмұнын ашуда,
- оқытушылардың іс әрекетін жоспарлауда,
- оқыту үрдісінің түрлі кезеңінде,
- білім алушылардың тыңдалым, айтылым, жазылым, оқылым дағдыларын қалыптастырудың сабақтастығын анықтауда және т.б.

Алайда, осы қиыншылықтардың шешімін түрлі тәсілдер арқылы табуға болады. Мысалы, сабақты жоспарлаған кезінде пән оқытушы (биолог оқытушы) сабақтың оқу мақсаттарын да, тілдік мақсаттарын да тұжырымдай алуы керек. Тілдік мақсаттарды белгілегенде, пән мұғалімі көмек алуы үшін тіл пәндері мұғалімдеріне жүгіне алады. Оқытушылардың мұндай серіктестігі аудиторияда қолайлы білім беру ортасының құрылуына мүмкіндік туғызады.

Кіріктіріп оқытуды ұйымдастыру оқытушыдан әр сабақты ұқыпты жоспарлауды және дайындалуды, сонымен қатар педагогикалық тәсілдерді қолдануды талап етеді. Оқытудың мақсаттарына жету барысында тыңдалым дағдысын дамыту үшін материалдың бір бөлігі аудиомәтін түрінде, сөйлесім дағдысын дамыту үшін – диалог және әңгімелесу арқылы берілуі тиіс.

Мысалы, «Цитология» пәні курсына «Жасуша құрылысы және оның қызметі» тақырыбындағы дәріс сабағының қорытындылау кезеңінде білім алушылардың тыңдалым және айтылым дағдысын дамыту жолында тақырыпқа сәйкес бейнероликті тамашалау [6] арқылы өзара диалог немесе қысқаша баяндау тапсырмалары жоспарланады. Яғни, білім алушының ағылшын тіліндегі оқылым дағдысын дамыту үшін бейнеролик бойынша мәтінмен жұмыс тапсырмасы беріледі, мысалға:

Оқылым тапсырмасы қатемен жұмыс:

Мәтінді мұқият оқып, жасуша органоидының берілген қызметтерінің дұрыс немесе бұрыстығын тексеріп, қатесін түзеңіз:

Cell organelles <i>Жасуша органоидтар</i>	Functions <i>Қызметі</i>	Correct answer <i>Дұрыс нұсқасы</i>
Cell membrane	Organelle which is made up of a maze of passageways Carry proteins and other materials from one part of the cell to another	
Cytoplasm	Controls what substances come into and out of the cell	
Nucleus	Convert energy in food molecules to energy the cell can use to carry out its functions	
Endoplasmic Reticulum (ER)	Large oval structure Directs all the cell's activities (control center)	
Golgi apparatus	Produces ribosomes	
Mitochondria	Receive proteins and other newly formed materials from the ER, package them, and distributes them to other parts of the cell	

Тыңдалым тапсырмасы «Миға шабуыл»:

Questions «Structures of the cell and their functions»
1. What are the two main groups into which cells are classified?
2. What are the three main parts of a eukaryotic cell?
3. What is the plasma membrane of the cell? What are its main functions?
4. What is the location and function of the nucleus?
5. What are mitochondria?
6. This structure is called the power-house of the cell because it generates the cell's energy?

Айтылым тапсырмасы терминдермен жұмыс:

	Қазақ тілінде	Ағылшын тілінде
«Жасуша құрылысы және оның қызметі» «Structures of the cell and their functions»	Жасуша	Cell
	Жасуша мембранасы	Cell membrane
	Цитоплазма	Cytoplasm
	Ядро	Nucleus
	Рибосома	Ribosome
	Митохондрия	Mitochondria
	Гольджи аппараты	Golgi apparatus
	Эндоплазмалық тор	Endoplasmic Reticulum
	Эукариотты жасуша	Eukaryotic cells
	Прокариотты жасуша	Prokaryotic cells

Кіріктірілген сабақта (CLIL технологиясы) білімалушылардың әртүрлі пәндердің ақпаратын қолдана отырып, оқиғалар мен құбылыстарды түсіне отырып, терең және жан-жақты білім алу мүмкіндігіне ие болады. Кіріктірілген сабақта білімді жинақтау, бір пәннен алынған білімді басқа пәнде қолдану білігін қалыптастыру мүмкіндігі бар. Осыған байланысты кіріктірілген сабақтар білімалушылар алынған білімдерді біріктіруге және білімалушылардың пәнге және өз мамандығына қызығушылығын белсендендіруге көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. «Қазақстан Республикасында білімді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға мемлекеттік бағдарламасының»
2. «Үш тілде білім беруді дамытудың 2015-2020 жылдарға арналған жол картасы».
3. Çekrezi, R. (2011). CLIL and teacher training. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 15, 3821-3825
4. Thompson & McKinley (Feb 2018). «Integration of content and languagelearning» *TESOL Encyclopedia of English Language Teaching*. 1. Retrieved 10 January 2018.
5. ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына арналған «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Жолдауында, 2018 жыл 10 қаңтар.
6. Biology: Cell Structure, <https://www.youtube.com/watch?>

РЕЗЮМЕ

В статье подчеркивается необходимость тщательного планирования и подготовки каждого урока для использования технологии CLIL в преподавании цитологии в университете и описывается несколько типов задач, которые будут использоваться на практике.

RESUME

The article emphasizes the need for careful planning and preparation of each lesson for the use of CLIL technology in the teaching of cytology at the university and describes several types of tasks that will be used in practice.

ӨОЖ 371.398:371.385.3:57:635-152

Г.А.Назарова, педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы

Н.Ә.Жақсылықова, магистрант

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, Қызылорда қ.

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫН ҚОСЫМША САБАҚТА АГРОБИОЛОГИЯЛЫҚ ТӘЖІРИБЕЛЕР ЖҮРГІЗУГЕ ҮЙРЕТУ

Аннотация

Мақалада мектеп оқушыларын қосымша сабақта агробиологиялық тәжірибелер жүргізуге үйретудің маңыздылығы баяндалады. Мектепте оқушылармен жүргізілетін агробиологиялық жұмыс түрлері қарастырылған.

Түйін сөздер: агробиологиялық тәжірибелер, агробиологиялық ғылыми зерттеулер

Елбасымыз Н.Ә Назарбаев «Еліміздің ертеңі, бүгінгі жас ұрпақтың тағдыры – ұстаздың қолында» [1],- деп атап көрсеткеніндей, ұрпақ тағдыры үшін жауап беру ұстаз атаулыға үлкен міндет артып отыр. Зерттеушілердің [2] пікірі бойынша, оқу процесін дұрыс және ғылыми тұрғыда ұйымдастыру үшін мұғалімге тек биологияның теориялық негізі мен оқыту әдістемелерін білу жеткіліксіз. Оның ұсынысы бойынша, мектептің оқу-тәжірибе участогындағы жұмыстар барысында оқушыларға ауылшаруашылығы жұмыстарының маңыздылығын нақтылап талдап көрсету жоғары маңызға ие болмақ.

Яғни, Қазақстандық білім беру жүйесінің алдында білім сапасының бәсекелестігін арттыру, шынайы өмірлік кезеңдерге бейімделендіру мәселелері тұр. Сондықтан қосымша сабақта оқушыларды түрлі агробиологиялық тәжірибелер жүргізуге машықтандыру қажет.

Мектеп оқушыларын қосымша сабақта әр түрлі агробиологиялық тәжірибелер жүргізуге үйрету үшін оқушыны қызықтыра білу өте маңызды. Ол үшін ең қарапайым нәрселерден бастағанымыз абзал. Мысалы- бөлме ішілік өсімдіктерді өсіруді үйрету. Ол үшін қандайда болмасын өсімдіктің өсіру әдісін көрсету қажет. Бұл жерде оқушылар ең алдымен тәжірибе жүргізу үшін қажетті құрал-жабдықтармен танысады. Содан соң тәжірибені жүргізу барсын үйренеді. Бұл жерде оқушылардың үйренетін нәрселері, тұқымды егу, коректік қоспалар дайындау, бөлме ішіне қойылатын гүлдерді, кейбір ауылшаруашылық дақылдарын суда, құмда, топырақта өсіруді үйренеді.

Оқушылар жыл бойы қосымша сабақта түрлі тәжірибелер жасайды, осының нәтижесінде оқушылардың ауылшаруашылығына қызығушылықтары артады. Осы қосымша сабақтардың нәтижесінде оқушыларға берілетін құзыреттіліктер:

- танымдық қабілеттерінің артуы;
- еңбек сүйгіштікке, іскерлікке тәрбиеленуі;
- агробиологиялық тәжірибелер жүргізуді меңгерулері;
- оқушылардың функциональдық сауаттылықтарының артуы;
- ауылшаруашылығына деген қызығушылық пайда болуы.

Сонымен қатар, агробиологиялық тәжірибелер жүргізуді үйрету арқылы, оқушыларды ғылыми зерттеу жұмысын тартуға болады.

Ғылыми-зерттеу жұмыстарды ерекшеліктеріне қарай бірнеше түрге бөліп қарауға болады:

- іргелі зерттеулер, қолдану болашағына тәуелсіз жаңа білім алуға негізделген зерттеулер;

- қолданбалы зерттеулер, жаңа білімді практикалық мақсатқа қол жеткізу, нақты міндеттерді шешу үшін пайдалануға бағытталған зерттеулер. Мысалы: «Жергілікті жер климатына төзімді ағаш түрлерін анықтау» және т.б.;

- бір пәндік зерттеулер, жеке ғылым аясында ғана жүргізіледі. Мысалы, «Шыршаны тұқымнан тімді өсіру тәсілін анықтау», «Қауынның жаңа түрін алу» және т.б.;

- пәнаралық байланыстағы зерттеулер, бірнеше ғылымның түйіскен жерінде жүргізілетін, әртүрлі ғылым аясындағы білімдерді, мамандарды қажет ететін зерттеулер. Мысалы: «Ауа температурасының түрлі бөлме өсімдіктеріне әсерін анықтау», «Компьютердің өсімдіктерге әсерін анықтау» және т.б.

Қосымша сабақ барысында оқушыларға мынындай тәжірибелік сабақтар өткізуге болады:

1. Бөлше ішілік өсімдіктер өсіру.
2. 1000 тұқымның массасын есептеу.
3. Тұқымның өнгіштігін анықтау.
4. Көшеттер өсіріп үйрету.

Оқушылардың қызығушылығын анықтау үшін Қ. Мұхамеджанов атындағы мектеп-гимназиясының 9-шы сыныптар арасында сауалнамалар жүргізіп көрдім. Нәтижесінде оқушылардың 85%-ы қосымша сабақтарда түрлі агробиологиялық тәжірибелер жүргізіп көргілері келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Н. Назарбаевтың 2012 жылғы желтоқсан айында Қазақстан халқына жасаған жолдауы. <http://www.zkoipk.kz/kz/confnis3s/641-confnis.html>
2. Сыныптан тыс сабақтарда оқушылардың агробиологиялық дағдыларын қалыптастыру <http://engime.org/esenalieva-fariza-serikovna.html>

РЕЗЮМЕ

Приложение характером формируемых в них компетенций означает важность обучения школьников основывается на проведении опытов на уроке агробиологические в статье.

RESUME

Appendix character formed in their competencies means the importance of teaching students based on experiments in the lesson agrobiological article.

Г.А.Назарова, педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы

А. Пазыл, студент

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, Қызылорда қаласы, ҚР.

БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРҒА ГЕОБОТАНИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ

Аннотация

Мақалада биология сабақтарында оқушыларға геоботаникалық білім берудің маңыздылығы қарастырылады. Автор, геоботаникалық білім жүйесінің құрама бөліктерін анықтап, геоботаникалық мазмұндағы материалды ашу логикасын түсіндіреді.

Түйін сөздер: *геоботаника, геоботаникалық білім*

Табиғатта өсімдіктердің таралу заңдылықтарын түсіндіріп беретін геоботаникалық білім жүйесі биология туралы тұтас ғылыми бейне қалыптастырушы компоненттердің бірі ретінде маңызды орынға ие.

Геоботаника негіздерін оқыту оқушылардың дүниенің биологиялық бейнесін, соның негізінде тірі табиғат туралы сауаттылықты қалыптастыруда зор үлес қосатынын оның бірнеше қызметтерімен түсіндіруге болады. Геоботаникалық білім жүйесінің мазмұны арқылы оқушылардың:

- дүниетанымдық көзқарастарын;
- экологиялық сауаттылықтарын;
- географиялық сауаттылықтарын;
- экономикалық тәрбиелерін;
- эстетикалық талғамдарын;
- ғылыми зерттеушілік қабілеттерін;
- патриоттық сезімдерін және т.б. тәрбиелеуге мүмкіндік бар.

Өсімдіктердің географиялық және экологиялық факторларға сәйкес таралу заңдылықтарын сипаттайтын, ғылыми негізделген ақпараттар оқушының қоршаған ортаны өзара байланысты түсініктермен қабылдауына ықпал етеді. Оны өсімдіктер мен қоршаған орта қатынасының мәселелері қарастырылатын биологияның барлық тақырыптарын оқыту сабақтарында жүзеге асыруға болады.

Геоботаника – гректің *ge-* Жер және *botane-* шөп, өсімдік деген сөздерінен шыққан. Ол өсімдіктердің географиялық факторларға байланысты жер шарында таралуын зерттейтін ғылым, Жердегі өсімдіктер жамылғысы және оларды құрайтын өсімдіктер бірлестіктері жөніндегі ғылым [1].

Ол өсімдіктер құрылымын («өсімдіктер қауымдастығы қалай құрылған?») деген сұраққа жауап береді), өсімдіктер қауымдастығы және өсімдіктер қауымдастығының динамикасы қалай құрылғандығын («неліктен осы жерге осындай қауымдастық тән және келешекте бұл жер қандай болады?») деген сұраққа жауап береді) анықтайды.

Жер бетінде өсімдіктер қауымдастық топтарының құралуы себептерін, заңдылықтарын түсіндіріп беретін, оларды басқара білу, өнімділігін арттыру жолдары мен оңтайлы пайдалану жолдарын үйрететін *геоботаникалық білім жүйесі* биологиялық сауаттылықты қалыптастырушы қалыптастырушы компоненттердің бірі ретінде маңызды орынға ие.

Геоботаникалық білім жүйесінің құрама бөліктеріне жататындар:

Геоботаникалық эмпирикалық білім: түсініктер, дәйектер

Геоботаникалық теориялық білім: ұғым, себеп салдар байланысы, заңдылықтары

Геоботаника негіздерін оқыту оқушылардың дүниенің ботаникалық-география бейнесін, соның негізінде биологиялық, географиялық, экологиялық сауаттылықты қалыптастыруда зор үлес қосатынын оның бірнеше қызметтерімен түсіндіруге болады.

Біріншіден, геоботаникалық білім мазмұны оқушылардың *дүниетанымдық көзқарастарын* дамытады. Мысалы, геоботаника жөніндегі түсініктер биологиялық білімнің дүниетанымдық көзқарастың қажетті бөлшегін, яғни кейбір ұғымдарды қарастыра отырып, оларға түсінік береді. Бұл ұғымдарды білмейінше оқушы табиғат заңдылықтарын ескере отырып, адамның күнделікті шаруашылығын, экономиканы дұрыс ұйымдастыруға қатысты терең мазмұнды ақпараттарды меңгеруі мүмкін емес.

Мысалы, кез келген өсімдіктер тобын қарастыратын тақырыпты оқыту процесінде сол өсімдіктің басты морфологиялық ерекшеліктерін, оның түрлерін қоршаған ортамен байланыста тіршілік ету заңдылықтары арқылы, географиялық таралуын таныстыра отырып, немесе ол өсімдік түрі тіршілік ететін фитоценоз түрі, оның ярустылық деңгейдегі ұғынуға мүмкіндік жасауға болады.

Өсімдіктер бірлестігін сипаттайтын ғылыми негізделген ақпараттар оқушының қоршаған ортаны өзара байланысты түсініктермен қабылдауына ықпал етеді. Оны Өсімдіктер жүйесінің қоршаған ортамен өзара қатынасының мәселелері қарастырылатын 7 сынып биологиясының өсімдіктер бөлімінің барлық тақырыптарын оқыту сабақтарында жүзеге асыруға болады.

Материалды ашу логикасын төмендегідей сұрақтардың көмегімен түсіндіреміз:

1. Бұл өсімдік түрі қайда өседі? Географиялық орнына сипаттама береңіз.
2. Ол тіршілік ететін фитоценоздың сипаттамасы.
3. Өсімдік нақ осы түрінің фитоценоздағы өсімдіктер ярустылығы бойынша орны.
4. Өсімдік түрінің фитоценоздағы сандұмық қатынасы (яғни ол қай жерлерде немесе қандай жағдайда (экологиялық факторларға байланысты) басым немесе аз болуы мүмкіндігі туралы)?

Екіншіден, геоботаника негіздерін оқытуда өсімдіктер бірлестігінің құрама бөліктері, оны қалыптастырушы факторлардың өзара байланысы, оның табиғаттағы айналымы мен ролі, халық шаруашылығындағы маңыздылығы, оның ластану жолдары, оны қорғау шаралары туралы экологиялық заңдылықтарды ұғынуға, табиғатты сүйюге, *экологиялық мәдениеттілік* негіздерін дамытуға ықпал етеді.

Үшіншіден, жер бетіндегі өсімдіктер бірлестігінің маңыздылығын, халықшаруашылығында агроценоздарды жергілікті жердің географиялық ерекшеліктеріне сәйкес ұйымдастыру жағдайын мысалдармен түсіндіру оқушыларда экономикалық түсініктердің, тәрбиенің қалыптасуына ықпал етеді.

Төртіншіден, өсімдіктер бірлестігінің географиялық жағдайларға сәйкес қалыптасу заңдылықтарын карталар пайдалану әдістерімен түсіндіре әрі өзбеттерінше зерттеуді ұйымдастыру олардың географиялық-картографиялық сауаттылықтарын дамытады.

Бесіншіден, әр өлкенің өсімдіктер бірлестігіне топтық саяхат жасай отырып, оның сол аймақтағы басты қызметін атап, немесе оны оқушылардың өздеріне анықтауға жағдай жасай отырып патриоттық сезімдерін тәрбиелеуде маңызды роль атқарады.

Алтыншыдан, өсімдіктер бірлестігін бейнелі көрсете отырып, оқушыларды әсемдікке тәрбиелеуге мүмкіндік бар.

Жетіншіден, елдімекендердің ландшафтардың табиғи аумақтық кешендер жүйесіне енгізілуі оқушылардың *ғылыми жұмыспен* айналысуына жағдай жасап, ғылыми таным әдістері мен тәсілдерімен танысуға деген қызығушылықтарын қалыптастырады, салыстыру, талдау, тұжырымдау, жариялау, индукция, дедукция және т.б. секілді зерттеушілік дағдыларын дамытады. Табиғат компоненттерін қала жағдайында бақылау, техногенді орта әсерінен олардың өзгеру заңдылықтарын анықтау оқушыға тұлғалық ерекшеліктерін ашуға мүмкіндік береді, себебі физикалық

және моральдық сапасы зерттеушілік жұмыс процесінде жария болады. Бірлесіп іздену әрекеті оқушыларға ұжыммен жұмыс жасауды үйретеді, сондай-ақ олардың арасында достық сезімінің дамуына, сүйіспеншілікке көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Биологический энциклопедический словарь. / Гл. ред. М.С.Гиляров, - 2-е изд., исправл. – М.: Сов. энцикл., 1989. - 864 с.
2. Мухитдинов Н.М. Геоботаника: оқулық университеттердің, педагогикалық институттардың студенттеріне, магистранттарына, оқытушыларына арналған / Н. М. Мухитдинов ; Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі. - Алматы : ЖШС РПБК "Дәуір", 2011. - 382 б.

РЕЗЮМЕ

В статье описываются основы геоботаники и деятельность учеников в формировании ботанического – географического образа мира и на основе которого можно использовать биологическую, географическую, экологическую грамотность.

RESUME

The article describes the fundamentals of geobotany and the activities of students in the formation of the botanical - geographical image of the world and on the basis of which one can use biological, geographical, ecological literacy.

ӘОЖ 37.016:57:550.7

Г.А.Назарова, педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы

Г. Пазылова, студент

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, Қызылорда қаласы, ҚР.

И.Ф.ГЕРБАРТТЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІН ЖЕТІЛДІРЕ ОТЫРЫП БИОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Аннотация

Мақалада И.Ф.Гербарттың педагогикалық тәсілдерін жетілдіре отырып биологияны оқыту үдерісінде қолдану мүмкіндігі туралы айтылады. Сынымен қатар, автор, өзінің сабақ жоспарын ұсынады.

Түйін сөздер: педагогикалық тәсілдер, И.Ф.гербарттың педагогикалық идеясы

И.Гербарт бойынша оқыту процесінің құрылымы төрт деңгейлі жүйені құрайды [1]:

Түсініктілік (айқындылық) деңгейі -оқушыларды материалмен көрнекілікті таныстыру

Ассоциация – жаңа мәліметтерді әңгемелесу арқылы ескімен байланыстыра отырып меңгеру;

Жүйе – мұғалімнің баяндауымен байланысты материалды заңдарын тұжырымдауын керек ететін жаңа материалдың сатылы мазмұндалуынан тұрады (мұғалімнің материалды өзара байланыста баяндауы)

Әдістеме – жаттығу орындауы, жаңа білімді практикада пайдалану

Біз И.Гербарттың оқытудың жаңа әдістерін пайдалана отырып, оқыту процесінің құрылымы төрт деңгейлі жүйесін негізге ала отырып,

Қазіргі дидактикада бұл деңгейлер: **Көрсету – түсіндіру – жаттықтыру – бақылау ұғымдарымен сәйкес келеді.** Яғни оқыту процесі келесідей тізбекпен жүзеге

асады: көрсету (таныстыру) -түсіндіру- жаттықтыру (ұғым) – қорытындылау, бақылау (тұжырымдау) (1 кесте).

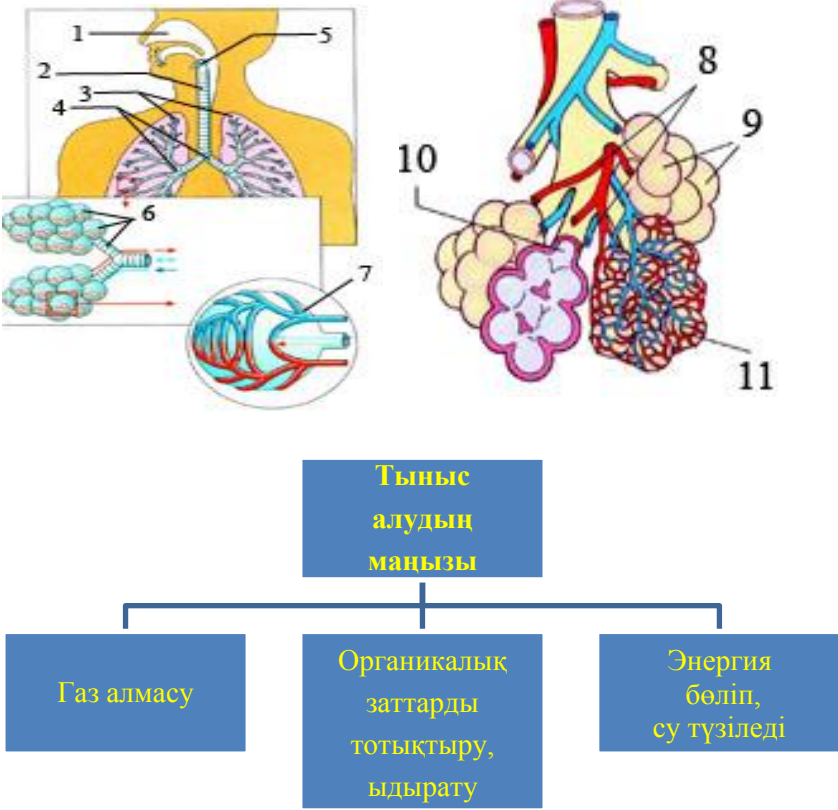
кесте 1

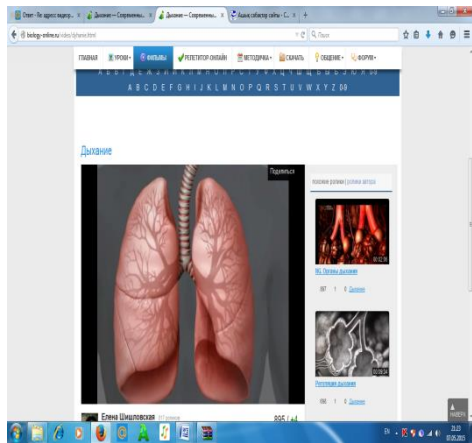
И.Гербарттың дидактикалық жүйесінің қазіргі дидактика деңгейлермен сипатталуы

Оқыту		
Оқыту кезеңдерінің схемасы		
Оқыту сатысы	Психологиялық ахуал	Әдістер
Гербарт бойынша: айқындылық Қазіргі дидактикада: көрсету, таныстыру	Ынта	Мұғалімнің әңгімесі, Жаңа материалды көрсету
Гербарт бойынша: ассоциация Қазіргі дидактикада: түсіндіру	Күту	Әңгімелесу
Гербарт бойынша: Жүйеле Қазіргі дидактикада: көрсету, таныстыру	Ойша ізденіс	Қорытынды, Ой тұжырымдау, анықтау, формулалар
Гербарт бойынша: Әдіс Қазіргі дидактикада: Жаттықтыру, ұғым	Әрекет	

Осы деңгейлерді негізге ала отырып, әр деңгейде қолданылатын тиімді әдістер түрін таңдай отырып өткізілген сабақ жоспарынан үзінді ұсынамыз.

Сабақтың жүрілуі бойынша мұғалімнің жазбалары: Мұғалімдер мен оқушылар іс-әрекеті.

Кезеңдер	Сабақ барысында жасаған мұғалім мен оқушының іс-әрекеті
<u>Ұйымдастыру кезеңі</u>	Оқушыларды ұйымдастыру, сәлемдесу / 0,5 мин
(айқындау - Гербарт бойынша) 1 кезең – көрсету (таныстыру, баяндау) (қазіргі дидактикада) Әдіс: Мұғалімнің әңгімесі, Жаңа материалды көрсету, Шаталов әдісі	Тыныс алу жүйесіне тірек-сызбанұсқа Тынысалу жолдары .Өкпе мен бронхылардың құрылысы: <pre> graph TD A[Тыныс алудың маңызы] --> B[Газ алмасу] A --> C[Органикалық заттарды тотықтыру, ыдырату] A --> D[Энергия бөліп, су түзіледі] </pre>

(Ассоциация – Гербарт бойынша) II кезең – түсіндіру, түсіну (қазіргі дидактикада) Видеороликті демонстрациялау арқылы түсіндіру, Әңгімелесу	<u>Пәнге (тақырыпқа) қызығушылығын ояту</u> 1. Тыныс алу жүйесінің қызметін түсіндіретін видеоролик көру. Дыхание.mp4 http://biology-online.ru/video/dyhanie.html																																				
(Гербарт бойынша-Жүйелеу кезеңі) Оқушы меңгерген білімдерін жүйелейді, тұжырым жасайды III кезең-Пысықтау немесе бекту (қазіргі дидактикада)	Мұғалім сұрақтар қоя отырып, оқушылардың дұрыс жауапты табуға жетелейді, бірге кестені толықтырады (слайд 3) (Жинақтау) <table><tr><th></th><th colspan="5">Тыныс алу жүйесі</th></tr><tr><th></th><th>Мұрын қуысы (кеңсірік)</th><th>Көмекей (көмей)</th><th>Кеңірдек</th><th>Өкпе</th><th>Ауатамыр</th></tr><tr><th>Қызметі</th><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><th>Байланыс</th><td colspan="5"></td></tr><tr><th>Нәтижесі</th><td colspan="5"></td></tr><tr><th>Проблема</th><td colspan="5">Тыныс алу мүшелері өз қызметін атқару үшін қандай жағдайлар қажет?</td></tr></table>		Тыныс алу жүйесі						Мұрын қуысы (кеңсірік)	Көмекей (көмей)	Кеңірдек	Өкпе	Ауатамыр	Қызметі						Байланыс						Нәтижесі						Проблема	Тыныс алу мүшелері өз қызметін атқару үшін қандай жағдайлар қажет?				
	Тыныс алу жүйесі																																				
	Мұрын қуысы (кеңсірік)	Көмекей (көмей)	Кеңірдек	Өкпе	Ауатамыр																																
Қызметі																																					
Байланыс																																					
Нәтижесі																																					
Проблема	Тыныс алу мүшелері өз қызметін атқару үшін қандай жағдайлар қажет?																																				
(Гербарт бойынша-әдіс кезеңі) 4 кезең-жаттықтыру (қазіргі дидактика)	1 тапсырма. Сәйкестігін тап. <table><tr><th>Мұрын қуысы (кеңсірік)</th><th>Көмекей (көмей)</th><th>Кеңірдек</th><th>Өкпе</th><th>Ауатамыр</th></tr><tr><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr></table> 1. Сүйекті шеміршекті пердесі бар. 2. 3 жұп қуыс шеміршекті мүше 3. Сілемейлі қабықшамен қапталған 4. 2 дыбыс сіңірлері бар 5. Лейкоцит жасушалары бар 6. Дыбыс саңылауы орналасқан 7. Ауаны өткізуге дыбыс шығаруға көмектеседі. 8. Ауаны ылғалдандырады. 9. Ұзындығы 9-12см болады 10. Өкпе көпіршектерімен аяқталады. 11. Жартылай шеміршекті сақиналардан тұрады. 12. Кеңірдектің жалғасы 13. Кеуекті мүше 14. Диаметрі 0,2-0,3мм 15. Дәнекер ұлпасынан түзілген қабықшасы бар.	Мұрын қуысы (кеңсірік)	Көмекей (көмей)	Кеңірдек	Өкпе	Ауатамыр																															
Мұрын қуысы (кеңсірік)	Көмекей (көмей)	Кеңірдек	Өкпе	Ауатамыр																																	

Бағалау түрлері -оқушының өзін-өзі бағалауы; - топтық өзін-өзі бағалауы; -мұғалімнің бағалауы; - жалпы бағалау; - критерийлер арқылы бағалау	Бағалау: /4мин/ Өзін-өзі және достарын бағалау парағы					
	Бірге ойлаймыз, сөйлейміз, орындаймыз					
	Менің есімім _____ Күні _____					
	Бұл сабақ: _____					
	Мен жұмыс істейтін топ мүшелерінің есімдері:					
	1. _____ 2. _____ 3. _____					
	4. _____ 5. _____					
	Өңгімелесуге қатысушылар Өңгіменің түрі	1	2	3	4	5
	Жақсы сұрақ қойды					
	Қызық сын айтты немесе қарсылық білдірді					
Жақсы ұсыныс айтты						
Олардың пікірін өзгертті						
Жақсы нәтиже бөлісті						
Тиісті ақпаратпен бөлісті						
Мүқият тыңдады						
Келісімге келуге тырысты						

И.Ф.Герbart – классикалық дидактиканың негізін салушы. Ассоциативтік психологияның көрнекті өкілі. Ол педагогиканы ғылым және педагогиканы тәрбие тұрғысынан тұжырымдады. Ол оны философиялық ғылым деп қарастыруды ұсынды. Оның пікірінше түсінік – рухани өмірдің алғашқы элементі. Осыған байланысты оқыту үдерісінің төрт кезеңі болуы керек деп түсінді:

- тыныштыққа тереңірек ену немесе айқындылық кезеңі;
- қозғалысқа тереңірек ену немесе ассоциация кезеңі;
- тыныштық кезеңде ұғыну немесе жүйе кезеңі;
- қозғалыс кезеңінде ұғыну немесе әдіс кезеңі.

Қазіргі тілмен айтқанда, оқыту құрылымын: *мазмұндау, түсіндіру, жалпылау, қолдану* құрайды. Бұл жүйенің *артықшылығы*:

- сыныптық–сабақта жаппай оқыту жағдайында мұғалімнің әрекетін ұйымдастыру және жүйелеу;
- кемшілігі*:
- Герbartтың тәсілі абсолютендіру және әмбебаптау сабақты ұйымдастыруда формализмге әкелді

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Джуринский А.Н. История образования и педагогической мысли учеб. для студ. высш. уч. заведений (текст)– М., 2003 г.
2. Биология 8 сынып, Е. Очкур, Л. Аманжолова, Р. Джумабаева, Алматы «Мектеп», 2008 г.

РЕЗЮМЕ

В статье обсуждается педагогическая идея Гербарта и опыт ее использования в уроке биологии. Наряду с его критикой автор указывает на преимущества и недостатки этой системы.

RESUME

The article discusses the pedagogical idea of Gerbart and the experience of its use in the lesson of biology. Along with his criticism, the author points out the advantages and disadvantages of this system.

ӘОЖ 94 (574)

Г. С. Саркулова, аға оқытушы, тарих магистрі

Д. А. Махсоткалиева, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қаласы, ҚР.

АСТАНАНЫҢ СӘУЛЕТТІК КЕЛБЕТТІ

Аннотация

Бұл мақалада Астананың сәулет ерекшеліктері қарастырылады. Әсем қаламыздың келбетіне мән бере қарасақ, бой көтерген ғимараттардың шығыстық және батыстық немесе Еуропалық және Азиялық үлгіде салынған.

Қалалық құрылыс саласындағы заманауи үрдістерге талдау жасалады.

Түйін сөздер: тарих, Астана, мәдениет, ұлт, сәулет.

Еуразияның жүрегінде, еліміздің қақ ортасынан орын тепкен сәулеті мен келбеті келіскен еліміздің еңселі асанасы – Астана. Отанымыздың келбетіне айналған, қазіргі мәртебесі мен деңгейі шарықтап тұрған жас та болса, бас қаламыз. Тек қана еліміздің орталығы ғана емес, әлем қауымдастығының рухани, діни және экономикалық орталығына айналған. Уақыт пен талғамның, сын мен сапаның, төзімнің тезінде шыңдалған жас қаланың сәулетіне қарап тұрып, таңқалмау мүмкін емес. Заман ағымының ағысымен бірге аққан қала көрінісі таңдай қақтырады.

Әр қаланың сәулетіне назар аударсақ, сол қаланың, сол елдің тарихынан тамырланып тұрғаның сеземіз. Әсем қаламыздың келбетіне мән бере қарасақ, бой көтерген ғимараттардың шығыстық және батыстық немесе Еуропалық және Азиялық үлгіде салынған.

Жаңа ғасырдың жаңа астанасына қойылатын талаптар жоғары, сол талаптарға сай болу үшін қаланың сәулеттік тұжырымдамасын дайындау барысында ел президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың қалаға еуропалық келбет беру идеясы ескерілген болатын.

Болашақ бас қаламыздың бас жоспарын жасауға халықаралық байқау жарияланып, әлемдік сәулет өнерінің майталмандарынан 50-ден аса жоба жіберілген болатын, солардың ішінен халықаралық сайыстың шарттарымен талаптарына жауап бере алатын 27 жобалық жұмыс Конгресс-холл өкілдерімен тандалып алынып, беделді қазылар алқасының қарауынан іріктелді. Сайыс қортындысы бойынша жапон сәулетшісі Кишо Курокаваның жетекшілік ететін зерттеу тобының әзірлеген Астана қаласының бас жоспарының жобасы қабылданды. Кишо Курокаваның айту бойынша

Астана қаласының дамытудың Бас жоспарының негізінде философиялық көзқарасты қалыптастырумыз керек.

«XX ғасыр механикалық принциптер қстемдік алған дәуір болса, XXI ғасыр өмір принциптеріне көшетін діуір болады . Ендеше,Қазақстанның жаңа астанасы «симбиоз» атты шешуші ұғымды арқау етуі тиіс». Кишо Курокава Бұл түсініктер бойынша үш бағытқа ұарай орныққан: біріншісі –симбиоз, яғни қала мен табиғат арасындағы үндестіктің сақталуы ,екіншісі-өзгеру мүмкіндіктері, үшінші-абстрактылы символизм, қабылдауға түсінікті геометриялық фигуралар.[1]

Нұрсұлтан Назарбаев тапсырмасымен қазақстандық архитекторлар «Астана қаласының Бас жоспарына» уақыт өте келе өзгерістер мен тың жаңалықтар енгізді. Бұл орайда өңірдің экологиялық жүйесімен қала құрылысының бірегейлене салынуына басты назар аударылды. Президент Нұрсұлтан Назарбаев өңірдің табиғи жағдайларын, ауа райының құбылмалылығын ескере келіп, қала маңында жасанды орман алқабын қалыптастыруды күн тәртібіне қойды.

Астана қаласының бас жоспары қаланың тіршілік-тынысының қолайлы ортасын құру және оны орнықты дамыту, экологиялық қауіпсіздікті, табиғат пен мәдени мұраларды сақтау мақсатында Астана қаласының қала құрылысын дамытуды жоспарлаудың негізгі құжаты болып табылады.

Астана қаласын дамытудың бас жоспарының негізгі мақсаты – экологиялық қолайлы, қауіпсіз және әлеуметтік қолайлы тіршілік ортасын қалыптастыруға бағытталған қала құрылысы іс-шаралар кешенін жүргізу.

Бас жоспардың негізгі сәулеттік-қала құрылысы идеясы Астана қаласының айшықты келбетін қала өмір үшін жайлы, Еуразия континентіндегі елдердің ынтымақтастық және өзара іс-қимыл орталықтарының бірі ретінде қалыптастырумен негізделген.

Астана қаласының сәулеттік келбетіндегі трендтері:

- 1.Симбиоз
- 2.Абстрактілі симбиоз
- 3.Еуропалық келбет
- 4.Дәстүр сабақтастығы

Симбиоз ол үндестік , бірлесу . Астана ол шығыс пен батыстын , дәстүр мен жаңаның және табиғатпен қаланың үндестігінде жатыр . Шығыс пен Батыс симбиоз Астананың сәулетті ғимараттарынан байқауға болады , Астананың дәл осындай көркемделуіне үлес қосқан сәулетшілер Кишо Курокава – жапон сәулетшісі «Астана қаланың Бас жоспарын» және Халықаралық Астана Әуезжайынның сәулетшісі , ағылшындық Норман Фостер – Астананың қазіргі таңда ең басты символы Бәйтерек мен Хан Шатырдың авторы, ал италияндық сәулетші - Манфреди Николетти «Қазақстан» орталық концерт залының сәулетшісі.

Қала биік, әдемі ғимараттар салуға ғана назар бөліп қана қоймай . қала табиғатына аса көңіл бөледі .1997 жылдан бастап қала маңында жасанды жасыл ормандар тұрғызылуда. Бүгінде қолмен отырғызылған орманды алқап – елорданың жаңа трендіне айналды. Жанға жайлы жасыл желек адам денсаулығына пайдалы ғана емес, ол бас шаһарды аңызак желден, күшті дауылдан, жазғы шаң-тозаңнан қорғайды. Жоспар бойынша, жазық далада жайқалған орман алқабы Көкшетаудың табиғи жасыл желегімен тұтасып, ен тоғайға айналады.Астанада сонымен қатар ауаны ластанбаудың түрлі амалдары ойлап табылып жатыр. Ал Астана аумағынан шығарылатын барлық қалдықтар «Имабе Иберика» деп аталатын испан технологиясы бойынша 2012 жылы салынған қоқыс өңдеуші кешенге тасымалданса, кешендегі қалдықтардың 8 пайызы сұрыпталып, қалған 92 пайызы брикеттеліп, полигонға көмуге жөнелтіледі екен.

Егер біз әсем қаламыздың ең көрікті ғимараттарына көңіл аударсақ, олардың көпшілігі абстрактілі симбиоз бойынша, түсінікті геометриялық фигураларға ұқсас.

Мысалы: Шабыт шығармашылық сарайы, ЭКСПО көрмесінің барысында салынған Нұр Әлем сферасы дөңгелек формасында жасалған болса, Бейбітшілік пен келісім сарайы пирамида түрінде, Астана циркі конус сияқты және көптеген тіктөртбұрыш кейіпіндегі орасан көп ғимараттар қала көркіне ерекше сән беріп тұр.

Әр елдің астанасы сол елдің астанасы екенің білдіретін тарихпенде үндестік керек.. Тарихымызды, дәстүрімізді ең бастысы қазақ елінің жері екенің көрсететін тарихпен дәстүрден тамырланған ғимараттар қаланың сәулеттік келбетіне ерекше сән қосады. Себебі, әр елдің тарихы мен дәстүрі сол елдің. егер ел болып ұзақ сақталғысы келсе түпқазығы, қазынасы. Бұндай ғимараттардан да біздің бас ғаламыз кенде емес.

Астананың символы – Бәйтерек. Есіл өзенінің сол жағалауында бой көтерген зәулім «Бәйтеректің» биіктігі 97 м, бұл биіктік жәйдан-жәй алынған жоқ, ол Астана қаласының елорда статусына ие болған жылға байланысты таңдалды. Сәулетшісі: Ақмырза Исаұлы Рүстембеков. «Бәйтерек» нысаны үш бөліктен тұрады; жер асты бөлігі ұлттың тамыр жаюы, ал одан кейінгілері өркендеу кезеңдерінің нышандарын білдіреді. Ең жоғарғы жағында «Аялы алақан» композициясы орын тепкен. Одан әрі қосымша түріндегі композиция өз негізінен бөлініп, жер бетіне қалықтап тұрғандай әсерге бөлейді. «Бәйтеректі» «өмір ағашы» деп те атайды. Бұл сәулет туындысы халық ертегісі «Ер Төстіктің» оқиғасы желісімен өрілген, балам. Өз бақытын іздеп шыққан Ер Төстік қиын-қыстау заманда зәулім бәйтерекке тап болады. Ұшар басына көз жетпейтін мәңгілік өмір ағашына таң-тамаша қалады. Нақ төбесіне де ұя салған самұрақ құстың алтын жұмыртқасына ие болады. Сөйтіп, бақытты –баянды ғұмыр кешеді. Мәңгілік өмірді жер жаһанға жария етіп тұрған «Бәйтерек»- Бас қаламыздың символы. «Астана-Бәйтерек» үш бөліктен –тамыры, діңі және ұшар басынан тұрады.

Үш бұрышты күміс тұмар даму үрдісіндегі өміршендікті білдіреді. Керемет құрылыс, балам.. Астананың қасиетті белгісі болып табылатын 97 метр биіктікте орналасқан көрініс алаңы, сол құс ұшатын ұядай жерден сәнді де, сәулетті Астананың көрінісін көруге болады. Ақорда резиденциясы — Қазақстан Республикасы Президентінің Резиденциясы.

Ғимарат қазіргі заманғы құрылыстың ең таңдаулы әдістерін қолдана отырып, монолит құйматастан салынған. Шатырсүмбіні қоса есептегендегі ғимараттың биіктігі 80 м. Қасбеттің қаптамасы қалыңдығы 20—40 см. болатын итальян мәрмәрынан жасалған. Ғимарат жер бетінде 5 және жер астындағы 2 қабаттан тұрады, оның ішінде жер бетіндегі 1-қабаттың биіктігі 10 м., қалған қабаттардың биіктігі 5 м. Шатыры киіз үйдің шаңырағына ұқсатылып істелген Елордамыз көркімен де, келбетімен де әлемнің атақты қалаларымен терезесін теңестіріп тұр. Астана - ғажайып құрылыс алаңы.

Әлемдік сәулет өнерінің қайталанбас үлгілері саналатын. Сарыарқаның төсінде, ерке Есілдің жағасында орналасқан әсем шаһар келешектің қаласы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Қабылдинов З. Е. Астана тарихы / Қабылдинов З.Е.- Алматы: Атамұра, 2017.- 342 с.
2. Назарбаев Н.Ә. Еуразия жүрегінде / Назарбаев Н.Ә.-Алматы: Атамұра, 2006. - 412 с.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются особенности архитектурного облика Астаны. Особое внимание уделено анализу современных трендов городского строительства.

RESUME

The article deals with the architectural features of Astana. Particular attention is paid to the analysis of modern trends in urban construction.

Е.Е.Хайдаров, тарих ғылымдарының кандидаты

Д.Н.Наурызбаева, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

БҚАШИ-ДЫҢ АЛҒАШҚЫ ҚҰРЫЛУ ТАРИХЫ

Аннотация

Мақалада БҚАШИ-дың алғашқы құрылу тарихы мен қызметі зерделенген.

Түйін сөздер: Ауылшаруашық институты, ректор, профессор-оқытушылар құрамы, кафедралар, факультеттер.

XX-ғасырдың 60-ыншы жылдарының басындағы тың және тыңайған жерлерді игеруден кейінгі Қазақстанның ауыл шаруашылық өндірісінің қарқындап дамуы және Батыс Қазақстанның бес облысының ұлан-ғайыр даласының ауыл шаруашылық өндірісін тиімді ұйымдастыру қажеттілігі саланы сәйкесінше кадрлық және ғылыми жағынан қамтуды талап етті. Орал облысының бұл мерзімде жоғары ауыл шаруашылық білімді жетекшілер және мамандармен қамтылу қажеттілігі 30%-ды ғана қанағаттандырылса, ал Батыс Қазақстанның басқа облыстары бойынша бұл көрсеткіш 15-20% болды. Бұл мәселені Одақтың басқа республикаларынан мамандар шақыру арқылы шешу көптеген қиындықтар келтірді. Шақырылғандардың көпшілігі өңірдің ауыл шаруашылығын жүргізу ерекшеліктерімен таныс болмай шықты және көп жағдайда тұрақтап қалуды көздемеді. Сондықтан еліміздің басшылығымен Орал қаласында салалық ауыл шаруашылық институтын ашу жөнінде стратегиялық дұрыс шешім қабылданды.

Қазақ ССР Министрлер Советінің 1963 жылдың 19 шілдесіндегі №571 қаулысы мен Қазақ ССР Ауыл шаруашылығы министрлігінің 9.08.63 ж. №304-К Орал қаласында Ауыл шаруашылық институтын ашу жөніндегі қаулысын жүзеге асыру мақсатында құрылған комиссияның төрағасы, бұрынғы Қазақстан Компартиясы Орал облыстық партия комитетінің хатшысы, қазіргі таңда БҚО әкімінің кеңесшісі, ардагер, экономика ғылымдарының кандидаты Бисен Жұмағалиев және комиссия төрағасының орынбасары Есім Сәрсенов және тағы да өзге тұлғалардың білім ордасының алғашқы қадамдарында алар орны зор [1].

Жоғарыда аталған Қазақ ССР Ауыл шаруашылығы министрлігінің бұйрығымен институт ректоры болып, Қазақ ССР ғылымының еңбек сіңірген қайраткері, ВАСХНИЛ-дің корреспондент мүшесі, II дәрежелі Ұлы Отан соғысы және Қызыл Жұлдыз ордендерінің кавалері Держинский Александр Яковлевич (бұрынғы Алматы зооветеринарлық институтының ректоры) сайланды. Әкімшілік-шаруашылық қызмет жөніндегі проректор болып Кульпин Павел Иванович тағайындалды. Мемлекеттік есептеу органдарына институт қызметі туралы есеп ұсыну үшін Қазақ ССР АШМ-нің (министр А.Елеманов) 10.08.1963 ж. №305-к бұйрығымен 1963 жылы 10 тамызда бухгалтерия құрылды, барлық қаржы құжаттарына екінші қол қою құқығымен жаңа жоғары оқу орнының бас бухгалтері болып Тен Сенчер Киронович (1963-1978) тағайындалды. Ол кадрларды іріктеу және есеп бөлімін ұйымдастыру жұмысына басшылық жасады. Олар институттың алғашқы ұйымдастырушылары және жетекшілері болды, олардың күшімен қысқа мерзімде оқу-қосалқы ғимараттарын

даярлау, талапкерлерді қабылдау, кафедраларды ұйымдастыру, оқытушылар, әкімшілік, оқу-қосалқы және қызмет көрсететін құрамды таңдау бойынша кең көлемді ұйымдастыру және әкімшілік жұмыстары жүргізілді.

Институт бойынша алғашқы бұйрықтардың бірі болып –қабылдау комиссиясының құрамы бекітілді. Оның құрамына – Е.К.Гиззатов (жауапты хатшы), А.У.Өтегенов, О.И.Савенкова, Э.Г.Габбасов, К.Е.Чебаков, М.В.Родина, Ю.М.Артемьев, Х.К.Кенжеғұлов енді. 1963 жылдың қыркүйек айының басында құрамында 30 оқытушы, оның ішінде төрт ғылым кандидаты – М.В.Родина, Х.К.Қапанов, А.А.Конкин, А.Я.Дзержинский бар 11 кафедра ұйымдастырылды.

Қабылдау емтихандарының қорытындысы бойынша: Ауыл шаруашылығын механикаландыру факультетіне – 102, Ветеринария факультетіне – 100, Агроэкономикалық факультетке – 100 студент қабылданды. Күндізгі оқу бөлімінің бірінші курсына қабылданған студенттердің арасында орта арнаулы білімі барлар және ауылшаруашылық өндірісінде тәжірибе жинақтағандар, орта және жоғары буындағы колхоз, совхоздардың бұрынғы мамандандарының өкілдері де болды [2].

Алғашқы күндер, айлар мен жылдар институт қызметкерлері үшін қиын да сындарлы уақыт болды. Аудиториялар, оқу құралдары, оқулықтар жетіспеді. Сабақтар екі ауысымда өткізілді, студенттер бір-бірінен бірнеше шақырым қашықтықта орналасқан оқу ғимараттарына барып оқуға тиіс болды. Ұйымдастыру мерзімінің қиыншылықтарына қарамастан институт ұжымы өздеріне жүктелген жауапты міндеттерді орындай алды.

Алғашқы кафедра меңгерушілері М.В.Родина, Х.К.Қапанов, А.Я.Бакалдин, Х.С.Сағынаев, А.Р.Пигорев, А.А.Қарасаев, И.А.Овеченко, А.М.Воронова, Ш.Х.Давлетъяровтар ұзақ жылдар бойы, тіпті кейбіреулері зейнеткерлік жасқа жеткенге дейін жас ұрпаққа білім және тәрбие беріп, агроөнеркәсіптік кешен үшін мамандар даярлау жолында белсенді және өнімді еңбек етті. Бар күші мен денсаулықтарын аямастан еңбек еткен олар өздерінің өмірін жас жоғары оқу орнының қалыптасуы мен дамуына арнады.

Институттың 1964 жылдың 30 сәуіріндегі №48 бұйрығымен оқу тәрбие жұмысын жақсы ұйымдастырғаны және студенттерді лайықты даярлағандары үшін кафедра меңгерушілері Х.К.Қапанов, М.В.Родина, Н.Н.Пересветов, П.Н.Веремеенко, Н.Н.Жилтекова, факультет декандары Ю.М.Артемьевке(ветеринарлық факультет), Х.К.Кенжеғұловқа (ауылшаруашылығын механикаландыру факультеті), А.А.Конкинге (агроэкономика факультеті) алғыс жарияланды [3].

1964 жылдың мамыр айынан институтты Валентин Константинович Иконников басқарды. Университет ұжымы өзінің өмірінің ең жарқын жылдарын оқу орнының қалыптасуына арнаған оның есімін шынайы құрметпен және алғыс сезіммен еске алады. Оның табиғат берген ұйымдастырушылық таланты, үлкен қабілеттілігі, болашақты болжай білуі мен адамдарды таңдай білуі арқасында қысқа мерзім ішінде салауатты және ынтымақты ұжым қалыптастыруға қол жеткізілді.

1964 жылы оқытушылардан алғашқы болып Э.Т.Сатханов және Р.Х.Мясоутов кандидаттық диссертация қорғады. Институтты профессор-оқытушылар құрамымен жабдықтау кең көлемде жалғасты. 1965 жылдың қазан айында 4 факультет және 21 кафедра жасақталды. Бұл мерзімде институтта кадрлармен қамтамасыз етуде Орал педагогика институты мен Ресей Федерациясының көрші облыстарының жоғары оқу орындары көп көмек көрметті. Орал педагогика институтынан – У.Б.Қобланова, О.Ж.Раисов, Н.Н.Пересветов, Н.Б.Брындина, Н.П.Скачкова, Н.В.Михеева және т.б; Саратов жоғару оқу орындарынан – А.А.Антоненко, С.Ш.Жұбаев, А.М.Лытков,

Е.А.Молчанов, Ю.Я.Бенцлер, К.М.Дүйсекенов, Б.А.Лившиц, В.Б.Рябошкапов; Ленинградтан – Г.С.Зубков, Р.М.Рустенова.; Орынбордан – Г.А.Аверьянов, А.Я.Бакалдин, И.Е.Иванов, В.А.Михайлина, Л.Н.Солдатов; Қазаннан – А.Г.Юлдашев; Волгоградтан – И.М.Фетисов, В.П.Согуренко, И.И.Нефедов, В.К.Харин; Челябинскіден – А.И.Ивановтар шақырылды.

Кафедра мен зертханалардың құрал-жабдықтармен, оқулықтармен, жиһаздармен жабдықталуының қиындықтарына қарамастан, жас ұжым барлық істе түсінушілік пен белсенділік танытып, қалыптасу кезеңінің барлық қиындықтарын жеңе білді. Ұзақ жылдар бойы факультет декандары болып Р.Х.Мясоутов, Х.К.Кенжеғұлов, Г.С.Зубков, В.Н.Слесарев, М.М.Нұралиев, В.П.Согуренко, Ю.Я.Бенцлер, В.Ф.Рябошкапов, Ш.Б.Ермеккалиев, А.Р.Рустенов секілді доценттер барлық күш-жігерін аямай қызмет атқарды [3].

Жыл сайын күндізгі оқу бөліміндегі студенттер саны 300-ге, сырттай оқу бөліміндегі студенттер саны 350 адамға, оқытушылардың штат құрамы 30-35 бірлікке артып отырды. 1968 жылдың 1 қаңтарында институттың күндізгі оқу бөлімінде 1378 студент, сырттай оқу бөлімінде 1633 студент оқыды, 147 оқытушы жұмыс істеді, 125 оқу пәні бойынша сабақ жүргізілді. Сол жылы мамандардың алғашқы түлегі шығарылып, аймақтың ауыл шаруашылығы жоғары білімді 226 жас кадрмен толықты.

Студенттер контингентінің жыл сайынғы өсу жағдайында қала басшылығы бөлген жеке ғимарат оқу үдерісін жедел ұйымдастыру талаптарын қанағаттандыра алмады. Жаңа оқу ғимараттарын салу күн тәртібіндегі басты мәселеге айналды. Жобалау-іздеу жұмыстары 1964 жылы-ақ басталды. Ал 1967 жылдың күзінде Зачаганск ауылында ірі типтік жобадағы студенттер қалашығының құрылысы басталып кетті. Жобаның бас мердігері болып «Орынбор-Трансстрой» СМП-336 тресті (басқарушысы Ю.Д.Гутарев, бас инженер А.П.Лебедев, прораб И.А.Прытков. шебер О.Г.Чурусов) таңдап алынды. 1967 жылы СМП құрылысшылары мен БҚАШИ-дің құрылыс отрядтарының студенттері үшін үй, жатақхана, асханасымен жұмысшылар қалашығы салынды. 1968 жылы әрқайсысында 515 орындық №6 студенттер жатақханасы және 1969 жылы №5 студенттер жатақханасы пайдалануға берілді [1].

1966-1977 жылдары оқу ісі жөніндегі проректор болып, доцент Э.Т.Сатқанов қызмет атқарды. Э.Т.Сатқанов жоғары оқу орнының, педагогикалық ұжым мен студенттер контингентінің қалыптасуының ең қиын жылдарында оның қалыптасып, дамуына баға жетпес үлес қосты. Табиғатынан жоғары жауапкершілікті сезіне білетін Эмқанат Тарихұлы өзінің бар күш-жігері мен денсаулығын сарп етіп, оқу-әдістемелік үдерісті жүйелі ұйымдастырудың негізін қалады.

Жоғары білікті мамандар даярлаумен бірге институтты жиһаздармен және оқу-ғылыми құрал-жабдықтармен үнемі жабдықтау мәселесіне де жан-жақты көңіл бөлінді. Бұл жұмыстар және оқу ғимараттары мен орындарын ағымдағы жөндеу, қызмет көрсету жұмыстары институттың шаруашылық бөліміне жүктелді. Әр жылдары әкімшілік-шаруашылық жұмыстар жөніндегі проректорлар болып П.И.Кульпин, В.Н.Лещенко, В.П.Пивень, М.Е.Коневец, В.М.Ротнов, О.Г.Чурусов, П.Д.Тихомоловтар қызмет атқарды. Барлық міндеттерді институттың қамту бөлімі лайықты атқара білді.

Университет ұжымы кадрлар бөлімінің бастығы И.А.Оверченконы, әскери стол бастығы В.С.Шевчукты, іс жүргізу бөлімінің бастығы В.А.Большакованы оларға деген терең құрмет сезіммен еске алады. В.А.Большакова университет тарихында зор орын алған үш ректордың хатшы-референті ретінде көптеген жылдар бойы табысты еңбек етті. Олардың қызметтік міндетін атқарудағы айрықша қырлары-жауапкершілік, жоғары сауаттылық, парасаттылық, ұстамдылық, қызметкерлер мен келушілерге сыйлы

қарым-қатынас жасауы болып танылды. Кадрлар бөлімінің бастығы И.А.Оверченко өзінің негізгі қызметін түлектерді бөлумен және орналастырумен қоса атқарды, түсіндіру жұмыстарын жүргізіп, институт беделін көтерді [2].

Институт тарихындағы маңызды оқиға 1975 жылғы оқу ғимараттарының, жатаханаларының, тұрғын үйлердің және көмекші инфрақұрылымдары бар (кітапхана, спортзал, кафе-асхана, ветклиника және т.б) типтік жобадағы студенттер кешенінің берілуі болды. Бұл жоғарғы оқу орнын қалыптастыру тарихындағы оқу ордасының алғашқы басшыларының, қызметкерлері мен оқытушылардың қомақты, баға жетпес үлесі еді. Жылдар өте келе қалыптасу кезеңінен өткен Батыс Қазақстан ауылшаруашылық институты жоғары ауыл шаруашылық білімі мен ғылымның ірі орталығына айналды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана: история и современность (1963-2008 гг.) – «Туран» МКТУ им. А.Ясауи, Туркестан, 2008. – 244 с.

2. Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетіне 50 жыл: Жылдар. Тұлғалар. Жетістіктер (1963-2013) – Орал, 2013. – 346 б.

3. БҚАТУ тарихындағы тұлғалар – История ЗКАТУ в лицах: анықтамалық. – Орал, Жәңгір атындағы БҚАТУ РББ, 2013. – 168 б.

РЕЗЮМЕ

В данной статье исследуется история образования и деятельность ЗКСХИ

RESUME

This article explores the history of education and the activities of WKAI

ӘОЖ 323 (574)

Д.М. Құттыбаева, аға оқытушы

Г. Бәлдір, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ҰЛТТЫҚ САНА – ҰЛТ РУХАНИЯТЫНЫҢ НЕГІЗІ

Аннотация

Мақалада ұлттық сананың мәні мен ұлт руханиятына тигізудегі маңызы қарастырылады.

Түйін сөздер: ұлттық сана, рухани жаңғыру, ұлт, мәңгілік ел, патриотизм

Ұлттық сана – ұлт руханиятының негізі. Ұрпақтан ұрпаққа тарихтың білімі, тұлғалар тағылымы, ұлттық тәрбие арқылы беріліп отырады. Ұлттық сананы ұлт руханиятының өзегі дейтін себебіміз, тарихта қазақты ұлт ретінде сақтап қалған дүние – ұлттық сана, ұлттық сананың рухы. Ұлттық сана ұлттың рухани әлемінде сақталып, ұрпақтан ұрпаққа беріліп отырғандықтан да тарихтың қиын кезеңдерінің өзінде елдің бірлігі жоғалмаған.

Біз тарих пен тағдырдың ауыр соққысы мен ғасырларға созылған ұзақ уақыттағы қиыншылықтардың барлығын басымыздан өткеріп, көріп келген елміз. Біздің қазақ халқы өте төзімді, шыдамды, қайсар, батыр, ер халық деп ойлаймын. Себебі, тарих беттерін парақтап қарасақ, қатыгез толқындар біржолата жойып жіберетіндей азапты жылдарда тарыдай шашырап кетсе де, қазақ халқы қабырғасы қайыспай, аман қалып отырған. Осындай нағыз мәртебеге лайық, олар біз үшін патриоттықтың, батырлықтың үлгісін көрсетті. Ұлы дала мемлекетінің іргетасы мықтап қалануына Абылай мен Әбілқайыр хандарымыз, Қабанбай, Бөгенбай, Науырзбай сынды батырларымыздың әрбір жүріп өткен даңғыл жолы ұрпаққа үлгі, шежіреге толы, тағдыры-тарих деп есептеймін. Мемлекеттің ең басты құндылығы тарих. Себебі, ұлттық идея, ұлттық идеология да тарих арқылы жасалады. Тарихсыз дінді де, ділге қажет құндылықтарды да жүйелі түрде игеру мүмкін емес. Тарихты білу, жүйелі түрде оқытып, үйрету арқылы ғана халықтың жан дүниесіне жақын, ұрпақтың танымы тілейтін құндылықтарды қоғамдық ортада насихаттау жүзеге асады[1].

Талайлы тарихты жариялап, ұлыларды ұлықтап адамзаттың бойына рух берген, еңсесін көтертіп, болашаққа деген сенімді, үмітті жандырған ол елбасымыз. Оның көрегенділігі мен сарабал саясатының арқасында тың идеялар мен реформалар болашаққа жаңа бастамамен жол тартуда. Тілге тиек етсек, «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы. Бұл Қазақстанның болашақ қоғамы дамуының жалпы көрінісі. Сананы жаңғырту - бұл қоғамның барлық мүшелерімен ажыратылатын бірегейлік құндылықтар және мәдени жадылар. Аталмыш бағдарламаның негізгі бағыты бәсекеге қабілеттілік, білімнің жоғары құндылықтары және білім мен сананың ашықтығы болып табылады. Сонау ата-бабамыздан бойымызға қанмен дарыған кейбір қасиет өзге ұлт өкілдерінің бойынан таба алмайсың. Қазақ халқының даналығында шек жоқ себебі әрбір сөзінде астарлы да тәрбиелік мәні зор. Сонау заманда би-шешендеріміз дауды бір сөзімен тоқтатқан. Олар қара қылды қақ жарған әділ қазы болған. Тек билерміз ғана ел билеу ісіне араласып қана қоймай, оған қоса ақын-жазушыларымыз да өз ойларын билікке, тәрбиеге деген алып-қосарларын өз өлең шумақтарымен астарлап жеткізген. Тілге тиек етсек, Жиренше шешен өз дәуірінде ханның жанында пйдаы кеңестер айтып, халық бұқарасының атынан сөйлеген. Оның атынан айтылып, халық жадында сақталған аңыз-әңгімелер мен шешендік сөздер көп. Осындай тарихи ұлы тұлғалардың бізге аңыз-әңгімелері осы заманға дейін жазбаша да ауыздан-ауызызға жатталып таралған. Осындай ата-бабалырымыздан қанымызға сіңген бұл қасиеті заман ағымына байланысты өзгерсе де тарих салпыншақтары әлі сақталған. «Адамзат баласының алдында үш айғақты зор міндет тұр: бірі-бейбітшілікті, екіншісі-руханиятты, үшіншісі-табиғатты қорғау һәм сақтап қалу. Бұлардың қай-қайсысы да біздің тіршілігіміздің басты бағдары. Бір-бірін толықтыратын ұғымдар». Осы үш бастауға Қазақстанның ғана емес, бүкіл елбасымыз Н.Ә.Назарбаев айтпақшы адамзат баласының өмір сүруіне қажетті үш фактор. Мұның ішінде, әсіресе «Руханият» ең алдымен тәлім-тәрбиеге, білімге, адамгершілікке үндейді, болашақ ұрпақтың өн бойына рухани азық сіңіруге тырысады. Өйткені тәлім-тәрбиенің, адамгершілік қасиеттердің адам өмірінде алар орны ерекше. Атақты ғұлама ғалым, әлемнің екінші ұстазы Әл Фарабидің де «Тәрбиесіз берілген білім - адамзаттың қас жауы» деген аталы сөзі бар. Осыдан-ақ тәрбиенің адам өміріндегі маңызын көруге болады. Осы тұрғыдан келгенде қазақ халқының ұлы ақыны Абай Құнанбайұлының өлеңдері мен қара сөздері халыққа ерекше тәрбие береді, адамгершілікке үндейді. Қай қара сөзін алып қарасақта тәрбиелік мәні зор. Әйтсе де білімге ұмтылушы жастар үшін. Адамның қолын бақытқа жеткізетін ілім-білімді игеру тек жастардың қолынан келетін іс. Абай атамyzдың мына сөзін келтірер болсам «адам

ата-анадан туғанда есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы-жаманды таниды-дағы, сондайдан білгені, көргені көп болған адам білімді болады. Естілердің айтқан сөздерін ескеріп жүрген кісі өзі де есті болады... Сол естілерден есітіп білген жақсы нәрселерді ескерсе, жаман дегеннен сақтанса, сонда іске жарайды, сонда адам десе болады», — деп ойын осы сөзінде одан ары кеңіте отырып дамытатынын көруге болады[2].

Жаһандық бәсекеге қабілетті заманда болашақ ұрпақты саналы да білімді етіп жан-жақты етіп тәрбиелеу. Жастардың бойына біліммен қатар құқықтық саутилықты да қатар беру. Еліміздегі әлеуметтік, саяси, діни, мәдениет тұрғысындағы барлық өзгеріс халыққа өз ықпалын тигізбей қоймайды. «Күллі жер жүзі біздің көз алдымызда өзгеруде. Әлемде бағыты әлі бұлыңғыр, жаңа тарихи кезең басталды», деп жазған елбасымыз алға үлкен мақсат қойып отыр. Ол тек қазақ жұртшылығын ғана емес бұл мәселе қазір әлемнің өркениетті елдерінің бәрінде қызу талқыланып, тығырықтан шығар жолдың түрлі нұсқалары қарастырылуда. Бұл бағытта Қазақстан Республикасы Президентінің жұртшылық талқысына салған «Біртұтас Ұлт болу» жолындағы ой-толғаныстарында көпшіліктің көкейінде жүрген көп сауалға жауап бере алады. Сол себепті оған тек Қазақстан ғана емес, әлемнің өзге де елдеріндегі саясаткерлер, ғалымдар мен өзге де ғылым салаларындағы сарапшылар да қызығушылық танытуда.

Мемлекет басшысының қоғамдық сананы жаңғырту мақсатында ұсынған – Қазақ тілін біртіндеп латын әліпбиіне көшіру, «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық», «Туған жер» бағдарламасы», «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет», «Қазақстандағы 100 жаңа есім» сияқты алдағы уақытта қолға алынатын жобаларының бәрі көпшіліктің көкейінен шығары сөзсіз. «Ұлт пен тіл мәселесіне келгенде ең бастысы, ұлттық оқшауланудан, томаға-тұйықтықтан қашу керек» деген ұстанымын кеңейтіп, бағдарламалық мақаласында ұлттық сананы жаңғыртудың нақты жолын көрсетіп отырған Нұрсұлтан Назарбаев баршамызға ұлт мүддесі жолында бірігудің маңызын барынша түсіндіріп берді. «Рухы еркін халық қана ұлы істерді атқара алады... Ел көшін бастау – маған сын болсын, мені қоштау – елге сын болсын» деген Елбасына дәл қазіргі кезеңде біздің де қолдауымыз өте қажет деп ойлаймын[3].

Елбасы қоғамды да, сондай-ақ әрбір азаматты да жаңғыртудың бірқатар негізгі бағыттарын ерекше бөліп көрсетіп отыр. Біріншіден, бұл - бәсекеге қабілеттілік, компьютерлік сауаттылық, шет тілдерді білу, мәдени ашықтық сияқты факторларға негізделген тың жаңалықтарды әлемге ұсыну қабілеті. Екіншіден, бұл - прагматизм. Ол бірқатар әдеттер мен таптаурындықтардан бас тартуды да, сонымен бірге ұлттың прагматикалық мінез-құлқы мен ұтымды ойлауын, ата-бабалар дағдыларының тарихи тәжірибесін де қамтиды. Үшіншіден, ұлттық бірегейлікті сақтау, ұлттық сана өзгерген кезде ұлттық «Мен»-нің ішкі мәйегін сақтау. Бүгінде, барлық жағымсыз нәрселерге дәстүр мен салт-сананы қарсы қоюға болады. Сонымен бірге, біз ұлттың дамуына кедергі келтіретін өткеннің сарқыншақтарынан арылуымыз керек. Төртіншіден, білім салтанаты - ұлттың жетістігі. Алдағы технологиялық революция қазіргі жекелеген кәсіптердің жойылуына алып келген кезде, білім - қол жеткізер табыстың ең іргелі факторы болмақ. Бесіншіден, тек қана эволюциялық даму біздің өркендеуімізге жол ашады, бұл жаңғыру идеологиясының қағидаты және Қазақстанның әрбір азаматының ішкі сенімі. Алтыншыдан, сананың ашықтығы, аума-төкпе заманда қоғамның және әрбір адамның өзгеріске дайын болуы. Бұл көзқарастар қоғамдық сананың жаңғыруы үшін іргелі негіз болады. Мемлекет басшысы алдағы жылдарға арналған бірқатар нақты жобаларды айқындады. Алдымен, бұл - қазақ тілін жаһандық ақпарат және байланыс әлеміне жол ашатын латын әліпбиіне көшіру. Әлемдік ғылым

мен технологиялардың, гуманитарлық білімнің соңғы жетістіктерін қамтитын 100 жаңа оқулық мемлекеттік тілге аударылып, басып шығарылады. «Туған жер» бағдарламасы кәсіпкерлердің, шенеуніктердің, зиялы қауым өкілдері мен жастардың өздерінің кіндік қаны тамған жеріне қамқорлық жасап, қолдау көрсетуіне, патриотизмді қалыптастыруға қолайлы мүмкіндік береді. «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы жалпыұлттық қасиетті орындарды және аса қастерлі жерлерді сақтауға, сондай-ақ елдегі туристік инфрақұрылымды дамытуға мүмкіндік береді. «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасын іске асыру Қазақстанды өз шығармашылығы арқылы дүниежүзіне танытатын көптеген таланттарға жол ашады. «Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасы бүгінгі замандастарымыздың түрлі салалардағы жетістіктерін дәріптеуді қамтамасыз етеді және жастарды адамгершілікке тәрбиелеудің жарқын үлгісі болады. Бұл тапсырмалар мемлекеттің және азаматтық қоғамның барлық идеологиялық жұмысының орта мерзімді перспективадағы негізі болады. Елбасының «жаңғыруға деген ішкі ұмтылыс - біздің дамуымыздың ең басты қағидасы» деген тезисі бүгінгі таңда өте өзекті. Сананы жаңғырту біздің мақсаттарымыздың бірлігін, құндылықтарымыздың ортақтығын және қоғамдық келісімнің қуатын айшықтайды. Жаңа идеологиялық тұғырнама конституциялық реформаны, Үшінші жаңғырудың экономикалық өркендеуін толықтыра түседі және Қазақстанның ХХІ ғасырдағы табысты дамуының ділдік қозғаушы күші болып табылады. Қоғамдық сананың өзгеруі сынаптай сырғыған уақытта, жаңа сын-қатерлер заманында Қазақстанның дамуының негізі болатын тұрақтылықты, бірлікті, татулықты нығайтуға мүмкіндік береді. Біз, қазақстандықтарды жауапкершілікті мойынға алып, жаңа идеологиялық «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» тұғынамасын іске асыруға белсене қатысуға шақырамыз! Біз, халқымыздың шығармашылық әлеуеті әрдайым асқан биік ұлттық рухтың, жеңіс рухының, кемелдікке, әлемдік өркениеттен лайықты орын алуға ұмтылудың жарқын көрінісі болатынына сенімдіміз!

Алда әлі ұзақ жол, үлкен асулар бар. Сол асулар мен қиындықты жеңу үшін білектің күші мен найзаның ұшы керек емес. Оған тек жүрек пен білім, талант пен талап керек. Қазақ елінің абыройын асырып, мерейін үстем етер, әлем таңғалар, талай-талай жаңалық ашар білімділер керек. Осы Тәуелсіз еліміздің намысын қорғайтын, бүгінгімізді ертеңіне жалғайтын, қазақ елінің ертеңі, болашағы үшін жауап беретін бүгінгі ұрпақ екенімізді сезінейік.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Назарбаев Н. Ә. Қазақстанды әлеуметтік жаңғырту: жалпыға ортақ еңбек қоғамына қарай жиырма қадам // Егемен Қазақстан. – 2012. – 10 шілде.
2. Ғ.Есімов. Хакім Абай. Алматы., 2005. -182б.
3. «Ұлттық сана ана тілмен қалыптасады» // Егемен Қазақстан. - 2017.- 2 тамыз.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается значение национального самосознания и его роль

RESUME

The article considers the importance of national self-awareness and its role

B.S. Imasheva, teacher
Secondary school № 9, Uralsk, Kazakhstan

**SHORT-TERM LESSON PLAN FOR THE UPDATED PROGRAM ON THE TOPIC
«COMBUSTION REACTION» (CHEMISTRY IN THE 7TH GRADE OF THE
SECONDARY SCHOOL)**

Abstract

A summary of the lesson on the updated program on the subject «Chemistry» in the 7th grade of the general education school is offered. In the proposed summary, all types of activity of students and teachers are staged step by step. The system of work on studying in the socio-game style is shown; the goals and objectives of the lesson are achieved through a change in the types of activity of students in the lesson and the change of tasks.

Key words: chemistry, short-term lesson plan, combustion reaction

Learning Objectives:

- describe the burning of matter and call the products of combustion reactions
- to know and explain the "triangle of fire": fuel, oxygen, source of ignition

Objectives of the lesson:

- Know what is necessary for burning;
- Compare that objects burn better in oxygen than in air;
- Definition of combustion products, be able to verbally write down some of the combustion reactions.

Language objectives:

Students can achieve:

Verbally compare the results of the flammability tests with specific vocabulary pertaining to the subject

Oxygen, oxide, fuel, fire safety, combustion, fuel, non-flammable, ignition, combustion products, fuel, ignition source, fire extinguisher

For the place of the ellipsis insert the necessary words:

- the use of fire extinguishing is important, because ...
- Fire extinguishers ... are optimal when extinguishing, because ...
- methods for the prevention of firefighting ...
- ... - Without ... it's impossible to burn, because ...

Preliminary knowledge: biology, physics, science

Application of ICT skills: presentations, graphics, tables, video lessons

Lesson plan:

1. Stage of the lesson «Organizational moment». Duration: 8 minutes. Planned activity in the class: greeting class.

Students sit in two rows, the teacher shows the symbol of the element to the student who sits on the last desk. After this, the disciple writes the symbol of the element on the back of the disciple who sits in front of him. Then the student also has to write the symbol of the element that he felt.

A student sitting on the first desk must write a puzzled element on the board.

Acquaintance with the objectives of training, after activation.

Students breathe on the watch glass, what kind of change has taken place?

Students blow into the lime water, through the tubes, what happens?

Students express their views on the respiratory system. They should understand that breathing requires only oxygen, not all air. Nutrients entering the human body with food are oxidized by oxygen, after which water, carbon dioxide and energy are released.

2. The lesson stage is «Middle of the lesson». Duration: 32 minutes. Planned activity in the lesson:

Think about it:

Are the same types of reactions burning paraffin and breathing?

Is water and carbon dioxide released during the combustion of any type of fuel?

Students share their knowledge about fuel, fuels and combustion process.

They are divided into 3 groups and make a poster.

Students should understand the difference between burning solid and gaseous fuels, during which carbon dioxide and water are formed (in solid residues are formed, the gas burns without residues). They also have to establish experimentally the difference between the heat of combustion of various types of fuels.

To do this, they need to boil water with 3 different heating devices. Students should take 50 ml of water, and boil using a paraffin candle, an alcohol and a gas burner, after which it is necessary to compare the boiling time

The teacher should guide the students during the research work. Upon completion of the work, the students should write the output in the notebook.

Fuel + oxygen → Carbon dioxide + water + energy

Pupils need to explain that in the process of breathing and burning, the one-off above products are excreted. The difference is that the reactions take place at different rates.

The combustion reaction releases heat and light.

Will the products of the burning reaction of any substance be the same?

Conduct a research after the demonstration.

Students must conduct research themselves.

After the demonstration, the students need to be divided into pairs. After watching the demonstration, they need to compare the burning of sulfur, wood and iron in oxygen and air.

What reaction products were formed? What is their difference? After the experiment, they need to share their opinions. Students should draw the following conclusion: the burning reaction proceeds better in oxygen than in air, different types of fuel have different reaction products.

In addition, oxides can be formed in the combustion reaction:

Sulfur + oxygen → sulfur oxide

Magnesium + oxygen → magnesium oxide

Iron + flow → iron oxide.

Oxide is a binary compound of a chemical element with oxygen in an oxidation state of -2, in which oxygen itself is associated only with a less electronegative element.

What do you need for burning?

Three components for combustion: fuel, ignition source and oxygen.

Conclusion:

- Three combustion components provide the power to burn fuel;
- To understand, the continuous supply of oxygen contributes to the burning of fire;
- Understand the need for an ignition source [1,2]

1. Stage of the lesson «Summing up». Duration: 5 minutes. Planned activity in the lesson:

Combustion value:

- Movement of transport;
- Heating of apartment houses;
- Use in industry;
- Use in agriculture;
- Use in power plants.

Homework:

While watching the movie, there was a smell of smoke in the room. Your actions?

When you walk down the street, next to the trash, you notice an extinguished cigarette, your actions?

You are alone in the room. There is a short circuit, after which a fire broke out. What is your action?

Reflection:

- 1) Were the goals of the lesson / learning goal realistic?
- 2) Have all students reached the CHO?
- 3) If not, why?
- 4) Is the differentiation done correctly in the lesson?
- 5) Have the time steps of the lesson been sustained?
- 6) What were the deviations from the lesson plan and why?

REFERENCES

1. Features of combustion of substances in air. - Naukolandia. - <http://scienceland.info/chemistry8/combustion>

2. Combustion processes. Kinds of burning: flash, ignition, ignition, autoignition, self-ignition, explosion. - Library of Technical Literature <http://delta-grup.ru/bibliot/97/109.htm>

ТҮЙІН

Жалпы білім беретін мектептің 7-ші сыныптағы «Химия» пәні бойынша жаңартылған бағдарлама бойынша сабақтың қысқаша мазмұны ұсынылады. Ұсынылған қорытындыда студенттер мен мұғалімдердің барлық қызмет түрлері кезең-кезеңмен жүзеге асырылады. Әлеуметтік ойын стилінде оқу бойынша жұмыс жүйесі көрсетіліп, сабақтың мақсаттары мен міндеттеріне сабақ барысында студенттердің қызмет түрлерін өзгерту және тапсырмаларды өзгерту арқылы қол жеткізіледі.

РЕЗЮМЕ

Предлагается конспект урока по обновленной программе по предмету «Химия» в 7 классе общеобразовательной школы. В предложенном конспекте поэтапно расписаны все виды активности учеников и учителя. Показана система работы по изучению в социо-игровом стиле, цели и задачи урока достигаются через смену видов деятельности учащихся на уроке и смену заданий.

**СЕКЦИЯ 3 - АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ КЕШЕНІ ЖӘНЕ ТАБИҒИ
РЕСУРСТАРДЫ ДАМУДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛАР
ИННОВАЦИИ В РАЗВИТИИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА И
ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ**

УДК 591.33:597.423:639.3.03

С. С. Бакиев¹, магистрант

Н.Х. Серғалиев¹, кандидат биологических наук, ассоциированный профессор

А. Н. Туменов¹, PhD

А.М. Джунусов², главный рыбовод

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана¹, г. Уральск
Учебно-научный комплекс опытно-промышленного производства аквакультуры²,
г. Уральск

**ОПЫТ ИСКУССТВЕННОГО ВОСПРОИЗВОДСТВА И ОСОБЕННОСТИ
ЭМБРИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ОСЕТРОВЫХ РЫБ В УСЛОВИЯХ
РЕГУЛИРУЕМЫХ СИСТЕМ**

Аннотация

В данной статье описывается опыт искусственного воспроизводства осетровых рыб в условиях регулируемых систем и особенности эмбрионального развития в процессе инкубации. В ходе проведенных исследований были определены кислородный и температурный режимы. В период инкубации, установлены размерно-весовые показатели развивающихся эмбрионов осетровых рыб. На примере стерляди (*Acipenser ruthenus*) визуальным образом представлены стадии развития зародышей.

Ключевые слова: осетровые рыбы, оплодотворение, инкубация икры эмбриология рыб, эмбриональное развитие рыб, температурный режим

Прогрессивное антропогенное воздействие на окружающую и в частности на водную среду зачастую приводит к уменьшению естественных популяций гидробионтов, что выражается не только в количественном отношении, но и в качественном изменяя структуру популяций на генетическом уровне. Сегодня осетровые рыбы находятся в сложном положении, так как из-за внешнего воздействия теряют естественные места своего обитания, тем самым, подводя свое существование под угрозу полного исчезновения [1].

Эмбриональное развитие рыб является важным этапом онтогенеза, основной аспект, который в последующем определяет численность и качественный состав последующих генераций. В этот период жизни, развивающийся организм максимально подвержен влиянию различных факторов внешней среды [2].

Различные абиотические факторы, такие как кислородный и термический режимы, механическое воздействие необходимо поддерживать на оптимальных уровнях во избежание отрицательных влияний на морфогенетические процессы, происходящие в период эмбрионального развития зародышей. Не соблюдение вышеперечисленных аспектов в период эмбрионального развития зачастую приводит к нарушению скорости развития, увеличению численности аномально развивающихся эмбрионов рыб, а в некоторых случаях приводят к полной гибели [3].

Исследования выполнялись на базе лаборатории «Ихтиологии и аквакультуры» Научно-исследовательского института «Биотехнологии и природопользования»

Западно-Казахстанского аграрно-технического университета имени Жангир хана и ТОО «Учебно-научного комплекса опытно-промышленного производства аквакультуры». В проведенных экспериментах использовали производителей стерляди (*Acipenser ruthenus*). Самок и самцов подвергали инъекциям гипофиза и сурфагона [4-6]. Для получения икры использовали прижизненный метод [7]. Инкубацию проводили поэтапно в аппаратах «Вейса» и «Осетр». Развитие эмбрионов в управляемом термическом режиме проходило при температуре воды 14,5-16,3°C, концентрация в воде растворенного кислорода находилась в пределах от 8,7-9,7 мг/л. Определение стадий развития проводили по времени от закладки оплодотворенной икры на инкубацию, а также в соответствии с рекомендациями [8]. Полученные результаты подвергали статистической обработке посредством компьютерной программы Microsoft Excel. Взвешивание проб икры проводили на аналитических весах «XS204» (рисунок 1).

Рисунок 1. Взвешивание отобранных проб икринок осетровых рыб на весах «XS204»

В ходе проведенного анализа массовых показателей икринок осетровых рыб были получены следующие результаты, представленные в таблице 1.

Таблица 1 – Результаты прижизненного получения икры самок осетровых рыб

№	Вид рыбы	Воз раст	Масса рыбы, кг	Масса полученной икры, кг	Процентное отношение икры к общей массе рыбы, %	Кол-во икринок в 1 грамме, шт	Общее кол-во икринок, шт
1	Стерлядь	6	3,65	0,563	15,42	107	60241
2	Стерлядь	5	1,85	0,256	13,82	114	29184

В таблице 1 представлены результаты показателей массы рыбы, полученной икры, количество икринок в одном грамме, общее количество икринок, а также процентное отношении икры к общей массе рыбы. При массе стерляди №1 - 3,65 кг, было получено 0,563 кг икры, что в процентном отношении к массе тела рыбы составило 15,42% - самый высокий показатель среди исследованных рыб, количество в одном грамме составило 107 икринок, в общем количестве 60241 икринок. Наибольшее число икринок в 1 грамме показала самка стерляди №2 – 114 икринок, общее число составило 29184 икринок. При массе тела 1,85 было получено 0,256 кг икры, что в процентном отношении к массе тела рыбы составило 13,82%. Количество икринок

варьировало в связи с различными размерно-массовыми показателями полученных икринок. Закладку оплодотворённой икры осетровых рыб проводили после обесклеивания (рисунок 2).

А)

Б)

Рисунок 2. Инкубация икры осетровых рыб:
А) аппарат «Вейса»; Б) аппарат «Осетр»

Инкубацию оплодотворенной икры осетровых рыб проводили в инкубационных аппаратах «Вейса» и «Осетр». В течении всего периода инкубации проводили слежение за кислородным и температурным показателями, результаты которых представлены на рисунке 3.

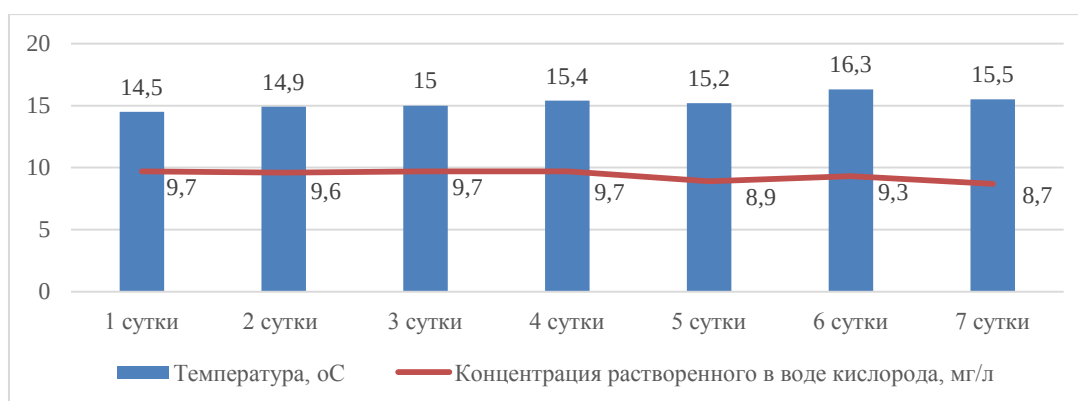

Рисунок 3. Показатели температурного и кислородного режимов в период инкубации икры осетровых в аппаратах «Вейса»

По данным представленной диаграммы в первые сутки значение температуры находилось на отметке 14,5°C при концентрации растворенного кислорода в воде 9,7 мг/л. На вторые сутки наблюдается небольшое повышение температуры на 0,4 °C и понижение кислорода на 0,1 мг/л. В период с 3 по 5 сутки средний показатель температуры составил 15,2, кислород на 3 и 4 сутках составил 9,7 мг/л на 5 сутки наблюдалось снижение кислорода на 0,8 мг/л и составил 8,9 мг/л. Наивысший показатель температуры приходится на 6 сутки который находился на отметке 16,3°C, кислород 9,3 мг/л. На седьмые сутки температура составила 15,5°C, кислород 8,7 мг/л. В период инкубации производили отбор проб развивающихся эмбрионов осетровых рыб, для исследования размерно-массовых показателей (таблица 2).

Таблица 2 – Размерно-массовые показатели эмбрионов осетровых рыб при инкубации в условиях регулируемых систем

Время от закладки на инкубацию	Вид рыбы					
	№1 Стерлядь					
	Масса, мг		Размеры, мм			
	$\bar{X} \pm m_{\bar{x}}$	Cv, %	вертикальный		горизонтальный	
			$\bar{X} \pm m_{\bar{x}}$	Cv, %	$\bar{X} \pm m_{\bar{x}}$	Cv, %
1	2	3	4	5	6	7
12 часов 25 минут	9,94±0,11	1,3	2,46±0,04	1,9	2,06±0,04	2,8
31 час 25 минут	12,3±0,18	1,7	2,56±0,28	12	2,2±0,27	12,9
56 часов 25 минут	15,3±0,33	2,4	2,86±0,11	4,3	2,2±0,13	6,4
80 часов 50 минут	12,6±0,29	2,4	3,03±0,04	1,6	2,43±0,09	3,8
102 часа 50 минут	10,6±0,6	6,1	2,86±0,11	4,3	2,15±0,8	6,9
126 часов 5 минут	14,9±0,11	0,8	2,9±0,07	2,8	1,93±0,09	4,8
144 часа 10 минут	15,1±0,4	1,7	3,01±0,09	2,4	1,97±0,4	3,9
№2 Стерлядь						
1	2	3	4	5	6	7
12 часов 15 минут	9,76±0,18	2,1	2,23±0,11	5,6	1,73±0,09	5,4
31 час 15 минут	11,86±0,11	1,05	2,56±0,11	4,8	2,17±0,16	7,8
56 часов 15 минут	12,03±0,1	1,04	2,86±0,12	4,4	2,27±0,15	7,5
80 часов 35 минут	12,9±0,13	1,26	2,9±0,07	2,8	2,23±0,16	7,6
102 часа 35 минут	10,6±0,6	6,1	2,86±0,11	4,3	2,15±0,8	6,9
126 часов 35 минут	9,93±0,18	2,07	2,9±0,07	2,8	2,3±0,13	7,1
144 часа 15 минут	10,1±0,2	3,1	2,94±0,1	2,3	2,37±0,9	5,8

Примечание: $\bar{X} \pm m_{\bar{x}}$ - среднее значение и среднее линейное отклонение, Cv - коэффициент вариации.

По результатам таблицы 2 первый отбор проб развивающихся икринок проводили через 12 часов от закладки оплодотворенной икры на инкубацию для проведения исследования размерно-массовых показателей эмбрионов стерляди.

Отбор проб икринок от самки стерляди №1 проводили через 12 часов 25 минут, в этот период масса составила $9,94 \pm 0,11$ мг при коэффициенте вариации 1,3%, размеры вертикальный составил $2,46 \pm 0,04$ мм, горизонтальный - $2,06 \pm 0,04$ мм. В течении 1-3 суток наблюдалось стабильное увеличение массы от 9,94 до $15,3 \pm 0,33$ мг, затем в течении 4-5 суток наблюдалось уменьшение от 15,3 до $10,6 \pm 0,6$ мг, при коэффициенте вариации 6,1%. Через 144 часа 10 минут масса составила $15,1 \pm 0,4$ мг, размеры: вертикальный - $3,01 \pm 0,09$ мм, горизонтальный - $1,97 \pm 0,4$ мм. Первый отбор проб икринок от самки стерляди №2 проводили через 12 часов 15 минут, масса развивающихся икринок составила $9,76 \pm 0,18$ мг при коэффициенте вариации 2,1%, вертикальный размер составил $2,23 \pm 0,11$ мм, горизонтальный $1,73 \pm 0,09$ мм. В течении поледующих четырех суток наблюдалось стабильное увеличение показателей массы развивающихся икринок с 9,76 до $12,9 \pm 0,13$ мг при коэффициенте вариации равном 1,26%. В течении 5 и в начале 6 суток наблюдалось уменьшение массы до 10,6 и $9,93 \pm 0,18$ мг соответственно при коэффициенте вариации равном 2,07%. Через 144 часа 15 минут масса составила $10,1 \pm 0,2$ мг, коэффициент вариации составил 3,1%.

Таким образом проведенный анализ размерно-массовых показателей развивающихся икринок осетровых рыб в условиях регулируемых систем позволили выявить динамику таких показателей как масса икринок, вертикальный и горизонтальный размеры развивающихся икринок. Наиболее стабильный рост и развитие наблюдается у икринок отобранных от самки стерляди №1. Визуальное развитие эмбрионов осетровых рыб представлено на примере стерляди (*Acipenser ruthenus*) (рисунок 4).

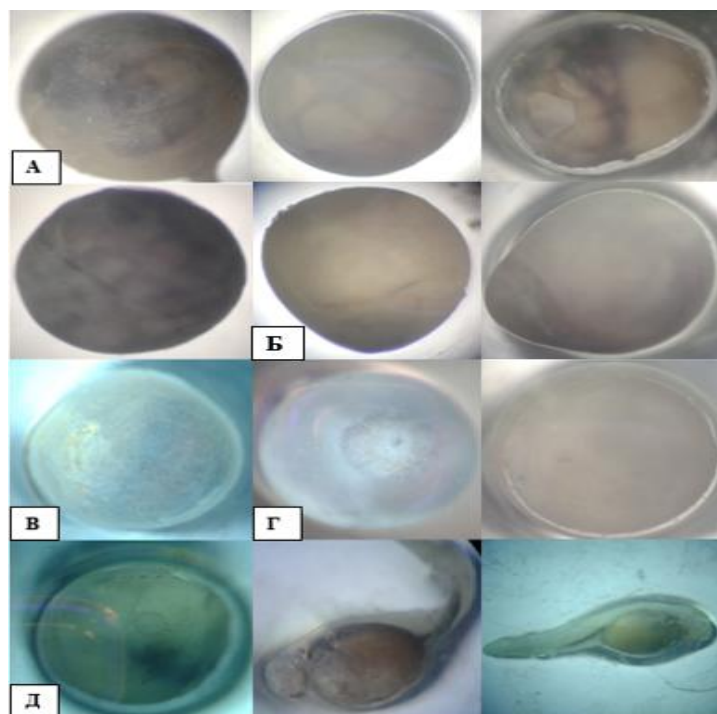

Рисунок 4. Эмбриональное развитие на примере стерляди (*Acipenser ruthenus*):
А – стадия бластулы, Б – стадия гаструлы, В – стадия большой желточной пробки,
Г – стадия маленькой желточной пробки и начало стадии нейрулы, Д – развитие зародыша от конца нейрулы до вылупления и освобождения из оболочек

В возрасте 12 часов при температуре равной 14,9°C наблюдалась стадия бластулы. Дробление происходило стабильно, бластомеры в анимальной области хорошо различимы. В возрасте 15 часов наблюдалось начало гаструляции, ниже экватора образовалась пигментированная полоска. В возрасте 24 часов наблюдалась стадия большой желточной пробки. В возрасте 27 часов наблюдалась стадия маленькой желточной пробки. В возрасте 31 часа - начало стадии нейрулы. Под буквой Г представлено развитие зародыша на стадии, когда в оболочках конец хвостового стебля касается головы, затем представлен снимок вовремя освобождения от оболочек зародыша, на следующем снимке представлена предличинка стерляди (*Acipenser ruthenus*).

Таким образом, проведено искусственное воспроизводство осетровых рыб посредством поэтапной инкубации оплодотворенной икры в аппаратах «Вейса» и «Осетр», выявлены размерно-массовые показатели развивающихся икринок осетровых рыб в период инкубации в условиях регулируемых систем при среднем температурном 15,25°C и кислородном 9,3 мг/л режимах. Проведено слежение за эмбриональным развитием зародышей стерляди (*Acipenser ruthenus*). Исследования по данному направлению в дальнейшем будут продолжены.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Чипинов В.Г. Маточные стада Каспийских осетровых рыб на предприятиях по их воспроизводству / В.Г. Чипинов // Вестник АГТУ. Сер.: Рыбное хозяйство. 2010. №1, - с. 114-119
2. Лютиков А.А. Влияние освещенности на эмбриональное развитие нельмы *Stenodus leucichthys nelma* (Salmoniformes: Coregonidae) / А.А. Лютиков // Вестник АГТУ. Сер.: Рыбное хозяйство. 2013. №1. – 146-153
3. Журавлева Н.Г. Влияние абиотических и биотических факторов среды на выживаемость эмбрионов и молоди рыб / Н.Г. Журавлева // Вестник МГТУ, том 12, №2, 2009 г., - с. 338-343
4. Боев А.А. Реакция производителей осетровых и карповых при стимуляции созревания препаратами гипофиза рыб в различных дозах. – В кн: «Экологическая физиология и биохимия рыб». Астрахань, 1979, т. 2. С. 7-9.
5. Williot P. 2002. Reproduction. In R. Billard (ed.) *Esturgeons et caviar*. Éditions Tec & Doc, Lavoisier. pp. 63–90.
6. Чебанов М.С. Руководство по разведению и выращиванию осетровых рыб/ М.С. Чебанов, Е.В. Галич, Ю.Н. Чмырь – М.: ФГНУ «Росинформагротех», 2004. – с. 80-84.
7. Подушка С.Б. 1986. Способ получения икры от самок осетровых рыб. Авторское свидетельство СССР №1412035
8. Детлаф Т.А. Развитие осетровых рыб (Созревание яиц, оплодотворение, развитие зародышей и предличинок) / Т.А. Детлаф, А.С. Гинзбург, О.И. Шмальгаузен – Издательство «Наука», Москва 1981. – с. 48 – 120.

ТҮЙІН

Осы мақалада бекіре тұқымдас балықтарды бақыланатын орта жағдайында көбейту және инкубациялау процесі кезінде эмбриональды даму ерекшеліктері келтірілген. Зерттеу жұмысы барысында оттегі және температуралық режим анықталды. Инкубация кезінде бекіре тұқымдас балықтардың дамып келе жатқан эмбриондарының өлшемдік-салмақтық көрсеткіштері белгіленді. Сүйрік (*Acipenser ruthenus*) балығы мысалында эмбрионның даму кезеңдері визуальды көрсетілді.

RESUME

This article describes the experience of artificial reproduction and the peculiarities of embryonic development of sturgeons during incubation in regulated systems. In the course of the studies, the oxygen and temperature regimes during the incubation period were determined, and the size and mass indices of developing embryos of sturgeon fish were studied. The example of sterlet (*Acipenser ruthenus*) visually represents the stage of development of embryos.

УДК 502.175

Д.Бакытжанқызы, магистрант

Г.М.Каримова, магистрант

Е.Е.Аюпов, PhD

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

ОЦЕНКА УРОВНЯ ЗАГРЯЗНЕНИЯ ТЯЖЕЛЫМИ МЕТАЛЛАМИ РЕКРЕАЦИОННЫХ ЗОН ГОРОДА УРАЛЬСКА

Аннотация

Изучено экологическое состояние почв рекреационных зон г.Уральска. Обнаружены микроэлементы, рассчитан уровень их загрязнения. Выявлен ряд корреляций между распределением по профилю марганца и меди.

Ключевые слова: ландшафт, рекреация, тяжелые металлы

Загрязнение почвы в ландшафтах неизбежно ухудшает санитарно-гигиеническое качество среды обитания человека. Среди загрязняющих веществ по масштабам загрязнения и степени воздействия на биологические объекты особое место занимают тяжелые металлы. Источники эмиссии тяжелых металлов в основном имеют техногенное происхождение как последствия урбанизации и индустриализации.

Город Уральск является промышленным центром с развитой сетью автодорог, промышленность города многоотраслевая, имеются предприятия машиностроения, развит строительный комплекс, имеются предприятия по переработке продукции сельского хозяйства. То есть, воздействие техногенной системы города на окружающую среду является комплексным и многопрофильным.

Накопление тяжелых металлов (ТМ) в почве и компонентах ландшафта является фактором развития экологически обусловленных заболеваний человека [1].

Скорость развития техносферы диктует необходимость продолжения мониторинговых исследований, в том числе на территории города, для которого характерно наличие источников техногенных загрязнений. Изучение региональных аспектов техногенных и природных факторов, влияющих на состояние окружающей природной среды в городах, позволит определить степень гигиенического неблагополучия и оптимальный перечень приоритетных тяжелых металлов для мониторинга объектов среды обитания.

Среди городских почв интересное и важное место занимают парково-рекреационные урболандшафты. В отличие от лесопарковых массивов, меньшие по площади городские парки, окруженные потенциальными источниками загрязнения, испытывают более значительный техногенный прессинг и, следовательно, в условиях быстро меняющейся городской геохимической обстановки более чувствительны к

происходящим негативным изменениям [2]. Часто внешние признаки деградации почвы заметить сложно, поэтому изменения этой составляющей биосферы не вызывают особого беспокойства ни у населения, ни, отчасти, у специалистов, и именно живая компонента почвы может сказать многое об изменениях экологической ситуации на территории в целом.

Исследования проводились в 2017 г. в г. Уральске, в качестве объектов изучения были выбраны парковые зоны, занимающие в городских условиях важное место. В отличие от лесопарковых массивов, меньшие по площади городские парки, окруженные потенциальными источниками загрязнения, испытывают более значительный техногенный прессинг и, следовательно, в условиях быстро меняющейся городской геохимической обстановки более чувствительны к происходящим негативным изменениям. Общая площадь исследованной территории составила около 28 га (Парк им. С.М.Кирова, сквер им. Ж.Молдагалиева, набережная реки Урал (район Стелла)). Отбор образцов почвы в каждой точке был осуществлен методом конверта, пробы отбирали с глубины 0–10 см, 10–20 и 20–30 см в количестве 27 штук. В пробах почв был проведен анализ содержания тяжелых металлов при помощи рентгеноспектрального анализа на спектрометре «Спектроскан Макс GV». Общий уровень загрязнения почв тяжелыми металлами оценивали на основании расчета суммарного показателя загрязнения (Z_c), предложенного Ю.Саетом: $Z_c = \sum K_c - (n-1)$, где K_c – коэффициент концентрации химического элемента, n – число учитываемых элементов [3].

В результате исследований выявлено, что почвы исследованных зон отдыха характеризуются допустимым уровнем загрязнения ($Z_c < 16$). По степени накопления тяжелых металлов почвы рекреационных зон, расположенные вдали от автомобильных дорог и потенциальных источников загрязнения в основном соответствуют характеристикам фоновому содержанию ТМ в почвах. Хотя по некоторым пробам наблюдается превышение ПДК, так например, обнаружено превышение по содержанию цинка и свинца (табл. 1).

Таблица 1 - Содержание тяжелых металлов в почвах парково-рекреационных зон на территории г. Уральска

Элемент	Пределы колебаний	Среднее содержание (фон), мг/кг	ПДК, мг/кг
Pb	5,2-32,4	24	30
Zn	28,7-112,7	70	100
Ni	6,7- 42,3	58	85
Mn	282,4- 1314,3	800	1500
Cu	7,3 – 24,2	28	55

В то же время в рекреационных зонах, подвергающихся влиянию автомобильных дорог, выявлено превышение фоновому содержанию большинства определяемых ТМ в 1,1-1,4 раза.

При выяснении специфики миграционной способности тяжелых металлов в почвенном профиле было обнаружено уменьшение содержания свинца, цинка, никеля по профилю, а также увеличение содержания, марганца и меди.

В целом, полученные результаты свидетельствуют о значительном содержании отдельных элементов-загрязнителей (Pb, Zn) в почвах исследованных зон, а наличие достоверных корреляционных связей между содержанием некоторых металлов в почвенном профиле подтверждает высокую экологическую значимость почвенного

покрова в перераспределении потоковзагрязняющих веществ на урбанизированной территории.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Алексеенко В. А., Алексеенко А. В. Химические элементы в геохимических системах. Кларки почв селитебных ландшафтов. Ростов н/Д : Изд-во Южного федер. ун-та, 2013. 381 с.
2. Тишкина, Э.В. Оценка современного уровня загрязнения почв природного парка Воробьевы горы приоритетнымизкотоксикантами / Э.В. Тишкина, Т.А. Парамонова, С.Ф. Краснов, Д.О. Толстихин // Вестн. Моск. ун-та. Сер.17. Почвоведение. 2010. № 1. С. 43-50.
3. Ларина Г.Е. Загрязнение тяжелыми металлами почв газонов Ленинского района г. Москвы // Почвоведение. – 2006. – № 11. – С. 1404-1408.

ТҮЙІН

Орал қаласының рекреациялық аймақтарындағы топырақтардың экологиялық жағдайы зерттелді. Микроэлементтері анықталды, олармен ластану деңгейі есептеледі. Марганец пен мысның топырақ кескіні бойынша корреляциялық ара-қатынастары есептелді.

RESUME

The ecological state of soils in recreational zones of Uralsk was studied. Micronutrients are found, the level of their contamination is calculated. A number of correlations between the distribution along the profile of manganese and copper have been revealed.

ӘОЖ 664.68.

А.Б. Абуова, ауыл шаруашылығы ғылымдарының докторы, доцент

Г.С. Елешова, магистрант

Н.С. Сафиулла, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

АСПАЗДЫҚ ТАҒАМ ТЕХНОЛОГИЯСЫНДА ТРИТИКАЛЕ ҰНЫН ҚОЛДАНУ

Аннотация

Бұл мақалада жоғары сұрып бидай ұны мен тритикале ұн қоспасынан рогалик өнімі дайындау технологиясы сипатталған. Дайын өнімнің органолептикалық және физико-химиялық сапалық көрсеткіштері зерттелді; ылғалдылығы - 6,7%, сілтілігі - 0,5 град, су сіңімділігі - 168% болды. 20% тритикале ұны қосылған өнім құрамындағы компоненттердің су ұстау қабілеттілігінің жоғарылығымен және сапалылығымен ерекшеленіп, ҚР СТ 1030-2000 "Салма салып пісірілген қамырдан аспаздық тағамдар. Жалпы техникалық шарттар" стандарты талаптарына сай келді.

Түйін сөздер: рогалик, тритикале ұны, сілтілігі, ылғалдылығы, су сіңімділігі

Ұннан жасалған өнімдер - құрамында адамның қалыпты өмір сүруі үшін қажетті тағамдық заттары бар негізгі тамақ өнімдерінің кең ауқымды тобы болып табылады. Олар халық арасында жоғары сұранысқа ие, адамның энергетикалық тепе-теңдігін толықтырып, тамақтану рационының маңызды орын алады.

Ұн өнімдерінен жасалған кондитерлік тағамдар жоғары құнарлылығымен, дәмімен және сыртқы түрінің келбеттілігімен ерекшеленеді.

Ұнды тағамдар өндірісі ішінде әр түрлі салма салынған роғалик өнімдері сұранысқа ие. Оны сдобалы және қатпарлы, үгітілмелі қамырдан, кейде тұзды қамырдан да дайындайды. Дәстүрлі салма ретінде джем, павидло, жемістер және сүтті - қышқылды өнімдер қолданылады. 100 гр өнімнің құнарлылығы 357 ккал.

Шикізаттар құрамына байланысты роғалик адам ағзасына керек минералдар мен дәрумендерге бай болып келеді, олар: холин, В1, В2, В5, В6, В9, В12, А, С, D, Е, Н және РР витаминдері, сондай-ақ минералдар: калий, кальций, магний, мырыш, селен, мыс және марганец, темір, хлор және күкірт, йод, хром, фтор, молибден, бор және ванадий, қалайы және титан, кремний, кобальт, никель және алюминий, фосфор және натрий.

Жалпы ұн өнімдері халықтың барлық топтарының дәстүрлі тұрақты сұранысына ие. Қазіргі жағдайда ұнды аспазды өнімдер өнеркәсібі алдында өнімнің сапасын арттыру, ерекше дәмді, құрамы теңдестірілген, жақсартылған құрылымды жаңа ассортимент жасауға көшу мәселесі тұр [1].

Аспаздық тағамдар өндірісінде ұнды жергілікті шикізат тритикале ұнын қолдану арқылы өнім рецептураларын жетілдіру зерттеу өзекті бағыттардың бірі болып табылады.

Зерттеу жұмысының мақсаты – құрамында ақуыз мөлшері жоғары тритикале дақылының ұның қолдану негізінде жоғары сапалы роғалик өнімінің рецептурасын әзірлеу.

Тритикале - бидай мен қара бидайдың оң қасиеттерін бойына сіңірген және кондитер, нан - тоқаш өндірісінде, крахмал, уыт және құрама жем өндірісінде қолданылатын болашақтың дақылы болып табылады.

Макро- және микро элементтерінің мөлшері бойынша тритикале дақылы бидай дақылынан кем түспейді, сіңімділігі жоғары [2].

Тритикале ұны адам ағзасына өте пайдалы. Атап айтатын болсақ, дақыл құрамыкрахмалдарға, ақуыздарға, майларға және маңызды амин қышқылдарына (лизин, триптофан) бай. Ұнында эфир майлары, никотин қышқылы бар. А, В6, В1 - В3, К дәрумендері, каротин; макро- және микроэлементтер: магний, кремний, калий, темір, фосфор, хром, мырыш, марганец, йод, фтор және никель бар. Тритикале бүкіл ағза үшін нығайтатын қасиетке ие. Ол минералдар мен дәрумендердің ауқымды тобын құрайды. Құрамында В, А, К дәрумендер тобы, сонымен қатар мыс, селен, кремний, темір, мырыш, фтор және тағы басқалар кездеседі. Және А, Е дәрумендеріне (сұлулыққа және шаштың, тырнақтың өсуіне, тері серпімділігіне пайдалы), В, F дәрумендер тобына (жүйке жүйесінің дұрыс жұмыс істеуіне ықпал етеді, күрделі көмірсуларды глюкозаға түрлендіреді) бай. Қандағы қантты төмендетеді, сондықтан бұл дақылды көбінесе қант диабетімен зардап шегетін адамдарға пайдалану қажет.

Тритикале пайдалы қасиеттері мынада: ол ағзадан артық сұйықтықтарды шығарады, бұл жағдайда ісікпен бірге зиянды заттар да шығады.

Тритикале ұны ағзада иммунитетті көтеру құралы ретінде де қолданылады. Ол пайдалы ферменттер мен органикалық байланысуларды құайды. В3 (пантотен қышқылы) дәрумені организмде ас қорыту және зат алмасудың жақсы жүруіне ықпал етеді. Пантотен қышқылы жетіспеген жағдайда, жалпы әлсіздік, шаршау, саусақтың жансыздануы байқалады. Тритикале ұнының құрамындағы кремний тері байланыстырудың маңызды құрылымдық элементі болып табылады, ол ағзаның өмірін қамтамасыз ететін барлық процестерге әсер етеді, қан тамырларын нығайтады [3].

Тритикале ұнының тағамдық құндылығы, дәрумендер, макроэлементтер, микроэлементтер және энергетикалық құндылығы 1 - кестеде келтірілген [4].

Кесте 1 - Тритикале ұнының химиялық құрамы

Компоненттер аталуы	Жоғары сұрып бидай ұны	Тритикале ұны
Калориялығы, ккал	334	338
Көмірсу, г	69,9	74,2
Ақуыз, г	10	13,2
Май, г	2,5	1,8
Клечатка, г	2,4	2,2
Күл, г	0,7	1,8
Су, г	14	10
Минералды заттар	29,5	22
Na, мг		
K, мг	260,6	466
Ca, мг	104,2	65
Mg, мг	134	153
P, мг	315,2	321
Fe, мг	4,55	3,5
Дәрумендер	0,48	0,47
B ₁ (тиамин)		
B ₂ (рибофлавин)	0,309	0,43
PP (ниацинды эквивалент)	3,4	3,86

1-кестеде көрсетілгендей, жоғары сұрыпты бидай ұнына қарағанда, тритикале ұнының минералдық, дәрумендік заттарына және тағамдық талшыққа бай, құрамында ақуыз бен аминқышқылдардың мөлшері басым, сондықтан да жоғарғы сұрыпты бидай ұнына тритикале ұнын қолдану арқылы роғалик өнімінің рецептурасын жасау көзделіп отыр.

Зерттеу әдістері мен объектілері. Бұл жұмыста зерттеуде қолданылатын шикізаттардың түрлері таңдалып, химиялық құрамы және қасиеттері анықталды. Жоғары сұрыпты бидай ұны мен тритикале ұндары қоспасынан әзірленген дайын роғаликтің сапалық қасиеттері зерттелді.

Анықтау әдістемелері:

ҚР СТ 1030 - 2000 Салма салып пісірілген қамырдан аспаздық тағамдар. Жалпы техникалық шарттар

МЕМСТ 5897-90 Кондитер өнімдерінің органолептикалық көрсеткіштерін анықтау;

МЕМСТ 5898-87 Кондитерлік өнімнің сілтілігін анықтау;

МЕМСТ 5900-73 Кондитерлік өнімдердің ылғалдылығын анықтау әдістемелері;

МЕМСТ 10114-89 Кондитерлік өнімнің су сіңімділігін анықтау.

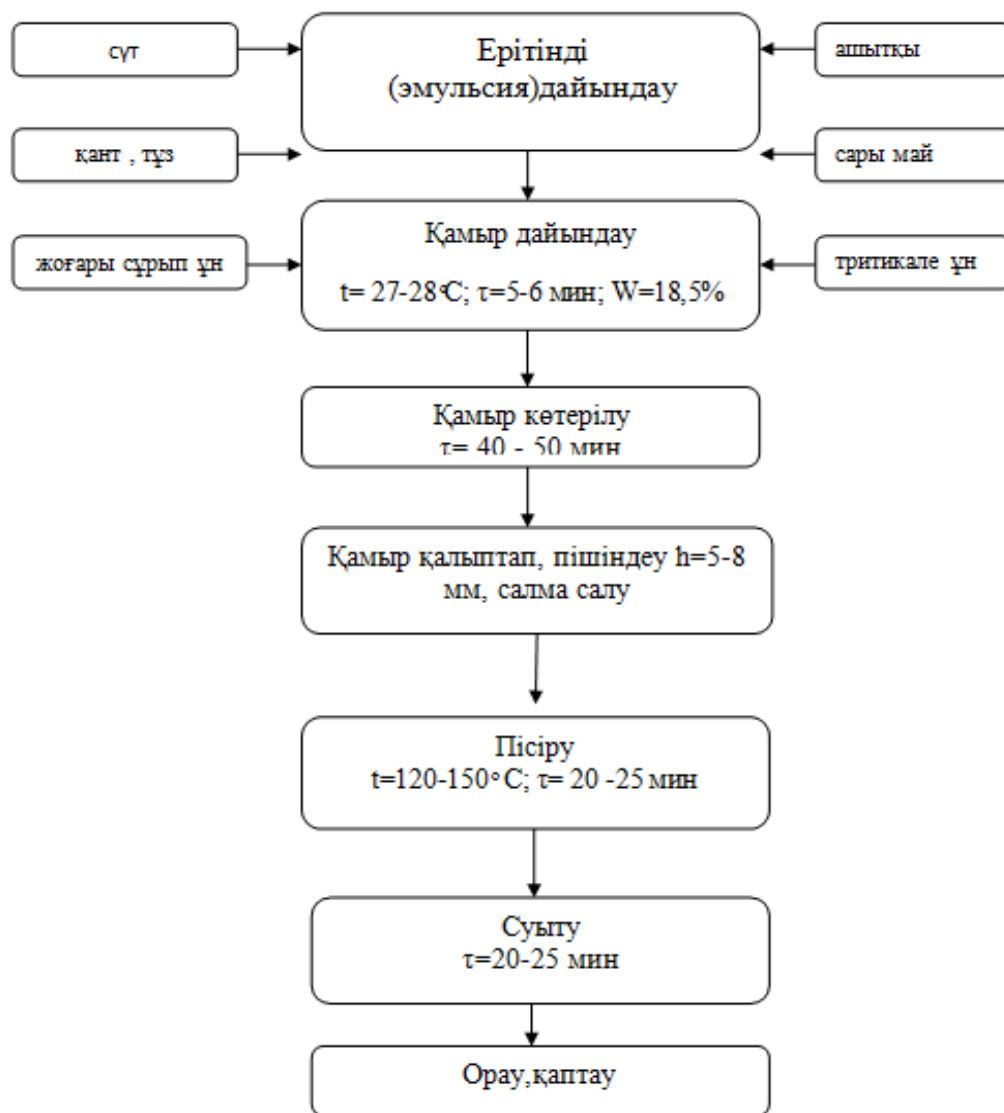
МЕМСТ 10444.15-94 Дайын өнімнің мезофильді - аэробты және факультативті - анаэробты микроорганизмдерді анықтау

Жұмыс барысында роғалик өнімінің 4 үлгісі дайындалды. Бақылау үлгісі ретінде үгітілмелі роғалик рецептурасы, №2, №3, №4 үлгілерге сәйкесінше 15, 20, 25 пайыздық қатынаста жоғары сұрып бидай ұны мен тритикале ұндарынан қоспа енгізілді.

Роғалик дайындаудың технологиялық процесінің кезеңдері: шикізаттарды дайындау, қамыр қалыптау, пішіндеу, салма салу, дайын өнімдерді пісіру және суытудан тұрады. 1 - сызбада жоғары сұрыпты бидай ұны және тритикале ұны қоспасы негізінде роғалик дайындаудың жалпы технологиялық схемасы келтірілген.

Тритикале ұнын дайындау алдын-ала университет зертханасында ЛМТ-1 диірменінде ұнтақтау арқылы, №35 - 43 жібек капрон електерінен өткізу және берілген

массаны техникалық таразыда өлшеу арқылы жүргізілді. Алдымен ашытқы дайындалады. Ол үшін жыл сүтке құрғақ ашытқы салынады. Содан соң келесі ретпен біртіндеп шикізаттар: қант, тұз, жұмыртқаның сарысы, сары май енгізілгеннен кейін, тритикале қосылған ұн қоспасы салынып қамыр дайындалады. Дайын қамыр ашытылуға 40 - 50 минутқа қойылады.

Сызба 1. Жоғары сұрыпты және тритикале ұнынан роғалик дайындаудың технологиялық схемасы.

Ашыған қамырды тақтаға ауыстырып, қалыңдығы 0,5-0,8 см болатын пласт қылып жаяды. Үшбұрыш формасында кесіледі, қайнатылған сүтті үшбұрыш формасының кең жағына салынып, роғаликке тән мүйіз қалпына келтіріп оралады. Өнімдерді қыздырылған электрлік пештерде 120 - 150°C температурада 20 -25 минут бойы пісіреді және салқындатады.

Жоғары сұрып бидай ұны мен тритикале ұндары қоспасынан дайындалған роғаликтің сапалық көрсеткіштері Жәңгір хан атындағы БҚАТУ жанындағы «Биотехнология және табиғатты пайдалану ғылыми-зерттеу институты» зертханасында анықталды (2 - кесте).

Кесте 2 - Үгітілмелі роғалик үлгілерінің сапа көрсеткіштері

Үлгілер Сапа көрсеткіштері	№1 Бақылау үлгісі	№2 15% тритикале ұны қосылған үлгі	№3 20% тритикале ұны қосылған үлгі	№4 25% тритикале ұны қосылған үлгі
Органолептикалық көрсеткіштері:				
Дәмі мен хош иісі	Дәмі тәттілеу, жағымды, бейтарап дәмі жоқ	Роғаликке сәйкес тәттілеу, хош иісті	Тәттілеу, нәзік дәмді, хош иісті	Бейтарап дәмі жоқ, кермек дәмді, өзіне тән иісі хошті
Сыртқы көрінісі	Пішіні сақталған, беті жарылмаған, үгілгіштігі төмен	Дұрыс көтерілмеген, тығыздау, беті жарылмаған	Жақсы көтерілген, беті жарылмаған, үгітілмелі	Дұрыс көтерілмеген, тығыздау, үгілгіштігі төмен
Түсі	Роғаликке тән алтын сары	Ақшыл қоңыр	Ақшыл қоңыр түсті	Ақшыл қоңырлау түсті
Физико – химиялық көрсеткіштері:				
Ылғалдылығы, %	5,8	6,9	6,7	6,5
Сілтілігі, град	0,7	0,6	0,5	0,6
Су сіңімділігі, %	160	164	168	165

ҚР СТ 1030-2000 "Салма салып пісірілген қамырдан аспаздық тағамдар. Жалпы техникалық шарттар" талаптары бойынша өнім сапасына қойылатын органолептикалық көрсеткіштері: пішіні – дұрыс, симметриялы, үгілусіз, өнім шеттері фигуралы; ал беті - дөңес, тегіс, жарылмаған және жақсы көтерілген болуы тиіс. Түсі - күймеген, ашық - сарыдан сары- қоңырға дейін; дәмі мен иісі- берілген өнім атауына сәйкес, жағымды, айқын білінетін, бөгде дәмсіз және иіссіз болуы қажет.

Барлық дайындалған роғалик өнімдерінің үлгілері органолептикалық және физикалық-химиялық көрсеткіштері бойынша аталған стандарт талаптарына сәйкес келеді, дегенмен зерттелген 4 үлгінің бір-бірінен айырмашылықтары бар.

Тритикале ұндары қосылып дайындалған роғалик үлгілерінің дәмдік бағалау сапасының нәтижесі келесідей:

- №1 бақылау нұсқасы бойынша пісірілген роғаликтердәмдік сапасы жақсы, алайда өнімнің сырты қаттылау, кеуектілігі тығыздау болды;

- 15% тритикале ұны қосылған №2 роғалик үлгілері №1 үлгіге қарағанда, серпімділік қасиеті және жұмсақ бөлігінің кеуектілігі жоғарылаған, сондай-ақ иістік және дәмдік сапасы артқан;

- 20% тритикале ұны қосылған роғаликтің кеуектілігі бірыңғай, сыртқы түрі жақсы, жайылмаған, дәмдік сапалық көрсеткіші жоғары.

Ал №4 үлгіге тритикале ұнының көлемін 25%-ға көбейтіп қосқанда, роғаликтің кеуектілігі жақсы, тек хош иісі мен дәмділігі бойынша басқа үлгілерге қарағанда төмендеуі байқалды, ол тұтынушылық деңгейі мен сұранысын төмендетеді.

Тұтынушы дегустациясынан өткен кезде ұнды кондитер өнімдеріне жоғары баға берілді. Тритикале ұндары қосылған роғаликтің кешенді көрсеткіштері 4,6; 4,9 және 4,5 балды құрады, бұл сапасы өте жоғары категорияға жатады. Ал бақылау нұсқасы 4,4 балды құрады, сапа категориясы «жақсы».

Сонымен роғалик үлгілерінің ішінде органолептикалық көрсеткіштері бойынша құрамында 20% тритикале ұны бар №3 үлгі ерекшеленді.

Физико-химиялық зерттеу нәтижелері бойынша ең төмен ылғалдылық (5,8%) пен су сіңімділік (160 градус) бақылау нұсқасында болды. Ал роғалик үлгілеріне тритикале

ұнын қосқанда, өнімнің су сіңімділігінің өскені байқалды. Бұл тритикале ұнының бидай ұнына қарағанда, су ұстау қабілеттілігінің 10-15%-ға жоғары болуымен ерекшеленеді (2-кесте).

Сондай-ақ бақылау нұсқасына қарағанда ылғалдылықтың да жоғары екені байқалды. Бұл тритикале ұнының арқасында бидай ұнының коллоидтық кешендеріне еркін ылғалдылық беретін қасиетіне байланысты болды

Ал сілтілік деңгейі барлық үлгілерде 0,5-0,7 град. аралығында болды, яғни стандартпен белгіленген нормативтен аспады.

Барлық зерттелген рогалик өнімдерінің нұсқалары физико-химиялық көрсеткіштері бойынша стандарт талаптарына сәйкес келеді.

Ұсынылған рогалик үлгілерінің Кедендік одақтың ТР ТС 021-2011 «Тағам өнімдерінің қауіпсіздігі» туралы техникалық ережелеріне және «Азық - түлік өнімдерінің қауіпсіздігі мен тағамдық құндылығына қойылатын гигиеналық талаптар» санитарлық-эпидемиологиялық ережелер мен нормативтерге 2.3.2.1078-01 сәйкестігін бағалау үшін олардың микробиологиялық көрсеткіштеріне зерттеулер жүргізілді (3-кесте).

Кесте 3 - Тритикале ұны қосылған рогалик үлгілерінің микробиологиялық көрсеткіштері

Қауіпсіздік көрсеткіштері:	Норма	Нақты	НҚ бойынша
Токсинді элементтер, мг/кг, көп емес	НҚ	қорытынды	зерттеу әдістемесі
Қалайы	0,35	табылған жоқ	МЕМСТ 30178-96
Кадмий	0,07	0,004	
Мышьяк	0,15	табылған жоқ	МЕМСТ 10444.15-94
Сынап	0,015	табылған жоқ	
Микробиологиялық көрсеткіштері: КМАФАнМ, КОЕ/см ³ (г),көп емес	1x10 ³	табылған жоқ	МЕМСТ 10444.15-94
БГКП(колиформдар) 0,01 г/см ³	0,1	табылған жоқ	МЕМСТ 10444.12-2013
Көгергіш зендер, КОЕ/см ³ (г),көп емес	50	табылған жоқ	

3-кестеде келтірілген мәліметтер бойынша, адам ағзасына токсинді әсер беретін элементтердің ішінде кадмийдің стандарт талаптарына сай мөлшерде аз концентрациясы анықталды, ал мырыш, қорғасын, сынап табылмады. Микробиологиялық көрсеткіштері бойынша ішек таяқшалары және көгергіш зендердің жоқ екені анықталды.

Тритикале ұндарынан зерттеліп жасалған рогаликтің бұл көрсетілген нәтижелері салауатты тағам талаптарына сай екендігін дәлелдейді.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеулер нәтижесінде басқа үлгілермен салыстырғанда, ең жақсы органолептикалық және физика – химиялық сапа көрсеткіштеріне ие болған - 20% тритикале ұны қосылған рогалик үлгісі екені анықталды.

Рогалик өнімін жоғары сұрыпты бидай және тритикале ұндары қоспасының рецептурасы арқылы дайындалу тиімділігі дәлелденді. Тритикале ұны рогалик өнімін химиялық құрамы бойынша адам организміне қажетті ақуыз мөлшерімен, макро- және микроэлементтермен, дәрумендермен және пайдалы минералдармен байытатын болғандықтан, әзірленген рецептура өндіріске енгізуге ұсынылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Абуова А.Б. Кондитер өнімдерінің технологиясы:оқу құралы/А.Б.Абуова, Т.А.Байбатыров, Э.Р. Чинарова - Орал: Жәңгір хан атындағы БҚАТУ, 2017-Б.107.

2. Рязанова О.А., Кириличева О.Д. Использование местного растительного сырья в производстве обогащенных продуктов // Пищевая промышленность. -2005. №6.- Б.72-73.

3. Тертычная Т.Н., Черных О.С., Дерканосова Н.М. Использование тритикале в производстве диетического печенья. // Хранение и переработка сельхозсырья.- 2001. – №2. – Б.48-52

4. Вьюров В.В., Хлебопекарные свойства муки из зерна тритикале и озимой ржи / В.В.Вьюров, А.Б. Абуова, А.С.Тлепов, Н.Т.Ертаева // Материалы Международной научно-практической конференции «Инновационные технологии производства пищевых продуктов» - Саратовский ГАУ имени Н.И. Вавилова 2016. - Б.40.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается рецептура приготовления рогалика повышенной пищевой ценности из пшеничной муки высшего сорта и тритикалевой муки. Изучены органолептические и физико-химические свойства готовой продукции, наилучшие органолептические и физико-химические показатели качества имели приготовленное на основе 80% пшеничной и 20% тритикалевой муки: содержание влаги-6,7%, щелочность-0,5 град., намокаемость-168%. Полученные образцы рогалика соответствуют требованиям СТ РК 1030-2000 "Кулинарные изделия из теста печеные с начинкой. Общие технические условия" и рекомендовано в производство.

RESUME

This article considers the recipe for the preparation of a bagel of increased nutritional value from wheat flour of superior quality and triticale flour. The organoleptic and physicochemical properties of the finished products were studied, the best organoleptic and physicochemical quality indicators were prepared on the basis of 80% wheat and 20% triticale flour: moisture content-6.7%, alkalinity -0.5 degrees, wetting-168 %. The obtained samples of cookies meet the requirements of State standard of the Republic of Kazakhstan 1030-2000 "Cookery products from dough baked with filling. General technical conditions" and recommended in production.

ӘОЖ 664.085.55

Т.А. Байбатыров, техника ғылымдарының кандидаты

О.С. Жаксымбет, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

МІЯ СЫҒЫНДЫСЫ ҚОЛДАНЫЛҒАН КЕКС ӨНІМІНІҢ САПАСЫН БАҒАЛАУ

Аннотация

Бұл мақалада мия сығындысы қолданылған кекс өнімінің сапасын бағалау жұмыстары сипатталған. Дайын өнімнің органолептикалық және физико-химиялық сапалық көрсеткіштері зерттелді.

Түйін сөздер: мия сығындысы, ұнды кондитер өнімдері, шикізаттар.

Қазіргі таңда қоғамды сапалы және тағамдық құндылығы жоғары өнімдермен қамтамасыз ету мақсатында, өнімге жаңа дәстүрлі емес шикізат қорларын қолдану арқылы, өнімдердің ассортиментін кеңейтіп, құрылымын толық жетілдіру көзделген.

Н.Ә.Назарбаевтың 2018 жылғы 10 қаңтарындағы жолдауы: «Ақылды технологиялар» – агроөнеркәсіп кешенін қарқынды дамыту мүмкіндігі. Мемлекет басшысы аграрлық саланы жаңа бағытта дамыту қажеттігіне тоқталды[1].

Ғылыми жұмыстың мақсаты: Ұнды кондитер өндірісі технологиясында мия сығындысын қолдану арқылы астықтан дайындалатын өнімдерді технологиялық

жағынан өңдеп, адам ағзасына аса қажетті минералдар мен дәрумендермен байытылған пайдалы, табиғи өнім шығару. Мия сығындысын пайдаланып кекс өнімінің тағамдық және биологиялық құндылығын жоғарылату және жаңа ассортиментін дайындау технологиясының тиімді түрін жасау.

Берілген мақсатты жүзеге асыру үшін келесі міндеттер қойылды:

- органолептикалық, физикалық, химиялық қасиеттерін және құрамын анықтау;
- кекс дайындауға қажетті ұнның құрамын, рецептурасын және әдісін таңдау;
- кекстің жаңа, азықтық құндылығы жоғары түрін шығару;
- мия экстрактынан дайындалатын кекс технологиясын жетілдіру.

Кекс - дәмдеуіштер, цукаттар, мейіз және т.б. заттар қосылып майқоспа қамырдан пісірілетін бөлке немесе шағын нан. Құрамы кекстің қарапайым немесе күрделі болады.

Мия – бұршақ тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдіктер.

Мия Қазақстанның далалы және шөлді аймақтарында, Жайық, Шу, Іле, Сырдария өзендерінің жағаларында өседі. Тамырында глюкоза (0,6 – 15,2%); фруктоза (0,3 – 4,1%); сахароза (0,3 – 20,3%); мальтоза (0,1 – 0,6%); крахмал (34%) бар, сонымен қатар органикалық қышқылдар, эфир майлары, глицирризин қышқылы, фенолкарбон қышқылдары және олардың туындылары (кумарин, флавоноид, тері илегіш заттар, жоғарғы алифатты көмірсутектер және спирттер) болады [2].

Зерттеу материалдары мен әдістемесі. Ғылыми жұмыс бойынша зерттеу жұмыстары Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық–техникалық университеті «Тағам және қайта өңдеу өндірістерінің технологиясы» кафедрасының шикізат зат сапасын теххимиялық бақылау зертханасында жүргізілді.

Зерттеу нысандары ретінде кекс өнімін дайындау үшін жоғары сорт бидай ұны және 5%, 10%, 15%, 20% мөлшерде мия экстрактын қосу арқылы кекс үлгілері дайындалды. Ол үшін алынатын кекс өнімінің құрамына шикізат ретінде бидай ұны, қант, маргарин, тұз, жұмыртқа, мейіз, ас содасы және негізгі дәстүрлі емес шикізат мия сығындысы қолданылды.

БҚО жағдайында өндірілген мия тамырының сығындысы қолданылған кекс өнімінің органолептикалық көрсеткіштердің нәтижелері төмендегі 1-ші кестеде көрсетілген.

Кесте 1 - Органолептикалық көрсеткіштердің нәтижелері

Үлгі	Сыртқы көрінісі	Дәмі	Иісі	Түсі
Бақылау	Кекс формасына сәйкес, беті тегіс, жарықтары жоқ	Осы өнімге сәйкес, бөгде дәмсіз	Осы өнімге сәйкес, бөгде иіссіз	Ашық сары
Мия сығындысы 5%	Кекс формасына сәйкес, аздап беті жарылған	Осы өнімге сәйкес, бөгде дәмсіз	Осы өнімге сәйкес, бөгде иіссіз	Сарғыш
Мия сығындысы 10%	Кекс формасына сәйкес, беті тегіс, ешқандай сызат жоқ	Осы өнімге сәйкес, бөгде дәмі онша біліне қойған жоқ	Осы өнімге сәйкес, бөгде иіссіз	Күрең сары
Мия сығындысы 15%	Кекс формасына сәйкес, беті жарылған	Осы өнімге сәйкес, дәмі бар	Осы өнімге сәйкес, өткір иісі бар	Қоңырқ ай
Мия сығындысы 20%	Кекс формасына сәйкес, беті тегіс	Осы өнімге сәйкес, дәмі қышқыл	Осы өнімге сәйкес, өткір иісі бар	Қою қоңыр

Мия сығындысы қосылыпжасалған кекс үлгілерінің органолептикалық көрсеткіштерін бақылаумен салыстырғанда кем түспеді. Бөтен дәм мен иіс байқалмады, түсі жағынан бақылаудан тартымдырақ болды. Кекстің дәмдік сапасы, түрі, бетінің жағдайы, түсі бағаланды. Мия сығындысын 10 % дейін қосқанда сапасы жақсарып, оңай пішінге еніп, өз пішінін сақтайтын, түсі күрең сары түстес, дәмі мен хош иісі тартымды бақылау үлгісінен қалыспайтын және дайын өнім болды. Дегустиация нәтижесі бойынша, барлық сынақ нысандары жақсы нәтиже көрсетті. Соның ішінде ең жақсы көрсеткішті - 10% мия сығындысы қосылған кекс өнімі көрсеткен болатын.

Кесте 2 - Жоғары сұрып бидай ұны мен мия сығындысықоспасынан дайындалған кекстің сапалық көрсеткіштері

МЕМСТ бойынша көрсеткіштердің атауы	Бақылау	5%	10%	15%	20%
Ылғалдылығы	5,8	6,0	6,2	6,4	6,6
Сілтілігі, град	0,9	1	1,2	1,5	1,6
Су сіңімділігі,%	150	154	170	165	160
Қышқылдығы	1,7	1,4	1,9	1,2	0,7

Зерттеу нәтижелерін талдау. Нәтижесінде мия сығындысы қоспасынан дайындалған кекстің сапалық физика – химиялық (ылғалдылығы, сілтілігі, су сіңіргіштігі, қышқылдылығы) көрсеткіштерінің өзгерістеріне қадағалау жүргізілді.

Ылғалдылықтың ықтималды ауытқуы бақылау бойынша салыстырғанда, 5%-6,0; 10%-6,2; 15%-6,4; 20% -6,6 тең болды. Кекс өнімдері үшін ылғалдылықтың ықтималдық ауытқуы 10% тиімді болып табылады.

Су сіңімділігінің ықтималды ауытқуы бақылау бойынша салыстырғанда, 5%-154,10%-170; 15%-165; 20%-160 тең болды. Кекс өнімдері үшін су сіңімділіктің ықтималдық ауытқуы 10% тиімді болып табылады. Мия сығындысы қолданылып дайындалған кекстің тәуелділігі 1 мәніне жақын болса, онда тәуелділігі күшті екенін көрсетеді.

Қышқылдылықтың ықтималды ауытқуы бақылау бойынша салыстырғанда, 5%-1,4; 10%-1,9; 15%-1,2; 20%-0,7тең болды. Кекс өнімдері үшін ылғалдылықтың ықтималдық ауытқуы 10% тиімді болғанның көрсетті.

Қорытынды. Ұнды кондитер өндірісінде дәстүрлі емес шикізатты, соның ішінде мия сығындысынпайдаланып сапалы өнімдер өндіруге болатындығы дәлелденді. Мия сығындысы ұнды кондитер өнімдерінің тағамдық және биологиялық құндылығын арттырып, емдік–сауықтыру қасиетін жоғарылатуға мүмкіндік беретіні анықталды.

Зерттеу нәтижелерінің қорытындысы бойынша «Мия сығындысы қосылған кекс өнімінің сапасын бағалау» тақырыбында зерттеу жұмысы жүргізілді. Бұл зерттеу жұмысында мия сығындысының әртүрлі мөлшерлері қолданылды.

Бұл жұмыста зерттеу нысандары ретінде кекстің органолептикалық, физика–химиялық қасиеттері қарастырылды.

1. Органолептикалық көрсеткіштері бойынша 5% мия сығындысы қосылған кекс өнімінде, мия сығындысы жеткіліксіз болды.

15% мия сығындысы қосылған кекс өнімінде, мия сығындысының дәмі, өткір иісі және бетінде жарықтар пайда болды, яғни сапасы төмен екендігін көрсетті.

20% мия сығындысы қосылған кекс өнімінде, мия сығындысының дәмі қышқыл, иісі өткір және түсі қою қоңыр болды.

2. Мия сығындысы қосылған кекстің 10% мөлшерін қосу ең қолайлыболды. Ылғалдылықтың ықтималды мөлшері -6,2%,су сіңімділігі -170%,қышқылдығы-1,9 көрсеткіштерді берді. Сонымен қатар, бақылау үлгісімен салыстырғанда, сыртқы көрінісі – кекске сай беті тегіс, жарықтары жоқ, түсі қоңырқай, дәмі жақсы өнім алынды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Н.Ә.Назарбаевтың жолдауы 2018ж. 10 қаңтар Егеменді Қазақстан.
2. Кондитер өнімдерінің технологиясы: оқу құралы/ А.Б.Абуова, Т.А.Байбатыров, Э.Р.Чинарова,- Орал: Жәңгір хан атын.Батыс Қазақст.аграр.-техн.ун-ті, 2017.
3. Бульчук Е., Аксенов П., Скобельская З. Пищевая и биологическая ценность мучных кондитерских изделий // Хлебопродукты. – 2006 - №7. – С. 54-55.
4. Руководства по методам анализа качества и безопасности пищевых продуктов / Под ред. И.М. Скурухина- М.: Брандес, медицина, 2008- 342 с.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается оценка качества продуктов кексас использованной экстракта солодки. Определено органолептические и физико-химические показатели готовой продукции.

RESUME

In this article the estimation of quality of products of cake is examined with used extract of glycyrrhiza. Organolepticis certain and physical and chemical indexes of the prepared products.

УДК 631.434.52:631.95:631.674.2

М.Н. Каржауов, магистрант
Н.Ж. Жанаталапов, магистр

АГРОЭКОЛОГИЧЕСКИЙ МОНИТОРИНГ ЛИМАНА №50

Аннотация

В результате проведенного агроэкологического мониторинга территорий земель лиманного орошения было выявлено участки лиманов подверженных деградацию в различной степени. Луговая почва лимана №50 Алгабасского сельского округа Акжаикского района не деградированы. Результаты анализа не показали существенных изменений агрофизических и агрохимических свойств указанных почв участков лиманов по сравнению с контролем (целина).

Ключевые слова: лиманы, мониторинг, флористический состав, почвенный покров, деградация

Экономический кризис, проявившийся в конце 90-х годов 20 века и в начале 21 века, негативно отразился и на снижении эффективности сельскохозяйственного производства. Резкое падение сельскохозяйственного производства было обосновано отсутствием материально-технических ресурсов и низкими реализационными ценами на различные виды сельскохозяйственной продукции при высоких материальных и энергетических затратах, что сопровождало деградации земель лиманного орошения [1, 2, 3].

Проведенный ВНИИОЗОМ анализ использования земель лиманного орошения в конце XX века свидетельствует о последовательном систематическом уменьшении затопляемых угодий и снижении их продуктивности. Нарушение в течение 3-5 лет рационального режима затопления лиманов сопровождается процессом ксерофитизации травостоев по периферии ярусов и в наиболее пониженной части на

лиманах выпотного типа - галофитизацией. Несоблюдение режима ежегодного затопления привело к развитию вторичного засоления почв и ухудшению их мелиоративного состояния. Одними из главных критериев низкой эффективности инженерных систем лиманного орошения являются переувлажнение и засоление почв, обусловленные подъемом грунтовых вод [4, 5, 6, 7].

В настоящее время продуктивность орошаемых земель, в том числе земель лиманного орошения низкая, на которых урожайность сена не превышает 1,0 т/га. В тоже время, безубыточность производства сена на инженерных лиманах с механической подачей воды для затопления составляет лишь при урожайности сена выше 2,5 т/га [8, 9].

Для эффективного использования актуальность имеет исследования по установлению степени и факторов деградации земель лиманного орошения.

Целью исследований является выявления лиманов, подверженных деградации и установления факторов, способствующих их деградации в полупустынной зоне Западно-Казахстанской области.

Для реализации поставленных задач проведена оценка современного эколого-мелиоративного состояния лиманов. В полевых условиях, на разрезах изучены состояние почвенного покрова лиманов.

Анализ почвенных образцов проводили по общепринятым методикам. Степени деградации растительного и почвенного покровов лиманов определены на основании утвержденных экологических критериев оценки земель [10].

При проведении геоботанических исследований получены результаты, отражающие состояние растительного покрова лимана № 50 Акжайыкского района. Так, на №8 трансекте 4 яруса проективное покрытие ценной растительности составляет 17,24 %, при высоте травостоя 34,42 см. Урожайность травостоя составила 3,85 ц/га. Результаты подсчетов показала, что на данном участке современная продуктивность лимана составила 80,12 % от потенциальной. В целом данный участок по критериям соответствует 2 умеренной степени деградации растительного покрова.

Как показывают данные геоботанических исследований, на территории лимана № 50 кормовые угодья сильной 2 степенью деградации установлены также в 3 и 5 ярусах.

Данные геоботанических исследований показывает, что в указанных ярусах проективное покрытие ценной растительности составляет 12,41-14,65 %. Урожайность травостоя в пределах 3,15-3,42 ц/га, при высоте травостоя 28,44-32,55 см.

Трансекта № 1 (ярус 1) по данным геоботанических исследований имеет 1 слабую степень деградации растительного покрова. На данном трансекте проективное покрытие ценной растительности составляет 19,75%, Современная продуктивность травостоя при урожайности 4,35 ц/га составляет 81,45 %. Высота травостоя 40,45 см.

На трансекте 9, расположенного в 5 ярусе лимана № 50 урожайность травостоя при высоте растений 38,01 см составила 4,22 ц/га. Современная продуктивность травостоя на уровне 80,95 % от потенциальной. Проективное покрытие ценной растительности составило 19,45%. Согласно критериев, данный трансект также имеет 1 слабую степень деградации растительного покрова.

Как показывают данные геоботанических исследований, на трансектах 2 (ярус 1), 3 (ярус 2) и 7 (ярус 4) получен более высокий урожай кормовой растительности – 24,88-26,12 ц/га. По сравнению с другими изученными участками, в указанных трансектах отмечено более высокое проективное покрытие ценной растительности – 74,24-76,14 %. Высота травостоя на уровне 51,88-53,85 см. На этих участках современная продуктивность составила 81,66-83,14 % от потенциальной. Согласно критериев оценки растительный покров указанных участков не деградирован.

Для изучения процессов деградации в почвенном покрове в Акжаикском районе на территории лимана № 50 были заложены 10 площадки (разрезы с № 1 по № 10). Почвенный покров площадки по физико-химическим, морфологическим свойствам соответствует луговой легкосуглинистой почве.

Для сравнительного изучения почвенного покрова нами был заложен разрез на целине. Контрольном разрезе (недеградированный участок) содержание гумуса в горизонтах А и В₁ составила, соответственно 3,61 и 1,62%. Мощность горизонта А – 15 см, горизонта В₁ – 37 см.

Если сравнивать содержание гумуса по всем шурфам с контрольным разрезом, который был заложен на целине, то содержание гумуса во многих заметно уступает как в пахотном слое так и в горизонте В₁. Так, в разрезах № 1 (ярус №1), № 9 (ярус №10) – содержание гумуса в профиле почвы А+В₁ по сравнению с исходным разрезом уменьшены на 16,13-16,34%.

На разрезах № 4 (ярус №2), № 5, № 6 (ярус №3) № 8 (ярус №4) и № 10 (ярус №5) содержание гумуса в слоях почвы А составляет 1,91; 1,95; 1,94; 1,95 и 1,88 %, в слое В₁ 1,42; 1,44; 1,45; 1,44 и 1,40 % соответственно. Здесь уменьшение запасов гумуса для слоя А+В₁ по сравнению с контролем на уровне 34,32-36,45 %.

Содержание гумуса в слоях А+В₁ разрезов № 2 (ярус №1), № 3 (ярус №2) и № 7 (ярус № 4) по сравнению с контролем уменьшены 3,71-9,56 % и составили в слое А – 3,52; 3,53 и 3,50, а в слое В₁ – 1,53; 1,53 и 1,50 % соответственно.

По данным агрохимического анализа почвенных проб видно, что на разрезах 2, 3 и 7 отмечено увеличение содержания обменного натрия от емкости катионного обмена по сравнению с контролем на 3,95-4,41%.

В почвенном покрове яруса 1 (разрез № 1) отмечено увеличение содержания в почве обменного натрия от емкости катионного обмена на уровне 7,88 %, а на разрезе № 9 (ярус №5) увеличение содержания обменного натрия составило 8,12 %.

В ходе исследований установлено значительное увеличение содержания в почве обменного натрия от емкости катионного обмена по сравнению с контролем на уровне 12,74-13,05% на разрезах № 4 (ярус № 2), № 5 и № 6 (ярус № 3), № 8 (ярус №4) и № 10 (ярус №5).

Как показывают данные агрохимических анализов, на исследованных почвах содержание подвижного фосфора уменьшено по сравнению со средней степенью обеспеченности. Если уровень средней обеспеченности почвы подвижным фосфором составляет 1,5, то при содержании данного элемента 1,16-1,38%, снижение от средней степени обеспеченности составило 8,00-22,67%.

При этом наиболее высокое снижение содержания подвижного фосфора отмечено на разрезах 4, 5, 6, 8 и № 10, соответственно 1,17; 1,16; 1,165; 1,16 и 1,165 %.

Наименьшее снижение содержания подвижного фосфора по сравнению со средним показателем было в разрезах № 2, № 3 и № 7 – в пределах 8,00-8,67%.

Из агрофизических показателей нами определены механический состав, фракции механического состава, объемный вес, структурность и пористость почвы разрезов. Гранулометрический состав, по природе менее всего подвержена резким изменениям. По сравнению с базовым данными контрольного разреза, остальные разрезы имеют меньше физической глины. Если на контроле фракции механического состава <0,01 мм составили 25,9 %, то в изученных разрезах данный показатель находится на уровне 11,47-25,41 %.

Уменьшение содержания физической глины на разрезах № 4, № 5, № 6, № 8 и № 10 по сравнению с контролем составила 21,62-21,93%.

Снижение физической глины в разрезах № 1 и № 9 по сравнению с контролем на уровне 9,46-9,50% соответственно.

Незначительное уменьшение физической глины по сравнению с контролем отмечено в почвенных разрезах № 2, № 3 и № 7 (2,08-2,20%).

Структурность почвы во всех изученных разрезах на уровне 31-32 %.

Пористость почвы на контроле составила 55,62 %. В почвах изученных нами разрезов лимана № 50 в зависимости от степени деградации пористость колебалась на уровне 53,08-53,85%.

По содержанию валовых и подвижных форм азота и фосфора почва обеспечена в низкой и слабой степени, подвижными формами калия обеспеченность средняя. Если валовой азот в почвенных разрезах был на уровне 0,13-0,15 %, то содержание легкогидролизуемого азота 2,7-3,1 мг/100г.

Данные анализа водной вытяжки показывают, что в разрезах № 4, № 5, № 6, № 8 и № 10 содержание водно-растворимых солей составило 0,214-0,234%, что указывает на слабую засоленность участков.

Сравнивая результаты исследований можно сделать следующие выводы. Согласно критериям оценки, почвы разрезов № 4, № 5, № 6, № 8 и № 10 имеют умеренную или 2 вторую степень деградации (яруса 2, 3, 4 и 5).

Почвы разрезов № 1 (ярус 1) и № 9 (ярус 5) имеют 1 слабую степень деградацию. Агрохимические и агрофизические показатели почвы разрезов 2 (ярус 1), 2 (ярус 2) и 7 (ярус 4) по сравнению с контролем изменены незначительно, и почва указанных участков не деградированы, имеют 0 степень деградации.

На основании исследований, проведенных в 2012-2014 годах разработана «Карта деградации лимана № 50 Акжаикского района ЗКО».

Общая площадь лимана № 50 Акжаикского района составляет 898,2 га.

Площадь заболоченных участков на территориях лимана по ярусам составляет: № 1 ярус 28,8 га; № 2 ярус 24,6 га; № 3 ярус 20,3 га, № 4 ярус 20,1 га и ярус № 5 - 29,0 га. Общая площадь заболоченных участков составляет 123,7 га или 13,77 % от всей площади лимана.

На территории лимана № 50 сильная 3 степень деградации распространена на площади 146,8 га или на 16,34 % от всей площади.

211,1 га или 23,50% площадь лимана № 50 деградирована 2 умеренной степенью.

Удельный вес площади лимана деградированной 1 слабой степенью составляет 16,88 % или 151,7 га.

264,9 га или 29,51 % площадь лимана № 50 не имеет признаков деградации (0 степень).

Полученные данные в ходе проведенных исследований почвенного покрова кормовых угодий, указывают слабую глубину распространения деградационных процессов, так как на территориях лимана площадь с признаками 3 сильной степени деградации составляет 146,8 га или 18,95 % всей площади.

Организацией приемов по улучшению состояний деградированных участков возможно достичь восстановления биопродуктивности лимана № 50 Акжаикского района ЗКО.

В ходе исследований нами также проводился анализ факторов деградации лиманов.

Основным фактором деградации земель лиманного орошения является все более увеличивающееся антропогенное воздействие, заключающееся в бесхозяйственном, зачастую, бездумном хищническом использовании лиманных ресурсов. Свой вклад вносят причины политического характера: изменение формы хозяйствования, проведение реформ в сельском хозяйстве, изменение законодательства, слабый менеджмент и т.д..

Климатические изменения (аридизация климата, частые засухи), усиленные неправильными методами хозяйственной деятельности, также привели к деградации очень уязвимых к антропогенному воздействию лиманов полупустынной зоны Западного Казахстана.

Деградация земель лиманного орошения возникла из-за нерационального использования лиманов землепользователями, а также изменениями в крупном масштабе, часто вне зоны влияния прямых землепользователей. Усилилось потребительское отношение к земле, в погоне за высокими доходами, отбрасывались, как устаревшие, проверенные технологии их использования.

Основные проблемы деградации земель также связаны с засолением, вызванным высоким содержанием растворимых солей в почвенных слоях. Причина кризисной ситуации – плохое управление водными ресурсами. После реструктуризации крупных сельскохозяйственных (государственных) формирований на массивах орошения, поделенных между множеством крестьянских (фермерских) и других небольших хозяйств в 90-е годы 20 века, многие внутрихозяйственные оросительные системы остались без организованного содержания и ухода. Это является одной из причин дальнейшего ухудшения мелиоративного состояния земель лиманного орошения и изменения структуры угодий. Воздействие, которое оказывает деградация земель лиманов на сельское население, увеличивает их уязвимость и вынуждает продолжать интенсивное использование уже нарушенных земельных ресурсов с целью получения краткосрочной выгоды.

Основные причины возникновения сдерживающих факторов и барьеров устойчивого управления земельными ресурсами кроются в сфере национальной политики, законодательных и институциональных рамок, экономических стимулов, знаниях и потенциале прямых землепользователей и ответственных чиновников, а также в отсутствии исследовательских программ по мониторингу и управлению земельными ресурсами.

Сильным тормозом устойчивого использования ресурсов земель лиманного орошения является все еще слабая поддержка сельхозпроизводителей со стороны государства (отсутствие дотаций на горюче-смазочные материалы, слабая материально-техническая база, все более ветшающая сельскохозяйственная техника, отсутствие оборотных средств).

К факторам деградации земель лиманного орошения также относится истощения водных ресурсов больших и малых рек, основными причинами которой являются нарушение гидрологического режима и снижение водности. В последние годы проблема снижения водности трансграничных с Россией рек Западного-Казахстана стало регулярной и актуальной. Река Урал – третья по протяженности река в Европе. В бассейне находится 70 городов и населенных пунктов с общим количеством населения 4,5 млн. человек. Среднегодовой сток реки подвержен значительным внутригодовым и многолетним колебаниям, доля весеннего стока достигает до 75% от годового, а последний в маловодные годы уменьшается в 3-3,5 раза по сравнению со средними величинами [11].

Аналогичная ситуация складывается в бассейнах малых рек Большой Узень и Малый Узень. В последние годы из-за активного строительства водохранилищ и дамб на территории Российской Федерации отмечается тенденция сокращения объема поступления воды в указанные реки в весенние половодья.

Прекращение поливов вызывает тяжелые экологические последствия. Это связано с затрудненностью реадaptации состава гигромезофильных и мезофильных сообществ к длительно создаваемым ксероморфным условиям. Растения, «приученные» в течение 20-30 лет к бездефицитному водному режиму, в создаваемых условиях постоянного

стресса по фактору «вода» теряют жизнеспособность и элиминируют. Освободившаяся ниша может быть заселена ксерофитными видами из семейства мятликовых (житняки, типчак, кострец) в течение 8 и более лет только при определенном соответствии экотипа, то есть в этом случае создается угроза частичного опустынивания площади бывшего лимана.

В связи с этим, большие нарушения водного режима за длительный период эксплуатации лиманов привели к значительному ухудшению эколого-мелиоративного состояния лиманов. Внесение минеральных удобрений прекращено повсеместно и полностью, в результате чего урожайность трав резко снизилась.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Дмитриев, В. С. Лиманное орошение мощный резерв повышения продуктивности кормовых угодий / В. С. Дмитриев // Лиманное орошение. - М.: Колос. - 2004. - С.46-52.
2. Кружилин, И. П. Лиманное орошение состояние, проблемы и решения / И. П. Кружилин // Использование земель лиманного орошения в современных условиях. - Волгоград. - 2000. - С. 3—13.
3. Baez-Gonzalez Á. D., Chen P., Tiscareno-Lopez M., Srinivasan R. Using Satellite and Field Data with Crop Growth Modeling to Monitor and Estimate Corn Yield in Mexico // CROP SCIENCE, Vol. 42, 2002, pp 1943-1949.
4. Келлер, Б. А. Опреснение на северной окраине Каспийской низменности и южная граница орошения / Б. А. Келлер // Труды Комиссии по ирригации. Вып. 1. - М. - Л.: Изд-во АН СССР. - 1933. - С. 13-23.
5. Туктаров, Б. И. Мелиорация естественных лиманов Заволжья / Б. И. Туктаров, В. П. Ермилов С. Н. Косолапов. – Саратов : Сарат. гос. агр. ун-т им.Н.И.Вавилова, 2002. – 124 с.
6. Туктаров, Б. И. Лиманное орошение / Б. И. Туктаров. - Саратов: Изд-во СГАУ, 2005 – 251 с.
7. Айдаров, И. П. Регулирование водно-солевого и питательного режимов орошаемых земель / И. П. Айдаров. - М.: Агропромиздат. - 2005. - 304 с.
8. Каштанов, А. Н. Научные проблемы современного земледелия / А. Н. Каштанов / Вестник РАСХН. - 1996. - № 2. - С. 21-24.
9. Роде, А.А., Польский, М.Н. Почвы Джаныбекского стационара, их морфологическое строение, механический и химический состав и физические свойства. // Труды Почвенного института им. В.В. Докучаева. 1961. т. 56. С. 3-214.
10. Республика Казахстан. Постановления. Об утверждении экологических критериев оценки земель, № 581: [принят. Правительством 7 июля 2007.] – Астана. : [2007].
11. Онаев М.К. Повышение эффективности лиманного орошения Западно-Казахстанской области // Механизация и электрификация сельского хозяйства. - 2008, - № 2, - С. 18-20.

ТҮЙІН

Жүргізілген агроэкологиялық мониторинг қорытындысы бойынша көлтабанды суармалы жерлердің ішінде күйзеліске ұшыраған көлтабандар анықталды. Шалғын топырақты Ақжайық ауданына қарасты № 50 көлтабан топырақтары күйзелмеген. Талдау нәтижелері бақылау нұсқасымен салыстырғанда аталған көлтабандардың топырақтарының агрофизикалық және агрохимиялық құрамының нақты өзгермегендігін дәлелдеді.

RESUME

As a result of carried-out agro-environmental monitoring of territories of estuary irrigation lands, it sites of estuaries subject degradation in various degree were revealed. Meadow soil of estuary №50 of Algabassky rural district of Akzhaiksky area are not degraded. Results of analysis didn't show essential changes of agro-physical and agrochemical properties of specified soils of estuaries sites in comparison with control (virgin soil).

ӘӨЖ 631.895

Е.Ж.Иман-мәліков, студент

А.Е.Қазиева, экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

Қазақстан инновациялық және телекоммуникациялық жүйелер университеті, Орал қ.

ОРГАНИКАЛЫҚ МИНЕРАЛДЫ ТЫҢАЙТҚЫШТАР МЕН ҚАРАШІРІК ТОПЫРАҚ ӨНДІРІСІ

Аннотация

Мақалада ауыл шаруашылығындағы химикаттардың орнына экологиялық таза тыңайтқыштарды қолдану ұсынылып отыр. Органикалық қалдықтарды кәдеге жарату мақсатында жауын құрттар мен қарашірік топырақты пайдалану көзделіп отыр.

Түйін сөздер: қарашірік, жауын құрт, компост, тыңайтқыш, экологиялық таза өнім.

Қазіргі таңда экологиялық мәселелер ауытқып, өзекті мәселелердің біріне айналып отыр. Ауаның, жердің, судың ластануы байқалуда. Әсіресе мына көрші Қытай елінің елді мекендерінде ауаның ластануы көп байқалуда. Бұған себеп - индустриялық өндірістің дамуы. Сонымен қатар, ауыл шаруашылығында, оның ішінде егін шаруашылығындағы қолданыстағы жерлердің гирбецидтермен, пистецидтермен, түрлі улағыш химикаттардың көптеп қолданылуы жердің құнарлығын төмендетіп, жерді ластан, биоценозға зиянын тигізіп, тіршілік атауын жояды. Бұндай жерде өсіп шыққан өнім экологиялық таза болмайды. Егер шектен тыс қолданылса адам ағзасына зиянын тигізеді. Жаз айларында осындай жерлерде өсірілген қарбыздардан адам ағзасының улануы елде елең алып отырған жағдайлардың себебі болып отыр.

Қазіргі таңда көптеген бақшашылар минералды тыңайтқыштардан бас тартып немесе оларды қолдануды азайтып, органикалық жер игеруге көшуге тырысуда. Мұндағы басты мақсат – ақшаны үнемдеумен қатар, экологиялық таза өнім алу.

Органикалы тыңайтқыштар – жануарлар мен өсімдіктер қалдықтарының органикалық қосылыстары түрінде кездесетін қоректік заттар. Органикалық тыңайтқыштар бұдан 3 мың жылдай бұрын Қытай мен Жапонияда қолданыла бастаған. Бұрынғы КСРО аумағында 14 – 15 ғасырлардан бастап ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігін арттыратын құрал ретінде кеңінен таралған. Органикалық тыңайтқыштарға көң, ки, құс саңғырығы, садыра, жасыл тыңайтқыштар, сабан, т.б. өсімдік қалдықтары, залалсыздандырылған тұрмыстық өндіріс қалдықтары, ақаба сулардың тұнбалары, т.б. жатады.

Органикалық тыңайтқыштар құрамында топырақтың ең маңызды агрономиялық қасиеттеріне қажетті макро және микроэлементтер бар. Топырақты қарашірікпен, қажетті химиялық элементтермен байытуға, оны ылғалдылығын молайтып, ауа мен су

режимінің реттелуіне, физикалық қасиеттерін жақсартуға мүмкіндік береді. Органикалық тыңайтқыштар ауыл шаруашылы дақылдарының өнімділігін жоғарылатып, сапасын арттырады. Құнарсыз топырақты құнарландыру үшін және суландыру жүргізілген жерлерді игеру үшін міндетті түрде органикалық тыңайтқыштар себіледі. Көбіне топырақты жыртқан кезде тұқымды себуге дейін енгізіледі.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев былай деген: «Біздің елде жерлердің 90 пайызы химикаттармен ластанбаған. Сондықтан да, бүкіл әлем бойынша үлкен сұранысқа ие болатын таза органикалық өнімдерін өсіруге мүмкіндіктер бар. Азық-түлікке деген сұраныс 2050 жылы 40 пайызға артады және «Жасыл экономика» индустриялық революцияның негізі болады». Сол себептен біздің мақсатымыз осындай химикаттардың орнына экологиялық таза тыңайтқыштарды қолдану болып табылады.

Тақырыптың өзектілігі:

- жер және минералды шикізат ресурстары, ауыл шаруашылық алқаптарының тозуы;

- елді-мекендердің көгілдір отын пайдалануына байланысты мал көңінің пайдаланылмауы салдарынан, ауаның ластануы қалдық заттардың көптеп жиналуы.

Соңғы жылдары органикалық қалдықтарды кәдеге жарату мақсатында жауын құрттарын өнеркәсіптік бағытта өсіру сұрақтарына, сонымен қатар топырақ пен жемдік қоспаларды байыту үшін компост өндірісіне көп көңіл бөлінуде. Бұл технология жауын құрттардың органикалық қалдықтарды тіршілік процесіне әкелу және оларды топыраққа сіңіру қабілеттеріне негізделген. Жауын құрттарды биогумус өндірісі кезінде және түрлі ауыл шаруашылығы жануарларын жемдеуге қолданады.

Құрт органикалық қалдықтардың бөлме температурасына тез бейімделеді. Құрт өзінің ішегі арқылы органикалық қалдықтарды қорытып қарашірікке айналдырады. Ортаға тез бейімделгеннен кейін органиканың барлық түрін қайта қорыта алады.

Құрттың биомассасының құрамында биологиялық тұрғыдан құнды заттар кешені бар және ол жануарлардың барлық түріне шикілей және қайта өңделген түрінде азық ретінде пайдаланылады.

Қарашірік топырақ – экологиялық таза органикалық тыңайтқыш, технологиялық құрттардың санын көбейтеді, көнді өңдеу өнімі болып саналады. Бұл тыңайтқыштың құрамында қажетті қоректік заттардың толық кешені, микроэлементтер, ферменттер, топырақтың емдік дәрілері, өсімдіктің өсімі мен дамуына қажетті дәрумендер бар. Биогумустың құрамында арамшөп тұқымдары, ауыр металдар болмайды. Тыңайтқыш өз дамуының барлық кезеңінде өсімдікпен жеңіл әрі тұрақты сіңіріледі.

Қарашірік топырақ негізгі тыңайтқыш ретінде орман шаруашылығында және гүл өсіруде барлық ауыл шаруашылық дақылдарын отырғызу және қосымша азықтандыру, топырақ мелиорациясы үшін қолданылады. Ол құрғақ және дымқыл күйінде пайдаланылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Андреев, А. М. Огородные секреты. Инструмент, удобрение, подкормки / А.М. Андреев. - М.: Эксмо, 2011.
2. Возна, Л. И. Почвы и удобрения / Л.И. Возна. - М.: Кладезь, Кладезь, 2015.
3. Возна, Л.И. Компосты. Почвы. Удобрения / Л.И. Возна. - М.: Издательство «АСТ», 2013
4. Есполов Т.И., Куватов Р.Ю., Керимова У.К. Повышение эффективности сельского хозяйства Казахстана в условиях интеграции с внешними рынками: Учебник. - Алматы: Изд-во "Научно-исследовательский и консалтинговый институт агробизнеса при КазНАУ", 2014.

ТҮЙІН

Мақалада ауыл шаруашылығында, оның ішінде егін шаруашылығындағы қолданыстағы жерлердің гирбецидтермен, пистецидтермен, түрлі улағыш химикаттардың көптеп қолданылуы жердің құнарлығын төмендетіп, жерді ластап жатыр, соған байланысты таза экологиялық өнімдерді қолдану ұсынылып отыр. органикалық қалдықтарды кәдеге жарату мақсатында жауын құрттарын өнеркәсіптік бағытта өсіру сұрақтарына, сонымен қатар топырақ пен жемдік қоспаларды байыту үшін компост өндірісіне көп көңіл бөлініп отыр.

RESUME

In the article, in agriculture, in crop production, including acting, Geraldton land, pesticides, the use of a large number of various toxic chemicals in soil fertility, reducing, thus, land application of organic products in this regard is suggested. the earthworms in the industrial purposes on the rain direction of disposal of organic waste, production of compost to enrich the soil and feed additives, but also paid no small attention.

ӨӨЖ: 633.111.1(574.1)

Г.Г. Махсотов, агрономия магистрі, кіші ғылыми қызметкер

М.А. Габдулов, ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, доцент

Б.Б. Жылқыбаев, ауыл шаруашылығы ғылымдарының магистрі, зертханалық танап меңгерушісі

Е.Е. Турсынғалиев, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қаласы.

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЖАЗДЫҚ ЖҰМСАҚ БИДАЙ ҮЛГІЛЕРІНІҢ ӨНІМДІЛІК ҚҰРЫЛЫМЫ ЭЛЕМЕНТТЕРІН САЛЫСТЫРМАЛЫ ЗЕРТТЕУ

Аннотация

Батыс Қазақстан облысы жағдайында жаздық жұмсақ бидайдың Волгоуральская, Юго-Восток 2, Казахстанская 17, Саратовская 60, Альбидум 32, Краснокутка, Краснокутка 13, Альбидум 2268, Саратовская 70 сорттары шаруашылықтық-биологиялық белгілері бойынша аудандастырылған Саратовская 42 сортымен салыстырмалы зерттелді. Зерттеу ауыл шаруашылық дақылдары сорттарына қойылатын талаптардың барлық тараптарын қамтыды. Бұндай қорытындыны өнімді түптену, масақтағы дән саны, 1000 дәннің салмағы бойынша түсіндіруге болады. Тәжірибеде сыналған сорттар жоғары өнімділік көрсетті.

Түйін сөздер: жаздық жұмсақ бидай, сорт, өнімділік, егістік өңгіштік, өнімді түптілік, өсімдік биіктігі, жоғары буын аралығы, масақшалар саны, масақшадағы дән саны, масақ ұзындығы, 1000 дәннің салмағы.

Селекцияның негізгі міндеті болып өнімділік құрау жолында барлық қор ресурстарын пайдаланатын сорттарды шығару болып табылады. Селекцияның алғашқы кезектегі міндеті болып, өсімдіктің биологиялық, физиологиялық және морфологиялық қасиеттерін, сыртқы орта жағдайында түрлі тәсілдермен зерттеу [1].

Дақылдың потенциалды өнімділігі – сорт генотипімен анықталады. Кеш пісетін және фотосинтез белсенділік кезеңі ұзақ сорттар жоғары өнім қалыптастыруға қабілетті.

Бірақта жекелеген аймақтар, соның ішінде орталық қара топырақсыз аймақтар үшін өнімділік белсенді температуралар жиынтығы және аязсыз кезең ұзақтығымен шектеледі [2].

Өнімділікке әсер ететін, маңызды факторлардың бірі, жоғары өнімді аудандастырылған сорттарды енгізіп, жоғары сапалы тұқым материалдарын пайдалану. Шаруашылық сорт жаңартуды кезеңімен жүргізіп селекциялық станция немесе тұқым шаруашылығынан элита немесе алғашқы репродукциялы тұқым алу қажет [3].

Жаздық жұмсақ бидай сорттарын сынау мақсатында Батыс Қазақстан облысы, Орал қаласы «Орал ауыл шаруашылығы тәжірибе станциясы» тәжірибелік таңабы жағдайында 2016-2017 жылдары аралығында тәжірибе салынды. Мөлдектің есепті ауданы – 30 м², тәжірибе екі қайталанымды. Мөлдек араларының кеңдігі 50 см жол қалдырылды. Мөлдек жиегінен қорғаныш алаңы ретінде кеңдігі 2 м, тәжірибе жиегінен – 1 м жол қалдырылды. Тәжірибе шетелдік және отандық селекциясы барысында шығарылған жаздық жұмсақ бидайдың 10 сортымен жүргізілді: Саратовская 42 - стандарт, Юго-Восток 2, Казахстанская 17, Саратовская 60, Альбидум 32, Краснокутка, Краснокутка 13, Волгоуральская, Альбидум 2268, Саратовская 70.

Тәжірибеде жүргізілген бақылаулар:

- толық көктеу кезеңінде 1 м² жердегі көктеп шыққан өсімдік санын анықтау;
- өсімдіктердің биіктігін анықтау;
- әр өсімдікте қалыптасқан масақтың ұзындығын анықтау;
- өсімдіктердің өнімді түптенуін анықтау;
- ору алдында 1 м² жердегі өсімдіктер санын анықтау;
- сорттардың өнімділігін анықтау.

Тәжірибенің себу жұмыстары Австрияның «Winterstriger» сепкішімен жүргізілді. Жаздық жұмсақ бидай сорттарының өнімі Winterstriger комбайнымен тікелей ору тәсілімен толық пісу кезеңінде жиналды. Ору әр сорт бойынша бөлек жүргізілді. Ору кезінде дән ылғалдылығы 14% болды.

Дақылдардың өсіп-өнуі ортадағы табиғи-климаттық, биологиялық факторларға байланысты. Табиғи-климаттық факторларға жылу, ылғал, топырақ ерекшеліктері жактады. Дақыл тұқымының көктеп шығуы сол кезде қалыптасқан жылу және ылғал жағдайына тәуелді. Алайда тұқымның қалыпты өніп шығуы тек аталған факторлардан басқа топырақтағы және тұқым бойындағы зиянды ағзаларға да байланысты. Ору алдындағы өсімдік саны сыртқы ортамен агротехниканың көптеген факторларының әсерімен қалыптасады. Бұл факторларды екі топқа бөлуге болады. Факторлардың бірінші тобы толық көктеу кезеңіндегі өсімдіктер санын анықтайды. Бұл негізінен белгіленген себу мөлшерін сақтау және жергілікті жоғары егістік өңгіштігін қамтамасыз ету болып табылады. Факторлардың екінші тобы өсімдіктердің өсіп-өну кезеңіндегі сақталуын анықтайды.

Өсімдіктердің осы аталған факторлар әсеріне қарсы тұру қабілеті сорт ерекшеліктеріне байланысты. Біздің зерттеулерімізден сорт арасындағы айырмашылықты көруге болады.

Кесте 1 - Жаздық жұмсақ бидай сорттары өңгіштігі және сақталуы (2016-2017ж.ж.)

Сорт атаулары	Көктеу кезіндегі өсімдік саны, дана/м ²	Өңгіштігі, %	Ору алдындағы өсімдік саны, дана/м ²	Сақталуы, %
Саратовская 42 st	130	52	114	87,7
Волгоуральская	135	54	86	63,7
Казахстанская 17	156	62,4	131	84
Юго-Восток 2	150	60	98	65,3
Саратовская 60	135	54	119	88,1

Кесте 1 жалғасы				
Краснокутка	142	56,8	113	79,6
Краснокутка 13	144	57,6	108	75
Альбидум 2268	128	51,2	106	82,8
Альбидум 32	125	50	73	58,4
Саратовская 70	147	58,8	93	63,3

Кестеде сыналған сорттардың 1 шаршы метр жерде көктеу кезінде өсімдіктер саны 125-156 дана аралығын көрсетіп, олардың өнгіштігі 50-62,4 % аралығында болды. Егістік өнгіштігі Казахстанская 17 сортында стандартты сорттан жоғары болды. Ал бұл көрсеткіш стандартты сортта 62,4 % болып белгіленді. Ору алдында сыналған сорттардың өсімдік саны стандартты сорттан ерекшеленеді. Олардың саны 73-131 дана аралығында болды. Ору алдында сақталған өсімдік саны жаздық жұмсақ бидай үлгілерінде стандартты сорттан Казахстанская 17 сорты жоғары болды. Жалпы өсімдік жиілігінің сақталу дәрежесі Саратовская 60 сортында басым.

Дақыл сорттарының өнімділік құрылымы қалыптастыруларының ерекшеліктерін және өнімділік массасын жинақтауын зерттеу мақсатында жаздық жұмсақ бидай сорттарының өнімділігі және стандарттан ауытқуы салыстырылады.

2016 жылы зерттелген жаздық жұмсақ бидай сорттарының орташа өнімділігі 17,4 ц/га құрады.

Өсімдіктердің өнімділігі бойынша зерттелген жаздық жұмсақ бидай сорттарының арасында едәуір айырмашылықтар байқалды. Стандарт Саратовская 42 сортымен салыстырғанда, Альбидум 2268, Саратовская 70 сорттарының өнімділігі 8,0 центнерге артық болды, ал зерттелген Казахстанская 17 сортының өнімділігі стандарт Саратовская 42 сортымен салыстырғанда 14,0 центнерге жоғары болды.

Стандарттан ауытқуы бойынша зерттелген сорттардың арасында 14,2 – 6,0 ц/га айырмашылық болды. Бұл жерде стандарт сортпен салыстырғанда Казахстанская 17 және Краснокутка сорттарының стандарттан ауытқуы жоғары болғанын атап өту қажет.

Кесте 2 - Жаздық жұмсақ бидай сорттары өнімділігі

Сорттар	2016 ж		2017 ж		Орташа	
	Өнімділігі, ц/га	Стандарттан ауытқуы, ±, ц/га	Өнімділігі, ц/га	Стандарттан ауытқуы, ±, ц/га	Өнімділігі, ц/га	Стандарттан ауытқуы, ±, ц/га
Саратовская 42 st	10,4	-	19,7	-	15,1	-
Волгоуральская	17,2	+6,8	20,0	+0,3	18,6	+3,5
Казахстанская 17	24,4	+14,0	17,4	-2,3	20,9	+5,8
Юго-Восток 2	17,2	+6,8	21,7	+2,0	19,5	+4,4
Саратовская 60	9,2	-1,2	21,7	+2,0	15,5	+0,4
Краснокутка	24,6	+14,2	21,7	+2,0	23,2	+8,1
Краснокутка 13	16,4	+6,0	19,0	-0,7	17,7	+2,6
Альбидум 2268	18,4	+8,0	19,4	-0,3	18,9	+3,8
Альбидум 32	17,8	+7,4	20,7	+1,0	19,3	+4,2
Саратовская 70	18,4	+8,0	19,7	-	19,1	+4,0
Орташа	17,4		20,1		18,8	
ЕКЕА _{0,05}	3,2		1,4		2,3	

2017 жылы жаздық жұмсақ бидай көшеттігі бойынша орташа өнімділік 20,1 ц/га құрады. Барлық зерттелген үлгілер стандарттан +0,3-+2,0 ц/га аралығында асып түсті.

Көшеттіктен жиналынған өнімділіктің үлес салмағы бойынша, стандарттан жоғары көрсеткіш мына үлгілерде Юго-Восток 2, Саратовская 60, Краснокутка 21,7 ц/га (+2,0 ц/га) байқалды. Стандарттан ауытқуы бойынша зерттелген сорттардың арасында 0,4-8,1 ц/га айырмашылық болды. Бұл жерде 2 жылдық орташа өнімділік мәліметтері негізінде стандарт сортпен салыстырғанда Казахстанская 17 20,9 ц/га (+5,8 ц/га), Краснокутка 23,2 ц/га (+8,1 ц/га) сорттарының жоғары болғанын атауымыз қажет.

Жаздық жұмсақ бидайдың сорттарын 2016-2017 жылдары салыстырмалы сынай отырып зерттеу өнімі құрылымының көрсеткіштері болып табылатын масақшалар саны және 1 масақта қалыптасатын дән саны бойынша стандарт Саратовская 42 сортымен салыстырғанда Саратовская 70 сортының едәуір артықшылығы байқалды.

Кез келген дақылдардың, олардың сорттарының, өнімділігінің қалыптасуы бір қатар құрылымдық элементтердің қалыптасу ерекшеліктерімен байланысты болады. Мұндай өнімнің құрылымдық элементтерінің қатарына өсімдіктің өнімді түптену коэффициенттері, өсімдік биіктігі, масақ ұзындығы, жоғары буын аралығы ұзындығы, масақтағы масақшалар және дән саны, 1000 дәннің салмағы жатады. Бұл көрсеткіштердің қалыптасуы дақылдың ерекшеліктеріне байланысты болады және олар тұқым қуалайтын болғандықтан дақыл сорттарын сипаттайтын белгі болып табылады.

Біздің тәжірибемізде жаздық жұмсақ бидай сорттарының өнімділігінің құрылымдық элементтері 3 - кестеде келтірілген.

Кесте 3 – Жаздық жұмсақ бидай сорттары өнімділігінің құрылымы (2016-2017жж)

Сорт атаулары	Өнімді түптену коэффициенті	Өсімдік биіктігі, см	Жоғары буын аралығы ұзындығы, см	Масақ ұзындығы, см	Масақтағы масақшалар саны, дана	Масақтағы дән саны, дана	1000 дәннің салмағы, г
Саратовская 42 st	1,6	69	25	7,0	13	27	32,4
Волгоуральская	2,0	67	26	7,0	14	28	34,2
Казахстанская 17	1,9	71	21	7,0	14	25	30,4
Юго-Восток 2	1,9	71	24	8,0	14	30	31,8
Саратовская 60	1,9	73	26	7,0	14	29	32,5
Краснокутка	2,9	80	26	9,0	15	29	36,6
Краснокутка 13	2,1	66	23	7,0	13	26	33,3
Альбидум 2268	2,0	75	28	7,0	14	25	32,9
Альбидум 32	2,6	76	28	8,0	15	34	36,9
Саратовская 70	1,7	72	25	8,0	16	36	36,8

Өсімдіктердің биіктігі бойынша зерттелген жаздық жұмсақ бидай сорттарының арасында едәуір айырмашылықтар байқалды. Стандарт Саратовская 42 сортымен салыстырғанда (69 см), Краснокутка сортының өсімдік биіктігі 80 см биік болды. Зерттелген Краснокутка 13 сортының өсімдік биіктігі Саратовская 42 сортымен салыстырғанда 3 см аласа болды.

Масақтарының ұзындығы бойынша зерттелген сорттардың арасында 7,0 - 9,0 см айырмашылық болды. Бұл жерде стандарт сортпен салыстырғанда кейбір зерттелген жаздық жұмсақ бидай сорттарының масағы тен болғанын атап өту қажет. Стандарт Саратовская 42 сортының масақ ұзындығы 7,0 см болса, Краснокутка сортының бұл көрсеткіші бойынша стандарттан тиісінше масағы 2 см-ге ұзын болды.

Өнімді түптену коэффициенттері зерттелген сорттар арасында 1,6-2,9 айырмашылықта байқалды. Саратовская 42 стандарт сортымен салыстырғанда ең жоғары өнімді түптілік Краснокутка сортында болды.

Зерттелген жаздық жұмсақ бидай сорттарында 1 масақтағы дән саны 25,0-36,0 дана аралығында болды. 1 масақтағы дән саны бойынша Саратовская 70 сорты зерттеудегі стандартпен салыстырғанда 9 дана дәні артықшылығымен ерекшеленеді.

Масақтағы масақшалар саны зерттелген сорттар арасында 13-16 дана аралығында болды. Стандарт сортпен салыстырғанда масақшалар саны көрсеткіші жоғары Саратовская 70 сортына тиесілі.

1000 дәннің салмағы бойынша Краснокутка, Саратовская 70 және Альбидум 32 сорттары стандарттан 4 г артық болды.

Жаздық жұмсақ бидай сорттарында жоғары буын аралығы ұзындығы 21-28 см аралығында байқалды. Стандартпен салыстырғанда үлгілер арасында жоғары буын аралығы ұзындығы Альбидум 2268 және Альбидум 32 сорттарына тиесілі.

Қорыта келгенде зерттелген жаздық жұмсақ бидай сорттары өнімділігінің құрылымы бойынша Краснокутка сортында масақ ұзындығы 9,0 см болды, масақтағы масақшалар саны 36 дананы құрап Саратовская 70 сортына тиесілі, Саратовская 70 сортында 1 масақтағы дән саны 36 данаға тенелді, ал 1000 дәннің салмағы Краснокутка, Саратовская 70 және Альбидум 32 сорттарында 36,6-36,8-36,9 г тиесілі. Өнімді түптену коэффициенті 2,9 Краснокутка сортында байқалды. Өсімдік биіктігі көрсеткіші 80 см Краснокутка сортына, ал жоғары буын аралығы элементі 28 см Альбидум 2268 және Альбидум 32 сорттарына тиесілі. Өнімділік құрылымы дақыл сорттарының өнімділік салмағын барынша мол қалыптастыруларына мүмкіндік береді. Өнімділік және құрылымдық элемент белгілері бойынша озық шыққан сорттарды бастапқы материал алу үрдісінде ата-аналық түр ретінде пайдалануға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Кузьмин В.П. Вопросы селекции сельскохозяйственных культур / Изб. тр. Алма-Ата, Кайнар, 1978-432 с.
2. Габдулов М.А. Орал өңірінде жаздық жұмсақ бидай сорттарын салыстырмалы сынау / М.А. Габдулов, Мақсотов Г.Г. // Ғылым және білім -2009. - №1 Б. – 13.
3. Добруцкая, Е.Т. Экологическая роль сорта в XXI веке /Е.Т.Добруцкая, В.Ф.Пивоваров //Селекция и семеноводство, 2000. № 1 – Б. 28-30.

РЕЗЮМЕ

В засушливых условиях Западно-Казахстанской области были сравнительно изучены по хозяйственно-биологическим признаками сорта яровой мягкой пшеницы Волгоуральская, Юго-Восток 2, Казахстанская 17, Саратовская 60, Альбидум 32, Краснокутка, Краснокутка 13, Альбидум 2268, Саратовская 70 в сравнении с районированным сортом Саратовская 42. Были исследованы такие показатели как продуктивная кустистость, озерненность колоса, масса 1000 зерен. Исследованные сорта показали высокие результаты.

REZUME

In dry conditions of Western Kazakhstan region were comparatively studied the economic – biological varieties of summer soft wheats Volgauralskaya, Yugo-Vostok 2, Kazakhstanskaya 17, Saratovskaya 60, Albidum 32, Krasnokutka, Krasnokutka 13, Albidum 2268, Saratovskaya 70 compared with the varieties of Saratovskaya 42. Such factors as plant density, harvesting, productive tillering, weight of 1000 grains were investigated. The studied varieties of wheats were showed good results.

Е.А. Маринина¹

М.К. Садыгова¹

Т.Я. Ермолаева²

Ю.В. Красильникова¹

¹Саратовский государственный аграрный университет им. Н.И. Вавилова, г. Саратов

²ФГБНУ НИИСХ Юго-Востока, г. Саратов

РАЗРАБОТКА РЕЦЕПТУРЫ БИСКВИТНОГО ПОЛУФАБРИКАТА С ДОБАВЛЕНИЕМ МУКИ ИЗ СВЕТЛОЗЕРНОЙ РЖИ ПАМЯТИ «БАМБЫШЕГО»

Аннотация

В работе исследована возможность использования перспективного регионального сырья в технологии бисквитного полуфабриката. Технологические свойства муки из белозерной ржи позволяют получить изделия с хорошими потребительскими свойствами.

Ключевые слова: белозерная рожь, пенообразующая способность, пеноустойчивость, плотность бисквита, удельный объем.

Для расширения ассортимента продуктов для здорового питания необходимо рационально использовать региональные сырьевые ресурсы. Селекционерами ФГБНУ НИИСХ Юго-Востока выведен новый сорт белозерной ржи «Памяти Бамбышева», который отличается не только по цвету от зерна традиционно возделываемого сорта Саратовская 6.В ржаной муке из цельносмолотого зерна сорта «Памяти Бамбышева» содержание ингибитора трипсина (1,7 мг/г) ниже по сравнению с мукой из зерна сорта – стандарта Саратовской 6 (2,16 мг/г), что является преимуществом при использовании светлого зерна, как в хлебопекарных целях для диетических хлебцев; для производства низкокалорийных хлебобулочных изделий с отрубями для определённых групп населения, так и для производства комбикормов для животноводства. Это подтверждается данными по перевариваемости зерна, которая выше на 0,26 % [1].

Белки ржи обладают большей пищевой ценностью, чем белки пшеницы, в связи с более высоким содержанием незаменимых аминокислот, таких как лизин, треонин, фенилаланин. Показатель белизна у муки из светлозерной ржи высокий (37,4 ед. прибора), тогда как мука ржаная обдирная (18,6 ед.) по цвету уступает муке из зерна светлозерной ржи «Памяти Бамбышева», что позволяет его применять в технологии бисквитного полуфабриката [2].

Цель исследования: разработка рецептуры и технологии бисквитного полуфабриката с пониженным содержанием углеводов, повышенной пищевой ценностью и диетическими свойствами на основе перспективного регионального сырья.

Исследования проводились в учебной лаборатории по хлебопекарному и кондитерскому производству кафедры «Технологии продуктов питания» Саратовского ГАУ им. Н.И. Вавилова. Объект исследования: унифицированная рецептура классического бисквитного полуфабриката. В контрольном образце в рецептуре мука пшеничная хлебопекарная высшего сорта, в опытном образце мука из светлозерной ржи сорта «Памяти Бамбышева», количество в рецептуре изделия 100% по муке. Уменьшение дозировки сахара варьировало в пределах от 30 до 60 % к массе сахара по унифицированной рецептуре. Технология производства бисквитного полуфабриката предусматривает взбивание сахара с меланжем, введение муки ржаной, эссенции,

меланжа, крахмала, ванилина, пекарского порошка ДУО и эмульгатора Овалет супер, формование, выпечку.

В работе определяли пенообразующую способность, пеноустойчивость полуфабриката, удельный объем, пористость и плотность изделия по стандартным методикам. Органолептические показатели готовых изделий оценили в баллах.

Использование муки пшеничной высшего сорта нецелесообразно в связи с тем, что они дают неустойчивую пену, хотя их пенообразующая способность достаточно высока (табл.1).

Таблица 1- Пенообразующая способность полуфабриката

	контроль	опытный образец
Пенообразующая способность, %	150	200
Устойчивость пены через 3 часа, %	97	100
Плотность пены, г/см ³	1,06	1,12

Ученые из Орловского ГУ предлагают при использовании ржаной муки предварительно ее смешивать с водой, и выдерживать в течении 1 ч для повышения пенообразующей способности, однако продолжительность технологического процесса увеличивается [3]. В предлагаемой технологии исключается такая технологическая операция.

Данные таблицы 1 свидетельствуют о том, что смесь, в которой содержится мука из светлозерной ржи наиболее оптимальна по пенообразующей способности и устойчивости полученной пены. В готовых изделиях увеличивается удельный объем изделия, пористость не отличается от контроля (табл. 2).

Таблица 2 – Показатели качества изделий

Способ производства	Удельный объем, г/см ³	Пористость, %
Контроль с пшеничной мукой	0,52	66,5
Опытный образец	0,57	66,0

Рецептура предлагаемого способа представлена в таблице 3. Благодаря высокой пенообразующей способности и пеноустойчивости муки из белозерной ржи сорта «Памяти Бамбышева», снижению в рецептуре содержания сахара, повышается пищевая ценность изделия. Различия, в стоимости сырья применяемого наглядно показаны в таблице 3.

Таблица 3- Стоимость сырья бисквитного полуфабриката

Сырье	Количество, кг		Стоимость, руб	
	контроль	опытный образец	контроль	опытный образец
Мука пшеничная высшего сорта	208	-	3328	
Мука из светлозерной ржи	-	208		2912
Сахар	496	300	19840	12000
Меланж	424	424	24592	24592
Крахмал	68	68	6120	6120
Вода	40	40		
Овалет	16	16	2704	2704
Пекарский порошок Дуо	10	10	1060	1060
Эссенция	5	5	200	200
Итого			57844	49588

Предварительный расчет по стоимости сырья доказывает экономическую эффективность предлагаемой технологии.

У опытного образца цвет мякиша изделия более светлый и приобретает приятный кремовый оттенок. Вкус опытного образца гармоничный, у контроля приторно - сладкий. Запах ржаной муки не выражен. Опытный образец имеет хорошие потребительские свойства,

В результате проведенного исследования можно сделать следующие выводы:

- разработанную рецептуру бисквитного полуфабриката можно отнести к ресурсосберегающей технологии за счет снижения содержания сахара белого на 60%;
- использование перспективного регионального сырья, муки из белозерной ржи позволяет позиционировать бисквитный полуфабрикат как изделие диетического назначения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ермолаева, Т.Я. Достоинства светлозерной ржи Памяти Бамбышева и рекомендации к ее использованию/ Т.Я. Ермолаева, Н.Н. Нуждина, Л.В. Андреева/ Материалы VII Международной научно-практической конференции «Технологии и продукты здорового питания». – Саратов: ФГБОУ ВПО Саратовский ГАУ», 2013. - С.49-52.
2. Делекешев А.Н. Светлозерная рожь сорта Памяти Бамбышева – перспективное сырье Саратовской селекции/ А.Н. Делекешев, М.К. Садыгова// Вестник Мичуринского ГАУ. – 2017. - №3. – С. 57-63
3. Патент РФ № 2256329, Способ производства бисквитного полуфабриката/Артемова Е.Н., Новицкая Е.А., опубл.20.07.2005.

REZUME

The possibility of using perspective regional raw materials in technology of biscuit semi-finished product is investigated in the work. Technological properties of flour from white-grain rye allow to receive products with good consumer properties.

УДК 631.331.922:633.111.1

А.А. Федоров, студент

А.С. Мухомедьярова, магистр, старший преподаватель

М.А. Габдулов, кандидат с.-х. наук, доцент

Г.Г. Махсотов, магистр, младший научный сотрудник

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск.

ИЗУЧЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОТРАВИТЕЛЕЙ СЕМЯН

Аннотация

Защита растений от вредных организмов является одним из главных направлений повышения продуктивности сельскохозяйственных культур и их качества. Протравливание семян- это один из необходимых и наиболее эффективных приемов защиты растений. В настоящее время в Казахстане предлагаются большое разнообразие протравителей. При выборе того или иного протравителя необходимо учитывать их эффективность для фактического почвенно-климатического региона. В данной статье представлены результаты исследования влияния протравливания семян на рост, развитие и урожайность яровой пшеницы. Представлен анализ имеющейся литературы по данной теме.

Ключевые слова: яровая пшеница, протравливание семян, защита растений

В настоящее время обеспечение населения продуктами питания – важная государственная задача, на решение которой направлена аграрная политика страны, что четко отражено в Послании Президента Н.А. Назарбаева [1].

А.С. Акименко [2] отмечал что, производство зерна - традиционно один из важнейших источников доходов сельскохозяйственных товаропроизводителей. Казахстан занимает шестое место в мире по объему экспорта зерна.

Западно-Казахстанская область крупный производитель зерна, причем весь хлеб собирается с неорошаемых полей в жестких климатических условиях.

В сложившихся рыночных отношениях яровая пшеница стала самой востребованной зерновой культурой [3].

В формировании урожая сельскохозяйственных культур особое место занимает высококачественный посевной и посадочный материал. В зависимости от культуры от 60 до 80% всех болезней сохраняется на семенах[4].

Получение качественных и стабильно высоких урожаев возможно только при соблюдении технологии возделывания, которая включает в себя систему обработки почвы, применение удобрений, средств защиты растений, выращивание устойчивых сортов и использование обеззараженных семян с хорошими посевными качествами, поскольку эти составляющие не действуют автономно. Игнорирование хотя бы одного из них неизбежно ухудшает результат. В первую очередь, залогом качественного и высокого урожая является здоровый, высококачественный семенной материал [5].

Защиту проростка на первых этапах его развития от болезней наиболее эффективно, экономично и экологически безопасно обеспечивает предпосевное протравливание семян– стратегическое мероприятие, действие которого этим не ограничивается. Оно позволяет также получить плотный и здоровый стеблестой– главный решающий фактор запланированной урожайности [6].

В качестве примера можно привести данные по нескольким протравителям, действие которых проверялось на яровой пшенице в исследованиях О. Бабаянца (табл.1).

Таблица 1 - Влияние фунгицидных протравителей семян на урожайность пшеницы по результатам за 4 года исследований [7]

Препарат, действующее вещество	Норма расхода (л/т)	Урожайность (ц/га)
Контроль (без обработки)	-	67,4
Футриафол, 25 г/л +	1,5	68,1
Тиабендазол, 25 г/л	2	66,1
Карбоксин, 200 г/л+	2,5	65,3
Триал, 200 г/л	3	67,7
Ламадор	0,15	70,9
	0,2	72,2
Раксил ультра	0,2	67,8
Флудиоксонил, 18,7 г/л+	1,5	67,3
Ципроксоназол, 6,25 г/л		
Флудиоксонил, 25 г/л	1,5	68
Тритиконазол, 20 г/л+	2	64,9
Прохлороз, 60 г/л		
НСР 0,5		0,79

Разрабатываются комплексные системы защиты растений. Исследования разных авторов показывают, что комплексное применение сидерации с протравливанием семян наиболее эффективно уменьшает распространение корневой гнили пшеницы и ячменя на протяжении всего периода вегетации [8,9]. Чтобы получать стабильно высокие урожаи необходимо постоянно поддерживать защиту растений на высоком уровне.

Наверное, для каждого хозяйства существует проблема зараженного семенного материала. Протравливание семян – специальный способ применения препаратов для обезвреживания возбудителей грибных и бактериальных болезней.

Для протравливания используют как фунгицидные протравители, так и биологические препараты на основе живых организмов. Рекомендуется использовать препараты системного действия, которые помимо защитной функции растений от болезней и вредителей, будут еще и стимулировать жизненные процессы растений, регулировать рост [10].

Исследования проводились в краткосрочном однофакторном полевом опыте на землях РГКП «Уральская сельскохозяйственная опытная станция» Зеленовского района Западно – Казахстанской области с районированным сортом Альбидум 32.

Объекты исследований: темно-каштановая почва, яровая пшеница (сорт Альбидум 32), протравители семян Иншур, Дивидент Экстра, Ламадор, Юнта.

Схема опыта по изучению протравителей семян:

1. Контроль
2. Иншур
3. Дивидент Экстра
4. Ламадор
5. Юнта

Повторность опыта трехкратная. Посев проводился сеялкой СКП-2,1 в первой декаде мая 2017 года. Площадь делянки -120м². Общая площадь опытного участка 1500м². Нормы расходы протравителей: Иншур 0,3-0,4 л/т, Дивидент Экстра 0,75 л/т, Ламадор 0,5 л/т, Юнта 1,50-1,75 л/т.

Главными материалами исследований являлись протравители и их воздействие на растения.

Протравливание семян дало достоверную прибавку урожая по всем вариантам по сравнению с контрольным (таб.2)

Таблица 2 -Влияние протравливания семян на урожайность пшеницы

Вариант	Урожайность, ц/га	Прибавка
		Абсолютная, ц/га
Контроль (без обработки)	12,4	-
Ламадор 250+150 г/л	14,1	1,7
Дивидент Экстра 92 +23 г/л	12,8	0,4
Юнта 166г/л+166 г/л+33,3 г/л+ 6,7 г/л	13,1	0,7
Иншур 80 г/л+40 г/л	13,4	1,0
НСР _{0,05}	0,059	

Самую высокую прибавку урожая предоставили протравители Ламадор на 1,7 ц/га. Хорошие результаты показал Иншур, где прибавка урожая составила 1ц/га. Прибавка урожая был обеспечен тем, что при использовании этих протравителей улучшились все показатели, на которые протравливание могло повлиять, в том числе

вес вегетативной массы, масса 1000 семян. Все протестированные протравители дали достоверную прибавку урожая по сравнению с контрольным вариантом.

Применяемые в опыте протравители оказывали влияние как на рост и развитие пшеницы, так и на отдельные элементы структуры урожая.

Таблица 3 - Влияние протравителей семян на элементы структуры урожая

Показатель	Варианты				
	Контроль	Иншур	Дивидент Экстра	Ламадор	Юнта
Длина колоса, см	6,3	7,5	6,8	8,1	7,3
Количество колосков, шт	10,6	10,9	10,6	11	10,7
Высота стебля, см	62,2	65,7	63,7	66,5	64,1
Масса снопа, г	255	279,6	261,6	282,3	275,3
Количество зерен, шт	18,3	19,7	19,1	20,5	19,5
Масса 1000 семян, г	34,5	36,4	35,5	38,5	37,0

Сопоставление данных таблиц 2 и 3 показывает, что сравнительно более высокая урожайность культуры на варианте, где семена были протравлены Ламадором была обеспечена за счет большим количеством зерен в колосе и массой 1000 зерен.

Это сказалось и на массе снопа, которая при использовании Ламадора на 27,3 грамма больше, чем на контроле, а при использовании Иншура на 24,6 грамма.

На варианте с использованием Ламадора прибавка в массе 1000 семян составляет при использовании Ламадора – 11,5%, Иншур – 5,5%, Юнта – 7,2%, Дивидент Экстра – 2,8%.

Таким образом, результаты сравнительной эффективности протравителей показали, что протравливание семян позволяет улучшить рост и развитие растений, что ведет к формированию более высокой урожайности. Протравливание семян оказали положительное влияние на набор вегетативной массы, на формирование более крупных семян и в большем их количестве. Наиболее эффективными среди испытанных протравителей по этим показателям были Ламадор и Юнта.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Назарбаев Н.А./Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана /Н.А. Назарбаев. //Казахстанская правда. – 2012. – 16 декабря.
2. Акименко А.С. Эффективность севооборотов в зависимости от сочетания различных удобрений / А.С. Акименко // Земледелие. - 2003. - №6. - С. 15 – 16.
3. Шевченко С.Н. Региональные изменения погодных условий и их влияние на сельскохозяйственное производство /С.Н. Шевченко, В.А. Корчагин, О.И. Горянин// Достижения науки и техники АПК. –2010.- №3. - С.13-16.
4. Койшибаев М., Пономарева Л.А. Интегрированная защита зерновых культур от грибных болезней в Казахстане//Защита растений: сборник научных трудов – РУП «Институт защиты растений НАН Белоруссии.- Минск,2006, вып 30, ч. 1, С.244-248.
5. Хазиев А.З. Роль протравливания семян в борьбе с корневыми гнилями / А.З.Хазиев, Т.В. Зайцева, Ф.К. Хакимуллина// Защита и карантин растений. - 2015. - № 3.- С. 19-20.
6. Цыпышева М.Ю. Протравливание семян- первая ступень получения защищенного и продуктивного агроценоза/ М.Ю. Цыпышева// Защита и карантин растений. - 2014.- № 3. - С.19-22.

7. Бабаянц О. Эффективный протравитель – гарант урожая и его высокого качества / О. Бабаянц // Защита и карантин растений. - 2009. - №8.- С. 27-29.

8. Рязина А.А. Влияние агрофона возделывания и протравливание семян на поражение яровой пшеницы корневой гниль / А.А. Рязина, О.Г. Дятлова // Достижения науки и техники. – 2013.- №6. - С. 18-20.

9. Чурилина В.Ю. Протравливание семян – важный этап защиты / Чурилина В.Ю., Габдулов М.А., Латникова Л.В., Березовская К.С. // Вестник АПК Ставрополя. – 2014.- № 3. - С. 188-190.

10. Абеленцев В.И. От чего зависит качество обработки семян / Абеленцев В.И. // Защита и карантин растений. - 2005.- № .- С. 46-47.

ТҮЙІН

Өсімдіктерді зиянды ағзалардан қорғау ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігі мен сапасын жоғарлатудың басты бағыты болып табылады. Тұқымды дәрілеу – бұл өсімдік қорғаудың қажетті тиімді тәсілі. Қазіргі уақытта Қазақстанда көптеген әртүрлі тұқым дәрілегіштер ұсынылуда. Тұқым дәрілегішті тандау жағдайында нақты топырақ-климаттық аймақта олардың тиімділігін ескеру қажет. Берілген мақалада жаздық бидайдың өсуіне, дамуына және өнімділігіне тұқым дәрілеу әсерінің зерттеу нәтижесі ұсынылған. Берілген тақырып бойынша қолданыстағы әдебиеттерге сараптама келтірілген.

RESUME

Protection of plants from pests is one of the main directions of increasing the productivity of agricultural crops and their quality. Seed dressing is one of the necessary and most effective methods of plant protection. Currently, Kazakhstan offers a wide variety of disinfectants. When choosing one or another disinfectant, it is necessary to take into account their effectiveness for the actual soil-climatic region. This article presents the results of the study on the effect of seed dressing on the growth, development and yield of spring wheat. The analysis of available literature on this topic is presented.

УДК 636.085 (574. 1)

Н. Үсенғалиева, магистрант

Б.Н. Насиев, а.ш.ғ.д., профессор

А.К. Беккалиев, а.ш.ғ.магистрі, аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университеті, Орал қ.

ЖАРТЫЛАЙ ШӨЛЕЙТТІ АЙМАҚ ЖАЙЫЛЫМДАРЫНЫҢ ӨСІМДІК ЖӘНЕ ТОПЫРАҚ ЖАМЫЛҒЫСЫНЫҢ МАЛ ЖАЮ РЕЖИМІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ ӨЗГЕРУІ

Аннотация

Зерттеушілер жайылымдарды бірқалыпты пайдаланудың (шөп отының 65-75%-ына жаю) тиімді екендігін анықтады. Жайылымдарды қарқынды пайдалану кезінде флористикалық құрамы мен өнімділігінің өзгеретіні, сондай-ақ жайылымдардың агрохимиялық және агрофизикалық көрсеткіштерінің нашарлайтыны байқалды.

Түйін сөздер: жайылымдар, мониторинг, оталу, флористикалық құрамы, топырақ жамылғысы, өнімділік

XX ғасырда Еуразияның аридті экожүйелері қарқынды антропогендік ықпалға ұрынды. Осыған байланысты олардың өнімділігі төмендеген сайын, шөп оты құрамынан мал азықтық өсімдіктердің құнды түрлері шығып қалып, осал экожүйелер деградацияға ұшырады. Бүгінде республикамызда 187 миллион гектар жайылым бар, оның ішінде қолданыстағысы – шамамен 81 миллион гектары, оның ішінде пайдаланудағы жайылымдардың 26 миллион гектары бүлінген, олар негізінен елді мекендерге жақын орналасқан жайылымдар [1, 2].

Ауыл шаруашылықтық және биологиялық бағыттағы ғылыми мекемелердің көптеген ғылыми ізденістері мен жасақтамалары көрсеткендей, жайылымдардың мал азықтық ресурстардың жүйелі тұқымдық және вегетативтік жаңғырту мен қайта өндіруге қабілеттілігінің тиісті деңгейін сақтап отыру, оларды экологиялық императив аясында пайдалану қажет. Жайылымдарды тиімді пайдаланудың бірінші экологиялық заңы олардың табиғи сыйымдылығының жайылатын мал санына сәйкестігі қағидатын ұстану болып табылады. 20 ғасырдың екінші жартысында түрлі елдердің ғалымдары жүргізген көпжылдық ғылыми зерттеулер көрсеткендей, жайылымдардың алдағы уақыттағы өнімділігіне залал келтірмеу үшін түрлі табиғи зоналарда өсімдіктердің жер үсті массасының 25-тен 75-ке дейінгі пайызын оталуға болады [3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10].

Сонымен жайылымдық шаруашылықты экологиялық тұрақты негізде жүргізудің басты мәселелері – бұлар шөп отын оталу мөлшері мен жиілігі. Өсімдіктердің жылдық өсімінің 65-75%-ы оталғанда жаңғырту үрдістеріне еш залал келмейді. Жылдық өсімнің дәл осы деңгейде оталуы өсімдіктердің вегетативтік және тұқымдық көбеюіне қолайлы жағдайлар жасап, өсімдік массасының жыл сайынғы қайта өндірілуінің алғышарттарын құрады, өсімдік бірлестігінде экологиялық байланыстардың жойылуына жол бермейді, соның нәтижесінде барлық жайылымдық экожүйелердің тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

Жұмыс «Жартылай шөлейтті жайылымдық экожүйелердің күйін бағалау және тиімді пайдаланудың бейіндік технологияларын жасақтау» жобасы бойынша ҚР БҒМ Ғылым жөніндегі комитетінің гранттық қаржыландыру бағдарламасы аясында орындалды.

Зерттеу мақсаты жайылымдық экожүйелерді тиімді пайдаланудың Қазақстанның жартылай шөлейтті зонасында адамды қоршаған орта параметрлерін жақсарту, олардың өнімділігін жедел түрде қалпына келтіру мен арттыруды қамтамасыз ете алатын бейіндік технологияларын жасақтау болып табылады.

Батыс Қазақстан облысының (Жаңақала ауданы) жартылай шөлейтті зонасында алға қойылған міндеттерді шешу үшін түсімділік есепке алынып, жыл маусымдарына қарай жайылымдық экожүйелердің түр құрамындағы өзгерістерге, ценопопуляциялық құрылымына режимдік бақылаулар жасалып, жайылымдардың мал азықтық сыйымдылығы анықталды.

Зонаға тән жайылымдарда мал жаю барысында өсімдіктердің жер үсті массасының жылдық өсімінің оталуының ықпалын білу үшін зонаға тән жайылымдарда көлемі 100х50 м трансекталар белгіленді. Мал жаю көктем басында, көктем ортасында, көктем соңында, жазда және күзде деп бөлінді. Шөп отын оталу сызбалары: 1. Толықтай 100% (жайылымдық өсімдіктердің жылдық өсімінің түгел оталуы); 2. Бірқалыпты – (жайылымдық өсімдіктердің 65-75% -ның желінуі). Толық (жылдық өсімнің 100%-ы) және бірқалыпты (жылдық өсімнің 65-75%-ы) оталу малды отқа жаюдың барлық мерзімдерінде жүргізілді: көктем басында, ортасында, аяғында, жазда, күзде.

Мал жаюдың жайылымдық экожүйелерге ықпалын зерттеу тәжірибелерінде келесідей есепке алулар мен бақылаулар жүзеге асырылды: 1) фенологиялық бақылаулар; 2) жайылымдардың шөп отының түр құрамының өзгеруі; 3)

ценопопуляциялардың жас бойынша құрамы; 4) мал азықтық масса түсімінің жылдар мен маусымдарға қарай өзгеруі; 5) мал жаю салдарынан топырақтың агрофизикалық және агрохимиялық қасиеттерінің өзгеруі. А₁ және В₁ деңгейжиектерінен топырақ сынамалары алынды.

Сынамалардың келесі көрсеткіштері анықталды: гумус (Тюриннің ЦИНАО жаңартқан әдісі бойынша (МЕМСТ 26213-91); Р₂О₅ қозғалмалы қосылыстары (И. Мачигиннің ЦИНАО жаңартқан әдісі бойынша (МЕМСТ 26205-91), жұтылған негіздер -Б.Пфеффер бойынша; гранулометриялық құрамы (пирофосфаттық әдіспен).

Мал жаю, әсіресе қарқынды және ретсіз жаю тікелей немесе топырақ арқылы шөп отының құрамына ықпал етеді. Оның тікелей ықпалына келер болсақ – ол бір шөп түрлерін баса отырып, екінші өсімдіктердің өсуіне жағдай жасайды. Мал жаю шөп отының құрамына да өз ықпалын жасайды: ұзын сабақты өсімдіктердің алуан түрлілігін жойып, астық тұқымдастар санының көбеюіне септігін тигізеді. Шектен тыс мал жаю шөп отының сиреуіне, мал жемейтін, жатаған жапырақты шөптесінді өсімдіктердің қаптауына алып келеді.

Жартылай шөлейтті зонаның шөлге айналған жайылымдары үшін теңбіл немесе шұбар дала деп аталатын екімүшелі, үшмүшелі және төртмүшелі бірлестіктер тән. Мұндай алқаптардың басымдыққа ие компоненттеріне астық тұқымдастар (*Stipa capillata*, *S. sareptana*, *Festuca valesiaca*) мен жартылай бұтасындылар (*Artemisia lerchiana*, *A. pauciflora*, *Camphorosma monspeliaca*, *Atriplex cana*) жатады.

Жаңақала ауданы аумағында негізінен бетегелі – селеулі өсімдіктер таралған. Мал азықтық алқаптарда *Stipa lessingiana*, *S. capillata*, *S. pennata*, *Festuca valesiaca*, *Artemisia austriaca* бірлестіктері үстемдік құруда. Шөптерден ксерофиттер көп кездеседі: *Astragalus testiculatus*, *Crinitaria tatarica*, *C. villosa*, *Falcaria vulgaris*, *Phlomis pungens*.

Жартылай шөлейтті зона жайылымдары үшін сонымен қатар қылқанселеулер (*Stipa sareptana*), бемегелі (*Festuca valesiaca*), лерх жусанды (*Artemisia lerchiana*) формациялар тән. Қылқанселеу формацияларынан келесілер бөліп алынады: лерх жусанды-қылқан селеулі (*Stipa sareptana*, *Artemisia lerchiana*) және шөл бидайық-қылқан селеулі (*Stipa sareptana*, *Agropyron desertorum*) ассоциациялар.

Бірқалыпты оталатын жайылымдар учаскелерінде (жайылымдық өсімдіктердің жылдық өсімінің 65-75% -ы) дала астық тұқымдастары кездеседі (*Stipa capillata*, *S. sareptana*, *Festuca valesiaca* және басқалары), *Agropyron desertorum* да арагидік кездесіп отырады. Бұл жердің флористикалық алуан түрлілігі 30 түрден құралады, олардың ішінде келесідей дала шөптері бар: *Phlomis tuberosa*, *Astragalus longipetalus*, *Glycyrrhiza glabra*, *Tragopogon sp* және көпжылдық астық тұқымдастар — *Stipa capillata*, *Agropyron desertorum*, *Puccinellia gigantea*.

Мал қарқынды жайылатын учаскелерде (жайылымдық дің жылдық өсімінің 100% -ының желінуі) өсімдіктердің алуан түрлілігі сақталмаған –бұл жерлерде негізінен мал жемейтін, арамшөптердің 17 түрі кездеседі (*Artemisia taurica*, *Alhagi pseudoalhagi*, *Petrosimonia oppositifolia*, *Tribulus terrestris*, *Polygonum aviculare*, *Cynodon dactylon*, *Chenopodium album*, *Ceratocarpus arenarius* және басқалары).

Барлық учаскелерде көктем мезгілінде эфемерлер дамиды. Эфемероидтар алуан түрлі деуге болады (*Poa bulbosa*, *Tulipa biebersteiniana*, *T. gesneriana*, *Ornithogalum fischerianum*, *Gagea bulbifera*, *Iris pumila*). Шөп отында ксерофильді жартылай бұтасынды өсімдіктер басым: *Artemisia austriaca*, *A. lerchiana*, *A. pauciflora*, *Kochia prostrata*, *Thymus marschallianus*, *Tanacetum achillefolium*.

Көктем мезгілінде 2 учаскеде эфемерлермен қатар негізгі доминант ақбас немесе Лерх жусаны *Artemisia lerchiana* болып табылады, ол жайылымдық жүктеме артқан сайын шөп оты құрамындағы өз үлесін көбейтіп отырады. Айталық, олар учаскелерде 100 % кездеседі дейтін болсақ, *Artemisia lerchiana* бұталарының қарқынды

пайдаланылатын жайылымдардағы саны бірқалыпты оталу учаскелерімен салыстырғанда екі есе көп.

Пайдалану режимі эфемерлердің алуан түрлілігіне өз ықпалын тигізеді. Жүктеме артқан сайын үлесі көбейіп отыратын эфемерлер ретінде *Veronica praecox* және *Alyssum turkestanicum* атап кетуге болады, олардың мал қарқынды жайылатын учаскелердегі саны қарқынды мал жаю орындарымен салыстырғанда 2-3 есе көп.

Poa bulbosa және *Tulipa biebersteiniana*, жусан сияқты біржылдық эфемерлер жүктеме күшейген сайын жайылымдардың фитоценоздарының құрамындағы үлесін азайтады.

Бірқалыпты жүктемелі жайылымдарда маусым ортасында екі қабат бөліп алынады: жоғарғы -60 см-ге дейін, өкілдері ішіндегі доминант *Stipa capillata* және сирек те болса *Agropyron desertorum* кездеседі; және төменгі - 10-12 см-ге дейін, оны түзетін *Artemisia lerchiana*, жобалық жабындалуы 35%.

Мал бірқалыпты жайылатын учаскеде *Artemisia lerchiana* мен *Kochia prostrata* қосылып, биіктігі 30 см-ге дейінгі бірқабатты бірлестікті құрады, ал олардың жобалық жабуындауы 40% дейін артады.

Мал қарқынды жайылатын учаскеде қабаттылық белгілері айқын білінбейді, *Artemisia lerchiana* жобалық жабындауы шөп отының орташа биіктігі 17-20 см болған кезде 50%-ға дейін ұлғаяды.

Күзде мал бірқалыпты жайылатын учаскеде жобалық жабындау жусанның жапырақтарының біраз бөлігінің түсіп қалуына байланысты 55%-ға дейін азаяды. Шөп оты 100% оталатын жерлерде оның құрамы 45%, оның үстіне *Artemisia lerchiana* 42%-ды құрады. *Artemisia lerchiana* вегетация кезеңіндегі дара өсімдіктерінің саны екі жайылымда да екі еседей азайған.

Artemisia lerchiana *Kochia prostrata* салыстырғанда 100% оталатын жайылымдарда бірен-саран даналары ғана кездеседі.

Мал қарқынды жайылатын учаскеде фитомассада мейлінше үлкен жиым эфемерлер жаппай жетілетін мерзімде алынып, 2,34 ц/га-ға дейін барады. Өнімнің құрамында басты рөлді *Bromus mollis*, *Poa bulbosa* және *Anisantha tectorum* атқарады. Бұдан әрі қарай бұл жерде вегетациялық мерзімнің соңында өнімділік 1,2 ц/га-ға дейін азаяды.

Мал бірқалыпты жайылатын учаскеде эфемерлер басымдыққа ие емес, өнім мейлінше маусым басында молайып, тиісінше 4,05 ц/га-ға жетеді. Жаз соңында бірқалыпты мал жайылатын учаскеде өнімділік мейлінше төмендейді (- 2,38 ц/га дейін), оның себебі өсімдік жамылғысы құрамындағы түрлі шөптер мен астық тұқымдастар құрап кетеді.

100% оталатын жайылымдарда байырғы өсімдіктердің жобалық жабындауы 6,14-6,82% шамасында. Рудералды өсімдіктердің таралуы 3 % деңгейінде. Жайылымдарда мал соқпақтары тым көп болса, бұл жүктеменің қарқындылығын және ауыл шаруашылығы малдарының тұяғына көп тапталғандығын көрсетеді. Ағымдағы өнімділік әлеуетті өнімділіктен төмендейді (33,06-39,85 %), мал азығы қоры 13,00-14,61 %-на дейін төмендейді. Бұл жайылымдардың экожүйелері қысқа мерзімді-туынды бірлестіктерден құралады. Шөп отының биіктігі 15,22-17,86 см деңгейінде.

65-75% немесе бірқалыпты оталатын жайылымдарда байырғы өсімдіктердің жобалық жабындауы 28,76-32,08 % шамасында. Мал азықтық алқаптардағы қор деңгейі 1,95-2,13 % шамасын, ал ағымдағы өнімділік әлеуетті өнімділіктің 87,82-92,20% құрады. Жайылымдарда ұзақ мерзімді-туынды бірлестіктер таралған, мал соқпақтары көрінбейді. Шөп отының биіктігі 25,22-32,86 см деңгейінде.

Жануарлар жайылым бойымен жүріп, шөптерді отай отырып, тұяқтарымен топырақты тығыздап, өз кезегінде топырақтың құрғауына алып келеді, шым түзілу үрдістерінің дамуын тездетеді. Агрохимиялық мониторинг деректері көрсеткендей, Жаңақала ауданында 65-75% оталатын жайылымдардың топырақ жамылғысының көрсеткіштері көп өзгере қоймаған. А+В₁ нобайындағы гумус мөлшерінің қоры аталған жер тілімдерінде тың жермен салыстырғанда 5,04-9,68 % шамасын құрады.

Мал бірқалыпты жайылатын учаскеде белгіленген жер тілімдерінде орташа қамтылған жерлермен салыстырғанда қозғалмалы фосфор мөлшері 8,67-9,67 % деңгейінде, физикалық саз мөлшері 4,60- 4,93 % аралығында ұлғайған.

Бұл жер тілімдерінде катиондық алмасу сыйымдылығындағы алмасқыш натрий мөлшері 3,25-4,82 % дейін ұлғайған.

100% оталатын жайылымдарда топырақ көрсеткіштері қатты өзгерген.

Бұл жайылымдардың топырақ жамылғысында А+В₁ деңгейжиегінің қуаттылығы 33,70-34,00 см болғанда А+В₁ нобайындағы гумус қоры тың жермен салыстырғанда 41,77-44,68 % дейін төмендеген.

Орташа қамтылған жерлермен салыстыратын болсақ, қозғалмалы фосфор мөлшері 43,33-44,00 % дейін түскен.

Топырақ жамылғысының катиондық алмасу сыйымдылығындағы алмасқыш натрий мөлшері 17,11-17,28 % дейін ұлғайып, бақылаумен (тың жермен) салыстырғанда физикалық саз мөлшері 28,26 -28,73 % төмендеген.

Батыс Қазақстан облысында жүргізілген агроэкологиялық мониторинг пайдалану режимдеріне қарай жайылымдардың өсімдік және топырақ жамылғысының қазіргі күйін анықтап берді.

100% толық оталу немесе 65-75% бір қалыпты оталу флористикалық құрамның өзгеруіне, өсімдік жамылғысының өнімділігінің төмендеуіне, сондай-ақ жартылай шөлейтті зонаның топырақ жамылғысының бүлінуіне алып келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Официальный интернет ресурс Премьер Министра Республики Казахстан www.primeminister.kz/page/article item-89

2. Насиев Б.Н., Жиенғалиев А. Мониторинг факторов и процессов деградации почвенного покрова кормовых угодий полупустынной зоны // Опустынивание Центральной Азии: оценка, прогноз, управление: мат. междун. научн.прак. конф. / Институт географии, Назарбаев Университет. – Астана, 2014. – С. 374-378.

3. Огарь Н.П. Трансформация растительного покрова Казахстана в условиях современного природопользования./ Институт ботаники и фитоинтродукции. – Алматы, 1999. – 131 с.

4. Шамсутдинов З.Ш. Долголетние пастбищные агрофитоценозы в аридной зоне Узбекистана. – Ташкент: ФАН УзР, 2012. – 167 с.

5. Родин Л.Е. Продуктивность пустынных сообществ // В сб.: Ресурсы биосферы. – Л.: Наука, 1975. – Вып. 1. – 286 с.

6. Иванов В.В. Степи Западного Казахстана в связи с динамикой их покрова. - М.-Л.: Наука, 1958.- 292 с.

7. Рачковская Е.И. Краткая программно-методическая записка по маршрутному изучению сукцессионных рядов растительных сообществ, возникающих под влиянием хозяйственной деятельности человека // В кн.: Программно-методические записки по биокомплексному и геоботаническому изучению степей и пустынь Центрального Казахстана. – М.-Л., 1960. – С. 79-82.

8. Ларин И.В. Луговое хозяйство и пастбищное хозяйство. – Л.: Колос. – 1969. – 549 с.

9. Zhang K, Zhao K. Afforestation for sand fixation in China. J. of arid environment, 2011, 16/ 1: - С. 3-10.

10. Асанов К.А. Пастбища Казахстана - комплексное освоение. // Кормовые культуры. - 1992. - № 1. – С. 37-46.

РЕЗЮМЕ

Исследованиями установлено целесообразность умеренного (65-75% стравливание) использования пастбищ. При интенсивном использовании пастбищ отмечено изменение флористического состава и продуктивности, а также ухудшение агрохимических и агрофизических показателей почвенного покрова пастбищ.

RESUME

Studies have established the feasibility of a moderate (65-75% bleed) use of pastures. With intensive use of pastures, a change in floristic composition and productivity, as well as deterioration of agrochemical and agrophysical indicators of pasture cover was noted.

УДК 631.68.35.37:633.81

Водяницкий Д.А., магистрант

Насиев Б.Н., доктор сельскохозяйственных наук, профессор

Тлепов А.С., кандидат сельскохозяйственных наук, и.о. доцента

Жанаталапов Н.Ж., магистр

ИЗУЧЕНИЕ АГРОФИТОЦЕНОЗОВ СУДАНСКОЙ ТРАВЫ В ЗОНЕ СУХИХ СТЕПЕЙ ЗАПАДНОГО КАЗАХСТАНА

Аннотация

Укрепление кормовой базы - одна из приоритетных направлений сельского хозяйства Республики Казахстан. Решение данной задачи является важным для развития животноводства, а также обеспечения данной отрасли кормами и сохранения и повышения плодородия почвенного покрова. Целью исследований является изучение адаптивных технологии возделывания суданской травы для обеспечения животноводства полноценными кормами. В результате проведенных исследований получены данные по изучению адаптивных технологии возделывания суданской травы в смешанных посевах в условиях Западно-Казахстанской области.

Ключевые слова: смешанные агрофитоценозы, суданская трава, фотосинтетический потенциал, урожайность

В настоящее время как и везде в кормовых рационах, применяемых в хозяйствах Западного Казахстана все еще высоким остается дефицит белка. Обеспеченность кормовых единиц белком на уровне 75-85 граммов, вместо 100-110 граммов. Такие корма не обеспечивает полноценного по уровню и сбалансированного по соотношению питательных веществ кормления сельскохозяйственных животных.

В течение последних многих лет перед растениеводами стоит задача не только увеличение объемов производства кормов, но и повышение качества и полноценности кормов, применением новых инновационных технологии возделывания кормовых культур, направленного на устранения дефицита белка.

Наметившаяся в последние годы тенденция снижения плодородия почв, загрязнение окружающей среды требует интенсификации растениеводства, но не через синтетические и техногенные методы и приемы, а путем более полного вовлечения в продукционный процесс и средообразование неисчерпаемых природных ресурсов через его биологизацию. Применение смешанных посевов однолетних трав позволяет решать проблемы роста урожайности и содержания в кормах протеина, в также улучшения экосистемы через повышения плодородия почвы.

Расширения посевов кормовых культур, а также их смеси обеспечит бесперебойного поступления высококачественной зеленой массы в течение весенне-летне-осеннего периода в качестве корма и сырья для заготовки сена, сенажа и силоса.

За последние десятилетия накоплен значительный научный и производственный опыт по выращиванию смешанных посевов кормовых культур с целью создания прочной кормовой базы.

В условиях Западно-Казахстанской области использования смешанных посевов кормовых культур изучены недостаточно. В Приуралье для получения полноценных и качественных урожаев смешанных посевов, важное значение имеет разработка научных основ и практических мер, что не малое значение имеет также и для укрепления кормовой базы и увеличения продуктивности животноводства. В связи с этим приоритетом наших исследований является подбор наиболее продуктивных кормовых культур для смешанных посевов с целью обеспечения современных запросов агропромышленного комплекса региона.

Решение проблемы увеличения производства мяса и молока можно обеспечить ускоренным развитием кормопроизводства. Для этого необходимо пересмотреть структуру сырьевых источников и технологию производства энергонасыщенных высокобелковых кормов. Для вывода кормопроизводства на более высокий уровень необходима дальнейшая диверсификация растениеводства (увеличение в структуре посевов высокобелковых кормовых культур), повышение продуктивности и ликвидация дефицита белка доведением содержания сырого протеина до 13-14%, обменной энергии до 10-11 МДж на 1 кг сухого вещества применением адаптивных и инновационных технологий.

В связи с этим в ближайшее время согласно программе развития АПК до 2017-2021 года целом, в отрасли растениеводства будет продолжена работа по диверсификации сельскохозяйственных культур заменой части площадей пшеницы под более востребованные культуры (масличные культуры, ячмень, кукуруза, кормовые культуры) [1, 2].

Важным фактором повышения эффективности диверсификации растениеводства в Западном Казахстане и снижения зависимости продуктивности культур от погодных условий является расширение посевов наиболее приспособленных к неустойчивому увлажнению растений, таких как нут, суданская трава, сорго, кукуруза и подсолнечник.

Зарубежом диверсификация сельского хозяйства считается одним из самых важных целей экологизации европейской сельскохозяйственной политики. В Финляндии в качестве диверсификации рассматривают изменения структуры посевных площадей фермерских хозяйств, путем замены монокультуры пшеницы, кормовыми культурами кукуруза, подсолнечник, сорго и их смешанными посевами [3, 4, 5, 6]. В Северной Италии, Австралии перспективной культурой для производства силоса считается сорго. Как отмечают авторы, выращивание сорго во время периодических условий нехватки воды может стать альтернативным решением для получения кормов, когда культивация кукурузы ненадежна [7, 8].

В последние годы в Западном Казахстане в связи с проведением диверсификации с.х. товаропроизводители широко стали возделывать засухоустойчивую суданскую траву. Высокая экологическая пластичность и отавность, способность формировать хорошую массу в период летней депрессии многолетних трав, возможность посева в несколько сроков и отличная поедаемость зеленой массы всеми травоядными животными, ставят ее в ряд незаменимых компонентов зеленого конвейера. Неоценимо значение суданской травы и как культуры универсального использования, в одинаковой степени пригодной для приготовления сена, сенажа, травяной муки и силоса, использования зеленой массы на подкормку и выпас.

В Западном Казахстане за последние 17 лет посевная площадь суданской травы на зеленый корм выросла от 5 до 31 тыс. га. Однако, доля суданской травы в структуре кормовых культур остается все еще незначительной, ее значение в рационе сельскохозяйственных животных и урожайность, не соответствуют ее потенциальным возможностям из-за отсутствия дифференцированных технологий ее возделывания, это указывает на необходимость исследований, направленных на совершенствование агротехники этой культуры – сроки уборки, регулирование высоты среза (двуукосное использование).

Одним из путей увеличения продуктивности суданской травы является использование смешанных ее посевов с нутом, подсолнечником, кукурузой и сорго. Смеси за счет лучших качественных показателей корма обеспечивают максимальный выход кормовых единиц и переваримого протеина. Использование смешанных посевов позволяет снижать напряженность полевых работ и получать высококачественные корма в более продолжительные сроки в системе зеленого конвейера, а также заготавливать их на зеленый корм, сено, сенаж и силос. Высокая эффективность смешанных посевов суданской травы с кукурузой, суданской травы и нута, суданской травы и подсолнечника установлена на опытах многих ученых ближнего и дальнего зарубежья [9, 10].

Как показывают данные краткого обзора, исследования проведенные, с кормовыми культурами в разных странах ориентированы на другие количественные характеристики почвы, климата, уровни продуктивности растений и рентабельности сельскохозяйственного производства. Ранее подобных исследований по предлагаемой схеме в условиях зоны исследований не проводились.

Исследования проведены на опытном поле ЗКАТУ имени Жангир хана в рамках программы грантового финансирования Комитета науки МОН РК по проекту «Разработка адаптивных технологий возделывания кормовых и масличных культур применительно к условиям Западного Казахстана».

Почва опытного участка темно-каштановая тяжелосуглинистая иловато-пылеватая, физической глины в пахотном горизонте содержится 51%. Пахотный слой почвы содержит гумуса 2,8–3,1%. Накопление карбонатов начинается в нижней части горизонта В, при максимуме в горизонте С_к на глубине 70–80 см. Сумма поглощенных оснований в слое 0–10 см составляет 27,8–28,0 мг.экв на 100 г почвы. До глубины 80 см преобладает Са, глубже Mg. Содержание Na в пахотном и подпахотном горизонтах невысокое 3,1–3,6% от суммы поглощенных оснований. Почва в полуторфяном слое вмещает (ПВ) 672,5 мм влаги, а удерживает (НВ) – 481,3 мм, из которых продуктивная (ДАВ) составляет 236,7 мм, в пахотном слое – соответственно 160,8; 102,1; 57,6 мм. Объемная масса почвы изменяется от 1,22–1,28 г/см³ в пахотном слое до 1,65–1,66 г/см³ на глубине 80–120 см.

По морфологическим признакам генетических горизонтов профиля и агрохимическим показателям пахотного слоя почва опытного участка характерна для сухостепной зоны Западного Казахстана.

Площадь делянок 50 м^2 , повторность трехкратная, расположение делянок рендомизированное. Агротехника возделывания кормовых культур принятая, сорта районированные для Западно-Казахстанской области.

При проведении полевых опытов с кормовыми культурами учеты, наблюдения за наступлением фенологических фаз и за ростом кормовых культур проводились по общепринятым методикам [11].

Фотосинтетическая деятельность кормовых культур изучалась по общепринятой методике [12].

Уборка и учет урожая сплошным методом с последующим приведением к стандартной влажности.

Одним из требований современного животноводства является бесперебойное обеспечение м.х. животных все большим количеством полноценных кормов.

Важным фактором увеличения производства полноценных кормов является правильный подбор культур, биологические особенности которых отвечают требованиям условий местного климата и ландшафта и более эффективно используют агроклиматические ресурсы зоны возделывания. При создании необходимых условий для роста и развития культур существенно растут показатели фотосинтетической деятельности их посевов, что несомненно отразится на их продуктивности. В этой связи важное значение имеет подбор для смешанных посевов культур с разной биологией и продолжительностью вегетации.

Для получения хороших кормов имеет значение не только рост растений в высоту, но и формирование достаточно большой площади листьев, что имеет первостепенное значение для интенсивности процесса фотосинтеза. В исследованных вариантах наибольшая площадь листовой поверхности отмечена на варианте смеси суданской травы и кукурузы, которая была равна $37,02 \text{ тыс. м}^2/\text{га}$, фотосинтетический потенциал данного агрофитоценоза была также самой высокой и составил $2,11 \text{ млн. м}^2\text{дн}/\text{га}$.

По сравнению с другими вариантами самая меньшая площадь листовой поверхности – $23,60 \text{ тыс. м}^2/\text{га}$, соответственно низкий уровень фотосинтетического потенциала – $1,42 \text{ млн. м}^2\text{дн}/\text{га}$ была на варианте совместного посева суданской травы и нута, что связано с ранним сроком уборки данного агрофитоценоза на зеленый корм в фазу цветения нута. На варианте смеси посева суданской травы с подсолнечником при фотосинтетическом потенциале равной $2,09 \text{ млн. м}^2\text{дн}/\text{га}$ площадь листовой поверхности была на уровне $36,54 \text{ тыс. м}^2/\text{га}$. На посевах суданской травы и сорго при фотосинтетическом потенциале равной $2,01 \text{ млн. м}^2\text{дн}/\text{га}$ площадь листовой поверхности составила $31,89 \text{ тыс. м}^2/\text{га}$. Таким образом, в исследованиях наибольший фотосинтетический потенциал был сформирован на смешанном посеве с участием суданской травы и кукурузы при уборке на силос.

Конечной целью возделывания тех или иных культур является получение продукта. При этом для кормовой цели большое значение имеет не только физическая масса продукции, но и оценка их кормовой ценности. Так как исследованные смешанные посевы культур для кормовой цели используются по-разному, если суданская трава высеянная совместно с сорго, подсолнечником и кукурузой использовались для производства сенажа и силоса, то кормовая масса посевов суданской травы и нута использовалась для использования в качестве зеленой массы. Поэтому продуктивность оценивали по выходу зеленой и сухой массы, а также сырого протеина.

В исследованиях по изучению смешанных посевов получены следующие данные по продуктивности агрофитоценозов: выход зеленой массы на варианте совместного посева суданской травы и нута была равна $85,05 \text{ ц}/\text{га}$, что в пересчете на сухую массу

составила 16,16 ц/га. На варианте совместного посева суданской травы и кукурузы при уборке на сенаж продуктивность зеленой массы равнялась 110,62 ц/га, сухой массы 22,12 ц/га. Сбор зеленой массы при уборке совместных посевов суданской травы и кукурузы на силос повысился до 135,75 ц/га, а сбор сухой массы составил 28,50 ц/га. На варианте посева суданская трава + подсолнечник данные показатели при уборке на сенаж были равны 102,21 и 19,42 ц/га и 118,15 и 23,63 ц/га при уборке на силос. На посеве смеси суданской травы и сорго при ранней уборке на сенаж урожай зеленой массы составил 93,12 ц/га при выходе сухой массы 18,62 ц/га. Совместный посев суданской травы и сорго при уборке на силос обеспечил выход зеленой массы на уровне 104,14, сухой массы – 22,91 ц/га.

Таким образом, наибольший выход как зеленой, так и сухой массы отмечен на варианте совместного посева суданской травы и кукурузы (Таблица 1).

Таблица 1 - Продуктивность смешанных агрофитоценозов кормовых культур в условиях сухостепной зоны Западно Казахстанской области, ц/га

Варианты смешанных посевов	Зеленая масса	Сухая масса	Сырой протеин
Суданская трава+нут	85,05	16,16	2,42
Суданская трава+кукуруза на сенаж	110,62	22,12	2,43
Суданская трава+кукуруза на силос	135,72	28,50	2,85
Суданская трава+подсолнечник на сенаж	102,21	19,42	2,14
Суданская трава+подсолнечник на силос	118,15	23,63	2,36
Суданская трава+сорго на сенаж	93,12	18,62	1,86
Суданская трава+сорго на силос	104,14	22,91	2,06

Производственно важными суммарными показателями кормовых достоинств урожая являются сбор протеина с урожаем. Сравнительное испытание смешанных посевов по выходу с единиц площади сырого протеина позволило выявить наиболее ценные в кормовом отношении смеси. Так, в исследованиях наибольший выход продукции по сырому протеину получен на варианте с использованием кукурузы на силос в смеси с суданской травой (2,85 ц/га), несколько ниже было на вариантах уборки данной смеси на сенаж (2,43 ц/га).

При использовании смешанных посевов суданской травы и подсолнечника при уборке на сенаж и на силос продуктивность агрофитоценозов по выходу сырого протеина были на уровне 2,14 и 2,36 ц/га.

При ранней уборке смеси суданской травы с нутом на зеленый корм сбор сырого протеина достигает 2,42 ц/га.

При использовании совместных посевов сорго и суданской травы в зависимости от сроков уборки продуктивность посевов по сбору сырого протеина колеблется от 1,86 (сенаж) до 2,06 ц/га (силос).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Официальный интернет ресурс Премьер Министра Республики Казахстан. www.primeminister.kz/page/article_item-89.
2. Стратегия развития кооперативов в Казахстане. www.agrardialog.kaz.
3. Peltonen-Sainio P.a Land use, yield and quality changes of minor field crops: is there superseded potential to be reinvented in northern Europe? // PLoS ONE Volume 11, Issue 11, November. – 2016.
4. Tagarakis A.C. Proximal sensing to estimate yield of brown midrib forage sorghum // Agronomy Journal. Volume 109, Issue 1, January-February. – 2017. – P. 107-114.

5. Nenko N.I. Prospects for sunflower cultivation in the Krasnodar region with the use of plant growth regulator // *Helia*. Volume 39, Issue 65, December. – 2016. – P. 197-211.
6. Abd El-Lattief E.A. Growth and fodder yield of forage pearl millet in newly cultivated land as affected by date of planting and integrated use mineral and organic fertilizer // *Asian Journal of Crop Science* Volume 3, Issue 1. – 2011. – P. 35-42.
7. Blanco A. Multidisciplinary study of chemical and biological factors related to Pb accumulation in sorghum crops grown in contaminated soils and their toxicological implications // *Journal of Geochemical Exploration*. Volume 166, July 01. – 2016. – P.18-26.
8. Amaducci S., Colauzzi M. Effect of irrigation and nitrogen fertilization on the production of biogas from maize and sorghum in a water limited environment // *European Journal of Agronomy*. Volume 76, May 01. – 2016. – P. 54-65.
9. McIntosh D.W. Forage harvest timing impact on biomass quality from native warm-season grass mixtures // *Agronomy Journal*. Volume 108, Issue 4, July-August. – 2016. – P.1524-1530.
10. Елсуков М.П., Тютюников А.И. Однолетние кормовые культуры в смешанных посевах. – М.: Сельхозгиз, 1999. – 309 с.
11. Доспехов Б. А. Методика полевого опыта. – М.:Агропромиздат, 1985. – 358 с.
12. Ничипорович А.А. и др. Фотосинтетическая деятельность растений в посевах: (Методы и задачи учета в связи с формированием урожая). – М., 1961. – 135 с.

ТҮЙІН

Зерттеулердің негізгі мақсаты мал шаруашылығын құнарлы да сапалы азықпен қамтамасыз ету үшін судан шөбінің бейінді технологиясын зерттеу. Жүргізілген зерттеулер нәтижесінде Батыс Қазақстан облысы жағдайында судан шөбінің аралас егістіктерді өсіру технологиясы бағытында мәліметтер алынды.

RESUME

The aim of the research is to study the adaptive technology of cultivating Sudanese grass to provide livestock with valuable forage. As a result of the studies, data were obtained on the study of adaptive technology for cultivating Sudan grass in mixed crops under the conditions of the West Kazakhstan region.

УДК 632. 951: 635.21

Д.О. Сағынғали, студент

Л.Т. Калиева, кандидат сельскохозяйственных наук, старший преподаватель
Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск

ЗАЩИТА РАСТЕНИЙ - КАК ВАЖНЕЙШИЙ ЭЛЕМЕНТ УСТОЙЧИВОГО ПРОИЗВОДСТВА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ

Аннотация

Защита растений - как важнейший элемент предусматривает на сельскохозяйственных культурах минимальное количество обработок за вегетацию пестицидами, так как сложная экологическая, а в большей степени экономическая обстановка в регионе требует сокращения объемов применения средств химизации.

Ключевые слова: защита растений, вредные организмы, сельскохозяйственные культуры, фитосанитарная обстановка, пестициды, экологическая обстановка

Казахстан вошёл в 21 век с неблагоприятным фитосанитарным состоянием растениеводства. В отдельных регионах распространение вредителей, возбудителей болезней и сорных растений достигает уровня чрезмерных ситуаций. Наша зона тоже отличается неустойчивым климатом (то сухостью, то переувлажнением, морозами и оттепелью), но не достигает таких показателей.

Но в последние годы основу комплекса вредителей составили многоядные – саранчовые, луговой мотылек, мышевидные грызуны.

На зерновых колосовых – клоп черепашка, злаковые мухи, трипсы, тли, цикадки – переносчики вируса.

На картофеле – колорадский жук, фитофтороз, гнили и т.д.

Возрастает опасность карантинных объектов – на подсолнечнике - фомоз, на плодовых – американская белая бабочка.

Потенциальные потери урожая превышают сохраненный урожай (в пересчете на зерно 100 млн.т.), а проведение защитных мероприятий предотвращают не более 25% потерь урожая. Надо совершенствовать интегрированную защиту растений, используя природный потенциал [1].

Наша страна и область существенно отстает по показателям защиты растений даже от среднемирового уровня, не говоря о странах с интенсивным земледелием.

В мире на 1 га приходится 1,8 кг, в США около 2 кг/га, в Казахстане 0,35 кг/га. Все это не позволяет сдерживать развитие вредных организмов на экономически неощутимом уровне. Посевы зарастают сорняками, заселяются вредителями и поражаются болезнями. А перевод земель в разряд бросовых и вовсе усугубляет фитосанитарное состояние агроэкосистем [2].

В нашем регионе в складывающихся условиях применение пестицидов становится особо актуальной проблемой для мирового земледелия в целом, если учесть, что при достигнутом уровне защиты сохранится высокий процент потерь – порядка 40%: в период вегетации – 15 % от вредителей, 13% от болезней и 12% от сорняков, в период хранения потери превышают 20%.

С другой стороны, внесение только 90 кг азота на га при возделывании зерновых колосовых культур – дает нам прибавку в 3,5 – 3,9 ц/га. Протравливание семян - 1,2 ц/га, подавление комплекса сорняков – 5,1 -5,3 ц/га, опрыскивание фунгицидами обеспечило рост урожайности на 6,1 ц/га, всего за счет подкормок и корректировкой (управлением) фитосанитарного состояния агроценозов урожай возрастает в двое. Кроме того, наблюдается повышение качества зерна – содержание клейковины возросло более чем на 6% по сравнению с контролем.

Несмотря на увеличение почти в два раза затрат при возделывании пшеницы по интенсивному типу, рост прибыли с 1 га составил 2,3 раза по отношению к контролю (стандартной технологией).

Однако опять возникает проблема, мешающая устойчивому производству сельхозпродукции, в частности той же пшеницы – получение экологически безопасной продукции.

В годы исследований, а кафедра ежегодно в основном занимается технологией выращивания и защитой зерновых, наблюдалась в целом невысокая численность вредных объектов. Из основных на посевах отмечались злаковые тли, трипсы, цикадки, хлебные жуки, пьявица, внутривековые – шведская и гессенская мухи, корневые гнили, септориоз, сорняки (численность доходила до 120 экз/м²).

Зональная интегрированная система защиты предусматривает на зерновых культурах не менее 4 обработок за вегетацию фунгицидами, гербицидами и инсектицидами. В то же время сложная экологическая, а в большей степени

экономическая обстановка в регионе требует сокращения объемов применения средств химизации [3].

В местных условиях яровая пшеница не выдерживает более 2 обработок пестицидами в засушливые, 3 в средние и 4 - 5 во влажные годы.

Достаточно высокая гумусированность региональных почв, засушливость климата способствуют длительной консервации пестицидов и пролонгированию их действия на окружающую среду в отдаленной перспективе, особенно это касается некоторых гербицидов.

Вместе с тем отказ от минеральных удобрений привел бы к дегумификации почв, отказ от гербицидов - к росту засоренности посевов и многократному снижению продуктивности пашни, отказ от вспашки и замене ее минимальной обработкой почвы с оставлением на поверхности стерни - к росту численности возбудителей листовых инфекций и вредных насекомых, особенно внутривеgetационных и почвообитающих.

Необходимо усовершенствовать зональную интегрированную защиту зерновых культур в направлении ее экологизации.

При этом агротехнические приемы, биологические и агрохимические средства должны быть нацелены на активизацию полезной фауны и микрофлоры, получение стабильного урожая экологически чистой продукции, безопасной для здоровья человека и окружающей среды.

Управленческие же решения направлены на поддержание естественной устойчивости агроэкосистем и повышение их способности к саморегулированию.

Экологически безопасная система защиты обеспечивает более высокий и стабильный урожай яровой пшеницы - в среднем 2,4 т/га, повышенное качество зерна до соответствия если не высшему и первому, то хотя бы второму классу.

Другой проблемой и глубоким заблуждением является мнение, что агроценозы являются искусственным образованием созданным человеком, но мы со своей техникой можем только управлять агробиоценозами, то есть сельскохозяйственные культуры выращивает не крестьянин (фермер), а природа, т.е. гидротермическому фактору.

Агроном облегчает рост, развитие, управляет процессами, чтобы они работали на урожай. Заполучив высокоурожайный сорт, мы увеличиваем количество нужной продукции, но должны регулярно возмещать вынос элементов минерального питания. Применяя пестициды, мы временно снижаем потери от вредных видов. Проводить химические обработки «впрок» должно быть под запретом. Хотя если вернуться к технологической колее 80-х годов – обработки «впрок» себя всегда оправдывали и по вредителям и по болезням, это говорит о том, что на поле всегда присутствуют такое количество вредителей и болезней, которое может нанести ущерб больший, чем стоимость обработок.

Современный агроном – производитель должен обладать знаниями биологии вредных насекомых, особенностями развития фитопатогенов и в постоянно изменяющихся условиях внешней среды воздействующих на агроценоз, проводить обязательные периодические обследования культур и в соответствии со складывающейся ситуацией по экономическому порогу численности или развития - проводить необходимые истребительные или профилактические мероприятия.

Выявление вредоносности одного вредителя, болезни или сорняка без учета влияния всего комплекса вредных организмов – будет всегда под сомнением, и часто завышена [4].

Следует создать долговременную базу данных для сопоставления комплексной вредоносности. Пока, что все усилия наблюдателя тратятся на получение средней

численности какого-то вредителя в хозяйстве, а надо оценивать численность всего комплекса.

Без этой комплексной оценки вредоносности эффективность фитосанитарного мониторинга обесценивается.

Ситуация остается такой, что отрасль производства пестицидов и тысячи людей занятых борьбой с вредными объектами не знают роли этих вредителей в формировании урожая с/х культур.

Не имея достаточного уровня подготовки для проведения защиты растений такой контингент сельхозпроизводителей не только не воспримет заумную информацию от ученых и не станет руководствоваться ей, но и производя свою продукцию исходя из своего понимания – способен усугубить фитосанитарную обстановку агроценозов и нарушить экологический баланс, в потенциале спровоцировать вспышку численности вредных объектов.

Ситуация усугубляется тем, что в Казахстане имеется четкая направленность на агрохолдинги, т.е. многие производители имеют огромные территории земли, которые определяют фитосанитарную ситуацию целой области или даже региона.

Выход из этой тупиковой в настоящий момент ситуации – с одной стороны должен исходить из повышения разъяснительной деятельности ученых специалистов по защите растений и с другой стороны, учитывая «менталитет человека», лучше понимающего наказание в денежном эквиваленте. Внести некоторую корректировку в законодательно связанную с вопросами защиты растений. Это не только позволит повысить устойчивость производства сельскохозяйственной продукции, но подготовит особенно средних и мелких сельхозпроизводителей к конкуренции на мировом рынке.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Баздырев Г.И. Интегрированная защита растений от вредных организмов: учебное пособие / Г.И. Баздырев, Н.Н. Третьяков, О.О. Белошапкина. – М.: ИНФРА-М, 2014. – 302 с.
2. Еськов И.Д. Экологически безопасная система защиты растений от вредителей при формировании высокопродуктивных агроценозов пшеницы в Поволжье / Диссертация на соискание ученой степени доктора с.-х. наук – Саратов, 2005. – 447 с.
3. Емельянов Н.А. Пестициды как фактор загрязнения окружающей среды: Учебное пособие / Н.А. Емельянов, И.Д. Еськов, В.Н. Писаренко - Саратов: Типография ГСХА, 1997. – 11 с.
4. Рекомендации по учету и выявлению вредителей и болезней се растений // под ред. Ю.Б. Шуровенков, А.Ф. Чекин. – Воронеж: Всероссийский НИИ защиты растений, 1984. – 274 с.

ТҮЙІН

Өсімдік қорғау ауыл шаруашылық дақылдарын зиянды ағзалардан қорғауда ең тиімді және маңызды элемент ретінде пестицидтермен өңдеу болып табылады, сонымен қатар экологиялық және аймақтағы экономикалық жағдай бойынша химиялық құралдарды пайдалануды қысқартуды талап етеді.

REZUME

Plant protection - as the most important element, provides for agricultural crops the minimum number of treatments for vegetation with pesticides, since the complex ecological, and to a greater extent the economic situation in the region, requires reducing the use of chemical means.

Б.Б. Сарыбай, студент

Г.Б. Хамит, магистрант

А.Б. Абуова, ауыл шаруашылығы ғылымдарының докторы, доцент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

БӨЛКЕ ӨНІМІ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЖАСЫЛ ЖАСЫМЫҚ ҰНЫН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ЖЕТІЛДІРУ

Аннотация

Бұл мақалада жоғары сұрып бидай ұны және жасыл жасымық ұндары қоспасынан бөлке өнімін дайындау технологиясы сипатталған. Дайын өнімнің органолептикалық және физико-химиялық сапалық көрсеткіштері зерттелді. Алынған өнім ылғалдылығы – 40,1%, қышқылдылығы – 2,6 град., кеуектілігі – 76,8% болды, яғни 15% жасымық ұны қосылған бөлке ҚР СТ 990-96 стандарт талаптарына сай көрсеткіштер көрсетті: формалық қасиеттерін жойған жоқ, сыртқы түрі сопақша, жайылмаған өз пішіні сақталған. Жасалынған зерттеулер нәтижесінде бөлке өнімдерін әзірлегенде бидай ұнын 15% жасымық ұнымен алмастырып өнімдердің сапасын жақсарту үшін нан өндірісінде пайдалануға болады деп тұжырым жасалды және өндіріске ұсынылады.

Түйінтік сөздер: жасымық ұны, бөлке өнімі технологиясы, қышқылдылығы, ылғалдылығы, кеуектілігі.

Нан - бөлке өнімдері бүгінде көптеген халықтардың тамақтану рационында алдыңғы орындарды иемденді. Бір адам жылына орташа есеппен 120-125 кг піскен бөлке өнімдері және ұннан жасалған тағамдарды пайдаланды, нақтырақ айтқанда, біздің елімізде күніне 330 г бөлке өнімі пайдаланылады[1].

Көптеген елдерде тұрғындардың бөлкені тұтыну нормасы әр адамға шаққанда 150-500г. Кейбір халықтар арасында бөлке ең негізгі тамақтанатын тағам болып табылады.

Бөлке құндылығы – адам организміне қажетті тағамдық заттардың құндылығымен анықталады. Оларға: ақуыз, көмірсу, амин қышқылдары, витаминдер, минералдық заттар. Сонымен қатар бөлкенің тағамдық құндылығына мынандай көрсеткіштер әсерін тигізе алады: сапасы, дәмі, иісі, сыртқы түрі.

Бөлкедегі белоктың жалпы құрамы оның ұн сортына байланысты болады. Бидай ұны құрамында белок аз, ал жасымық ұнынан алынған өнімдерде белок көп болады.

Тамақтағы белоктың физиологиялық және тағамдық құндылығы, ондағы аминқышқылдарының құрамына байланысты. Аминқышқылдары: триптофан, лейцин, фениламин адам организмінде синтезделмейді. Сонымен қатар адам организміне келіп түсетін аминқышқылдары белок сапасына байланысты.

Сондықтан да күнделікті тұтынатын бөлке өнімдеріне ақуызы көп жасымық ұнын қосу өзекті бағыттардың біріне жатады.

Зерттеу жұмысының мақсаты – жоғары сұрып бидай ұнына жасыл жасымық ұнын қосу негізінде тағамдық құндылығы жоғары бөлке өнімін дайындау технологиясын әзірлеу.

Жасыл жасымық ұны адам ағзасына өте пайдалы. Атап айтатын болсақ, толық кешенді, ақуыз, минералдар, витаминдер, майлар, көмірсулар, клетчатка, тағамдық талшықты пайдалы заттар бар. Жасыл жасымық өніміне В витаминін үлкен саны, фосфор, фолий қышқылы, натрий, калий, сондай-ақ елеулі метал темір кіреді. Жасыл жасымық өнімі өте қаныққан өсімдік ақуыздары, көмірсулары салыстырмалы түрде

әдеттегі бұршақ дақылдарынан көп емес. Сондықтан оның жармасы пайдалы оны адамдар артық салмақтан құтылу үшін немесе бұзылған зат алмасуды қалыпқа келтіру үшін пайдаланылады [2].

Жасымықтың 60%-осы ақуыздарға тиесілі. Сол себепті жасымық ет сияқты ақуызы мол тағамға балама бола алады. Сонымен қатар жасымықтың ақуызы ағзамен жеңілірек қабылданады.

Жасымық бұршағы әйел денсаулығына өте қажетті темірге де өте бай. Жасымық ботқасының бір тәрелкесінде адамға бір күнде қажетті фоли қышқылының 90% бар. Ол әсіресе аяғы ауыр болашақ аналарға керек. Сонымен қатар жасымық бұрышы басқа да макро және микроэлементтерге, оның ішінде: мырыш, марганец, селен, йод, фтор, фосфорға бай. Жасымықтағы кездесетін дәрумендер де аз емес: А, Е, РР және В тобының дәрумендері[3].

Жасымық – мықты антиоксидант. Оның құрамындағы изофлавоон атты заттар қатерлі ісік сынды өте ауыр дерттерді, сонымен қатар бұршақ түріндегі клетчатканың молдығы ас қорыту жүйесіне көмектесіп, асқазан мен ішекте бола алатын аурулардың алдын алады. Атап өткен дәрумендер мен минералдар жалпы иммунитетті берік қылып, денсаулыққа жақсы әсерін береді. Жасымық жүрек-тамыр жүйесімен қиындықтары бар, диабетке шалдыққандарға да пайдалы: оның кейбір қасиеттері қандағы қант мөлшерін азайта алады. Ал жасымық ұнын косметикалық дауаларда, теріні түрлі кемшіліктерден емдеу үшін қолданады.

Құрамындағы темір мен фолий қышқылының көп мөлшерінің арқасында, жасымық қызыл қан түйіршіктерінің өндірілуіне себепші болады және жүйке жүйесінің жұмысын реттейді. Оның төмен гликемиялық индексінің арқасында, ол емдәмдердің, соның ішінде қант диабетімен ауыратын адамдарға арналған емдәмдердің де құрамдас бөлігі болып табылады. Крахмалдың арқасында асқорыту жолына тазарту әсерін береді және холестерин мен глюкозаның деңгейін төмендетеді (кесте 1).

Кесте 1 - Жоғары сұрыпты бидай ұны мен жасыл жасымық ұндарының химиялық құрамы

Компоненттер аталуы	Жоғары сұрып бидай ұны	Жасыл жасымық ұны
Калориялығы, кКал	334	295
Көмірсу, г	69,9	46,20
Ақуыз, г	10	23,50
Май, г	2,5	1,5
Клетчатка, г	2,4	122,0
Күл, г	0,7	2,67
Су, г	14	14
Минералды заттар Na, мг	29,5	40,00
K, мг	260,6	672,00
Ca, мг	104,2	83,00
Mg, мг	134	80,00
P, мг	315,2	368,00
Fe, мг	4,55	6,00
Дәрумендер		
В ₁ (тиамин)	0,48	0,5
В ₂ (рибофлавин)	0,309	0,21
РР(ниацинды эквивалент)	3,4	13,1

1 – кестеден көрініп тұрғандай, жасымық ұнының құрамында ақуыз мөлшері 23,5 гр-ға, макроэлементтер 50%-ға дейін, микроэлементтер және дәрумендер жоғары сұрыпты бидай ұнымен салыстырғанда айтарлықтай көп екені анықталды. Сондықтан жасыл жасымық ұнын жоғары сұрыпты бидай ұнына, дайын өнім рецептурасына қосып, бөлке өнімі технологиясын жасау көзделіп отыр.

Зерттеу әдістері мен объектілері. Бұл жұмыста зерттеуде қолданылатын шикізаттардың түрлері таңдалып, химиялық құрамы және қасиеттері анықталды. Жасыл жасымық ұны қоспасынан дайындалған дайын бөлке өнімінің сапалық қасиеттері зерттелді.

Анықтау әдістемелері:

ҚР СТ 990-96 «Нан және бөлке өнімдері. Жалпы техникалық шарттар»

МЕМСТ5669-86 «Нан және бөлке өнімдері» бойынша кеуектілігі,

МЕМСТ 5670-96 «Нан және бөлке өнімдері» бойынша қышқылдығы,

МЕМСТ 21094-75 «Нан және бөлке өнімдері» бойынша ылғалдылығы анықталды.

Бөлке өнімін дайындаудың технологиялық процесінің кезеңдері: шикізаттарды дайындау, бөлкенің қамырын илеу, ашыту және қалыптау, дайын өнімдерді пісіру және суытудан тұрады. 1 – сызбада жасыл жасымық ұны негізінде бөлке дайындаудың жалпы технологиялық схемасы келтірілген.

Сурет 1. Жоғары сұрыпты бидай және жасыл жасымық ұнынан бөлке дайындаудың технологиялық сызбасы.

Бөлке дайындау технологиясы. Жасыл жасымық ұнын алдын ала жасымық дақылын университет зертханасында ЛМТ – 1 диірменінде ұнтақтаймыз, №35 – 43 жібек капрон електен өткіземіз. Қалған шикізаттар дайындалады. Жылы суға құрғақ ашытқы салыну арқылы ашытқы дайындалады. Содан соң келесі ретпен біртіндеп

шикізаттар: қант, тұз, жұмыртқа, маргарин енгізілгеннен кейін, бидай ұны мен жасыл жасымық ұны қоспасы салынып қамыр дайындалады. Қамыр ашытылуға 40 – 50 минутқа қойылады. Илеу ұзақтығы 5 – 7 минут, қамыр температурасы 28°C-тан жоғары. Қамыр ылғалдылығы 16,5 - 18,5%.

Ашытылған қамырдың бір бөлігін оның ылғалдылығын анықтау үшін пайдаланады, ал екіншісін – бірдей бөліктерге бөлініп қалыптайды, жетілдіруге қояды. Өнімдерді қыздырылған электрлік пеште 180°C температурада 25 минут бойы пісіреді және салқындатады.

Жасыл жасымық ұны қосылған дайын бөлке өнімдеріне 5 балдық жүйе бойынша эксперттік бағалау жүргізілді.

Кесте 2 - Бөлке өніміне үлгілерінің эксперттік бағалану нәтижелері

Үлгілер нөмірі	Құрылымы	Беті	Пішіні	Түсі	Дәмі	Иісі	Қорытынды сапа көрсеткіштері
Бақылау үлгісі	4,0	4,0	3,9	4,0	4,9	4,1	4,1
№2	4,9	4,3	4,7	4,7	4,9	4,6	4,7
№3	3,5	3,9	3,4	4,0	3,8	3,6	3,7
№4	3,7	4,2	4,1	4,0	3,0	3,1	3,7

2 – кестеде көрсетілгендей, бөлке өніміне эксперименттік бағалау барысында ең жоғары ұпайға (4,7 балл) 2-ші үлгі ие болды, яғни сәйкесінше 85% бидай мен 15% жасыл жасымық ұндарын қосу арқылы әзірленген бөлке өнімі басқа үлгілерге қарағанда 0,6-1 балға жоғары нәтиже көрсетті. Берілген үлгілер арасынан сарапшылар біркелкі ашық – ашық – жасыл түсті, сопақ бетті және дұрыс формалы, бөлке өніміне тән жағымды дәмі және иісі бар өнімдерді атап көрсетті. Өнімнің сыртқы түрі жақсы, жайылмаған, кедір бұдырсыз, сопақша пішінді. Қыртысының түсі – алтын түстес сары. Өнімге аздап қысым жасағаннан кейін, ол бастапқы пішініне оңай түседі. Бөтен қоспалардың белгілері жоқ. Кеуектілігі бос және қатты тығыз емес. Дәмі осы түрдегі бөлкелерге тән, бөтен иіссіз. Бөтен аурулар және көгерулер байқалмады.

Жүргізілген дегустация нәтижесіндегі бөлке үлгілерінің органолептикалық көрсеткіштері 3 - кестеде көрсетілген.

Кесте 3 - Бөлке үлгілерінің органолептикалық көрсеткіштері

Бөлке үлгілері	Бөлкесінің органолептикалық көрсеткіштері				
	Формасы	Беткі бетінің жағдайы	Түсі	Иісі	Дәмі
1 үлгі	Сопақша, жайылмаған, өз пішінін, алайда тығыздау	Жұмсақ, үлкен ойылулары және сынулары жоқ	Ашық-сары	Осы өнім түріне сәйкес, бөгде иістері жоқ	Осы өнім түріне сәйкес, бөтен дәмі жоқ
2 үлгі	Сопақша, жайылмаған, өз пішінін сақтаған, жақсы көтерілген	Жұмсақ, үлкен ойылулары және сынулары жоқ	Ашық-жасыл	Осы өнім түріне сәйкес, бөгде иістері жоқ	Осы өнім түріне сәйкес, бөтен дәмі жоқ

Кесте 3 жалғасы					
3 үлгі	Сопақша, жайылмаған, өз пішінін сақтаған	Үлкен ойылылулары мен сынулары жоқ,	Ашық-жасыл	Осы өнім түріне сәйкес, жасымық ұны хош иісімен	Осы өнім түріне тән, Аздап жасымық дәмі сезіледі
4 үлгі	Беті жарылған, сопақша, жайылмаған, тығыздау, дұрыс көтерілмеген	Үлкен ойылылулары мен сынулары жоқ,	Жасыл	Жасымық хош иісі жақсы білінеді	Жасымық дәмі қатты сезіледі

Зерттеулер нәтижесі 15% жасымық ұны қосылған үлгінің көп қызығушылыққа ие болғанын көрсетті. Аталған үлгі өзіндік органолептикалық қасиеттерін жоғалтпай, МЕМСТ 990-96 «Нан және бөлке өнімдері. Жалпы техникалық шарттар» талаптарына толығымен сәйкес келді.

Тұтынушы дегустациясынан өткен кезде бөлке үлгілеріне жоғары баға берілді. Жасыл жасымық ұндарынан зерттеліп жасалған бөлкенің бұл көрсетілген нәтижелері салауатты тағам талаптарына сай екендігін куәландырады.

Сонымен қорыта келе, бөлке өндірісінде дәстүрлі емес шикізатты, соның ішінде жасыл жасымық ұнын қосып байыту өнімдегі дәрумендер, минералды заттар және т.б. пайдалы заттардың мөлшерін арттырып, тағамдық және биологиялық құндылығы жоғары, емдік – профилактикалық өнім өндіруге мүмкіндік беретіні анықталды.

Дайын бөлке өнімдерінің физика – химиялық көрсеткіштері: МЕМСТ 5900-73 бойынша ылғалдылығы, МЕМСТ 5898-87 бойынша қышқылдылығы, МЕМСТ 27844-88 бойынша кеуектілігі анықталды. Алынған нәтижелер 4-кестеге енгізілді.

Кесте 4 - Бөлке үлгілері сапасының физико-химиялық көрсеткіштері

Бөлке үлгілері	Бөлке сапасының физико-химиялық көрсеткіштері		
	Қышқылдылығы, град	Ылғалдылығы, %	Бөлке жұмсағының кеуектілігі, %
Бақылау	2,1	40,8	72,6
1үлгі	2,3	40,4	74,8
2үлгі	2,6	40,1	76,8
3үлгі	2,7	39,9	76,4

Ылғалдылық өнімнің ең маңызды технологиялық көрсеткіші болып табылады. Бұл оның құрылымын, коллоидтық биохимиялық және микробиологиялық процестердің жүрісін, қамыр бөлгіш машинада өңдеу кезінде қамыр қасиеттерінің өзгерісін, сонымен қатар пісіру және бөлке өнімдерінің шығымын анықтайды. Бөлке өнімдерінде жасымық ұнын қолдану бақылау үлгісіне қарағанда ылғалдылықтың 0,3-0,7% төмендеуіне ықпал етті. Бұл ерекшелік жасымық ұны ақуыздарының құрамымен түсіндіріледі.

Бөлкенің су сіңімділігі оның кеуектілігін сипаттайды. Бидай ұнынан жасалған бөлкенің төмен (қалыпты норма шамасында) су сіңімділігі дайын өнімнің кеуектерінің

ұсақ дисперсті құрылымынан туындауы мүмкін. Жүргізілген зерттеу нәтижесінде жасыл жасымық ұны қосылған үлгілердің су сіңімділігі бақылау үлгісімен салыстырғанда едәуір жоғарылады, бұл осы қоспалардың жұмсақ бидай ұнына қарағанда су ұстау қабілеттілігі 10-15%-ға жоғары болуымен байланысты.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеулер нәтижесінде басқа үлгілермен салыстырғанда ең жақсы органолептикалық және физика – химиялық сапа көрсеткіштеріне ие болған - 15% жасыл жасымық ұны қосылған бөлше үлгісі екені анықталды.

Сонымен, ұнды кондитер өндірісінде жоғары сұрыпты бидай ұнына 15% жасыл жасымық ұнын қосу арқылы тағамдық құндылығы жоғары, жалпы тамақтануға арналған жаңа бөлкенің рецептурасы және тиімді технологиясы әзірленіп өндіріске ұсынылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Байысбаева М.П. Нан өнімдерінің технологиясы – Алматы, Дәуір, 2011
2. Хисамова М. Растения полевой культуры. Зерновые и зернобобовые / М. Хисамова: учебное пособие. – Елабуга: ЕГПУ, 2008. – 89 с.
3. Моргун В.А. Пищевая ценность композиционных смесей из муки различных зерновых культур / В.А. Моргун, Д.А. Жигунов, О.С. Крошко // Хранение и переработка зерна. – 2005. – №11. – С. 20-21.
4. Цыганова.Т.Б. «Технология хлебопекарного производства». Москва.: Колос,2001
5. Жиембаева Н. Нан өндірісінің технологиясы /Жиембаева Н., Отыншиев Б., Оқулық. – А.: РБК, 1997.
6. Зверева Л.Ф. Технология хлебопекарного производства. 1997. - №1.
7. Технология хлебопекарного производства / Л. Я. Ауэрман; Учебник. — 9-е изд.; перераб. и доп. / Пол общ.ред. Л. И. Пучковой. — СПб: Профессия, 2005.
8. Усембаева Ж.К. Улучшение и корректировка пищевых и хлебопекарных свойств муки. –Астана: Сборник тезисов семинара. 2005.- С. 89.
9. Ізтаев Ә.І., Жиенбаева С.Т. Өндеу өндірістерінің технологиясы.- Алматы.- 2012

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается технология приготовления булочки повышенной пищевой ценности из муки пшеничной высшего сорта и зеленой чечевицы. Наилучшие органолептические и физико-химические показатели качества имели булочки приготовленные на основе 85% пшеничной и 15% чечевичной муки: содержание влаги- 40,1%, кислотность - 2,6 град., пористость- 76,8%. Полученные образцы булочки соответствуют требованиям СТ РК 990-96 «Хлеб и хлебобулочные изделия. Общие технические условия» и рекомендовано в производство.

RESUME

This article discusses the technology of cooking a bun of increased nutritional value from wheat flour of high quality and green lentils. The best organoleptic and physico-chemical quality indicators were buns cooked on the basis of 85% wheat and 15% lentil flour: moisture content 40.1%, acidity 2.6 degrees, porosity 76.8%. The obtained bun samples meet the requirements of ST RK 990-96 "Bread and bakery products. General technical conditions" and recommended in production.

А.Р. Тугуш
М.К. Садыгова
Т.В. Кириллова
Д.Д. Контарева

Саратовский государственный аграрный университет им. Н.И. Вавилова, г. Саратов

СОСТАВ ПЕСОЧНОГО ПОЛУФАБРИКАТА С ОПТИМАЛЬНЫМ СОДЕРЖАНИЕМ ОВОЩНЫХ КОМПАНЕНТОВ. МЕТОД РЕГРЕССИОННОГО АНАЛИЗА

Аннотация

В статье методом регрессионного анализа оптимизировано в рецептуре песочного печенья содержание овощных порошков из моркови и свеклы и сахара. В результате разработанной рецептуры и технологии песочного печенья с обогащающими добавками расширяется ассортимент диетических изделий.

Ключевые слова: регрессионный анализ, овощные порошки, деформация, намокаемость, оптимизация.

В настоящее время, как свидетельствуют данные Института питания РАМН, недостаточно в рационе питания населения витаминов и ряда минеральных веществ, что наносит серьезный ущерб здоровью детей и взрослых [3]. Поэтому необходимо создавать новые продукты пониженной калорийности, повышенной пищевой ценности, применяя при этом безопасное качественное региональное сырье.

Цель исследования: оптимизация в рецептуре песочного печенья содержания овощного порошка и сахара белого.

Исследования проводились в учебной лаборатории по хлебопекарному и кондитерскому производству кафедры «Технологии продуктов питания» Саратовского ГАУ им. Н.И. Вавилова и в УНИЛ по определению качества пищевой и сельскохозяйственной продукции. Объекты исследования: овощной порошок из корнеплодов моркови и свеклы (столовой), количество в рецептуру изделий вносили от 5 до 20 % к массе муки. Уменьшение дозировки сахара варьировало в пределах от 10 до 30 % к массе сахара по унифицированной рецептуре (табл. 1-4)

Таблица 1 -Физико-химические и реологические показатели песочного печенья при содержании сахара по унифицированной рецептуре

Наименование показателей	Значение показателей при дозировке овощного порошка, г						
	0	5	7,5	10	15	17,5	20
Массовая доля влаги, %	5,3	4,51	5,94	5,76	4,76	4,12	4,22
Намокаемость, %	141,3	114,3	121,4	122,3	123,7	130,4	130,9
Деформация на твердость, mm	8,79	9,43	12,23	13,5	13,57	14,19	14,61

Таблица 2 - Физико-химические и реологические показатели песочного печенья при уменьшении дозировки сахара на 10 %

Наименование показателей	Значение показателей при дозировке овощного порошка, г						
	0	5	7,5	10	15	17,5	20
Массовая доля влаги, %	5,26	4,45	5,89	5,69	4,72	3,69	4,14
Намокаемость, %	142,8	115,0	121,9	123,8	126,8	132,9	133,8
Деформация на твердость, mm	8,44	8,98	11,94	13,47	13,01	13,82	8,44

Таблица 3- Физико-химические и реологические показатели песочного печенья при уменьшении дозировки сахара на 20%

Наименование показателей	Значение показателей при дозировке овощного порошка, г						
	0	5	7,5	10	15	17,5	20
Массовая доля влаги, %	4,84	4,34	5,31	5,50	4,08	3,26	3,76
Намокаемость, %	143,8	116,7	123,7	127,4	129,8	134,6	136,8
Деформация на твердость, mm	7,98	8,67	10,87	13,32	12,64	13,17	7,98

Таблица 4 - Физико-химические и реологические показатели песочного печенья при уменьшении дозировки сахара на 30%

Наименование показателей	Значение показателей при дозировке овощного порошка, г						
	0	5	7,5	10	15	17,5	20
Массовая доля влаги, %	4,43	4,24	4,46	3,43	3,64	3,23	3,18
Намокаемость, %	144,7	117,5	124,9	127,9	132,6	136,6	139,5
Деформация на твердость, mm	7,73	8,34	9,63	12,26	12,36	12,93	7,73

Для оптимизации дозировки овощного порошка и сахара в рецептуре изделия были разработаны нелинейные многомерные статистические модели. Входные параметры модели – количество овощного порошка и сахара. Управляемые параметры модели: массовая доля влаги, намокаемость.

Заменой нелинейных объясняющих переменных получим многофакторное уравнение линейной регрессии. Оценка намокаемости песочного печенья представлена зависимостью:

$$z_1 = a_0 + a_1x^2 + a_2x + a_3/(\ln y)^2, \quad (1)$$

где x - количество овощного порошка, y количество сахара-песка, $a_0 = 94,69845$; $a_1 = 0,100993$; $a_2 = -1,60289$; $a_3 = 297,744$.

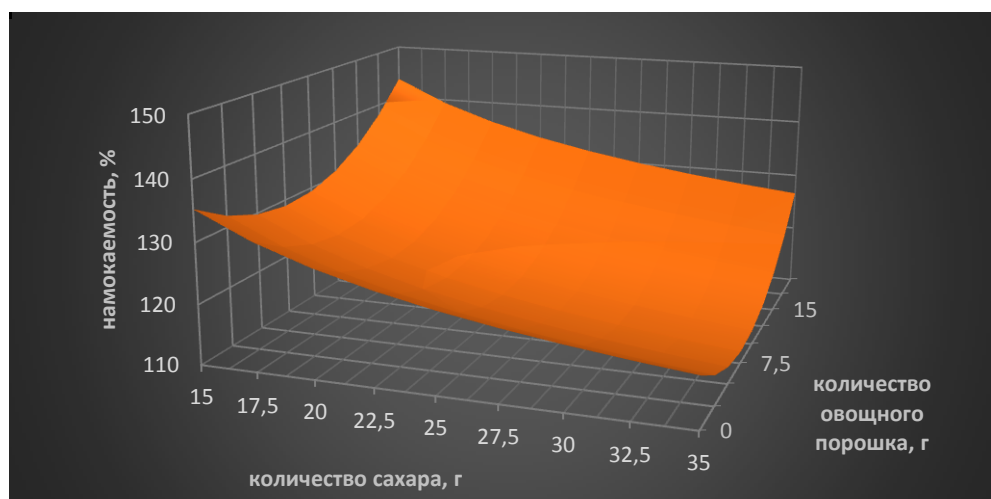

Рисунок 1. Влияние дозировки добавок на намокаемость песочного печенья

Оценка массовой доли влаги в песочном печенье представлена зависимостью:

$$z_2 = a_0 + a_1x^2 + a_2x + a_3 \ln y, \quad (2)$$

где x - количество овощного порошка, y - количество сахара, $a_0 = -2,44031$ $a_1 = -0,00423$; $a_2 = 0,033243$; $a_3 = 2,337889$

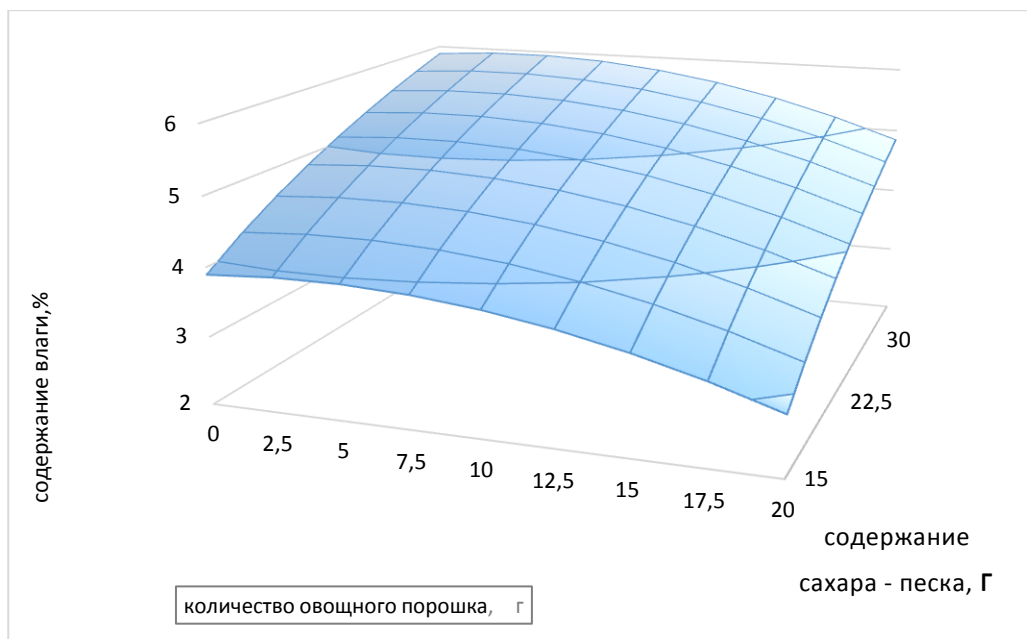

Рисунок 2. Влияние дозировки добавок на массовую долю влаги в песочном печенье

Построенные модели проверялись на качество и значимость. Чем ближе R^2 к единице, тем выше качество модели. Для проверки значимости модели регрессии используется F -критерий Фишера, Рассчитанные статистические показатели подтверждают значимость построенных уравнений в целом и отдельных параметров. Зависимость управляемых параметров от входных выше средней, т. к. коэффициент множественной корреляции для всех моделей больше 0,69.

Проведенные исследования доказывают, что изменение дозировки овощного порошка оказывает влияние на физико-химические показатели и реологические характеристики печенья.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Каневская И.Ю. Статистическая зависимость (Статистическое моделирование в условиях стохастической неопределенности/Т.В. Кириллова// Издательство ООО «ЦеСАин», -2017. -101 с.
2. Тугуш А.Р., Разработка технологических решений использования продуктов переработки из корнеплодов в производстве песочного печенья. /М.К. Садыгова, М.В. Белова, Г.Е Рысмухамбетова//Успехи современной науки Издательство: Ключев Сергей Васильевич. - Том: 6, № 3 .- 2017 .- С. 214-218.
3. Шепиро, В.Д. Здоровье студентов: социологический анализ. /В.Д. Шепиро, И.Б. Назаров// Институт социологии РАН. –№346. - 2012. – С. 252.

REZUME

In the article by regression analysis optimizer in receptor man pee o pork content from stamps and beets and sugar. As a result of the developed technology receptor and man page with enriching additives Diet expands the range of products.

Д.К.Түлегенова, ауылшаруашылығы ғылымдарының кандидаты, доцент

А.А.Исағалиева, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫ ҚАРМАҚШЫ АУДАНЫ ТОПЫРАҚТАРЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Аннотация

Қазіргі таңда ғалымдардың зерттеулері бойынша топырақтардағы қарашірінді мөлшері 20-25 %-ға кеміп кеткен. Бүгінде Қармақшы ауданының топырағы әлі де толық зерттелмеген. Қармақшы ауданының топырақ экологиясын зерттеу-кезегін күтіп тұрған мәселе. Мақалада кафедра жанынан ашылған «Табиғат жанаршырлары» үйірмесінің 2 курс студентінің Қармақшы ауданы және көршілес жатқан Байқоңыр ғарыш айлағы маңынан алынған топырақ үлгілеріне жасаған химиялық талдауы және топырақтың жалпы экологиялық жағдайы берілген.

***Түйін сөздер:** Қармақшы, Байқоңыр, топырақ экологиясы, гумус, ауыр металдар.*

Топырақтың құнарын сақтау- сапалы әрі таза өнім алудың кепілі. Өйткені, тіршілігімізге тірек етіп тұтынатын тағамымыздың 70 пайызы жерден өніп шығады. Жер-Ананы қалай күтіп баптасаң, ол да мейірленіп өнімін төгіп береді. Мынандай дамыған заманда тағам қауіпсіздігін сақтау ғаламдық мәселеге айналып отыр. Егілген егіннен сапалы әрі мол өнім алу үшін топырақта өсімдіктерге қажетті органикалық және минералды тыңайтқыш жеткілікті дәрежеде болуы тиіс. Топырақтың құрамындағы өсімдіктерге қажетті қоректік заттар мезгіл сайын егілетін өсімдіктердің өсіп жетілуіне, түскен өніміне қарай жұмсалып кеміп отырады [1].

Топырақтану ғылымының негізін салушылардың бірі В.В.Докучаев XX ғ. басында топырақты өзіне тән өзара байланыстары, тіршілік ету заңдылықтары мен өзін - өзі реттеуге қабілетті табиғи-тарихи дене деп қарастырады, топырақтың планетаның тарихы мен тау жыныстармен, климатымен, өсімдіктерімен, тығыз байланысты болатындығын атап көрсеткен [2]. Топырақ ешнәрсеге айырбастамайтын табиғи ресурс. Қазіргі таңда, ғылым әлі күнге дейін топырақтың орнын баса алатын жасанды материал таба алған жоқ. Өсімдіктерді топырақсыз өсірудің кез келген әдісі топырақтың рөлін дәл өз мәнінде орындай алмайды. Сондықтан адамзат қоғамы алдында тұрған және әлі де маңызды болып қала беретін аса маңызды проблема топырақтың топырақ түзілу процесіндегі өздігінен қалпына келуін сақтап қалуға барынша жағдай жасау. Сол себепті осы мәселе тақырыптың өзектілігін айқындайды. Адамзат өзіне қажетті қоректік заттардың 98-99 % осы топырақтан алады. Жерді дұрыс пайдаланбаудың салдарынан топырақ құнарсызданып, шөлге айналу процесі күшейе түсуде. «Қазіргі таңда Қазақстандағы ең құнарлы деген жерлердің өзінде орта есеппен алғанда қарашіріндінің мөлшері 20-25 пайызға, кейбір алқаптарда 30-40 пайызға дейін төмендеп кеткен. Бұдан жер құнарлығының жылдан-жылға төмендеп бара жатқанын аңғарамыз», - деген болатын академик Р.Е.Елешов өз сұқпатында [1]. Соңғы мәліметтер бойынша, республика жерінің 60%-ы шөлге айналған. Мұның барлығы топырақтың эрозияға ұшырауы, тұздану процесінің артуы химиялық және радиоактивті заттармен ластанудың нәтижесінде туындауда.

Туған жерге деген сүйіспеншілік оның тау-тасын, өзен-көлін, тарихы мен байлығын, жалпы алғанда географиясын білуден басталады. Осынау өркениетке

ұмытылып отырған кезеңде өз жеріміздің әрбір объектілерін білу және олардың қыр сырына үңілу басты міндет болып саналады. Осы тұрғыда жергілікті Қармақшы ауданының топырақ экологиясын зерттеу мол ізденіс пен асқан жауапкершілікті қажет етеді. Бүгінде Қармақшы ауданының топырағы әлі де толық зерттелмеген. Аудан тарихы туралы баспасөз беттерінде жарияланған мақалалардан өзге топырағы жөнінде жазылған материалдар өте аз. Қармақшы ауданының топырақ экологиясын зерттеу-кезегін күтіп тұрған мәселе.

Қармақшы ауданы- Қызылорда облысының орталық бөлігінде орналасқан. Жер аумағы -31,0 мың км². Аудан орталығы - Жосалы кенті. Аудан жерін толығымен Тұран ойпаты алып жатыр. Қиыр солтүстігінен Арал қарақұмының төбелі келген Жіңішкекұм және Көлқұдыққұм құмды алабы, орталық тұсында Алақайдың ақтақыры және Жосалы даласы, оңтүстігінде Қызылқұмның төбелі құмдары орналасқан. Аудан жерінің орта тұсынан Сырдария өзені ағып өтеді. Одан Қармақшы, Шиелі каналдары тартылған. Оңтүстігінде Сырдарияның ежелгі арналары- Жаңадария, Іңкәрдария, т.б. өтеді. Климаты тым континенттік, қысы біршама суық, жазы ыстық әрі қуаң, аңызқты келеді. Қаңтар айындағы ауаның жылдық орташа температурасы -9-13°C, шілдеде-27-29°C. Жауын-шашынның жылдық орташа мөлшері 100-150 мм. Топырағы солтүстігінде сұр, құмайты сұр, тақыр және тақыр тәрізді топырақ, орталық бөлігінде құмайты сұр, бозғылт сұр, Сырдария аңғары мен жайылмасында шалғынды топырақ және шалғынды-батпақты топырақ қалыптасқан. Ауыл шаруашылығына жарамды жердің аумағы 2,129 млн га, оның ішінде жыртылған жері-17,4 мың га, шабындық -24 мың га, жайылым -2,08 млн га (2009)[12].

Байқоңыр ғарыш аймағы – Қазақстанның оңтүстік батысында, яғни Қызылорда облысының Қармақшы ауданы аумағында орналасқан. Бұл аймақтың ауа райы өте құбылмалы келеді. Қысы суық, жаз айлары ыстық, жауын-шашын аз түседі, 90.150 мм. Сол себептен ауа райы ылғалсыз болып келеді де, құрғақшылық жиі-жиі болып тұрады. Жер бедері жазық, тау-тастар болмайды. Орман, тоғай бұл аймақта өспейді. Өсімдіктердің систематикалық түрлері де өте аз. Көпшілік өсімдіктер -эфемерлер. Шөбі шүйгін, жұтымды келеді. Малға азық болатын шөптердің барлығы құрып, уланып біткен. Топырақ жамылғы айтарлықтай әр түрлі болып сипатталады және екі үлкен ауданға бөлінеді: егіншілік алқаптағы топырақтың дымқылдануы және шөл аймақтағы қуаң топырақ. Жер бедерінің әртүрлі дымқылдану шарттары, шөгіндінің бір текті еместігі, жеке табиғи аудандарға ауыл шаруашылық пайдалануды бағыттау күрделі үйлестіру мен жиынтыққа жиі ұшырасатын айтарлықтай өте көптеген алуан түрлі топырақты (тақыр елсіз топырақ, тақыр сортаң топырақ, тоғайлық топырақ, аллювиальды-шабындық ескі тоғайлық топырақ, шабындықты-батпақты топырақ, батпақты топырақ, ақ сортаң типті, құмды топырақ) қалыптастырады. Қызылорда облысының территориясы негізінен құмды массивпен қамтылып, дәнді-бұталы (жүзген, сібір еркекшөбі, гигант қияғы, құмды қияқ және т.б.) өсімдік топтарымен жабылған. Топырақ қабатының кескінінен көретініміз оның құрамы ауыр механикалық болып келеді. Бет жағында ауыр саздақ, ал әрі қарай саз кездеседі. Жыртылатын горизонттағы көлемді салмағы 1,06-1,30 г/см³ шамасында ауытқиды, орташа алғанда 1,12 г/см³. Бұл топырақ түрлері үшін көлемді салмақтың орташа мәні 0-100 см. Қалыңдығы 1,31 г/см³ құрайды. Топырақтың үлес салмағы 2,66-1,70 г/см³ шамасында. 0-100 см. Қабат үшін табиғи ылғалдылық көрсеткіші оның көлемінен алғанда орташа 18,7-23,98 % шамасында ауытқиды. Бір метр қабаттың шекті далалық ылғал сыйымдылығы топырақтардың механикалық құрамына қарай оның көлемінен орташа 17,8-ден 31,2 %-ке дейін ауытқиды, яғни метрлік қабатында 2782-3118 м³/га ылғал сақталуы

мүмкін.Топырақтардың су сіңіргіштігі олардың механикалық құрамына, тығыздығына байланысты 0,08-ден 0,10 м/тәулікке дейін ауытқып отырады [12].

Зерттеу объектісі.Зерттеу жұмысының негізгі нысаны ретінде Қызылорда облысы Қармақшы ауданы мен Байқоңыр ғарыш айлағы маңы топырақтарының үлгілері.

Зерттеу мақсаты. Қызылорда облысы Қармақшы ауданының топырағының экологиясының жағдайын, механикалық құрамы мен экологиялық проблемаларын айқындау.

Топырақтың химиялық құрамын зерттеу келесідей МемСТ бойынша жүргізіледі:гумус мөлшерін анықтау (ГОСТ 26213-91), азот мөлшерін анықтау(ГОСТ 26107-84), фосфор, калий мөлшерін анықтау (ГОСТ 26205-91), темір иондарын анықтау атомдық-адсорбциялық спектрометрия арқылы. Жалпы гумусты И.В.Тюрин тәсілімен анықтауәдісі қарапайымдылығымен, нақтылығымен және жылдамдығымен ерекшеленеді. Оны топырақ талдауын көп мөлшерде жүргізген кезде жиі қолданады. И.В.Тюрин тәсілінде гумусты 0,4н екі хром қышқылды калиймен ($K_2Cr_2O_7$) тотықтыруға негізделген, оны күкірт қышқылыды сумен көлемдік катынастары 1:1 мөлшерде араластырып жасайды.Гумусты тотықтыруға кеткен хром қышқылының мөлшері арқылы анықтайды. Егер топырақ күшті хлоридтармен тұздалғанда және темірдің шала тотықтарымен көп мөлшерде марганецтер кездескен жағдайда бұл тәсіл арқылы гумусты анықтауға болмайды. Топырақтағы карбонаттар гумусты анықтауға кедергі жасамайды. Жұмыс нәтижесі бойынша, Қармақшы ауданы топырақтарының құрамындағы гумус мөлшері 2,47%-ды көрсетсе, Байқоңыр ғарыш айлағы маңайындағы топырақтағы қарашірік мөлшері 0,26%-ды көрсетті.

Сурет 4. Топырақ үлгілері мен сынама

Сурет 5- Ерітінділерді Мор тұзымен ерітінділері

Топырақ құрамындағы жалпы азот мөлшері Кьелдал әдісімен анықталды. Зерттелген топырақтардың азотпен қамтылу деңгейі өте төмен. Пішін бойынша азот құрамы 0,0028-ден 0,0196%-ға дейін ауытқиды. Себебі,жылына азот жоғарғы топырақ қабатында аз мөлшерде жиналады төменгі қабаттарға жетпейді, азотты өсімдіктер жақсы қамтиды және азот айналымына жұмсайды.

Жылжымалы фосфор мен калий мөлшеріБ.П.Мачигин әдісі арқылыанықталды. Топырақтағы калийдің ауыспалы түрі Қармақшы ауданы топырағыныңбеткі қабатында-199 мг/кг, Байқоңыр ғарыш айлағы топырағында-161мг/кг құрады.Бұл нәтиже екі аудан бойынша топырақтар үлгілерінің ауыспалы калиймен қамтылуы жоғары екенін көрсетеді.

Топырақ құрамындағы ауыр металдардың мөлшерін анықтау(Atomic Absorption Spectrometer электрондық аппараты). Аналитикалық химияда бұл әдіс белгілі бір

элементтің концентрациясын анықтау үшін қолданылады. Атомды абсорбционды спектроскопия (AAS) газ тәрізді атомдардағы еркін атомдар арқылы сәулеленуді сіңіру арқылы химиялық элементтерді анықтайды (70 - тен астам әртүрлі элементтерді талдай білген). Топырақ құрамындағы ауыр металдардың мөлшері атомдық-адсорбциялық әдіс арқылы және екі түрлі топырақтың үлгілерінде қорғасынның, мыстың, мырыштың, кадмийдің мөлшері анықталды. Атомды-абсорбциондық әдіспен металдарды анықтауда элементтердің сызықтық резонанстық өте сезімтал сіңіргіш толқын ұзындықтары қолданылады: Zn- 2139 нм, Pb-283,3 немесе 217,0 нм, Cu-324,7нм. Атомды-абсорбциялық спектрометрия еркін атомдардың жарықты сіңіруіне негізделген элементтер құрамын анықтайтын әдіс. Атомдардың әртүрлі формадағы энергиямен қарым қатынасы үш спектроскопиялық құбылыстарды бір бірімен тығыз байланысында айқындалады. Бұл әдістің ерекше маңыздылығына лабораториялық талдау техникасында дәлелденген.

Кесте 1–Топырақтардың құрамындағы ауыр металдар ионының құрамы

№	Топырақ объектісі	Қорғасын, мг/л	Кадмий, мг/л	Мыс, мг/л	Мырыш, мг/л
1	Қармақшы ауданы	0,218	0,040	1,223	4,2
2	Байқоңыр ғарыш айлағы маңы	0,113	0,021	0,4823	1,85

Зерттеу мәліметтерінен белгілі болғандай, Қармақшы ауданында мыстың (Cu) мөлшері 1,223мг/л, ШРК бойынша 1мг/л, яғни Cu мөлшері ШРК-дан асады; мырыштың (Zn) концентрациясы 4,2мг/л, шекті рауалды концентрация бойынша 5 мг/л, яғни топырақ қабатында мырыштың мөлшері ШРК-дан аспайды, кадмийдің (Cd) мөлшері 0,040 мг/л ШРК бойынша 1 мг/л-ден аспайды. Ал Байқоңыр қаласы бойынша мыстың (Cu) мөлшері 0,4823 мг/л, ШРК бойынша 1 мг/л, яғни Cu мөлшері ШРК-дан аспайды; мырыштың (Zn) концентрациясы 1,85мг/л, шекті рауалды концентрация бойынша 5 мг/л, яғни топырақ қабатында мырыштың мөлшері ШРК-дан аспайды, кадмийдің (Cd) мөлшері 0,021 мг/л ШРК бойынша 1 мг/л-ден аспайды. Жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша, бұл көрсеткіштер берілген шекті рауал концентрациясынан аспайды.

Жұмыс қорытындысы бойынша:

1.Қармақшы ауданы топырақтарының құрамындағы гумус мөлшері 2,47%-ды көрсетсе, Байқоңыр ғарыш айлағы маңайындағы топырақтағы қарашірік мөлшері 0,26%-ды көрсетті. Топырақтардағы қарашірік мөлшері аз мөлшерде қамтылған.

2.Зерттелген топырақтардың азотпен қамтылу деңгейі өте төмен. Пішін бойынша азот құрамы 0,0028-ден 0,0196%-ға дейін ауытқиды. Жылына азот жоғарғы топырақ қабатында аз мөлшерде жиналады төменгі қабаттарға жетпейді, азотты өсімдіктер жақсы қамтиды және азот айналымына жұмсайды.

3.Топырақтағы калийдің ауыспалы түрі Қармақшы ауданы топырағының беткі қабатында – 199 мг/кг, Байқоңыр ғарыш айлағы топырағында-161мг/кг құрады. Бұл нәтиже екі аудан бойынша топырақтар үлгілерінің ауыспалы калиймен қамтылуы жоғары екенін көрсетеді.

4.Топырақ жамылғысының ауыр металдармен ластануының жалпы көрсеткіші 1,0-ден аз болған, бұл топырақтың ластанбағанын көрсетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Егемен Қазақстан газеті, №69 (29050) 11 сәуір, 2017 жыл, 1-4 бет. Топырақты тоздырмауға уақыт оздырмай кірісу керек.

2. Елешев, Р.Е. Агрохимия практикумы / Р. Е. Елешев, Т. Смағұлов, Б. Бәсібеков, Ә. Балғабаев. – Алматы.: Кенже пресс, 1995. – 242 б

3. Практикум по агрохимии / под ред. Б. А. Ягодина. – М.: Агропромиздат, 1990. – 512с
4. Воробьева, Л. А. Химический анализ почв / Л. А. Воробьева. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – 260с.
5. Практикум по агрохимии / под ред. И. В. Пустового. – М.: Колос, 1995. – 336 с.
6. Почвоведение: учебники и учеб.пособия для студентов высш. учеб. заведений / И.С. Кауричев [и др.]; под ред. И. С. Кауричева. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. Агропромиздат, 1989. – 719 с.
7. Гриндель, Н.М. Фотометрические методы в почвенном анализе / Н. М. Гриндель. М.: Изд-во МГУ, 1982. – 247 с.
8. Барбер, С. А. Биологическая доступность питательных веществ в почве – М.: Агропромиздат, 1988. – 376 с.
9. Прянишников, Д. Н. Агрохимия: Избр. соч. / Д. Н. Прянишников – М.: Сельхозиздат, 1952. – Т.1. 692 с.
10. Измаилов, С. Ф. Азотный обмен в растениях / С. Ф. Измаилов. – М.: Высш. школа, 1989. – 320с.
11. Практикум по агрохимии / под ред. В. Г. Минеева. – М.: Изд-во МГУ, 2001. – 689 с.
12. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>, <http://ru.gullivay.org/public/wiki/asia/central-asia/kazakhstan/qyzylorda-oblysy/>

ТҮЙІН

Мақалада Қармақшы ауданы және Байқоңыр ғарыш айлағы маңайынан алынған топырақ үлгілерінің химиялық талдауы берілген. Топырақтағы гумус мөлшері төмен болды. Ауыр металдар шекті рауалды мөлшерден асқан жоқ.

RESUME

The article gives a chemical analysis of soil samples taken from Karmakshinsky area and Baikonur cosmodrome. The humus content in the soil was low. Heavy metals did not exceed the limit values.

ӨОЖ: 615.272.2:663.8.054.2

Д.К.Тулегенова, ауылшаруашылығы ғылымдарының кандидаты, доцент

Ж.Т.Алитурлиева, А.К.Тыныштыкова, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ГАЗДАЛҒАН СУСЫНДАРДЫҢ АДАМ ОРГАНИЗІМІНЕ ӘСЕРІ АННОТАЦИЯ

Қоршаған орта мен адамзат арасындағы қарым-қатынас күрделеніп, халық қолданатын тағам мен сусындардың құрамы мәселе тудыруда. Мысалы, балалар, жастар, тіпті ересектер газдалған тәтті сусындарға әуес. Бірақ, оның организмге қандай әсер ететіні ойландырмайды. Мақалада осы газдалған сусындардың химиялық құрамын талдау арқылы біздің зерттеу жұмыстарымыздың нәтижесі жастарға, кішкентай балаларға ой салар деген үміттеміз.

Түйін сөздер: газдалған сусын, кока-кола, фанта, спрайт, көмірқышқыл газ

Статистикаға сүйенсек, соңғы он жылда газдалған сусындардың тұтынылуы кем дегенде үш есеге өскен. Бұл үрдіс әсіресе жасөспірімдер ортасында байқалады. Жасөспірімдердің 85%-ы күнделікті сұйытылған сусындар ішу арқылы 360 килокалорияны қосады екен. Қазіргі кезде балаларда семіздік пайызы артып келеді. Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә.Назарбаев өзінің жолдауында әлемдегі ең озық 50 елдің қатарына кіру стратегиясында ені сау ұлт мемлекетіміздің болашағы, яғни елбасы Қазақстан азаматтарының өздерінің денсаулықтарына немқұрайлы қарамауын атап өткен болатын. Адам өз денсаулығына өзі жауапты. Ал, қазіргі заманда үлкен адамдар да, балаларда өз денсаулықтарына немқұрайлы қарайды. Ми қайнатар ыстықта аңқасы кеуіп шөліркеген жұрт неше түрлі құты - қалбырлардағы суларды сатып алып жатады. «Кока - Кола», «Фанта», «Спрайт», «Макси чай», дейсізбе, толыптүр. Бұрын - соңдыатыбелгісіз «су жаңа» сусындарқаншама? Осындай газдалған сусындардың адам денсаулығына қаншама зиян келтіріп жатқанын байқағаннан кейін мен Қазақстанның азаматы бола тұра бейжай қарап отыра алмадым. Сол себепті осы тақырыпты жетекшімізбенақылдаса отырып, газдалған сусындардың адам денсаулығына зияны туралы жобаны жазуға бел будық. Біздің зерттеу жұмыстарымыздың нәтижесі біздің жастарға, кішкентай балаларға ой салар деген үміттеміз.

Зерттеу объектісі. «Кока-кола», «Фанта», «Лимонад», «Tassay» газдалған сусындары.

Зерттеу мақсаты. Газдалған сусынның адам ағзасына және оның атқаратын қызметіне тікелей әсері бар екендігін анықтау. Осы мақсатта мынадай негізгі міндеттер шешіледі: газдалған сусындардың жалпы жағдайын бағалау, болжау және органолептік қасиеттерін анықтап, зерттеу. Газдалған сусындардың құрамындағы физикалық және химиялық зиянды заттарды әдістеме бойынша талдау, шешімдерін тексеру. «Кока-кола» (ағылш. *Coca-Cola*)-сергітетін алкогольсіз сусын, көптеген елдерде кеңінен тараған; The Coca-Cola Company компаниясының өнімі; 2006-2010 жылдар арасындағы әлемдегі ең үздік бренд. «Кока-кола» сусынын 1886 жылдың 8 мамырында (Джоржия штаты, АҚШ) Атлантада ойлап тапқан. Кока-коланың негізгі ингредиенттері: кок жапырағының үш бөлігі (осы жапырақтардан 1859 жылы Альберт Ниман (Albert Niemann) ерекше компонентін бөліп алып, кокаин деп атаған) және кола тропикалық ағашының бір бөлігі. Мысалы, балалар, жастар, тіпті ересектер газдалған тәтті сусындарға, әсіресе Кока-колаға әуес. Бірақ, оның организмге қандай әсер ететіні ойландырмайды. Газдалған сусындардың көпшілігінің негізгі бөлігін су, оған қоса тәтті және қышқыл компоненттер құрайды. Газдалған сусындардың құрамына кіретін заттар біздің дәм сезу рецепторларымызды қоздырып, ішкен үстіне іше бергіміз келеді, алайда бұл сусындардың шөлді басуы өте қысқа мерзімде болып, адам сәлден соң қайта шөлдей бастайды. Газдалған дегеніміз не? Бұл су бояғыштармен, консерванттармен, хош иістендіргіштермен және негізгі газбен толтырылған сусын. Әдетте, ол үшін көміртегі диоксиді мен CO_2 пайдаланылады, ол E290 маркасымен тағайындалған жапсырмадағы әлемдік қабылданған жіктеуде қолданылады. Алайда суды тек қана көмірқышқыл газымен толтырмайды. Өндіріс технологиясы төмендегілерді пайдалануға мүмкіндік береді: күкіртті сутек, аммиак, күкірт диоксиді. Табиғи минералды газдалған суды планетаның әртүрлі жерлерінен табуға болады. Көмірқышқыл газы басқа газдар сияқты суда жақсы ериді. Газдалған судың үш түрі бар: жоғары газдалған, орташа газдалған, аз газдалған. Газдалған сусындар өндірісі механикалық газбен қамтамасыз етілуі мүмкін, ол қысыммен суды көмірқышқыл газымен толтырудан тұрады. Адам организмі үшін маңызды минералдармен қаныққан газдалған сусындарды барлық адамдарға, балаларға және жүкті әйелдерге ешқандай қорқынышсыз іше беруге болады. Бірақ мұндай газдалған тәтті сусынды еркінішу

мүмкін бе? Шексіз мөлшерде пайдалануға болады ма? Газдалған суды ішуге болады, бірақ аз мөлшерде. Себебі ол ДНҚ-ға зиянды әсер етеді. Натрий бензоаты, газбен тәтті сусындар жасауға арналған консерванттардың ең белсенді компоненті, ДНҚ бөліктерін ажыратады, бұл кез-келген дегенеративті ауруларға әкеп соғуы мүмкін. Ғылыми дәлелденген, натрий бензоаты қатерлі ісік қатерін тудыратын канцерогендерді құрайды. Cola, Pepsi және басқа да дәмді тағамдарды үнемі қолдану қант диабетін, семіруді, организмнің су-тұз құрамын бұзуға және өте ауыр ауруларға әкеледі. Тәтті газдалған сусындар құрамына кіретін қант алмастырғыштар сахарин, ксилит, сорбит, цикламат, аспартам текаллергиялық реакцияларды тудырып қана қоймайды, олар көруді нашарлатып, несеп тас ауруларының пайда болуына түрткі болады, қатерлі ісіктерді қоздырады. Мысалы жасанды қант алмастырғыштардың төмендегі түрлеріне тоқталатын болсақ: *ксилит және сорбитол* несеп жолдарында тас жиналуына әкеледі. *Сахарин және цикломат* – канцерогендер, яғни саркома, қатерлі ісік ауруларына әкелуі ықтимал. *Аспартам* – аллергиялық ауруларға және көру қызметінің бұзылуына әкеп соғады. Аспартам (Е-951) – бұл қанттың жасанды алмастырғышы. Аспартам қанттан 200 есе тәтті, бірақ оның құрамында көмірсу болмайды. Аспартам химиялық тұрақсыз қосылыс, ол бірнеше аптадан соң формальдегид, метанол, фенилаланин тәрізді пайдасыз заттарға ыдырайды. *Қышқылдың зияны*. Газдалған сусындардың құрамында лимон және ортофосфор қышқылдары болады. Қышқылдар дәмтүзуші және консервант қызметін атқарады. *Лимон қышқылы (Е330)* тіс кіреуесіне әсер етеді. Әрине ол тікелей тісжегі ауруын тудырмағанымен, тісжегімен ауратын адамдарда тісжегі приступын тудыруы мүмкін. *Фосфор қышқылы (Е338)* сілекейдегі және сүйектердегі кальцийді өзіне қосып алады да, осының салдарынан сүйектің сынғыштығы пайда болады. Газдалған сусындарды ішудің салдарынан кальцийдің нағыз табиғи көзі сүтке деген қызығушылықтарды жоғалтуға әкелуде. Бензол, химиялық қосылыс ретінде ертеден белгілі. Жағымды иісіне байланысты оны алғаш синтезделген күннен бастап парфюмерия өндірісінде қолданып келеді. Қазіргі кезде оның күшті канцероген, яғни қатерлі ісік тудырушы екендігі белгілі. Газдалған сусындардың құрамында сондай-ақ *натрий бензоаты (Е-221)* болады. Бұл әлсіз канцерогендік қасиет көрсететін консервант. Қазіргі сусындардың көпшілігіне аскорбин қышқылын қосады, алайда оның пайдасынан зияны көп, өйткені зерттеулердің нәтижесі аскорбин қышқылы мен натрий бензоаты қосылған кезде улы бензол түзілетінін көрсетіп отыр. Әсіресе, коланың құрамында болатын *кофеин* әуелі адамда күш, жұмысқа қабілеттілікті арттырғандай болуы мүмкін, бірақ соң шаршау, тітіркенгіштік ұйқысыздық пайда болады. Газдалған сусындардың негізгі компоненттерінің бірі *көмірқышқыл газы*. «Газдалған сусын» аталу себебі де осыған байланысты. Көмірқышқыл газы әсіресе асқорыту жолдарының ауруларымен ауыратын адамдар үшін қауіпті. Өйткені бұл газ организмдегі сумен қосылып, қарын мен ішектің шырышты қабығын тітіркендіретін көмір қышқылын түзеді. *Бояғыштар* сусындардың құрамына негізінен психологиялық мақсатта қолданылады. Бояғыштар табиғи және жасанды болып бөлінеді. Ең көп таралған табиғи бояғышқа қант колері Е-150 жатады. Жасанды бояғыштар саны өте көп, әрі пайдасыз қасиеттерге ие. Әсіресе құрамында азот бар бояғыштарға аса сақтықпен қараған жөн (Е-102, Е-110, Е-124, Е-133, Е-151). *Ароматизаторлар*. Бұлар, бізге апельсин, алма, шие т.б. дәмін сезіндіретін жалған химиялық қосындылар. Абай атындағы ҚазҰПУ ғалымдары Кока-коланы 90 тәулік қабылдаған жануарлар асқазанында эрозия және гастрит дамығанын және Кока-Коланы мөлшерден тыс қабылдау организмнің гомеостазын бұзып, мочевиная мен креатининнің қандағы мөлшерін арттыратындығын байқаған [1]. Сондықтан да, сусын сатып алмас бұрын шөлмек сыртындағы зат белгіні мұқият оқып, құрамына мән беру қажет. Кока-кола сусынын шектен тыс тұтыну біздің денсаулығымызға зиян екенін есте

сақтау керек. Себебі оның құрамында кокаин бар. Джон Хопкинс Университетінің жанынан ашылған Блумберг денсаулық сақтау мектебі алкогольсіз сусында жасанды карамель бояғышы ретінде қолданылатын 4-метилимидазол (4-MEI) канцерогені адам денсаулығына өте зиян болатынын анықтаған. Себебі газдалған сусындардың адам баласына көпжылдық мерзімде біртіндеп әсер етуі оның сатылымына шек қоюға жеткілікті болмай тұр. «Journal of the Endocrine Society» журналында «Оңтүстік Африка ғалымдары газдалған сусындардың өлімге әкелетін қаупін анықтаған. Мұндай сусынды үнемі пайдалану метаболикалық синдромның дамуына ықпал етеді және екінші типті қант диабеті мен жүрек-қан тамырлары ауруларына алып келетіндігін» хабарлаған болатын Daily Mail. Мысалы, аптасына екі банкіден астам газдалған сусынды қолданудан 2-ші типті қант диабетін дамыту тәуекелі бар, ал біреуі қан қысымының артуымен байланысты. Авторлар шырынды сусындарды пайдалану бойынша 36 зерттеудің мета-анализін жүргізу арқылы осындай тұжырымдар жасады. Мамандардың айтуынша, Coca-Cola банкінің стандартты көлемі 0,33 литр құтысы құрамында шамамен 39 грамм қант бар, ал бұл ересек адам үшін күнделікті нормадан 14 есе көп екенін айтады. Суды зерттеу бірнеше лабораториялық әдістен тұрды. Судың құрамындағы химиялық элементтерді алу үшін суды арнайы лабораториялық әдістермен өңделініп алынды.

Судың химиялық құрамын зерттеу келесідей МемСТ бойынша жүргізіледі: нитритті (ГОСТ – 4192-82), нитратты (ГОСТ 18826-73), карбонат және гидрокарбонат ионын және H^- -ты (ГОСТ 52933-2008), металл иондарын (ГОСТ 23268.11-78), құрғақ қалдықты (ГОСТ 18164-72), жалпы кермектілігін (ГОСТ 4151-72), хлор ионын құрамын (ГОСТ 4245-72). Сутектік көрсеткіш табиғи сулардың өте маңызды көрсеткіштерінің бірі болып табылады, себебі H^+ иондары гидрохимиялық құбылыстарда үлкен рөл атқарады. Сонымен қатар рН шамасы су сапасының өте маңызды көрсеткіші. Табиғи суларда болып жатқан химиялық және биологиялық құбылыстар үшін сутек иондарының концентрация мөлшерінің үлкен маңызы бар. Су өсімдіктерінің өсіп дамуы, элементтердің миграциясы, тұрақтылығы, судың металдарға және бетонға агрессивті әсері судың рН ортасына тәуелді болып келеді. Сонымен қатар судың рН ортасы әр түрлі биогенді элементтердің өтіп алмасуына, улы ластағыш заттардың өзгеруіне әсер етеді. Сутек ионы табиғи сулардың құрамында әр қашанда болады, өйткені ол су молекуласының диссациясы кезінде пайда болады. Судың рН ортасын 6-7 аралығында болғанда бейтарап болып саналады, рН 6 болса қышқыл болып, рН 7 көп болса – сілтілі болып саналады.

Кесте 1 - Газдалған сусындардың рН көрсеткіші

№	Газдалған сусындар атауы	рН
1	Coca - Cola	3,10
2	Fanta	3,35
3	Лимонад	3,27
4	«Tassay» газдалған	4,79

Жұмыс қорытындысы бойынша газдалған сусындардың рН көрсеткіші - 3,10 - 4,79 аралығын көрсетті. Газдалған сусындардың барлығыда қышқыл суларға жатады, әсіресе кока-кола сусынының қышқылдығы жоғары.

Газдалған сусындардың құрамындағы құрғақ заттың салмағын анықтау. Жұмыс қорытындысы бойынша газдалған сусындардың құрамындағы құрғақ заттың массалық үлесі Кока-Кола сусыны мен Фанта сусынында көп мөлшерде болды.

Газдалған сусындағы ортофосфор қышқылын анықтау. Жұмыс қорытындысының нәтижесі бойынша «Тассай» газдалған суы мен Фанта сусынында ешқандай өзгеріс байқалмады, лимонадта аздаған лайлану байқалды, ал колада айқын сары тұнба түзілді.

Сурет 1. Судың қышқылдық құрамын анықтау

Газдалған сусындардың табиғилығын анықтау. Газдалған сусынның табиғилығы «Tassay» газдалған суы мен Фанта сусындарында қалыпты болғанын байқадық.

Сусындар құрамындағы сахарозаны анықтау. Нәтижесінде барлық сусындар құйылған колбаларда көк түс пайда болады, тек қана кока-кола сусынында ешқандай өзгеріс байқалмады.

Нитрат, нитрит анионын анықтау. Нитраттар мен нитриттер – анионы көрсеткіштері Кока-кола сусыны мен Фанта сусынында нитрат 13,5; нитрит 1,75-1,682 мг/л шамасында болса, сәйкесінше қалған сусындарда нитрат мөлшері 2,8-0,2, нитрит 0,111-0,088 мг/л дейінгі мөлшерде кемігендігі байқалды.

Сусындар құрамындағы ауыр металдарды анықтау (Atomic Absorption Spectrometer электрондық аппараты). Аналитикалық химияда бұл әдіс белгілі бір элементтің концентрациясын анықтау үшін қолданылады. Атомды абсорбционды спектроскопия (AAS) газ тәрізді атомдардағы еркін атомдар арқылы сәулеленуді сіңіру арқылы химиялық элементтерді анықтайды (70 - тен астам әртүрлі элементтерді талдай білген).

Кесте 2 – Сусындардың құрамындағы ауыр металдар ионын құрамы

№	Сусынның атауы	Қорғасын, мг/л	Темір, мг/л
1	Coca - Cola	0,08	0,00
2	Fanta	0,15	0,03
3	Лимонад	0,19	0,12
4	«Tassay» газдалған	0,06	0,02

Жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша көріп отырғанымыздай бұл көрсеткіштер берілген шекті рауал концентрациясынан аспайды.

Қорытынды. Газдалған сусындарда өте көп мөлшерде қант бар. Бұл тістерге өте зиянды, өйткені ол кариестің дамуына үлес қосуы мүмкін, сондықтан сүйектер тез сынғыш болады. Сусындардың дәмін, иісін, түсін жақсарту үшін, сонымен бірге өнімдердің сақталу мерзімін ұзартуға енгізілген барлық химиялық қоспалар,

консерванттар адамның денсаулығына қатты әсер етеді: ол семіздікке, аллергия, асқазан аурулары мен кофеиндік тәуелділікке алып келеді. Бірақ ең қорқыныштысы осындай газдалған сусындардың жиі қолданылуынан болатын - бұл рак клеткаларының өсуі мен белсенденуі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Тұңғышбаева З.Б., Онгарбаева А., Мәлікқызы Г., Жанатбекова Б. Газдалған сусынды созылмалы қолданудың жануарлар қанының биохимиялық көрсеткіштеріне әсері және оны түзету жолдары // III Халықаралық Фараби оқулары аясында өтетін «Биотехнологияның замануи мәселері: зертханалық зерттеулерден өндіріске» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары, 2016 ж. – Алматы: Қазақ университеті.

2. Интернет көздері: bilimdiler.kz, massaget.kz, kk.m.wikipedia.org, kaztrk.kz

3. Статъя «Газированные напитки: вред и польза», [www. Diagnos.ru](http://www.Diagnos.ru)

4. Статъя «О вреде газированных напитков», <http://talking.ru>

5. Статъя «Почему вредно пить сладкую газировку», <http://fatalenergy.com.ru>

6. Статъя «Вся правда о газированных напитках», <http://mirsovetov.ru>

ТҮЙІН

Мақалада газдалған сусындардың химиялық талдауы берілген. Газдалған сусындардың ішінде кока-кола сусынының қышқылдығы жоғары болды. Ауыр металдардың ионының мөлшері шекті рауалды мөлшерден асқан жоқ.

RESUME

The article analyzes the chemical analysis of carbonated beverages. Among the sparkling beverages, the coca-cola drink was acidity. The ion content of heavy metals does not exceed the maximum permissible concentration.

УДК 631.587

Н.Х. Утегалиева, магистрант

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана,
г. Уральск

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОРОШАЕМЫХ ЗЕМЕЛЬ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация

В статье рассматриваются основные проблемы, оказывающие негативное влияние на современное состояние и перспективу развития орошаемого земледелия в Казахстане и в области. Анализируется планирование восстановления ирригационных систем земель регулярного орошения. Рассматриваются необходимые меры для рационального использования земельных ресурсов.

Ключевые слова: земельные ресурсы, угодья, орошаемые земли, оросительные системы, рациональное использование, эффективность, восстановление, лиманы.

Земельные ресурсы в сельском хозяйстве обладают рядом специфических особенностей, которые существенно отличают их от других средств производства, и оказывают большое влияние на экономику сельскохозяйственного производства.

Одним из основных путей повышения эффективности использования сельскохозяйственных угодий, в том числе и пашни, и увеличения на этой основе производства сельскохозяйственной продукции, является орошение земель в сочетании с научно обоснованными системами земледелия на базе территориальной организации производства [4].

Задачами оценки использования орошаемых земель являются:

- 1) наблюдение за гидрогеологическими, инженерно-геологическими и почвенными процессами в совокупности с анализом водохозяйственных условий и техническим состоянием гидромелиоративных систем;
- 2) оценка мелиоративного состояния орошаемых земель в зоне влияния орошения, выявление причин и тенденций этих изменений;
- 3) прогноз развития гидрогеологических, инженерно-геологических и почвенных процессов и экологических последствий воздействия на орошаемых землях и в зоне влияния орошения;
- 4) разработка рекомендаций и предложений по улучшению мелиоративного состояния орошаемых земель;
- 5) обеспечение информацией о мелиоративном состоянии земель и необходимых мероприятиях местных исполнительных органов областей и районов, эксплуатирующие водохозяйственные организации и землепользователей на орошаемых землях [3].

Лиманным орошением называют однократное весеннее увлажнение почвы талыми водами способом затопления для повышения урожайности полевых культур и трав. Современные оросительные системы представляют собой сложный многопрофильный комплекс, компонентами которого являются техническая система и орошаемое земледелие. Рациональное использование водных, трудовых и материальных ресурсов может быть осуществлено при условии эффективной работы всех звеньев оросительных систем, формирующихся вследствие взаимодействия природных, технических и экономических факторов. Установление эффективности использования оросительной сети и орошаемых земель имеет свои специфические особенности, которые существенно влияют на использование производственного потенциала и соответственно на результаты производства, налагают определенные требования при исследовании его эффективности [1].

Основными причинами, оказывающими негативное влияние на современное состояние и перспективу развития орошаемого земледелия в Казахстане, являются: низкий технический уровень большинства оросительных систем; значительный износ основных мелиоративных фондов; отсутствие реальных бассейновых программ управления водными ресурсами; несоответствие механизма хозяйствования на орошаемых землях и уровня использования водных ресурсов с их естественной обеспеченностью; недостаточный объем финансирования мелиорации за счет государственного бюджета и других источников.

В связи с названными причинами должны приниматься необходимые меры для охраны, научно обоснованного, рационального использования земельных ресурсов, их недр, водного богатства, растительного и животного мира, для сохранения окружающей среды и обеспечения воспроизводства природных богатств, для повышения эффективности отдачи каждого гектара земли и особенно в условиях недостаточного увлажнения. В этой связи характер использования земли в каждом конкретном случае, в том числе и при орошении, во многом зависит от целевого назначения того или иного земельного участка и правильного его использования. Содержание такого характера состоит в рациональном подходе к использованию земли. Отсюда понятие «рациональное использование земли» имеет широкое употребление в

организационно-территориальном аспекте - от конкретного земельного участка до земельной территории всей страны. В сельском хозяйстве орошаемых зон первоначальная задача по повышению интенсивности орошаемого гектара заключается в максимальном повышении экономического плодородия почвенного покрова и производительности каждого гектара орошаемой земли на основе проведения улучшающих мероприятий [1].

Объем водных ресурсов Казахстана составляет более 100 км³, из них 56 % формируется в пределах республики, а оставшиеся 44 % поступают из приграничных стран. При этом, из общего объема воды возможным к использованию остается 42 %.

В начале 1990-х годов орошаемые земли фактически занимали более 2,1 млн. га или 6,7% пашни страны и обеспечивали производство более 30% валовой продукции растениеводческой отрасли. В настоящее время, по статистическим данным, площадь орошаемых земель в республике составляет менее 1,5 млн. га, что обеспечивает только 5,3% валовой продукции растениеводства, т.е. снизилась не только площадь орошаемых земель с 2,1 млн. га, но и их продуктивность (таблица 1).

Таблица 1 – Регулярно орошаемые земли

№	Район	Регулярно орошаемые земли, га	Необходимость восстановления, га	Фактически орошаемые земли, га
1	Акжаикский	3 404	-	23
2	Бокейординский	1 059	-	-
3	Бурлинский	4 679	1 294	270
4	Жангалинский	834	-	-
5	Жанибекский	2 200	-	-
6	Зеленовский	20 503	1 600	5 321
7	Казталовский	1 032	-	-
8	Каратобинский	0	-	-
9	Сырымский	991	850	-
10	Таскалинский	217	-	8
11	Теректинский	13 998	13 998	868
12	Чингирлауский	1 086	-	67
13	г.Уральск	5 818	3 258	81
	Всего	55 839	21 000	6 638

В целом по Западно-Казахстанской области до 1991 года зарегистрировано 311,8 тыс. га орошаемых земель. В настоящее время из 55,8 тыс. га постоянно орошаемых земель 6,6 тыс. га фактически используется. Остальные 49,2 тыс. га водоснабжения земель, в связи с нарушением оросительных систем из-за не орошаемых земель вышел из оборота. В настоящее время на неорошаемых землях в связи с реконструкцией оросительных систем, постоянно возникает в необходимости введения в действие 21 тыс. га орошаемых земель (таблица 2).

Таблица 2 – Земли лиманного орошения

№	Район	Земли лиманного орошения, га	Необходимость восстановления, га	Фактически орошаемые земли, га
1	Акжаикский	55 028	40 832	15300
2	Бокейординский	-	-	-
3	Бурлинский	8 436	-	-
4	Жангалинский	4 835	45 866	19856
5	Жанибекский	12 143	-	-

Продолжение таблицы 2				
6	Зеленовский	3 370	3 370	-
7	Казталовский	68 411	23 980	15290
8	Каратобинский	20 354	9 990	8000
9	Сырымский	29 897	29 897	9600
10	Таскалинский	812	812	-
11	Теректинский	2 045	2 045	-
12	Чингирлауский	5 839	5 839	-
13	г.Уральск	1 300	0	-
	Всего	255 985	162 631	68046

В настоящее время есть необходимость восстановления из 256 тыс.га орошаемых земель 162,6 тыс.га, а остальные 93,4 тыс.га орошаемых земель переводятся в статус неорошаемых земель, лишенных водоснабжения с засоленными почвами. Состояние земель регулярного орошения по области в т.ч. по сельскохозяйственным угодьям показано в таблице 3.

Таблица 3 – Состояние земель регулярного орошения по Западно-Казахстанской области

Район	Наличие орошаемых земель	В т.ч.					
		пашня	залежь	многолетние насаждения	сенокос	пастбище	сады
Акжаикский	3 404	-	-	92	249	3 063	-
Бокейординский	1 059	-	862	-	-	197	-
Бурлинский	4 697	1 257	3 238	74	128	-	-
Жангалинский	834	-	624	-	-	210	-
Жанибекский	2 200	-	719	-	-	1 481	-
Зеленовский	20 503	10 689	8 209	-	278	1 327	-
Казталовский	1 032	-	-	-	52	980	-
Каратобинский	0	-	-	-	-	-	-
Сырымский	991	-	789	17	-	185	-
Таскалинский	217	141	50	26	-	-	-
Теректинский	13 998	4	11 669	446	-	1 879	-
Чингирлауский	1 086	-	994	26	-	44	22
г.Уральск	5 818	2 598	2 810	20	-	390	-
Всего земель	55 839	14 689	29 964	701	707	9 756	22

Согласно данных земельного баланса на 2017 год по Западно-Казахстанской области площадь земель регулярного орошения составляет 55,8 тыс. га, из них: пашни – 14,7 тыс. га, многолетние насаждения – 0,7 тыс. га, залежи – 29,9 тыс. га, сенокосов – 0,7 тыс. га, пастбищ – 9,7 тыс. га.

При этом, наибольшие площади земель регулярного орошения приходятся на следующие районы: Акжаикский – 3,4 тыс. га, Бурлинский – 4,7 тыс. га, Зеленовский – 20,5 тыс. га, Теректинский – 14,0 тыс. га, г.Уральск – 5,8 тыс. га. В остальных районах за исключением Каратобинского (нет земель регулярного орошения), имеются площади земель регулярного орошения не превышающие 2,5 тыс. га.

Площадь земель лиманного орошения по области составляет – 256,0 тыс. га из них: залежи – 0,9 тыс. га, сенокосов – 288,0 тыс. га, пастбищ – 27,1 тыс. га. При этом, наибольшие площади земель лиманного орошения приходятся на следующие районы: Акжаикский – 55,0 тыс. га, Бурлинский – 8,4 тыс. га, Жангалинский – 48,3 тыс. га, Жанибекский – 12,1 тыс. га, Казталовский – 68,4 тыс. га, Каратобинский – 20,3 тыс. га, Сырымский – 29,9 тыс. га, Чингирлауский – 5,8 тыс. га. В остальных районах за

исключением Бокейординского, имеются площади земель лиманного орошения не превышающие 3,3 тыс. га.

В текущем году на период 2017-2021 годы в целях профилактики наводнения по республике согласен плану по сбору талой воды, сохранению и повторному распределению были предложены работы 21 водосборных площадей. Реализация этих проектов позволит орошению 61,6 тыс.га естественных сенокосов и 2,6 тыс.га регулярных, 3,3 тыс.га орошаемых земель снабдить водой [5].

В современных условиях более 50% всей системы лиманного орошения требует восстановления. В стране до 2021 года будут вовлечены в оборот более 610 тыс га орошаемых земель. В Западно-Казахстанской области в ближайшие пять лет планируется восстановить ирригационные системы земель регулярного орошения на площади 40 тысяч гектаров. Также в рамках госпрограммы планируется восстановить земли лиманного орошения общей площадью 163 тыс га. Основная причина – недостаточность водных источников, засоление земель лиманного орошения. Кроме того, оставшиеся 4,9 тыс. га в связи с отсутствием водных источников и выхода из эксплуатации систем орошения предложено было перевести в неорошаемые земли.

В целях эффективного использования лиманов и поддержания на должном уровне их эколого-мелиоративного состояния необходимо соблюдать следующие требования: обоснованный выбор площади ярусов при проектировании и строительстве мелкого слоя затопления, не превышающей 60-100 га; затопление оптимальной нормой в соответствии с биологическими потребностями возделываемых культур; посев многолетних трав и создание сеяных сенокосов на 3 года, предупреждающие подъем уровня грунтовых вод, отложение водорастворимых солей и способствующие повышению запасов органического вещества в почве.

Основными факторами, влияющими на максимальное, целевое и эффективное использование орошаемых земель области, являются: себестоимость товарной продукции орошаемых угодий, включающей затраты на проектирование, закуп, строительство и обслуживание оросительной системы и т.д.; стабильность обеспечения водными ресурсами в разные по водообеспеченности годы; почвенно-климатические характеристики орошаемых регионов; способ и техника полива, применение современных технологий орошения.

В ходе реформы сельскохозяйственного производства животноводство встало на интенсивный путь развития. В количественном отношении поголовье скота постигло предреформенного уровня. Увеличение поголовья скота потребует восстановления кормовой базы, ставит задачи по улучшению травостоя на естественных сенокосах. Для организации высокопродуктивного регулярного орошения зерновых и кормовых сельскохозяйственных культур, необходимо организовывать лиманное орошение естественного травостоя в области луговых и лугово-каштановых почвах при разных гидрогеологических условиях [4].

В связи с возрастающим дефицитом водных ресурсов и увеличением энергетических затрат на орошение необходима рационализация водоподдачи в орошаемом земледелии и разработка наиболее приемлемых оросительных норм, которые сравнительно точно учитывали бы погодные и природно-хозяйственные условия территории. Проблемы повышения урожайности, рационального использования водных, земельных и других ресурсов, а также улучшения плодородия почв вызывают необходимость совершенствования технологии орошения и использования мелиорированных земель, основанных на сохранении благоприятной эколого-мелиоративной обстановки территории и охране окружающей среды. В настоящее время в связи с необходимостью удовлетворения потребностей населения в продукции полеводства и создании устойчивой кормовой базы, наиболее актуальным вопросом в развитии орошения, в том числе и лиманного, является оценка современного использования орошаемых земель, выявление факторов, влияющих на их эффективное

использование, при сохранении повышенного уровня продуктивности орошаемых земель и улучшении их эколого-мелиоративного состояния. На современном этапе решение основных проблем видится в использовании водо- и энергосберегающих технологий и техники полива сельскохозяйственных культур.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Онаев, М.К. Лиманы Западно-Казахстанской области / Монография. – Уральск: НЦНТИ, 2012. – 131 с.
2. Онаев, М.К. Лиманное орошение в Западно-Казахстанской / М.К.Онаев. – Уральск, 2011. – 110 с.
3. Правила государственного ведения мониторинга и оценки мелиоративного состояния орошаемых земель в Республике Казахстан, от 25 июля 2016 года № 330, раздел 1, глава 2.
4. Система ведения сельского хозяйства Западно-Казахстанской области. – Уральск, 2004. – 276 с.
5. Статистические данные РК «Сельское, лесное и рыбное хозяйство Казахстана 2016-2017», / Статистическое агентство РК.

ТҮЙІН

Мақалада Қазақстандағы және облыстағы суармалы егіншіліктің даму жағдайларына тигізетін кері әсерлерінің негізгі мәселелерін қарастырылады. Жерлерді тұрақты суаруда ирригациялық жүйелерді қалпына келтіруді жоспарлау талданған. Жер ресурстарын тиімді пайдаланудың қажетті шаралары талданған.

RESUME

The main problems exerting negative impact on the current state and the prospect of development of the irrigated agriculture in Kazakhstan and in the area are considered. Planning of restoration of irrigational systems of lands of regular irrigation is analyzed. Necessary measures for rational use of land resources are considered.

УДК 633.854.78:632

Ш.Д. Шахметова, студент

Калиева Л.Т., кандидат сельскохозяйственных наук, старший преподаватель Западно-Казахстанского аграрно-технического университета имени Жангир хана, г. Уральск

ОСНОВНЫЕ БОЛЕЗНИ ПОДСОЛНЕЧНИКА И МЕРЫ БОРЬБЫ С НИМИ

Аннотация

Урожай подсолнечника снижается из-за наличия и развития грибных патогенов. На фоне резкого изменения климатических условий и изменения структуры посевных площадей произошло накопление патогенной микробиоты. В севооборотах короткой ротации и при несоблюдении технологий выращивания создается высокий инфекционный потенциал возбудителей грибных заболеваний и они могут передаваться через почву, пожнивные остатки и с семенным материалом и поэтому возникает необходимость применения фунгицидов в период вегетации культуры.

Ключевые слова: защита растений, подсолнечник, грибные патогены, вредные организмы, фунгициды, сорные растения

В структуре посевов Западно-Казахстанской области подсолнечник занимает средний удельный вес. Однако его урожай существенно снижается из-за наличия и развития грибных патогенов. На фоне резкого изменения климатических условий за последние 20 лет и изменения структуры посевных площадей, а именно, все большего использования в производстве севооборотов короткой ротации (3-4-польных), произошло накопление патогенной микробиоты. В севооборотах короткой ротации и при несоблюдении технологий выращивания создается высокий инфекционный потенциал возбудителей грибных заболеваний [1, 2, 3, 4].

Возбудители микозов могут передаваться через почву, пожнивные остатки и с семенным материалом. Это определяет тактику исследований по изучению видового состава грибных болезней подсолнечника. В лаборатории защиты растений Западно-Казахстанского филиала ГУ «РМЦФДиП» ежегодно проводится анализ семенного материала, пожнивных остатков, обследование посевов по вегетации, биологическая и хозяйственная эффективность фунгицидов.

Анализ семенной инфекции показывает наличие на семенах: *Rhizopus microsporus*, *Rhizopus nigricans*, *Rhizopus nodosus* (до 50%), *Alternaria tenuis* до 70%, *Sclerotinia sclerotiorum* до 10%, *Botrytis cinerea* до 30%. Присутствуют патогены родов: *Verticillium*, *Penicillium*, *Cladosporium*, *Aspergillus*, *Fusarium*. Возбудители фомопсиса и эмбеллизии не выявлены.

Обследование пожнивных остатков не только подсолнечника, но и сопутствующих сорняков на наличие совершенных стадий патогенных грибов и их естественных конкурентов, проводится ежегодно сразу после схода снега. Пожнивные остатки являются мощным накопителем патогенной и микопаразитической микробиоты (таблица 1).

Таблица 1 - Процент сохранения основных грибных болезней подсолнечника на сорняках, сопровождающих подсолнечник в зимне-весеннее время

Патоген	Подсолнечник	Осот	Щирица	Цикорий	Канатник	Марь белая	НСР ₀₅
Альтернариоз	50,5	49,3	22,6	11,5	19,8	34,6	5,788
Вертициллез	86,7	86,7	72,9	70,1	33,1	71,2	9,743
Белая гниль	0,3	0,5	0,7	0,1	нет	1,4	0,717
Серая гниль	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет
Фомоз	47,5	58,5	61,7	84,8	60,3	37,0	21,835
Сухая гниль	72,3	62,4	2,4	нет	нет	0,5	2,786

Динамика распространения основных патогенов подсолнечника на высоких инфекционных фонах изучена с использованием коллекции из сортов разных групп спелости в двухпольном севообороте (пар – подсолнечник). Семена для посева сеяли не протравленными. Оценка распространенности и развития микозов проводили по общепринятым методикам. Для статистической обработки результатов исследований использован дисперсионный анализ и множественные сравнения.

Динамика патогенного комплекса в контрастные по погодным условиям годы представлена на рис. 1

2013 год можно оценить, как средне засушливый, 2014 – как нормальный, 2015 – слабо засушливый, 2016 – остро засушливый, 2017 - остро засушливый.

Как видно из рисунка, накопление патогенной микробиоты происходит независимо от погодных условий. В годы с нормальным увлажнением накапливаются серая и белая гнили, а также фомоз. В засушливые и острозасушливые годы

происходит накопление термофильных грибов: макрофомины, сухой гнили, а также вертициллеза и альтернариоза.

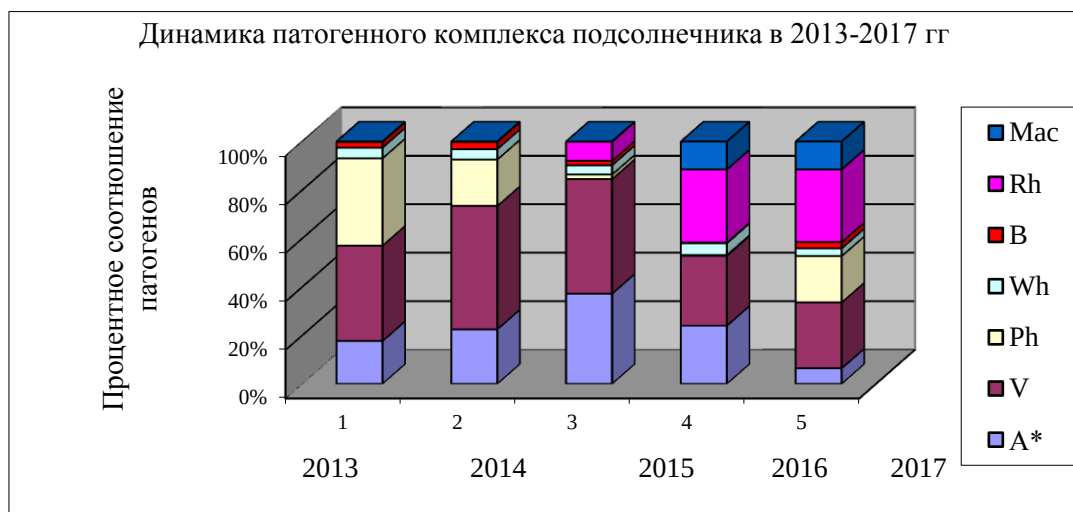

Рисунок 1. Динамика патогенного комплекса подсолнечника в 2013-2017 годы

*A= *A. helianthi*; V= *V. dahliae*; Ph= *P. oleracea*; Wh= *Wh. sclerotiorum*; B= *B. cinerea*;

Rh= *Rh. nodosus* + *Rh. nigricans*; Mac= *Mac. phaseolina*.

Их конкуренция за возможность питания (подсолнечник) сдвигается либо в сторону термофилов либо гидрофилов в зависимости от гидротермического коэффициента. При условии сохранения их инфекционного начала в почве и на пожнивных остатках подсолнечника и сорняков в виде склероциев, спор и мицелия всего лишь более одного года, в севооборотах короткой ротации с насыщением подсолнечника происходит замена одного патогена на другой в зависимости от гидротермического коэффициента года или зоны выращивания. Давление патогенной микробиоты на растения сохраняется. В связи с этим, в севооборотах короткой ротации возникает необходимость применения системных фунгицидов в период вегетации (таблица 2).

Таблица 2 - Урожайность и масличность сорта Бузулук при обработке системными фунгицидами при максимальной нагрузке инфекцией

Название препарата, ДВ	Нормы расхода, л/га	Прибавка к урожаю	Выход масла, %
Контроль	-		46,93
Ровраль (ипродиион)	1,5	2,17	50,07
Оптимо (пираклостробин)	0,6	5,65	51,40
Пиктор (боскалид + димоксистробин)	0,5	5,92	54,33
Абакус (пираклостробин+эпоксиконазол)	1,75	1,15	50,90
НСР	-	-	2,917

Наибольшая прибавка урожая и наибольшая масличность получена при использовании системных препаратов – Пиктор и Оптимом.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Лукомец В.М. Повышение урожайности подсолнечника и сои – задачи первостепенной важности / В.М.Лукомец, В.Т.Пивень//Защита и карантин растений. – 2000. - №2. – С.18-21.
2. Есепчук Н.И. Интенсивная технология производства подсолнечника / Н.И. Есепчук, Е.К. Гриднев - М.: Агропромиздат, 1992.
3. Морозов В.К. Подсолнечник в засушливой зоне. - Саратов: Приволжское книжное издательство, 1978. – 148 с.
4. Пимахин В.Ф. Методы и результаты селекции подсолнечника в Поволжье / Диссертация в виде научного доклада. Саратов, 2000.

ТҮЙІН

Күнбағыстың өнімділігі саңырауқұлақ патогендерінің болу жағдайына байланысты төмендейді. Климаттық жағдайлардағы өзгерістер және егістік жерлердің құрылымының өзгеруі, патогендік микробиотаның жинақталуына келтіреді. Шаруашылықта ауыспалы егіс тәртібін және өсіру технологиясын сақтамағанда, саңырауқұлақ ауруларының патогендерінің жоғары инфекциялық потенциалы құрылады және олар топырақ, өсімдік қалдықтары және тұқымдық материал арқылы жұғуы мүмкін, сондықтан өсімдік маусымында фунгицидтерді қолдану қажет болады.

REZUME

The yield of sunflower is reduced due to the presence and development of fungal pathogens. Against the backdrop of a sharp change in climatic conditions and a change in the structure of cultivated areas, a pathogenic microbiota accumulated. In rotations of short rotations and non-observance of cultivation technologies, a high infectious potential of pathogens of fungal diseases is created and they can be transmitted through soil, stubble residues and with seed material, and therefore it becomes necessary to use fungicides during the growing season.

**СЕКЦИЯ 4 - ӘЛЕМДІК ЭКОНОМИКАНЫҢ ЖАҒАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДА
ҚАЗАҚСТАНДА БИЗНЕСТІ ДАМУ
РАЗВИТИЕ БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ
МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ**

УДК 332.1:339.97

А.М. Казамбаева, кандидат экономических наук, доцент

С.А. Абатов, студент

С.А. Абатов, студент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана,
г. Уральск

РОЛЬ РЕГИОНОВ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ

Аннотация

Основная цель региональной политики - свести к минимуму те неравенства, которые создают почву для возникновения социальных конфликтов, мешают социально-экономическому развитию страны в целом или ее частей, а также групп стран. Поэтому в статье рассмотрены проблемы региональной экономики, проанализированы динамика производства продуктов промышленности в регионах, объем производства горнодобывающей промышленности, направления развития отрасли сельского хозяйства в регионах Республики Казахстан.

Ключевые слова: регион, национальная экономика, отрасль, сфера, доход.

Региональная политика является составной частью национальных стратегий социально-экономического развития и исходит из философской концепции власти. В периоды трансформации экономических, социальных и политических отношений государственное регулирование региональных проблем играло важную роль в развитии большинства стран мира. Исследования и методы регулирования регионального развития разных государств имеют общие черты в подходах к внутренним региональным проблемам, так как опираются на богатый мировой опыт [1].

Региональное развитие - прогрессивное изменение внутренней социально-экономической структуры региона.

В постоянно меняющемся мире традиционные региональные проблемы не исчезают, а переходят в новое качество. Принципиально новые региональные проблемы возникают при переходе к постиндустриальному, информационному обществу и в связи с глобализацией экономики.

Региональная политика государства - сфера деятельности по управлению экономическим, социальным и политическим развитием страны в пространственном, региональном аспекте, то есть связанная с взаимоотношениями между государством и районами, а также районов между собой.

В развитых странах она рассматривается, прежде всего, в качестве средства государственного регулирования социально-экономических процессов в проблемных регионах страны и снятия социальной и экономической напряженности. В тесной связи с региональной политикой находятся понятия региональная социально-экономическая политика - совокупность экономических и социальных факторов и явлений,

обуславливающих формирование и развитие производительных сил и социальных процессов в пределах конкретных регионов.

Организация по экономическому сотрудничеству и развитию (ОЭСР), постоянно обобщающая опыт региональной политики разных стран, рассматривает ее как «политику, нацеленную на устранение значительных несоответствий показателей безработицы или дохода на душу населения в разных регионах» [2].

Основная цель региональной политики - свести к минимуму те неравенства, которые создают почву для возникновения социальных конфликтов, мешают социально-экономическому развитию страны в целом или ее частей, а также групп стран. В странах с рыночной экономикой исследователи-регионалисты выделяют два направления государственного вмешательства в развитие регионов:

Экономические цели:

- оживление производства в депрессивных регионах;
- создание зон роста и эффективного предпринимательства;
- повышение конкурентоспособности регионального производства;
- усиление межрегиональной экономической интеграции и т.д.

Социальные цели:

- увеличение занятости населения;
- повышение доходов населения;
- развитие производственной и социальной инфраструктуры в наиболее отсталых регионах;
- расширение доступности общественных благ и т.д.

Экономические цели преследуют достижение эффективного рационального использования производственного потенциала каждого региона для обеспечения общенационального благосостояния. Принцип социальной справедливости в региональном аспекте заключается в том, что граждане и социальные группы должны иметь равные возможности получения работы, доходов и общественных благ независимо от места проживания [3].

Объектом региональной политики в странах рыночной экономики являются региональные неравенства, проявляющиеся в уровне и условиях жизни населения, занятости и безработице, темпах экономического развития регионов, условиях предпринимательства и т.д.

Субъектами государственной региональной политики выступают законодательные и исполнительные власти центра и регионов, органы местного самоуправления, межрегиональные ассоциации.

Различают следующие формы региональной политики:

1) региональное прогнозирование - научное предвидение предполагаемых направлений и параметров социально-экономического развития региона на основе анализа источников финансирования, экономической структуры и т.д;

2) региональное программирование - целенаправленное вмешательство в развитие региона с формулированием целей и промежуточных задач социально-экономического развития региона, а также с определением конкретных сроков достижения поставленных целей и необходимых затрат ресурсов;

3) региональное планирование- установление конкретных задач и целей на плановый период с указанием источников финансирования, непосредственных исполнителей и т.д.

Средства и формы региональной политики в большинстве государств направлены на решение проблем в депрессивных, старопромышленных, аграрных районах с экстремальными природными условиями, чрезмерной концентрацией населения и т.п.

В современных экономических дискуссиях часто смысл и содержание реформ во многом сводят к роли и месту государства в рыночной экономике. Действительно, степень воздействия государства на протекание экономических процессов – своеобразный индикатор типа государственного управления, и масштаба социализации общества, и возможностей реализации индивидуальных прав и свобод.

Но при этом дискуссия «государство – экономика» часто заслоняет другую проблему «государство — регионы». Между тем такая позиция ошибочна, поскольку государство в своих действиях гораздо более свободно от ответственности за дела и судьбу хозяйствующих субъектов, чем от обязательств перед территориальными сообществами. Государство может позволить себе полностью отказаться от прямого вмешательства в дела предприятий, ограничиваясь косвенным регулированием (через налоги, экологическое, антимонопольное ограничение, деятельность профсоюзов, общественных организаций и пр.), обеспечив, таким образом, полную самостоятельность предприятий.

Но, ни одно государство еще не декларировало самостоятельность своих территориальных единиц, не может и не имеет права уйти от ответственности за территориальную целостность страны, от проблем недопущения экологических, экономических, этнических и иных региональных вопросов, от вопроса развития всех территорий государства как среды жизнеобеспечения населения страны.

Однако, с другой стороны, приходится констатировать, что ни в одном вопросе экономической политики государства нет таких принципиальных расхождений между существом, приемами и методами ее решения, как в вопросе о государственном регулировании территориального развития.

Ясно одно, что дореформенная модель отношений государства и региона себя уже изжила более радикально, чем модель экономических отношений. При этом необходимо учесть, что выработка концепции территориального развития гораздо сложнее, поскольку в отличие от экономики, где процессы перехода к рыночным основам хоть в какой то мере направляются ориентирами мирового опыта и теорией, в сфере региональных отношений нет универсальной теории и универсальных рекомендаций. Республике Казахстан, например, еще предстоит сформировать эффективную модель взаимоотношений регионов и центра. Пока же факты таковы, что нестабильность обстановки не оставляет места для выработки и реализации долгосрочной региональной стратегии и понуждает государственную власть к действиям в режиме чрезвычайных ситуаций. Это, действительно, во многом вынужденная и временная позиция. Но «нет ничего постоянного, чем временное» и именно она, временно приглушая внутри и межрегиональные проблемы, вольно или невольно способствует их постоянному репродуцированию [8].

Сегодня необходимо срочно упорядочить государственное регулирование территориального развития. Результатом этого упорядочения, основанного на непротиворечивых представлениях о предмете, смысле и содержании государственного регулирования, должна стать система экономического и организационно – правового механизма, способных реально воздействовать на процессы территориального развития в интересах Республики Казахстан, ее регионов, ее народа [4].

К сожалению, отношение центра к регионам сегодня самое пренебрежительное. Сегодня центр практически не оказывает поддержку отдельным предприятиям («поддержка» чаще выражается в приватизации, банкротстве или реабилитации), а если и оказывает, то это поддержка, но не на развитие территории. Естественно, такая политика не способствует выходу регионов из кризиса. И причина здесь одна – нарушены не только законы развития общества и его экономической базы, но и законы территориального развития. Необходимо сформировать политику собственно

территориального развития, проводить ее в соответствии с целью развития и имеющимися политическими, организационными, материальными и финансовыми возможностями государства и регионов [5].

Свидетельством отсутствия эффективной политики территориального развития и проблемой, препятствующей общеэкономическому развитию, выступает резкая дифференциация регионов по развитию, несмотря на унитарный принцип государства, подразумевающий более жесткий механизм перераспределения доходов и расходов между бюджетами областей по сравнению с федеративным государством. Причем в течение последних нескольких лет тенденция эта имела место к углублению.

Наименьшее падение объема производства ВВП на душу населения в наблюдалось в Алматинской, Восточно-Казахстанской и Жезказганской областях, наибольшее – в Тургайской, Талдыкорганской и Жамбылской областях. В Атырауской и Мангистауской областях наблюдается устойчивый рост объемов производства ВВП на душу населения. В Акмолинской, Актюбинской, Алматинской, Джезказганской, Кызылординской, Талдыкорганской и Южно-Казахстанской областях в 2017г. отмечен рост этого показателя.

Глубина спада промышленности по регионам колебалась от 10 до 75%. Уровень среднедушевых денежных доходов по регионам различается в 6 раз, а уровень безработицы почти в 50. Регионы благополучные соседствуют с регионами, находящимися в тяжелом положении (Караганда и Павлодар, Актюбинск и Кызыл-Орда, Тургайская и Акмолинская).

Характерной тенденцией становится нарастающая обособленность региональных рынков. Об этом свидетельствуют большой разброс цен и различная товарная насыщенность региональных рынков. Цена даже такого «транспортабельного» товара как деньги различается по регионам. Размеры ставок по кредитам колебались от 15 до 45%. В начале реформ в этом определенную роль сыграли административные барьеры, но затем межрегиональное взаимодействие сдерживалось из-за отсутствия соответствующих отраслей рыночной инфраструктуры.

14 областей страны можно условно разделить на пять регионов, это Центральный регион (Карагандинская область), Северо-Казахстанский регион (Акмолинская, Костанайская, Северо-Казахстанская области), Южно-Казахстанский регион (Алматинская, Жамбылская, Кызылординская, Южно-Казахстанская области), Восточно-Казахстанский регион (Восточно-Казахстанская, Павлодарская области), Западно-Казахстанский регион (Актюбинская, Атырауская, Западно-Казахстанская, Мангистауская области).

Территория *Центрального Казахстана* - 398,8 тысяч квадратных километров. Население - 1 728,7 тысячи человек. Плотность населения - 4,5 человека на квадратный километр, 86% проживает в городах и поселках. *Северный Казахстан* - главная житница страны, ведущий экономический регион. Развиты сельское хозяйство и промышленность. Площадь 600,9 тысяч квадратных километров, население - 4 431 тысячи человек, плотность - 7,2 человека на 1 квадратный километр. *Южный Казахстан* - относительно менее развитая часть страны. Площадь региона - 712,2 тысячи квадратных километров, население 6 363 тысячи человек. Показатель плотности населения наиболее высокий в стране - около 9 человек на 1 квадратный километр. *Восточный Казахстан* занимает площадь 277 тысяч квадратных километров. Население - 1 772 тысячи человек, средняя плотность населения немного превышает показатель по стране. Территория *Западного Казахстана* - 728,5 тысячи квадратных километров, плотность - 2,7 человека на 1 квадратный километр. Регион богат минеральными ресурсами. Открыто около тысячи месторождений 50 видов рудных и нерудных ископаемых: нефть и газ, хромиты, марганец, никель, фосфориты, медь.

Хотя состояние горнодобывающей промышленности Казахстана характеризуется отставанием развития минерально-сырьевой базы, отсутствием значительных капитальных вложений в отрасль, ухудшением горно-геологических и горнотехнических условий разработки месторождений. Увеличение объемов добычи и переработки возможно лишь за счет освоения новых месторождений и вовлечения в комплексную отработку забалансовых руд, отвалов и хвостов, повторной отработки целиков.

Группировка регионов Республики Казахстан по географическому расположению позволяет определить сравнительные преимущества отдельных регионов страны и конкретную стратегию развития каждой области, а также принять соответствующие меры по ускорению экономического роста в отдельных регионах. Важнейшей задачей при этом должно стать преодоление чрезмерного отставания отдельных регионов, а не выравнивание уровней экономического развития всех регионов. Использование зарубежных аналогов в структурной перестройке национальной экономики Республики Казахстан может стать важной основой для определения стратегии и форм государственной поддержки, отвечающих особенностям нашей экономики, а также поможет выйти Республике Казахстан на принципиально новый уровень экономического развития.

Для совершенствования и углубления межрегиональных экономических связей регионов необходима оценка эффективности проводимых мероприятий в этой важнейшей сфере, начиная от решения ключевых проблем интеграции, создания общего экономического пространства и заканчивая оценкой конкретных результатов выполнения договоров о сотрудничестве между регионами.

На совершенствование механизмов регулирования межрегиональных экономических связей в первую очередь повлияют такие мероприятия как укрепление и развитие законодательной и нормативно-правовой базы межрегионального сотрудничества, широкое развитие интеграционных связей агрокомплексов столицы и регионов Республики Казахстан, развитие товаропроводящих сетей для увеличения поставок отечественных продовольственных товаров, широкое внедрение в практику межрегионального сотрудничества новейших информационных технологий, развитие инфраструктуры и материально-технической базы межрегионального сотрудничества отраслевыми и территориальными органами исполнительной власти.

Полученные результаты исследования могут быть использованы при формировании экономической, социальной, финансовой и региональной политики государства, когда необходим учет региональной специфики развития областей страны. Группировка регионов Казахстана по признакам устойчивости позволяет определить сравнительные преимущества отдельных регионов страны и разработать конкретную стратегию развития каждой области, а также принять соответствующие меры по ускорению экономического роста в отдельных регионах.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Шишкин А.Ф. Экономическая теория Кн.2.-М: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС 2013. – 612с.
2. Штульберг Б.М., Введенский В.Г. Региональная политика России. Теоретические основы, задачи и методы реализации. М.: Гелиос АРВ, 2014. – 208.
3. Шинкарецкая, Г.Г. Есть ли будущее у ЕврАзЭС? / Г.Г. Шинкарецкая // Государство и право. - 2014. - №11. - С.73-77.
4. Эффективность территориально-производственных комплексов: методология и методика формирования / Отв.ред. В.П.Евстигнеев. – М.: Наука, 2015. – 144 с.

5. Формирование механизма социально-экономического развития территории как фактора устойчивого развития Казахстана, в контексте влияния новых образовательных технологий: отчет о НИР, проведенной в рамках инициативных и рискованных научных исследований и разработок по гранту Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (проект по направлению «Национальная идея как основа устойчивого развития Казахстана»); рук. Л.Л. Божко. – А., 2013. – Рег. № 4 ПРИ/101-105. – 18,75 п. л.

ТҮЙІН

Аймақтық саясаттың негізгі мақсаты әлеуметтік теңсіздіктердің пайда болуына жол ашатын теңсіздікті азайту, тұтастай алғанда елдің немесе оның бөліктерінің, сондай-ақ елдердің топтарының әлеуметтік-экономикалық дамуына кедергі келтіретін жайттарды азайту. Осыған орай, мақала өңірлік экономиканың проблемаларын қарастырады, өңірлердегі өнеркәсіп өнімдерінің өндіріс динамикасын, тау-кен өнеркәсібінің өндіріс көлемін, Қазақстан Республикасының өңірлерінде ауыл шаруашылығы секторының даму динамикасын талдайды.

RESUME

The main goal of regional policy is to minimize those inequalities that pave the way for the emergence of social conflicts, hamper the socio-economic development of the country as a whole or its parts, as well as groups of countries. Therefore, the article examines the problems of the regional economy, analyzes the dynamics of production of industrial products in the regions, the volume of production of the mining industry, the direction of the development of the agricultural sector in the regions of the Republic of Kazakhstan.

UDC 356

A.M. Kazambayeva, Candidate of Economic Sciences, associate professor

M.A. Abatov, student

Zhangir khan West Kazakhstan agrarian-technical University

PROBLEMS AND STRATEGIC DIRECTIONS OF HOUSING CONSTRUCTION DEVELOPMENT IN THE REGIONS

Annotation

The problems and conditions of construction complex development in Kazakhstan are considered in this article. The indicators level of housing construction development in the regions, the implementation of regional programs for housing construction are disclosed and analyzed. Priority strategic directions for the development of the region's industrial and construction complex were identified.

Keywords: construction, region, program, fixed assets, major repairs, branch.

In the Republic of Kazakhstan, the creation of fixed assets for production and non-production purposes through the new erection / or changes (expansion, modernization, technical re-equipment, reconstruction, restoration, overhaul) of existing facilities (buildings, structures and their complexes, communications), installation (dismantling), associated with them technological engineering equipment is defined as a construction industry. The industry's products are finished and commissioned factories, railroads and highways, power stations, apartment houses and other facilities that forming the main funds of the national

economy of the country. Depending on the purpose of the projects under construction, civil and non-civilian construction is distinguished. Civil construction includes the construction of residential buildings and public buildings [1].

The construction complex of the republic is one of the key sectors and largely determines the solution of social, economic and technical problems of the development of the national economy and the economy of individual regions. Construction work in the republic is carried out by organizations of various ownership forms.

Construction products take, mainly, subject form in the form of buildings and structures, as well as the form of services - installation of equipment, major repairs.

The most important segment of the construction industry is housing construction. Expenditures for the construction of individual and multi-apartment houses, dormitories, residential buildings for social groups (boarding schools for orphans and children without parental care, orphanages, boarding homes for the elderly and disabled, adaptation centers for people without particular place of residence) is defined as investment in housing construction.

Research shows that in the Republic of Kazakhstan the problem of housing insecurity, which meets the existing ideas about normal housing conditions, is very acute, and in order to housing indicators closer to the level of developed countries, it is necessary to introduce several million square meters annually over a period of twenty years of new housing.

The observed intensive growth in construction materials prices, as well as the weak level development of most domestic construction companies, are the main obstacles to the solution of the affordable housing market formation in the country and its regions. Therefore, that according to researchers and official statistics, up to 50% of construction materials are imported into the country, solving the problem of providing population with affordable housing should involve the development of production of building materials in the regions and reduction of their imports to 20% production volume.

The development of the construction industry in the country will be facilitated by the introduction of large-panel house-building technology and prefabricated frame construction based on the experience of Belarus, Germany and Russia.

The housing system, functioning in the country in the pre-reform period, was characterized by strict state regulation of all housing relations and domination of state property. As a result of reforms, the ownership structure of the country's housing stock has radically changed, structural changes in the sources of financing for new buildings have occurred: the share of housing, state enterprises and organizations put into operation has decreased (from 78.2% in 1990 to 13% in 2017) individual builders in the total area of the constructed housing increases (in 2017 was 54.7%). It should be noted that individual housing construction allows to increase the security of population with housing. However, in all regions of the country to provide land for the construction of individual housing there are significant queues. At the moment, there is an acute problem on the deficit of land for housing construction under the state program, social services for the population - kindergartens, schools, polyclinics, etc.

In the Republic of Kazakhstan, the state, despite the decline in its participation in housing construction, remains an active participant in the housing construction market.

The activities of the state are aimed primarily at ensuring that all segments of the population have access to housing that meets the requirements for normal living conditions, limiting the ability of homeowners to derive benefits from the imperfect information available to buyers / employers and their monopoly position with regard to competing tenants, and to ensure that externalities are taken into account in the course of housing maintenance. The state solves these problems by regulating and financing the housing sector, provision housing was built at its expense and owned by the state.

Researchers note that the main reasons for the state's involvement in the use of the housing stock are the notions of social justice in providing housing and the economic characteristics of the purchase / hiring of housing and making decisions about the costs of its operation.

In countries with a market economy, widely used means of solving the problem of providing citizens with housing that meets the requirements for normal living conditions is the construction of housing at the expense of the state and the subsequent transfer of housing. Housing, owned by the state, received in the countries with market economy the name of social housing. The state provides housing to certain categories of the population: the poor, government employees, disabled people, etc. At the same time, the fees for renting public housing are set below market rates and are stable; The regularity of their revision, as a rule, is regulated. But the share of social housing in the structure of housing in different countries is not the same, sometimes and insignificant [1].

Researchers note that the implementation of state programs for housing construction brings benefits to those who receive this housing, and other employers, because it creates pressure on prices in the private housing market in the direction of their decline. But with the provision of housing to the population, meeting some minimum requirements to the level of its quality, and as the general welfare of the population grows, citizens are discontented with the quality of the social housing they offered. As a rule, housing allocation procedures ignore the individual requests of families. Social housing is provided on the principle of "take what you give, or you will not get anything." The options for employers are minimal. The ubiquitous practice of the relevant government agencies is to provide a small number (2-3) of options for people with the right to social housing choice or not have a choice. Information on other available options and obtaining a choice from them require shadow payment [1].

In European countries, the regulation of living conditions began in the second half of the XIX century, which was caused by concerns about epidemiological problems. The lack of accommodation, the unsatisfactory situation with the collection of garbage and waste, the lack of running water contributed to the spread of diseases. Legislation began to set standards for the quality of new homes and make certain requirements for the maintenance and repair of the housing stock. In particular, state bodies were given the right to demolish houses that do not meet such requirements, if their owners refuse to bring them into proper condition. Subsequently, the quality standards of housing began to become more complex and reflect the ideas of normal, or decent, living conditions, for which every citizen and family have the right [1].

In the Republic of Kazakhstan, despite the reduction in the share of public housing, the state takes an active part in the functioning of the housing market, in particular, through the adoption of programs for the development of housing construction, which cover the parameters of housing and its payment. For example, the program "Affordable Housing - 2020" assumes the construction of affordable housing to 75 sq. meters for meters cost per 1 square meter to 100 thousand tenge. So, for an apartment of 40 square meters the average monthly fee will be from 30 to 50 thousand tenge. This is well below the average monthly payment for a mortgage - 86 thousand tenge for a similar apartment, and is more affordable for the bulk of the population with low incomes.

It should be noted that in many European countries the regulation of fees for rented housing was carried out until the 80's. XX century. The state set the amount of payment for the hiring of social housing and the marginal rates of rent for housing from private owners. Measures to control prices in the private rental market began to be applied in European countries during the First World War, which was done to prevent inflationary growth in house prices in wartime and worsen the financial situation of families with medium and low incomes forced to spend more and more of their income for rented housing. During this period, state control was carried out not only for prices in the housing market, but also for the

prices of food and essential goods. After the war, the regulation of the prices of goods was abolished, but the regulation of the amount of rent for housing was retained in European countries for many decades. It was believed that such regulation is aimed at ensuring the availability of housing for people with different income levels and the way of redistribution of income from homeowners in favor of its employers. This policy was inspired by the perception of excessive incomes of homeowners who use elements of monopoly power over employers and their lack of awareness, as well as requirements to enable low-income families to remove normal housing at a fair price

The country envisages the construction of housing for participants and invalids of the Great Patriotic War, categories of socially vulnerable sections of the population, civil servants, employees of budget organizations, military personnel and citizens whose only dwelling is recognized as an emergency, primarily in the city of Astana and Mangistau region.

Another important program is the program of state support of the system of housing construction savings, which is aimed at purchasing housing for young families. It assumes that cash accumulates for 3-3.5 years in the bank, after which the bank provides a loan for up to 6 years at a rate of 5% per annum, with a monthly rent of about 50 thousand tenge.

The development of the construction of rental housing in the Republic of Kazakhstan should be directed to the activities of the Kazakhstan Mortgage Company, which plans to put into operation up to 530 thousand square meters. meters per year.

An important direction of the state's activity in the housing construction market is the support of individual housing construction. The implementation of measures of state support for individual housing construction will allow the introduction of an average of 30,000 houses per year [3].

In the conditions of the Republic of Kazakhstan, it is necessary for the state to establish minimum standards for housing provision and housing quality standards. The subject of state regulation should also be the requirements for the level of professional training and knowledge required of realtors. The establishment of such professional standards helps to improve the information provided to consumers about the quality of housing. It is necessary that measures of state regulation are applied to those who rent housing in order to oppose any monopoly power that they receive over time over their employers. Such a measure may be to grant employers the right to apply to a special arbitration body that is entitled to compel the owner of the home to reduce the rent for rent, if similar quality housing is rented at a lower price.

Regions of the country differ in terms of exploitation of housing, the state participation level in the housing market.

The structure of the input of residential houses varies according to the regions of the country, for example, in 2017. relative to 2000, the proportion of housing in Mangistau region were increased, which is characterized by relatively more unfavorable climatic conditions for living than, for example, in West Kazakhstan [4].

However, the construction complex of the region as an economic system can not function outside the context of the external environment, which has a significant impact on the conditions and results of its development. Therefore, this economic system is an open system that is in continuous interaction with other systems (industries and complexes) and is a territorial subsystem of the economy of the region and the national economy as a whole.

Management of the development of the regional construction complex is a purposeful impact on the organizational and economic relations of the subjects of the industrial complex through the relevant institutions with the aim of realizing the economic potential of the industry in order to increase the economic power of the regional industry and to meet the challenges of sustainable social and economic development of the region.

The creation of integrated corporate structures should become the priority strategic directions for the development of the region's industrial and construction complex.

Integrated corporate structures are now becoming one of the most important subjects of the world and national economy, stimulating innovative development, contributing to the acceleration of economic growth, increasing the investment potential and competitiveness of the national economy, and creating a new economic model of social development-the post-industrial innovation economy.

In the regional industrial and construction complex, the development of integrated corporate structures allows meeting the demand of the population for affordable housing by increasing the volume of its construction, ensuring a higher quality of construction materials and construction works being performed, becoming one of the factors of economic growth and creating a competitive environment at the regional level.

Integrated corporate structures will contribute to the development of two major trends:

- integration of diversified business lines and development of integration processes on a multi-sectoral basis;

- transnationalization, ie, expanding the scope of activities in miro-vom scale by foreign direct investment, soz-daniya subsidiaries, branches and representative offices abroad, as a rule, in several countries.

Integrated corporate structures will make a significant contribution to the development of the national economy, the formation of a new economic space, the development of national commodity and financial markets, the market of transport and communications services.

The world practice of developing integrated business is conditioned by its significant advantages, among which the synergetic effectis priority substituted, including financial ones,.

Financial synergy of the integrated business means the impact of integration on such important parameter of the association of a group companies, such as attracting capital and the opportunity to reduce capital costs in joint corporations.

REFERENCES

1. Shishkin S.V. Economics of the social sphere: Textbook. - Moscow: State University Higher School of Economics, 2013. - 367 p. - (Textbooks of the Higher School of Economics).
2. Kazakhstan in 2017. Statistical compilation / Ed. A.A. Smailova / The Agency of the Republic of Kazakhstan on Statistics. - Astana, 2017. - 503 p.
3. Investment and construction activities in the Republic of Kazakhstan / Statistical Digest / Astana 2017-244 p.
4. On the Housing Fund of the Republic of Kazakhstan "/ Statistical Digest / Astana 2017-50 p.

ТҮЙІН

Мақалада Қазақстанда құрылыс кешенін дамытудың мәселелері мен жағдайы қарастырылған. Аймақтық тұрғын үй құрылысы бағдарламасын жүзеге асыру, аймақтық тұрғын үй құрылысын дамыту деңгейінің көрсеткіштері талданып, ашылған. Сонымен қатар аймақтық өнеркәсіп-құрылыс кешенінің стратегиялық даму бағыттары анықталған.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены состояние и проблемы развития строительного комплекса Казахстана. Раскрыты и проанализированы показатели уровня развития жилищного строительства по регионам, реализация региональных программ жилищного строительства. Также определены приоритетные стратегические направления развития промышленно-строительного комплекса региона.

А.Ш. Абдешова, экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

К.М. Палат, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ БАНКТІК СЕКТОРЫНА ӘСЕРІ

Аннотация

Бұл мақалада Қазақстан әлемнің көшбасшы елдерінде келешекке бағытталып қабылданған бағдарламаларға сәйкес өз секторларын цифрлі платформаға көшіру жағдайлары келтірілген. Банк секторындағы цифрландырудың қолданылуындағы технологиялары қарастырылған.

Түйін сөздер: цифрландыру, банк, электронды қызмет көрсету, жаңа технология, қаржы секторы.

Соңғы 15 жыл ішінде, интернет және мобильдік құрылғылар банк секторын айтарлықтай өзгертті. Ақшаны басқару енді қашықтықтан және тәулік бойы. Бұл технологиялар тиімді және қауіпсіз Ұлттық банк және нарық ойыншыларының қажет органдарымен үйлестірілген жұмысы. Қаржы секторын бұл тұрғыда ең озық деп атауға болады.

Бүгінде өз жұмысында ақпараттық технологияларды пайдаланбайтын банкті табу мүмкін емес. Автоматтандыру толық міндеттердің кешенін шешуге мүмкіндік береді. Біріншіден, оның көмегімен шығындарды қысқартуға, төмендетуге болады. Екіншіден, автоматтандыру қызмет сапасын арттырады және бизнес-талдауды дайындау жылдамдығы үшін қажетті басқару шешімдерін қабылдайды. Үшіншіден, клиенттерге қызмет көрсету сапасы автоматтандыруды жетілдіруге мүмкіндік береді.

«Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының мақсаттары орта мерзімді перспективада Қазақстан Республикасы экономикасының даму қарқынын жеделдету және цифрлық технологияларды пайдалану есебінен халықтың өмір сүру сапасын жақсарту, сондай-ақ ұзақ мерзімді перспективада Қазақстанның экономикасын болашақтың цифрлық экономикасын құруды қамтамасыз ететін түбегейлі жаңа даму траекториясына көшіруге жағдай жасау болып табылады [1].

Осы мақсатқа қол жеткізу дамудың екі бағыты бойынша жүруді білдіреді:

«Қазіргі экономиканы цифрландыру» - нақты сектордағы нақты жобалардан тұратын прагматикалық бастауды қамтамасыз ету, экономиканың қазіргі салаларын, мемлекеттік құрылымдарды цифрландыру және оларды технологиялық қайта жабдықтау жобаларын іске қосу және цифрлық инфрақұрылымды дамыту.

«Болашақтың цифрлық индустриясын құру»-адами капиталды дамыту деңгейін көтеру, инновациялық даму институттарын құру және жалпы алғанда, цифрлық экожүйені қарқынды дамыту есебінен ұзақ мерзімді орнықтылықты қамтамасыз ету, елдің цифрлық трансформациялауды іске қосуды білдіреді [2].

2018-2022 жылдар кезеңінде іске асырылатын Бағдарлама еліміздің флагмандық салаларын технологиялық жаңғыртуға қосымша серпін беруді қамтамасыз етеді және еңбек өнімділігінің ауқымды және ұзақ мерзімді өсуіне жағдай жасайды.

Қаржы секторы экономиканың маңызды элементі болып табылады, оның жай-күйіне болып жатқан өзгерістердің жылдамдығы мен сапасы тәуелді. Қазіргі уақытта электрондық төлемдер мен электрондық сауда қаржы секторының ажырамас бөлігі болып отыр. Қаржы саласы клиенттермен өзара іс-қимыл жасау үшін инновациялық

технологиялар мен цифрлық сервистерді енгізу мен қолдануда дәстүрлі түрде көшбасшы болып табылады. Барлық дерлік банктер қызметтерін қашықтық арналар арқылы ұсынады. Банктердің 70% жеке тұлғаларға сервистерін интернет және мобильдік банкинг арқылы көрсетеді, банктердің 55% өз қызметтерін мобильдік қосымша негізінде ұсынады. 2015 жылмен салыстырғанда, 2016 жылы интернет және мобильдік банкингті пайдаланумен жеке тұлғалардың төлемдер көлемі 2,6 есе өсті. Инвесторлар үшін брокерлермен клиенттің электрондық цифрлық қолтаңбасы негізінде сауда операцияларын жүргізуді және жеке кабинет арқылы электрондық қызметтерді көрсетуді қоса алғанда, электрондық қызметтерді көрсету тәртібі оңтайландырылды. Бұл нарыққа өңірлік инвесторлардың қол жеткізуін жеңілдетіп, инвесторларға әлемнің кез келген нүктесінен қазақстандық қор нарығында қаржы құралдарымен сауданы жүзеге асыруға мүмкіндік берді.

Қаржы қатынастарын одан әрі цифрландыруға саланың тиімді реттеуінің, қаржы секторының мемлекеттік ақпараттық жүйелермен және деректер базасымен тиімді тетіктің және электрондық өзара қарым-қатынастардың жүйеленген стандарттарының, клиенттерді қашықтан сәйкестендірудің әмбебап тетігінің болмауы, сондай-ақ халықтың қаржылық сауаттылығының жеткіліксіз деңгейі кедергілер болуда.

Халықты формалды қаржы жүйесіне тарту маңызды элемент болып табылады. Қаржылық, атап айтқанда, төлем қызметінің қолжетімділігін арттыру үшін банктен тыс экожүйелер дамуда – электрондық ақшалар жүйелері, ұялы байланыс операторларымен абоненттік шоттан тауарлар мен қызметтерге төлеу жөнінде шешімдер енгізілуде. Бұл ретте бұл шешімдер халықтың жаппай қолдануын шектейтін қызметтерді жеткізушінің экожүйесімен шектелген. Мобильдік төлемдердің ең көп дамуының мысалы Швеция және Кения болып табылады.

Ұлыбритания, Швеция, Австрия, Сингапур, Корея, Австралия сияқты елдердің тәжірибесі көрсеткендей, халықты институтаралық қашықтан сәйкестендіруді қамтамасыз ету үшін технологиялық тұғырнамаларды құру, қаржы секторында ашық тұғырнамаларды енгізу, қаржы секторында қызмет көрсету деңгейінің сапалы өсу мақсатында қаржы институттары, клиенттер мен мемлекеттік органдар арасында өзара іс-қимыл мен коммуникацияның біріктірілген цифрлық ортасын құру цифрландырудың ғаламдық трендіне сәйкес келеді, саланы түрлендіреді және қаржы және басқа да қызметтерді жаппай алуды қамтамасыз ету үшін алғышарттарды жасайды. Заманауи технологиялық трендтер қаржы қызмет көрсету парадигмасын түбегейлі өзгертеді, жаңа салалар мен бағыттар, бизнес-модельдер пайда болады, қаржы қызметтерінің құны төмендейді, сондай-ақ салаға тән тәуекелдер біркелкі етеді.

Қазақстанның бірде-бір саласы «цифрландыруды» ескермеуі мүмкін емес. Басқа секторларға қарағанда, жаңа технологиялар енгізуде қаржы секторы белсендірек: 7 млн нан астам адамға қашықтан банк жүйесі арқылы қызмет көрсетілуде; төлемдер интернет және мобильді құрылғылар арқылы көлемі 2 еседен артты; заңды тұлғалардың 70% - дан астам төлемдері қашықтық арналар арқылы жүргізіледі.

Цифрландыру мәселелері бойынша мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың, сондай-ақ мемлекеттік органдардың және IT-компаниялар басшылары қауымдастығының өкілдерімен және басқа да бизнес салаларын және 10-нан астам елдердің қатысуымен республикалық жиын өткен болатын. Мұнда банктер бірте-бірте клиенттерге қызмет көрсетуді онлайн-режим 24/7/365 форматына ауысатыны, және банктік шот ашу үшін, төлем карточкалары, депозиттер, кредиттер алуға филиалға, банк офисіне келу міндетті еместігі, қызметтер нұсқасы онлайн режимде тұтынушыларға қол жетімді болатыны айтылған болатын. Осы мақсаттар үшін бірқатар банктердің биометриялық технологиялары қолданылатын болды, яғни дауысты тану, тұлғаның негізінде фотосуретті немесе бейнені сканерлеу.

Цифрландыру тақырыбы қаржы саласының қызықты және маңызды тақырыптарының бірі. Сондықтан, кейбір технологияларды толығырақ қарастырайық, басқару процесін өз қаражатымен қалай өзгерте алады.

Биометрия-қатер ме немесе мүмкіндік пе? Айтылып кеткендей кейбір банктер биометриялық технологияларды қолданады. Алайда, сарапшылардың пікірінше, сәйкестендірудің жалпы жүйесін құру қажет. Жаңа жүйе клиенттің өзіндік «биометрикалық паспортына» сәйкес клиент барлық банктерде қажетті қызмет түрлерін ала алады [3].

«Бұл ең өзекті мәселе. Нарықта бірнеше бәсекелес, тіпті сәл, жанжалдасушы ұсыныстар бар. Кең даму үшін қашықтағы жақсы идентификатор қажет. Қазақстанда әзірге ресми электрондық қолтаңба жүйесі бар, бірақ онымен кейбір қиыншылықтар болады. Ол жеткілікті үлкен, пайдалануға ауыр және әрқашан сенімді емес. Қазір нарықта бірнеше бастамалар бар, бірақ олар әзірге талқылау кезеңінде. Сондай-ақ, биометрия деңгейінде бірнеше бастамалар бар, биометриялық сәйкестендіруді жүргізудің көмегімен адам туралы деректері - тұлға, дауысы және т. б. ажыратылады. Клиентті SMS деңгейінде сәйкестендіру бар, бірақ шынымды айтсам, бұл ұсыныс маған өте ұнайды. Әлемде одан бас тартып жатыр, сондықтан осы жүйені енгізу менің ойымша өте дұрыс. Сондай-ақ, кейбір «гибридті ұсыныстар» бар — деп түсіндірді жаңа технологиялар секторы мен инновацияларды дамыту жөніндегі Қазақстанның қаржыгерлер Қауымдастығының директоры Константин Пак [2].

Оның айтуынша, бұл мәселе белсенді түрде талқыланып, мүмкін, шешім алдағы бірнеше айда қабылданатын болады. «Сандық» Қазақстан бағдарламасы аясында қашықтан клиентті сәйкестендіру-қаржы секторының басты аспектісі. Ең бастысы - таңдау құралы, деді бизнесті дамыту жөніндегі директор Әсем Нұрғалиева [2].

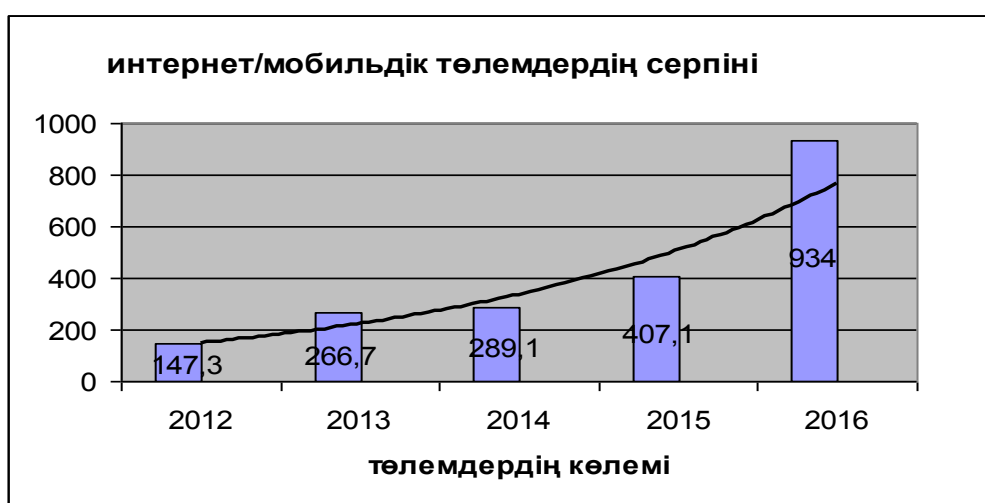
Кесте 1 - Қазақстан банкілерінің интернет-банкінг жүйесіне сипаттама

Жүйе атауы	Казкоммерцбанк Homebank	Қазақстан Ұлттық банкi Халық банкінің жеке тұлғалары үшін интернет-банкінг	БТА Банк БТА24
Жүйеде тіркеу формасы	Онлайн режимінде:карта нөмірі бойынша тіркеу процедурасынан өтіп, ID мен парольді алу.	Офлайн және онлайн режимдерінде: бірақ алдын-ала банкомат арқылы мобильді банкінг қызметін белсендіру қажет,содан кейін сайтқа тіркеу рәсімінен өту керек.	Желінің банкоматында соңғы тексеру кезінде 2) касса бөлімінде алған соңғы ақшаны немесе түбіртектегі тексеру (шот иесінің есепінен сенімхаттың қолданылуына жол берілмейді). Сайтта тіркелу рәсімінен өткеннен кейін менеджер деректерді салыстыру және АЖ-ға кіруді белсендіру үшін клиентпен байланысады
Жүйеде сәйкестендіру әдісі	ID+ /CAP- калькулятор/пароль ЭЦП	Логин+пароль+растау коды	Сандық ID+пароль

Белсенді түрде пайдаланылатын тағы бір технология, бұл смартфондағы мобильді қаржылық қызметтер. Бұл бағытты дамыту үшін белсенді түрде Ұлттық Банк Үкімет пен екінші деңгейлі банктер ынтымақтасады . Мысалы, Ұлттық банк басшысы Данияр Ақышев айтып кеткендей, тұғырнаманың жаңа буынын құру мәселесі қарастырылуда:

нақты уақыт пайдалана отырып төлемдер жүргізуге болады, мобильді құрылғылар, оның ішінде ұялы телефон нөмірі бойынша азаматтар арасындағы аударулар (P2P-аудару). Артықшылықтары, мұндай сервис пайдаланушылар және қаржы институттарымен бағаланады. Біріншілері ыңғайлы және жылдам төлеу тәсілін алады, екіншілері қымбат инфрақұрылымды үнемдей алады [2].

Қазіргі кезде қашықтан төлем қызметтерін көрсетудің барынша қарқынды дамып келе жатқан бағыты интернет/мобильдік банкинг жүйесі болып табылады, банктер клиенттерінің шамамен 20%-ы аталған жүйелерге қосылған. Төлем карточкаларын пайдаланбай және пайдалана отырып интернет пен мобильдік құрылғылар арқылы Қазақстан аумағында және одан тысқары жүргізілген транзакциялардың көлемі 2016 жылы 934,0 млрд. теңге сомдағы 58,3 млн. транзакцияны құрады. 2015 жылмен салыстырғанда транзакциялардың саны төлемдердің саны бойынша 69,4%-ға және сомасы бойынша 2,3 есе ұлғайды (1-сурет) [4].

Сурет 1. Интернет/мобильдік төлемдердің серпіні, млн транзакция
Ескерту: сурет автормен ҚР Ұлттық Банкінің мәліметтері негізінде құрастырылған

2016 жылдың қараша айында мобильдік қосымша «ҚҰБ-Online» іске қосылды. Кез-келген қазақстандық Ұлттық Банкіне сұрақ қоя алады және 5 сағат ішінде жауабын ұялы телефонына SMS арқылы ала алады. Сонымен қатар, қосымша қаржы нарығының жаңалықтарын алуға мүмкіндік береді. Ұлттық Банк тағы да бір мобильді қосымшаларды әзірлеуді аяқтауда, ол бағалы қағаздар базасын сатып алу және сатуға мүмкіндік береді. Ұлттық банк төрағасы Данияр Ақышев мәлімдегендей, қысқа мерзімді пилоттық ноталар жобасының пайдалануы қаралады. Яғни қазақстандықтар сату және сатып алу қызметтерін онлайн режимде ұялы телефон арқылы ала алады.

Қорыта келе айтатынымыз, Қазақстанның бүкіл әлемнің цифрлы болашағына көшуі үшін бірқатар қадамдарды бағындыруы өте маңызды. Біріншіден, моральды ескріген талаптарды жоюға және жеңілдетуге байланысты заңдарды қайта қарастыру. Екіншіден, цифрлық банк саласындағы мамандар қажет. Үшіншіден, киберқауіпсіздікті қамтитын, сондай-ақ киберқылмыспен белсенді айналысатын жоғары білікті бөлімшені құру қажет. Төртіншіден, нарыққа клиенттердің келісімі бойынша мемлекеттің мәліметтер базасына қол жеткізуіне мүмкіндік болуы тиіс. Бесіншіден, нарықта мультимодальды биометриялық шешімдерге негізделген дәйекті цифрлық қолтаңба қажет.

Цифрлық технологияларды жаппай енгізу, өнімділіктің өсуін қамтамасыз ету, олардың бәсекеге қабілеттілігін, соның ішінде халықаралық нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыру жолымен дәстүрлі базалық салаларды дамытуға серпін береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Халықова Н. UIB: цифрлі экономикаға маман даярлау бағытында «Егемен Қазақстан», 8 қараша 2017 жыл
2. Касимова, Н. Как цифровизация меняет банковский сектор Казахстана [Текст] / Н. Касимова // Банки Казахстана. – 2017. - №9(243). – С.41-42.
3. Қазақстан Республикасы. Заңдар. «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы №827 қаулысы
4. www.nationalbank.kz

РЕЗЮМЕ

В данной статье отражены технология применения цифровизации в банковском секторе и переход в будущем к мировой цифровизации.

RESUME

This article proposes a number of steps for the technology of digitization in the banking sector and their advantages and the transition to a digital future of the world.

ӨОЖ 339.187.62

Т.Г Абдулова, аға оқытушы

А.Б.Айтқалиева, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЛИЗИНГТІК ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ НАРЫҒЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫ

Аннотация

Мақалада Қазақстанда лизингтік қызмет көрсету нарығының жағдайы, негізгі мәселелер қарастырылды. Бұл мәселелер мен лизингтік нарық жағдайы әдебиетпен шолу және лизингтік компаниялардың ресми сайттары мен «Эксперт РА Казахстан» рейтингтік агенттігінің сауалнамалары негізінде анықталған.

Түйін сөздер: лизинг, лизинг нарығы, лизингтік компаниялар

Қазіргі Қазақстан жағдайында кәсіпкерлік қызметтің өркендеп дамуында шешілмей жатқан мәселелердің бірі қаржы ресурстар жеткіліксіздігі. Елімізде қабылданған индустриалды-инновациялық стратегиясында негізгі қорларды тездетіп жаңарту, өндірістік секторды дамытуға басты назар аударылған. Шағын және орта бизнес саласында аталған мәселелер шешімінің басты механизмі – лизинг болып табылады. Қазақстандағы негізгі құралдардың 80 пайызға жуығы тозған және тез арада жаңартуды талап етеді. Моральдік, физикалық тозған құрал жабдықтар мен сапалы бәсекелі өнім өндіру мүмкіндігі төмен. Сонымен бірге нарықта жаңадан жұмыс жасап

жатқан шағын кәсіпорындар, кәсіпкерлер қызметін жандандыруға лизинг маңызды орын алады. Бұрынғы постсоциалистик елдердің барлығында дерлік қазіргі таңда кәсіпорында, өндіріс орындарында ескірген негізгі құралдарды жаңарту мәселесі өзектілердің бірі. Өндірісте жоғары ғылыми техникалық құрал жабдықтарды негізге ала отырып, шығаратын өнім сапасын, оның бәсекелестік қабілетін арттырады. Бүкіләлемдік сауда ұйымына кіру қарсаңында, отандық өндіріс орындары мен кәсіпорындардың өндірген өнімдері, халықаралық сапа талаптарына жоғары бәсекеге төтеп беруі қажет. Міне бұл мәселелерді шешудің бірден бір тиімді жолы – лизинг арқылы шешуге болады.

Лизинг дегеніміз – қаржылық жалдау бойынша жалға алушының мүлікке деген қысқа және ұзақ мерзімдік қажетін жалға берушінің есебінен қаржыландыру жөніндегі операциялар. Лизингтің көмегімен қозғалатын және қозғалмайтын мүліктерді қомақты қаржы жұмсамай пайдалануға болады, яғни ғимарат және құрылысты, машина мен қондырғыны, көлік құралдарын және т.б. өз игілігіне пайдалануға мүмкіншілік алады. Бұл шаруашылық етуші субъектілерге өндіріс шығындарын қысқартуға және олардың кәсіпорындарының тұрақты дамуына қажет едәуір ақша қаражатын үнемдеуге мүмкіндік береді.

Еліміздегі лизингтік қызметпен айналысушыларға мемлекет көптеп қолдау жасауда. Ол бір жағынан лизингтік компания өз қызметін жандандыру арқылы кәсіпкерлікті дамытуға, жұмыс бастылық мәселелерін шешсе, екінші жағынан лизинг беруші компаниялардың қызметін пайдалану арқылы, еліміздің көптеген кәсіпорындары өз құрал жабдықтарын жаңартуға және сол арқылы өз қызметін дамытуға мүмкіндік алды.

Қазақстанда «КазАгроФинанс», «БРК-Лизинг», «Лизинг Групп», «КазМедТех», «Аль Сакр Финанс» («СК Лизинг»), «Райффазейн Лизинг Казахстан» жетекші лизингтік компаниялар жұмыс жасайды. Лизинг беруші жалға алынған активті тіркеу және сақтандыру тәртібін қарастырады, белгілі бір уақыт кезеңінде жабдықтарды жеткізуді және техникалық қолдауды қамтамасыз етеді. Сондай – ақ, лизингтік компаниялар пайдаланылған техниканы да жалға алуды қамтамасыз етеді, себебі жаңа жабдықтардың бағасы өте жоғары болып келеді. Лизингтік компаниялар мәмілелер жасау барысында қаржыландыру көздеріне көбінесе меншікті капиталы жатады, сондай – ақ, қарыздық қаражат пен республикалық бюджет немесе Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры арқылы қамтамасыз етілді.

Эксперт РА Казахстан рейтингтік агенттігі жүргізген зерттеуіне қатысқан лизингтік компаниялардың жаңа бизнесі 2016 жылы 16,5% -ға өскен, 2015 жылы өсу 26% деңгейінде болды. Өткен жылы жаңа мәмілелер көлемінің айтарлықтай динамикасы экономиканы мемлекеттік қолдау аясында бірқатар ірі жобалармен қамтамасыз етілген.

Лизинг берушілерді қаржыландырудың жетіспеуі сияқты дәстүрлі нарықтық проблемалар, тіпті экономиканы қалпына келтіру жағдайында да дамуын тоқтатады. Мемлекет кәсіпкерлерді лизингтік қаржыландыру арқылы қолдауға қызығушылығы орта мерзімді перспективада саланың динамикасын және құрылымын айқындауға мүмкіндік береді.

Зерттеуге қатысқан лизингтік компаниялардың жаңа бизнесінің үлкен бөлігін 2016 жылы жасалған келісімшарттың жалпы көлемінің 60% -дан астамын құрайтын екі жетекші лидер құрайды. Дамуындағы алғашқы екі позициядан төмен компаниялар күрт динамикасын көрсетеді. Операциялар саны аз, ал кейбір сәтті мәмілелер (немесе олардың жоқтығы) есепті кезеңде жаңа бизнестің көлеміндегі елеулі өзгерістерге әкелуі мүмкін.

Кесте 1 - Қазақстандағы лизинг нарығын талдау

Көрсеткіштер	2013ж	2014ж	2015ж	2016ж
1	2	3	4	5
Ағымдағы лизинг портфелінің көлемі, млн тг	167 651	202885	255910	298180
Өсу қарқыны,%		21,0	26,1	16,5
Лизингтік компаниялардың жаңа бизнес көлемі, млн тг	69682	83117	102244	111006
Өсу қарқыны,%		19,3	23,0	8,6
Лизингтік компаниялар мәмілелердің саны	2662	3380	3915,2643	
Өсу қарқыны,%		27,0	15,8	-32,5
Дерек көзі: РСЭК (Эксперт РА Қазақстан) сауалнама нәтижелері бойынша				

2016 жығы лизингтік келісімшарттар құны 166,7 млрд. теңгені құраған. Бұл көрсеткіш 2015 жылмен салыстырғанда 32% -ға өскен. Лизингтік компанияларды қаржыландыру көздері:

- 1) меншікті қаражат - 52%
- 2) қарыз қаражаты - 37%,
- 3) республикалық бюджет / Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры - 11%

2016 жылы лизингтің банктер баланысында көлемі – 5,8 млрд. теңгені құрады. Бұл көрсеткіш 2015 жылдың соңымен салыстырғанда 22%-ға төмендеген. Лизингтік сыйақы алу арқылы банктік кірістер 63% -ға 0,3 млрд теңгеге дейін төмендеген.

Кесте 2 -Лизингтік компаниялардың қаржыландыру салалары, %

Салалар	2015ж	2016ж
1	2	3
Ауыл шаруашылығы техникалары, жабдықтар мен мал басы	57,4	51,8
Теміржол машиналары	18,5	38,9
Жүк автокөлігі	7,2	4,5
Медициналық техника мен фармацевтикалық жабдықтар	1,2	1,6
Тамақ өнеркәсібіне арналған жабдық, соның ішінде тоңазытқыш және мейрамханалар үшін жабдықтар	0,1	1,5
Құрылыс және жол-құрылыс техникасы, соның ішінде дөңгелекті арнайы техниканы салу	0,6	1,1
Дерек көзі: РСЭК (Эксперт РА Қазақстан) сауалнама нәтижелері бойынша		

Жаңа мәмілелер құрылымында ауыл шаруашылығы техникасының айтарлықтай үлесі «ҚазАгроҚаржы» АҚ-ның еңбегі болып табылады. Бір кезде тағы бір ірі ойыншы - «Астана-Финанс» лизинг компаниясы ұсынылды, бірақ ол ұзақ уақытқа жаңа мәмілелер жасамады және оның портфелі жыл сайын азайып келеді. Нарықтың осы сегментіндегі қалған компаниялар дерлік ұсынылмаған.

Теміржол техникасының үлесінің өсуі, негізінен, «БРК-Лизинг» АҚ ішкі инфрақұрылымды дамыту жөніндегі қызметімен қамтамасыз етілген. Теміржол сегменті Ресейде өте танымал, бірақ Қазақстанда оны дамыту әлеуетті клиенттердің шектеулі санына байланысты өзгереді.

Автомобиль көлігі, ең алдымен, жүк, жеке лизингтік компаниялардың басым салаларының бірі болып табылады. Мұнда ең маңызды бәсекелестік бар және бұл сегментте бірінші кезекте лизингтік компаниялар тартымды ұсыныстар жасауға қабілетті болып көрінеді.

Кесте 3 - 2016 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстанның жетекші лизингтік компаниялар ренкингі

Жаңа бизнес бойынша орны		Компания	2016 жыл бойынша жаңа бизнестің көлемі, млн тг	Ағымдағы портфель		Портфель бойынша орны	2016 жылы жасалған мәмілелер саны, штук	Жасалған мәмілелер саны бойынша орны
2017 ж	2016 ж			1 қаңтар 2017 ж	1 қаңтар 2016 ж			
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	1	«КазАгроФинанс»	57499	202406	184883	1	2409	1
2	2	«БРК-Лизинг»	49400	87653	59108	2	82	3
3	5	«Лизинг Групп»	1846	1642	1041	4	44	4
4	-	«КазМедТех»	1778	2313	2537	3	88	2
5	4	«Аль Сакр Финанс» («СК Лизинг»)	464	1550	2486	6	18	5
6	6	«Райффазейн Лизинг Казахстан»	-	1619	4194	5	-	6

Дерек көзі: РСЭК (Эксперт РА Қазақстан) сауалнама нәтижелері бойынша

Зерттеуге қатысқан лизингтік компаниялардың жаңа бизнесінің көп бөлігін рейтингтің екі озат компаниясы құрайды.

«КазАгроҚаржы» аграршыларға қолдау көрсетумен айналысады және оның портфолиосының негізі ауыл шаруашылығы техникасының және асыл тұқымды малдың лизингіден тұрады. 2016 жылы компанияның жаңа транзакцияларының көлемі 2% -ға төмендеді, бірақ қазақстандық лизингтік сала үшін - 57,5 млрд. Осылайша, портфель 9% -ға артып, 202,4 млрд. Теңгеден асты. Мәмілелер саны 2409-ға жетті - нарықтың басқа қатысушылары үшін қол жетімді емес деңгей. Нәтижесінде - барлық лизингтік компаниялардың жалпы портфеліндегі ауыл шаруашылығы техникасының жоғары үлесі. Ауылшаруашылық техникасының лизинг секторындағы нарық қатысушыларының қалған бөлігі іс жүзінде мүлдем ұсынылмаған.

Екінші ірі нарық қатысушысы - «ҚДБ-Лизинг» - елордада мемлекет қатысатын тағы бір компания. Компания республиканың индустриялық-инновациялық даму стратегиясына сәйкес келетін ауқымды жобаларға инвестиция салуды көздейді. Экономиканың «БРК-Лизинг» секторлары үшін басымдық өңдеу өнеркәсібі, өндіріс және көлік инфрақұрылымы болды. 2016 жылы компанияны тым үлкен деп айтуға болмайтын мәмілелер саны, бірақ олар ірі жобаларды қамтиды. Компанияның жаңа бизнес көлемі 2016 жылы 25% -ға артып, 49,4 млрд. Теңгені құрады. Өткен жылдың соңындағы портфельдің айтарлықтай өсуі байқалды - 48% және 87,7 млрд. теңгеге жетті.

Лизинг нарығында көбінесе ауыл шаруашылық техникасы саласы дамыған. Яғни мемлекет корпорацияларының ауыл шаруашылық өнеркәсіпті несиелендіруге

байланысты. Ал жеке лизингтік кәсіпорындардың клиенттері ретінде лизинг схемасына байланысты азық түлік кәсіпорында және өндіріс өнеркәсібінде құралдар-жабдықтар мен транспорт алатын шағын және орта бизнес болып табылады

Лизингтік қызметтерге деген сұраныс деңгейі экономикалық жағдайға, сәйкесінше, клиенттердің төлем қабілеттілігіне байланысты. Сонымен қатар, қазіргі уақытта лизингтік нарықта жеткілікті көлемде қарызға алынған жалға берушілердің тапшылығы байқалады. Ұзақ мерзімді қаржыландыру жеткіліксіз және лизингтік компаниялар үшін коммерциялық несиенің жоғары пайызын ескеру қажет. Атап айтқанда, банктердің тәуекелдерін басқарудағы артық консервативті тәсіл теріс рөл атқарады. Мұның салдары - қарыз алушыларға - жалға берушіге де, жалдаушыға да қойылатын талаптардың артуы.

Қазіргі уақытта лизингтік индустрияның дамуына және лизингтік компаниялардың дамуына кедергі келтіретін басқа факторлар - төлем қабілетті клиенттердің жоқтығы, клиенттерден лизингтік қызмет көрсету сұранысының төмендігі, білікті мамандардың жетіспеушілігі және жалға алынған заттарға сұраныстың жеткіліксіздігі болып келеді. Жеке жалға берушілерге қызмет көрсетуді қаржыландыру және насихаттау мәселелері басты мәселе болып қалады. Қаржылық лизингке салықтық жеңілдіктерді жою туралы мәселе де нарық қатысушыларына оптимизм қоспайды. Мемлекет жыл сайын өсіп келе жатқан лизингтік қаржыландыру арқылы кәсіпкерлерді қолдауға қызығушылығы орта мерзімді перспективада саланың динамикасы мен құрылымын анықтауды жалғастырады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының ұлттық инновациялық жүйесін қалыптастыру және дамыту жөніндегі 2005-2015 жылдарға арналған бағдарламаны бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2005 жылғы 25 сәуірдегі №387 қаулысы.
2. Сагадиев К.А. Лизинг в Казахстане: теория и практика – Алматы: Балауса, 2010. – 225с.
3. Колчина Л.И. Роль лизинга в финансировании капитальных вложений. // Мир финансов-2014-№2-с.17.
4. Рахимова С.А. Лизинг: проблемы и перспективы развития. // Банки Казахстана. 2014. - №1 – с.23
5. Эксперт РА Казахстан рейтингтік агенттігі [Электрондық ресурс]. – Кіру рәсімі: <http://raexpert.kz>
6. Лизингтік компания «Аль Сакр Финанс» АҚ [Электрондық ресурс]. – Кіру рәсімі: <http://www.leasing.kz>

ТҮЙІН

Мақалада Қазақстанда лизингтік қызмет көрсету нарығының жағдайы, негізгі мәселелер қарастырылды. Бұл мәселелер мен лизингтік нарық жағдайы әдебиетпен шолу және лизингтік компаниялардың ресми сайттары мен «Эксперт РА Казахстан» рейтингтік агенттігінің сауалнамалары негізінде анықталған.

RESUME

In the article, the main issues of the market of leasing services in Kazakhstan were discussed. These issues and the leasing market situation were determined based on the literature review and the official websites of the leasing companies and surveys of the Expert RA Kazakhstan rating agency.

А.Е. Абдрахманова, аға оқытушы

Ш.Х. Әбдіхалықова, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қаласы, ҚР

«БОЛАШАҚҚА БАҒДАР: РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»

Аннотация

«Рухани Жаңғыру» - барлық заманауи тәуекелдер мен жаһандық жанайқайды қоса алғандағы қазақстандық рухани құндылықтың жандануына бағытталған. Мақала ұлттық бірегейлікті сақтау, азаматтар санасының ашықтығы мен білімге баулуын дәріптеу, прагматизм, бәсекеге қабілеттілікті арттыру, қоғамдық сананың жаңғыртудың маңыздылығын алға тартады.

Түйін сөздері: «Рухани жаңғыру», прагматизм, Ұлттық бірегейлікті сақтау, Білімнің салтанат құруы.

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы ел дамуының жарқын үлгісі мен нақты қадамдарын көрсететін келелі ой, салиқалы пікір, батыл шешімдерге құрылған маңызды құжат. Бұл мақалада сананы жаңғырту, ұлттық болмыстан, ұлттық кодтан айырылып қалмай, оны әлемдік құндылықтармен үйлестіріп, Қазақстанның игілігіне жарату жолындағы мақсат-мүдделер туралы өзекті мәселе көтеріліп отыр. Онда ел Президенті Қазақстан үшін қайта түлеудің айырықша маңызды екі үдерісі – саяси реформа мен экономикалық жаңғыруды қолға ала отырып, Біртұтас Ұлт болу үшін болашаққа қалай қадам басатынын және бұқаралық сананы қалай өзгертетіні жөнінде алысты болжайтын көзқарастарымен бөліседі.

Мемлекет басшысы аталмыш жаңғырудың негізгі қызметі мен ерекшеліктеріне ой жүгіртіп, бұл жаңғырудың маңыздылығына тоқталады: «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды. Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын құдіретімен маңызды». Саяси, экономикалық реформаларда егеменді еліміз бірқатар жақсы нәтижелерге қол жеткізгені баршаға мәлім. Ол адами құндылықтар, рухани қазына, жастарды тәрбиелеу, олардың бойына патриоттық рухты сіңіре білу жұмысында рухани салаға басымдық берудің қажеттілігін алға қойып отыр. Бұл дегеніміз – ұлтымыздың барлық ұлттық салт-дәстүрлерін, мемлекеттік тіліміз бен әдебиетімізді, мәдениетімізді, ұлттық рухымызды жаңғырту деген асыл ұғымға келіп саяды. Елбасымыздың рухани жаңғыруға, руханиятқа, білім, ғылымға маңыз беруі – үлкен көрегендік пен ұлттың алға ілгерлеуін жылдам қарқынмен жылжитатын қозғаушы күш. Бұл – тәуелсіз еліміздің бақытты болашағы мен алаңсыз келешегі үшін жасалып жатқан жұмыс. Өйткені, рухани байлықтың кемел болғаны бұл жеке азаматтарымыз үшін де, әрбір жеке тұлғадан құралған қоғам, туған еліміз үшін де өте маңызды үдеріс.

Н.Ә.Назарбаев бұл ретте, тұтас қоғамның және әрбір қазақстандықтың санасын жаңғыртудың бірнеше бағытына жеке-жеке тоқталады. «Сананы жаңғыртудың» мазмұнын негіздей отырып, Президент жаңғырудың алты бағытын белгілейді:

1. Бәсекеге қабілеттілік;
2. Прагматизм;
3. Ұлттық бірегейлікті сақтау;
4. Білімнің салтанат құруы;
5. Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы;
6. Сананың ашықтығы.

Аталмыш бағыттардың бәрі барынша өзектендірілген және уақыттың талаптарына нақты жауап береді. «Мәңгілік ел» болуымыз үшін бізге ауадай қажетті қасиеттер мен құндылықтардың қайнары тоғысып, ақыл-парасаты толысқан, ғаламдық ғылымды игерген адамдар көп болса, еліміз өркениетті, бәсекеге қабілетті болатыны ақиқат. «Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындалады... Сондықтан, әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт ХХІ ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек. Мысалы, компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін білу, мәдени ашықтық сияқты факторлар әркімнің алға басуына сөзсіз қажетті алғышарттардың санатында. Сол себепті, «Цифрлы Қазақстан», «Үш тілде білім беру», «Мәдени және конфессияаралық келісім» сияқты бағдарламалар – ұлтымызды, яғни барша қазақстандықтарды ХХІ ғасырдың талаптарына даярлаудың қамы», – деп ашып көрсетеді. Бәсекеге қабілеттілік саясат пен экономикада, білім, ғылымда, технологияда, яғни барлық салада болуы тиіс. Бәсеке болған жерде әрбір тұлға өзінің ең сапалы қызмет түрін ұсынады. Білім мен тәрбиесі ғажайып түрде үндескен, ұлттық идеологиясы темірқазығына айналған табысты ел болуымыз үшін жақсылыққа ұмтылып, жаманшылықтан арылып, саналы түрде барлық қасиеттерімізді ізгілендіріп, сананы рухани жағынан үнемі жетілдіріп, дамытып отыруға тиістіміз.

Болашаққа бағдар ретінде Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік институтының әрбір профессор-оқытушылар құрамы, әскери қызметшілері және осы оқу орнында білім алып жатқан жастарымыз Елбасының осы сөздерін өздерінің алға қойған өмірлік мақсаттарына енгізе отырып, еліміздің рухани тұрғыдан дамып, интеллектуалдық дәрежесінің жоғарылауына үлесін қосады деген сенімдемін. Тәуелсіз еліміздің болашағы – жастарымыздың интеллектуалды көрсеткіштері олардың тек білім деңгейімен ғана емес, сонымен бірге олардың ұлттық тәрбиесімен, рухани жаңғыруымен де тікелей байланысты. Ұлттық кодтың өзегін сақтай отырып, болашаққа қадам басуымыз қажет. Білім – рухани жаңғырудың басты алғышарты. Өйткені, ой жүйесі терең, алыстан пайымдап, тереңнен тамырланған дүниетанымы кең адам ғана бәсекеге төтеп береді деген ауқымды ұғымды білдіреді.

Мен Елбасының осы сөздерін толық қолдай отырып, рухани мәдениеттің дамуы үшін тағылымды ұлттық тәрбиенің қайнарынан сусындап, биік адами құндылықтардың кемелдену барысында әрбір маман иесі кәсіби қызметін жоғары деңгейде жүзеге асыруы қажеттілігін түсінемін. Ел Президентінің рухани жаңғыруға қатысты ұстанымдары әскери салада да, яғни РӘЖБӘИИ тарапынан бірауыздан қолдау тауып, ұлттың кемелденіп дамуына әсер етуші ең маңызды фактор деп санаймын. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім жүйесі әрдайым бірінші кезектегі орында тұруы міндет деп есептеймін.

Ұлттық жаңғыру дегеніміз – ұлттық санамен тығыз байланысты. Оның түпкі мақсаты – ұлттық бірегейлікті сақтап, ел ішінде бейбітшілік пен келісім үйлесе отырып, ұлттық береке, бірлік салтанат құрған бәсекеге қабілетті, табысты ел болу. «Сонымен бірге, жаңғыру ұғымының өзі мейлінше көнерген, жаһандық әлеммен қабыспайтын кейбір дағдылар мен әдеттерден арылу дегенді білдіреді», -дейді Н.Ә.Назарбаев. Сондықтан рухани жаңғыру үдерісін дер кезінде қабылданған оң шешім деп танымыз. Осы рухани жаңғырудың жүзеге асырылуын біз және сіз болып, «Бір жағадан бас, бір

жеңнен қол шығарып» бірлікте орындауымыз аса қажет. Бәсекеге қабілетті, әлемдік деңгейде танылған әрі дамыған рухани кемел ел болу – Елбасының асыл арманы. Ендеше, мемлекет басшысының жастарға соны серпін, тың бастама ұсынуы келешекке қамданудың әрекеті деп түсінеміз.

Ел Президенті аталмыш тұғынамасында білім, ғылымға ерекше басымдық беріп отыр. «Терең білім – тәуелсіздігіміздің тірегі», – деген Н.Ә.Назарбаев «Мәңгілік ел» болуға қадам басқан тәуелсіз Қазақстанның ендігі жаһандану алдында ұлт ретінде жойылып кетпеуі үшін ұлттық кодын сақтаған, терең білімді, бәсекеге қабілетті, ұлттық құндылықтарын бойына сіңірген ақыл-ойы кемел тұлға болуына маңыз береді. Осы бағдарда ол бабалар ұлағатымен астасып жатқан зерделі ойы мен парасатты пайымын білдіреді: «Білімді, көзі ашық, көкірегі ояу болуға ұмтылу – біздің қанымызда бар қасиет. Тәуелсіздік жылдарында қыруар жұмыс жасалды. Біз он мыңдаған жасты әлемнің маңдайалды университеттерінде оқытып, дайындадық. Бұл жұмыс өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарының басында қолға алынған «Болашақ» бағдарламасынан басталды. Елімізде өте жоғары деңгейдегі бірқатар университеттер ашылды, зияткерлік мектептер жүйесі қалыптасты. Басқа да көптеген іс тындырылды. Дегенмен, білімнің салтанаты жалпыға ортақ болуға тиіс. Оның айқын да, бұлтартпас себептері бар». Осылайша мақалада айтылған әрбір ойдың астарында терең мазмұн мен зерделі пікір жатыр.

Қазіргі таңдағы әскери сала мен әскери оқу орындарындағы білім мен тәрбие жүйесі Елбасының парасатты пайымдарын негізге ала отырып, қарқынды түрде жүзеге асыруда.

Ал идеология мәселесіне келер болсақ, кестелі сөз, кесек ойлары көрініс тапқан ой-толғауында Президент елес идеологияларға ермей, заманға сай амал етуге үндейді: «Өкінішке қарай, тарихта тұтас ұлттардың ешқашан орындалмайтын елес идеологияларға шырмалып, ақыры су түбіне кеткені туралы мысалдар аз емес. Өткен ғасырдың басты үш идеологиясы – коммунизм, фашизм және либерализм біздің көз алдымызда күйреді. Бүгінде радикалды идеологиялар ғасыры келмеске кетті. Енді айқын, түсінікті және болашаққа жіті көз тіккен бағдарлар керек. Адамның да, тұтас ұлттың да нақты мақсатқа жетуін көздейтін осындай бағдарлар ғана дамудың көгіне темірқазық бола алады. Ең бастысы, олар елдің мүмкіндіктері мен шама-шарқын мұқият ескеруге тиіс». Мақалада көтерілген идеологиялар туралы кесек ой да ел басқару жүйесін жаңа өзгерістер биігіне бастары айқын. Дәл осындай тәуелсіз Қазақстанды өркениет көшінің алдыңғы легіне апаратын жаңа бастамалар қашанда көпшіліктің қолдауына мен ықыласына бөленеді.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында тарихтың өткеніне көз жүгіртіп, жаңа тарихи кезеңдерге жан-жақты баға бере отырып, рухани жаңғыру арқылы болашаққа деген өзінің парасатты пікірлері мен көзқарасын білдірді. «Екі дәуір түйіскен өліара шақта Қазақстанға түбегейлі жаңғыру және жаңа идеялар арқылы болашағын баянды ете түсудің теңдессіз тарихи мүмкіндігі беріліп отыр... Мен барша қазақстандықтар, әсіресе, жас ұрпақ жаңғыру жөніндегі осынау ұсыныстардың маңызын терең түсінеді деп сенемін. Жаңа жағдайда жаңғыруға деген ішкі ұмтылыс – біздің дамуымыздың ең басты қағидасы», -деп ел келешегіне үміт артады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

6. www.e-history.kz
7. www.inform.kz
8. www.ruh.kz
9. www.egemen.kz
10. www.inform.kz

РЕЗЮМЕ

«Духовное возрождение» нацелено на возрождение духовных ценностей Казахстана, включая все современные риски и глобальные проблемы. В статье подчеркивается важность сохранения национальной идентичности, содействия открытости и осведомленности граждан, содействия прагматизму, повышению конкурентоспособности и возрождению общественного сознания.

RESUME

"Spiritual Revival" is aimed at reviving Kazakhstan's spiritual values, including all current risks and global problems. The article emphasizes the importance of preserving national identity, promoting openness and awareness of citizens, promoting pragmatism, increasing competitiveness and reviving public consciousness.

ӘОЖ: 657.7

Қ.М.Әнеш, магистрант

М.Е.Мунасипова, экономика ғылымдарының кандидаты

Қ.А.Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ.

МЕДИЦИНАЛЫҚ ҰЙЫМДАРДА ЕСЕПТІ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗДЕРІ

Аннотация

Бұл мақалада медициналық ұйымдарды стратегиялық басқарудағы тиімділігі мен ұйымның ықпалдастырылған жұмысын қамтамасыз ететін балансталған көрсеткіштер жүйесі келтірілген. Медициналық ұйымның қаржылық қызметінің қағидалары және бухгалтерлік есеп жүйесі көрсетілген. Медициналық ұйымның бәсекелік артықшылықтары қарастырылған.

Түйін сөздер: медициналық ұйым, бухгалтерлік есеп, қаржылық есеп, тұтынушы, әдістемелік құралдар.

Медициналық мекеме жайлы Қазақстан Республикасының Конституциясында, Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 18 қыркүйектегі N 193-IV Кодексінде және Қазақстан Республикасының Халық Денсаулығы және Денсаулық Сақтау жүйесі туралы Кодексінде және елімізде қабылданған 27 ақпан 2007 жылғы №234-III «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» ҚР заңында қарастырылған.

Бұл заңның мазмұны бухгалтерлік есеп жүйесін ұйымдастырудың тәртібі, бухгалтерлік есеп жүргізудің тиімді әдістерін қолдану, қорытынды есеп жасап, мұны жариялау және бухгалтерлік есеп ақпараттарын анық және сенімді жасау жөнінде тиянақты ұғым береді. Сонымен қатар, белгіленген тәртіпте бекітілген бухгалтерлік есеп және есеп беру (бухгалтерлік қызмет) басқармалары (бөлімдері) туралы ережелерді, және Қазақстан Республикасының басқа да нормативтік-құқықтық актілерін басшылыққа алады. Медицина ұйымдарындағы бухгалтерлік есеп Қазақстан Республикасы Заңдарының сақталуына, шығыс сметаларының орындалу барысына, кәсіпорындармен, ұйымдармен және тұлғалармен есеп айырысудың жәй-күйіне, ақшалай қаражаттар мен материалдық құндылықтардың сақталуына бақылау жасау үшін мемлекеттік органдарды толық және дұрыс ақпараттармен қамтуы тиіс.

Медициналық ұйымдар - белгілі бір аурулары бар адамдарға медициналық қызметтердің толық спектрі көрсетілетін, мамандандырылған денсаулық сақтау мекемелері: диагностика, емдеу жүргізу, ауыр аурулардан соң оңалту өткізу.

Медициналық ұйымдарды басқару тиімділігін арттыру әлемнің көптеген елдерінің денсаулық сақтау жүйесіндегі өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Заманауи саяси және экономикалық жағдайлар медициналық ұйымдағы стратегиялық жоспарлауды жетілдіруді, стратегияны және бөлімшелердің операциялық міндеттері және олардың қызметкерлері арасындағы нақты байланыстарды анықтауды талап етеді.

Ұйымды стратегиялық басқарудағы тиімді және танымал құралдардың біріне стратегиялық мақсаттарға қол жеткізу мүмкіндіктерін арттыратын және қойылған мақсаттарға жету жөніндегі ұйымның ықпалдастырылған жұмысын қамтамасыз ететін балансталған көрсеткіштер жүйесі саналады.

Балансталған көрсеткіштер жүйесі мультидимензионалды және қызметтің түрлі салаларына, соның ішінде денсаулық сақтау саласына қолданылады. Балансталған көрсеткіштер жүйесін қолданудың табысты халықаралық тәжірибесі медицинада 90-шы жылдардың аяғынан америка медициналық ұйымдарынан бастау алады, олардың бірі Йель университетінің медицина мектебі, Колорадо университетінің ғылым және денсаулық туралы Орталығы, Солтүстік Каролинадағы Дьюк балалар госпиталі, Бригхамдағы әйелдер госпиталі және т.б. болып табылады.

Экономиканың басқа нақты секторларына қарағанда денсаулық сақтаудың мақсатты жүйесі және басқару құрылымы өзгеше болып келеді, сондықтан бұл салаға балансталған көрсеткіштер жүйесін енгізу және қолдану осы ерекшеліктерді ескере отырып орындалуы қажет. Халықтың денсаулығын сақтау жөніндегі жоғары мақсатты алға қоятын медициналық ұйымдарды басқару үшін тек монетарлды көрсеткіштерге ғана сүйену жеткіліксіз, есепке қызметкерлердің біліктілігі, көрсетілетін медициналық көмектің сапасы және қолжетімділігі, инновациялық медициналық технологияларды енгізу және т.б. секілді материалдық емес құндылықтарды өлшейтін индикаторларды да ескеру қажет. Медициналық ұйымдардың балансталған көрсеткіштер жүйесін қолдануы әр қызметкердің операциялық міндеттерін халықтың денсаулық көрсеткіштерін жақсарту жөніндегі стратегиялық мақсатқа қол жеткізумен байланыстыруға мүмкіндік береді.

Берілген әдістемелік құралдың мақсаты медициналық ұйымдардағы басқару және бақылау үшін балансталған көрсеткіштер жүйесін енгізу тетігін көрсету болып табылады. Берілген әдістемелік нұсқаулықтардың негізгі міндеттері:

1. Медициналық ұйымдардағы жоғары, орта және желілік буындағы менеджерлерді балансталған көрсеткіштер жүйесімен таныстыру;

2. Медициналық ұйымдардың басқармасына балансталған көрсеткіштер жүйесін енгізу технологиясын таныстыру;

3. Медициналық ұйымдар үшін тиімділіктің басты көрсеткіштері мен стратегиялық карталарын жасауға арналған нақты мысалдарды ұсыну.

Медициналық қызмет нарығындағы ұйымның позициялануы тұтынушыларды (мақсатты клиенттер, мақсатты нарық), өнімді (мақсатты сегмент үшін өнімнің құндылығы), бәсекелік артықшылықтарды (өнімнің немесе ұйымның бәсекелік артықшылықтарын қамтамасыз ететін басты айырмашылықтар) анықтауды қарастырады. Медициналық ұйымдар үшін тұтынушылар ретінде пациенттер, қала тұрғындары немесе өзге әкімшілік бірліктер саналады, пациенттер – ерекше қызмет, тұтынушылары, соның ішінде басқа өңірлердің тұтынушылары. Медициналық ұйымның қызмет өнімі болып, мысалы, жедел және жоспарлы мамандандырылған көмек көрсету жөніндегі қызметтер, соның ішінде терапия, кардиология, неврология,

хирургия және т.б. болып табылады. Медициналық ұйымның бәсекелік артықшылықтары әр ұйым үшін жеке болып табылады, мысалы мұндай артықшылықтарға жөнделген үлгілік ғимараттың және заманауи медициналық жабдықтардың, жоғары мамандандырылған медициналық көмекті ұсынатын білікті қызметкерлердің бар болуы, қалада көп бейінді басқа стационарлардың, МСАК ұйымдарында басқа да жастар орталықтарының болмауы және т.б. жатады.

Ұйымдастырушылық тұжырым медициналық ұйыммен қамтылатын медициналық қызметтерді көрсетудің стратегиялық облыстарын, ұйым бөлімшелерінің және қызметтегі түрлі бағыттардың синергизмін, басқару құрылымы және құрылымдық бөлімшелердің өзара қатынастарын құру қағидасын, басқарудың басты қағидаларын көрсетуі қажет.

Медициналық ұйымның қаржылық ресурстары мақсаттарға қол жеткізуде қолдау көрсету үшін басқарылады және бақыланады.

Басшылық жыл сайын:

- 1) медициналық ұйымның қаржылық-экономикалық блогы дайындаған;
- 2) медициналық ұйымның персоналының қатысуымен;
- 3) болжамдалатын кірістер мен шығыстар сметаларына негізделген;
- 4) жылдық жоспардың міндеттері мен жоспарланып отырған іс-шараларының негізінде қаржылық-шаруашылық қызметтің жоспарын бекітеді.

Медициналық ұйымның қаржылық қызметінің қағидалары мен рәсімдері бухгалтерлік есеп нормалары мен қағидаларының талаптарына сәйкес құжатталады және мыналарды қамтиды:

- 1) төлемдерді көрсету және төлемдерді төлеу шұғылдығы;
- 2) бухгалтерлік есеп;
- 3) жабдықтарды сатып алу және қаражатты жұмсау бойынша өкілеттіктер, өкілеттіктерді беру рәсімі;
- 4) сақтандыру;
- 5) активтерді басқару.

Кіріс, шығыс және қызметтерге жұмсалатын шығындар бюджетпен салыстырылып жүйелі түрде қадағаланып отырады және медициналық ұйымның басшылығына ай сайынғы қаржылық есептер түрінде тапсырылып отырады.

Медициналық қызметтер ақылы негізде көрсетіледі:

- 1) бағалар преysкурранты бар;
- 2) бағалар жұмсалған шығындардың негізінде есептелген;
- 3) ақылы қызметтерге төлемдер ҚР заңнамасына сәйкес жүргізіледі.

Қорыта келгенде, медициналық ұйымның қаржылық қызметінің қағидаларын және рәсімдерін бухгалтерлік есеп нормалары мен қағидаларының талаптарына сәйкес құжаттап, қаржылық ресурстарын белгілі мақсаттарға қол жеткізу үшін бақылануы тиіс. Медициналық мекемелердегі бухгалтерлік есеп кірістер мен шығыстардың барлық көздері туралы нақты қаржылық ақпаратқа негізделген және шешімдер қабылдау үшін уақтылы және нақты қаржылық есептерді қамтамасыз етілуі керек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. ҚР Президентінің 2010 жылғы 29 қарашадағы № 1113 Жарлығы/ "Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласын дамытудың 2011 – 2015 жылдарға арналған "Саламатты Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасы.-2011.-4б

2. Милованова Н.В. Сегментирование рынка медицинских услуг как важнейший инструмент маркетинга, используемый в целях повышения эффективности

функционирования медицинских организаций // Российское предпринимательство. – 2008. – № 6 Вып. 2 (113). – С. 127-131.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлена система сбалансированных оценочных карт для эффективности стратегического управления медицинскими организациями и комплексной работы организации. Показаны принципы финансовой деятельности медицинской организации и системы бухгалтерского учета. Предоставляются конкурентные преимущества медицинской организации.

RESUME

This article presents a system of balanced scorecards for the effectiveness of strategic management of medical organizations and the integrated work of the organization. The principles of financial activity of the medical organization and the accounting system are shown. Competitive advantages of the medical organization are provided.

УДК 338.4:631.1

Ж.Б. Ахметов, магистрант

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық - техникалық университеті

МЕМЛЕКЕТТІК МҮЛІКТІҢ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ПРИНЦИПТЕРІ

Аннотация

Мемлекетте қалыптасқан мемлекеттік меншіктің республикалық және коммуналдық болып бөлінуі коммуналдық мүлікті басқарудың принциптері мен басым бағыттарын анықтап, экономикалық даму процесстерінде мемлекеттің ролін күшейтуді қажет етіп отыр. Мемлекеттің мемлекеттік мүлікті басқару саласындағы құқықтары мен міндеттерін айқындайды, мемлекеттің меншік құқығында мемлекетке тиесілі мүлікті иеленуді жүзеге асырады. Мақалада Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес қалыптасқан мемлекеттік мүліктердің түрлері мен қызмет ету принциптері талданған.

Түйін сөздер: мүлік, меншік, мемлекет, заңды тұлға, қоғам, принцип.

Мемлекеттік мүлік республикалық және коммуналдық мүлік болып бөлінеді. Республикалық мүліктің құрамына: мемлекеттік қазынаның мүлкі: республикалық бюджеттің қаражаты және Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының қаражаты; республикалық заңды тұлғаларға бекітіліп берілмеген өзге де мемлекеттік мүлік; республикалық заңды тұлғаларға бекітіліп берілген мүлік кіреді [1].

Коммуналдық мүліктің құрамына: жергілікті қазынаның мүлкі: жергілікті бюджеттің қаражаты; коммуналдық заңды тұлғаларға бекітіліп берілмеген өзге де коммуналдық мүлік; коммуналдық заңды тұлғаларға бекітіліп берілген мүлік кіреді.

Мемлекеттік мүліктің қызмет ету жүйесі Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік мүлік туралы» заңнамасына сәйкес жүргізіледі, ал Қазақстан Республикасының мемлекеттік мүлік туралы заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілеріне негізделіп жұмыс жасайды.

Мемлекеттік мүліктің құқықтық режимі Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде, Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік мүлік туралы» заңнамасында және Қазақстан Республикасының өзге де заңдарында айқындалған.

Республикалық мүлік Қазақстан Республикасынан тыс жерлерде, ал коммуналдық мүлік – осы әкімшілік-аумақтық бөліністен немесе Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарына, Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімдеріне сәйкес, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде және Қазақстан Республикасының өзге де заңдарында көзделген басқа да негіздер бойынша Қазақстан Республикасынан тыс жерлерде болуы мүмкін. Қазақстан Республикасынан тыс жерлердегі Қазақстан Республикасы мемлекеттік мүліктің құқықтық режимі, егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шарттарда немесе Қазақстан Республикасының заңдарында өзгеше көзделмесе, осы мүлік орналасқан шет мемлекеттің заңнамасында айқындалады [1].

Егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта өзгеше қағидалар белгіленсе, онда халықаралық шарттың қағидалары қолданылады.

Мемлекеттің мемлекеттік мүлікті басқару саласындағы құқықтары мен міндеттерін айқындайды, мемлекеттің меншік құқығында мемлекетке тиесілі мүлікті иеленуді, пайдалануды және оған билік етуді қоса алғанда, мүліктік құқықты жүзеге асыру тәртібін, мемлекеттік мүлікке, оның ішінде мүлікті мемлекет меншігіне алу және жекешелендіру кезінде құқықтарға ие болу және тоқтату, сондай-ақ жеке тұлғалардың және мемлекеттік емес заңды тұлғалардың оларды иелену және (немесе) пайдалану тәртібін белгілейді.

Мемлекеттік заңды тұлғаларға бекітіліп берілген мүлікті, акционерлік қоғамдардың мемлекетке тиесілі акцияларын және жауапкершілігі шектеулі серіктестіктердің жарғылық капиталындағы мемлекетке тиесілі қатысу үлестерін және өзге де мемлекеттік мүлікті басқару тәртібін белгілейді.

Стратегиялық объектілердің құқықтық режимінің ерекшеліктері Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде, Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік мүлік туралы» заңнамасында және Қазақстан Республикасының өзге де заңдарында айқындалады.

Бюджет қаражатына және Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының қаражатына мемлекеттің құқықтарды жүзеге асыруы Қазақстан Республикасының Бюджет кодексімен реттеледі. Мемлекеттік мүлік ұғымы Қазақстан Республикасының Бюджет кодексінде көзделген ерекшеліктері мен қоса Қазақстан Республикасының Бюджет кодексінде пайдаланылатын мемлекет активтері ұғымына қолданылады.

Мемлекеттік немесе жергілікті қазынаға жатқызылған өзге де мүлікке мемлекеттің құқықтарды жүзеге асыру ерекшеліктері Қазақстан Республикасының заңдары мен белгіленеді.

Тарих және мәдениет ескерткіштеріне, мәдени құндылықтарға мемлекеттің құқықтарды жүзеге асыруы Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексімен, Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік мүлік туралы» заңнамасымен және Қазақстан Республикасының өзге де заңдарымен реттеледі.

Зияткерлік меншік объектілеріне мемлекеттің ерекше құқықтарды жүзеге асыруы Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексімен және Қазақстан Республикасының өзге де заңдарымен реттеледі.

Ұлттық басқарушы холдингтер, ұлттық холдингтер, ұлттық компаниялар және мемлекет немесе ұлттық басқарушы холдингтер бақылайтын өзге де заңды тұлғалар туралы ережелері, егер "Ұлттық әл-ауқат қоры туралы" Қазақстан Республикасының Заңында өзгеше көзделмесе, Ұлттық әл-ауқат қорына және Ұлттық әл-ауқат қорының тобына және оның бақылауындағы өзге де заңды тұлғаларға қолданылады.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі өзіне бекітіліп берілген, өзінің балансында тұрған мүлікті иелену, пайдалану және оған билік ету құқығын және Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі құрған заңды тұлғалардың мүлкін басқаруды, сондай-ақ олардың қызметін реттеуді Қазақстан Республикасының атынан дербес жүзеге асырады.

Мемлекеттік мүлікті басқаруды жүзеге асыратын мемлекеттік органдарға, жергілікті атқарушы органдарға және жергілікті өзін-өзі басқару органдарына, мемлекеттік заңды тұлғаларға, сондай-ақ Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік мүлік туралы» заңнамасында көзделген жағдайларда – жеке тұлғаларға және мемлекеттік емес заңды тұлғаларға [1].

Мемлекеттік мүлікті басқару принциптер. Мемлекеттік мүлікті басқару: заңдылық; есеп берушілік және бақылауда болу; жариялылық; мемлекеттік мүлікті қоғам игілігі үшін тиімді пайдалану; бәсекелестікті дамыту үшін жағдайларды қамтамасыз ету принциптеріне сәйкес жүзеге асырылады.

Мемлекеттік мүлікті басқару субъектілері. Мемлекеттік мүліктің түріне қарай мемлекеттік мүлікті басқаруды Қазақстан Республикасы немесе Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық бөлінісі жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасының Үкіметі Қазақстан Республикасының атынан мемлекеттік мүлікті басқаруды ұйымдастырады және республикалық мүлікті басқарады. Облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың әкімшілік-аумақтық бірлігінің атынан коммуналдық мүлікті басқаруды жергілікті атқарушы орган жүзеге асырады.

Аудандық маңызы бар қаланың, ауылдың, кенттің, ауылдық округтің әкімшілік-аумақтық бірлігінің атынан жергілікті өзін-өзі басқарудың коммуналдық мүлкін басқаруды аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімінің аппараты құзыретке сәйкес жүзеге асырады.

Мемлекеттік мүлікті басқару. Республикалық мүлікті басқару кезінде Қазақстан Республикасының Үкіметі Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік мүлік туралы» заңнамасының 2-тарауында және осы мемлекеттік органдардың мәртебесін айқындайтын Қазақстан Республикасының өзге де заңдарында, ережелерде және өзге де актілерде белгіленген өздерінің құзыреті шеңберінде республикалық мүлікке Қазақстан Республикасының құқықтарын іске асыру бойынша Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының өзара іс-қимылын ұйымдастырады.

Коммуналдық мүлікті басқару кезінде жергілікті атқарушы органдар Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес осы мемлекеттік органдардың мәртебесін айқындайтын Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік мүлік туралы» заңнамасының 2-тарауында және Қазақстан Республикасының өзге де заңдарында, ережелерде және өзге де актілерде белгіленген өз құзыреті шеңберінде жергілікті атқарушы органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының коммуналдық мүлікке өздерінің құқықтарын іске асыру жөніндегі өзара іс-қимылын ұйымдастырады.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің коммуналдық мүлікке қатысты құзыреті Қазақстан Республикасының өзге де заңнамасында айқындалады. Республикалық және коммуналдық мүліктің сақталуын тексеруді мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау органдары "Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы" Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес жүзеге асырады.

Мемлекеттік мүлік шаруашылық жүргізу немесе жедел басқару құқығында мемлекеттік заңды тұлғаларға бекітіліп берілуі мүмкін.

Мемлекет (Қазақстан Республикасы немесе әкімшілік-аумақтық бөлініс) акционерлік қоғамдардың, жауапкершілігі шектеулі серіктестіктердің және мемлекеттік

заңды тұлғалардың құрылтайшысы (акционері, қатысушысы) болуы мүмкін. Мемлекеттің өзге де ұйымдық-құқықтық нысанда коммерциялық ұйымдар болып табылатын Қазақстан Республикасы заңды тұлғаларының құрылтайшысы (қатысушысы, салымшысы, мүшесі) болуына жол берілмейді [2].

Мемлекет (Қазақстан Республикасы немесе әкімшілік-аумақтық бөлініс) коммерциялық емес ұйым болып табылатын мемлекеттік қордың құрылтайшысы болуы мүмкін. Мемлекеттік қорды, сондай-ақ мемлекет қатысатын өзге де ұйымдық-құқықтық нысандардағы басқа да коммерциялық емес ұйымдарды құру және олардың қызметі Қазақстан Республикасының заңдарымен реттеледі.

Қазақстан Республикасының Үкіметі: мемлекеттік мүлікті тиімді басқару саясатын жүзеге асырады; өз құзыреті шегінде мемлекеттік мүлікті басқару саласында нормативтік құқықтық актілер шығарады; мемлекеттік мүлікті басқаруды ұйымдастырады, оны пайдалану жөніндегі шараларды әзірлейді және жүзеге асырады, мемлекеттік меншік құқығын қорғауды қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасы оларға қатысты жалғыз акционер (қатысушы) болып табылатын республикалық заңды тұлғаларды, ұлттық басқарушы холдингтерді, ұлттық холдингтерді, ұлттық компанияларды, сондай-ақ өзге де акционерлік қоғамдарды және жауапкершілігі шектеулі серіктестіктерді құру, қайта ұйымдастыру, атауын өзгерту және тарату туралы шешімдер қабылдайды.

Стратегиялық объектілерге үшінші тұлғалардың құқықтарымен ауыртпалық салуға рұқсат беру немесе рұқсат беруден бас тарту не оларды иеліктен шығару туралы шешім қабылдайды; жер учаскесін мемлекет мұқтажы үшін алып қоюға байланысты жер учаскесін немесе өзге де жылжымайтын мүлікті мәжбүрлеп иеліктен шығарудың басталуы немесе жер учаскесін мемлекет мұқтажы үшін алып қоюға байланысты жер учаскесін немесе өзге де жылжымайтын мүлікті мәжбүрлеп иеліктен шығарудың тоқтатылуы туралы қаулы қабылдайды;

Нарықта үстем немесе монополиялық жағдайға ие табиғи монополия субъектілері немесе нарық субъектілері болып табылатын ұйымдарды жекешелендіру туралы шешім қабылдайды. Республикалық мемлекеттік мүлікті жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің жарғылық капиталына не акционерлік қоғамның акцияларын төлеуге беру туралы шешім қабылдайды [3].

Мемлекеттік ислам арнайы қаржы компаниясын құру туралы, мемлекеттік мүлікті мемлекеттік ислам арнайы қаржы компаниясына сатуды оны кері сатып алу міндеттемесімен жүзеге асыруға негіз болған мемлекеттік ислам бағалы қағаздарын шығару туралы, мемлекеттік ислам арнайы қаржы компаниясына сатылған мүлікті ауыстыру, сондай-ақ мемлекеттік ислам бағалы қағаздарын шығару шарттарына сәйкес мемлекеттік ислам бағалы қағаздарын мерзімінен бұрын иелену және (немесе) өтеу туралы шешім қабылдайды.

Акционерлік қоғамның акцияларын және жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің жарғылық капиталындағы қатысу үлестерін республикалық мүліктің құрамына сатып алу туралы шешім қабылдайды.

Мемлекеттің акционер (қатысушы) ретінде ұлттық басқарушы холдингтерді, ұлттық холдингтерді, ұлттық компанияларды, мемлекет қатысатын өзге де акционерлік қоғамдарды және жауапкершілігі шектеулі серіктестіктерді басқаруға қатысу құқығын жүзеге асырады немесе осы құқықты мемлекеттік мүлікті басқару жөніндегі уәкілетті органға береді.

Жалпы мемлекеттік активтерді тиімді басқарудың негізгі көрсеткіштеріне жету үшін есепке алу, тұрақты мониторинг, мемлекеттік кәсіпорындарға, мемлекеттік мекемелерге және акциялар пакеті (қатысу үлестері) мемлекетке тиесілі мемлекеттік

занды тұлғаларға бекітіліп берілген мемлекеттік мүлікті мақсатына сай және тиімді пайдаланылуын бағалау керек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. «Мемлекеттік мүлік туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 1 наурыздағы N 413-IV Заңы. // Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің "Республикалық құқықтық ақпарат орталығы" ШЖҚ РМК
2. Сагинова Д. Мемлекеттік мүлікті басқару саласындағы қатынастарды реттеу туралы [Текст] / Д. Сагинова // Бюджеттік мекеме консультанты. - 2012. - № 1. - С. 7-9
3. Табыс пен мүлікті әділ бөлу қағидаларының негізі [Текст] / Ж. Мырзабек // Ізденіс-Поиск (гуман.ғылым.сер.). - 2012. - № 1. - Б. 16-18 : граф. . - ISSN 1560-1722

РЕЗЮМЕ

Разделение государственной собственности на республиканское и коммунальное требует определения принципов и приоритетов управления государственной собственностью и усиления роли государства в процессах экономического развития. Государство устанавливает порядок осуществления имущественных прав государства, включая владение, пользование и распоряжение имуществом, принадлежащим государству на праве собственности. В статье проанализированы виды и принципы государственной собственности, сформированные в соответствии с законодательством Республики Казахстан.

RESUME

The division of state ownership into republican and communal requires the definition of principles and priorities for the management of state property and the strengthening of the role of the state in the processes of economic development. The state establishes the procedure for the exercise of the property rights of the state, including the possession, use and disposition of property owned by the state on the basis of ownership. The article analyzes the types and principles of state property, formed in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan.

ӘОЖ: 338.43

Ж.К.Ержанова, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

А.Ж.Байзолов, магистрант

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

БАТЫС ҚАЗАҚСТАНДА АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫғыНДАғы КӘСІПкерлік

Аннотация

Мақалада мал шаруашылығы маңызы мен қажеттілігі сипаттала отырып, БҚО мал шаруашылығын ұйымдастыру көрсеткіштері талданып, мемлекеттік кәсіпкерлікті қолдау шаралары берілген.

Түйін сөздер: ауыл шаруашылығы, мал шаруашылығы, кооперация, субсидия, несиелеу.

Ауыл шаруашылығы - шаруашылық салаларының ішіндегі ең ежелгі және табиғат жағдайларына тікелей тәуелді саласы. Сонымен қатар ауыл шаруашылығы - неғұрлым көп тараған сала. Шындығында, дүниежүзінде халқы ауыл шаруашылығының түрлі

салаларымен айналыспайтын бірде-бір ел жоқ. Ауыл шаруашылығының барлық жерге таралуы оның алуан түрлілігіне байланысты. Ғалымдар шамамен онын 50-ге жуық түрін бөліп көрсетеді. Қазіргі мәлімет бойынша дүниежүзінде бұл салада шамамен 1,3 млрд-тан астам адам еңбек етеді, оған ауыл шаруашылығындағы шаруа отбасыларын қосатын болса, онда ол көрсеткіш 2,6 млрд адамға жетеді. Еңбекке жарамды ер адамдардың ауыл шаруашылығындағы үлесіне сәйкес елдер индустриялы, постиндустриялы және аграрлы болып жіктеледі. Дүние жүзінде экономикалық белсенді халықтың 46%-ы осы салада еңбек етеді

Мал шаруашылығы ауыл шаруашылығының маңызды саласы, ол қалқымызды әртүрлі тағамдармен, жеңіл өнеркәсіпті құнды шикізат өнімдері мен қамтамасыз етеді. Ет, сүт, жұмыртқа және олардан өңделген өнімдер калориялығы жағынан жоғары биологиялық аса құнды азық болып ерекшеленеді. Жүн, түбіт, тері, елтірілер, киім, аяқ киім және т.б. өнеркәсіп тауарларын дайындауға қажетті шикізат көзі болып табылады. Малдың мүйізі мен тұяқтарын, сүйектерін өңдеу арқылы олардан әртүрлі бұйымдар, сувенирлер, түймелер, клей және т.б. заттар жасайды. Кейбір өнімдерінен (ішкі мүшелері мен ұлпаларынан) дәрі -дәрмектер мен препараттар жасалады. Кейбір өнімдерінің қалдықтарынан мал азығы (тартылған сүт, ет-сүйек ұны, сүйек ұны) үшін қолданылады. Малдың қиы бағалы мүшейкалық тыңайтқыш ретінде пайдаланылады. Малдың кейбір түрлерін (жылқы, түйе, өгіз, есек) күш-көлік ретінде пайдаланады. Ауыл шаруашылығының негізгі саласы ретінде мал шаруашылығына қой, ешкі сиыр, жылқы, түйе, шошқа, үй қояны, құс, бал арасын өсіру жатады. Малдың бірнеше түрін өсіру арқылы әртүрлі қажетті тағам мен шикізат өнімдерін қамтамасыз етуге болады.

Батыс Қазақстан облысында 2018 жылы 214 ауыл шаруашылығы кооперативі тіркеліп, оның ішінде тұқымдық түрлендіруге қатысатыны - 102, тұқымдық түрлендіру және мал бордақылаумен айналысатын - 65, мал бордақылаумен айналысатын – 31, сүтті бағытта- 8, өсімдік шаруашылығы бағытында - 8. 2017 жылы облыс бойынша 43 ауыл шаруашылығы кооперативі құрылып, 18 АШК құру жоспары 2,3 есеге артық орындалды, соның ішінде 6 сүтті бағытта жоспар 2 есе артық және 37 етті бағытта жоспар 2,4 есе артық құрылып отыр. 2017 жылы облыс бойынша 10 АШК-не құрал жабдықтармен қамтамасыз етуге 132,8 млн. теңге және 792 мүшесіне ауыл шаруашылығы малдарын сатып алуға 2469,6 млн. теңге несие берілді. Сүт қабылдау пункттерін құру бойынша Таскала ауданында «Таскала Сүт» АШК ауысымына 1 тонна сүтті өңдейтін шағын цехты, Зеленов ауданының «Батыс-Сүт» АШК және Теректі ауданының «Достық» АШК мен «Адал» АШК қуаттылығы ауысымына 2 тонна модульді сүт қабылдау пункттерін іске қосып, жұмыс жасауда. Мал сою пункттерін құру бойынша Зеленов ауданының «Николай и КО» АШК және «Жасыл Ауыл» АШК ауысымына 5-10 бас ірі қара малын соятын модульді мал сою пунктін іске қосты.

Мал сою аландарын жабдықтау бойынша облысымызда Жәнібек ауданында «Қараш» ШҚ, Қаратөбе ауданында «Қоржын» ШҚ, Таскала ауданында «Арай» ШҚ және Шыңғырлау ауданында «Намиев» ШҚ мал сою аландарын жабдықталған. Батыс Қазақстан облысында өткен жылы өсімдік шаруашылығын дамытуға республикалық және облыстық бюджеттерден барлық бағыт бойынша 716,6 млн. теңгеден астам, соның ішінде басым дақылдарды өсіруді субсидиялау бағдарламасы бойынша 605,9 млн. теңге демеу қаржы бөлінді.

Облыстық ауыл шаруашылығы басқармасынан түскен мәліметке қарағанда, «екінші нан» аталып кеткен картоптың әр гектары 12 мың теңгеден субсидияланған. Ал, 2010 жылы оның шамасы гектарына 2420 теңгеден субсидияланғанын ескергенде, бір жылдың ішінде мемлекеттің қолдау-көмегі бес есеге өскені көрінеді. Дикандар бақша дақылдарын, көкөністі тамшылата суару жүйесін пайдалана отырып өсірген жағдайда бір гектарға 12 мың теңге емес, 24 мың теңгеден демеуқаржы беріледі, яғни

демеуқаржының мөлшері екі еселенеді. Мұның өзі бұл салаға деген құлшынысты оятқандай болды.

Жалпы, өткен жылы облыстағы бақша өсірумен шұғылданатын шаруашылықтар 19,3 млн. теңге демеуқаржы алған. Бұл 2010 жылғы көмек-қолдау қаржы шамасынан 8,2 млн. теңгеге артық.

Ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісін ұлғайту мақсатында кооперативтерінің құрамына кіріп жұмыс жасауда. Облыстық бюджеттен суландыру жүйесін дамытуға "Батысагросервис" ЖШС-ның жарғылық капиталын ұлғайту арқылы соңғы үш жыл ішінде 700 млн. теңге шамасында қаржы бөлінді. Бұл қаржыға лизингке техника, тұқымдық картоп, тыңайтқыш, тамшылата суару жабдықтары сатып алынып, неміс жабдығымен жабдықталған 2,4 мың тонналық картоп қоймасы мен 2000 шаршы метрлік қысқы жылыжай салынды. Облыстық ауыл шаруашылығы басқармасының бөлім бастығы Денис Омашевтің айтуынша, өткен жылы жан-жақты қолдау-көмектің арқасында картоптан 55,0 мың тонна өнім алынды. Бұл 2009 жылғы өнім шамасымен салыстырғанда 101 пайызды, 2010 жылғымен салыстырғанда 120 пайызды құрады. Сонымен қатар 50,2 мың тонна көкөніс, 22,1 мың тонна бақша өнімдері жиналды. Картоп пен бақша өнімдерінің мол алынуына байланысты, облыста бұл өнімдерге деген тұрғындар сұранысы қанағаттандырылды. Тек пияз бен ерте пісетін көкөніске сұраныс бұрынғы қалпында қалды.

Биыл облыста тамшылата суаруды кеңірек енгізу жұмыстары өз жалғасын тауып, бұл жүйедегі егістік аумағы 22 гектарға ұлғайтылып, 275 гектарға жеткізу межеленуде. Елбасы биылғы Жолдауында Үкімет пен әкімдерге бес жыл ішінде 500 мыңнан астам жеке үй шаруашылықтары мен шағын фермерлерді кооперативтерге тарту жөнінде тапсырма бергені мәлім. Осыған байланысты ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі алдына ауыл шаруашылығы кооперативтерін кең ауқымда қолдау және жеке қосалқы шаруашылықтарды пайдалану арқылы ауыл тұрғындарын жұмыспен қамту бағытында үлкен міндеттер қойылып отыр.

«Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» ҚР Заңының өткен жылдың қаңтарынан күшіне енгеніне қарамастан, шаруалар кооперативтердің экономикалық жағынан қаншалықты тиімді екендігін толық сезіне қойған жоқ. Кооперация дегеніміз - ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді экономикалық тұрғыда біріктіру. Мұндағы артықшылықтардың мәні мынада, ең алдымен еңбек өнімділігі артып, өткізетін тауар мол болғаннан кейін өнімге сұраныс тұрақталады, өндіріс қуаты тиімді пайдаланылып, шығын азаяды, маркетингтік ақпаратқа қол жеткізіледі. Ең бастысы, мемлекеттік қолдау шаралары көрсетіледі. Сондықтан әркім өз бетімен, жеке-жеке өмір сүрудің тиімсіз екендігін түсінетін уақыт жетті.

Одан да бірлесіп ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеуге бағыт ұстап, сүт өнімдерін қабылдайтын орталық құрылса немесе отбасылық бордақылау және мал сою алаңдары ашылып, орталықтандырылса, ауыл тұрғындарының ұтатыны анық.

«Осыған орай Ауыл шаруашылығы министрлігі «ҚазАгро» еншілес ұйымдары арқылы модульді сүт қабылдау және мал сою орталықтарын алғашқы жарнасыз лизингке беру сызбасын дайындады. Бастапқы жарна ретінде инвестсубсидия (50 пайыз) және сатып алынған қондырғылар кепілге қойылады. Агроөнеркәсіп кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы аясында кооперативтерді дамыту бағытында мал шаруашылығы өнімдерін субсидиялаудың жаңа бағыттары қарастырылды. Мысалы, кооперативтерде өндірілген сүттің бір литріне 10 теңге, бордақыланған өгізшелердің әр басына 20 мың теңге, қозыға 1500 теңгеден төленеді. Сондай-ақ құрама жем өндірісін арзандату, біржылдық және көпжылдық жемшөп дақылдарын субсидиялау, биылдан бастап кооперативтерді қолдау мақсатында олардың сатып алған құрал-жабдықтарына жұмсалған шығынның 50 пайызын қайтару көзделген. Оған қоса «Ынтымақ» несие бағдарламасы кооперативтерді қосымша қаржыландыруға бағытталса, «Игілік» мал басын көбейтуге,

«Бірлік» сүт қабылдау орталықтарын, «Береке» бағдарламасы отбасылық бордақылау алаңын құруға қызмет етпек. Ауыл шаруашылығын дамытуға бағытталған шағын несие (18 млн. теңге) 7 жылға берілу жоспарлануда.

БҚО ауыл шаруашылығы басқармасы басшысының міндетін атқарушы Серік Нұрмағамбетовтің мәлім еткеніндей, өңірдің бірқатар аудандарында қазірдің өзінде кооперативтер құрылып, жұмыс жасауда. Алдағы уақытта олардың аясы кеңейе түседі деуге негіз бар. Себебі кооперативтерге біріккен жеке қосалқы шаруашылықтарды пайдалану арқылы азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету бағытында биыл Батыс Қазақстан облысына 1 474 млн теңге бюджеттік несие бөлу жоспарлануда.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Есенгелдин Б.С., Мырзатаева Г.Қ., Нұрымова И.Т. Аймақтық еңбек нарығы дамуының әлеуметтік негіздері //ҚарМУ хабаршысы. Экономика сер. —2014. — № 2. — 78–84-б.

2. Ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы шығарылымы. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: gov.kz

3. Alexandros N. World agriculture towards 2030/2050: the 2012 Revision // Food and Agriculture Organization of the United Nations / N.Alexandros, J.Bruinsma. — [ER]. Access mode: <http://www.fao.org/docrep/016/ap106e/ap106e.pdf>.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается роль и необходимость животноводства, дана динамика основных показателей организации сельского хозяйства в ЗКО, а также предлагаются меры государственной поддержки предпринимательства.

RESUME

The article examines the role and necessity of animal husbandry, gives the dynamics of the main indices of agriculture organization in the WKO, and suggests measures of state support for entrepreneurship.

УДК 338.45

Т.Н. Амангелді, студент

С.М. Есенгалиева, ст. преподаватель

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье раскрыты значение и особенности машиностроительной отрасли. Раскрыты проблемы и перспективы развития отрасли машиностроения Республики Казахстан.

Ключевые слова: машиностроение, экономика машиностроения, промышленность, кластер нефтегазового машиностроения

Машиностроительное производство – это процесс изготовления, создания, выпуска продукции, товаров и услуг путем преобразования исходных ресурсов: сырья, материалов, полуфабрикатов, энергии, информации при одновременном использовании труда в готовом продукте производства.

Для машиностроительного производства характерны следующие основные

особенности:

1. Продукция машиностроения является основой воспроизводства основных фондов во всех отраслях. Продукция отличается чрезвычайным разнообразием, точностью изготовления, многодетальностью.

2. Производственные процессы в машиностроении характеризуются многостадийностью, сложностью и разнообразием применяемых методов обработки.

3. Технологические процессы характеризуются высокой сложностью, многооперационностью, разнообразием способов и методов реализации производственных процессов различной физической природы.

4. Машиностроительное производство относится к материалоемким и энергоемким производствам, где используют все известные материалы и энергоносители.

5. Кадры машиностроительного производства отличаются высоким уровнем профессиональной подготовки.

В развитых странах на долю машиностроительной отрасли приходится от 30 до 50% всего объема промышленного производства. К примеру, в Германии этот показатель достигает 53,6%, в Японии – 51,5%. При этом прибыль, получаемая от машиностроения, обеспечивает полное техническое обновление всей промышленности экономически развитых государств каждые 8–10 лет.

Что касается Казахстана, то по состоянию на 1 июля текущего года доля машиностроения в нашей обрабатывающей промышленности занимает 11%.

В целом в 2008–2016 годах наблюдался существенный рост выпуска отдельных видов продукции: тракторов, легковых автомобилей, грузовых вагонов, дизельных локомотивов, нефтепромыслового оборудования, электрических трансформаторов, распределительных клапанов, осветительных устройств. За последние годы в стране налажено производство таких новых для Казахстана видов продукции, как зерноуборочные комбайны, вертолеты, автобусы, карьерные самосвалы, запорная арматура, части и комплектующие для горно-металлургического оборудования, холодильники и др. В рамках второй пятилетки индустриализации в машиностроении были выделены 6 приоритетных сегментов: автомобилестроение, производство электрооборудования, сельскохозяйственное, железнодорожное и нефтегазовое машиностроение, а также производство машин и оборудования для горнодобывающего комплекса [1].

Так, например, в Казахстане в последнее время получило развитие производство транспортных средств (железнодорожных, автомобильных), в том числе на совместных с белорусскими и российскими компаниями предприятиях, поставляющих продукцию на общий рынок. Так, с 2003 года АО «Азия Авто» выпускает в Усть-Каменогорске российские автомобили ВАЗ. Кокшетауское АО «КАМАЗ-Инжиниринг» является совместным казахстанско-российским проектом по производству автомобильной техники модельного ряда КАМАЗ. Базирующееся в Костанайе АО «АгромашХолдинг» совместно с российскими компаниями выпускает двигатели и различную сельскохозяйственную технику.

В конце 2012 года в Индустриальном парке Астаны с участием Президента РК Н. Назарбаева был запущен электровозостроительный завод ТОО «Электровоз құрастыру зауыты» (ЭКЗ). В соответствии с кредитным договором, ЕАБР открыл ему кредитную линию сроком на 10 лет в объеме 10 млрд тенге (свыше \$66 млн). ЭКЗ является совместным предприятием между АО НК «Қазақстан темір жолы», французской корпорацией AlstomHoldings (один из мировых лидеров в производстве техники и оборудования для железнодорожного транспорта) и ЗАО «Трансмашхолдинг» (крупнейшая российская компания в области транспортного машиностроения).

За последние два года в Казахстане организовано 12 предприятий по сборке белорусской техники. Сегодня в республике собирается техника и оборудование ПО «БелАЗ», РУП «МТЗ», ПО «Гомсельмаш», ОАО «Минский моторный завод», ОАО «Минский автомобильный завод», РУП «Завод «Могилевлифтмаш», ОАО «Бобруйскагромаш» и ОАО «Белкард».

Одной из приоритетных задач развития машиностроения является налаживание партнерства с глобальными транснациональными компаниями. Так, в озвученных главой государства 100 шагах по реализации пяти институциональных реформ 55-м шагом является привлечение, как минимум, десяти ТНК в перерабатывающий сектор. Благодаря этому Казахстан сможет создавать товары, ориентированные на экспорт, и выйти на мировые рынки [2].

В настоящий момент в машиностроительной отрасли уже успешно работают такие международные ТНК, как Toyota, GeneralElectric, Alstom, GeneralMotors, LG, KIA, Hyundai, Daewoo. Активно ведется работа по привлечению потенциальных инвесторов для организации производства продукции по приоритетным товарным группам в рамках ГП ИИР.

К действующим мерам поддержки машиностроительных предприятий относятся субсидирование процентной ставки по кредиту и лизингу, гранты на приобретение инновационных технологий, финансирование производственной инфраструктуры, стимулирование экспорта и другие меры в рамках существующих программ поддержки бизнеса, таких как «Производительность-2020», «Дорожная карта бизнеса-2020», «Экспортер-2020».

Весомую роль также играет реализация программы «Нұрлыжол». Возведение автомобильных и железных дорог, линий электропередач будет способствовать поддержанию спроса на продукцию железнодорожного машиностроения и электротехнического оборудования.

Для поддержания отрасли необходимо внедрить системные меры господдержки, направленные на защиту внутреннего рынка в условиях ВТО и ЕАЭС, а также на стимулирование внутреннего и внешнего спроса. Вступление Казахстана в ВТО – очень ответственный шаг. К примеру, постепенное снижение таможенных ставок на ввоз автомобилей с 30 до 15–17% в некоторой степени является ослаблением существующих барьеров, которые в настоящее время стимулируют отечественную автомобильную промышленность [4].

В этой связи уже сейчас необходимо предпринимать меры, прежде всего направленные на повышение конкурентоспособности казахстанских предприятий: привлекать иностранных инвесторов для ускоренного перехода к новейшим технологиям, стимулировать инвестиционную активность в приоритетных секторах промышленности.

Среди семи перспективных кластеров нефтегазовое машиностроение занимает особое место. С ним связывают будущее всего Казахстана. Развитие кластера нефтегазового машиностроения невозможно без создания индустриально-логистического центра.

План по созданию нефтегазового кластера предусматривает реализацию пилотного проекта нефтегазового машиностроительного кластера на территории Западно-Казахстанской области. Выбор этой области связан с наличием необходимого производственного и научно-технического потенциала, реализацией крупных инвестиционных проектов на территории данного региона и в приграничье с Россией, что должно обеспечить достаточный рынок сбыта машиностроительной продукции.

В то же время в отдельно взятом регионе страны невозможно создать все структуры кластера «Нефтегазовое машиностроение», тем более, если такие структуры расположены и в других регионах страны. В связи с этим одновременно к развитию данного кластера должны подключаться и создаваться его структуры и в других

регионах республики, где сосредоточены предприятия, выпускающие продукцию нефтегазового машиностроения.

Рисунок 1. Структура кластера «Нефтегазовое машиностроение» в Западно-Казахстанской области

Осуществление модели кластера «Нефтегазовое машиностроение» с оснащением отрасли отечественным оборудованием даст толчок развитию в стране нефтегазового машиностроения и позволит сократить импорт оборудования нефтяными компаниями, что в какой-то степени могло бы изменить сырьевую направленность экономики Казахстана.

Казахстанские предприятия должны найти свою нишу в производстве машиностроительной продукции для нефтегазового сектора, не замахиваясь на выпуск сложного и дорогостоящего оборудования, которое уже давно освоено и широко применяется на мировом рынке. На рисунке 1 приведена структура кластера нефтегазового машиностроения в Западно-Казахстанской области.

В качестве «ядра» кластера «Нефтегазовое машиностроение» могли бы выступить крупные нефтегазовые компании республики: АО «НК «КазМунай-Газ», «Аджип ККО», «КарачаганакПетролиумОперейтинг Б.В.», СП «Тенгизшевройл», АО «СНПС «Актобемунайгаз» и «Петро Казахстан КумкольРесорсиз». Они являются основными потребителями продукции нефтегазового машиностроения. От их заявок во многом зависит увеличение объема выпуска и освоение новых видов продукции. С учетом потребности этих и других нефтегазовых компаний в регионах страны целесообразно образовывать соответствующие необходимые структуры нефтегазового машиностроительного кластера.

К сожалению, в Казахстане пока не созданы такие предприятия, которые предоставляют весь спектр услуг «под ключ», тогда как это является очень важным фактором при заключении контрактов на поставку товаров, работ и услуг

нефтегазовым компаниям. В связи с этим многие отечественные производители остаются в проигрыше в проводимых тендерах по закупкам.

Хотя в стране постепенно увеличивается объем оказываемых местных услуг и работ, для нефтегазового сектора выпускается немного оборудования. Результат анализа отчетных данных показывает, что в основном нефтегазовые компании приобретают оборудование и материалы не отечественного производства, а импортные, которые в большей степени отвечают предъявляемым требованиям по эксплуатации.

Одной из наиболее важных и реальных возможностей развития машиностроения в современных условиях является сотрудничество между странами СНГ. Это будет способствовать увеличению производства и экспорта продукции, расширению источников привлечения инвестиций и внедрению новых технологий.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ташенов А. Машиностроение Казахстана: вызовы и перспективы роста // KAZAKHSTAN. - № 1. – 2016 г. – 12-15 с.
2. Муратов Е. Казахстан должен развивать собственное машиностроение // KAZAKHSTAN. - № 1. – 2015 г. – 25-35 с.
3. Конурбаева Ж.Т., Восточно-Казахстанский государственный технический университет им.Д.Серкбаева «Потенциальные возможности импортозамещения в машиностроении Восточного Казахстана // <http://q99.it/CdnTSCp>
4. Агентство РК по статистике // www.resurs.kz/catalog/batysstat

ТҮЙІН

Мақалада машина жасау саласының қазіргі жағдайы мен негізгі проблемалары ашып көрсетілген. Сонымен қатар Қазақстан Республикасының машина жасау саласының даму перспективалары анықталып, оның бәсекеқабелеттілігін жоғарлату жолдары белгіленген.

RESUME

The article considers the essence, significance and features of the machine-building industry. Also considered the status and problems of development of mechanical engineering of the Republic of Kazakhstan. The perspective development of engineering in Kazakhstan and a cluster of oil and gas industry in West Kazakhstan region.

УДК 331.108.45

Р. М. Бисенғалиева, магистрант

Д. Т. Шуланбаев, магистр экономических и технических наук

Западно-Казахстанский Технологический Университет, г. Уральск

ГРАМОТНАЯ РАССТАНОВКА СИЛ - КЛЮЧ НА ОБЩИЙ УСПЕХ

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы делегирования полномочий трудовых ресурсов, которые для многих казахстанских компаний приобретают особое значение. Эффективная расстановка сил должно производиться грамотно, учитывая все важные аспекты управления. Делегируя качественно, руководитель положительно влияет на процесс работы, результат и на атмосферу в коллективе. Для этого руководители организации должны постоянно контролировать данный процесс, создавая условия и корпоративный дух.

Ключевые слова: делегирование полномочий, управление, корпоративный дух.

Залогом успеха многих организации является слаженная, тщательно подобранная команда. Создать и удержать дружный, сильный коллектив, продуктивно и с энтузиазмом работающий довольно сложно. Расстановка сил, поиск нужных специалистов, их обучение и повышение квалификации, расформирование по отделам и группам – это сложный вопрос, и на руководителя в данном случае возлагается ответственность не только за то, насколько преданными, исполнительными и грамотными сотрудниками он окружен, но и насколько эффективным окажется вклад каждого из них в общий.

Если руководитель сам делает расчет стоимости, сам договаривается, сам исполняет, сам доставляет товар. По мнению такого руководителя, конечно, ведь он – самый умный, самый быстрый, самый умелый! А подчиненные все бестолковые, медлительные и безрукие. Как им можно доверять? Насчитают неправильно, упустят продажу и пр. Вот будут готовы – тогда можно будет доверить, а пока уж лучше сам!

Результат такого подхода к ведению бизнеса всегда один: компания не сможет дальше развиваться, а у сотрудников может появиться «корпоративная лень».

Делегирование полномочий – это процесс передачи части функций руководителя другим управляющим или сотрудникам для достижения конкретных целей организации. Используется для улучшения и оптимизации рабочей силы руководителя. Суть этого понятия заключается в том, что работающие над конкретной проблемой лица как исполнители готовы предоставить консолидированную информацию непосредственному руководителю.

Расстановка сил в коллективе должна адекватно учитывать способности каждого и при необходимости дать возможность одному специалисту полноценно заменить вышедшего по каким-либо причинам коллегу. Команда, в которой любой ее член способен встать на место коллеги считается самой ценной.

На самом деле грамотных специалистов в своем деле найти не трудно. Намного сложнее задача научить их работать в команде, не перекаляя атмосферу. Ведь каждый уникальный специалист считает себя гением, а гением не чужды амбиции. Представьте себе группу людей, в которой все переполнено своими амбициями и осознанием собственной уникальности и неповторимости. Коллектив из такого состава не получится, потому что каждый гений будет стараться тянуть одеяло на себя не считаясь мнением коллег. Работа такого коллектива будет походить на сюжет известной басни, где щука – в воду, а рак вечно пыхтит в обратном направлении. Какой выход? Выход есть и он таков – очень важно руководителю работать над своей командой и правильно делегировать полномочия.

Актуальная проблема, с которой сталкиваются большинство новоиспеченных руководителей и финансовых директоров – это неумение правильно делегировать задачи. Поверхностно может казаться, разве трудно быть начальником, давая только приказы, распоряжения и все это контролировать? Что здесь сложного? Более того, многие наверняка были свидетелями что именно так работают, казалось бы, опытные руководители, но это далеко не так и если речь идет о настоящем руководителе то вся модель его работы – это управление и контроль, а не посредничество между высшим руководящим звеном и своими подчиненными, сводя свою роль к функции курьера или корпоративного почтальона. Недаром сегодня все большую популярность набирает кадровый менеджмент. Это не просто отдел кадров, где хранятся личные дела, регистрируются заявления и выдаются справки. Менеджеры по кадрам внимательно следят за обстановкой в коллективе. У кого с кем конфликт, на какой почве? Возможно одно из двух спорщиков есть смысл перевести в другой отдел или поручить ему отдельный проект? Возможно, этот человек конфликтует абсолютно со всеми, внося сумятицу и нервную обстановку, уничтожая всю рабочую атмосферу? Так может с ним

вообще лучше расстаться? Незаменимых людей, действительно не бывает. Незаменимым в работе является покой и крепкие нервы. Сколько раз слышали выражение «слаженная команда»? Наверное, много. Так вот эта команда должна стать не собранием авторитетов, а открытой к общению и взаимопомощи членов коллектива. Допустим, есть в коллективе специалист лучше остальных разбирающийся во всех вопросах и без него не решается ни одно дело. Но ведь, он тоже человек, может заболеть, уехать в отпуск, обзавестись семьей, переехать, перейти к конкурентам за более высоким жалованием и т.д. И что закрывать предприятие? Выходит, что реальному финансовому директору необходимо больше заботиться о том что не стоит делегировать, а не о том чтобы еще делегировать, так как практика и опыт показывают что почти все руководители рано или поздно сталкиваются с синдромом «корпоративной лени» когда хочется делегировать абсолютно все и больше половины свободного времени отводить на себя любимого, поскольку процессы вроде как все настроены, да и хорошая зарплата способствует тому что личные желания начинают доминировать над амбициями. В конечном итоге руководитель рискует выпасть из седла корпоративного коня, который не стоит на месте и как любой другой бизнес все время стремиться конкурировать, развиваться и завоевывать новые ниши рынка.

Столкнувшись с не результативностью и неэффективностью работы команды, начальника в лучшем случае вежливо попросят найти новую работу, а хуже если с треском вылетит с компании. В любых проблемных ситуациях компании, чтобы узнать в чем собственно причина не эффективности работы, коллектива, необходимо решить три вопроса:

- поставить правильный диагноз (найти первопричину проблемы)
- изучить все симптомы и сделать анализ ситуации
- составить четкий план лечения (работы по выздоровлению)

Формально, каким бы вы ни были человеком, если есть иерархия в корпоративной структуре, то вам будут подчиняться или как минимум делать вид что подчиняются. Но сможете ли вы стать лидером и настоящим руководителем или будете довольствоваться ролью босса – зависит только от вашего умения самокритично оценивать свое участие в рабочем процессе и умение вести людей за собой. Качественно всех людей можно разделить на два типа: управленец (стратег) и исполнитель (тактик).

Стратегам технические детали или нюансы не интересны, они стремятся выстраивать глобальные процессы компании и принимать взвешенные решения, как правило, слишком много делегируют, но участия в самих процессах избегают, ждут результат, а его нет. На самом деле, прежде чем что-то делегировать нужно выстроить процесс работы так чтобы убедиться, что эта задача успешно приживется в функциях конкретного специалиста, иногда нужно сесть вместе с ним и самому от начала до конца проделать все, проконтролировать его понимание (избегать машинной, бездумной автоматической работы и повторения, человек должен все время включать мозги и осознанно работать, понимать, что он делает и где ему нужно перепроверять самого себя). Как правило, сложно требовать от человека, который по своей природе исполнитель, что-то создавать, или дорабатывать, именно поэтому очень важно самому все настроить и в готовом виде делегировать.

Тактик, как правило, не стремится объять «картину мира» и предпочитает все задачи и проблемы решать здесь и сейчас наиболее простым способом и как правило самостоятельно, делегируя своим подчиненным самую что ни есть «обезьянку» работу. Порой им приходится постоянно наступать на одни и те же грабли и, вместо того чтобы найти более универсальное решение, они из раза в раз решают одну и ту же проблему как в первый раз. Если же говорить о самом делегировании, то у них ни на что не хватает времени, ведь сложно все и вся нести самому на себе, лишая тем самым себя сил и

времени на то чтобы заниматься новыми задачами и перспективными проектами. Любой проект, задача, новая функция – это детище, которое рождается и которое доводишь до совершенства и вполне естественно, что его трудно отпустить, но делаешь это ты не для себя, а для компании и конкретного сотрудника или группы людей, именно поэтому важно научиться сохранять баланс между участием в процессе и его делегированием.

Приведены две крайности управления и делегирования, но как правило наиболее эффективными становятся те руководители кто сможет найти и придерживаться золотой середины, сохранять баланс между управлением процессами и участие в в этих процессах. Очень важно понять к кому больше относитесь Вы и попробовать скорректировать себя в сторону этой золотой середины.

Искусство управления — это достижение результатов силами других людей. А делегирование полномочий — один из главных навыков эффективного руководителя.

Известный специалист по вопросам эффективности и психологии успеха — вывел золотую формулу, которая поможет правильно передавать полномочия подчиненным. Она включает в себя 7 принципов:

1.Уровень задачи должен соответствовать уровню исполнителя. Запомните простое правило: если человек может выполнить 70% задачи, ему можно поручить ее целиком. А если задача совсем новая, соотносите ее сложность с навыками, способностями и уровнем мотивации человека, которому вы планируете ее поручить. Важно, чтобы работа не оказалась слишком сложной и человек мог с ней справиться.

2.Делегируйте постепенно. Передавайте полномочия постепенно, развивая в человеке уверенность в себе. Очевидно, что вы хотите с самого начала «закалить» его, нагружая множеством мелких задач. Но когда дела более крупные и серьезные, процесс делегирования должен быть поэтапным.

3.Делегируйте задачу целиком. Один из главных мотиваторов в деловой среде — ощущение полной ответственности за порученное дело. Стопроцентная ответственность пробуждает уверенность, компетентность и самоуважение. У каждого из ваших сотрудников, какую бы должность он ни занимал, должна быть по крайней мере одна функция, за которую он отвечает целиком. Если он не выполнит эту работу, этого за него не сделает никто другой.

4.Ожидайте конкретного результата. Подумайте, какой конкретный результат вы хотите получить при делегировании. Помогите подчиненным четко понять, чего вы от них ожидаете в итоге. Обязательно переспросите, как человек понял задачу и то, что от него ожидают.

5.Стимулируйте участие и обсуждение. Существует прямая зависимость между обсуждением и заинтересованностью в выполнении работы. Когда у людей есть возможность напрямую общаться с руководством — повышается стремление выполнить работу хорошо.

6.Делегируйте полномочия и ответственность. Делегируйте полномочия соразмерно уровню ответственности. Если задача масштабная, сообщите сотрудникам, сколько времени на нее отводится и к кому они могут обратиться за дополнительной помощью. Распространенная ошибка, которую совершают руководители: они недооценивают, что может потребоваться сотрудникам для качественного выполнения работы, будь то время или деньги.

7.Оставьте исполнителя в покое. Пусть подчиненный несет стопроцентную ответственность. Не забирайте задачу обратно. Вы можете, сами того не осознавая, забирать ее обратно, постоянно проверяя сотрудника, требуя отчетности и предлагая изменения и корректировки процесса.

Если более детально говорить о том что именно можно делегировать, а что нет, то ответ частично был дан выше – это функции и задачи, которые настроены и готовы выполняться исполнителями, а к ним как правило относятся какие-то технические функции – составление промежуточных отчетов или контроль каких-либо показателей. Делегировать можно очень много функций при должном уровне опыта и квалификации специалистов что в подчинении, но однозначно нельзя делегировать ответственность за принятие решений и сам поиск и принятие решений. Приходилось сталкиваться с руководителями, которые умудрялись делегировать на своих подчиненных поиск решения той или иной проблемы и пребывали в недоумении когда ребята уровня исполнителя разводили руками. Также нельзя делегировать свои полномочия на нижестоящих коллег. Например, директор хочет выглядеть «белым и пушистым» или просто не любит «разборы полетов», поэтому вместо того чтобы самому разобраться во всем он отправляет своего заместителя, тем самым автоматически делегируя его своими полномочиями, ведь любое его решение теперь будет основываться только на мнении своего заместителя. Нельзя также требовать от подчиненных инициативы или творчества, как правило, настоящие исполнители не обладают такими качествами, поэтому это тоже можно отнести к тем функциям, которые должны выполняться непосредственно финансовым директором или как минимум культивироваться им в компании. Особое место занимает вопрос методологии и регламентирования процессов, что есть основой и сердцем всех бизнес процессов и их контроля. Очень важно чтобы любые положения, инструкции, методологии и регламенты соответствовали реальному положению вещей, помогали специалистам и их контролерам в работе, были практичны и систематизированными, но не лежали на полках корпоративной документации. Чтобы избежать этого необходимо от руководителя регулярное участие бизнес-процессах, вникать в суть изменений и самостоятельно контролировать как обновление, так и содержание этих документов.

Основные ошибки при передаче полномочий. Неумение объяснять, чего вы хотите добиться, может стать серьезным препятствием на пути к взаимопониманию. Если вам показалось, что вы разложили все по полочкам, то это совсем не означает, что ваш подопечный вас понял. Во время диалога старайтесь чаще задавать вопросы о том, достаточно ли понятно вы излагаете свои мысли. В теории управления есть понятие фиктивного делегирования полномочий и ответственности, когда менеджер пытается передать работнику те полномочия, которыми тот и так обладает. Подобные шаги могут значительно подорвать ваш авторитет среди подчиненных. Также вы можете ошибиться при выборе лица, которому делегируете полномочия. В таком случае вам нужно научиться проводить более детальный анализ способностей и свойств характера человека перед тем, как дать ему кусочек своей власти. Не стоит выказывать несдержанность и ворчать на подчиненных. Конструктивная критика не мешает, но в целом сохраняйте спокойствие и позитив. Если вы делегируете полномочия не одному человеку, а группе, то следует сразу же выделить границы ответственности каждого из них. Проект, в котором никто ни за что не отвечает, обречен в большинстве случаев на провал. Не бойтесь признать перед коллегами, что в чем-то они, возможно, разбираются лучше вас. Это никак не опустит вас в их глазах. Наоборот, если вы попытаетесь сделать что-то, чего не знаете, своими силами и провалитесь, тогда ваш авторитет может быть подорван. Помните, что не стоит делегировать большую часть ваших полномочий, поскольку это может привести к непредвиденным проблемам. Оставайтесь главным, при этом по возможности контролируя работу подчиненных.

Какие полномочия не стоит делегировать:

- Во-первых, не отдавайте в чужие руки генеральное планирование. Вы можете с коллегами обсуждать некоторые детали, но план утверждайте самостоятельно, поскольку ответственность за него лежит исключительно на вас.
- Во-вторых, все вопросы, что касаются найма и увольнения персонала также должны решаться руководителем. Демократичный менеджер может посоветоваться с коллегами по тем или иным кадровым вопросам, но решение принимать обязан авторитарно.
- В-третьих, если от лица компании и коллектива вы хотите выразить благодарность сотруднику, то нужно делать это собственноручно.
- Срочные, конфиденциальные, рискованные и особо важные дела оставляйте тоже себе.

Эффективное делегирование полномочий в управлении основывается на всех вышеперечисленных постулатах. Не стоит рассматривать его, как способ снять с себя ответственность или избавиться от «грязной» работы. Делегирование полномочий означает адекватное распределение задач между членами коллектива с целью повышения эффективности труда в целом. Этот инструмент позволяет руководителю сосредоточиться на работе, которая является стратегически важной для бизнеса, при этом, не рассеивая внимание на второстепенные задачи.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Базаров Т.Ю. Управление персоналом.: Мастерство, 2002.
2. Бершова Л.В. Современная служба управления персоналом.: Справочник кадровика № 5, 2002, с. 99-104.
3. Дудка, В.Д. Менеджмент качества в области высокотехнологичных производств: моногр. / В.Д. Дудка. - М.: Финансы и кредит, 2014. - 238 с.
4. Дьяченко, К.П. Потребительская кооперация в городской социальной сфере, торговле и производстве / К.П. Дьяченко, В.П. Дьяченко. - М.: Институт Индустрии Моды, 2015. - 176 с.
5. Календжян, С. О. Аутсорсинг и делегирование полномочий в деятельности компаний / С.О. Календжян. - М.: Дело, 2015. - 272 с.
6. Фатхутдинов, Р.А. Организация производства: Учебник / Р.А. Фатхутдинов. - М.: ИНФРА-М, 2012. - 672 с.
7. Фокс, А. Вычислительная геометрия. Применение в проектировании и на производстве / А. Фокс, М. Пратт. - М.: [не указано], 2015. - 787 с.

ТҮЙІН

Мақала қазіргі таңда өзекті болып табылатын, тікелей өнеркәсіп дамуына әсер ететін басқару мәселесіне арналған. Тиімді басқарудың маңызды құралы ретінде, бірінші қатарда кадрларды орналастыруға көңіл бөлуді ұсынады. Мақалада басқарудың түрлері және өкілеттіктерді табыстау қағидалары талқыланған.

RESUME

The article is devoted to the actual management problem, which directly influences the development of the company. As a tool for effective management, it is proposed first of all to pay attention to the placement of personnel. The article analyzes the types of management and the principles of delegation of authority.

Ж.К.Ержанова, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

А.М.Давлетова, магистрант

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ШЫҢҒЫРЛАУ АУДАНЫНДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ДАМУ ЖАҒДАЙЫ

Аннотация

Мақалада ауыл шаруашылығы өндірісін тиімді орналастыру мен мамандандырудың даму бағытына арналған, олардың жүзеге асырылуы барысы, тиімділігі және аймақтық ерекшеліктеріне қарай мамандандыру мәселері қарастырылған және статистикалық бағыттағы көрсеткіштермен белгіленген.

Түйін сөздер: ауыл шаруашылығы, мал шаруашылығы, егістік жер, өсімдік шаруашылығы, несиелеу.

Қазақстан Республикасы Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Қазақстан жолы: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауында ауыл шаруашылық өнімдерін өндіру көлемін ұлғайту және азық-түлік қауіпсіздігі мәселелерін шешу үшін жеке қосалқы шаруашылықтардың әлеуеті пайдаланылған [1]. Осы Жолдау аясында аталмыш салада жаңаша бағыт - бағдар пайда болып, оның даму қарқыны еселенілді. Бастамалар бой көтеріп, соның ішінде ауыл шаруашылық кооперативтерін құру жер - жерде қолға алынды. Біздің Шыңғырлау өңірі де бүгінгі таңда 12 кооперация ашып, жетістікпен жұмыс істеп отыр. Ауылдық жерлерден өндірілетін ет пен сүт барлық өнімнің 60-70 пайызын құрайды. Оның жартысын жеке қосалқы шаруашылықтар өндіріп отыр. Барлық шаруашылықтардың басын қосып, біріктіріп, ауыл шаруашылық өнімдерін нарыққа шығара алатындай жағдай жасалды. Кооперациялардың тиімділігі шағын шаруашылықтардың өндірген өнімдерін кепілдендіріп өткізу және нарыққа немесе өңдеуші кәсіпорындарына жеткізу мүмкіндіктері мүлдем болмайды, әрі олар шығынды өтемейтін төмен сатып алу бағаларымен жұмыс істейді. Шығын көп болады - себебі тұқым, тыңайтқыш жанар - жағар май, жем сатып алғанда оның жеңілдетілген түрін ала алмайды. Шығын болған соң құрал - жабдық техникалардың жетпестігі туындалды. Өнімінің және мал басының аздығы, кепілге қояр мүліктің болмауы себепті мемлекеттік қолдау шараларына қомақты несие, инвестициялық көмек қаржы, жеңілдетілген несиелер алу қиын. Әрі шаруашылығында білікті маман агроном, мал дәрігерін ұстау қиынға соқты.

Ал, бірлескен кооператив арқылы көп мүмкіндіктерге қол жеткізуге болады. Ауыл шаруашылығы техникасын, үдемелі өнім өндіру технологияларын бірлесіп пайдалану мүмкіндігі туды. Көтерме ортақ сатып алу, жанар - жағар май, тұқым, арамшөп жойғыштар, құрамда жем сатып алуға шығындары азайтылды. Ауыл шаруашылығы кооперативі мамандарынан тегін ақпараттық - консультациялық көмек алды. Кооператив қорын бірлесіп жұмсайды. Өсіріп, сатуға шығарған малдың әр басына демеу қаржы алды. Және де кооперативтердің өзінің жабдықтау және сервистік кооперативтері бар. Олар мысалы, жабдықтау бойынша ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерін өндіріс үдерісіне қажетті ресурстар мен материалдармен қамтамасыз етеді: техника, жанар - жағар май, тұқым, тыңайтқыштар, улы химикаттар, азық жем, қосалқы бөлшектер, құрылыс және басқа да өндіріс материалдары жөнінде жұмыстанып отыр.

Ал, сервис жөніндегі кооперативтер осында мүшелікке кірген мүшелерге ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру үдерісімен және сатумен байланысты қызметтер көрсетеді (агрохимиялық қызмет көрсету, сумен қамтамасыз ету, электрмен жабдықтау, техниканы жөндеу және күту, телефонмен жабдықтау, мал басын асылдандыру және селекциялық қызметтер көрсету).

Ветеринариялық іс-шаралар тегін көрсетіліп, құрама жемді жеңілдетілген бағамен сатып алады. Жазды күні далалыққа мал жайғанда бақташыға еңбек ақысы кооператив қаржысынан төленеді.

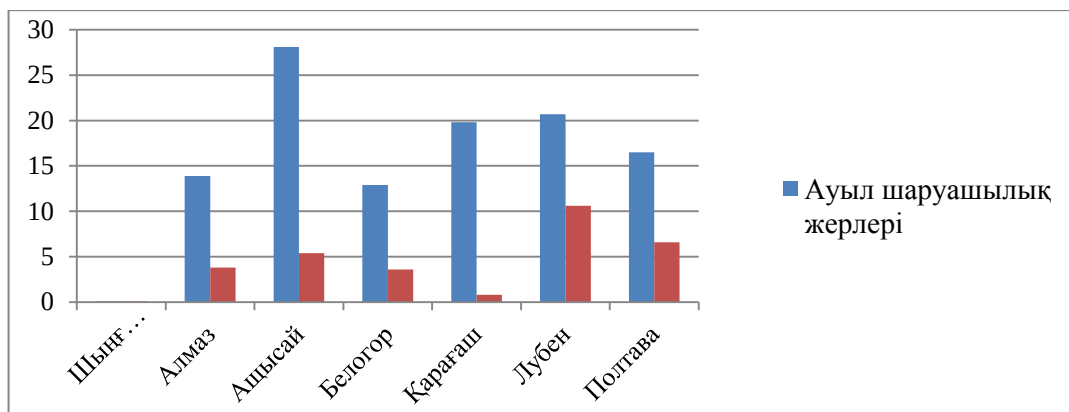
Кооперативтің өзінің қоры болады. Кооперативтің жарна қоры және резервтік қоры болады. Жарна қоры міндетті үлестік жарна және қосымша үлестік жарна деп бөлінеді. Бірінші қорға жер, жылжымайтын мүлік нысандары саналады. Және де қосымша үлестік жарна қорына ауыл шаруашылық техникасы және мал кіреді. Ал, резервтік қорды айтсақ, бұл, табыстан бөлінген сомалар және қосымша жарна. Кооперацияның бірлескен нысандарын ұйымдастыру мүмкіншілігінен кооператив мүлкі туындайды. Бұл кооперативтік мүлік дегеніміз сүт қабылдау пункті, кооперативтік көкөніс қоймасы және көкөніс сұрыптау пункттері, малды бордақылау және кооперативтік мал соятын пункттер, кооперативтік азық цехтары.

Бірігіп үлкен кооперативтер құрған сайын ауылдың да әлеуметтік - экономикалық жағдайы дұрысталып, талай жетістіктерге жетіп жатыр.

Ауыл - аймақтардың дамуы тікелей ауыл-шаруашылық саласының қаншалықты өркендеуіне, өндірістің тиімділігіне, мал басы түрлеріне, сонымен қатар тұрғындардың белсенділігі мен ынтасына тікелей байланысты. Соңғы жылдары ауыл шаруашылығы, соның ішінде мал шаруашылығымен айналысу Шыңғырлау ауданында қолға алынды. Мал ұстаған жекеден гөрі шаруашылық құрылымдарының саны 151. Негізінен, шыңғырлаулықтар мал тұқымын асылдандырып, ет өнімін өндіруге бет бұрды. 2017 жылы ауыл шаруашылығының жалпы өнімі мен көрсетілген қызметі 6381,6 млн. теңгені құрады, соның ішінде өндірілген өсімдік шаруашылығынан - 1770,9 млн.теңге, ал мал шаруашылығының өнімі - 4595,0 млн. теңге. Ауыл шаруашылық дақылдары себілген жер телімінің көлемі 2016 жылы 10835 гектарды құрады. Ал егінге келсек - 3647 гектар жерден дәнді дақыл орылып, 4980 тонна астық жиналды, бұл 2016 жылмен салыстырғанда - 8,5 есе көп. Мал азығының мол қоры дайындалып, шөптің бітік шығуына орай 83800 тонна шөп жиылды. Жылқы саны - 4791, ірі қара - 23224, ешкі - 4263, қой 26404 - басты құрады. Оған қоса шаруашылықтарда шошқа мен құстар көбейді.

Лубен селолық Ақтөбе облысынан биыл 100 бас асыл тұқымды ірі қара сатып алды. Бұған дейін де мал өсіріп, өнімін тауарлап отырған шаруашылықтың қазіргі таңда 200-дей қойы, 20 жылқысы, 15 түйесі бар. 270 бас ірі қарасы жыл сайын өсім беріп отыр. Алмаз ауылдық округінде 12 шаруа қожалығы, 1 жауапкершілігі шектеулі серіктестігі бар. Шаруа қожалықтарының 1 егін егумен және мал өсірумен айналысса, қалғандары мал шаруашылығымен айналысады. Ағымдағы жылы қыстық мал азығы үшін 18000 га шөп шабылып, 800 тонна мал азығы дайындалды.

Округте ірі қара мал саны - 2409, қой-ешкі - 4685, жылқы – 421 бас, 2210 бас құс бар. «Жомарт» шаруа қожалығы 600 га жерге егіс алқабын салып, өнікті өнім алды. Жоспардағы мал дәрігерлік шаралары уақытылы атқарылып, ауруға шалдыққан малдар уақытымен тапсырылды.

Сурет 1. Ауылдық округтер бойынша ауыл шаруашылық жерлері (2016 ж.)

Көрсетілілген суретте, егістік жерлер үлесі бойынша ең үлкен көрсеткіш Лубен ауылдық округ 10,6 мың га құрайды. Полтава ауылдық округ 6,6 мың га, Ащысай ауылдық округ 5,4 мың га, Алмаз ауылдық округ 3,8 мың га, Белогор ауылдық округ 3,6 мың га тең. Ең төменгі көрсеткіш Қарағаш 0,8 мың га және Шыңғырлау 0,1 мың га болып табылады. Бұл көрсеткіштер осы ауылдық округтердің мал шаруашылығына маманданғанын көреміз.

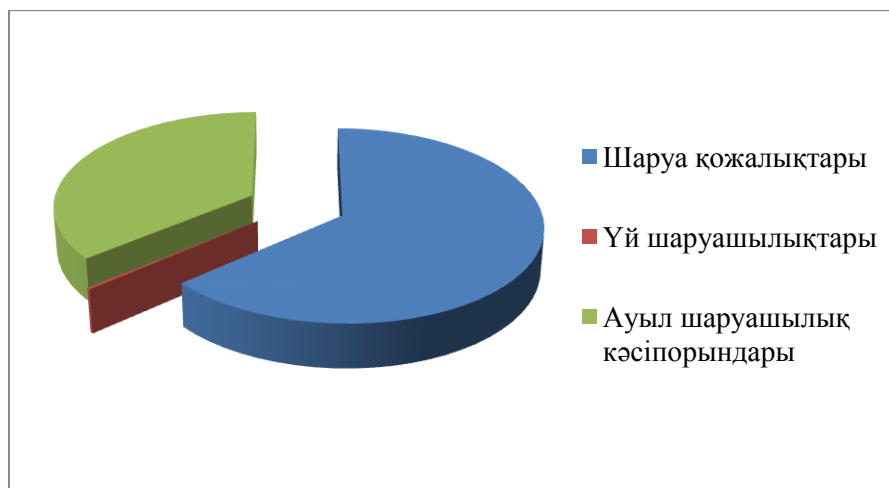
Кесте 1 - Шыңғырлау ауыл шаруашылығы жануарлары мен құстарының жалпы саны

Мал шаруашылығы	01.01.2015 жыл	01.01.2016 жыл	01.01.2017 жыл	01.01.2017 жыл 01.01.2015 жылғы пайыздық қатынасы
Ірі қара мал	21551	23331	26834	124,5
Соның ішінде сиыр	11953	12283	13002	108,7
Қой мен ешкі	28595	30667	33137	115,8
Шошқа	175	180	341	194,8
Жылқы	4053	4791	5463	134,7
Түйелер	41	46	49	119,5
Құс	29237	29844	29850	102,0

Кестеде көрсетілгендей, 2017 жылы жалпы ауданда жануарлар мен құстар саны бойынша бірінші орында құстар 29850, 102% көрсеткішімен артып отыр, соның ішінде ең төмен көрсеткіш түйелер 119,5% пайызын құрады.

Лубен селолық Ақтөбе облысынан биыл 100 бас асыл тұқымды ірі қара сатып алды. Бұған дейін де мал өсіріп, өнімін тауарлап отырған шаруашылықтың қазіргі таңда 200 - дей қойы, 20 жылқысы, 15 түйесі бар. 270 бас ірі қарасы жыл сайын өсім беріп отыр. Алмаз ауылдық округінде 12 шаруа қожалығы, 1 жауапкершілігі шектеулі серіктестігі бар. Шаруа қожалықтарының 1 егін егумен және мал өсірумен айналысса, қалғандары мал шаруашылығымен айналысады. Ағымдағы жылы қыстық мал азығы үшін 18000 га шөп шабылып, 800 тонна мал азығы дайындалды.

Округте ірі қара мал саны - 2409, қой-ешкі - 4685, жылқы – 421 бас, 2210 бас құс бар. «Жомарт» шаруа қожалығы 600 га жерге егіс алқабын салып, өнімді өнім алды. Жоспардағы мал дәрігерлік шаралары уақытылы атқарылып, ауруға шалдыққан малдар уақытымен тапсырылды.

Сурет 2. Шыңғырлау ауданының жер алаңының құрылымы

Суретте жердің ең көп бөлігі, яғни 63,70 % шаруа қожалықтарына тиесілі, 36 % ауыл шаруашылық кәсіпорындарының иелігінде және 0,3 % үй шаруашылықтарының пайдасында. Яғни жердің жарты бөлігі шаруа қожалықтарында болғанын көреміз.

2017 жылдың желтоқсан айының соңындағы деректер бойынша Ақбұлақ ауылдық округінде ауыл шаруашылығы бойынша ірі қара - 2125 бас, соның ішінде сиыр – 105 бас, қой мен ешкі - 2296 бас, жылқы - 281 бас, құс – 5381 бас болып отыр. 2017 жылы алынған төл: бұзау - 721, қозы - лақ - 876, құлын - 81 бас болды. Шөп шабу округ бойынша 62000 центнерге жоспарланып, 88000 центнер мал азығы жасақталып алды. Ақбұлақ ауылдық округі бойынша бүгінгі таңда 10 шаруа қожалығы тіркеліп, оның 9 тұрақты жұмыс істеп отыр.

«Нұрсұлтан» шаруа қожалығы ірі қара малын асылдандыру бағытында өз қаражатына 2 бас абердин-ангшус асыл тұқымды бұқа сатып алды және «Мансур» Шыңғырлау несие серіктестігі арқылы 1-МТЗ 82 тракторын (пішен маялағыш, пішен шабатын машина және тырма) - 7 млн. 940 мың теңгеге сатып алып, 50 % субсидия арқылы қайтарылды.

«Жеңіс» шаруа қожалығы 2-МТЗ 82 тракторын «КазАгроҚаржы» Акционерлік қоғамы арқылы 7 жыл мерзімге лизингке алуға құжаттарын тапсырып, жұмыстанды. Ал, «Ақтау» шаруа қожалығы өз қаражаты есебінен заман талабына сай 1 мал қора тұрғызды. Бау - бақша өсіру мақсатында 3,5 га жерге картоп егіп, жақсы өнім алды. 2018 жығы 90 бас асыл тұқымды (ақ бас) қашар сатып алу жоспарланды.

2017 жылы жаңадан ашылған «Ағатан» қыстағындағы «Темирлан» шаруа қожалығы өз қаражатына 1 үй, 1 қорасын заманауи үлгіге салып, бұрын совхоздан қалған ескі су құбырын оңдап, тазартып, өз күшімен іске қосқан. Алдағы уақытта тағы 1 мал қора салып, 90 бас қазақтың ақ бас асыл тұқымды бұқасын сатып алуды жоспарланды.

Округ бойынша мал шаруашылығын мемлекеттік қолдау бағытына сәйкес, ірі қара малын асылдандыру мақсатында 4 ШҚ 529 басқа - 9 млн. 522 мың теңге демеу қаржы (субсидия) алған. Жаңадан ашылған «Әділет» шаруа қожалығы өз күшімен мал қора салып, субсидия алу бағытында жұмыстанды.

Жыл басында асыл тұқымды мал басын көбейту мақсатында «Құлан» бағдарламасы бойынша «Бірлік» шаруа қожалығы - 8 «Кушум» асыл тұқымды жылқысын және «Алтын асық» бағдарламасы бойынша 328 бас «Еділбай» асыл тұқымды қой алды. «Бірлік» шаруа қожалығы - 10 асыл тұқымды бұқа сатып алған.

Аталған «Алтын асық» бағдарламасы бойынша «Мырзағара» шаруа қожалығы - 26 бас «Еділбай» асыл тұқымды қошқарларын алып келді.

«Жайлау» шаруа қожалығы шөп шабу орағын, 1 шөп буу пресін және «Ғайни» шаруа қожалығы МТЗ-82 тракторы мен 1 шөп буу пресін «КазАгроҚаржы» акционерлік қоғамы арқылы лизингке сатып алып, пайдаланып отыр.

Бүгінгі таңда Ащысай ауылдық округі бойынша барлық жеке меншіктегі және шаруа қожалықтарындағы ірі қара - 2502, қой - 4794, ешкі - 221, жылқы - 546, құс - 2313 басты құрап отыр.

Белогор ауылдық округінде ауыл шаруашылығына бет бұрушылар көбейіп келеді. Мал басының артуымен қатар, өткен жылы мал басы да жақсы өнім берді. Мал шаруашылығында ірі қара мал басы - 2662 басқа жетті, сиыр - 1444, қой мен ешкі - 2164, жылқы - 1256, түйе-12, құс - 1767 бас.

Қарағаш ауылдық округінде ауыл шаруашылығы саласы бойынша тұрғындардың жеке ірі қара малы - 225 басқа, қой - ешкі саны - 190 басқа, жылқы - 119 басқа азайып отыр. Бұл көрсеткіштердің төмендеуіне өткен жылғы есеппен салыстырғанда 3 шаруа қожалығының қосылуы себеп болып отыр. Шаруа қожалықтарындағы ірі қара малы - 227 басқа, қой - ешкі - 552 басқа, жылқы - 120 басқа артқан. Қазіргі таңда округте 10 шаруа бар. 2017 жылы округте 23 шаруа қожалығы тіркелгенімен, бүгінгі таңда 14 шаруа қожалығы нақты жұмыс жасалып отыр. Мал басын асылдандыру мақсатында ауылдың қоғамдық малдарына 9 бас асыл тұқымды ақ бас бұқалар қосылды.

2017 жылы Лубен ауылдық округі бойынша жүз бас аналыққа алынған төл: ірі қара малы – 80 бас, қой – 90 бас, ешкі – 90 бас, жылқы – 66 бас және түйе 2 басты құрап отыр. 2017 жылы округте 13 жаңа МТЗ-80 тракторы, 8 пресс буушы, 2 шөп шапқыш (КТП-4) «КазАгрофинанс» мекемесі арқылы жеңілдетілген пайызбен несие арқылы алынды. 9 ақ бас бұқа асыл тұқымды бұқа сатып алынды.

Шыңғырлау ауданы орталығында орналасқан Шыңғырлау ауылдық округі аудан көлеміндегі ең басты ауылдық округ болып саналады. Шыңғырлау ауылдық округі бойынша барлығы 21 шаруа қожалығы тіркелген. Мал шаруашылығымен 12 шаруа қожалығы айналысады. Ал, егін шаруашылығымен «Жарас» шаруа қожалығы, көкөніс, бау-бақша өсірумен 1 шаруа қожалығы, жаз мезгілінде аудан халқына мал азығын дайындаумен 7 шаруа қожалығы айналысады. Округ бойынша өндірілген ауыл шаруашылық өнімдері: ет – 1152,8 тонна, жүн – 63,65 тонна, сүт – 4782,2 тонна, жұмыртқа – 1045,4 мың дана. 11 шаруа қожалығы субсидиямен қамтылуы үшін өздерінің малдарына сырғалау жұмыстарын жүргізіп, мәліметтерін ақпаратты жүйеге (электронды базаға) енгізіп, сәйкестендіру жұмыстарын жүргізді.

Шыңғырлау ауданында мал шаруашылығымен айналысып жүрген шаруашылық құрылымдарының көпшілігі ірі қара малының тұқымын асылдандырып отыр. Аудан халқында етті, сүтті мал басының өсімі артты. Ет өндіруші бағытта жұмыстанғандықтан малды асылдандыру жұмысында етті тұқымды ірі қара малына басымдық берілді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасы Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2003 жылғы 16 сәуір. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. // www.akorda.kz

2. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің 2014–2018 жж. бойынша көрсеткіштері

3. Ауыл шаруашылығы дақылдары: биологиясы, агротехникасы [Мәтін] : ЖОО студ., магистрант., докторант. арналған электронды оқу құралы / Б. Н. Насиев. - Орал : Жәңгір хан атындағы БҚАТУ, 2015.

4. "Экономика және менеджмент" пәні бойынша аграрлық мамандықтарының студенттеріне арналған жұмыс дәптері [Мәтін] / құраст.: Н. А. Ахметжанова, Ж. Б. Кенжин. - Электрон. дан. - Орал : Жәңгір хан атындағы БҚАТУ, 2016.

5. Бірінші ұлттық ауыл шаруашылығы санағының алдын - ала қорытындылары. - Батыс Қазақстан облысы Шыңғырлау ауданының мал шаруашылығы. - Орал, 2016 ж.

РЕЗЮМЕ

В статье основное внимание уделяется направлению развития эффективного распределения и специализации сельскохозяйственного производства, его реализации, эффективности и специализации в зависимости от региональных спецификаций и определяются статистическими показателями.

RESUME

The article focuses on the direction of development of effective distribution and specialization of agricultural production, its implementation, efficiency and specialization depending on regional specifications and are determined by statistical indicators.

УДК: 005.342:658

Курманова Б.А., магистрант

Ержанова Ж.К., экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫ («ЖЕЛАЕВ АСТЫҚ ӨНІМДЕРІ КОМБИНАТЫ» АҚ МӘЛІМЕТТЕРІ НЕГІЗІНДЕ)

Аннотация

Мақалада өндеуші кәсіпорындардың әрекетін инновациялық ұйымдастырудың теориялық негіздері мен Батыс Қазақстан облысындағы өндеуші кәсіпорындардың әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштеріне талдау жасалынған. Сонымен қатар «Желаев астық өнімдері комбинаты» АҚ-на ұйымдық-экономикалық сипаттама беріліп, өндірістік көрсеткіштеріне экономикалық талдау жасалып, өндеуші кәсіпорындар іс-әрекеттерін жетілдіруге байланысты ұсыныстар келтірілді.

Түйін сөздер: өндеуші кәсіпорындар, инновация, стратегия, инновациялық даму, акционерлік қоғам, экономикалық көрсеткіштер, бухгалтерлік баланс, ресурстар, ақша қаражаты

Біздің еліміздің болашағы – оның интеллектуалды қоры, ғылымы және инновация жетістіктерінде. Бұл сөздер Президент Н.Ә. Назарбаевтың халық-қа арналған жолдауында айтылған болатын. Өмір өзі көрсеткендей, шикізат сатуға бейімделген экономика құлдырауға бағытталған. Тек жоғары сапалы, ең соңғы ғылым жетістіктеріне сай техника мен технологиялар ғана экономиканы көркейтіп, халық өмірін жақсартуға қабілетті. Сондықтан да, ғылымға және ғылыми – техникалық және инновациялық саясатқа ерекше көңіл бөлуі тиіс. Міне, осы мақаланың өзектілігі болып табылады.

«Қазақстан – 2030» стратегиясының ең тұтқалы басымдылықтарының бірі экономиканың теңгерімді дамуының, жалпы ұлттық өнімн құрайтын шикізат-ты

жоғары технологиялы, оның ішінде экспорттық өнімге кезең – кезеңмен алмастыру және елдің ғылыми – техникалық әлеуетін тиімді пайдалану негізінде экономикалық өсу болып табылады.

Қазақстанда бұл үшін барлық алғы шарттар бар. Бұл – бай табиғи ресурс-тар, бос өндірістік қуаттардың болуы, жеткілікті білікті ғылыми – техника-лық қызметкерлер және жоғары жалпы білімділік деңгейімен ұштасқан арзан жұмыс күші, бірқатар технологиялық тұрпаттар бойынша дайындықтардың болуы.

Сонымен бірге, бірқатар бөгеуші факторлар да бар. Атап айтқанда, соңғы жылдары Қазақстанның технологиялық тез meshуленуінің деңдеген кезі болды. Қазіргі өндірістің тұқыртылуы, өндіргіш күштердің индустриясыздануы, өндірістің абсолюттік көрсеткіштерінің күрт қызқаруы және жанбасылық, тұтыну мен қорланудың төмендеуі тегеурінді экономика-лық даму үшін республиканың аттаныс жағдайын едәуір күрделендіреді. Экономикалық қарым – қатынастардың жалпы жүйесінде инновациялық қызметке негізгі орын беріледі, өйткені елдің экономикалық қуаты оның ақырғы нәтижелерімен – өндіріс тиімділігін көтерумен ғылымды қажетсіне-тін өнім көлемін өсірумен айқындалады.

Кәсіпорынның инновациялық қызметі – бұл жаңа немесе өнімнің жақсартуы, не қызмет көрсетуі, оларды өндірудің жаңа әдістерін қолдану мақсатындағы ғылыми – техникалық және зияткерлік әлеуметтік шаралар жүйесі. Бұл жеке сұранысты, сонымен бірге жалпы пайдалы жаңалықтарға қоғамның мұқтажын қанағаттандыруы үшін пайдаланылады. Инновацияның екі тұрпаты ажыратылады: өнімділік және үдерістік.

Жаңа өнімді өндіріске енгізу инновацияның түбегейлі өнімділігі ретінде анықталады. Мұндай жаңалықтар негізінде жаңа технологияға негізделінеді, не тіршілікте қолданылып жүрген технологияның жаңа түрінде пайдалануын ұштастырады. Процестік инновация – бұл жаңалықты енгізу немесе өндіріс тәсілін және технологияны едәуір жетілдіру, жабдықтарды және өндірісті ұйымдастыруды өзгерту. Жаңалық дәрежедегі инновация негізінде жаңа, яғни өткен, отандық және шетелдік практикада ұқсастығы жоқ және жаңа нәрсенің салыстырмалы жаңалығы болып ұсақталынады. Негізінде өнімнің жаңа түрлері, технологиясы және қызмет көрсетуі басымдық, абсолюттік жаңалықтарға ие болады және үлгінің түп нұсқасы болып табылады.

Инновацияның өмірілік кезеңі өзара байланысты процестердің және жаңалықтарды енгізу сатысының жиынтығын көрсетеді. Инновацияның өмірілік кезеңі уақыт аралығы ретінде идеяның дүниеге келуінен өндірістік өткізуден алып тастағанға дейінгі инновациялық өнімнің негізінде анықталады.

Кәсіпорынның инновациялық қызметін әзірлеуде, енгізуде, жаңалықтарды пайдалануда қосылатындары:

- жаңалық идеяны әзірлеу, зертханалық ғылыми жұмыстар, өнімнің жаңа зертханалық үлгілерін, техниканың жаңа түрлерін, жаңа конструкцияны және бұйымдарды дайындауда ғылыми – зерттеу және конструкциялық жұмыстарды жүргізу;

- өнімнің жаңа түрлерін дайындау үшін шикізаттар мен материалдың қажетті түрлерін таңдап алу;

- жаңа өнімді дайындауда технологиялық процесті әзірлеу;

- қажетті өнімдерді дайындау үшін жобалау, жасау, сынақтан өткізу және жаңа техникалық үлгілерін енгізу;

- жаңалықтарды іс жүзіне асыруға бағытталған ұйымдастырушылық – басқарушылық шешімдерді әзірлеу және енгізу;

- қажетті ақпараттық ресурстарды және инновацияны ақпаратпен қамтамасыз етуді зерттеу және әзірлеу;

-қажетті ғылыми – зерттеу және конструкторлық жұмыстарды жүргізу үшін дайындау, оқыту, жаңа мамандық беру және қызметкерлерді арнайы әдіспен іріктеу;

-инновацияны жетілдіруді ұйымдастыру және маркетингтік зерттеулерді жүргізу.

Кәсіпорын инновациялық қызметте үлкен нәтижелілікке жету үшін белгілі бір объектіге негізделінуі керек және де ішкі және сыртқы орта факторларын ескеруі қажет. Ол үшін инновациялардың толық классификациясын, олардың қасиеттерін және де қаражаттану көздерін білу керек. Кәсіпорын қызметінің объекті ретіндегі инновациялардың классификациясы 1-кестеде толығымен көрсетілген. Жаңалықтардың мінездемесінің бірден – бір көрсеткіштері болып олардың абсолютті және қатысты жаңалығы, басымдылығы мен прогрессивтілігі, унификация мен стандартизация деңгейі, бәсекелестігі, шаруашылықтың жаңа талаптарына сай болуы, модернизацияға бейімділігі, экономикалық эффективтілігінің көрсеткіштері, экологиялық қауіпсіздік және бағы басқа сайып келгенде, бұл көрсеткіштердің барлығын жаңалықтардың техникo – ұйымдастырушылық деңгейінің және бәсекелестігінің көрсеткіштері деп атауға болады. Олардың маңыздылығы осы факторлардың кәсіпорын қызметінің соңғы нәтижелеріне әсер ету дәрижесіне байланысты болып келеді.

Инновациялық қызметтің мотивтері болып сыртқы және ішкі факторлар саналады. Сыртқы мотивтері:

-шаруашылықтың жаңа талаптарына кәсіпорынның бейімделуі;

-салық, несие – ақша және қаржы саясатындағы өзгерістер;

-сату нарығын жетілдіру мен динамикалау;

-бәсекелестерді активизациялау;

-конъюнктуралық тербелістер;

-құрылымдық салалық өзгерістер;

-жаңа арзан ресурстардың пайда болуы, өндіріс факторлар нарығының кеңеюі демек, сұраныстың қысымы, және тағы басқа.

Инновациялық қызметтің ішкі мотивтеріне келесілер жатады:

-сатудың көлемін ұлғайтуға ұмтылу;

-нарық бөлігінің кеңеюі, жаңа нарықтарға көшу;

-фирма бәсекелестігін жақсарту;

-кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігі және қаржылық тұрақтылығы;

-ұзақ уақыт кезеңінде пайданы өсіру.

Ғылыми – техникалық потенциал кез –келген мемлекеттің ұлттық байлығының негізгі саласы. Барлық дамыған елдер тәжірибесі көрсеткендей, экономикалық дамуыдың көркеюдің негізгі жолы – ғылыми – техникалық және инновациялық салада лидер болу. Инновациялар мен жаңалықтар экономиканың құлдырауына төтеп беріп, ғылыми – техникалық прогрестің белсенді түрде дамуына жағдай жасап, ұлттық экономиканың тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін жоғарлатады. Сондықтан да бүкіл дүниежүзіндегі кәсіпкерлер инновацияларды тиімді басқару мен ұйымдастыруға ерекше көңіл бөледі. Ал мемлекет өз тарапынан ғылыми – техникалық және инновациялық саясат ғылыми – техникалық жетістіктерді адам игілігі үшін пайдаланып, адамзат өмір сүру жағдайларын сапалы түрде жақсартуға бағытталған. Бұл бүкіл адамзат тіршілігі мен шаруашылығының негізгі мақсаты.

«Желаев астық өнімдері комбинаты» АҚ-ның тарихы 1978 жылдан – Қазақстан Республикасындағы ең ірі және заманауи элеваторларының бірі Желаев элеваторы пайдалануға берілген жылдан бастау алады. 1988 жылдың желтоқсан айынан, швейцариялық «BUHLER» фирмасының лицензиясы бойынша жасалған құралмен жабдықталған жоғары өндірмелі ұн тартатын зауыттың іске қосылу сәтінен бастап, Желаев элеваторы Желаев астық өнімдері комбинаты болып өзгертілді, ал 1993 жылдан бастап «Желаев астық өнімдері комбинаты» АҚ болып табылады.

Қазіргі таңда кәсіпорын төмендегі қызмет түрлерін жүзеге асырады:

- астықты қабылдау, орналастыру, тазалау, кептіру, сақтау, өңдеу және өткізу;
- наубайханалық бидай ұнын, наубайханалық қарабидай ұнын (қабығы сыдырылған), ұнтақ жармасын, «Мартин» сауда таңбасының макарон өнімдерін өндіру және өткізу;
- астық және одан жасалатын өнімдердің сапасына сертификаттық сынақтар өткізу.

Осы қызмет түрлерін жүргізу үшін комбинат иелігінде төмендегі жабдықтар бар:

-Жалпы сыйымдылығы 150 мың тоннаға дейін дайындау және өнеркәсіптік элеваторлары. Жүк тиеу-түсіру жұмыстарын толық механикаландыру элеваторларға тәулігіне автокөлік транспорты арқылы – 3000 тоннаға дейін және теміржол транспорты арқылы – 2000 тоннаға дейін, барлығы 5000 тоннаға дейін астық қабылдауға мүмкіндік береді. Жоғары өндірмелі ұн тартатын зауыт, әлемдік нарықта астықтан өнім өндіру жабдықтарын жетекші өндірушілердің бірі болып табылатын швейцариялық «BUHLER» фирмасының лицензиясы бойынша жасалған жабдықта жұмыс жасайды. Астық өңдеу бойынша өндірістік қуаты тәулігіне 500 тоннаны құрайды. «PAVAN» (Италия) фирмасының, өнімділігі 2000 кг/сағат қысқа туралған макарон өнімдерін шығару бойынша үздіксіз қызметті автоматты желісімен жабдықталған макарон фабрикасы 2007 жылдың мамыр айынан бастап жұмыс істеп келеді. 2012 жылдың мамыр айында іске қосылған, № 2 макарон фабрикасы ұзын туралған макарон өнімдерін шығарады. Фабрика ұзын туралған макарон өнімдерін жасау өнімділігі сағатына 500-600 кг. «Italpast» әмбебап жартылай автоматты және өнімділігі сағатына 150 кг. дейін арнайы форматты «Жайма» желілермен жабдықталған. Өндірістік-технологиялық лаборатория республика бойынша астық қабылдаушы және астық өңдеуші кәсіпорындардың ішінде алғашқылардың бірі болып, астық және одан жасалатын өнімдердің сапасына сертификаттық сынақтар өткізу бойынша техникалық құзиреттілікке аккредиттеуден өтті.

Жоғары өндірмелі ұн тартатын зауыт, әлемдік нарықта астықтан өнім өндіру жабдықтарын жетекші өндірушілердің бірі болып табылатын швейцариялық «BUHLER» фирмасының лицензиясы бойынша жасалған жабдықта жұмыс жасайды. Ұн тартатын зауыттың астық өңдеу бойынша өндірістік қуаты тәулігіне 500 тоннаны құрайды, шығарылатын өнім ассортименті: жоғарғы сұрыпты ұн - 50%-ға дейін, бірінші сұрыпты ұн – 20%-ға дейін, екінші сұрыпты ұн - 5%-ға дейін, кебек - 23%-ға дейін.

Қаптау бөлімінде жоғарғы сұрыпты және бірінші сұрыпты ұн 50 және 25 кг қаптарға, ұнтақ жармасы 25 кг қаптарға және екінші сұрыпты ұн 45 кг қаптарға салынады. Дайын өнім бөлімінде - жоғарғы сұрыпты және бірінші сұрыпты ұн 10, 5, 2 және 1 кг, ұнтақ жармасы 1 кг, «Пельменная», «Бесбармачная», «Элитная» және қарабидай ұны 2 кг қаптарға қапталады.

№1 макарон фабрикасы 2007 жылдың мамыр айынан бастап жұмыс істеп келеді және «PAVAN» (Италия) фирмасының қысқа туралған макарон өнімдерін шығару бойынша үздіксіз қызметті автоматты желісімен жабдықталған. Бұл жабдық 2000 кг/сағат өнімділігімен ірі мөлшерде қысқа туралған макарон өнімдерін шығаруға мүмкіндік береді.

«PAVAN» (Италия) фирмасында кептіру технологиясындағы соңғы зерттеме болып табылатын қолданыстағы ТАС (Термо-Активті Жүйе) кептіру технологиясының өнімділік жағынан да, гигиена жағынан да айтарлықтай артықшылықтары өнім қауіпсіздігі мен жоғары гигиенасына кепіл болуға мүмкіндік береді. Сонымен бірге барлық технологиялық процесс автоматтық тәртіпте белгіленіп отырады, бұл өндірістің барлық кезеңінде қолма-қол бақылау жүргізіп отыруға, штаттан тыс жағдайларда түзету және алдын алу әрекеттерін жүргізуге мүмкіндік береді.

2012 жылдың мамыр айында іске қосылған, № 2 макарон фабрикасы «Italpast» итальян фирмасының 2 желісімен жабдықталған: өнімділігі сағатына 500 кг дейін ұзын туралған макарон өнімдерін жасау желісі және өнімділігі сағатына 150 кг дейін арнайы форматтар жасау желісі.

Фабрика «Мартин» және «La Pasta di felice» сауда таңбасымен макарон өнімдерінің алуан түрін шығарады. The factory produces various kinds of pasta under the trademarks of Martin and La Pasta di Felice.

Кесте 1 - Желаев астық өнімдері комбинаты АҚ қаржылық көрсеткіштері, мың теңге

Көрсеткіштер	2015	2016	2017	2017 ж 2015 ж % қатынасы
Ақша қаражаты және оның баламасы	21,369,365	24,256,966	27,256,366	99,5
Міндетті резервтер	4,110,256	4,236,325	6,256,256	152,2
Пайда немесе шығындар арқылы әділ құны бойынша көрсетілген қаржылық активтер	7,236,256	9,236,256	11,256,365	155,5
Банктердегі қаражаты	1,236,366	2,369,321	3,325,623	268,9
Сақтандыру	1,365	2,366	2,956	216,5
Басқа активтер	1,956,366	1,589,344	1,253,263	64
Активтердің жиынтығы	51,415,976	44,054,212	38,161,506	74,2
Мекеме қаражаты	8,125,632	9,258,478	12,257,854	150
Кейінге қалдырылған салық міндеттемелері	1,569,314	1,823,362	2,365,147	150,7
Басқа міндеттемелер	2,147,251	3,245,147	4,258,125	198,3
Реттелген борыш	6,364,251	7,256,425	8,364,253	131,4
Міндеттемелер жиынтығы	18,125,367	20,147,254	27,245,379	150,3

1-кестеде көрсетілгендей, мекеменің қаржылық көрсеткіштері жыл сайын өсуде, соған байланысты мекеменің кірісі де көбеюде. Ақша қаражаты 2015 жылы 21,369,365 құраса, 2017 жылы 27,256,366 құрап отыр. Сонымен қатар, өнім ассортименті де жыл сайын артып отыр. Ал активтердің жиынтығына тоқталсақ, 2017 жылы 2015 жылмен салыстырғанда төмен көрсеткішті көрсетіп отыр. Сақтандыру көлемі де жылдан жылға өсу үстінде. Бұл кәсіпорында қауіпсіздік деңгейінің жоғарылауымен байланыстыруға болады.

Кесте 2 - «Желаев астық өнімдері комбинаты» АҚ пайдалылық нәтижелері, мың теңге

Көрсеткіштер	2015	2016	2017	01.10.17 ж 01.10.15 ж % қатынасы
Пайыздық кіріс	15,256,744	16,254,369	18,256,368	119,6
Пайыздық шығыс	(3,256,369)	(5,256,478)	(7,256,369)	222,8
Пайыздық таза кіріс	3,145,925	4,266,741	5,362,325	170,4
Қызмет бойынша кірістер	858,478	958,121	1,256,144	146,3
Төленген шағымдар	(326,114)	(466,274)	(556,254)	170,5
Салық салуға дейінгі таза пайда	3,175,254	4,125,364	5,214,222	164,2
Таза пайда	2,100,361	2,364,142	4,258,142	202,7

2-кестеде Желаев астық өнімдері комбинатының бухгалтерлік балансы көрсетілген. Үш жылдық салыстыруда жыл сайын кірістер мөлшерінің өсіп отырғаны байқалады. Кестеде кәсіпорынның жылдан жылға үдерісті негізде дамып отырғаны көрсетілген. Мекеменің таза пайдасы 2017 жылы 2015 жылға қарағанда 2 есеге дейін өсіп отыр. Бұл өте жақсы көрсеткіш болып табылады.

Қазір Қазақстан Республикасының ғылыми – техникалық зерттеулері мен инновациялық саясаты кризистік жағдайда. Бірақ сол қиындықтаға қармастан Қазақстан кәсіпкерлері шетел жаңалықтары мен ғылыми – техникалық жетістіктерін табысты түрде игеріп, оларды жоғары қарқынмен қызметтеріне енгізіліп келеді. Әрине бұл инновациялар халықаралық технологиялық деңгейде көтерілуге мүмкіндік береді, бірақ сол ғылыми – техникалық жетістіктердің көбісі тек біз үшін ғана инновация, ал шетелдіктер үшін олар кешегі күн жаңалықтары. Сондықтан да шетел технологиясы мен техникасын игерумен қатар өз ұлттық ғылыми – техникалық потенциямыздың дамуына жағдай жасап, отандық ғалымдардың ғылыми жетістіктерін өндіріске енгізіп, оларды бағалай білуіміз керек.

Негізінен, инновациялық қызмет жаңа шаруашылық аймақтық құрылымдарды (технопарктерді, бизнес инкубаторларды, аймақтық инновациялық қорларды, венчурлық фирмаларды) дамытуға, бұрын құрылған шаруашылық субъектілер арасындағы өзара байланыстарды трансформациялауға, бақару технологияларын дамытуға көмектеседі.

Кәсіпорындармен жалпы Республиканың инновациялық қызметін дамытуға келсек, мемлекеттің көптеген бағдарламалары бар. Сол бағдарламалар мынадай міндеттерді шешуге бағытталған:

- экономиканың жоғары технологиялық шикізаттық емес секторларын қалыптастыру;
- инновациялық қызметті мемлекеттік ресурстық қолдау;
- өнеркәсіпті технологиялық жаңғыртуды жүргізу және экспортқа бағытталған ғылымды қажетсінетін өндірістерді құру;
- ғылыми – инновациялық инфрақұрылымды қалыптастыру;
- шығын кәсіпкерлік субъектілерін инновациялық қызметке тарту;
- салалық және аймақтық инновациялық бағдарламаларды қалыптастыру және іске асыру;
- инновациялық қызметті дамыту үшін қолайлы жағдайды қамтамасыз ететін нормативтік құқықтық базаны қалаптастыру;
- неғұрлым перспективалы ғылыми бағыттарды сақтау және дамыту;
- инновациялық кәсіпорындар үшін мамандарды даярлау;
- халықаралық ғылыми – техникалық ынтымақтастықты дамыту.

Осы жоғарыда аталған міндеттерді жүзеге асыру арқылы ғана мемлекетіміздің, кәсіпорындарымыздың инновациялық қызметін дамытуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050 Стратегиясы қалыптасқан жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына жолдауы – <http://akorda.kz>
2. «Саясат журналы» 2013 жыл №2, 57-60 бет.Бороли Қ. Инновацияның даму жолдары.
3. «Желаев астық өнімдері комбинаты» АҚ-ның қаржы – шаруашылық қызметенің нәтижелері туралы есеп.
4. «Қаржы – қаражат» журналы 2015 жыл, №2 92-96 бет.Сапарбаева. Отандық кәсіпорынның инновациялық қызметі.

5. Мейірбеков «Кәсіпкерлік экономикасы» 151-157 бет. Кәсіпорынның инновациялық қызметі. 2014 жыл

6. martin-zhelaevo.kz

РЕЗЮМЕ

В статье представлены теоретические основы организации инновационной деятельности перерабатывающих предприятий в Западно-Казахстанской области. Также дается характеристика экономических показателей АО «Желаевский комбинат хлебопродуктов» и приведены предложения по совершенствованию действий инновационной деятельности.

RESUME

In the article theoretical bases of organization of innovative activity of reprocessors are produced in the западно-казахстанской area. Description of economic indicators of propulsion joint-stock company "Zhelayev combine of products" and resulted suggestion on perfection of actions of innovative activity.

УДК 657.42

А.Е. Кабдирова, студент

Б.Т. Базарова, экономика ғылымдарының магистрі

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық –техникалық университеті, Орал қ.

№16 ХҚЕС «НЕГІЗГІ ҚҰРАЛДАР ЕСЕБІ»

Аннотация

Негізгі құралдар есебі №16 «Негізгі құралдар» халықаралық қаржылық есеп стандартына сәйкес жүргізіледі. Аталған стандартқа сәйкес негізгі құрал, ол кәсіпорында өнім өндіру, тауарларды тасымалдау немесе қызмет көрсету үшін, басқа кәсіпорынға жалға беру үшін немесе әкімшілік мақсатта пайдаланылатын және бір операциялық циклдан немесе кезеңнен (І жылдан) артық мерзім ішінде пайдаланады деп болжанатын материалдық активтерді айтады.

Түйін сөздер: қаржы, кәсіпорын, стандарт, есеп, мүлік

Негізгі құралға қозғалмайтын мүлік, жер, үйлер мен ғимараттар, өткізгіш тетік, машина мен жабдықтар, өлшеу және реттеу аспаптары мен қондырғылары, есептеу машиналары, көлік құралдары, аспаптар, шаруашылық құрал-саймандар, және т.б. жатады.

Негізгі құралдар объектісі төмендегі шартқа сай келсе актив ретінде танылуы (есепке алуға) тиісті:

а) егер кәсіпорынның активпен байланысты болашақ экономикалық пайда алатынын аса үлкен ықтималдықпен сендіру мүмкін болса;

ә) егер кәсіпорын үшін оларды сатып алуға кеткен нақты шығындарды сенімді түрде бағалау мүмкін болса.

№16 Халықаралық қаржылық есеп стандартына сәйкес кіріс әкелмейтін объектілерді, компания негізгі құралдар құрамынан шығарады және ұзақ уақыт бойы олар шаруашылық қызметінде пайдалануға болатын болса да, шығыстарға сесептеп

шығарады. Осындай объектілерді материалға жауапты тұлғалар бойынша баланстан тыс шоттарда есепке алуға болады.

Негізгі құрал есебін ойдағыдай жүргізу үшін жүйелеп топтастыру қажет.

Барлық негізгі құралдар өздерінің өндіріске қатысына қарай өндірістік және өндірістік емес болып екіге бөлінеді. Өндірістік негізгі құрал деп өндірісте қызмет ететін, пайдалы құралды айтады. Оларға: өндіріске арналған үйлер, ғимараттар, өткізгіштік тетік, көлік тасымалдау құралдары, әртүрлі станоктар, двигательдер, құрал-саймандар, өлшеуіш аспаптар, және т.б. жатады.

Өндірістік емес негізгі құрал қатарына шаруашылық өндірістің басқа салаларында пайдаланылатын негізгі құрал жатқызылады. Оларға: тұрмыстық үй-жай (коммуналдық) шаруашылықтарда, денсаулық сақтау, әлеуметтік қамсыздандыру, білім беру және мәдениет салаларында пайдаланылатын негізгі құралдар және т.б. жатады. Негізгі құралдар өнеркәсіптік ауыл шаруашылығы, орман, тасымалдау, байланыс, құрылыс, материалдық-техникалық жабдықтау және сату, өткізу кәсіпорындары, қоғамдық тамақтандыру, басқа ұйымдар, әлеуметтік сақтандыру, ғылым және білім беру, ғылыми көмек көрсету және т.б. салалар бойынша топтастырылады.

Негізгі құрал пайдалану мақсаты және қызметіне қарай мынадай топтарға бөлінеді:

- 1) Жер (кәсіпорында пайдаланатын барлық жер).
- 2) Өндірістік ғимараттар мен құрылғылар.
- 3) Машина мен жабдықтар, өткізгіш тетіктер.
- 4) Көлік құралдары
- 5) Басқадай негізгі құралдар.

Негізгі құрал кімнің меншігінде, иелігінде екендігіне қарай меншікті яғни кәсіпорынның өзіне тиісті және уақытша жалға алынған болып екіге бөлінеді.

Халықаралық бухгалтерлік есеп стандартына сәйкес негізгі құралдарды бағалаудың түрлері:

- бастапқы құны;
- жойылу құны;
- амортизациялық (тозу) құны;
- әділетті (сатып өткізу) құны;
- баланстық құн;
- өтелмелі құны

Кәсіпорынға есепке алынған негізгі құралдардың бастапқы құны тек мына жағдайларда ғана өзгереді:

1) негізгі құралдардың пайдалы қызмет ету мерзімін ұзартпай немесе қысқартпай, оның жалпы жағдайына әсер ететін қосымша күрделі қаржы жұмсағанда (кеңейткенде, жаңартқанда т.б.) немесе ішінара бұзғанда, жойғанда және бөлшектегенде;

2) негізгі құралдарды қайта бағалағанда.

Негізгі құралдар кәсіпорынға мынадай тәсілдермен, жолдармен алынуы мүмкін:

- 1) Нақты ақшаға сатылып алынады.
- 2) Несиеге алынады.
- 3) Кәсіпорынның жарғылық капиталына салынған салым ретінде (акцияларына айырбастау жолымен алынады).
- 4) Басқа кәсіпорынның, мемлекеттік органдардың берген сыйы ретінде тегін алынады.
- 5) Салу, құру, жасау арқылы алынады.
- 6) Басқа активтерге айырбастау арқылы алынады.

Кәсіпорынға қабылданған негізгі құралдар № НК – 1 нысанындағы «Негізгі құралдарды қабылдау, тапсыру актісін» толтыру арқылы алынады. Қабылданған объектінің әрқайсысына жеке инвентарлық нөмір беріліп бекітіледі. Олар тұрақты

түрде беріледі. Кәсіпорынның бухгалтериясында негізгі құралдардың инвентарлық объектісі бойынша есебі мүлктік инвентарлық карточкаларда жүргізіледі.

НҚ-дың кәсіпорыннан шығуының есебі. Негізгі құралдар кәсіпорыннан келесі жағдайларда шығады:

- 1) басқа жеке және заңды тұлғаларға сатылғанда;
- 2) моралдық және физикалық тозу нәтижесінде;
- 3) объектілерді жарғылық капиталға салым ретінде салуға бергенде;
- 4) табиғи апат, авария және басқа да төтенше жағдайлар нәтижесінде;
- 5) басқа субъектілерге айырбастау, сыйға беру келісімі бойынша тапсыру;
- 6) бұрын жалға сатып алу құқығы мен берілген объектілер бойынша меншік құқығының жалға алушыға көшуі кезінде;
- 7) негізгі құралдардың жоғалуын емес зақымдануы анықталса.

НҚ кәсіпорыннан қандай себептермен есептен шықса да, есептен шыққан күнге дейін олар бойынша амортизация, тозу есептелінеді. Содан кейін бастапқы құны мен тозу сомасы есептен шығарылады. Негізгі құралдардың есебі жұмыс шоттар тізбегінің екінші бөліміндегі 2400 «Негізгі құралдар» бөлімшесінің активті 2410 «Негізгі құралдар» шотында жүргізіледі. Бұл шоттың дебетінде негізгі құралдардың айдың басындағы және соңындағы жай-күйі, келіп түскен негізгі құралдар көрсетілсе, кредитінде кәсіпорыннан шыққан негізгі құралдар құны көрсетіледі.

№16 ХҚЕС сәйкес, амортизация есептеудің 3 әдісі бар:

- 1) Негізгі құралдардың құнын бір қалыпты (түзу сызықты) есептен шығару әдісі.
- 2) Амортизацияны орындалған жұмыстың көлеміне пропорционал түрде есептеу әдісі (өндірістік тәсіл).
- 3) Кемімелі қалдық әдісі.

Жөндеу жұмыстарының көлеміне байланысты қарапайым және күрделі жөндеуге бөлінеді. Қарапайым әдетте негізгі құралдарды күнделікті пайдалануға байланысты болатын қарапайым жұмыстарды айтады. Күрделі үйлердің, құрылыстардың және күрделі машиналардың тозығы жеткен бөлшектері мен детальдарының барлығын ауыстыруға байланысты болатын ірі жөндеу түрін айтады.

Жөндеу жұмыстары мердігерлік және шаруашылық әдіспен орындалуы мүмкін.

Жөндеу жұмыстары шаруашылық әдіспен жүргізілгенде барлық жұмыстарды шаруашылық өз күшімен орындайды. Мердігерлік әдісті пайдаланғанда жөндеу жұмыстарын арнайы құрылыс мекемелері орындайды.

Жөндеу жұмыстарының бухгалтерлік есебін жүргізу олардың қандай әдіспен орындалатындығына байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. С.Р.Әбдішүкіров, Б.С.Мырзалиев «Бухгалтерлік есеп» 2009 ж, Алматы.
2. Н. Қабылова, Ш. Доспалинова, Е. Оразалинов «Бухгалтерлік есеп» 2011ж, Астана.
3. Н.А.Құдайбергенов «Бухгалтерлік есеп принциптері», 2011 ж, Алматы.
4. Е.О.Нұрсейтов «Ұйымдағы бухгалтерлік есеп», 2012ж, Алматы.
5. Шамгонов А.Ш, Базарова Б.Т «Қаржылық есеп 1», 2012ж, Орал.

РЕЗЮМЕ

Основные средства учитываются в соответствии с МСФО (IAS) 16 «Основные средства». Основной актив в соответствии с настоящим стандартом материальные активы, которые, как ожидается, будут использоваться в административных целях на срок более одного рабочего цикла или периода (более 1 года) с целью продажи, транспортировки или оказания услуг предприятию для аренды другого предприятия.

РЕЗУМЕ

Basis of preparation is in compliance with IFRS (IAS) 16 "Fundamental Measurements". Basic asset according to the current standard the material assets that are expected to be used in administrative fees in the duration of the one-to-one cycle or the period (more than 1 year) with the sale, transport or leasing contract for the entire entity.

ӘОЖ 338.4:631.1

М.М.Малаев, магистрант

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫНА ТАЛДАУ

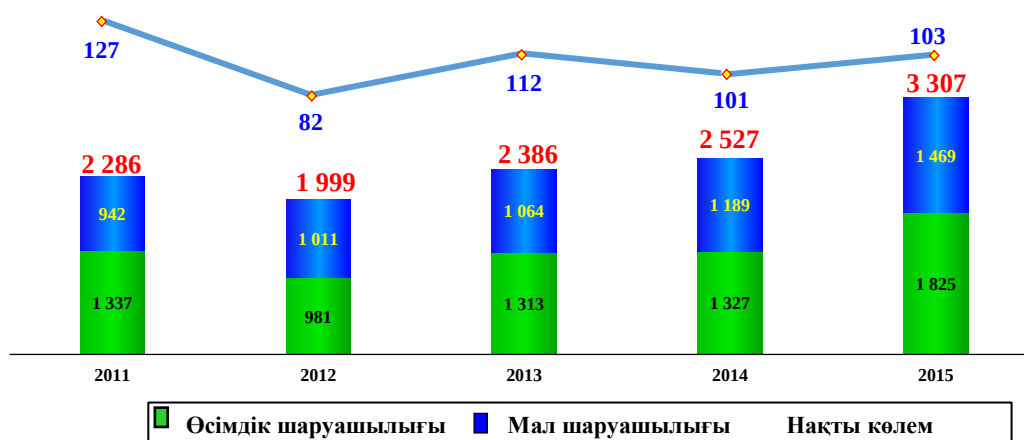
Аннотация

Мақалада Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығының экономикалық мүмкіндігіне зерттеу және статистикалық талдауы жасалынған: облыстың азық-түлік өнімдерімен өзін-өзі қамтуды жоғарлату факторлары негізделіп, аналитикалық шолу жүргізілген.

Түйін сөздер: Ауыл шаруашылығы, өсімдік шаруашылығы, мал шаруашылығы, мал басы.

Қазақстан – ауыл шаруашылығы тұрғындарының басым бөлігінің өмір сүру сферасы болып табылатын аграрлық-индустриалдық ел. Бүгінде ауылдық жерлерде тұрғындардың елу пайызға жуығы тұрып жатыр және ауыл шаруашылығы өндірісінің даму деңгейіне көбінесе мұнда жұмыс жасайтындардың ғана емес, сонымен бірге қандай бір себептермен осы сферамен байланыстылардың өмір сүру деңгейі тәуелді. Ауыл шаруашылығы өндірісінің даму деңгейіне қазақстандықтардың көпшілігінің тұрмыстық әл-ауқаты тығыз байланысты [1].

Ауыл шаруашылығында елдің жалпы ішкі өнімінің шамамен 5%-ы жасалады. 2015 жылы ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы шығарылымы 3,3 трлн. теңгені құрады, бұл нақты мәнде 2011 жылдың деңгейінен 4,1%-ға төмен.

Сурет 1 - Жалпы ауыл шаруашылығы өнімдерінің серпіні,
млрд теңге

Саланың жалпы өнімі құрылымында жеке қосалқы шаруашылықтар өнімінің жоғары үлесі байқалады. Қазақстанда өндірілген ауыл шаруашылығы өнімінің 80%-ға жуығы қайта өңделместен шикізат түрінде өткізіледі, ал дайын өнімнің бәсекеге қабілеттілігі төмен.

Кесте 1 - АӨК саласын SWOT талдау

Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
Қазақстан аумағы бойынша әлемде тоғызыншы орынды иеленеді; Қазақстан жан басына шаққандағы жыртылған жерлердің алаңы бойынша әлемде екінші орынды иеленеді; Қазақстан астық пен ұн бойынша ірі экспорттаушылардың қатарына кіреді; ауыл халқының көптігі (барлық халықтың 43%-ы), жұмыспен қамтылғандардың жоғары үлесі (жұмыспен қамтылған халықтың 18%-ы); ТМД және Орталық Азия елдерінің өткізу нарықтарының азық-түлік өнімдеріне деген жоғары әлеуетті сұранысы; АӨК жалпы өнімінің тұрақты өсімі; органикалық өнім өндірісі мен экспортының жоғары әлеуеті	елдің ЖІӨ-сінің төмен үлесі (4,8%); сауданың, оның ішінде экспорттық сауданың дамымағандығы; ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды енгізудің төмен деңгейі; ветеринария және тамақ қауіпсіздігі деңгейінің төмендігі; жоғары капитал сыйымдылығы; өзін-өзі ақтау мерзімінің ұзақтығы; табиғи-климаттық жағдайларға тәуелділік; төмен еңбек өнімділігі; АШТӨ табысының төмен деңгейі
Мүмкіндіктер	Қауіп-қатерлер
халық санының өсуіне және тамақтану құрылымының өзгеруіне байланысты ауыл шаруашылығы өнімдерінің барлық түрлерінің көлемін ұлғайту мүмкіндігі; АШТӨ-ні және ауыл шаруашылығы кооперативтерін тиімді мемлекеттік қолдауды қалыптастыру; перспективалы салалар бойынша жеткізілімдер географиясын және экспорт көлемін кеңейту	табиғи-климаттық жағдайлардың қолайсыз өзгерістері, ауа-райы жағдайларының тұрақсыздығы; жануарлар мен өсімдіктер ауруларының таралуы және табиғи ортаның ластануы; ДСҰ-ға кіруге байланысты жекелеген өнім түрлері бойынша халықаралық нарықтардағы бәсекелестіктің өсуі; саланы тиімсіз мемлекеттік реттеу тәуекелі

2015 жылы жалпы өсімдік шаруашылығы өнімінің көлемі 1,8 трлн. теңгені құрады, бұл нақты мәнде 2011 жылдың деңгейінен 10,5%-ға төмен. Ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы шығарылымы құрылымындағы саланың үлесі 55,2%-ды құрады.

Ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс алаңы соңғы 5 жылда 21 млн гектарды құрады және болмашы ғана өзгерді, негізі өзгерістер оның құрылымында байқалды. Егістіктердің айтарлықтай үлесі бидайға берілген, бірақ монодақылдылықтан бас тартуға және басқа дақылдардың алаңын кеңейтуге бағытталған өсімдік шаруашылығын әртараптандыру саясатының арқасында 2011 жылдан бастап бидай егістіктері 2015 жылы 13,8 млн гектардан 11,8 млн гектарға дейін қысқарды.

Жалпы мал шаруашылығы өнімінің көлемі 2015 жылы 1,5 трлн. теңгені құрады, бұл нақты мәнде 2011 жылдың деңгейінен 5,1%-ға жоғары. Ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы шығарылымы құрылымындағы саланың үлесі 44,4%-ды құрады.

2016 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша ірі қара мал басының саны 2011 жылмен салыстырғанда 8,3%-ға, жылқы – 28,7%-ға, қой – 1,5%-ға, құс – 8,3%-ға ұлғайған.

2015 жылы мал шаруашылығы өнімдері өндірісінде жеке қосалқы шаруашылықтардың (бұдан әрі – ЖҚШ) үлесіне жалпы өндіріс көлемінің ет бойынша 62%-ы, сүт бойынша 80%-ы, жұмыртқа бойынша 26%-ы тиесілі болды.

2016 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша еттің барлық түрінің өндірісі 931,0 мың тоннаны құрады, бұл көрсеткіш 2011 жылмен салыстырғанда 0,9%-ға төмендеген.

Соңғы бес жыл ішінде отандық АШТӨ-дегі ауыл шаруашылығы жануарларының орташа өнімділігі артты, бірақ дамыған елдер деңгейінен төмен күйінде қалып отыр. Мысалы, елдегі орташа сүт сауылымы бір сауын сиырға 2200 кг құрайды, ал Канадада бұл көрсеткіш 4 есеге жоғары.

Қазіргі уақытта бір шартты басқа 14 центнер азықтық бірлік өндіріледі, бұл зоотехникалық нормалардан 2 есеге төмен. 2015 жылғы құрама жем өндірісі кәсіпорындардың жиынтық қуаттылығы 2,5 млн тонна болғанда 1,2 млн тоннаны құрады.

Ауыл шаруашылығы жануарларының барлық түрлері мен құстың асыл тұқымды басының үлесі айтарлықтай ұлғайды және 2015 жылдың қорытындылары бойынша: ірі қара мал (бұдан әрі – ІҚМ) –10,6%-ға, қой – 15,1%-ға, шошқа – 19,9%-ға, жылқы – 7,9%-ға, түйе – 13,1%-ға және құс – 17,1%-ға ұлғайған.

Мал шаруашылығындағы субсидиялау құралдары сатып алынған асыл тұқымды жануарлардың құнын, селекциялық-асыл тұқымдық жұмыс жүргізуге, ауыл шаруашылығы жануарларын қолдан ұрықтандыруға арналған шығындарды арзандатуға, мал шаруашылығы өнімін өндіру құнын арзандатуға бағытталған.

Мал шаруашылығын мемлекеттік қолдау көлемі 2015 жылы 2011 жылмен салыстырғанда 3 есеге ұлғайды. Мемлекеттік қолдау шараларымен мал шаруашылығының барлық бағыттары қамтылды.

Батыс Қазақстан облысының ауыл шаруашылығының бүгінгі жай-күйіне тоқтала кетсек. 2017 жылдың 1 маусымындағы жағдай бойынша барлық ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс алқабы – 490,3 мың га құрап отыр, бұл жоспардан 8,2 мың га көп немесе 102 %-ке артық орындалғанын көрсетеді. Күздік дақылдарды қоса алғанда дәнді дақылдар егісінің жалпы көлемі 246,0 мың га құрады. Майлы дақылдар - 64,2 мың га егілді, жоспардың орындалуы 123,5 %немесе 12,2 мың га артық. Картоп және көкөніс-бақша дақылдары жалпы 9,0 мың га алқапқа отырғызылды. Мал азықтық дақылдардың жоспары 168,1 мың га болса, нақты егілгені 171,0 мың га немесе жоспар 102 %-ке орындалған.

2017 жылдың 1 маусымына мүйізді ірі қара 617,7 мың басты (өткен жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 107,7 %), қой – 1363,2 мың басты (өсім 102,7 %), ешкі – 276,4 мың басты (өсім 101,1 %), жылқы – 168,3 мың басты (өсім 111,5 %), құс – 922,6 мың басты (өсім 102,4 %) құрап өссе, шошқа – 28,6 мың басты (98,8 %) және түйе малы 3,0 мың (97,4 %) құрап кеміп отыр.

Облыста 163 асыл тұқымды мал өсіруші шаруашылықтар тіркелген. Соның ішінде асыл тұқымды ірі қара шаруашылығымен 136 шаруашылық айналысып, оларда 34157 бас мал тіркелген. Олардың 105-і қазақтың ақбас тұқымын өсірсе, 17-і герефорд тұқымын, 5-уі абердин-ангус тұқымын, 5-уі голштин тұқымын, 3-і симменталь тұқымын, біреуі қырдың қызыл сиырын өсіруде.

9 шаруашылық асыл тұқымды қой өсірумен шұғылдана, 17 шаруашылық асыл тұқымды жылқы өсірумен, бір шаруашылық қазақтың бактриан тұқымды түйесін өсірумен шұғылданады.

Облыс аудандарында 13440 басқа арналған мал бордақылау кешендері бар.

Жалпы алғанда еліміз бойынша және жекелей Батыс Қазақстан облысының ауыл шаруашылығының жағдайы тұрақты, жыл санап алға ілгерілеушілік байқалады. Мемлекет тарапынан ауыл шаруашылығын одан әрі дамытуға көңіл бөлініп отырған ескерсек, бұл саланың одан әрі қарыштап дамуына мүмкіндік мол [2,3].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Адиева Э. Республиканың аграрлық секторында бәсекелік органды қалыптасуы және бәсекелестік артықшылықтарды дамыту // Қазақстан жоғары мектебі №3, 2009 ж. 290-293 бет
2. <http://bko.gov.kz/leumit-fat/tourism/the-development-of-tourism-in-the-area.html> - БҚО әкімдігі ресми интернет-ресурсы.
3. Батыс Қазақстан облысының ауылшаруашылығы көрсеткіштері бойынша ауылшаруашылығының статистикалық жинақтары \ Батыс Қазақстан облысының статистикалық басқармасы, Орал қаласы 2017 жыл

РЕЗЮМЕ

В статье проведены исследования и статистический анализ экономического потенциала сельского хозяйства Республики Казахстан: объем производства сельскохозяйственной продукции; проведены аналитический обзор и обоснование факторов повышения продовольственного самообеспечения в области.

RESUME

The article studies and analyzes the economic potential of agriculture of the Republic of Kazakhstan: the volume of agricultural production; Analytical review and substantiation of the factors of increasing food self-sufficiency in the region were conducted.

ӘОЖ: 330(075.8)

А.Отарбаева, студент

А. Сәбитқызы, экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы Қазақстан Инновациялық және телекоммуникациялық жүйелер университетінің, Орал қаласы

БИЗНЕСТІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАУАПКЕРШІЛІГІ – АЙМАҚТЫҚ ЭКОНОМИКАНЫ ДАМУДЫҢ НЕГІЗІ

Аннотация

Мақалада бизнестің әлеуметтік жауапкершілік ұғымына тоқтала отырып, оның қоғам мен бизнестегі рөліне айрықша мән берілді.

Түйін сөздер: Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі, корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік, аймақтық экономика

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі қоғам мен бизнестің және мемлекет пен кәсіпкерлік арасындағы тығыз байланысты орнатудың бірден бір жолы болып отыр. Өткен жылы халыққа кең тарап, өз орынан тауып, талай шаралардың орындалуына мұрындық болған «Рухани жаңғыру» мақаласында да әрбір адамның туған жері алдындағы борышы, жауапкершілігі сөз болған еді. «Туған жер - әркімнің шыр етіп жерге түскен, бауырына еңбектеп қаз басқан қасиетті мекені, талай жанның өмір бақи тұратын өлкесі. Оны қайда жүрсе де жүрегінің түбінде әлдилеп өтпейтін жан баласы болмайды. Туған жерге, оның мәдениеті мен салт-дәстүріне айрықша іңкәрлікпен

атсалысу – шынайы патриотизмнің маңызды көріністерінің бірі», - деген жолдар бар[1]. Бұны сөз етіп отырған себебім – әлеуметтік жауапкершілік те туған жер алдындағы жауапкершілік десек қателеспейміз.

Қазіргі заманғы бизнес қоғаммен тығыз байланыста екені белгілі. Елімізде әлеуметтік жауапкершіліктің элементтері барлық салада көрініп келеді. Өндіріс салаларында, кадрлық саясатта, серіктестіктермен жұмыс бағытында т.б. салалардан көре аламыз. Бизнесінің әлеуметтік жауапкершілігі деп аты атап тұрғандай кез келген табыс табатын ұйымдардың қоғамға келтіретін пайдасы деп қарапайым тұрғыдан түсіндіруге болады. Бизнесінің әлеуметтік жауапкершілігінің бүгінгі кезде негізгі үш үлгісі жасалған. Ағылшын-америкалық, еуропалық және аралас үлгі. Ағылшын америкалық үлгі 19 ғасырда пайда бола бастаған. Бұл кезде әлеуметтік жауапкершілік жұмыс орындарын ашу, оларға жақсы жалақы беру және еңбек жағдайын жасау сияқты шаралармен шектелді десек болады. Ал, еуропалық үлгіде салықтан көрінді. Яғни бизнес орындар салықты мемлекетте көп мөлшерде төлейді де, сол қаражатқа мемлекет салықты тиімді бөліп, оған әлеуметтік бағдарламалар жасап, оны жүргізіп отырады[2].

Соңғы кездері үлкен ірі бизнестің ашылуына байланысты, аралас үлгі немесе корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік кең етек жайды. Бұл үлгі бизнесті үш әлеуметтік бастамаға топтастырып қарайды. Ол экономика, жұмыспен қамту және қоршаған орта. Бизнесінің жауапкершілігі еңбек жағдайын жасауда, жалақыны төлеуде, акционерлерге дивиденд беру мен сапалы өнім мен жүйелі қызмет көрсетіп, қоршаған ортаны қорғауды міндет санайды. Көптеген ірі компания басшылары өздерінің кәсіптерінің дамуына сол аймақтағы халықпен байланыс, жайлылық маңызды екенін айтады.

Бизнесінің әлеуметтік жауапкершілігі сондықтан да мемлекеттің әлеуметтік саласымен тығыз байланысты деп нақты айта аламыз. Ол мемлекет пен қоғам алдында мынадай сферада таралады.

Кесте 1 - Бизнесінің әлеуметтік жауапкершілігінің таралуы

Салалар	Қызметтер
Персоналдың ішкі еңбек жағдайын жасау	жеткілікті кіріс, жан жақты қаралған нормативті ережелер, біліктілікті арттыру мен еңбек қауіпсіздігі және жұмысшының жеке қызушылығын қамтамасыз ету
Қызмет аясындағы гуманитарлық көрсеткіштер мен бағдарламалар	жұмыспен қамту, тұрғын үй және экономикалық бағдарламалар, әлеуметтік мәселелерді шешудегі жергілікті бюджетпен байланыс, яғни топтық қызығушылықтарды арттыру
Ұлттық экономика және қауіпсіздік	Жеке сектордың ұлттық экономикадағы үлесі және ұлттық қауіпсіздік пен қоршаған ортаның сақталуы мен өмір сүру деңгейдің ұзақтығы

Әлеуметтік жауапкершілік өз дамуында жоғары деңгейге жетсе, аймақта орналасқан бизнес мынадай мақсаттарды басшылыққа ала отырып, рынокты үйлесімді пайдалану жолын қарастырады:

- еңбекке жарамды халықты жұмысқа толық қамту;
- ұйымдағы жұмысшыларды, олардың отбасы м.шелеріне әлеуметтік қорғау жүйесін құру
- негізгі тауарлар мен қызмет бағасының тұрақтылығын қамтамасыз ету;
- халықты нақты ең төменгі табыс деңгейімен қамтамасыз ету.

Негізгі мәні қоғамның әлеуметтік топтары мен тараптарының арасындағы қатынастарды қолдау, әл-ауқатты жақсарту, қоғам мүшелерінің тұрмыс деңгейін көтеру

үшін олардың қоғамдық өндіріске қатысуына қажетті экономикалық ынталандыруын қалыптастыратын әлеуметтік кепілдіктер жасау болып табылады. тұтас алғанда, қоғамдық өндірістің жағдайларын реттеу мақсатымен жүргізілетін шаралардың негізгі бөлігі[3].

Осы тұрғыда жергілікті өзіндік басқару туралы да айтып өткім келеді. Жалпы жергілікті басқару муниципалды шаруашылық құрылымындағы жан – жақты әлеуметтік шаруашылықтар: өнеркәсіптік, құрылыстық, аграрлық, сауда – қызметтік, тұрғын-үй коммуналдық және мәдени – тұрмыстық бағыттар жатады. Елімізде болып жатқан саяси реформалардың барлығы жүзеге асыру жолында азаматтық жанжалдар мен сілкіністерге ұласуына жол берілмеуге негізделген. Көп этностық қоғамда рухани келісім мен тұрақтылықты сақтап қалу аса қажет. Сондықтан да аймақтық экономиканы арттыруда жергілікті өзін-өзі басқаруды жетілдіре отырып, бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін қолға алу қажет.

Жергілікті өзін-өзі басқару дегеніміз әр елді мекендегі өзіндік басқару жүйесінің болуы десек болады. Мысалы, бір ауылдық елді мекенді алайық. Ол жерде бір мәселе туындаса, олар, яғни халық жиналып, әкімшілікке барады, болмаған жағдайда түрлі органдардың есігін қағып жүреді, олар біреуі анда, біреуі мында сілтеп, дұрыс жауабын таба алмаған соң, қарапайым халық ақыр соңында БАҚ өкідеріне жүгінеді. Олар келіп сұхбат алады алады, репортаж жасайды, сөйтіп, кішігірім мәселе үлкен проблемаға айналып, бүгінгі заманда «ғаламторды шарлап» кететіні сөзсіз. Сондықтан да, осындай келеңіз жағдайлардың алдын алу үшін осындай арнайы жергілікті өзекті мәселелермен айналысатын ұйым құрып, соларға тапсырған жөн деп санаймыз. Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін де арттырып, жергілікті кәсіпкерлердің басын қосатын бірден бір ұйым бола алар еді. Қазіргі таңда кәсіпкерліктің де тамыры жайылып келе жатқан заманда, әлеуметті де ойлайтын азаматтардың барлығы да қуантады. Соларды біріктіріп, мемлекет дамуына өз үлесімізді қосқымыз келеді. Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін көтере отырып, жұмыссыздықтың алдын алуға болады. Бұл дегеніміз кез келген кәсіпкердің қоғам алдындағы міндеттері, жауапкершілігі, соларға өз қолынан келгенше көмегін көрсетуі. Қазақстанда бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі азаматтық қоғам институтын құру міндеттерімен тікелей байланысты. Азаматтық қоғам институтын құру ол адамзаттың қоғам алдындағы жауапкершілігін арттырып, мемлекет пен бизнес, қоғам мен бизнес, мемлекет пен қоғам арасында, байланысты орнату. Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін арттыру – аймақтық экономиканы дамытып, мемлекет пен кәсіпкерлік, қоғам мен адамзат арасындағы байланысты нығайтып, жауапкершілікті арттырады. Кез келген азамат өзінің туған жері мен елі алдындағы жауапкершілігін ұмытпаса, қоғамға қолдан келген көмегені аямаған болса, мемлекет пен кәсіпкерлік бірлесе отырып, аймақтық экономиканы арттырған болар едік.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы
2. Социальная ответственность бизнеса: гендерный аспект» Сарсембаева Р.Б.
3. Социально-ответственный бизнес в социально-ориентированной экономике» Ташенова С.Д.

ТҮЙІН

В статье рассматривается социальная ответственность бизнеса и его роль в социальной сфере. Также рассматривается его основные модели.

RESUME

In the article it is considered the social responsibility of business and its role in the social sphere. It is also concerned with the basic models

Д. Рахимова, студент

М.Е. Мунасипова, кандидат экономических наук

Международный Казахско-Турецкий университет им Х.А.Ясави, г.Туркестан

ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РАЗВИТИЯ МИКРОКРЕДИТОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье на основе проведенного анализа современного состояния микрокредитования были выявлены основные проблемы, сдерживающие развитие микрокредитования. Существующая система микрокредитования в стране интенсивно финансирует субъекты малого бизнеса и индивидуальных предпринимателей, но однако высокие процентные ставки по кредитам и короткие сроки кредитования не способствуют развитию производственного сектора. Из этих позиций авторы в статье разработали ряд мероприятий по совершенствованию деятельности МКО.

Ключевые слова: микрокредит, финансы, процент, малый бизнес, онлайн-займы

В современных условиях развития важным фактором выживания и развития отечественного малого предпринимательства является доступность финансовых ресурсов. В деятельности микрокредитных организаций особенно остро нуждаются жители сельской местности и малых городов, которые надеются на доступность и удешевление микрокредитов, предоставляемых населению. По этому поводу Президент страны Н.Назарбаев в своем послании народу Казахстана «**Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность**» сказал: «Одной из наших стратегических целей является обеспечение к 2050 году вклада малого и среднего бизнеса в ВВП страны не менее 50%. По моему поручению Правительство с этого года приступило к реализации Программы продуктивной занятости и развития массового предпринимательства. Теперь граждане Казахстана на селе или в городе могут получить микрокредит до 16 миллионов тенге для своего бизнеса. Важно расширять географию микрокредитования, активно использовать инструменты гарантирования и сервисной поддержки предпринимателей. Эти меры необходимо сопровождать организацией обучения бизнесу и финансовой грамотности» [1].

Современный финансовый мир практически ежедневно порождает новые горизонты в области стартапа, генерирует потоки венчурных инвестиций, которые в большинстве случаев направлены на развитие новых технологий. По мнениям экспертов, катализаторами зарождения финансово-технологических трендов выступили два основных фактора:

1. Всемирный финансовый кризис в 2008 году;
2. Зарождение нового поколения молодежи, более конкурентоспособной, более открытой к инновациям, ценящего удобство и комфорт произведения денежных операций в онлайн режиме.

На сегодняшний день на рынке микрозаймов наблюдается разнообразие институтов и инструментов, которые непременно дают большой шанс для развития микрофинансовых организаций. За 2016 год рынок онлайн-займов в Казахстане вырос на 330%. Причинами столь динамичного роста данного сектора аналитики называют увеличение **underbanked** и **underbanked** аудитории, не имеющий доступа к банковскому кредитованию и развитие новых информационных технологий,

упрощающих выдачу кредита в разы. Источниками финансирования микрокредитных организаций, предоставляющих онлайн-займы являются иностранные граждане и финансовые институты, которых привлекают высокие процентные ставки по кредитам. Львиную долю прибыли получают иностранные инвесторы. А население Казахстана все больше и больше втягивается в кредитное рабство. При этом в силу краткосрочности и дороговизны эти микрозаймы не способствуют развитию реального сектора экономики. Отсюда следует, что на микрокредитование в стране имеется высокий спрос и рынок микрокредитования развивается хаотично. В этой связи необходимо внести изменения в законодательные акты, регулирующие деятельность МКО.

По данным статистики в Казахстане в 2017 году микрокредитной деятельностью занимались 1051 организаций. За отчетный период было выдано 171,3 тыс. микрокредитов на сумму 95,9 млрд. тенге, из общего объема выданных кредитов 60,4% составляют долгосрочные кредиты и 39,6% - краткосрочные. Физическим лицам было выделено 75,3 млрд. тенге, из них на потребительские цели было направлено 51,7%, на развитие предпринимательской деятельности 48,3%. Юридическим лицам было 20,6 млрд. тенге, из них 46,8% было направлено на приобретение основных средств.

Статистический анализ показателей объемов кредитования субъектов малого бизнеса микрофинансовыми организациями и банковским сектором за 2017 год выявил следующую тенденцию. В 2017 году совокупный объем микрозаймов увеличился на 67,6% за год, и составил 150,6 млрд. тенге. Кредиты банков второго уровня Республики Казахстан малому бизнесу выросли на 12%. В 2017 году кредитный портфель микрофинансовой организации показывал годовой рост на 54,3%, в том время как кредиты банков второго уровня малому бизнесу выросли на 50,8% [2]. Но, однако, выданные микрокредиты являются краткосрочными, поэтому они не способствуют развитию производственного сектора.

Таким образом анализ современного состояния рынка микрокредитования выявил следующие проблемы.

1. В Казахстане для реализации программы государственной поддержки МКО были допущены определенные погрешности, относительно количественного развития микрокредитных организаций, то есть госинституты финансируют микрокредитный рынок, создавая свои МКО, вместо действующих. Прямая поддержка государства неизбежно искажает и ломает рыночный процесс, порождая иждивенчество среди целевой группы заемщиков. В связи с чем, по данным Комитета по статистике, в настоящее время в Казахстане зарегистрировано 1051 микрокредитных организаций, из них количество активных МКО всего 45,8%. Большая часть МКО – это работающие компании, но не поддерживающие активного оборота средств, что и приводит к низкой эффективности сектора.

2. В последнее время наблюдается стабильная тенденция снижения кредитования банками второго уровня малого и среднего бизнеса. Однако не прогнозируется глобальный спад в этом секторе. Девальвация повлекла за собой изменение условий ведения бизнеса в целом по стране. В первую очередь изменилась психология: произошел переход от позитивного восприятия перспектив развития к тревожному ожиданию. Во-вторых, произошло удорожание заемного и собственного капиталов. В-третьих, произошло сужение потенциальных возможностей для расширения бизнеса, в силу возникших проблем, как в мировой экономике, так и внутри Казахстана. Соответственно темпы роста экономики Казахстана замедляются, и это отражается на деятельности малого и среднего бизнеса (МСБ), так как спад темпов потребления ведет к снижению темпов роста производственного и торгового циклов, что, в свою очередь, влияет на скорость оборота капитала. Одновременно с данным фактором происходит

удорожание финансирования деятельности субъектов малого и среднего бизнеса. Объемы кредитования МСБ со стороны банков имеют тенденции снижения. Если ранее кредитование осуществлялось на либеральных условиях, то к настоящему моменту банки ужесточили требования к заемщикам. Также ужесточены требования по залоговому обеспечению по кредитам.

В то же время положительным моментом является поддержка государства, выраженная в снижении административного давления на малый и средний бизнес. Сокращение количества контролирующих органов, снижение количества разрешительных и лицензионных документов, уменьшение налоговой нагрузки должны оказать позитивное влияние на деятельность МСБ.

Немаловажную роль в поддержке малого и среднего бизнеса может сыграть поддержка микрокредитных организаций, которые работают непосредственно с предпринимателями. Подобные организации имеют больше возможностей развить МСБ без посредников и накрученных ставок.

Несмотря на то, что МКО выдают небольшие займы, сектор приносит доходность за счет того, что деньги выдаются на очень короткий срок (в основном до полугода). МКО выдают деньги потребителям в займы на очень короткое время и под очень большие проценты, что фактически является ростовщичеством. В связи с этим нами предлагается использование принципов исламского кредитования в деятельности МКО, где запрещается взимать ссудный процент. Бесспорное преимущество исламского кредитования – разделение рисков между участниками сделки, что обеспечивает исполнение обязательств ими всеми. Особенность в том, что их прибыль формируется за счет вложения средств в различные проекты. При этом заключается договор о партнерстве, в соответствии с которым партнеры несут риски и разделяют прибыль или убытки от проектов пропорционально вложенным средствам. Таким образом, ответственность за прибыльность проектов и возвратность инвестиций несут обе стороны контракта, тем самым обеспечивая его исполнение[3].

3. На текущий момент в Казахстане отсутствуют аналитические материалы по микрофинансированию. Данные, предоставляемые МКО в органы статистики, как правило, несут в себе обобщенную информацию, не учитывают специфику микрокредитования. Для МКО нет форм отчетности, раскрывающих качество портфеля (количество просроченных кредитов, риски и прочее). Они не регулируются Нацбанком. Партнеров настораживает отсутствие публичной информации о деятельности микрокредитных организаций и финансовая непрозрачность этих организаций[4]. Для формирования единой базы данных по действующим МКО необходимо осуществить ряд мероприятий. В настоящее время для разработки стратегии по эффективному развитию микрофинансового сектора недостаточно достоверной и общедоступной информации. Для решения данной задачи необходимо создание эффективной системы мониторинга, которая позволит достичь успешного развития отечественных МКО и высокой "прозрачности" их деятельности.

4. Одним из важных сфер развития экономики страны является процесс микрокредитования и деятельность микрокредитных организаций в Казахстане, а также совершенствование его механизма. Поскольку микрокредитование через развитие малого и среднего бизнеса напрямую влияет на социально-экономическое развитие страны необходим детальный анализ деятельности микрокредитных организаций, тщательное изучение проблем и противоречий, а также выработка предложений и рекомендаций по совершенствованию системы микрокредитования.

Таким образом, в результате проведенного исследования мы пришли к мнению, что необходимо в стране создать трёхуровневую банковскую систему (рисунок 1).

Трёхуровневая банковская система является одним из эффективных путей решения вопросов капитализации микрокредитных организаций.

Рисунок 1. Трёхуровневая банковская система

Согласно данной схеме Национальный банк выполняя функции банка всех банков выполняет ряд важнейших функций в регулировании деятельности коммерческих банков. Одной из главных функций Национального банка РК является предоставление ломбардных кредитов банкам второго уровня по ставке рефинансирования. По той же аналогии банки второго уровня могут предоставлять кредиты микрокредитным организациям, но уже ставки по кредитам могут быть значительно выше. Учитывая, специфику кредитной деятельности микрокредитных организаций, предпочитающие выдавать в основном краткосрочные кредиты в небольших размерах, высокие процентные ставки особо не лягут тяжким бременем на плечи заемщика. Таким образом, формирование трёхуровневой банковской системы - это тоже своего рода решение проблемы капитализации МКО, хотя, конечно, возможна вероятность повышения процентных ставок по кредитам. Но учитывая то, что в настоящее время часть финансовых ресурсов МКО формируются за счет бюджета, часть из банковского сектора, значительная часть из собственных ресурсов юридических и физических лиц, и часть из иностранного капитал, то необходимо поэтапно переходить к формированию трёхуровневой банковской системы. Главным преимуществом трёхуровневой банковской системы является наличие филиальной сети банков на территории всей страны. Кроме того банковская деятельность регулируется и контролируется НБРК. Банки достаточно обеспечены профессионалами, которые могут оценить возможные риски. И банковский сектор в Казахстане вызывает доверие инвесторов. Главным недостатком является высокие процентные ставки по кредитам, которая определяется низкой капитализацией банковского сектора.

Для решения этих проблем мы предлагаем ввести ряд изменений в действующие законодательства, касающихся банковской системы страны:

1. Произвести оптимизацию в банковской сфере. На казахстанском рынке достаточно присутствие 20 коммерческих банков.

2. Снять ограничения на присутствие иностранного капитала в банках второго уровня.

3. Расширить присутствие на казахстанском рынке исламского финансирования

4. Снизить ставку рефинансирования НБРК

5. Снизить ставки вознаграждения по депозитам до уровня инфляции.

6. Упростить выдачу и оформление кредитов и микрозаймов

7. Обеспечить прозрачность деятельности банков в части оценки залогового обеспечения.

Для микрокредитных организаций, работающих на территории страны ввести следующие требования:

1. По опыту МФО КМФ изменить принципы взаимоотношения с клиентами
2. По опыту МФО КМФ ввести модель поэтапного кредитования
3. По опыту МФО КМФ ввести модель группового кредитования
4. По опыту МФО КМФ проверять целевое использование кредитования
5. По опыту МФО КМФ предлагать консалтинговые услуги клиентам
6. По опыту МФО КМФ выдавать кредиты исключительно для развития реального сектора экономики
7. По опыту МФО КМФ помогать заемщику подняться с «колен нищеты» и обеспечить достойную жизнь
9. По опыту ТОО МФО «Ырыс» проверять целевое использование кредита
10. По опыту ТОО МФО «Ырыс» формировать гибкий подход в формировании кредитной политики
11. По опыту ТОО МФО «Ырыс» формировать организационную структуру кредитной организации.
12. По опыту ТОО МФО «Ырыс» формировать кадровую политику и мотивировать сотрудников, что способствовало бы снижению коррупции в деятельности МКО.

Таким образом, в результате практической реализации предложенных нами ряда мер по совершенствованию банковской системы и деятельности микрокредитных организаций ожидается значительное оздоровление системы микрофинансирования, которая обеспечит доступ всех слоев к необходимым кредитным ресурсам и тем самым будет способствовать решению социальных проблем путем создания дополнительных рабочих мест, обеспечения самозанятости населения, увеличения уровня доходов населения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Н.А.Назарбаев Послание народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность». 2017 г.
2. Статистические данные Комитета по статистике РК за 2016-2017 годы.
3. Оразымбетова Г. Микрофинансирование в Центральной Азии// Деньги. Финансовое информационное аналитическое издание № 19 (137) , сентябрь 2008
4. Лоскутов И. Правовая база деятельности микрокредитных организаций// Аналитический журнал Рынок ценных бумаг Казахстана №11, 2009г

ТҮЙІН

Бұл мақалада ҚР микронесиелеу жүйесі бойынша 2017 жылғы статистикалық мәліметтер зерттелген. Микронесиелеу ұйымдардың қазіргі жағдайы бағаланып негізгі тежеуші факторлар анықталған. Сонымен қатар ҚР микронесиелеу жүйесін жетілдіру жолдары ұсынылған.

RESUME

This article analyzes statistical data of the microcredit system of the Republic of Kazakhstan for 2017. The main constraint factors for the current status of microcredit organizations are identified in the article. It also provides ways to improve the microlending system in the Republic of Kazakhstan.

С.А. Рысбекова, магистрант

М.Е.Мунасипова, экономика ғылымдарының кандидаты

Қ.А.Ясауи Атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік Университеті, Түркістан қ.

МАТЕРИАЛДЫҚ ЕМЕС АКТИВТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ ҚҰҚЫҒЫН ЕСЕПКЕ АЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация

Бұл мақалада материалдық емес активтерді пайдалану құқығын есепке алу ерекшеліктері зерттелген. Материалдық емес активтердің пайдалану құқықтарының түрі қарастырылған және де қазіргі таңда МЕА Қазақстанда алатын орны көрсетілген

Түйін сөздер: материалдық емес активтер, лицензия, патент

Қазіргі басқару жағдайында материалдық емес активтер де Қазақстанда да, шетелде де кеңінен қолданылады. Бұл технологиялық өзгерістердің жылдамдығы мен масштабына, ақпараттық технологиялардың таралуына, белсенді инвестициялық қызметке, ішкі және әлемдік нарықтарда тануға ұмтылу, халықаралық қаржы нарықтарының дамуы мен интеграциясына байланысты. Соңғы уақыттарда экономикалық ұйымдардағы материалдық емес активтердің үлесі тұрақты түрде артып келеді. Бұл активтер кәсіпорынның бүкіл мүлкінің ажырамас бөлігі болса да, олардың шаруашылық қызметте пайдалануы материалдық нысандардан айтарлықтай ерекшеленеді, өйткені олардың материалдық нысаны жоқ.

Материалдық емес активтерді бухгалтерлік есепте түсіндіруде әдеттегідей ажырамас: зияткерлік меншікті (ЗМ) және ұзақ мерзімді кезеңде (бір жылдан астам) табысты пайда болатын өзге де мүлктік құқықтарды қамтитын сәйкестендіретін МЕА және белгісіз МЕА, кейде гудвиллдік активтер деп аталады.

Материалдық емес активтер бухгалтерлік есепке алудың негізі жаңа нысаны болып табылады, өйткені олар өз теориясы мен практикасында Қазақстандағы нарықтық қатынастарды қалыптастыру мен дамыту сатысында пайда болды.

Зияткерлік меншік объектілерін пайдалану құқығы (тауар шығарылған жердің атауын пайдалану құқығын қоспағанда) коммерциялық концессия үшін франчайзингтік келісімдер бойынша айрықша емес құқықтарды беру туралы авторлық шарттар бойынша лицензиялық келісімдер бойынша беріледі.

Лицензиялық келісім-шартқа сәйкес патент иесі (лицензиар) келісім-шартта көзделген басқа адамға (лицензиатқа) қорғалған өнертабысты (пайдалы модельді, өнеркәсіптік үлгіні) пайдалану құқығын беруге міндеттенеді және лицензиарға шарт бойынша және (немесе) шартта көзделген әрекеттер. Лицензиялық келісімдер Роспатентке тіркелуге жатады. Лицензия екі түрі болуы мүмкін:

айрықша емес - лицензиат объектіні пайдалануға келісімшартта көзделген шектерде пайдалану құқығын берген кезде оны лицензиатқа лицензиясы жоқ бөлігінде пайдалану құқығын сақтап қалады;

айрықша емес - лицензиаттың өнертабысты, пайдалы модельді немесе өнеркәсіптік үлгіні пайдалану құқығын берген кезде патентпен расталған барлық құқықтарды, соның ішінде үшінші тұлғаларға лицензия беруді қамтамасыз етеді.

Патент иеленушісі кез-келген адамды өнертабысты, пайдалы модельді немесе өнеркәсіптік үлгіні (ашық лицензияны) пайдалану құқығын беру үшін Роспатентке сұрау салуға құқылы. Лицензия ашылған патенттелген объектіні пайдалануға ниет білдірген кез-келген тұлға патент иеленушімен төлем

туралы келісім жасасады. Мұндай келісім-шарт лицензияланбайды және тіркеуге жатпайды.

патент иесінің бас тартқан жағдайда мүдделі адам міндетті лицензиясын беруден патент қарсы сотқа жүгінуге құқылы лицензия шарт жасасуға. Мұндай іс-әрекет себебі 4 жыл ішінде факт қолданбаудың немесе патенттелген өнертабыс немесе өнеркәсіптік дизайн патент иесі және оларға құқықтарды тұлғалардың пайдалану болмауы (пайдалы модель - 3 жыл ішінде) болуы керек патент беру күні, ол сымдар тиісті тауарлардың немесе қызметтердің жеткіліксіз жеткізілуіне. Егер патент иесі осы фактілердің дәлелді себептерге байланысты екендігін дәлелдемейтін болса, онда сот міндетті лицензия беру туралы шешім қабылдайды.

Коммерциялық концессия шартына сәйкес пайдаланушыға кәсіпкерлік қызметті пайдалану құқығының мерзімін құқық иеленушіге тиесілі, соның ішінде құқық иеленушінің және/немесе коммерциялық мақсаттағы құқықты қорғалатын коммерциялық ақпаратқа, сондай-ақ басқа да құқықтарға иелік ететін ерекше құқықтар жиынтығы көрсетілген мерзімге ақысыз беріледі шарт бойынша қарастырылған ерекше құқықтар объектілері - тауар белгісі, қызмет көрсету белгісі және т.б.

Материалдық емес активтердің құрамында бөлек пайдалануға болатын материалдық емес активтерді бөлек (қосалқы шот бойынша) және олар бойынша амортизация есептеледі

Пайдалануға берілген лицензиаттың материалдық емес активтері (құқық иеленушінің сақтайтын айрықша құқықтарымен) шарт бойынша қабылданған бағалауда баланста есепке алынады.

Материалдық емес активтерді пайдалану үшін төлемдерді есепке алу келісімшартта белгіленген төлем шарттарына байланысты. Екі ықтимал төлем нұсқасы бар:

- материалдық емес активтерді пайдаланудың барлық кезеңіне мерзімді төлемдер (роялти) арқылы төлеу;
- бір жолғы ақы төлеу (біржолғы төлем). Егер төлем мерзімді төлемдер арқылы жасалса, онда олар есепті кезеңнің шығыстарына пайдаланушы ұйымы толық көлемде кіреді.

Материалдық емес активтер мыналарды қамтымайды:

- оң нәтиже бермеген зерттеулер, даму және технологиялық жұмыс; б
- заңда белгіленген тәртіппен аяқталмаған және аяқталмаған ғылыми-зерттеу, әзірлеу және технологиялық жұмыстар;
- интеллектуалдық қызметтің нәтижелері мен дараландырудың баламалы құралдары көрсетілген материалдық тасымалдаушылар (заттар);
- қаржылық инвестициялар.

Материалдық емес активтер - материалдық физикалық нысаны жоқ, бірақ кәсіпорындар мен ұйымдардың шаруашылық қызметті тиімді жүзеге асыруы үшін қажетті ұзақ мерзімді пайдалану объектілерінің жинағы (1 жылдан астам). Олар ұйымға экономикалық пайда алудың құндылығы мен қабілетіне ие, яғни табыс әкелуші

Материалдық емес активтердің физикалық қасиеттердің болмауынан туындайтын ерекшеліктері олардың есепке алынуы кезінде проблемаларды айқындайды: олардың құны бағалау қиын, ал олардың активтерінің пайдалы қызмет мерзімі көбінесе анықтамалардан тыс болады. Осыған байланысты біз материалдық емес активтерді есепке алудың негізгі міндеттерін тұжырымдай аламыз:

-Материалдық емес активтердің әртүрлі түрлерінің бастапқы құнын анықтау. Ол үшін материалдық емес активтердің әртүрлі түрлерін бағалаудың нақты әдістерін, олардың қажеттілігі мен оларды қолдану мүмкіндігін анықтау қажет;

-Материалдық емес активтердің амортизациясын есептеудің дұрыстығы. Бұл үшін материалдық емес объектілердің белгілі бір түрлерінің қызмет ету мерзімін және олардың құнын есептен шығару жолдарын анықтау қажет;

-ағымдағы кезеңнің шығыстары ретінде есептен шығарылуы мүмкін және одан кейінгі кезеңдердегі амортизация есебінен есептен шығарылатын активтер ретінде капиталдандырылуы мүмкін кәсіпорын шығындарын анықтау

Қорытындылай келе, материалдық емес активтерді пайдалану құқығын есепке алу ерекшеліктер зерттелген. Материалдық емес активтер актив ретінде болашақта экономикалық табыс әкелетін активтер. МЕА-ның пайдалану құқығының бір түрі лицензиялық келісім-шартқа сәйкес патент иесі (лицензиар) келісім-шартта көзделген басқа адамға (лицензиатқа) қорғалған өнертабысты (пайдалы модельді, өнеркәсіптік үлгіні) пайдалану құқығын беруге міндеттенеді және лицензиарға шарт бойынша және (немесе) шартта көзделген әрекеттер болуы тиіс. Мүлік түрін есепке алудың әдіснамасы мен ұйымдастырылуы бүкіл әлемде белсенді талқылануда. Материалдық емес активтер қазіргі уақытта есеп беру әдіснамасының ең проблемалы мәселелерінің бірі болып табылады деп сеніммен айтуға болады. Сондықтанда әлі күнге дейін материалдық емес активтердің есебін жүргізу қызу талқылануда.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Мырзалиев.Б.С, Әбдішүкіров. Р.С, Машаева. А.Ж. Материалдық емес активтерді бағалау және оның есебін жүргізу. - А: Қ.А. Ясауи ат. ХҚТУ,2011.-144 с.
2. Тхагапсо Р.А. Бухгалтерский учет: прошлое, настоящее, будущее // Международный бухгалтерский учет, 2010, №5..

РЕЗЮМЕ

В этом контексте изучены особенности учета права пользования нематериальными активами. Тип прав на использование нематериальных активов рассматривается и в настоящее время неосозаемый, где активы приобретены в Казахстане

RESUME

In this context, the specifics of recording the right to use intangible assets have been studied. The type of rights to use intangible assets is considered and is currently intangible where assets are acquired in Kazakhstan

УДК 338.4:631.1

А.К.Рыскалиев, магистрант

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық - техникалық университеті

АЗЫҚ-ТҮЛІК НАРЫҒЫН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Аннотация

Қазіргі заманғы Қазақстанның басты міндеттерінің бірі – тәуелсіз азық-түлікпен қамтамасыз етуді қалыптастыру. Тәуелсіз азық-түлікпен қамтамасыз ету – кез-келген мемлекеттің негізгі қызметі, яғни ұлттық экономиканың ішкі ресурстық көздері есебінен азық-түлікке қол жетімділікті қамтамасыз ету. Қазақстан ауыл шаруашылығы өнімдерінің ішкі өндірісі мен қайта өңдеуді арттыру арқылы азық-түлік дербестігін жақсарту мүмкіндігі бар.

Түйін сөздер: азық-түлік, ауылшаруашылығы, мемлекет, тауар, өндіріс, нарық.

Елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде, отандық өнімдердің бәсекелестігін қалыптастыруда, ішкі және сыртқы нарықта ауылшаруашылық өнімдерінің үлесін ұлғайтуда, жалпы еліміздің аграрлық саясатын жүзеге асыруда ауылшаруашылық өндірісін мемлекеттік реттеу қажет және ол өз нәтижесін беретіні анық. Қазіргі таңда ауылшаруашылық өндірісінде қалыптасқан басқару жүйесі ғылыми принциптер мен экономикалық талдауларды талап етеді. Ауыл шаруашылығындағы мемлекеттік басқару жүйелері ауыл шаруашылық тауар өндірушілеріне тікелей және жанама әсер ету арқылы тауар өндірушілердің қызметіне басшылық жасауға араласады. Мемлекеттік басқару жүйесі әр түрлі бағытта басшылық жасайды, яғни тауар өндірушілердің өз қызметін ұйымдастыруына, өнім өндіруіне, өнімдердің өткізуіне, пайда табуына т.б. қызметтеріне қолдау көрсетуден бастап, олардың қызметін тоқтатып, таратылуына дейін ықпал ете алады. Мемлекеттің ауыл шаруашылығы өндірісін реттеуге араласуы қажет және ол бұл саланың өзіндік ерекшелігінен туындаған қажеттілік деп ойлаймыз.

Ол біріншіден, ауыл шаруашылығы өндірісі халықты азық-түлікпен қамтамасыз етеді. Сондықтанда мемлекет елдегі азық-түлік бағасының тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін өндірістің қалыпты қызмет етуін қамтамасыз етеді.

Екіншіден ауыл шаруашылығы саласы ауылдағы күнкөріс көзі, яғни ауылда жұмыссыздықты жоюдың бірден-бір жолы болғандықтан мемлекет өндірістің кеңейуіне жадау жасайды.

Үшіншіден ауыл шаруашылығы басқа салалардың шикізат көзі болғандықтан ауыл шаруашылығы өндірісінің дамуына қолдау жасайды. Міне осындай қажеттілікті қамтамасыз ететін ауыл шаруашылығы өндірісін басқаруға мемлекет араласады [1].

Барлық мемлекеттік басқару жүйесі өз құзыры шеңберінде тауар өндірушілерге тікелей және жанама әсер етеді, соның ішінде ауыл шаруашылық саласына тікелей басшылық жасайтын ауыл шаруашылық министрлік қызметіне тоқталайық.

Әр облыс деңгейінде облыстық аумақтық басқармасы өзінің құзіреті шегінде арнаулы атқарушылық және бақылау, қадағалушылық қызметтерді жүзеге асырады. Басқарманың Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігі бекіткен тізбеге сәйкес қалалар мен аудандарда аумақтық органдары, мал дәрігерлік, фитосанитарлық пунктері мен бекеттері, астық инспекторлары болады.

Басқарма өзінің қызметін Қазақстан Республикасының Конституциясына және заңдарына Қазақстан Республикасының Президентінің, Қазақстан Республикасының Үкіметінің актілеріне, басқа да нормативтік және құқықтық актілерге сондай-ақ облыстық аумақтық басқармасы туралы ережеге сай жүзеге асырылады. Басқарма мемлекеттік мекеменің құқықтық үлгісіндегі Заңды тұлға болып табылады.

Жоғарыда мемлекеттік басқару жүйесінде жүргізілген талдауларды қорытындылайтын болсақ, мемлекет тарапынан ауыл шаруашылығы үшін көптеген шаралар ұйымдастырылып, көптеген мемлекеттік жүйелер мен кәсіпорындар ауыл шаруашылығы тауар өндірушілері үшін қызмет етіп жатқанын көруге болады.

Мемлекеттік реттеудің тиімді формалары мен әдістерін анықтау қазақстандық азық-түлік тауарларын жаһандық нарыққа жылжытуды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Бизнеспен айналысатын ұйымдар ішкі заңдарға тәуелді болады, халықаралық нарықтарға шығып жүрген фирмалар заңдардың көптүрлілігі мен реттеуші актілермен санасуға мәжбүр. Қазақстанның азық-түлік нарығының дамуына мемлекеттік әсер етудің басты мақсаты инфляциялық процесстерді бейтараптандырудан және дамыған бәсеке мен іскерлік тартымдылықты қамтамасыз етуден көрінеді. Мемлекеттің ролі нарықта «ойын тәртібін» белгілеуде, жекелеген салалар мен аумақтарды дамыту стратегиясын болжамдауда, мемлекеттік маңызға ие жобалар мен бағдарламаларды іске

асыруда көрінуі қажет. Мемлекеттік реттеудің мақсаты болып бір уақытта тұтынушылардың және сол сияқты тауар өндірушілердің мүдделерін қорғау табылады.

Мемлекеттің шаруашылықтық ролінің өзгерісі маңызды мәнге ие. Мемлекет түрлісипаттағы құралдар дайындайды, олардың көмегімен шаруашылық қызмет процесіне араласады. Мысалы, нарықтық процесстерге әсер ету сипаты бойынша мемлекеттік реттеудің құралдары тікелей және жанама, әсер ету кеңдігі бойынша – жалпы экономикалық және селективті, әсер ету каналдары бойынша экономикалық және әкімшілік, әсер ету саясаты және іске асыру формалары бойынша – салықтық, бюджеттік, несие – ақшалай, бағалық, монополияға қарсы, сыртқы экономикалық, институционалды және т.б. болып бөлінеді. Мемлекет өзінің реттеуші қызметінде мәжбүрлеудің құқықтық формасын қолданады және орасан зор экономикалық ресурстарды басқарады. Экономикалық процесстерді реттеудің мемлекеттік құралдары үш маңызды құралды кірістіреді: мемлекеттік бюджетті, мемлекеттік банктер жүйесін және экономиканың мемлекеттік секторын. Олар арқылы мемлекет экономикалық өсім мен ғылыми-техникалық прогрессті ынталандыра отыра, компаниялардың сыртқы экономикалық қызметін қолдай отыра, басқарудың түрлі әдістерін қолдана отыра шаруашылық қызмет етуіне әсер етеді.

Экономикалық әдебиеттерден басқарудың әкімшілік, экономикалық, әлеуметтік-психологиялық және ұйымдық әдістері әрекет ететіндігі белгілі. Олардың кейбіреулеріне кеңірек тоқталып кетсек. Әкімшілік әдістер оның құрылымының дәлдігі, басқару шешімдерін қабылдау және іске асыру үшін жағдай жасау есебінен жүйе мақсатына жетуге бағытталған нақты – атаулы тапсырмаларға негізделген. [3] Олар басқарылатын объектілерге тікелей әсер етуді білдіреді, басқару органдарының артықшылықты мүдделерін ескереді. Қабылданған шешім үшін жауапкершіліктің негізгі үлесі басқару органына жүктеледі, басқарылатын объектілердің құқығы шектеулі болуы мүмкін. Әкімшілік өкімдер, ережеге сәйкес тек міндетті орындауды талап етеді, өкімнен елеулі ауытқушылықтарға жол бермейді. Олардан экономикалық әдістердің айырмашылығы мінез-құлықтың жалпы ережелеріне, экономикалық стратегиялардың нұсқаларын таңдауға бағытталады. Олар басқару объектілеріне жанама әсер етеді, меншіктің түрлі нысанындағы кәсіпорындардың экономикалық мүдделерін ескереді. Экономикалық әдістер қабылданған әрекеттің және оның нәтижесіне жоғары жауапкершілік кезінде балама шешімдер дайындауға және әр субъектінің мүддесі көзқарасы тұрғысынан және рұқсат етілетін экономикалық тәуекелді ескере отырып тиімдісін таңдауға түрткі бола отырып нарық субъектілерінің толық дербестігін білдіреді.

Азық – түлік нарығын реттеу жүйесінің қалыптасуы және дамуы белгілі кезеңдік бірінен кейін бірі кезең бойынша өтті. Кезеңдерге бөлу азық – түлік нарығын реттеу бойынша сәйкес мемлекеттік органдардың көпсанды әрекеттерін жүйелеуге, олардың бәсекеабілеттілігін көтеру қиындықтарын анықтауға мүмкіндік береді.

Мемлекеттік реттеу тұрғысынан азық – түлік нарығының дамуы түрлі мерзімдік әрекеттер бойынша төрт кезеңге бөлуге болады. Ауыл шаруашылығы мен сүтті мал шаруашылығындағы қолайсыз құбылыстармен сипатталады, жекелей алғанда өндіріс көлемінің құлдырауымен, нарықтық қатынастарға өтуді жеделдету үшін төмен тиімділікті «шоктік терапия» моделін таңдаумен байланысты негізгі экономикалық көрсеткіштердің төмендеуімен сипатталады. Халықтық тұтынудағы тауарларға, соның ішінде тағам өнімдеріне бағаны еркін белгілеу сұраныс пен ұсынысты теңдестіруге алып келеді деп саналды [2].

Нарықтың тартымды субъектілері неғұрлым арзан импорттық тағам өнімдерін әкеле бастады, нәтижесінде көптеген отандық тауарөндірушілердің бәсекеабілеттілігі төмендеді және олар өздерінің қызметтерін тоқтатуға мәжбүр болды. Азық – түлік

сферасын мемлекеттік реттудің бірінші кезеңі қарама – қайшылықты. Бір жағынан «шоктік терапияға» мәжбүрлі түрде кіруі қызметтің түрлі салаларында мемлекеттік реттудің үйлестірілмеуіне алып келді.

Өсімдік тектес және жануар тектес сипаттағы өнім жетіспеушілігінен нарыққа барлық мүмкін делдалдық құрылымдар енгізілді және тағам өнімдері санитарлық нормаларды өрескел бұза отырып қымбат бағамен сатылды. Қиындықтарға қарамастан мемлекеттік реттеу жүйесінің дамуының бірінші кезеңінде аграрлық секторда түбегейлі қайта құрулар жүргізілді және меншіктің түрлі нысанындағы кәсіпорындардың қызмет етуі үшін жағдайлар жасалды және сонымен қатар тұтынушылардың тапсырысы мен талаптарына сәкес келетін азық – түлік өнімдерін шығаруға мүмкіндік беретін бәсекелік орта қалыптасты. Бірақта азық – түліктік саланы мемлекеттік реттеу жүйесі одан әрі жетілдіруді қажет етті.

Қазақстан АӨК және сүт өндіру бизнесін дамытуда оң қарқынды қамтамасыз еткен экономикалық және ұйымдық шараларды қабылдаумен сипатталады және жекелей алғанда, макроэкономикалық жағдай, ішкі аграрлық сектордың жағдайы өзгерді, жаңа аграрлық экономика қалыптаса бастады, ауыл шаруашылық кәсіпорындарының қаржылық жағдайы жақсара бастады, сүт өнеркәсібінің тартымдылығының алғышарттары қалыптасты. Бірақта тағам өнімдерінің көптеген түрлерін отандық фирмаларда жеткілікті көлемде өндіруге мүмкіндік болса да, олардың импортына тәуелділік жоғары болып қала берді.

Дағдарысқа қарсы шараларды жүзеге асыру бойынша үлкен позитивті жұмыстар атқарылды, өндіріс көлемінің құлдырауы тоқтатылды, салаларда экономикалық жандану байқалды, сүт өндірісінің өсу қарқыны байқалды. Орташа жылдық өсім 2016 жылы 5,05 %-ті құрады, яғни едәуір жоғары деңгей болып саналады. Бірақта ол сүтті сиырлардың мал басы санын артықшылықты өсу арқылы қамтамасыз етілді, ал өнімділік өте төмен қарқынмен өсті (сәйкесінше 3,7% және 1,8%). Әрине, сүт бизнесін дамытудың экстенсивті типі сақталды. Осыған байланысты ұсақ тауарлы өндіріс өзінің басымдығын сақтап қалды. Сүт өндірісінде тұрғындар шаруашылығының үлесі 90,8 %-ке жетті, ал бұл кезде ірі құрылымдар тек 3,7%-ті және шаруа қожалықтары бар болғаны 5,5 %-ті құрады. Қызмет етудің экстенсивті моделін сақтай отырып тауар өндірушілердің аз ғана бөлігі өндіріс үшін осы заманғы технологияны, құрал-жабдықтарды пайдаланады [3].

Төлем қабілеттіліктің жоғарылауы сыр, ірімшік, сары май, ет сияқты және тағы да басқа қымбат тұратын тағам өнімдеріне сұранысты тудырды. Бұл кезеңде республиканың азық – түліктік кешені дамуға бет алды, азық – түлік сферасының қызмет етуінің нормативтік базасын қалыптастыру бойынша заңдық творчестволық жұмыстар едәуір алға жылжыды. Жекелей алғанда, азық – түлік сферасының тұрақты дамуының өсімін ынталандыру бойынша міндеттер шешілді, азық – түлік тауарларының экспортын жүзеге асыратын отандық тауар өндірушілерді мемлекеттік қолдау бойынша жұмыстар жүргізілді. Қазақстан Республикасының Үкіметімен өсімді интенсивтендіру бағытында азық – түлік сферасын дамыту үшін бірнеше заңдар және қаулылар қабылданғанына қарамастан әрекет етіп тұрған экстенсивті бағыттар нарықта басымдыққа ие болып отыр.

Азық – түлік кешенін мемлекеттік реттеу жүйесінің төртінші кезеңі жалғастырылып келеді. Бұл кезеңге барлық жүйелер мен ішкі жүйелерді терең жаңғырту негізінде азық – түлік сферасын дамытуға стратегиялық қадам жасау сипатты тән болып табылады. Жаңғырту бәсекелік артықшылықты қалыптастыру мүмкіндігін беретін азық – түлік кешенінің барлық интенсивтендіру проблемаларын кірістіреді. Бұл проблеманы іске асыру үшін барлық технологиялық желіні оның сапасын көтеру жолымен интенсивтендіру және экологиялық таза өнімді қамтамасыз ету қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Казамбаева А.М. Ауылшаруашылығы саласын жетілдірудегі жаңа стратегиялық бағыттары // Қазақстан жоғары мектебі, 2010. - №2-269-271 бет.
2. Тураров Д.Р. Қазақстанда азық-түлік қауіпсіздігін алдын алу аясында ауылшаруашылығының салалық даму мәселелері [Текст] / Д. Р. Тураров, И. У. Кулиев // ҚазҰУ хабаршысы / Экономика сериясы/. - 2016. - № 2(114). - Б. 264-269
3. Байболтаева Н.Ә. Ауылшаруашылығы ұйымдарының есеп саясатын қалыптастыру мәселелері [Текст] / Н. Ә. Байболтаева // Ізденіс-Поиск (гуман.ғылым.сер.). - 2013. - № 4. - Б. 136-144 . - ISSN 1560-1722.

РЕЗЮМЕ

Одна из главных задач современного Казахстана – обеспечение продовольственной независимости. Обеспечение продовольственной независимости – это основная деятельность любого государства, которая обеспечивает доступность продовольственных ресурсов за счет внутренних источников национальной экономики.

Казахстан имеет возможность повысить уровень продовольственного самообеспечения за счет увеличения собственного производства и переработки сельскохозяйственной продукции.

RESUME

One of the main tasks of modern Kazakhstan is to ensure food independence. Ensuring food independence is the main activity of any state that ensures the availability of food resources from domestic sources of the national economy. Kazakhstan has the opportunity to increase the level of food self-sufficiency by increasing its own production and processing of agricultural products.

УДК 332.83

Г.Ж.Рысмаханова, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

Ш.Шакидуллақызы, магистрант

Қорқыт Ата атындағы қызылорда мемлекеттік университеті, Қызылорда қ.

ТҰРҒЫН ҮЙ ҒИМАРАТТАРЫН ЖОБАЛАУ ЖӘНЕ ЖОБАЛЫҚ ШЕШІМДЕР ЖҮЙЕСІНІҢ ДАМУ ҮРДІСТЕРІ

Аннотация

Мақалада Қазақстандағы тұрғын үй нарығы құрылысындағы жобалау және жобалық шешімдердің теориялық аспектілері қарастырылады.

Түйін сөздер: құрылыс, тұрғын үй, нарық, жоба, жобалық шешім

«Құрылыс» саласы туралы айтқанда, рыноктық экономистер, капитал иеленушілер мен инвестициялық үдерістердің басқа да қатысушылары, яғни инвестициялық кешен арасын біріктіретін қарым-қатынасты меңзейді.

Құрылысқа адам мұқтаждығын қанағаттандыру үдерісінде ерекше қамтамасыз ету рөлі тиесілі. Ел немесе өңір сияқты ауқымды шаруашылық жүйелерінде бұл мақсаттар кезеңдер бойынша қалыптасады. Мақсаттар тұтыну деңгейінің өсуімен байланысты, себебі:

-құрылыс - адамның тұрғын үйге деген қажеттілігін тікелей қанағаттандыруы қажет, бұл – құрылыс өнімінің ең жоғары, бірінші деңгейі;

-құрылыс аталған қызметін қажеттіліктің басқа да түрлерін қанағаттандыра отырып орындайды, мысалы, азық-түлік, тұтыну және қызметтік және т.б. өнімдерді өндіруші, сақтаушы және өткізуші ғимараттармен қамтамасыз ету;

- тұтыну және қызметтік заттарды дайындау үдерісіне қатысушы өндіріс құралдарын жасақтауға қатысу да құрылыс өнімдерінің бірі болып табылады;

- басқа құрылыс өнімдерін өндіруде қолданылып құрылыс өнімдері. Оларға құрылыс материалдары мекемелері және т. б. жатады.

Профессор В. Николаевтың айтуы бойынша, бұл иерархиялық (сатылық) жүйеде құрылыс қызметінің мақсаттылығы мен кез-келген деңгейдегі құрылыс өнімінің құны тұтынушы арқылы осы өнімнің тиімділігімен (яғни, сұранысты қанағаттандыруымен) анықталады [1].

Құрылыс қызметін ынталандыру жоғары деңгейден төменге қарай сол өнімді тұтынуға деген қажеттілік арқылы, оны өндіру үшін ғимарат салудан басталады.

Құрылыс (күрделі құрылыс) – материалдық өндіріс саласы, ғимараттар мен құрылымдарды тұрғызу мен қайта өңдеу болып табылады. «Құрылыс» терминін екі түрлі мағынада қарастыруға болады:

- біріншіден, техникалық, инженерлік мағынада – жобалау-іздігіру жұмыстары, түрлі мақсаттағы ғимараттар мен құрал-жабдықтарды салу, қайта өңдеу, жаңарту, қайта жабдықтырумен байланысты өндірістік қызмет түрі;

- екіншіден, экономикалық мағынасында халық шаруашылығының бір саласы ретінде.

Жүйе ретінде құрылыс рыногы өзіне: құрылыс рыногының субъектілерін; рыноктық қатынас объектілерін; құрылыс кешені рыногының инфрақұрылымы; рыноктық механизм; мемлекеттік бақылау; рыноктық реттеу мен өзін-өзі реттеуді біріктіреді.

Құрылыс рыногының субъектілері: инвесторлар, тапсырыс берушілер, мердігерлер, ғылыми-жобалау мекемелері, ғылыми-зерттеу институттары (ҒЗИ), құрылыс материалдарын өндіруші және құралдар құрылғылар өнеркәсібі мекемелері, құрылыс және машина жасау кәсіпорындары, технологиялық, энергетикалық және басқа да құралдарды жасаушы кәсіпорындар.

Рыноктық қатынас объектілері болып: құрылыс өнімдері (ғимараттар, нысандар және олардың кешені және т.б.); құрылыс машиналары; көлік құралдары; материалдар, бұйымдар; құрылғылар; капитал; жұмыс күші; ақпарат және т.б. табылады.

Құрылыс кешені рыногының инфрақұрылымының құрамына: банктер – ұлттық (мемлекеттік), сыртқы экономикалық, инвестициялық, акционерлік коммерциялық, ипотекалық және т.б.; биржалар – тауарлық-шикізатты, еңбек ресурстарының, қор (бағалы қағаздар), жылжымайтын мүліктердің және т.б.; брокерлік кеңселер мен фирмалар; институционалдық инвесторлар – зейнетақы қорлары, сақтандыру фирмалары, ашық және жабық үлгідегі инвестициялық қорлар мен фирмалар және т.б.; шет елдік инвесторлар; агенттіктер, делдалдық, жарнамалық, ақпараттық қызметтер мен фирмалар; инженерлік-кеңес беруші орталықтар; аудиторлық фирмалар; құрылыс кешеніндегі венчурлық (тәуекелді) кәсіпорындар; шағын бизнесті қолдаушы бағдарламалар мен қорлар; бақылаушы-инспекциялық қызметтер; арбитраж, сот және т.б..

Салықтық міндеттемелер, субвенциялар, монополияға қарсы шаралар, амортизациялық аударымдар негізінде мемлекет құрылыс рыногы мен оның инфрақұрылымы субъектілерінің институционалдық тәуелділігін реттейді. Биржалар мен тендерлік сауда-саттық арқылы рыноктық қатынастар өздігінен реттеледі.

Құрылыс кешені рыногы оған қызмет көрсетуші қазіргі заманғы ақпараттық жүйе болғанда ғана тиімді жұмыс жасайды. Құрылыс рыногының ақпараттық жүйесінің негізгі міндеттері: мүмкін боларлық тапсырыс берушілердің (инвесторлардың) құрылыс өніміне деген талғамын білу; тиісті ақпараттар базасын қалыптастыру; құрылыс-монтаж жұмыстарын жүргізуші ұйымның ағымдағы мүмкіндіктері жайлы ақпаратты білу; шығарылып жатқан құрылыс материалдары, бұйымдары мен құрылғыларының көлемі, номенклатурасы, сапасы, бағасы туралы білу; коммерциялық тәуелсіздікке ие инвестициялық жобаларды білу; жылжымайтын мүлік рыногымен тікелей байланыс; орталықта және аймақтарда жобалар бойынша, қаржылық (инвестициялық) ресурстар, құрылыс материалдары, машиналар мен механизмдер, құрылыс өнімдері бойынша тендерлер (сауда-саттық) өткізу жағдайын қалыптастыру; Экономика және бюджеттік жоспарлау және Қаржы министрліктері, сонымен қатар, жергілікті басқарушы органдармен қарым-қатынас жасау.

Экономикалық ортаны қалыптастыру кезінде капитал салымдары саласындағы инвестициялық белсенділікті арттыру мақсатында мемлекет тарапынан ықпал етуші қаржылар төмендегідей бағытта бейнеленеді:

- импорталмастырушы өнімдерді, оның ішінде өндірістік-экономикалық байланыстардың үзілуі салдарынан мерзімдік жеткізілімдері тоқтап қалған өнімдерді шығарушы өндіріс орындарына;

- бәсекеге қабілетті өнім өндіруге бағытталған кәсіпорындарға;

- болжамдық бағалауларға сәйкес ұзақ уақытқа дейін жоғары сұранысқа ие болатын өнімді өндіруші өндіріс орындарына;

- жаңа өнім түрлерін немесе сапасы жоғары өнім өндіруді меңгерген кәсіпорындарға;

- негізгі өндірістің тиімді қызмет етуі үшін қажетті салалардың артта қалушылығын жоюға ықпал етуші экономикалық механизм арқылы өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымдарға [2].

Құрылыс - материалдық өндірістің аса қуатты өнеркәсіптік саласы. Күрделі құрылыстың көлемі мен деңгейінен материалдық өндірістің басқа да салаларының дамуы, елдің экономикалық әлеуеті мен ұлттық табысының өсуі қамтамасыз етіледі [3].

Тұрғын үй саласындағы нысандар құрылысы жобалық шешімдер негізінде жүзеге асады. Жобалық шешім – кең мағынада, ой немесе келешектегі іс-әрекеттердің жоспары. Тар мағынасында – құрал-жабдықтарды, өнімдерді немесе қызметтерді жасақтаудағы құжаттар жиыны, сондай-ақ, бірқатар құжаттардың алдын-ала үлгілері.

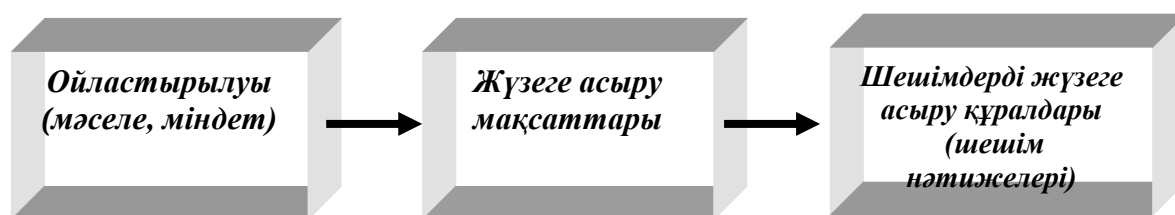
«Жоба» түсінігі бірқатар белгілері бойынша ортақ сипаттамалары бар әртүрлі қызмет түрлерін біріктіреді, мұндай сипаттамалардың бастылары ретінде төмендегілерді атап өтуге болады: нақты мақсаттарға, белгілі нәтижелерге қол жеткізуге бағытталуы, көптеген өзара байланысты іс-әрекеттердің реттелмелі түрде орындалуы, басталу және аяқталу уақытының шектеулі түрде белгіленуі.

Жобалар – барлық деңгейдегі (қалалар, аудандар, ел) және барлық меншік формасындағы ұйымдарды жетілдіру мен дамыту құралы болып саналады. «Жоба – жобаны іске асыру кезінде қолданылатын немесе тұтынылатын ресурстардың ақысын төлеуге бекітілген бюджет шегінде және бөлінген уақыт шеңберінде нақты, тамаша нәтижелерге қол жеткізу үшін жұмсалатын күштер жиынтығы» [4].

Жобаларды басқарудың қазіргі заманғы теориялары өнеркәсіптік жобаны табиғи нысандарды, технологиялық үдерістерді, техникалық және ұйымдастырушылық құжаттарды, материалдық және қаржылық, еңбек және басқа да ресурстарды, сонымен қатар, басқарушылық шешімдерді және оларды жүзеге асыру жөніндегі іс-шараларды

оның мақсаты шеңберінде қалыптастыру жүйесі ретінде қарастырады [5]. 1-суретте жобаның негізгі элементтері көрсетілген.

ЖОБА

Дерек көзі: автордың құрастыруы

Сурет 1. Жобаның негізгі элементтері

Жоба – бұл жасалатын инженерлік ғимараттың немесе басқа да кез-келген өнеркәсіптік немесе азаматтық бағыттағы нысанның төмендегідей жүйеде қалыптастырылған мақсаттары:

- болашақ ғимараттың архитектуралық-жоспарламалық, құрылғы-жинақтамалық және технологиялық шешімдерін бейнелейтін сызбалық материалдары (сызбалар);

- нақты табиғи ортадағы жұмыстың қауіпсіздігі мен сенімділігі, оның құрылысының техникалық мүмкіндіктерін негіздеуші түсіндірме-анықтамалық жазбалары;

- құрылыстың құны мен қаржылық, материалдық, еңбек ресурстарының шығынындарының экономикалық мақсаттылығын негіздеуші сметалық-экономикалық бөлімі.

Біздің көзқарасымыз бойынша, жобалар ғимараттардың барынша жинақылығы мен қолайлылығын қарастыруға міндетті, бірақ оның архитектуралық құрамына қолда бар механикалық құралдарды ескере отырып, құрылғыларды ірілендіруге, жобалық шешімдердің технологиялық дәрежесін жоғарылатуға, жоғары өнімді техниканы қолдануда кері әсері болмауы тиіс. Жобаларда құрылыс өндірісін жоспарлау мен ұйымдастыруға қатысты барлық ақпараттар (жұмыс көлемі, қажетті материалдар саны, құрылғылар, машина, еңбек ресурстары, көлік құралдары жөнінде мәліметтер) болу керек. Сондай-ақ, жоба бұйымдар, бөлшектер және құрылғылар өндіруші кәсіпорындардың мүдделерін ескеруі тиіс. Біздің ойымызша, ең маңызды және жауапкершілікті кезең – бұл құрылыс нысандары үшін шешім қабылдауда кешендік бағытты қолдануды қажет ететін кезең.

Аталмыш кешеннің негізгі талаптары төмендегідей болып табылады:

- құрылымдық, оңтайландыру және сипаттамалық әдістердің көмегімен міндеттердің айқынсыздығын төмендету және негізделген кешендік әдістемелерді құрастыру;

- бір емес, бірнеше оңтайлы шешімдердің болу мүмкіндігін ескеру;

- шешімнің сапасын баламалы нұсқаларды бағалауды салыстыру негізінде өлшеу;

- шешім қабылдаудың барлық кезеңдерінде шешім қабылдауға атсалысқан тұлғаларды толық қатыстыру арқылы жауапкершілікті арттыру;

- сарапшыларға тек жанама іс-әрекеттерді орындау мүмкіндігін беру (ақпараттың айқынсыздығын төмендету бойынша ақпараттық немесе талдамалық жұмыстар) [6] .

Осылайша, тұрғын үй құрылысында жобалық шешімдерді қабылдау және экономикалық негіздеуде мұндай кешендік бағыт, біздің ойымызша, жобалар сапасын жақсартып, оларды нақты жағдайларға барынша сәйкестендіреді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Степанов И.С. Экономика строительства: Учебник. - М.: Юрайт-Издат, 2006.-620 с.
2. Акимов В.А., Макарова Т.Н., Мерзляков В.Ф., Огай К.А. Экономика отрасли (строительство): Учебник. -М.: ИНФРА-М, 2006. - 304 с.
3. Шапиро В.Д и др. Управление проектами – СПб., 1996, -610 с.
4. Беренс В., Хавранек П. Руководство по подготовке промышленных технико-экономических исследований / Издание ЮНИДО, пер. и доп. Вена, 1991.
5. Варезкин В.А., Гребенкин В.С. и др. Экономика архитектурного проектирования и строительства: Учебник. -М.: Стройиздат, 1990.-272 с.
6. Черняк В.З. Бизнес-планирование: Учебник. - М.: КНОРУС, 2005. -536с.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются теоретические аспекты проектирования и проектных решений на рынке жилья Казахстана.

RESUME

In given article the theoretical aspects of designing and project solution in the market of habitation Kazakhstan are considered.

УДК 336.722.117.7(574)

А.Б.Айтқалиева, студент

А.А.Жанғазиева, студент

З.Х.Султанова, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент м.а.

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ТҰТЫНУШЫЛЫҚ НЕСИЕЛЕНДІРУДІҢ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация

Мақалада Қазақстанға тұтынушылық несиелендіру саласына тән негізгі мәселелер қарастырылды. Бұл мәселелер әдебиетпен шолу және борышкерлер мен банктік қызметтің осы түрімен айналысатын қызметкерлер арасында жүргізілген сауалнама негізінде анықталған.

Түйін сөздер: тұтынушылық несиелендіру, борышкер, пайыздық мөлшерлеме

Бүгінгі таңда тұтынушылық несие кеңінен таралған банктік қызмет болғасын, оның өзіне тән мәселелері және кейбір кемшіліктері бар. Қазіргі таңда туындаған негізгі мәселелер, яғни бір жағынан тұрғылықты халықтың нақты табыстарын толық көрсетпеуі мен ертеңгі күнге толық сенімнің болмауы, екінші жағынан клиенттердің қаржылай сауаттылығының төмен дәрежесі тұтыну несиесінің дамуына кедергі болып отыр. Бірақ соңғы жылдары нарықта жаңа қатысушылардың, жаңа несиелендіру орындарының пайда болуы және осы орындарды өзгертуде жаңа банктердің пайда болуы нарықтың жағдайын өзгертуде. Соның нәтижесінде тұтыну несиесін беретін коммерциялық банктердің көбеюінен тұтыну несиесінің жағдайының өзгертуімен пайда болатын мәселелердің көлемі де артып келеді. Бірақ бұл мәселелер әлі де шешілмеген қалпында қалып отыр.[1]

Сарапшылардың зерттеулері бойынша, тұтынушылық несиеге деген қол жетімділіктің арқасында бұл нарықта елеулі мәселелердің пайда болуына алып келеді. Олар: халықтың қаржылық сауаттылығын арттыру және өз қаржыларын жоспарлау қабілеті; қарыз алушылардың банкпен қарым-қатынаста құқықтарын қорғау және шарт жасасқан кезде клиенттерді қажетті ақпаратпен қамтамасыз ету; мерзімі өтіп кеткен берешектердің санының өсуін болдырмау және кепілдік, клиенттер туралы ақпарат жинау арқылы кредиторлардың құқықтарын қорғау; мәселелі берешектермен жұмыс істеу үшін арнайы жүйе құру: коллекторлық агенттіктер, несие қабілеттілігі төмен клиенттермен жұмыс істейтін арнайы институттарды құру.

Орталық және Шығыс Еуропа елдеріндегі және Еуропалық Одақ елдерінің банктеріне қарағанда, біздің еліміздегі банктердің несиелік тәуекелді басқару сапасы төмен. Несиелік тәуекелдерді бақылауды арнайы механизмдерімен қамтамасыз ету үшін қадағалау және реттеуші органдардан қолдау шаралары, тәуекелдерді жан-жақты құралдардың бар болуы, клиенттермен жұмыс істеуге арналған заманауи құралдар және ұзақ мерзімді деректер қажет.

Тұтынушылық несиелендіру нарығын зерттеу мақсатында 200 адам арасында сауалнама жүргіздік. Сауалнама жүргізу нәтижесінде тұтынушылық несие қандай мақсатқа, қандай мөлшерде алынды секілді сұрақтар анықталды. Сауалнама келесідей жағдайды байқатты: респонденттердің тұрмыстық техниканы сатып алу үшін респонденттердің 65%-ы тұтынушылық несие алған. Сұралған тұтынушылар арасында 17,5 пайызы оқу ақысын төлеу үшін, 15 пайызы басқа мақсаттарға, ал 2,5 пайызы медициналық мақсатқа тұтынушылық несиені алған болатын.

Тұтынушылық несиенің мөлшеріне байланысты нәтиже мынадай, сұратылған адамдардың 45 пайызы 100-500 мың теңге аралығында, 25 пайызы 500 мың теңге – 1 млн. теңге аралығында, 20 пайызы 100 мың теңгеге дейін, 10 пайызы 1 млн. теңгеден астам мөлшерде несие алған болатын.

Тұтынушылық несиені респонденттердің 50 пайызы ғана несиелік карточка арқылы алып көрген.

Коммерциялық банкті таңдау процесінде тұтынушылардың талғамына түрлі факторлар әсер етеді. Сауалнамада бірнеше факторлар ұсынылған, осыған байланысты сұралған тұтынушылардың таңдауына әсер еткен факторлар бойынша нәтижелер мынадай:

- пайыздық мөлшерлеме деңгейі – 90 пайыз;
- несиені алу процесінің шапшандығы – 35 пайыз;
- банктің танымалдығы және жарнамасы – 20 пайыз;
- талап етілетін кепілдік түрі – 12,5 пайыз.

Сонымен қатар, тұтынушылық несиені қолданушыларға банккебережақтары жөнінде сұрақтар қойылды. Несие уақытында өтелді ме, тұтынушылық несиені уақытында қайтармаудың себептері және кешіктіріп төлеудің мерзімі анықталды. Сонымен, респонденттердің ішінен 25 пайызы несиені уақытында қайтармаған. Бұған бірнеше себептер әсер етті. Сауалнама жауаптарының нәтижесінде басты себептердің бірі – жалақының кешігіп төленуі және жұмыстан айырылып қалу. Бұл жағдайда 20 пайызына банк тарапынан көмек түскен (несие төлеу мерзімін ұзарту, қосымша уақыт, шарттарды қайта қарастыру).

Респонденттердің 22,5 пайызы тұтынушылық несие қолданған кезде, оның шарттарының немесе пайыздық мөлшерлемесінің өзгергенін байқаған. Бұл жағдайды банк түсіндірмеген.

Өткізілген сауалнаманың нәтижелері көрсетіп отырғандай, тұтынушылық несие халық арасында кең қолданылатын несиелік өнімнің түрі.

Тұтынушылық несиелендіру мәселелерін анықтау мақсатында банктік қызметтің осы түрімен айналысатын мамандар арасында да сауалнама жүргізілген болатын. Олардың осы салада жұмыс тәжірибесі 1 айдан 3 жылға дейінгі мезгілді құрады. Олар жұмыс істейтін банктер тұтынушылық несиелендіруді келесідей түрлерін ұсынады екен: төлемді 12 айға дейінгі бөліп төлеу, 36 айға дейінгі мерзімде стандартты несиелендіру. Банк қызметкерлерінің 98 пайызы клиенттер тарапынан несиелердің қай түріне сұраныс көбірек деген сұраққа мерзімін бөліп төлеуді көрсеткен. Тұтынушылық несиелендіру кезінде кездесетін мәселелер құнында бұрын алынған несиелер бойынша кешіктіру жағдайлары болуы себебі, екіншісі борышкерлердің табыстарының ресми зейнетақы төлемдермен рәсімделмеуі. Сонымен қатар банктік қызметкер несиелендірушілердің қаржылай сауаттылығының төмен болуын байқайды. Өзінің жұмыс жасайтын банктен несиелер ала ма едіңіз деген сұраққа иә деп жауап берсе де өздері несиелендіріп көрмеген.

Қазіргі таңда тұтынушылық несиелендірудің басты мәселелерінің бірі- халықтың несиелендіру қабілеттілігінің төмендеуі және соның нәтижесінде мерзімі өтіп кеткен берешектердің артуы. Мысал үшін, қазіргі таңда көптеген банктер экспресс-несиелендіру бағдарламасын жүргізеді. Бұл несиелендіру түрі тек бір құжатты- жеке куәлікті қажет етеді. Клиенттің несиелік қабілеттілігі дұрыс тексерілмей, яғни табыс көздерін дұрыс бағаламай, осының кесірінен клиенттің несиелендіру өтеу үшін кей жағдайларда мүмкіндігі болмайды немесе қаржылары жеткіліксіз болады.

Банк клиенттерінің несиелік қабілеттілігі дегеніміз- қарыз алушының келісімшартқа сәйкес қарызды қайтара алатын қабілеттілігіне және дайындығына, несиелендіруші алған ақшаның тиімді пайдаланатындығына сенім арттыра алатын кәсіпорынның қаржы шаруашылық күйі. Яғни, қарыз алушының несиелік қабілеттілігі алған қарызын өтеуге қабілеттілігінің жететіндігімен түсіндіріледі. Қарыз алушының несиелендіру қабілеттілігінің оның төлеу қабілеттілігінен айырмашылығы - өткен мерзімге немесе белгілі бір мерзімге дейінгі қарыздардың төленбегендігін ескермегендігінде, керісінше, ең жақын перспективаға қарыздың өтеуіне қабілеттілікті болжағанында.

Қарыз алушының несиелендіру қабілеттілігін анықтаудың негізгі мақсаттары оның қаржы жағдайын зерттеу, борышкердің тиімсіз қызметінің салдарынан несиелендіру қорларының жоғалтуларын ескерту, кәсіпорын қызметінің өсуі және несиелендіру бағытында оны ынталандыру болып табылады.

Банктер борышкердің несиелендіру қабілеттілігін талдауда келесі сұрақтарды шешуі керек: қарыз алушы өз мерзімінде міндеттемелерін орындауға қабілетті ме, оны орындауға дайын ба? Әрине бұл сұрақтар қарыз алушының қаржылық жағдайымен және қарыз алушының жеке қасиеттерімен байланысты.

Тұтынушылық несиелендіру банк қызмет көрсететін операцияларының ішінен ең тиімді және пайдалы болып табылатын несиелендіру түрі болып табылады. Бірақ оның кемшілігі де бар: тұтынушыларға бағытталған қызмет түрі тікелей тұтынушылардың жағдайына байланысты болады. Яғни, мысалы тұтынушылардың денсаулығына байланысты жұмыстан айырылып қалған жағдайда, клиент несиелендіру бойынша қарызын өтей алмайды.

Тұтынушылық несиелендіру немесе жеке тұлғаларды несиелендіру банктік операцияларының ішінен проблемалық қызмет түрлерінің бірі болып табылады. Ал тұтынушылық несиелендірудің негізгі мәселесі- бұл қарыздардың қайтарылмауы. Қазіргі кезде несиелік қоржын сапасын оңалтудың макроэкономикалық мәселелерін шешудің бір жолы үдемелі индустриялық-инновациялық даму бағдарламасын жүзеге асыру арқылы көптеген кәсіпорындарды іске қосып, халықты жұмыспен қамтамасыз ету болар еді.

Сонымен қатар, келесі бір мәселелерінің бірі- бұл несиелендіруші алған кездегі банкке ұсынылатын кепілдік. Ірі несиелендіруші рәсімдей отырып, тап болатын проблема

кепілзатболып табылады. Оларға автокөлік, жылжымайтын мүлік, асыл бұйымдар, қымбат тұрмыстық техника және т.б. жатады.

Банкирлердің айтуы бойынша несиелендіру бойынша қызметке клиенттер жөніндегі деректердің болмауы кедергі келтіреді. Ал қазіргі таңда несие алған клиент туралы мәлімет арнайы несиелік бюролардасакталады. Соның көмегімен банк қарыз алушы туралы мәлімет алып, оның несиелік қабілеттілігін бағалайды. Бұл операция әр банк үшін міндетті атрибут болып табылады.

Тұтастай алғанда, несие нарығының «теріс жағы» тұтынушылық несиенің кең ауқымды ұсыныстары болса да, Қазақстанда бұл нарық әлі «шикі», соңына дейін құрылымдалмаған және әбден өркениетті емес. Бірақ тұтынушылық несиенің ұсыныстары артып келетінін көре аламыз. Жарнамалық газет- журналдарда түрлі ссудалар, ипотека, финлизинг туралы хабарландырулар жазылған. Бұл нарықта үлкен ақшалардың бар болуы және олар айналымға шығуын қажет етеді деген сөз.

Салыстыратын болсақ, Қазақстандық тұтынушылық несие нарығы Ресей нарығынан бірнеше жылға артта қалып отыр. Ресейде бұл банктік қызмет 1992-1993 жылдардан бастап дамыды. Бүгінгі күні тұтынушылық несиелері тек ірі қалаларда ғана емес, сонымен қатар провинцияларда да сұранысқа ие.

Жеке тұлғаларды несиелендіру тәжірибесі көрсеткендей Қазақстанда тұтынушылық несиелендіру нарығы маңызды және басты мәселелерге толы. Оларға келесілер жатады:

- несиелендіру процестерінің жетіспеушілігі;
- ссуданың берілу және оны өтеу кезінде қолма-қол ақшаларды пайдалану;
- экономикаға негізделген пайыздық саясаттың болмауы;
- заңнамалық сипаттағы мәселелер.

Тұрғындардың табыстар деңгейі тұрғысынан алғанда, халықтың сатып алу қабілеттілігін бағалай отырып, аймақтық аспектілерінде банктік мекемелерімен қамтамасыз етілуі жағынан да Қазақстанда несие беруді дамыту өте өткір мәселелерінің бірі ретінде саналады.

Сонымен қатар, қазіргі таңда көптеген коммерциялық банктер клиенттерге өз қызметтері туралы жарнама арқылы хабарлайды. Газет-журналдарда, жарнамалық кітапшаларда, хабарландыруларда банктік қызмет көрсету түрлерімен таныса аламыз. Әрине, жарнама ақпараттың қолжетімділігі және банктер жағынан маркетингтік барысындағы ақпарат беру үлгісі болып табылады. Тұтынушылардың көбі жарнама әсеріне беріліп, осының нәтижесінде бұл банктерге таңдаумен тоқталған болатын. Бірақ кеңінен жарнамалық түрде көрсетілген қызмет түрі жақсы деп саналмайды. Коммерциялық банктер жарнамада өз теріс жақтарын айтпай кетеді, тек оң жақтарын және басқа банктерге қарағанда өздерінің артықшылықтарын жарнамалайды. Мысал үшін, тұтынушылық несиені ұсынған кезде бірде-бір банк комиссиялық төлемдерді жарнама арқылы айтпайды. Өкінішке орай, тұтынушылардың көбі Интернет желісінің пайдаланушылары бола алмайды. Себебі Интернет арқылы банктердің қызметшілеріне онлайн-сұрақтар қойып, белгілі бір қызмет түрлері жөнінде немесе сұрақтарына жауап біле алады. Банкті таңдаған кезде үлкен мәнге ие болатын жағдай- банктің аймақтардағы филиалдар желісі және банкоматтардың жеткілікті саны. [2]

Қазіргі кезде тұтынушылық несие беру жүйесін зерттегенде келесілерге мән беру керек: елдегі нарықтық экономиканың дамуының ерекшеліктері, несиелеудің әрбір элементі ерекше бағытта дамитын несиелік процестің бірлігі; келешек макро және микроэкономикалық факторларға тәуелді тенденциялар.

Кесте 1 - Қазақстан Республикасында екінші деңгейлі банктердің тұтынушылық несиелендіру нарығындағы қызметіне SWOT-талдау

Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
1. Тұтынушылық несиелендіру бойынша нормативтік базаның тұрақтылығы.	1.Коммерциялық банктер арасында бағалық бәсекелестіктің жоқтығына жақындығы.
2. Банктердегі тұтынушылық несиелендіру бойынша тәжірибенің қалыптасуы және екінші деңгейлі банктердің қатарында оқытылған персоналдың болуы.	2. IT технологияларына негізделген несиелік өнімдерді ұсынудың жеткіліксіздігі.
3. «Бірінші несиелік бюросы» ЖШС-нің қызметі.	3. Экспресс-несиелер бойынша жедел шешімдер қабылдау нәтижесінде тәуекел менеджментінің сапасын қамтамасыз етпеуі.
	4. Тәуекел менеджментін басқарудың жеткілікті түрде қызмет атқармауы.
Мүмкіндіктер	Қауіп-қатерлер
1.Тұрғындар жағынан несиелік өнімдерге деген сұранысы.	1. Клиенттердің несиелік қабілеттілігінің нашарлануы несиелік қоржынның сапасын және тұтынушылық несиелендіру қызметінің төмендеуіне алып келуі.
2. Көшбасшы банктердің ресурстар мөлшері бойынша ипотекалық тұтыну несиелендіруді дамыту мүмкіндігі.	2. Шетелдік банктерінің еншілес банктер қызметін активтендірудің нәтижесінен отандық банктер бөлшек несиелендіру бойынша тауашадан айырылып қалуы.

Тұтынушылық несиелендіруге қатысты мәселелерді анықтау бізге төменде келтірілген SWOT-талдауды атқаруға мүмкіндік берді.

Жалпы қорытындылай келе, отандық тұтынушылық несие нарығы үлкен даму жолында және үлкен болашағы бар өрісте орналасқан. Әрине, шетелдік тәжірибеден көріп отырғанымыздай, отандық несие нарығы біршама артта қалды. Коммерциялық банктер үшін сыртқы және ішкі факторлардың әсер етуінің нәтижесінде мәселелер туындау мүмкін. Біріншіден, елдегі саяси, экономикалық және макроэкономикалық жағдайы әсер етеді. Қазіргі кезде басты мәселе- ұлттық валютамыздың еркін жүзу процесі, шетелдік валютаның теңгеге қатынасының жоғары болуы. Сонымен қатар, жұмыссыздық деңгейінің өсуі де тұтынушылардың талғамына әсер етеді. Яғни, жалақы жоқ болған кезде тұтынушылық несие бойынша қарызды өтей алу қабілеті төмендейді.

Осылайша қазіргі кезде тұтынушылық несиеге байланысты пайда болған мәселелерді, коммерциялық банктер мен клиенттер арасында түсініксіздіктерді жою үшін, бақылау жасау және жүргізу, сонымен қатар халықтың несиелік сауаттылығын көтеру сияқты мәселелерді заңнамалық түрде шешу керек деп ойлаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Шарипова Ж.К., Развитие кредитного рынка в Республике Казахстан [мәтін] / Ж.К. Шарипова // KazNUBulletin- 2014. - № 4 (104)- Б. 123-129.
2. Садвакасова А.М., Проблемы и перспективы потребительского кредитования в Казахстане [мәтін] / А.М.Садвакасова // Банки Казахстана.-2014. - №12 (210)- Б.31-42.

ТҮЙІН

Мақалада Қазақстанға тұтынушылық несиелендіру саласына тән негізгі мәселелер қарастырылды. Бұл мәселелер әдебиетпен шолу және борышкерлер мен

банктік қызметтің осы түрімен айналысатын қызметкерлер арасында жүргізілген сауалнама негізінде анықталған.

RESUME

In the article problems in the sphere of retail crediting in Kazakhstan were considered. These problems were indicated on base of the literature review and survey of lenders and banking managers.

УДК 336

А.Г. Тюмамбаева, старший преподаватель

Н.Н. Кенесова, студент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск

ПРОБЛЕМЫ КРЕДИТОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В данной статье рассмотрены развитие малого и среднего бизнеса в Казахстане, его роль в развитии экономики страны, обозначены имеющиеся проблемы кредитования малого и среднего бизнеса в РК.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, кредитование, финансирование, экономика.

На сегодняшний день развитие малого и среднего предпринимательства является насущной в Республике Казахстан. Казахстан в списке «DoingBusiness – 2012» («Ведение бизнеса – 2012») Международной финансовой корпорации и Всемирного банка поднялся с 58 на 47 место [2]. Этот список оценивает внедрение нововведений по регулированию деятельности предпринимателей и защите прав и интересов вкладчиков, а также законы государственных органов, которые влияют на местные компании в 183-х странах. Государственная политика в Республике Казахстан нацелена на формирование бизнесменов со средним уровнем доходов, путем развития малого и среднего предпринимательства, внедряющего новые производства, основанные на достижениях науки и техники. Малый и средний бизнес имеет большое значение в экономике любой страны, обеспечивая способность страны приспосабливаться к меняющейся рыночной ситуации. Предприятия малого и среднего бизнеса создают рабочие места. Их деятельность создает высокий уровень соперничества на рынке, что способствует повышению качества товаров и услуг, развивает деятельность по внедрению нововведений в производстве товаров и оказании услуг.

В Послании Президента Казахстана народу Казахстана «Стратегия - Казахстан-2030» на Новом этапе развития Казахстана в качестве главных приоритетов нового этапа всесторонней модернизации Казахстана определены 30 важнейших направлений нашей внутренней и внешней политики. Одним из направлений является обеспечение последовательных действий по поддержке малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан. В данном направлении Президентом отмечена необходимость совершенствования налогового законодательства, чтобы оно в полной мере стимулировало развитие предпринимательства, а также способствовало выходу бизнеса

«из тени».

В масштабах национальной экономики популярность предпринимательства Республике Казахстан увеличивается, однако темпы активности достаточно малы - уровни предпринимательской активности в РК в два раза ниже средней мировой величины (63% в ВВП и 47% от числа занятых). Среди регионов наибольшее влияние малого и среднего бизнеса в формировании валового регионального продукта наблюдается в Астане - 46% ВРП, Западно-Казахстанской области (40%) и в Алматы (29%). В структуре малого и среднего бизнеса наблюдается традиционное доминирование субъектов индивидуального предпринимательства, занятых в торговой деятельности и сферах, не требующих высокой квалификации. В то же время мировым трендом считается переход к производству продукции с высокой добавленной стоимостью, внедрению механизмов инновационного, эффективного производства ("Казахстан 2050"). На конец января 2017 года в Казахстане действуют 800 тыс. индивидуальных предпринимателей, что составляет 68% малого и среднего бизнеса. За год их количество сократилось на 15%. Почти половина (47%) индивидуальных предпринимателей заняты в торговле [3].

Как отмечает Азиатский Банк Развития, индивидуальное предпринимательство в РК демонстрирует низкую продуктивность. Годовой объем производства на одного работника в индивидуальном предпринимательстве составляет \$3 тыс., в то время как в малых и средних предприятиях - \$27 тыс [4]. Количество малых предприятий (юридических лиц) за год увеличилось на 8% и составило 191 тыс. единиц. Большая часть малого предпринимательства сконцентрирована в секторах торговли - 30% и строительстве - 16% [3].

Финансирование деятельности малого предпринимательства демонстрирует собой обеспечение малого предприятия необходимыми финансовыми ресурсами на всех этапах его функционирования. В зависимости от условий предоставления денежных средств различают:

- собственное финансирование
- заёмное финансирование (кредитование). Кредитование, как и собственно финансирование, обеспечивает финансовые потребности процесса расширенного воспроизводства. Вместе с тем, кредит выступает как относительно независимое звено в финансовой системе, имеет особые специфические методы перераспределения временно свободных денежных средств. В связи с этим важным аспектом рассматриваемой проблемы является изучение системы кредитования с учетом специфики сектора малого бизнеса.

Основной задачей системы кредитования малого бизнеса является, с одной стороны, гарантирование возврата ссужаемых средств, с другой стороны, обеспечение получения финансово-кредитным институтом дохода от кредитных операций.

Субъектами кредитного процесса являются заемщик – малое предприятие и кредитор – финансовый институт.

С 2015 года наблюдается активный рост кредитования субъектов малого и среднего бизнеса. Число выданных банками кредитов увеличилось в 2,3 раза с 2014 года. По сравнению с январем 2016 года объем кредитов увеличился на 29% и составил 3 трлн. тенге [3]. Однако, по данным Азиатского Банка Развития, только 19% субъектов малого и среднего предпринимательства получают кредиты, в то время как остальные рефинансируют доход или берут займы из других источников. Это связано с тем, что большинство предприятий имеют плохую кредитную историю или не имеют нужных документов [4].

В Казахстане основными институтами, которые ориентированы на оказание услуг субъектам малого предпринимательства, являются коммерческие банки, фонды

государственной финансовой поддержки малого предпринимательства и микрофинансовые организации.

Одним из главных оснований медленного продвижения преобразований в сфере малого и среднего бизнеса в предыдущие годы явилось неверие людей в малый бизнес как в постоянную работу, обеспечивающую прочный и долгосрочный доход. Теперь же и стабильности больше, и убеждения у людей меняются, поэтому именно сейчас государственная поддержка может дать значительные результаты.

Тем не менее, области кредитования предпринимательства существуют ряд проблем такие как: высокая кредитная ставка (14,4%), негативная кредитная история, слабая информированность населения и административные барьеры. Не секрет, что практически каждому, кто решил заняться предпринимательской деятельностью, приходится сталкиваться с финансовыми проблемами. Банки дают кредиты только под залог имущества. А что может заложить начинающий предприниматель, если у него ни основных, ни оборотных средств еще нет? Со стороны малых предприятий проблему отсутствия залога можно решить путем создания беззалоговых кредитных продуктов, а также с помощью образования фондов субфедерального и муниципального имущества, объекты которых предоставлялись бы в качестве обеспечения по кредитам. Для решения проблемы, связанной с высокими процентными ставками, возможно субсидирование части процентных ставок за счет средств бюджета.

Важным фактором развития предпринимательства является обеспечение финансами. Финансовыми учреждениями для преодоления проблем кредитования малого бизнеса должны быть проделаны конкретные шаги. Коммерческими банками могут быть разработаны особые кредитные бонусы для субъектов малого бизнеса, которые учитывали бы все отличительные черты организации деятельности малых предприятий.

Если создать соответствующие условия, обеспечивающие разностороннюю поддержку малого и среднего бизнеса на общегосударственном и региональном уровнях, и возможности для его сравнительно безрискового финансирования (кредитования), извлечения достаточного уровня нормы прибыли, то денежные средства инвесторов устремятся в малый и средний бизнес, но и повышению на этой основе эффективности экономики в целом.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. <http://economy.gov.kz> - официальный сайт министерства национальной экономики РК.
2. Иссык Т.В., Касенова Г.Е., Леонтьева И.А., Серикбаева Ж.Д., Тшенсовская Д.Ж., Филин С.А., Чивазова А.С.//Экспресс - курс предпринимательства для населения с предпринимательской инициативой.// Алматы, 2014.- С 142.[2]
3. <http://www.nationalbank.kz> - официальный сайт Нац. Банка РК.
4. <https://www.adb.org/> - официальный сайт Азиатского Банка Развития.

ТҮЙІН

Негізгі мақалада шағын және орта бизнестің Қазақстанда дамуы, оның елдің экономикасында ролі, шағын және орта бизнестің кредиттеуінің бар мәселелері және олардың мәселері көрсеттелген.

RESUME

This article examines the development of small and medium-sized businesses in Kazakhstan, its role in the development of the country's economy, identified problems of lending to small and medium-sized businesses in Kazakhstan.

3. Шыман, студент

А. Сәбитқызы, экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

Қазақстан Инновациялық және телекоммуникациялық жүйелер университетінің,
Орал қаласы

ҚР КӘСІПКЕРЛІКТІ ҚОЛДАУДЫҢ ЖӘНЕ ДАМУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Аннотация

Мақалада еліміздегі кәсіпкерліктің даму бағыттары мен этаптарына, мемлекеттік бағдарламаларға тоқталған.

Түйін сөздер: Кәсіпкерлік, мемлекеттік бағдарлама, әлеуметтік мәселе

Кәсіпкерлік ол – жеке және заңды тұлғалардың, тұтынушылардың қажеттілігін қаражаттандыру және пайда табу мақсатында атқаратын қызметін айтамыз. Жалпы “кәсіпкерлік” түсінігі XVIII ғасырда пайда бола бастады, “меншік иесі” деген түсінікпен қатар орын алады. Ертеде Адам Смит кәсіпкерді өзінің коммерциялық идеясын өткізіп, пайда табу мақсатымен экономикалық тәуекелге бас ұрған меншік иесі деп сипаттады. Ол өндірісті өзі ұйымдастырады, оның нәтижесіне иелік етеді.

Шағын және орта бизнес қоғамдық өндірістің бастапқы, басты буыны болып саналады. Тікелей кәсіпкерлік кәсіпорындарда өнім шығарылып, жұмыстар атқарылады, қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыру және таза табыс алу мақсатындағы игі қызметтер көрсетіледі. Әрбір өндіруші өз кәсіпорынында жасалған өнімдерді сатуға ғана ұмтылып қоймайды, сонымен бірге таза табыс алуға да тырысады[1].

Қазақстан Республикасында нарықтық қатынас жағдайында әрбір бизнес:

- Нарықтық конъюнктураға сүйене отырып, өз алдына өз жұмысын жоспарлайды және даму перспективаларын белгілейді. Жоспарлардың негізін тауар тұтынушылармен жасалған келісімдері құрайды;

- Өз өнімдерін (жұмыстары, қызметтерін) және өндірістің қалдықтарын өз бетінше немесе келісім негізінде белгіленген бағалар мен тарифтер бойынша таратады, ал кейбір жағдайда заңнама бойынша бағаны реттеу немесе белгілеуді мемлекет атқарады.

Шағын бизнес – қоғамдық өндірістің негізгі буыны. Шағын кәсіпорындарда тауарлар мен игі қызметтер өндіріледі, тасымалданады және нақтылы тұтынушыларға сатылады. Әрбір өндіруші өз кәсіпорынында жасалған өнімдерді сатуға ғана ұмтылып қоймайды, сонымен бірге таза табыс алуға да тырысады.

Шағын және орта бизнес – азаматтар мен олардың бірлестіктерінің пайда немесе өзіндік табыс алуға бағытталған бастамашылық дербес қызметі. Шағын және орта бизнесті азаматтар өз атынан, өзінің мүліктік жауапкершілігі кепілдігімен немесе заңды тұлғаның атынан және соның жауапкершілігі кепілдігімен жүзеге асырады. Шағын және орта бизнес кәсіпорынның ұйымдық-құқықтық нысаны арқылы айқындалатын шектегі мүліктік жауапкершілікті көздейді. Қазақстан азаматтары мен шет мемлекеттердің азаматтары, сондай-ақ, азаматтардың бірлестіктері кәсіпкерлік субъектілері болып табылады.

Шағын және орта бизнес қызметін немесе банктік қызметті жүзеге асыру ниетінсіз несие алу, салық, төлеуден босатылу, өзге де мүліктік пайда алу немесе тыйым салынған қызметті жасыру мақсаты бар, азаматтық ұйымға немесе мемлекетке ірі зиян келтірген коммерциялық ұйым құру экономикалық қызмет саласындағы қылмыс болып табылады.

Тәуелсіз Қазақстанның құрылған сәтінен бастап кәсіпкерлікті қолдау жөніндегі мемлекеттік шараларды

1. Алғашқы кезең - 1992 және 1994 жылдар аралығы;
2. Екінші кезең – 1994 және 1996 жылдар аралығы;
3. Үшінші кезең – 1997 және 2000 жылдар аралығы;
4. Төртінші кезең – 2001 және 2003 жылдар аралығы;
5. Бесінші кезең – 2004 және 2007 жылдар аралығы;
6. Алтыншы кезең – 2008 жылдан бастап осы уақытқа дейін.

2001 жылы Қазақстан Республикасындағы 2001 - 2002 жж. арналған шағын кәсіпкерлікті дамыту мен қолдау жөніндегі кезекті мемлекеттік бағдарламасы қабылданды, ол шағын кәсіпкерлікті қолдау мен қорғаудың құрылып отырған инфрақұрылымының тиімділігін арттыруды, шағын кәсіпкерлікті қолдаудың қаржы-несиелік механизмдері мен инвестициялық саясатын жетілдіруді, шағын кәсіпкерлікті мамандармен, ғылыми-әдістемелік және ақпараттық тұрғыдан қамтамасыз етуді, аймақтардағы шағын кәсіпкерлікті дамытуды көздеген болатын.

Қазақстан Республикасындағы 2004-2006 жылдарға арналған Шағын кәсіпкерлікті дамыту мен қолдаудың жаңа мемлекеттік бағдарламасы қабылданды. Бағдарламаның шараларын орындау шеңберінде шағын кәсіпкерліктің әртараптандыруға ауысуына, инвестициялық ағымдарды жаңа салаларға көшіруге, шағын кәсіпкерлік кәсіпорындарының активтерін арттыруға, ғылыми еңбекті қажет ететін экспортқа бағытталған өндірістерді құру және шағын кәсіпкерлік өнімдерінің (жұмыстарының, қызметтерінің) сыртқы нарықтарға шығуына арнап институттық жағдайларды қамтамасыз ету жөніндегі міндеттер қойылған болатын.

2004-2006 жылдарға арналған Шағын кәсіпкерлікті дамыту мен қолдаудың мемлекеттік бағдарламасындағы шаралардың аяқталуын күтпестен Үкімет тағы бір бағдарламаны қабылдаған болатын – бұл Қазақстан Республикасы Президентінің 2005 жылдың 18 ақпанындағы «Қазақстан экономикалық, әлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында» атты жолдауына сәйкес әзірленген 2005 - 2007 жылдарға арналған Шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуға арналған жедел шаралар бағдарламасы. Бағдарламада ШОБ-ты қолдау мен дамыту жөніндегі аса тиімді шаралар ескерілген, Қазақстан Республикасының даму стратегиясына негізделген мемлекеттің жүзеге асырып отырған макроэкономикалық саясатымен қисынды түрде үйлеседі.

Қазақстандағы шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдаудың барлық бағдарламалары «Даму» қызметінің шеңберінде жасалып, жүзеге асырылады:

- Шағын және орта кәсіпорындардың субъектілерін кейіннен несиелендіру үшін қаражаттарды екінші деңгейлі банктерге шартты түрде орналастыру Бағдарламасы;
- Мүгедек кәсіпкерлерге көмек үшін «Даму - Көмек» Бағдарламасы;
- Өңдеу өнеркәсібі саласында жұмыспен қамтылған шағын және орта кәсіпкерліктің субъектілерін қолдау үшін «Даму - Өндіріс» Бағдарламасы;
- Кәсіпкер әйелдерді кейіннен шағын несиелеу үшін қаражаттарды екінші деңгейлі банктерге шартты түрде орналастыру Бағдарламасы;
- 2012-2020 жылдарда шағын қалаларды дамыту Бағдарламасы.

Ауылдың әлеуметтік және экономикалық жағдайын дамытуда кәсіпкерлікті қолдаудың маңызы өте зор. Еліміздегі көптеген бағдарламалар ауыл шаруашылығын дамытуды көздеп отыр.[4]

«Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған бағдарламасында да көрініс табады.

Бағдарламаның екінші бағыты мынадай міндеттерді іске асыруды көздейді:

- 1) "Бастау Бизнес" жобасы бойынша кәсіпкерлік негіздеріне оқыту;
- 2) кәсіпкерлік бастамаларды қолдау;
- 3) қалалар мен ауылдарда кредиттерге/микрокредиттерге кепілдік беру;
- 4) жаңа бизнес-идеяларды іске асыруға мемлекеттік гранттар беру.

"Бастау Бизнес" жобасы Бағдарламаға қатысушыларды кәсіпкерлік дағдыларына оқытуға, оның ішінде ауыл шаруашылығы кооперативтерін қалыптастыру қағидаттарына, сондай-ақ олардың бизнес жобаларын сүйемелдеуге бағытталған.

Экономиканы тұрақтандыру жағдайында кәсіпкерлікті қолдау мен дамыту мәселесі маңызды болып отыр. Ауылдың жағдайын жақсартуда кәсіпкерліктің рөлі зор. Бәрімізге белгілі елдің тірегі – ауыл. Ауылды дамыта отырып, біз рухани дүниемізді де, байлығымызды да дамытамыз. Халықтың саны көбейіп, жейтін тамағы таза өнімдер болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері. ҚР Президентінің 2018 жылға арналған Жолдау
2. Бисенғазиев М.Б., Хамитов А.Ш. Кәсіпкерлік негіздері
3. Исабеков Б.Б. «Қазақстанда кәсіпкерлікті қалыптастыру жүйесі және оның даму перспективалары
4. Бизнесінің жол картасы – 2020 бағдарламасы

РЕЗЮМЕ

В статье приведены направления и этапы развития предпринимательства, государственные программы

RESUME

The article examines the stages of development of entrepreneurship in Kazakhstan.

УДК: 005.342:658

Сағынғали А. Р., магистрант

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТҰРАҚСЫЗДЫҚ ЖАҒДАЙЫНДА ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІК АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Аннотация

Бұл мақалада кәсіпорынның экономикалық тиімділігін арттыру жолдары қарастырылған. Сонымен бірге экономикалық тұрақсыздық жағдайында нарықтық экономикада әр кәсіпорын үшін мақсатқа жетудегі негізгі категория - өндірістің тиімділігі болып табылатындығы айтылған. Кәсіпорын тиімділігін анықтауда, зерттеуде экономикалық тиімділіктің маңызы зор. Экономикалық тиімділікті сипаттайтын көрсеткіштер болып өтімділік, рентабелділік, еңбек өнімділігі, ресурстарды тиімді қолдану танылады. Аталған көрсеткіштермен бірге, бәсекеге қабілеттілік әсіресе, экономикалық тұрақсыздық жағдайында өте маңызды.

Түйін сөздер: кәсіпорын, өнім, экономикалық көрсеткіштер, өндіріс, экономикалық тұрақсыздық, тиімділік

Экономикалық тұрақсыздық жағдайында нарықтық экономикада қай кәсіпорында болсын мақсатқа жетудегі негізгі категория- өндірістің тиімділігі болып табылады. Кәсіпорын тиімділігін анықтауда, зерттеуде экономикалық тиімділіктің маңызы зор.

Кәсіпорынның белгілі бір нәтижеге қол жеткізуде экономикалық тиімділік түсінігі сипаттайды. Кәсіпорын үшін осы түсінікті талдау, ол көрсеткіштерді жоғарылату жолдары қай кезде де басты мәселе болған.

Экономикалық тұрақсыздық жағдайында кәсіпорынның өндірістік-шаруашылық қызметінің тиімділігін арттыру жолы Қазақстан үшін кәсіпорын тұрғысында өте маңызды. Осы аталған түсінікті, яғни, өндірістік-шаруашылық қызмет, экономикалық тиімділік көрсеткішін арттыруға көңіл бөлген жөн. Бұл көрсеткіштерді арттыру үшін кәсіпорынның статистикасына аса мән беріп, соңғы қызметінің өсу, кему динамикасын, құрылымына әсер ететін факторларды да есепке ала отырып, шаруашылық қызметтен түсетін табыстыды талдау маңызды..

Өнімді шығарғаннан кейін барлық төлем, салықтарды төлегеннен соң қалған таза пайдасы бар кәсіпорындарды – экономикалық тиімді кәсіпорындар деп атаймыз. Және кәсіпорындар үшін маңызды көрсеткіш болып: рентабельділік пен табысты зерттеп, талдау, кәсіпорынның мүліктік жағдайын анықтау, еңбек ресурстарды дұрыс пайдалану, техника-экономикалық көрсеткішін талдау және шыққан нәтижелерді анықтай келе дұрыс шешімдерді қабылдау ең керек көрсеткіш болып табылады.

Кәсіпорын экономикалық тиімділігін арттыруды бағалаудың негізгі міндеті: кәсіпорын қазіргі жағдайын, оның қызмет функцияларын түзетуді қамтамасыз ететін теріс жақтарын анықтау.

Кәсіпорын қызметінің экономикалық тиімділігін арттыруды бағалауда қабылданатын шешімнің экономикалық негізділігі, шаруашылық жүргізуші субъект ретінде кәсіпорын сақталуы үшін аса маңызды жағдайлар болып табылады. Бұл жағдайларда ең тиімді шешім болып кәсіпорын қызметін талдайтын, нақты баға беретін тәжірибелі сарапшы болуы керек. Кәсіпорын қызметінің тиімділігін талдап, зерттей келе бизнес-жоспар мен басқару шешімдері шешіледі. Олар жүзеге асқан соң, кәсіпорын қызметінің нәтижелері бағаланады және болашаққа болжам жасалынып, өндіріс тиімділігін өсіретін бағыты айқындалады.

Экономиканың тұрақсыздық жағдайында кәсіпорынның қызметінің қаржылық нәтижелерін уақыт кезеңдері бойынша бағалап, экономикалық тиімділік көрсеткіш деңгейін анықтау өзектілігін жоғалтпайды, себебі оның нәтижелік көрсеткіштері нарықтағы жағдайға қарай өзгеріп отырады.

Қазақстан Республикасында қазіргі және орта мерзімді дамуындағы ең маңызды стратегиялық бағыты экономикалық дамуды тек қана экстенсивтік емес, интенсивті, индустриалды-инновациялық факторлар арқылы қанағаттандыру болып табылады. Бұл үшін еңбек уәжі мен сонымен қоса ынталандыру жүйесін қалыптастырудың нақты әдістері анықталуы тиіс. Экономикалық тұрақсыздық жағдайында кәсіпорынның өндіріс тиімділігін арттыруда объективтік қажеттілік, кеңейтілген ұдайы өндіріс процессі мен экономикалық процессінің бір-бірімен тығыз байланысты. Дамытудың қозғаушы күштерінің бірі болып есептелетін экономикалық мүдделер, өндіріс тиімділігінің өсуіне ынталандырудың ғылыми жүйесін пайдалы қолдану арқылы жақсы әсер етеді. Экономикалық мүдделер ынталандыруды жалпы қоғамның заңдылықтарымен біріктіріп отыратын маңызды буын негізінде есептеледі.

Тиімділік сөзі латын тілінде «effectus»- «орындау», «әрекет» деген мағынада. Алғашқы кездерде тиімділік сөзі тек техника мен технология барысында қолданылып келді. Тиімділік ретінде орындалған жұмыс көрсеткішін іске асыруда жұмсалған күштің қатынасы я болмаса нақты нәтижелерінің қатынасы деп айқындалады. Содан соң тиімділік термині объективті немесе технологиялық ұғымнан басқа, бағалаушы және салыстырмалы категория болып табылады.

Кейініректе тиімділік термині экономикалық қызметпен байланысты салаларда да кеңірек қолданылды. Өндірістік процестің экономикалық тиімділігі- өнім көлемінің өндіріске керек шығын көлеміне қатынасы ретінде сипатталады. Экономикалық тиімділік мына факторларға тәуелді: өндірілетін өнім түріне, өткізу нарығына, өндіріс әдісіне, тұтыну көлеміне.

Экономикалық тиімділік – маңызды элеуметтік-экономикалық категория болып табылады. Оны сандық және сапалық тұрғыдан анықтауға болады. Сапалық бөлігі тиімділіктің теориялық, логикалық мазмұнын анықтайды, ал сандық бөлігі үнемдеудің

(уақытты, ресурсты) нәтижеге әсерін айтады. Олай болса, қоғамның өз дамуының барлық өтпелі кезеңдерінде өз қуатын, ресурсын үнемдеп пайдаға асыруы керек. Қоғамдық өнім көлемін арттыруда минималды шығынды қолдана жүріп, жүзеге асыруы керек. Қорытындылай келе, экономикалық тиімділіктің объективті критерийі—ресурс мен шығынның минималды мөлшерін қолдана отырып, оптималды нәтижелерге ие болу болып табылады.

Экономикалық тиімділік мөлшері экономикалық өсім жылдамдығы, халықтың күнкөріс деңгейі, инфляция деңгейі, еңбекке қабілеттілік сияқты әлеуметтік—экономикалық мәселенің шешімін табуына көмектеседі.

Сонымен, кәсіпорындағы шаруашылық қызметінің экономикалық тиімділігі ол үшін бағасын немесе табыстың құндылығын бейнелейді.

Экономикалық тиімділіктің түрлері:

- мазмұнына қарай: әлеуметтік, экономикалық;
- пайда болу мақсатына қарай: халық шаруашылық және шаруашылық-есептік;
- бағалау объектілерінің қамтылуына қарай: толық, локальды (жергілікті);
- мақсатына қарай: жоспарлы, нақты және нормативтік;
- есептеу әдісіне қарай: абсолютті және салыстырмалы;
- масштабына қарай: салалық, жалпы экономикалық;
- бағалау объектісіне қарай: өндірістік-шаруашылық қызметі, функциялары, шаруашылық үрдісі элементтері болып үшке бөлінеді [1].

Әр түрлі экономистер қызмет ету тиімділігіне өздерінің дәлелденген анықтамаларын ұсынған болатын.

Экономикалық тұрақсыздық жаңдайында кәсіпорынның тиімділік деңгейі негізінен инфляция деңгейінің азаюы, жұмыс және демалыс жағдайының жоғарылауы сияқты экономикалық және әлеуметтік мәселені шешуге бағытталғаны жөн.

Тиімділіктің критерийлерінің осындай иерархиясы логикалық жағынан қисынды және нарық экономикасындағы жағдайды баяндайды, демек, қызмет көрсетудің жалпы ұлттық тиімділігі, қызмет етудің бірінші ұяшығы қызметінің тиімділігіне тәуелді болып табылады (кәсіпорын, акционерлік қоғамның). Бірінші буының қызмет ету тиімділігі артқан кезде бүкіл жалпыұлттық экономика тиімділігі арта түседі. Қоғамда, мемлекетте әлеуметтік және экономикалық мәселені шешу үшін ресурс жеткілікті болады [2].

Өндіріс тиімділігін экономикалық ынталандырудың негізгі белгілері мыналар болып табылады:

- экономикалық өсімнің бірқалыпты өсуі;
- отандық, әлемдік нарықта өзінің өндірген тауарының бәсекеге жарамды болуы;
- ел тұрғындарының әл-ауқатының және материалдық жағдайының жақсаруы;
- жаңа технологияларды толығымен игеру және оған ғылыми және инновациялық қызмет әсері, адам капиталын дұрыс қолдану;
- басқару тиімділігін арттырған кездегі өндірістік тиімділікті пайдаланар кезінде үнемдеп, еңбек өнімділігін арттыруға жағдай жасау.

Негізгі өндірістік қорды пайдалану негізінде қосымша капиталсыз өнім көлемін көбейтуге, еңбек өнімділігінің өсіміне, өнімнің өзіндік құнының азаюына, өндіріс рентабелділігінің артуына, капитал салымдарын реттеуге, тиімділікті алуда уақыт үнемділігі іске асырылады.

Жоғарыда берілген ақпараттар негізінде қазіргі таңда маңызды болып табылатын экономикалық тұрақсыздық жағдайында кәсіпорынның қызметінің тиімділігін көбейтуге себеп болатын факторларға қарастыратын боламыз.

Кәсіпорын табысты жұмыс жасауы үшін, қалыптасуы үшін және де рентабельділікті көбейту үшін жетілдіру, даму жолдарын қарастыру керек.

Әрбірі кәсіпорын өндірістік-шаруашылық қызметінің әртүрлі аспектілерін сипаттайтын өндіріс тиімділігінің жалпылама көрсеткіш жүйесін қолдану тиімділікті әртүрғыда және көпсалалы бағалауға, сондай-ақ өндірістік көрсеткішді жақсарту

әдістері мен тәсілдерінің пайда болуына мүмкіндік сыйлайды.

Жалпылама көрсеткіш жүйесінде кәсіпорын рентабельділігі ең маңызды болып саналады. Бұл көрсеткіштің көбеюі, біріншіден, табыс мөлшерінің молаюына, екіншіден, өндіріс ресурсын үнемді пайдалану мен шығынның төмендеуіне алып келеді.

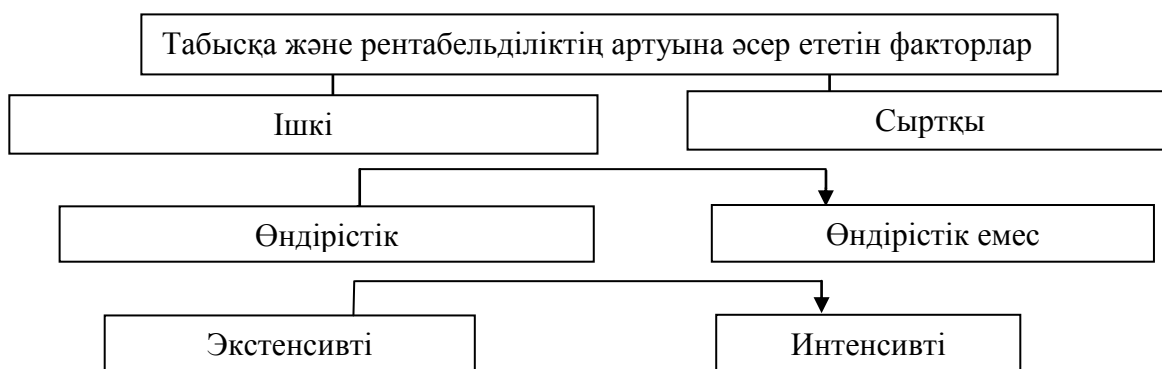
Рентабельділік табысқа тура қатысты болған себепті, оны көбейтудің жолдарын табысты көбейту тәсілдерінен іздеу қажет. Ал табысты көбейтудің бірден-бір және ең басты жолы сатылымнан, сонымен қатар кәсіпорын басқа да өндірістік-сауда қызметтерінен кәсіпорынға түсетін кіріс көлемінің молаюы болып есептеледі. Әйткенмен өнеркәсіптік кәсіпорында пайданың басты қайнар көзі болып тауарды сатудан алынатын түсім саналады. Өндірілген өнімді сатудан түсетін түсімді мына шаралар арқасында көбейтуге болады:

- маркетингтік ізденулер нәтижесінде нарықты зерделеу және тұтынушы таңдауына сәйкес келетін өнім түрімен оларды қамтамасыз ету;
- сапасын арттыру арқасында өндірілетін өнімнің бәсекеге қабілеттілік деңгейін арттыру, өзіндік құнын төмендету;
- кәсіпорын инновациялық қызметі мен нарыққа жаңадан өнім түрлерін кіргізу арқылы шығарылған сапалы тауарға деген бағаны қымбаттату.

Сонымен қатар өндірістік қызмет тиімділігі сатылған тауардың өзіндік құнына да байланысты болады. Өзіндік құн арзан болған сайын аталған көрсеткіш арта беретін болады (егер басқа көрсеткіш тұрақты болып сақталса)

Кәсіпорын қызметінің тиімділігін арттыру мәселесінде ең бірінші атқарылатын іс-шаралар: қорларды анықтау, өндіріс мөлшерін арттыру, өнімнің (қызмет, жұмыс) өзіндік құнын төмендету, табысты арттыру және кәсіпорын рентабельділігін көбейту болып есептеледі.

Табысты арттыру қорларын іздестіру мен кәсіпорын рентабельділігін көбейтудегі басты бағытты анықтауда оларға әсер ететін факторларды бірнеше белгілер бойынша топтастыруға болады (сурет 1).

Сурет 1. Табысты арттыру резервтері мен рентабельділікті көбейтуге әсер етуші факторлардың жіктелуі

Е с к е р т у - жарық көрген мәліметтер негізінде құрастырылды

Ішкі факторларға табиғат жағдайлары, бағалардың, тарифтердің, пайыздың, салық жеңілдіктерінің, айыппұл шараларының, инфляцияның т.б. мемлекеттік реттелуін жатқызамыз. Аталған факторлар кәсіпорын қызметіне тәуелді болмайды, алайда кәсіпорын табысының көбеюі және рентабельділіктің артуына маңызды дәрежеде әсер ете алады.

Ішкі факторларды өндірістік, өндірістік емес деп екіге бөлеміз. Өндірістік факторлар еңбек заты мен құралын, еңбек және қаржылық ресурсты қолдануды сипаттай отырып, өз кезегінде экстенсивті, интенсивті болып екі түрге жіктеледі. Экстенсивті фактрлар табыс алу үрдісіне сандық өзгерістер арқасында ықпал жасайды:

еңбек заты мен құралының, қаржы ресурсының мөлшері, жабдықтар қызметінің уақыты, қызметкерлердің саны, жұмыс уақытының қоры және басқалар. Интенсивті факторлар пайданың артуы және қалыптасуына, сондай-ақ рентабельділіктің артуына «сапалық» өзгерістер арқылы ықпал жасайды: жабдықтардың сапасы мен өнімділігін жақсарту, үдемелі материалдарды қолдану, жөндеу жұмыстарындағы технологияларды дамыту, айналым қорлары айналымдылығының жылдамдығын көбейту, қызметкерлердің еңбек өнімділігі мен олардың біліктілігін өсіру, өнімнің еңбексыйымдылығы және материалсыйымдылығын төмендету, еңбекті ұйымдастыруды жақсарту мен қаржылық ресурсты үнемді қолдану және т.б. [3, 270б].

Өндірістік емес факторларға жататындарды айтатын болсақ: жабдықтау-өткізу, табиғатты қорғайтын қызметтер, еңбектің әлеуметтік шарттары, т.б. жатады.

Кәсіпорын қаржы-шаруашылық қызметін орындау процесінде жоғарыдағы сипатталған факторлардың бәрі өзара тығыз қатынаста және тәуелділікте болады. Өнімнің өзіндік құнына «тура» ықпал жасау (табыс және рентабельділікке де) материалдық ресурстың қаншалықты дәрежеде тиімді және үнемді жұмсалатындығына қатысты: өнімнің өзіндік құнындағы материал шығынының үлесі 60% пен 90% арасында өзгеріп отырады.

Шығынды азайту:

- бірінші кезекте, кәсіпорын кірісін молайтудың, кәсіпорын техникалық жағынан жабдықталуының, тауардың жаңа түрлерін дайындаудың, еңбек ұжымының әлеуметтік қамсыздандырылуының, сонымен қатар кәсіпорын меншік иесінің мүддесін қанағаттандырудың қайнар көзі болып саналады;

- екінші кезекте, нарықтағы бәсекелестік күрестің басты және негізгі шарты болып есептелетін өнімге деген бағаны төмендетуге мүмкіндік береді. Бәсекелестікте кім сапалы өнімді төмен бағамен ұсынса, сол жеңіп шығады. Бағаны төмендету арқасында кәсіпорын көп мөлшерде тұтынушыларды тартуға, нарықтағы үлесін арттыруға және де сату көлемінің артуы себебінен жалпы пайданың көлемін көбейтуге мүмкіндік алады.

- Үшінші кезекте, кәсіпорын басқа да қажеттіліктерін қанағаттандыруға пайдаланылатын шығынның артуына алып келетін айналым құралына деген қажеттілікті төмендетеді.

Шығынды төмендету, пайданы көбейту және де соған сәйкес өндіріс тиімділігін арттырудағы мақсат өнімнің сатылым мөлшерін көбейту мен ассортиментін өзгерту амалдары арқылы тауар тобынан түсетін түсім болсын, жалпы кәсіпорынға түсетін түсім болсын шығынмен салыстырғанда алда болуы тиімді.

Өндіріс тиімділігін басқаруды қалпына келтіріп және оның маңызды іс-шарасы болып, жаңаруды қаржыландыру және техникалық қамсыздандыру мәселелерін шешуде маңызды рөл атқарады.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның өндірістік потенциалының тоқтаусыз дамуы, техника мен технологияларды жаңартып отыру ресурсты үнемді және тиімді қолдануға, өндірістік шығынды төмендетуге, бәсекелестікті арттыруға және өндірісті жүзеге асыруға нақтылы мүмкіндік береді.

Өндіріс факторларын арттырып, залалдарды бәсеңдету және рентабельділік пен төлемқабілеттілікті арттыру көпшілік жағдайда инвестициялық факторларды қолдану арқылы болжанылады.

Шығынкөрсеткішін құрған кезде шығынды азайту мен пайданы арттырудың маңызды тетігі болатын өнертапқыштық әрекеттің жаңа импульсін, шетелдік тәжірибелердің есептерін ескерген жөн. Аталмыш мәселені шешер кезде бәсекелес фирманың еңбек өнімділігі деңгейінде еңбек ресурсын пайдалануына басты назар аудару керек [4, 81б].

Мобилизация деп өндірісті ұлғайту және шығарылатын өнім мөлшерін көбейту әдістерін қолдану арқылы ұйымдарда пайданы өсіру іс-әрекеттерін жүзеге асыруды айтамыз. Яғни, экономикалық тұрақсыздық жағдайында жұмыс күшін сақтап қалу және

кәсіпорын қызметінің үздіксіздігін қамтамасыз етуде бұл таптырмас амал болып табылады. Нәтижесінде ұйымның экономикалық тиімділігін бірқалыпты сақтауға көмектеседі.

Жалпы өндіріс пен еңбекті басқаруды жақсарту үрдісі шығындарды азайту арқылы пайданы арттыру есебінен еңбек өнімділігінің артуын немесе залалдарды азайтуды қамтамасыз етеді. Сонымен бірге басты мақсат – экономикалық тиімділікті арттыруды көздейді. Нәтижесінде, кәсіпорындағы өндіріс пен еңбекті басқару мен ұйымдастыруды жақсарту үшін келесі шаралар жүргізіледі:

- кәсіпорындағы еңбек күшін басқару, еңбек құралдарын пайдалану;
- өндірістік үрдістерді, өндіріс инфрақұрылымын, өнім сапасын жақсарту, өндірісті материалдық-техникалық қамтамасыз ету, өнімді шығару мен сату шараларын ұйымдастыру.

Жалпы экономикалық тиімділікке келесі факторлар әсер етеді:

- кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттырып, жаңа технологияларды игеруге мүмкіндік беретін кәсіпорында ҒТП-тің дамуы;
- өндірісті қайта құрылымдау, жағарту жұмыстарын жүргізу, мамандану және кооперациялаудың сапалы түрде жүргізілуі;
- жетілдірілген басқару тәсілдерінің жүйесі;
- кәсіпорын персоналдарының біліктілігін арттыру, еңбекті тиімді жоспарлау жүйесін жетілдіру;
- әлемдік өндірістің даму сатысындағы артықшылықтарды қолдану.

Қорытындылай келе, жаһандық экономикалық тұрақсыздық жағдайында өндірістің экономикалық тиімділігін анықтаған кезде, экономикалық нәтиже еңбек, материал шығынымен, өндірістік қорларымен (негізгі және айналым), капитал салымдарымен және табиғат ресурсымен сәйкестендірілетіндігін ескеру қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Ильин А.И. Кәсіпорынды жоспарлау. - Минск, 2015.- Б. 129 -133.
2. Жатқанбаева Е.Б. Малое предпринимательство: теория, мировой опыт и Казахстан. /под ред. Е.Б. Жатқанбаева/ Алматы, 2016.
3. Прыкина Л.В. Экономический анализ предприятия: Учебник. Пятое издание, переработанное и дополненное. - Москва, 2016.
4. Қасымова А.Қ. Экономикалық талдау: Оқулық. – Қарағанды: Ақ Нұр, 2012.-260 б.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается проблема пути повышения эффективности работы предприятия. Предложены пути повышения показателей экономической эффективности. Пути повышения эффективности производства — комплексная система мероприятий, связанная с ростом результативности деятельности в определённых направлениях. Существует множество показателей, которые характеризуют эффективность производственной деятельности: рентабельность, ликвидность, производительность труда, трудоёмкость, материалоёмкость продукции, использование ресурсов, фондоёмкость и многие другие. Так же немаловажным показателем эффективности деятельности предприятия является его конкурентоспособность.

RESUME

This article addresses the problem of ways to improve the efficiency of the enterprise. Ways to increase the indicators of economic efficiency are proposed. The ways of increasing the efficiency of production are a complex system of measures connected with the growth of productivity of activity in certain directions. There are many indicators that characterize the efficiency of production activity: profitability, liquidity, labor productivity, labor intensity, material consumption of products, capital ratio and many others. As an important indicator of the effectiveness of the enterprise is its competitiveness.

**СЕКЦИЯ 5 - МАШИНА ЖАСАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ МЕН МҰНАЙ ГАЗ ІСІНІҢ
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТЕХНОЛОГИИ МАШИНОСТРОЕНИЯ И
НЕФТЕГАЗОВОГО ДЕЛА**

ӨОЖ 622.243.23

С.А. Абатов, студент

С.А. Абатов, студент

Б.Е. Хамзина, техникалық ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

**КӨЛБЕУ ҰҢҒЫМАЛАРДЫ ҚОЛДАНЫП ЖОҒАРЫ ТҮТҚЫРЛЫ МҰНАЙ
ҚАБАТТАРЫНА ЖЫЛУЛЫҚ ӘСЕР ЕТУДІҢ ТИМДІ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ТАҢДАУ**

Аннотация

Жұмыста жоғары тұтқырлы мұнай қабатына оның мұнай бергіштігін арттыру мақсатында ұсынылып отырған жылулық әсер ету әдісін теориялық негіздеу берілген. Көлбеу ұңғымаларды Ранко эффектісімен қабатқа құйынды құбырлармен жылулық әсер етудің технологиялық схемасы көрсетілген.

Түйін сөздер: мұнай, тұтқырлық, парафин, ұңғыма, өнімділік.

Әлемде қазіргі заманғы мұнай өндіруге тән құрылымдық ерекшелік тұтқырлығы 30 мПа-дан астам [5] аса ауыр және жоғары тұтқырлы мұнайы бар қорларының үлесін арттыру болып табылады. Мұнайды өндіруде көрсеткіші осы тұтқырлықтан жоғары болған кезде мұнай алу кезінде қиындықтар пайда болады. Жоғары тұтқырлы мұнай үш топқа бөлінеді: 30-100; 100-500 және 500 мПа-дан жоғары. Белгілі бір температура диапазонындағы жоғары тұтқырлы мұнай Ньютондық емес қасиеттерге ие болған жағдайда ұңғымаларды ұтымды пайдалануды ұйымдастыру, мұнайды жинау, дайындау және тасымалдау мүмкін емес [2]. Осындай көмірсутектер қорлары төмен тұтқырлықтағы және жеңіл көмірсутектер қорларынан айтарлықтай асып түседі және сарапшылардың пікірінше, олар кемінде 1 трлн. құрайды. Өнеркәсіптік дамыған елдерде олар мұнай өндірісінің резерві ретінде қаралмайды, алдағы жылдарға арналған негізгі даму базасы ретінде қарастырылады [5, 1 б.]. Қазақстанда қиын алынатын мұнайдың едәуір қоры бар, олардың көлемі 720 млн. тоннаны құрайды [6]. Қазақстандағы ауыр мұнайдың негізгі кен орындары Батыс Қазақстандағы Маңғышлақ, Бұзашы түбегінде орналасқан, мұнда жоғары парафинді мұнайдың 30-дан астам кен орны ашылған. Олардың ішінде Өзен, Жетібай, Қарамандыбас, Солтүстік Бұзашы, Қаражанбас, Қаламқас (Бұзашы түбегі) және Ақтөбе облысында орналасқан Кенкияқ жоғары тұтқырлы мұнай кен орындары өнеркәсіптік игерілуде. Өзен, Қарамандыбас және Жетібай мұнай кен орындарында мұнайда еріген парафиннің концентрациясы 20% -дан астам, сондай-ақ құрамында жоғары мөлшерде шайырлар мен асфальтендер бар. Бұзашы түбегінің мұнайы, әсіресе Қаражанбас және Солтүстік Бұзашы кен орнының мұнайы жоғары тұтқырлықпен, күкірт қосылыстарының маңызды құрамдас бөліктерімен ерекшеленеді. Жоғарыда аталған кен орындарын игеру мұнай кен орындарына әсер етудің дәстүрлі емес әдістерін, жоғары энергия шығындарын және экологияны, қоршаған ортаны және жер қойнауын сақтауды қажет етумен байланысты. Жоғары тұтқыр майлардың реологиялық қасиеттерін бақылауға арналған

технологияларға негізінен мұнайға және оның қоспаларына әсер етудің алты түрі кіреді: газды қанықтыру; термиялық өңдеу; арластыру: механикалық әсер, химиялық өңдеу және сонымен қатар электромагниттік әрекет.

Парафиннің мұнайдағы ерігіштігі оның құрамына, газдың құрамына және қысымына байланысты, бірақ негізгі фактор - температура коэффициенті, орта температурасы неғұрлым жоғары болса, мұнайдағы парафиннің ерігіштігі жоғары болады. Мұнайдан парафинмен қатар, асфальтенді-шайырлы компоненттердің бір бөлігі қатты тұнбаға түседі. Шөгіндінің құрамы 50% -ға дейін парафинді, қалған шайыр асфальт және майларды қамтиды [1, с.3]

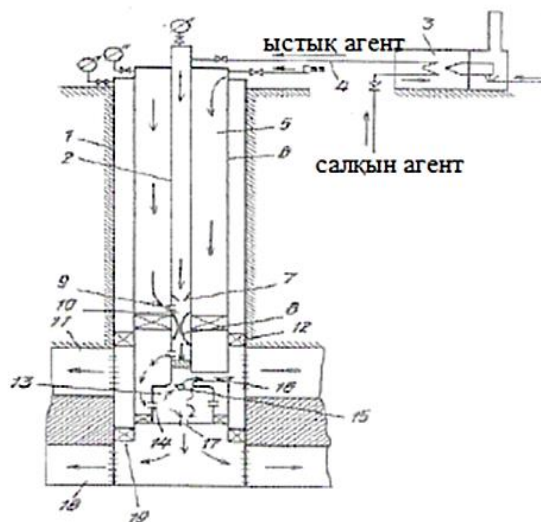
Қазіргі уақытта игеріліп отырған мұнай кен орындарының сарқылуының салдарынан мұнай-газ өндіру компаниялары ауыр мұнайлы және табиғи битумды кен орындарды игеру әдістеріне басты назарды аударады. Ауыр мұнай мен табиғи битумды өндіру технологиясын жетілдіру қызығушылықты көбірек оятуда, себебі бұл мұнайлардың қоры жеңіл мұнай қорына қарағанда көбірек, ал жеңіл мұнайды өнімі өскен сайын көмірсутек қоры құрамында ауыр мұнай бөлігі тек өседі. Халықаралық тәжірибеде кенірек қолданылатын классификациялау бойынша ауыр мұнай деп тығыздығы 920-1000 кг/м³ тұтқырлығы 10-100 мПа*с болатын көмірсутек сұйықтары, ал табиғи битум деп негізінен көмірсутек құрамы тығыздығы 1000 кг/м³-тан асатын тұтқырлығы 10000 мПа*с-тан асатын нашар ағатын және жартылай қатты қоспалар тұспалданады. Табиғи битум мен ауыр мұнай арасындағы тұтқырлығы 100-10000 мПа*с, тығыздығы 1000 кг/м³ болатын топты өте ауыр мұнай деп атайды. Ауыр және өте ауыр мұнайларды көбіне жалпы ауыр мұнай немесе жоғары тұтқырлы мұнай деп айтады.

Ауыр мұнай шоғырлары 300 метр бастап 1500 метрден асатын тереңдіктерде кездеседі. Бұл кезде 1500 метрден асатын тереңдікте орналасқан жоғары тұтқырлы мұнай қорының бөлігі барлық қордың тек 5%-ы ғана. Көбіне жоғары тұтқырлы мұнай кен орындары тек әртүрлі сыйымдылық-сүзгіштік қасиеттерімен ғана емес, сонымен қатар бір-бірінен қабат сұйығы қасиетімен де ерекшеленетін мұнай қабаттарын бар күрделі көп қабатты жүйені білдіреді.

Қазіргі уақытта халықаралық тәжірибеде жоғары тұтқырлы мұнай мен табиғи битум шоғырларын игерудің әр түрлі әдістері бар. Олар геологиялық құрылысынан, қабаттың орналасу шарттарынан, қабат сұйығының физикалық-химиялық қасиеттерінен, көмірсутек шикізатының жағдайы мен қорынан, климаттық-географиялық шарттардан және т.б. туындайды. Шартты түрде оларды үш топқа бөлуге болады: 1-игерудің тау-кен өндіру әдісі; 2 - «салқын» деп аталатын игеру әдісі; 3 – игерудің жылулық әдісі. Дәстүрлі қолданыстағы мұнай кен орындарын игерудің жылулық әдісі үш топқа біріктіру қабылданаған: қабатты іштен жандыру, ұңғыманың түп аймағын бу жылуымен өңдеу, қабатқа жылу ұстағышты – бу немесе ыстық суды айдау (изотермиялық емес ығыстыру).

А.К.Шевченконың мұнай қабатын ұңғыманың түбінде ыстық жылу тасымалдағыш пен газдың қоспасымен түптегі температураны көтеру мақсатында ұңғымалық эжектор мен құйынды құбырды қолданып (патент RU 2060378 C1) игеру әдісі белгілі (сурет 1). Құйынды әсер – Ранка – Хилша әсері - цилиндрлік немесе конустық камерада сұйықтықты айналдыруда газ және сұйықтықты екі фракцияға бөлу әсері. Шет жақтарында жоғары температурамен айналмалы ағын, ал ортасында айналмалы суық ағын қалыптасады. Ең бірінші бұл әсерді француз инженері Жозеф Ранк ашты [3;4]. 1931 жылдың аяғында Ж. Ранк «Құйынды құбыр» деп аталатын өнертабысына патент алуға ұсыныс берді. Патентті 1934 жылы Америкада алды, одан соң бұл әдісті неміс ғалымы Хильш зерттеп нақтылады. Қазіргі кезде құйынды әсер қолданылатын бірнеше аппарат шығарылды.

Тік ұңғымамен салыстырғанда көлденең ұңғыманың негізгі артықшылығы - дренаж аймағын кеңейту және фильтрациялық бетті үлкейту арқылы дебитті көбейту. Көлденең ұңғымаларды қолдануды бастаған кезде оларды құру қарапайым тік ұңғымаға қарағанда 2,5 есе қымбат болған еді, алайда капиталды салымның жалпы көлемі 1,5 есе төмен, ал капиталды салымның сатып алыну уақыты 2 есе азаяды. Бұл кезде ұңғыманың орташа қызметтегі фонды 7-8 есе азаяды, ал көлденең ұңғыманың дебиті 3-7 есе көбейеді. Қазіргі уақытта ғылыми – техникалық шаралар арқылы көлденең ұңғымалардың құны тік ұңғыманың құнына жақындап келеді.

Сурет-1. Эжектормен және құйынды құбырлармен жабдықталған ұңғыма схемасы
1 – ұңғыма; 2 - лифттік құбырлардың ішкі тізбегі; 3 - жылу генераторы; 4 - құбыр өткізгіші; 5 - құбыраралық кеңістік; 6 - лифтті сыртқы тізбек; 7 - жұмысшы сопло; 8 - ұңғыма эжекторы; 9 - құбыраралық кеңістіктегі газ кіру тесігі; 10 – ұңғыма эжекторының камерасы; 11 - өнімді мұнай қабатынан; 13 - құйынды құбыр; 14 - кіру саңылауы; 15 – саңылау; 16 – канал; 17 – саңылау; 18 - игерудің екінші объектісі; 19 – пакер

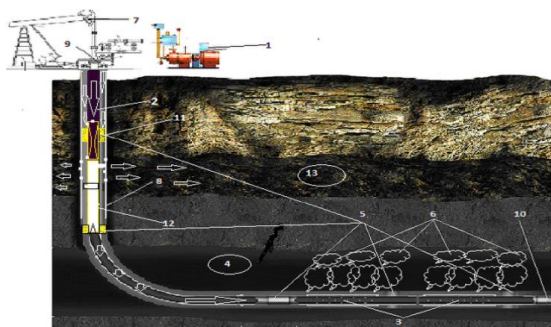
Көлденең ұңғымаларды қолданудың бірқатар артықшылықтарына қарамастан, олардың нақты тиімділігі теориялық мүмкін тиімділігінен өте төмен. Дебит бойынша жоспарлар көбіне акталмайды, кей кезде ұңғыма өнімінің сулануы тез болады. Көлденең ұңғыманың жеткіліксіз тиімділігінің себептері көлденең оқпанмен өнімді қабатты ашудың ерекше шарттары болуы мүмкін, яғни қабатқа жуу сұйығымен әсер етудің ұзақ уақыты, ұңғыма диаметрінің оның диаметріне әсері, коллектор-қабаттың геологиялық құрылысының біртектісіздігі, басқа факторлар. Ұңғыма эжекторынан төмен орналасқан құйынды құбырларды қолдану мұнай қабатына енгізілетін қоспаның температурасын 47 К-ға көбейтеді. Бұл мұнай тұтқырлығының азаюына және қабаттың мұнай бергіштік коэффициентін көтеруге алып келеді. Құйынды құбырдан шыққан температурасы 519,8 К (246,8°C) болатын салқын ағын өнімді қабаттан жоғарырақ орналасқан игерудің басқа объектісіне қарай бағытталады. Қабатқа айдалатын қоспа тек қана термиялық әсер етіп қана қоймайды, сонымен қатар қоспада мұнайда ери отырып, оның тұтқырлығын төмендететін, ал суда ери отырып, судың тұтқырлығын көтеретін көмірқышқыл газы болғандықтан, мұнай мен жыныс арасындағы шекарада беттік шиеленісті азайтады.

Қабатқа бу-газ циклдық әсері технологиясы үш кезеңнен тұрады.

1 кезең. Көлденең ұңғымаға үш апта ішінде көлемі бір метр мұнайға қаныққан қабат қалыңдығына 30-100 т болатын бу айдалады. Бұл кезде қабат қаңқасын, ондағы мұнайды жылыту, барлық компоненттердің температуралық кеңеюі, түп маңы аймағында қысымды көтеру процестері болады. Қабат жағдайындағы мұнай

тұтқырлығы көп болған сайын және қабат қысымы аз болған сайын айдалатын будың көлемі көбірек болуы керек (сурет 2). Бұл кезде ұсынылып отырған әдіске қабаттың бір бөлігін жылыту керек, аумақтың биіктігі $h \leq 20$ м, көлденең оқпанның ұзындығы $l \leq 200$ м, бу әсерінің ені шамамен 10 м, сонда жылыту аймағы 40000 м^3 болады.

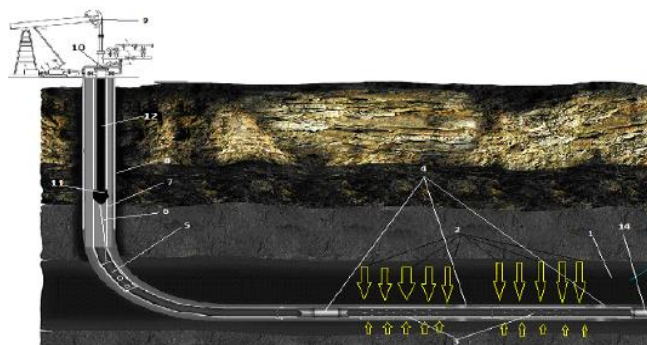
2 кезең. Бу айдалғаннан кейін ұңғыманы «бу сіңуіне» жауып тастайды да, будың конденсациялануы үшін, қабаттағы қанығу таралуы үшін шамамен 4 тәулік жабық ұстайды. Бұл кезеңде бу, қабат жынысы және оны қанықтыратын флюидтер арасындағы температура теңестіріледі. Қысым төмендеген кезде конденсация аймағына ұңғыма түп маңы аймағынан ығыстырылған мұнай бағытталады, ол жылыту кезінде тұтқырлығы төмендеу себебімен жылжымалылық болады. Будың конденсациялануы кезінде капиллярлы сіңу болады – өткізгіштігі төмен аймақтарда мұнай сумен алмастырылады.

Сурет 2. Эжектор мен құйынды құбырды қолдана отырып, бу мен газды айдаудың бірінші кезеңі

1 – бу генераторы; 2 – СКҚ; 3 - сүзгі құйыршық, 4 – өнімді қабат; 5 – пакер; 6 – өнімді қабатта бу бөлгіш; 7 – мұнай өндіру жабдығы; 8 – шегендеу тізбегі; 9 – саға жабдығы; 10 – башмақ; 11 – ұңғыма эжекторы, 12 – құйындықұбыр; 13 – игерудің басқа объектісі

3 кезең. Ұңғыма жабық ұсталғаннан кейін ұңғыманы өнімді іріктеу режиміне қосады. Бұл кезде ұңғыманы пайдалы дебитке дейін пайдаланады. Қабаттың жылытылған аймағының суу дәрежесіне қарай пайдалану процесінде ұңғыма дебиті жаймен азаяды. Бұл процесс ыстық конденсат көлемінің азаюымен бірге жүреді, бұл бұған дейін бу болған аймақтың қысымының төмендеуіне әкеледі. Пайда болған депрессия осы аймаққа мұнай ағынының келуіне септігін тигізетін қосымша фактор болып табылады (сурет 3).

Сурет 3. 3-ші этап көлденең ұңғымадан жылытылған мұнайды өндіру

1 – қабаттың бумен жылытылған өнімді аймағы, 2 – көлденең ұңғымаға мұнайды дренаждау, 3 – сүзгі құйыршық, 4 – пакер, 5 – штангілі терең сорап, 6 – штангілі тізбек, 7 – СКҚ, 8 – шегендеу тізбегі, 9 – тербелмелі станок, 10 – саға жабдығы, 11 – дифференциалданған плунжер, 12 – штанга, 13 – башмақ

Практиканың көрсетуі бойынша мұнай өндіру көлденең ұңғымаларды пайдалану кезінде муфта-құбырдағы буда үйкеліс күші өседі, және штангілі муфта мен сорапты құбырдың қажалуы болады. Муфта мен құбырдың тозуы және үйкеліс күшінің өсуі штангілі муфтаның құбырына жақындаған қалыпты күшке тәуелді. Қалыпты күштің ұңғыма оқпанының еңкею бұрышы өсетін аймақта, әсіресе осы бұрыштың өсуі ұңғыма оқпаны азимутының өзгеруімен бір уақытта жүретін орындарда үлкен мәні бар. Айдалатын сұйықтың қасиеттері үйкеліс күшінің мәніне және үйкелетін будың тозуына әсер етеді, яғни айдалатын су-мұнайлы эмульсияның сулы құрамы өскен сайын тозу мен үйкеліс күші өседі, ал үйкеліс көбіне муфтаның шеттелуіне әкеледі. Бұл процесс ақырында муфтаның біріккен жерлерінің ажырауына әкеліп соғады. Штангілердің құбырға механикалық үйкелісі күші мен құрамында суы көп мұнай эмульсияларын өндіру кезінде тозу қиындықтарды азайту мақсатымен ұңғыма оқпанының қисайған аймақтарында штангінің құбырларға бастыру күшін азайтудың жаңа әдісі жобаланды.

Ұсынылып отырған жылулық әдісін оған дейін бұрғыланған айдау және өндіру ұңғымаларында қолданылуына болады, мысалы Қаражанбас, Қаламқас, Кенқияқ және басқа тұтқырлығы жоғары мұнайы бар кен орындарда, ал көлденең өндіру ұңғымасын айдау ұңғымаларының арасында өнімді қабаттың табаны бойынша орналастыруға болады. Ұсынылған әдіс басқа әдістермен салыстырғанда мұнай берілісінің жоғары көлемін алуға мүмкіндік береді, бірақ ыстық жылу агентін дайындауға сол энергетикалық шығындар жұмсалатынын ескеру керек. Ыстық жылу агенті мен газ қоспасымен қабатқа әсер ету кезінде одан көмірсутекті көтеру технологиясы температураны көтеру нәтижесінде қабаттағы мұнай мен су қасиеттерін өзгертуге негізделеді. Температураны көтергенде мұнайдың тығыздығы мен тұтқырлығы және оның фазааралық қатынасы төмендейді. Мұнайды өндіруді көбейтуге көмірсутектің парциалы қысымының төмендеуі арқылы көмірсутектің булануы да әсер етеді. Парциалды қысымның төмендеуі булану аймағында судың болуымен байланысты. Мұнай қалдығынан жеңіл компоненттер буланып, булану аймағының шекарасына жылжиды. Мұнада олар қайта конденсацияланып, мұнай білігінде ериді, ол мұнай өнімін көтеретін ерітінді жұрыны пайда болады.

Құйынды құбырды қолданудың ауыр мұнайды жылулық әсерлермен өндірудің басқа әдістеріне қарағанда бірқатар артықшылықтары бар. Ұңғымалық бу генераторында жану камерасы мен отын қоспасын жандыру үшін жабдық бар. Жану камерасында құбырлардың бөлек тізбектері бойынша су, отын, ауа өткізіледі, ал электрлік кабель бойынша электр тоғы өткізіледі. Бу генераторының жұмысының циклі үзілісті: камера қысылған ауамен, отынмен периодты толтырылып, тұтану болады. Жану өнімдерінің сумен байланысы арқылы сулы бу пайда болады, ол қабатқа ығыстырылады. Бұл әдістің кемшілігі бірнеше құбырлардың және электрлік кабельдің ұңғымаға түсірілуі болып табылады, бұл мұнай қабатына әсер ету үшін бу генераторын қолдану жұмысын өте қиындатады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Киинов Л.К. Разработка месторождений парафинистых и вязких нефтей в Западном Казахстане.—М.: ВНИИОЭНГ, 1996. —С. 151.
2. Елеманов Б.Д., Герштанский О.С.Осложнения при добыче нефти. — М.: Наука,2007.—С.419.
- 3.Тарунин Е.Л., Аликина О.Н. Вычислительные эксперименты для вихревой трубки Ранка // Труды Международной конференции RDAMM–2001. - Хилша: Пермский государственный университет, 2001.-Т. 6, ч.2. - С. 363.
4. Меркулов А.П. Вихревой эффект и его применение в технике. — М.: Машиностроение, 1969.- 183с.

5. Ю.М. Полищук, И.Г. Ященко. Институт химии нефти СОРАН// Нефтегазовое дело. -Томск, 2005. – С. 102-105.

6. Бузова О.В., Жубанова К.А. Перспективные методы в добыче высоковязкой нефти // Вестник КазНТУ. – 2010. - №5/81. - С. 904-1001.

РЕЗЮМЕ

В статье излагается выбор эффективной технологии производства тяжелой нефти с использованием наклонных скважин. Для достижения этой цели в горизонтальных скважинах была предложена технологическая схема термического воздействия на вихревые трубки.

RESUME

The article outlines the choice of an effective technology for the production of heavy oil using inclined wells. To achieve this goal, a technological scheme for the thermal action of vortex tubes was proposed in horizontal wells.

УДК 621.791.01: 548.5: 669.24

А.Р. Абдурахманова, магистрант

Карагандинский государственный технический университет, г. Караганда

ИССЛЕДОВАНИЕ СТРУКТУРЫ ФРОНТА КРИСТАЛЛИЗАЦИИ ПРИ СВАРКЕ НИКЕЛЯ И ЖЕЛЕЗНИКЕЛЕВОГО СПЛАВА

Аннотация

Методом скоростной микрокиносъемки исследована структура фронта кристаллизации при аргонодуговой сварке никеля и железоникелевого сплава. Выявлено влияние примесей и легирующих элементов на особенности затвердевания и формирования первичной структуры металла сварных швов и круговых литых зон. Проанализированы устойчивость плоского фронта кристаллизации и условия перехода ячеистого фронта в дендритный фронт кристаллизации.

Ключевые слова: сварка, никель, сплав, структура, кристаллизация

Первичная структура, формирующаяся в процессе первичной кристаллизации, определяет физико-химические свойства сварных швов и эксплуатационные характеристики сварных соединений. Первичная структура металла шва, его химическая и физическая неоднородности зависят от конфигурации фронта кристаллизации. Поэтому представляет особый интерес исследование структуры фронта кристаллизации в условиях сварки.

Процессы первичной кристаллизации металла сварочной ванны и круговых расплавленных зон исследовали посредством микрокиносъемки на установке ИМАШ-5С-65.

Следует отметить, что данная установка позволяет изучать кинетические изменения в микроструктуре металлических образцов при температурах, не превышающих температуру затвердевания. Нагрев в установке осуществляется пропусканием электрического тока промышленной частоты низкого напряжения через исследуемые образцы, что не позволяет доводить их до расплавления. Этот недостаток нами был устранен в результате переоборудования установки ИМАШ-5С-65 с введением в нее некоторых дополнительных устройств и приборов, в частности, в

рабочую камеру дополнительно установили малоамперную аргонодуговую горелку, которая позволяет получение потолочных сварных швов при сквозном проплавлении.

В переоборудованной установке процесс сварки осуществляется в среде аргона, запускаемого в рабочую камеру после предварительной откачки воздуха до разрежения порядка 10^{-3} мм рт.ст. Источником питания сварочной дуги служит селеновый выпрямитель ВДГ-301. Легкое возбуждение дуги достигается параллельным подсоединением к сварочному выпрямителю осциллятора ОСПЗ-2М-1, а получение падающей характеристики системы питания, дополнительное регулирование параметров процесса и осуществление сварки на малых токах - последовательным подсоединением к источнику питания балластного реостата РБ-300. В процессе сварки производится киносъемка затвердевающей поверхности сварного шва или другого интересующего участка образца кинокамерой "Конвас" типа КСР-1М, закрепленной на высокотемпературном микроскопе МВТ- 1.

Образцы для исследования процессов первичной кристаллизации после вырезки из листовых полуфабрикатов подвергли шлифовке и полировке. Окончательные размеры образцов для исследования составляли: 80х18х1 мм.

Сварку производили вольфрамовым электродом на режиме: $I_{св} = 10...40A$, $U_d = 10...12 V$, $U_{св} = 2,0 ... 6,3$ м/ч. Сварные точки получали проплавлением образцов на том же режиме при неподвижной сварочной горелке. Время проплавления выбирали в зависимости от сварочного тока и размера круговой расплавленной зоны.

Химический состав технического никеля марки НП2 и никеля НО после электроннолучевого переплава (ЭЛП) приведен в таблице 1. Химический состав железоникелевого сплава 06ХН28МДТ исходного состава и после ЭЛП представлен в таблице 2.

Таблица 1 - Химический состав никеля

Марка никеля	Содержание примесей в %											
	С	О	Н	Сu	Fe	Si	Mn	Mg	Ca	Bi	Zn	Co
НП2	0,05	0,0021	0,0020	0,10	0,10	0,15	0,05	0,10	0,002	0,002	0,007	0,27
НО после ЭЛП	0,01	0,0008	0,0001	0,002	0,001	0,0007	-	0,0003	-	-	0,0002	0,0002
Примечание: Прочерк обозначает, что применяемыми методами анализа наличие данного элемента не обнаружено.												

Таблица 2 - Химический состав железоникелевого сплава

Марка сплава	Содержание элементов в %										
	C	Si	Mn	Cr	Ni	Mo	Cu	Ti	S	P	H
06ХН28МДТ	0,057	1,0	0,35	18,3	26,5	3,20	2,98	1,10	0,007	0,024	0,006
06ХН28МДТ после ЭЛП	0,022	0,8	0,22	18,5	27,2	3,55	1,38	0,55	0,005	0,018	0,001

Затвердевание сварной точки никеля сопровождается закономерным изменением структуры фронта кристаллизации, строение которого существенно зависит от чистоты металла (рис. 1 и 2). У линии сплавления фронт кристаллизации имеет плоский характер, затем он переходит в ячеистый и ближе к центру точки в никеле НП2 переходит в дендритный. В никеле НО ЭЛП ячеистый фронт кристаллизации сохраняется до самого центра сварной точки.

Величины участков с различными фронтами кристаллизации в никеле различных марок резко отличаются друг от друга. В никеле НП2 протяженность плоского фронта

кристаллизации составляет в среднем 0,12 мм, а в никеле НО ЭЛП – 0,4 мм, т.е. по протяженности они отличаются более, чем в 3 раза. Сравнение участков с ячеистым фронтом кристаллизации дает примерно тоже соотношение: в никеле НП2 – 0,45 мм, а в никеле НО ЭЛП – 1,5 мм (без учета величины кратера). Эти зависимости можно объяснить следующим образом. После отключения сварочного источника питания жидкая точка находится, очевидно, в перегретом состоянии, причем температура в центре точки выше, чем на периферии, т.е. мы имеем в расплавленной зоне положительный температурный градиент. Затвердевание начинается при достижении некоторого переохлаждения возле линии сплавления. Первоначально фронт кристаллизации плоский. Для никеля НП2 он, однако, не является совершенно гладким (рис. 1, а), а имеет небольшую шероховатость порядка 5-10 мкм, для никеля НО ЭЛП – фронт кристаллизации практически гладкий (рис. 2, а).

Плоский фронт кристаллизации становится неустойчивым и переходит в ячеистый по достижению некоторого концентрационного переохлаждения в жидкой фазе. Условие неустойчивости плоского фронта кристаллизации определяется из соотношения [1]:

$$\frac{C}{U} \leq \frac{mC_0(1 - K_0)}{DK_0}; \quad (1)$$

где G - температурный градиент в расплавленном металле у фронта кристаллизации;
 U - скорость кристаллизации;
 m - наклон линии ликвидус;
 C_0 - первоначальная (средняя) концентрация примеси в жидком металле;
 K_0 - равновесный коэффициент распределения примеси;
 D - коэффициент диффузии примеси в расплавленном металле.

а

б

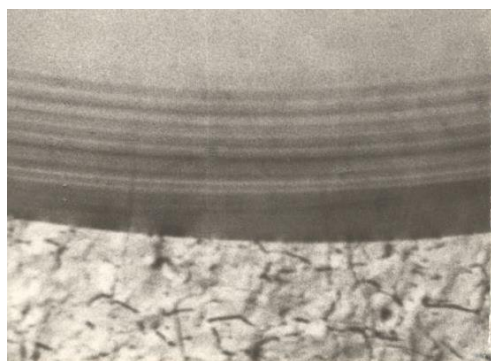
в

Рис. 1 Структура фронта кристаллизации никеля НП2, х200: а-плоский фронт; б-ячеистый; в-дендритный.

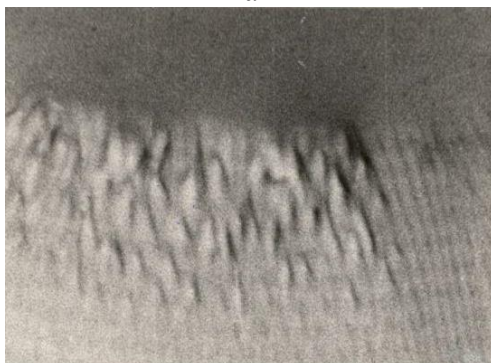
Так как в начальной стадии затвердевания сварной точки скорость кристаллизации металла мала, а температурный градиент в расплаве значителен, поэтому плоский фронт кристаллизации устойчив. Кроме того, в начальной стадии затвердевания концентрационное уплотнение у межфазной поверхности еще полностью не стабилизировалось. По мере затвердевания скорость кристаллизации возрастает, а градиент температуры в расплавленном металле снижается, что благоприятствует появлению концентрационного переохлаждения перед межфазной поверхностью. При прочих равных условиях

концентрационное переохлаждение возникает раньше там, где больше примесей. Отсюда следует, что в никеле НП2 ячеистый фронт раньше сменит плоский, чем в никеле НО ЭЛП. Поэтому протяженность плоского фронта в никеле НО ЭЛП больше, чем в никеле НП2.

При превышении концентрационным переохлаждением некоторой критической величины в никеле НП2 на всех ячейках начинают образовываться ветви и они превращаются в дендриты, т.е. происходит переход ячеистого фронта кристаллизации в дендритный. Условие такого перехода подчиняется выражению [1]:

а

б

Рис. 2 Структура фронта кристаллизации никеля НО ЭЛП, x200: а-плоский фронт; б- ячеистый

$$\frac{C}{U^{1/2}} \leq A' a_0 \frac{C_0}{K_0}; \quad (2)$$

где A' - некоторая постоянная;
 a_0 - ширина ячейки для ориентации Θ .

Концентрационное переохлаждение превышает критическую величину, если температурный градиент в расплаве значительно понижается, скорость кристаллизации возрастает, и металл к тому же содержит значительное количество примесей.

Концентрационное переохлаждение, по всей вероятности, в никеле НО ЭЛП не достигает критической величины, вследствие незначительной концентрации примеси, и поэтому ячеистая кристаллизация не переходит в дендритную. Последнее также указывает на то, что в жидкой фазе температурный градиент все время остается положительным.

Затвердевание сварных точек железоникелевого сплава 06ХН28МДТ как исходного состава, так и после ЭЛП, осуществляется дендритно. Кристаллизация начинается на оплавленных зернах основного металла путем перемещения дендритного фронта, который сохраняется вплоть до центра сварной точки. Плоская и ячеистая формы кристаллизации, характерные для чистых металлов, не наблюдаются в сплаве 06ХН28МДТ как промышленной, так и электроннолучевой плавок. Такой характер затвердевания сварных точек сплава 06ХН28МДТ указывает на то, что концентрационное переохлаждение в расплавленном металле существует в течение всего процесса кристаллизации. Связано это, очевидно, с большой концентрацией легирующих элементов в сплаве.

Здесь следует указать на один факт, вызванный электроннолучевым рафинированием. При расплавлении образцов из сплава 06ХН28МДТ на поверхности жидких сварных точек образуются окисные пленки, остающиеся на затвердевших поверхностях. В этом же сплаве, но после ЭЛП подобные окисные пленки не возникают.

Пример ячеистой кристаллизации никеля НП2 приведен на рис.3. Группы одинаково ориентированных ячеек или дендритов образуют первичные столбчатые кристаллиты. В процессе конкурирующего роста преимущественное развитие получают наиболее благоприятно ориентированные кристаллиты. Кристаллиты, растущие в радиальном направлении, имеют скорость, равную скорости перемещения межфазной поверхности (средней скорости кристаллизации). Кристаллиты, растущие в направлении, отличном от радиального, затвердевают со скоростью, превышающей среднюю скорость кристаллизации металла сварной точки:

$$U_{p.kp} = \frac{U_{kp}}{\cos \alpha} ; \quad (3)$$

где $U_{p.kp}$ - средняя скорость роста кристаллита;
 U_{kp} - средняя скорость кристаллизации;
 α - угол между векторами скорости роста кристаллита и скорости кристаллизации

Аналогичное соотношение получено для случая кристаллизации сварных швов [2].

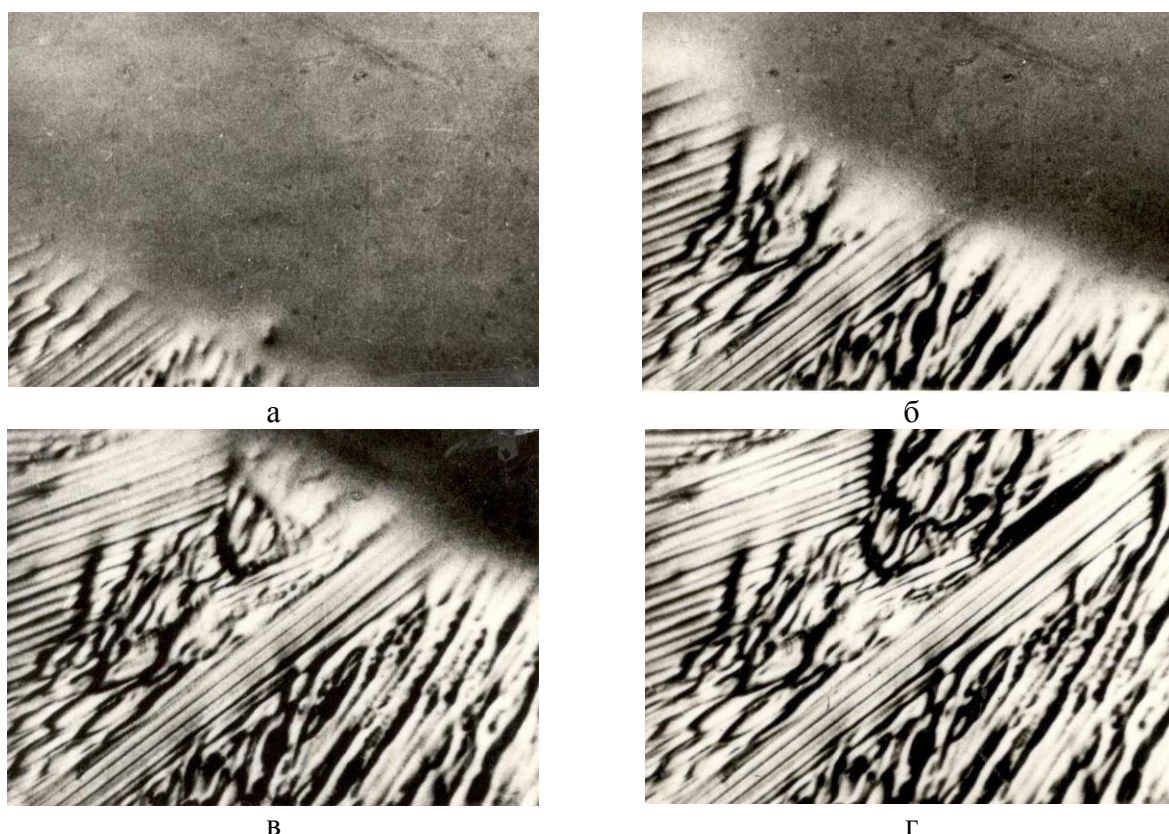

Рисунок 3. Последовательность ячеистой кристаллизации никеля НП2, $\times 125$, $U_{kp} = 3,4-4,1$ мм/с; время между кадрами 0,04с; U_{kp} – скорость кристаллизации

Кристаллизация сварных швов никеля начинается на полуоплавленных зернах основного металла путем продвижения плоского фронта кристаллизации. Затем на некотором расстоянии от линии сплавления в никеле НП2 в результате распада плоского фронта кристаллизация продолжается перемещением ячеистого фронта.

Возле оси сварочной ванны фронт кристаллизации в никеле НП2 может иметь ячеисто-дендритную структуру. В никеле НО ЭЛП плоский фронт наблюдается по всей поверхности кристаллизации сварочной ванны.

Плоский фронт кристаллизации устойчив (см. соотношение (1), если скорость кристаллизации мала, а градиент температуры в расплаве высок. В противном случае плоский фронт неустойчив и кристаллизация осуществляется ячеисто. Существующее распределение указанных параметров процесса затвердевания благоприятствует развитию возле линии сплавления плоского фронта кристаллизации, а ближе к оси сварочной ванны – ячеистого и ячеисто-дендритного фронтов. Отсутствие ячеистого фронта кристаллизации в никеле НО ЭЛП при затвердевании сварочной ванны связано, очевидно, с очень малой концентрацией примесей.

При сварке сплава 06ХН28МДТ исходного состава и после ЭЛП швы кристаллизуются дендритно, т.е. рафинирование не повлияло на структуру фронта кристаллизации, очевидно, из-за присутствия в сплаве значительного количества легирующих элементов.

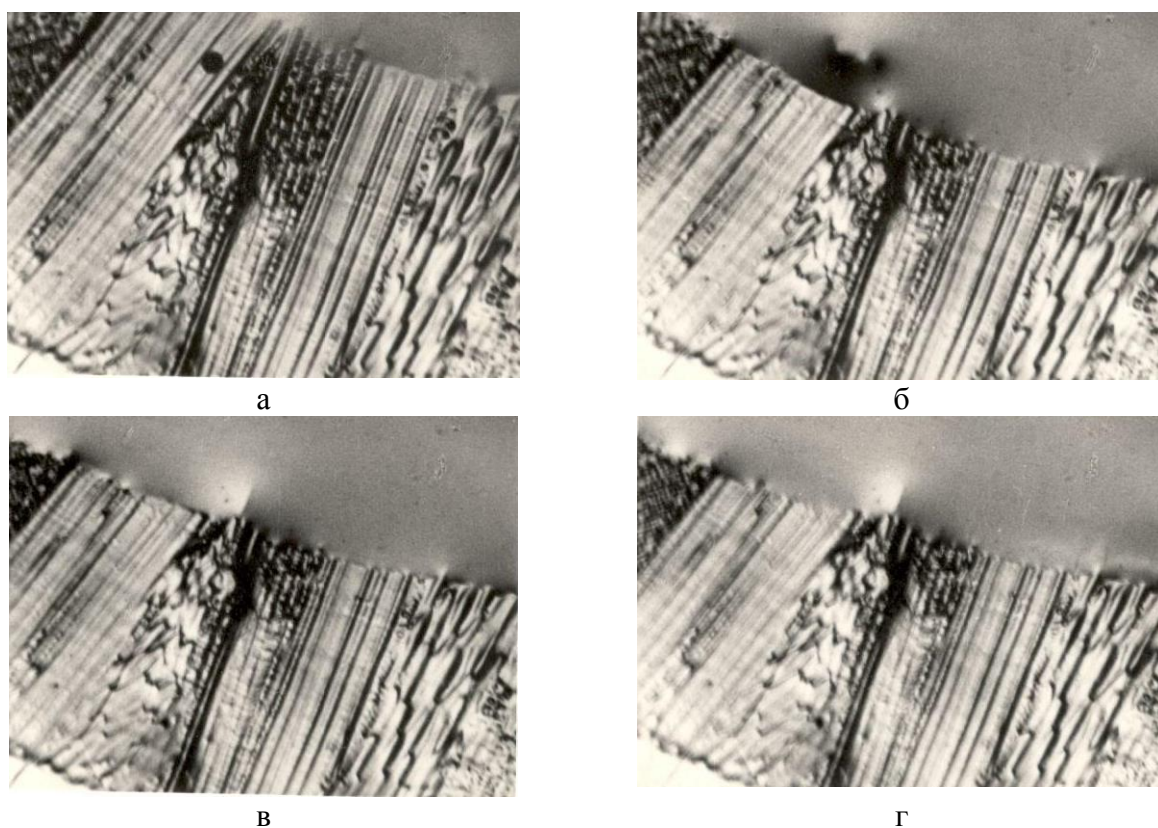

Рисунок 4. Последовательность оплавления ячеек никеля НП2, $\times 125$, $U_{пл} = 0,3-1,9$ мм/с; время между кадрами 0,04с; $U_{пл}$ = скорость плавления

Отметим один момент, касающийся четкого выявления зубцов на межфазной поверхности. Наблюдения показывают, что зубцы твердой фазы кристаллизации менее четкие, чем на фронте плавления (рис. 4). Фронт плавления исследовали переплавом затвердевшего металла. Форма вершин ячеек на фронте плавления овальная без острых углов и граней (рис. 4). Следовательно, вершина ячейки в реальных условиях отличается от встречающего часто в научной литературе схематического изображения ее в виде двух граней, сходящихся под углом. Наблюдаемая форма вершин ячейки

указывает на отсутствие скачкообразного изменения концентрации примеси в поперечном сечении ячейки.

Таким образом, электроннолучевое рафинирование никеля значительно повышает устойчивость плоского и ячеистого фронтов кристаллизации. Электроннолучевое рафинирование железоникелевого сплава 06ХН28МДТ практически не изменяет структуру фронта кристаллизации. Сплава 06ХН28МДТ исходного состава и после ЭЛП в условиях сварки кристаллизуется с дендритным фронтом.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Тиллер В.А. Основные положения теории затвердевания // Теория и практика выращивания кристаллитов. М.: Металлургия, 1968. – С.294-350
2. Wittke K. Besonderheiten der Primarkristallisation des Schweisguts // Schweistech. – 1966. – No.6. – S.289-292

ТҮЙІН

Никельдің электрондық сәулелерді өңдеуі жазық және жасушалық кристаллизация фронттарының тұрақтылығын едәуір арттырады. Темір-никель қорытпасының 06ХН28МДТ электрондық сәулелерді өңдеуі іс жүзінде кристалдану майданының құрылымын өзгертпейді. Бастапқы композицияның 06ХН28МДТ қорытпасы және дәнекерлеу жағдайында электронды-сәулелі өңдеуден кейін дендритфронтпен кристалданған.

RESUME

It has been established that electron-beam refining of nickel significantly increases the stability of plane and cellular crystallization fronts. The electron-beam refining of the iron-nickel alloy 06ХН28МДТ practically does not change the structure of the crystallization front. The alloy 06ХН28МДТ of the initial composition and after electron-beam remelting under the conditions of welding crystallizes with the dendritic front.

УДК 621.791.75

А.Р. Абдурахманова, магистрант

Карагандинский государственный технический университет, г. Караганда

ВЛИЯНИЕ РАЗЛИЧНЫХ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ И КОМПОНЕНТНОГО СОСТАВА ПОКРЫТИЯ НА ПРОЦЕСС ИЗГОТОВЛЕНИЯ СВАРОЧНЫХ ЭЛЕКТРОДОВ

Аннотация

Экспериментально исследовано влияние температуры в производственном помещении, гранулометрического состава компонентов, вида жидкого стекла, его параметров и расхода на процесс прессования сварочных электродов при их изготовлении. Приведены зависимости давления опрессовки от различных технологических параметров изготовления электродов. Проанализировано влияние компонентного состава электродного покрытия на легкость опрессовки электродов.

Ключевые слова: сварка, электрод, покрытие, состав, опрессовка

Как показывает производственный опыт на качество выпускаемых электродов влияют различные факторы, в частности температура, вид покрытия,

гранулометрический состав компонентов, вид жидкого стекла, его расход и физико-химические свойства (плотность, вязкость и модуль). Однако при этом количественные зависимости мало изучены [1, 2 и др.]. Поэтому представляет большой научный и практический интерес выявить такие зависимости для различных видов покрытия.

Исследования проводили в лабораторных и производственных условиях с применением обмазочных масс различного вида, подготовленных на основе местного рудно-минерального сырья.

Результаты экспериментальных исследований показали, что понижение температуры приводит к загустеванию обмазочной массы, что в свою очередь, отрицательно влияет на работу мокрого смесителя, брикетировочной машины, гидравлической станции, электрообмазочного пресса и другого оборудования. Ухудшается сцепление обмазки с металлическим стержнем. Поверхность покрытия, выходящих из пресса электродов становится шероховатой, что ухудшает товарный вид и сварочно-технологические свойства электродов.

При снижении температуры обмазки менее 10 °С резко повышается давление прессования электродов (рис. 1). Особенно это заметно на электродах с основным видом покрытия, когда давления прессования близко к критической величине.

Повышение температуры также отрицательно влияет на свойства обмазочной массы. При этом происходило разжижение жидкого стекла, приводящей к ускорению процесса испарения влаги из него и, как следствие, к быстрому его схватыванию. Это, в свою очередь, приводило к преждевременному засыханию брикетов, что способствовало повышению давления прессования электродов и ухудшению сцепляемости обмазки со стержнем.

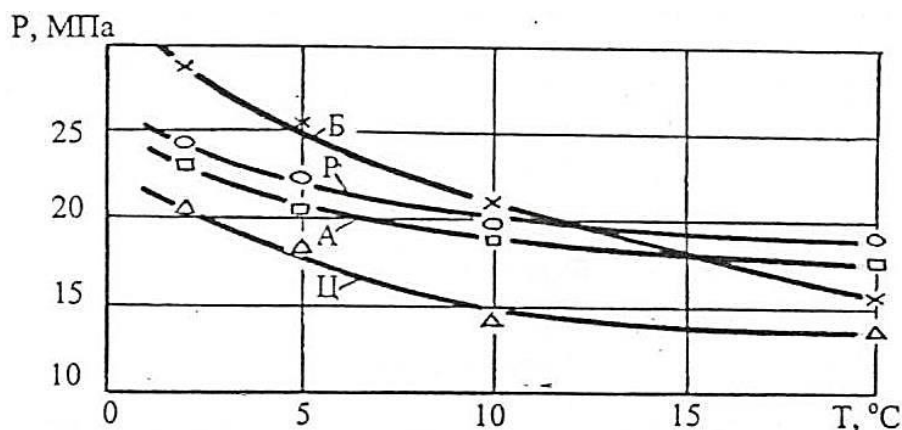

Рисунок 1. Зависимость давления опрессовки от температуры для различных видов покрытия. Ось абсцисс – температура в производственном помещении, °С, Ось ординат – давление прессования, МПа. Обозначение кривых: виды покрытий – Б-основное, Р-рутиловое, А-кислое, Ц-целлюлозное.

Результаты экспериментальных исследований показали, что оптимальной температурой, приводящей к повышению производительности оборудования и улучшению технологичности изготовления электродов, является 18-20 °С.

Другим немаловажным технологическим параметром при изготовлении электродов является гранулометрический состав компонентов покрытия.

Исследования показали, что наличие большого количества пылевидных фракций приводит к чрезмерному расходу жидкого стекла, что, в свою очередь, способствует преждевременному затвердеванию обмазки в прессе, повышая давление опрессовки. Кроме того, повышенное количество жидкого стекла в составе обмазки приводило к

повышению температуры плавления покрытий, что в свою очередь, способствовало образованию на конце горящего электрода большого козырька, приводящего к частому обрыву сварочной дуги.

С увеличением средних размеров зерен уменьшается расход жидкого стекла (рис. 2). Однако, при этом обмазочная масса резко теряла свою пластичность и затруднялась работа электродообмазочного пресса. Давление опрессовки возрастало (рис. 3), что приводило к снижению производительности пресса. Ухудшалась также сцепляемость обмазки со стержнем и, из-за ее частичного осыпания на приемном конвейере, повышалось количество отходов обмазочной массы.

На основе экспериментальных исследований сформулированы требования к гранулометрическому составу отдельных местных сырьевых материалов, используемых в составах электродных покрытий.

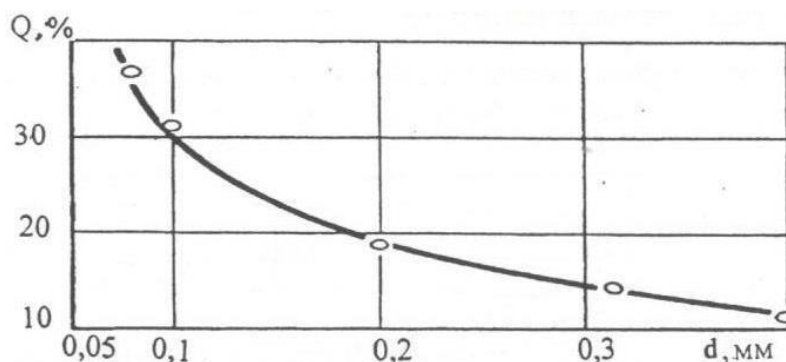

Рисунок 2. Зависимость расхода калиевого жидкого стекла ($M=3,5$; $\rho=1,33$ г/см³) от среднего размера зерен компонентов. Ось абсцисс – размер зерен компонентов, мм. Ось ординат – расход жидкого стекла, %; M - модуль жидкого стекла, ρ – плотность.

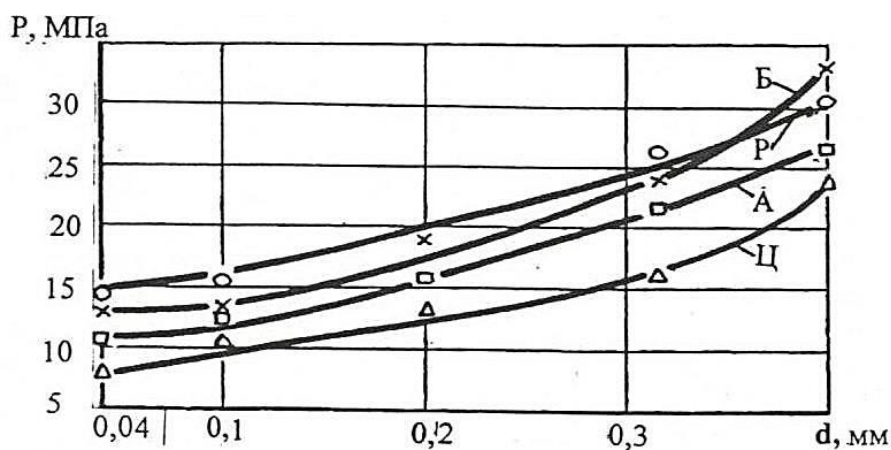

Рисунок 3. Зависимость давления опрессовки от размера зерен компонентов для различных видов покрытия. Ось абсцисс – размер зерен компонентов, мм. Ось ординат – давления прессования, МПа. Обозначение кривых: виды покрытий – Б-основное, Р-рутиловое, А-кислое, Ц-целлюлозное.

На технологичность изготовления электродов существенное влияние оказывает расход жидкого стекла, вводимого в состав обмазки.

Экспериментальные исследования показали, что при снижении расхода жидкого стекла обмазочная масса становится малопластичной. При уменьшении расхода жидкого стекла повышается давление опрессовки электродов (рис. 4). Это приводило к

снижению технологичности и скорости прессования электродов, ухудшению сцепления покрытия с металлическим стержнем, увеличению количества отходов обмазочной массы на приемном конвейере, возрастанию шероховатости поверхности электродов и вероятности появления повышенного эксцентриситета покрытия относительно стержня.

При повышении расхода жидкого стекла обмазочная масса становилась высокопластичной, и резко снижалось давление опрессовки. Однако при этом происходило раздувание внешнего диаметра покрытия, приводящее к увеличению расхода обмазки. После прокалки таких электродов в покрытиях наблюдались внешние дефекты (вспучивание покрытия, кольцевые и продольные трещины).

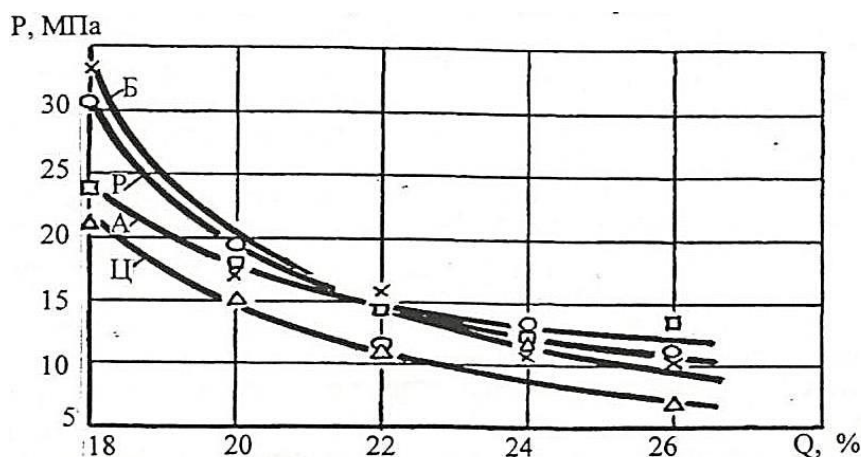

Рисунок 4. Зависимость давления опрессовки от количества жидкого стекла для различных видов покрытия. Ось абсцисс – количество жидкого стекла, %. Ось ординат – давление опрессовки, МПа. Обозначение кривых: виды покрытий – Б-основное, Р-рутиловое, А-кислое, Ц-целлюлозное.

В этой связи количество жидкого стекла, вводимой в состав обмазочной массы, подбиралась в пределах 21-23% к массе сухой шихты, обеспечивающее одновременные высокие пластические свойства обмазочной массы и высокую технологичность изготовления электродов при оптимальных давлениях опрессовки электродов различного вида 14-20 МПа.

Одними из основных компонентов, используемых в покрытии сварочных электродов, являются карбонаты, которые применяют в виде минерального сырья. Чаще всего в этой роли выступает мрамор, который используют, например, в покрытиях таких известных электродов как УОНИ 13/55, МР-3 и др.

Основным недостатком мрамора является его относительно высокая твердость, которая негативно отражается на работе электрообмазочного узла, приводя к преждевременному износу трущихся поверхностей цилиндра и поршня. Потому его замена на другой минерал того же химического состава, но более мягкого может способствовать повышению долговечности работы электрообмазочного пресса.

Карбонат кальция в природе встречается в виде трех минералов, а именно: мрамора, известняка и мела. Мрамор представляет собой метаморфическую породу с зернистой кристаллической структурой характерной кварцитам. В результате измельчения он образует зернистый сыпучий порошок с абразивной поверхностью и, как следствие, обладает низкой пластичностью. Известняк, в отличие от мрамора, представляет собой органическую породу и состоит в основном из скелетных остатков (раковин) вымерших морских животных. При измельчении известняк дает тонкодисперсный порошок и при замешивании в жидком стекле образует пластическую мокрую смесь, улучшающую работу электрообмазочного агрегата.

Мел, в отличие от других карбонатов кальция, является аморфным веществом, которое легко поддается измельчению. При измельчении мел дает мелкодисперсный порошок и при замешивании в жидком стекле образует высокопластичную мокрую смесь, улучшающую работу электрооформочного пресса.

Таким образом, мел, в отличие от мрамора, выполняет в составе электродного покрытия функции пластифицирующего компонента. Кроме того, мел, как мрамор и известняк, выполняет функции газообразующего, шлакообразующего и стабилизирующего компонента.

Рутиловый концентрат вводится в состав электродного покрытия в качестве шлакообразующего компонента. Его введение способствует улучшению сварочно-технологических свойств электродов. С точки зрения химического состава, рутил является диоксидом титана. Диоксид титана – это амфотерный оксид четырех валентного титана, который является основным продуктом титановой индустрии. Температура плавления диоксида титана составляет 1843 °С, температура кипения – 2972 °С и плотность – 4,23 г/см³. Благодаря своим свойствам диоксид титана используется при производстве широкого круга товаров различного назначения. Так, более 50% всего объема диоксида титана идет на получение товаров лакокрасочной отрасли (титановые белила), поскольку диоксид титана обладает отличными красящими свойствами. Чистый диоксид титана – это бесцветные кристаллы, которые желтеют при нагревании, но обесцвечиваются после охлаждения.

Диоксид титана известен в виде нескольких модификаций. Кроме рутила (кубическая сингония), анатаза (тетрагональная сингония) и брукита (ромбическая сингония), получены две модификации высокого давления: ромбическая IV и гексагональная V. Гигроскопичность – это одно из свойств диоксида титана, особенно анатаза. Свойства рутила и анатаза имеют различия. Рутил, в отличие от анатаза быстрее взаимодействует с примесями и образует твердые растворы.

Титановые белила, в отличие от рутилового концентрата, способствуют улучшению прессуемости электродов. При замешивании порошка титановых белил в жидком стекле образуется пластичная мокрая смесь, улучшающая работу электрооформочного агрегата, что сопровождается повышением эксплуатационной надежности и долговечности электрооформочного пресса. Введение титановых белил в состав электродного покрытия способствует, как и введение рутилового концентрата, улучшению сварочно-технологических свойств электродов.

В состав электродных покрытий общего назначения, разработанных в Институте электросварки им. Е.О. Патона, таких как АНО-3, АНО-4, АНО-18, АНО-19 и др., входит магнезит – минерал, состоящий из карбоната магния. По твердости он превосходит мрамор. После измельчения магнезит образует зернистый сыпучий порошок с абразивной поверхностью и, как следствие, обладает низкой пластичностью. Поэтому для облегчения работы электрооформочного пресса магнезит желательно заменить на доломит, который обладает меньшей твердостью. Доломит является природным минералом, химический состав которого соответствует смеси карбонатов кальция и магния. Доля каждого из карбонатов колеблется в зависимости от месторождения. Доломит выполняет в покрытии функции газообразующего, шлакообразующего и стабилизирующего компонента.

В состав электродных покрытий основного типа, таких как УОНИ-13/55, УОНИ-13/55 ФК, УОНИ 13/55 К, ИТС-4С входит кварцевый песок, который по твердости и абразивному действию превосходит все другие компоненты, используемые в производстве сварочных электродов. В этой связи производство электродов типа УОНИ 13/55 характеризуется быстрым износом оборудования. Поэтому для облегчения процесса прессования электродов следует кварцевый песок (природный силикат)

заменить на полевой шпат (природный алюмосиликат), обладающий меньшей твердостью и не оказывающий сильного абразивного действия на электродообмазочный узел электродообмазочного пресса.

Полевой шпат, как и кварцевый песок, в составе электродного покрытия является шлакообразующим компонентом. Кроме того, полевой шпат, в отличие от кварцевого песка, является стабилизирующим компонентом, который повышает устойчивость горения сварочной дуги.

Химический состав жидкого стекла и его параметры (плотность, вязкость, силикатный модуль) оказывают существенное влияние на качество мокрой смеси и на прессуемость электродов.

Натриевое жидкое стекло, благодаря своей дешевизне и высокой клеящей способности, широко используется при изготовлении сварочных электродов. Считается, что калиевое жидкое стекло по сравнению с натриевым обладает низкой клеящей способностью. Однако, проведенные нами исследования показали, что калиевое жидкое стекло при определенных параметрах способствует улучшению сварочно-технологических свойств электродов, что выражается, в частности, в более устойчивом и стабильном горении сварочной дуги.

При сушке электродов, полученных на основе калиевого жидкого стекла, интенсивно удаляется влага из покрытия и опасность возникновения трещин при этом уменьшается. Легкость удаления влаги благоприятно отражается на ее остаточном содержании в покрытии электрода, в частности, основного вида и, как следствие, в пониженном количестве диффузионного водорода в наплавленном металле. При этом на остаточное содержание влаги в покрытии электродов и на концентрацию диффузионного водорода в наплавленном металле оказывают влияние плотность и вязкость, а также силикатный модуль жидкого стекла. С уменьшением плотности и вязкости жидкого стекла, а также с повышением его силикатного модуля содержание остаточной влаги в покрытии основного вида и соответственно диффузионного водорода в наплавленном металле сокращаются.

Растворы силикатов натрия, калия и других элементов в зависимости от модуля обладают при высыхании разной усадкой и разными прочностными характеристиками. Наименьшую усадку при высыхании дают жидкие стекла с высоким модулем. Снижение величины усадки благоприятно влияет на сушку и прокалку электродов, т.к. при этом снижается склонность к трещинам в покрытиях.

Жидкие стекла с низким модулем не обладают клеящими свойствами. Клеящие свойства проявляются у жидких стекол с модулем больше двух. Чем ниже модуль жидкого стекла, тем больше его щелочность и, следовательно, выше его химическая активность, в том числе по отношению к ферросплавам, входящим в состав электродного покрытия. В результате реакций активных ферросплавов с жидким стеклом происходит выделение газов и тепла. Газы могут вызвать вздутие покрытия в процессе изготовления и сушки электродов, а тепло может привести к преждевременному затвердеванию обмазки.

Высокомодульные жидкие стекла более предпочтительны в производстве сварочных электродов, т.к. их использование позволяет сохранить необходимые свойства у ферросплавов, обеспечивает уменьшение содержания ферросплавов в составе покрытий, а также способствует сокращению вздутия обмазки в процессе изготовления, сушки и прокали электродов, вследствие подавления химических реакций, сопровождающихся выделением газов.

Рекомендуемые химические составы жидких стекол (%): натриевого – SiO_2 - 24 – 29; Na_2O – 7-10; S – не более 0,02; P – 0,03; H_2O – не более 70, калиевого – SiO_2 - 22-26; K_2O – 10-13; S – не более 0,02; P – 0,03; H_2O – не более 70.

Использование жидких стекол с такими составами позволяет повысить технологичность изготовления электродов и их качество в результате сокращения поверхностных дефектов, времени провяливания, сушки и прокалки.

Поставка любого выбранного компонента электродного покрытия должна осуществляться с месторождения или обогащательной фабрики, которые обеспечивают наиболее высокую чистоту рудно-минерального сырья по вредным примесям, таким как сера, фосфор, мышьяк, сурьма, свинец, олово и другим легкоплавким металлам. Тем самым будет гарантироваться более высокое качество будущего наплавленного металла.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Сидлин З.А. Производство электродов для ручной дуговой сварки. – Киев: Екотехнологія, 2009. – 464 с.
2. Крюковский Н.Н. Производство электродов для дуговой сварки. – М.: Машгиз, 1956 – 278 с.

ТҮЙІН

Өндірістік бөлмедегі температураның, компоненттердің астық мөлшерінің, сұйық шыны мен электродтардың қысымының сапалық қатынасы алынды. Калий сұйық шыны қолдану электродтардың дәнекерлеу және технологиялық қасиеттерін жақсартады. Дәнекерлеу электродтарын өндіруге арналған сұйықшыны ұсынылған композициялар берілген.

RESUME

Qualitative relationships between the temperature in the production room, the grain size of the components, the consumption of liquid glass, and the pressure of the electrodes are obtained. It is shown that the use of potassium liquid glass improves the welding and technological properties of electrodes. The recommended compositions of liquid glass for the manufacture of welding electrodes are given.

УДК 622.276.7

Анесов Н.С., МНГДРБ-11 тобының магистранты

Оңаев М.Қ., ғылыми жетекші, т.ғ.к. доцент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ӨЗЕН КЕН ОРНЫНДА ТҰЗ ШӨГІНДІЛЕРІНІҢ ПАЙДА БОЛУ ШАРТТАРЫ ЖӘНЕ КҮРЕСУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Аннотация

Мақалада Өзен кен орны жағдайында бейорганикалық тұздар шоғындыларына қарсы пайдаланатын шаралар тәжірибелерін зерттей отырып, ұңғымаға жерасты дозаторлары арқылы айдайтын қажетті ингибиторларды тұрақты түрде жеткізу технологиясы ұсынылады

Түйін сөздер: мұнай, тұз шөгінділері, алдын алу шаралары, ингибитор, гипс.

Қазіргі таңда кен орынды игерудің интенсивті жүйелерін енгізуге және де өндіру ұңғыларында өнімнің сулану қарқындылығына байланысты бейорганикалық тұз шөгінділерін болдырмау шаралары өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Суланған кеніштерді игеру кезінде мұнай өндіруді қиындататын процесстердің бірі бұл өнімді жинау және дайындау қондырғыларында, мұнайкәсіпшілік жабдықтарда, ұңғылар мен сораптарда қатты тұз шөгінділерінің пайда болуы. Бұл қиындықтар тек қана Қазақстанда емес, сондай-ақ ірі мұнай өндіруші елдерде: АҚШ, Ресей, Канада, Оңтүстік Америка, Ұлыбритания және т.б. кездеседі. Мұнайкәсіпшілік зерттеулерге сәйкес тек бір ұңғыны тұз шөгінділерінен тазалауға 20 мың АҚШ \$ жұмсалады. Ал сорапты қондырғылар мен жылуалмастырғыш элементтерді тұз шоғырларынан тазалау мүмкін болмағандықтан, оны жаңасымен алмастырады. Мұндай шығындарды төмендету үшін кен орынды игерудің бастапқы сатысында кеніштің суланып кетпеуіне және тұз шоғырларының пайда болмауын қадағалау қажет. Сондықтан тұз шөгінділерімен күресудің негізгі бағыты бұл мұнай өндіру кезінде оның алдын алу болып табылады.

Тұздардың бөлінуі – қабатта, ұңғымада, құбыр тізбектерінде және мұнай дайындау қондырғысының жабдықтарында су козғалысының барлық бағытында жүреді.

Бейорганикалық тұздардың қаттық забой маңы аймағындағы, ұңғыма жабдықтарындағы, кәсіптік коммуникациялар мен аппаратуралардағы шөгінділері мұнай өндіру, дайындау және тасымалдау үдерістерін айтарлықтай күрделендіреді. Негізгі қиыншылықтар: батырылған электрлік орталықтан тепкіш сорғылардың, газлифттік клапандардың, жылуалмастырғыш жабдықтардың, айдағыш сорғылардың мезгілінен бұрын істен шығуы; кәсіпшілік коммуникациялардың тығындалуы және үзілуі, өндіретін ұңғымалардың өнімділігі мен айдама ұңғымалардың қабылдағыштығының күрт төмендеуі, т.б.

Тұздардың шөгуі — негізінен, аз еритін Ca, Ba, Sr, т.б. бейорганикалық тұздардың тұнбаға түсу үдерісі, бұл үдеріс осы тұздардың ерітінділерінің аса қатты қаныққан ерітінділері түзілген кезде болады. Практикада негізгі шығындар кальций карбонатының шөгінділерімен күресуге кетеді.

Тұздар шөгінділеріне әсер ететін факторлар. Мұнай өндіру үдерістерінде тұздардың шөгуіне мынадай факторлар әсер етеді:

- 1-қатта айдалатын және қат суларының араласып кетуі;
- 2-қатта және ұңғымада әр түрлі құрамдағы жоталық, контурдан тыс және табан суларының араласуы;
- 3-өндіретін ұңғымаларда әр түрлі қаттар мен қатпарлардың суларының араласуы;
- 4-қатта сүзілетін судың (қаттық және айдама) жыныспен жанасуы;
- 5-суға мұнайдан активті суда еритін компоненттердің диффузиялануы;
- 6- суға синтезделген химиялық қосылыстардың түсуі;
- 7- көміртек (IV) оксидінің судан газ фазасына өтуі;
- 8- судың булануы;
- 9- термодинамикалық жағдайлардың өзгеруі.

Маңғыстау аймағында шөгінділердің құрамы әр келкі және Магний корбанаты $MgCO_3$ (1,5-10,4 % масс.), Барий сульфаты $BaSO_4$ (0,3- 61,5 % масс.), кальций $CaSO_4$ (1,7-29,2 % масс.), натрий хлориді, кей жағдайда темір сульфиді FeS (1,0-23,4 % масс.) түрінде кездеседі.

2014 жылы «ҚазНИПИ мұнайгаз» лабораториялық зерттеу орталығында Өзен кен орнындағы 13 өндіру ұңғымалары бойынша ШТСҚ-ның жұмысшы бөліктерінен сынама алынып, тұз шөгінділері зерттелінді (Кесте 1).

Кесте 1- Өзен кен орнындағы тұз шөгінділерінің құрамы масс % (СТО 06-030-82 бойынша анықтау әдісі)

Құрамы	Ұңғылардың нөмері									
	8469	4406	7059	7801	463	595	987	9064	3795	1489
Кальций	5,3	4,3	11,4	12	5,3	1,7	3,7	5,3	8,4	2,4
Магний	т.б	0,4	3,2	3,2	1,5	1,4	0,8	1,2	1,01	1,4
Барий	38,5	т.б	т.б	т.б	4	9	26,7	5,8	т.б	42
Стронций	-	-	-	-	т.б	т.б	т.б	т.б	-	т.б
Хлорид	-	53,3	3,6	1,8	8,4	7,1	5,9	14,9	-	1,5
Сульфат	36,4	т.б	3,7	6,7	8	9,2	28	6,17	т.б	22,6
Карбонат	1,27	1,3	24,9	22,3	3,7	2,55	4,3	7,15	-	10,8
Натрий	-	29,2	3,8	0,5	0,5	1,7	3,7	4,6	-	0,96
Темір	0,5	0,7	2,6	2,8	13	3,8	1,53	21	5,3	0,7
Күкірт	0,3	т.б	1,5	2,4	6	0,8	1,7	203	-	1
Мұнай өнімдері	т.б	3	т.б	т.б	8,7	2,95	4,3	9	1,05	6
Құм	0,89	1,7	15,5	16	14	30	7,1	2,8	27,5	2,1

Алынған сынамаларды зерттеу арқылы орташа көрсеткіштігі барий темірі 10,5% кальций 10,6% магний 1,3% және де өзара ерігіштігі төмен қоспа түзетін қышқылды қалдықтар сульфат 10,6% және корбанат 9,5% анықталды.

Тұз бөлінумен күресудің барлық әдістері келесілерге бөлінеді:

- Тұз түсуін болдырмау әдістері;
- Тұз бөлінуін жою әдістері.

Әдісті таңдауда бөлінудің түрлі құрамы мен құрылымы дербес келуді талап етеді. Тұздардың түсуін болдырмау үшін қолданылатын – химиялық реагенттерді қолдану (ингибирлеу) әдісі.

Қазіргі кезде БОТ түзілуінің алдын алу үшін өңделген және қолданылатын әдістерді екі топқа бөлуге болады: реагентсіз және химиялық (сур.1).

Сурет 1. Бейорганикалық тұздардың түзілуін болдырмау әдістерінің топтамасы.

Тұздардың түзілімін болдырмайтын реагентсіз әдістерге келесілер жатады: қабат қысымын ұстау жүйесіне сумен қамтамасыз етудің тиімді көзін таңдау; түзбен аса қанықан ерітінділергі магнитті, күштілі және акустикалық әсер ету; құбырлардың қорғау жабқыштарын және басқа жабдықтарды қолдану. Сонымен қатар, осы топқа мұнайды өндірудің технологиялық факторларын өзгертуге негізделген шаралар; өз уақытында қажетті судан оқшаулау жұмыстарын жүргізу; қатпарлы-біртекті емес өнімді қабаттың өткізгіштігі өте жоғары қабатшаларда судың қозғалуын шектеу; өндіру

ұңғыларының түптерінде өте жоғары қысымды ұстау; хвостовиктер, диспергаторларды қолдану; қолданылатын қондырғының конструкциясын өзгерту.

Соңғы уақытта тұздар бөлінуімен күресуде газсұйықтық ағынына магниттік өріс және ультрадыбыс арқылы әсер ету әдісін қолданады. Алайда бұл тәсілдердің анықталған кемшіліктері бар. Ағынның түрлі динамикалық сипаттамаларға ие болғандықтан магниттік өріспен әсер етудің тиімділігі оның газбен қанығуынан тәуелді, өйткені олар өріс энергиясының көп бөлігін өзіне сіңіріп алады. Ағын құрамында метал тотықтарының болуы, магнит өрісі әсерінің тиімділігін төмендетеді.

Ал ультрадыбыспен әсер ету әдісі ұңғының қабырғаларында тұздардың түзілімдерінің алдын алмайды, ол тек ғана түзіліп қойған тұздарды жартылай жояды. Мұнай өндіруде реагентсіз әдістері кеңінен шартсыз қолдануына қарамастан, олар тұздардың түзілу үрдістерін әлсіретпейді, ол тек ғана ұңғы және жабдықтың қалыпты жұмысын кішкене ұзартады.

Мұнай өндіру кезінде бейорганикалық тұздардың түзілімін болдырмау (алдын алу) тәсілдерінің белгілі, тиімді және технологиялық түрі, ол – химиялық реагенттер-ингибиторларды қолдану.

Қазіргі кезде тұз түзіліміне қарсы ингибиторлардың физика-химиялық сипаттамаларына талаптар бекітілген. Ең маңыздысы – тұздың бөліну үрдісіне қарсы ингибиторлардың жоғары тиімділігі, төмен қату температурасы (минус 50 °C дейін), коррозиялық белсенділігінің төмен болуы, қабат суларымен бірігуі, мұнайды дайындау үрдістеріне кері әсерінің болмауы, жақсы адсорбциялау және қабат жынысынан десорбциялау қабілеті болуы керек.

Тәжірибеде келесі ингибиторлар түрлері кеңінен қолданылады.

Полиакриламид (ПАА) – анион типті ингибитор оның белсенді құрамы акрил қатарындағы полимерлер болып табылады. Оның қолданудың негізі – ингибитор бетінде мономолекулярлы қабыршақты құру болып келеді. Ол қабыршақ тұздың түзілуіне қарсы қорғау барьері болады. Ол үшін ұңғы құрамында 10-60 г/м³ ПАА бар сулы ерітіндімен жуылады. Қабаттардың мұнай бергіштігін арттыруға байланысты ПАА-ны айдаудың тұз түзіліміне қарсы жақсы нәтижелер алу үшін ПАА-ның ерітінділерін қабатқа айдамайдау ұңғылары арқылы жүргізу керек. Осы кезде айдалатын суда ПАА-ның тиімді мөлшері 10-20 г/м³ болады.

Натрий гексаметафосфаты (NaPO₃)₆ және натрий триполифосфат (ТПФН). ТМФН-ды 200 литрлі сыйымдылықта сығылған ауаны араластыру арқылы суда ерітіп, 1% ерітінді түрігінде қолданады. Ингибиторды жылуалмастырғыштың алдында ілеспе суға 10 г/м³ есебінен сумұнай эмульсиясына мөлшерленген. Жылуалмастырғышты 4 айдан кейін ашып қарағанда кішкене қалыңдықта бо скелген қара түсті сумен тез шайылатын тұнба байқалған.

ТПФН –ді айдау кезінде тұз бөліну үрдісі баяулатылады, бірақ толығымен тоқтатылмайды.

Инкредол -1 – НТФ негізіндегі көпкомпонентті ингибитор. Оны кальций карбонаттары мен сульфаттарын болдырмау үшін ұңғыда және мұнайкәсіптік жабдықтарда қолдануды ұсынады. Ең үлкен тиімділігі реагенттің 10-20 г/м³ мөлшерінде жеткізіледі. Композицияға этиленгликоль және коррозия ингибиторы кіреді.

ПАФ -1 – органикалық фосфаттар класынан болатын анион типті ингибитор. Суда тез, жақсы ериді, мұнай және органикалық еріткіштерде ерімейді. Ингибитор үшін тұз түзілімінің қарқындылығына байланысты өңделетін судың 10-15 мг/м³ мөлшерінде ПАФ -1 сулы ерітіндінің 0,1-1% концентрациясы қолданылады.

Ингибиторлар келесі тәсілдермен қолданылады.

- Мөлшерлі сораптар немесе арнайы құрылғыларды қолдану арқылы жүйеге үздіксіз еңгізіп отыру;

- Ұңғыға ингибиторды кезеңмен айдау, кейіннен оны жабдықты көтерумен немесе көтерусіз қабаттың түп аймағына ығыстыру;
- Ұңғының құбыр сыртындағы кеңістігіне ингибиторды ерітіндіні кезеңмен айдау

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Маринин Н.С., Ярышев Г.М. и др. Методы борьбы с отложением солей. – М.: ВНИИОЭНГ, серия «Нефтепромысловое дело». – 1980. – 56 с.
2. Ингибиторы отложений неорганических солей / В.А. Панов, А.А.Емков, Г.Н. Позднышев и др. – М: ВНИИОЭНГ, 1978.
3. Справочная книга по добыче нефти / Под ред. Ш.К. Гиматудинова. – М.: Недра, 1974. – 703 с.
4. Чубанов О.В. Эксплуатация скважин в осложненных условиях. – М.: Недра, 1982.
5. Антипин Ю.В., Валеев М.Д., Сыртланов А.Ш. Предотвращение осложнений при добыче нефти. – Уфа: Башк. кн. изд-во, 1987. – 168 с.
6. Валеев М.Д. Добыча высоковязкой нефти на месторождениях Башкирии. – М.: ВНИИОЭНГ, 1985. – 110 с.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются меры против неорганических солей, используемые в условиях месторождение Узень - и предлагается технология постоянного ингибирования с помощью подземных дозаторов.

RESUME

The article discusses the measures against inorganic salts used in the conditions of the Uzen field - and proposes the technology of permanent inhibition by means of underground dispensers

УДК 622.27.65

Б.Е. Хамзина, техника ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы

Р.И. Джусупкалиева, техника ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

Ж. Асқарұлы, магистрант

А.А. Утегенова, магистрант

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ҚАБАТТЫ КӨПСТАДИЯЛЫ ГИДРАВЛИКАЛЫҚ ЖАРУ – ӨТКІЗГІШТІГІ ТӨМЕН КОЛЛЕКТОРЛАРДЫ ИНТЕНСИФИКАЦИЯЛАУДЫҢ ӘДІСІ

Аннотация

Қабатты гидравликалық жару қазіргі кезде мұнай өндіру коэффициентін бірнеше есеге арттыратын, ұңғыны игерудің соңғы сатысында тиімді пайдалануға мүмкіндік беретін әдістердің бірі. Көптеген компаниялар бұл технологияны белсенді түрде қолданады.

Түйін сөздер: қабатты сұйықпен жару, муфталар, башмак, клапан, технология, интенсификация.

Қабатты көпстадиялы гидравликалық жару–мұнай өндірісіндегі жаңа, әрі жетекші технологиялардың бірі және горизонталь ұңғылар үшін тиімді болып есептеледі. Бұл

технологияның қарапайым гидравликалық жарудан айырмашылығы кезекпе-кезек жүргізуілінде.

Қабатты көпстадиялы гидравликалық жару өткізгіштігі төмен ($10\text{--}4\text{мкм}^2$), тығыз газ қабаттарында тиімді интенсификация әдісіне жатады. Технологияның қарапайым гидравликалық жарудан тағы бір айырмашылығына қабатқа жару сұйықтығының ($190\text{--}1900\text{ м}^3$) және толтыру материалының айдалуы ($40\text{--}450\text{ т}$) жатады. Жарықтың ұзындығы 300 м -ге жеткен кезде ұңғы өнімділігі артатыны сонша, тіпті қабатты көпстадиялы гидравликалық жару операциясына кететін барлық шығын жабылады. Қабатты көпстадиялы гидравликалық жаруды 800 м -ге дейін өткізілген мысалдар бар. Сонымен қатар технология ұңғыны меңгеруге, пайдалануға беретін, қабаттан көмірсутектерді өндіруге кететін уақытты қысқартуға мүмкіндік береді.

Ұңғыға полимерлі эмульсия айдау тәсілдері жасалды. Айдау көлемі сұйық $190\text{--}1900\text{ м}^3$ құм $45\text{--}450\text{ т}$ аралығында болады (кесте 1).

Кесте 1 Шығынды жабу уақыты

Айдау көлемі		Шығынды жабу уақыты, ай
Полимерлі эмульсия, м^3	Құм, т	
1900	450	13
1400	270	22
700	160	41
190	45	69

Жоғары температура ($150\text{ — }180\text{ }^{\circ}\text{C}$) шартында терең ұңғыларды интенсификациялау кезінде жару сұйығын дұрыс таңдау керек және оның қасиеті операция соңына дейін сақталуы керек. Бұл сұйық келесідей қасиеттерге ие болуы керек:

Тұтқырлығы шамамен $100\text{ МПа}\cdot\text{с}$;

Турбуленттік кезінде болатын химиялық байланыстардың бұзылуынан тұтқырлығы төмен күйге көшпеуі және қозғалмауы керек;

Белгіленген уақытта, $175\text{ — }200\text{ }^{\circ}\text{C}$ температурада жоғары тұтқырлықты сақтауы керек.

Жару сұйықтығының екі типі бар: біріншісі – жанама байланысқан, екіншісі — екі этапта қоюланған.

Жанама байланысқан сұйық(кейбір полимерлі тізбектердің химиялық реакциямен байланысқан) жақсы құмтасығыш болып келеді. Алайда 145° C -тан жоғары температурада жанама байланыстардың бұзылуы болады және сұйық толтыру қасиетін жоғалтады. Екінші типке қоюланған сұйық жатады. Оған ұңғыға айдау кезінде екінші қоюландырушы (құрғақ күйінде) енгізіледі.

Бұл әдісті қолдану үшін өнімді қабаттың жабынына пайдалану колоннасын түсіру және хвостовикті түсіру арқылы өнімді қабатты бекіту керек.

Қайта бұрғыланатын ұңғыларда өнімді қабатты бекіту оқпанды пакерлермен бөлу арқылы цементтелмейтін хвостовикпен жасалады (сурет 1 және сурет 2). Хвостовик құрылымы бұл кезде:

-Башмак

-Кері клапан

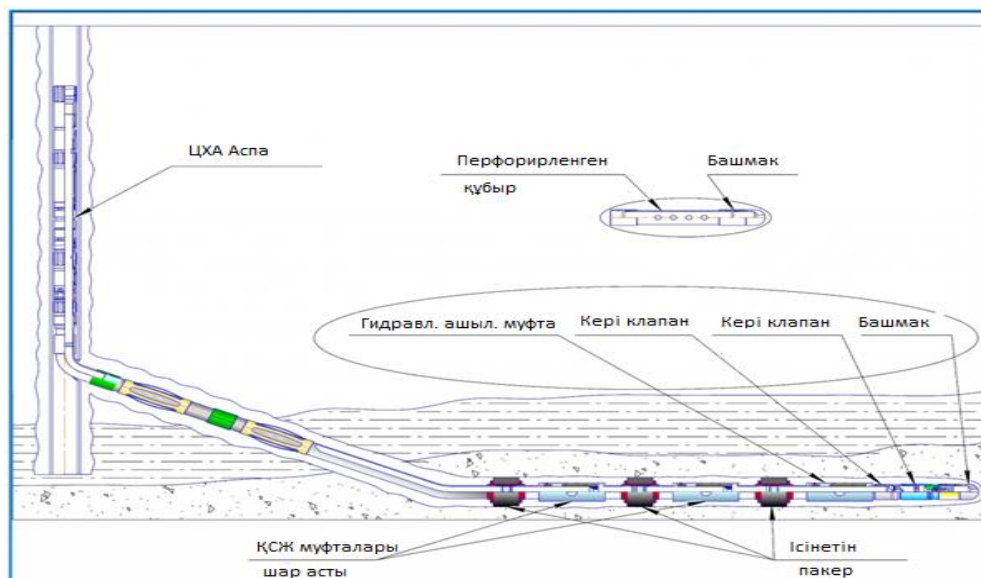
-Циркуляциялық клапан

-Гидравликалық ашылатын муфта (порт)

-Шармен ашылатын қажетті пакерлер мен муфталар (порттар)

-Цементтелмейтін хвостовик аспасы ЦХА

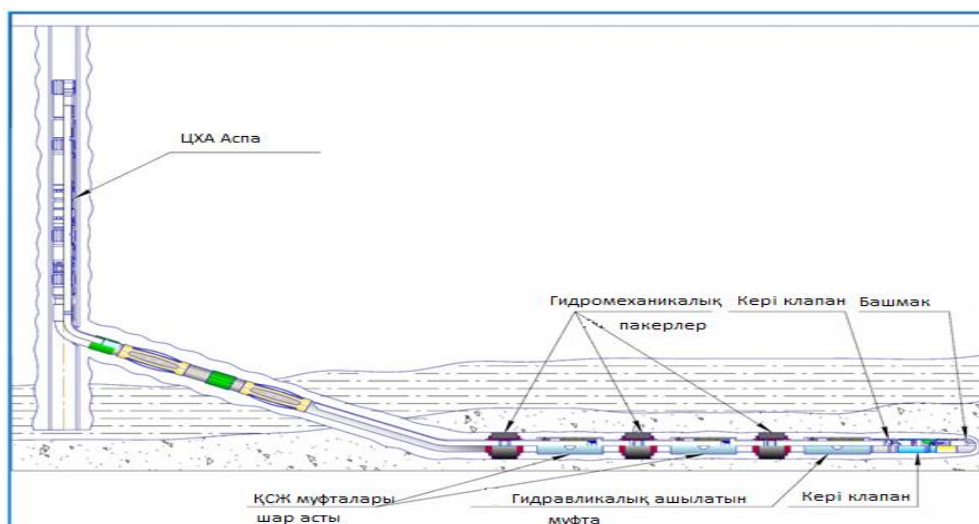
Оқпанды бөлу үшін пакерлерді қолданған кезде, кейде алғашқы төрт позицияда бірінші порт ретінде перфорирленген құбырды немесе башмагы бар құбырды қолданады.

Сурет 1. Оқпанды ісінетін пакерлермен бөлетін хвостовик

Сонымен қатар бірінші порт ретінде цементтелмейтін хвостовик үшін де кейде перфорирленген құбыр немесе башмак қолданылады.

Тәжірибе көрсеткендей көпстадиялы гидравликалық жаруды өткізгіштігі төмен жыныстары бар өнімді зоналарда жүргізу экономикалық дәлелденген, ал оны жүргізу ұзындығы шамамен 900 м-ге тең. Гидравликалық жару технологиясының дамуына байланысты кен орындар өнеркәсіптік болып есептелді.

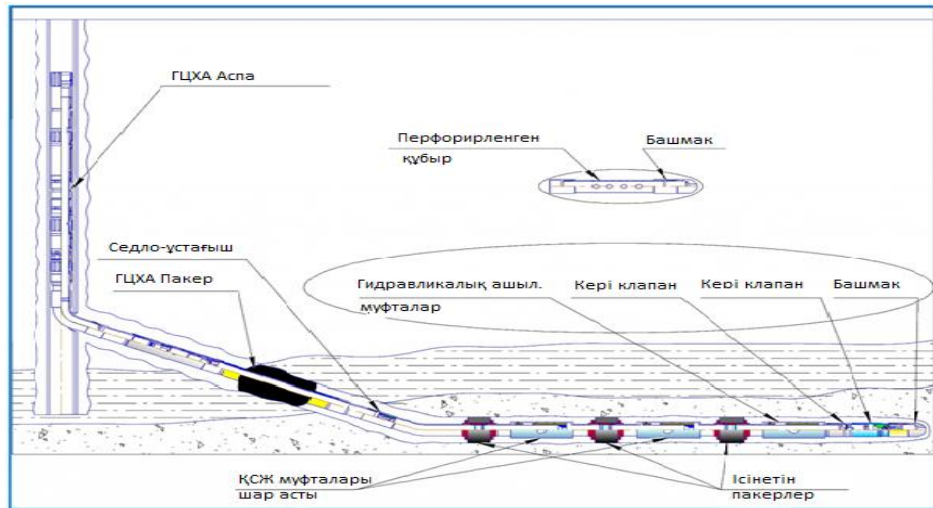

Сурет 2. Оқпанды гидромеханикалық пакерлермен бөлетін хвостовик

Ұңғы оқпанында өнімді қабатты бекіту үшін оқпанды ісінетін пакерлермен бөлетін манжетті цементтелетін хвостовик түсіреді және оның құрылымы келесідей (сурет 3):

-Башмак

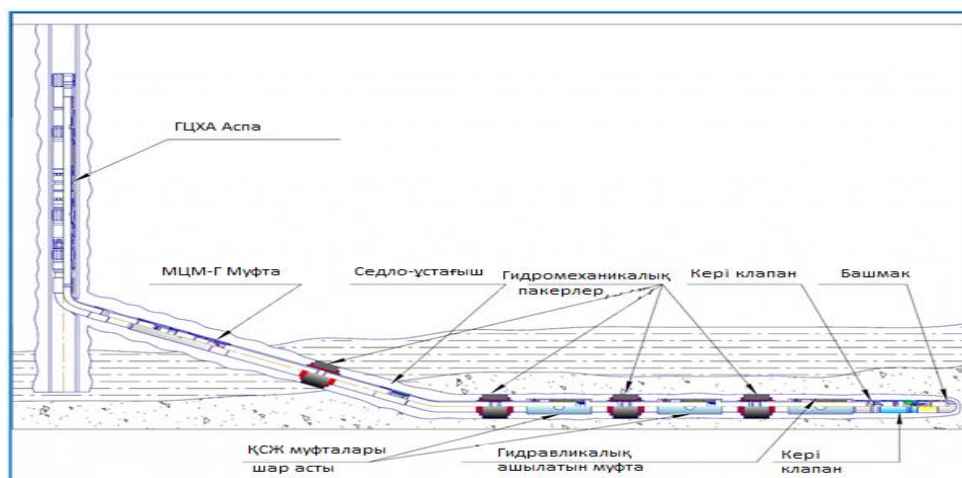
- Кері клапан
- Циркуляциялық клапан
- Гидравликалық ашылатын муфта (порт)
- Шармен ашылатын қажетті пакерлер мен муфталар (порттар)
- Седло-ұстағыш СҰ
- Манжетті цементтелетін пакерМЦП

Сурет 3. Манжетті цементтелетін, оқпанды ісінетін пакерлермен бөлетін хвостовик

Егер интервалға бөлу үшін гидромеханикалық пакерлер қолданса, онда құрылым келесідей болады (сурет 4):

- Башмак
- Кері клапан
- Циркуляциялықклапан
- Гидравликалық ашылатын муфта (порт)
- Шармен ашылатын қажетті пакерлер мен муфталар(порттар)
- Седло-ұстағыш СҰ
- Манжеттіцементелудіңмуфтасы МЦМ-Г
- Цементтелетін хвостовик аспасы ЦХА немесе ГЦХА немесе БЦХА.

Сурет 4. Оқпанды гидромеханикалық пакерлермен бөлетін манжетті цементтелетін хвостовик

Қабатты көпстадиялы гидравликалық жаруды өткізу тәжірибесі көрсеткендей операциядан кейін ұңғыны пайдалану кезінде судың келуін қысқарту үшін порттардың біреуін жабу керек. Алайда қарапайым шарлы технологияға қолданатын муфта дизайндарына байланысты жабу мүмкін емес. Сонымен қатар операцияны қайта өткізу қажеттілігі туындауы мүмкін және бұл жағдайда муфталар басқарылатын болуы керек. Ұңғыларды аяқтауға арналған жабдықтарды жасаумен айналысатын жетекші шетелдік фирмаларда мұндай жабдықтар бірнеше жылдан бері қолданылып келеді.

Шетелдік тәжірибеде, әсіресе АҚШ-та интенсификациялау кезінде өткізгіштігі төмен өнімді қабаттардың бастапқы параметрлерінің төмендеуін бағалау тәсілдері дамуда. Интенсификацияның гидравликалық жару әдісінің нәтижелері операция кезінде қабаттың жыныс өткізгіштігіне кері әсер етпеу мақсатында жұмысшы сұйықтарды дұрыс таңдауды қажет екенін көрсетті. Өнімді қабаттың бастапқы параметрлерінің өзгеруі пайдалану кезіндегі максималды дебитке жететін уақытқа кері әсерін тигізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. <http://www.ngv.ru/ngv-technology/statja-osvoenie-novykh-tekhnologiy-mgrp.html>
2. Вяхирев Р.И., Коротаев Ю.П., Кабанов Н.И. Теория и опыт добычи газа.

РЕЗЮМЕ

Гидравлический разрыв пласта на сегодняшний день является одним из самых эффективных способов, который позволяет в разы увеличить коэффициент извлечения запасов, а также более эффективно и рентабельно эксплуатировать скважину на самой поздней стадии её разработки. Многие компании очень активно используют данную технологию.

RESUME

Today hydraulic fracturing is one of the most effective ways which allows to increase many times coefficient of extraction of stocks and also is more effective and profitable to operate the well at the latest stage of its development. Many companies use very actively this technology

УДК 622.276.4

М.Х.Онаев, кандидат технических наук, доцент

А.С.Балахметов, магистрант

А.С.Амангельдин, студент

А.Усейн, студент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана,
г. Уральск

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НИЗКОПОТЕНЦИАЛЬНЫХ ИСТОЧНИКОВ ТЕПЛА ПРИ СБОРЕ И ПОДГОТОВКЕ ВЫСОКОПАРАФИНИСТОЙ НЕФТИ

Аннотация

На основе обзора литературных источников сделан анализ и выбор оптимального варианта сбора и подготовки скважинной продукции.. Депарафинизация позволяет интенсифицировать текущую добычу углеводородного сырья, увеличивать степень извлечения углеводородов.

Ключевые слова: скважина; дебит; парафиноотложения, депарафинизация; углеводородоотдача; пласт; тепловые методы

Существуют различные способы борьбы с отложениями парафина на стенках труб в действующих скважинах и внутринефтепроводных трубопроводах: - расплавление парафина путем нагревания; -растворение парафина различными растворителями; - механическое удаление парафина со стенок труб с помощью скребков. Каждый из этих способов имеет свои недостатки; их применение связано с необходимостью дополнительных затрат труда и использования различных механизмов. Поэтому все указанные способы имеют второстепенное, подчиненное значение. Главное в решении проблемы борьбы с парафиноотложениями — профилактические мероприятия, направленные на предупреждение осаждения парафина на стенках насосно-компрессорных труб.

Парафинизация и застывание нефти и водонефтяной эмульсии в выкидных трубопроводах существенно осложняют работу скважин, особенно в холодный период года. На месторождении предотвращение застывания нефти и нефтяной эмульсии в выкидных трубопроводах, особенно в холодный период года, решалась путем применения выкидных трубопроводов с тепловой изоляцией и устьевого подогрева. Однако, тепловая изоляция, несмотря на ее достаточную эффективность, была реализована на ограниченном фонде скважин.

В качестве устьевых подогревателей использовались печи, работающие на попутном газе. С увеличением обводненности содержание попутного газа в продукции скважин снизилось и работа устьевых подогревателей, особенно в самый ответственный холодный период года, оказалась ненадежной.

Актуальным с точки зрения ускорения процесса добычи и подготовки без потери нефти является необходимость подогрева для повышения эффективности процессов разделения скважинной продукции. Предлагается решение проблемы подготовки нефти тепловыми методами с ограничением процессов сжигания топлива для его подогрева за счет использования низкопотенциального природного тепла скважинной продукции, которое трансформируют в тепловых насосах в источник подогрева нефти более высокого потенциала.

При современных тенденциях энергопотребления по оценкам специалистов, запасы органического топлива (газ, нефть, уголь и т.д.) могут быть исчерпаны через 25-30 лет. Поэтому важным направлением развития энергетики является использование возобновляемых источников энергии (энергия солнца, ветра, биомассы, приливов, волн, течений, геотермальных источников и др.) и вторичных энергоресурсов (тепловые сбросы энергетики, промышленности, коммунального хозяйства и др.), как правило, имеющих низкий температурный потенциал и нестабильную плотность энергии.

Применение тепловых насосов (ТН), в том числе парокомпрессионного типа, позволяет повысить температурный потенциал возобновляемых и вторичных энергоресурсов до необходимого температурного уровня, в частности -для систем теплоснабжения.

Использование парокомпрессионных тепловых насосов в энергетике в настоящее время активно обсуждается на основании опыта их использования во многих странах.

Период 1972-2005 гг. - возрождение интереса к использованию тепловых насосов, увеличение количества работ по теплонасосным технологиям во всем мире в связи с напряженностью топливно-энергетического баланса в наиболее развитых капиталистических странах.

В литературе отмечается, что частичная смена системы теплоснабжения с централизованного на автономное может сэкономить до 25-35 % топливных ресурсов. Использование теплонасосных установок позволяет при затрате мощности в 1 кВт получить на выходе для теплоснабжения 4-7 кВт теплоты. Применение таких установок

за рубежом становится нормой и позволяет ежегодно сокращать до 10% потребление топливных ресурсов. По прогнозам Международного энергетического комитета, тепловая мощность тепловых насосов, используемых для отопления и горячего водоснабжения, к 2020 г. в развитых странах составит около 75 % [12]. Применение ТНУ позволит также снизить влияние энергетики на окружающую среду.

Массовое производство и использование тепловых насосов в настоящее время осуществляется в США, Японии, ФРГ, Франции, Швеции, Дании, Австрии, Канаде и других странах. В мире выпуском ТН занимаются около 60 крупных фирм, таких как MITSUBISHI, FUJITSU, McQUAY, LG, YNHVU, MHPUL, MHPUE, RHOSS, BLUEBOX, AEROBLUE, YORK, CARRIER, Вестингауз, Дженерэл электрик и др.

По данным на 1997 год из 90 млн. тепловых насосов, установленных в мире [1], только около 5 % установок смонтировано в Европе, 63% - в Японии, где ТНУ в основном обеспечивают отопление жилого фонда. В Соединенных Штатах насчитывается 13,5 млн. установок, а развивающийся китайский рынок достиг уровня 10 млн. систем [2]. Данные о количестве ТНУ в Европе приведены в таблице 1.

Таблица 1- Количество тепловых насосов в Европе (по состоянию на 2016 г.)

Страна	В жилых зданиях	Торгово-административные здания	Промышленные здания
Австрия	133 100	4 300	—
Франция	53 000	61 000	675
ФРГ	363 120	5 300	300
Греция	570 840	266 220	—
Италия	800 000	20 000	—
Голландия	2 856	136	159
Норвегия	13 500	6 400	726
Испания	802 000	411 000	7 390
Швеция	250 000	—	-
Швейцария	39 500	3 400	
Великобритания	13 900	414 060	600

Самая мощная в мире геотермальная теплонасосная система (около 10 МВт) расположена в США в г. Луисвилль (Louisville), штат Кентукки и используется для тепло- и холодоснабжения гостинично - офисного комплекса.

Самое большое в мире число скважин грунтовой воды используется в системе тепло- и холодоснабжения «RichardStocktonCollege» в США, штат Нью-Джерси. Вертикальные грунтовые теплообменники этого колледжа располагаются в 400 скважинах глубиной 130 м.

В Европе наибольшее число скважин (154 скважины глубиной 70 м) используются в системе тепло- и холодоснабжения центрального офиса Германской службы [30].

Большинство теплонасосных систем теплоснабжения основаны на ТН с низкой и средней тепловой мощностью от нескольких киловатт до нескольких сотен киловатт и ориентированы на автономных потребителей. Используются также теплонасосные станции, преимущественно расположенные в западной Европе тепловой мощностью от нескольких мегаватт до нескольких сотен мегаватт. Преимущества технологий теплоснабжения, использующих нетрадиционные источники энергии, по сравнению с их традиционными аналогами связаны не только со значительными сокращениями затрат энергии в системах жизнеобеспечения зданий и сооружений, но и с их

экологической чистотой, а также с новыми возможностями в области повышения степени автономности и мобильности систем жизнеобеспечения.

Ниже представлены примеры использования тепловых насосов в системах теплоснабжения и схемы теплонасосных установок с целью установления наиболее общих принципов и особенностей.

С 2002 г. в г. Чебоксары введён в эксплуатацию теплонасосный пункт для низкотемпературного отопления ($46 - 65\text{ }^{\circ}\text{C}$), вентиляции, горячего водоснабжения комплекса «школа - больница» на базе двух тепловых насосов НТВ - 360 с винтовыми компрессорами и одного теплового насоса НТП -150 с поршневым компрессором (рисунок 1).

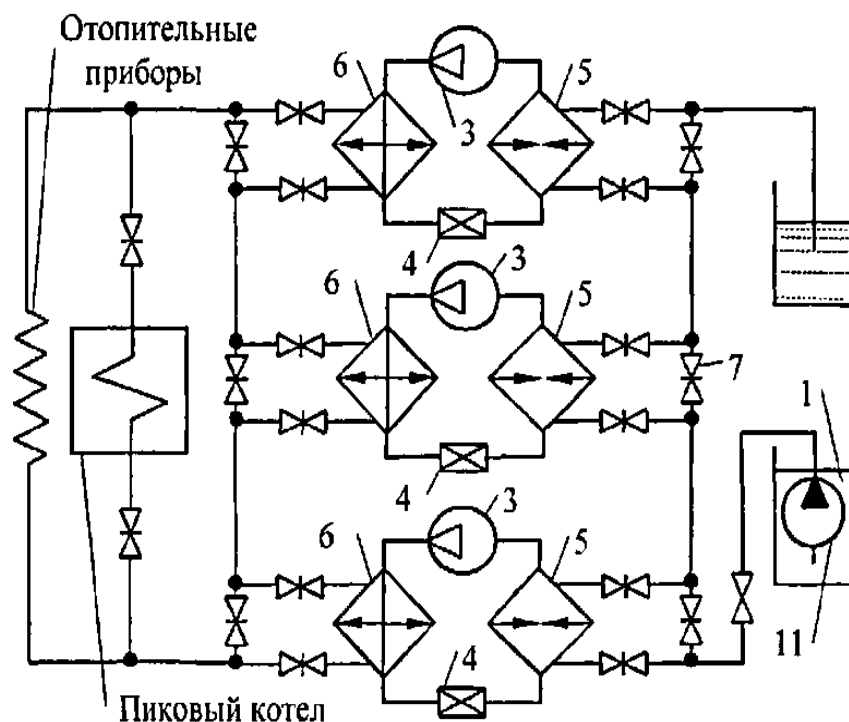

Рисунок 1. Схема теплонасосного теплоснабжения комплекса
(1 - скважина артезианской воды; 2 - циркуляционный насос; 3 - компрессор теплового насоса; 4 - дроссель-вентиль; 5 - испаритель; 6 - конденсатор; 7 - задвижка; 11 - погружной насос)

Общая тепловая мощность ТН составляет 950 кВт, рабочее вещество С - 10. Источник низкопотенциальной теплоты —скважинная вода ($7-8\text{ }^{\circ}\text{C}$) с глубиной залегания 35 - 40 м. Емкость бака - аккумулятора системы ГВС 25 м³. При температуре окружающего воздуха ниже минус $20\text{ }^{\circ}\text{C}$ включается пиковый котел, тепловая мощность которого составляет 26 % от максимальной тепловой мощности потребителя с учетом среднечасовой нагрузки системы ГВС. Средний коэффициент преобразования энергии теплонасосной системы с октября по март составил 2,3. Расчетный срок окупаемости 3-4 года [2].

Из рассмотренных схем наиболее приемлемым для обеспечения теплом систему сбора и подготовки скважинной продукции является схема теплоснабжения (рисунок 1) и схема теплонасосной установки для подогрева скважинной продукции после предварительного сброса пластовой воды (рисунок 2).

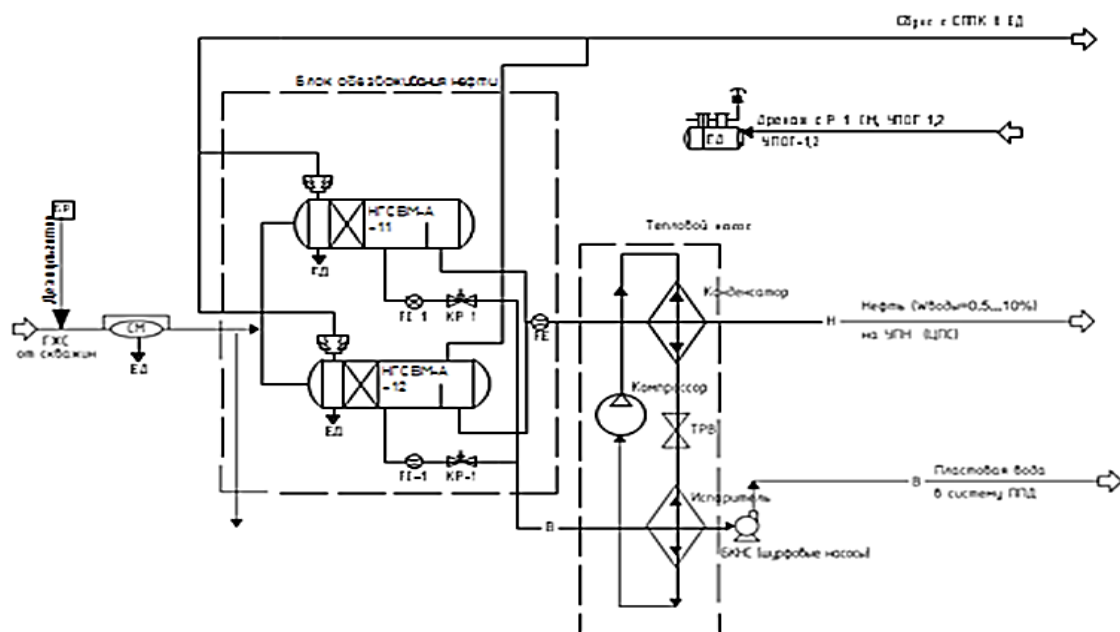

Рисунок 2. Схема теплонасосной установки для подогрева скважинной продукции после предварительного сброса пластовой воды

Для подогрева скважинной продукции внутрипромыслового транспорта предлагается использовать наиболее экономичные и экологически безопасные установки для нагрева нефти – теплонасосные установки использующие в качестве источников низкопотенциальной энергии тепло отделенной на установках предварительного сброса пластовой воды.

В нефтеотстойном участке происходит разделение водонефтяной эмульсии на нефть, воду и газ под действием гравитационных сил. Разделение происходит на границе «жидкость-газ», по толщине нефтеотстойного участка и на границе раздела «нефть-вода». Согласно проведенным лабораторным исследованиями время пребывания жидкости в сепараторе-водоотделителе должно составлять не менее 30 мин.

Далее частично обезвоженная дегазированная нефтяная эмульсия по отводящим трубопроводам подается на УПН для подготовки до требуемой группы качества.

Вода из нижней точки водоотстойного участка сепаратора-водоотделителя поступает в трубопровод отвода воды при рабочем давлении 1,6 МПа и далее на глубокую водоподготовку и дегазацию в отстойник воды ОВК (8) типа ОВК-100/1,6 (отстойник воды вместимостью 100 м³ с давлением 1,6 МПа), который позволяет достигнуть на выходе концентрации нефтепродуктов до 40 мг/л, КВЧ до 40 мг/л и обеспечить дегазацию воды.

Газ из ОВК отводится по газовой линии на свечу рассеивания.

Из отстойника пластовая вода перекачивается в систему поддержания пластового давления (ППД) посредством высоконапорной насосной установки (ВНПВ) (12) под давлением 10 МПа. В зависимости от уровня воды в ОВК посредством частотно-регулируемого привода (ЧРП) (11) осуществляется изменение производительности насосов ВНПВ.

Отвод нефти из гидрофобного слоя отстойника ОВК производится в дренажную ёмкость ДЕ (14) вместимостью 8 м³. Откачка нефти из ДЕ производится, по мере заполнения, насосом в нефтегазопровод, идущий от сепаратора-водоотделителя.

Пластовая вода с УПСВ-установки предварительного сброса воды поступает в теплообменник-испаритель теплового насоса и используется в качестве

низкопотенциального источника энергии (холодного теплоносителя) для работы теплового насоса. Температура пластовой воды колеблется в пределах 10-50 градусов, в зависимости от времени года и погодных условий. Поэтому для стабильной работы теплового насоса необходимо регулировать входные параметры или корректировать выходные параметры используя электронные системы поддержания температурных и пьезометрических показателей установки.

Отработанная в тепловом насосе вода направляется далее в УПВ системы поддержания пластового давления, и выходные параметры воды не имеют существенного значения для работы установки.

Теплонасосная установка хорошо вписывается в технологическую схему УПСВ в обвязку линий сброса нефти и воды, где буферные емкости нефти заменяются на теплообменники-конденсаторы, а вместо буферных емкостей воды устанавливаются теплообменники-испарители.

Оборудование теплонасосной установки монтируется в укрытиях блочного исполнения с хорошей теплоизоляцией.

Основным термодинамическим и экономическим параметром, как следует из рисунков 3 и 4, является действительный коэффициент преобразования энергии в тепловом насосе μ_d . Он в основном зависит от разности температур рабочего вещества в ТН разности температур горячего и холодного теплоносителей (рисунок 3), т.е. от температурных условий, заданных при проектировании или сложившихся при эксплуатации ТН. Из указанных температур решающее влияние на коэффициент преобразования оказывает температура холодного теплоносителя T_x . Уровень номинальных значений действительного коэффициента преобразования для тепловых насосов зарубежного и отечественного производства составляет 2-4 (рисунок 4).

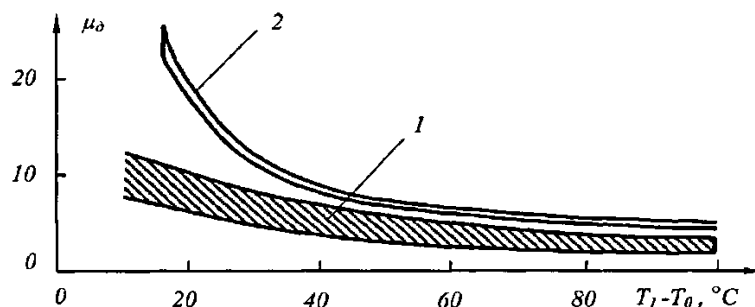

Рисунок 3. Зависимость $\mu_d = f(T_i - T_o)$: 1 - область значений для современных ТН; 2 - область для обратного обратимого цикла Карно при $T_i = 100 - 60$ °C

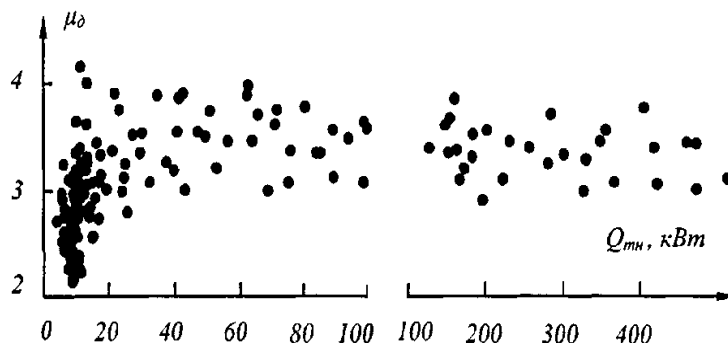

Рисунок 4. Номинальные значения действительных коэффициентов преобразования тепловых насосов, выпускаемых фирмами: LG, Mitsubishi, MHPUL, MHPUE, FUJITSU, McQUAY, HPVU, «Энергия», «Тритон - ЛТД»

Действительный коэффициент преобразования можно определить по формуле:

$$\mu_{\partial} = \mu_m \cdot \eta_{тн} ,$$

Обращает на себя внимание, что большинство ТН используются, в том числе, при высоких разностях температур $T_2 - T_x$, при которых действительный коэффициент преобразования энергии μ_{∂} имеет экономически недопустимые величины, т.е. меньше 4-х и во многих случаях - меньше 3-х. При таких величинах μ_{∂} использование ТН термодинамически и экономически неприемлемо, т.к. в этом случае поток тепловой энергии от ТН производимая им тепловая энергия меньше, чем тепловая энергия, затраченная при получении электрической энергии на привод теплового насоса. Это не позволяет говорить о сроке окупаемости ТН, т.к. их использование в таких условиях является существенно убыточным (кроме определенных частных случаев).

Очевидно, существует минимальное значение величины $\mu_{\partial(мин)}$ ниже которой использование ТН просто неприемлемо. Для оценки этой величины можно использовать следующее условие:

$$\mu_{\partial(мин)} \cdot \eta_{тн} \cdot f = f_{эл} + [1/(C \cdot \tau)] \cdot \kappa_0 \cdot \mu_{\partial(мин)} \cdot \eta_{тн} ,$$

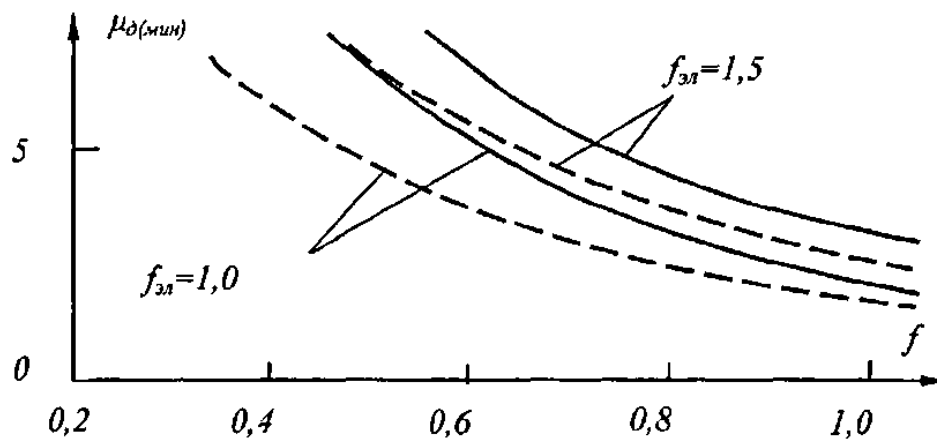
где f , $f_{эл}$ -тарифы соответственно на тепловую и электрическую энергию, руб/(кВт·ч);

C - срок окупаемости ТН, лет;

τ - число часов работы ТН в год, ч/год;

κ_0 - удельная стоимость ТН на 1 кВт номинальной тепловой мощности, руб/кВт.

Анализ этой формулы показывает, что тарифы на электрическую и тепловую энергию достаточно существенно влияют на величину $\mu_{\partial(мин)}$ (из рисунка 5).

$\kappa_0 = 6000$ руб/кВт, $\eta_{тн} = 0,6$, $\tau = 8700$ ч/год, $C = 2$ года - сплошная линия, $C = 4$ года - штриховая линия

Рисунок 5 - Зависимость минимального действительного коэффициента $\mu_{\partial(мин)}$ от соотношения цен на электрическую и тепловую энергии

Рекомендации по минимальным величинам $\mu_{\partial(мин)}$ при различных условиях приведены ниже.

Таблица 2- Минимальные величины коэффициентов преобразования энергии

Тепловые насосы	Минимальные величины коэффициентов преобразования энергии
1. ТН с учетом КПД электростанции (0,4), без учета каких-либо потерь	2.5
2. То же, но с учетом КПД $\eta_{\text{ТН}} = 0,6$	4.0
3. Величина μ д (мин) по (2.1) при условиях: $\eta_{\text{ТН}} = 0,6$, $k_0 = 6000$ руб/кВт, $C = 2$ года	4.2-4.5

Анализ рассмотренных ТН и схем систем теплоснабжения с тепловыми насосами показал:

1. Теплонасосные системы теплоснабжения в настоящее время широко используются в мире, известны многочисленные примеры использования тепловых насосов мощностью от нескольких киловатт до десятков мегаватт. Тепловые насосы применяют для нужд отопления, вентиляции, горячего водоснабжения и в технологических схемах подогрева жидкостей и газов .

2. В России известны немногочисленные примеры эксплуатации теплонасосных систем теплоснабжения, тепловые насосы производят несколько фирм, что объясняется высокой стоимостью электроэнергии относительно тепловой энергии, неразработанностью методов оценки эффективности использования тепловых насосов, недостаточной изученностью свойств и характеристик тепловых насосов.

3. Большое количество российских тепловых насосов выполнено на базе холодильной техники, известны только несколько фирм, выпускающих специальное теплонасосное оборудование.

4. Анализ теплонасосных систем теплоснабжения показал что температура источников низкопотенциальной теплоты находится, как правило, на довольно низком уровне - от 4 до 20 °С, что является причиной больших разностей температур рабочего вещества в цикле ТН и низкой энергетической эффективности, определяемой действительным коэффициентом преобразования - от 2,3 до 4,0 (табл.3).

5. В теплонасосных системах теплоснабжения довольно часто используют различные аккумуляторы теплоты, представляющие, как правило, емкости с водой.

6. Для регулирования наиболее важных для потребителей параметров (тепловая мощность, температура горячего теплоносителя и др.) в теплонасосных схемах теплоснабжения используют дополнительные источники энергии, включенные в систему последовательно или параллельно: электронагреватели, котлы, централизованные системы теплоснабжения, солнечная энергия.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Васильев Г. П., Шилкин Н. В. Использование низкопотенциальной тепловой энергии земли в теплонасосных системах // Электронный журнал «АВОК». 2003. №2. www.abok.ru.
2. Горшков В., Тарасов В. Сокращение затрат энергоресурсов за счет использования сбросной техногенной энергии с помощью тепловых насосов // Энергосбережение в Поволжье. 2000. №2. С. 56-57.
3. Захаров М. К. Сравнительная оценка эффективности применения тепловых насосов в периодических и непрерывных процессах//Химическая промышленность. 2002. №3. С. 43-49.

ТҮЙІН

Әдебиеттер көздеріне шолу негізінде қабаттың мұнай бергіштігін арттыру мақсатында парафин шөгінділерімен күресу тәсілінің тиімді әдісін таңдау және талдау жасалған. Жылулық әдістермен парафин шөгінділерімен күресу көмірсутекті шикізаттарды өндіру дәрежесін арттыруға мүмкіндік береді.

RESUME

In this section according to the literature sources made analysis and choice of optimized method of engineering for improvement oil recovery. Deparaffinization allows to intensify the current production of hydrocarbon and increases extraction extent of hydrocarbons.

УДК 622.323

Б.А. Билашев, кандидат технических наук, доцент

Ж.Т. Кенжегалиева, магистрант

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана,
г. Уральск

ВЫБОР РАЦИОНАЛЬНОЙ ТЕМПЕРАТУРЫ ПОДОГРЕВА ВЫСОКОВЯЗКОЙ И ВЫСОКОЗАСТЫВАЮЩЕЙ НЕФТИ ПРИ ПЕРЕКАЧКЕ ПО ТРУБОПРОВОДУ

Аннотация

В статье рассматриваются выбор рациональной температуры подогрева высоковязкой и высокозастывающей нефти перекачки по трубопроводу. Анализ показывает, что смещение теплового потока имеет местом разница температур между верхней и нижней образующей трубы.

Ключевые слова: нефть, высокопарафинистая нефть, аномальная нефть, ньютоновская вязкость, реологические свойства, турбулентный режим, структурный режим, нефтепровод, печь подогрева

В настоящее время наметилась тенденция увеличения доли добываемой высоковязкой нефти. В связи с этим возникают проблемы, связанные с неизбежным ростом гидравлического сопротивления магистральных нефтепроводов по которым перекачиваются высоковязкие нефти. Поднимаясь на поверхность, нефть остывает и переходит в состоянии жидкости со сложными реологическими свойствам. При этом происходит оседание парафинов и смол на поверхностях нефтедобывающего и транспортирующего оборудования, что резко ухудшает их производительность. На территории Республики Казахстан действуют несколько магистральных неизотермических трубопроводов, перекачивающих высокопарафинисты енефти. На данных нефтепроводах применяются различные технологии перекачки высоковязких, высокозастывающих нефтей. На нефтепроводе Каламкас-Каражанбас-Актау, Узень - Атырау - Самара используются печи для нагрева нефти.

В зимнее время, особенно в периоды резкого похолодания, температура нефти в трубопроводе снижается. Если гидравлическое сопротивление трубопровода значительно возрастает и превышает возможности насосного оборудования, то перекачку останавливают. В таком режиме эксплуатируется нефтепровод Кумколь-Каракоин, перекачка нефти по которому на 2-3 месяца прекращается, несмотря на

добавление депрессорных присадок, улучшающих транспортабельные свойства перекачиваемой нефти.

Большинство аномальных нефтей подчиняются закону Бингама. При транспортировке такой нефти могут иметь место два режима течения - турбулентный в начале трубопровода и структурный в конце [2].

Происходит это из-за снижения температуры перекачиваемой нефти и, как следствие, экспоненциального роста коэффициента динамической вязкости.

При движении нефти по «горячему» трубопроводу по мере остывания нефти имеет место обратный процесс - режим течения с ньютоновской вязкостью и разрушенной структурой сменяется режимом с устойчивой структурой [1]. Нефть остывает за счет теплообмена с окружающей средой, пока движется по трубопроводу.

Как видно из рисунка 1, характер течения меняется и графики $u(\rho)$ становятся нелинейными, а при определенных значениях ρ и u снова выходят на линейные участки, продолжение которых совпадает с началом координат, т.е. реологические кривые приобретают S-образный характер с выходом на режим течения с ньютоновской вязкостью предельно разрушенной структуры.

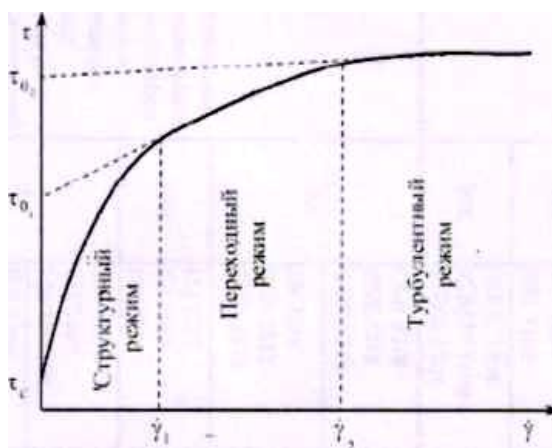

Рисунок 1. Реологическая кривая перекачиваемой нефти

В структурном режиме эпюры движения жидкости выравниваются в линию на некотором отдалении от центра потока, образуя ядро потока (рисунок 2)

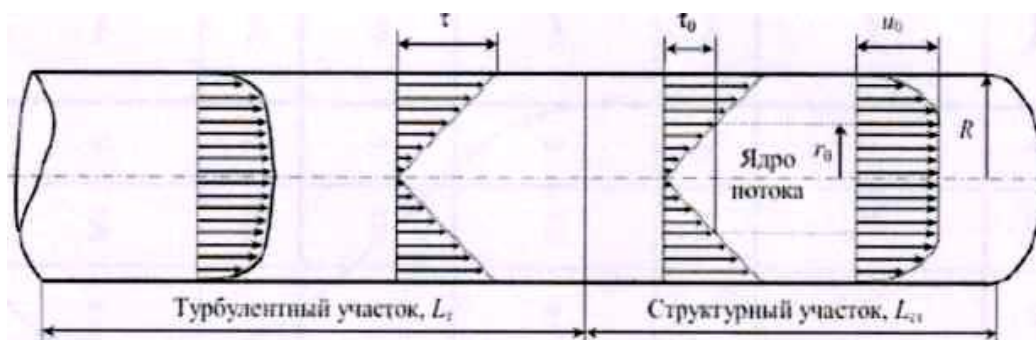

Рисунок 2. Эпюры скоростей и касательных напряжений по сечению потока вязкопластичной нефти для турбулентного и структурного режимов.

Возникновение структурного режима приводит к образованию ядра потока, частицы которого движутся с одинаковой скоростью, и кольцевого слоя, движущегося

между стенкой трубы и ядром. Общий расход в таком случае будет выражаться как сумма расхода ядра потока и кольцевого слоя [3]:

$$Q=Q_0-Q_1=\int_0^{r_0} 2\pi r u_0 dr + \int_{r_0}^R 2\pi r u dr \quad (1)$$

где Q_0 - расход ядра потока; Q_1 - расход кольцевого слоя; r_0 , u_0 - радиус и скорость ядра потока соответственно.

Проинтегрировав, приведем слагаемые и получим уравнение Букингама:

$$Q=\left[\frac{\pi\Delta P}{4\mu l}(R^2-r_0^2)r_0^2-\frac{\pi\tau_0}{\mu}(R-r_0)r_0\right]+\left[\frac{\pi\Delta P}{8\mu l}(R^4-r_0^4)+\frac{1}{3}\frac{\pi\tau_0 r_0^2}{\mu}\right]=\frac{\pi R^4}{8\mu l}\left[\Delta P-\frac{4}{3}\left(\frac{2\tau_0 l}{R}\right)+\frac{r_0^4}{R^4}\left(\frac{4}{3}\frac{2\tau_0 l}{R}\frac{R}{r_0}-\Delta P\right)\right] \quad (2)$$

Обозначив $\frac{2\tau_0 l}{R} = \Delta P_0$ и с учетом зависимости $\pi r_0^2 \Delta P = 2\pi r_0 l \tau_0$, получим

$$\frac{r_0}{R} = \frac{\Delta P_0}{\Delta P} \quad (3)$$

Таким образом, коэффициент гидравлического сопротивления можно записать как

$$\lambda = f\left(\frac{И\Phi(И)}{Re}\right) \quad (4)$$

где, $И$ – параметр Ильюшина $И = \frac{\tau_0 d}{w_{cp} \mu}$

Уравнение Букингама в укороченной форме своим физическим смыслом сводит к минимуму учет влияния ядра потока на движение нефти, тем самым принимая наличие градиента скорости по всему сечению потока.

С увеличением относительного размера ядра погрешность такого решения резко возрастает. Так, например, при распространении решений уравнения Букингама без третьего члена при отношении $r_0/R = \vec{r}_0 = 0,5$ погрешность составляет порядка 6 %, но уже при $\vec{r}_0 = 0,6$ погрешность составит 17.8 %. а при $\vec{r}_0 > 0,75$ данное решение лишается физического смысла и не может быть использовано для инженерных расчетов.

Приравняем уравнение Букингама без третьего члена и формулу Дарси - Вейсбаха:

$$\lambda \frac{l}{2g} \frac{w_{cp}^2}{d} = \frac{32w_{cp} \mu l}{d^2 p g} + \frac{16}{3} \frac{l \tau_0}{d p g} \quad (5)$$

Следовательно :

$$\lambda = \frac{64\mu}{d p w_{cp}} \left(1 + \frac{\tau_0 d}{6w_{cp} \mu}\right) = \frac{64}{Re \square} \quad (6)$$

где Re^* - приведенный критерий Рейнольдса,

$$Re^* = \frac{Re}{1 + \frac{\tau_0 d}{6w_{cp} \mu}} \quad (7)$$

Уравнения (6) и (7) являются расчетными формулами, широко используемыми в практике инженерных расчетов. Стоит учитывать, что они получены из уравнения Букингама с допущением о малой значимости третьего члена, вследствие чего считаются приближенными, а приведенный критерий Рейнольдса Re^* не является критерием подобия. Впервые коэффициент гидравлического сопротивления в виде $\square = \square(Re^*)$ предложили записывать исследователи Колдуэлл и Бэббит. В своем исследовании они предлагают формулу для определения обобщенного параметра Рейнольдса в следующем виде:

$$Re^* = \frac{0.855 Re}{1 + \frac{\tau_0 d}{8 w_{cp} \mu}} (8)$$

Учитывая критерий Ильюшина, зависимости (7) и (8) можно обобщить следующим образом:

$$Re^* = \frac{Re}{1 + \frac{N}{N}} (9)$$

где N - параметр зависящий от типа нефти, величина которого определяется экспериментально. В формуле (7) он равняется шести, а в формуле (8) - восьми.

С учетом выражения (9) зависимость для расчета коэффициента гидравлического сопротивления при перекачке вязкопластичной жидкости в структурном режиме запишем

$$\lambda = \frac{64 \mu}{d p w_{cp}} \left(1 + \frac{\tau_0 d}{N w_{cp} \mu} \right) = \frac{64}{Re} \left(1 + \frac{N}{N} \right) (10)$$

Уравнение (10) доказывает, что коэффициент гидравлического сопротивления для вязкопластичной жидкости определяется функциями взаимонезависимых переменных с учетом числа Хедстрема

$$He = Re I = \frac{\tau_0 d^2 p}{\mu}$$

Для вязкопластичной жидкости необходимо учитывать критерий Ильюшина, который отражает соотношение сил пластичности и сил вязкости, и обобщенный параметр Рейнольдса Re^* , характеризующий соотношение инерционных сил к силам вязкого трения при движении неньютоновской жидкости.

Как видно из приведенных уравнений, движение вязкопластичной жидкости в структурном режиме не поддается аналитическому решению и требует поиска эмпирических формул для гидравлических расчетов. Для определения критерия Ильюшина необходимо выполнить исследования реологических характеристик перекачиваемой высоковязкой и высокозастывающей нефти, что позволит определить закон изменения реологических характеристик в зависимости от температуры и режима движения.

Единственным на территории Казахстана и стран СНГ и крупнейшим в мире «горячим» нефтепроводом, перекачивающим высоковязкую и высокозастывающую нефть, является действующий нефтепровод Узень - Атырау - Самара. «Горячая перекачка» является наиболее распространенным и изученным способ по ряду причин: наиболее простая и отработанная технология. У данного способа также есть свои недостатки. Одним из главных является высокая энергоемкость. Это связано с тем, что в качестве топлива при подогреве используется сама же транспортируемая жидкость – химическое сырье и топливо (нефть, мазут). Станции подогрева на нефтепроводе Узень - Атырау – Самара оборудованы печами Г9ПО2В и ПТБ-10.

Температура застывания перекачиваемой нефти в среднем составляет $9,7^\circ\text{C}$, при максимальной температуре окружающего грунта в теплое время года 12°C . Для предотвращения застывания необходима установка дополнительных пунктов подогрева через каждые 25-100 км. Дополнительно, тепловой поток распределяется неравномерно по глубине грунта, что влияет на профиль теплового потока перекачиваемой нефти. Это, в свою очередь, не позволяет использовать расчетные формулы, основанные на предположении зеркального распределения теплового потока по горизонтали.

Анализ показывает, что смещение теплового потока имеет место разница температур между верхней и нижней образующей трубы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Коршак А.А. Специальные методы перекачки. -Уфа: «Дизаин-ПолиграфСервис», 2001. -208 с.
2. Тугунов П.П. Нестационарные режимы перекачки нефтей и нефтепродуктов. -М.: Недра, 1984. -224 с.
3. Белозерцев В.Н, Беляева Е.В, Бирюк В.В. Основы механики жидкости. – Самара, издательство СГАУ, 2006. – 324с.

ТҮЙІН

Мақала газ құбыры арқылы тұтқырлығы жоғары және жоғары салқындатқыш мұнайдың жылуына арналған ұтымды температураны таңдауды қарастырады. Талдау көрсеткендей, жылу ағынының жылжуы құбырдың жоғарғы және төменгі генераторлары арасындағы температуралық айырмашылық орын алады.

RESUME

The article considers the choice of a rational temperature for the heating of high-viscosity and high-cooling oil through the pipeline. The analysis shows that the displacement of the heat flux has a place of temperature difference between the upper and lower generatrix of the pipe.

УДК 622.276.4

А.А. Рахимов, кандидат технических наук, доцент

Н.Р. Галимат, магистрант

Е.Т. Сүйеншев, студент

М.Ж. Суюнш, студент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана,
г. Уральск

ТЕПЛОВЫЕ МЕТОДЫ ПРИ СБОРЕ И ПОДГОТОВКЕ ВЫСОКОПАРАФИНИСТОЙ НЕФТИ

Аннотация

В статье рассмотрен вопрос предварительного обезвоживания нефти в установке с применением тепловых насосов для систем теплоснабжения. По результатам анализа показаны преимущества и недостатки данных устройств.

Ключевые слова: скважинная продукция, нефть, газ, вода, продукты разделения. теплоснабжение, насос тепловой, теплообменник, хладагент, испаритель

В настоящее время перед РК, как и перед всем миром, остро стоят две взаимосвязанные проблемы: экономия топливно-энергетических ресурсов и уменьшение загрязнения окружающей среды. В условиях истощения запасов органического топлива и резкого повышения затрат на освоение новых месторождений становится все более нерациональным сжигание угля, газа и нефтепродуктов в миллионах маломощных котельных и индивидуальных топочных агрегатах, вызывающее большое количество вредных выбросов в атмосферу и существенное ухудшение экологической обстановки в городах и мире.

Одним из эффективных путей экономии топливно-энергетических ресурсов является использование экологически чистых нетрадиционных возобновляемых

источников энергии, и в первую очередь, солнечной энергии, аккумулированной в грунте, водоемах, воздухе. Однако периодичность действия и низкий температурный потенциал этих источников не позволяют использовать их энергию для отопления зданий непосредственно, без преобразования. В качестве преобразователей тепловой энергии от энергоносителя с низкой температурой к энергоносителю с более высокой температурой используются тепловые насосы. Тепловой насос представляет собой обращённую холодильную машину и позволяет вырабатывать тепловую энергию, используя низкопотенциальное тепло вторичных энергетических ресурсов и нетрадиционных возобновляемых источников энергии. Применение тепловых насосов позволяет экономить до 70% традиционных энергетических ресурсов.

Действующие в настоящее время тарифы на тепловую энергию, в сочетании с экологическими проблемами, заставляют все чаще задумываться над альтернативными способами теплоснабжения. Теплонасосные системы теплоснабжения представляются одним из наиболее эффективных альтернативных средств решения проблемы. С термодинамической точки зрения схемы теплоснабжения на базе тепловых насосов в большинстве случаев являются даже более эффективными, чем от котельных установок. Тепловые насосы нашли широкое применение для теплоснабжения жилых и административных зданий в США, Швеции, Канаде и других странах со сходными с Россией климатическими условиями. По прогнозу Мирового энергетического комитета к 2020 г. в передовых странах доля отопления и горячего водоснабжения с помощью тепловых насосов составит 75%. Расширяется опыт применения тепловых насосов и в России. Тепло-хладоснабжение с помощью тепловых насосов относится к области энергосберегающих экологически чистых технологий. Эта технология по заключению целого ряда авторитетных международных организаций, наряду с другими энергосберегающими технологиями, относится к технологиям 21-го века. Принципиальная схема компрессионного теплового насоса изображена на рисунке 1.

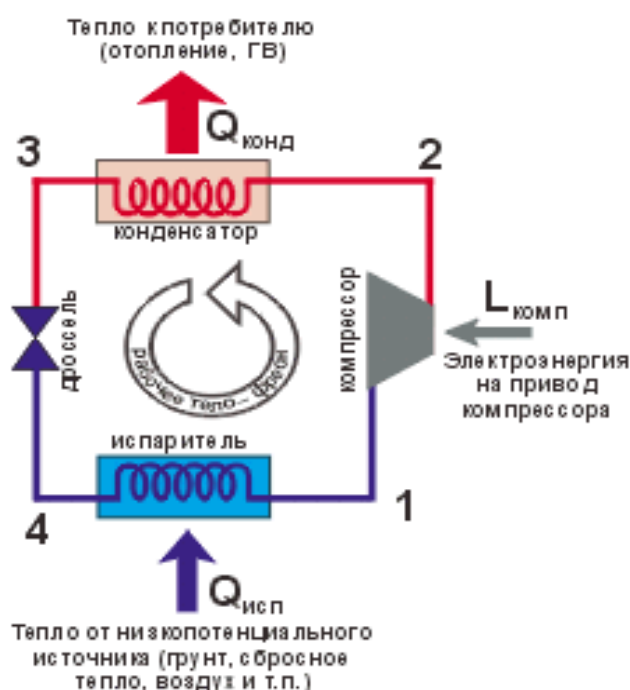

Рисунок 1. Принципиальная схема компрессионного теплового насоса

Суть его работы состоит в следующем. В испарителе теплового насоса тепло невысокого температурного потенциала отбирается от некоего источника

низкопотенциального тепла и передается низкокипящему рабочему телу теплового насоса (фреону). Полученный пар сжимается компрессором. При этом температура пара повышается, и тепло на нужном температурном уровне в конденсаторе передается в систему отопления и горячего водоснабжения. Для того чтобы замкнуть цикл, совершаемый рабочим телом, после конденсатора оно дросселируется до начального давления, охлаждаясь до температуры ниже источника низкопотенциального тепла, и снова подается в испаритель. Таким образом, тепловой насос осуществляет трансформацию тепловой энергии с низкого температурного уровня на более высокий уровень, необходимый потребителю. При этом на привод компрессора затрачивается механическая (электрическая) энергия.

При наличии источника низкопотенциального тепла с более или менее высокой температурой количество тепла, поставляемого потребителю, в несколько раз превышает затраты энергии на привод компрессора. Отношение полезного тепла к работе, затрачиваемой на привод компрессора, называют коэффициентом преобразования теплового насоса, и в наиболее распространенных теплонасосных системах он достигает 3 и более. Типичные зависимости идеального и реального коэффициентов преобразования теплового насоса от температуры конденсатора и испарителя приведены на рисунке 2. Видно, что, например, при температуре испарителя на уровне 0°C и температуре конденсатора на уровне 60°C коэффициент преобразования реальной установки достигает 3. С увеличением температуры источника низкопотенциального тепла или с уменьшением температуры, необходимой потребителю, коэффициент преобразования возрастает и может достигать 4, 5 и больших значений.

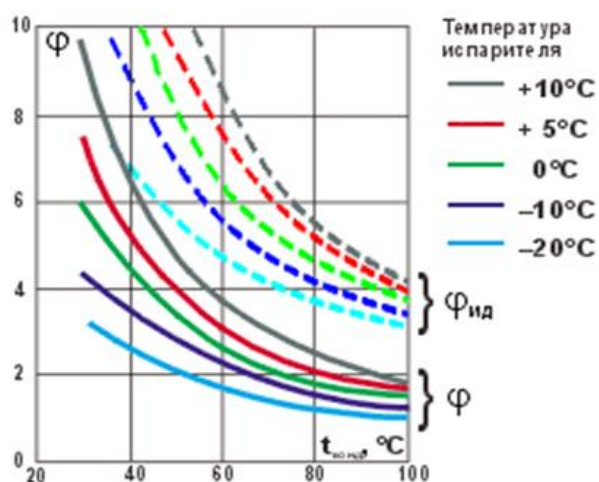

Рисунок 2. Типичные зависимости идеального и реального коэффициентов преобразования теплового насоса от температуры конденсатора и испарителя

Все более широкое применение в последнее время находят системы отопления с применением современных теплообменников с высокими коэффициентами теплопередачи и соответственно допускающих использование теплоносителя с пониженными температурами.

Ключевым вопросом, от которого в значительной степени зависит эффективность применения тепловых насосов, является вопрос об источнике низкопотенциального тепла. В качестве низкопотенциальных источников теплоты могут использоваться:

- а) вторичные энергетические ресурсы
- теплота вентиляционных выбросов;

- теплота серых канализационных стоков;
 - сбросная теплота технологических процессов.
- б) нетрадиционные возобновляемые источники энергии:
- теплота окружающего воздуха;
 - теплота грунтовых вод;
 - теплота водоемов и природных водных потоков;
 - теплота солнечной энергии;
 - теплота поверхностных слоев грунта.

Идеальный вариант для тепловых насосов – наличие вблизи от потребителя источника сбросного тепла промышленного предприятия. В качестве довольно универсального источника низкопотенциального тепла можно использовать теплоту грунта. Поверхностные слои грунта (до 50 - 60 м), являются достаточно универсальным и повсеместно доступным источником низкопотенциального тепла. В качестве такового может быть использована скважинная продукция.

Для подогрева скважинной продукции внутрипромыслового транспорта предлагается использовать наиболее экономичные и экологически безопасные установки для нагрева нефти –теплонасосные установки использующие в качестве источников низкопотенциальной энергии тепло отделенной на установках предварительного сброса пластовой воды (рисунок 3).

В нефтестойком участке происходит разделение водонефтяной эмульсии на нефть, воду и газ под действием гравитационных сил. Разделение происходит на границе «жидкость-газ», по толщине нефтестойкого участка и на границе раздела «нефть-вода». Согласно проведенным лабораторным исследованиями время пребывания жидкости в ТВО должно составлять не менее 30 мин.

Далее частично обезвоженная дегазированная нефтяная эмульсия по отводящим трубопроводам подается на УПН для подготовки до требуемой группы качества.

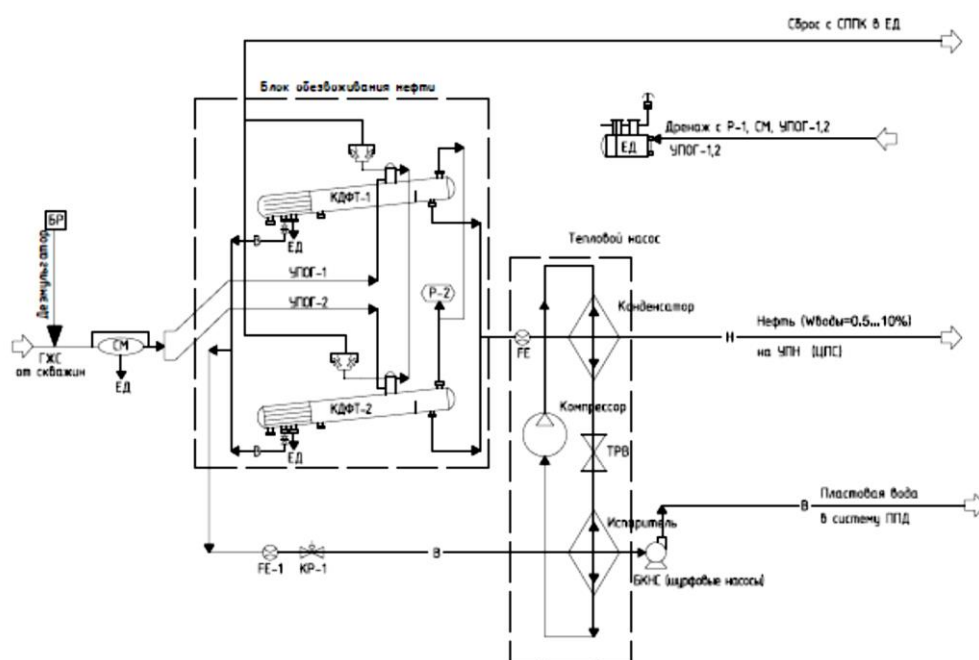

Рисунок 3. Схема подогрева скважинной продукции для внутрипромыслового транспорта тепловым насосом использующий в качестве источников низкопотенциальной энергии тепло отделенной на кустовых УПСВ установках предварительного сброса пластовой воды

Теплонасосная установка хорошо вписывается в технологическую схему УПСВ в обвязку линий сброса нефти и воды, где буферные емкости нефти заменяются на теплообменники-конденсаторы, а вместо буферных емкостей воды устанавливаются теплообменники-испарители.

Оборудование теплонасосной установки монтируется в укрытиях блочного исполнения с хорошей теплоизоляцией.

Анализ рассмотренных ТН и схем систем теплоснабжения с тепловыми насосами показал:

1. Теплонасосные системы теплоснабжения в настоящее время широко используются в мире, известны многочисленные примеры использования тепловых насосов мощностью от нескольких киловатт до десятков мегаватт. Тепловые насосы применяют для нужд отопления, вентиляции, горячего водоснабжения и в технологических схемах подогрева жидкостей и газов.

2. В Казахстане известны немногочисленные примеры эксплуатации теплонасосных систем теплоснабжения, тепловые насосы производят несколько фирм, что объясняется высокой стоимостью электроэнергии относительно тепловой энергии, неразработанностью методов оценки эффективности использования тепловых насосов, недостаточной изученностью свойств и характеристик тепловых насосов.

3. Большое количество российских тепловых насосов выполнено на базе холодильной техники, известны только несколько фирм, выпускающих специальное теплонасосное оборудование.

4. Анализ теплонасосных систем теплоснабжения показал, что температура источников низкопотенциальной теплоты находится, как правило, на довольно низком уровне - от 4 до 20 °С, что является причиной больших разностей температур рабочего вещества в цикле ТН и низкой энергетической эффективности, определяемой действительным коэффициентом преобразования - от 2,3 до 4,0 (табл.3).

Свойства рабочих веществ значительно влияют на объемные и энергетические характеристики тепловых насосов. Рабочие вещества должны удовлетворять требованиям:

- обладать химической стабильностью и инертностью к основным конструкционным материалам и смазочным маслам
- иметь допустимые значения рабочих давлений нагнетания и всасывания
- не оказывать отрицательного воздействия на окружающую среду и человека
- быть негорючими и взрывобезопасными
- иметь высокие объемные характеристики
- обладать благоприятным сочетанием теплофизических свойств, влияющих на массу и габариты ТН
- иметь высокую критическую температуру относительно температуры горячего теплоносителя ТН

В качестве рабочих веществ в парокомпрессионных тепловых насосах используют фреоны: R11, R12, R12B1, R13B1, R21, R22, R31, R114, R133a, R134a, R142B, R216, R217, RC318, R502, R506. А также смеси (R12/ R114, R22/ R114, R22/ R142B), позволяющие получить более высокую температуру при допустимом давлении по сравнению с однокомпонентными веществами, а также повысить энергетические характеристики ТН. Весьма эффективным в термодинамическом и экологическом отношении является аммиак (R717). Однако из-за токсичности, горючести, взрывоопасности и коррозионной активности по отношению к цветным металлам аммиак в тепловых насосах не используется, хотя возможности его применения обсуждаются [26]. Рядом авторов предлагается использовать пожаробезопасный и экологичный диоксид углерода (R744) в качестве рабочего вещества ТН.

Термодинамические особенности R744 (критическая температура составляет 31 °С, давление 50 бар при температуре насыщения 15 °С) определяют околокритическую и за-критическую температурные области использования ТН, необходима разработка и производство нового оборудования для высоких давлений. Обсуждается также возможность использования в качестве рабочего вещества водяного пара (с отрицательными оценками) [1].

Срок эксплуатации теплового насоса не ограничивается даже 30-ю годами, в то время как газовое отопительное оборудование требует постоянной смены горелок с периодичностью в 3-5 лет. Стоимость одной горелки составляет 1000-1500\$.

Газовое отопительное оборудование требует постоянного обслуживания, в противном случае оно становится опасным. Печальная статистика пожаров и несчастных случаев, связанных с газовым и дизельным отопительным оборудованием, растет с каждым днем.

Как было показано выше, в процессе эксплуатации систем на базе тепловых насосов, происходит экономия первичного топлива. В результате воздействие таких систем на окружающую среду существенно снижается. Сегодня они считаются более «чистыми» в экологическом плане, нежели самые современные высокоэффективные газовые котлы.

Проведенные исследования помогают провести сравнительный анализ воздействия на среду тепловых насосов и газовых котлов по годовым эксплуатационным показателям сгорания, объемам выбросов в атмосферу CO₂ (рисунок 4).

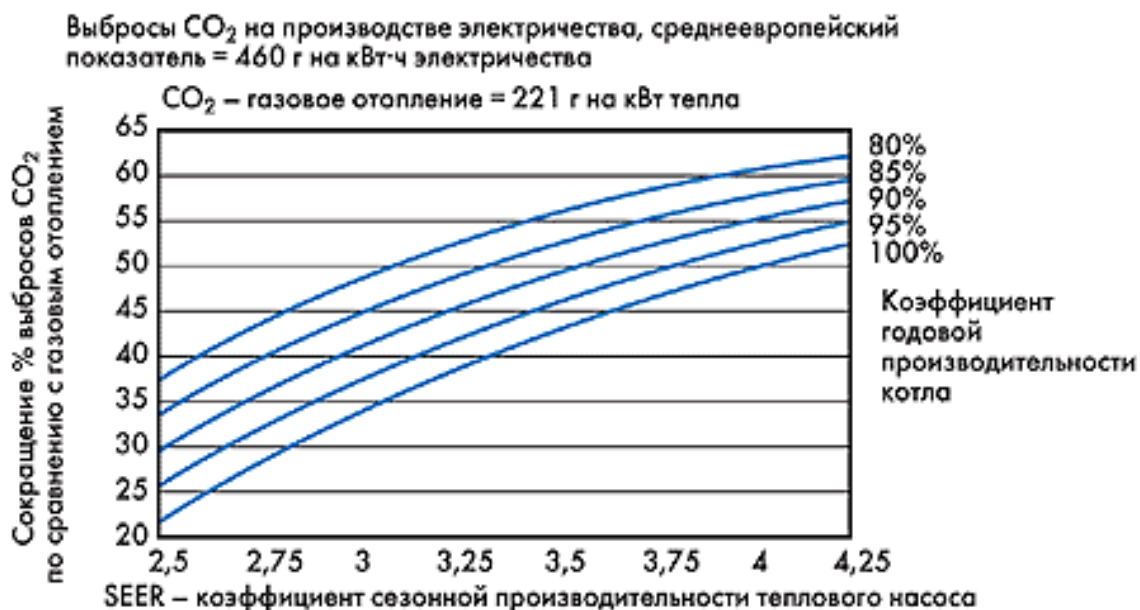

Рисунок 4. Анализ воздействия на среду тепловых насосов и газовых котлов

Для примера: тепловой насос с показателем SEER 3,0 по сравнению с котлом, имеющим коэффициент годовой производительности на уровне 90% (уровень чрезвычайно высокий и труднодостижимый), выбрасывает в атмосферу CO₂ на 40% меньше, чем котел той же мощности за аналогичный временной отрезок.

Внедрение тепловых насосов приводит также к снижению и других вредных соединений (таблица 1)

Таблица 1- Сравнительная оценка вредных выбросов за отопительный сезон (5448 ч) от различных тепловых источников тепловой мощностью 1,16 МВт

Вид вредного выброса, т/год	Котельная на угле	Электрообогрев	Тепловой насос, со среднегодовым коэффициентом 3,6
SO _x	21,77	38,02	10,56
NO _x	7,62	13,31	3,70
Твёрдые частицы	5,8	8,89	2,46
Фтористые соединения	0,182	0,313	0,087
Всего	34,65	60,53	16,81

Таким образом, применение систем на базе тепловых насосов – это во многих случаях экономически оправданное решение, ведущее как к сбережению невозобновляемых энергоресурсов, так и к защите окружающей среды, в том числе и за счет сокращения выбросов CO₂ в атмосферу.

1. В результате анализа литературного материала обоснована целесообразность подготовки скважинной продукции с использованием тепла от тепловых насосов.

2. Опытными-промышленными исследованиями выявлены особенности процессов подготовки высокосмолистой парафинистой нефти с применением тепловых насосов в системе теплоснабжения, используя теплоту скважинной продукции.

3. Получены эмпирические зависимости основных технологических характеристик от параметров теплонасосной установки, позволяющие рассчитывать и оптимизировать конструктивные параметры установки для заданной производительности и определять требуемые температуры нагрева исходного продукта.

4. Выбрана оптимальная конструктивная схема установки для подготовки нефтегазоводяной смеси к транспорту.

5. Установлено, что применение теплового насоса с использованием низкопотенциального тепла скважинной продукции, позволяет сократить эксплуатационные расходы примерно в 2-3 раза, по сравнению с традиционными тепловыми установками.

Преимущества и экономическая выгода при использовании теплового насоса вместо традиционных источников тепловой энергии:

- отсутствие материальных расходов на закупку, транспортировку и хранение топлива;
- освобождение значительной территории, которая нужна для обустройства котельной, а также подъездных путей и помещений для складирования топлива;
- энергосбережение и экономия не возобновляемых источников энергии, а также защита окружающей среды;
- сокращения выбросов парниковых газов в атмосферу;
- автономный и независимый источник отопления и кондиционирования.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 гг. Утверждена Указом президента Республики Казахстан от 14.02.17 г. № 420. [Астана, 2017].

ТҮЙІН

Бұл мақалада жылумен жабдықтау жүйелеріне арналған жылу сораптарын қолдану технологиясына талдау жасалынған. Бұл талдау нәтижесінде аталған құрылғылардың артықшылықтары мен кемшіліктері көрсетілген.

REZUME

In this article the analysis and the formulation of the technology of application of heat pumps for the systems of the heat supply. By results of the analysis shows the advantages and disadvantages of these devices.

УДК 631.35

А.М. Жабагиев, кандидат технических наук, старший преподаватель

М.Алиакбар, магистрант

Кызылординский государственный университет имени Коркыт Ата, г. Кызыл-Орда

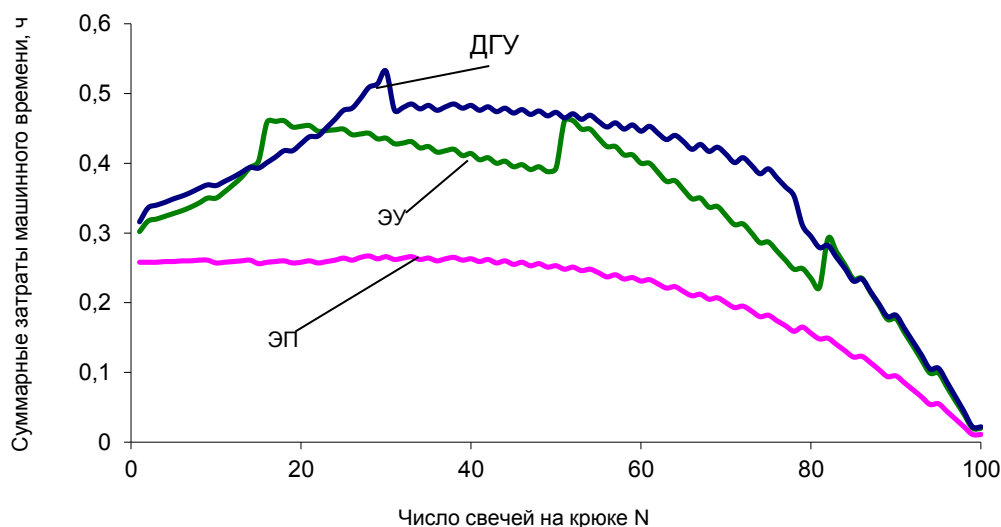
АНАЛИЗ ЗАВИСИМОСТИ СУММАРНЫХ ЗАТРАТ МАШИННОГО ВРЕМЕНИ И ЭНЕРГОЗАТРАТ ПРИ ПОДЪЕМЕ БУРИЛЬНОЙ КОЛОННЫ НА ВЫСОТУ СВЕЧИ ЗА ЦИКЛ БУРЕНИЯ ОДНОЙ СКВАЖИНЫ (НА ПРИМЕРЕ БУРОВЫХ УСТАНОВОК IV-ГО КЛАССА)

Аннотация

Для реализации расчета энергетических затрат и затрат машинного времени подъема бурильной колонны в разработаны алгоритмы и программы расчета на ЭВМ.

Ключевые слова: затраты, машинное время, спуско-подъемный комплекс, бурильная колонна, буровая установка

Анализ затрат машинного времени. Результаты расчета суммарных затрат машинного времени на подъем бурильной колонны спуско-подъемными комплексами (СПК) с различным приводом представлены на рис. 1 и в таблице 1.

Риунок 1. Зависимость суммарных затрат машинного времени при подъеме бурильной колонны из N свечей на высоту свечи за цикл бурения скважины от числа свечей в БК (буровая установка IV-го класса)

Из рисунка видно, что в случаях привода ЭУ и ДГУ имеет место неравномерность затрат машинного времени в диапазоне подъема бурильной колонны на одной скорости, в то время как привод ЭП обуславливает плавное изменение затрат машинного времени во всем диапазоне компоновок бурильных колонн.

Таблица 1 - Суммарные энергетические затраты и затраты машинного времени подъема бурильной колонны за цикл бурения скважины буровыми установками с разным приводом

Буровая установка	Суммарные энергозатраты (ΣE) на подъем бурильной колонны за цикл бурения скважины, кВт*ч	Суммарные затраты машинного времени (T_{Σ}) на подъем бурильной колонны за цикл бурения скважины, ч	Обобщенный коэффициент, $K_{об}$
			$\frac{\Sigma E_{(б)}}{\Sigma E_{(сп)}} * \frac{T_{\Sigma(б)}}{T_{\Sigma(сп)}}$
БУ-2500ЭП	13236.9 ($\Sigma E_{(б)}$)	38.0 ($T_{\Sigma(б)}$)	1
БУ-2500ЭУ	20377.4	53.6	0.46
БУ-2500ДГУ: с учетом характеристики оперативной муфты без учета характеристики оперативной муфты	27766.5	62.4	0.29
	27767.6	58.6	0.31

Как видно из табл. 1 привод ЭП более совершенен, так как он обеспечивает лучшую производительность, т.е. меньше затраты машинного времени подъема бурильной колонны за цикл проводки скважины – 38 ч. против 53.6 ч. и 62.4 ч. для ЭУ и ДГУ соответственно.

Как видно из табл. 1, не учет характеристики оперативной пневматической муфты в процессе разгона при подъеме бурильной колонны приводит к уменьшению затрат машинного времени за цикл бурения скважины с 62.4 ч. до 58.6 ч. (т.е. примерно на 6 %).

2. Влияние максимальной скорости подъема талевого блока при СПО на затраты машинного времени. В практике проектирования подъемных комплексов буровых установок выбор максимальной скорости подъема незагруженного элеватора осуществляют по трем критериям:

- высокая скорость не должна нарушать безопасность подъема и управляемость системы с точки зрения исключения затаскивания талевого блока под кронблок при СПО;

- скорость навивки каната на барабан более 20 м/с нарушает плотность укладки каната по слоям на барабане, вызывает хаотичность укладки и “прорезание” вышележащими витками нижележащих с последующим их защемлением при спуске бурильных колонн и повреждением каната;

- повышение максимальной скорости подъема крюка ограничено предельным значением, выше которого суммарные затраты машинного времени при СПО не сокращаются из-за роста времени в период разгона.

В работе [1] авторами на примере привода СПК БУ 2500-ЭУ при оптимизации кинематической схемы показано, что максимальная скорость подъема в диапазоне 1.6 –

1.8 м/с не приводит к существенным изменениям затрат машинного времени и должна быть ограничена значением $v_{max} = 1.6$ м/с.

В ГОСТ 16293-89 указано, что максимальная скорость подъема незагруженного крюка для буровых установок классов I – IX не должна быть менее 1.5 м/с, а для установок классов X – XII не менее 1.3 м/с. Верхнее же предельное значение скорости подъема не регламентировано.

На рис. 2 показано влияние максимальной скорости движения талевого блока БУ 2500-ЭП на суммарное машинное время подъема бурильной колонны за цикл бурения скважины.

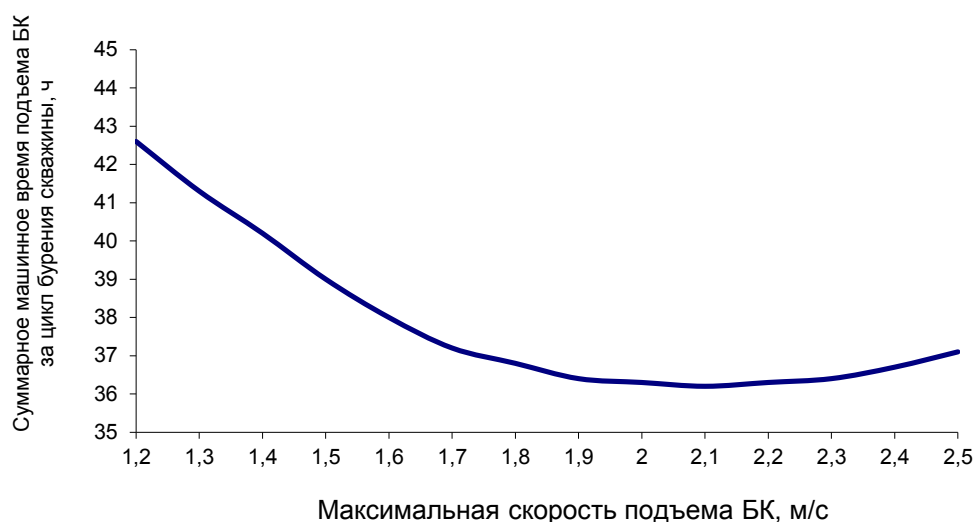

Рисунок 2. Влияние максимальной скорости движения талевого блока на суммарное машинное время подъема БК за цикл бурения скважины буровой установкой БУ 2500-ЭП

Как видно из рисунка, увеличение максимальной скорости подъема до 1.8 м/с приводит к интенсивному снижению затрат машинного времени. При превышении скорости значения 1.8 м/с кривая затрат времени резко выполаживается и при значении скорости в диапазоне 1.8 – 2.3 м/с затраты находятся практически на одном и том же уровне и в дальнейшем возрастают.

Из данных, представленных на рис. 2, можно видеть что уменьшение максимальной скорости от 1.8 м/с до 1.5 м/с (т.е. на 20 %) приводит к увеличению затрат машинного времени почти на 6 %.

3. Оптимизация режима работы КПП при СПО в приводе БУ 2500-ДГУ

Как видно из кинематической схемы и тяговой характеристики БУ 2500-ДГУ, подъем бурильной колонны при СПО осуществляется на 3-х скоростях с помощью 4-х скоростной коробки перемены передач. В силу широкого диапазона регулирования частоты вращения выходного вала турботрансформатора, момент переключения скорости подъема КПП (число поднимаемых свечей при переходе со 2-ой скорости на 3-ью и с 3-ей на 4-ую) должен быть оптимизирован.

Если принять за критерий оптимизации достижение минимума затрат машинного времени подъема, то затраты времени при рациональном режиме работы СПК по отношению к режиму с использованием турботрансформаторов в полном диапазоне частоты вращения выходного вала составляют 58.6 ч. против 60.6 ч. соответственно.

Влияние двух режимов работы СПК на использование мощности и энергозатраты отражено на рис. 3, 4.

4. Влияние режима работы подъемного вала лебедки в период замедления при подъеме на затраты машинного времени

Известно, что при СПО в период замедления при подъеме, двигатели силового привода отключены и движение талевого блока вверх осуществляется по инерции за счет превращения кинетической энергии поступательно движущихся и вращающихся элементов системы в потенциальную.

Если принудительно гасить кинетическую энергию вращающегося вала (например, притормаживанием ленточным тормозом) и заставить барабан вращаться со скоростью достаточной для выбора талевого каната из талевого системы дабы избежать слабины и провисания тяговой струны каната, то можно достиг сокращения пути замедления (подъема) и времени замедления.

Результаты расчет суммарного машинного времени в зависимости от режимов работы подъемного вала лебедки в период замедления при подъеме приведены в табл. 2.

Из табл. 2 видно, что исключение подъемного вала со связанными с ним элементами из процесса замедления при подъеме позволяет сократить затраты времени на 17.2 %, 8.7 % и 6.0 (6.7) в приводах буровых установок БУ 2500-ЭП, ЭУ и ДГУ (без учета муфты) соответственно. Как видно из данных таблицы, эти рекомендации в основном относятся к подъему незагруженного элеватора.

Таблица 2 - Влияние режима работы подъемного вала лебедки в период замедления при подъеме на затраты машинного времени

Буровая установка	Суммарное машинное время подъема колонны бурильных труб и незагруженного элеватора						
	С учетом момента инерции барабана			Без учета момента инерции барабана			Уменьшение времени подъема, %
	$T'_{\text{сум}}$, ч	$T'_{\text{эл}}$, ч	$T''_{\text{кол}}$, ч	$T''_{\text{сум}}$, ч	$T''_{\text{эл}}$, ч	$T''_{\text{кол}}$, ч	
БУ-2500ЭП	45.9	24.1	21.8	38.0	17.0	21.0	17.2
БУ-2500ЭУ	58.7	24.4	34.3	53.6	19.6	34.0	8.7
БУ-2500ДГУ с учетом муфты без учета муфты	66.4	25.8	40.5	62.4	22.1	40.3	6.0
	62.8	24.9	37.9	58.6	21.0	37.6	6.7

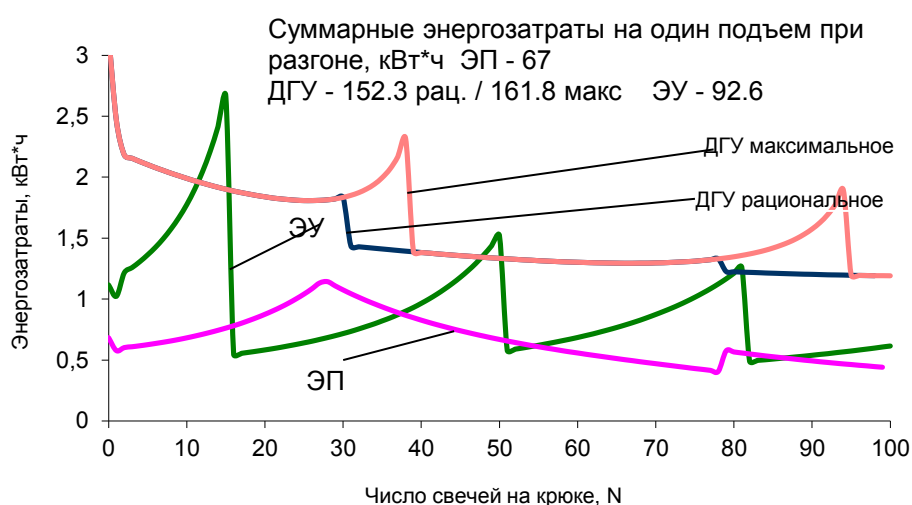

Рисунок 4. Зависимость энергозатрат при разгоне бурильной колонны из N свечей на один подъем от числа свечей на крюке (буровая установка IV-го класса)

Таким образом, из приведенного анализа видно, что привод СПК от электродвигателей постоянного тока имеет в два раза энергозатраты на СПО меньше чем дизельгидравлический привод и в полтора раза меньше чем привод от синхронного электродвигателя с муфтой ЭМС-750.

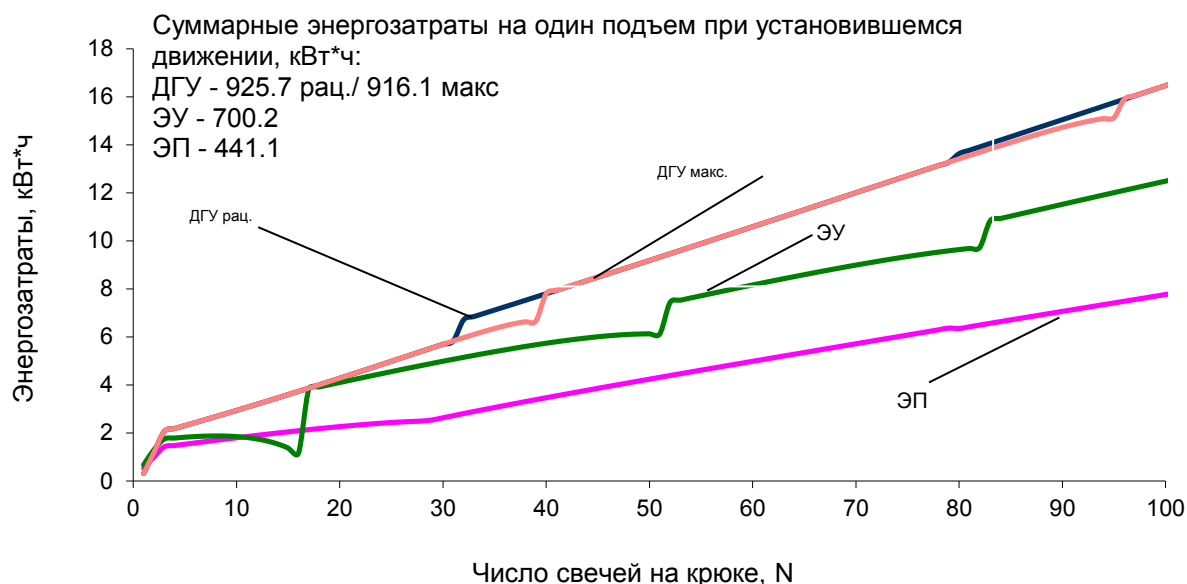

Рисунок 5. Зависимость энергозатрат на установившееся движение колонны из N свечей (на один подъем) от числа свечей на крюке (буровая установка IV-го класса)

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ефимченко С.И., Бабарыкин В.В. Расчеты бурового оборудования с применением ЭВМ. Учебное пособие. – М.: МИНГ, 1989.
2. Ефимченко С.И. Расчеты ресурса несущих элементов буровых установок. М.: РГУ нефти и газа им. И.М. Губкина, 2001. – 170 с.
3. Ильинский А.Л.Новиков Ю.В. Чернобыльский А.Г. Расчет и конструирование бурового оборудования. – М.: Недра, 1985.- 456 с.

ТҮЙІН

Зерттеу кезінде көтеру кешендерінің ТКО кезінде БУ 2500-ЭП, БУ 2500-ЭУ және БУ 2500-ДГУ бұрғылау қондырғылары мысалында машина уақыты шығындарын есептеу әдістемелері мен бағдарламалар қолданылып, бұрғылау қондырғыларының түсіріп-көтеру кешендерінің жетілдірілу дәрежесін бағалауға мүмкіндік береді.

RESUME

The methods and software for calculating the costs of machine time under ACS lifting systems were used in the studies and their comparison was made using the example of drilling rigs BU 2500-EP, BU 2500-EU and BU 2500-DGU, which allows to assess the perfection of lifting rigs of drilling rigs.

А.А. Рахимов, кандидат технических наук, доцент

С.Ж. Жалгасов, магистрант

А. Айгали, студент

Б. Жалелов, студент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана,
г. Уральск

ПОДДЕРЖАНИЯ ПЛАСТОВОГО ДАВЛЕНИЯ ПРИ ДОБЫЧЕ ВЫСОКОПАРАФИНИСТЫХ НЕФТЕЙ ТЕПЛОВЫМИ МЕТОДАМИ

Аннотация

В статье на основе обзора литературных источников сделан анализ и выбор оптимального варианта разработки для повышения дебита скважин. Депарафинизация позволяет интенсифицировать текущую добычу углеводородного сырья, увеличивать степень извлечения углеводородов.

Ключевые слова: добыча, высокопарафинистые нефти, тепловые методы, низкопотенциальные источники тепла, тепловые насосы.

Теория и практика разработки высоковязких нефтяных пластов и опыт Казахстана показывает, что наиболее перспективным направлением разработки этих пластов являются тепловые методы. Улучшение существующих и изобретение более эффективных способов воздействия на эти пласты, с применением тепловых способов с меньшими материальными затратами, для нефтяной промышленности Казахстана является актуальным научно-техническим направлением для исследования.

На месторождении Каратурун поддержание пластового давления осуществляется путем закачки воды в пласт. Для увеличения нефтеизвлечения был осуществлен переход в 2015 году на закачку горячей воды. На 01.07.2017 г. в нагнетательном фонде числится 8 скважин, в т.ч. действующих 5. С начала разработки в продуктивные пласты месторождения Каратурун закачено в общей сложности 6100 м³ воды, в том числе за первое полугодие 2016 г. 1219 тыс.м³. При этом компенсация отбора закачкой составила 56.2%.

Основным источником воды для закачки в пласт в настоящее время является попутная пластовая вода, отделяемая в системе подготовки продукции (сточная, подтоварная). Для обеспечения дополнительно растущих объемов подготовленной попутнодобываемой воды в связи с ростом общей добычи жидкости применяются установки предварительного сброса воды (УПС) с использованием технологии совмещенной подготовки нефти и воды (СПОН и В), что позволяет без перегрузок и перебоев качественно готовить воду.

Разработка месторождения Каратурун Восточный осуществляется с применением системы поддержания пластового давления (ППД) путём закачки в пласт холодной и частично подогретой воды. Согласно Технологической схеме 2014 г. температура рабочего агента для поддержания давления должна быть 90°С. До 2014 г. велась закачка холодной воды, начиная с 2014 г. и по состоянию на 01.07.2015 г. подогретой с фактическими значениями температуры, замеренными на устьях нагнетательных скважин, в пределах от 29.4 до 54.4 градусов.

Предлагается внедрение нового способа теплового воздействия на призабойную зону нагнетательных скважин и разработать технологическую схему оборудования для

получения тепла используя возобновляемые источники энергии с применением системы поддержания пластового давления при добыче высокопарафинистых нефтей тепловыми методами за счет применения эффективных источников тепла.

Опыт применения заводнения позволил не только вполне определенно выявить его технологические возможности, но и определиться с проблемами, связанными с этим методом воздействия на пласты. Первая проблема заводнения возникла при анализе результатов разработки месторождений с различной вязкостью пластовой нефти. Вторая проблема заводнения связана с принципиальной невозможностью достижения полного вытеснения нефти водой даже при наиболее благоприятных условиях проницаемости коллекторов. Главная причина невозможности полного вытеснения нефти водой из заводненных областей пластов заключается в несмешиваемости нефти и воды. Решить проблему обеспечения полного вытеснения нефти из пластов можно, либо обеспечив смешиваемость нефти с вытесняющим ее веществом, либо применив высокотемпературное воздействие на пласт, при котором происходило бы выпаривание нефти.

На месторождении Каратурун поддержание пластового давления осуществляется путем закачки воды в пласт. Для увеличения нефтеизвлечения был осуществлен переход в 2015 году на закачку горячей воды. Объемы добычи и закачки месторождения Каратурун показаны в таблице 1.

Таблица 1 - Объемы добычи и закачки месторождения Каратурун

Показатели	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.
Добыча жидкости, т	2653	4441	6755	8355	9093
Закачка воды, м ³	2490	4545	6886	8471	9207

На 01.07.2015 г. в нагнетательном фонде числится 8 скважин, в т.ч. действующих 5. С начала разработки в продуктивные пласты месторождения Каратурун закачано в общей сложности 6100 м³ воды, в том числе за первое полугодие 2015 г. 1219 тыс.м³. При этом компенсация отбора закачкой составила 56.2%. Показатели системы ППД приведены в таблице 2 для сравнения проектных и фактических показателей разработки по состоянию на 01.07.2015 г.

Таблица 2 - Показатели системы ППД месторождения Каратурун Восточный

Показатели разработки на 01.07.2015 года	I объект		II объект		Всего	
	проект	факт	проект	факт	проект	Факт
Закачка воды, м ³	3995	1130	1527	116	5523	1219
Накопленная закачка воды, м ³	10462	7965	2074	159	12536	6244
Компенсация отбора жидк. текущ., %	104	67.1	104	34.8	104	56.2
Фонд нагн. СКВ.	7	4	1	1	8	5
Ср. приемистость нагн. СКВ., м ³ /сут	130.8	156	129.3	65	151.1	121.4

Основным источником воды для закачки в пласт в настоящее время является попутная пластовая вода, отделяемая в системе подготовки продукции (сточная, подтоварная). Для обеспечения дополнительно растущих объемов подготовленной попутнодобываемой воды в связи с ростом общей добычи жидкости применяются установки предварительного сброса воды (УПС) с использованием технологии

совмещенной подготовки нефти и воды (СПОН и В), что позволяет без перегрузок и перебоев качественно готовить воду.

При проектировании системы горячего водоснабжения для закачки в пласт с использованием теплоты скважинной продукции в тепловых насосах взяты следующие исходные данные и параметры:

1. Температура воды для закачки $t_o = 95\text{ }^{\circ}\text{C}$.
2. Охлаждение воды в отопительных приборах $\Delta t_{\text{np}} = 15\text{ }^{\circ}\text{C}$.
3. Температура воды на горячее водоснабжение $t_{\text{гв}} = 55\text{ }^{\circ}\text{C}$.
4. Температура пластовой воды после сепаратора $t_{\text{хв}} = 5\text{ }^{\circ}\text{C}$.
5. Температура охлажденной оборотной воды $t_{\text{ох}} = 20\text{ }^{\circ}\text{C}$.
6. Температура теплой оборотной воды $t_{\text{нт}} = 40\text{ }^{\circ}\text{C}$.
7. Тепловые нагрузки:
 - горячего водоснабжения $Q_{\text{гв}} = 1400\text{ кВт}$;
 - отопления $Q_o = 800\text{ кВт}$;
 - вентиляции $Q_v = 600\text{ кВт}$.
8. Расход горячей воды для закачки $V_{\text{ов}} = 260\text{ м}^3/\text{ч}$ ($V_{\text{ов}} = 0,072\text{ м}^3/\text{с}$).

Функциональная схема определяет общую структуру системы водоснабжения и способ соединения основного и вспомогательного оборудования.

При составлении функциональной схемы решаются следующие вопросы: сбор и хранение теплой пластовой воды, ее очистка, подача нагретой воды в скважину, наиболее полная утилизация теплоты скважинной продукции, назначение и тип основного оборудования.

Рассмотрим функциональную схему энергосберегающей системы поддержания пластового давления с наиболее полным использованием теплоты скважинной продукции (Рисунок 1).

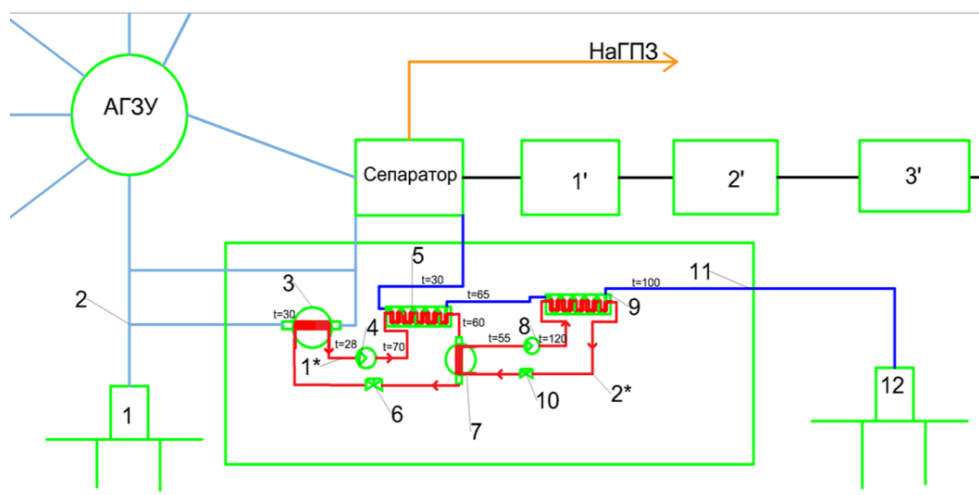

Рисунок 1. Схема двухкаскадной теплонасосной установки для подготовки и закачки горячей воды в пласт

- (1-эксплуатационная скважина №12, 2-выкидная линия скважины, 3-испаритель №1 теплового насоса, 4- компрессор 1-го каскада ТН, 5-конденсатор №1 ТН, 6-терморегулирующий вентиль ТРВ-1 первого каскада ТН, 7-испаритель №2 2-го каскада ТН, 8- компрессор 2-го каскада ТН, 9-конденсатор №2 ТН, 10-терморегулирующий вентиль ТРВ-2 второго каскада ТН, 11-труба горячей воды для закачки в скважину, 12-нагнетательная скважина;
 1*-Хладагент №1; 2*-Хладагент №2; 1', 2', 3'-Блоки подготовки нефти;
 АГЗУ-Автоматическая групповая замерная установка)

Система подогрева состоит из 2-х каскадов и работает следующим образом. Скважинная продукция движется к испарителю 3 с температурой 30°C, затем хладагент взяв тепло скважинной продукции испаряется и с температурой 28°C всасывается компрессором 4, где происходит процесс его сжатия и его температура повышается до 70°C, после чего он направляется в конденсатор, в это время скважинная продукция попадает в трёхфазный сепаратор, где происходит разделение нефти, газа, и пластовой воды (в дальнейшем проследим только путь пластовой воды), затем пластовая вода с температурой 30°C движется в конденсатор, в конденсаторе происходит нагревание воды, и уже с конденсатора вода выходит с температурой 65°C (к сожалению для закачки в пласт, нам вода с такой температурой не подходит), Нагретая вода из первой ступени поступает к конденсатору второй ступени, Хладагент первой ступени с температурой 60°C служит хладоносителем источником тепла для второй ступени поступая в испаритель 7 второй ступени, выходит с испарителя с температурой 55°C, затем движется к Компрессору 2 ступени, Хладагент 2 поступает в Компрессор 2 ступени, где происходит процесс его сжатия, Хладагент 2 в процессе сжатия повышает свою температуру до 120°C, после чего он направляется в Конденсатор 2 ступени, в Конденсаторе 2 ступени он нагревает воду, после чего вода выходит с температурой 100°C и затем нагретая вода 2 ступени направляется в пласт.

Каждый тепловой насос ТН снабжен регенеративным теплообменником РТО, что снижает потери энергии в терморегулирующем вентиле ТРВ. Нагреваемая вода промежуточного контура подается в конденсатор, где при конденсации пара фреона происходит ее нагрев. В компрессоре осуществляется сжатие пара фреона, что приводит к повышению его давления и температуры.

Терморегулирующий вентиль при дросселировании жидкого фреона снижает его давление и температуру. В регенеративном теплообменнике теплота жидкого фреона, выходящего из конденсатора, используется для перегрева пара фреона при входе в компрессор.

Поскольку в тепловом насосе применяется винтовой маслозаполненный компрессор, охлаждение масла производится в маслоохладителе МО водой промежуточного контура.

Выполнен расчет режима работы теплонасосной установки и выбор тепловых насосов. Задачей расчета является определение расходов всех потоков воды, ее температуры, тепловых нагрузок теплообменников, теплопроизводительности теплонасосной установки, типоразмера и количества тепловых насосов.

Объемный расход воды на горячее водоснабжение, м³/с:

$$V_{zg} = \frac{Q_{zg}}{c\rho(t_{zg} - t_{xg})}, \quad (1)$$

где c – удельная теплоемкость воды, кДж/(кг*К);

ρ – плотность воды, кг/м³.

Температура подпиточной воды системы горячего водоснабжения на выходе из предварительного теплообменника:

$$t_{ПТ} = t_{НП} - \Delta t_{НГ}, \quad (2)$$

где $\Delta t_{НГ}$ – недогрев подпиточной воды в предварительном теплообменнике до температуры оборотной воды, принимается $\Delta t_{НГ} = 2...5$ °C.

$$t_{ПТ} = 40 - 2 = 38$$
 °C.

Тепловая нагрузка предварительного теплообменника, кВт:

$$Q_{\text{ПТ}} = V_{\text{ГВ}} c_p (t_{\text{ПТ}} - t_{\text{ХВ}}); \quad (3)$$

Теплопроизводительность теплонасосной установки, кВт:

$$Q = Q_o + Q_v + Q_{\text{ГВ}}; \quad (4)$$

Количество рабочих тепловых насосов, шт:

$$Q_{\text{ПТ}} = V_{\text{ГВ}} c_p (t_{\text{ПТ}} - t_{\text{ХВ}}), \quad (5)$$

где $Q_{\text{кн}}$, $Q_{\text{мн}}$ – номинальная теплопроизводительность конденсатора и маслоохладителя выбранного теплового насоса.

В результате расчетов определилось потребное количество тепловых насосов.

Количество рабочих насосов -3шт., типоразмер - НТ-500.

Таблица 3 - Характеристика теплового насоса НТ-500

Параметры	НТ-500
Теплопроизводительность, кВт: конденсатора	500
маслоохладителя	47
Расход воды, м ³ /ч:	
через конденсатор	130
через маслоохладитель	130
через испаритель	150
Температура воды, °С:	
на выходе из конденсатора	60
на выходе в испаритель	22
Перепад давления по воде, кПа:	
в конденсаторе	26
в маслоохладителе	5
в испарителе	9
Теоретическая производительность компрессора, м ³ /ч	850
Потребляемая мощность, кВт	200

Предлагается использовать однотипные и наиболее мощные тепловые насосы НТ-500, стремясь к максимальному использованию их мощности.

Количество устанавливаемых тепловых насосов с учетом резерва, шт.:

$$N_{\text{уст}} = N + 1; \quad (6)$$

$$N_{\text{уст}} = 3 + 1 = 4 \text{ шт.}$$

Тепловые нагрузки конденсатора и маслоохладителя каждого теплового насоса в расчетном режиме, кВт:

$$Q_{\text{км}} = \frac{Q - Q_{\text{мн}}}{N}; \quad (7)$$

Тепловая нагрузка конденсатора в расчетном режиме, кВт:

$$Q_{\text{к}} = Q_{\text{км}} - Q_{\text{мн}}; \quad (8)$$

Тепловая нагрузка испарителя в расчетном режиме, кВт:

$$Q_{\text{и}} = \frac{\varphi - 1}{\varphi} Q_{\text{км}} \quad (9)$$

где φ – коэффициент трансформации теплового насоса, принимается $\varphi = 4 \dots 5$.

Расход обратной воды через предварительный теплообменник и испарители тепловых насосов, м³/с:

$$V_{nn} = \frac{NQ_u + Q_{nm}}{c\rho(t_{nn} + t_{ox})}; \quad (10)$$

Тепловая нагрузка разделительного теплообменника, кВт:

$$Q_{PT} = V_{ГВ} \cdot c \cdot \rho \cdot (t_{ГВ} - t_{ПТ}); \quad (11)$$

Температура горячей воды в промежуточном контуре конденсаторов и маслоохладителей тепловых насосов на выходе из разделительного теплообменника, °С:

$$t_{PT} = t_{ПТ} + \Delta t_{HO}, \quad (12)$$

где Δt_{HO} – недоохлаждение воды промежуточного контура в разделительном теплообменнике, принимается $\Delta t_{HO} = 5 \dots 10$ °С.

$$t_{PT} = 38 + 5 = 43 \text{ °С.}$$

Наилучшие энергетические показатели теплонасосной установки достигаются при последовательной схеме включения конденсаторов тепловых насосов по нагреваемой воде. В этом случае во всех конденсаторах, кроме последнего, температура и давление рабочего агента ниже расчетных.

При соединении испарителей и конденсаторов тепловых насосов необходимо выполнение условий:

$$\begin{aligned} V_{НП} &< 0,7V_{ИН}, \\ V_{БН} &= V_{ИН} - V_{НП}, \end{aligned} \quad (13)$$

где $V_{ИН}$ – номинальный расход воды через испаритель, м³/с.

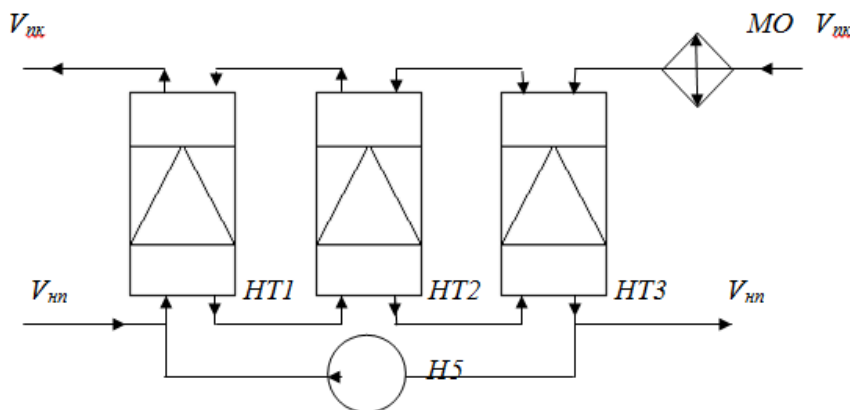

Рисунок 4. Последовательная схема включения конденсаторов тепловых насосов по нагреваемой воде

Для последовательно соединенных испарителей N тепловых насосов температура воды на входе в $(i+1)$ -й испаритель равна температуре воды на выходе из i -го испарителя, °С:

$$t'_{u,i+1} = t''_{u,i}, \quad i = 1, \dots, N-1; \quad (14)$$

$$\begin{aligned} t'_{u,2} &= t''_{u,1} = 28,24 \text{ °С}; \\ t'_{u,3} &= t''_{u,2} = 24,11 \text{ °С}; \end{aligned}$$

Для последовательно соединенных конденсаторов тепловых насосов,

противоточной схемы движения воды через конденсаторы и испарители, а также ранее принятой нумерации тепловых насосов в направлении движения охлажденной воды через испарители можно записать:

$$\begin{aligned}t_{к,1}'' &= t_0, \quad t_{к,i}' = t_{к,i+1}'' \\t_{к,i}'' &= t_{к,i}' - \\t_{к,1}'' &= 60 \text{ }^{\circ}\text{C}; \\t_{к,2}'' &= 55,22 \text{ }^{\circ}\text{C}; \\t_{к,3}'' &= 50,44 \text{ }^{\circ}\text{C};\end{aligned}$$

Для каждого теплового насоса рассчитывается разность средних температур воды в конденсаторе и испарителе:

$$\Delta t_i = \overline{t_{к,i}} - \overline{t_{и,i}} \quad (15)$$

$$\Delta t_1 = 57,61 - 30,305 = 27,305 \text{ }^{\circ}\text{C};$$

$$\Delta t_2 = 52,83 - 26,175 = 26,655 \text{ }^{\circ}\text{C};$$

$$\Delta t_3 = 48,05 - 22,055 = 25,995 \text{ }^{\circ}\text{C}.$$

Максимальное значение этой разности температур $\Delta t_1 = 27,305 \text{ }^{\circ}\text{C}$ соответствует тепловому насосу №1, который работает в наиболее тяжелых условиях.

Закключение

Разработана принципиальная схема системы технического горячего водоснабжения и сделана компоновка оборудования теплонасосной установки. Оборудование размещено компактно по ходу движения пластовой и горячей воды, в соответствии с принципиальной схемой, группируя машины и аппараты по их функциональному назначению. При этом соблюдены правила техники безопасности и обеспечения удобства обслуживания.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Лысенко В.Д., Разработка нефтяных месторождений / В.Д. Лысенко. - М., Недра, 2007.-408с..
2. Боровков В.М., Аль Алавин А.А. Тепловой насос с двухступенчатым конденсатором // Промышленная энергетика. – 2007. - №8. – С. 40-43.
3. Накоряков В.Е., Елистратов С.Л. Энергетическая эффективность комбинированных отопительных установок на базе тепловых насосов с электроприводом // Промышленная энергетика. – 2008. - №3. – С.28-33.
4. Николаев Ю.Е., Бакшеев А.Ю. Определение эффективности тепловых насосов, использующих теплоту обратной сетевой воды ТЭЦ // Промышленная энергетика. – 2007. - №9. – С. 14-17.

ТҮЙІН

Мақалада әдебиеттер көздеріне шолу негізінде қабаттың мұнай бергіштігін арттыру мақсатында парафин шөгінділерімен күресу тәсілінің тиімді әдісін тандау және талдау жасалған. Жылулық әдістермен парафин шөгінділерімен күресу көмірсутекті шикізаттарды өндіру дәрежесін арттыруға мүмкіндік береді.

RESUME

In this section according to the literature sources made analysis and choice of optimized method of engineering for improvement oil recovery. Deparaffinization allows to intensify the current production of hydrocarbon and increases extraction extent of hydrocarbons.

К. Р. Рамазанов, доктор технических наук, профессор

И.К-М. Иманов, магистрант

К.С. Бексултанов, студент

Н.Н. Оразымбетов, студент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана,
г. Уральск

ОБОСНОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРИМЕНЕНИЯ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ИСТОЧНИКОВ ТЕПЛА ПРИ ПЕРЕКАЧКЕ ВЫСОКОВЯЗКИХ НЕФТЕЙ

Аннотация

Работа посвящена разработке способа транспортировки высоковязкой нефти по магистральному нефтепроводу, который совмещает достоинства локальных и вдольтрассовых устройств подогрева нефти.

Ключевые слова: транспортировка высоковязкой нефти, магистральный нефтепровод, вдольтрассовый подогрев нефти, "горячий" нефтепровод, тепловой насос.

В последнее время наметилась устойчивая тенденция к увеличению объемов добычи и транспортировки так называемых «аномальных» нефтей с высоким содержанием парафина, которые имеют высокие температуры застывания.

Основными экспортными нефтепроводами для перекачки высоковязких и высокопарафинистых нефтей Казахстана в настоящее время являются МН Узень-Атырау-Самара и Узень-Каракоин-Шымкент. Отгрузка в КТК маловязкой низкозастывающей тенгизской нефти и прекращение поставок низкозастывающей западносибирской нефти в нефтепровод Омск-Павлодар-Шымкент существенно ограничили возможности применения метода смешения с маловязкими разбавителями на МН Узень-Атырау-Самара и Узень-Каракоин-Шымкент.

В связи с этим исследование и анализ развития нефтепроводной сети Казахстана, транспортировки высокозастывающей нефти в республике, а также проблем обусловленных ее физико-химическими свойствами является актуальной задачей.

Целью данной работы является на основании изучения литературных источников и анализа работы магистральных нефтепроводов определить основные особенности транспортировки высокозастывающей нефти внести изменения в технологию перекачки способствующие повышению эффективности эксплуатации нефтепроводов по перекачке таких нефтей.

Нами рассмотрена и проанализирована связь между развитием технологий транспортировки высокозастывающей нефти и применением их в трубопроводах Западного Казахстана, в хронологической последовательности проанализирована транспортировка высокозастывающей нефти на примере крупнейшего в мире "горячего" нефтепровода Узень-Атырау-Самара, а также применяемые технологии перекачки.

В настоящее время в мире эксплуатируются более 50 «горячих» магистральных трубопроводов. Крупнейшим из них является нефтепровод «Узень – Атырау- Самара».

Нефтепровод Атырау — Самара — уникальный подогреваемый магистральный нефтепровод. Проложен с месторождения Узень до Атырауского НПЗ, дальше соединяется с системой нефтепроводов «Транснефти» в направлении Самары. Нефтепровод специально подогревают печами для высокозастывающей нефти

Жетыбай-Узеньской группы месторождений. Протяжённость нефтепровода Узень-Атырау-Самара составляет более 1380 км, в т.ч. на территории Казахстана — 1232 км. Нефтепровод проходит по территории Мангыстауской, Атырауской и Западно-Казахстанской областей Казахстана и Самарской области России.

Объём прокачиваемой нефти — 17,5 млн тонн. Максимальная пропускная способность нефтепровода — 30 млн тонн нефти в год. Заказчиком является Министерство нефтяной промышленности России.

В настоящее время добываются значительные объёмы нефтей, обладающих высокой вязкостью при обычных температурах или содержащие большое количество парафина и вследствие этого застывающие при высоких температурах. Перекачка таких нефтей по трубопроводам обычным способом затруднена. Поэтому для их транспортировки применяют специальные методы:

- перекачку с разбавителями;
- гидротранспорт высоковязких нефтей;
- перекачку термообработанных нефтей;
- перекачку нефтей с присадками;
- перекачку предварительно подогретых нефтей.

Наиболее распространённым способом трубопроводного транспорта высоковязких и высокозастывающих нефтей в настоящее время является их перекачка с подогревом («горячая перекачка»).

В этом случае резервуары оборудованы системой подогрева нефти до температуры, при которой возможна ее откачка подпорными насосами. Они прокачивают нефть через дополнительные подогреватели и подают на прием основных насосов. Ими нефть закачивается в магистральный трубопровод.

По мере движения в магистральном трубопроводе нефть за счет теплообмена с окружающей средой остывает. Поэтому по трассе трубопровода через каждые 25-100 км устанавливают пункты подогрева. Промежуточные насосные станции размещают в соответствии с гидравлическим расчетом, но обязательно совмещают с пунктами подогрева, чтобы облегчить их эксплуатацию. В конце концов нефть закачивается в резервуары конечного пункта, также оборудованные системой подогрева.

Перекачка нефти по «горячим» трубопроводам ведется с помощью обычных центробежных насосов. Это связано с тем, что температура перекачиваемой нефти достаточно высока, и поэтому ее вязкость невелика. При выталкивании остывшей нефти из трубопроводов используются поршневые насосы, например марки НТ-45. Для подогрева нефти используют радиантно-конвекционные печи, КПД которых достигает 77 %.

Следует отметить, что имеется богатый опыт эксплуатации в подобных условиях крупнейшего «горячего» нефтепровода большого диаметра (720-1020 мм) Узень – Атырау- Самара, по которому перекачивалась высокозастывающая мангышлакская нефть с температурой застывания $t_z = 28\text{ }^{\circ}\text{C}$ и температурой нагрева $t_n = 65\text{ }^{\circ}\text{C}$. В настоящее время этот трубопровод также неизотермический, но работает на пониженных температурных режимах, порядка $30\text{ }^{\circ}\text{C}$, так как смесь нефтей, идущая по трубопроводу, имеет умеренную вязкость. С увеличением доли высоковязких нефтей температура перекачки будет соответственно возрастать.

Температура вязкой нефти может повышаться по мере ее следования на перегонах между насосными станциями за счет выделения тепла трения. Анализ фактического материала по 19-ти магистральным трубопроводам, выявил явные, в 1,5-2 раза по отношению к среднему значению, изменения коэффициента теплопередачи. Этот факт свидетельствуют также о нестационарности теплообмена трубопроводов с окружающей средой. Нестабильность теплогидравлических режимов магистральных

нефтепроводов приводит к перерасходу электроэнергии на перекачку и превышению эксплуатационных затрат.

Особую сложность представляют собой расчеты "горячих" трубопроводов, по которым перекачка высоковязких и высокозастывающих жидкостей осуществляется при более высоких температурах, порядка 60-120 °С. При "горячей" перекачке осуществляется подогрев нефти в печах промежуточных тепловых станций, что не только увеличивает себестоимость трубопроводного транспорта нефти или нефтепродуктов, но и ставит специфические проблемы надежности и экологической безопасности системы.

Так как подогретая нефть со временем остывает, а специально обработанная нефть теряет временно улучшенные транспортабельные свойства, то как для "горячих", так и для любых неизотермических трубопроводов, должны рассчитываться:

1) время безопасной остановки $t_{бо}$ и пусковые параметры центробежных насосов (подача Q и давление P) на момент возобновления перекачки;

2) время прогрева трубопровода $t_{пр}$ при пуске его из холодного состояния;

3) время безопасной работы $t_{бр}$ трубопровода на пониженных режимах (при временном уменьшении подачи насосов, снижении температуры нагрева перекачиваемой нефти и т.д.).

При расчетах эксплуатационных режимов неизотермических трубопроводов необходимо считаться с тем, что подобные системы практически не работают в проектных режимах по ряду причин, таких, как климатические изменения окружающей среды (температуры, свойств грунта и т.п.), сезонность загрузки системы, поэтапный ввод мощностей, старение и износ оборудования, падение производительности вследствие истощения месторождений, изменение грузопотоков и т.д. Поэтому, как для "горячих", так и просто неизотермических трубопроводов, характеризующихся менее интенсивной теплоотдачей, реальна опасность "замораживания" трубопровода или "сбрасывания" подачи вследствие чрезмерного роста гидравлического сопротивления. Поэтому к теплогидравлическим расчетам таких трубопроводов предъявляются повышенные требования. Кроме обычного проектировочного теплогидравлического расчета необходимо выполнять расчеты нестационарных режимов, таких, как пуск, остановка и возобновление перекачки.

Применение на магистральном действующем нефтепроводе технологии «горячей» перекачки требует строительства энергоемких пунктов подогрева нефти. Для перекачки с попутнымпароподогревом необходимо строительство котельных установок, прямого паропровода и обратного конденсатопровода. Использование систем электроподогрева требует монтажа на трубопроводе систем попутного электроподогрева и их контроля, тепловой изоляции. Использование каждой технологии приводит к значительным капитальным и эксплуатационным затратам.

Одним из устройств, способных внести существенный вклад в экономию энергии, является тепловой насос. Вопросу использования тепловых насосов посвящены работы отечественных и зарубежных исследователей Абузовой Ф. Ф., Бартош Е. Т., Бутузова В. А., Васильева Г. П., Везершвили О. Ш., Гаррис Н. А., Гранрида Е., Калнинь И. М., Макмайла Д., Меладзе Н. В., Мартынова А. В., Мартыновского В. С., Рея Д., Саннера Б., Хайнриха Г., Янтовского Е. И.

В работах Абузовой Ф. Ф., Репина В. В., Савичева Е. В. рассмотрена комплексная система подогрева нефтепродуктов в резервуарах с использованием теплового насоса, испаритель которого представляет бак-аккумулятор гелиоустановки.

Несмотря на высокую стоимость тепловых насосов, использование природных источников низкотемпературного тепла для снижения гидравлического сопротивления

и увеличения пропускной способности магистрального нефтепровода может быть эффективным и представляет собой задачу исследования.

По прогнозам Мирового энергетического комитета (МИРЭК), к 2020г. 75% теплоснабжения (коммунального и производственного) в развитых странах будет осуществляться с помощью тепловых насосов. По данным на 2016 г., тепловые насосы выпускаются тепловой мощностью от 2 кВт до 200 МВт.

Патентная проработка и обзор литературы позволяют заключить, что случаи применения тепловых насосов в практике эксплуатации магистральных нефтепроводов не приведены. Поэтому здесь впервые рассмотрено:

а) возможность применения тепловых насосов в процессах подогрева нефти на магистральных нефтепроводах (в частности, для условий нефтепровода Атырау-Самара);

б) способ низкотемпературной перекачки с «распределенным» подогревом тепловыми насосами.

По трассе нефтепровода расположены пункты подогрева небольшой мощности, преимущественно на лимитирующих участках. На пунктах подогрева нефть нагревается на 1 – 7 градусов. Имеет место "пилообразное" распределение температуры по длине нефтепровода, близкое к изотермическому. При перекачке вязкопластичных нефтей, нагрев на пунктах подогрева ведется до температуры, превышающей температуру появления предельного напряжения сдвига.

В качестве пунктов подогрева нефти используются комбинированные установки, в состав которых входят когенерационная установка (мини – теплоэлектростанция) и тепловой насос.

Электроэнергия, вырабатываемая при работе когенерационной установки, идет на привод теплового насоса, циркуляционных насосов гидравлической обвязки и вентиляторного теплообменника. В качестве первой ступени нагрева нефти используется низкотемпературное тепло природного источника, которое затем трансформируют в тепловых насосах в источник подогрева нефти более высокого потенциала, а в качестве второй ступени нагрева нефти используют тепловую энергию, утилизируемую от когенерационной установки.

Тепловые насосы имеют существенные для практической реализации требования к источникам низкопотенциального тепла. Капитальные затраты на сооружение специального внешнего контура теплового съема с грунта выше, чем при использовании водных источников тепла, поэтому целесообразно пункты подогрева привязывать к месту нахождения последних. Если, используя только водные источники низкотемпературного тепла, невозможно добиться распределения температуры по длине нефтепровода, близкое к изотермическому, то принимают решение об установке дополнительных ТНПП, оборудованных грунтовыми теплообменниками.

В результате изучения транспортировки нефти Западного Казахстана установлено следующее:

большинство транспортируемых нефтей обладают уникальными свойствами (содержание меркаптановой серы во фракциях тенгизской нефти составляет до 0,25 %, вязкость Каражанбаской нефти при 50 °С равна 150 мм²/с, т. е. в 10 раз больше таковой при этой температуре Мангышлакской нефти, температура застывания парафинистой нефти месторождений Узень, Жетыбай + 28-34 °С);

40,8 % общей протяженности нефтепроводов приходится на долю транспортировки высоkozастывающих и высоковязких нефтей и установлена закономерность увеличения доли низkozастывающего компонента (нефти месторождений Каламкас, Прорва, Тенгиз) в потоке высоkozастывающей.

Анализом технологий, применяемых в Западном Казахстане в трубопроводном транспорте высоковязких и высокозастывающих нефтей выявлено, что нашли применение такие способы перекачки, как «горячая», «условно холодная», с присадками, и в смеси с маловязкими разбавителями.

На рассматриваемой территории РК эксплуатируются три нефтеперекачивающие станции, совмещенные с пунктами подогрева (НПС «Атырау», НПС «Индер», НПС «Большой Чаган») и четыре отдельно стоящих пункта подогрева нефти (ППН «Карманово», ППН «Антоново», СПН «Сахарный», СПН «Барановка»). На территории Российской Федерации расположены НПС «Большая Черниговка» и один пункт подогрева (ППН «Маштаково»).

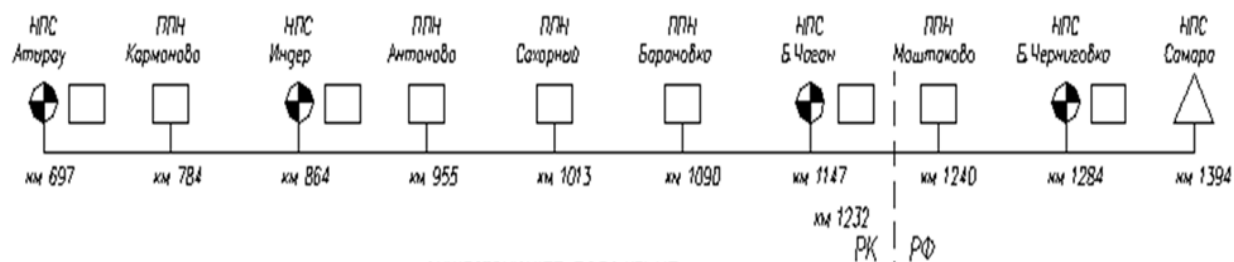

Рисунок 1. Схема размещения печей подогрева нефти на нефтепроводе Атырау-Самара

Основным достоинством теплового насоса является его высокая эффективность по сравнению со всеми видами котельных. Учитывая КПД выработки электроэнергии на ТЭЦ, очевидно, что применение теплового насоса в 1,2 - 2,5 раза выгоднее самых эффективных (газовых) котельных. Тепловой насос является исключительно энергоэффективной установкой: внедрение тепловых насосов позволит экономить до 268 кг угля, 84 кг мазута, 58 м³ газа на каждую произведенную Гкал тепла.

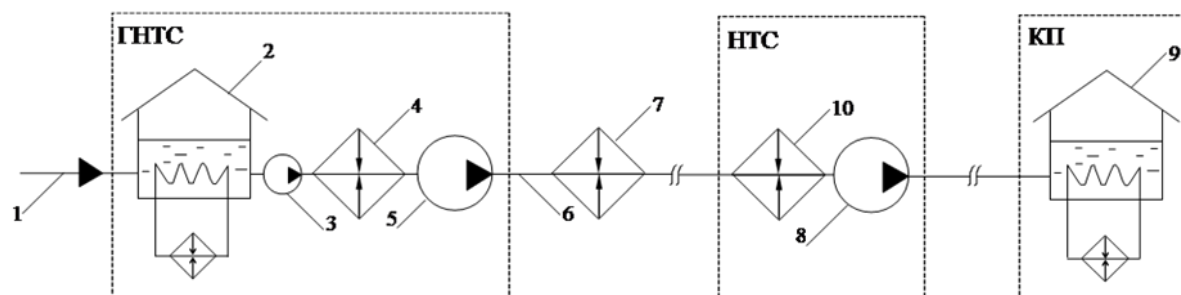

Рисунок 2. Принципиальная схема транспортировки высоковязкой нефти с «распределенным» подогревом

(1-нефть с промысла, 2-резервуарный парк ГНПС с подогревом от теплонасосной установки, 3-подпорный насос, 4-теплообменник-конденсатор теплового насоса, 5-магистральный насос на ГНПС, 6-магистральный нефтепровод, 7-теплообменник-конденсатор теплового насоса на промежуточном тепловом пункте, 8-магистральный насос промежуточной насосной станции, 9-резервуарный парк конечного пункта с подогревом нефти, 10- теплообменник-конденсатор теплового насоса на промежуточной насосной станции)

Преимущества использования отопительных систем на базе тепловых насосов:

- высокая эффективность преобразования электроэнергии по сравнению с электронагревательными приборами;
- экологически чистая технология;

- отсутствие выбросов в атмосферу вредных веществ и углекислоты;
- используется озонобезопасный вид фреона;
- надежная автоматическая работа установки, не требующая постоянного присутствия человека;
- минимальные эксплуатационные расходы по сравнению с другими отопительными системами;
- длительный срок службы без капитального ремонта;
- малые габариты и вес;
- в качестве источника низкопотенциальной теплоты могут использоваться грунт, вода, окружающий воздух.

Для использования тепла грунтовых вод используют вертикальные коллекторы – это система длинных труб, опускаемых в глубокие скважины (50-150 метров). Нужен всего пятак земли, зато требуются дорогостоящие буровые работы. На глубине всегда одинаковая температура – около 10°C, поэтому данный вид коллектора более эффективен.

Грунт имеет свойство сохранять солнечное тепло в течение длительного времени, что ведёт к относительно равномерному уровню температуры источника на протяжении всего года. Это обеспечивает эксплуатацию теплового насоса с высоким коэффициентом мощности. Тепло окружающей среды передаётся со смесью из воды и антифриза (спирта). Забор тепла из грунта осуществляется с помощью проложенной в грунте системы пластиковых труб на глубине 1-1,2 м. Минимальное расстояние между соседними трубопроводами около 1 метра.

Тепловые насосы имеют существенные для практической реализации требования к источникам низкопотенциального тепла. Капитальные затраты на сооружение специального внешнего контура теплового съёма с грунта выше чем при использовании водных источников тепла, поэтому целесообразно пункты подогрева привязывать к месту нахождения последних. Если используя только водные источники низкотемпературного тепла невозможно добиться распределения температуры по длине нефтепровода, близкое к изотермическому, то принимают решение об установке дополнительных ТНПП, оборудованными грунтовыми теплообменниками. Месторасположение данных ТНПП и соотношение мощностей пунктов подогрева в пределах j-ого участка можно определить по нижеприведенной методике.

На пунктах подогрева нефти, где решено использовать в качестве первичного источника тепла грунт, дополнительно установлен вентиляторный теплообменник. Данное решение позволит сократить время выхода системы грунт-теплообменник на устойчивый режим за счёт аккумулирования энергии в объёме грунта в тёплый период. При положительных температурах атмосферного воздуха, в качестве первичного источника тепла, вместо грунта используется воздух. При более высоких температурах атмосферного воздуха (15-20 градусов и выше) может быть использовано только тепло атмосферного воздуха.

В предлагаемом способе обеспечивается энергосберегающая и экологически чистая технология транспортировки высоковязкой нефти. При этом на поверхности Земли поддерживается близкий к нулевому баланс тепла, обеспечивается минимальное тепловое воздействие на грунты.

Применение предлагаемой технологии подогрева нефти требует тщательного обследования трассы нефтепровода на наличие приоритетных источников низкотемпературного тепла. При наличии по трассе нефтепровода водных источников тепла, ТНПП привязываются к месту их нахождения из-за более низкой стоимости внешнего теплообменника. Если частота расположения водных источников

недостаточна для обеспечения требуемого распределения температуры, то можно использовать как низкотемпературный источник доступный повсеместно грунт.

При выборе грунтового теплообменника предпочтение отдается вертикальным грунтовым теплообменникам с глубиной монтажа 50 – 200 м. При глубине меньше 50 м увеличивается площадь поверхности Земли, используемой для установки грунтового теплообменника, а бурение на глубину более 200 м повлечет за собой дополнительные эксплуатационные затраты связанные с преодолением гидравлического сопротивления трубок теплообменника.

При расчете грунтовых теплообменников рекомендуется пользоваться таблицей 1.

Таблица 1 - Возможные значения удельной мощности, отбираемой подземными тепловыми зондами (двойными U-образными теплообменниками)

Грунт	Удельная отбираемая мощность для 1800 ч	для 2400 ч
Общие ориентировочные значения: Плохой грунт (сухие осадочные породы) ($\lambda < 1,5$ Вт/(м·К))		
Нормальный каменистый грунт и насыщенные водой осадочные породы ($\lambda = 1,5 - 3,0$ Вт/(м·К))	25 Вт/м	20 Вт/м
Каменистый грунт ($\lambda > 3,0$ Вт/(м·К))	60 Вт/м	50 Вт/м
	84 Вт/м	70 Вт/м
Отдельные породы:		
Гравий, песок, сухой	< 25 Вт/м	< 20 Вт/м
Гравий, песок, водоносный	65 – 80 Вт/м	5Вт/м
При сильных потоках грунтовых вод	80-100 Вт/м	80-100 Вт/м
Глина, суглинок, влажный	35 – 50 Вт/м	3Вт/м
Известняк (сплошной)	55 – 70 Вт/м	4Вт/м
Песчаник	65 – 80 Вт/м	5Вт/м
Кислые магматические породы (например, гранит)	65 – 85 Вт/м	5Вт/м
магматические породы (например, базальт)	40 – 65 Вт/м	3Вт/м
Гнейс	70 – 85 Вт/м	6Вт/м

При прочих равных условиях стоимость тепловой мощности производимой автономными ТНПП ниже, чем стоимости тепловой мощности ТНПП при подключении к электросети, что связано с существующих высокими тарифах на электроэнергию (стоимость услуг по диспетчеризации, передаче и сбыту электроэнергии составляет более 70% тарифа). Поэтому когенерационная установка является неотъемлемой частью технологической цепочки.

В диапазоне изменения температуры грунта более 7-13 градусов рекомендуется использовать на ТНПП дополнительный нагреватель номинальной мощностью от 10% до 40% в зависимости от технических параметров ТНПП. При изменения температуры грунта в более низком диапазоне, установки пиковых нагревателей нецелесообразна.

Выводы

В данной статье рассматривалась возможность использования нетрадиционных источников энергии, а именно теплонасосная установка, работающая от низкопотенциального источника энергии подземных грунтовых вод.

Как и у любого объекта у теплового насоса есть свои преимущества и недостатки, которые были описаны в этом проекте.

В качестве испарителя и конденсатора установки были выбраны теплообменники с U-образными трубами, которые были рассчитаны.

Для теплоснабжения выбираем тепловой насос фирмы STIEBEL ELTRON (Италия) марки WPL 604. Официальный представитель компании находится в г. Москва и г. Санкт-Петербург.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Карымсакова Э.С., Коршак А.А., Мовсумзаде Э.М. Развитие трубопроводного транспорта нефти в республике Казахстан.— М.: Химия, 2003. 192 с.

2. Глушков, А.А. Определение оптимальных параметров перекачки при движении вязкости нефти с использованием теплового насоса / А.А. Глушков, А.А. Гаррис // Трубопроводный транспорт - 2005: материалы Международной научно-технической конференции. - Уфа: ДизайнПолиграфСервис, 2005. - С. 64-66.

3. Боровков В.М., Аль Алафин А.А. Тепловой насос с двухступенчатым конденсатором // Промышленная энергетика. – 2007. - №8. – С. 40-43.

ТҮЙІН

Магистралды құбыроткізгіш арқылы жоғарықататын жоғарытұтқурлы мұнайды тасымалдауға арналған әдістерін игеріп жергілікті және трассажағалау қыздыруші жабдықтардың артықшылық қасиеттерін қалыптастыру.

RESUME

The different methods describing processes of heating up of pipeline with solidified oil product are considered. The accordance of math model with real processed and experimental data is investigated.

УДК 556.3

М.Қ. Оңаев, техника ғылымдарының кандидаты

А. Наурызбекова, магистрант

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ҚАРАШАҒАНАҚ КЕН ОРНЫНДАҒЫ ЖЕР АСТЫ СУЛАРЫНАН ЙОДТЫ АЖЫРАТУ МҮМКІНДІГІ

Аңдатпа

Мақалада Батыс Қазақстан мұнайгаз кен орындарының қабат суларындағы йод туралы мәліметтер келтірілген. Қарашағанақ мұнайгазконденсат кен орнының жер асты суларының гидрохимиялық қарамына талдау жүргізілген.

Түйінті сөздер: Каспий маңы ойпаты, мұнайгаз кен орындары, жер асты сулары, йод, гидрохимиялық құрамы.

Йод - жануарлар мен адамдар үшін қажетті микроэлемент. Йод топырақта және өсімдіктерде, орман, құрғақ дала, шөлейт және тау-кен биогеохимиялық аймақтарда жеткіліксіз мөлшерде немесе кейбір басқа да микроэлементтермен (Co, Mn, Cu) теңгерімді емес мөлшерде кездеседі. Осы аймақтарда эндемиялық зобтың таралуы осы жетіспеушілігіне байланысты. Йод шамамен орта есеппен топырақта $3 \cdot 10^{-4}\%$, ал өсімдіктерде $2 \cdot 10^{-5}\%$ мөлшерде кездеседі. Жер үсті ауыз суларында йод (10^{-7} - $10^{-9}\%$)

аралығы кездеседі. Каспий маңы ойпаты аймағында 1 м^3 ауа көлемінде йод тек 50 мкг-ге жетеді, ал таулы және құрлық аймақтарында 1 және 0,2 мкг жетеді.

Адам мен жануарлардың йодтың тәуліктік қажеттілігі шамамен 1 кг салмағына 3 мг құрайды. Ағзада йодтың болуы негізгі алмасуды күшейтеді, бұлшық еттерді сергітеді. Тағамда және суда йодтың үлкен немесе аз кемшілігі болған жағдайда ас тұзын йодтау әдісін қолданады (әдетте, 10-25 г йодты калийді 1 тонна тұз). Ауыл шаруашылығында құрамында йоды бар тыңайтқыштарды қолдану арқылы, оның құрамын екі немесе үш еселеуге болады.

Йод және оның қосылыстары негізінен медицинада және аналитикалық химияда, сондай-ақ органикалық синтезде де қолданылады.

Құрамында йоды бар препараттар бактерияға қарсы және грибокқа қарсы әсер ететін қасиеттерге, сондай-ақ қабынуға қарсы қолданады; сыртқы жараларды зарарсыздандыру үшін және операциялық алаңды дайындағанда қолданады.

Йод өнеркәсіпте әзірше көлемі бойынша шамалы, бірақ, өте перспективалы түрде қолданылады. Мәселен, таза металл алу кезіндегі йодтың термиялық ыдырауын жатқызуға болады.

Медицинада йодтың жасанды изотоптары - ^{125}I , ^{131}I , ^{132}I қалқанша безінің жай күйі және бірқатар ауруларды анықтау және емдеу мақсатында қолданады.

Ресейде өнеркәсіпте йод алуда шикізат ретінде мұнай бұрғылау суларын қолданады. Шет елдерінде шикізат ретінде теңіз балдырын қолданады.

Йод және бром қазіргі уақытта өнеркәсіпте жер асты суларынан алатын еі маңызды компонент болып табылады. Барлық йод шығаратын елдерде (Чилиден басқа) жерасты сулары мен рассолы йод алуда негізгі көздері болып есептеледі.

Йод суда «I» ионы күйінде болады, түрінде ион, сондай-ақ, органикалық қосылыстардың құрамында кездеседі. Ол өте біркелкі таралмаған.

Әдетте бұл элемент мұнай және газ кен орындарының маңызды компоненттерінің бірі болып саналады. Алайда, йодтың айтарлықтай мөлшері мұнай газ кен орындарында ғана емес, йод бар емес, мұнайлы-газды аудандарда да кездеседі. (мысалы, минералды көздері Савойи-ден 100 мг/л).

Жер асты суларында және рассолда йодтың салыстырмалы құрамы (жалпы минералдану қатысты және хлор құрамына байланысты) қатты ауытқиды.

Мұнай-газ аудандарындағы йодтың табиғи сулардағы максималды концентрациясы: Сальзомаджоре (Италия) - 550 мг/л, Солтүстік Оклахома - 520 мг/л (АҚШ).

Тұщы судағы йодтың мөлшері 10~5-103 мг/л, теңіз суында - $5 \cdot 10^{-2}$ мг/л, тұзды жер асты суларында әдетте 10^{-1} -ден 10^0 мг/л дейін болады.

Йодты аудандар мен стратиграфиялық горизонт кешендері бойынша белгілі бір заңдылықтармен сандық тарату мүмкін болмас.

Су типтері және осы элементтің құрамы арасында ондай байланыс жоқ. Йодтың жоғары абсолюттік концентрациясы хлорлы сулары мен рассолда, дегенмен екеуінің құрамында йод аз болса да концентрациясы жоғары. Мысалы, Кубань суларында йодтың құрамы 100 мг/л жетеді, осы сулар минералдануы кезінде ионды-тұзды құрамында қте жоғары пайыз береді (шамамен 1%-экв.).

Батыс Қазақстан облысы бойынша ең алдымен Қарашығанақ газконденсат кен орны қызықтырады. Кен орнында пайдаланатын ұңғымалардағы су мұнаймен бірге санаулы ұңғымаларда өндіріледі. Пайдаланылатын ұңғымалардағы су көзі болып көп жағдайда тульск шөгінділерінің үстінде орналасқан сулы деңгейжиек табылады. Бұл сулы деңгейжиектің болуы жергілікті қабатты шөгінділерге және тульск сазды шөгінділердің (С9) құрылымдық тереңдігіне байланысты. Тульск деңгейжиегінің орналасу тереңдігі мұнайлы интервалдан төмен болуы судың пайда болуында маңызды

фактор болып табылады. Тульск деңгейжиегі СМК-дан жоғары орналасатын ұңғымаларда судың пайда болу мүмкіндігі төмен, өйткені сулы деңгейжиек мұнайлыдан өткізбейтін саз қабатымен оқшауланған. Тік және тікке жуық құрылымдар (саңылаулар, жарықтар және т.б.) пайдаланылатын ұңғымаларда су шығарудың тетігі болып табылады. Суландырған пайдаланылатын ұңғымалардың негізгі үлесі кен орнының солтүстік шеттегі бөлігінде және батыс бөлігінде орналасқан, ондағы тульск сазды деңгейжиек барлық Қарашығанақ кен орны үшін – 5165 м тереңдікте абсолютты белгісімен шартты түрде қабылданған СМК астына кетеді, бұл батыс жақта бұрғыланған 9844 ұңғымасымен дәлелденеді.

Сонымен қатар, СМК-дан жоғары орналасқан жергілікті сулы линзалардың су көзімен суландырған пайдалану ұңғымалары да бар. Тығыз карбонат шөгінділері су тоқтайтын нығыздану жасауы мүмкін. Бұл механизм проградация жүйесіне жақсы үйлеседі, онда бірнеше клиноформа өткізбейтін болып келеді және өздері шектейтін геологиялық денелерде суды ұстап тұрады. Бұндай суландыру механизмінің үлгісі ретінде 9840 және 913 ұңғымаларын атауға болады. Бұл ұңғымалардағы жергілікті сулы линзалары формацияның ауытқыған төмен кедергісімен ұсынылған (кеуектіліктің 15% ~15 Ω м 913ұңғымасында), бұл үшінші нысанның қабаттағы суымен салыстырғанда судың жоғары минералдануының салдары болып табылады.

Төменгі таскөмірлі және жоғарғы девон кешендерінің тұз асты гидрогеологиялық қабаттың сулары тығыздығы жағынан да, ортақ минералдануы жағынан да, сонымен қатар тұздық құрамы жағынан да өзара жақын болып келеді. Осыған орай, бұл жұмыста олар бірыңғай сулы кешен ретінде қарастырылады.

Бұл сулар хлоркальций тұздықтарымен берілген, олардың тығыздығы 1,07 г/см³-ден 1,12 г/см³ дейін, тұздануы 97,27-ден 212,9 г/л дейін болып келеді. Басымдық ион болып хлор мен натрий табылады. Хлор концентрациясы 62,5-ден 126,6 г/л дейін шегінде өзгереді, натрий 24,8-ден 69,5 г/л дейін өзгереді. Сульфаттар құрамы едәуір төмен және 0,1-ден 2,9 г/л дейін өзгереді.

Гидрокарбонат-ион сынамаларда 1,87 г/л құрайды. Кальций мен магний құрамы тиісінше 14,0 және 2,2 г/л құрайды. Жалпы минералдану ораша есеппен 140,1 г/дм³, тығыздық 1,07-ден 1,12 г/см³ дейін, судың кермектігі орташа есеппен 494,7 мг-экв/дм³ тең.

гNa/гCl қатысты өзгеру коэффициенті 1,02-ден 0,64 дейін. Жалпы кермектік 337-ден 845 мг-экв/л.дейін құбылады. Сулар азқышқылды – рН 5,70-6,83.

Микрокомпоненттер толық құрамда, бірақ аз концентрацияда берілген. Көптеген жағдайда бромның құрамы 0,05 мг/л аспайды және тек 933 ұңғымада 244 мг/л жетеді. Фтор құрамы осындай жағдайға ие және ұсынылған талдауларда көп жағдайда 0,10 мг/л құрайды. Темірдің ең көп концентрациясы 3,64 мг/л, йодтың концентрациясы - құрайды. Негізгі компоненттер (мыс, никель, марганец, цинк, кобальт және қорғасын) азғантай мөлшерде қатысады.

Сонымен, ажыратқыдан алынған жер асты суларының ионды-тұздық құрамы, минералдануы, тығыздығы, кермектігі және өзге де сипаттамалары кен орнын барлау кезінде терең жағдайда іріктелген төменгі карбон мен жоғарғы девонның қабаттағы суларына өздерінің сапалары бойынша жақын екені туралы қорытынды жасауға болады.

27, 9811, 9824, 9827, 9837 ұңғымалары солтүстік жарық артына орналасып, төменгі карбонды ашады. Бұл сулардың минералдануы 130,4-ден 149,3 г/дм³ дейін өзгереді, судың кермектігі 410-487 мг-экв/дм³, орта рН – 5,9-6,3 деңгейінде, тығыздық орташа есеппен 1,1 г/см³ тең, сулар хлоркальций типті, басымдық иондар болып хлор мен кальций табылады. Сонымен, солтүстік жарықта орналасқан ұңғымалардағы

таскөмірлі шөгінділердің қабаттағы сулары жарыққа дейін біржастағы шөгінділерде ашылғандарға тән екені туралы қорытынды жасауға болады.

9829, 9832, 9833 және 6394 пайдаланылатын ұңғымалар бойынша қоса өндірілетін судың құрамын анықтау бойынша жүргізілген зерттеулер барысында өндірілетін өнімнің суландыру мөндері жоғары болғанын байқауға болады, тиісінше 11,12 %, 17,04 %, 16,4 % және 12 %. Химиялық талдау бұл суды құрамы жағынан қабаттағыға жақын деп сипаттайды. Өнімнің сулануы үшінші нысан ұңғымасында анықталды және де ол өндірілетін ұңғыманың оқпаны СМК-ға тікелей жақын орналасқан төсеме сулы деңгейжиектермен байланысты болып келеді. Судың келуі СМК көтерілген кездегідей тұтас аймақпен емес, талғамалы түрде жүреді. Мүмкін, су ұңғымаға көлденең оқпанның жекелеген учаскелерінде түсетін шығар, бұл коллектордың әр текті болуымен және өнімді шөгінділердегі кеуектілік аймақтарының, қуыстың және іріктеу аймағындағы қысымның төмендеуі кезіндегі өзге де суды бұзу жолдарының болуымен түсіндіріледі. Суландырылған ұңғымалар кен орнының батыс және солтүстік жақтарында орналасқанын атап өткен жөн, яғни, тульск экрандаушы қабат СМК-дан төмен тұрған жерде.

Сонымен, тульск деңгейжиегі арқылы сулы қабаттан оқшауланушылықтың болмауы және саңылаулардың және коллектор тау жыныстарының жоғары өткізгіштігінің болуы ұңғымалардың суландырылуының басты себебі болып отыр.

Қарашығанақ кен орнының жер асты суларын гидроминералды шикізат ретінде пайдалану мүмкіндігі өте шектеулі деуге болады.

Зерттелген тұз асты сулы деңгейжиектердің азғантай сумолдылығы оларды өнеркәсіпте де, шаруашылық мақсатта да пайдалануға жарамсыз қылады.

Тұз үсті қабатының суларының практикалық маңызы жоғары. Маастрих сулы деңгейжиек базасында, әдетте, 0,3-0,9 г/л, минералдануымен тұщы сулармен Аксай қаласы сумен қамтылады.

Орта-жоғарғытөрттік аллювиалды шөгінділердің тұщы жер асты сулармен шаруашылық ауыз су мақсатында жергілікті халықпен пайдаланылатын Жарсуат кен орны байланысты.

Жоғары пермнің триас және татар шөгінділерінің қабат-коллекторлары өнеркәсіптік ағындарды айдау полигонында пайдаланылады, өйткені жоғары жатқан сулы деңгейжиектерден суөткізбейтін тау жыныстарымен (А,Б және В) мықты оқшауланған, кешеннің сулары жақын жердегі күндізгі бетке шықпайды және өзенмен байланысы жоқ.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Плотникова Р.И. Состояние ресурсной базы промышленных подземных вод (гидроминерального сырья) России и проблемы ее освоения – oilgasjournal.ru/vol_4/plotnikova/html

2. Ксензенко В.И., Стасиневич Д.С. Химия и технология брома, йода и их соединений, М., Химия, 1979, с.304.

3. Курмангалиев Р.М. Продукция глубокой переработки углеводородов, попутного гидроминерального сырья и области ее применения. Уральск, 2005, 104с

4. Бондаренко С.С., Куликов Г.В. Подземные промышленные воды. – М.: Недра, 1984. – 385 с.

5. Смоляр В.А., Буров Б.В., Веселов В.В. и др. Водные ресурсы Казахстана. – Алматы: НИЦ «Ғылым», 2002. – 596 с.

6. Бондаренко С.С., Боровский Л.В., Ефремочкин Л.В., Плотников Н.А. Изыскания и оценка запасов промышленных подземных вод. – М.: Недра, 1971. – 244 с.

7. Курмангалиев Р.М., Муртазин Е.Ж. Минеральные воды Большого Тургая. – Самара, 1996. – 120 с.

8. Муртазин Е.Ж., Кан С.М., Вялов В.Д и др. Некоторые аспекты распространения промышленных подземных вод Казахстана и перспективы их использования // Известия Национальной академии наук Республики Казахстан: Серия геологии и технических наук. – 2014. – №6. – С.49-54.

9. Серебряков А.О., Серебрякова В.И., Серебряков А.О. и др. Геоэкологические и гидрогеологические исследования природных вод Каспийского моря при разработке и переработке нефти и газа // Геология, география и глобальная энергия. – 2012. – №4 (47). – С. 101-116.

РЕЗЮМЕ

Дефицит йода и возможности ее извлечения из подземных промышленных вод на территории Казахстана очевидны. Анализ химического состава подземных вод отдельных скважин нефтегазоконденсатного месторождения Карачаганак Западно-Казахстанской области показывает на наличие йода в незначительных количествах. Для правильного обоснования возможности извлечения йода в промышленных масштабах необходимо проведения более расширенных целенаправленных исследований.

RESUME

Iodine deficiency and the possibility of its extraction from underground industrial waters on the territory of Kazakhstan are obvious. Analysis of the chemical composition of groundwater in individual wells of the Karachaganan oil and gas condensate field in the West Kazakhstan region indicates the presence of iodine in small amounts. To properly substantiate the possibility of extracting iodine on an industrial scale, more extensive targeted research is needed.

УДК 338.7.45.622.324

Д. Б. Нуралин, магистрант

Е. Есетов, магистрант

К. А. Нариков, кандидат технических наук, доцент

Б. Н. Нуралин, доктор технических наук, профессор

Западно - Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана,
г. Уральск

ПОВЫШЕНИЯ НАДЕЖНОСТИ РАБОТЫ КОМПРЕССОРА ДЛЯ ТРАНСПОРТИРОВКИ УГЛЕВОДОРОДНОГО СЫРЬЯ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье обобщены состояние и проблемы перерабатывающего производства углеводородного сырья в Казахстане. Приведены результаты применения системы сухих газовых уплотнений взамен масляных в нагнетательных устройствах компрессорных станции магистральных газопроводов, основные достоинства и преимущества, ее экономическая эффективность.

Ключевые слова: Углеводородное сырье, перерабатывающее производство, торцевое масляное уплотнение, вибродиагностика, газотермического напыления, восстановление изношенных деталей.

Казахстан обладает большими запасами в мире углеводородного сырья. Однако уровень производства собственных нефтепродуктов заметно отстает от растущего спроса на горючее в связи с бурным развитием экономики и благоприятными изменениями в социальной сфере. Отечественные объекты переработки - ОАО "Атырауский НПЗ". ОАО "Павлодарский нефтехимический завод" и ОАО Petro Kazakhstan Oil Product (ранее - "Шымкент нефтеоргсинтез") в течение длительного времени получают объемы сырья, способные загрузить менее половины технологических мощностей. Последствия этого очевидны: растет дефицит топлива, увеличивается ввоз его извне, снижаются показатели эффективности перерабатывающих производств. Так, в 2003 году было импортировано более 490 тыс. тонн бензина, причем основной объем - около 95% - приходился на бензин с невысокими октановыми числами (95 и ниже). Основным зарубежным поставщиком бензина на рынок Казахстана является Россия (более 98%), в относительно небольших объемах ввозится топливо из Китая и Узбекистана.

Анализ исследований. Для решения данной проблемы можно выделить три основные задачи, стоящие перед нефтеперерабатывающей отраслью Казахстана:

Во-первых, необходимо обеспечить достаточную для эффективной работы предприятий загрузку сырьем;

Во-вторых, осуществить мероприятия по модернизации и расширению мощностей действующих объектов с целью увеличения глубины переработки сырья;

В-третьих, осуществить в среднесрочной перспективе строительство новых нефтеперерабатывающих заводов в районах увеличивающейся добычи, не исключая при этом форсированного ввода в действие объектов малой мощности.

Для решения этих задач в Республике Казахстан уже намечена "Государственная программа освоения казахстанского сектора Каспийского моря" с привлечением инвестиций в объеме \$16 млрд. Высокий инвестиционный поток необходим для реализации разделов программы, связанных с комплексом работ по непосредственной добыче нефтегазового сырья, с решением проблем его транспортировки и переработки, социально-экономического развития страны в целом и отдельных ее регионов, экологически безопасного природопользования [1, 2].

На эффективность работы нефтеперерабатывающих заводов Казахстана влияние оказывают их географическое расположение относительно месторождений и огромные затраты на транспортировку сырья, надежность работы их оборудования.

В нефтегазовой отрасли для перекачки газообразного углеводородного сырья широко применяются центробежные компрессоры различного типа и назначения. Эксплуатационникам хорошо известно, что одной из наиболее актуальных проблем у таких компрессоров, является проблема надежности и безопасности, особенно в плане надежности уплотнений валов ротора [3].

Для герметизации валов нагнетателей применяют уплотнения, использующие в качестве разделительной среды масло (уплотнения с плавающими кольцами, торцевые масляные уплотнения). Наиболее характерными недостатками таких уплотнений являются:

- довольно сложная, громоздкая и, как следствие, недостаточно надежная система обеспечения, которая повышает вероятность отказа и увеличивает стоимость ремонта и обслуживания;

- высокое энергопотребление масляной системы уплотнения за счет функционирования маслонасосов высокого давления и довольно большие мощности трения в уплотнениях;

- наличие масла высокого давления является потенциальным пожароопасным фактором и, кроме того, снижает общую экологическую чистоту производства;
- загрязнение маслом перекачиваемого газа, причем с увеличением износа уплотнений, загрязнение увеличивается.

Последний фактор наиболее актуален для компрессоров, осуществляющих перекачку ВСГ на установке каталитического риформинга, поскольку уносимое с газом масло загрязняет и выводит из строя весьма дорогостоящий рениево-платиновый катализатор [4, 5]. .

Одним из путей решения этих проблем является использование сухих газовых уплотнений, которые работают на том же газе, который перекачивает нагнетатель [6,7]. К преимуществам этой системы следует отнести:

- прекращение загрязнения сжимаемого газа маслом. Замасливание про точной части нагнетателя, теплообменников и трубопроводов является весьма нежелательным для технологических процессов. Так, в результате загрязнения газа маслом, пропускная способность газопровода снижается на 1-2%);

- существенно уменьшается в 10 и более раз потери мощности на трение в уплотнении. Эффект от применения сухих уплотнений усиливается в нагнетателях с газотурбинным приводом, так как при снижении потребляемой нагнетателем мощности на 1% расход топлива на газовой турбине уменьшается на несколько процентов;

- ресурс сухого уплотнения рассчитан на весь срок работы нагнетателя;

- обслуживание сухих уплотнений минимальное (один раз в 1-3 года) и предусматривается визуальный осмотр и замена при необходимости фильтрующих элементов и О - колец уплотнений.

- обеспечивает высокие скорости вращения роторов, таким уплотнениям альтернативы нет.

При производстве нового газоперекачивающего агрегата с сухими уплотнениями его цена не превышает цены нагнетателя с масляными уплотнениями при существенных преимуществах их использования.

Системы сухих газовых уплотнений нашли свое применение в газоперекачивающих агрегатах и прочно утверждены, как лучшие среди имеющихся в настоящее время. Постоянно увеличивается парк нагнетателей, работающих с этими системами. Накоплен значительный опыт эксплуатации и получено множество положительных отзывов персонала эксплуатации.

Надежность и долговременная эксплуатация СГДУ во многом зависит от состояния деталей компрессора, которое может в первом приближении отслежено по уровню вибрации. При вибродиагностике насосного оборудования (абсолютно аналогичные по компрессорам) были выявлены износы валов за пределами допустимого, что требует проработки вопросов восстановления валов и подшипниковых узлов.

В связи с отличиями в условиях эксплуатации компрессорных станций различного назначения, имеется специфика применения систем СГУ [8].

ДКС - дожимные компрессорные станции, установленные непосредственно на газовых месторождениях. Характеризуются тем, что перекачивают «сырой» газ, влажный и зачастую загрязненный, эксплуатация осуществляется в низкотемпературных климатических условиях.

Эксплуатация систем СГУ в ООО "Надымгазпром" на 4-х агрегатах ДКС «Ямсовейская» и 5-ти агрегатах ДКС «Юбилейная» показали высокую работоспособность уплотнений в сложных условиях эксплуатации. Нарботка лидерного

агрегата на сегодняшний день составляет около 28 500 часов. Все установленные системы СГУ работают без замечаний.

КС МГ–линейные компрессорные станции магистральных газопроводов. Характеризуются тем, что газ уже прошел определенную очистку, и его подготовка для СГУ может быть значительно упрощена. Опыт работы с такими станциями составляет более 10 лет.

КС ПХГ - компрессорные станции подземных хранилищ газа. Характерны наличием различных режимов, связанных с изменением параметров работы компрессоров и соответственно уплотнений, а также использованием в некоторых случаях газа из хранилищ, который имеет значительные загрязнения. Например, на КС Касимовского УПХГ (ООО "Мострансгаз") в процессе долгосрочного проведения пусконаладочных работ вследствие отсутствия бесперебойной подачи буферного газа уплотнения претерпели около 60 пусков-остановов.

Например, компрессор RF 2BB-30 КУПЕР-БЕССЕМЕР УМГ непосредственно установлено в станции «Новенький» «УРАЛЬСК» КАЗАХСТАН". Это оборудование установлено на магистральных газопроводах: МГ «Союз», МГ «Оренбург-Новопсков», МГ «Средняя Азия - Центр».

При выполнении промежуточной ревизии уплотнений было обнаружено значительное количество различных загрязнений (масло, конденсат, отвердевшие маслянистые наслоения). По результатам ревизии уплотнительные пары сохранили работоспособность, и после очистки уплотнение было допущено к дальнейшей эксплуатации.

Схемы газодинамических уплотнений приведены на рисунках 1,2 [6,7].

Рисунок 1. Одинарное сухое газодинамическое уплотнение «тандем» с барьерным уплотнением

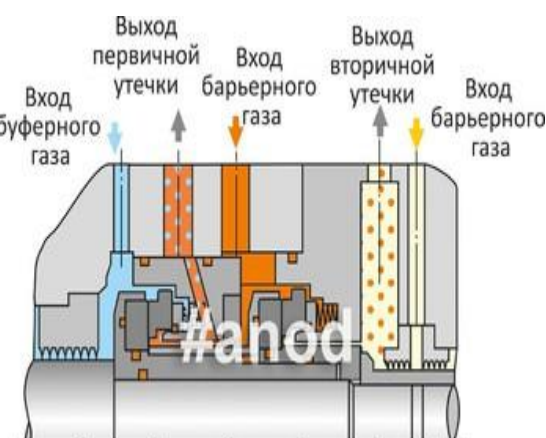

Рисунок 2. Двойное сухое газодинамическое уплотнение «тандем» с барьерным уплотнением

Основные преимущества:

- Повышение надежности и безопасности работы компрессора.
- Минимизация потерь перекачиваемого газа.
- Полное исключение попадания масла в перекачиваемый газ.
- Увеличение ресурса узла в несколько раз.
- Снижение энергопотребления за счёт отсутствия насосных систем для циркуляции масла.
- Малый срок окупаемости.

- Газодинамическое уплотнение спроектировано таким образом, что при подаче на него давления, а также при пуске и остановке компрессора контакт между деталями уплотнительной пары отсутствует.

Для повышения надежности, безопасности и эффективности работы компрессора при транспортировке углеводородного сырья необходимо:

- замена масляных уплотнений нагнетающего устройства компрессора системой газодинамических уплотнений (СГДУ);
- замена имеющихся подшипников на подшипники с самоустанавливающимися колодками, что повышает точность центровки роторных деталей на валу для безаварийной и долговечной работы газодинамических уплотнений;
- восстановление изношенных деталей насоснокомпрессорного оборудования типа «вал» и «шток», а также упрочнение рабочих поверхностей вновь изготавливаемых деталей методами газотермического напыления (плазменное, газопламенное порошковое, газопламенное проволочное, активированная дуговая металлизация), что повышает коррозионную стойкость, износостойкость, триботехнические свойства сопряжений и исключает возникновения вибрации.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Конопляник А. Каспийская нефть на евразийском перекрестке // А. Конопляник, А. Лобжанидзе / предварительный анализ экономических перспектив. - М., 1998. - С. 134.
2. Куприянов А.Б. Черноморье и Каспий - геополитический и экономический вызов России // А.Б. Куприянов / Перспективы российского Причерноморья в контексте современных геополитических и геоэкономических условий. - М.: Эпикон, 2000. - С. 250.
3. Рутковский В.Ю. Адаптивные системы управления газотурбинными двигателями летательных аппаратов // В.Ю. Рутковский и др. - М.: Издательство МАИ, 1994. - 224 с.
4. Фалалеев С.В. Динамика «сухих» уплотнений // С.В. Фалалеев, В.Б. Балякин, Д.К. Новиков, Н.И. Россеев, С.Д. Медведев / Газовая промышленность. - 2001. №10.
5. Фалалеев С.В. «Сухое» газовое уплотнение для нагнетателя 370-18-1 // С. В. Фалалеев, Д.К. Новиков и другие. - Газовая промышленность, 1998. № 4. - С. 55-57.
6. Олейников С.В. Сухие газодинамические уплотнения центробежных компрессоров и принципы управления // С.В. Олейников, А. Б. Нуралина / Сборник статей магистрантов ЗКГУ. - Уральск, Изд. центр. ЗКГУ, вып.1. - С.125-128.

ТҮЙІН

Мақалада Қазақстандағы көмірсутекті шикізат өндірісін өңдеу қиындықтары мен жағдайлары біріктіріліп қарастырылған. Магистральды газқұбырларындағы айдау агрегаттарында қолданатын нығыздағыштарды өзгерту мақсатында, құрғақ газ нығыздағышты қолданудың нәтижелері келтірілген.

REZUME

The article summarizes the state and problems of the processing industry of hydrocarbon raw materials in Kazakhstan. The results of using a system of dry gas seals in lieu of oil in compressor stations of main gas pipelines, the main advantages and preeminence, its economic efficiency.

В.И. Боченин, кандидат технических наук, доцент

Ю.И. Лопухов, кандидат технических наук, доцент

Э.М. Азбанбаев, доктор PhD

С.Д. Поверникова, магистрант

Карагандинский государственный технический университет, г. Караганда

СПОСОБЫ РЕМОНТА ОПОРНЫХ ВАЛКОВ

Аннотация

В статье выполнен анализ наиболее известных способов ремонта опорных валков – переточка с закалкой, заваривание дефектов и наплавка с последующей механической обработкой, бандажирование.

Ключевые слова: холодная прокатка, опорные валки, ремонт валков

Основным технологическим инструментом в прокатном переделе металлургических заводов являются прокатные валки. От их надежности и износостойкости рабочей поверхности зависит производительность прокатных станов, качество готового проката и затраты на его производство.

Холодная прокатка по сравнению с горячей имеет два больших преимущества: во-первых, она позволяет производить листы и полосы толщиной менее 0,5-1 мм, вплоть до нескольких микрон, что недостижимо горячей прокаткой; во-вторых, она обеспечивает получение продукции более высокого качества по всем показателям – точности размеров, отделке поверхности, физико-механическим свойствам. К данному методу прокатки обращаются в целях получения тонкой полосы или ленты с минимальными значениями по толщине, с ровной блестящей плоскостью, прецизионными размерами по сечению и высокой гомогенностью свойств материала. Во время прокатки холодным способом имеется возможность изменения механических свойств обрабатываемого металла, выбирая необходимые параметры обжаты и температурных воздействий. Эти преимущества холодной прокатки обусловили ее широкое использование, как в черной, так и в цветной металлургии.

В настоящее время доля холоднокатаных листов в общей массе тонколистового проката составляет около 50 %. Основную массу (примерно 80%) холоднокатаных листов составляет тонколистовая сталь, которая широко используется в автомобилестроении. Методом холодной прокатки производят почти всю жести, идущую в больших количествах для изготовления консервных банок. К числу распространенных видов холоднокатаной продукции также относят: декапир (травленая и отожженная сталь, применяемая при производстве эмалированной посуды и других изделий с покрытиями) и кровельный лист.

Прокатные валки сами по себе являются очень дорогими механическими компонентами, поэтому в условиях внедрения в прокатное производство станов непрерывной и бесконечной прокатки постоянно возрастает актуальность проблемы повышения эксплуатационных характеристик валков и, в первую очередь, их стойкости. Это является стимулом интенсивного научно-технического прогресса в области производства холоднокатаных листов. В этом плане идет непрерывное совершенствование существующих технологий упрочнения, предлагаются принципиально новые технические решения.

Прокатка – процесс пластического деформирования тел на прокатном стане между вращающимися валками. Станы для раскатки металлов методом холодной прокатки представляют собой оборудование для прокатки материала в холодном виде методом холодной деформации. Это означает, что исходный материал перед прокаткой не нагревается в печи. Наиболее распространенное прокатное оборудование для производства холоднокатаного материала представляют четырехвалковые станы (квартостаны).

Рисунок 1. Оборудование клетки стана холодной прокатки: схема квартостана (а) и вид опорного валка (б)

В клетки 4-хвалкового стана расположены 4 валка: два рабочих и два опорных. Процесс прокатки идет между рабочими валками, а опорные усиливают жесткость в клетки, воспринимают давление при прокатке и усилие деформации рабочих валков. Поэтому обычно опорные валки изготавливают большего диаметра, чем рабочие (рисунок 1). Таким образом устраняется прогиб рабочих валков и достигается высокая точность листа по толщине (вплоть до нескольких микрон). Основные размеры рабочих и опорных валков должны обеспечивать их необходимую прочность и жесткость.

К качеству подготовки опорных валков (ОВ) предъявляются особо жесткие требования. Валки станов холодной прокатки испытывают воздействие очень высоких контактных давлений, которые, как правило, в несколько раз превышают величину предела текучести деформируемого металла при комнатной температуре. В связи с этим валки должны обладать соответствующей прочностью и твердостью. Второе, что необходимо учитывать, – это повышенные требования к качеству поверхности холоднокатаных листов. Чтобы удовлетворить их, валки должны иметь определенный микрорельеф поверхности; тем более недопустимы различные макроповреждения и дефекты.

Валки являются подвижными элементами, находящимися в непосредственном контакте с изделием, поэтому степень их износа очень высока, а эксплуатация обходится очень дорого. Кроме того, их поломка может вызвать значительное повреждение изделий.

Рабочая поверхность валка подвергается повышенному механическому и умеренному тепловому воздействию. По мере эксплуатации валков на их рабочей поверхности наблюдается налипание металла и неравномерный износ.

Для валков существует оптимальная шероховатость, при которой износостойкость наибольшая. Наличие оптимальной шероховатости объясняется двойственной природой трения: в месте контакта поверхностей происходит адгезионное (молекулярное) схватывание металла и механическое взаимодействие шероховатостей.

Наружная поверхность валков должна быть гладкой и чистой без острых кромок и дефектов, видимых невооруженным глазом. К дефектам поверхности относят трещины, волосовины, плены, раковины, закаты, неметаллические включения, вмятины, глубокие риски от резца и т.д. На поверхности осевых отверстий и камер также не должно быть острых кромок и перечисленных выше дефектов. Согласно ГОСТ 2789–59, чистота обработанных поверхностей бочки и шейки валков должна быть не ниже 7 класса, а чистота поверхности осевых отверстий и камеры – не ниже 4 класса.

К числу факторов, ускоряющих механический износ прокатных валков, следует отнести внутренние превращения в металле, наличие в кристаллической решетке слабых участков, различные дефекты и в некоторых случаях стыки кристаллов. В процессе деформации эти слабины являются зародышами микротрещин и микрощелей, которые с течением времени все больше увеличиваются в объеме. Раз начавшись, разрушение будет продолжаться, если продолжают действовать усилия деформации.

Для производства валков холодной прокатки следует выбирать сталь, характеризующуюся хорошей прокаливаемостью, высокими пластическими и прочностными свойствами, без наружных и внутренних дефектов: флокенов, трещин, неметаллических включений и пр. Перечисленным свойствам в основном отвечает высокохромистая сталь типа 9Х с добавлением некоторых легирующих элементов в зависимости от назначения и размера валков.

Рабочие валки станов для холодной и теплой прокатки, а также для горячей прокатки полос из труднодеформируемых сплавов выполняются из кованной легированной стали марок 9Х, 9Х2, 9ХФ, 9Х2МФ, 9Х2В, 9Х2СВФ, 60Х2СМФ. Важнейшие характеристики сталей, применяемых для изготовления валков – твердость и прокаливаемость. Высокая твердость рабочего слоя валков увеличивает их износостойкость. Твердость поверхностей стальных кованых валков для холодной прокатки, в зависимости от класса твердости (А, Б, В, Г) находится в интервале от 95-102 до 45-69 HSD (по Шору).

Опорные валки выполняют из стали марок 9Х2, 9ХФ, 75ХМ, 65ХНМ. Излишне высокая твердость опорных валков при ударных нагрузках приводит к образованию сколов поверхностного слоя рабочих валков, поэтому твердость опорных валков должна быть ниже твердости рабочих валков на 20-30 HSD. Опорные валки многовалковых станов обычно изготавливают из инструментальной стали содержащей 1,5 % углерода и 12 % хрома; твердость их после термообработки 75-88 HSD.

В процессе прокатки калибры сортовых прокатных валков изнашиваются. При выработке (износе) калибров валков нарушается рассчитанный для прокатки режим обжатия, а следовательно, страдает качество поверхности проката. Ресурс работы прокатного валка определяется, как правило, толщиной активного слоя бочки, т.е. ограничивается минимальным диаметром бочки, при котором валок еще могут заваливать в стан. Смена опорных валков осуществляется 1-2 раза в месяц.

Поскольку замена валка на новый требует существенных затрат, большинство сталелитейных предприятий тратят большое количество времени на ремонт. Обычно на таких производствах имеется два комплекта прокатных валков, и в то время как один комплект находится в работе, второй ремонтируется.

Ремонт валков заключается в восстановлении – комплексе технологических операций, которые возвращают геометрические и физико-механические параметры поверхностного слоя детали и в целом ее работоспособности на уровне ничуть не уступающем новым деталям.

Наиболее известные способы ремонта валков – переточка с закалкой, заваривание дефектов и наплавка с последующей механической обработкой, бандажирование.

Переточка восстанавливает функцию валков для повторного использования с помощью операции шлифования. Переточка валков входит в обязательный элемент технологии эксплуатации прокатных валков, которой является их периодическое, по мере износа, перемещение по клетям прокатного стана. При этом износ валков, зависит от маршрутов перемещений. Новые валки используют в последней (отделочной) клетки, а затем, после частичного расхода рабочего слоя, переводят в класс ниже для использования в прокатных клетях с менее строгими требованиями и последовательно передают в другие клетки, расположенные в направлении, противоположном ходу прокатки. При этом основным критерием перемещения валков из клетки в клетку являются их диаметры. Критерием перемещения валков, характеризующим твердость поверхности бочки, может быть отношение фактического диаметра рабочих валков перед установкой в клетку к исходному диаметру. Число переточек валков зависит от качества валков, условий режимов эксплуатации и колеблется в пределах (от 3-4 до 8-9 раз и более). В результате многократных перешлифовок валков их исходный (максимальный) диаметр $D_{\max}$ с каждым разом становится меньше. Кроме того, шлифование занимает достаточно много времени на удаление ненужного материала.

В процессе переточки валков необходима закалка, что связано с технологией отливки иковки стальных валков, при которой изготовленный валок имеет различные свойства по сечению. Наиболее чистым по содержанию неметаллических включений, имеющим более плотную структуру является металл наружного слоя отливки (поковки) валка, в то время как, ближе к сердцевине отливки (поковки) структура металла более рыхлая и загрязненная по уровню неметаллических включений. Прокаливаемость валковой стали в процессе переточки должна обеспечить получение закаленного слоя глубиной не менее 3 % радиуса валка. Глубина закаленного слоя определяет срок службы валка: при каждой ремонтной перешлифовке бочки рабочего валка снимается слой толщиной 0,01–0,5 мм; когда суммарная толщина снятого слоя при перешлифовках достигает 10–15 мм, валки заменяют или отправляют на перезакалку, после которой используют следующие 10–15 мм толщины его поверхностного слоя. При ремонтных перешлифовках опорных валков поверхностный слой используют на глубину до 40–50 мм. Кроме того в переточке, существует тенденция переоценивать тяжесть дефекта, что приводит к удалению большего количества закаленного слоя, чем необходимо, что также уменьшает фактический срок службы валка. Все это значительно влияет на общие расходы на эксплуатацию прокатного стана.

Второй известный способ продления срока эксплуатации прокатных валков основан на резком повышении стойкости валков изнашиванию, что может быть достигнуто путем увеличения твердости их рабочего слоя. Чем больше твердость валков и выше их стойкость, тем большее количество металла можно прокатать за период между перекалками. Таким способом является бандажирование. У бандажированного валка после износа рабочего слоя заменяется только бандаж, а ось используется многократно. Идея повторного использования списанных валков путем бандажирования не нова и была предложена еще в начале прошлого века. Восстановление работоспособности прокатных валков методом бандажирования заключается в том, что из отработанного валка вытачивается несущая ось, на которую насаживается по посадке с натягом вновь изготовленный и предварительно нагретый бандаж. Так как термическая обработка бандажа производится отдельно, то достигается высокая и равномерная по сечению твердость, что обеспечивает максимальную износостойкость и контактную выносливость, а это в свою очередь дает увеличение прокатной кампании составных валков в 1,5-2 раза.

Данный метод стал одним из перспективных направлений валкового производства, который позволяет повысить работоспособность, улучшить качество продукции, снизить стоимость и расход валков. Опыт многих металлургических предприятий показывает, что стоимость восстановления вала методом бандажирования составляет 30-40 % от стоимости нового цельнокованого вала.

Наиболее распространенным в промышленности методом восстановления размеров и свойств изношенных инструментов является нанесение покрытий в виде наплавки. Для поддержания необходимого парка валков применяется восстановительно-изготовительная наплавка сплошными и порошковыми проволоками. Наиболее популярным способом является наплавка под флюсом (SAW) с помощью проволоки или наплавочной ленты. Помимо более высокой производительности, этот способ более предпочтителен еще и по тому, что является более экологически чистым, без выделения большого количества сварочного дыма и закрытой дугой. Также существует способ наплавки для восстановления валков с использованием самозащитной порошковой проволоки.

Наиболее часто встречаемый метод наплавки – это наплавка одиночной проволокой. Он достаточно удобен при наплавке валков различных размеров и диаметров как больших, так и малых. Однако при силе тока 400-700А достигается производительность наплавки лишь 5-9 кг/ч, что несравнимо меньше, чем при использовании наплавки под флюсом двумя проволоками или ленточной наплавки. При наплавке расщепленной дугой производительность возрастает до 10-18 кг/ч при силе тока 600 А-800 А. Поперечные колебания могут быть добавлены как при наплавке одной проволокой, так и расщепленной дугой, что обеспечит более равномерную и плоскую форму наплавленной поверхности, которая легче поддается механической обработке.

Ленточная наплавка также имеет свои преимущества. Ширина ленты может быть подобрана в зависимости от размера вала. Для валков небольшой длины обычно используется наплавочная лента шириной 30 мм, тогда как для более крупных целесообразно использование 60 мм ленты или даже 200 мм. В таком случае может быть достигнута производительность наплавки свыше 20 кг/ч. К тому же перемешивание первого слоя с основным металлом весьма незначительно. Необходимых свойств наплавленного металла можно достичь при нанесении двух слоев. И еще одно преимущество ленточной наплавки – меньшее количество перекрытий наплавленных слоев, которые являются наиболее «уязвимыми» местами при использовании в условиях комплексного износа. Недостатком же наплавки с использованием ленты является ограниченный ассортимент лент и, следовательно, ограничение по их использованию.

Преимущества ленточной наплавки заключаются в высокой производительности наплавки и меньшем количестве перекрытий наплавленных слоев. При этом есть недостаток – высокая стоимость оборудования.

При использовании порошковой проволоки в сочетании с флюсом мягкая мартенситная структура наплавленного металла достигается благодаря проволоке и шихте, в ней содержащейся, в то же время флюс используется как нейтральная среда. Ленточная наплавка производится с использованием легирующего (Ni, Mo) флюса и простой нержавеющей ленты. Такое направление в разработке вопроса ленточной наплавки было выбрано по причине большей стоимости и большей сложности производства лент из металла с мягкой мартенситной структурой, особенно в небольших количествах. В наплавке под флюсом практически нет недостатков и есть явные преимущества:

- Хорошая производительность наплавки: 10-16 кг/ч;

- Высокая производительность при использовании двухдугового метода;
- Достаточно гладкая поверхность после наплавки;
- Дуга закрыта, меньше выделение дыма;
- Возможны колебания электродом;
- Необходимый хим.состав наплавленного металла может быть получен посредством выбора конкретной марки проволоки.

Из существующих способов упрочнения валков наплавкой широкое распространение в промышленности получила плазменно-порошковая наплавка, которая является наиболее универсальным среди других способов наплавки. Благодаря характерному для плазменной наплавки малому проплавлению основного металла требуемую твердость и заданный химический состав наплавленного металла обеспечивают уже на расстоянии 0,3-0,5 мм от поверхности сплавления, что позволяет ограничиться однослойной наплавкой там, где электродуговым способом необходимо наплавить 3-4 слоя. Такая наплавка успешно используется для наплавки изношенных деталей различными порошками, и особенно порошками из твердых сплавов. Наплавленный слой получается за счет расплавления присадочного материала почти без проплавления основного металла. Для плазменной наплавки применяют порошки сплавов на основе никеля, кобальта, железа и меди. Производят порошки преимущественно методом распыления струи жидкого металла инертным газом, что обеспечивает им отличные сварочно-технологические свойства – хорошую сыпучесть, низкое содержание кислорода (0,02-0,10 %) и др. В небольших масштабах (для производства порошков тугоплавких материалов) используют термоцентробежное распыление. Порошок является универсальным наплавочным материалом, так как может быть получен практически из любого наплавочного сплава, независимо от прочности, твердости и других свойств последнего.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Прокатка металла. – <https://libmetal.ru/prop/prokatka.htm>;
2. Станы. Прокатные станы. – http://www.rolling-mills.ru/section_mills.php
3. Производство проката_ классификация прокатных станков, технологические процессы прокатки. – <http://mashmex.ru/metallurgi/75-prokatnie-stanki.html?showall=1>;
4. Водзянский В. В., Радионенко А.В. Характер износа валков холодной прокатки и метод повышения их стойкости. – Захист металургійних машин від поломок : міжвузовський тематичний збірник наукових праць, Вип. № 12 . — Маріуполь: ПДТУ, 2010 – С. 96-98;
5. Матюха Л.Г. Совершенствование маршрута движения валков по клетям / Л. Г. Матюха, Е. Б. Тен, П. П. Чернов // Черная металлургия. Бюл. НТИ. – 1979. – № 11. – С. 39–40;
6. Талмазан В.А., Кривцова О.Н., Алешина Л.Н., Арбуз А.С. Технологии эксплуатации валков на прокатных станах // Обработка материалов давлением. 2013. № 1 (34). – С. 280-286;
7. Офицеров Ю.А., Черешнев В.В., Черкасов В.Н., Сакир А.А., Терехов Р.В. Повышение эксплуатационной надежности и долговечности прокатных валков непрерывного стана холодной прокатки // «Механическое оборудование металлургических заводов». №1(6), 2016. – С. 60-67;
8. Муравьева А.В., Калинина Н.Е. Технология восстановления прокатных валков методом бандажирования. – <http://euroasia-science.ru/tehnicheskie-nauki/effektivnost-vosstanovleniya-rabotosposobnosti-prokatnyx-valkov-metodom-bandazhirovaniya/>;

9. Восстановительная наплавка валков прокатных станов порошковой проволокой. – http://veldtec.ua/ru/ntr/vosstanovitel'naja_naplavka_valkov_prokatnih_stanov_poroshkovoj_provolojoj.html;

10. Восстановительная наплавка порошковой проволокой деталей металлургического и горнодобывающего оборудования. – <http://www.tm-veltek.ru/use/1>.

ТҮЙІН

Тірек қауманы жөндеу тәсілдері. Мақалада ең белгілі тәсілдердің – суара отырып қайта қайрау, ақауды пісіру, кезекті механикалық өңдеуден өткізетін балқыма қаптама, құрсаулау – талдауы орындалған.

RESUME

The methods it's of the back-up rolls. In this article we have analyzed the most known methods – the quenching, the welding of defect and the surfacing with subsequent mechanical processing, banding.

УДК 668.29:621.643.03

Р.И.Джусупкалиева, техника ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

А.А.Сейтонов, магистрант

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қаласы

БОЛАТ ҚҰБЫРЛАРДЫ КОРРОЗИЯДАН ҚОРҒАУ МАҚСАТЫНДА БІР ҚАБАТТЫ СИЛИКАТТЫ-ЭМАЛЬДЫ ЖАБЫНДЫ ҚОЛДАНУ

Аннотация

Бұл мақалада болат құбырларды коррозиядан қорғау мақсатында бір қабатты силикатты-эмальды жабының қолдану арқылы мұнай кәсіпшілігі құбырларын бүкіл кезең бойы коррозия себебінен болатын авариялардың болмауын қамтамасыз ету жолдары қарастырылған.

Түйін сөздер: силикатты-эмальды жабын, мұнай кәсіпшілік құбырлар, коррозия, абразивті бөлшектер, агрессивті орта

Құбырлар мен жалғағыш бөлшектердің ішкі қорғаныш жабынына қойылатын басты талап мұнай кәсіпшілігі құбырларын бүкіл кезең бойы пайдалану, тасымалдау, сақтау және монтаждау кезінде коррозия себебінен болатын авариялардың болмауын қамтамасыз ету болып табылады.

Қорғаныш жабынының түрін таңдау кезінде құбырға коррозиялық қауіп төндіруші келесідей факторларды ескеру қажет: пайдалану шарттары, тасымалданатын ортаның құрамы, температурасы мен қысым жүйесі, жылдамдық және ағынның қозғалыс сипаты, сұйықтықта абразивті бөлшектердің болуы, ілеспе мұнай газының құрамы мен қасиеттері, асфальт, смола, парафин шөгінділерінің болуы және микроорганизмдердің тіршілік көрінісі.

Агрессиялық ортаның және қорғаныш жабынының қолдану мүмкіндігі көбінесе өндіру процесіндегі айнымалы шамалар мен мұнайды жинау және дайындау кезіндегі температураға байланысты. Мұнай қабаттарының орташа температурасы, әдетте 45-100°C құрайды. Әсеріне аса жоғары температураға бұрғылау және сорапты компрессорлық құбырлар (СКК) ұшырайды. Құбырлардың жұмыс температурасы 30-дан 105°C шамасында ауытқиды, ал жекелеген жағдайларда 250°C-қа жетуі мүмкін.

Қазіргі таңда көптеген құбырлардың ішкі беттерін қорғау лак-бояу материалдары көмегімен жүзеге асырылады, олардың төмен құны ескере отырып, әртүрлілігі және жағу технологиясы коррозиядан қорғауда көптеген міндеттерді шешуге қабілетті. Алайда күрделі жағдайларда силикатты-эмальды жабындарды пайдалану жақсы нәтижелер көрсетеді. Атап айтқанда, асфальт, смола, парафин шөгінділері бар, жоғары температуралы (120°C), тасымалданатын сұйықтықта абразивті бөлшектері бар, агрессивті ортада тасымалдау кезінде және айдалатын сұйықтықта жоғарғы газ құрамы болған жағдайда пайдалану үшін ұсынылады.

Ішкі беті силикатты-эмальды жабынмен жабылған құбырлар жұмыс ортасының температурасы 350°C –қа дейін және 600°C –қа дейінгі қысқа мерзімді әсерге тұрақтылықты ұстайды. Сондай-ақ абразивті әсерлерге төзімділігі жоғары: зерттеулер көрсеткендей, эмальды жабындар енгізілген болаттар қарапайым лакталған болаттарға қарағанда 4-7 есе асатын тозуға төзімділік қасиетке ие. Қаттылығы Моос шкаласы бойынша бес бірлікке жетеді, ал жекелеген жағдайларда жетіге дейінгі бірлікке жетуі мүмкін. Осының арқасында эмальды жабын болат құбырларды интенсивті гидроабразивті тозудан сәтті сақтайды.[1]

Бір реттік эмальдеу болат құбырлардың қабырға қалыңдығын 7-8 мм-ге дейін ұлғайтуы мүмкін. Сонымен қатар, силикатты-эмальды жабын кәсіпшілікті қалпына келтіру жағдайында, бумен пісіру немесе механикалық (скребок) тазарту кезінде тұрақтылығымен сипатталады.

Өнім өндіруге арналған шикізат материалдары мен силикатты фритта қатаң бақылаудан өтеді. Негізгі таңбалы фритта дайындау үшін 10-15 негізгі шикізат материалдары және 10-нан астам қосымша түрлері пайдаланылады, олардың әрқайсысының химиялық құрамы тексеріледі. Бұл талдау барысында шикізат компоненттері құрамында силикатты-эмальды жабын қасиеттеріне теріс әсер етуі мүмкін қоспалардың болмауының расталуы маңызды.

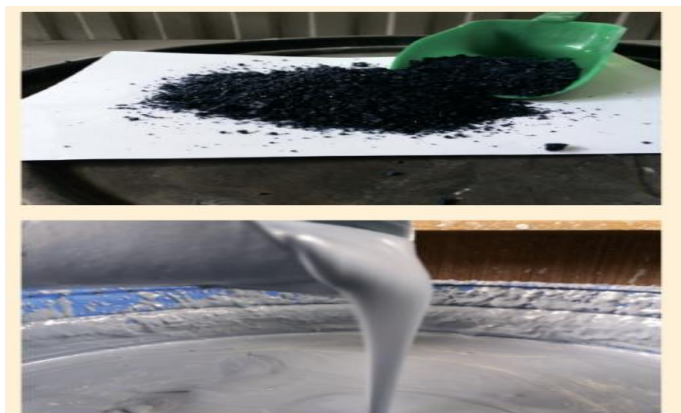
Химиялық құрамының тұрақтылығы компоненттерді мөлшерлеу үдерісі автоматтандырылғандығының арқасында қол жетімді. Қажет болған жағдайда материалдар магнитті сепарация, кептіру, ұсату немесе ауытқуға ұшырайды. Мөлшерлеу учаскісінде автоматты таразысы бар бункерлер орнатылған. Компоненттерді мөлшерлеу берілген құрамға сәйкес компьютерлік бақылаумен автоматты түрде жүргізіледі. Таразылау кезінде рұқсат етілген өлшеу қателігі 0,5% - ды құрайды. Шихтаны да есептеу арнайы компьютерлік бағдарлама көмегімен жүргізіледі. Мөлшерленгеннен кейін материалдар араластырғыш барабанға түседі. Мұнда компоненттерді араластыру уақыты 40 минут құрайды, ал бір жүктеу салмағы – 1300 кг дейін. Кейін бұл араласқан компоненттер периодты әрекетті газды балқыма ошағына түседі. Фриттаны пісіру температурасы оның маркасына байланысты $1200-1400^{\circ}\text{C}$ құрайды, қайнату уақыты – 2-2,5 сағат. [2]

Пісіру аяқталғаннан кейін оператор сынама алып фриттаны сапасына тексереді. Балқыма сапасының жоғарлығы жіңішке және тегіс түрі мен тегіс және біркелкі түсі бойынша куәландырады.

Осыдан кейін фритта түйіршіктеуге ұшырайды: ыстық күйдегі фритта ағысы суық су арқылы өтіп, 10 мм-лі сито ұяшықтарына жіберіледі. Дайын фритта $60-70^{\circ}\text{C}$ температурада кептіріліп, арнайы материалдармен оралады. Бұдан кейін фритта шликер дайындау үшін пайдаланылады: араластырғыш барабанға салып температуралық режимі және шликер тұтқырлығы жауап беретін қоспа компоненттерімен араласады, сондай-ақ тазартылған су қосылады (сурет 1).

Құбырларды күйдіруден кейін алынған эмаль, әдетте құбырлардың ішкі бетіне екі тәсілмен жағады: фриттаны электростатикалық өрісте шашырату жолымен (құрғақ жағу тәсілі) және тігінен тұрған құбырларды шликермен толтыру немесе көлбеу құбырларға шликерді төгіп айналдыру арқылы (сулы салу тәсілі) жағады.

Шликерлі эмальмен жағылған құбырларды кептіру салыстырмалы ылғалдығы 60-70%-дан, температурасы 120°C-дан жоғары емес кезінде жүргізіледі. Кептірілген шликерлі қабат біркелкі, тамшы түрінде көрінетін қалыңдату және саңырауқұлақтар түріндегі бітенділері жоқ болуы керек.

Сурет 1. Шликерді дайындау.

Кептіргеннен кейін эмальды индукциялық күйдіру жүргізіледі. Өндірісте эмальды шликерді күйдіру үшін оңтайлы температуралық аралық 840-тан 860°C-қа дейін құрайды. Күйдіру әрекеті екі индукторда ретімен жүргізіледі: біріншіде құбыр температурасы 700°C дейін қыздырылады, екінші индукторда түпкілікті күйдіру сатысы жүреді (сурет 2).

Құбырлар салқындағаннан кейін силикатты-эмальды жабын қара-көк түсті болады. Бұл ретте, эмаль түсі оның құрамына байланысты әр түрлі болуы мүмкін. Мысалы, коррозияға қарсы жоғары хромы бар силикатты-эмальды жабынға жасыл түс тән.

Шликердің кептіргеннен кейінгі орташа қалыңдығы 390 мкм жетеді, ал индукциялық күйдіруден кейін – 260 мкм, яғни күйдіру процесінде жабынның шамамен үштен бірі отырады.

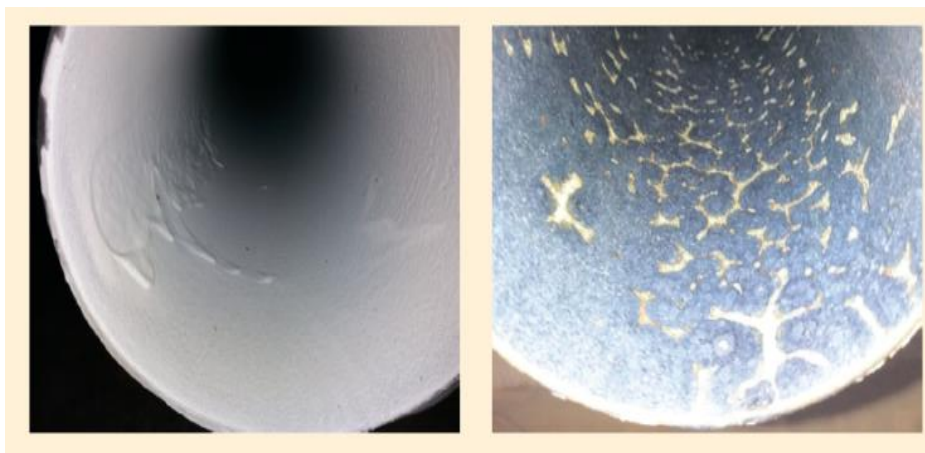

Сурет 2. Құбырларды индукциялық күйдіру.

Силикатты-эмальды жабынды таңдау кезінде, жабын құбырлардың бетін өңдеуде лак-бояу материалдарымен салыстырғанда неғұрлым қатаң талаптар қоятының ескеру керек. Осылайша, бетін тазалау дәрежесі ГОСТ Р ИСО 8501-1-2014 сәйкес келуі тиіс. Яғни құбыр бетінде май, қабыршақтар мен шаң болмауы тиіс; сондай-ақ бұрыштар,

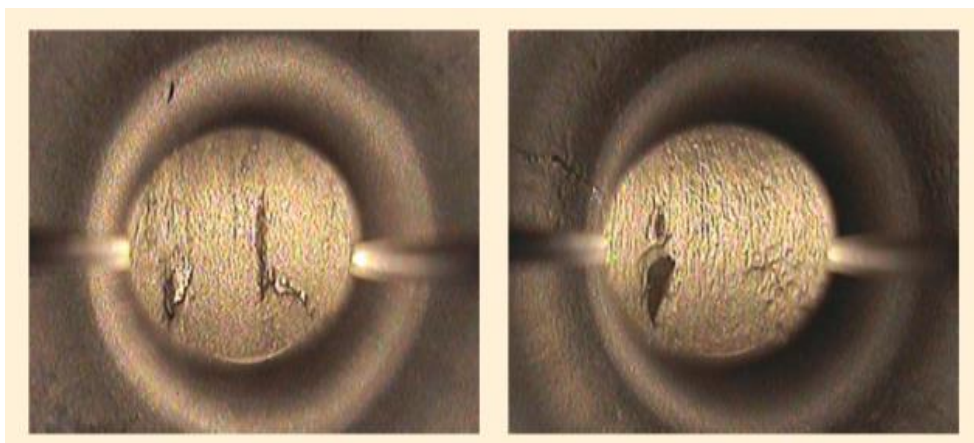
қабаттасу және сызаттар жол берілмейді. Сонымен қатар құбырлардың үстіңгі бетінде коррозиялық бүлінулер, кеуектер мен қабықшалар болмауы тиіс, ал электрлі дәнекерленген құбырлардың ішкі бетіндегі төмпешігі құбырдың барлық ұзындығы бойынша міндетті түрде жойылуы тиіс. [3]

Силикатты-эмальды жабынды жаққанда құбыр бетінің кедір-бұдырлығына назар аудару керек: силикатты-эмальды жабын үшін құбыр беті тегіс болуы тиіс. Егер бұл көрсеткішті қажетті диапазонында ұстамаса, жағылған шликер құбыр бетімен жабыса алмайды және үнемі сырғып, құрастыру барысында ақау тудырады (сурет 3). Бұл жердегі эмаль кеппей, одан әрі ылғал бөліне бастайды да жабын жарылуы мүмкін. Бұны болдырмау үшін, біз құрастыру барысында тазалау арқылы, шликерді қайта жағып немесе тасымалды индуктормен кейіннен өңдеуіміз керек.

Сурет 3. Құрастыру кезінде құбыр ішінің кедір- бұдырлығынан туындайтын ақаулар.

Бақылау кезінде құбырларда келесідей кемшіліктер жиі кездеседі: құбырлар бетінде қабыршықтар, кеуектер, бөлінулер болуы, сондай-ақ сапасыз құбырларды жалға алу. Бұл ақауларды жабынды жақпастан бұрын тазарту немесе кесу арқылы жою қажет (сурет 4).

Сурет 4. Бақылау кезіндегі құбыр ақаулары

Силикатты-эмальды жабындарға иілуге, бұралуға және механикалық әсерге қарсы беріктік қасиеті тән. Оларды пайдалану кезінде тұздардың және асфальт, смола, парафин шөгінділерінің пайда болу қарқынының төмендеуі байқалуда. Сонымен қатар қышқылды коррозияға жоғары орнықтылығымен ерекшеленеді, оның ішінде

минералды қышқылдар мен күкіртсутегіге қарсы өте төзімді болып келеді. Анықтамалық деректерге сәйкес силикатты-эмальды жабындардың күкіртті, тұзды және азот қышқылды орталарда қызмет ету мерзімі 18 жылды құрайды. Ал сілтілі орталарда қызмет ету мерзімі аз болып келеді. Мәселен, сол анықтамалық деректерде 20%-дық NaOH ерітіндісінде қызмет ету мерзімі 2 жылға жетеді. Қазіргі таңда құбырлар жүйесінің ұзақ қызмет етуін қамтамасыз ету үшін силикатты-эмальды жабындарды қолдану ең тиімді әдіс болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Грачев Ю.В., Резниченко Е.И. Антикоррозионные однослойные силикатно-эмалевые покрытия для защиты стальных трубопроводов: автореф. дис. докт. техн. наук. – Москва, 2017.
2. Блябляс А.Н. Совершенствование методов и технических средств защиты промышленных трубопроводов от внутренней коррозии // СФЕРА. Нефть и газ. 2016.
3. Балабан-Ирменин Ю.В., Липовских В.М., Рубашов А.М. Защита от внутренней коррозии трубопроводов водяных тепловых сетей, Л.: Высшая школа, 2008.

РЕЗЮМЕ

В данной статье обсуждаются способы устранения аварий нефтепромыслового трубопровода по причине коррозии, в течение всего периода с использованием антикоррозионные однослойные силикатно-эмалевые покрытия для защиты стальных трубопроводов.

RESUME

This article discusses ways to eliminate oilfield pipeline accidents due to corrosion throughout the whole period using anti-corrosion single-layer silicate-enamel coatings to protect steel pipelines.

УДК 622.276.4

М.Ж.Алмагамбетова, кандидат технических наук

Д.М.Утемисова, магистрант

Г.М.Мамбеталиева, студент

С.Д.Набиханова, студент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

«ОЧИСТКА ПОПУТНОГО НЕФТЯНОГО ГАЗА ОТ ВЛАГИ И СЕРОВОДОРОДА В СЕПАРАТОРАХ С ЦЕНТРОБЕЖНЫМИ МАССООБМЕННЫМИ АППАРАТАМИ»

Аннотация

В статье на основе обзора литературных источников сделан анализ и выбор новой технологии для сбора газа и конденсата, включающий низкотемпературный газовый сепаратор и внедрение в производство этого сепаратора.

Ключевые слова: сероводород, нефть, месторождение, очистка газа, вихревое устройство, конденсат, эффект очистки.

На сегодняшний день большинство нефте- и газодобывающих и перерабатывающих предприятий при подготовке и переработке углеводородного сырья используют такие массообменные процессы как ректификация, адсорбция, абсорбция и

т.д. Повышение эффективности и производительности таких процессов за счет качественного совершенствования технологического оборудования позволит значительно увеличить доход предприятий и повысить качество и количество конечного продукта.

В этой группе особенно выделяются аппараты с центробежными контактными устройствами. Центробежные массообменные контактные устройства по своим характеристикам (высокая производительность и эффективность при минимальных габаритно массовых размерах) наиболее подходят для решения проблем снижения габаритно массовых характеристик нового оборудования или повышении производительности действующих массообменных аппаратов. Известно, что в значительной степени от эффективности и массогабаритных характеристик работы массообменной и разделительной аппаратуры зависят количество и качество вырабатываемых продуктов, эксплуатационные затраты, капиталовложения и межремонтный период технологических установок.

Эффективность работы сепарационного оборудования определяется эффективностью работы его внутренних элементов, так называемых, массообменных контактных устройств, наиболее перспективными из которых являются тарелки с центробежными массообменными элементами[1]. Разработка такой высокоэффективной и высокопроизводительной массообменной тарелки является крайне актуальной задачей для нефтегазодобывающей промышленности. Кроме того, важной задачей является разработка комплексной и достоверной методики расчета нового контактного устройства с определением полного комплекса гидравлических параметров:

- гидравлического сопротивления центробежных массообменных элементов, позволяющего оценить резервы по давлению и с достаточной степенью точности заложить в расчет технологической схемы перепад давления на колонном аппарате;

- диапазон скорости газожидкостного потока в колонне, позволяющий вести технологический процесс без потери качества продукции – так называемой минимальной производительности;

- величину капельного уноса, зависящую от фактора скорости газожидкостного потока, что заметно влияет на эффективность работы технологического процесса;

Поэтому на сегодняшний день весьма актуальна тема исследования таких устройств с целью повышения их эффективности и производительности.

На основании поэлементного анализа существующих массообменных устройств предложена принципиальная схема конструкции центробежного массообменного устройства, позволяющая устранить их основной недостаток – высокий капельный унос и гидравлическое сопротивление. Разработаны основы комплексной методики расчета центробежных массообменных устройств с расчетом всех влияющих гидродинамических параметров, которая может быть использована для проведения поверочных расчетов уже эксплуатируемых промышленных колонных аппаратов с центробежными массообменными элементами. Исследованы аэродинамические свойства центробежного массообменного элемента в целях получения характеристик полей движения в закрученном потоке.

При оценке конструкций тарелок обычно опираются на следующие показатели:

- а) производительность;
- б) гидравлическое сопротивление;
- в) эффективность при рабочих нагрузках;
- г) диапазон рабочих нагрузок в условиях высокой эффективности;
- д) сопротивление одной теоретической тарелки при рабочих нагрузках;

е) возможность работы на средах, склонных к образованию инкрустаций, к полимеризации;

ж) простоту конструкции, проявляющуюся в трудоемкости изготовления, монтажа, ремонтов.

Разрабатываемое контактное устройство центробежной массообменной тарелки надежно и эффективно будет работать при повышенных нагрузках по газовой (паровой) фазе в широком интервале нагрузок по жидкости, что позволит существенно снизить размеры проектируемых аппаратов, либо повысить производительность существующего оборудования, при проведении реконструкции. Хотя тарелка и обладает относительно высоким гидравлическим сопротивлением, что в некоторых процессах является ограничением области ее применения, но учитывая высокую производительность по газу (пару) ее можно рекомендовать к применению при соотношении жидкости к пару в диапазоне 0,02...0,6. Конкретные области применения для данного типа тарелок это в первую очередь абсорбера осушки [2] и очистки газа, скрубберы, абсорберы МАУ, укрепляющие секции абсорберов НТА и НТК.

Конкретные области применения данного типа тарелок это в первую очередь абсорберы осушки и очистки природного и попутного нефтяного газа, скрубберы. Массообменом в центробежном поле занимаются многие фирмы, применительно к условиям нефтегазодобычи [1] и переработки известны работы фирм «Зульцер» и «ЦКБН». Эти фирмы объединили процесс массообмена в типовой тарелке (например, ситчатой) с последующим процессом сепарации в центробежном каплеотбойнике. Ниже приводятся конструкции тарелок указанных фирм. Комбинация массообменных тарелок и центробежных сепарационных элементов представлена в тарелке ShellConSep (рисунок 1) [2].

Производительность этих тарелок может быть на 80% выше по сравнению с традиционными тарелками и на 50% больше, чем у других высокопроизводительных тарелок, при сохранении высокой массообменной эффективности.

Сепарация газа и жидкости на тарелке происходит за счет применения вихревых потоков. Благодаря центробежному эффекту разделения удается заметно преодолеть ограничения, характерные для устройств с гравитационным разделением фаз. Плотность тарелки может быть выполнено как у ситчатой или клапанной тарелки с различными видами клапанов. [3]. Принципиальная схема действия такой тарелки описана на рисунке 1.

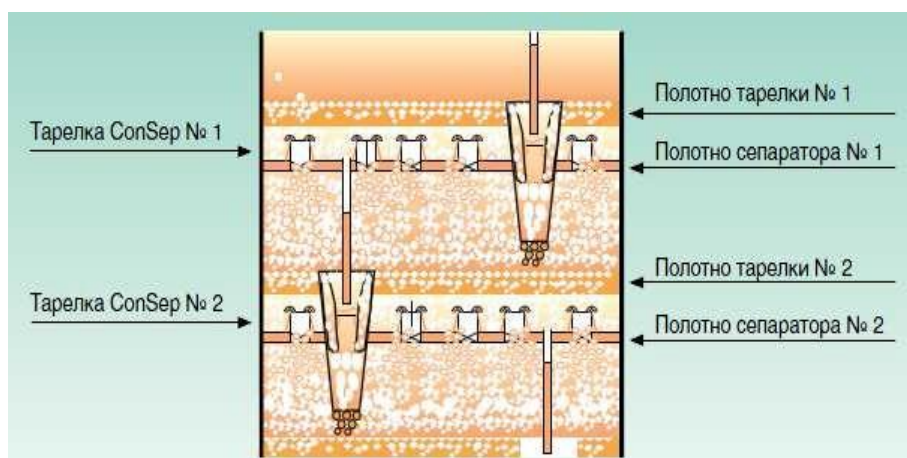

Рисунок 1. Принципиальная схема действия тарелки ShellConSep.

Основная отличительная конструктивная особенность от предыдущих разработок - наличие центрального тела с рециркуляционными патрубками (вытеснителя).

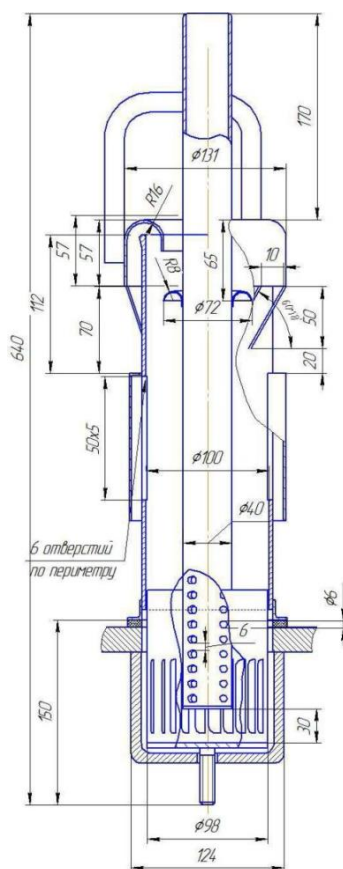

Рисунок 2. Принципиальная конструкция разработанного прямоточного центробежного элемента.

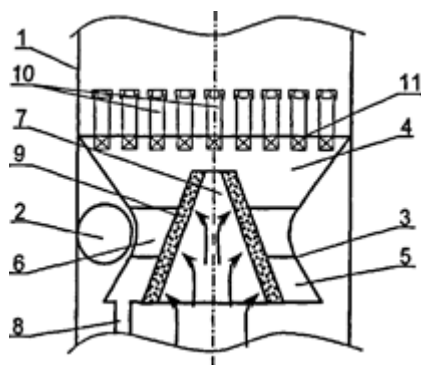
В результате исследований было установлено, что роль вытеснителя в формировании поля скоростей, а, следовательно, и в эффективности сепарации представляется существенной, а именно:

1) вытеснитель заполняет ядро потока и сепарируемый газ с каплями жидкости оттесняется к стенке патрубка, на которой осаждаются капли;

2) вытеснитель, заполняя центральную часть внутреннего пространства обечайки, предотвращает образование обратных токов и уменьшает степень турбулентности запыленного потока газа, тем самым облегчает достижение каплями стенки центробежного элемента;

3) газ рециркуляции, выходящий из вытеснителя навстречу основному потоку, «разбавляет» запыленный поток и способствует формированию на поверхности вытеснителя пограничного слоя из очищенного от капель газа.

Проведена проработка новых конструкций узлов ввода газожидкостного потока в сепаратор и распределительных устройств перед подачей потока к тарелке с центробежными элементами. Основная решаемая задача, связанная с дополнительными внутренними устройствами газосепараторов, сводится к достижению высокоэффективной предварительной сепарации газа и формированию рабочего потока перед подачей в центробежные сепарационные элементы. Одна из разработанных модификаций распределительного устройства газосепаратора представлена на рисунке 3.

1-корпус, 2-входной патрубок, 3- распределительный короб; 4- раструб;
5- диффузор; 6- торообразная вставка; 7- коалесцирующая ступень; 8- дренажный
патрубок; 9- полый конус; 10- сепарационные элементы; 11- полотно

Рисунок 3 - Одна из разработанных модификаций распределительного устройства газосепаратора

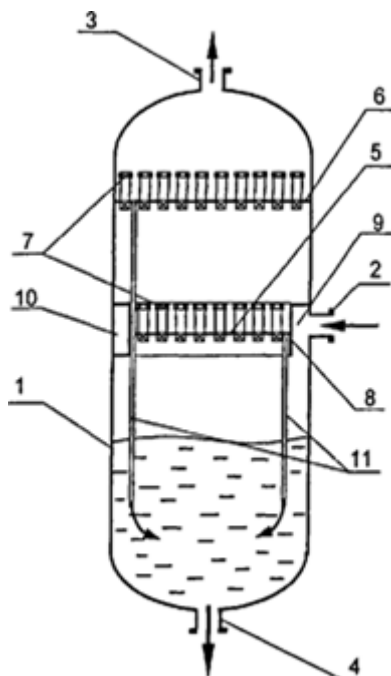
В результате проработки вариантов создания газосепаратора, работающего эффективно в широком диапазоне колебаний расходных нагрузок, сделан вывод о целесообразности разработки двухступенчатого аппарата с центробежными сепарационными элементами.

Преимущество такого аппарата состоит в том, что спектр применения такого сепаратора значительно расширяется за счет установки в аппарате двух ступеней центробежной сепарации.

Техническая задача создания такого сепаратора заключается в повышении эффективности разделения газожидкостных смесей как при стационарных, так и при нестабильных режимах работы аппарата. Поставленная цель достигается тем, что в корпусе газожидкостного сепаратора размещен коагулятор (первая ступень сепарации) и каплеотбойник (вторая ступень сепарации). Новизной в конструкции сепаратора- между

основанием коагулятора и стенкой корпуса установлен распределительный короб.

Усовершенствование конструкции центробежного элемента, рас- пределительных устройств, а также двухступенчатый принцип сепарации позволили создать новый газосепаратор, работающий эффективно при су- щественных колебаниях расхода газа ($\pm 50\%$).

1 - корпус; 2 - патрубок входа газожидкостной смеси; 3 - патрубок выхода газа; 4 - патрубок выхода жидкости; 5 - первая ступень сепарации; 6 - вторая ступень сепарации; 7 - центробежные сепарационные элементы; 8 - распределительный короб; 9 - полость; 10 - перегородка; 11 - дренажные патрубки.

Рисунок 4. Эскиз секционированного двухступенчатого сепаратора

Экспериментальные исследования динамических процессов в зоне сепарации прямоточного центробежного элемента были проведены для определения поля скоростей при разных расходах газа через него, угла закрутки потока внутри патрубка элемента, гидравлического сопротивления и коэффициента рециркуляции газа через патрубки с вытеснителем.

Заключение

1. Промысловыми испытаниями доказано, что наиболее эффективным принципом сепарации дисперсной фазы в условиях прямоточного движения двухфазного потока является ее отделение в центробежном поле, интенсивность которого может в несколько десятков раз превышать интенсивность гравитационного и инерционного полей. Сочетание прямоточного движения с центробежным разделением фаз в закрученном потоке определяет основные конструктивные варианты прямоточно-вихревых сепараторов.

2. Выбрана оптимальная конструктивная схема центробежного газо- сепаратора, имеющего тангенциальный ввод газожидкостного потока, рас- пределительный короб и две ступени, оснащенные прямоточными центробежными элементами.

3. Установлено, что применение газосепараторов с центробежными элементами позволяет сократить капитальные вложения примерно в 2-3 раза, по сравнению с сетчатыми или жалюзийными.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Коршак А.А., Шаммазов А.И. Основы нефтегазового дела. – Уфа, 2002. 543с.
2. Назарова, Л.Н., Теоретические основы разработки нефтяных и нефтегазовых месторождений./Л.Н.Назарова, М.: Изд-во РГУ нефти и газа им.И.М.Губкина.-2006. 444 с.
3. Купавых А.Б., Малышев А.И., Юшков И.А. и др. Способ очистки газа от газового конденсата и устройство для его осуществления / Сборник научно-технических разработок - Пермь, ГТУ, 2003. №4.

ТҮЙІН

Мақалада әдебиеттер көздеріне шолу негізінде кен орынды игеру жағдайы, газ және конденсатты жинау мен дайындауда жаңа, технологияны еңгізу, төмен температуралы сепараторлардың сипаттамалары және сепараторды кәсіпшілікке еңгізу қарастырылған.

RESUME

In this section according to the literature sources made analysis and choice of paper the conditions of the development of the field, implementation of the new technology by collecting of gas and condensate are revealed. The low temperature separator is represented and application of the separator at the production is considered.

УДК 622.276

Ф.З.Уәкілов, магистрант

Ж.Е.Базарбай, өндірістік оқу шебері

Ғ.Б.Жамбыл, студент

Б.Ж.Бурханов, техникалық ғылымдарының кандидаты, доцент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ҚАРАШЫҒАНАҚ МҰНАЙГАЗКОНДЕНСАТТЫ КЕН ОРНЫН ИГЕРУДІҢ ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ

Аннотация

В данной статье приведен обзор на текущее состояние физразработки нефтегазоконденсатного месторождение Карачаганак. Также путем анализа перспективы добычи нефти по I, II, и III объектом.

Кілтті сөздер: Объектілер, сеткалар, газды дайындау, сепараторлар, шөгінділер, баланстық қор.

Қазіргі уақытта кен орны қабат қысымының конденсация басындағы қысымға дейін түсуіне жол бермейтін шектеулердің сақталуымен тәжірибелі - өнеркәсіптік пайдаланудың анықталған жобасының 3 – А нұсқасы бойынша игеріледі.

Қарашығанақ мұнайгазконденсатты кен орнында игерудің үш объектісі белгіленді:

I – газ конденсатты (төменгі пермь);

II – газ конденсатты (төменгі карбон);

III – мұнайлы (төменгі карбон).

I және II объектілер таусылу режимінде, III объект – еріген газ режимінде пайдаланылады.

Көмірсутекті өндіру негізінен I және II объектілер бойынша іске асырылады. «Анықталған жобада» I объект үшін бастапқы қабат қысымы 53,3 МПа, ал II объект үшін – 57,2 МПа қабылданды. I объект бойынша өнім қалыңдығының орталай өлшенген белгісі – 4200 м., ал II объект бойынша – 4700 метрді құрайды.

Қарашығанақ кен орнында ұңғылар салу Қоншыбай, Қарашығанақ және Сухореченскідегі тұзды күмбездер мен олардың тік құлайтын бөктерлерінің дамуымен, жыныстарды қайта жабу кешеніндегі тілігі бар алаңға шығуымен байланысты.

Ұңғымаларды орналастыру сайклинг – процесс кезінде ұңғымаларды орналастырудың жалпы жүйесі дамуындағы қабылданған кезеңдерге сәйкес жүргізілді. Қабат қысымын ұстаумен игеру нұсқасын жүзеге асыру кезінде айдайтын ұңғылардың төрт тармағы жобаланды: I I объектіге, II II объектіге, II II+III III объектілеріне және III объектіге. Бірінші кезекте 1,1*1,1 км. Жетінүктелі сетка бойынша барлық кеніштерді бұрғылау жасалды. I объектіге ұңғыларды орналастыру басқа тармақтардағы ұңғымалар орналасуынан тәуелсіз өтілді. I объектінің айдайтын ұңғымалары жоғары өнімділікпен сипатталатын пермдік екі күмбездің білік сызығын бойлай, екі параллель желі бойында орналасқан. Айдайтын ұңғымалардың ара қашықтығы – 1 км. Пайдалану ұңғымалары айдайтын ұңғымалар сызығынан 1–1,5км. қашықтықта орналасады. Жоғары мұнайға қаныққан қалыңдығымен (80 – 120 метр) мұнайлы жиек алқабында ұңғымалардың мұнай өндіру үшін 500*500 метрлік дербес сеткасы құрылды. Одан кейін 500*500 метрлік ұңғылар сеткасын құратын шоғыр ішіндегі алқапты бұрғылау жүргізілді. Қазіргі кезде ұңғыларды тығыздайтын бұрғылау тоқтатылған[1].

Үш ірі объектілерден тұратын Қарашығанақ кен орны туралы көрсетулерге сүйене отырып, ұңғымалардың дербес сеткаларымен екі газ конденсатты және мұнайлы пайдалану объектілерін пайдалануды жүргізу белгіленді. Орал мұнай газ химиялық кешені құрылысының бөгелуіне байланысты тек үшінші объектінің ұңғымаларын тоқтатып қою шешілді. Сонымен кейбір ұңғымалар I және II объектілерді бірге пайдаға асырады, терең пайдалану, ұңғымаларының негізгі бөлігі II және III объектілерді құрғатады. Бірнеше объектілерге пайдаланатын ұңғымалар бірмезгілде бөлек үлгісі бойынша жұмыс істейді. 1-кестеде КСРО қор жөніндегі мемлекеттік комитеті бекіткен. Қарашығанақ кен орнындағы газ, конденсат және еріген газ қорлары көрсетілген.

Кесте 1 - Қарашығанақ кен орнындағы барлық объектілер бойынша шикізат қоры

Шөгінділердің жас шамасы	Қорлар				Шығару коэффициенті	
	Еркін газ, млрд. м3	конденсат	мұнай	Еріген газ	конденсат	мұнай
		Баланстық қор / Алынатын қор				
		млн. т	млн. т	млрд. м ³		
Пермь В+С1	430,8	228,2/170	-	-	0,75	
Карбон В+С1 С1	898,8	632,2/473,7	338/169	239.3/119.7	0,75	0,5
Орта девон С1	-	-	1.5/0.5	1.4/0.4		0,3
Барлығы	1329,6	860,4/643,7	339.5/169.5	240.7/120.1		

Өндірісте газды тасымалдау үшін көмірсутектердің қоспасынан және басқа компоненттерінен тазартып нақтылы сапаға дейін өңдейді. Төмен температуралы әдіс газды бөлу кезінде ауыр көмірсутектерді шығарып және тасымалдау кезінде бір

фазалы компоненттерді ылғал мен көмірсутектер бойынша қажетті шық нүктеге дейін газды кептіреді.

Қарашығанақ ГКДҚ(газды кешенді дайындау қондырғысы) -3-те газды төмен температуралы әдіспен өңдеуде – төмен температуралы сепаратор (ТТС) қолданылады.ТТС-да Джоуль-Томпсон тиімділігі мол қабат қысымын қолдану арқасында температураның тез түсуі болады.

ТТС-ның негізгі кемшілігі - сұйықтың шығарылуының төмен дәрежесі және өңдеу үрдісі кезінде қондырғының қайта құрылысын қажет етеді.

Газды кешенді дайындау қондырғысы (ГКДҚ - 3) мұнайгазконденсатты Қарашығанақ кен орнынан (ҚКО) шығатын өнімді Орынбор газ өңдеу (ОГӨЗ)заводына тасымалдау алдында газ және конденсатты алдын ала дайындау үшін арналған. Онда қабат флюидін газ,газды конденсат және суметанолды қоспасына бөлетін 1 мен 4 технологиялық тізбекте төмен температуралы сепаратордың 4 қондырғысы(ТТС) бар.ТТС жүйесі кезінде қабат энергиясын пайдаланады, демек Джоуль-Томпсон эффектісін қолданып, температураны минус 10⁰С-қа дейін жеткізеді.

Сепаратор жұмысының тиімділігі сұйықтың газ ағынымен бірге кеткен санына, өз кезегінде өндіру көлемі үшін сұйық фракциясын жоғалтып және 140 км-ден астам қашықтықта таситын газ құбырларының гидравликалық күйінің нашарлауына тәуелді болады. Газ ағынымен бірге кеткен ылғал газ құбырларында конденсацияланып, төменгі құбыр бөліктерін толтырады,бұл құбырдың өткізгіштік қабілетін азайтады.Бұл жиналып қалған сұйықты алып тастау және газ құбырларының бастапқы бөлімшесінде қысымның өсуі үшін құбырдың поршендеуіне қосымша қаржы шығындары және заттық қорларға әкеліп соғады.Сонымен бірге газ құбырларында кеткен сұйықтық(газды конденсат) біз үшін «жоғалған» болып табылады, себебі кеткен сұйықтықты есепке алмайды. Газ құбырының бастапқы бөлімшесіндегі қысымның өсуі ахуалды асқындатады, өйткені екінші саты сепарациясының температурасы өседі, бірінші және екінші саты арасындағы қысым айырымы қысқарады[2].

Өндіру көлемінің үлкеюмен бұл мәселе өткірлене түсті және тез арада шешімін табуды талап етті. Бұл мәселе ТТС қондырғысының түрлендірусіз шешілмеді.Құбырлардағы жиналған қалдықтарды жылуалмастырғышпен Е-01А/В ерітіп тазалау қарапайым қондырғылар қажет етті және бұның тиімділігі аз болды, себебі мұндай жүйе тек қана парафиндерді жойып, асфальтендерді біріктіріп, оларды қатты күйге айналдырып, жылуалмастырғыш құбырдың түйінінің кейбір бөліктерін тығындады.Бар мәселені тиімді шешу үшін ГКДҚ-3 қосымша мұнай ұңғымаларын қосу және Сателлитті пайдалануға енгізуді талап етті.Бұл мәселені шешу үшін бірнеше нұсқа мен жолдарды қарастырды, соның ішінде «газ-газ» жылу алмастырғыштарды жуушы ретінде пайдаланып парафиннің еруіне себепші болатын химиялық реагенттері көмегімен,себебі жылуалмастырғыш құбырлардың қабырларындағы парафиннің жиналуын тұрақты бүрку мақсатында жояды деп санады. Бірақ бұның барлығы бірінші саты сепараторының тиімсіз жұмысының зардаптарын жою және мәселені түбегейлі шешпеді.Бірінші саты сепараторы сұйықтықтың 99% айырады деп есептеді,бірақ іс жүзінде олай емес еді.Екінші саты сепараторының температурасын минус 5⁰С-қа дейін әрең ұстады,соның салдарынан тамшы сұйықтығымен бірге бірінші саты сепараторынан С-01А/В Е -01А/В парафиндерді бірге алып кетті.ТТСҚ-ында жиі тәулігіне екі-үш рет екінші саты сепараторының температурасы +30⁰С-қа дейін жетіп, парафиндерді ерітіп,жылуалмастырғыштарды тазарту үшін «жылы режим» қолданды.Демек, егер бір жылыту бір жарымнан екі сағатқа дейін созылса,ал бұл кезде екінші сатыдағы айырылмаған сұйықтықтың барлығы газ құбырларына кетіп жатты және бұл жағдай тиімді шешімді талап етті.

Қорыта келгенде қазіргі уақыттағы Қарашығанақ мұнайгазконденсатты кен орнын игеру үрдісі жасалынған жоспарларға сәйкес жүргізіліп өз нәтижесін жақсы беруде және кен орнында газды сұйықтықтан төмен температуралы сепаратор қондырғысымен айырып, жетілдіруді жандандыру мүмкіндіктерін қарастыру қажет .

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қарашығанақтың тұрақты даму есебі 2017ж (жарты жылдық есеп).
2. КПО б.в. компаниясы, Қарашығанақ өңдеу кешенінің технологиялық регламенті (2011 жылдың 1 желтоқсанынан бастап қолданысқа енгізілген нұсқасы)/АҚ «Ақсайгазсервис»; – Ақсай қ.,2011 – 374б.

REZUME

This article provides an overview of the current state of development of the oil and gas condensate field Karachaganak. Also, by analyzing the outlook for oil production according to I, II, III objects.

УДК 621.651

С.В. Сажин, магистрант

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г.Уральск

МОДЕРНИЗАЦИЯ ПЛУНЖЕРНОГО НАСОСА С ЦЕЛЮ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЕГО РАБОТЫ В ЗИМНИХ УСЛОВИЯХ

Аннотация

Система смазки в современных насосах и агрегатах играет очень большую роль. От качества, количества, правильно подобранная смазка будет влиять на большое число важных факторов, т.к. эффективность работы, безотказность, срок службы, сроки межремонтного периода, экономические факторы. В виду того, что разные смазки предназначены для разного оборудования и различных условий эксплуатации стоит очень внимательно и качественно подходить к выбору смазочного материала. Если же, из представленных для определенного типа оборудования, смазочные материалы не удовлетворяют каким либо требованиям, то необходим подход с точки зрения изменения условий эксплуатации, изменение процесса, в который вовлечен агрегат, или изменение его конструкции.

Ключевые слова: отрицательные температуры, плунжерный насос, система смазки.

В современном мире огромную роль играет нефтедобывающая и нефтеперерабатывающая отрасль. Современные технологии и нововведения позволяют нам добиться высоких результатов в данном виде промышленности. Как и в других видах промышленности, главным критерием является экономическая составляющая, в которую уже после вкладываются такие показатели как безопасность, бесперебойность, экологичность, качество продукции и др.

В данной статье будет затронута тема бесперебойной работы насоса, установленного на участке по переработке высокосернистого газа на месторождении Карачаганак.

Установка по переработке высокосернистого газа состоит из следующих процессов: обезвоживания и стабилизации газа низкого и высокого давления, контроля температуры и точки росы. Она рассчитана на переработку 2.96 Гм³/год или 15390 кгмоль/час высокосернистого газа. Осушка производится методом ДРИЗО с применением диэтиленгликоля (ДЭГ). В качестве ДЭГ предпочитают гликоль, поскольку его можно приобрести в России и уже имеется опыт работы с ним на месторождении Карачаганак. Метод ДРИЗО позволяет снизить содержание воды в газе до 1 ppm об. (0,001% об.). Это является важным процессом, так как в дальнейшем этот обезвоженный газ направляется на установку компримирования высокосернистого газа, откуда в свою очередь направляется на установку обратной закачки или экспортируется в Оренбургский НПЗ. Очень важным элементом данной установки является плунжерный насос, который обеспечивает бесперебойную подачу обедненного триэтиленгликоля для осушки газа. Трудоемкий и очень затратный процесс, обеспечения бесперебойной работы плунжерного насоса, особенно в зимний период, в виду особенности конструкции насоса и нашего климатического пояса.

В насосах вытеснительного типа с возвратно-поступательным действием используется попеременное (вперед и назад) прямолинейное перемещение поршня (плунжера). Жидкости перекачиваются под действием прямого и обратного хода поршня в результате последовательного заполнения и опорожнения цилиндра. Сначала жидкость всасывается в цилиндр, а затем вытесняется из него с помощью поршня или плунжера.

Работающие по такому принципу поршневые насосы вытеснительного типа функционируют при относительно невысоких оборотах вала и используются в тех применениях, где требуется высокое давление при низком расходе.

Наиболее широкое применение находят насосы с возвратно-поступательным ходом поршня двух типов:

- поршневые
- плунжерные.

Возвратно-поступательные плунжерные насосы напоминают поршневые насосы. Между плунжерными и поршневыми насосами есть только два отличия. В поршневом насосе поршень обеспечивает плотный контакт со стенками цилиндра и постоянно находится внутри цилиндра. В плунжерном насосе плунжер не создает плотного контакта со стенками цилиндра и выходит за пределы цилиндра. Плунжерные насосы используются в тех применениях с высоким давлением, где осуществляется перекачивание жидкостей, содержащих частицы полужидкой фазы. Привод плунжера может осуществляться напрямую или косвенно с помощью приводного двигателя, например электродвигателя. Плунжер ходит в цилиндре вперед и назад и вытесняет лишь часть жидкости из цилиндра. Когда плунжер находится в крайнем положении, соответствующем минимальному рабочему объему, и начинает смещаться вправо, в цилиндре образуется зона частичного разрежения (аналогично поршневым насосам). Это вызывает открытие всасывающего клапана. В процессе дальнейшего хода плунжера в цилиндре жидкость всасывается в цилиндр. Когда плунжер достигает крайней точки своего хода, всасывающий клапан закрывается.

Используемый на месторождении Карачаганак, плунжерный насос на установке по переработке высокосернистого газа конструктивно не отличается от типичных ему насосов. В его конструкцию входят плунжера, обратные клапаны, коленчатый вал, штоки, шатуны, ползуны (направляющие), цилиндры ползунов и привод насоса

(электродвигатель).

Во время работы насоса, вращательное движение передается на насос от электродвигателя посредством ременной передачи. Скорость вращения насоса 293 об/мин. Далее, коленчатый вал, превращает вращательную энергию в возвратно-поступательную, передавая энергию шатунам. Шатуны в свою очередь толкают ползуны, которые двигаются внутри цилиндров, передавая прямолинейные движения штокам. Штоки соединены с плунжерами, которые контактируют с перекачиваемой средой, и выполняют работу по всасыванию/выталкиванию среды.

Система смазки данного насоса состоит из камеры хранения масла (картер), лопаток, установленных на коленчатом валу, полки, находящейся над цилиндрами. Во время работы насоса лопатки зачерпывают масло из картера, и за счет вращения коленчатого вала, закидывают его на полку. Полка имеет три отверстия, расположенные по центру над цилиндрами. Через эти отверстия масло стекает вниз и попадает в цилиндр, где выполняет свою роль, смазывание и отвод тепла. Через ползуны масло поступает в часть крепления ползуна к шатуна. Там оно смазывает палец, соединяющий ползун и шток, и втулку. Далее через отверстие в шатуне смазка поступает на вкладыши, производя их смазку и коленчатого вала.

Как можно заметить система смазки является достаточно простой, что обеспечивает бесперебойную работу насоса в нормальных условиях.

Но что же мы можем наблюдать, когда условия эксплуатации смазки не соответствуют заявленными заводом производителем. При низких температурах (-30,-40С), которые являются не редкостью в нашем регионе, смазка перестает выполнять свои предназначения. В основном это касается такого параметра как вязкость. Вязкость масла при низких температурах определяют такие показатели, как «проворачиваемость» и «прокачиваемость» масляного состава. Путём лабораторных исследований определяется, до какой минимальной температуры можно эксплуатировать данный вид масла. Нормальный старт насоса возможен только тогда, когда смазка ещё не загустела. Кроме того, смазочный состав за кратчайшее время должен достичь пар трения. Это означает, что при минимальной температуре проворачивания масло должно быть ещё достаточно текучим, чтобы свободно перемещаться по узким каналам системы.

В процессе запуска насоса, густое (замерзшее) масло, не в состоянии свободно протекать по небольшим каналам масляной системы. Лопатки зачерпывая масло из картера насоса, не могут забросить смазку на полку. Но даже и дальше в виду своей вязкости, масло не способно в полной мере поступать в цилиндры ползунов, и далее растекаться по всей системе. Именно в этот период, когда насос и смазка еще не прогрелись, происходит масляное голодание во всей масляной системе насоса, так как проблема вязкости, неспособности лопаток закинуть масло на полку и непроходимости масла проявляется в самом начале цикла смазывания.

Из практики мы наблюдаем, что в первую очередь страдают ползуны насоса, так как они выполнены из более мягкого материала, чем их цилиндры. Так же у них самая большая площадь соприкосновения трущихся деталей. В моменты масляного голодания на ползунах появляются множественные задиры и заусенцы, что при непродолжительной работе может вылиться в заклинивание ползунов в цилиндре и как следствие остановке насоса.

На первый взгляд, в виду того что на данной установке установлены два плунжерных насоса и соответственно две технологические линии, которые работают поочередно, может показаться что нет острой необходимости для перехода насоса в особо холодный период времени. Но так как в технологическую линию данного насоса входит и другое многочисленное оборудование, на котором возможно необходимо

провести плановое техническое обслуживание или которое может внезапно отказать, может внезапно возникнуть причина для перехода на другую технологическую линию. Что само собой повлечет запуск насоса. Как описано мною ранее, такой запуск при отрицательных температурах пагубно сказывается на техническом состоянии насоса. Это может повлечь за собой, в первую очередь износ особо трущихся деталей, таких как ползуны, сокращение межремонтного периода, нестабильная работа, а в крайних случаях выхода оборудования из строя.

Если же все-таки происходит выход насоса из строя, для производственного отдела КПО это является критичной ситуацией, так как если в этот же период времени выйдет из строя насос, находящейся на параллельной технологической линии, компания начнет терять очень большие деньги, в виду того что остановиться весь перерабатывающий комплекс.

Ремонт данного насоса невозможно осуществить по месту его установки, так нет возможности использовать специальное оборудование для ремонта насоса. Его необходимо сначала демонтировать, переместить в ремонтную мастерскую и только затем приступить к его ремонту. Сама процедура по ремонту данного насоса, является очень затратной и требует продолжительного времени. (1-2 дня). Для руководства компании 1-2 дня простоя, в худшем случае (привыхода из строя обоих насосов), перерабатывающего комплекса, а вследствие и всего месторождения, приведет к большой потере продукции. Поэтому в данный момент остро стоит вопрос, связанный с данным насосом.

Данную проблему можно было решить путем подбора другого насоса, подходящего под наши условия эксплуатации. Но этот вариант является самым дорогим и энергозатратным. Другой вариант решения проблемы является подбор другой смазки, рекомендуемой заводом изготовителем насоса. Но так как, из всех предложенных вариантов смазки, отсутствует смазка с необходимыми нам критериями по условиям эксплуатации, было решено предложить вариант с небольшими конструктивными вмешательствами.

Чтобы обеспечить плавный старт насоса при низких температурах, предложено установить дополнительный насос, который будет подавать необходимое количество смазки, к отверстиям на полке, находящейся над цилиндрами ползуна. А так же установку подогревательного тэна перед входом в дополнительный насос. В связи с такими конструктивными изменениями, появляется возможность установки фильтра масла, по выходу из дополнительного насоса. Это позволит увеличить время между заменами масла в насосе, а так же увеличит время межремонтного периода.

Данные конструктивные изменения позволят облегчить старт данного оборудования при отрицательных температурах, за счет подогрева и принудительной подачи масла к отверстиям, располагающимся на полке над цилиндрами.

В связи с тем что, дополнительный насос будет приводиться в действие от коленчатого вала плунжерного насоса, он будет работать совместно с основным насосом, вне зависимости от того при какой температуре запускается и эксплуатируется насос. Это так же может положительно сказаться на времени межремонтного периода, так как насос не будет испытывать проблему с недостатком смазки.

Все эти конструктивные изменения положительно скажутся на работоспособности данного плунжерного насоса и помогут решить проблему с его запуском в зимнее время.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Анурьев В.И. Справочник конструктора машиностроителя. В 3-х т.

Машиностроение 1979г.

2. Башта Т.М. Объемные насосы и гидравлические двигатели гидросистем. Учебник для вузов. Машиностроение, 1974г.

3. Варгафтик Н.Б. Справочник по теплофизическим свойствам газов и жидкостей. Наука, 1972г.

4. Городецкий К.И. Механический КПД объемных гидромашин. Машиностроение, 1977г.

5. Дроздов Ю.Г., Мариненко Л.Г., Устименко В.И. Трение и износ в экстремальных условиях. Справочник. Машиностроение, 1986г.

RESUME

The current problem of starting a plunger pump in a cold period of time can affect the entire production of KPO bv. Modernization, the oil system of this pump, can solve this problem, as well as help increase overhauls and stability of work.

ТҮЙІН

Суық уақыт кезеңінде поршеньдік сорғыны іске қосудың қазіргі проблемасы КПО-ның барлық өндірісіне әсер етуі мүмкін. Жаңғырту, осы сорғының мұнай жүйесі бұл мәселені шеше алады, сондай-ақ жөндеу жұмыстарын және жұмыс тұрақтылығын арттыруға көмектеседі.

УДК 622.691.4

Е.С. Сапиев, студент

Л.А. Чурикова, канд.техн.наук., доцент

Западно–Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана,
г. Уральск

ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ТРУБОПРОВОДНОГО ТРАНСПОРТА ГАЗОВОГО КОНДЕНСАТА С ПРОТИВОТУРБУЛЕНТНОЙ ПРИСАДКОЙ

Аннотация

В статье изложено исследование особенностей трубопроводного транспорта газового конденсата с применением противотурбулентной присадки.

Ключевые слова: газоконденсат, противотурбулентная присадка, гидравлическое сопротивление, пропускная способность, экономия энергозатрат.

Казахстан является одним из крупнейших мировых нефтедобывающих регионов и обладает развитой трубопроводной системой. Среди разведанных и эксплуатирующихся месторождений наиболее крупные - Тенгиз, Карачаганак, Узень, Жетыбай, Каламкас, Кумколь и ряд других.

Современное состояние нефтегазовой отрасли Казахстана характеризуется высоким потенциалом: большим запасом нефти и газа, наличием освоенных месторождений углеводородов, ростом добычи и экспорта нефти. Для дальнейшего обеспечения деятельности данной отрасли требуется поддерживать систему магистральных трубопроводов в надежном, работоспособном и безопасном состоянии. Однако, выполнить эту задачу достаточно сложно, учитывая большие сроки их эксплуатации и продолжающийся износ трубопроводов и оборудования. В процессе

эксплуатации происходит износ стенок трубопровода. Из-за этого необходимо снижать рабочее давление в трубопроводе, что приводит к уменьшению его пропускной способности. Увеличение производительности можно достигнуть несколькими способами: удвоением числа перекачивающих станций, строительством лупинга или вводом противотурбулентных присадок в трубопровод.

Потери напора на трение являются основной причиной затрат электроэнергии на перекачку жидкостей и газов по трубопроводам. Они обусловлены силами внутреннего трения между слоями движущейся жидкости. И в ламинарном и в турбулентном потоке происходит диссипация (рассеивание) механической энергии упорядоченного движения и переход ее в энергию хаотичного движения частиц жидкости. Для турбулентных течений этот переход носит многостадийный характер.

Механическая энергия движения переходит сначала в энергию крупномасштабных вихрей турбулизованной среды, затем в энергию пульсационного движения мелкомасштабных вихрей и, наконец, за счет сил вязкости - в тепловую энергию жидкости. Поэтому важной задачей является вмешательство в структуру турбулентных течений с целью снижения потерь энергии.

Противотурбулентные присадки - высокомолекулярные полимерные вещества, позволяющие уменьшить коэффициент гидравлического сопротивления перекачиваемой при турбулентном режиме жидкости.

В настоящее время областью применения противотурбулентных присадок являются трубопроводные системы с ограничением по пропускной способности или по давлению.

Их использование позволяет экономить капиталовложения, необходимые для строительства лупингов или дополнительных насосных станций. Применение противотурбулентных присадок при заданном расходе дает возможность снизить рабочее давление в трубопроводе, а это - повышение эксплуатационной надежности и экономия затрат на перекачки.

Принцип действия противотурбулентных присадок основан на эффекте Б.А. Томса [1], проявляющегося при введении в турбулентный поток жидкости очень малых количеств высокомолекулярных полимеров.

В настоящее время нет полной и строгой теории эффекта Томса. Считается, что механизм действия всех противотурбулентных присадок состоит в гашении турбулентных пульсаций за счет взаимодействия длинномерных молекул присадки с турбулентными вихрями, зарождающимися вблизи стенок трубопровода. При этом существенный эффект достигается уже при малых концентрациях присадок, измеряемых обычно в миллионных по объему частях жидкости (так называемых промилле - ppm) [2], [3].

Пропускная способность страдает также при добыче и перекачке тяжелых, высоковязких нефтей. Увеличиваются энергозатраты на подъем и дальнейшую транспортировку жидкости, возможна полная остановка потока при застывании продукции.

Однако даже в отсутствие перечисленных выше факторов пропускная способность нефтепроводов и нефтепродуктопроводов может в ряде случаев значительно снижаться за счет турбулизации потока безводной нефти, воды или газа, вызывающей резкий рост гидравлического сопротивления и повышение энергозатрат. Применение специальных противотурбулентных присадок позволяет увеличить объем прокачки и снизить рабочее давление на большинстве трубопроводов, транспортирующих нефть и нефтепродукты в турбулентном режиме.

Как правило, турбулизация потока жидкости в трубопроводе возникает при определенных условиях. В первую очередь это плотность и вязкость перекачиваемой

жидкости. Чем ниже плотность и вязкость углеводородной фазы, тем проще потоку перейти из ламинарного в турбулентный режим, что и происходит при перекачке легких нефтей и нефтепродуктов.

Во-вторых, важную роль играют объем перекачиваемой жидкости и скорость движения потока. Чем выше объем и скорость потока, тем выше число Рейнольдса.

И, наконец, характеристики самого трубопровода. Основным фактор в данном случае — это диаметр трубопровода: чем он меньше, тем больше вероятность турбулизации потока.

При наличии условий турбулизации потока (например, при перекачке легких нефтей по трубам недостаточного диаметра с большим расходным коэффициентом) в пристеночной области возникают пульсации, направленные не вдоль потока, а преимущественно перпендикулярно ему. Когда ламинарное течение переходит в турбулентное, резко возрастает дополнительное гидравлическое сопротивление (до 80% от общего), что требует повышенных затрат энергии на перекачку.

При течении нефтяной системы[4] с присадкой вязкоупругие «капли» полимера, имеющие размеры на 3-4 порядка больше, чем молекулы жидкости, смещаются к стенке трубопровода. Здесь образуется специфический слой гидродинамически активного полимера, являющийся составной частью движущегося объема жидкости. Таким образом, противотурбулентные присадки существенным образом перестраивают течение вблизи внутренней поверхности стенки трубы и создают эффект гидравлически гладкого трубопровода. При этом уменьшается частота образования вихревых структур в потоке жидкости и поглощается часть энергии турбулентных выбросов. Как следствие, снижается турбулентное трение. За счет эффекта воздействия присадки изменяется внутренняя структура потока, а именно происходит возрастание скорости потока в пристеночной зоне и значительное увеличение размера переходной зоны — именно этот эффект позволяет обеспечить увеличение объемов перекачиваемой жидкости.

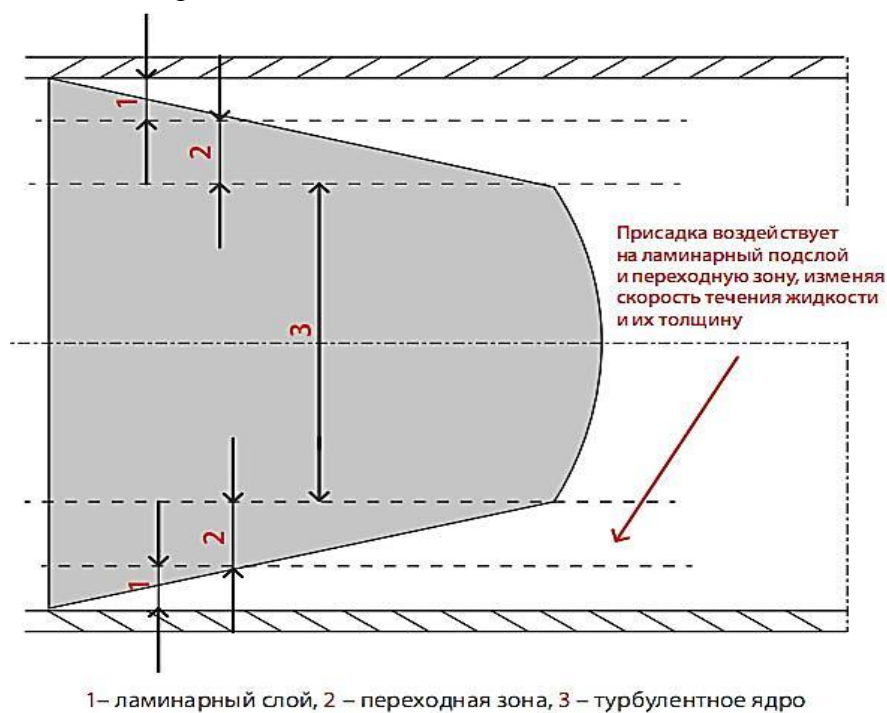

Рисунок 1. Механизм действия полимерных присадок

Турбулентное течение — явление, заключающееся в том, что при увеличении скорости течения жидкости в среде самопроизвольно образуются многочисленные нелинейные фрактальные (фракталы - сложные геометрические фигуры, обладающие свойством самоподобия, то есть составленные из нескольких частей, каждая из которых подобна всей фигуре целиком) волны и обычные, линейные, различных размеров. Их образование происходит без наличия внешних, случайных, возмущающих среду сил или при их присутствии.

В целях увеличения пропускной способности для каждого объекта необходимо проводить анализ характеристики трубопровода, разрабатывать оптимальную технологию применения и режим дозирования.

Присадка воздействует на турбулентность в пристенной области потока. Макромолекулы присадки приводят к гашению высокочастотных пульсаций и способствуют росту толщины вязкого подслоя. Таким образом, в присутствии полимерной добавки отмечается расширение диапазона чисел Рейнольдса, в котором шероховатая поверхность является гидравлически гладкой.

Максимальный эффект снижения гидравлического сопротивления наблюдается после того, как жидкость, содержащая присадку, заполнит весь трубопровод.

Присадка применяется по технологии постоянного дозирования для обработки напорных и магистральных нефте- и нефтепродуктопроводов.

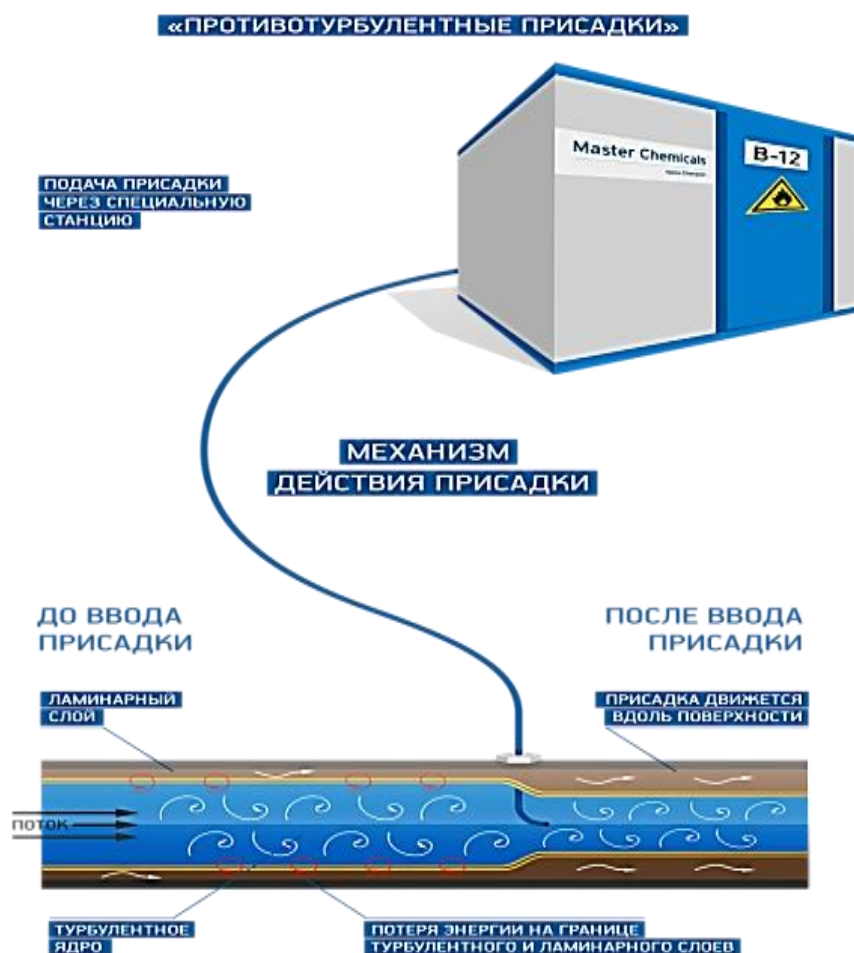

Рисунок 2. Механизм ввода ПТП

При выборе противотурбулентной присадки необходимо принимать во внимание такие ее эксплуатационные характеристики как товарная форма, деструкция в турбулентном потоке, скорость растворения в нефтяных системах и ее эффективность.

Для снижения гидравлического сопротивления турбулентного потока нефти и нефтепродуктов используются два типа товарных форм противотурбулентных присадок – гелеобразные и дисперсионные.

В присадках первого типа высокомолекулярный полимер растворен в углеводородном растворителе. Это такие присадки, как CDR-102, Виол (Томский Политехнический Университет), FLO (Бейкер Пайплайн Продактс) и Necadd-547 (АО «Фортум Ойл энд Гэз»).

В дисперсионных присадках LiquidPower (КонокоСпешиалити Продактс Инк.), FLOXL (Бейкер Пайплайн Продактс) и Necadd-447 (АО «Фортум Ойл энд Гэз») гидравлически активная часть находится в виде суспензии на водной или углеводородной основе. Такая товарная форма позволяет получить добавки с большим содержанием полимера (до 25%). Однако в их состав входят стабилизаторы и другие химические добавки (10-15%).

В качестве ПТП применяют карбоцепные полимеры (полиметилметакрилаты, полиметакрилаты, поли- α -олефины, полибутадиены, полистиролы) молекулярной массой более 10^6 , которые при вводе в нефть в количестве 10-50 г/т уменьшают турбулентность потока, что снижает гидравлическое сопротивление нефтепровода. Эффективность присадки определяется природой молекулярной массы полимера эксплуатационными параметрами работы трубопровода (скоростью течения, диаметром трубопровода, температурой и вязкостью нефти и др.) [5].

При эксплуатации магистральных трубопроводов решается задача поопределениюэффективностипротивотурбулентной присадки в зависимостиот ее концентрации.

В условиях промышленного применения ПТП «M-FLOWTREAT» ее эффективность [6] (относительное снижение турбулентного сопротивления) определяется поформуле (1):

$$DR = \left(1 - \frac{\square}{\square_0}\right) \cdot 100\% \quad (1)$$

где $\square$, $\square_0$ – коэффициенты гидравлического сопротивления потока с присадкой и без нее (базовый режим соответственно)

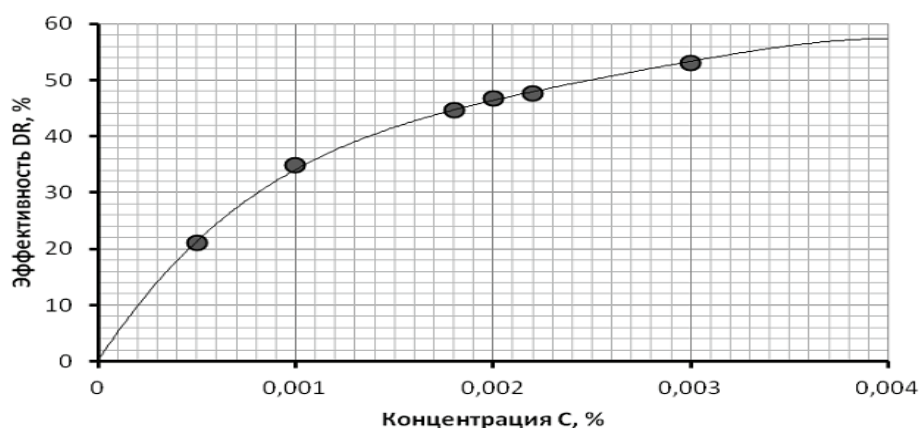

Рисунок 3. Зависимость снижения сопротивленияпотока конденсата отконцентрацииприсадки «M-FLOWTREAT»

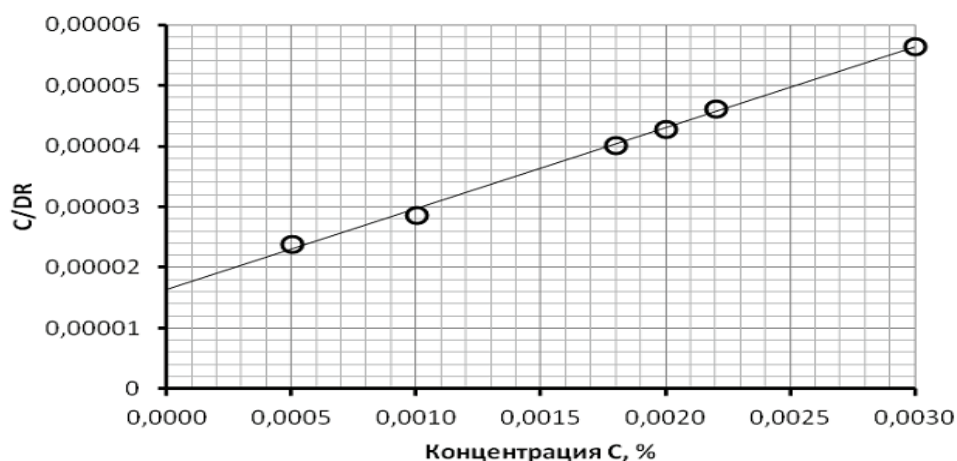

Рисунок 4. Графическое определение эффективности противотурбулентной присадки «M-FLOWTREAT»

Итак, без технологии введения ПТП не обойтись как минимум в трех случаях. Во-первых, при перекачке газоконденсата на предпиковых и пиковых уровнях добычи природного газа при вводе новых месторождений. В данном случае применение противотурбулентных присадок дает существенную экономию капитальных затрат за счет отказа от строительства дополнительных трубопроводов, мощности которых не будут востребованы после прохождения пика добычи.

Во-вторых, при перекачке газоконденсата по магистральным трубопроводам. Применение противотурбулентных присадок дает экономию затрат на электроэнергию для перекачки больших объемов газоконденсата.

И в-третьих, при перекачке газоконденсата по промышленным трубопроводам, эксплуатирующимся на предельном давлении. Применение противотурбулентных присадок для снижения рабочего давления снижает риск наступления аварии и экологических катастроф, а также предотвращает потери газоконденсата.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ламли, Дж.Л. Эффект Томса: аномальные явления при турбулентном течении разбавленных растворов линейных высокомолекулярных полимеров. Механика. Периодический сборник переводов иностранных статей, 1969 №2 63-79-РЖ Мех. 1969. - 8Б687.
2. Мостабаев, Б.Н. Химические средства и технологии в трубопроводном транспорте нефти/ Б.Н.Мостабаев, А.М.Шаммазов, Э.М.Мовсумзаде. -М.: Химия. - 2002. 296с.
3. Прохоров, А.А. Увеличение пропускной способности лимитирующих участков//Тезисы докладов на 57ой Межвузовской студенческой научной конференции «Нефть и Газ-2003»/ А.А.Прохоров. М. 2003г. -с.32.
4. Жданова, Т.Г. Выбор рациональных режимов эксплуатации нефтепроводов и насосных агрегатов. Автореф. дис. канд. техн. наук/ Т.Г.Жданова. Уфа, 1996. -27с.
5. Прохоров, А.А. Подбор наилучшей эмпирической зависимости/ А.А.Прохоров //Тезисы докладов на 53ой Межвузовской студенческой научной конференции «Нефть и Газ-99». М. - 1999. - с.23.
6. Результаты применения противотурбулентной присадки «M-FLOWTREAT» при трубопроводном транспорте газового конденсата / А.Г.Егоров, К.А.Лосев, Ю.В.Сулейманова и др. //Транспорт и хранение нефтепродуктов и углеводородного сырья. – 2013. –№1. – С.34-35.

ТҮЙІН

Мақалада газконденсатты құбырмен тасымалдау кезіндегі турбулентке қарсы қоспаны қолданудың зерттеу ерекшеліктері көрсетілген.

RESUME

In article is stated the research of features of pipeline transport of gas condensate with use of turbulent viscosity reducing additives.

УДК 611.891

Т. А. Балтаев, Доктор PhD, кандидат технических наук

Д.К. Кушалиев, кандидат технических наук

Н.А. Калдыбаева, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық – техникалық университеті, Орал қ.

БАЛАМАЛЫ ӘДІСПЕН СЕРПІМДІ ПЛАСТИНАНЫҢ ДЕФОРМАЦИЯ ПРОЦЕСІНДЕ ҚАЛДЫҚ КЕРНЕУЛЕРДІ ТҰРАҚТАНДЫРУ МҮМКІНДІГІ

Аннотация

Қазіргі кезеңде дәлме-дәл инженерлік маңызды міндет - ең аз шығынмен жоғары дәлдікке қол жеткізіп қана қоймай, сонымен бірге өнімнің қызмет ету мерзімінде бастапқы дәлдік индикаторларын сақтауды қамтамасыз ететін бөлшектерді өндірудің тиімді технологиялық процестерін жасау.

Түйін сөздер: Эластикалық сезімтал элемент, дөңгелек тақтайша, тұрақтандыру, кернеуді релаксациялау, шағылысқан деформация.

Машинажасаудың дәл өнеркәсібінде үлкен үлес түрлі аспаптар мен сенсорлардан тұрады, олардың маңызды элементтері дөңгелек тақталар сияқты икемді пішінді бөлшектер болып табылады.

Бұранда және басқа да бұрандалы қосылыстар арқылы негізінен өзара байланысты бөліктерге серпімді жұқа қабырғалы дөңгелек табақ элемент түрі бастайтын, күрделі механизмі. қайтару көктемгі түрі жылжымалы ішкі саңылау тетіктерін үлкен саны қысым сұйықтықтың немесе газ қысымы арналған пайдалану қысым датчиктерінің кезінде оқулары тұрақтылығын әсер жинақталған пайда дөңгелек табақ деформация, процесіне ықпал етеді. дөңгелек нөмірдің сипаттамаларын уақыт тұрақтылығы арқасында қалыпты температура мен жинақталған деформация кезінде орын алуы мүмкін пластикалық сырғыма өзгерту мүмкіндігі бар. Бұл материалдың құрылымының әртүрлі болуына және өндірісте қалған қалдық кернеулерінің микроволномдарында пайда болуына байланысты. арнайы өңделген, деп аталатын «оқыту», сұйық немесе газ шығаратын нақты құрылғының әсерінен айналмалы кестесінде кезінде циклдік біркелкі бөлінген жүктеме актілер - жұмыс кезінде осы құбылысты жою үшін, айналма пластиналар тұрақтандыру өтеді. Бұл операция қысым детекторларының тұрақты көрсеткіштерін алу үшін дөңгелек пластинаның жинақталған деформациясын жасанды тұрақтандыруды білдіреді. Бірнеше сағат бойы жаттығу теріс температурада, содан кейін жоғары температура кезінде өтеді және әдетте бірнеше рет жүзеге асырылады. Бұл технология қымбат және әрдайым аспапты оқудың дәлдігін қамтамасыз етпейді.

Кәдімгі тұрақтандыру әдістері деп аталатын «оқыту» құрылғылардың қысым сезімтал элементтері балама ультрадыбыстық технологиясы ретінде бола алады.

Құрылымдық материалдарды өндеуде әртүрлі мақсаттарда қолданылатын ультрадыбыстық технология отандық және шетелдік ғалымдарды зерттеуде көрініс тапты. Монахов, А.И. Маркова, О.В. Абрамов, В.Е. Накоряков, Б.Г. Новицкий, М.А. Маргулис, Т.Мейсон, Л. Бергман, В.Ф. Казанцева, Л. Д. Розенберг, Б.М. Бржозовский, Н.В. Бекенева, Белотский, В.Н. Выннеченко, Е.А. Житникова, О.В. Захарова, А.В. Королев, Т.А. Балтаева, Ю.З. Лесюка, И.М. Муха, J. Клайман, Н. Гао, Р. Dutta, Р. Huizenga, М. Amirthalingam, М. Hermans, Т. Buslaps және I. Ричардсон, Б. Хьюстон, Д. Kumabe және басқалар. зерттеулер мен ғылыми-зерттеу ғалымдардың сұйық металдар экспозиция процесін ультрадыбыс және терең, процестерді қалыптастыру металға УЗИ қолдану мүмкіндігін зерттеді тегін жауын процестерге ультрадыбыстық тербелістердің әсіресе діріл әсері және жабық, тегістеуге және металдар мен қорытпалар, ультрадыбыстық тазалау және діріл-әсер ету соғу кристаллизации tasklini- сұйық-фазалық ультрадыбыстық өңдеу механизмі, ультра дыбысты дисперсия және гидробазды өңдеу, УД-ны пайдалану жоғары жиіліктегі металлдардың және жартылай өткізгіштердің сәулеленуі.

Осы талдау әдістері негізінде, әдістер және Ультрадыбыспен айқын артықшылығы болып табылады өндейді: ультрадыбыстық технологияның Latitude ауқымы айрықша қолдану - мөлшерін заттар алдын ала тұрақты байланыс (дәнекерлеу, Балқытып т.б.) компоненттері немесе химиялық жандандыру - электрохимиялық процесс және өндірістік процестердің салыстырмалы қарапайымдылығы, автоматтандыру және механикаландыру мүмкіндігі.

М.Г. Бабенко шығармаларында, С.В. Слесарев сырғанақ сақиналары сияқты бөліктердегі қалған кернеулердің ультрадыбыстық релаксациясының технологиясының жоғары тиімділігін көрсетеді. осы жұмыстарға ұсынылған эксперименттік зерттеулерге сәйкес, ультрадыбыстық әдіс релаксация пайдаланғанда жылу әдістермен салыстырғанда өнімнің геометриялық параметрлер үшін неғұрлым тұрақты нәтижелеріне уақыт пен күш елеулі қысқарту жүреді. Алайда, мәселе қысым датчиктерінің сезімтал эластикалық элементтерді ретінде пайдаланылады, егжей-тегжейлі дөңгелек таңбаларының түрін жинақталған деформация тұрақтандыру мақсатында ультрадыбыстық емдеу тиімді қолдану мүмкіндігі қалады.

Дөңгелек серпімді пластиналар кеңінен сұйықтық қысымы немесе газ өлшеуге негізделген әр түрлі автоматты құрылғылар мен құралдар пайдаланылатын және жетектер қысым функциясын атқарушы жатыр. Осы плиталар үшін маңызды талап елеулі қате құрылғыларға әкеледі қалдық стресс нөмірдің тұрақты серпімді қасиеттерін қамтамасыз емес, өйткені оның қалдық стресс, материалды жоқтығы болып табылады.

Өкінішке орай, қалдықты стресстен тұратын дөңгелек пластинаның серпімді деформациясын модельдеу жоқ, бұл оларды практикалық қолдануды қиындатады.

Біздің ойымызша, пластинаның серпімді деформациясының тұрақтылығына қалдық кернеулердің әсер ету тетігі келесідей. Бөліктердің материалында бірінші, екінші және үшінші түрдегі ішкі кернеулердің себептері болып табылатын әрдайым ақаулар бар екені белгілі. Бірінші түрдегі ішкі кернеулер секцияның жекелеген бөліктері немесе бөліктің жеке бөліктері арасында пайда болатын аймақтық кернеулер болып табылады. Оларға дәнекерлеу, термиялық өңдеу кезінде жедел қыздыру мен салқындату кезінде пайда болатын термиялық кернеулер жатады. Олар бөліктің үлкен көлемін қамтитын макроцентрлер түрінде көрінуі мүмкін.

Екінші түрдегі ішкі кернеулер астықтың ішінде немесе көршілес дәндер арасында пайда болады. Үшінші түрдегі ішкі кернеулер кристалдық тордың бірнеше қарапайым жасушаларының тәртібінің көлемінде пайда болады.

Нығыздағыш пластиналардың серпімді деформациясының тұрақсыздығына негізінен бірінші түрдегі кернеулер әсер етеді. Өзін-өзі танудың танымал қағидасына негізделе отырып, материал кернеулерден туындаған ішкі энергиядан үнемі

босатылады. Демек, материалдың деформация процесінде де формациялық энергияның бір бөлігі ақаулармен жұтылады, бұл бірінші түрдегі кернеулердің төмендеуіне әкеледі. Бұл процесс сыртқы жүктемені алып тастағаннан кейін бөліктің қалдық деформациясы бар гистерезис феноменімен бірге жүреді. Гистерездің бұл құбылысы сыртқы жүктеме сенсоры дөңгелек серпімді пластина болып табылатын мембраналық типтегі құрылғылардың әрекетсіздігінің негізгі себебі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. ANSYS, Inc. Products. <http://www.ansys.com/products/default.asp>.
2. Колбасников Н.Г. Металдарды құрастыру теориясы. Дифформация мен пластиктен тұрақтылық. СПб: СПбСТУбаспасы, 1000, 314с.
3. Балтаев Т.А. Ультрадыбыстық бетін қатайтудың математикалық моделі [Текст] / Т.А. Балтаев, А.Н. Носков, А.В. Королев // Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетінің ғылыми-тәжірибелік журналы. Жәңгір хан «ғылым және білім» №4 (19) 1011г. ISSN 1305-9397.
4. Балтаев Т.А. Қалдық кернеулерді релаксациялаудың ультрадыбыстық және жылулық әдістерін салыстырмалы талдау [Текст] / Т.А. Балтаев, А.В. Королев, А.Ф. Балаев, С.А. Савран, А.С. Якошин // Ғылым, қазіргі заманғы технологиялар: II Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары (Уфа, 30-31 шілде, 1015) - Уфа: РИОК ИСКИПТ, 1015 – С. 47 – 50.
5. Балтаев Т.А. Қалдық кернеулерді жоюға және бақылауға арналған құралдар мен құралдарды дамытудың қазіргі заманғы үрдістері. [Текст] / Т.А. Балтаев, А.В. Королев, А.А. Королев, А.Ф. Балаев, С.А. Савран, Е.В. Мұхина, Б.Т. Шәкешов, К.А. Нариков, Б.Н. Салимов // Инженерлік: электронды ғылыми журналы. 1015. - Т. 3. - Жөк. 3. - 41-46 б.
6. Zhang J. Residual stresses in welded moment frames and implications for structural performance / J. Zhang, P. Dong // J. Struct. Engrg. – 1000. – Vol. 116, Issue 3. – p. 306–315.
7. Ham J., David Q. Payne. Surface hardening of high speed steel by carbide laser treatment / Proceeding of the International Conference on Production Engineering. Tokio, 1974, p. 13-19.
8. Патент RU № 1478031 Бұл. №1 17.05.1011. Қалдық кернеулерді босаңсыту. Королев А.В., Королева А.А.
9. Ресей Федерациясының патенті № 1140841. № 8 10.03.99 Бөлшектердің дірілдеудің қартаю әдісі. / Королев А.В., Чистяков А.М., Кивдага В.А., Моисеев Г.Н.

ТҮЙІН

Қазіргі кезеңде дәлме-дәл инженерлік маңызды міндет - ең аз шығынмен жоғары дәлдікке қол жеткізіп қана қоймай, сонымен бірге өнімнің қызмет ету мерзімінде бастапқы дәлдік индикаторларын сақтауды қамтамасыз ететін бөлшектерді өндірудің тиімді технологиялық процестерін жасау. Сонымен қатар, технологияның дамыған заманында тиімділікті басты орынға қоюымыз керек.

RESUME

The most important task of precision engineering at the present stage is the development of more efficient technological processes for the manufacture of parts that ensure not only the achievement of high accuracy with a minimum of costs, but also the preservation of the initial accuracy indicators throughout the life of the product. In the era of technology, we need to focus on efficiency.

**СЕКЦИЯ 6 - ҚҰРЫЛЫС ЖӘНЕ ХИМИЯЛЫҚ ӨНЕРКӘСІПТЕРІНДЕГІ
ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР
ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СТРОИТЕЛЬНОЙ И ХИМИЧЕСКОЙ
ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

ӨОЖ 691.11

А.Б. Султашева, магистрант

А.А. Бакушев, техника ғылымдарының кандидаты, доцент м.а.

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

АҒАШТАН ЖАСАЛҒАН ҚҰРЫЛЫС МАТЕРИАЛДАРЫ

Аннотация

Мақалада құрылыс саласында кең көлемде қолданылатын ағаш тұқымдарының түрлері, олардың физикалық және механикалық қасиеттері қарастырылған. Құрылыста қолданылатын ағаш материалдарын дайындау, түрлі биологиялық бұзылудан сақтау жолдары және ағаштан алынған бұйымдарға талдау жасалған.

Түйін сөздер: ылғалдылық, сусорғыштық, кептіру, антисептиктер, ағаш бұйымдары .

Ағаш ежелден маңызды құрылыс материалы болып табылады, оның кең пайдалануын тығыздығы аз ғана болғанмен, беріктігі жоғарлығы, жылу өткізгіштігінің төмендігі, өңдеуінің жеңілдігімен түсіндіруге болады. Сонымен қатар ағаштың айтарлықтай кемшілігі бар. Олар: әртүрлі бағыттағы қасиеттерінің әркелкілігі, оңай шіруі, жоғары сусорғыштығы, санқилы ауруларының болуы.

Ағаш – көп жылдық өсімдік. Ол діңнен, бұтақтар мен тамырлардан тұрады. Ағаштың діңі басты және барынша құнды бөлігі, діңнің құрылымына ағаш құрылыс материалы ретіндегі сапасы тәуелді. Діңнің ағашы әр бағытта әртүрлі құрылымда болады. Тегінде ағашты үш түрлі тілік бойынша қарайды. Олар: көлденең, радиалды ұзын бойына (диаметрі немесе радиусы бойынша) және тангентальды ұзын бойына (хорда бойынша).

Ағаш құрылымын жай көзбен макроқұрылымын, микроскоппен микроқұрылымын білуге болады. Макроқұрылымы; қабық, ағаш, камбий және өзек. Микроқұрылымы: әртүрлі мөлшердегі және түрдегі көптеген тірі және өлі клеткалар. Тірі клетка қабық, протоплазма мен өзек. Атқаратын қызметіне қарай ағаш клеткалары өткізуші, механикалық, кор жинаушы болып бөлінеді [1].

Құрылыста қолданылатын ағаш тұқымдарының түрлері

Қылқан жапырақтылар:

Қарағай - қылқан жапырақтылардың ең көп таралған. Қарағайдың физикалық және механикалық қасиеттері жоғары және өңдеуге оңай болғандықтан, құрылыста кең пайдаланылады.

Шырша - қылқан жапырақтылар қатарына жатады, шайырлылығы аз, беріктігі жағынан көрсеткіштері жақсы. Алайда ылғалды жерде қолданылғанда тез шіри бастайды.

Самырсын (пихта) – ағашы беріктік жағынан шыршаға жуық болғанмен, одан да тез шіруге бейім.

Балқарағай (кедр) – жеңіл ағаш, оңай өңделеді.

Жапырақты ағаштар, қылқан жапырақтыларға қарағанда құрылыста сирек пайдаланады.

Емен – ауыр, тығыз, қатты және өте берік ағаш. Ашық ауада да, суда да емен жақсы сақталады.

Шетен (ясень) – ағашы еменге ұқсас, тек түсі ашығырақ.

Шамшат (бук) – ақ түсті, әрі берік ағаш.

Қайың – ең көп таралған ағаш. Қайың қатты, берік болғанмен, ылғалдану мен құрғаудың алма-кезек ауысуынан төтеп бере алмайды.

Көктерек (осина) – жұмсақ жеңіл ағаш.

Ағаштың физикалық және механикалық қасиеттері. Ағаштың түсі мен құрылым сипаты (текстура) бойынша оның қай түрге жататынын анықтауға болады. Ағаштың дәл тығыздығы оның барлық түрлеріне біршамалас келеді. Орташа $1,55 \text{ г/см}^3$. Ағаштың орташа тығыздығы оның түріне, кеуектігіне, өсу жағдайларына, ылғалдылық және т.б. байланысты. Орташа тығыздық шамасы орташа $0,37\text{--}0,7 \text{ г/см}^3$ аралығында болады.

Ылғалдылық – ағаштың бойындағы сол сәттегі ылғал мөлшері. Ағаш ылғалдылығының 3 түрі болады: ұсақтамырлық (копилярлық), сусорғыштық және химиялық байланыстағы. Ылғалдылық дәрежесіне қарай ағаштар: суағаш, жаңа кесілген (ылғалдығы 33 процент және одан жоғары), ауалық құрғақ (15 -20 %) бөлмелі құрғақ (8-12%) және мүлде құрғақ лаборатория $100\text{--}105^\circ$ -та кептірілген [2].

Шартты ылғалдылық - 12%. Құрылыста ылғалдылығы 15-20 % ағаштарды пайдалануға рұқсат етіледі.

Сусорғыштық – құрғақ ағаштың қоршаған ортадан ылғал жұтуын немесе өз бойынан ылғал шығаруын айтады. Қоршаған ортаның ылғалдылығы ылғи өзгеріп отыратындықтан, ағаштың да ылғалдылығы өзгеріп отырады.

Ағаштың механикалық қасиеттері әр бағытта әртүрлі. Сонымен бірге ағаштың механикалық қасиеттері ағаштың түріне, ылғалдылығына, ағаштың ақауларына байланысты. Ағаш материалдарының құрылыста пайдаланғанда оның осы қасиеттерін ескеру қажет. Ағаштың механикалық қасиеттері едәуір мөлшерде оның ылғалдылығына тәуелді. Ылғалдылығы артқан сайын ағаштың беріктігі азая түседі. Ағаштың ақаулары оның механикалық қасиеттерін едәуір төмендетеді. Әртүрлі ортада (тұздар, сілттілер, қышқылдар) түрлі ағаштардың төзімділігі түрліше болады. Қышқылдар мен ертінділер ұзақ уақыт әсер еткенде ағаштар баяу бүліне бастайды. Өзен суынан қарағанда теңіз суынан ағаш төзімсіздеу келеді.

Кесте 1 - Қылқан жапырақты және жапырақты ағаштардың (12° ылғалдылықта) физика-механикалық қасиеттерінің орташа көрсеткіштері

№	Ағаш түрлері	Орташа тығыздығы кг/м^3	Ұзына бойлық беріктік шегі, МПа		
			созғанда	сыққанда	тұрақты июде
1	Қарағай	500	110	48	35
2	Балқарағай	600	125	62	105
3	Шырша	450	120	44	80
4	Самырсын	370	700	40	70
5	Шамшат	670	130	56	105
6	Емен	700	130	58	106
7	Қайың	630	125	55	110
8	Көктерек	480	120	42	78

Кептіру – ағаш бұйымдары мен конструкцияларының қызмет мерзімін ұзарту мен сапасын арттырудың негізгі шараларының бірі. Кептіру табиғи және жасанды болады.

Табиғи кептіру ашық аспан астында, немесе іші құрғақ жабық үй ішінде іске асады. Кептірудің бұл түрі көп уақыт қажет етеді; апта, кейде айлар өтеді.

Жасанды кептіру – кептіру камераларында ыстық ауа, газ, бу немесе жиілігі жоғары тоқ күшімен жүргізіледі. Жасанды кептірудің ең көп таралған түрі камераларда кептіру. Камералар бітеу жабылады, оның ішінде температураны реттеуге, ағаштан шыққан ылғалды аластауға мүмкіндік береді [3].

Ағашты шіруден сақтау үшін конструкциялық шаралар қолданады: оны топырақтан, бетоннан және тастан аулақтайды (ағашты оларға тікелей жанастырмайды), желдету үшін арнайы каналдар жасайды, ағаш конструкцияларын жауын-шашыннан қорғайды, терезенің сыртқы жақтауларының төменгі жағынан суағар жасайды. Алайда конструкциялық сипаттағы шаралармен ағашты шіру мен суланудан толық сақталынбайды. Ағашты шіруден оны алдын-ала химиялық заттардың көмегімен антисептиктермен қорғайды. Бұл үшін суда еритін және майлы антисептиктер мен антисептикалық пасталар пайдаланады. Суда еритін антисептиктер ылғалға тап болмайтын конструкцияларға, яғни ылғалды, тұрғын және өндірістік ғимараттарды салғанда қолданылады.

Майлы антисептиктерді олардың улы, күлімсі иісі және жаққанда бояулық рен беретіндіктен, оларды ашықта, жерде немесе суда орналасатын конструкцияларды қорғау үшін қолданады. Майлы антисептиктерді ғимараттардың ішіндегі конструкциялар үшін пайдаланады. Антисептикалық пасталарды ылғалдылығы жоғары жағдайдағы ғимараттардың конструкцияларын қорғау үшін қолданылады [4].

Ағашты жәндіктердің зардабынан қорғау үшін химиялық инсектицидтер қолданылады. Инсектицидтерді куст, суспензия, эмульсия, аэрозоль және газ түрінде пайдаланады. Инсектицид улы болғандықтан оларды пайдаланғанда сақтық жасау керек.

Өзінің табиғи физикалық құрылымы мен химиялық құрамы сақталған ағаштан жасалған материалдар ағаш материалдар деп аталады. Олар өңделмеген (жұмыс) және өңделген (кесілген), жарылған ағаш материалдары т.б. болып екіге бөлінеді.

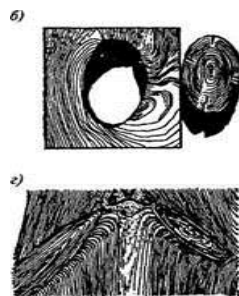
Жұмыр ағаш материалдары бұтақтарынан тазартылған діңнің кесінділері. Жіңішке басының диаметріне қарай жұмыр ағаш материалдары бөрене, төсеніш ағаш, сырғауыл деп аталады.

а – сау бұтақ

б – босаған бұтақ

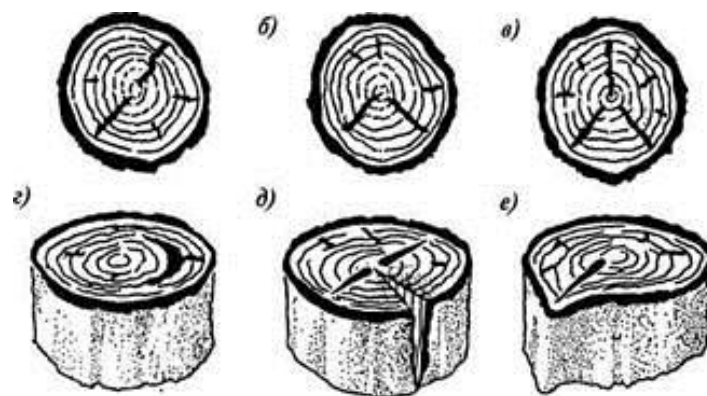

в, г – мүйізделген бұтақ

Сурет 1. Бұтақ түрлері

Құрылыстық бөренелер мен тілінетін ағаш материалдарының жіңішке жағының диаметрі 14 см-ден кем болмауы және ұзындығы 4-6,5 метр болуы тиіс. Олар

қабығынан тазартылып, көлденеңінен тік кесілуі керек. Сапасы бойынша бөренелер үш сортқа бөлінеді. Сортты анықтау бөренедегі ақауларға байланысты. Ағаштың ақаулары: бұтақтар, жарықтар, діңі мен құрылымының дұрыс қалыптасуы, бояуының түзу еместігі, жәндіктердің зақымы.

Сурет 2. Жарықшақ түрлері.

а,б – кесе көлденең, в – догал, г – аяздан жарылу, д,е – кебуден жарылу

Құрылыстық бөренелер тұрғын үй, өнеркәсіптік, мәдени-тұрмыстық ғимараттардың күш түсетін конструкциялары ретінде қолданылады, сонымен қатар қадалар мен ағаш көпірлерді салуға қолданылады. Төсеніштік жұмыр ағаштар (подтаварники) жоғары басының диаметрі 8-13 см және ұзындығы 3-9 м діңнің бөлігі. Оны тұрғын үй және ауыл шаруашылық құрылысында, косалқы және мерзімдік ғимараттарда және т.б. түрлі мақсатта қолданылады.

Сырғауылдардың (жерди) жіңішке басының диаметрі 3 см, ұзындығы 3-9 м. Оларда төсеніштік жұмыр ағаштар сияқты пайдаланады.

Тілінген ағаш материалдары (пило материалы) тілінетін бөренелерді ұзын бойына тілу арқылы дайындайды. Олар: пластиналар – бөренелерді екіге бөліп тілгенде шыққан жарты бөренелер, ширектіктер (четвертины) бөренені төртке бөліп тілгенде шыққан бөренеге ширегі.

Шет тақтай (горбыль) – бөрененің шеткі тілігі, бір жағы ғана араланған, бір жағы сол қалпында қалдырылған бөрененің тілігі.

Тақтайлар бөрененің ортасын ұзын бойына тілгенде шығады. Тақтайлардың қалыңдығы 13-100, ені 80-250 мм, яғни ағаштың ені қалыңдығынан екі есе артық болуы тиіс.

Тақтайлар қыры алынбай (необрезные) және қыры алынған (обрезные) болады. Төрт қырлы ағаштар (брусья) қалыңдығы немесе ені 100-250 мм.

Ағаштан жасалынған бұйымдар:

Үстіріктелген қума бұйымдар (строганные погонажные изделия) еден тақтайлары, кертілген (шпунтованные) еден тақтайлары, кенереліктер, көмкерліктер, терезе, есік жақтауының көмкермелері (наличники)

Паркетті еден бұйымдары:

Жеке паркет ұсақтіліктер (планкалар). Олар қатты ағаштардан (емен, қайын, балқарағай т.б.) жасалады. Ұзындығы 150, 200, 250, 300, 400 мм ені 30-60 мм, қалыңдығы 15 және 18 мм.

Құрама паркет (наборный паркет) – қатты қағазға желімделген паркеттер 400x400, 600x600 мм.

Қалқан паркет тақтайлар мен қырлы ағаштарға желімделген паркет пластиналары. Паркеттік тақтай – ұзын жұқа таспа тақтайларға (рейкаларға) желімделген ұсақ тіліктер. Ұзындығы 1200,1800,2400,300мм, ені 160мм, қалыңдығы 25мм.

Ұшқат (фанера) ұзындығы 3м, ені 2м, қалыңдығы 15мм-ге дейін.

Ағаштан жасалған құрылыс конструкциялары мен бөлшектерді ағаш өңдейтін зауыттар мен комбинаттарда жасайды, құрылыс бойында оларды түзетіп, реттеудің қажеті жоқ, дайын бұйымды тиісті орнына жалғастырады. Бұларға қарастырмалы ағаш үй құрамалары (комплектілері), ауылшаруашылық ғимараттары конструкцияларының бөлшектері мен элементтері (арқалықтар, торкөз аралықтар), қабатаралық және төбе жабындылары т.б.Жұмыстың сипатына және ғимараттардың жағдайларына құрылыстық ағаш конструкцияларының құрама бөліктерін бір-бірімен болтпен, қапсырма шегемен (скоба), қамытпен (хомут-сақина) кертпе ойық немесе желіммен жалғанады [5].

Беріктігі өте жоғары суға төзімді фенолоформальдегидтік желімдерді қолданып, қысқа ағаш материалдарынан (кесінділерден), беріктігі өте жоғары, ұзақ мерзімге шыдайтын, отқа төзімді мөлшері мен пішіні әрқилы конструкциялар жасауға болады. Оның үстіне, желімделген конструкциялар басқаларына қарағанда салмағы жеңіл, бағасы арзан, пайдалануда сенімді болады, өйткені оларды жасауға ағаштың анизотроптық қасиеттері (физикалық қасиеттерінің біркелкі еместігі)ескеріледі, ал желім қабаты конструкцияның тұтастығы қамтамасыз етеді.Желімделген ағаш конструкцияларын көбінесе қылқан жапырақты ағаш түрлерінен тілінген ағаш материалдарынан, кейде құрылыс ұшқатын (фанера)суға төзімділігі желіммен біріктірілген қолданып жасайды. Бұларды өндірістік ауылшаруашылық және кейбір өнеркәсіп ғимаратарын жабуға (химиялық ортада), Қиыр Солтүстік пен жер сілкінетін аудандарда ғимараттар салуға пайдаланады.

Аз қабатты зауыттарда жасалатын үйлерді дайындағанда ағаштан жасалған бұйымдар мен ағаш шикізаты қалдықтарын кешенді пайдаланған тиімді. Қалдықтардан фибролит және арболит ағаш талшықты, ағаш жаңқалы тақталар шығарылады.

Ағаш конструкциялары мен бұйымдарды жанудан қорғау. Сұйық шыны негізінде жасалған бояулар немесе қатықтар (пасталар), түріндегі оттан қорғайтын құрамдарды ағаш құрамаларының (конструкцияларының) сыртына жағады.Жанудан қорғаудың ең тиімді тәсілі – ағашқа антипирин сіңіру. Мысалы, фосфор қышқылды аммоний, бор, борлы қышқын ерітінділері.Антипирен сіңген ағаш қызғанда тұздар жануға кедергі келтіретін химиялық заттар түзіп ыдырайды.

Бұл құрылыс материалының басқа да құрылыс материалдарымен салыстырғандағы салыстырмалы түрде пайдалану мерзімі мен ылғалға төзімділігінің төмендігі, шіруі, отқа жануы және сондай-ақ бірқатар басқа кемшіліктеріне қарамастан, жеңіл, берік, қол жетімді, өңдеуге икемділігі және экологиялық таза бірегей қасиеттері арқасында пайдаланудан бас тартуға мүмкіндік бермейді

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Кислый В.В. Нормируемые пороки лесопroduкции и способы их учета. / Строение, свойства и качество древесины. - М. - Мытищи. 1990. - 248- 251с.
2. «Ағаш конструкцияларының қауіпсіздігіне қойылатын талаптар» техникалық регламенті. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 26 желтоқсандағы №1265 Қаулысы.
3. Сүлеймен Е.Б. Материалтану. Оқулық. // С.Торйғыров атындағы ПМУ. Павлодар – 2006. – 261б.

4. Иванов Ю.М., Мальчиков А.В., Славик Ю.Ю. Надежность деревянных конструкций и темп накопления повреждений в материале. // М.: Строительство. Изв. вузов. 1992. №3. - с. 16-20.

5. Ковальчук Л.М., Турковский С.Б., Пискунов Ю.В. и др. Деревянные конструкции в строительстве. - М.: Стройиздат. 1995. - 248с.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются широко используемое в строительстве строительный материал дерево, их виды и физико-механические характеристики. А также проведены способы защиты их от разрушения биологических факторов и анализ деревянным строиматериалам и изделиям.

RESUME

The paper considers a tree widely used in building construction materials, their types and physical and mechanical characteristics. And also ways of their protection from destruction of biological factors and the analysis to wooden building materials and products are spent.

УДК 666.712

С.А. Монтаев, доктор технических наук, профессор

А.Б. Шингужиева, магистр технических наук

Г.С. Имашева, магистрант

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

ИССЛЕДОВАНИЕ ФИЗИКО-МЕХАНИЧЕСКИХ СВОЙСТВ СТЕНОВОЙ КЕРАМИКИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ОТХОДОВ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Аннотация

Приведены результаты исследования по изучению закономерностей изменения физико – механических свойств стеновой керамики от вида и процентного содержания вводимых добавок. В качестве основного сырьевого компонента выбраны лессовидные суглинки Западного Казахстана, в качестве корректирующих добавок – доменный и металлургический шлаки. Результаты исследований показали, что содержание шлаков в количестве 10, 15 %, уменьшает среднюю плотность и водопоглощение, и увеличивает прочностные показатели готовой продукции.

Ключевые слова: стеновая керамика, обжиг, шлак, свойства

Жилищное строительство в Республике Казахстан требует комплексного подхода по развитию и совершенствованию технологий производства строительных материалов, ориентированные на сбережение энергетических и природных сырьевых ресурсов.

В настоящее время в связи с большим объемом промышленного и жилищного строительства возрос спрос на керамический кирпич с повышенными физико-техническими и эстетико-потребительскими свойствами.

В современных условиях рыночной экономики необходима разработка энерго- и ресурсосберегающих технологий, обеспечивающих выпуск конкурентоспособного керамического кирпича. Экономное и рациональное использование материальных и топливно-энергетических ресурсов было и остается одной из главных задач, непосредственно связанной с повышением эффективности общественного производства.

Надежный способ строительства, сравнительно низкие затраты весьма убедительные аргументы в пользу керамических стеновых материалов. Если к этому добавить невысокие эксплуатационные издержки и долговечность сооружений, а кирпичные стены практически не требуют сложного и дорогостоящего ремонта, что можно рассматривать как дополнительную прибыль при оценке приведенной стоимости 1 м^2 стены.

Сегодня актуальной становится проблема запасов глинистого сырья, его повсеместная распространенность и доступность являются важными факторами как для вновь строящихся, так и для работы действующих предприятий. Ресурсы традиционного керамического сырья истощаются, а это глины и суглинки, которые можно использовать без корректировки состава в производстве керамических стеновых материалов, становится все меньше и меньше. В тоже время, со снижением запасов высококачественного глинистого сырья повышаются требования к качеству выпускаемой продукции, увеличивается спрос на керамический кирпич.

Для изготовления стеновых материалов наиболее широкое применение нашли распространенные легкоплавкие глины, суглинки и лёссы [1,2], аргиллиты [3], алевролиты [4] и легкоплавкие глинистые сланцы [2-5].

Применение этих видов сырья в производстве стеновой керамики стало возможным за счет введения добавок, регулирующих свойства формовочных смесей и свойства готовой продукции, а также изменения технологии подготовки сырья [6-8].

В последнее время много внимания уделяется переработке или утилизации отходов различных производств [9-11].

С точки зрения качественной корректировки химико-минералогического состава силикатных систем одним из перспективных модифицированных добавок является отходы промышленности.

Поэтому целью нашей работы является исследование зависимостей физико-механических свойств керамического кирпича с использованием шлаков.

Основным сырьем являются лессовидные суглинки Западного Казахстана, корректирующие и модифицирующие добавки – доменный гранулированный шлак АО «АлсеролМиттал Темиртау и металлургический шлак литейного цеха ТОО «КазАрматром».

Для исследований составлялись две композиции: «суглинок-доменный шлак» (система 1) и «суглинок-металлургический шлак» (система 2).

Предварительно суглинок, затем и шлаки подвергались измельчению в шаровой лабораторной мельнице марки МШЛ-1П с удельной поверхностью 1500 г/см^2 .

Из подготовленных компонентов составлялись сырьевые композиции путем взвешивания и дозирования. Конкретные составы керамических композиций представлены в таблице 1.

Из исследуемых составов приготавливалась керамическая масса с формовочной влажностью 20-22 %. Затем изготавливались образцы цилиндры методом полусухого прессования, давление прессования составляло 20 МПа. Отформованные образцы

сушились в сушильном шкафу при температуре 70-80 °С до остаточной влажности 7-8%.

Таблица 1 - Составы керамических композиций на основе лессовидного суглинка с добавлением шлаков

№	Содержание суглинка, %	Содержание металлургического шлака, %	Содержание суглинка, %	Содержание доменного шлака, %
1	100	0		
2	90	10		
3	85	15		
4	80	20		
5			90	10
6			85	15
7			80	20

Следующим этапом наших исследований явилось обжиг керамических композиций в лабораторной электрической печи СНОЛ 80/12 в интервале температур 1000 °С и 1050 °С.

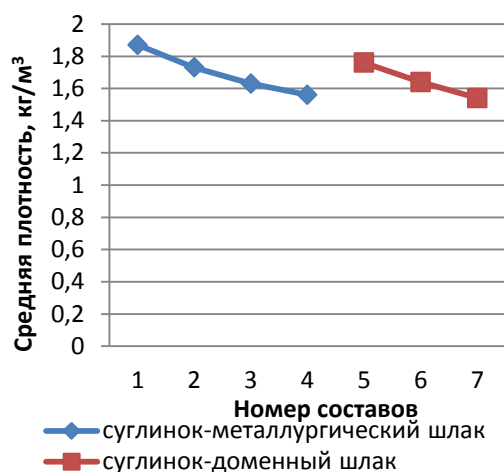
Охлаждение образцов осуществлялось при отключенной печи до комнатной температуры.

Термообработанные образцы-цилиндры подвергались испытанию по определению физико-механических свойств. Результаты исследований по физико-механическим свойствам разработанных составов показаны в таблицах 2, 3 в интервале температур 1000 °С и 1050 °С.

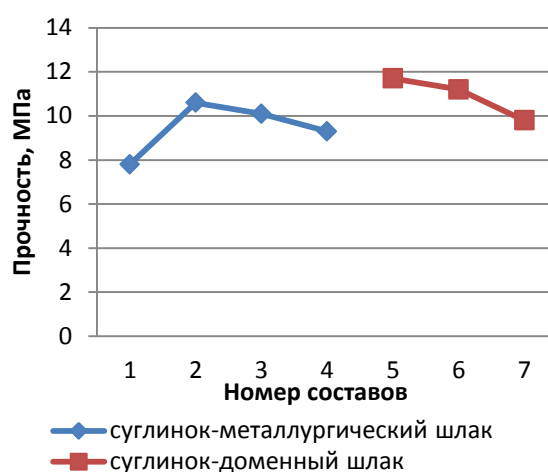
Таблица 3. Физико-механические свойства керамической композиции «лессовидный суглинок-металлургический шлак» и «суглинок-доменный гранулированный шлак» при температуре обжига 1000 °С.

Номер состава	Средняя плотность, г/см ³	Прочность при сжатии, МПа	Водопоглощение, %
1	1,87	7,8	19,8
2	1,73	10,6	11,8
3	1,63	10,1	12,6
4	1,56	9,3	10,8
5	1,76	11,7	11,5
6	1,64	11,2	12,2
7	1,54	9,8	10,6

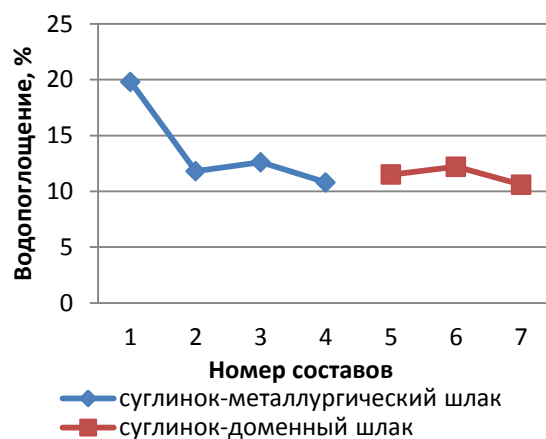
Зависимости средней плотности, прочности при сжатии, водопоглощения разработанных составов в двух рассматриваемых системах при температуре обжига 1000 °С показаны на рисунке 1.

а)

б)

в)

Рисунок 1. Зависимости составов керамических композиций в рассматриваемых системах при температуре обжига 1000°C от а) средней плотности; б) прочности; в) водопоглощения

Результаты научно-экспериментальных работ показывают следующее: средняя плотность образцов на основе чистого суглинка выше составляет 1,87 г/см², чем у системы 1 – варьирует от 1,56 до 1,73 г/см², у системы 2 – варьирует от 1,54 до 1,76 г/см². При этом прочность при сжатии образцов на основе чистого суглинка ниже и составляет 7,8 МПа, чем у системы 1, которая варьирует от 9,3 до 10,6 МПа и у системы 2 – 9,8-11,7 МПа.

Показатели водопоглощения у образцов на основе чистого суглинка самый высокий и составляет 19,8 %, чем у системы 1, значения варьируют от 10,8 до 11,8 %, у системы 2 – 10,6-11,5.

Таблица 4. Физико-механические свойства керамической композиции в рассматриваемых системах при температуре обжига 1050 °С.

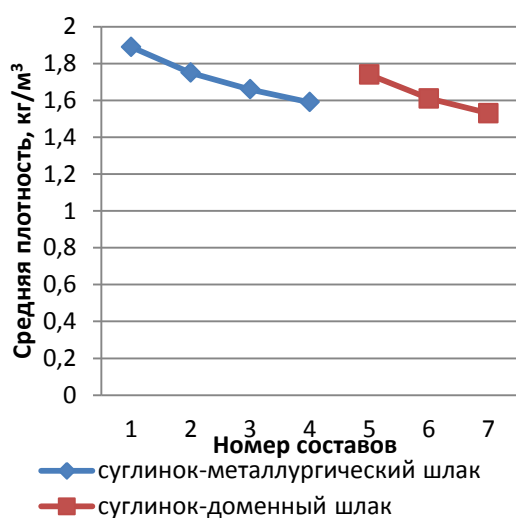
Номер состава	Средняя плотность, г/см ³	Прочность при сжатии, МПа	Водопоглощение, %
1	1,89	7,9	19,8
2	1,75	10,9	11,4
3	1,66	10,3	12,6
4	1,59	9,4	10,7
5	1,74	11,8	11,6

Продолжение таблицы 4			
6	1,61	11,4	12,3
7	1,53	9,9	10,6

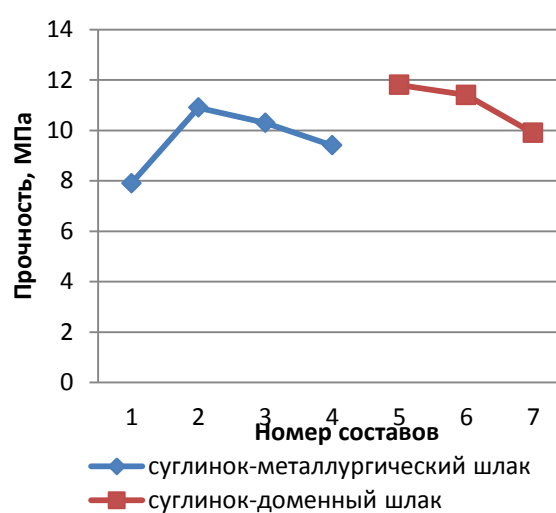
Зависимости средней плотности, прочности при сжатии, водопоглощения разработанных составов в двух рассматриваемых системах при температуре обжига 1050 °С показаны на рисунке 2.

Результаты научно-экспериментальных работ показывают следующее: средняя плотность образцов в системе «суглинок-металлургический шлак» (система 1) – варьирует от 1,59 до 1,75 г/см², у системы «суглинок-доменный шлак» (система 2) – варьирует от 1,53 до 1,74 г/см². При этом прочность при сжатии образцов на основе чистого суглинка ниже и составляет 7,9 МПа, чем у системы 1, которая варьирует от 9,4 до 10,9 МПа и у системы 2 – 9,9-11,8 МПа.

Показатели водопоглощения у образцов на основе чистого суглинка самый высокий и составляет 19,8 %, чем у системы 1, значения варьируют от 10,7 до 11,4 %, у системы 2 – 10,6-11,6 %.

а)

б)

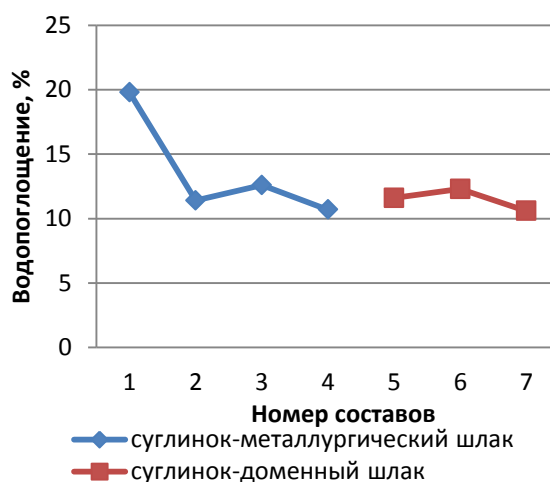

Рисунок 2. Зависимости составов керамических композиций в рассматриваемых системах при температуре обжига 1050°С от а) средней плотности; б) прочности; в) водопоглощения

Таким образом, добавки в виде шлаков способствуют улучшению физико-механических свойств керамики. Ресурсосбережение обеспечивается как за счет вовлечения дешевых сырьевых материалов, так и отходов промышленности.

Использование шлаков в производстве керамического кирпича способствует улучшению экологической обстановки, уменьшению пагубной нагрузки на окружающую среду, сокращению объемов хранения отходов в амбарах, полигонах.

В составах исследуемых керамических масс использовались до 20 % отходов промышленности в виде шлаков взамен природной глины, что способствует утилизации указанных отходов путем получения качественной стеновой керамики.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бутт Ю.М. Общая технология силикатов: учебник. -М.: Стройиздат, 1976. - 600 с.
2. Будников П.П. Химическая технология керамики и огнеупоров: учебник /П.П. Будников, В.Л. Балкевич, А.С. Бережной и др. / под общ.ред. П.П. Будникова, Д.Н. Полубояринова. – М., Стройиздат, 1972.-552 с.
3. Истомин В.И. Подбор оптимального фракционного состава у аргиллитов для производства кирпича / В.И. Истомин, В.Я. Толкачев, Н.Ж. Сорокин //Строительные материалы. – 1980.- №4. –С. 23-24.
4. Рожкова Н.С. Использование отходов углеобогащения в производстве керамического кирпича // Пр-стьстроит.материалов. Сер. 11, Использование отходов попутных продуктов в производстве строительных материалов и изделий. Охрана окружающей среды: отчет опыта: экспресс – инф.-М.: ВНИИЭСМ, 1988. - Вып.2. - С. 8-10.
5. Устьянова В.Б. Подбор состава сырьевой смеси для двухслойного лицевого кирпича / В.Б. Устьянова, Б.В. Лобанов, В.В. Кузьмович //Строительные материалы.- 1980.-№3.-С.15-16.
6. Нурбатуров К.А., Сулейменов Ж.Т., Н.Т.Ибраев Активные добавки комплексного действия. // Пр-сть керамических стеновых материалов и пористых заполнителей. Отеч.опыт: экспресс-информация.-М.: ВНИИЭСМ, 1988.-Вып.1.-С.8-9.
7. Бурлаков Г.С. Производство стеновой керамики на основе низкокачественных суглинков и промышленных отходов предприятий Ростовской области / Г.С. Бурлаков. В.П. Петров, М.А. Кабатова // Пр-стьстроит.материалов. Сер. 11. Использование отходов, попутных продуктов в производстве строительных материалов и изделий. Охрана окружающей среды. Отеч. опыт: экспресс-информ. – М.: ВНИИЭСМ, 1988.- Вып.2.-С. 1-12.
8. Завадский В.Ф. Особенности формирования прочной структуры шихт на основе суглинков и шлака в процессе обжига и остывания черепка / В.Ф. завадский, Г.И. Стороженко // Изв. Вузов. Строительство и архитектура. – 1985.- №3.- С.68-71.
9. Лохова Н.А., Стибунова Н.С. Особенности пористой структуры стенового керамического материала с органо-кремнеземистой добавкой // Системы.Методы. Технологии. 2012 № 1 (13). С. 143-146.
10. N.A. Kuvykin, A.G. Bubnov, V.I. Grinevich, Hazardous waste, Ivanovo State University of Chemistry and Technology, Ivanovo, 2004. (In Russ.).
11. I.V. Starostina, S.V. Sverguzova, I.V. Ovcharova, P.V. Besedin, E.A. Pendurin, E.M. Kuzina, Recycling of microbiological industry waste with the obtaining of foaming agents for building industry, International Journal of Applied Engineering Research. 21 (2015) 42701-42706.

ТҮЙІН

Қоспалардың түрлеріне және құрамына байланысты қабырға керамикасының физика-механикалық қасиеттерінің өзгеру заңдылықтарының зерттеу нәтижелері келтірілген. Негізгі шикізаттық компонент ретінде Батыс Қазақстан облысының лессті саздары, ал қосымша қоспалар ретінде – домендік және металлургиялық шлактар қолданылды. Зерттеу нәтижелері: керамикалық массаға 10, 15 % шлакты қосу арқылы дайын өнімнің орташа тығыздығымен сусіңіргіштігінің азайып, беріктік көрсеткіштерінің артқанына көз жеткіздік.

RESUME

The results of a study on the study of the regularities of the change in the physical and mechanical properties of wall ceramics from the types and the percentage content of the additives are presented. The loess-like loams of Western Kazakhstan were chosen as the main raw material component, and blast-furnace slag and metallurgical slag were used as correcting additives. The results of the research showed that the content of slag in the amount of 10, 15%, reduces the average density and water absorption, and increases the strength parameters of the finished product.

УДК: 691.327.3

Ж.Ы.Мәделі, студент

А.Р.Мұханбетжанова, студент

Б.Л.Ідірісов, студент

К.Ж. Досов, техника ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық–техникалық университеті, Орал қ.

ОРГАНИКАЛЫҚ ТОЛТЫРҒЫШТАР ЖӘНЕ МИНЕРАЛДЫҚ ҚОСПАЛАР НЕГІЗІНДЕГІ АРБОЛИТТИ ЖЕҢІЛ БЕТОН ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Аннотация

Бүгінгі таңда басым бағыттардың бірі – арболит өндірісінің технологиясын жетілдіру. Арболит қарапайым жергілікті құрылыс материалынан жасалған жеңіл бетондардың тиімді түріне жатады. Арболит өндіру үшін жергілікті органикалық шикізат пен қатар металлургиялық қалдықтар мен отын өнеркәсібінің қалдықтары да қолданылады.

Түйін сөздер: арболит, минералдық қоспа, кальций хлориді, технология.

Қазақстанда құрылыс индустриясы және құрылыс материалдарының өнеркәсібі қарқынды дамып келеді. Құрылыс материалдарының өндірісі - өңдеуші өнеркәсіптегі өндіріс көлемінің 8,6%-ын қамтамасыз етіп отыр. Құрылыс материалдары өндірісінде маңызды мәселенің бірі үнемді шикізатты пайдалана отырып сапалы әрі экологиялық таза құрылыс материалын жасап шығару болып табылады. Осы кезекте Қазақстанда органикалық толтырғыштар негізіндегі бетон шығару іске асырылған. Осы бағытты ұстана отырып біз органикалық толтырғыш негізінде жасалған жеңіл бетон түрі – арболитті жасау технологиясының ғылыми - зерттеу жұмыстарын орындадық. Арболит дегеніміз органикалық толтырмалардан (80-90%), химиялық қоспалар, су және байланыстырғыш материалдар қоспасынан алынатын жеңіл бетон болып табылады.

Арболитты жасап, сынақтан өткізудегі себеп: арболит экологиялық жағынан таза, үй салуда жеңіл әрі ылғал өткізбейтіндігімен ерекшеленеді. Отқа төзімді, шірімейді. Ол өнеркәсіп, азаматтық және ауыл шаруашылық құрылысында, қабырғалар мен аралықтарды құруға арналған панельдер мен блоктар, плиталар және ғимарат жабындары, жылу окшаулағыш және дыбыс окшаулағыш плиталар түрінде қолданылады. Арболитке агрессивті ортаның әсері және 50 °С жоғары және 40 °С төмен температураның жүйелі әсері рұқсат етілмейді. Тұрақты салмақ жағдайына дейін кептірілген орташа тығыздықтан тәуелді арболит жылу окшаулағышқа (орташа тығыздылығынан 500 кг/м³ дейін) және конструкциялық (500-850 кг/м³) бөлінеді.

Жәңгір хан атындағы аграрлық – техникалық университетінің Машина жасау факультетінің оқу зертханаларында эксперименттік жұмыстар жүргізілді. Зерттеу барысында болашақ материалдар жасауда толтырғыш ретінде №1 кестеде көрсетілгендей ағаш ұнтағы, қамыс жонтақтары, күріш қауызы пайдаланылды, сонымен қатар минералдық қоспа ретінде кальций хлориді (CaCl) қолданылды. Кешенді минералдық қоспалар қосылған органикалық толтырғыштар негізіндегі бетонды өндіру кезінде кешенді минералдық қоспалар беріктігін жоғарылату, қатаю процесін жоғарылату үшін, бетон қоспасының технологиялық қасиетін жақсарту үшін қолданылады.

Кесте 1 - Арболит шикізаттарының және байланыстырғыштарының көрсеткіштері

Органикалық толтырғыштар	Мекені	Минералдық қоспа	Байланыстырғыш
Ағаш ұнтағы	Орал қаласы, ЖШС Олевит		
Қамыс жонтақтары	Орал қаласы, Анискино көлі жағалауы	CaCl	Портландцемент М 400
Күріш қауызы	Қызылорда облысы, Шиелі ауданы ЖШС «Сыр маржаны»	7-9 %	Портландцемент М 400

Органикалық толтырғыштың ерекшелігі – олардың құрамындағы гемицеллюза суда еріп, сахароза түзеп портландцементтің қатаюын бәсеңдетеді. Бұл зиянды әсерді жою немесе әлсірету үшін алдымен органикалық түйірлердің бетін минералды затпен жабу, онан соң толтырғышты байланыстырғыш затпен араластырып, одан әрі цементтің қатаюын жылдамадататын үстеме араласпасын қосу қажет.

Сурет 1. Арболитараласпасын жасауда пайдаланылған компоненттер.

Бетон беріктігіне ең алдымен органикалық толтырғыштардың түрлері, олардың формасы және толтырғыш бөлшектерінің өлшемдері, химиялық қоспалардың түрлері, бетон қоспасына оларды қосу әдістеріне, байланыстырғыштың белсенділігіне, енгізілетін толтырғыштардың санына байланысты болады. №2 кестеде әртүрлі толтырғыш түрлеріндегі арболиттің беріктік көрсеткіштері көрсетілген.

Кесте 2 - Әртүрлі толтырғыш түрлеріндегі арболиттің беріктік көрсеткіштері

Органикалық толтырғыш түрлері	Арболит тығыздығы, кг/м ³	28 тәуліктегі қатаюда арболитты қысқандағы беріктік шегі, МПа		Жұмсару коэффициенті, К
		қысқандағы	майысқандағы созылу	
Ағаш ұнтағы	600	3,4	1,15	0,69
	700	3,84	1,32	0,73
	800	4,01	1,85	0,74
	900	4,10	1,98	0,78
Қамыс жонтақтары	600	2,5	1,13	0,60
	700	2,63	0,8	0,67
	800	2,9	0,95	0,73
	900	3,03	1,40	0,75
Күріш қауызы	600	3,21	1,17	0,68
	700	3,28	1,48	0,70
	800	3,69	1,64	0,72
	900	3,76	1,87	0,75

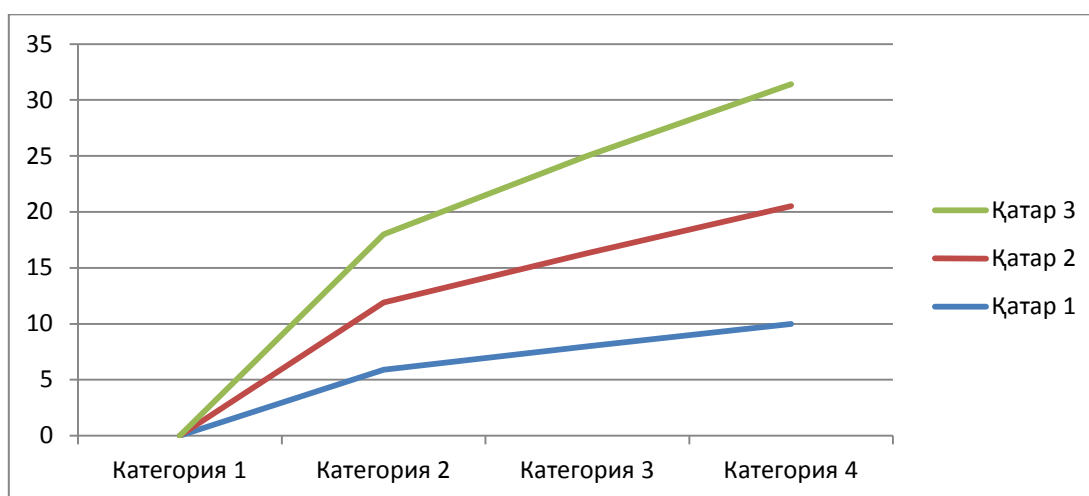

Сурет 2. Арболит үлгілерін кептіру процесі.

48 сағ. суда сақтағаннан кейінгі арболит үлгілерін қысу арқылы суға төзімділігін анықтадық. Органикалық толтырғыш негізіндегі арболиттің жұмсару коэффициенті 0,69...0,75 аралығында. Су сіңіруге сынақ қалыпты атмосфералық қысымдағы үлгі-текшеде сыналды. Сонымен қатар №3 суретте көрселіген, арнайы камера көмегімен суға төзімділігі анықталды.

Сурет 3. Материалдың суға төзімділігін анықтау камерасы. КПУ – 1М

Сурет 4. Тығыздығы бойынша арболиттің су сіңіру кинетикасы.

№ 4 сурет бойынша арболиттің 1 тәуліктегі су сіңіргіштігінің көрсеткіші: ағаш ұнтағы үшін - 24%, қамыс жонтақтары үшін - 37%, күріш қауызы үшін - 28% шаманы көрсетті.

Кесте 3 - Арболиттің аязға төзімділігінің көрсеткіштері.

Арболиттің тығыздығы, кг/м³	Цикл бойынша сынақтан өткен арболиттің аязға төзімділік коэффициенті		
	15	25	35
650	0,90	0,00	0,74
700	0,92	0,83	0,75
750	0,94	0,86	0,78
800	0,94	0,87	0,80
900	0,95	0,90	0,82

МЕСТ 19222-84 бойынша сыналған арболттің аязға төзімділігі 15%, ал сыналмаған кездегі аязға төзімділігі 5%-дан аспау керек. Күріш қауызының арболиті 0,80°C қарсылық коэффициентімен 35 сынау циклына ұшырады. Арболиттің жоғары аязға төзімділігі жақсы кеуекті құрылымы және минералдық құрамымен анықталды.(№ 5 сурттте көрсетілген)

Сурет 5. Жылыту және суыту камерасы. КТХ.

Қорытындылай келе, біз арболиттің құрамын және физико-механикалық қасиетін ұсынылған технология бойынша жақсарттық. Жүйелі талдау әдістері арқылы құрамында органикалық байланыстырғышының негізінде жасалған арболит, өнеркәсіптік және ауылшаруашылық қалдықтарын орынды пайдалану үшін жеңіл бетон ретінде сынақтан өтті және жоғарыда атап өткен бірнеше техникалық қасиеттерімен ерекшеленді. Біздің эксперименттік зерттеу жұмысы барысында жасалынып шығарылған негізгі құрылыс материалдарының бірі арболитті жеңіл бетонның стандарттарға сәйкес көрсеткіштері өз нәтижесін көрсете алды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Арболит. Производство и применение / Сост. В.В.Арсениев. – М.: Стройиздат, 1977. – 348 с.
2. Батырбаев, Г. А. Рисовая лузга – заполнитель при производстве арболита /Ю. С. Шуйская, А. А. Акчабаев // Арболит и его применение. - Саратов, 1976. – С.20 – 30
3. Бишембаев, Б. К. Получение теплоизоляционных материалов на основе отходов рисового производства / А. А. Шарафиев, Б. К. Гатауов, М. С. Аралбаев// Пути использования вторичных ресурсов для производства строительных материалов и изделий. Тез. докл. Всесоюзн. совещ. – Чимкент 9-11 окт. 1986. – с. 476.
4. Есельбаева, А.Г. Арболит с применением золы ТЭЦ. В кн. Новое в химии и технологии силикатных и строительных материалов / Г. А. Батырбаев, З. А. Естемесов// Сборник научных трудов, вып. 1. – Алматы, ЦЕЛСИМ, 2001. - С. 359–369
5. Ибрагимов, Ж. Ә. Құрылыс материалдары өндірісінің технологиялары /М. Т. Рысбеков, А. Т. Медеуов. - Алматы: Бастау, 2014. – 288 б.
6. Иманалиев, К.Е. Технология и свойства шлакощелочного арболита из рисовой лузги: Автореф. дисс. к.т.н. - Алматы, 2007. – 20с.
7. Легкие бетоны на основе безобжиговых цементов / К. А. Бисенов, И. У. Касимов, А. А. Тулаганов, С. С. Удербает. – Алматы: Ғылым, 2005. – 412 с.
8. Удербает, С.С. Высокопрочный арболит на активированном вяжущем// Вестник Кызылординского Государственного университета. – Кызылорда. - 1999. №2. – С. 102-104.

ТҮЙІН

Қазіргі заманауи құрылыс саласында, жеңіл, жылу оқшаулағышы құрылыс материалдарын өндіру өзекті мәселелердің бірі. Сыртқы қоршаушы құрылымдарға

жылу оқшаулаулағыш материалы ретінде қолданылатын арболиттің жасалу технологиясы ұсынылған.

RESUME

In the field of modern construction, light, thermal insulation is one of the topical issues in the production of building materials. The external protective structure is the technology of production of arbolite, which is used as a heat-insulating material.

УДК 691.327.33

Б.Т. Шакешев, техника ғылымдарының кандидаты, доцент

Ш. Е. Боранбаев, студент

Н. Е. Урингалиев, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық – техникалық университеті, Орал қ.

ҰЯЛЫ БЕТОН - ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚҰРЫЛЫС МАТЕРИАЛДАРЫ

Аннотация

Мақалада ғимараттар мен құрылымдар үшін қолданылатын тиімді жылуоқшаулағыш материалдардың түрі зертханалық тұрғыда зерттелген. Материалдарға талдаулар жасалып, олардың ішінен энерготиімді жылу оқшаулағыш материал таңдалды. Басқа материалдарға қарағанда физика-механикалық, жылуөткізгіштік т.с.с қасиеттерінің артықшылықтары көрсетілген.

Түйін сөздер: газдалғанбетон, көбіктібетон, автоклавты, автоклавсыз, блоктар, ұялы бетон, жылу өткізгіштік

Ұялы бетон өндірісінің қазіргі заманғы әдісі өткен ғасырдың тоғызыншы жылдарында ұсынылған және іс жүзінде өзгерген жоқ, бірақ соңғы жылдары материалдың қасиеттері бірнеше рет жақсарып, оны қолдану аясы кеңейтілді. Ұялы бетон өндірісі үшін кеңінен қолданылатын жергілікті материалдар пайдаланылады: құм, әк, цемент және су. Қоспаға аз мөлшерде алюминий ұнтағы қосылады, ол массадағы ауа жасушаларының пайда болуына ықпал етеді және материалды кеуекті етеді. Бұдан кейін масса автоклавқа орналастырылады, онда ол будың ортасында қатайтылады. Энергияны үнемдеу технологиясы ауа, су мен топырақтың ластануына әкелетін қалдықтарды бермейді. Ұялы бетонның бір жағынан қасиеттері бар: тас, екіншісі - ағаш. Бұл қасиеттердің тіркесімі оны тамаша құрылыс материалы етеді. Ұялы бетон тастың беріктігіне ие. Бір блок немесе панель бірнеше ондаған тонна өлшенетін қысуды қолдайды. Тас ретінде бұл жанбайтын, сонымен қатар су немесе ылғалмен іс-жүзінде әрекет етпейді. Екінші жағынан, ұялы бетон ағашқа тән ыңғайлылық пен машинада болады. Ағаш сияқты, ол бұрғыланған өңделіп өңделеді. Әр түрлі бекітпелерді орнату және сымдарды жүргізу оңай. Ұялы бетон көлемінің 80%-на дейін ауа жасушалары толтырылғандығына байланысты, ол тамаша жылу оқшаулау қабілетіне ие яғни , ұялы бетоннан басқа жылу оқшаулағыш материалдарды қажет етпейді.

Өртүрлі климаттық жағдайларда ұялы бетондан жасалған үйлер дерлік мәңгілік және ерекше күтімді қажет етпейді. Материал ағаштан айырмашылығы жоқ және металмен салыстырғанда тот баспайды. Ұялы бетоннан салынған ғимарат өртенбейді.

Жасушалық бетон құрылымының қарапайымдылығы және оның жоғары жылу оқшаулау қасиеттері жылы және суық климатта қолданылған кезде оң бағалауды алды.

Бұдан басқа, барлық жеңіл ұялы газдалған бетон екі негізгі түрге бөлінеді: газдалғанбетон және көбікбетоны. Олар технологиялық белгілеріне қарай бір-бірінен ерекшеленеді. Сондай-ақ, технологияларға байланысты басқа аттары бар: автоклавты және автоклавты емес. Газдалған бетон – бұл автоклавты ұялы бетон, ал көбікті бетон автоклавты емес ұялы бетон.

Сурет 1. Газдалған бетоннан жасалған үй құрылысының кезеңдері

Осы үйдің іргетасын жылыту үшін американдық оқшаулағыш 5см қалыңдығы Стирофозмді пайдаланды.

Ұялы бетон - ол байланыстырушы тұтқыр қоспалардың, кремний компоненттерінің және судың қоспасын қатайту нәтижесінде алынатын жеңіл бетон түрі. Бастапқы қоспаның күп болуынан әуе кезінің көлемінің бөлінген тепе-теңдіктегі бетонның «ұялы» өзіндік құрылымы қалыптасады. Ұялы бетонда осыған байланысты шағын көлемдік салмағы, шағын жылуөткізгіштігі, қажетті беріктігі болады. шикізаттың қол жетімділігі және технологияның қарапайымдылығы, осы қасиеттер ұялы бетонды тиімді қабырға конструкциясына, жеңіл темірбетоннан жасалған ғимараттардың жабындары үшін озық материал жасайды.

Ұялы бетонның кеуектілігі өндіріс барысында түзетуге және әртүрлі көлемдегі тығыздық пен мақсаттағы бетондарды алуға оңай.

Ұялыбетон мақсаты бойынша үш топқа бөлінеді:

- құрғақ күйдегі жылу оқшаулаушы тығыздығы, артық емес 500 кг/м³;
- конструкциялық-жылу оқшаулағыш (жабық конструкциялар үшін) массасы тығыздығы 500 ден 900 кг/м³;
- конструкциялық (темірбетон үшін) массасының тығыздығы 900-ден 1200 кг / м³ дейін.

Тұтқыр цементті ұялы бетондарға портландцемент қызмет етеді.

Автоклавтық беріктендірілген цементсіз ұялы бетонды ұнтақталған 8-ден 25 минутқа дейін сөндіру арқылы сөндірілмеген 1 және 2-сыныптағы әктен жасайды.

Тұтқырды кремний қос тотығынан тұратын минералды қоспамен қолданылады.

Кремний құрамдас бөлігі (жердегі кварц құмы, СНР ұшыру күлі және жер асты түйіршіктелген пештегі шлак) байланыстырғыш заттардың тұтынылуын азайтады және жасушалық бетонның сапасын жақсартады. Кварц құмы әдетте ылғалды әдіспен ұнтақталады және құм қалдығы ретінде қолданылады. Ұсақтау кремний қоспасының салыстырмалы бетін көбейтеді және оның химиялық белсенділігін арттырады. 0.01-ден 0,06 мм-ге дейінгі жұқа дисперстік табиғи кварц-маршалит бөлшектер кездеседі. Ұшқынды күлдің жоғары дисперсиясы бар, сондықтан балғаны қажет етпейді. Күлдің химиялық құрамы белгілі бір талаптарды ескере отырып, кремний диоксиді мен аз

заттектер неғұрлым белсенді компоненттерге ие болуға ұмытылыс жасайды, олар химиялық тоттануды және біркелкі емес көлемді өзгерістерді тудырып қиқарланады . Осылайша, ұшқын күл массасы бойынша: SiO₂ - кемінде 40, Al₂O₃ - 30, Fe₂O₃ - 15, MgO - 3 артық емес, күкірт және күкірт қосылыстары (SO₃ бойынша) – 3-тен артық емес болуы тиіс. Күлде күйдірілмеген көмір бөлшектердің 5% -на дейін рұқсат етіледі. Ұнтақталған пеш цемент ұялы бетон өндірісінде Портландцемент қосындысы түйіршіктелген қоспа ретінде қызмет етеді. Оларды қатқылдану активаторлары-ауадағы әкпен және гипсімен цементсіз ұялы бетон өндірісінде қолдануға болады. Өнеркәсіптік қалдықтарды пайдалану (ұшпа-күл және пеш қалдықтары) ұялы бетон өндірісі үшін үнемі өсуде, бұл экономикалық жағынан тиімді. Сондай-ақ, бірқатар өндірістеріндегі ілескен өнімі ретінде алынатын нефелин цементін пайдалану тиімді болып келеді.

Кремнезем құрылымы мен тұтқыры арасындағы қатынасты тәжірибе арқылы орнатады. Әдетте кремнезем қоспалары мен портландцемент бірдей қабылданады (1: 1 ара қатынасы). Материалдарды араластырғышта араластырған кезде кремнезем құрылымымен және судан , тұтқырдан тұратын бастапқы қамыр қоспасы алынады. Тұтқыр қамыр 2 әдіс арқылы күп болады : химиялық , тұтқыр қамырда газ жасаушы қоспаны енгізсе және қоспада газ бөлініп химиялық реакцияға түссе: механикалық, тұтқыр қамырды дайын төзімді көбікпен бөлек араластырған кезде жасалады.

Өндіріс әдісіне қарай ұялы бетон газдалған бетон мен көбік бетонына бөлінеді. Бізде және шетелде газдалған бетон өндірісі басымдықпен дамып жатыр Оның технологиясы қарапайым және тұрақты қасиеттері бар материалды төмен тығыздықта алуға мүмкіндік береді. Көбік көбік бетонның көлемдік салмағына және бетонның беріктігіне тербелістер туғызғандықтан , өзінің тұрақтылығымен ерекшеленбейді.

Газдалған бетон және газдалған силикат. Газдалған бетон Портландцемент қоспасынан (көбінесе ауамен немесе каустикалық содады қосқанда), кремний құрылымдары және газжасағыштардан дайындалады. Химиялық реакциялардың түрлері бойынша , газжасағыштар мынадай түрлерге бөлінеді:

- тұтқыр немесе оның гидратизациясы (алюминий ұнтағы) бар химиялық өзара әрекеттесуді енгізу;

- газ бөліну арқылы ыдырау (пергидроль H₂O₂);

- өзара әрекеттесу және алмасу реакцияларының нәтижесінде газды бөлу (мысалы, топырақ әктасты және тұз қышқылы).

Көбінесе газжасағыш ретінде алюминий ұнтағы қызмет етеді. Ол кальций тотығы жауап береді , реакция арқылы су бөледі : $3\text{Ca}(\text{OH})_2 + 2\text{Al} + 6\text{H}_2\text{O} = 3\text{H}_2 + 3\text{CaO} \cdot \text{Al}_2\text{O}_3 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$. Химиялық реакцияның теңдеуіне сәйкес, 1 кг алюминий ұнтағы 1245 м³ сутегіні қалыпты жағдайда бөледі. Температура көтерілген сайын газдың көлемі артып, мысалы, 40 ° C температурада 1,425 м³ құрайды. Іс жүзінде алюминий ұнтағы көп тұтынылады, өйткені құрамында 100% белсенді алюминий бар, сонымен қатар, кейбір газдар ерітіндіні араластыру және кеңейту кезінде жоғалады. Газдың көлемінің қатынасын ұсынатын , ұсталынған қоспамен V_u теориялық көлемінің осы температурадағы $K_g \cdot u = V_u / V_t$ бөлінген газды V_t , газ ұстау коэффициенті арқылы ескеріледі. Газды сақтау коэффициенті әдетте 0,7-0,85; 600-700 кг / м³ көлемді тығыздығы бар 1 м³ ұялы бетон өндірісі үшін 0,4-0,5 кг алюминий ұнтағын тұтынады. Кальций гидроксиді трикальций силикатының гидролизі кезінде Портландцементтің суымен әрекеттесуі кезінде пайда болады. Газ бөлінгіштігін күшейту үшін әуе әгімен күйдіргіш сілтіні қосады.

Көбікті бетон және көбік силикаты. Көбікті бетонды қамырда әуе ұяшығын жасайтын дайындалған ерітіндінің қоспасын мен көбікті араластыру арқылы дайындалады.

Ерітіндіні газдалған бетон технологиясы секілді (цементтен немесе ауадағы әк) тұтқыр кремнезем құрылымынан және судан алады.

Көбікті қалақты көбіктен және көбік жасаушы су ерітіндісі, беткі-белсенді заттардан тұратын орталық насостары арқылы, әлде көбік генераторлары арқылы дайындалады. Гидролизденген қан (ГҚ), клеиканфолды, шайрсапонинді, алюминді сульфо-нафтенді және синтетикалық көбік жасағыштарды қолданады. Көбікт жасау адсорбты беткі бөлімде беткі-белсенді заттардың әсерінен «су-ауа» бөліміндегі беткі судың керілуінен туындайды.

Көбіктің сапасы жоғарылаған сайын, көбіктің бастапқы көлемінің көбік су ерітіндісінің көлеміне қатынасының еселігі жоғары болады. Көбік күшті және тұрақты болуға тиіс, яғни төмендеуге болмайды және кем дегенде бастапқы кезеңде ұялы массаны бөліп тастауға болмайды. Көбік тұрақтандырғыштарына жануар желім ерітінді қоспасы, сұйық шыны және күкіртқышқылды темір қызмет етеді; минерализаторларға цемент және әк жатады.

Цемент немесе әк бойынша көбік бетон қоспасы пакеттік араластырғыштарда жасалуы мүмкін. Көбік көбік-генераторында дайындалады, ерітінді араластырғышта цемент-күм немесе әк-күмді ерітінді дайындалады және дайындалған көбік ерітінді қоспасымен араластырылады. Нәтижесінде алынған ұялы масса пішінге құйылады. Термиялық өңдеуден бұрын қалыптандырылған көбік бетон өнімдері қажетті конструкциялық беріктікке дейін сақталады, содан кейін пішіндерді жылжытқан кезде бұйымдар жарылып кетпейді және олар термиялық өңдеу кезінде пайда болатын жасуша-кеуектерде ауаның кеңеюі қауіпті емес. Ұсталым уақытын қысқарту және нысандардың айналымын жеделдету үшін кальций хлориді, калий және сақар құрылымды қалыптастыруды тездететін басқа заттар қосылады.

Беріктік пен көлемдік массасы - ұялы бетон сапасының негізгі көрсеткіштері.

Көлемді массасы ұялы бетонның кеуектілігін жанама түрде сипаттайды: кеуектілігін 60-тан 83% -ға дейін көтеру, Көлемді массаны 1000-нан 400 кг / м³-ға дейін азайтуға болады. Ұялы бетонның көлемінің массасы 300-ден 1200 кг / м³-ге дейін жетеді.

Ұялы бетонның жобалық маркасының беріктігі R 8% табиғи ылғалдығы бар қыры 200мм текшелерді қысу кезіндегі беріктік шегін білдіреді. Егер кремнезем құраушы ретінде жердегі кварц құмы емес, күл алынса, онда ұялы бетонның ылғалдығы 15%-ды құрайды. Қысу кезіндегі ұялы бетонның беріктігі бойынша келесі құрылымдық-жылу оқшалау түрлері белгілінген: 25, 35, 50, 75, 100, 150, 200.

Ұялы бетонның текшелердің қысу кезіндегі беріктік шегін анықтау үшін қыры 100 мм алты текшені немесе биіктігі 100мм алты цилиндрді алып тәжірибе нәтижесінде олардың ортақ-арифметикалық санын шығарады.

RC басқару сипаттамасынан бетонның түрін анықтау үшін 0,7 өтпелі коэффициентін пайдаланады, яғни $R=0,7RC$. Ұялы бетонның суды сіңіруі және суыққа төзімділігі оның өлшемі мен тығыздылығына байланысты. Суды сіңіруін төмендету және суыққа төзімділігін арттыру үшін жабық тесіктері бар ұялы құрылым жасауға тырысады. Ол үшін дірілдету технологиясын қолданады, себебі діріл арқылы бетонның суыққа төзімділігін төмендететін ірі ұялар қирайды.

Қатты су қатынасы діріл технологиясында құйылмалыға қарағанда аз, сондықтан тесіктердің арасындағы қалқалардың капиллярлық кеуектілігі азаяды, олар тығыздалады. Құрылымды жақсарту ұялы бетон өндірісінде гидрофобты және кешенді гидрофобты-пластифирлеуші қоспаларды енгізу арқылы қолайлы болып саналады. Осы жолмен қатаң климаттағы құрылыста пайдалы, суыққа төзімділігі жоғары ұялы бетон өндіруге болады.

Суыққа төзімділігіне қарай ұялы бетонның келесі түрлері анықталған: 10,15,25,35,50,100 және 200.

Сыртқы қабырларға ұялы бетонның ғимараттың атмосферадағы дымқылдылығына және климаттық шарттарына байланысты Мрз10, Мрз15, Мрз25 марка түрлері пайдаланылады. Қайта-қайта мұздату және жылытуды қажет ететін темір-бетондық құрылымға суыққа төзімділігі оданда жоғары ұялы бетонның түрлерін қолданылады.

Ұялы бетонның жылу өткізгіштігі оның ылғалдылығына байланысты.

Жылу өткізгіштік коэффициентінің есептік мәні құрғақ материалдың және ылғалдың құрғақ материалының жылу өткізгіштік туралы мәліметтерімен анықталуы мүмкін ($W\%$ көлемде)

Шөгудің төмендеуі ғимараттың жұмыс істеуі кезінде ұялы бетон конструкцияларының сызатқа қарсылығын арттыруға және шөгілетін технологиялық сызаттарға жол бермеу үшін қажет.

Бұл араласқан судың бастапқы мөлшерінің қысқаруына және борпылдақ ірі кеуекті енгізуге ықпал етеді.

Ұялы бетонды жеңіл темірбетонды конструкциялар мен жылу оқшаулау үшін табысты қолданылады. Олардан сыртқы қабырғалық панельдер, ғимараттардың қабырғасына арналған кірпіштер, арматураланбаған қабырғалық және жылу оқшаулағыш блоктар жасалынады. Ұялы бетон конструкциялары ауаның салыстырмалы ылғалдылығында 60-70% құрғақ және қалыпты үй-жайлары бар ғимараттарда ұзаққа созылады. Ұялы бетондағы болат арматурасының коррозиясы өнімнің автоклавты өңдеу кезінде де жұмыс істей алады және жұмыс кезінде қарқынды дамиды.

Құрылымды коррозиядан сақтау үшін арматураны оны қалыңдығы 0,3-0,5мм цементті-битум немесе цементті-полистиролды сылақпен каптайды.

Жаңа идеялар - жаңа мүмкіндіктер. Бүгінгі таңда құрылыста өзінің бастапқы түрінде пайдаланылатын материалдар көп емес. Жаңа технологиялардың жастары адамдарға өз қасиеттерін жақсартуға мүмкіндік берді. Кірпіш, әдетте, жылу оқшаулау мен беріктігі сипаттамаларын жақсартады, себебі ағаш от пен зиянды жәндіктерден қорғауға болатын көптеген химиялық заттарды ойлап тапты. Соңғы оқиғалар құрылыс материалдары бойынша ғана емес, сондай-ақ оларды пайдаланудың ыңғайлылығына да, экономикаға да қатысты. Жасушалық бетонның өзінің дәстүрлі «әріптесінен» ең маңызды айырмашылығы - бірінші қабаттың тамаша жылу оқшаулағыш қабілеті. Ұялы бетонның бұл қасиеті қарапайым физикадан келеді және тіпті кәсіби емес адамға түсінікті: материалдың ішіндегі тері тесігі өте жақсы жылу изоляторы болып табылатын ауамен толтырылады. Нәтижесінде, осы материалдан жасалған үй ағаш немесе кірпіш құрылымынан гөрі жылы болады. Алайда, «жылу» деген сөздің нені білдіретінін түсіндіру керек. Әрине, кез-келген заманауи коттедж - ағаш және кірпіш - жылы болады. Тағы бір сұрақ - бұл құрылысты қыздыру үшін қанша энергия қажет екендігі. Ұялы бетоннан жасалған үйдің ерекшелігі, оның үй-жайын жылыту үшін айтарлықтай аз қуат қажет. Кірпіш үйдің жылуына және ұялы бетонның құрылысына бірдей аз энергия жұмсалған, ұялы бетон қабырғасының қалыңдығы 0,5 метр болуы керек, ал кірпіш қалыңдығы 1,9 метр болатын қабырға салу керек. Демек, кірпіш үйде жылу үшін қосымша қуат жұмсалады немесе қосымша жылытқыштар қолданылады. Жылытқыштар, әдетте, бүкіл құрылымның құнын едәуір арттырады және ұялы бетонның салыстырмалы түрде қол жетімді бағасының аясында энергияны үнемдеу мәселесін оңтайлы шешу болып табылмайды. Ұялы бетоннан жасалған үй жылу шығынын 20-40% -ға төмендетеді, ал қабырғалардың қалыңдығы осы материал үшін стандартты болып қалады. Материалдың жасушалық құрылымы жақсартылған дыбыс оқшаулау қасиеттерін береді. Коттедж үшін бұл қалалық үйге қарағанда кем емес.

Ұялы бетоннан салынған үй тас құрылымы ретінде жіктелсе де, ол жасайтын микроклимат ағаш үйдің климатына өте жақын. Әдеттегі бетоннан немесе кірпіштен жасалған ғимараттардан айырмашылығы, ұялы үй ауадан өтпейді, бұл материал «тыныс алады». Сонымен қатар, ол бөлмедегі ылғалдылықты реттеу қабілетіне ие болғандықтан, оған кез-келген саңырауқұлақ формасы мен пішінін шығару мүмкіндігі толықтай алынып тасталады. Ұялы бетон өзі шіріп кетпейді, себебі ол минералды шикізаттан өндіріледі. Бұл материал толығымен экологиялық таза болып табылады. Ол зиянды химиялық қосылыстардан тұрмайды және ғимараттың қызмет мерзімін ұзарту үшін улы қосылыстармен арнайы емдеуді талап етпейді.

Газдалған бетоннан жасалған бір қабатты коттедж құрылысының кезеңдері. Блоктар арасындағы буындарды толтыру үшін, қаңылтыр ерітіндісі қолданылды. Сыртқы қабырғалар үшін сылақтың дәстүрлі нұсқасы таңдалды.

Газдалғанбетонірі зауыттарда өндіріледі және құрылыс алаңында дайын блоктар түрінде болады. Бұл материалды шағын өндіріске шығару мүмкін емес. Арнайы автоклавта жоғарыда айтылғандай, бетон түрлерінің күшті газдалған түрі; оны өндіру кезінде бірнеше ондаған процестерді бір уақытта басқаруға тура келеді, сонымен бірге бетонның негізгі компоненттерінен басқа қосымша элементтер бар. Осы материалмен жұмыс кірпішпен жұмыс істеуге ұқсас. Газдалғанбетон блоктардан жасалған қабырғаны салу өте оңай. Блоктар (бір блок алты кірпіш саласындағы тең) үлкен, бірақ құрылыс алаңында шегінде оларды қозғалысы үшін арнайы әдістерін жұмысқа қажеттілігі бар екен, сондықтан ауыр болған жоқ. Нәтижесінде, қабырғаға құрылыс процесі кірпіш жағдайда әлдеқайда аз уақыт жұмсайды, және Болашақ үйдің қораптарын тұрғызу бойынша барлық жұмыстар аз уақытты алады. Ұяшықты бетонның маңызды сипаттамасы оның салыстырмалы түрде төменгі сыну төзімділігі болып табылады. Ағаш базаның кейбір қозғалысына төзе алса, онда тас және атап айтқанда ұялы бетон, бұл жағдайда бірден жарылып кетеді. Сондықтан ұялы бетон ғимараты монолитті жолақ негізін немесе әдеттегі бетонның жертөле қабатының салынуын талап етеді, бұл айтарлықтай шығындарға әкеп соғады. Газдалған бетонның сапасының өте маңызды параметрі оның өлшемдерінің дәлдігі болып табылады. Неміс сызықтарымен жабдықталған кейбір қазіргі заманғы зауыттарда қателік мөлшері 1 мм-ден аспауы керек, бұл өте жоғары және өте ыңғайлы. Блоктардың барлық қабырғалары суық ауа өткізгіштері болып табылады, яғни блоктар біркелкі емес және мөлшердің сәйкес келмеуі ерітіндінің қабатының мерзімді қалыңдауы арқылы өтелуі тиіс, бұл бүкіл үйдің жылу оқшаулау қасиеттеріне ұшырайды. Сонымен қатар, осы қабырғаға қараған кезде, сіз де бұзылуды жою үшін гипс қабатын ұлғайтасыз. Блоктарын дәл өлшемдермен қолданған кезде, жіңішке тас «желім» деп аталуы мүмкін. Жұмыс басталар алдында суды тікелей қосып, құрғақ қоспадан жасалады. Мұндай жабысқақшыты пайдаланған кезде, қабырғалардың түйісуі минималды және қабырға дерлік монолитті болады. Егер блоктың өлшемдері сақталған болса, сондай-ақ қабырға тастары дәл орындалса, бетон плиталарын қабырғаға гипстің қабаты алдын-ала түзетпей-ақ қоюға болады. Барлық кәсіпорындар әртүрлі тығыздылығы бар газдалған бетон өндіреді, сондықтан құрылысшы үйінің қандай бөлігіне қарай қажетті блоктың түрін таңдай алады. Орынатылған бетон блоктары тығыздығы 350-700 кг / кубқа дейін болуы мүмкін және тиісінше әр түрлі жағдайларда пайдалануға арналған. Құрылымды оқшаулау үшін жүктеме қабырғаларының құрылысына қызмет ете алмайтын ең аз тығыздығы бар газдалған бетон қолданылады. Соңғысы 400-500 кг/см тығыздығы бар материалдан жасалған.Осыған байланысты сіз үш қабатты үй салуыңызға болады. Жоғары конструкциялар, тиісінше, газдалғанбетоннан тығыздығы жоғары болуы тиіс. Мұнда тек мұқият болыңыз: материалдың тығыздығы неғұрлым жоғары болса, оның жылу оқшаулау қасиеттерінің неғұрлым төмен болады. Басқаша айтқанда,

газдалғанбетонның тығыздығы, суық және ауа өткізбейтін материал болып табылатын әдеттегі бетонға жақынырақ. Сонымен қатар тығыз қабырға да ауыр, сондықтан күшті іргетас қажет. Сондықтан коттедж құрылысында, ең танымал - 400-500 кг / шаршы тығыздығы бар блок қажет болады - бұл ұялы бетонның ұтымды қасиеттері, сондай-ақ оның беріктігі мен массасының ең оңтайлы комбинациясы. Үлкен зауыттар сондай-ақ газдалған бетоннан жасалған арматураланған түрлі бұйымдарды шығарады. Оған жасалған арнайы плиталар да бар. Алайда қарапайым ауыр бетоннан ұқсас құрылымдарға қарағанда қымбатырақ, бірақ мойынтіректер қабырғаларының тым көп қалыңдығын талап етпейді.

Көбіктібетон-өндірісінің технологиясы құрылыс алаңының тікелей жақын жерінде кішігірім топтарда жеке-жеке өндірілуге мүмкіндік береді. Көбікті бетон өндіру үшін қажетті бірнеше процестерді басқару және оңтайландыру оңай. Ең маңыздысы, бұл материал жергілікті шикізатты: құм, күлді, ұсақталған тас өндірісінің қалдықтарын пайдалана отырып жасалуы мүмкін. Алайда, осы жағдайда ингредиенттердің белгісіз шыққандығына байланысты, келешектегі материалдың экологиялық жағымдылығы әсер етпейді. Бүгінде нарықта кішігірім қуаттардың жабдықтары, сәйкесінше, жеке әзірлеушіге арналған шағын өлшемдер қарастырылған. Құрылыстың басталуына дейін сіз көбікбетонын жасайтын шағын бірлік сатып алуыңыз керек. Құрылыс жұмыстарын аяқтаған соң жабдықты сатуға немесе жалға беруге болады. Осындай технологияның арқасында ірі құрылыс материалдарының өндірушілерінен алыс орналасқан ауылдарды салу мүмкін болады. Көбікбетон өндірісі үшін кішігірім қондырғы автокөлік тіркемесінде орыннан орынға дейін оңай тасымалданады. Осылайша, көбік бетоны, ең алдымен, өз үйін салғысы келетіндер үшін ыңғайлы. Ұялы бетонның ерекшелігі - тамаша жылу оқшаулау, ауа өткізгіштігі, өрт қауіпсіздігі, беріктік және экономика - қазіргі заманғы құрылыс материалдарының нарығында бәсекеге қабілетті етеді. Газдалғанбетон сияқты, көбікбетон әртүрлі тығыздықта және сол жабдықта жасалуы мүмкін. Әрбір жеке ингредиенттің көлемін өзгерту үшін жүктеме конструкцияларын салу үшін, сондай-ақ шатырлардың, төбелердің, оқшаулануы үшін немесе бөлімдердің құрылысы үшін көбікбетондарын шығаруға болады. Бірақ іргетас, әрине, көбікбетонынан жасалмауы керек: үйдің іргетасын салу үшін ауыр бетонды қолдану өте тиімдірек болады. Кішігірім жабдықта өндірілген көбік бетонының тығыздығы 300-ден 1000 кг-ға дейін болуы мүмкін. Жабдықтың сыйымдылығына қарай дайын қоспаны 10-нан 30 метрге дейін көтеруге болады. Құрылыс алаңында көбікбетондарын өндіруге арналған жабдықтар осы құрылыс материалдарын пайдалана отырып, монолитті және блоктық құрылыс конструкцияларын орындауға болады. Көбікбетоннан монолитті қабырғаларды салу одан да жақсырақ, себебі шағын өндіріс жағдайында барлық параметрлерді нақты сақтай отырып, жеке блоктар жасау мүмкін емес. Жоғары сапалы жабдықтар, сіздер білетіндей, өте қымбат, бұл кішігірім партиялардағы материалдарды өндіруге тиімсіз. Құюға көбікбетон блоктарын жасауға болады, бірақ бұл жағдайда кірпіштің геометриясының дәлдігі нысандардың сапасына байланысты. Сапалы параметрлерге сәйкес, көбікбетоны оның ұялы контейнерінен кем түспейді. Тек оның беріктігі сипаттамалары біршама нашар, сондай-ақ аса маңызды ылғалдың шөгуі. Алайда, бес қабатты тұрғын үйлерді салу кезінде бұл кемшіліктер көрінбейді. Бірақ қазіргі заманғы көбікбетон ылғалдылықтың төмен деңгейіне ие - бұл параметр кәдімгі кірпішке жақын. Іргетасты өндіруге арналған кейбір қондырғылар жабық тері тесігі бар материалды алуға мүмкіндік береді. Бұл материал ішіндегі ылғалдың енуіне кедергі келтіреді және ылғал мен желге қарсы қабырғалардың қабілетін жақсартады. Осылайша, көбікбетоны сыртқы қабырғаны гипстен немесе қаптау материалынан қорғауды талап етпейді. Басқа жағынан, ұялы бетонның сипатталған екеуі де ұқсас қасиеттерге ие. Ұялы бетонның

ерекшелігі - тамаша жылу оқшаулау, ауа өткізгіштігі, өрт қауіпсіздігі, беріктік және экономика - қазіргі заманғы құрылыс материалдарының нарығында бәсекеге қабілетті етеді. Бұл, әрине, әр үйден үй салу керек дегенді білдірмейді. Бірнеше жағдайларда бұл материал құрылыс үшін оңтайлы болады.

Газдалғанбетон мен көбіктібетонның айырмашылықтары:

Үй салудан бұрын оны қалай салу керектігін шешу керек. Бұл үй қаншалықты күшті және жайлы болатынын жақсы материал арқылы біле аламыз. Жақсы қабырғалар мен жылу сақтағыш бөлмелерге сырттан шу естілмейді. Және олар экологиялық таза және отқа төзімді болуы керек. Ұялы бетон жеңілдетілген түрдегі цемент негізіндегі материалдар деп аталады. Олардың ерекшелігі көптеген материалдың болуы, соның арқасында материал физикалық және механикалық қасиеттерге ие болады. Ұялы бетон бірнеше сортты алады. Жоғарыда аталған көбік бетон және газдалған бетоннан басқа, мысалы, газ күлді бетон бар. Кеуекті бетон автоклав және автоклавсыз болуы мүмкін. Көбіктібетон және газдалған бетон бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленеді. Оларда әртүрлі құрам мен сипаттамалар бар. Және жұмыс істегенде, екі материал мүлде басқа жолдармен жасалынылады. Өндіріс техникасындағы айырмашылық осы екі параметрге әсер етеді. Осылайша, газдалған бетон суды сорғыш секілді сіңіреді. Осыған байланысты, аяз кезінде, ол жақсы көрінбейді. Көбіктібетон суды сіңіру әлдеқайда төмен. Алайда, әдетте жасушалық материалдардың қабырғалары «сол қалпында» кетпейтінін есте сақтау керек - олар қорғаныш қабатпен жабылған. Ол сылақ, сидя немесе қаптау болуы мүмкін. Іс жүзінде суды сіңірудің айырмашылығын ескере алмайсыз. Бірақ мұнда газдалған бетон жоғалтады. Кеуекті бетондарға қарағанда Көбіктібетон мен Газдалғанбетондардың тығыздығы мықтырақ болып келеді.

ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ:

1. Баранов А.Т., Макаричев В.В. Ячеистые бетоны с пониженной объемной массой.(ред.). 1974
2. М.Я. Кривицкий. Н.И. Левин. В.В. Макаричев. Бетоны и строительные растворы. 1972г. 137с.
3. <https://vibromaster.ru/rus/article/o-yacheistyh-betonah/>

РЕЗЮМЕ

В статье исследовано ячеистый бетон для использования строительство зданий и сооружений в лабораторных условиях. Были проведены анализы материалов, и из них отобран эффективный теплоизоляционный материал. В сравнении с другими материалами имеет наиболее эффективные преимущества по физико –механическим и теплоизоляционным и.д. качеством.

RESUME

The article deals with cellular concrete for the use of building of buildings and structures in laboratory conditions. Materials were analyzed and an effective body-insulation material was selected from them. In comparison with other materials has the most effective advantages in physicomechanical and thermal insulation, etc. quality.

**СЕКЦИЯ 7 - АУЫЛШАРУАШЫЛЫҒЫ, КӨЛІК ЖӘНЕ ӨНЕРКӘСІПТЕГІ
ЭНЕРГОҰНЕМДЕУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ
ЭНЕРГОСБЕРЕГАЮЩИЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРОМЫШЛЕННОСТИ,
ТРАНСПОРТЕ И СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ**

УДК 629.113

А.М. Абылхаиров, магистрант

Г. И. Оверченко, кандидат технических наук, доцент

Западно-Казахстанского аграрно-технического университета им. Жангир хана,
г. Уральск.

**РАЗРАБОТКА СТРАТЕГИИ ПОДДЕРЖАНИЯ РАБОТОСПОСНОСТИ
АВТОМОБИЛЕЙ НА ОСНОВЕ ИНФОРМАЦИИ О ИЗНОСЕ ПРОТЕКТОРА ШИН**

Аннотация

В настоящей статье представлены результаты исследования факторов, определяющих долговечность шин. Рассматриваются стратегии восстановления работоспособности и использование износа протектора в качестве диагностического параметра.

Ключевые слова: износ, протектор шин, диагностический параметр

Среди агрегатов и узлов автомобиля шины являются одним из наиболее важных и дорогих элементов. Влияние технического состояния агрегатов автомобиля на износ протектора шин представлено на рисунке 1.

Одной из наиболее распространенных неисправностей шин является отклонение давления воздуха от нормы. Данный фактор значительно увеличивает темп износа шин, как при повышенном, так и при пониженном давлении. Повышенное давление приводит к уменьшению пятна контакта шины с дорогой, что увеличивает тормозной путь автомобиля. Кроме того, корд шины находился под нагрузкой, значительно превышающей нормативную, что увеличивает вероятность его разрыва во время движения по неровной дороге с высокой скоростью. При повышенном давлении более интенсивно изнашивается центральная часть беговой дорожки.

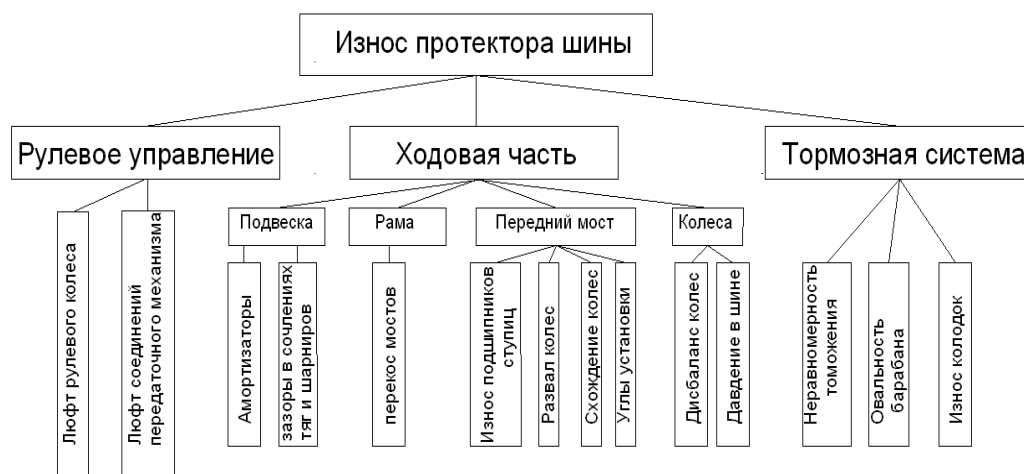

Рисунок 1. Влияние технического состояния узлов автомобиля на износ протектора

Пониженное давление воздуха вызывает увеличение деформации шины, возникновение повышенных напряжений в каркасе, что может привести к отрыву бортов, а также повышенный нагрев шины. Пониженное давление также увеличивает вероятность повреждения боковин шины при попадании колеса в ямы и наезде на препятствия. При пониженном давлении наблюдается интенсивный износ внешних зон беговой дорожки. При уменьшении давления на 30% износ середины беговой дорожки уменьшается по отношению к краям на 15% у легковых и 20% у грузовых машин.

Исследования UNIROYAL показало, что у 13% автомобилей давление в шинах в норме, у 17% давление в шинах выше нормы и у 70% - ниже нормы. Исследования GOODYEAR показали, что при давлении в шинах менее 0.5 бар долговечность шины снижается на 15%, а расход топлива возрастает на 10% [1].

Дисбаланс колес также оказывает отрицательное влияние, как на износ шин, так и на техническое состояние автомобиля. Причиной появления дисбаланса могут быть неравномерный износ протектора, ремонт камеры или покрышки, повреждение диска. Существует два вида дисбаланса. Статический дисбаланс представляет собой неравномерное распределение массы колеса относительно оси вращения. При возникновении данного вида дисбаланса появляется биение колеса в вертикальной плоскости, влекущее за собой вибрации кузова, ослабление крепежных и сварочных соединений, повышенный износ деталей мостов и подвески.

Динамический дисбаланс - неравномерное распределение массы колеса относительно центральной плоскости вращения колеса. При возникновении данного вида дисбаланса биение появляется в горизонтальной плоскости. Возникает значительная динамическая нагрузка на детали рулевого управления и подшипники ступиц, возрастающая пропорционально скорости движения. Биение передается на рулевое колесо в виде сильной вибрации, что повышает утомляемость водителя [2].

При появлении любого вида дисбаланса наблюдается неравномерный (пятнистый) износ протектора шин. Пробег несбалансированных шин по данным НИИАТа уменьшается на 25% по сравнению с пробегом отбалансированных шин. Неравномерный (пятнистый) износ протектора наблюдается при наличии несбалансированности шин и других сопряжениях, погнутости диска. При нарушении соотношения углов поворота колес, также происходит явление увода (при движении по кривой).

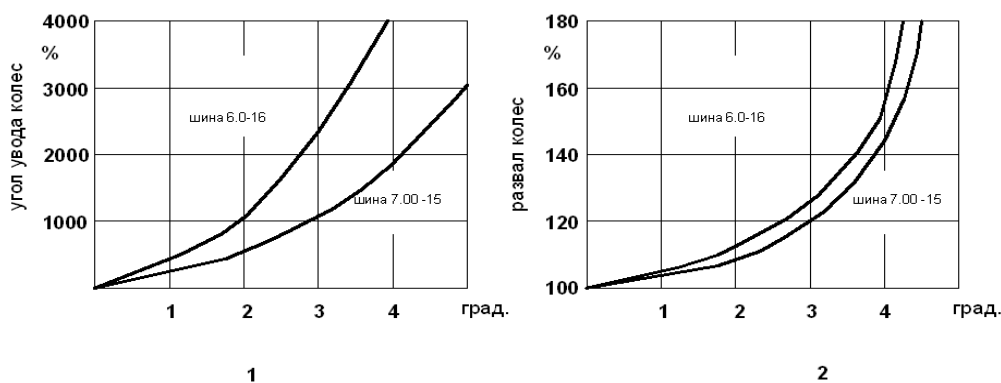

Рисунок 2. Относительный износ протектора шины в зависимости от:
1-углов увода; 2-развала

При дисбалансе на протекторе образуются пятна износа. Сначала в одном двух местах протектор начинает изнашиваться интенсивнее. Пятен еще нет, но глубина рисунка становится меньше. Если дисбаланс не устранить, то в других местах

возникнут пятна по всей окружности протектора. При статическом дисбалансе возникает вибрация кузова, при динамическом – «бьет» рулевое колесо, быстро изнашиваются детали рулевой трапеции.

Техническое состояние элементов автомобиля влияет на ресурс шин, что особенно характерно для передней подвески с углами установки управляемых колес. Для облегчения управления и стабилизации прямолинейного движения автомобиля существует развал и сходжение колес (рисунок 2). При большом значении угла развала наблюдается большое скольжение шин по дороге и их износ [3].

Другой неисправностью, вызывающей интенсивный износ шин является перекос или смещение мостов автомобиля. Она возникает при ослаблении гаек стремянок рессор, поломке листов рессор и хомутов, нарушениях крепления рессор к раме. При перекосе наблюдается односторонний пилообразный износ по внутренним дорожкам протектора шин с одной стороны автомобиля и внешним с другой.

Нарушение соотношения углов поворота управляемых колес приводит к повышенному износу крайней дорожки протектора. Особенно интенсивно данный вид износа происходит при значительном количестве поворотов на маршруте (город или извилистая дорога).

Волнистый пилообразный износ передних колес может быть следствием увеличенного люфта рулевого управления, втулок шкворней поворотных цапф и люфта ступиц колес.

Возможно возникновение ситуации, когда наблюдается повышенный равномерный износ. Наряду с уже рассмотренными в предыдущем разделе факторами, возможны и технические причины данного явления.

Снижение эффективности гашения колебаний подвеской может увеличить темп износа протектора до 10 %, одновременно увеличив расход топлива.

К пятнистому износу по всей ширине протектора приводят, как правило, неисправности тормозной системы. Причинами такого износа могут быть неравномерность тормозных сил и овальность тормозных барабанов. Неравномерность тормозных сил вызывает блокировку и скольжение по дороге колеса с максимальным значением силы при продолжающемся вращении остальных колес. В результате наблюдается интенсивный неравномерный бессистемный износ. Следствием овальности (эллипсности) тормозных барабанов, возникающей из-за неравномерного износа внутренней поверхности, является прерывистое срабатывание тормозных механизмов [3], вызывающее повышенный неравномерный износ.

Неполное растормаживание и неправильная регулировка подшипников ступиц приводят к равномерному ускоренному износу отдельных колес. Нарушение соотношения тормозных сил между передней и задней осями автомобиля может привести к интенсификации износа колес оси со значением удельной тормозной силы, превышающей нормативное.

Таким образом, представленные материалы указывают взаимосвязь между параметрами технического состояния с одной стороны и типом и интенсивностью износа протектора шин.

Представленный анализ факторов технической направленности указывает на большую зависимость износа от технического состояния узлов автомобиля. Для поддержания работоспособного состояния принята планово-предупредительная система технического обслуживания и ремонта.

Система включает две группы технических воздействий:

- 1) воздействия, направленные на поддержание агрегатов, механизмов и узлов автомобиля в работоспособном состоянии в течение наибольшего периода эксплуатации;

2) воздействия, направленные на восстановление утраченной работоспособности агрегатов, механизмов и узлов автомобиля.

Комплекс мероприятий первой группы составляет систему технического обслуживания (ТО) и носит профилактический характер, а второй — представляет собой систему восстановления (ремонта).

Профилактические операции состоят из двух частей: контрольной и исполнительской. Затраты на эти операции могут быть определены по следующей формуле [4].

$$C_{\text{ТО}} = c_k + k \cdot c_{\text{и}} \quad (1)$$

где $C_{\text{ТО}}$ — стоимость ТО; c_k — стоимость контрольно-диагностических операций; k — коэффициент повторяемости исполнительской части; $c_{\text{и}}$ — стоимость профилактической части операции.

Данная система характеризовалась жёсткой регламентацией режимов ТО в сочетании с принудительным ремонтом по большой номенклатуре агрегатов, узлов и деталей, осуществляемых после определенного пробега. Недостаточный учет условий эксплуатации, высокая трудоемкость обязательных операций и жесткая регламентация режимов являются главным её недостатком. В то же время альтернативы действующей системы нет. Устранение недостатков возможно только путем совершенствования самой системы. Одним из направлений является организация технических воздействий по потребности, которая может быть выявлена по результатам диагностирования, обработки и анализа информации.

В предлагаемой системе регламентируется не периодичность проведения ТО и Р и сопутствующего с ними диагностирования, а общее диагностирование, ставящее своей целью оценку состояния на момент поступления на ТО и выявление неисправностей. В зависимости от результатов диагностирования назначается определенный вид воздействий (профилактика или ремонт).

Преимущества данного подхода подтверждается относительными затратам на обеспечение работоспособности по различным вариантам [4].

Таблица 1 изменение затрат на поддержание работоспособности в зависимости от вариантов стратегий

Сочетание стратегий	Затраты, %
1. Устранение отказов по потребности	100
2. Проведение ТО по плану и ремонта по потребности (ППС)	64
3. ППС с диагностированием	54
4. Проведение ТО и ремонта по результатам диагностирования (по состоянию)	20

Место, занимаемое диагностированием в системе обслуживания автомобилей по состоянию можно пояснить с помощью рисунка 3. Диагностический параметр представлен в виде распределения возможных значений. При значении диагностического параметра в области от D_n до $D_{\text{пр}}$, исполнительскую часть может быть отложена до следующего обслуживания ($L_{\text{то}}-2$).

При этом должно быть гарантировано отсутствие отказов в период до следующего ТО, т.е. вероятность безотказной работы в период до следующего $L_{\text{то}}$ должна быть не ниже допустимой для автотранспорта (0.8).

$$p(L_{\text{то}}2) \geq 0.8 \quad (2)$$

Если это условие не выполняется, то при выполнении ТО должна осуществляться и исполнительная часть.

При нахождении прогнозируемых значений диагностического параметра в области больше D_d назначаются полный цикл технические воздействия для восстановления исходных значений параметра из-за возникновения вероятности отказа $F(L)$.

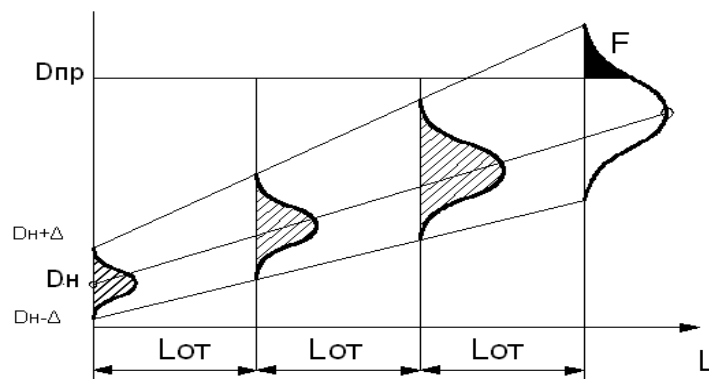

Рисунок 3. Стратегия применения диагностирования при обслуживании по состоянию

Для снижения затрат диагностирование должно осуществляться на основе значений обобщающих диагностических параметров, оценивающих возможно большее число структурных элементов машины и имеющих меньшую стоимость процесса.

Рассматривая влияние различных факторов на износ протектора шин можно предположить, что величина износа может служить диагностическим параметром по нескольким агрегатом автомобиля. Измерение протектора должно проводиться при осуществлении периодического ТО и по результатам диагностирования определять объем и трудоемкость работ по восстановлению работоспособности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Аринин И.Н. Техническая эксплуатация автомобилей / И.Н.Аринин, С.И.Коновалов, Ю.А.Баженов. Серия «Высшее профессиональное образование» - Ростов н/Д: Феникс, 2004. – 320 с.
2. Бакфиш К. Новая книга о шинах / К.Бакфиш, Д.Хайнц – М.: Изд-во Астрель: ООО «Изд-во АСТ», 2003. – 303.
3. Техническая эксплуатация автомобилей: Учебник для вузов. 4.-е изд., перераб. и дополн. / Е.С. Кузнецов, А.П. Болдин, В.М. Власов и др. - М.: Наука, 2001. - 535 с.
4. Максимов В.А., Сарбаев В.И., Хазиев А.А. Техническая эксплуатация городских автобусов (особенности организации и управления): Учебное пособие/ В.А. Максимов, В.И. Сарбаев, А.А. Хазиев; под ред. д.т.н. В.А. Максимова. -М.:МГИУ, 2002. -112с.

ТҮЙІН

Осы бапта ұсынылған зерттеу нәтижелерін анықтайтын факторлардың ұзақ мерзімділік шина. Рассматриваются стратегиясын жұмысқа қабілеттілігін қалпына келтіру және пайдалану тозу протектор ретінде диагностикалық параметр.

RESUME

This article presents the results of the study of factors that determine the durability of tires. Strategies for restoring performance and using tread wear as a diagnostic parameter are considered

М.К. Брәлиев, доцент

Д.Д. Ақмамбетов, магистрант

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық – техникалық университеті, Орал қ.

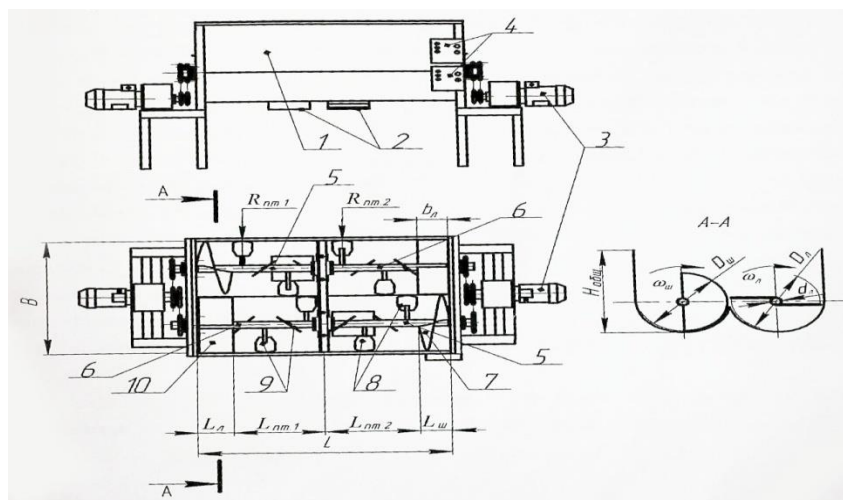
ШНЕКТІ - ҚАЛАҚТЫ АРАЛАСТЫРҒЫШТЫҢ ПАРАМЕТРЛЕРІН ДӘЛЕЛДЕУ

Аннотация

Ұсынылған мақалада құрғақ шашыраңқы азық қоспасын дайындайтын шнекті қалақты араластырғыштың араластырғыш - тасымалдаушы қалақтарының учаскілерінің және де асыра лақтыру қалақтары учаскісінің конструктивті параметрлерін анықтау теңдеулері ұсынылған.

Түйін сөздер: құрғақ азық қоспасы, араластырғыш, қалақтар, асыра лақтыру қалақшалары, араластырғыш – тасымалдаушы қалақтар, мотор – редуктор

Қазіргі кезде өндірісте жұмыс жасайтын азықтарды араластырғыштың конструкциясын талдау арқылы, олардың кемшіліктерін ескере отыра, біздер кезеңді, жәй жүрісті араластырғыштың конструкциясын қарастырылды. Яғни тік бұрышты қозғалмайтын тұрқасымен және кезектесіп келетін учаскілі, жәй жүрісті екі көлденеңді құрамдастырылған жұмыс органдары бар шнекті – қалақты араластырғыштың конструкциясы ұсынылды [2,3,4,7,8]. Бұл араластырғыштың сұлбасы 1-суретте көрсетілген.

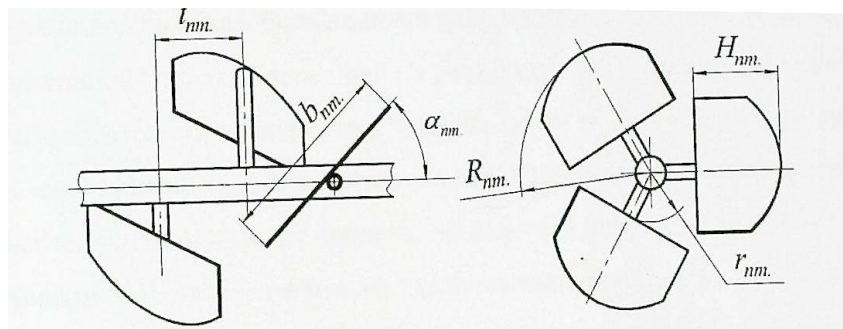

Сурет 1. Шнекті – қалақты азықтарды араластырғыштардың сұлбасы:

1- бункер; 2- шығару түтігі жапқышымен; 3- мотор-редуктор, 4 – мотор-редуктордың басқару пульті; 5,6- жұмыс органдарының бөлшектері; 7– шнекті оралым; 8,9 – араластырғыш- тасымалдаушы қалақтар; 10- асыра лақтыру қалағы.

L - бункердің ұзындығы; (L_L – асыра лақтыру қалағының ұзындығы, $L_{nm.1}$ - бірінші учаскінің араластырғыш - тасымалдаушы қалақтарының ұзындығы, $L_{nm.2}$ - екінші учаскінің араластырғыш - тасымалдаушы қалақтарының ұзындығы, $L_{ш}$ – шнекті оралымның ұзындығы, B – бункердің биіктігі, $R_{nm.1}$ – араластырғыш - тасымалдаушы қалақтың бірінші учаскідегі радиусы, $R_{nm.2}$ – араластырғыш - тасымалдаушы қалақтың екінші учаскідегі радиусы, b_L - учаскідегі қалақтың ені, $H_{обш}$ – бункердің жалпы биіктігі, $D_{ш}$ – шнектің диаметрі, D_L - асыра лақтыру қалағының диаметрі, $\omega_{ш}$ – шнектің айналу жиілігі, ω_L – асыра лақтыру қалағының айналу жиілігі.

Қалақты араластырғышта араластыру процесінің іске асуы бөлшектердің қайта орналасу есебінен және жұмыс органдарының әсерінен негізінде туындайды. Қалақты араластырғыш жұмыс органдарының пішіні әр түрлі болып келеді. Олардың көмегімен араластыру қарқыныдылығын неғұрлым көтеруге болады. Жұмыс органының пішіні араластыратын материалдардың қасиетіне байланысты. Көптеген сусымалы және тұтқырлы материалдар жасау үшін неғұрлым рациональды және қарапайым болып саналатын жұмыс органы, ол жазық төртбұрышты болып орындалған пластина. (2-сурет)

Сурет 2. Араластырғыш - тасымалдаушы қалақтардың учаскісінің сұлбасы

Білікте қалақтардың орналасуы бір оралмалы немесе параллельді екі оралмалы бағытта болады. Процессді қарқындату мақсатында араластырғыш ішінде максимальды бөлшектерді жылжыту үшін неғұрлым қалақтардың көп санын қолдану керек. Бірақ қалақтардың көп санын қолдану араластырғыштың металл сыйымдылығын неғұрлым ұлғайтуға әкеледі. Ал ол онын жасалу құнына әсер етеді және техникалық күтіммен, жөндеу жұмыстарын қиындатады. Қатарда қалақтардың орналасуы бірдей немес әр түрлі болуы мүмкін, сондықтан қалақты араластырғыштарда қатарда бөлшектердің ағымдарының ұйымдастыруы әр түрлі жылдамдықпен іске асады. Араластырғыштың бір белгілі аймақтарында материалдардың шоғырландыруын тыс ету үшін қалақтардың бір бірдей бұрылу бұрышын пайдалану ұсынылады, ақырғы қатарлардан басқа. Онда қалақтардың бұрылыс бұрышы басқаларға қарағанда ерекшеленуі қажет. [5]

Қатарда қалақтардың санының орналасуы келесі бағытта жүруі тиіс, яғни айтқанда, бір қалақтың сусымалы материалы азықтардың қабатынан шыққан кезде екінші қалақтың кіру уақыты минимальды болуы керек. Олай болмаса қозғалтқышқа әсер етеін жүктеме әр түрлі болып өзгереді. Араластыру камерасының толтыру коэффициенті 0,3 ... 0,65 аралығында өскен кезде біліктің жүктемесінің өзгеру уақыты да кемиді. [6]

H_{nm} қалақтың биіктігі (2 сурет) келесі қатынас бойынша анықталады:

$$2b_{nm}^{\min} > H_{nm} > \frac{b_{nm}^{\min}}{2}, \quad (1)$$

Мұнда $b_{nm}^{\min}$ – араластртарда барлық пайдаланған қалақтың минимальды ені, м

H_{nm} – қалақтың биіктігі, м

Биіктігі қалақтың енінің жартысынан көп болуы тиіс, оның алдындағы тоқтау облысының құрастырылу шартынан. Қалақтың бұрылу бұрышының үлкеюі нәтижесіне байланысты қалақтың алдында тоқтау облысының пайда болуы байқалады, бөлшектерді максимальды жылжытуға қажетті. Қалақтың (9) биіктігінің мәнін оның қалақша (10) енінен үш есе көп алу тиімсіз, беріктік шарты бойынша. О.В. Деминнің экспериментальды зерттеуінде дәлелденгендей, егерде $H_{nm} > 2b_{nm}$ – нан көп болса қалақтың әсер ету аймағынан бөлшектердің көршілес қатарға көшуінің ұлғаюы байқалғаны көрінбейді. [5]

Қалақтың енін келесі теңдеумен анықтауға болады:

$$b_{nm,i} = \frac{t_{nm,i}}{\cos \alpha_{nm,i}}, \quad (2)$$

Мұнда $b_{nm,i}$ – i – ті учаскідегі қалақтың ені, м;
 $t_{nm,i}$ – i – ті учаскідегі араластырғыштың ұзындығы бойынша қалақтардың адымы, м;
 $\alpha_{nm,i}$ – i -ті учаскідегі біліктің осыне катысты қалақтың бұрылу бұрышы, град.

Жұмыс органдарының айналу кезінде өлі аймақтың болмау шартына сәйкес және барлық қатардағы қалақтардың бірдей кеңістікте орналасуы, ақырғы қатардан басқасында, қалақтың ені қатардағы қалақтардың алымының еніне тең болады.

Қалақтың биіктігі учаскідегі қоспаның деңгейімен анықталады деп айтуға болады. Ал оның өзі өз кезегінде көп қатар факторларға тәуелді: толтыру коэффициентіне, қалақтардың орнатылған бұрыштарына, жұмыс органдарының айналу жиілігі қатынасына. Олай болса араластырғыштың барлық жұмыс режимдары үшін оптимальды қалақтың биіктігінің нақты мәнін бір белгілі мөлшермен көрсетіп алу мүмкін емес.

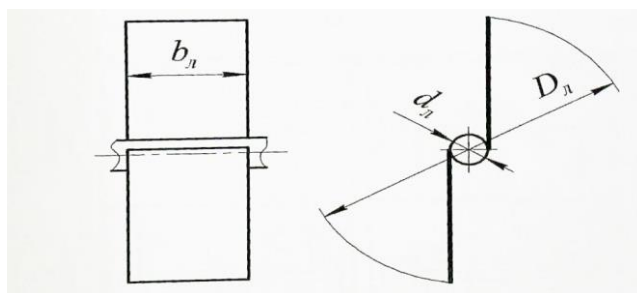
Қалақтардың асыра лақтыру учаскісінің негізгі міндеті – екінші жұмыс органына азық қоспаларын жылжыту. Олай болса, қалақтар біліктің осына параллельді болуы тиіс. Қалақтардың жұмысының тиімділігін көтеру мақсатында ол тегіс кесінді түрде болуы керек. Қалақтың ені b_n (3 сурет) қоспаның асыра лақтыруын қамтамасыз ету керек, сонымен қатар бункердің қарама – қарсы жанында оның престелуін тыс етеді:

$$b_n \geq \frac{v_o}{n_n z_n}, \quad (3)$$

мұнда v_o – араластырғыш - тасымалдаушы қалағынан жылжып түскен кездегі қоспаның осьтік жылдамдығы, м/с;

n_n – қалақтың айналу жиілігі, с⁻¹;

z_n – көлденең кесіндісіндегі асыра лақтыратын қалақтардың саны, дана

Сурет 3. Қалақшалы учаскінің сұлбасы

Осьтік жылдамдық келесі теңдеумен анықталады [1]:

$$v_o = k_g \cdot k_n \cdot \omega_{nm,2} \cdot \frac{t_{nm,2}}{2\pi} \quad (4)$$

мұнда k_g – қоспаның қайта келу коэффициенті, қозғалу нәтижесінен 0,68 ... 0,75 аралыққа тең.

k_n – бұралмалы беттің үзілмелі коэффициенті;

$\omega_{nm,2}$ – екінші учаскідегі қалақтардың бұрыштық жылдамдығы, с⁻¹;

$t_{nm,2}$ – екінші учаскідегі араластырғыш - тасымалдаушы қалақтың ені, м.

$$k_n = \frac{b_{nm.2} \cos \alpha \cdot \cos \beta}{2\pi R_{nm.2}} \quad (5)$$

мұнда $R_{nm.2}$ – араластырғыш - тасымалдаушы қалақтың екінші учаскідегі радиусы, м

$b_{nm.2}$ - екінші учаскідегі қалақтың ені, м.

Қорытынды. Ұсынылған мақалада құрғақ шашыраңқы азық қоспасын дайындайтын шнекті - қалақты араластырғыштың араластыру - тасымалдау қалақтарының учаскілерінің конструктивті параметрлерін анықтайтын, яғни айтқанда қалақтың биіктігінің және енінің теңдеулері көрсетілген. Сонымен қатар асыра лақтыратын қалақтарының учаскісінің конструктивті параметрлерін анықтайтын теңдеулер ұсынылған.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Бауман В.А. Механическое оборудование предприятий строительных материалов, изделий и конструкций: Учебник для вузов [Текст] / В.А. Бауман и др. – М.: Машиностроение. – 1975. – 351 с.
2. Ведищев С.М. Обоснование перспективного шнеколопастного смесителя [Текст] / С.М. Ведищев, Н.В. Хольшев, А.В. Прохоров // Труды ТГТУ: сборник научных статей молодых ученых и студентов / Тамб. гос. техн. ун-т. – Тамбов, 2008. – 320с. – Вып.21., С.12 – 16
3. Ведищев С.М. Обоснование конструкции смесителя кормов [Текст] / С.М. Ведищев, А.В. Прохоров, М.М. Свиридов, Н.В. Хольшев // Наука на рубеже тысячелетий: Сборник материалов 5-й международной научно-практической конференции: 26-27 октября 2008/ О.В. Воронкова, отв. за выпуск. – Тамбов: Изд-во Першина Р.В. 2008. – С.181-183
4. Ведищев С.М. Смеситель сухих рассыпных кормосмесей [Текст] / С.М. Ведищев, А.В. Прохоров, Н.В. Хольшев // Вопросы современной науки и практики. Университет им. В.И.Вернадского. № 4(42)/2012 – С. 326 – 328.
5. Дёмин О.В. Совершенствование методов расчета и конструкций лопастных смесителей: дис. ... канд. техн. наук: 05.02.13 / Дёмин Олег Владимирович. – 2003 – 240с.
6. Макаров Ю.И. Аппараты для смешивания сыпучих материалов [Текст] / Ю.И. Макаров. – М.: «Машиностроение», 1973. - 215с.
7. Хольшев Н.В. Разработка и обоснование параметров шнеколопастного смесителя кормов: дис. на ... магистра: 110300.01 / Хольшев Николай Васильевич. – Тамбов, 2009. – 157с.
8. Хольшев Н.В. Изучение смесителей кормов [Электронный ресурс]: лабораторные работы для студентов, обучающихся по направлению 110800.62 "Агроинженерия" / сост.: Н.В. Хольшев, С.М. Ведищев, А.В. Прохоров. – Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВПО "ТГТУ", 2014. – 1 электрон. опт. диск (CD – ROM).

РЕЗЮМЕ

В статье предложены формулы для определения конструктивных параметров участков перемешивающе - транспортирующих лопаток , а также параметры участка перебрасывающих лопастей.

RESUME

In the article, formulas are proposed for determining the design parameters of sections of mixing and conveying blades, as well as the parameters of the section of the blading blades.

Д.Ж. Баспаков, магистрант

А.С. Ибраев, магистр транспорта

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г.Уральск

ОСОБЕННОСТИ ЭКСПЛУАТАЦИИ И ТЕХНИЧЕСКОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ МАШИН НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ

Аннотация

В статье рассмотрены особенности работы специальных машин нефтегазового комплекса. Даны рекомендации по увеличению срока службы специальных машин.

Ключевые слова: специальные машины, эксплуатация, техническое обслуживание.

Географическое расположение Казахстана, размеры территории, дальность расположения населенных пунктов, широкий спектр природных ресурсов, дает широкие возможности для развития транспорта. Также большое значение имеет, что по территории Казахстана проходит большая часть «Шелкового пути», соединяя страны Азии и Европы.

Транспорт обеспечивает связь между отраслями народного хозяйства, между производителем и потребителем. Республика Казахстан входит в двадчатку крупнейших производителей углеводородов, нефтегазовый сектор составляет до 25% бюджета страны.

Мангистауская область является одним из поставщиков углеводородного сырья на экспорт. Основные экспортеры нефти - ПФ «Озенмунайгаз» АО «Разведка Добыча «КазМунайГаз», АО «Мангистаумунайгаз», АО «Каражанбасмунай», ТОО СП «Арман», ЗАО «Каракудукмунай».[1].

Основное назначение автотранспорта в системе нефтегазового комплекса – доставка готовых нефтепродуктов с крупных нефтебаз на более мелкие и далее к потребителю и комплексное обслуживание, и ремонт механизмов нефтедобывающего комплекса.

Одним из существенных преимуществ автомобильного транспорта является возможность оснащения базовой конструкции автомобилей дополнительным специальным оборудованием и системами, тем самым создавая многофункциональные мобильные агрегаты. Так из 176 автомобилей в АО «Озенмунайгаз» 98 являются специальными машинными. К ним относятся агрегаты для ремонта нефтепромыслового оборудования, насосные, бурильно-крановые машины, ремонта нефтегазовых скважин, сбора газового конденсата и кислотной обработки скважин. Установки парогенераторные, сейсморазведочные вибрационные, статического зондирования грунтов. А так же агрегаты для сварочно-монтажных работ, зарядно-смесительная машины, насосные агрегаты, автозаправщики, ремонтные мастерские, вахтовые[2].

Большинство специальной техники смонтировано на базе автомобиля марки КамАЗ, кроме того в нефтегазодобывающем комплексе используется большое количество стандартных бортовых и самосвалов данной марки для осуществления строительных работ.

Все специальные машины можно разделить на следующие категории:

- Автомобили в классическом исполнении для перевозки любых грузов в т.ч. нефти и газа;

- Специальные автомобили имеющие различные дополнительные механизмы с приводом рабочих механизмов от двигателя автомобиля;

- Специальные автомобили имеющие дополнительный двигатель для привода рабочих механизмов;

- Специальные автомобили с ограниченной загрузкой по времени (рем.мастерские, вахтовые, сварочные).

К особенностям эксплуатации специальных машин связанных с обслуживанием нефтегазового комплекса можно отнести:

- периодичность использования, когда автомобиль используется как средство доставки людей (вахтовые) и различные ремонтные мастерские, передвижные лаборатории;

- работа в стационарных условиях, когда используются энергетические средства установленные на шасси автомобиля. Это нефтедобывающие установки, прогенераторы, сварочное и компрессорное оборудование;

- сложные дорожные и климатические условия, меняющиеся метеорологические условия работы подвижного состава, повышенная запыленность воздуха и др.;

- «распыление» автомобилей по отдельным объектам и мелким автоотрядам (5—10 автомобилей);

- кратковременность работы автоотрядов и автоколонн в одном месте или районе и частые их перемещения;

- организация ТО и ТР автомобилей при значительном удалении на длительные сроки от своих постоянных баз;

- использование подвижных средств ТО и ТР, организация полевых пунктов ТО и ТР и автогородков;

- использование водителей автомобилей при обслуживании и ремонте своих автомобилей и др.

Климат Мангистауской области резко континентальный, засушливый. Лето сухое, продолжительное, жаркое; зима малоснежная, холодная. Средняя температура января – 8,+11⁰С, июля +24 +25 ⁰С. Годовое количество осадков составляет всего 100-150 мм. Скорость составляет в среднем 8-15 км/ч. Часты пыльные бури. Эксплуатация автомобиля с жарким климатом обуславливает работу двигателя на предельном тепловом режиме (перегрев двигателя и агрегатов трансмиссии), при этом разжижаются различные виды смазок, увеличивается износ и расход топлива. Большая концентрация абразивной пыли требует более тщательной защиты всех узлов и агрегатов автомобиля от воздействия пыли и различных солей.

Из общей протяженности дороги общего пользования местного значения составляют 1726 км. из них 38.5% составляют дороги с грунтовым покрытием, ещё около 40% - дороги с гравийным покрытием, что оказывает влияние на надёжность транспортных средств. В таблице 1 представлены сравнительные данные по эксплуатационным характеристикам автомобилей, эксплуатирующихся на различных дорогах.

В связи с этим возникает задача поддержания работоспособного состояния и увеличения срока службы специальных автомобилей. Так как режим технической эксплуатации машин регламентируется и контролируется заводом-изготовителем (что является условием гарантийного и послегарантийного технического обслуживания и ремонта машин), то нефтедобывающее предприятие может управлять их техническим состоянием в основном за счёт рациональной организации и планирования производственной и технической эксплуатации.

Таблица 1 - Сравнительные эксплуатационные характеристики

Тип покрытия	Сопротивление качению	Расход топлива	Износ шин	Межремонтный пробег	Эксплуатационные расходы
Асфальтобетон	100	100	100	100	100
Щебеночное	233	111	128	83	145
Булыжная мостовая	333	117	-	83	180
Грунтовая дорога	200...400	103	70	64	200

В планово-предупредительной системе существуют пять корректирующих коэффициентов, учитывающие условия работы автотранспорта, тип подвижного состава, возраст автомобиля. Так, периодичность видов ТО должна корректироваться в зависимости от транспортных и дорожных условий, режимов эксплуатации и конструкции дополнительного оборудования автомобилей. Однако эти коэффициенты не охватывают всего множества условий эксплуатации, особенно если автомобиль используется как шасси для доставки и работы определенного вида специального оборудования [3].

Для автомобилей марки КамАЗ, согласно рекомендациям завода-изготовителя, проводят плановые технические обслуживания, которые подразделяются на этапы начала эксплуатации в период обкатки и рядовой эксплуатации (рисунок 1). Рекомендуемая заводом периодичность и виды ТО и Р, без учета условий эксплуатации представлены в таблице 2[4].

Рисунок 1. Виды технических обслуживаний автомобилей марки КамАЗ

Таблица 2 - Рекомендуемая заводом периодичность по видам ТО

Вид ТО	Периодичность проведения	Вид ТО	Периодичность проведения
ЕТО	ежедневно	ТО-1	10000 (9000-11000)
ТО-1000	500-1000 км (25 мото-часов)	ТО-2	30000 (27000-33000)
ТО-5000	4000-5000 км (125 мото-часов)		

Рекомендуемый пробег до ТО отличается большой вариацией (ТО-1 в пределах ± 1000 км, ТО-2 в пределах ± 3600 км).

Анализ периодичности ТО, рекомендованной заводом-изготовителем КамАЗ, показывает, что периодичность корректируется только с учетом категорий условий эксплуатации. Так же не учитываются особенности и режимы работы техники.

Дополнительные проблемы вносит организация обслуживания специального оборудования. Возникает парадоксальная ситуация, когда периодичность ТО для шасси автомобиля измеряется в километрах пробега, а оборудования, устанавливаемого на этом шасси в мото-часах. Так для оборудования принята трехступенчатая система ТО (125,500,1000 мото-час). Для отдельных видов оборудования завод-изготовитель вообще рекомендует свою систему обслуживания с различной периодичностью. Например, для бетономешалок периодичность составляет 60,240,960 мото-час.

Часто время проведения ТО автомобиля и специального оборудования не совпадают.

Кроме периодичности обслуживания автомобилей система ТО и Р предполагает и перечень работ по всем агрегатам и системам для каждого вида обслуживания. В то же время при работе на стационаре агрегаты ходовой части не используются и, следовательно, проведение каких-либо работ для них будет не обоснованным. Если обозначить вероятность безотказной работы автомобиля p_a , а оборудования p_o , то общая вероятность агрегата будет равна.

$$P_{agr} = p_a * p_o \quad (1)$$

Из этого следует, что P_{agr} будет незначительна, что скажется на эффективности работы в целом.

На наш взгляд, показатели надежности, и в первую очередь такие, как долговечность и ремонтпригодность для специального оборудования, должны быть не ниже и даже более жесткими, чем даже для автомобиля, так как частые отказы и неисправности приведут к неоправданным дополнительным простоям автомобилей в зонах ТО и ТР, снижению качества выполняемых работ, снижению технико-экономических показателей работы.

В настоящее время вопрос о системе ТО и ремонта технологического оборудования, методах, видах и организации выполнения работ не имеет достаточной проработки. В связи с этим ТО и ремонт оборудования, выполняемые в АТП, носят случайный характер, осуществляются без определенной периодичности и строгого соблюдения технологии. Это приводит к неудовлетворительному состоянию специального оборудования, снижает качество и безопасность проведения работ по ТО и ТР автомобилей, что отрицательно влияет на общие показатели производительности и рентабельности работы АТП.

Исходя из выше изложенного вытекает необходимость решения двух задач:

1. Выбор общей единицы измерения наработки автомобиля и оборудования
2. Установление периодичности проведения технического обслуживания для автомобиля и оборудования.

Использование в качестве единицы периодичности км. пробега не дает достоверной оценки объема выполненной работы. Пересчет мото-часов в км. пробега для автомобилей осуществляется через среднюю скорость движения. Для автомобилей периодического действия или при работе на стационаре эта методика неприемлема. Мы предлагаем выбрать в качестве единицы периодичности обслуживания принять мото-час.

Обоснование периодичности и формирование перечня работ должно проводиться на основе технико-экономических критериев.

Этот метод сводится к определению суммарных удельных затрат на ТО и ремонт и их минимизации. Минимальным затратам соответствует оптимальная периодичность технического обслуживания $T_{то}$ мото-час. При этом удельные затраты на ТО $C_{то} = c/T_{то}$, где c — стоимость выполнения операции ТО.

При увеличении периодичности разовые затраты на ТО (C) или остаются постоянными, или незначительно возрастают, а удельные затраты значительно сокращаются.

Увеличение периодичности ТО, как правило, приводит к сокращению ресурса детали или агрегата и росту удельных затрат на ремонт C_p . Целевая функция имеет вид.

$$U = C_{то} + C_p = C_0 = \min \quad (2)$$

В данном случае оптимальное решение соответствует минимуму удельных затрат. Определение минимума целевой функции и оптимального значения периодичности ТО проводится графическим или аналитическим методами (рисунок 2).

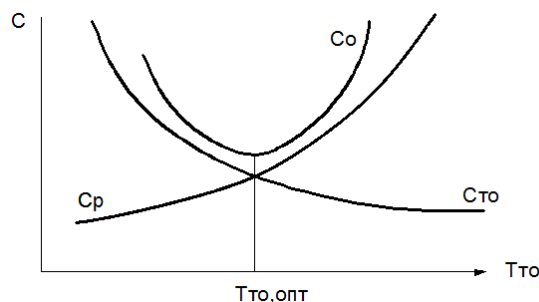

Рисунок 2. Определение периодичности технико-экономическим методом

Преимуществом метода является простота, ясность, универсальность и учет экономических критериев.

Выводы. Условия работы специальных машин значительно отличаются от условий обычного автотранспорта. Это зависит от вида установленного оборудования. Некоторые виды работ выполняются долгое время на одном месте, соответственно износ ходовой части минимален. В целях управления технической эксплуатации специальных машин, сокращения простоя машин в ТО и ремонте, существующая планово-предупредительная система должна быть подвергнута значительным изменениям и качестве единицы объема работ использовать мото-часы работы. Возникает необходимость введения поправочных коэффициентов, учитывающих текущие условия работы и обоснование структуры цикла ТО и Р.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. ҚазМұнайГаз. National Company. Ұлттық Компаниясы [Электрон. ресурс]. – 2009. – URL: <http://www.kmg2.isd.kz> (дата обращения 23.01.2018).
2. Буровой портал [Электрон. ресурс]. – 2011. – URL: <http://www.drillings.ru> (дата обращения 24.01.2018).
3. Сервисная книжка автомобилей КамАЗ [Электрон. ресурс]. – 2010. – URL: <http://mp-auto.ru> (дата обращения 23.01.2018).
4. Техническая эксплуатация автомобилей: Учебник для вузов. 4.-е изд., перераб. и дополн. / Е.С. Кузнецов, А.П. Болдин, В.М. Власов и др. - М.: Наука, 2001. - 535 с.

ТҮЙІН

Осы мақалада мұнай-газ кешеннің арнайы машиналар жұмысының ерекшеліктері қарастырылған. Арнайы машиналардың жұмыс істеу мерзімі арттыру бойынша ұсыныстар берілген.

RESUME

The article comprises operation peculiarities of special machines which are used in oil and gas complex. Recommendations concerning service life increase of special mashines.

А.И. Петрашев¹, доктор технических наук, старший научный сотрудник

А.М. Губашева², магистр

¹ФГБНУ «Всероссийский научно-исследовательский институт использования техники и нефтепродуктов в сельском хозяйстве», г. Тамбов, РФ

²НАО «Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана», г. Уральск

ГИДРАВЛИЧЕСКОЕ СОПРОТИВЛЕНИЕ МАГИСТРАЛИ ПОДАЧИ ЗАЩИТНОГО СОСТАВА НА РАСПЫЛЕНИЕ

Аннотация

Для повышения производительности консервации сельскохозяйственной техники с использованием ингибированного мазутного состава, исследованы гидравлические сопротивления в путях их подачи через сопло пистолета-распылителя. Определена величина произведения коэффициента гидравлического сопротивления на число Рейнольдса, которая остается практически неизменной и равной: $\square Re = 71,4$. При этом 96,5 % затрат давления приходится на преодоление гидравлических сопротивлений в шланге со спиралью и в сопле пистолета-распылителя.

Ключевые слова: сельскохозяйственная техника, защитный состав, напорный резервуар, пистолет-распылитель, гидравлическое сопротивление, расход состава.

Производительность консервации сельскохозяйственных машин зависит от технических возможностей применяемого оборудования [1] и реологических свойств защитного состава, влияющих на его расход.

Магистраль (рисунок 1) подачи состава из напорного резервуара 1 включает выпускной патрубок 2, кран 3, шланг 5 со спиралью, соединительные штуцера 4. В пистолете-распылителе имеется канал 6 для состава и сопло, перекрываемое иглой.

При гидравлическом расчёте магистрали подачи состава требуется учитывать не только падение давления по длине, но и в местах изменения сечения магистрали: в соединениях, патрубках, штуцерах. [2, 3].

Давление p_v сжатого воздуха в напорном резервуаре затрачивается на преодоление сопротивления движению состава по длине каналов патрубка, шланга, пистолета-распылителя, в штуцерах, а также на придание составу кинетической энергии при истечении из сопла пистолета-распылителя:

$$p_v = \Delta p_d + \Delta p_m + \Delta p_c - \Delta p_э, \quad (1)$$

где $\square p_d$ – падение давления по длине каналов, Па;

$\square p_m$ – падение давления в местных сопротивлениях (при изгибах каналов в патрубке, шланге, изменении сечений в штуцерах и кране), Па;

$\square p_c$ – затраты давления при истечении состава из сопла, Па;

$\square p_э$ – давление разрежения перед соплом при распылении состава, Па.

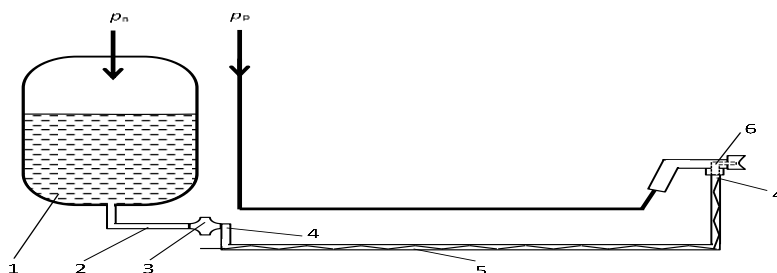

Рисунок 1. Схема подачи защитного состава на распыление

Падение давления по длине всех участков магистрали подачи определяют по формуле Дарси-Вейсбаха [4]:

$$\Delta p_{\partial} = \sum \lambda_i \frac{L_i \rho_k u_i^2}{2d_i}, \quad (2)$$

где λ_i - коэффициент гидравлического трения в канале i -го участка;

L_i - длина i -го участка, м;

ρ_k - плотность состава, кг/м³;

d_i - диаметр канала i -го участка, м;

u_i - средняя скорость движения состава по каналу i -го участка, м/с.

Давление p_{∂} разряжения перед соплом возникает за счет эжектирующего действия воздушной струи, распыливающей защитный состав при его истечении из сопла. Величина давления разряжения зависит от давления p_p распыления:

$$\Delta p_{\partial} = f(p_p). \quad (3)$$

Проведение расчётов по данным формулам достаточно сложно, так как неизвестны коэффициенты гидравлического трения - λ_i , которые зависят от скорости u_i движения состава. Неизвестны значения эквивалентных длин в местных сопротивлениях. Поэтому имеется необходимость в обосновании подхода, упрощающего расчёт потерь давления.

Суммарные потери давления по длине магистрали подачи и в местных сопротивлениях:

$$\Delta p_{\partial} + \Delta p_m = \frac{2q_k v_k}{\pi} \sum (\lambda_i Re_i) \cdot (1 + k_{\text{экв}}) \frac{L_i}{d_i^4}. \quad (4)$$

Таким образом, чтобы рассчитать суммарные потери давления по длине трубопроводов и в местных сопротивлениях, необходимо знать значения параметров λ_i , Re_i , $k_{\text{экв}}$ в каждом сечении участка магистрали подачи. Опытным путём установить значения указанных параметров достаточно сложно.

Для упрощения расчётных формул допустим, что в области ламинарного течения при расходе состава до 10 г/с произведение указанных параметров постоянно на всех участках магистрали подачи. Выразив это произведение через приведенную величину, запишем:

$$(\lambda_i Re_i) \cdot (1 + k_{\text{экв}}) = (\lambda Re) = \text{const}, \quad (5)$$

где (λRe) - приведенная величина произведения параметров сопротивления.

С учётом допущения, уточним формулу для определения суммарных потерь давления по длине каналов магистрали подачи, пистолета-распылителя и в местных сопротивлениях:

$$\Delta p_{\partial} + \Delta p_m = \frac{2q_k v_k}{\pi} (\lambda Re) \left[\frac{L_n}{d_n^4} + \frac{L_{ш}}{d_{ш}^4} + \frac{L_m}{d_m^4} + \frac{L_p}{d_p^4} \right], \quad (6)$$

где L_n , $L_{ш}$, L_m , L_p - длины каналов в патрубке, шланге, штуцере, пистолете-распылителе и соответствующие им диаметры - d_n , $d_{ш}$, d_m , d_p , м.

Подставляя выше приведенные формулы в уравнение (1), определим искомое давление p_{∂} сжатого воздуха в напорном баке:

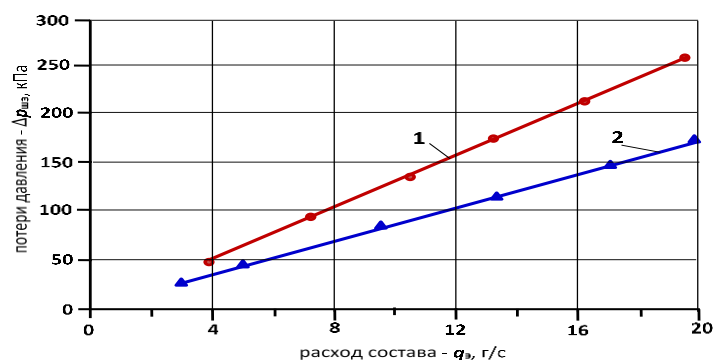
$$p_{\partial} = \frac{2q_k v_k}{\pi} (\lambda Re) \left[\frac{L_n}{d_n^4} + \frac{L_{ш}}{d_{ш}^4} + \frac{L_m}{d_m^4} + \frac{L_p}{d_p^4} \right] + \frac{120q_k v_k}{\pi d_c^3} + \frac{13,6q_k^2}{\pi \rho_k d_c^4} + f(p_p). \quad (7)$$

При давлении p_{∂} , рассчитанном по формуле (7), защитный состав вязкостью ν_k может быть подан из напорного резервуара на распыление с расходом q_k . Для того, чтобы выполнять расчёты по формуле (7), необходимо экспериментально установить значения произведения (λRe) и зависимости $f(p_p)$.

Так как выдачу защитного состава из резервуара осуществляют в нагретом до 40 °С состоянии, при котором его динамическая вязкость $\eta = 0,18$ Па·с (кинематическая ν_k

= 193 мм²/с), то в качестве экспериментального состава использовали ингибированный мазутный состав, с плотностью 930 кг/м³ имеет примерно такую же кинематическую вязкость – $\nu_3 = 184$ мм²/с (0,000184 м²/с).

Потери давления на входе и выходе из шланга измеряли лабораторными манометрами с точностью до 0,5 кПа. Таким путем определяли гидравлическое сопротивление шланга ($\square p_{ш}$) без спирали и гидравлическое сопротивление шланга ($\square p_{шс}$), оснащенного спиралью, при течении состава вязкостью 184 мм²/с (рисунок 2).

Исполнение шланга: 1 – со спиралью; 2 – без спирали

Рисунок 2. Изменение потерь давления $\square p_{ш}$ в шлангах зависимости от расхода q_3 защитного состава

Экспериментально установлено, что потери давления в шланге, оснащенный спиралью, были на 60 % выше, чем в шланге без спирали. По данным исследования коэффициент сопротивления спирали: $k_s = 1,6$.

Экспериментальные значения коэффициента $\square$, трения и числа Рейнольдса Re_3 для гладкого шланга (без спирали) вычисляли по формулам [6]:

$$\lambda_3 = \frac{\Delta p_{ш} \cdot \pi^2 d_{ш}^5 \rho}{8 L_{ш} q^2}, \quad Re_3 = \frac{4q}{\pi d_{ш} \rho \nu_k}.$$

Произведение этих величин зависит от отношения потерь давления к расходу:

$$(\lambda Re)_3 = \frac{\pi d_{ш}^4}{2 L_{ш} \nu_k} \cdot \frac{\Delta p_{ш}}{q}.$$

Результаты обработки опытных данных сведены в таблицу 1.

Таблица 1 – Результаты исследования гидравлического сопротивления магистрали подачи

Наименование показателей	Значения показателей				
	1	2	3	4	5
Расход состава, q , кг/с	0,004	0,008	0,012	0,016	0,02
Число Рейнольдса, Re	2,9	5,9	8,8	11,7	14,6
Коэффициент гидравлического сопротивления, $\square$	24,9	12,1	8,1	6,1	4,9
Произведение $(\square Re)_3$	72,1	71,3	71,2	71,1	71,2

Увеличение расхода q в 5 раз фактически не повлияло на произведение $(\square Re)_3$, что указывает на отсутствие корреляционной связи между ним и расходом q в рамках данного исследования. По данным таблицы 1 среднее значение произведения $(\square Re)_3 = 71,4$. Полученная величина произведения $(\square Re)_3$ коррелирует с данными, приведенными В.С. Гейером и соавторами в [7]. Они полагают, что эта величина зависит от формы поперечного сечения, состояния трубопровода, от вида, числа и расположения зон местных сопротивлений. Для маслопроводов они рекомендуют принимать $(\square Re) = 75$.

При пневматическом нанесении защитного состава из распылительной головки пистолета-распылителя выходит струя воздуха, которая создает разрежение перед соплом и способствует большей подаче защитного состава на распыление. Эжектирующее действие воздушной струи исследовали на пневматическом пистолете-распылителе СО-71 (рисунок 3).

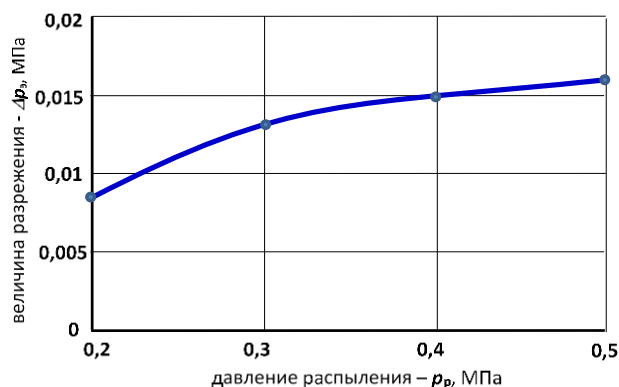

Рисунок 3. Влияние давления p_p распыливающего воздуха на величину разрежения Δp_p в сопле пистолета-распылителя

Давление воздуха на распыление состава пистолетом-распылителем СО-71 составляет 0,3-0,4 МПа [7].

При расчете гидравлических потерь, сопутствующих процессу нагнетания состава на распыление, учтены параметры магистрали подачи, включающей патрубок – $L_p = 0,2$ м, $d_p = 0,015$ м; два штуцера – $L_T = 0,08$ м, $d_T = 0,0075$ мм; шланг – $L_{ш} = 10$ м, $d_{ш} = 0,01$ м; а также параметры пистолета-распылителя СО-71: канал – $L_p = 0,08$ м, $d_k = 0,007$ м; сопло – $d_c = 0,0018$ м. Расход состава – $q_k = 0,006$ и $0,0083$ кг/с; вязкость состава кинематическая – $\nu_k = 0,000193$ м²/с соответствует температуре 40 °С, плотность – $\rho_k = 930$ кг/м³.

Расчеты по формуле показали, что распределение гидравлических потерь давления при подаче состава из напорного резервуара на распыление, следующее: в шланге – 71,5 %, в сопле пистолета-распылителя – 25 %, в штуцерах – 2,3 %, каналах пистолета – 1 %, в патрубке – 0,2 %. Эти данные представлены на диаграмме (рисунок 4). Сравнительный анализ показывает, что 96,5 % потерь давления приходится на шланг со спиралью и сопло пистолета-распылителя.

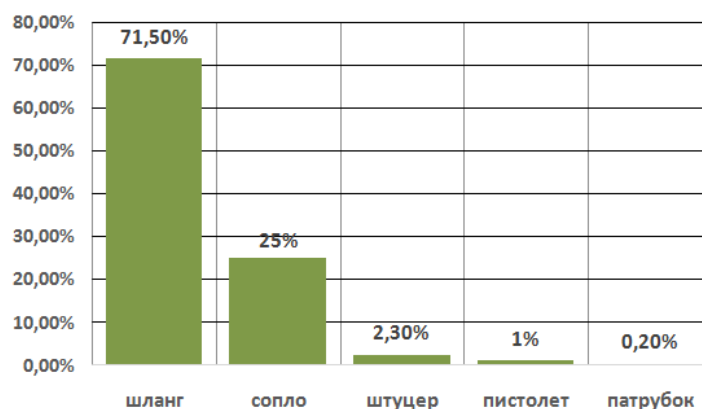

Рисунок 4 – Распределение гидравлических потерь в элементах магистрали подачи и пистолета-распылителя

В результате проведенных исследований упрощена зависимость для расчета величины давления воздуха в резервуаре, которое необходимо создать, чтобы расход состава при нанесении соответствовал техническим возможностям распылительного оборудования.

Установлено, что при ламинарном движении защитного состава по магистрали подачи, величина произведения коэффициента гидравлического сопротивления на число Рейнольдса остается практически неизменной и равной: $\square Re = 71,4$. При этом 96,5 % затрат давления приходится на преодоление гидравлических сопротивлений в шланге со спиралью и в сопле пистолета-распылителя.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Петрашев, А.И. Научно-технические основы механизации процессов консервации аграрной техники / А.И. Петрашев, С.Н. Сазонов, В.В. Клепиков // Вестник МичГАУ. - 2014. - № 4. - С. 61-67.
2. Петрашев, А.И. Анализ гидравлического сопротивления магистрали подачи консервационной жидкости на распыление / А.И. Петрашев, В.В. Клепиков / Перспективные технологии и технические средства в сельскохозяйственном производстве: матер.международ. научно-практич. конференции, Минск, Белорусский ГАТУ. – Минск: изд-во БГАТУ, 2013. - С. 108-113.
3. Петрашев, А.И. Новый подход к расчету гидравлического сопротивления напорной магистрали / А.И. Петрашев, В.В. Клепиков // Наука в центральной России. - 2013. - № 5. - С.54-59.
4. Рабинович, Е.З. Гидравлика. Учебное пособие для вузов / Е.З. Рабинович. - М.: Недра, 1980. – 278 с.
5. Петрашев, А.И. Экспериментальные закономерности пневмораспыления консервационных материалов / А.И. Петрашев, В.Д. Прохоренков, В.В. Клепиков, Ф.Д. Таха // Труды ГОСНИТИ. – 2015. – Т. 120. – С. 59-63.
6. Петрашев, А.И. Совершенствование технологических процессов и ресурсосберегающих средств консервации сельскохозяйственной техники при хранении: дис. ...д-ра техн. наук: 05.20.03. / Саратовский государственный аграрный университет им. Н.И. Вавилова / Петрашев Александр Иванович. – Тамбов. – 2007. – 400 с.
7. Гейер, В.Г. Гидравлика и гидропривод. - 3-е изд. / В.Г. Гейер, В.С. Дулин, А.Н. Заря. – М.: Недра, 1991. – 331 с.

ТҮЙІН

Ауылшаруашылық техникасын тат тежегішімен араластырыған мазут қоспасымен сақтауға қою өнімділігін арттыру мақсатында, сақтау құрамының пистолет-шашыратқыш шүмегі арқылыберіліс жолдарындағы гидравликалық кедергілері зерттелген. Гидравликалық кедергінің Рейнольдс санына қатысты туынды шамасы анықталған, ол еш өзгеріссіз және $\square Re = 71,4$ тең. Сол туынды шамасында қысымның 96,5 % пайызы ораммен жабдықталған шлангада және пистолет-шашыратқыш шүмегінде жойылатыны анықталды.

RESUME

To increase the productivity of conservation of fuel oil, the hydraulic resistance in the way of their supply through the nozzle of the spray gun was investigated. The value of the product of the coefficient of hydraulic resistance by the Reynolds number is determined, which remains practically unchanged and equal. At the same time, 96.5% of the pressure expenditure is due to overcoming the hydraulic resistance in the hose with a spiral and in the nozzle of the spray gun.

А.И. Петрашев¹, доктор технических наук, старший научный сотрудник

А.М. Губашева², магистр

¹Всероссийский научно-исследовательский институт использования техники и нефтепродуктов в сельском хозяйстве, г. Тамбов, РФ

²³Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск

ИССЛЕДОВАНИЕ КОНСЕРВАЦИОННЫХ СОСТАВОВ НА МАЗУТНОЙ ОСНОВЕ НА АТМОСФЕРОСТОЙКОСТЬ

Аннотация

Коррозионные воздействия разрушают и качественно изменяют поверхность деталей машин, способствуя снижению износостойкости и прочности деталей. Для того чтобы замедлить эти процессы необходимо выбрать наиболее доступный способ хранения и подобрать или специально разработать оптимальные консервационные составы.

В данной работе исследовались защитные свойства консервационных составов на мазутной основе применительно к защите сельскохозяйственной техники для внесения минеральных удобрений от коррозии в климатических условиях Западно-Казахстанской области

Ключевые слова: сельскохозяйственная техника, минеральные удобрения, коррозия, консервационные составы, мазут, атмосферостойкость, защитные свойства.

Консервационные составы, нанесенные на рабочие поверхности сельскохозяйственной техники при хранении на открытых площадках, подвержены воздействию влаги, кислорода воздуха, солнечной радиации, изменению температуры. При этом изменяется структура покрытия, ухудшаются его защитные свойства.

При постановке техники на хранение в современных условиях в качестве консервационных составов используют бензино-битумные составы с добавлением отработанного масла [1]. Однако, из-за достаточно высоких цен на бензин и битум, себестоимость такого состава достаточно высока. Поэтому поиск дешевых и доступных компонентов для получения составов с длительностью защитного эффекта 1 год является актуальным. Анализ показал, что на сегодняшний день наиболее дешевым и доступным является топочный мазут М100, состав которого указывает на способность ингибировать коррозию стали.

К основным коррозионно-активным климатическим факторам относятся [2]: относительная влажность (W , %) и температура (T , °C) воздуха, количество осадков (b , мм), солнечная радиация (инсоляция, кВт·ч/м²). Исследования защитных свойств ингибированного мазутного состава на атмосферостойкость проводились в г. Уральске, центре Западно-Казахстанской области, в 2016 – 2017 годах. Западно-Казахстанская область имеет три различные климатические зоны: умеренно-холодную полусухую, теплую влажную континентальную и горячую влажную континентальную. Уральск находится в умеренно-холодной климатической зоне.

Меньше всего осадков выпадает в феврале, в среднем 18 мм, больше – в июле, в среднем 38 мм. Средняя месячная температура воздуха изменяется от «минус» 12,8 °C в январе до «плюс» 22,6 °C в июле (на 35,4 °C) (рисунок 1).

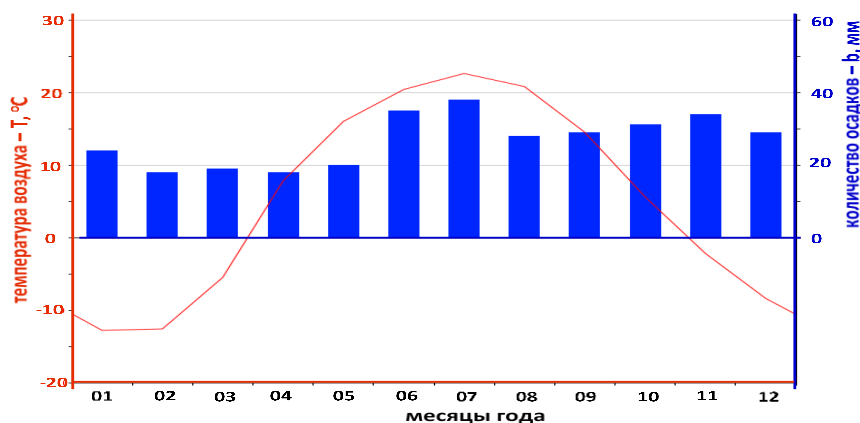

Рисунок 1. Средняя месячная температура T воздуха и количество осадков b

Средняя месячная влажность воздуха колеблется: от 92 % в декабре-январе до 28 % в августе (рисунок 2).

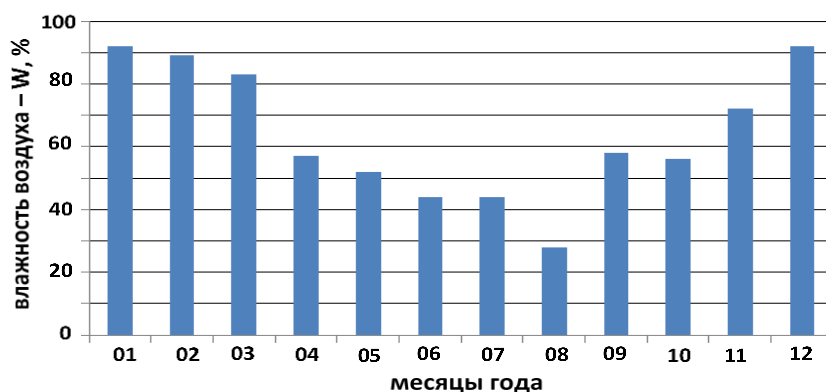

Рисунок 2. Средняя месячная влажность W воздуха

На основании представленных средних месячных данных определены средние годовые значения температуры и влажности воздуха, осадков. Средняя годовая температура воздуха в Уральске – «плюс» 5,5 °C, влажность воздуха – 64 %, уровень осадков – 323 мм.

Параметры климатических факторов оказывают влияние на скорость коррозии углеродистых сталей и стальных поверхностей сельскохозяйственной техники. В Мытищинском филиале МГТУ им. Н.Э. Баумана (МГУЛ) разработана модель [3,4,5], устанавливающая связь между скоростью атмосферной коррозии углеродистой стали и параметрами климата:

$$K_{к.т} = 0,78W + 1,22T - 52,68, \quad (1)$$

где $K_{к.т}$ – скорость атмосферной коррозии углеродистой стали, мкм/год;

W – средняя годовая относительная влажность, %;

T – средняя годовая температура, °C.

В формуле (1) скорость атмосферной коррозии показывает убыль толщины металла за 1 год. Для расчета потери массы металла за 1 год [2] используется формула:

$$K_{с.т} = 7,8(0,78W + 1,22T - 52,68), \quad (2)$$

где 7,8 – коэффициент, учитывающий плотность углеродистой стали;

$K_{с.т}$ – скорость коррозионных потерь массы стали, г/(м²·год).

В институте физической химии и электрохимии им. А.Н. Фрумкина на основе анализа многолетних данных ежегодных температур, влажностей воздуха, уровня

осадков и коррозионных потерь углеродистой стали [6,7], обоснована формула для расчета скорости атмосферной коррозии стали:

$$K_{\text{с.т}} = 11,51[\text{SO}_2]^{0,31} \cdot e^{[0,074(T-10)+0,026W]t^{0,54}+0,31 b[\text{H}^+]t}, \quad (3)$$

где $[\text{SO}_2]$ – загрязненность воздуха диоксидом серы, $[\text{SO}_2] = 16,4$ мкг/м³ [7];

T – средняя годовая температура воздуха, $T = 5,5$ °C;

W – средняя годовая относительная влажность, $W = 64$ %;

t – длительность экспозиции металла, $t = 1$ год;

b – уровень осадков, $b = 323$ мм/год;

$[\text{H}^+]$ – концентрация ионов водорода в осадках, $[\text{H}^+] = 10^{-5,65}$ г/моль [8].

По формулам (4.2) и (4.3) рассчитаны прогнозируемые значения коррозионных потерь углеродистой стали в течение 1 года в климатических условиях г. Уральска (Казахстан). Результаты расчета в таблице 1.

Таблица 1 – Прогнозируемые коррозионные потери углеродистой стали в климатических условиях г. Уральска (Казахстан)

Расчетная формула	Средние годовые показатели			
	Влажность, %	Температура, °C	Уровень осадков, мм/год	Потери металла, г/(м ² ·год)
(4.2)	64	5,5	не учитывает	30,8
(4.3)	64	5,5	323	103,2

По данным таблицы 1 прогнозируемые потери углеродистой стали от коррозии составят от 30,8 г/(м²·год) – по формуле (4.2) до 103,2 г/(м²·год) – по формуле (3).

Влажность и температура климата разрушающе воздействуют как на металл, так и на защитное покрытие. Солнечная радиация, содержащая ультрафиолетовые лучи, вызывает деструкцию защитного покрытия [2, 9]. Сравнительно быстро стареют под воздействием ультрафиолетовых лучей масляные, нитроцеллюлозные и битумные покрытия.

В г. Уральске величина инсоляции за 1 год составляет 4504 МДж/м² [10]. Следовательно, в Западно-Казахстанской области ожидается более интенсивное разрушение битумных покрытий.

При исследовании защитных свойств ингибированного мазутного состава, пластины с покрытиями размещались на стенде под открытым небом. Покрытия на пластинах высыхали и становились твердыми через 1,5 месяца испытаний. В таблице 3 представлены значения коррозионных потерь стали 08кп при защите покрытиями, содержащими ингибированный мазутный и бензино-битумный составы.

Таблица 3 – Результаты испытаний атмосферостойкости покрытий

№ п/п	Состав покрытия	Толщина покрытия, мм	Коррозионные потери стали 08кп, г/м ²			
			3 мес.	6 мес.	9 мес.	12 мес.
1	Контроль (без покрытия)	-	72	93	106	113
2	Ингибированный мазутный состав (82% мазут + 9% Эмульгин + 9% уайт-спирит)	68	0	0,38	0,84	2,14
3	Бензино-битумный состав	46	0,8	3,1	5,9	7,0

На рисунке 3 показана динамика изменения коррозионных потерь пластин стали 08кп, испытанных без покрытия, а также защищенных покрытиями из ингибированного мазутного состава и бензино-битумного состава.

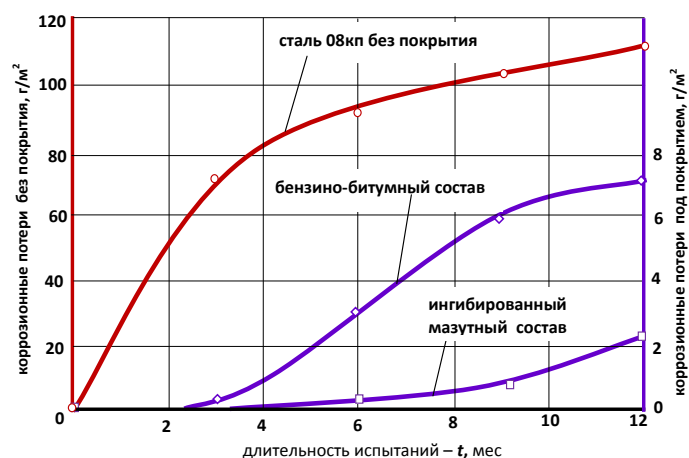

Рисунок 3 – Динамика изменения коррозионных потерь стали 08кп без защиты и при защите консервационными составами в условиях открытой атмосферы

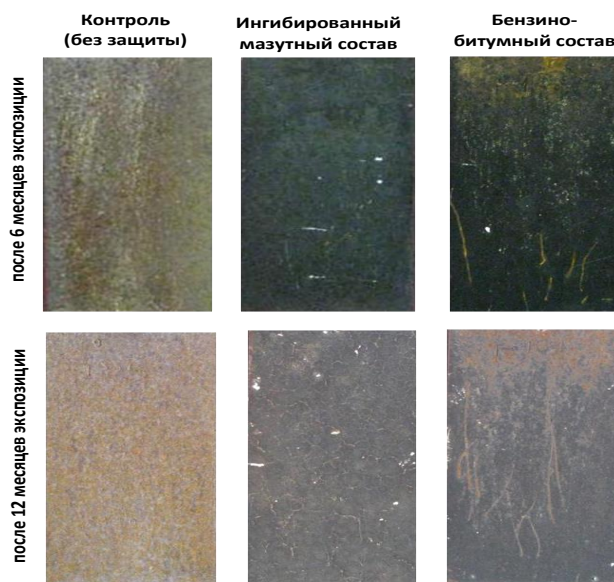

Рисунок 4. Вид пластин после атмосферных испытаний

Годовые потери незащищенной стали 08кп в условиях г. Уральска составили 113 г/м², что на 8,7 % отличается от прогнозируемых потерь металла, рассчитанных по формуле (3) института ИФХЭ РАН им. А.Н. Фрумкина. При защите бензино-битумным составом годовые потери металла снижаются в 16 раз, а при защите ингибированным мазутным составом – в 52 раза. Состояние исследуемых покрытий по результатам 6 мес. и 12 мес. испытаний показано на фотоснимках (рисунок 4).

Исследование подтвердило более высокую атмосферостойкость ингибированного мазутного состава в сравнении с бензино-битумным.

По результатам проведенных испытаний ингибированный мазутный состав рекомендуется к применению при консервации сельскохозяйственной техники на период длительного хранения – до 1 года. Эти результаты послужили основанием для более широкого использования мазута при разработке рецептуры консервационного состава, подходящего к условиям Западно-Казахстанской области.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Сохраняемость и противокоррозионная защита техники в сельском хозяйстве / В.И. Черноиванов, А.Э. Северный, А.Н. Зазуля и др. – М.: Изд-во ГОСНИТИ, 2009. – 240 с.
2. Таха, Ф.Ж.Т. Совершенствование оборудования и технологии консервации сельскохозяйственной техники ингибированными битумными составами: дис. ... канд. техн. наук: 05.20.03 / Мичуринский государственный аграрный университет / ТахаФирасЖумааТаха. – Тамбов. – 2017. – 183 с.
3. Голубев, М.И. Повышение эффективности защиты лесохозяйственных машин от коррозии при хранении / М.И. Голубев // Актуальные направления научных исследований XXI века: теория и практика. – 2014. – Т.2. – № 2-2 (7-2). – С. 38-41.
4. Быков, В.В. Карты атмосферной коррозии лесных машин / В.В. Быков, М.И. Голубев // Вестник Московского государственного университета леса – Лесной вестник. – 2011. – № 5 (81). – С. 53-56.
5. Быков, В.В. Мониторинг условий хранения машин лесного хозяйства / В.В. Быков, М.И. Голубев // Наука в центральной России. – 2014. – № 3 (9). – С. 14-18.
6. Атмосферная коррозия углеродистой стали: моделирование и картографирование территории Российской Федерации / Т.Н. Игонин, А.А. Михайлов, Ю.М. Панченко и др. / Физико-химические процессы в конденсированных средах и на межфазных границах (ФАГРАН-2010): матер. V всероссийской конференции, Воронежский ГУ. – Воронеж: Научная книга, 2010. – С. 77-78.
7. Игонин В.Т. Атмосферная коррозия углеродистой стали и цинка: моделирование и картографирование территории Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. хим. наук: 05.17.03 / Институт физической химии и электрохимии им. А.Н. Фрумкина/ Игонин Тимофей Николаевич. – Москва. – 2012. – 26 с.
8. Энциклопедия Кругосвет. Кислотные осадки [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.krugosvet.ru/node/35207>
9. Яковлев, А.Д. Химия и технология лакокрасочных покрытий / А.Д. Яковлев. – 4-е изд., исправл. – СПб.: Химиздат, 2010. – 448 с.
10. Таблицы инсоляции для расчета ФЭС. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.solbat.su/meteorology/insolation>

ТҮЙІН

Коррозиялық әсерлер машина бөлшектерінің беткі қабатының сапасын бұзы өзгертіп, бөлшектердің тозуға төзімділігі мен беріктілігін төмендетеді. Бұл түрдегі әсерлерді баяулату үшін ең қолайлы сақтау тәсілі мен сақтау құрамдарын таңдау немесе арнайы сақтау құрамдарын дайындау қажет. Берілген мақалада минералды тыңайтқыштарды енгізуге арналған ауылшаруашылық техникасын Батыс-Қазақстан облысының климаттық жағдайында коррозиядан қорғау үшін мазут негізінде дайындалған сақтау құрамдарының қорғаныс қасиеттерін зерттеу нәтижелері келтірілген.

RESUME

Corrosive effects destroy and change the qualitatively of the surface of machine parts, contributing to a decrease in wear resistance and strength of parts. In order to slow down these processes, it is necessary choose the most accessible method of storage and to select or specially develop optimal conservational composition. In this work there have been investigated the protective properties of conservation compositions on a fuel oil basis with reference to the protection of agricultural machinery for the application of mineral fertilizers against corrosion in the climatic conditions of the West Kazakhstan region.

А.М. Ғұбашева, ауылшаруашылығы ғылымдарының магистрі

Т.Г. Джумагалиева, студент

А.А. Батырбек, студент

Г. Тлепберген, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс-Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ТЫҢАЙТҚЫШТАРДЫ ЕНГІЗУГЕ АРНАЛҒАН АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ТЕХНИКАСЫН КОРРОЗИЯЛЫҚ ТОЗУДАН ҚОРҒАУ ЖӘНЕ САҚТАЛУШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТІГІН АРТТЫРУ

Аңдатпа

Берілген мақаланың мақсаты - минералды тыңайтқыштарды енгізуге арналған ауылшаруашылық техникаларын коррозиядан қорғау жолдарын ұсыну. Минералды тыңайтқыштарды енгізуге арналған техникалардың істен шығуына әкелетін себептерді сараптай отыра, олардың басты үлесін атмосфералық құбылыстардың әсері мен жұмыс органдары беттерінің агрессивті заттармен әрекеттесуі салдарынан коррозиялық тозуы құрайтынын көреміз. Көбінесе бұл техникалардың келесі жұмыс органдары: шанап, себу органдары, тасымалдайтын және мөлшерлейтін бөліктері коррозиялық тозуға ұшырайды. Минералды тыңайтқыштар құрамында коррозиялық-белсенді тұздардың болуы мен жоғары ылғалданғыштығына байланысты коррозиялық жоғары белсенді болып келеді. Ауылшаруашылық машиналары тек жұмыс істеу мерзімінде емес, сонымен қатар жұмыс ауысымынан тыс уақытта да коррозиялық тозуға ұшырайды. Минералды тыңайтқыштар ортасының коррозиялық-белсенділігін анықтау үшін МЕМСТ 9.042-75 және 9.041-74 сәйкесті гравиметриялық сынақтар жүргізілді. Бұл мақалада минералды тыңайтқыштармен әрекеттескен техникаларды коррозиялық тозудан қорғау үшін Эмульгинмен (5 масс. %) немесе ПООМ (30 – 40 масс. %) татты тежегіштермен араластырылған пайдаланылған синтетикалық мотор майлары негізіндегі сақтауға арналған құрамдарды пайдалану ұсынылған.

Кілт сөздер: минералды тыңайтқыштар, коррозиялық белсенділік, ауылшаруашылық техникасы, коррозия жылдамдығы, коррозиядан қорғау, жұмысшы органдар.

Ауылшаруашылық техникасын коррозиядан қорғау-машиналарды жасау кезінде, сондай-ақ оларды пайдалану, жөндеу және сақтауға қою кезінде де үлкен материалдық шығындарды талап ететін маңызды және күрделі тапсырма [1-3]. Тәжірибелік мәліметтерден, ауылшаруашылық машиналарының негізгі механизмдері мен жинақ бірліктерінің істен шығуы себебінің 40 % астамы атмосфералық коррозия әсерінен болатынын көреміз. Негізінен коррозияға ұшырайтын машиналар қатарына минералды тыңайтқыштарды енгізуге арналған машиналар жатады. Бұл жұмыс ортасының ерекшелігімен түсіндіріледі, яғни қорғаныс жабындарының бұзылуына және металдың таттануына әкелетін, машина бөлшектерінің минералды тыңайтқыштармен әрекеттесуінің салдары. Практика жүзінде ауылшаруашылық машиналарының бөлшектерінің астам бөлігі атмосфералық әсерлер мен технологиялық ортамен әрекеттесуі салдарынан коррозиялық тозуға ұшырайды.

Барлық минералдық тыңайтқыштар, табиғи минералдар мен ауа азотынан алынатын тұздар болып табылады. Минералды тыңайтқыштар құрамындағы коррозиялық-белсенді тұздардың (нитраттар, хлоридтер, сульфаттар, фосфаттар)

болуына байланысты коррозиялық белсенді болып келеді. Олар жоғары ылғалданғышты болып келеді, атмосфералық ылғалды жеңіл сіңіреді және бөлшектердің беткі қабатында, сыр жабындардан еркін өтетін және металдың құрылымын бұзатын жұқа қабатты электролитті түзеді.

Минералды тыңайтқыштарды енгізуге арналған техникалардың сақталымдылығына аусым аралық кезеңде оларды сақтау жағдайлары да маңызды әсер етеді. Коррозиялық тозудан қорғаудың қажетті деңгейін қамтамасыз ететін сақтау технологиясын іске асырмау, қажетті техникалық құралдардың, жабдықтардың және қол жетімді сақтауға арналған құрамдардың болмауы ауылшаруашылық машиналарының техникалық қорларының төмендеуіне және бірнеше мәрте жөндеу-қалпына келтіру жұмыстарын жүргізуге әкеп соқтырады. Аусым аралық кезеңдерде техникаларды сақтауға арналған арнайы жабдықталған орындардың жоқтығынан, көптеген фермерлер техникаларды ашық алаңдарда, жұмыс ортасынан толықтай тазартылмаған күйінде, минералды тыңайтқытар іздерімен сақтайуға қояды. Металл беттеріндегі лас бөлшектер ылғалмен әрекеттескенде химиялық белсенді болып, коррозиялық процесстердің үдемелігіне ықпалдасады.

Бұл факторлардың барлығы бөлшек беттерінің тотығу процессіне, ауылшаруашылық техникасының тозуы мен жұмысқабілеттілігінің төмендеуіне тікелей әсер етеді және оның сақталымдығы мен коррозиядан қорғауға деген талаптарды жоғарлатады.

Жұмыстың мақсаты: минералды тыңайтқыштарды енгізуге арналған ауылшаруашылық техникасын коррозиядан қорғау жолдарын ұсыну.

Минералды тыңайтқыштарды енгізуге арналған ауылшаруашылық техникасын коррозиядан қорғау шиеленістері туралы ақпараттарды сараптау үшін: интернет, әдебиеттер мен нормативтік құжаттар пайдаланылды.

Минералды тыңайтқыштар ортасының коррозиялық жылдамдығын анықтау үшін гравиметриялық тәжірибелер жүргізілді. Сынақ МЕСТ 9.042-75 бойынша 0,5 М натрий хлорид ерітіндісінде жүргізілді. Коррозиялық зақымдалу ауданы ГОСТ 9.041-74 талаптарына сай анықталды. Өлшемдері 60×30×3 мм, 6 дәлдік классына дейін ажарлау шарықтастарымен жылтыратылған тікбұрышты пластиналар пайдаланылды. Сынау алдында үлгілер ацетон және спиртпен майсыздандырылып, кептіріліп дәлдігі $1 \cdot 10^{-4}$ г дейінгі аналитикалық таразыларда өлшенді. Ерітінді көлемі 1 см^2 үлгі ауданына 15 см^3 кем болған жоқ. Атмосфера – ауа. Бақылау үшін ауада ілініп тұрған бос стакан ішіне салынған үлгілер пайдаланылды. Тәжірибе ұзақтығы-14 тәулік.

Тәжірибеден соң пластиналар 1 г/л уротропин және 1 г/л KI тұратын, 28 % HCl ерітіндісімен ыдыратылып, сумен жуып, сүзгі қағаздарында кептіріліп, жеңіл кетіргіштермен тазартылды.

(К) коррозия жылдамдығы, параллель жүргізілген үш немесе алты тәжірибе мәліметтері бойынша Δm үлгілердің жоғалған салмағы бойынша бағалап келесі формула бойынша анықталды:

$$K = \frac{\Delta m}{S \cdot \tau}, \quad (1)$$

мұндағы : S – үлгінің ауданы, см^2 ; τ – сынау уақыты, сағ.

Минералды тыңайтқыштарды енгізуге арналған машиналардың коррозияға ұшырауға бейім жұмыс органдары 1 кесте және 1 суретте келтірілген.

Кесте 1 - Минералды тыңайтқыштарды енгізуге арналған машиналардың коррозияға ұшырауға бейім жұмыс органдары

№	Машиналар	Жұмыс органдары
1	Минералды тыңайтқыш шашқыштар, сепкіштер	Шанап, себу катушкалары, қаңқа, білік, шашқыш тарелкалары, таспалы тасымалдауыштар
2	Бүріккіштер	Шанап, улы химикаттармен әрекеттесетін мөлшерлеуіштер мен бөлшектері

Сурет 1. Минералды тыңайтқыштарды шашқыштардың коррозиялық тозуы

Жүргізілген тәжірибелерден гравиметриялық әдіспен анықталған Ст3 болат материалының коррозиялық тозу жылдамдығы минералды тыңайтқыштармен қаныққан ерітінділерде, қатты фазамен салыстырғанда едәуір жоғары екенін көреміз (кесте 2). Зерттелген тыңайтқыш түрлерінің ішінен ең қауіптісі қатты және сұйық күйінде де аммофос ($K = 0,160 \text{ г/м}^2\text{жағ}$ – қаныққан ерітіндіде) табылады.

Кесте 2 - Ст3 болат материалының минералды тыңайтқыштар ортасындағы коррозиялық тозу жылдамдығы

Тыңайтқыш түрі	Коррозиялық тозу жылдамдығы, $\text{г/м}^2\text{жағ}$	
	Қатты күйде	Қаныққан ерітінді
Аммофос	0,011	0,160
Карбамид	0,010	0,140
Суперфосфат	0,010	0,150
Ескерту – Тәжірибе температурасы – бөлмелік. Сынақ ұзақтылығы – 60 тәулік.		

Нақты жағдайларда машиналарды уақытша сақтауға қою кезінде болат беттерді минералды тыңайтқыштар қалдықтарынан тазарту қиын болғандықтан, тыңайтқыш шашқыштардың жұмысшы органдары тыңайтқыштар іздерімен деп қабылданған. 0,5 M NaCl ерітінділердегі жеделдетілген коррозиялық сынаулар нәтижелерінен тазартылған беттерге қарағанда, аммофос және суперфосфат минералды тыңайтқыштардың іздері бар болат беттер тезірек коррозиялық тозуға ұшырағанын көреміз. Егер (Ст3) таза

болат беттерінің коррозиялық тозуға ұшырау жылдамдығы-0,050 болса, ал аммофос іздері бар беттерінің коррозиялық тозу жылдамдығы – 0,057, суперфосфат – 0,065 г/м²сағ. Коррозиялық тозуды тежеу қабілеті бар карбамид іздері (NH₂)₂CO керісінше, коррозиялық процесстерді бірнеше баяулатқан, коррозиялық тозуға ұшырау жылдамдығы - 0,047 г/м²сағ.

3 кестеде минералды тыңайтқыштар іздері бар болат үлгілерге май қабатты жабындарды енгізіп 0,5 М NaCl ерітінділерінде жеделдетілген коррозиялық сынақ нәтижелері келтірілген. Пайдаланылмаған Mobil Devlac синтетикалық майдан алынған жабын қабаты болат бетті жақсы қорғамайды, ал карбамид іздері бар болат беттерді жақсырақ қорғағаны мен аммофос іздері бар беттерді нашар қорғайтынын көреміз. Пайдаланылған Mobil Devlac майы болат беттерде екі есе тиімсіз болып келеді, бірақ аммофос және суперфосфат іздері бар беттерді, жаңа майға қарағанда жақсы қорғайды. Пайдаланылған синтетикалық майдың қорғаныс қабілеттілігін Эмульгин қоспасының 5 масс. % қосу арқылы арттыруға болады. Эмульгин Березняки қ., «Азот» ААҚ-да жоғары алифатты аминдар өндірісінің кубтық қалдықтарынан дайындалады. Минералды тыңайтқыштар іздері бар болат беттерді негізінен 30 – 50 % Эмульгин татты тежегіштермен араластырылған және пайдаланылған минералды майларды тазалау өнімдері (ММТӨ) татты тежегіштермен араластырылған, пайдаланылған синтетикалық майлары жақсы қорғайды [4 - 15]: 80 – 90 % - карбамид іздері бар болат беттерді; 50 – 60 % - аммофос және суперфосфат іздері бар болат беттерді. Егерде таза пайдаланылған минералды майларды тазалау өнімдерін пайдаланса, онда 0,5 М NaCl ерітінділерінде жеделдетілген коррозиялық сынаулар кезінде және ашық алаңдарды 6 айға дейін болат беттерді толықтай қорғауға болады.

Кесте 3 – Минералды тыңайтқыштар іздері бар болат үлгілерді 0,5М NaCl ерітінділерінде жеделдетілген коррозиялық сынау нәтижелері

Май қабаты		Майдағы татты тежегіштердің концентрациясы, масс. %	Ст3 болат беттеріндегі тыңайтқыш іздері						
Mobil Devlac	татты тежегіш		Тыңайтқышсыз	Карбамид		аммофос		Суперфосфат	
			Z ₁ , %	Z ₁ , %	Z ₂ , %	Z ₁ , %	Z ₂ , %	Z ₁ , %	Z ₂ , %
жаңа	-	-	33	42	42	22	22	27	36
пайдаланылған	-	-	18	*C	C	37	37	31	39
	Эмульгин	3	70	28	27	25	25	21	30
		4	93	32	31	27	27	25	34
		5	98	38	37	42	41	37	44
	ММТӨ	10	76	65	65	48	48	68	72
		20	89	75	74	52	52	55	60
		30	90	83	83	63	62	60	65
		40	93	92	92	52	51	61	66
		50	98	86	86	48	48	53	58
		100	~100	~100	~100	~100	~100	~100	~100

Ескерту: Сынақ ұзақтылығы - 14 тәулік. Жабынды енгізу температурасы- 20 °С. Сынақ температурасы - 20 °С. Z₁ – 0,5 М NaCl ерітіндісіндегі бақылау үлгілері бойынша қорғаныс тиімділігі, Z₂ –минералды тыңайтқыштар іздері бар бақылау үлгілері бойынша қорғаныс тиімділігі K₀ = 0,050 г/м²ч; K_{0,карб.} = 0,047 г/м²ч; K_{0,амм.} = 0,057 г/м²ч; K_{0,суперфос.} = 0,065 г/м²ч;

Сурет 2. Минералды тыңайтқыш шашқыштарды сақтауға қою.

Минералды тыңайтқыштармен әрекеттескен техникаларды коррозиялық тозудан қорғау үшін, берілген мақалада Эмульгином (5 масс. %) немесе ММТӨ (30 – 40 масс. %) татты тежегіштермен араластырылған пайдаланылған синтетикалық мотор майлары негізіндегі сақтауға арналған құрамдарды пайдалану ұсынылған.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Черноиванов В.И., Северный А.Э., Зазуля А.Н., Прохоренков В.Д., Петрашев А.И., Вигдорович В.И., Князева Л.Г. Сохраняемость и противокоррозионная защита техники в сельском хозяйстве. М: ГНУ ГОСНИТИ. - 2009. - 240 с.
2. Севернев М.М. Хранение сельскохозяйственной техники. Минск, Изд-во «Урожай», 1980. 118 с.
3. Вигдорович В.И. Научные основы и практика создания антикоррозионных консервационных материалов на базе отработанных нефтяных масел и растительного сырья: монография /В.И. Вигдорович, Л.Г. Князева, А.Н. Зазуля [и др.]. – Тамбов: Изд - во Першина Р.В. 2012. – 325 с.
4. Петрашев А.И., Князева Л.Г., Прохоренков В.Д., Клепиков В.В. Технология консервации сельскохозяйственной техники отработанными маслами // Наука в центральной России. 2013. № 1. С. 57 – 61.
5. Князева Л.Г., Прохоренков В.Д., Вигдорович В.И., Елифанцев С.С. Состав и противокоррозионные свойства остаточных продуктов очистки и осветления отработанных моторных масел. // Практика противокоррозионной защиты. 2003. № 3. С. 55 - 58.
6. Прохоренков В.Д., Князева Л.Г., Вигдорович В.И. Доступные противокоррозионные материалы для защиты сельскохозяйственной техники от атмосферной коррозии. // Практика противокоррозионной защиты. 2003. № 3. С. 51 - 54.
7. Прохоренков В.Д., Петрашев А.И., Князева Л.Г. Защита от коррозии сельскохозяйственной техники отработанными маслами // Техника в сельском хозяйстве. 2006. № 5. С. 18 - 21.
8. Прохоренков В.Д., Князева Л.Г., Вигдорович В.И., Елифанцев С.С. Защита от атмосферной коррозии отработанными моторными маслами, ингибированными продуктами их очистки. Сообщение 3. Защитные свойства консервационных составов на основе отработанного моторного масла и ПООМ // Практика противокоррозионной защиты. 2006. № 2 (39). С. 16 - 22.
9. Прохоренков В.Д., Князева Л.Г., Вигдорович В.И., Елифанцев С.С. Защита от

атмосферной коррозии отработанными маслами, ингибированными продуктами их очистки. Сообщение 4. Защитная эффективность ингибированных ПООМ отработанных масел в условиях влагонасыщения // Практика противокоррозионной защиты. 2006. № 2 (40). С. 41 - 47.

10. Петрашев А.И., Прохоренков В.Д., Князева Л.Г., Остриков В.В., Вигдорович В.И. Защита от атмосферной коррозии отработанными маслами, ингибированными продуктами их очистки. Сообщение 5. Технологии получения и применения продуктов очистки отработанных масел // Практика противокоррозионной защиты. 2006. № 3. С. 38 - 43.

11. Князева Л.Г., Вигдорович В.И., Прохоренков В.Д. Ингибирование коррозии отработавшими моторными маслами. // Коррозия: материалы, защита. 2010. № 10. С. 25 - 30.

12. Вигдорович В.И. Научные основы и практика создания антикоррозионных консервационных материалов на базе отработанных нефтяных масел и растительного сырья: монография /В.И. Вигдорович, Л.Г. Князева, А.Н. Зазуля [и др.]. – Тамбов: Изд - во Першина Р.В. 2012. – 325 с.

13. Князева Л.Г., Акользин А.П., Вигдорович В.И., Шель Н.В. Некоторые проблемы ингибирования атмосферной коррозии стали отработавшими моторными маслами // Практика противокоррозионной защиты. 2012. № 1 (63). С. 60 - 65.

14. Петрашев А.И., Князева Л.Г., Прохоренков В.Д., Клепиков В.В. Технология консервации сельскохозяйственной техники отработанными маслами // Наука в центральной России. 2013. № 1. С. 66 – 71.

15. Князева Л.Г., Шель Н.В., Прохоренков В.Д., Остриков В.В. Утилизация отработанных масел путем получения из них высокоэффективных консервационных материалов // Вестник ТГУ. 2013. Т. 18. № 5. С. 2303 - 2306.

РЕЗЮМЕ

Наиболее подвержены коррозии рабочие органы машин для внесения минеральных удобрений: бункер, высевальные органы, транспортирующие и дозирующие части. Минеральные удобрения обладают высокой коррозионной активностью, благодаря наличию коррозионно-активных солей и высокой гигроскопичности. Коррозионное разрушение рабочих органов сельскохозяйственных машин происходит не только в рабочий период, но, в большей степени, во время их неиспользования. Для определения коррозионной активности сред минеральных удобрений были проведены гравиметрические испытания с использованием ГОСТ 9.042-75 и 9.041-74. Для защиты техники, имевшей контакт с минеральными удобрениями, от коррозии в данной работе предлагается использовать консервационные материалы на основе отработанных синтетических моторных масел, ингибированных Эмульгином (5 масс. %) или ПООМ (30 – 40 масс. %).

RESUME

The most susceptible to corrosion functional parts of machines for entering mineral fertilizers are hopper, seeding parts, transporting and dispensing parts. Mineral fertilizers are highly corrosive due to the presence of corrosive salts and high hygroscopicity. Corrosion attack of the functional parts of agricultural machinery occurs not only in the working time, but during their non-use too. To determine the corrosiveness of the medium of mineral fertilizers were conducted gravimetric tests using The Interstate Standard 9.042-75 and 9.041-74. In this work we propose to use conservation materials based on waste of synthetic motor oils inhibit Emulgin (5 wt.%) or products of purification of waste of mineral oil (30 - 40 wt.%) to protect the equipment, which had a contact with mineral fertilizers, from corrosion.

Қ.С. Құлзайров, магистрант

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық – техникалық университеті, Орал қ.

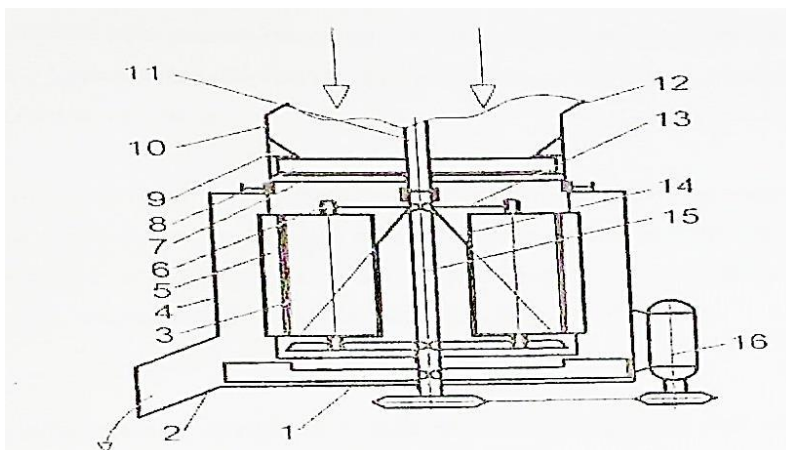
ТАМЫРТҮЙНЕКТІ ҰСАҚТАЙТЫН ҚОНДЫРҒЫНЫҢ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ПАРАМЕТРЛЕРІН ДӘЛЕЛДЕУ

Аннотация

Мақалада вальцалы тірегішті тамыртүйнектерді ұсақтайтын құрылғының конструкциясын ұсыну арқылы оның технологиялық параметрлерін, азықтарды бір азықтандыруға арналған уақытын, технологиялық бағыттың өнімділігін, дискілі ұсақтағыш аппарат өнімділігін және бірінші сатылы ұсақтағыш тұрқасының ішкі диаметрі анықталды.

Кілт сөздер: азықтарды әзірлеу уақыты, дискілі ұсақтағыш, тұрқа, тұрқаның ішкі диаметрі, ауысым уақытын пайдалану коэффициенті, ауысым ұзақтығы.

Зерттеу жұмысына қойған максатына сәйкес тамыртүйнекті ұсақтайтын белгілі конструкцияларды шолу арқылы,біз екі сатылы ұсақтағыш аппаратының конструкциясы (1–сурет) жетілдіріп ұсынылып отырмыз,бірінші сатысы пышақты - дискілі түрлі,ал екінші сатысы – жазық пышақты шеңбер бойынша және вальцалы тірегішпен. [3]

Сурет 1. Тамыртүйнектерді ұсақтағыштың конструктивті – технологиялық сұлбасы

Машинада ұсақтаудың бірінші сатысы екі горизонтальды жазық орналасқан пышақтардан 8 тұрады, 11 тікті білікте айналу жазығына бір белгілі бұрышпен орналасқан қарсы кескіштерден 7 және тірегіштен 9 жинағыш цилиндрлі камераның ішкі бетіне белгіленіп тұрады.

Ұсақтағыштың екінші сатысы цилиндрлі камерада 4 оның периметрі бойынша пластинкалы тікті пышақтар блогы 5 камераның ортасынан 15 білік өтеді, онда бірінші калақша 1, шошақ 14 және жетек 13 орналасқан. Жетекте 13 вальцалар 3 бекітілген және олар 6 ось бойынша бос айналады. Ұсақтағышты іске қосатын беріліс 16 құрамына мотор-редуктор және шынжырлы беріліс кіреді.

Азықтарды әзірлейтін технологиялық бағытының құрамында ұсақтағыш жұмыс істеген кезде малдардың саны және рацион туралы негізгі мәлімет бойынша өндеуге жататын тамыртүйнектердің массасы есептеледі [1,7,8]:

$$q_{\text{корм}} = \sum_{j=1}^n \alpha_j m_j, (1)$$

$q_{\text{корм}}$ – өндеуге жататын тамыртүйнектердің массасы, кг;

α_j – малдардың j – ті топтағы рационындағы тамыртүйнектердің массасы, кг;

m_j – j – ті топтағы малдардың саны, бас;

n – малтоптарының саны, дана;

Бір малды азыктандыру үшін азықтарды әзірлеуге кететін уақытты тандау үшін келесі қарым – қатынасты ұстау кажет:

- ағымда азық қоспасын әзірлеу үшін (үздіксіз процесспен істейтіназық цехтарында) :

$$T_{\text{раз}} \leq T_{\text{зоот}} \eta_{\text{см}} k_{\text{пом}}, (2)$$

- азық қоспаларын порционды түрде әзірлеу үшін (азық цехтарында жұмыс процессі үздікті болғанда) немесе құрамдастырылған сүрлемді әзірлеген кезде:

$$T_{\text{раз}} = \eta T_{\text{см}}, (3)$$

мұнда, $T_{\text{раз}}$ – бір азыктандыру үшін азықтарды әзірлеуге кететін уақыт, с ;

$T_{\text{зоот}}$ – зоотехникалық талаптарға сай бір қоражайға азықтарды таратуға кететін уақыт (стационарлы азық таратқыштар үшін $T_{\text{зоот}}=1200\text{с}$, жылжымалы үшін $T_{\text{зоот}}=1800\text{с}$), с ;

$\eta_{\text{см}}$ – ауысым уақытын пайдалану коэффициенті($\eta_{\text{см}}=0,6\dots 0,7$ - азық цехтарында ұйымдастыру уақытының деңгейі орташа болғанында , $\eta_{\text{см}} > 0,7$ - жұмыстарды жақсы ұйымдастырғанда)

$k_{\text{пом}}$ – қоражайлардың блокталған саны (бір – бірімен байланысы бар);

$T_{\text{см}}$ – ауысым ұзақтығы, с

Техникалық бағытының өнімділігі келесі теңдеумен анықталады:

$$Q_{\text{корм}} = \frac{q_{\text{корм}}}{T_{\text{раз}}}, (4)$$

мұнда $Q_{\text{корм}}$ – техникалық бағыттың қажетті өнімділігі, кг/с.

Техникалық бағыттың жұмысы сенімді болуы үшін келесі шартты сақтаған жөн, бұл кезде келесі техникалық операцияның өнімділігі алдыңғы операция өнімділігінен көп немесе тең болуы тиіс, яғни

$$Q_{\text{к2}} \geq Q_{\text{изм2}} \geq Q_{\text{изм1}} \geq Q_{\text{оч}} \geq Q_{\text{корм}}, (5)$$

мұнда $Q_{\text{к2}}$ - қалақтың берілісі, кг/с;

$Q_{\text{изм2}}$ - ұсақтағыш аппаратының екінші сатысының өнімділігі, кг/с;

$Q_{\text{изм1}}$ - ұсақтағыш аппаратының бірінші сатысының өнімділігі, кг/с;

$Q_{\text{оч}}$ - тамыртүйнектерді жуғыштың өнімділігі, кг/с;

Дискілі ұсақтағыш аппаратының (1-сурет) өнімділігі келесі теңдеумен табылады [4]:

$$Q_{\text{изм1}} = V_1 \rho_1 n_1 z_1, (6)$$

мұнда V_1 - бір айналыста пышақпен кесілетін азықтардың көлемі,

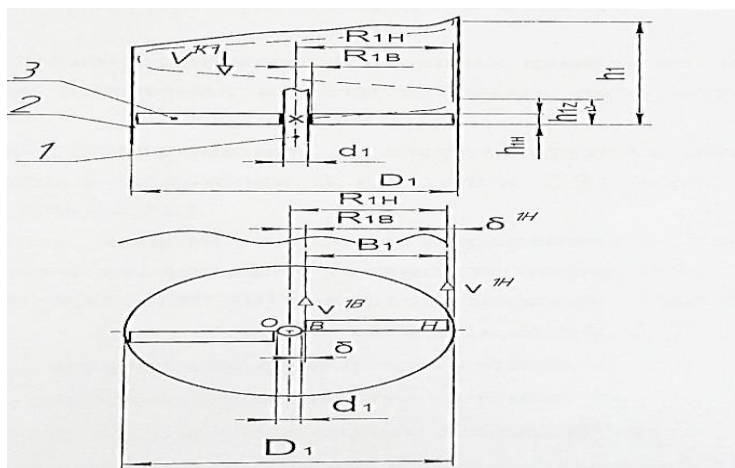
$\rho_{\text{к1}}$ – ұсақталғанға дейінгі тамыртүйнектердің үйілген тығыздығы, кг/м³;

n_1 – ұсақтаудың бірінші сатысының кескіш аппаратының айналу жиілігі, с⁻¹;

z_1 – ұсақтаудың бірінші сатысының пышақтарының саны, дана.

Ұсыныстар бойынша тепе - теңдік сақтауда мейлінше пышақтар саны жұп болуы тиіс ($z_1=2;4;6;8$ дана).

Ұсақтағыштың бірінші сатылы аппаратында бір айналымда пышақпен кесілетін азықтардың көлемі (2–сурет), [5]:

Сурет 2. Ұсақтаудың бірінші сатысының сұлбасы:
1 – білік; 2 - жинағыштың тұрқасы; 3- жазықты пышақ

$$V_1 = (\mathcal{R}_{1H}^2 - \mathcal{R}_{1B}^2)\pi h_1 \kappa_1 \kappa_2, \quad (7)$$

мұнда h_1 – кесу қалыңдығы , м;

κ_1 - пышақтың жүзінің ұзындығын пайдалану коэффициенті.Ұсыныстарға сәйкес $\kappa_1 = 0,75...0,85$;

κ_2 - азық бөлшектерінің арасындағы қуыстарды ескеретін коэффициент, $\kappa_2 = 0,6...0,7$;

R_{1H} – пышақтың жүзінің сыртқы қырымен жүргізілетін радиус, м;

R_{1B} – пышақтың жүзінің ішкі қырымен жүргізілетін радиус, м.

(7) тендеуді (6) тендеуге қою арқылы келесі тендеуді алуға болады:

$$Q_{изм1} = \pi(\mathcal{R}_{1H}^2 - \mathcal{R}_{1B}^2)h_1 \kappa_1 \kappa_2 \rho_{\kappa 1} n_1 z_1, \quad (8)$$

Ұсақтаудың бірінші сатылы тұрқасының ішкі диаметрін тамыртүйнектердің бос қозғалу шартына сай таңдау қажет, яғни корпустың ішкі диаметрінің кемімеуін қамтамасыз ететін (без сводообразования).Кесекті жеңіл сусымалы азықтар үшін ішкі диаметрді келесі ұсынылатын шартпен анықталады [6]:

$$D_1 \geq (4 ... 6)a' , \quad (9)$$

Мұнда a' - тамыртүйнектің типтік өлшемі, м.

Ұсақтағыштың бірінші сатысының беріліс беретін біліктің диаметрі беріктікке есептеу шартына сәйкес тандалады, оның айналу жиілігіне, берілу қуатына, жүктелу шартына және мүмкіндік кернеуіне байланысты [7].

Мақалада тамыртүйнектерді ұсақтауға арналған ұсақтағыштың бірінші сатысының технологиялық параметрлерін анықтауға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Алешкин, В.Р. Механизация животноводства: учебное пособие для сельскохозяйственных вузов [текст] / В.Р. алешкин, П.М. Рошин. – М.: Агро-промиздат, 1985. -336 с

2. .Анурьев, В.И. Справочник конструктора-машиностроителя: в 3-х томах Т.2.-8-е изд., перераб. И доп. [текст] / В.И. Анурьев; под ред. И.Н. Жестковой.-М Машиностроение, 2001.-912 с.

3. Брусенков, А.В. Измельчитель кормов [текст] / Ведищев С.М., Брусенков А.В., Прохоров А.В. // Качество науки – качество жизни: сборник научных статей по материалам международной научно-практической конференции 25-26 февраля 2005 года.- Тамбов: ПРОЮЛ Бирюкова М.А., 2005. –С. 202-203.

4. Изучение измельчителей корнеклубнеплодов: лабораторные работы [текст] / С.М. Ведищев, А.В. Прохоров, А.В. Брусенков. – Тамбов: Издательство Тамб. гос. техн. Ун-та, 2008г. – 31 с.

5. Кулаковский, И.В. Машины и оборудование для приготовления кормов: справочник [Текст] / И.В. Кулаковский, Ч.С. Кирпичников, Е.И. Резник. – М.: Россельхозиздат, 1987.-Ч.1.-285 с.

6. Лурье, А.Б. Моделирование сельскохозяйственных агрегатов и их систем управления [текст] / А.Б. Лурье, И.С. Нагорский, В.Г. Озеров, Е.А. Абелев, Г.В. Литковский; Под ред. А.Б. Лурье.- Л.: Колос, Ленинградское отделение, 1979.-312 с.

7. Механизация и технология производства продукции животноводства [текст] / В.Г. Коба, Н.В. Брагинец, Д.Н. Мурусидзе, В.Ф. Некрашевич. – М.: Колосс, 1999. – 528 с.

8. Щедрин, В.Т. Механизация приготовления кормов: учебное пособие [текст] / В.Т. Щедрин, С.М. Ведищев. –Тамбов: Тамб. Гос. Техн. Ун-т, 1998.-140с.

РЕЗЮМЕ

В статье обоснованы технологические параметры измельчителя корнеклубнеплодов с вальцовым подпорым, время разового кормления кормов, производительность технологической линии, производительность дискового измельчающего аппарата и определен внутренний диаметр корпуса первой ступень измельчения.

RESUME

In the article grounded technological parameters of the cornflower shredder with roller backing, the time of one time feeding of feed, the productivity of the production line, the productivity of the disk grinding apparatus and the determined internal diameter of the shell, the first stage of grinding.

УДК 621.315

Л.В. Ляховецкая, кандидат технических наук, доцент

Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова, г. Костанай

РАЗРАБОТАННЫЙ СПОСОБ ЗАКРЕПЛЕНИЯ ЖЕЛЕЗОБЕТОННЫХ ОПОР ВОЗДУШНЫХ ЛИНИЙ ЭЛЕКТРОПЕРЕДАЧИ НАПРЯЖЕНИЕМ 35-110 кВ

Аннотация

Представлена конструкция фундамента для конических центрифугированных стоек железобетонных опор ВЛ-35-110 кВ, обеспечивающая устойчивость опор при расположении линий электропередачи на обводнённых участках трасы.

Ключевые слова: воздушные линии электропередачи, железобетонная опора, устойчивость, надёжность, отказ, фундамент

Надёжное и эффективное функционирование энергетической отрасли, стабильное снабжение потребителей электрической и тепловой энергией является основой развития экономики Казахстана и важнейшим фактором для обеспечения цивилизованных условий жизни населения страны.

Электрификация сельского хозяйства - одно из важнейших условий его развития на индустриальной основе. Применение электричества к различным процессам сельскохозяйственного производства создало предпосылки к повышению производительности труда и эффективности производства, улучшению коммунально-бытовых условий сельских жителей. В 2017 году сельхозтоваропроизводители Северо-Казахстанской области собрали 5037,6 тыс. тонн зерновых и зернобобовых культур, в том числе пшеницы - 3674,8 тыс. тонн, масличных культур - 696 тыс. тонн, картофеля - 502,6 тыс. тонн, овощей - 179,1 тыс. тонн [1].

Электрификация сельского хозяйства охватывает процессы обработки земли, сельскохозяйственной продукции и механизацию трудоёмких работ в животноводстве и птицеводстве, в ремонтных мастерских и подсобных предприятиях.

Электроэнергия применяется также в тепловых процессах (инкубаторные установки, облучение молодняка, обогрев теплиц, животноводческих и птицеводческих ферм, электрохолодильные установки и т. п.) [2].

Электроэнергетика Казахстана по уровню развития занимает среди стран СНГ третье место после России и Украины, а его национальная ЭЭС играет ключевую роль в электрических сетях межгосударственного энергообъединения ЕЭС/ОЭС. Она не только связывает энергосистемы центрально-азиатских стран с ЕЭС РФ, но и западную и восточную части последней между собой.

В техническом отношении электроэнергетика Казахстана осталась практически на том же уровне, на котором она была в начале 90-х годов. И в её функционировании сохранились многие из проблем, существовавших в электроэнергетике СССР.

Серьёзной проблемой является высокая степень износа энергетического оборудования. Недостатки в техническом и ремонтном обслуживании и в

модернизации генерирующего и сетевого оборудования и средств управления привели к их физическому износу и моральному старению, повышению аварийности и простоев в аварийных ремонтах, снижению эффективности работы. Возникает острая необходимость замещения устаревших электростанций и подстанций. Однако объёмы реконструкции существующих и строительства новых мощностей неудовлетворительны [3].

В системах электроснабжения сельских регионов основным видом питающих линий являются воздушные линии (ВЛ) напряжением 35кВ. Надёжность систем электроснабжения указанных объектов во многом определяется надёжностью ВЛ, которая в свою очередь определяется надёжностью её составляющих: проводов и тросов, линейной изоляции и арматуры, опор и фундаментов.

Особенностью ВЛ как элементов систем электроснабжения является их сильная подверженность влиянию климатических воздействий, по сравнению с другими составляющими систем электроснабжения.

К таким климатическим воздействиям, прежде всего, относятся ветер, гололёд и грозовые явления. Эти воздействия создают определённую механическую нагрузку на элементы ВЛ и во многом определяют их конструкцию. Механическая прочность элементов ВЛ должна обеспечивать их надёжную работу при воздействии расчётных внешних механических нагрузок [4, 5].

Надёжность ВЛ во многом определяется конструкцией их опор и фундаментов, причём надёжная работа этих элементов во многом зависит от свойств грунта в который они устанавливаются.

Грунт в электроустановках играет довольно значительную роль, так например его электропроводящие свойства во многом определяют конструкцию заземляющих устройств и расход материалов на них. Механические свойства грунта определяют как трудоёмкость при производстве земельных работ, связанных с установкой опор и фундаментов (скальные или песчаные грунты), так и устойчивость опор и фундаментов в грунте при различных климатических воздействиях.

Свойства грунта во многом определяют конструкцию фундаментов и способы закрепления опор. Важной задачей является выполнение закрепления опор и фундаментов в слабых грунтах, к которым, прежде всего, относятся обводнённые и болотистые грунты.

Выбор способа закрепления опор и фундаментов решается параллельно с выбором трассы ЛЭП. При выборе трассы стараются избегать установки опор на участках со слабыми грунтами. Однако из-за недостаточного изучения грунтов на трассе, а также из-за того, что свойства грунтов подвержены сезонным и годовым колебаниям в ряде случаев происходит установка опор в слабые грунты или ослабление грунтов при эксплуатации.

Анализ повреждения ВЛ из-за падения или наклона опор показывает, что основной причиной вызывающей такие повреждения является неудовлетворительное закрепление опор в грунте. Наиболее частые отказы ВЛ по этой причине имеют место в весенне-осенний периоды (замерзание и оттаивание грунтов часто связанное с их обводнением), в периоды паводков, ливневых дождей и ураганных ветров.

Поэтому правильный выбор способов закрепления опор, особенно в слабых и обводнённых грунтах, в значительной степени определяет надёжную и безопасную эксплуатацию систем электроснабжения, а также затраты на их эксплуатацию □4□.

При слабых грунтах ветровые нагрузки вызывают отклонение опор от вертикали, что в свою очередь увеличивает механическую нагрузку на опоры. Особенно чувствительны к таким отклонениям железобетонные опоры, для которых наклоны вдоль и поперёк трассы ВЛ значительно снижают прочность бетона ствола опоры, а также способствуют образованию трещин в бетоне и проникновению влаги к арматуре опоры.

Исследования показали, что при наклоне опор только на 2^0 несущая способность их уменьшается на 8-10%. Поэтому на отклонение опор от вертикального положения установлены жёсткие допуски - отклонение верха опоры от вертикального положения по высоте должно быть не более 1:150 □6□.

Процесс подтопления территорий Республики Казахстан подземными водами в последние десятилетия принял массовый характер. По данным КазГИИ на территории Казахстана подтапливается более 124 городов и поселков, подвержены процессу подтопления такие города республики, как Астана, Кызыл-Орда, Павлодар, Петропавловск, Костанай и др. Если ранее были подвержены процессу подтопления города и населённые пункты, расположенные по берегам рек, то в последние годы к ним добавились такие пустынные города, как Жесказган, Новый Узень и др. Подтопление территорий происходит как за счёт естественных, так и искусственных факторов. Подтоплению подвержены также обширные территории вне городов [7]. Город Костанай находится на границе трёх областей: первой области II-го региона – потенциально подтопляемой, восьмой области II-го региона и частично первой области III-го региона – подтопляемой в естественном состоянии. Город Аркалык почти полностью расположен в пределах восьмой области II-го региона, т.е. территории его могут быть интенсивно затопляемыми при наличии трещиноватости в глиняных или покровных отложениях, покрывающих глины. Для Костанайской, Тургайской, Акмолинской и некоторых других областей Республики Казахстан характерны периодические колебания уровня грунтовых вод с периодичностью 7 – 10 лет. Это приводит к тому, что некоторые участки линии электропередачи, в частности, напряжением 35 – 110 кВ, оказываются в зоне затопления. Процесс проектирования и строительства высоковольтной линии занимает порядка двух лет, а если при изысканиях в период, предшествующий проектированию, грунтовые воды находились на низком уровне, то трасса ВЛ, выбранная по таким участкам территории, в последующем может оказаться в зонах частичного или полного затопления по причине

непредвиденного подъёма грунтовых вод в последующие периоды эксплуатации ВЛ. Это объясняется недостаточной изученностью процесса изменения уровня грунтовых вод с периодическим выходом их на поверхность.

Нарушение устойчивости промежуточных железобетонных опор воздушных линий (ВЛ) электропередачи напряжением 35-110 кВ, расположенных в равнинной местности на обводнённых участках трасс и в районах повышенной ветровой нагрузки на опоры и провода, является одной из причин аварийных отключений ВЛ и сопряжённых с этим экономических потерь от недодачи электроэнергии потребителям и дополнительных затрат на восстановление устойчивости опор.

Исследованиями установлено, что доля аварийных отказов ВЛ-35 кВ в системе «опора-изолятор-провод», вызванных нарушением устойчивости опор, доходит до 30% [4].

Для повышения устойчивости промежуточных железобетонных опор ВЛ-35-110 кВ предложен способ установки их в грунт в специально спроектированных фундаментах взамен установки с ригелями. Конструкция фундамента выполнена на основе типового подножника ФС 1-4, предназначенного для особо слабых грунтов с модернизацией под коническую стойку железобетонной опоры и добавлением двух рёбер, выполняющих роль ригелей [4, 8].

Производственный эксперимент, выполненный за период 2009-2012 годы на одной из обводнённых трасс ВЛ-35 кВ в Костанайской области Северного Казахстана в IV районе по величине скоростного напора ветра, показал, что угол поворота опоры при установке в грунт на фундамент за один и тот же период эксплуатации в 2,0...2,5 раза меньше, чем угол поворота опоры, установленной в грунт с ригелями всверлённый котлован и в 2,3...3,0 раза меньше, чем при установке в копанный котлован [4].

Однако конструкция указанного фундамента обладает тем недостатком, что фундамент представляет собой изделие разового использования и при разрушении опоры утилизируется вместе с опорой.

Поэтому разработана конструкция разборного фундамента, который может использоваться многократно. Новизна технического решения подтверждена патентом на изобретение [9]. Конструктивная схема предложенного фундамента представлена на рисунках 1 и 2.

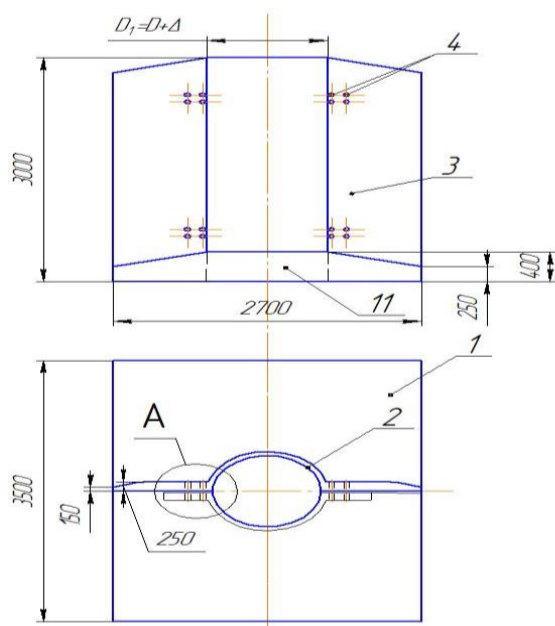

Рисунок 1. Схема фундамента для закрепления железобетонных опор ВЛ - 35-110 кВ

Полуцилиндр 2 стойки фундамента, образующий зону контакта с наружной поверхностью стойки опоры проходит насквозь через опорную плиту фундамента, переходя в цилиндр 11 по высоте опорной плиты. Это позволяет фиксировать опору при установке в фундамент.

Крепление опоры 12 к фундаменту осуществляется по аналогии с креплением к ней ригелей с помощью стяжных болтов. Болты устанавливаются в отверстия 4 рёбер 3 и в струбцины 5, облегающие наружный контур стойки опоры в верхней и нижней её части, как показано на рис. 1 и 2.

В местах установки болтов в рёбрах предусмотрены закладные детали 8, входящие в состав арматуры рёбер. Для обеспечения надёжного прилегания наружной поверхности стойки опоры к внутренней поверхности стойки фундамента при затяжке болтов 7 предусмотрен зазор 6 между струбциной и поверхностью ребра.

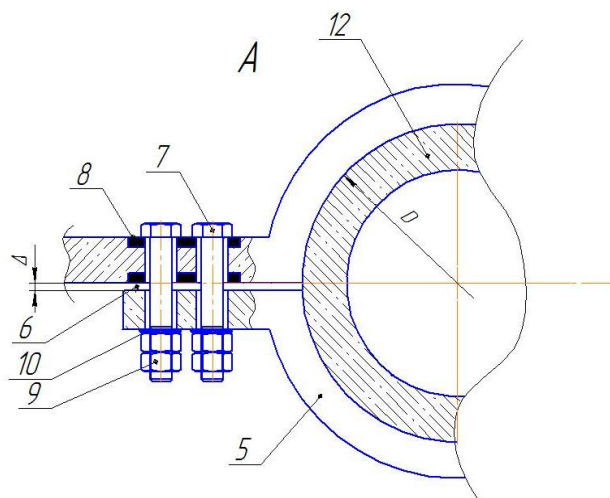

Рисунок 2. Вид А: Схема закрепления стойки опоры в фундамент

Для предотвращения ослабления крепления струбцин к стойке опоры из-за знакопеременной нагрузки, вызванной изменением направления ветрового потока, воздействующим на опору, стяжные болты затягиваются гайками с контргайками 9. Под гайки подкладывают шайбы 10 для равномерного распределения усилия стяжки в площади контакта гаек со струбциной и устранения перекосов поверхности струбцины на поверхности стойки опоры.

Работа фундамента заключается в том, что при смещении фундамента в обводнённом и слабом грунте «опорная стенка», образованная поверхностью рёбер совместно со стойкой фундамента и боковой поверхностью опорной плиты увеличивает площадь контакта с грунтом, препятствуя горизонтальному смещению и повороту опоры. Наличие зоны усиления ребра по всей его высоте за счёт плоского сечения в месте контакта ребра со стойкой фундамента увеличивает прочность и жёсткость ребра и способствует увеличению прочности и жёсткости крепления стойки опоры к фундаменту.

Опора вместе с фундаментом устанавливается в котлован на щебёночную подстилку.

Наличие цилиндрической части 11 в плите фундамента, куда при монтаже опоры устанавливается нижняя часть стойки опоры, способствует фиксации стойки относительно зоны её крепления в стойке фундамента.

При необходимости замены опоры разъединяются стяжные болты, и фундамент может использоваться для установки в него новой опоры.

Таким образом, предлагаемый фундамент обладает новизной, обеспечивает устойчивость промежуточных железобетонных опор на конических центрифугированных стойках ЛЭП напряжением 35-110 кВ в обводнённых грунтах и возможности неоднократного использования его при эксплуатации ВЛ.

Конструкция предложенного фундамента позволяет многократно использовать его при эксплуатации ЛЭП, что существенно сокращает расходы на строительство и эксплуатацию линий электропередачи.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Зерно Он-Лайн [Электронный ресурс].- Режим доступа: <https://www.zol.ru/n/2b>
2. Электрификация сельского хозяйства [Электронный ресурс].- Режим доступа: https://studopedia.ru/3_157195_elektrifikatsiya.html
3. Основные проблемы электроэнергетики Казахстана[Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://bnews.kz/ru/>
4. Ляховецкая Л.В. Обеспечение работоспособности воздушных линий 35 кВ сельских распределительных сетей, расположенных в обводнённых грунтах: дис. ... к. т. н.: 05.20.02 / Ляховецкая Людмила Владимировна. – Челябинск, 2014. — 165 с.
5. Галогорский, Е.Г. Справочник по строительству и реконструкции линий электропередачи напряжением 0,4-500 кВ/ Е.Г. Галогорский, А.Н. Кравцов, Б.М. Узелков. – М.: НЦ ЭНАС, 2003. – 344с.
6. Северо-Западное отделение института «Энергосетьпроект». Типовые проектные решения 407-03-282. Закрепление в грунтах унифицированных железобетонных опор ВЛ 35-500 кВ/ Северо-Западное отделение института «Энергосетьпроект». – Минэнерго СССР, –1981.
7. Ашинбаев М.У., Пустогачёв В.А., Сарсенова З.И. Исследование по проектированию и устройству оснований и фундаментов на подтопляемых территориях (на примере г. Акмолы)//Отчёт по научно-техническому проекту. УКД 624.131.23. – Алматы, 1997. – 70с.
8. Исинтаев, Т.И., Инновационный патент на изобретение №20240. Фундамент опоры линии электропередачи / Исинтаев Т.И., Снитко Л.В., Утегулов Б.Б., Ляховецкий В.М. –заяв. №2007/0195.1 09.02.2007; опубл. 25.08.2008 бил. №11.
9. Ляховецкая, Л.В. Инновационный патент №30810 Фундамент опор линий электропередачи. Заявка №2014/1926.1 Зарегистрировано в гос. реестре изобретений РК от 24.12.2015г.

ТҮЙІН

Маршруттың су арылатын учаскелерінде электр беру желілері орналасқан кезде тіреулердің тұрақтылығын қамтамасыз ететін, ВЛ-35-110 кВ темір бетон тіректердің конустық тіректері үшін іргетастың конструкциясы ұсынылды.

REZUME

The construction of foundation is presented for the conical bars of reinforce-concrete supports of ВЛ- 35-110 кВ, providing stability of supports at the location of lines of electricity transmission on the обводненных areas of route.

Т.А. Мендыгалиев, магистрант

Р.Б. Ширванов, кандидат технических наук, доцент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана,
г. Уральск

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ПОВЫШЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ ТРУДА ПРИ ПРОВЕДЕНИИ СВАРОЧНЫХ РАБОТ

Аннотация

В настоящей статье на основе обзора литературных источников выявляются вредные и опасные факторы при проведении сварочных работ, причины травматизма сварщиков. Анализируются последствия влияния данных факторов на здоровье персонала, определяются фазы изменения его работоспособности как комплекса наличных характеристик - функций и качеств человека-оператора.

Ключевые слова: сварка, вредные и опасные производственные факторы, вредные вещества, предельно допустимая концентрация, предельно допустимый уровень, санитарно-гигиенические требования, причины травматизма, безопасность труда.

Сварка, наплавка и резка металлов занимают значительное место в современном промышленном производстве Казахстана, а профессия сварщика является одной из наиболее массовых. При общем уменьшении работающих происходит и изменение структуры сварочных мест: доля ручной дуговой сварки выросла с 42 до 54%, при этом в промышленности она составляет более 35%, а в строительстве - около 81%. Уровень механизации сварочных работ неуклонно снижается, в связи, с чем **сварщики** входят в пятерку самых опасных профессий Казахстана и по данным страховщиков на данную специальность приходится более 15% всех страховых случаев. Эта профессия также в списке самых вредных в РК.

В Казахстане сегодня нет национальных стандартов по безопасности труда работающих в сварочных производствах, отсутствуют или не в полной мере представлены разделы по безопасности в большинстве технологических регламентов и паспортах на электросварочное оборудование. Единственным требованием к рабочему месту сварщика являются санитарно - гигиенические нормативы, которые не обеспечиваются в большинстве машиностроительных производств. Так, в воздухе рабочих помещений концентрация сварочного аэрозоля намного превышает предельно допустимые концентрации (ПДК) и достигает значений 30-115 мг/м³, оксидов азота - 3-26 ПДК, оксидов хрома - 3-10 ПДК, оксидов никеля - 1-6 ПДК. Традиционно не соответствует предельно допустимому уровню (ПДУ) освещенность как на стационарных, так и на нестационарных рабочих местах. Шумовое воздействие превышает допустимое в течение рабочего дня на 5-17 дБА. Сварочные работы сопровождаются излучением в оптическом диапазоне длин волн, интенсивность ультрафиолетового излучения при этом достигает 10-100 ПДУ, инфракрасного - 0,5-7 ПДУ. Постоянные и особенно непостоянные рабочие места сварщиков имеют слабую организацию. В течение смены > 20% времени сварщик работает в неудобном (вынужденном) положении тела [1].

Неблагоприятным воздействием условий труда объясняется 5% потерь рабочего времени для сварщиков и 4,9% - для рабочих-сварщиков. Из них воздействием запыленного и загазованного воздуха вызывается 47 и 45%, микроклимата - 24 и 23%, шума и вибрации - 22 и 28% потерь, соответственно. Показатели профзаболеваемости

распределяются следующим образом (на 1000 работающих): на электросварщиков приходится 3,6 случая; на сборщиков - 1,3; слесарей- монтажников и маляров по 1,9 [2].

Специфическими особенностями сварки на промышленных объектах являются: выполнение работ на наружных площадках в различных климатических зонах; ведение сварки на высоте, в замкнутых и труднодоступных местах; использование большого арсенала способов сварки, сварочных материалов, свариваемых металлов и сплавов; необходимость сварки загрязненных конструкций. Комбинированное воздействие на рабочих сварочных профессий опасных и вредных производственных факторов химической, физической и психофизиологической природы, имеющих, как правило, значительную интенсивность, способствуют развитию профессиональных заболеваний, созданию травмоопасных и аварийных ситуаций.

Сварка, наплавка, резка, напыление и пайка металлов сопровождаются наличием ряда вредных и опасных производственных факторов (таблица 1).

Таблица 1 - Вредные и опасные производственные факторы при сварочных работах

Виды работ	Вредные факторы											Опасные факторы			
	Пылегазообразные вещества	Излучение в оптическом диапазоне			Электромагнитные поля	Магнитные поля	Ионизирующие излучения	Шум	Ультразвук	Лазерные лучи	Статическая нагрузка на руки	Электрический ток	Искры, брызги и выбросы расплавленного металла	Движущиеся механизмы и изделия	Системы под давлением
		Ультрафиолетовое	Видимое	Инфракрасное											
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Сварка															
Ручная дуговая	XX	XX	XX	XX	-	-	-	X	-	X	-	XX	XX	X	-
Под флюсом:															
- олуавтоматическая	XX	-	-	X	-	-	-	X	-	X	-	XX	-	XX	-
- автоматическая	XX	-	-	X	-	-	-	X	-	-	-	XX	-	XX	-
Дуговая в защитных газах:															
- полуавтоматическая	XX	XX	XX	XX	-	-	-	X	-	XX	-	XX	XX	XX	XX
- автоматическая	XX	XX	XX	XX	-	-	-	X	-	-	-	XX	XX	XX	XX
- электрошлаковая	XX	X	X	XX	-	-	-	X	X	X	X	XX	XX	XX	
- контактная	XX	X	X	X	X	X	X	X	-	X	-	XX	X	XX	X
- электронно-лучевая	X	XX	XX	-	-	-	XX	X	-	-	-	XX	-	X	X
- трением	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	XX	XX	XX	-
- диффузионная	-	-	-	-	XX	-	-	X	XX	-	-	XX	-	XX	X
- ультразвуковая	X							XX	XX	-	-	X	-	X	X
- токами повышенной частоты		-	-		XX							XX		X	
- газовая	XX	XX	XX	XX	-	-	-	X	-	X	-	X	XX	X	XX
- плазменная	XX	X	XX	XX	-	-	X	X	X	-	-	XX	XX	X	XX

Продолжение таблицы 1															
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Резка:															
Кислородная	XX	X	XX	XX	-	-	-	XX	X	X	-	X	XX	X	XX
Плазменная	XX	X	XX	XX	-	-	X	XX	XX	XX	-	XX	XX	X	XX
Лазерная сварка и резка	XX	X	X	XX			X	X			X	XX		X	XX
Наплавка	XX	X	XX	X	-	-	-	-	-	X	-	XX	X	X	X
Напыление	XX	XX	X	X	-	-	-	XX	XX	-	-	XX	XX	X	X
Пайка	XX	—	-	-	—	-	—	-	—			XX			—
Условные обозначения: XX – интенсивный фактор; X-умеренный фактор.															

Как видно из представленных данных, практически при всех видах сварки, при резке и наплавке присутствуют такие опасные факторы, как пыль, газ, световое излучение, высокая температура, тепловое и ультрафиолетовое излучения. Наличие при сварке горючих газов может привести к химическому взрыву, а эксплуатация сосудов под давлением с инертными газами может вызвать физический взрыв. Открытые газовое пламя и дуга, струя плазмы, брызги жидкого металла и шлака при сварке и резке создают опасность ожогов и повышают опасность возникновения взрыва и пожара.

Как правило, сварочные работы должны проводиться в отдельных помещениях, а при электронно-лучевой, диффузионной сварке, плазменной обработке - только в отдельном помещении или изолированном участке цеха. Объем производственных помещений на одного работающего должен быть не менее 15 м³ при площади не менее 4,5 м², а для плазменной обработки - не менее 10 м², исключая площадь, занимаемую оборудованием и проходами. Помещения должны строиться из негорючих материалов в соответствии с СНиП 2.09.02-85, СНиП 21-01-97.

Неправильная эксплуатация электрооборудования может привести к поражению электрическим током. Применение открытого газового пламени, открытых дуг и струй плазмы, наличие искр, брызг и выбросов расплавленного металла и шлака при сварке и резке не только создают возможность ожогов, но и повышают опасность возникновения пожара. Опасность создают использование при сварке и резке горючих газов и кислорода, а также эксплуатация сосудов, работающих под давлением, не равным атмосферному.

При выполнении сварочных работ на высоте и отсутствии соответствующих предохранительных средств и ограждений возможно падение работающих. Движущиеся машины, механизмы, изделия при отсутствии защитных устройств могут привести к травмированию работающих.

Среди гигиенических проблем в современном сварочном производстве приоритет принадлежит профилактике вредного влияния сварочного аэрозоля на работающих. Об этом свидетельствуют данные о профессиональной заболеваемости сварщиков. Почти 80% вновь выявляемых случаев заболеваний приходится на пневмокониоз, хронический бронхит, интоксикации металлами и газами, т. е. на заболевания, вызываемые действием сварочного аэрозоля [3]. Сварочные аэрозоли (СА) представляют собой дисперсную систему, в которой дисперсной фазой являются мелкий частицы твердого вещества - твердая составляющая сварочного аэрозоля (ТССА), а дисперсной средой - газ или смесь газов - газообразная составляющая сварочного аэрозоля (ГССА).

Ручная дуговая сварка благодаря своей простоте и гибкости является широко распространенным способом термического соединения металлов. Общее содержание пыли, окислов марганца, фтористых и хромсодержащих соединений в рабочей зоне определяется составом свариваемого материала, стержня электродов и обложки, силой сварочного тока и диаметром электродов [2].

В таблице 2 приводятся данные по содержанию вредных веществ в воздухе рабочей зоны при газорезке, газосварке и плазменной обработке [3].

Таблица 2 - Содержание вредных веществ при газорезке, газосварке и плазменной обработке металлов

Виды работ	Вредные вещества	
	Наименование	Количество, г
Газовая резка углеродистых и низколегированных сталей	Оксид железа с примесью до 3% окислов марганца	0,45 на 1 м длины реза толщиной 1 мм
Газовая резка высокомарганцевых сталей	Марганец	0,12 на 1 м реза толщиной 1 мм
Газовая резка титановых сплавов	Титан и его диоксид	0,15 на 1 м реза толщиной 1 мм
Газовая сварка сталей: ацетилен-кислородная	Оксид азота	22 на 1 кг ацетилена
Газовая с пропан- бутановой смесью	Оксид азота	15 на 1 кг смеси
Электродуговая резка алюминиевых сплавов	Оксид алюминия	0,2 на 1 м длины реза толщиной 1 мм
Плазменное напыление алюминия	Оксид алюминия	77,5 на 1 кг расходуемого порошка

Таким образом, на основании проведенного анализа зависимости валовых выделений и химического состава сварочных аэрозолей от вида применяемой сварки выявлен ряд следующих закономерностей:

- при всех рассмотренных видах сварки металлов в зоне дыхания сварщика содержание вредных аэрозолей и газов превышает предельно допустимые значения;
- интенсивность и химический состав выделений сварочных аэрозолей зависят от режима сварки, состава свариваемого материала, диаметра применяемых электродов (для дуговой сварки), состава и степени измельчения флюса (для сварки под флюсом), состава защитного газа (при сварке в защитных газах) и некоторых других параметров;
- наиболее неблагоприятными с точки зрения выделения вредных аэрозолей являются дуговая сварка и плазменная обработка металлов.

Анализ литературных данных показывает, что валовые выделения и химический состав сварочного аэрозоля зависят не только от вида и режима сварки, но и от состава применяемых сварочных материалов. При различных видах сварки на уровень выделения сварочного аэрозоля существенное влияние оказывают состав сварочных шлаков, защитные грунтовки, покрывающие металл, состав покрытия используемых электродов, некоторые из которых по составу выделений относятся к высокотоксичным [3, 4].

Воздействие сварочного аэрозоля на организм сварщиков приводит к возникновению ряда профессиональных заболеваний, включающего в себя заболевания дыхательной системы, центральной нервной системы (ц.н.с.), желудка, миокарда, артериальной гипертензии и др. Наряду с общетоксическим действием аэрозолей, их мутагенные, канцерогенные свойства, а также другие особенности, могут привести к развитию отдаленных последствий.

При проведении сварочных работ организм человека подвергается и интенсивному шумовому воздействию. В зависимости от применяемого процесса шум, возникающий при сварке и резке металлов, может повредить слух. По данным [4] интенсивность шума на рабочих местах электрогазосварщиков составляет в среднем 84-91 дБА, что на 3-15 дБА превышает ПДУ.

В настоящее время профессия сварщика является одной из наиболее профессионально опасных, а процессы сварки, наплавки и резки металлов должны находиться в поле пристального внимания специалистов в области профилактической медицины, экологии, охраны труда и промышленной безопасности.

Анализ электротравматизма сварщиков показывает, что одной из причин несчастных случаев является недостаточный контроль за состоянием изоляции токоведущих частей. Корпуса электроустановок оказываются под напряжением, приводящее к смертельному поражению персонала. Другая причина электротравматизма - использование для присоединения проводов и кабелей, не предназначенных для передвижных установок, не соответствующих нагрузкам по сечению. Изоляция таких проводов быстро выходит из строя, а контроль за состоянием изоляции плохо налажен. Существенное значение для безопасности труда сварщика имеет правильная проводка и прокладка проводов к сварочным постам, трансформаторам и особенно к передвижным сварочным установкам. Если токопроводящая сеть сварочных установок состоит из изношенных, оголенных и просто голых проводов, она может служить причиной поражения сварщиков током. Токоведущие провода, присоединенные к сварочному трансформатору, имеющему сравнительно высокое напряжение (120-500 В), часто бывают большой протяженности. При нарушении изоляции проводов сеть становится крайне опасной. При пробое изоляции первичной обмотки трансформатора, при повреждении изоляции обмоток электродвигателя, сварочного агрегата постоянного тока или других электродвигателей напряжение переходит на металлические конструктивные части, прикосновение к которым в случае отсутствия заземления опасно.

Проведенный обзор показал, что распределение причин тяжелого и смертельного травматизма сварщиков может быть классифицировано следующим образом:

- нарушение правил техники безопасности - 35% случаев;
- допуск к работе лиц, не прошедших обучение и аттестацию по безопасному выполнению работ - 2%;
- неудовлетворительная организация и контроль безопасных условий труда - 13%;
- нарушение трудовой и производственной дисциплины - 6%;
- несогласованность действий персонала - 3%;
- использование работников не по специальности - 2%;
- конструктивные недостатки, несовершенство, недостаточная надежность машин, механизмов - 8%;
- нарушение технологического режима - 11%;
- неприменение средств индивидуальной защиты - 5%;
- эксплуатация неисправного оборудования - 4%;
- несовершенство технологического процесса - 7%;
- прочие - 4%.

В большинстве случаев (суммарно около 64%) травмирование сварщиков было вызвано опасными действиями самих пострадавших из-за слабых знаний или отсутствия твердых навыков безопасного выполнения производственного задания.

Анализ распределения несчастных случаев в зависимости от профессионального стажа работы сварщиков показал, что максимальный уровень травматизма приходится на первый и пятый годы работы. Первый пик травматизма обусловлен недостатком как профессиональных знаний начинающего сварщика, так и правил безопасного ведения работ. Причину второго скачка травматизма составляет фактор неосторожности,

недостаточной осмотрительности. Если первый пик был обусловлен недостатком возможностей работающего, то второй пик является следствием не использования рабочим уже имеющихся у него возможностей. Это происходит из-за снижения внимания, осторожности, осмотрительности рабочего, пренебрежения им правил техники безопасности, средств защиты. После 5-10-летнего профессионального стажа работы сварщиков частота несчастных случаев с ними имеет тенденцию к непрерывному снижению, что обусловлено тем фактом, что с приобретением опыта сварщики лучшесознают опасность своего труда и меньше проявляют беспечность при выполнении производственных заданий.

При проведении анализа данных производственного травматизма сварщиков была выявлена связь между частотой возникновения несчастных случаев и временем от начала работы. Наибольшее количество несчастных случаев (19 %) возникает в начале работы (1-й час после начала работы) и в конце (20,7%) (1 час до окончания работы). Таким образом, первые часы работы, когда идет вхождение в процесс труда, и завершающие часы, когда уже сказывается утомление, связаны с наибольшим числом несчастных случаев, что также подтверждается результатами исследований других ученых [5]. Согласно им, комплекс наличных характеристик - функций и качеств человека-оператора - функциональное состояние (ФСО) - прямо или косвенно обуславливает трудовую деятельность. Изменение ФСО в процессе выполнения трудовой деятельности проходит несколько фаз изменения работоспособности, представленных на рисунке 1:

- фаза мобилизации (внутренняя собранность);
- фаза первичной реакции (внешнее торможение на несколько минут);
- фаза гиперкомпенсации (приспособление к оптимальному режиму труда);
- фаза компенсации (установление оптимального режима, стабилизация показателей);
- фаза субкомпенсации (некоторое снижение уровня функционального состояния);
- фаза декомпенсации (быстрое ухудшение функционального состояния, изменение точности и координации);
- фаза срыва (значительное расстройство регулирующих механизмов).

С фазы субкомпенсации начинается специфическое состояние утомления. Основным фактором, вызывающим утомление, обычно является напряженность деятельности - абсолютная величина нагрузки, ее характер (статический или динамический), интенсивность во времени. Кроме того, на развитие утомления сильно влияют опасные и вредные производственные факторы, психологический климат, режим труда и отдыха.

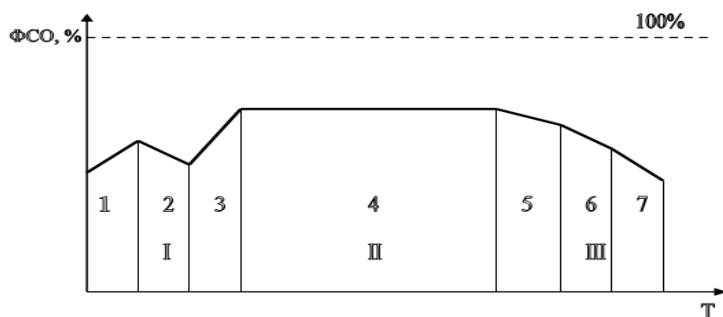

Рисунок 1.1. Фазы работоспособности:

I- зона вработывания; II - зона устойчивой работоспособности; III- зона устойчивого спада работоспособности; 1 - фаза мобилизации; 2 - фаза первичной реакции; 3 - фаза гиперкомпенсации; 4 - фаза компенсации; 5 - фаза субкомпенсации; 6 - фаза декомпенсации; 7 - фаза срыва

Для каждого вида трудовой деятельности существуют оптимальные характеристики нагрузки, которые должны учитываться как при проектировании оборудования, так и при организации трудовой деятельности человека.

Анализ статистических данных об изменении числа несчастных по дням недели показал, что наибольшее число травм происходит в конце недели - в четверг и пятницу, когда сильнее проявляется фактор утомления.

Таким образом, резюмируя результаты проведенных исследований, можно сделать следующие выводы:

- профессия газосварщика является одной из наиболее травмоопасных в промышленной отрасли - около 10% от общего числа несчастных случаев с тяжелым и смертельным исходами происходят с работниками данной специальности. Около 70% травм происходит в ремонтно-механических цехах, что объясняется большой долей работ повышенной опасности. Частота возникновения случаев производственного травматизма имеет наибольшее значение при ручной дуговой сварке (около 40%);

- наиболее характерными (около 70%) видами происшествий при сварке металлов, приводящими к травмированию сварщиков, являются падение с высоты, пожары и взрывы, а также поражение электрическим током. Основными причинами электротравматизма сварщиков служат недостаточный контроль за состоянием изоляции токоведущих частей и неправильная проводка и прокладка проводов к сварочным постам;

- существенное влияние на вероятность возникновения несчастного случая оказывают стаж работы сварщиков по профессии - максимальный уровень травматизма приходится на первый и пятый годы работы (соответственно 19 % и 15,5 %), а после 10 - летнего профессионального стажа непрерывно снижается. В большинстве случаев (64%) травмирование сварщиков происходит вследствие неправильных действий самих пострадавших, вызванных неосторожностью, нарушением правил техники безопасности, технологического режима, незнанием причин, вызывающих ту или иную опасность, а также несоответствием его психофизиологических и личностных возможностей требованиям выполняемой работы;

- проведенный анализ позволил выделить для дальнейших экспериментальных исследований условия труда и выработать практических рекомендаций наиболее травмоопасные объекты и виды сварочных работ.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Лупачев В.Г. Безопасность труда при производстве сварочных работ / В.Г.Лупачев. – Изд-во: Высшая школа, 2008. -250 с.
2. Маслов Б.Г., Выборнов А.П. Производство сварных конструкций: учебник / Б.Г.Маслов, А.П.Выборнов. – М.: Изд-во «Академия», 2017. – 288 с.
3. Минько В.М. Охрана труда в машиностроении: учебник / В.М.Минько. –М.: Изд-во «Академия», 2014. - 256 с.
4. Левченко О.Г., Метлицкий В.А. Современные средства защиты сварщиков/О.Г.Левченко, В.А.Метлицкий. – М.: Изд-во «Экотехнология», 2001. –81 с.
5. Юдин Е.Я., Белов С.В., Баланцев С.К. и др. Охрана труда в машиностроении: Учебник для машиностроительных ВУЗов. – 2-е изд., перераб. и доп. / под общ.ред. Е.Я.Юдина – М.: Машиностроение, 1983. – 432 с.

ТҮЙІН

Бұл мақалада әдебиет көздеріне шолу негізінде дәнекерлеу жұмыстарын жүргізу кезіндегі қауіпті және зиянды өндірістік факторлар, дәнекерлеушілердің жарақат алу себептері анықталады. Аталмыш факторлардың қызметкерлер денсаулығына әсерінің салдары талданды, адам-оператор қызметі мен сапасы сипаттамаларының кешені ретінде жұмыс қабілетінің өзгеру фазалары анықталды.

RESUME

In this paper, based on literature review identified occupational hazards during welding, welders causes injury. Analyzes the consequences of the impact of these factors on the health of staff, are determined by the phase change in its performance as a complex cash performance - functions and qualities of the human operator.

УДК 631.347.3

А.С. Сабырова, магистрант

М.К. Бралиев, доцент

Западно-Казахстанской аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

ОБОСНОВАНИЕ РЕЖИМОВ РАБОТЫ ОПРЫСКИВАТЕЛЕЙ

Аннотация

В статье даны формулы по определению рабочей скорости, рабочего давления, норме расходу рабочей жидкости, расходу рабочей жидкости через распылитель, ширине захвата, размеру обрабатываемой площади, стыковке смежных проходов.

Ключевые слова: опрыскиватель, рабочая скорость, давления, норма расхода рабочей жидкости, распылитель, ширина захвата

Эффективность применения пестицидов во многом зависит от точности их дозировки и от качественных показателей технологического процесса. Нестабильность этих параметров приводит к неоправданным потерям препаратов, загрязнению окружающей среды и продуктов питания. Поэтому при конструировании современных средств механизации защиты растений большое внимание разработчики уделяют вопросам контроля основных показателей технологического процесса: рабочей скорости, рабочего давления, норме расходу рабочей жидкости, расходу рабочей жидкости через распылитель, ширине захвата, размеру обрабатываемой площади, стыковке смежных проходов [1,3-4].

Показатели качества технологического процесса, выполняемого опрыскивателем: равномерность распределения рабочей жидкости по ширине захвата машины или рабочего органа (коэффициента вариации); диспергирование рабочей жидкости (диаметр капель); густота покрытия обрабатываемой поверхности (количество капель на 1 см^2). Настройка опрыскивателя на работу с заданным расходом заключается в подборе типа распылителя и количества распылителей на штанге в установлении скорости движения агрегата и рабочего давления в нагнетательной системе [2,5,6].

При использовании штанговых опрыскивателей решаются основные технологические задачи: рациональное использование объема бака для рабочего раствора и обеспечение заданной дозы внесения препарата. Обоснование выбора данных параметров основано на мониторинге применения штанговых опрыскивателей в сельскохозяйственных формированиях, когда в большинстве из них, имеющих штанговые опрыскиватели со щелевыми распылителями, используется данный метод заправки. В отдельных хозяйствах начинает находить применение метод использования промежуточных емкостей, специальных автономных насосов для забора воды из естественных водоемов для заполнения технических емкостей для доставки и внедрение других устройств для реализации данной новой, организационно-технологической схемы опрыскивания полевых культур.

Для прямой организационно-технической схемы опрыскивания полевых культур, вначале определяется длина пути, проходимого опрыскивателем до полного опорожнения бака.

Заправка опрыскивателей предусматривается на одной из поворотных полос, на которую удобнее подвозить рабочую жидкость. В тех случаях, когда заправки опрыскивателя не хватает на 2 гона, она осуществляется на обеих поворотных полосах. Максимальную длину гона можно рассчитать, пользуясь формулой:

$$L = \frac{1000W}{QB} \quad (1)$$

где, L - длина пути опрыскивателя, совершаемого с одной заправкой, м; W - вместимость резервуаров, л; Q - расход жидкости, л/га; B - ширина захвата опрыскивателя, м.

Дальнейшее решение задач продемонстрируем графически. Для опрыскивателя с определенными значениями W и B в пределах допустимого диапазона значений Q строится зависимость длина пути от нормы расхода рабочего раствора (рисунок 1).

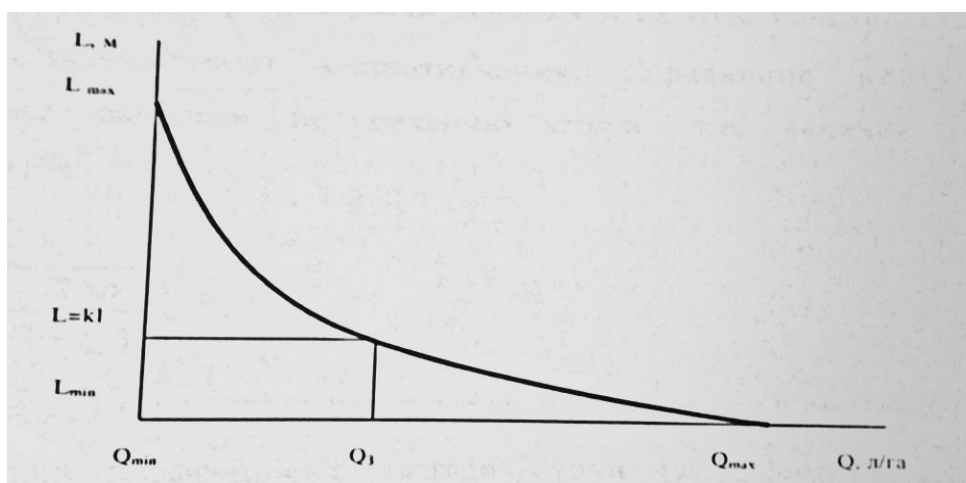

Рисунок 1. График определения расхода рабочего раствора

По известной длине гона (l) определяется количество проходов (k) из условия что kl находится в интервале $L_{min}...L_{max}$ при этом предпочтительнее кратное значение k , так как в этом случае заправка организуется на одном краю поля. Далее определяется значение (Q_3).

Определение давления в системе, при котором обеспечивается заданная норма внесения рабочего раствора решаются следующим образом.

Коэффициент расхода струйных форсунок $\mu \neq 1$ по двум причинам: во-первых, в связи с потерями энергии в процессе вихреобразования, возникающего при обтекании входных кромок сопла, и при трении жидкости стенки форсунки; во-вторых, в связи со сжатием (концентрацией) струи, вызванным обтеканием входных кромок соплового отверстия; при этом площадь сечения струи оказывается меньше площади отверстия сопла.

Запишем уравнение Бернулли для вытекающей и щелевого распылителя струи с учетом потерь энергии:

$$p_r = p_a + 0,5 \rho w_a^2 (1 + \xi), \quad (2)$$

где, p_T – полное давление (давление в резервуаре, из которого происходит истечение): p_a – давление среды, в которую истекает жидкость; ρ – плотность жидкости; ω_a – скорость течения в сжатом сечении струи; ϵ_c – суммарный коэффициент сопротивления. (Уравнение не учитывает распределение скорости по сечению струи, т.е. течение считается одномерным).

Отсюда

$$w_a = \sqrt{\frac{2\Delta p}{(1+\epsilon)p}}, \quad (3)$$

где, $\Delta p = (p_T - p_a)$ – перепад давления, рабочее давление в системе.

Обозначив коэффициент сжатия струи (коэффициент заполнения сопла), равный отношению площади сжатого сечения струи f_{CT} к площади сопла f_c ,

$$\varphi_c = \frac{f_{CT}}{f_c}, \quad (4)$$

Найдем объемный расход жидкости через распылитель:

$$Q_\phi = f_{CT} w_a = \frac{\varphi_c}{\sqrt{1+\epsilon_c}} \cdot f_c \sqrt{\frac{2\Delta p}{p}}, \quad (5)$$

где, $\epsilon = \sqrt{\frac{1}{1+\epsilon_c}}$ – коэффициент скорости.

Тогда объемный расход жидкости через распылитель:

$$Q_\phi = \mu \cdot (\pi \cdot d_c^2 / 4) \cdot \sqrt{\frac{2\Delta p}{p}}, \quad (6)$$

где, d_c – диаметр отверстия сопла.

Расход рабочей жидкости q (л/мин) – производительность опрыскивателя определяется:

$$q = \frac{QVB}{600} \quad (7)$$

где, Q – норма расхода, л/га; V – скорость движения агрегата, км/ч; B – ширина захвата агрегата, м.

Рабочая ширина захвата (B), по технической характеристике определяется по выражению:

$$B = bn, \quad (8)$$

где, b – расстояние между двумя соседними распылителями, м; n – количество распылителей на штанге.

С учетом формулы (7) выражение (8) примет вид:

$$q = \frac{QVbn}{600}. \quad (9)$$

Расход рабочей жидкости одним распылителем определяется:

$$q_1 = \frac{q}{n}. \quad (10)$$

Расход рабочей жидкости одним распылителем (q_1) для обеспечения заданной нормы (Q) при известной скорости агрегата (V) равен:

$$q_1 = \frac{QVb}{600}. \quad (11)$$

С учетом уравнения имеем:

$$\frac{QVb}{600} = \mu \cdot f_c \cdot \sqrt{\frac{2\Delta p}{p}}. \quad (12)$$

Откуда определяем значение рабочего давления в системе:

$$\Delta p = \frac{p}{2} \cdot \left(\frac{Q \cdot v \cdot b}{600 \cdot \mu \cdot f_c} \right)^2 \quad (13)$$

Показатели качества технологического процесса, выполняемого опрыскивателями, определены агротехническими требованиями, поэтому во многих случаях можно дать оценку технологическому процессу применения пестицидов, машинам и их рабочим органам до начала проводимых работ с тем, чтобы внести соответствующие коррективы.

Показатели опрыскивания являются основными критериями при сравнении различных способов опрыскивания.

Эффективность применения пестицидов во многом зависит от точности их дозировки и от качественных показателей технологического процесса. Поэтому при конструировании предложенного штангового опрыскивателя нужно особое внимание уделяет вопросам контроля основных показателей технологического процесса следовательно в данной статье даны формулы по определению рабочей скорости, рабочего давления, норме расхода рабочей жидкости, расхода рабочей жидкости через распылитель, ширине захвата, размеру обрабатываемой площади, стыковке смежных проходов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гуреев И.И., Агибалов А.В. Производство сахарной свеклы без затрат ручного труда. Курск, 2000, 124 с.
2. Велецкий И.Н. Механизация защиты растений : Справочник /. –М.: Агропромиздат, 1992.-223 с.
3. Лысов А.К., Лепехин Н.С., Велецкий И.Н. Пути развития механизации. //Защита растений.-1991.-№9 с.15-17.
4. Тишанинов Н.П. История лаборатории управления качеством технологических процессов в сельском хозяйстве.- Тамбов:ГНУ ВИИТиН, 2005.- 28 с
5. Средства защиты растений.Справочник.Фирма «syngenta».- 2004-155с.
6. Балашов А.В., Ногтиков А.А., Армашов А.А., Агапов А.Н., Бирюкова Е.В., Чертилин Н.В., Рамазанов А.Г. Повышение эффективности использования свекловодческих тракторов ВТ-100 ДС оптимизацией работы и динамики движения.-Воронеж, 2003.-106 с.
7. Парфенов О.М., Васильев С.А., Иванайский С.А., Канаев М.А. - Самара : Основы расчета сельскохозяйственных машин : методические указания / РИЦ СГСХА, 2017 .- 60 с.
8. Жильцов С.Н. Надёжность и ремонт машин : методические указания по выполнению расчётно-графической работы . - Самара : РИЦ СГСХА, 2017 .- 57 с.

ТҮЙІН

Мақалада жұмыс жылдамдығын, жұмыс қысымын, жұмыс сұйықтығының жылдамдығын, сіңіргіш арқылы жұмыс сұйықтығын, тұтқаның енін, өңделген аймақтың өлшемін, іргелес өту жолдарының жұтылуын анықтау үшін формулалар берілген.

RESUME

In the article formulas are given for determining the working speed, working pressure, the rate of flow of working fluid, the flow of working fluid through the atomizer, the width of the grip, the size of the treated area, the mating of adjacent passes.

Л.А. Садыкова, кандидат технических наук, доцент

Е.Я. Лукпанов, магистрант

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г.Уральск

ИННОВАЦИОННОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОЛНЕЧНОЙ ЭНЕРГИИ В СИНЬЦЗЯНЕ

Аннотация

В статье представлены материалы Международного семинара по технологиям освоения и использования солнечной энергии в китайской провинции Синьцзян. На сегодняшний день Китай является самым крупным гелиоэнергетическим государством в мире. У них есть чему поучиться: политике, проводимой государством в области альтернативных источников энергии, развитию современных технологий использования солнечной энергии.

Ключевые слова: гелиотехника, солнечная энергия, солнечный коллектор, гелиоводонагреватель, гелиостанция, гелиосистема.

Синьцзян расположен в глубине евразийского континента, в окружении гор, недалеко от моря, климат там сухой. Синьцзян является одним из регионов с обильными ресурсами гелиоэнергии в Китае. В году насчитывается 2550 - 3500 часов солнечной погоды, в Синьцзяне имеются уникальные природные условия для использования солнечной энергии. Климат Синьцзяна не сильно отличается от климата нашей Западно-Казахстанской области.

За 20 лет в Китае постепенно создана более совершенная система стандартов в отрасли использования солнечного тепла, разработаны около 50 государственных стандартов и около 20 отраслевых стандартов. Более 10 провинций и городов выработали местные стандарты, десятки предприятий выработали свои технические стандарты по использованию солнечной энергии.

В 2015 году Национальная энергетическая администрация (Комитет развития и реформы Китая) начала разрабатывать 20 стандартов об использовании солнечного тепла, в том числе 11 стандартов о строительстве объектов выработки электроэнергии от солнечного тепла и 5 стандартов о строительстве объектов с использованием средне- и низкотемпературной солнечной энергии.

На основе результатов множественных испытаний достигнуты успехи в разработке среднетемпературного покрытия, создан отраслевой стандарт «Покрытие вакуумных трубок среднетемпературного поглощения солнечной теплоты», его технические показатели и методы испытаний считаются передовыми в мире.

Инновационные изменения достигнуты в разработке структуры солнечного коллектора из вакуумных трубок, что повысило эффективность теплоснабжения. Улучшена технология изготовления коллекторов-плиток, повышена степень автоматизации их производства. Для масштабного теплоснабжения разработаны большие коллекторы-плиты площадью 8 и 13 кв.м.

По мере повышения требований к надежности и удобству солнечных водонагревателей, осуществляются технические исследования их характеристик, материалов, технологий и надежности.

Наружный вид многоэтажных зданий с солнечными коллекторами намного улучшился. Солнечные коллекторы используются в системах центрального и децентрализованного теплоснабжения, их эксплуатационные свойства и безопасность

заметно повысились, получен прогресс в систематической интеграции, интеллектуальном управлении, защите от перегрева; широко используется техника дистанционного управления и наблюдения с помощью Интернета. Коллекторы не только поставляют горячую бытовую воду, но и отапливают квартиры.

На островах и специфических районах солнечная энергия используется для опреснения морской воды.

В Китае уже разработана технология изготовления холодильных кондиционеров на основе солнечных коллекторов, систем теплоснабжения и холодильных машин с пиропроводом. По мере развития техники миниатюризации холодильных машин с пиропроводом, они успешно используются в проектах с повышенной экономической эффективностью.

Разработаны и сданы в эксплуатацию новые установки на основе «солнечное тепло+ газ», «солнечное тепло+ воздушный теплонасос», «солнечное тепло + биогаз», «солнечное тепло+ фотоэлектричество», которые пользуются высоким спросом на рынке.

По прогнозу в 2020 году объем использованных солнечных коллекторов в Синьцзяне будет достигать 2400 млн.кв.м., из них 670 млн.кв.м. будут установлены в жилых зданиях для горячего водоснабжения, 15 млн. кв.м.- в общественных зданиях для горячего водоснабжения, 930 млн.кв.м.- для отопления в зданиях, 110 млн. кв.м.- для охлаждения в зданиях, 690 млн. кв.м.-для промышленного горячего водоснабжения и теплоснабжения.

К концу 2020 года общая установленная мощность солнечных электростанций в Синьцзяне превысит 110млн.кВт, в том числе установленная мощность выработки электроэнергии на фотогальванической технике-105 млн.кВт, мощность выработки электроэнергии на солнечной теплоте-5 млн.кВт.; общая площадь коллекторов солнечного тепла-800 млн.кв.м. Используемая солнечная энергия в каждом году будет равняться 140 млн.тонн условного угля.

В настоящее время изучение и потребление солнечной энергии в Синьцзяне состоит в следующем: гелиоводонагревателе, солнечной сушилке, гелиоэнерго-собирателе, солнечном отоплении, кондиционере и других продукциях, применяемых в промышленности и в сельском хозяйстве.

Существует два типа гелиоводонагревателя: вакуумный, плоский. В настоящее время в Синьцзяне производят гелиоводонагреватель высокого качества, который популярен в мире, как дешевый энергетический источник. По производству гелиоводонагревателей и их использованию, Китай занимает первое место в мире. В Китае в основном широкой популярностью пользуется вакуумный гелиоводонагреватель.

Вакуумный гелиоводонагреватель состоит из резервуара для воды, кронштейна и компонентов вакуумной трубки. 1 - стеклянная трубка, 2 - солнечное селективное покрытие поглощения, 3 - вакуумный ламинированный слой, 4 - стеклянная крышка 5 – подержкачестей, 6-мембрана дыхания.

Плоский гелиоводонагреватель состоит из металлической трубы, коллектора, крыла, селективного покрытия, рамки, прозрачной крышки.

Гелиоводонагреватель, благодаря своей экономичности, энергосбережению, простому использованию и безопасности добился благосклонности потребителя, стал популярным. Как основной элемент гелиоводонагревателя, контроллер совершенствуется с первоначального этапа; индикация горизонта температуры воды; композиционная индикация; управление и электрическое отопление; цифровое управление цепей микрокомпьютером; работоспособность при всех погодных условиях; полная автоматизация; интеллектуальность- стали поводом для развития продукта гелиоэнергии в новом веке.

С помощью солнечных батарей (фотоэлементов) и других вспомогательных устройств гелиосистема реализует преобразование солнечной энергии в электрическую.

Гелиосистемы различаются по типам: автономная гелиосистема; гелиосистема, подключенная к общественной электросети; гибридная гелиосистема.

Гелиосистемы делятся на виды:

Гелиостанция низкой мощности (Small DC)

Простая гелиостанция постоянного тока (Simple DC)

Мощная гелиостанция (Large DC)

Гелиостанция переменного/ постоянного тока (AC/DC)

Гелиостанция, подключенная к общественной электросети (UtilityGridConnect)

Гибридная гелиостанция (Hybrid)

Гибридная гелиостанция, подключенная к общественной электросети

В связи с низким уровнем развития современных технологий освоения и использования солнечной энергии в Западном регионе Казахстана, необходимо периодически проводить международные семинары в рамках научно-технического партнерства.

Западно-Казахстанская область имеет благоприятные климатические условия для использования солнечной энергии и энергии ветра. Для осуществления качественного электроснабжения отдаленных районов области, фермерских хозяйств необходимо использование солнечных установок.

В связи с дороговизной солнечных установок отечественных производителей предложено заключать договора на поставку солнечных установок с российскими, китайскими партнерами, чья продукция намного дешевле.

В связи с малой заинтересованностью (регион полностью обеспечен ТЭР) западно-казахстанцев по использованию солнечной энергии необходимо приглашать партнеров из ближнего и дальнего зарубежья по вопросам разъяснения и внедрения современных технологий по ВИЭ.

Для создания существенного прогресса в области ВИЭ, успешного применения новой техники и новых технологий необходимы квалифицированные кадры. Для этого

необходимы стажировки, семинары, курсы повышения квалификации, организация круглых столов, диалогов для профессорско-преподавательского состава высших учебных заведений страны по обмену опытом.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Документ № 1163 «Распределение гелиостанции», Комитет развития и реформы КНР, 2016.
2. Ли Вэйхуа, «Свод политики фотовольжа», Синьцзянский институт новой энергетики, Урумчи, 2017.
3. Сю Цан, «Практическое использование техносистем солнечной энергии», Урумчи, 2016.
4. Луй Шаоцин, «Техника и тенденция развития гелиостанции, включенной в электросеть города», ТВЕААО Лимитед SunOasis, Урумчи, 2017.

ТҮЙІНДЕМЕ

Мақалада Қытайдың Синьцзян провинциясында күн энергетикасын дамыту және пайдалану технологиялары бойынша Халықаралық семинар материалдары ұсынылды. Бүгінгі күні Қытай әлемдегі ең үлкен күн энергиясын тұтынушы мемлекет болып табылады. Олардан мемлекеттің баламалы энергия көздері саласындағы саясатын, күн энергиясын пайдалану үшін заманауи технологияларды дамытуын үйренуге болады.

REZUME

In the article materials of the International Seminar on technologies of development and use of solar energy in the Chinese province of Xinjiang are presented.

УДК 629.331 (075.8)

Суимбаев Р.Ф., магистрант

Ефремов Ю.Н., кандидат технических наук, доцент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

РЕГЛАМЕНТИРОВАНИЕ ТЕКУЩЕГО РЕМОНТА АВТОМОБИЛЕЙ НА ОСНОВЕ ВНЕШНИХ ВОЗДЕЙСТВУЮЩИХ ФАКТОРОВ

Аннотация

Настоящая статья посвящена актуальной теме повышения эффективности использования автомобилей путем регламентирования текущих ремонтов. На основе анализа условий эксплуатации автотранспортных средств, положений нормативно-справочной литературы по технической эксплуатации обосновывается гипотеза о том, что основной объем текущих ремонтов может быть предусмотрен, регламентирован и выполняться в плановом порядке, что позволит повысить уровень качества и надежности автомобилей.

Ключевые слова: автомобиль, техническая эксплуатация автомобилей, техническое обслуживание, планово-предупредительный ремонт, текущий ремонт, капитальный ремонт, запасные части, техническое состояние, внешние воздействующие факторы.

Обеспечение высокого уровня качества и надежности автомобилей - одна из основных проблем как для отечественной, так зарубежной автомобильной промышленности. От данных показателей зависят безопасность, экономичность,

эффективность эксплуатации и конкурентоспособность автомобиля. И, наоборот, недостаточная надежность автомобилей вызывает значительные потери материальных, трудовых, сырьевых, энергетических и других ресурсов в сферах производства автомобилей и их эксплуатации. Так, за срок службы автомобиля расходы на техническое обслуживание (ТО) и ремонт в 5-7 раз превышают стоимость нового автомобиля, а затраты труда на производство нового автомобиля составляют лишь 2-5% общих затрат, включающих ТО, текущие и капитальные ремонты [1].

Для обеспечения бесперебойной и экономичной работы автомобиля, предупреждения его изнашивания и преждевременного появления неисправностей необходимо выполнять принятый комплекс работ по его техническому обслуживанию и ремонту. При техническом обслуживании автомобилей устраняются выявленные неисправности, если объем этих работ не превышает установленный для текущего ремонта. При наступлении предельного износа или поломке деталей для восстановления работоспособности автомобиля производится его текущий или капитальный ремонт. Работы по техническому обслуживанию автомобилей проводятся регулярно, на основе эксплуатационных нормативов, в строго установленные сроки, в принудительном порядке и являются предупредительными (профилактическими) мероприятиями, которые планируются заранее, а ремонтный вид работ выполняется только по фактической потребности. Данная система технического обслуживания и ремонта автомобилей получила название планово-предупредительной.

Работы по техническому обслуживанию (ТО) автомобиля предусматривают уборку, мойку, заправку топливом, проверку технического состояния приборов, узлов и агрегатов, смазку, доливку и смену эксплуатационных жидкостей, промывочно-очистительные, крепежные, контрольно-регулирующие и электротехнические работы. Заправочные и регулировочные работы выполняются по фактической потребности, а остальные - в принудительном порядке в строго установленные сроки. При ТО автомобилей устраняются выявленные неисправности, при условии, что объем этих работ не превышает установленный для текущего ремонта. В случае необходимости обеспечить особую надежность работы автомобилей, а также в целях предотвращения ускоренного изнашивания и предупреждения неисправностей при техническом обслуживании применяют принудительную замену отдельных приборов и агрегатов. При наступлении предельного износа или поломке деталей для восстановления работоспособности автомобиля производится ремонт.

Таким образом, работы по техническому обслуживанию автомобилей проводятся регулярно, в строго установленные сроки, в принудительном плановом порядке и являются предупредительными (профилактическими) мероприятиями, в то время, как ремонтные работы выполняются только по фактической потребности. Виды работ по ТО, периодичность их выполнения и перечень работ, включаемых в каждый вид обслуживания, составляют режим технического обслуживания. Для автомобилей разных типов и марок в зависимости от их конструкции, технического состояния и условий эксплуатации необходимо устанавливать различные режимы ТО. При наиболее выгодном (оптимальном) режиме ТО повышается надежность работы автомобиля с одновременным снижением затрат на ТО и ремонт, а также простой автомобиля по техническим причинам.

Планово-принудительная система предусматривает обязательное проведение следующего комплекса работ: ежедневное техническое обслуживание (ЕО), техническое обслуживание № 1 (ТО - 1) и техническое обслуживание № 2 (ТО-2). Кроме того, при подготовке автомобилей к зимней и летней эксплуатации или к новым климатическим условиям работы (на севере, в горах, пустыне) во время очередного технического обслуживания выполняются дополнительные работы. Новые автомобили и автомобили после ремонта подвергаются особому виду технического обслуживания в процессе приработки деталей. При длительном хранении автомобиль подвергается

специальному обслуживанию при подготовке к хранению и регулярному техническому обслуживанию в процессе хранения. Работы по номерному техническому обслуживанию выполняются после определенного пробега автомобиля, при этом ТО - 1 не реже, чем один раз в месяц, ТО - 2 - один раз в полгода. Периодичность выполнения работ по техническому обслуживанию определяется на основании изучения закономерностей изнашивания основных деталей автомобиля данной конструкции в определенных условиях эксплуатации, установления допустимого износа основных деталей, сроков смазки приборов и агрегатов, сроков выполнения крепежных, регулировочных и других работ [2, 3].

Качество эксплуатационных нормативов, т.е. соответствие их конкретным моделям автомобилей и условиям эксплуатации, определяют уровень затрат на содержание автотранспортных средств и существенно влияют на эффективность их использования.

Следовательно, одним из важнейших практических и теоретических результатов исследований в области надежности является создание и совершенствование системы нормативов, регламентирующих техническую эксплуатацию автотранспортных средств. Именно рациональные нормативы в широком смысле этого слова должны обеспечивать наиболее гибкое оперативное и объективное управление эксплуатационной надежностью изделий.

Задача своевременной разработки нормативов ТЭА может быть решена, т.к. вся необходимая информация о новых конструкциях АТС и результаты мероприятий по совершенствованию их эксплуатационных свойств, проводимых в процессе серийного производства, у заводов-изготовителей имеются.

Применяемые в настоящее время методики, регламентирующие ТО, обстоятельно продуманы, уточнены и в рамках сложившейся системы разработки нормативов обеспечивают оптимальность решения задачи. Установлено, что для современных АТС рациональной является двухступенчатая система ТО с повторяемостью между каждой ступенью 3-4 раза. Операции ТО расписаны по комплексам Т0-1 и Т0-2, а также определены нормативы периодичности и трудоемкости ТО.

Что же касается ремонтов агрегатов автомобиля, то он разделен на капитальный (КР) и текущий (ТР) ремонты. И только для отдельного ряда автомобилей, к которым предъявляются повышенные требования безопасности движения, рекомендуется регламентирование части работ ТР (планово-предупредительный ремонт - ППР) по предупреждению отказов.

КР агрегатов и узлов автотранспортных средств (АТС) предназначен для восстановления их исправности и близкого к полному (не менее 80 %) восстановления ресурса.

Агрегат направляется в КР, если:

- базовая и основные детали требуют ремонта с полной разборкой агрегата;
- работоспособность агрегата не может быть восстановлена или ее восстановление экономически нецелесообразно путем проведения ТР.

При этом нормируется пробег агрегатов до первого КР и приводится перечень основных агрегатов и их базовых и основных деталей.

ТР предназначен для обеспечения работоспособного состояния АТС с восстановлением или заменой отдельных его агрегатов, узлов и деталей (кроме базовых), достигших предельно-допустимого состояния. Считается, что возникновение потребности в ТР носит случайный характер, поэтому устанавливается только его удельная трудоемкость, хотя в большинстве случаев это явление - закономерное. Следовательно, основная масса ТР может быть регламентирована и выполняться в плановом порядке. Однако рекомендации по определению перечня и периодичности выполнения планово-предупредительных ремонтов (ППР) предусматривают необходимость получения исходной информации на основе экспериментальных

исследований в процессе эксплуатации АТС, что не обеспечивает разработку нормативов по ТР к моменту выхода автомобилей в серийное производство. Отсутствие нормативов по ППР агрегатов АТС затрудняет своевременную разработку качественных нормативов на запасные части (ЗПЧ). Все работы, содержащие методики расчета потребности и нормирования ЗПЧ, а также предложения по их совершенствованию предопределяют необходимость использования в качестве исходной информации результатов эксплуатационных ресурсных испытаний. Следовательно, нормативы на ЗПЧ могут быть разработаны только в конце четвертого этапа системы обслуживания автомобильного транспорта (СОАТ), а потребность в замене деталей возникает уже на первом этапе. Все это приводит к тому, что не обеспечивается безотказная работа автомобилей, повышается интенсивность износа сопряжений, возникают сопутствующие отказы, увеличиваются простои на линии и в ожидании ремонта, растет объем диагностических работ.

Регламентирование ТР в период подготовки автомобилей к серийному производству позволило бы устранить отмеченные недостатки и особенно упростило бы оценку технической нормы ЗПЧ, т.к. каждому установленному ППР будет соответствовать перечень заменяемых деталей (ремкомплектов).

Так, ряд авторов пришли к выводу о том, что с целью более эффективного использования автомобилей-самосвалов необходимо внедрять планово-предупредительную систему не только для ТО, но и для ремонта.

Разработка нормативов в период подготовки автомобилей к серийному производству может быть осуществлена если использовать методы прогнозирования реализации показателей нормируемых свойств автомобиля. Однако, существующие методы прогнозирования при сложившихся подходах к учету внешних воздействующих факторов (ВВФ) не обеспечивают оперативность получения необходимой информации. Рассмотрим подробнее данные факторы.

На работоспособность автомобиля влияет значительное число факторов. Их особенности, различное сочетание на этапах проектирования, производства и эксплуатации автомобиля определяют методы обеспечения и повышения надежности. На практике они обеспечиваются рядом организационных, информационных, управленческих и технических мероприятий.

Факторы или условия, при которых осуществляется эксплуатация автомобиля, оказывают решающее влияние на режимы работы его агрегатов и систем, вызывая либо ускорение, либо замедление интенсивности изменения параметров технического состояния. К данным условиям относятся природно-климатические и дорожные условия, режим работы подвижного состава. При этом в различных условиях эксплуатации показатели надежности автомобилей за одинаковую наработку будут существенно различаться, что, в конечном счете, скажется и на показателях эффективности технической эксплуатации. Учет условий эксплуатации необходим при определении нормативов технической эксплуатации автомобилей (ТЭА), потребности в материальных ресурсах, а именно персонале, производственно-технической базе, запасных частях и материалах. Остановимся подробнее на вышеуказанных условиях эксплуатации автомобилей.

Природно-климатические условия определяют температура окружающего среды, влажность, ветровая нагрузка, уровень солнечной радиации, количество выпадающих осадков и т.п. Например, при увеличении скорости ветра до 10 м/с темп охлаждения смазочных и охлаждающих жидкостей основных агрегатов неподвижного автомобиля увеличивается в среднем 2,5 раза по сравнению с безветрием.

Дорожные условия характеризуются типом и качеством дорожного покрытия, рельефом местности и изменением радиуса закруглений полотна дороги, а также наличием различных дорожных сооружений, в т.ч. мостов и путепроводов. Под

определением «автомобильная дорога» понимается комплекс инженерных сооружений (земляное полотно, проезжая часть, мосты, объекты придорожного сервиса и т.п.), предназначенные для обеспечения движения колесных транспортных средств и пешеходов. В соответствии с нормативной документацией, автомобильные дороги в зависимости от расчетной перспективной интенсивности движения и их народнохозяйственного и административного значения подразделяются на 5 основных категорий.

Важным транспортно-эксплуатационным показателем дорог является расчетная скорость и допустимые осевые нагрузки, которые составляют для дорог I - IV категории – 10 тс, для V категории – 6 тс. Проезжая часть автомобильной дороги, предназначенная для движения транспортных средств, имеет дорожную одежду, состоящую, как правило, из нескольких слоев: покрытия (верхний, наиболее прочный слой дорожной одежды), основания и дополнительного основания. На основе положений СНиП 2.05.02 – 85 дорожная одежда должна отвечать определенным требованиям, предъявляемым к автомобильной дороге как транспортному сооружению.

С учетом условий движения, рельефа местности и типа дорожного покрытия установлено 5 категорий эксплуатации автотранспорта. Также установлены следующие климатические районы: очень холодный, холодный, умеренно холодный, умеренно теплый (здесь же умеренно теплый влажный, теплый влажный), жаркий сухой, очень жаркий сухой, умеренный. В соответствии с климатическими районами установлено количество летних и зимних месяцев в году. Влияние режима работы автомобиля на его техническое состояние характеризуется числом дней работы в году (для автобусов городских маршрутов может быть 365, для грузовых автомобилей – 357; 305 или 253); числом смен работы в сутки (1; 1,5; 2 или круглосуточно); продолжительностью работы на линии (время в наряде); использованием грузоподъемности в течении рабочей смены; количеством ездов с грузом и т.п.

Режим работы автомобиля во время эксплуатации будет определять интенсивность изменения его технического состояния. Конструктивно-технологические факторы оказывают также значимое влияние на техническое состояние автомобилей.

Немаловажным фактором при эксплуатации автомобилей, влияющим на их техническое состояние, являются качество и правильный выбор эксплуатационных материалов, к которым относятся автомобильные топлива, моторные и трансмиссионные масла, охлаждающие жидкости и др. Техническое состояние автомобиля, надежность его работы и срок службы в значительной мере зависят от вида и качества топлива, смазочных материалов и технических жидкостей. Эксплуатационные материалы должны соответствовать требованиям соответствующей научно-технической документации (НТД), конструкции механизмов, климатическим условиям, режимам эксплуатации автомобилей [4].

Также следует отметить, что условия хранения автомобилей являются определяющим фактором для их технического состояния. Например, при открытом хранении автомобилей вследствие атмосферных влияний, колебаний температуры воздуха, повышенной влажности интенсифицируются различные коррозионные процессы, что приводит к возрастанию скорости изнашивания, уменьшению срока службы деталей, узлов, агрегатов.

Рассмотренные условия эксплуатации автомобилей, оказывающие корректирующее воздействие на действующие нормативы ТЭА, позволили условно разделить их на объективные, слабо- или полностью неуправляемые, и субъективные, которыми можно управлять (рисунок 1).

По ряду причин не всегда удается достичь соответствия нормативов ТЭА конкретным моделям АТС и условиям их эксплуатации. Одной из причин несоответствия является то, что при экспериментальных исследованиях, результаты которых используются для разработки нормативов, ВВФ учитывают укрупненно по категориям условий эксплуатации, группам сложности, климатическим районам, которые не имеют количественных показателей и обладают недостаточной различимостью классов. Соответственно и нормативы ТЭА разрабатывают без расшифровки сочетаний эксплуатационных факторов, которому они соответствуют, или с частичной расшифровкой.

Рисунок 1. Схема влияния условий эксплуатации на нормативы ТЭА

При нормировании свойств АТС не применяется классификация, которая учитывала бы весь комплекс транспортных факторов, что может увеличивать несоответствие нормативов условиям эксплуатации.

Таким образом, традиционно действующие нормативы ТЭА нельзя назвать объективными и качественными. Это происходит потому, что показатели нормируемых свойств автомобилей во всем диапазоне изменения внешних воздействующих факторов и поправочные коэффициенты к базовым нормативам берутся одинаковыми для всех моделей автомобилей, чего на практике не существует.

Качество нормативов технической эксплуатации автомобилей не удастся повысить, поскольку для учета внешних воздействующих факторов при исследованиях применяют рассмотренные выше общепринятые классификации условий эксплуатации (дорожные, транспортные, климатические). Эти классификации не имеют количественной оценки и не учитывают ряд значимых факторов, что приводит к ошибкам не только при разработке нормативов, но и при их выборе для конкретных условий эксплуатации автомобиля.

Применение некачественных нормативов для управления техническим состоянием автомобилей приносит автотранспортным предприятиям ущерб,

выражающийся как в необоснованном повышении затрат при преждевременном техническом обслуживании (ТО) и ремонте, так и в связи с повышением интенсивности износов сопряжений, при запоздалом ТО и ремонте.

В системе управления надежностью автомобилей все ремонты за исключением капитальных ремонтов отнесены к текущим (ТР) - случайным, поэтому такие нормативы как структура, объем и периодичность ТР отсутствуют, т.е. неизвестно какие детали агрегатов автомобилей и при какой наработке нужно заменять в различных условиях. Это обстоятельство не позволяет обеспечить безотказную работу автомобилей.

Между тем, основной объем ТР, как указывалось выше, может быть предусмотрен, регламентирован и выполняться в плановом порядке. Отсутствие же нормативов по структуре, объему и периодичности плановых ремонтов, а также рекомендации по ремкомплектам запасных частей для каждого такого ремонта и эксплуатационным срокам службы агрегатов вызывает существенное повышение затрат на содержание автомобилей в связи с сопутствующими отказами, дополнительными ремонтами, простоями на линии и в ожидании ремонтов, исключением возможности целенаправленного диагностирования технического состояния автомобилей и преждевременным направлением агрегатов в капитальный ремонт.

Все вышеуказанное делает актуальной проблему повышения эффективности использования автотранспортных средств путем регламентирования текущих ремонтов. Причем корректировку данного регламента необходимо производить с учетом только объективных внешних воздействующих факторов, для оценки которых требуется проведение комплекса дополнительных исследований.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Техническая эксплуатация автомобилей: Учебник / Под редакцией Е.С. Кузнецова. – М.: Транспорт. 1991. – 413 с.
2. Аринин, И.Н. Техническая эксплуатация автомобилей / И.Н. Аринин, С.И. Коновалов, Ю.В. Баженов. – Изд. 2-е. – Ростов н/Д: Феникс, 2007. – 314 с.
3. Малкин, В.С. Техническая эксплуатация автомобилей: теоретические и практические аспекты: учеб. пособие / В.С. Малкин. – М.: Академия, 2009. – 288 с.
4. Техническое обслуживание и ремонт автомобилей: учебник / под ред. В.М. Власова – М: Академия, 2010. – 480с.

ТҮЙІН

Бұл мақала ағымдағы жөндеу жұмыстарын реттеу арқылы автомобильдердің пайдалану тиімділігін арттырудың өзекті тақырыбына арналған. Көлік құралдарын техникалық тасымалдаудың нормативтік анықтамалық әдебиеттерінің ережелері мен талаптарын талдау негізінде жүргізілсе, ағымдағы жөндеу жұмыстарының басты көлемінің көзделуі, талдауы және жоспар бойынша орындалуы көліктердің сапасы мен сенімділігін арттыруға мүмкіндік береді деген тұжырым құрылады.

RESUME

This article is devoted to the actual topic of increasing the efficiency of the use of cars by regulating the current repairs. Based on the analysis of operating conditions of vehicles, provisions of normative and reference literature on the technical operation of substantiated the hypothesis that the bulk of the current repairs can be provided, regulated and carried out in a planned manner that will improve the quality and reliability of cars.

СОДЕРЖАНИЕ

Введение	3
СЕКЦИЯ 1 – Роль молодежи в реализации государственной языковой политики РК в условиях духовного обновления общества.....	5
Абдрахманова А.Е., Әбдіхалықова Ш.Х. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру....	5
Айғалиева А., Наурзғалиева Г.А. Последний пассионарий казахской степи.....	8
Апиева А.Е., Исалиева А.А. Молодежь – интеллектуальное будущее страны.....	12
Аяпбергенова А.Ж., Хаирова Ш.Б. Полиязычная личность – основа построения конкурентоспособного общества.....	16
Баймуратов М. К., Макулова Р. К. Мультилингвизм как путь к толерантности....	20
Баянғали Т., Курманова Б.Х. Влияние СМИ на речь современного человека.....	25
Джумабекова А.А., Берсекенев М. Қазақ киносындағы ұлттық құндылық.....	28
Джалкатов А.К., Умбеталина З.Б. Қазіргі қазақ жастарының арасындағы тіл мәдениетінің өзекті мәселелері.....	32
Сбитникова Л.А., Каржауова Г.Г. Ұлттық құндылықтар - рухани жаңғыруымыздың кепілі.....	39
Қыдыршаев А.С., Кемешова А.А. Речевой портрет президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева.....	44
Муратова М.Р., Даулетова А.Б. Интернет сленг и язык казахстанской молодежи.....	51
Муртазина Р., Габдуалиева З.Г. Мәңгілік елдің басты құндылығы – мемлекеттік тіл.....	56
Шотов Б., Онаева Г.Т. Қазақстандағы конституциялық білім алу құқығын жетілдірудегі мемлекеттік бағдарламалар саясаты.....	59
Рыщанова У.М. Воспитание казахстанского патриотизма – основа современной системы образования.....	63
Салахов А.К., Бимуханова М.Б. Англицизмы в современном русском языке...	68
Сарсенова Г.Қ., Умбеталина З.Б. Көп тіл білудің адамның кәсіби біліктілігі мен тұлғалық жетілуіндегі рөлі.....	71
Уфимов А.А., Искалиева А.Т. Интернет-зависимость молодежи от социальных сетей как проблема современности.....	77
Aibarova A., Mairanova L.N. Trilingual education as the main factor of youth development.....	81
Iskakova Sh.G. , Apieva A.E. The language as the base of civilization.....	83
Bisalieva N.S., Abuov M.N. Youth of kazakhstan and the transition to the latin alphabet.....	86
Bukessova R.M., Admanova K.N. Multilingualism is a key for successful development of science and culture.....	88
Bukessova R.M., Sailauova M.K. Knowledge of languages is the spiritual and cultural core of the society.....	92
Gabbasov K.N. , Shibintaeva A.A. The language and youth culture in Kazakhstan.....	95
Zhumagaliyeva N.K., Sadenova Zh.E. The youth's view on the future development of Kazakhstan.....	98
Nugmanova A.A., Kazhimova K. Trinity of languages as a key to success.....	101
Kudarova K.T., Beregen N.O. The youth on the way to modernization in Kazakhstan.....	104

Qutzhan A.S., Shibuntaeva A.S. Role of the youth of kazakhstan in the development of language ad culture.....	107
Muhanbetkalieva G.Sh., Bisengalieva M.B. The young generation and their cultural value to Kazakhstan.....	110
Sarsenbayeva A.N., Esniyaz P.M. The youth policy in the republic of kazakhstan and the way to spiritual renewal.....	114
Kenzhegalieva A.G., Talasbaeva F. The importance of learning the english language among students of polytechnical specialties.....	116
Iskakova Sh.G., Halilova Z. S. Debate method as means of communication.....	119
Sariev A., Bimasheva G. S. The sociolinguistic policies in the republic of Kazakhstan.....	122

СЕКЦИЯ 2 - Инновационное развитие образования: мировая практика и приоритеты..... 129

Джакупова А.Г., Кенжебаева А.Т. Инновациялық білімді дамыту: әлемдік практика басымдықтары.....	129
Жакупова А.К., Курмангалиев А.Н., Коррупция – актуальная проблема современности.....	132
Джакупова А.Г., Кенжебаева А.Т. Инновациялық білімді дамыту:әлемдік практика басымдықтары.....	136
Галиева Ж.С., Құспанова А. Діни толеранттылық – ұлтаралық татулықтың кепілі.....	140
Муталова Д.С., Жанғазина С.С. Қазақстандағы гендерлік қатынастар.....	144
Муталова Д.С., Тілектес М.Б. «МӘҢГІЛІК ЕЛ» Ұлттық идеясының жастарға ұлттық тәрбие берудегі маңызы.....	148
Арстаналиев А.А., Аймукашева Ш.С. Молодежное предпринимательство в казахстане на современном этапе его развития.....	152
Саркулова Г. С., Воробьева К. Ю. Здоровье нации - основа успешного будущего казахстана.....	155
Ерболатқызы Т. Жоғары оқу орындарының инновациялық стратегиясын жетілдіру қажеттігі.....	158
Есенгалиева В.А., Есенгалиева Д. Ұлттық мәдениеттегі діннің рөлі.....	162
Дарғужиева А.А., Жеңіс А. Қазақстандықтарды біріктірудің басты мемлекеттік тіл.....	166
Назарова Г.А., Жөкеш Н.С. «ҮШ ТҰҒЫРЛЫ ТІЛ» саясатын қорқыт ата атындағы қызылорда мемлекеттік университетіне биология мамандығында ендіру тәжірибесі.....	170
Балжанова Г.Ж., Ибрай А.Қ. Сыбайлас жемқорлық қарсы күрес жолдары.....	173
Қырықбаева А.А., Аймукашева Ш.С. Жастарды кәсіпкерлікке баулу жолдары..	177
Назарова Г.А., Мұстафаева А.Б. ЖОО Цитология пәнін оқытуда CLIL технологиясын қолдану тәсілі.....	181
Назарова Г.А., Жақсылықова Н.Ә. Мектеп оқушыларын қосымша сабақта агробиологиялық тәжірибелер жүргізуге үйрету.....	184
Назарова Г.А., Пазыл А. Биология сабақтарында оқушыларға геоботаникалық білім беру.....	186
Назарова Г.А., Пазылова Г.И. Ф.Герbartтың педагогикалық тәсілдерін жетілдіре отырып биологияны оқыту әдістемесі.....	188
Саркулова Г. С., Махсоткалиева Д.А. Астананың сәулеттік келбетті.....	192

Хайдаров Е.Е., Наурызбаева Д.Н. БҚАШИ-дың алғашқы құрылу тарихы.....	195
Құттыбаева Д.М., Бәлдір Г. Ұлттық сана – Ұлт руханиятының негізі.....	198
Imasheva B.S. Short-term lesson plan for the updated program on the topic «combustion reaction» (chemistry in the 7th grade of the secondary school).....	202
 СЕКЦИЯ 3 - Инновации в развитии агропромышленного комплекса и природных ресурсов.....	 205
Бакиев С.С., Сергалиев Н.Х., Туменов А.Н., Джунусов А.М. Опыт искусственного воспроизводства и особенности эмбрионального развития осетровых рыб в условиях регулируемых систем.....	205
Бақытжанқызы Д., Каримова Г.М., Аюпов Е.Е. Оценка уровня загрязнения тяжелыми металлами рекреационных зон города Уральска.....	211
Абуова А.Б., Елешова Г.С., Сафиулла Н.С. Аспаздық тағам технологиясында тритикале ұнын қолдану.....	213
Байбатыров Т.А., Жаксымбет О.С. Мия сығындысы қолданылған кекс өнімінің сапасын бағалау.....	219
Каржауов М.Н., Жанаталапов Н.Ж. Агроэкологический мониторинг лимана №50.....	222
Е.Ж.Иман-мәліков, А.Е.Қазиева Органикалық минералды тыңайтқыштар мен қарашірік топырақ өндірісі.....	228
Махсотов Г.Г., Габдулов М.А., Жылқыбаев Б.Б., Турсынғалиев Е.Е. Батыс Қазақстан облысы жағдайындағы жаздық жұмсақ бидай үлгілерінің өнімділік құрылымы элементтерін салыстырмалы зерттеу.....	230
Маринина Е.А., Садыгова М.К., Ермолаева Т.Я., Красильникова Ю.В. Разработка рецептуры бисквитного полуфабриката с добавлением муки из светлозерной ржи памяти «Бамбышего».....	235
Федоров А.А., Мухомедьярова А.С., Габдулов М.А., Махсотов Г.Г. Изучение эффективности протравителей семян.....	237
Үсенғалиева Н., Насиев Б.Н., Беккалиев А.К. Жартылай шөлейтті аймақ жайылымдарының өсімдік және топырақ жамылғысының мал жаю режиміне байланысты өзгеруі.....	241
Водяницкий Д.А., Насиев Б.Н., Тлепов А.С., Жанаталапов Н.Ж. Изучение агрофитоценозов суданской травы в зоне сухих степей Западного Казахстана.....	246
Сағынғали Д.О., Калиева Л.Т. Защита растений - как важнейший элемент устойчивого производства сельскохозяйственной продукции.....	251
Сарыбай Б.Б., Хамит Г.Б., Абуова А.Б. Бөлке өнімі технологиясын жасыл жасымық ұнын қолдану арқылы жетілдіру.....	255
Тугуш А.Р., Садыгова М.К., Кириллова Т.В., Контарева Д.Д. Состав песочного полуфабриката с оптимальным содержанием овощных компонентов. метод регрессионного анализа.....	261
Тулегенова Д.К., Исағалиева А.А. Қызылорда облысы қармақшы ауданы топырақтарының экологиялық жағдайы.....	264
Тулегенова Д.К., Алитурлиева Ж.Т., Тыныштыкова А.К. Газдалған сусындардың адам организміне әсері.....	268
Утеғалиева Н.Х. Основные проблемы использования орошаемых земель в современных условиях.....	273

Шахметова Ш.Д., Калиева Л.Т. Основные болезни подсолнечника и меры борьбы с ними.....	278
СЕКЦИЯ 4 - Развитие бизнеса в казахстане в условиях глобализации мировой экономики.....	284
Казамбаева А.М., Абагов С.А., Абагов С.А. Роль регионов в развитии национальной экономики страны.....	282
Kazambayeva A.M., Abatov M.A. Problems and strategic directions of housing construction development in the regions.....	287
Абдешова А.Ш., Палат К.М. Цифрландырудың қазақстанның банктік секторына әсері.....	292
Абдулова Т.Г., Айтқалиева А.Б. Қазақстан Республикасында лизингтік қызмет көрсету нарығының жағдайы.....	296
Абдрахманова А.Е., Әбдіхалықова Ш.Х. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру»....	301
Әнеш Қ.М., Мунасипова М.Е. Медициналық ұйымдарда есепті ұйымдастырудың негіздері.....	304
Ахметов Ж.Б. Мемлекеттік мүліктің түрлері және оны қалыптастыру принциптері.....	307
Ержанова Ж.К., Байзолов А.Ж. Батыс Қазақстанда ауыл шаруашылығындағы кәсіпкерлік.....	311
Амангелді Т.Н., Есенгалиева С.М. Состояние и проблемы развития машиностроительного производств в казахстане.....	314
Бисенгалиева Р.М., Шуланбаев Д.Т. Грамотная расстановка сил - ключ на общий успех.....	318
Ержанова Ж.К., Давлетова А.М. Шыңғырлау ауданындағы ауыл шаруашылығының даму жағдайы.....	324
Курманова Б.А., Ержанова Ж.К. Кәсіпорындардың инновациялық дамуы («Желаев астық өнімдері комбинаты» АҚ мәліметтері негізінде).....	329
Кабдирова А.Е., Базарова Б.Т. №16 ХҚЕС «Негізгі құралдар есебі».....	335
Малаев М.М. Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығының қазіргі жағдайына талдау.....	338
Отарбаева А., Сәбитқызы А. Бизнесің әлеуметтік жауапкершілігі – аймақтық экономиканы дамытудың негізі.....	341
Рахимова Д., Мунасипова М.Е. Проблемы и пути развития микрокредитования в Республике Казахстане.....	344
Рысбекова С.А., Мунасипова М.Е. Материалдық емес активтерді пайдалану құқығын есепке алу ерекшеліктері.....	349
Рыскалиев А.К. Азық-түлік нарығын мемлекеттік реттеудің маңыздылығы.....	351
Рысмаханова Г.Ж., Шакидуллақызы Ш. Тұрғын үй ғимараттарын жобалау және жобалық шешімдер жүйесінің даму үрдістері.....	355
Айтқалиева А.Б., Жанғазиева А.А., Султанова З.Х. Қазақстан Республикасында тұтынушылық несиелендірудің даму мәселелері.....	359
Тюмамбаева А.Г., Кенесова Н.Н. Проблемы кредитования малого и среднего бизнеса в казахстане.....	364
Шыман З., Сәбитқызы А. ҚР кәсіпкерлікті қолдаудың және дамудың негізгі бағыттары.....	367
Сағынғали А.Р. Экономикалық тұрақсыздық жағдайында экономикалық тиімділік арттыру жолдары.....	369

СЕКЦИЯ 5 - Актуальные проблемы технологии машиностроения и нефтегазового дела..... 375

Абатов С.А., Абатов С.А., Хамзина Б.Е. Көлбеу ұңғымаларды қолданып жоғары тұтқырлы мұнай қабаттарына жылулық әсер етудің тимді технологиясын таңдау.....	375
Абдурахманова А.Р. Исследование структуры фронта кристаллизации при сварке никеля и железоникелевого сплава.....	380
Абдурахманова А.Р. Влияние различных технологических факторов и компонентного состава покрытия на процесс изготовления сварочных электродов.....	386
Анесов Н.С., Оңаев М.Қ. Өзен кен орнында тұз шөгінділерінің пайда болу шарттары және күресу технологиясы.....	392
Хамзина Б.Е., Джусупкалиева Р.И., Асқарұлы Ж., Утегенова А.А. Қабатты көпстадиялы гидравликалық жару – өткізгіштігі төмен коллекторларды интенсификациялаудың әдісі.....	396
Онаев М.Х., Балахметов А.С., Амангельдин А.С., Усейн А. Использование низкопотенциальных источников тепла при сборе и подготовке высокопарафинистой нефти.....	400
Билашев Б.А., Кенжегалиева Ж.Т. Выбор рациональной температуры подогрева высоковязкой и высокостывающей нефти при перекачке по трубопроводу.....	408
Рахимов А.А., Галимат Н.Р., Сүйеншев Е.Т., Суюнш М.Ж. Тепловые методы при сборе и подготовке высокопарафинистой нефти.....	412
Жабагиев А.М., Алиакбар М. Анализ зависимости суммарных затрат машинного времени и энергозатрат при подъеме бурильной колонны на высоту свечи за цикл бурения одной скважины (на примере буровых установок IV-го класса).....	419
Рахимов А.А., Жалғасов С.Ж., Айғали А., Жалелов Б. Поддержания пластового давления при добыче высокопарафинистых нефтей тепловыми методами.....	424
Рамазанов К.Р., Иманов И.К.-М., Бексултанов К.С., Оразымбетов Н.Н. Обоснование технологии применения альтернативных источников тепла при перекачке высоковязких нефтей.....	431
Оңаев М.Қ., Наурызбекова А. Қарашығанақ кен орнындағы жер асты суларынан йодты ажырату мүмкіндігі.....	438
Нуралин Д.Б., Есетов Е., Нариков К.А., Нуралин Б.Н. Повышения надежности работы компрессора для транспортировки углеводородного сырья в казахстане.....	442
Боченин В.И., Лопухов Ю.И., Азбанбаев Э.М., Поверникова С.Д. Способы ремонта опорных валков.....	447
Джусупкалиева Р.И., Сейтонов А.А. Болат құбырларды коррозиядан қорғау мақсатында бір қабатты силикатты-эмальды жабынды қолдану.....	453
Алмагамбетова М.Ж., Утемисова Д.М., Мамбеталиева Г.М., Набиханова С.Д. Очистка попутного нефтяного газа от влаги и сероводорода в сепараторах с центробежными массообменными аппаратами.....	457
Уәкілов Ф.З., Базарбай Ж.Е., Жамбыл Ғ.Б., Бурханов Б.Ж. Қарашығанақ мұнайгазконденсатты кен орнын игерудің қазіргі кездегі жағдайын талдау.....	463
Сажин С.В. Модернизация плунжерного насоса с целью повышения эффективности его работы в зимних условиях.....	466
Сапиев Е.С., Чурикова Л.А. Исследование особенностей трубопроводного транспорта газового конденсата с противотурбулентной присадкой.....	470
Балтаев Т.А., Кушалиев Д.К., Калдыбаева Н.А. Баламалы әдіспен серпімді пластинаның деформация процесінде калдық кернеулерді тұрақтандыру мүмкіндігі.....	476

СЕКЦИЯ 6 - Инновационные технологии в строительной и химической промышленности.....	483
Султашева А.Б., Бакушев А.А. Ағаштан жасалған құрылыс материалдары.....	479
Монтаев С.А., Шингужиева А.Б., Имашева Г.С. Исследование физико-механических свойств стеновой керамики с использованием отходов промышленности.....	484
Мәделі Ж.Ы., Мұханбетжанова А.Р., Ідірісов Б.Л., Досов К.Ж. Органикалық толтырғыштар және минералдық қоспалар негізіндегі арболитті жеңіл бетон технологиясы.....	490
Шакешев Б.Т., Боранбаев Ш. Е., Урингалиев Н. Е. Ұялы бетон - қазіргі заманғы құрылыс материалдары.....	495
СЕКЦИЯ 7 - Энергосберегающие технологии в промышленности, транспорте и сельском хозяйстве.....	503
Абылхаиров А.М., Оверченко Г.И. Разработка стратегии поддержания работоспособности автомобилей на основе информации о износе протектора шин.....	503
Бралиев М.К., Ақмамбетов Д.Д. Шнекті - қалақты араластырғыштың параметрлерін дәлелдеу.....	508
Баспаков Д.Ж., Ибраев А.С. Особенности эксплуатации и технического обслуживания специальных машин нефтегазовой отрасли.....	512
Петрашев А.И., Губашева А.М. Гидравлическое сопротивление магистрали подачи защитного состава на распыление.....	517
Петрашев А.И., Губашева А.М. Исследование консервационных составов на мазутной основе на атмосферостойкость.....	522
Ғұбашева А.М., Джумагалиева Т.Г., Батырбек А.А., Тлепберген Г. Тыңайтқыштарды енгізуге арналған ауылшаруашылық техникасын коррозиялық тозудан қорғау және сақталушылық қабілеттігін арттыру.....	527
Құлзайров Қ.С. Тамыртүйнекті ұсақтайтын қондырғының технологиялық параметрлерін дәлелдеу.....	533
Ляховецкая Л.В. Разработанный способ закрепления железобетонных опор воздушных линий электропередачи напряжением 35-110 кв.....	536
Мендыгалиев Т.А., Ширванов Р.Б. Основные аспекты повышения безопасности труда при проведении сварочных работ.....	542
Сабырова А.С., Бралиев М.К. Обоснование режимов работы опрыскивателей....	549
Садыкова Л.А., Лукпанов Е.Я. Инновационное использование солнечной энергии в синьцзяне.....	553
Суимбаев Р.Ф., Ефремов Ю.Н. Регламентирование текущего ремонта автомобилей на основе внешних воздействующих факторов.....	556

**"XXI ғасырдағы инновация мен ғылымның дамуындағы
жастардың рөлі" атты "Рухани жаңғыру" бағдарламасы
шеңберінде, «ЕЛ ЖҮРЕГІ – АСТАНА» Қазақстан
Республикасының елордасы – Астана қаласының 20-жылдығына
және Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан
аграрлық-техникалық университетінің 55-жылдығына
арналған студенттер мен магистранттардың үшінші
республикалық ғылыми-практикалық конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ**

МАТЕРИАЛЫ

третьей республиканской научно-практической конференции
студентов и магистрантов **"Роль молодежи в развитии науки и
инновации в XXI веке" в рамках программы
"Рухани жаңғыру", посвященной 20-летию столицы
Республики Казахстан – города Астаны «ЕЛ ЖҮРЕГІ -
АСТАНА» и 55-летию Западно-Казахстанского аграрно-
технического университета имени Жангир хана**

**Ответственный за выпуск: Ахмеденов К.М.
Компьютерная верстка: Нагиевой А.Г.**

12.04.2018 ж. басуға қол қойылды
Офсетті қағаз 80 м/г
Көлемі 35,6 Тапсырма № 56
Таралымы 200

*Дайын түпнұсқасының сапасына
толық сәйкестікте басылды*

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан
аграрлық- техникалық университеті
090009 Орал қ., Жәңгір хан көшесі, 51